

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2025-№2 (73)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе-2025

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ **2025 / №2 (73)**

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ **2025 / №2 (73)**

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION **2025 / №2 (73)**

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2025

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзади илмҳо ва доктори илмҳо нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017.

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДӢ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои омтавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҚАЛЛА

САРМУҲАРИР:

Сафарзода Даврон Чураҳон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодиёти Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Чураҳон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Ubайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

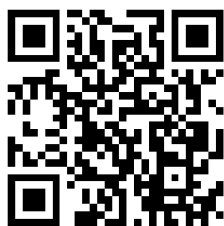
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Сафарзода Даврон Джурахон – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктор юридических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбидинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева;

Джононов Садамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/MЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Safarzoda Davron Jurakhon – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Komilbek Amid Yorbek - Doctor of Political Sciences, Professor, Khorog national University after name Moyonsho Nazarshoev;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

ДАВЛАТАЛИИ А. АСОСНОККУНӢ ВА ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	17
СОДИҚОВ Р.Х. МОҲИЯТ, УСУЛҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТИИ БЕРУНӢ.....	26
ҲУСЕЙНОВ У.С. ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	34
ДАВЛАТЗОДА М.Х. АҲАМИЯТИ КОРКАРДИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР БАҲИСОБГИРИИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ.....	44
АБДУЛЛОЕВ А.Х. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ.....	52
АБДУҲАМИТЗОДА А.А. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ҶОРИСОЗИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ.....	66
АМОНОВА Д.С., ҚАЮМОВА Ф. А. РУШДИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ ИҚТИСОДӢ.....	75
АСРОРЗОДА У.С., ЁРОВ Ҷ.Н. ОИД БА МАСЪАЛАИ САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ КОМПЛЕКСҲО.....	83
АХМЕДОВ Д.Х., МАҲМУДОВА Ш.Х. МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС.....	93
АЛИЕВ М.Б. ПАЙДОИШ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУНОСИБАТҲОИ ГУМРУКӢ.....	100
АШУРОВ И.С., ШАРИПОВ Х.П. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗИ ХУРД.....	108
САИДОВ П.М., БОЗОРОВ И. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ.....	119
КАРИМОВА М.И. БАӢЗЕ УСУЛҲОИ БАЛАНД БАР-ДОШТАНИ РАҚОБОТПАЗИРИИ МУАССИСАҲОИ МОЛИЯВӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РАВАНДҲОИ САМАРАБАХШИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ СУБЪЕКТҲОИ ХОҶАГИДОРӢ.....	127
КАРОМАТУЛЛОЕВ С.Д., ОДИНАЗОДА Ш.Т. УСУЛҲОИ АСОСИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ИСТЕҲСОЛИ АГРОСАНОАТӢ.....	136
КЕНҶАЕВА Р.Х. РОҲҲОИ БЕҲТАР ГАРДОНИДАНИ ФАЗОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	147
КОМИЛОВ Н.Б., ҚОСИМОВ А. БАӢЗЕ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ОБӢРИКУНОНИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	158
КОМИЛОВ Н.Х., НАЗИРОВ И. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ЗАХИРАҲОИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	166
КАМИЛОВ С.Ҷ., СУЛТОНБИИ Р.А, НАИМОВ Б. Қ. РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҶТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ КАМИЛОВ СИРОҶИДДИН ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ.....	172
КИЛИЧЕВА М.М. ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР ПЕШНИҲОДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	181
ҚОСИМОВ Ҳ.З. НАҚШИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР БЕҲТАР НАМУДАНИ САТҲИ ЗИНДАГӢ ВА БАЛАНДБАРДОРИИ ШАРОИТИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОН.....	188
МАҲМУДОВ Б.Н. МОДЕРНИЗАТСИЯ ВА ЭКОЛОГИЯ: ТАҲЛИЛИ ҶОЯҲО ВА КОНСЕПСИЯҲО.....	194

МАШОКИРОВ Ш.У. ВАЪЪИ МУОСИРИ РУШДИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА.....	201
МИРШАРИФЗОДА Э.Қ., ШОДИЗОДА А.Ш., ЧОМИЕВ А.М., МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА ҚАРЗДИӢӢ ДАР МИНТАҚАИ РАШТ.....	213
МУҲАММАДИЕВА Р.С. ТАКОМУЛИ БАӢИСОБГИРИИ МУӢОСИБИИ ТАҚСИМОТ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ФОИДАИ ТАҚСИМНОШУДА.....	222
Ш. ДАВЛАТАЛИ, ШОКИРЗОДА Н. И. ВАЪЪИ ИМРӢЗАИ БАӢИСОБГИРИИ МУӢОСИБӢ ВА РОӢӢОИ ТАКОМУЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАШТАН БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ.....	230
ШАРИПОВ Н.Г., АСОСӢОИ НАЗАРИЯВИИ ХАВФӢОИ БОНКӢОИ ТИЧОРАТӢ ВА ТАСНИФОТИ ОНӢО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ.....	235
НУРОВ Н.Қ. ӢАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА БАӢШИ ХУСУСӢ ӢАМЧУН ОМИЛИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ ИМКОНИЯТӢОИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ ВА БИЗНЕС.....	242
ОЛИМБЕКЗОДА Ф.О. БАРРАСӢ ВА ТАӢЛИЛИ ТАМОЮЛИ РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ БОНКӢ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	249
ОЛИМОВ С.И., САТТОРЗОДА Э.И., МИРСАРВАРЗОДА Ф.М., САНОАТИ ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН: ВАЪЪИ МУОСИР, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН.....	262
ПИРОВА Ш.С. ТАШКИЛИ ӢАМКОРИӢОИ ГУМРУКӢ ДАР ТАЪЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНИИ ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	272
РАСУЛОВ Ч.Қ. ТАЪЗИМИ ДАВЛАТИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАӢИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАӢО.....	286
РАЧАБОВ Р.К., ҚОДИРОВА Г.Т. СБӢМ ВА РУШДИ БАӢИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	291
БОБОЗОДА А.О. САӢЁӢӢ ВА ИМКОНИЯТӢОИ РУШДИ ОН ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	299
САДИҚОВА Ш.К., КАРИМОВ М.И. ЧАНБАӢОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОӢӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ.....	306
САИДОВ П.М. РОӢӢОИ БЕӢТАР КАРДАНИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ЗАӢИРАӢОИ ИНСОӢӢ ДАР КОРӢОНАӢОИ ИСТЕӢСОЛӢ.....	317
САИДОВ Р.Н., МАӢМУДОВ Р.С. САМТӢОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ АУДИТОРӢ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	325
САЙДАӢМАДОВ Ф.Б., АКРАМЗОДА М. А., ТАКМИЛИ ТАЪЗИМИ СИЁСАТИ ТАКРОРИСТЕӢСОЛ ДАР КОРӢОНАӢОИ КИШОВАРЗӢ.....	333
САМИЗОДА Т.О. ӢОЛАТИ МУОСИРИ ӢОӢАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ЗАМИНАИ БОЗАРГОНИЮ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БАСУБОТОВАРИИ ОН.....	341
ХАЙРУЛЛОЕВ Ф.Н. РАВИШӢОИ МЕТОДОЛОГИИ МУАЙЯНКУНИИ ХАВФӢО ВА ТАСНИФИ ОНӢО ДАР КОРӢОНАӢОИ САНОАТИ БОФАНДАГӢ.....	348
ХОДЖАЕВ Ш.А. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢ, НАҚШ ВА АӢАМИЯТИ ИНФРАСОХТОРИ САӢЁӢӢ.....	355
ШАРИПОВА Ф.Н. РАВИШӢОИ МУОСИРИ МЕТОДОЛОГИЯИ ИДОРАКУНИИ САӢЁӢӢИ ТИЧОРӢ.....	365
ШАРИПОВА Ш.А. БАӢОДИӢИИ ТАЪМИНОТИ ИНФРАСОХТОРИИ ИҚТИСОДИ-ИҚТИМОИ МИНТАҚА БО УСУЛИ ИЕРАРӢӢ.....	373

ИЛМӢОИ ӢУҚУҚШИНОСӢ

САЪДИЕВ И.З. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢ-ӢУҚУҚИИ ТАЪЗИМИ ӢУҚУҚӢ – МАЪМУРИИ СОӢАИ МАОРИФ.....	383

САФАРЗОДА Н.Ф. КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ: МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ОН.....	391
БОБОЕВ А.Х., АТОБУЛЛОЕВ Ш.К. ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ ТАМОМИЯТИ АРӢ ВА СОҲИБИХТИЁРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	399
РАҶАБЗОДА П.А. ХУСУСИЯТҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИШОРАҲОИ ҶУҒРОФӢ ВА НОМИ ҶОӢИ ПАЙДОИШИ МОЛ ВА ЗАРУРИЯТИ ҲАМРОҲШАВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА САНАДИ ЖЕНЕВАГИИ СОЗИШНОМАИ ЛИССАБОН ДАР БОРАИ НОМИ ҶОӢИ ПАЙДОИШИ МОЛ ВА ИШОРАҲОИ ҶУҒРОФӢ.....	404
НЕМАТОВ А.Р., АБДУРАЗАҚОВ К.Б. ДУНЯВИЯТ ҲАМЧУН ПОЯИ ДАВЛАТИ ДЕМОКРАТӢ.....	412
САРҲАТЗОДА Б.И. МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ВАЗӢИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ВА ШАХСОНИ БЕШАҲРВАНД: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ..	419
АЗИЗОВ С.А. ҲОЛАТҲОЕ, КИ БОИСИ СОДИРШАВИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ НОБОЛИҒОН МЕГАРДАНД.....	429
ОДИНАЗОДА Ш.Х. НАҚШИ ҲУҶҶАТҲОИ БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ДАР РУШДИ МУНОСИБАТҲО ОИД БА ҲОҶАГИИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ.....	435
АЗИЗОВ С.А. ОИД БА МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ	440
ЗУВАЙДУЛЛОЕВ Ф.Ф. ТАБИАТИ ҲУҚУҚӢ - МАЪМУРИИ САНАДҲОИ МАҚМОТИ МАРКАЗИИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН...	448
АХМЕДОВ Э.Ю. МУБОРИЗА БО МАБЛАҒГУЗОРИИ ТЕРРОРИЗМ: ҶАНБАӢҲОИ ҲУҚУҚӢ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ.....	453
АЛАМОВ Ҳ.Н. СОҲТОР, НИЗОМ ВА НИҲОДҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.....	461
ФАЙЗАЛИЗОД А.Ф. ИСТИКЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА РУШДИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	467
БЕКПУЛАТОВ Х. Б. ТАЪСИРИ САЛОҲИЯТИ РАҚАМИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ БА САМАРАНОКИИ ИҶРОИ ВАЗИФАҲОИ ҶАНГӢ	473

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

ҲУСАЙНЗОДА А.Б. АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ҶУЗЪИ ТАРКИБИИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ.....	484
АБДУЛЛОЕВ Н.С. НАЗАРИЯИ БАРХӢРДИ ТАМАДДУНҲО ВА ЗАРУРИЯТИ ОМУӢЗИШИ ОН ДАР ШАОИТИ МУОСИР.....	496
МАНСУРОВА Ш.Ш. ДИПЛОМАТИЯИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН АБЗОРИ ТАТБИҚӢ НЕРУИ НАРМ.....	504
НУРИДДИНОВ Ш.Ш. СТРАТЕГИЯИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОӢ ДАР АҒДОНИСТОН ДАР МАРҲАЛАИ МУОСИР.....	512
АБИРОВ М.С. СИЁСАТИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.....	524
ДАБИРҶОНИ М. ИДОРАИ ФАЗОИ ИТТИЛООТӢ: ТАРҲИ МУОСИРИ МУБОРИЗА БАР ЗИДИ ЭКСТРЕМИЗМИ СИЁСӢ.....	530
ИКРОМОВА М.Н. ТАШАББУСҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР СОҲАИ ОБ: АЗ СТРАТЕГИЯ ТО АМАЛИСОЗӢ.....	538
МУСТАҶОБОВА Р.М. ТАЪРИХИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР УСТУВОРИИ СУЛҲ ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ.....	545
РАҶАБАЛИЗОДА С.Р. НАҚШ ВА МАВҚЕИ СОЗМОНҲОИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАШАККУЛИ МАҒКУРАИ СИЁСӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.....	552

АБДУЛЛОЕВА Л.М. НАҚШИ ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ ВА СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ.....	560
ЗАФАРЗОДА Н.З. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИЮ ФУНКЦИОНАЛИИ ИШТИРОКИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН.....	570
САНГИНОВА Р.И. АБӢАЛӢ ИБНИ СИНО ВА ТАЪЛИМОТИ СИЁСИИ Ӣ.....	578
САИДОВ Ҳ.С., ШЕРАЛИЗОДА М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МУАЙЯНКУНИИ ШАРИКИИ СТРАТЕГӢ ВА ТАҲЛИЛИ РАВАНДҲОИ ҶАҲОНИШАВӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАМИЛАЛӢ.....	584
ҚУРБОНОВА Р.А. МОҲИАТИ МАФҲУМИ «ПЕШВОИ МИЛЛАТ» ВА ТАНОСУБИ ОН БО МАФҲУМҲОИ ДИГАРИ ИФОДАКУНАНДАИ РОҲБАРИИ СИЁСӢ.....	591

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ДАВЛАТАЛИИ А. ОБОСНОВАНИЕ И ПРИНЯТИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ РЕШЕНИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	17
СОДИКОВ Р.Х. СУЩНОСТЬ, МЕТОДЫ И ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВНЕШНЕГО ДОЛГА.....	27
ХУСЕЙНОВ У.С. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	36
ДАВЛАТЗОДА М.Х. ВАЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УЧЁТЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ.....	44
АБДУЛЛОЕВ А.Х. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА.....	52
АБДУХАМИТЗОДА А.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	66
АМОНОВА Д. С., КАЮМОВА Ф. А. РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ.....	75
АСРОРЗОДА У.С., ЁРОВ ДЖ.Н. К ВОПРОСУ О ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО–РЕКРЕАЦИОННЫХ КОМПЛЕКСОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	83
АХМЕДОВ Д.Х., МАХМУДОВА Ш.Х. ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АПК.....	93
АЛИЕВ М.Б. ВОЗНИКНОВЕНИЕ И СПЕЦИФИКА ТАМОЖЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	100
АШУРОВ И.С., ШАРИПОВ Х.П. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ МИКРОКРЕДИТА.....	108
САИДОВ П.М., БОЗОРОВ И. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	119
КАРИМОВА М.И. НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ИХ РОЛЬ В ЭФФЕКТИВНЫХ ПРОЦЕССАХ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ.....	127
КАРОМАТУЛЛОЕВ С.Д., ОДИНАЗОДА Ш.Т. ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ.....	136
КЕНДЖАЕВА Р.Х. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	147
КОМИЛОВ Н.Б., КОСИМОВ А. НЕКОТОРЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОРОШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬ.....	158
КОМИЛОВ Н.Б., НАЗИРОВ И. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	166
КАМИЛОВ С. ДЖ., СУЛТОНБИИ Р., НАИМОВ Б.К. ЦИФРОВИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ.....	172
КИЛИЧЕВА М.М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	181

КОСИМОВ Х.З. РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ И УЛУЧШЕНИИ УСЛОВИЙ ТРУДА РАБОТНИКОВ.....	188
МАХМУДОВ Б.Н. МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЭКОЛОГИЯ: АНАЛИЗ ИДЕЙ И КОНЦЕПЦИЙ.....	194
МАШОКИРОВ Ш.У. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА.....	201
МИРШАРИФЗОДА Э.К., ШОДИЗОДА А.Ш., ДЖОМИЕВ А.М. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ И КРЕДИТОВАНИЯ В РАШТСКОМ РЕГИОНЕ.....	213
МУХАММАДИЕВА Р.С. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕРАСПРЕДЕЛЕННОЙ ПРИБЫЛИ.....	222
Ш. ДАВЛАТАЛИ, ШОКИРЗОДА Н.И. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ПУТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	230
ШАРИПОВ Н.Г. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РИСКОВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	235
НУРОВ Н.К. СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО СЕКТОРА КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ФАКТОР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА.....	242
ОЛИМБЕКЗОДА Ф.О. ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	249
ОЛИМОВ С.И., САТТОРЗОДА Э.И., МИРСАРВАРЗОДА Ф.М., ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	262
ПИРОВА Ш.С. ОРГАНИЗАЦИЯ ТАМОЖЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	272
РАСУЛОВ ДЖ.К. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ РЕГИОНОВ.....	286
РАДЖАБОВ Р.К., КОДИРОВА Г.Т. МСФО И РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	291
БОБОЗОДА А.О. ТУРИЗМ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	299
САДИКОВА Ш.К., КАРИМОВ М.И. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ.....	306
САИДОВ П.М. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	317
САИДОВ Р.Н. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	325
САЙДАХМАДОВ Ф.Б., АКРАМЗОДА М. А., СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПОЛОИТИКИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	333
САМИЗОДА Т.О. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ТОРГОВЫЕ ОСНОВЫ ЕГО УСТОЙЧИВОСТИ.....	341
ХАЙРУЛЛОЕВ Ф.Н. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И КЛАССИФИКАЦИИ РИСКОВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	348

ХОДЖАЕВ ША. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, РОЛИ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА.....	355
ШАРИПОВА Ф.Н. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ КОММЕРЧЕСКИМ ТУРИЗМОМ.....	365
ШАРИПОВА Ш.А. ОЦЕНКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА ИЕРАРХИЧЕСКИМ МЕТОДОМ.....	373

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

САЪДИЕВ И.З. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ.....	383
САФАРЗОДА Н.Ф. КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	391
БОБОЕВ А.Х., АТОБУЛЛОЕВ Ш.К. ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ И СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	399
РАЧАБЗОДА П.А. ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОХРАНЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАНИЙ И НАИМЕНОВАНИЙ МЕСТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТОВАРОВ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИСОЕДИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН К ЖЕНЕВСКОМУ АКТУ ЛИССАБОНСКОГО СОГЛАШЕНИЯ О НАИМЕНОВАНИЯХ МЕСТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАНИЯХ.....	
НЕМАТОВ А.Р., АБДУРАЗАКОВ К.Б. СВЕТСКОСТЬ КАК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	412
САРХАТЗОДА Б.И. ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....	419
АЗИЗОВ С.А. ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ВЛЕКУЩИЕ ЗА СОБОЙ СОВЕРШЕНИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЫМИ.....	429
ОДИНАЗОДА Ш.Х. РОЛЬ ДОКУМЕНТОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ОТНОШЕНИЙ ПО ЛИЧНОМУ ПОДСОБНОМУ ХОЗЯЙСТВУ.....	435
АЗИЗОВ С.А. О ПОНЯТИИ И ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	440
ЗУВАЙДУЛЛОЕВ Ф.Ф. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА - РАСПОРЯДИТЕЛЬНЫЕ ДОКУМЕНТЫ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	445
АХМЕДОВ Э.Ю. ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ И НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ.....	453
АЛАМОВ Х.Н. СТРУКТУРА, СИСТЕМА И ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ САСАНИДОВ.....	461
ФАЙЗАЛИЗОД А.Ф. ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	467
БЕКПУЛАТОВ Х.Б. ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ БОЕВЫХ ЗАДАЧ	473

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ХУСАЙНЗОДА А.Б. ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	484

АБДУЛЛОЕВ Н.С. ТЕОРИЯ СТОЛКНОВЕНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕЕ ИЗУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	496
МАНСУРОВА Ш.Ш. ВОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ТАДЖИКИСТАНА КАК ИНСТРУМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ “МЯГКОЙ СИЛЫ”.....	504
НУРИДДИНОВ Ш.Ш. СТРАТЕГИЯ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В АФГАНИСТАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	512
АБИРОВ М.С. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА: ЕГО ЗНАЧЕНИЕ И СУТЬ.....	524
ДАБИРДЖОНИ М. УПРАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫМ ПРОСТРАНСТВОМ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К БОРЬБЕ С ПОЛИТИЧЕСКИМ ЭКСТРЕМИЗМОМ.....	530
ИКРОМОВА М.Н. ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМЫЙ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВОДНОЙ СФЕРЕ: ОТ СТРАТЕГИИ К РЕАЛИЗАЦИИ.....	538
МУСТАДЖОБОВА Р.М. ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В УКРЕПЛЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА.....	545
РАДЖАБАЛИЗОДА С.Р. РОЛЬ СТУДЕНЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ.....	552
АБДУЛЛОЕВА Л.М. РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕШЕНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ.....	560
ЗАФАРЗОДА Н.З. СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ.....	570
САНГИНОВА Р.И. АБУАЛИ ИБН СИНА И ЕГО ПОЛИТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЕ.....	578
САИДОВ Х.С., ШЕРАЛИЗОДА М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЁРСТВА И АНАЛИЗА ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....	584
КУРБОНОВА Р.А. СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ЛИДЕР НАЦИИ» И ЕГО СВЯЗЬ С ДРУГИМИ ПОНЯТИЯМИ, ВЫРАЖАЮЩИМИ ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО.....	591

ECONOMIC SCIENCES

DAVLATALII A. JUSTIFICATION AND ADOPTION OF MARKETING DECISIONS AT INDUSTRIAL ENTERPRISES OF KHATLON REGION.....	17
SODIKOV R.H. ESSENCE, METHODS AND PRINCIPLES OF PUBLIC EXTERNAL DEBT MANAGEMENT.....	26
HUSEYNOV U.S. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TAXATION OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	34
DAVLATZODA M.KH. THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROCESSING IN BUDGETARY FUNDS ACCOUNTING.....	44
ABDULLOEV A. KH. FOREIGN EXPERIENCE IN SUPPLYING THE FOOD MARKET.....	52
ABDUHAMITZODA A.A. FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN INDUSTRY.....	66
AMONOVA D.S., KAYUMOVA F.A. DEVELOPMENT OF FINANCIAL ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY.....	75
ASRORZODA U.S., YOROV J.N. ON THE ISSUE OF PRIORITY AREAS OF DEVELOPMENT OF TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEXES IN TAJIKISTAN.....	83
AKHMEDOV D.H., MAHMUDOVA SH.H. ECONOMIC MECHANISM OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX.....	93
ALIEV M.B. ORIGIN AND SPECIFICITY OF CUSTOMS RELATIONS.....	100
IKHTIYOR S.A., KHUSHBAKHT P.SH. THEORETICAL FOUNDATIONS AND ECONOMIC ESSENCE OF MICROLOANS.....	108
SAIDOV P.M., BOZOROV I. THEORETICAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP.....	119
KARIMOVA M.I. SOME METHODS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR ROLE IN EFFECTIVE PROCESSES OF INVESTMENT ACTIVITY FOR ECONOMIC ENTITIES.....	127
KAROMATULLOEV S.D., ODINAZODA SH.T. MAIN MANAGEMENT METHODS IN AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION.....	136
KENJAEVA R.H. WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT CLIMATE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	147
KOMILOV N.B., QOSIMOV A. SOME INNOVATIVE METHODS OF AGRICULTURAL IRRIGATION OF LANDS.....	158
KOMILOV N.B., NAZIROV I. THEORETICAL ASPECTS OF EFFICIENCY OF PRODUCTION RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	166
KAMILOV S.J., SULTONBII R., NAIMOV B.K. DIGITALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT.....	172
KILICHEVA M.M. THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PROVIDING BANKING SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	181
KOSIMOV H. Z. THE ROLE OF PUBLIC FINANCES IN IMPROVING THE STANDARD OF LIVING AND IMPROVING WORKING CONDITIONS OF EMPLOYEES.....	188
MAHMUDOV B.N. MODERNIZATION AND ECOLOGY: ANALYSIS OF IDEAS AND CONCEPTS.....	194
MASHOKIROV SH.U. THE CURRENT STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION.....	201

MIRSHARIFZODA E.Q., SHODIZODA A.SH., JOMIEV A.M. ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM AND CREDIT IN THE RASHT REGION.....	213
MUKHAMMADIEVA R.S. IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF DISTRIBUTION AND USE OF RETAINED EARNINGS.....	222
SH. DAVLATALI, SHOKIRZODA N. I. CURRENT STATE OF ACCOUNTING AND WAYS OF ITS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY.....	230
SHARIPOV N.G. THEORETICAL BASIS OF COMMERCIAL BANKS RISKS AND THEIR CLASSIFICATION IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY.....	235
NUROV N.Q. COOPERATION BETWEEN THE PUBLIC AND PRIVATE SECTORS AS AN EFFECTIVE FACTOR IN USING ECONOMIC OPPORTUNITIES OF THE STATE AND BUSINESS.....	242
OLIMBEKZODA F.O. RESEARCH AND ANALYSIS OF DEVELOPMENT TRENDS OF THE BANKING SERVICES SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	249
OLIMOV S.I., SATTORZODA E.I., MIRSARVARZODA F.M. INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	262
PIROVA SH.S. ORGANIZATION OF CUSTOMS COOPERATION IN STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	272
RASULOV J.K. STATE REGULATION OF THE EFFICIENCY OF THE USE OF NATURAL RESOURCE POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF THE REGIONS.....	286
RAJABOV R.K., QODIROVA G.T. IFRS AND FINANCIAL ACCOUNTING DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	291
BOBOZODA A.O. TOURISM AND ITS DEVELOPMENT POSSIBILITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	299
SADIKOVA SH.K., KARIMOV M.I. SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE ECONOMY.....	306
SAIDOV P.M. WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF HR MANAGEMENT AT ANUFACTURING ENTERPRISES.....	317
SAIDOV R.N. PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF AUDIT ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	325
SAIDAHMADOV F.B., AKRAMZODA M. A., IMPROVING THE REGULATION OF REPRODUCTIVE POLICY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	333
SAMIZODA T.O. THE CURRENT STATE OF AGRICULTURE AND THE INSTITUTIONAL AND COMMERCIAL FOUNDATIONS OF ITS STABILITY.....	341
KHAIRULLOEVI F.N. METHODOLOGICAL APPROACHES TO IDENTIFYING AND CLASSIFYING RISKS IN TEXTILE INDUSTRY ENTERPRISES.....	348
KHOJAEV SH.A. THEORETICAL FOUNDATIONS, ROLE, AND IMPORTANCE OF TOURISM INFRASTRUCTURE.....	355
SHARIPOVA F.N. MODERN APPROACHES TO COMMERCIAL TOURISM MANAGEMENT METHODOLOGY.....	365
SHARIPOVA SH.A. ASSESSMENT OF THE PROVISION OF SOCIO-ECONOMIC INFRASTRUCTURE IN THE REGION USING THE HIERARCHICAL METHOD.....	373
SA'DIEV I.Z. THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE SPHERE OF EDUCATION.....	383
SAFARZODA N.F. CONSTITUTIONALISM: CONCEPT AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS.....	391

BOBOEV A.KH., ATOBULLOEV S.K. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN..	399
RAJABZODA P.A. FEATURES OF THE INTERNATIONAL PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS AND APPELLATIONS OF ORIGIN AND THE NEED FOR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO ACCEDE TO THE GENEVA ACT OF THE LISBON AGREEMENT ON APPELLATIONS OF ORIGIN AND GEOGRAPHICAL INDICATIONS.....	403
NEMATOV A.R., ABDURAZAKOV K.B. SECULARISM AS THE FOUNDATION OF A DEMOCRATIC STATE.....	412
SARHATZODA B.I. THE CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS: THEORY AND PRACTICE.....	419
AZIZOV S.A. CIRCUMSTANCES ENTAILING THE COMMISSION OF OFFENSES BY MINORS.....	429
ODINAZODA SH.KH. THE ROLE OF STRATEGIC PLANNING DOCUMENTS IN THE DEVELOPMENT OF RELATIONS ON PERSONAL SUBSIDIARY FARMING.....	435
AZIZOV S.A. ON THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF FOOD SECURITY.....	440
ZUVAIDULLOEV F. F. LEGAL - ADMINISTRATIVE NATURE OF ACTS OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	445
AKHMEDOV E.Y. COUNTERING THE FINANCING OF TERRORISM: INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL ASPECTS LEGAL SCIENCES.....	453
ALAMOV H.N. STRUCTURE, SYSTEM AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS SASANIAN STATE.....	461
FAIZALIZOD A.F. STATE INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	467
BEKPULATOV K.B. THE IMPACT OF MILITARY PERSONNEL'S DIGITAL COMPETENCE ON THE EFFECTIVENESS OF COMBAT MISSION EXECUTION	473

POLITICAL SCIENCES

HUSAINZODA A.B. INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....	484
ABDULLOEV N.S. THE THEORY OF THE CLASH OF CIVILIZATIONS AND THE NEED TO STUDY IT IN THE MODERN CONTEXT.....	496
MANSUROVA SH.SH. TAJIKISTAN'S WATER DIPLOMACY AS A TOOL FOR SOFT POWER IMPLEMENTATION.....	504
NURIDDINOV R.SH. STRATEGY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN AFGHANISTAN AT THE PRESENT STAGE.....	512
ABIROV M.S. STATE ENERGY POLICY: ITS MEANING AND ESSENCE.....	524
DABIRJONI M. MANAGEMENT OF INFORMATION SPACE: A MODERN APPROACH TO COMBATING POLITICAL EXTREMISM.....	530
IKROMOVA M.N. GLOBAL INITIATIVES OF THE PREZIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN THE WATER SPHERE: FROM STRATEGY TO IMPLEMENTATION.....	538
MUSTAJOBOVA R.M. HISTORICAL ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN STRENGTHENING PEACE AND NATIONAL UNITY.....	545
RAJABALIZODA S.R. THE ROLE OF STUDENT ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF POLITICAL IDEOLOGY.....	552
ABDULLOEVA L.M. THE ROLE OF NATION STATES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN SOLVING GLOBAL PROBLEMS.....	560

ZAFARZODA N.Z. STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF POLITICAL PARTICIPATION AND ITS CHARACTERISTICS.....	570
SANGINOVA R.I. ABUALI IBN SINA AND HIS POLITICAL TEACHINGS.....	578
SAIDOV H.S., SHERALIZODA M, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEFINING STRATEGIC PARTNERSHIP AND ANALYZING GLOBALIZATION PROCESSES IN INTERNATIONAL RELATIONS.....	584
RUQIYA A.K. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «LEADER OF THE NATION» AND ITS RELATION TO OTHER CONCEPTS EXPRESSING POLITICAL LEADERSHIP	591

УДК: 658.8

**АСОСНОККУНӢ ВА ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР
КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН**

ДАВЛАТАЛИИ АБДУСАЛОМЗОДА,

ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.
Тел.: +992 020-53-39-39. E-mail: davlatalii.abdusalom@mail.ru.

Дар шароити афзоиши рақобат ва муҳити ноустувори бозор қабули қарорҳои оқилонаи маркетингӣ омили асосии рушди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ мегардад. Ин зарурат бахусус дар вилояти Хатлон, ки корхонаҳои саноатӣ бо захираҳои нокифоя ва дастрасии маҳдуд ба иттилооти таҳлилӣ дар бораи бозор фаъолият мекунад, шадидтар аст. Дар мақола хусусиятҳои раванди қабули қарорҳои маркетингӣ дар корхонаҳои вилоят баррасӣ шуда, мушкилоти мавҷуда муайян ва барои бартараф кардани онҳо тавсияҳои амалӣ пешниҳод карда мешаванд. Муаллиф дар асоси таҳлили фаъолияти корхонаҳои мушаххас аҳамияти муносибати мунтазамро ба қабули қарорҳо дар асоси таҳқиқоти маркетингӣ, воситаҳои таҳлил ва технологияҳои рақамӣ нишон додааст. Тасдиқ карда мешавад, ки набудани механизми дуруст роҳандозии шудаи қабули қарорҳо, нарасидани кормандони соҳибхисос, истифодаи маҳдуди технологияҳои рақамӣ ва муносибати интуитивӣ ба идоракунии маркетинг боиси паст шудани рақобатпазирии корхонаҳо мегардад. Дар мақола амсилаи қадам ба қадам барои қабули қарорҳои маркетингӣ, ки ба воқеияти вилоят мутобиқ карда шудааст, пешниҳод карда мешавад. Диққати махсус ба зарурати табдили рақамӣ ва татбиқи низомҳои таҳлили маркетинг ҳамчун шартҳои муҳимтарини мутобиқшавӣ ба талаботи муносири бозор дода мешавад.

Калидвожаҳо: қарорҳои маркетингӣ, корхонаҳои саноатӣ, вилояти Хатлон, маркетинг, таҳлил, рақамикунӣ, стратегия, содирот, рақобат, устувориҳои корхонаҳо.

Дар шароити афзоиши рақобати бозорӣ ва тағйирёбии босуръати муҳити берунӣ қобилияти корхонаҳо барои қабули қарорҳои асосноки маркетингӣ омили муҳимми рушди устувори онҳо мегардад. Барои корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон, ки дар шароити захираҳои маҳдуд ва муҳити ноустувори бозор фаъолият мекунад, раванди қабули қарорҳои маркетингӣ мутобиқшавӣ ба хусусиятҳои минтақавиро тақозо мекунад.

Масъалаҳои ташкили маркетинг дар адабиёти илмӣ ватанӣ, махсусан дар шароити соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт васеъ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, Б.Ҳ. Каримов ба хусусиятҳои рушди маркетинг дар баҳши сайёҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда [3, с. 119], зарурати қорӣ намудани воситаҳои таҳлилӣ ва баланд бардоштани сифати иттилооти маркетингиро ба хотири мустаҳкам намудани мавқеи рақобатпазирии хизматрасониҳои сайёҳӣ таъкид мекунад [2, с. 95]. Дар мақолаҳои муаллиф аҳамияти равиши муназзам ба омӯзиши афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва ояндабинии тамоюлҳои бозор қайд гардидааст [2; 3]. Ҷ.С. Ниёзов ба истифодаи усулҳои маркетинг дар таъмини устувориҳои корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ диққат медиҳад [8, с. 59]. М.Н. Нусратзода нақши технологияҳои иттилоотиро дар рушди маркетинги инноватсионӣ таҳқиқ кардааст [10, с. 268].

Яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти маркетингӣ дар корхонаҳои саноатӣ мавҷудияти раванди возеҳи қабули қарорҳо мебошад. Зеро «қабули қарорҳо дар муҳити бозор метавонад ҳамчун тартиби ташаккули стратегия ва

тактикаи мубориза бар зидди рақибон муаррифӣ карда шавад. Дар натиҷа, омӯзиши рақобатпазирии як корхонаи алоҳида ба омӯзиши расмиёти қабули қарорҳо баробар карда мешавад» [7, с. 63].

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки аксари корхонаҳои саноатии вилоят дар ҳамаи марҳилаҳои қабули қарорҳои маркетингӣ – аз ҷамъоварии иттилоот то арзёбии ҷорабиниҳои иҷрошуда ба мушкilot дучор мешаванд. Дар асоси омӯзиши адабиёти дахлдор [1; 4; 5; 6; 9] муайян гардид, ки ин зарурати татбиқи равишҳои муосир, усулҳои таҳлил ва қарорҳои ташкилиро, ки ба баланд бардоштани сифати идоракунии маркетинг нигаронида шудаанд, нишон медиҳад.

Тавре омӯзиши мо нишон дод, дар аксари корхонаҳои вилоят расмиёти муқарраршудаи қабули қарорҳои маркетингӣ вучуд надоранд. Роҳбарони корхонаҳо қарорҷоро ё дар асоси таҷриба ва ҳадафнокии кӯтоҳмуддат қабул мекунанд ва ё қарорҳои рақибонро бе ба назар гирифтани хусусиятҳои корхона ва вазъи бозор нусхабардорӣ мекунанд. Дар натиҷа, самаранокии фаъолияти маркетингӣ паст шуда, воқуниш ба тағйироти муҳити бозор ба таъхир меафтад ё нокифоя аст.

Барои беҳтар кардани идоракунии ва самаранокии маркетинг амсилаи марҳила ба марҳила қабул кардани қарорҷоро, ки дар асоси принципҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ба воқеияти корхонаи мушаххас мутобиқ карда шудаанд, татбиқ кардан лозим аст. Дар ҷадвали 1 марҳилаҳои асосии ин раванд ва тавсияҳои амалӣ барои татбиқи онҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Марҳилаҳои раванди қабули қарорҳои маркетингӣ ва тавсифи онҳо

Марҳилаи раванд	Муҳтавои марҳила	Тавсияҳо ва воситаҳои амалӣ
1. Муайян кардани мушкilot ё масъалаи маркетинг	Ошкор кардани инҳироф аз нишондиҳандаҳои банақшагирифташуда, имкониятҳои бозор ё таҳдидҳое, ки воқуниши маркетингро талаб мекунанд	Таҳлили фурӯш, мониторинги шикоятҳои истеъмолкунандагон, омӯзиши фаъолнокии рақобат, таҳлили муҳити дохилии корхона.
2. Ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти маркетингӣ	Ҷамъоварии мунтазами иттилооти берунӣ ва дохилӣ, ки барои қабули қарорҳо заруранд.	Пурсишҳо, ҳисоботҳои дохилӣ, омори бозор, таҳлили занҷираи таъмино.
3. Таҳияи тарзҳои алтернативӣ	Таҳияи якчанд тарзҳо барои воқуниш додан ба мушкilot ё имконияти муайяншуда.	Ҳамлаи ақлонӣ, машваратҳо бо шуъбаҳо, банақшагирии сценария, бенчмаркинг.
4. Арзёбӣ ва интихоби тарзи беҳтарин	Муқоисаи алтернативаҳо дар асоси маҳакҳои самаранокӣ, хароҷот, хавфҳо, муҳлатҳои татбиқ ва мувофиқат ба стратегияи корхона.	Матритсаҳои арзёбӣ, ҷаласаҳои коршиносон, ояндабинии фурӯш, таҳлили даромаднокӣ ва хавфҳо.
5. Қабули қарори ниҳойӣ	Тасдиқи тарзи интихобшуда дар сатҳи идоракунии корхона.	Нақшаи иҷро, буҷет, тақсими масъулият, омодакунии ҳуҷҷатҳо.
6. Банақшагирии амалисозии қарори ниҳойӣ	Тафсилоти қадамҳои татбиқи қарор, нуқтаҳои назорат, ҷудокунии захираҳо.	Харитаи роҳи лоиҳа, таъини масъулиятҳо, ҳисоб кардани талабот ба захираҳо.
7. Назорат ва	Пайгирии иҷро, таҳлили	Муқоисаи нақша бо

арзёбии натиҷаҳо	натиҷаҳо, ислоҳи амалҳо.	нишондиҳандаҳои воқеъ, ҳисоботҳои мунтазам, фикру мулоҳизаҳои муштариён.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои равшан нишон додани татбиқи ин амсила мисоли амалиро дар асоси омӯзиши фаъолияти ҶСК «Азот», яке аз калонтарин истеҳсолкунандагони нуриҳои минералӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, воқеъ дар шаҳри Леваконт дида мебароем. Корхона асосан ба бозори дохилӣ нигаронида шуда, як қисми талаботи бахши кишоварзии кишварро ба селитраи аммиак ва мочевина таъмин мекунад. Дар солҳои охир, дар заминаи эҳтиёҷоти афзояндаи кишоварзӣ ва таъминоти ноустувори нуриҳои минералӣ аз хориҷ, корхона ба як мушкили нав рӯ ба рӯ шуд: ҷӣ гуна фаъолияти маркетингро барои қонеъ кардани талаботи дохилӣ ва ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ рошандозъ бояд кард.

Вазифаи муқарраршуда аз зарурати такмили хусусияти муназзам будани фурӯш, ба таври возеҳтар ба бахшҳо ҷудо кардани истеъмолкунандагони дохилӣ ва таҳияи стратегияи содирот барои 3-5 соли оянда иборат буд. Барои ҳалли ин мушкилот ҷаласаи маркетинги дохилӣ оғоз карда шуд, ки дар он мутахассисони соҳаи фурӯш, логистика, иқтисод ва банақшагирии стратегӣ иштирок доштанд.

Дар марҳилаи ҷамъоварии иттилоот ин ҷиҳатҳо омӯхта шуданд:

- сохтори истеъмолкунандагон дар дохили мамлакат (хоҷагиҳои деҳқонии хурд ва калон, хоҷагиҳои кишоварзӣ, базаҳои фурӯши яклухт);
- маҳдудиятҳои мавҷудаи логистикӣ;
- шартҳои меъёрии содирот ба мамлакатҳои ҳамсоя;
- талабот ба бастабандӣ, сертификатсия ва тамғагузорӣ барои шарикони эҳтимолии хориҷӣ.

Дар асоси ин маълумот, алтернативаҳои зерин таҳия карда шуданд:

1. Тақвияти шабакаи мавҷудаи тақсимот (дистрибуция) дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ҳамкорӣ бо ташкилотҳои агрокимиявӣ ва қарздиҳии мавсимӣ ба деҳқонон.

2. Ташкили хатти таҷрибавии содиротӣ бо бастабандӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ.

3. Ба роҳ мондани таҳвилҳои санҷишӣ ба минтақаҳои наздисарҳадӣ бо мақсади ҷамъоварии фикру мулоҳизаҳо аз харидорон.

Пас аз арзёбии тарзҳо ва алтернативаҳо, корхона тасмим гирифт, ки аз равиши омехта оғоз кунад: мустақам кардани мавқеи фурӯши дохилӣ тавассути шарикӣ бо сохторҳои минтақавии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар баробари ин, дар маҳаллҳои наздисарҳадии ҷумҳуриҳои ҳамсоя лоиҳаи озмоишии содиротиро оғоз кунад. Дар нақша таҳияи бастаҳои дорои тамғагузорӣ бо ду забон, сертификатсия ва иштирок дар намоишгоҳҳои байналмилалии кишоварзӣ, ки дар мамлакатҳои ҳамсарҳад баргузор мегарданд, пешбинӣ шудааст.

Марҳилаи озмоишӣ нишон дод, ки сарфи назар аз ҳаҷми хурди таҳвилҳои озмоишӣ, корхона маълумоти арзишмандро дар бораи афзалиятҳои истеъмолкунандагони берунӣ, таъхирҳои логистикӣ ва хавфҳои эҳтимоли (ҳисоббаробаркуниҳои асбӯрӣ, барасмиятдарории гумрукӣ ва таҳияи ҳуҷҷатҳои содиротӣ) ба даст овардааст. Ин имкон дод, ки стратегияи ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ тасҳеҳ ва назорати дохилии сиёсати фурӯш беҳтар карда шавад.

Ҳамин тариқ, мисоли ҶСК «Азот» зарурати ҷорӣ намудани раванди қабули қарорҳои маркетингӣ, махсусан дар марҳилаи ворид шудан ба бозорҳои хориҷиро

тасдиқ мекунад. Сохтори равшан, коркарди алтернативаҳо ва назорати муназзам ба корхона имкон медиҳад, ки хатоҳоро ба ҳадди ақал расонад, захираҳоро самаранок истифода барад ва ба ҳадафҳои стратегии худ ноил шавад.

Омӯзиши вазъи маркетинг дар корхонаҳои вилояти Хатлон як қатор душвории хосро ошкор намуд, ки ба ташаккули раванди пурраи қабули қарорҳо ҳалал мерасонанд:

1. Набудани воситаҳои таҳлилӣ: корхонаҳо ҳатто усулҳои появии коркарди маълумот, аз қабили ба бахшҳо ҷудо кардан, таҳлили ABC, пурсишҳои оддиро истифода намебаранд. Ин боиси иттилоотнокӣи сусти ҳангоми таҳияи қарорҳои маркетингӣ мегардад.

2. Муносибати интуитивӣ: аксари қарорҳо дар асоси таҷрибаи шахсии роҳбар, эҳсоси вазъи бозор қабул карда мешаванд, на дар асоси таҳқиқоти микдорӣ ва сифатӣ.

3. Коркарди сусти қарорҳои стратегӣ: корхонаҳо сатҳҳои стратегӣ ва тактикий маркетингро сусти фарқ мекунад. Масалан, интиҳоби байни рақобати нархҳо ва бунёди арзиши замшуда хеле кам ба таври муназзам баррасӣ карда мешавад.

4. Норасоии қарордон ва қоидаҳои танзими дохилӣ: дар аксари мавридҳо шахсони масъул барои таҳлил ва асосноккунии қарорҳо, инчунин расмиёти дохилӣ, ки ҷи гуна бояд раванди қабули қарорро тавсиф кунанд, муқаррар карда намешаванд.

5. Истифодаи маҳдуди воситаҳои рақамӣ: ба истиснои ҳолатҳои ташаббусии ҷудогона, воситаҳои, аз қабили CRM, панелҳои рақамӣ, воситаҳои таҳлили онлайн хеле кам истифода мешаванд.

Дар шароити имрӯзаи нооромии бозор ва рақобат, таҳқиқоти маркетингӣ ба як пойдевори бунёдии қабули қарорҳои идоракунии табдил меёбад. Набудани иттилооти воқеъбинона дар бораи бозорҳои мавриди ҳадаф қарордошта, афзалиятҳои истеъмолкунандагон, ғайриқоиқӣ рақобатӣ ва каналҳои тақсирот боиси қабули қарорҳои бесамар ва ҳатто хато мегардад, ки устувории корхонаҳоро ҳалалдор мекунад.

Барои корхонаҳои саноатӣ, ки бо ҳаҷми зиёд ва давраҳои тӯлонии истеҳсолӣ қор мекунад, мониторинги мунтазами нишондиҳандаҳои асосии бозор махсусан муҳим аст, аз ҷумла:

- мониторинги истеъмолкунандагон барои ғайриқоиқӣ он ки ҷи гуна интизориҳо, афзалиятҳо, рафтори харид, мавсимии талабот ва омилҳои садоқатмандӣ тағйир меёбад, қумак мерасонад;

- мониторинги рақибон имкон медиҳад, ки ба тағйирот дар сиёсати нархгузорӣ ва қурӯш, маҳсулоти нав ва маърақаҳои тағйироти онҳо зуд воқуниш нишон дода шавад;

- мониторинги муҳити бозор тағйирёбии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қурби асдор, хароҷоти таъминоти моддию техникаӣ, қумакҳои молиявии соҳавӣ ва ғайраро ошқор мекунад.

Барои корхонаҳои вилояти Хатлон, ки қисми зиёди маҳсулот дар бахшҳои кишоварзӣ ва сохтмон ба қурӯш бароварда мешавад, таҳқиқоти саҳроӣ, қор бо миёнаравҳои тиҷоратии маҳаллӣ, ба бахшҳо ҷудо кардани муштариёни минтақавӣ аҳамияти ҳоса дорад.

Таҳлили ғайриқоиқӣ корхонаҳои саноатии вилоят нишон медиҳад, ки қуруст арзёбӣ нақардани нақши таҳқиқоти маркетингӣ боиси як қатор хатоҳои бонизом мегардад:

- бе омӯзиши талабот ба қурӯш баровардани маҳсулоти нав боиси зиёд шудани захираи анборӣ мегардад;

- зиёд кардани ҳаҷми таблиғ бе арзёбии самаранокии каналҳо афзоиши дилҳохи фурӯшро таъмин намекунад;

- қарорҳои нархгузори бе таҳлили чандирии нарх ва рақобат қабул карда мешаванд, ки ин боиси паст шудани маржа ё аз даст додани муштариён мегардад.

Масалан, дар соли 2021 дар яке аз корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар вилояти Хатлон маъракаи ворид шудан ба бозори нав бо маҳсулоти бастабандии ғайристандартӣ амалӣ карда шуд. Бе пурсиши пешакии истеъмолкунандагон ва таҳлили шабакаҳои савдои чакана, қарор қабул карда шуд, ки маҳсулот дар бастаҳои 2,5 кг бастабандӣ карда шавад, дар ҳоле ки шабакаҳои савдои чакана асосан бо бастаҳои то 1 кг кор мекарданд. Дар натиҷа қисми зиёди маҳсулот мағозаҳо нарасид, ҳиссаи бозпасгардонии маҳсулот аз ҷониби дистрибьюторҳо бештар аз 30 фоизро ташкил дод.

Мисоли мусбатро дар ин самт аз таҷрибаи ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил» (ноҳияи Данғара), ки яке аз корхонаҳои пешқадами саноати нассочии вилоят мебошад, метавон ёдовар шуд. Корхона маҳсулотро ба мамлакатҳои ҳамсоя содир мекунад ва барои густариши бозори содиротии худ фаъолона кор бурда истодааст.

Дар соли 2022 дар доираи омодагӣ ба ворид шудан ба бозорҳои мамлакатҳои ҳамсоя ва Федератсияи Россия, роҳбарияти корхона як қатор таҳқиқоти маркетингиро оғоз кард, ки ба арзёбии рақобатпазирии маҳсулот ва муайян кардани афзалиятҳои мушаххаси истеъмолкунандагони хориҷӣ нигаронида шудааст. Таҳқиқот чунин ҷиҳатҳоро дар бар мегиранд: пурсиш ва мусоҳибаҳо бо дилерҳо ва харидорони яклухт дар минтақаҳои наздисарҳадӣ; таҳлили талабот ба бастабандӣ, тамғагузори ва сертификатсия; мониторинги масирҳои логистикӣ ва хароҷоти гумрукӣ; муқоисаи фосилаҳои нархҳои маҳсулоти шабех дар минтақа.

Натиҷаҳои таҳқиқот ба корхона имкон дод, ки стандартҳои бастабандиро дуруст кунад: тамғагузори дузабона ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ қорӣ карда шуда шуд. Бо дарназардошти хусусиятҳои хоси бозорҳои мамлакатҳои ҳамсоя низоми таҳфифҳо барои пешпардохт таҳия карда шуд.

Дар давоми солҳои баъдӣ ҳаҷми содирот ба Россия афзуда, содирот ба мамлакатҳои ҳамсояи наздик пас аз танаффус ба далели мушкilotи логистикӣ барқарор шуд. Ба гуфтаи роҳбарияти корхона, маҳз мавҷудияти пойгоҳи таҳқиқотии пешакӣ имкон дод, ки хавфҳо то ҳадди ақал кам карда шаванд ва шакли ворид шудан ба бозори хориҷӣ дақиқ муайян карда шавад.

Ҳамин тариқ, асосноккунии қарорҳои маркетингӣ дар асоси таҳқиқот ҷузъи ҷудонашавандаи амалияи муосири идоракунии маркетинг дар корхонаҳои саноатӣ мебошад. Мониторинг ва таҳлили мунтазами иттилооти бозор имкон медиҳад, ки ба тағйироти берунӣ мутобик шуда, хавфҳо коҳиш дода ва манфиат аз фаъолияти маркетинг зиёд шавад. Мисоли ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил» тасдиқ мекунад, ки ҳатто дар шароити маҳдуд будани захираҳо, метавон як низоми самараноки таҳлили маркетингро таъсис дод, ки бартарии устувори рақобатӣ меорад.

Маркетинги муосирро бидуни истифодаи воситаҳои рақамӣ ва технологияҳои таҳлили маълумот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Рақамикунонӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ниезҳои муштариёро дақиқтар дарк кунанд, рафтори гурӯҳҳои мавриди ҳадаф қарордоштаро пайгирӣ кунанд, самаранокии фаъолияти маркетингиро арзёбӣ кунанд ва ба тағйирёбӣ дар муҳити бозор зуд мутобик шаванд.

Истифодаи чунин воситаҳо ба монанди Big Data, низоми CRM (Customer relationship management – **идоракунии муносибатҳои муштариён**), платформаҳои BI (Business Intelligence) барои чунин корҳо имкон медиҳад:

- чамъоварӣ ва коркарди ҳаҷми зиёди иттилооти гуногун дар бораи муштариён, харидҳо, бахшҳои бозор;

- ба роҳ мондани муоширати инфиродӣ бо муштариён, пайгирии рафтор, сатҳи қаноатмандӣ ва афзалиятҳои онҳо;

- ташаққули ҳисоботҳои автоматикунонидашуда ва лавҳаҳо (дашбордҳо)-и таҳлилӣ, суръат бахшидан ва сода кардани раванди қабули қарорҳо;

- амсиласозии сценарияҳо, муқоисаи альтернативаҳо ва ҳисоб кардани ояндабинӣҳо дар асоси маълумоти таърихӣ.

Чунин технологияҳо суръати воқуниши корхонаро ба таври назаррас афзоиш медиҳанд, равандҳои маркетингро шаффоф ва бомасъулият мегардонанд ва ба баланд шудани сатҳи воқеъбинӣ будани раванди қабули қарорҳо мусоидат мекунанд.

Дар амалия бештари корхонаҳои саноатии вилоят ҳанӯз дар марҳилаи аввалии табдили рақамӣ қарор доранд, ки дорои чунин хусусиятҳо мебошад:

- истифодабарии ҷадвалҳои Excel ва мессенҷерҳо (WhatsApp, Telegram) ҳамчун каналҳои асосии баҳисобгирии дохилӣ ва иртибот;

- набудани низомҳои махсуси CRM ва пойгоҳҳои мутамаккизи маълумоти муштариён;

- сатҳи пасти автоматикунонии вазифаҳои фурӯш ва таҳлилӣ;

- ҳисоботи маркетингӣ ба таври дастӣ, бидуни визуалӣ анҷом дода мешавад, ки ин қабули қарорҳоро мушкӣ мекунанд.

Баъзе корхонаҳои пешрафта, аз қабили ҚСП «Қунтай Данғара Син Силу Текстил», аллакай аз унсурҳои ҳисоботи рақамӣ ва таҳлили муштариён истифода мекунанд, аммо дар аксари мавридҳо воситаҳои рақамӣ ба низомии ягонаи маркетинг ҳамгиро карда намешаванд.

Монеаҳои асосии татбиқи воситаҳои рақамии маркетинг дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. Монеаҳои асосии раванди татбиқи воситаҳои рақамии маркетинг

Монеаҳо	Шарҳи монеаҳо
1. Таъмини кормандон	Нарасидани мутахассисони донандаи усулҳои таҳлили рақамӣ, низомҳои BI ва платформаҳои CRM. Ҳатто дониши появии Excel дар як қатор корхонаҳо бо иҷрои вазифаҳои стандартии нармафзо маҳдуд аст.
2. Молиявӣ	Корхонаҳо на ҳамеша омодаанд, ки ба нармафзор, гирифтани иҷозатнома ё омӯзиши кормандон сармоягузорӣ кунанд. Бештар ба эҳтиёҷоти истеҳсолот афзалият дода мешавад.
3. Техникӣ	Инфрасохтори заиф, набудани серверҳо ё интернетӣ устувор, низомҳои баҳисобгирии ғайристандартӣ
4. Ташкилӣ	Ташаббус надоштани роҳбарон, майл надоштан ба табдили тарҳҳои муқарраршудаи идоракунии.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо назардошти монеаҳои дар боло зикршуда, пешниҳод кардани стратегияи қадам ба қадам барои маркетинги рақамӣ, ки ҳатто барои корхонаҳои дорои захираҳои маҳдуд дастрас аст, мақбул аст:

Марҳилаи 1. Татбиқи ҳисоботи электронии появӣ:

- ташкил ва ба тартиб даровардани пойгоҳи муштариён дар Excel бо нишон додани маълумоти тамос, ҳаҷми харид ва таърихи ҳамкорӣ;

- таҳияи қолибҳо барои ҳисоботи маркетингии моҳона оид ба фурӯш, минтақаҳо ва маҳсулот;

Марҳилаи 2. Истифодаи воситаҳои таҳлилии оддӣ:

- истифодаи ҷадвалҳои ҷамъбасти, диаграммаҳо ва хусусиятҳои форматкунии шартӣ дар Excel;
- омӯзиши кормандон оид ба таҳлили маълумоти асосӣ (афзоиш/пастравӣ, сохтори муштариён, мавсимӣ будан).

Марҳилаи 3. Ташкили гирифтани фикру мулоҳизаҳо ва муошират:

- оғози пурсишҳои онлайн (тавассути Google Forms, SurveyMonkey) барои омӯзиши қаноатмандии муштариён;
- татбиқи ботҳои Telegram ё чатҳои корпоративӣ барои ғавран гирифтани фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳо.

Марҳилаи 4. Татбиқи ботадричи CRM:

- пайваст кардани хизматрасониҳои на он қадар гаронарзиши абрии CRM (масалан, Bitrix24, amoCRM), ки барои пайгирии аҳдҳои тичоратӣ, марҳилаҳои фурӯш ва ҳамкорӣ бо мизочон имкон медиҳанд.

Марҳилаи 5. Пайвастшавӣ ба платформаҳои BI:

- бо доштани кормандони омӯзонидашуда ва инфрасохтори устувор, платформаҳо ба монанди Power BI ё Google Data Studio барои биниши нишондиҳандаҳои асосӣ татбиқ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, рақамикунонии маркетинг навсозии якдафъаина набуда, балки гузариши ботадрич ба идоракунии муназзами иттилоот мебошад. Ҳатто қадамҳои оддӣ, аз қабилӣ татбиқи пойгоҳи электронии муштариён ва автоматикунони ҳисоботҳо, метавонанд асоснокии қарорҳои қабулшавандаро ба таври назаррас беҳтар созанд ва банақшагирии стратегиро осон кунанд. Идомаи корҳо дар ин самт дастгирии роҳбарият, омӯзиши мақсадноки кормандон ва машваратҳои беруниро тақозо мекунад, ки махсусан барои корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон дар шароити маҳдуд будани захираҳо ва аҳамияти баланди дақиқии қарорҳои маркетингӣ муҳим аст.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Калининченко, М.П. Механизм принятия решений при оптимизации ассортимента готовой продукции в промышленном маркетинге / М.П. Калининченко, И.В. Гученко // Вестник Донецкого национального университета. Серия В. Экономика и право. – 2018. – № 1. – С. 60-67
2. Каримов, Б.Х. Маркетинговые исследования в туристической отрасли Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов // Время науки: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей IV Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2024. – 336 с., с. 95-99
3. Каримов, Б.Ҳ., Курбанова, С.М. Рушди таҳқиқоти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 4/2 (70). – С. 119-128
4. Карякин, Е.И. Маркетинговые решения по оптимизации портфеля промышленных услуг с использованием матрицы маркетинговых коммуникаций / Е.И. Карякин // Практический маркетинг. – 2015. – № 10(224). – С. 42-48
5. Кириллова, Л.К. Процесс принятия решения о покупке в промышленном маркетинге / Л.К. Кириллова, Д.В. Чернова // Проблемы развития предприятий: теория и практика. – 2019. – № 1-2. – С. 54-59
6. Коробков, С.А. Маркетинговые системы принятия решений для увеличения результативности интернет-маркетинга / С.А. Коробков // Новое слово в науке: перспективы развития. – 2016. – № 2(8). – С. 231-233
7. Лапицкая, О.В. Принятие решений в маркетинге / О.В. Лапицкая, А.В. Шах //

- Вестник Гомельского государственного технического университета им. П.О. Сухого. – 2019. – № 2(77). – С. 62-69
8. Ниёзов, Ҷ.С. Усулҳои маркетингии таъминоти устувории ғаёлияти молиявии корхонаҳои соҳаи хизмат / Ҷ.С. Ниёзов, А.А. Алиев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2023. – № 3(272). – С. 59-65
9. Николаев, А.М. Организация процесса принятия управленческих решений в системе маркетинга промышленного предприятия / А.М. Николаев // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Социально-экономические науки. – 2009. – Т. 9, № 4. – С. 84-89
10. Нусратзода, М.Н. Технологии итилоотӣ ва нақши он дар рушди маркетинги инноватсионӣ / М.Н. Нусратзода, С.З. Нуридинов, Н.Н. Умарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – С. 1(45). – С. 268-277

ОБОСНОВАНИЕ И ПРИНЯТИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ РЕШЕНИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

ДАВЛАТАЛИИ АБДУСАЛОМЗОДА,

ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита,

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки,

735360, Республика Таджикистан,

Хатлонская область, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Тел.: +992 020-53-39-39

E-mail:davlatalii.abdusalom@mail.ru

В условиях растущей конкуренции и нестабильной рыночной среды принятие рациональных маркетинговых решений становится ключевым фактором развития промышленных предприятий. Эта потребность особенно остра в Хатлонской области, где промышленные предприятия работают в условиях нехватки ресурсов и ограниченного доступа к аналитической рыночной информации. В статье рассматриваются особенности процесса принятия маркетинговых решений на региональных предприятиях, выявляются существующие проблемы и даются практические рекомендации по их устранению. На основе анализа деятельности конкретных таких предприятий автор показывает важность системного подхода к принятию решений, основанного на исследованиях, аналитическом инструментарии и цифровых технологиях. Подтверждено, что отсутствие должным образом реализованного механизма принятия решений, дефицит квалифицированных кадров, ограниченное использование цифровых технологий, интуитивный подход к управлению маркетингом приводят к снижению конкурентоспособности предприятий. В статье представлена пошаговая модель принятия маркетинговых решений, адаптированная к реалиям региона. Особое внимание уделено необходимости цифровой трансформации и внедрению систем маркетинговой аналитики как важнейшему условию адаптации к современным требованиям рынка.

Ключевые слова: маркетинговые решения, промышленные предприятия, Хатлонская область, маркетинг, анализ, цифровизация, стратегия, экспорт, конкуренция, устойчивость предприятия.

JUSTIFICATION AND ADOPTION OF MARKETING DECISIONS AT
INDUSTRIAL ENTERPRISES OF KHATLON REGION

DAVLATALII ABDUSALOMZODA,

Assistant of the Department of Accounting and Auditing,
Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, 735360, Republic of Tajikistan,
Khatlon Region, Kulob City, S. Safarov Street 16.

Tel.: +992 020-53-39-39

E-mail: davlatalii.abdusalom@mail.ru

In the context of growing competition and an unstable market environment, making rational marketing decisions is becoming a key factor in the development of industrial enterprises. This need is especially acute in the Khatlon region, where industrial enterprises operate under conditions of resource constraints and limited access to analytical market information. The article examines the specifics of the marketing decision-making process at regional enterprises, identifies existing problems and provides practical recommendations for their elimination. Based on the analysis of the activities of specific such enterprises, the author shows the importance of a systematic approach to decision-making based on research, analytical tools and digital technologies. It has been confirmed that the lack of a properly implemented decision-making mechanism, a shortage of qualified personnel, limited use of digital technologies, and an intuitive approach to marketing management lead to a decrease in the competitiveness of enterprises. The article presents a step-by-step model of marketing decision-making adapted to the realities of the region. Particular attention is paid to the need for digital transformation and the implementation of marketing analytics systems as the most important condition for adaptation to modern market requirements.

Keywords: marketing solutions, industrial enterprises, Khatlon region, marketing, analysis, digitalization, strategy, export, competition, enterprise sustainability.

Муқарриз: Досиев М. Н. мудири
кафедраи молияи давлатӣ ва иқтисоди
миллии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ,
доцент

УДК: 338

СУЩНОСТЬ, МЕТОДЫ И ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВНЕШНЕГО ДОЛГА

СОДИКОВ РАХМОН ХАМРОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами
Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33.
Тел.: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

В данной статье раскрыта экономическая сущность государственного внешнего долга, рассмотрены некоторые научные подходы к определению понятие «государственный внешний долг» и предложено авторская трактовка данного понятия. Выявлены основные цели управления государственным внешним долга. Отмечается, что в развивающейся страны уровень нагрузки государственного внешнего долга больше по сравнению с развитыми странами. Автором определены основные показатели, которые используются при анализа и оценки эффективности управления государственным внешним долга. Основу управления государственным внешним долга составляет государственная долговая политика, направленная на снижения уровня долговой нагрузки на бюджет государства, повышения уровня долговой устойчивости страны, минимизации рисков не выполнения государством своих долговых обязательств. Все методы, применяемые в ходе управления государственным внешним долга условно подразделяются на две группы: административные (прямые), рыночные (экономические или косвенные). Выделены характерные черты этих групп методов. Автором выделены и охарактеризованы некоторые методы управления государственным внешним долга. Выявлены определённые принципы, составляющие основу процесса управления государственным внешним долга.

Ключевые слова: государственный внешний долг, методы, управление, принципы, рыночные методы, административные методы, долговая политика, долговая нагрузка, риски, дефицит бюджета.

Возникновение государственного внешнего долга (ГВД) свидетельствует о необходимости привлечения государством внешних заемных средств для покрытия дефицита государственного бюджета, финансирования инвестиционных проектов и решения других социально-экономических важных и приоритетных задач. Следовательно, возникает обязательства страны по эффективному и рациональному управлению ГВД. Управление ГВД, на наш взгляд, является процесс регулирования, мониторинга и контроля за объёмом, составом и ценой внешних заемных средств со стороны делегированных государственных органов.

Х.А. Ахмедов отмечает, что «Государственный долг в зависимости от валюты, используемые для его погашения, подразделяется на внутренний и внешний» [2, с.134].

В соответствии с определением Международного валютного фонда (МВФ) внешний долг - это общие непогашенные денежные средства, которые должны быть погашены с или без процентами со стороны государством-заемщиком [10, с.85].

Российский исследователь Д.Л. Головачёв отмечает, что «Государственный внешний долг - это общая невозвращенная сумма задолженности государства,

учитывая их проценты, перед нерезидентными физическими и юридическими лицами, зарубежными странами, международными финансовыми институтами» [5, с.102].

По мнению В.Б. Акулова и О.В. Акуловой под понятием государственного внешнего долга можно понимать совокупность денежных средств накопленных как долг государства перед зарубежными кредиторами [1, с.24]. Мы считаем, что ГВД - это долговое обязательства страны по погашению накопленных внешних заемных средств. Эти средства предназначены для финансирования бюджетного дефицита, а также решения важных социально-экономических задач, стоящих перед государством. В состав ГВД также включаются ценные бумаги, эмиссированные государством, кредиты, которые государство получает от иностранных кредиторов, а также долговые обязательства бюджетных учреждений по операциям во внешней торговле.

Основными целями управления ГВД являются:

- повышение уровня долговой устойчивости страны;
- вовлечение ссудных средств с целью развития экономики и социальной сферы государства, посредством уменьшения финансовых издержек в условиях, когда уровень рисков минимизируются;
- формирование сбалансированного уровня предпочтения заимодателем и кредитором.
- уменьшение объема денежных средств, используемых для погашения ГВД
- своевременное и полное выполнение обязательства страны перед кредиторами.

ГВД как часть государственного долга имеет, либо косвенное, либо прямое влияние на параметры некоторых важных элементов экономики страны, таких как государственный бюджет, инфляционные процессы, величина притока зарубежных инвестиционных ресурсов, курс валюты, уровень занятости населения и т.д.

Методы управления ГВД применяются в процессе регулирования платежной системы страны, формирование и использование бюджетных средств, финансирование дефицита централизованного денежного фонда государства и т.д. Международная практика свидетельствует, что повышения стоимости обслуживания ГВД может привести к определенным негативным последствиям, таких как:

- уменьшения величины, спад и понижение уровня доходности производства;
- постоянное возникновение дефицитного состояния бюджета государства;
- невыполнение плана доходной части бюджета страны;
- возникновение отрицательного положения платежного баланса страны;
- возможности снижения курса национальной валюты (девальвация);
- вероятности наступления различных рисков и т.д.

Исходя из таких возможных отрицательных результатов ГВД решение вопросов, связанных с обеспечением приемлемой величины внешних заемных средств, нахождение разных источников по их обслуживанию, применение современных и оптимальных методов управления ГВД становится более актуальным.

Анализ показывает, что в Республике Таджикистан государственные уполномоченные органы посредством использования эффективных методов достигают высокие результаты в области управления ГВД страны. Объем ГВД Республики Таджикистан за последние годы уменьшается, что снижает долговую нагрузку республики и способствует повышению уровня долговой устойчивости страны. Государственный внешний долг Республики Таджикистан в 2024 году составил 3 187,6 млн. долларов США на 56,1 млн. долларов США меньше по сравнению с 2020 годом. Соотношения государственного внешнего долга республики к валовому внутреннему

продукту (ВВП) в 2024 году составил 22,5%, что на 17,4% меньше по сравнению с 2020 году [8].

В Среднесрочную стратегию управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы отмечается, что «целью управления государственным долгом Республики Таджикистан является обеспечение потребностей Правительства Республики Таджикистан в финансировании путём привлечения заёмных средств с минимально возможными издержками в среднесрочной и долгосрочной перспективе при разумной степени риска, создание и поддержание функционального рынка государственных ценных бумаг» [9, с.5].

Практика показывает, что в развивающейся страны уровень нагрузки ГВД больше по сравнению с развитыми странами. Несмотря на это, некоторые международные финансовые институты, в том числе МВФ, при выдаче кредитных ресурсов от стран-заемщиков требуют обязательное выполнение разных условий, например, введение изменений и дополнений в действующие законы и нормативно-правовые акты, осуществление реорганизации или преобразование в отдельных отраслях национальной экономики и т.д.

Решение проблемы, связанные с управлением ГВД зависит от таких факторов, как структура долга, источники погашения долга, конкурентоспособное национальное производство, рост валовой внутренней продукции, объем экспорта и импорта, объем золотовалютных запасов страны и др.

При анализе и оценки эффективности управления ГВД, прежде всего, определяется соотношения ГВД к валовой внутренней продукции. Порог по данному показателю для развитых государств установлено в размере до 60% от ВВП страны. Также уделяется особенное внимание к следующим показателям [3, с.312]:

- соотношение величины средств, используемые для обслуживания ГВД к доходам, полученных от экспортных операций,
- соотношение общей величины ГВД к общему размеру государственного долга;
- соотношение размера запасов валюты к величине долга, выданного на краткосрочный период;
- взвешенная ставка процента;
- соотношение величины всего ГВД к экспортного дохода.

Следует выделить некоторые инструменты привлечения внешних заимствований средств:

- эмиссия облигаций государственным уполномоченным органам;
- прямое кредитование международными финансово-кредитными организациями (МВФ, Всемирный банк и др.).

В Республике Таджикистан процесс управления ГВД проводится Правительством страны в лице уполномоченным им Министерством финансов Таджикистана посредством применения современных методов, способов, инструментов, индикаторов. Управление ГВД - представляет собой совокупность мероприятий, проводимых уполномоченными органами государственной власти по выявлению процедуры притока внешних заимствований ресурсов, возврату этих ресурсов с процентами или безпроцентами, обеспечения государственных гарантий иностранным кредиторам, снижения уровня потенциальных рисков и т.д. В качестве объекта управления ГВД выделяются величина и элементов системы ГВД, его соотношение с государственным внутренним долгом. Основными элементами

процесса управления ГВД являются: приток и распределение заемных ресурсов, прислуживание и возвращение поступивших заимствованных средств с процентами.

Основу управления ГВД составляет государственная долговая политика, направленная на снижения уровня долговой нагрузки на бюджет государства, повышения уровня долговой устойчивости страны, минимизации рисков не выполнения государством своих долговых обязательств.

Управление внешним государственным долгом должно основываться на долговой политике государства. Для обеспечения платежеспособности государства, снижения рисков неисполнения долговых обязательств и снижения уровня долговой нагрузки на государственный бюджет применяются методы исправление государственной долговой политики, таких как рефинансирования и реструктуризации ГВД [6, с.95].

Все методы, применяемые в ходе управления ГВД условно подразделяем на две группы: административные (прямые), рыночные (экономические или косвенные).

К административным или прямым методам можно отнести: конверсия, консолидация, унификация, отсрочка погашения долга, списание, аннулирование долга и др. Особенности этих методов заключается в том, что решения принимаются государственным уполномоченным органам в одностороннем порядке, т.е. без обсуждения с кредиторами. Другая отличительная особенность административных методов считается немедленное и точное выполнение решений, принятых органов государственной власти. При этом, вопросы, связанные с оценкой экономической эффективности и последствия работы по управлению ГВД не рассматриваются.

Основными рыночными методами управления ГВД являются: реструктуризация, новация, пролонгация, доразмещение, выкуп, секьюритизацию, обмен и т.д. Характерная черта рыночных методов выражается в том, что решения принимаются на основе согласия и взаимопонимания кредитора и заемщика. В этом процессе кредитор имеет право, либо согласится, либо отвергнут, условия, которые предлагаются заемщиком [7, с.160].

В мировой практике с целью рационального и эффективного управления ГВД применяются различные методы. На основе изучения экономической литературы нами выделены некоторые методы управления ГВД (таблица 1).

Таблица 1. - Методы управления государственного внешнего долга

Методы	Характеристика методов
Рефинансирование	За счёт распределение новых заёмных средств осуществляется выплата основного долга с процентами.
Пролонгация долга	На основе собственной воле кредитора процесс погашения заемных средств отложится. Этот метод используется тогда, когда эмиссия новых заёмных средств для возврата действующих займов с финансовой точки зрения не является целесообразным и эффективным.
Новация	Одна долговая обязанность заёмщика замещается на другое.
Унификация	Концентрации займов, эмиссированных раньше, в один.
Конверсия	Перемена ставки процента (уровня доходности) по займам.
Консолидация	Переменяется те условия, которые были в момент выдачи займа. Например, изменяется сроки займов и погашения.

Отсрочка	Государство отказывается осуществить погашения за определенный период времени.
Реструктуризация	Частичное или полное отсрочивание погашения займа страной-заёмщиком.
Списание или аннулирование части долга.	При мгновенное увеличение роста заёмных средств, по согласия с кредитором, проводится списания долга.
Секьюритизация	Долговое обязательство переводится в ценные бумаги.
Досрочное погашение	Проводится государственная закупка казначейские билеты, которые обесценивались, для дальнейшего их выплаты на вторичном рынке.
Метод выкупа долга с дисконтом на вторичном рынке.	Посредством государственного выкупа своих долговых обязательств с использованием дисконта на вторичном рынке, уменьшается величина долга государства.
Временный мораторий на выплату процентов.	Продление срока выплаты внешних или внутренних заёмных средств, посредством объявления специальных актов государством на конкретный период.

Источник: составлено автором

Следует отметить, что методы, показанные в таблице 1, имея свои характерные черты, используются для управления заёмных средств, либо в комбинации, либо по отдельности, в зависимости от сложившейся ситуации. Отдельные эти риски предназначены для индивидуального применения по выполнению долговых обязательств, например, есть методы, которые используются только в отношении государственных ценных бумаг.

Точное, четкое и своевременное использование вышепоказанных методов могут способствовать к снижению стоимости обслуживания долга и эффективное выполнение долговых обязательств.

Следует отметить, что один из самых рациональных и более эффективных методов управления ГВД является регулирование, предусматривающее для формирования оптимального уровня долга провести преобразование состава или обеспечить уравновешенность долга. Под понятием уравновешенности долга понимается соотношения величины ГВД и источники его обслуживания. Следовательно, основу метода регулирования ГВД составляет соотношения некоторых категорий, таких как объём доходов, расходов и дефицит бюджета государства, так как эти показатели являются основными показателями, формирующей структуру ГВД, и в случае нехватки государственных собственных финансовых средств возникает необходимость в привлечении внешних и внутренних заёмных средств [4, с.45].

Другим важным методом управления ГВД считается метод оптимизации государственных внешних заёмных средств, что по существу является оптимизационная программа, предусматривающая проводить управление государственного внешнего долга. Этот метод используется в процессе образования и погашения ГВД и предусматривает реализации следующих мероприятий:

- формирование равенство перемен нынешних долговых обязательств и перспективы сбора налогов и других обязательных платежей;
- обеспечить уравновешенность в процессе выпуска ценных бумаг и взимание налогов с процессор увеличение объёма заёмных средств и величины его погашения;
- упрочнение воплощение государственной долговой политики в координации с ходом притока инвестиционных ресурсов;

- осуществление действие по изменении стратегии увеличения долговых обязательств в лимитированную стратегию, обеспечивающую увеличению объема заёмных ресурсов.

На наш взгляд, главной и важной задачей управления ГВД является уменьшение издержек, которые имеют тесный связь с процессом покрытия бюджетного дефицита, то есть поиск приемлемого уровня отношения между государственными требованиями к денежным средствам и издержки по их получению, размещению и выплаты. При этом, требуется сначала провести анализ, определить величины дефицита бюджета, потом выявить средства, используемые для его финансирования.

Следует подчеркнуть, что методы управления ГВД первоначально влияют на заёмные средства, которые уже имеются, а также способствуют уменьшению объема издержек на погашение долга, но не предполагает притоку нового долга.

В процессе управления ГВД особое место занимают организационные методы, которые предусматривают формированию системы распределения определенных полномочий соответствующим органам государственной власти, участвующие в ходе управления действующих заёмных средств. Эти методы предпочитают формированию методических аспектов управления ГВД качественными методами посредством реализации определенных нормативных и правовых актов, которые точно определяют процесс выбора приемлемых методов, направленных на уменьшении уровня долговой нагрузки и более эффективное, целесообразное использование средства бюджета. Следовательно, создается отношения между типами заёмных средств, исходя из вероятности наступления рисков, приводящих к финансовым убыткам бюджету, состав привлеченных внешних заёмных ресурсов в зависимости от срока возвращения и цены обслуживания, процесс обратного распределения государственных ценных бумаг.

Более распространенный метод управления ГВД считается реструктуризация долга, предусматривающая поддержку финансовой устойчивости кредиторов в среднем и долгосрочном периоде. Основными мерами, реализуемые в рамках этого метода являются:

- отсрочка выплаты, как основного долга, так и проценты по нему, то есть продлевается срок выполнения долгового обязательства;

- уменьшение объема долгового обязательства, посредством прямого списания определенной части заёмных средств или их продажи на вторичном рынке с дисконтом, или их перевод в активы других государств;

Основанием для списания кредитором долговых обязательств полностью или частично может стать весьма низкая вероятность, а точнее, практическое отсутствие возможностей погашения долговых обязательств в связи со снижением стоимости реальных активов;

- переоценка капитала - происходит замена долговых обязательств на ценные бумаги заёмщиков или выдаются новые ссуды по целевому назначению

- зачёт задолженности или замена одного долгового обязательства на другой.

Основу процесса управления ГВД составляют определённые принципы, таких как:

- безоговорочность исполнение долговых обязательств страны перед кредиторами;

- аргументированность - уточнение величины ГВД и составление графика его погашения на базе реального прогнозирования требования страны на привлечения внешних заёмных средств;

- приемлемость структуры привлечения и обслуживания внешнего долга;
- снижение долговой нагрузки и обеспечение долговой устойчивости страны;
- гласность и ясность - доступность информации о получения, распределения, использования и обслуживания внешних заёмных ресурсов.

Таким образом, главным результатом отдельного или комбинированного использования методов управления ГВД является снижения воздействия долговой нагрузки на государственный бюджет, рациональное и целесообразное распределение данной нагрузки, исходя из сложившейся ситуации, приведет к повышению уровня долговой устойчивости страны.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Акулов В.Б. Внешний долг и его социально- экономическое последствия / В.Б. Акулов, О.В. Акулова. - Вопросы экономики. - 2017, - №5. - С. 24-29.
2. Ахмедов Х.А. Анализ и оценка эффективности управления государственного долга / Х.А. Ахмедов // Государственное управление. Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. - 2025. - №4(72). - С. 132-142
3. Власенко Т.А. Управление государственным долгом: сущность понятия и обоснование методов реструктуризации. - М.: Бизнес-Информ. - 2020. - №10. - С. 310-317.
4. Вавилов Ю.Я. Государственный долг: учебное пособие. - М.: Перспектива. - 2021. - 101 с.
5. Головачев Д.Л. Государственный долг. Теория, российская и мировая практика. - М.: ЧеРо. - 2018. - 176 с.
6. Жук И.Н. Внешний долг государства: методология и стратегия управления. - Минск: БГЭУ. - 2010. - 218 с
7. Люшнина Н.О. Внешний долг как институт экономической системы / Н.О. Люшнина // Экономические науки. - 2013. - № 12 (109). - С. 159-163
8. Отчёт о состоянии государственного долга за 2024 год. Официальный сайт Министерство финансов Республики Таджикистан - www.moliya.tj
9. Среднесрочная стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2023 года, №587. – 42 с. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj
10. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей / Межучрежденческая целевая группа по статистике финансов - Вашингтон, округ Колумбия: Международный Валютный Фонд. - 2015. - 419 с.

МОҲИЯТ, УСҮЛҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТИИ БЕРУНӢ

СОДИКОВ РАҲМОН ХАМРОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии
молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: +992 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии қарзи давлатии берунӣ кушода шуда, баъзе аз равишҳои илмӣ оид ба муайян намудани мафҳуми «қарзи берунии давлатӣ» баррасӣ шуда, таърифи ин мафҳум аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудааст. Ҳадафҳои асосии идоракунии қарзи давлатии берунӣ муайян карда шудаанд. Қайд гардидааст, ки дар мамлакатҳои рушдкунанда сатҳи гаронии қарзи давлатии берунӣ назар ба мамлакатҳои мутараққӣ

баландтар мебошад. Муаллиф нишондиҳандаҳои асосиро муайян кардааст, ки зимни таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии идоракунии қарзи давлатии берунӣ истифода мешаванд. Асоси идоракунии қарзи давлатии беруниро сиёсати қарзи давлатӣ ташикл медиҳад, ки барои напст намудани сатҳи гаронии қарз ба буҷети давлат, баланд бардоштани сатҳи устувори қарзии мамлакат, то ҳадди ақал кам кардани хавфи иҷро нашудани уҳдадориҳои қарзии давлат нигаронида шудааст. Ҳамаи усулҳои, ки дар қараёни идоракунии қарзи давлатии берунӣ татбиқ мегарданд, шартан ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: маъмурӣ (мустақим), бозорӣ (иқтисодӣ ё ғайримустақим). Хусусиятҳои хоси ин гурӯҳи усулҳо ҷудо карда шудаанд. Муаллиф баъзе усулҳои идоракунии қарзи давлатии беруниро муайян ва тавсиф намудааст. Баъзе принципҳои муайян карда шудаанд, ки асоси қараёни идоракунии қарзи давлатии беруниро ташикл медиҳанд.

Калидвожаҳо: қарзи давлатии берунӣ, усулҳо, идоракунии, принципҳо, усулҳои бозорӣ, усулҳои маъмурӣ, сиёсати қарзӣ, гаронии қарз, хавфҳо, касри буҷет.

ESSENCE, METHODS AND PRINCIPLES OF PUBLIC EXTERNAL DEBT MANAGEMENT

SODIKOV RAHMON HAMROEVICH,

candidate in economics, assistant professor of the Department of Management State Finance of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: +992 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

This article reveals the economic essence of the public external debt, considers some scientific approaches to defining the concept of "public external debt" and offers the author's interpretation of this concept. The main objectives of public external debt management are identified. It is noted that in a developing country, the level of public external debt burden is higher than in developed countries. The author defines the main indicators that are used in the analysis and evaluation of the effectiveness of public external debt management. The basis of public external debt management is the state debt policy aimed at reducing the level of debt burden on the state budget, increasing the level of debt sustainability of the country, minimizing the risks of non-fulfillment of the state's debt obligations. All methods used in the course of public external debt management are conditionally divided into two groups: administrative (direct), market (economic or indirect). The characteristic features of these groups of methods are highlighted. The author identifies and characterizes some methods of managing the state external debt. Certain principles that form the basis of the process of managing the state external debt are identified.

Key words: state external debt, methods, management, principles, market methods, administrative methods, debt policy, debt burden, risks, budget deficit.

УДК 336.227

**ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АНДОЗБАНДИИ СОҶИБКОРИИ
ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ҲУСЕЙНОВ УМАРҶОН САИДАКБАРОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия (н.и.и.), муаллими калони кафедраи
менечменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: (+992) 988831074; e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Мақола ба таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ андозбандии соҳибкории истеҳсолӣ бахшида шудааст. Муаллиф системаҳои андозбандии як қатор кишварҳои муваффақро дар самти рушди соҳибкории истеҳсолӣ мавриди омӯзиши қарор дода, унсурҳои муҳими ин таҷрибаро шарҳ медиҳад. Дар мақола ҳамчунин вазъи кунунии сиёсати андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба бахши истеҳсолот баррасӣ шуда, мушкилоти мавҷуда ва омилҳои боздорандаи рушди он нишон дода мешаванд. Дар асоси таҳлилҳо, муаллиф пешниҳод менамояд, ки бо истифода аз таҷрибаи мусбати байналмилалӣ, имконияти соддасозии низоми андозбандӣ ва ташикили механизмҳои ҳавасмандгардонии соҳибкорони истеҳсолӣ дар Тоҷикистон мавриди амал қарор гирад. Мақола барои таҳиягарони сиёсати иқтисодӣ, мутахассисони соҳаи андоз ва соҳибкорон муфид буда метавонад.

Калидвожаҳо: андоз, молия, пул, соҳибкорӣ, соҳибкории хурду миёна, соҳибкории истеҳсолӣ, бозор, буҷет, сармоягузорӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, андозбандӣ, хоҷагии халқ, хориҷӣ.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ шартҳои зарурӣ ин муваффақ гаштан дар рушди устувори иқтисоди миллӣ мебошад.

Бинобар ин, ба эътибор гирифтани таҷрибаи андозбандии кишварҳои мутараққӣ ва дуру наздик хело муҳим мебошад. Омӯзиши таҷрибаи мавҷудаи иқтисодӣ кишварҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки баъзе аз онҳо дар доираи сиёсати иқтисодии худ заминаро интихоб менамуданд, ки дар он моликият асоси пешрафти рушди истеҳсолот ва хизматрасонӣ бошад. Дар ин асос моликият ва шаклҳои гуногуни ихтиёрдорӣ он барои ташаккули истеҳсолот, тақсимот ва муомилот имкониятҳои зиёдро медиҳад.

Соҳибкории хурди истеҳсолӣ дар қиёс бо корхонаҳои калон тезмубиқшаванда мебошад. Бинобар ин, дастгирии соҳибкории хурд имкон медиҳад, ки заминаҳои рушди иқтисодӣ аз ҳисоби тавсеаи шӯғли аҳоли, беҳтарсозии фазои иҷтимоӣ, паст гардидани сатҳи бекорӣ суръати нав мегирад. Яъне, таҷдиди заминаҳои истеҳсолӣ устувор гардида, истеҳсолот дараҷаи рушд пайдо мекунад. Тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, аз қабилҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, хизматрасонии маишӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, савдо, хӯроки умумӣ ва дигар намуди фаъолият рушд карда, самаранокии кори бахшҳои мазкурро баланд мебардорад.

Давлатҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии соҳибкории хурди истеҳсолӣ метавонад бо ташаккулёбии мафкураи сиёсӣ фазои ҷомеаро беҳтар созад. Истифодаи усулҳои идоракунии ҳокимияти халқӣ ва алоқамандии онҳо бо дигар сохторҳои хусусӣ аз рӯйи шаклҳои нави хоҷагидорӣ, аз қабилҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба рушди давлат мусоидат мекунад. Дар ин раванд истифодаи фишангҳои молиявӣ ва андозӣ омили таъсиррасон маҳсуб меёбад. Бо истифода аз низоми маҳсули андозбандӣ шароити хуби васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот ба амал меояд. Лекин, баъзе аз давлатҳо аз чунин низомҳои маҳсус истифода

намебаранд. Бинобар ин, равияҳои гуногуни низомҳо ба амал меояд, ки аз чунин таҷриба бояд Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ истифода барад. Масалан, кишварҳои тараққикарда, ба монанди Туркия, Фаронса, Испания ва дигар давлатҳо аз низоми махсуси андозбандӣ истифода мебаранд. Баръакс, давлатҳои ИМА, Шветсия, Канада, Ҳолланд ва дигар кишварҳо низоми махсуси андозбандиро истифода намебаранд.

Ҳамзамон, равияе ҷой дорад, ки дар робита ба низоми махсуси андозбандӣ сатҳи сохтори давлатӣ ва ҳолати иҷтимоӣ ва иқтисодиро ба эътибор мегиранд. Масалан, тибқи ақидаи Т.Н. Макаренко «Муносибати кишварҳои гуногун ба андозбандии корхонаҳои хурд, ҳадафҳои он, принципҳои ҷудо кардани корхонаҳои хурд ва ба категорияҳо тақсим кардани онҳо, муайян кардани манбаи андоз ва сохтори меъёрҳои андоз аз бисёр ҷиҳат аз сатҳи идоракунии давлатҳо, сатҳи иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо вобаста аст».[9. С.44-48]

Аз инҷо бармеояд, ки барои рушди соҳибкории истеҳсолии хурд истифодаи низоми махсуси андозбандӣ ва сохти давлатдории кишварҳо аҳаммият дорад. Дар ҳолати мазкур барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи низоми махсуси андозбандӣ манфиатнок мебошад.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи нав низоми махсуси андозбандӣ дар моддаи 25 оварда шудааст, дар он се низоми асосӣ муқаррар гардидааст, ки дар таркиби онҳо низоми содакардашудаи андозбандӣ мақоми хосса дорад. Дар ин низом барои субъектҳои соҳибкории хурд, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, фаъолияти парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли хӯроки парандаю чорво таваҷҷуҳи махсус дода шудааст, ки дар ин самтҳо татбиқи низоми махсуси андозбандӣ мақоми калон дорад.[3. С.46]

Ҳамзамон, вобаста ба масъалаи мазкур мавқеи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон хело таъсирбахш баромад мекунад. Президенти кишвар дар яке аз баромадҳои худ, аз ҷумла қайд намуданд, ки «Бо дарназардошти сатҳи баланди ҳамгироии иқтисодии кишварамон ба савдои байналмилалӣ ҷиҳати рақобатпазирӣ дар ҷалби сармоя ва бозорҳои молии ҷаҳон, баробар кардани сатҳи андозбандӣ бо шарикони асосии иқтисодиву тичоратӣ ва давлатҳои ҳамсоя аҳаммияти муҳим пайдо намудааст».[1] Аз инҷо чунин бармеояд, ки барои тақвияти шаклҳои нави хоҷагидорӣ истифода аз имкониятҳои андозӣ омили асосӣ мебошад.

Тибқи ақидаи Х.Қ. Ҷумъабоев “Содагардони андозбандӣ ва маъмурикунонии низоми андоз яке аз самтҳои муҳимми рушд ба ҳисоб меравад. Новобаста аз корҳои анҷомдодашуда, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қонунгузори андози милли ҳоло ҳам то андозае мураккаб ва сарбории андоз барои соҳибкорону сармоягузoron дар қиёс бо кишварҳои минтақа баланд мебошад”.[6. С.58] Дар оянда барои ташаккули фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ имкон фароҳам овардан лозим аст, ки бо сафарбар кардани муносибатҳои бозорӣ сиёсати иқтисодии оқилона ва шаффоф барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ бо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ва ҳарчӣ бештар ба роҳ мондани фарогирии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногун лозим аст.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда нишон медиҳанд, ки истифодаи низоми махсуси андозбандӣ дар Тоҷикистон хело муҳим аст. Чунин низом асосан ба кам шудани гаронии андоз нисбат ба соҳибкорон дар тамоми соҳаҳо нигаронида шудааст. Кам кардани гаронии андоз боиси он мегардад, ки кор ва фаъолияти соҳибкорӣ осон ва

сода карда шуда, баробари ин амалиётҳои бо андоз алоқаманди соҳибкорӣ барои тақвият додани заминаҳои иқтисоди миллӣ равона мегарданд.

Бо дида баромадани низоми андозбандии ҷаҳонӣ фаъолияти соҳибкории истеҳсолии хурд маълум мегардад, ки истифодаи низоми мазкур бартариятҳои зиёд дорад. Яъне, таҷрибаи чунин мамлакатҳо барои соҳибкории истеҳсолии хурд истифода бурда мешавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи андозбандии содакардашуда барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба мақсад мувофиқ аст. Ба ақидаи С.А. Пушкин, «... аксари давлатҳои унитарӣ, аз ҷумла Фаронса, Италия, Испания андозбандии содакардашудаи тичорати хурдро қарор кардаанд. Он кишварҳое, ки андозбандии имтиёзноро истифода мекунанд, асосан ба ҳаёти давлатҳои федералӣ, ба монанди ИМА, Канада, Олмон, Швейтсария дохил мешаванд».[7. С.50] Ҳамин тавр, соҳибкории хурд дар кишварҳои мутараққӣ бахши муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ дар шароити бозорӣ маҳсуб меёбад.

Боиси тазаккур аст, ки дастгирии давлатии соҳибкории хурд сабаби кам шудани шиддати бекорӣ дар ҷаҳон гардид. Ба андешаи мо, истифодаи хусусиятҳои миллӣ дар мавриди ташкил ва мавқеъгирии корхонаҳои хурди истеҳсолӣ дар даромади умумии кишварҳо таъсири калон дорад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам ҳиссаи фаъолияти субъектҳои хурди соҳибкорӣ афзуда истодааст ва онҳо дар баробари ба истеҳсолот машғул шудан, ҳамзамон, ба ободкорӣ, ҳиссачудокунӣ дар васеъ кардани ҷойҳои корӣ ва дар ин замина, устуворгардонии вазъи молиявӣ машғул мебошанд.

Аз назария ва амалияи соҳибкорӣ бармеояд, ки ҳангоми муайянкунии моҳияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ бештар ба мафҳум ва категорияи «фаъолияти соҳибкорӣ» таваҷҷуҳи бештар додан лозим аст. Дар робита ба ҳамин ҷиҳатҳои иқтисодии категорияи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ муҳимтар мебошанд. Ин чунин маъно дорад, ки ҳамаҷун омили инфиродӣ субъектҳои соҳибкории хурд дар тақрири истеҳсол бо дарназардошти иқдом ва инноватсияҳо шуғл меварзанд. Дар ин замина, масъулияти иқтисодӣ мазмунеро мегардад, ки бо тарзи махсус омилҳои истеҳсолотро истифода мекунанд. Дар оянда даромади иловагӣ ба даст оварда, ташаббускориро пеш мегарданд. Бо ин роҳ мақоми соҳибкор аз он бармеояд, ки бо маҳорати махсус пайваст кардани омилҳои истеҳсолот бо дарназардошти инноватсияҳо ҷиҳатҳои ҳосил соҳибкорро ифода мекунад. Чунин тарзи амал барои тамоми бахшҳои рушди иқтисодӣ бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ шартӣ заминавӣ маҳсуб меёбад. Воситаи пешбарандаи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ин гирифтани даромад ва васеъ кардани заминаи (базаи) андозбандӣ мебошад. Дар инҷо сухан дар бораи сабабҳои иқтисодӣ меравад. Дар асоси худмукаммалкунии шахсият бо афзудани фаъолияти соҳибкорӣ дар самти истеҳсолот шароити хуби сатҳи зиндагӣ ба амал меояд.

Ба ақидаи мо, дар замони муосир омили асосие, ки дараҷаи соҳибкории истеҳсолиро муайян мекунад, ин номуносибӣ тавозуни байнисоҳавии нархҳо ва даромадҳо мебошад. Ташаккули нархҳои бозорӣ имкони фаъолият карданро бештар намуда, фаъолияти минбаъдаи субъекти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар ҳама маврид устувор мегардад, ки агар соҳибкор рақобатпазир бошад ва молу хизматрасониҳои инфиродиро пешниҳод наояд. Аз инҷо зарурати дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар қисми тавсеаи ҳаҷми истеҳсолот дар заминаи ашъи хоми маҳаллӣ маблағгузорию чорабиниҳоро оид ба мустаҳкам кардани заминаи моддӣ-техникӣ ҳарчи бештар фаъол мегардонад. Дар ин самт ҳамаи барномаҳои мақсадноки давлатӣ амал мекунанд. Онҳо ба маблағгузорию барномаҳо оид ба рушди иқтисодиёт равона карда мешаванд, лекин

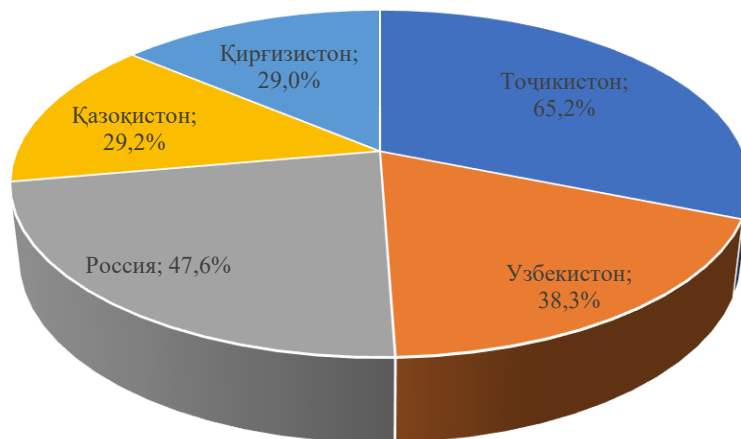
соҳибкори инфиродин истеҳсолӣ қаноъатмандкунанда нест. Дар ин самт зарур аст, ки тавре мамлакатҳои тараққиқарда дар ташаккули бучети кишварҳои соҳибкори субъектҳои худро имкониятҳои васеъ медиҳанд, бо ҳамин мазмун дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соҳибкори хурди истеҳсолӣ бояд рушд намояд. Дар мавриди ба эътибор гирифтани чорабиниҳои ташкилию ҳукуки пешгирифташуда дар ин самт дар заминаи Кодекси нави андоз зарурати татбиқи чорабиниҳои барномавии дастгирии давлатии соҳибкорӣ пеш меояд.

Таҷрибаи давлатҳои ИДМ нишон медиҳад, ки идораи муносибатҳои андозӣ федералӣ буда, раванди рушди соҳибкори истеҳсолӣ дар кишварҳои мазкур аз ҳамдигар фарқ мекунад. Низоми идоракунии фаъолияти соҳибкори истеҳсолӣ ба усулҳо ва шаклҳои фармондиҳӣ ва тобеияти амудии онҳо вобаста аст. Аз инчо бармеояд, ки барои амалсозии мақсадҳои рушди истеҳсолот низоми самараноки идоракунӣ, ба роҳ мондани рақамикунони назорати андозӣ дар заминаи таҷрибаи байни давлатҳо, аз он ҷумла ИДМ лозим аст.

Дар ҷанд соли охир дар соҳаи пешбурди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя як қатор ислоҳоти ба ҳамаи давлатҳои ИДМ дахлдошта қабул гардиданд, ки онҳо барои беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ, кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва даҳолати давлат ба фаъолияти хоҷагидори субъектҳои соҳибкори истеҳсолӣ равона гардидаанд. Айни ҳол натиҷаи онҳо барои беҳтарсозии сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишварҳои номбурда тавассути таъмини рушди устувори иқтисоди миллии онҳо, беҳтарсозии дараҷаи шуғл ва дар ин замина афзун гардонидани истеҳсолоти ватанӣ нигаронида шудааст.

Бояд қайд кард, ки барои ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқгардонии фазои сармоягузорӣ, рушди бахши хусусиву соҳибкорӣ барои рушди истеҳсолот ва ҳамгирӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ барои ҳар як кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мадди аввал меистад. Дар ҷунин ҳолат дар кишвар шароити озоди рақобат бо дарназардошти талаботи ташкилию ҳукуқӣ фароҳам оварда мешавад. Дар ин асос, Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию барои тақвияти соҳаҳои истеҳсолӣ яке аз самтҳои афзалиятнок қабул кардааст. Бояд қайд намуд, ки дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ таркиби андоз тафовут дорад. Масалан, соли 2019 дар Тоҷикистон - 10 намуд, дар Қирғизистон - 8 намуд, дар Ўзбекистон 9 намуд, Россия – 10 намуд ва дар Қазоқистон 13 намуди андозҳо истифода бурда мешуданд. Ҳамин тариқ, дар мавриди арзиши меъёрҳои андоз дар давлатҳои номбурда маълум мегардад, ки дар робита ба корхонаи истеҳсолӣ гаронии андоз нисбат ба ғойдаи субъектҳои истеҳсолӣ тафовути калон дорад (ниг. ба диаграммаи 1.)

Диаграммаи 1. Гаронии андоз дар таркиби ғойдаи корхонаҳои истеҳсолӣ

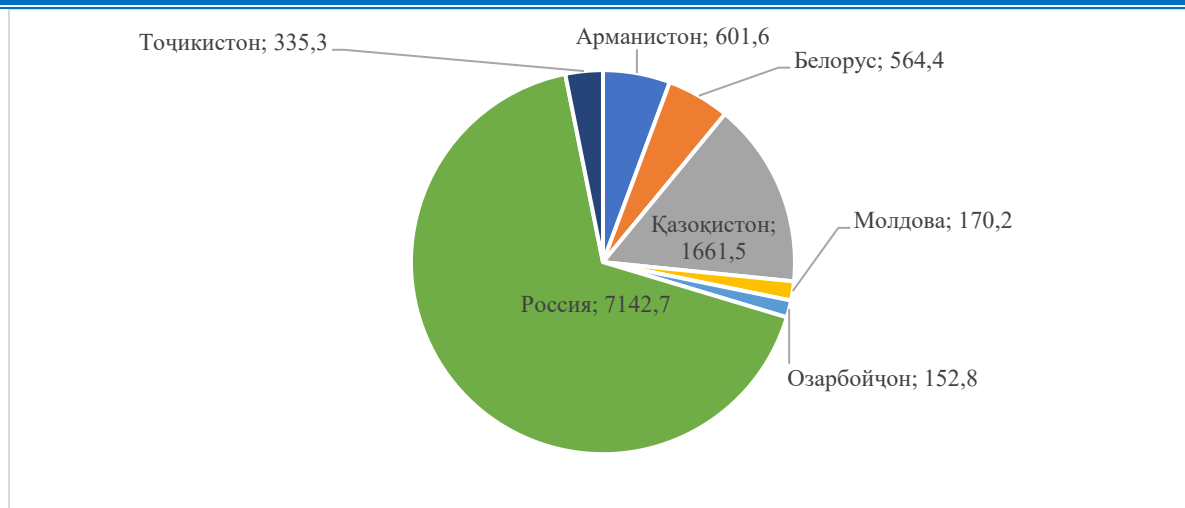
Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯйи ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ, 2020.

Чӣ тавре аз диаграммаи 1. бармеояд, дар соли 2019 меъёрҳои андоз дар давлатҳои мазкур барои корхонаи истеҳсоли тафовути зиёд доштааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи нишондиҳандаи мазкур дар сатҳи баланд аст, ки ин барои рушди истеҳсолот монеа эҷод мекунад. Зарурати фаъолгардонии рушди соҳибкории истеҳсоли муҳим ба шумор рафта, тибқи таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар ин самт корҳои муҳим анҷом дода шудаанд. Аз ҷумла дар Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои андоз аз 10 адад ба 7 адад расонда шуда, ҳамзамон барои тақвияти рушди соҳибкории истеҳсоли имтиёз ва субуқиҳо муқаррар гардидааст, ки татбиқи онҳо барои камгардонии сарбории андоз дар таркиби ғойдаи субъектҳои соҳибкории истеҳсоли оварда мерасонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ аз таҷрибаи кишварҳои ИДМ истифода бурда мешавад. Дар доираи ингуна муносибатҳо маълум гашт, ки масалан, дар Ҷумҳурии Беларус мақомоти андоз яке аз қисми мустақили идоракунии давлатӣ ба ҳисоб рафта, сиёсати давлатии низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он барои тақвияти соҳаҳои гуногуни истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли сафарбар мегардад. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, дар самти рушди истеҳсолот назорат ва санҷишҳои андоз салоҳияти зиёд доранд.

Дар Ҷумҳурии Узбекистон фарқияти асосӣ дар самти маъмурикунонии андозҳо нисбат ба Тоҷикистон дар он мебошад, ки меъёрҳои андоз метавонанд ҳар сол тағйир дода шаванд, ки ин барои рушд додани истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонад. Дастовардҳои асосӣ дар кишвари мазкур аз он иборат аст, ки имкониятҳои рақамикунонӣ бештар истифода бурда мешаванд. Ҳамзамон, дар муқоиса бо дигар кишварҳои ИДМ андозҳои мустақим дар робита ба буҷет бештар мебошад. Ҳамин тавр, дар ташаккули муносибатҳои истеҳсоли сахмгирии субъектҳои соҳибкорӣ нақши муҳим мебозанд. Бинобар ин, дар натиҷаи омӯзиш маълум гардид, ки дар доираи ҳамкориҳои ИДМ саҳми Федератсияи Россия ва Қазоқистон назаррас мебошанд ва ҳамин гуна таҷриба бояд дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шавад (ниг. ба диаграммаи 2.).

Диаграмма 2. Шумораи соҳибкорон дар давлатҳои ИДМ дар соли 2020, ҳаз. нафар

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯйи маълумоти оморӣ Иттиҳоди Иқтисодии Аврупо ва Осиё. - 2021. - 128с.

Аз диаграммаи 2. бармеояд, ки айни замон истифодаи таҷрибаи давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Федератсияи Россия ва Қазоқистон барои рушди соҳибкорӣ истеҳсоли ватанӣ судманд аст. Ба назари мо, чиҳатеро сафарбар намоем, ки дар заминаи танзими андоз диверсификасияи истеҳсоли мол, дастгирии соҳибкорони истеҳсолӣ хело зарур мебошад. Дар ин замина, имкониятҳои васеи истеҳсолот, даромад ва заминаи молиявӣ аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ хеле муҳим мебошанд. Маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали ташаккули бахши хусусӣ ва рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногун қарор дорад.

Чӣ тавре аз таҷрибаи ҷаҳонӣ рушди иқтисодиёти бозорӣ бармеояд, фаъолияти меҳнатӣ шахсӣ имкониятҳои дорад, ки дар баробари афзоиши захираҳо, инчунин барои рушди техника ва технологияҳои нав дар қоркарди ашъи хоми ватанӣ мусоидат менамояд. Истифодаи чунин таҷриба ба таври эҷодкорона ва бо назардошти хусусиятҳои хоси ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, дар ин самт мақоми омӯзиш ва таҳқиқи шаклҳои нави хоҷагидорӣ хеле зарур мебошад. Ба ақидаи С.Ҷ. Комилов, «мушкилоти гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ барои ҳар як кишвар мантиқи худро дорад, аммо новобаста ба фарқияти ҷиддӣ дар шартҳои ибтидоӣ ва сиёсати ҳукумат, шабоҳати мушкилот ва душвории ҳангоми гузариш ба бозор мушоҳида кардан мумкин аст».[8. С.5] Аз инҷо чунин бармеояд, ки барои рушди соҳибкорӣ истеҳсоли таваҷҷуҳи махсус лозим аст. Бинобар ин, дар аксари кишварҳои ИДМ раванди фаъоли рафтани қувваи қорӣ аз бахши давлатӣ ба бахши хусусӣ авҷ гирифт.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар баробари давлатҳои ИДМ ва дигар шарикони рушд маълум мегардад, ки омили асосии рушди соҳибкорӣ истеҳсолиро дастгирии давлатӣ субъектҳои соҳибкорӣ хурд меҳисобанд. Дар робита ба ин, мақоми махсусро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи дастгирии давлатӣ соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» мегарад. Чунки тадбирҳои дар барномаи мазкур пешбинишуда заминаи хуби рушди соҳибкорӣ истеҳсоли мебошанд. Дар барномаи мазкур «навсозии истеҳсолот ва равандҳои технологӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ва ватанӣ, тақвияти ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, мукамалсозии низоми қарздиҳӣ ва молиявии дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна, пешниҳоди субсидияҳои давлатӣ ва қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна, беҳтар намудани сифат, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва содирот нигаронида шудааст».[4. С.1]

Ҳамин тавр, мазмун ва мундариҷаи татбиқи барномаи мазкур ба субъектҳои хурди соҳибкорӣ нигаронида шуда, асоси ҷоринамоии навгониҳо ва тақвияти истеҳсолоти ватанӣ барои татбиқи сиёсати воридотивазкунанда ва рушди истеҳсолоти ватанӣ мебошад. Таҷрибаи кишварҳои пешқадам нишон медиҳад, ки яке аз шаклҳои муҳимми дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ технопаркҳо ба шумор мераванд, ки онҳо ҳамчун асоси ташкилии равандҳои инноватсионӣ баромад карда, аз соҳаи таҳияҳои заминавӣ ба истеҳсолот мавқеи муҳим мегиранд. Ҳамзамон, барои моҳияти тиҷоратӣ пайдо кардан ва ба амал овардани навигариҳои илмӣ ворид намудани тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт, баланд бардоштани рақобатпазирии молу хизматҳо боис мегарданд. Аз инҷо бармеояд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барои васеъ кардани ҳаҷми истеҳсолот аз ҳисоби фаъолияти соҳибкории истеҳсолии хурд лозим аст, ки ҷорабиниҳо заминагузори карда шаванд. Аз ин рӯ, дар барномаи мазкур ба ин масъала тавачҷуҳи махсус дода шудааст. Аз ҷумла, «...ташкил намудани бизнес – инкубаторҳо барои соҳибкорон дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Хоруғ ва Кӯлоб аз рӯйи чунин имкониятҳо муқаррар гардидаанд: ба иҷора додани биноҳо бо шартҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкорӣ, ташкили хизматрасонии босифат ва касбӣ ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар зинаҳои гуногуни тараққиёт тавассути дастгирии суроғавии методӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, омӯзишӣ ва ҳуқуқӣ, ҳамчунин рушди ҳамкорӣ байни субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна, баланд бардоштани сатҳи маълумотноки ва маърифатнокии ҳуқуқии соҳибкорон дар соҳаи соҳибкории хурд ва миёна, ташкили ҳамкории мутақобилаи субъектҳои соҳибкории хурду миёна бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муайян ва ҳал кардани масъалаҳои мавҷуда дар фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ»[5. С.4], ки дар ин асос имкониятҳои зиёди ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ҷой доранд.

Бо дарназардошти дастгирии соҳибкорӣ дар ин замина бо таври мустақилона иқтисодии субъектҳои хурди истеҳсолиро ҳавасманд мегардонад. Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешқадами бозорӣ маълум гардид, ки дастгирии давлатӣ дар ин самт аз ҳисоби фаъл гардонидани дастрасии маълумоти шафоф, сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани сатҳи касбии кормандон, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва ғ. ба роҳ монда мешавад, ки ҳамаи ин имкониятҳои зиёди рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолиро дар бахшҳои хоҷагҳои деҳқонӣ, хизматрасонии маишӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, савдо, ҳӯроки умумӣ ва дигар намуди фаъолият афзун гардонидани, дар асоси ташаббускории субъектҳои хурди истеҳсолӣ заминаҳои молиявиро ба вучуд меорад. Дар ин замина, таъмини самаранокии фаъолият ва иҷрои саривақтии даромади бучети давлатӣ, шаклҳои гуногуни ҳавасмандии кормандони мақомоти андоз ва вусъат бахшидани ҳукумати электронӣ дар самти рақамикунонии фаъолияти соҳибкории хурди истеҳсолӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин асос, истеҳсолоти ватанӣ вусъат пайдо карда, дар баробари муносибатҳои дохилӣ ва амалигардонии сиёсати иқтисодии воридотивазкунанда зарурати истифодаи таҷрибаи байналмилалиро ба миён меорад.

Бинобар ин, ба таҷрибаи байналмилалӣ така карда, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки бе дастгирии давлатӣ рушди соҳибкории истеҳсолӣ ғайриимкон аст. Зарур аст, ки дар робита ба ташаккули заминаи молиявӣ чунин ҷорабиниҳоро амалӣ намоем: таъмини шароит барои рушди соҳибкории хурди истеҳсолӣ, ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ, пешбурди тавсеаи соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои нав ва фаългардонии рақамикунонии соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли ватанӣ, ки онҳо дар маҷмӯъ

шароитҳои муфиди дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии кишварро фаро мегиранд.

Омӯзиши таҷрибаи байналмилалии андозбандии соҳибкории истеҳсоли нишон дод, ки барои рушди соҳибкории истеҳсоли аз имкониятҳои дохили истифода бурда, бо дарназардошти шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва аломатҳои хоси ҷаҳолияти онҳо коркарди ашӣи хоми ватаниро ба роҳ монда, аз ҳисоби маҳорати мустақилонаи ташаббускории субъектҳои истеҳсоли дар қаламрави ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он заминаҳои муфиди истеҳсол ва хизматрасониро бояд роҳандозӣ намуд. Дар ниҳояти кор, аз ин ҳисоб даромади инфиродии субъектҳои иқтисодӣ ҳамчун омили рушди иқтисоди миллӣ баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, дар доираи омӯзиши таҷрибаи байналмилалии андозбандии соҳибкории истеҳсоли ва имкониятҳои истифодаи он маълум гардид, ки ба эътибор гирифтани таҷрибаи андозбандии кишварҳои мутараққӣ ва дуру наздик хеле зарур аст. Дар асоси муқоиса маълум гардид, ки моликият ва шаклҳои гуногуни ихтиёрдорӣ он барои ташаккули истеҳсолот ва васеъ кардани даромадҳо муайянкунанда маҳсуб меёбад. Тақвияти истеҳсолот аз шаклҳои нави хоҷагидорӣ вобаста буда, дар ин замина бо дарназардошти дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурди истеҳсоли истифодаи фишангҳои молиявӣ ва андозӣ ҳамчун омили таъсиррасон мебошад.

Аз мавқеи мутахассисон ва коршиносон маълум гардид, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи низоми маҳсуси андозбандӣ барои тақвияти соҳибкорӣ истеҳсоли манфиатнок мебошад. Дар ин низом барои субъектҳои соҳибкорӣ хурд, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ҷаҳолияти парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли ҳӯроки парандаю чорво таваҷҷуҳи маҳсус дода шуда, бо коркарди ашӣи хоми ватанӣ истеҳсолоти ватанӣ васеъ гардида, дар ин самт истифодаи фишанги андозӣ хело муҳим мебошад. Таҳлили муқоисавӣ нишон дод, ки новобаста аз корҳои анҷомдодашуда, ҳоло ҳам то андозае сарборӣ андоз барои соҳибкорону сармоягузoron дар қиёс бо кишварҳои минтақа зиёд мебошад. Бинобар ин, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки барои ташаккули ҷаҳолияти соҳибкорӣ истеҳсоли имкониятҳоеро фароҳам овардан лозим аст, ки бо истифодаи муносибатҳои бозорӣ сиёсати иқтисодии оқилона ва шаффофи ҷаҳолияти соҳибкорӣ ба роҳ монда шавад. Чунки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон кам намудани гаронии андоз боиси тақвияти заминаҳои иқтисоди миллӣ мегардад.

Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешқадами бозорӣ маълум гардид, ки дастгирии давлатӣ дар ин самт аз ҳисоби ҷаҳолгардонии дастрасӣ ба маълумоти шаффоф, сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани сатҳи касбии кормандон, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнok, имтиёзу сабукиҳои андозӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хело зарур буда, аз ин ҳисоб имкониятҳои зиёди рушди ҷаҳолияти субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсолиро дар бахшҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, хизматрасонии маишӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, савдо, ҳӯроки умумӣ ва дигар намуди ҷаҳолият афзун гардонида, дар асоси ташаббускорӣ субъектҳои хурди истеҳсоли заминаҳои молиявиро сафарбар кардан имкон дорад. Яъне, бо истифода аз таҷрибаи байналхалқӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бе дастгирии давлатӣ рушди соҳибкорӣ истеҳсоли ғайриимкон аст. Маҳз дар ҳамин асос, бо дарназардошти шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва аломатҳои хоси ҷаҳолияти онҳо коркарди ашӣи хоми ватанӣ имкониятҳоеро ба вуҷуд меорад, ки даромади инфиродии субъектҳои хурди истеҳсоли ба омили рушди иқтисоди миллӣ табдил ёбанд.

РҶӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017. [манбаи электронӣ]. – URL: <http://prezident.tj/node/16771> (санаи дастрасӣ: 23.06.2022)
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024. [манбаи электронӣ]. – URL: <http://prezident.tj/> (санаи дастрасӣ: 02.06.2025)
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.46.
4. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 аз 30 апрели соли 2012 таҳти №201. – Душанбе, 2012. – С.1.
5. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 аз 30 апрели соли 2012 таҳти №201. – Душанбе, 2012. – С.4.
6. Ҷумъабоев Х.Қ. Беҳтарнамоии низоми андозбандии миллӣ ва аҳамияти он дар ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ / Х.Қ. Ҷумъабоев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2021. - №1(25). –С.58.
7. Пушин С.А. Совершенствование системы налогообложения предприятий малого бизнеса на основе применения специальных налоговых режимов: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / С.А. Пушин. – Краснодар, 2006. – С. 50.
8. Комилов С.Дж. Азбука бизнеса / С.Дж.Комилов. - Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1999. – С. 5.
9. Макаренко Т.Н. Установление и введение налогов и сборов на территории Российской Федерации / Т.Н. Макаренко // Финансовое право. - 2003. - №4. - С.44-48.
10. Татаркин, А.И. Адаптационные стратегии малого и среднего бизнеса в кризисных и посткризисных условиях [Текст] / А.И. Татаркин, О.А. Романова, Е.С. Мезенцева // Экономика. Налоги. Право. – 2010. – №2. – С.45-56.
11. Абдуалимзода, Ҳ. А. Хусусияти андозбандии соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ. А. Абдуалимзода, У. С. Ҳусейнов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 1(30). – Р. 4-11. – EDN CJJBSJ.
12. Ҳусейнов, У. С. Тамоюли низоми андозбандии соҳибкории истеҳсолии хурду миёна дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. С. Ҳусейнов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №. 4/2(70). – Р. 269-277. – EDN HJTCTW.
13. Исследование инфраструктуры развития предпринимательства Республики Таджикистан по результатам рабочей поездки экспертов Бизнес-инкубатора НИУ ВШЭ 16-20 октября 2017 год. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.tj.undp.org.pdf>.
14. Малый бизнес: зарубежный опыт [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.mispnsk.ru/articles.html?id=45>.
15. Сколько людей на земле является предпринимателями. <https://foykes.com/skolko-lyudej-na-zemle-yavlyaetsya-predprinimateljami/>

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ВОЗМОЖНОСТИ
ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ХУСЕЙНОВ УМАРДЖОН САИДАКБАРОВИЧ,

доктор философии (PhD) по специальности финансы (к.э.н), старший преподаватель кафедры
международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан

734025, г. Душанбе, Таджикистан, улица Саида Насира 33;

тел: (+992) 988831074; e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Статья посвящена анализу международного опыта налогообложения промышленного предпринимательства. Автор изучает налоговые системы ряда успешных стран в развитии промышленного предпринимательства и поясняет важные элементы этого опыта. В статье также рассматривается современное состояние налоговой политики Республики Таджикистан в отношении промышленного сектора, выявляются существующие проблемы и факторы, сдерживающие его развитие. На основе анализа автор предполагает, что, используя положительный международный опыт, можно упростить систему налогообложения и создать механизмы стимулирования промышленных предпринимателей в Таджикистане. Статья может быть полезна для лиц, формирующих экономическую политику, налоговых специалистов и предпринимателей.

Ключевые слова: налог, финансы, деньги, предпринимательство, малый и средний бизнес, промышленное предпринимательство, рынок, бюджет, инвестиции, экономический, социальный, налогообложение, национальная экономика, зарубежный.

**INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TAXATION OF PRODUCTION
ENTREPRENEURSHIP AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN THE CONDITIONS
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

HUSEYNOV UMARJON SAIDAKBAROVICH,

doctor of philosophy (PhD) in finance, senior lecturer at the department of international
management at the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

734025, Dushanbe, Tajikistan, Said Nasir Street 33;

tel: (+992) 988831074; e-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

The article is devoted to the analysis of the international experience of taxation of industrial entrepreneurship. The author studies the taxation systems of a number of successful countries in the development of industrial entrepreneurship and explains the important elements of this experience. The article also discusses the current state of the tax policy of the Republic of Tajikistan in relation to the industrial sector, identifies existing problems and factors inhibiting its development. Based on the analysis, the author suggests that, using positive international experience, it is possible to simplify the taxation system and create mechanisms for encouraging industrial entrepreneurs in Tajikistan. The article may be useful for economic policymakers, tax specialists and entrepreneurs.

Keywords: tax, finance, money, entrepreneurship, small and medium-sized businesses, industrial entrepreneurship, market, budget, investment, economic, social, taxation, national economy, foreign.

Муқарриз: Бобомуродов Парвиз, дотсенти
кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТДУ: 336.12(575.3)

АҲАМИЯТИ КОРКАРДИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР БАҲИСОБГИРИИ
МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТӢ

ДАВЛАТЗОДА МЕҲРОЧИДДИН ХАЙРИДДИН,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
тел: +992 986117070

Мақола ба таҳлили васеи татбиқи технологияҳои зеҳни сунӣ (*Artificial Intelligence — AI*) ва дигар технологияҳои рақамӣ дар соҳаи аудити молиявии буҷети давлатӣ равона гардида, таъсири ин технологияҳоро ба самаранокии назорат ва шаффофияти идоракунии маблағҳои давлатӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар мақола методологияҳои навини таҳлили калонмаълумот (*Big Data Analytics*), коркарди забони табиӣ (*Natural Language Processing*), ва платформаҳои автоматикунонидашударо дар системаи аудити давлатӣ баррасӣ карда, омилҳои институционалӣ, технологӣ ва кадрӣ татбиқи онҳо таҳлил шудаанд. Таҷрибаи байналмилалӣ ва тадқиқоти марбут ба ҷорӣ намудани *AI* дар аудити давлатӣ пешниҳод гардида, мушкилот ва имкониятҳои татбиқи ин технологияҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ мешавад. Мақола таъкид мекунад, ки барои баланд бардоштани самаранокии аудит ва мутобиқати он бо стандартҳои байналмилалӣ, зарур аст, ки низоми меъёрӣ-ҳуқуқӣ, захираҳои кадрӣ ва инфрасохтори техникӣ тақмил дода шаванд. Ҷорӣ намудани технологияҳои зеҳни сунӣ дар аудит имкон медиҳад, ки сатҳи шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва идоракунии маблағҳои буҷетӣ бо усулҳои инноватсионӣ ва дақиқтар ба дараҷаи назаррас беҳтар гарданд.

Калидвожаҳо: Зеҳни сунӣ (*Artificial Intelligence*), Аудити рақамӣ (*Digital Audit*), Буҷети давлатӣ (*State Budget*), Таҳлили калонмаълумот (*Big Data Analytics*), Коркарди забони табиӣ (*Natural Language Processing*), Автоматикунонию аудит (*Audit Automation*), Муҳити институционалӣ (*Institutional Environment*), Омодабозии кадрӣ (*Human Resource Development*), Стандарти байналмилалӣ (*International Standards*), Ҷумҳурии Тоҷикистон (*Republic of Tajikistan*)

Зеҳни сунӣ қодир аст, ки на танҳо аудитҳои ретроспективӣ, балки инчунин аудитҳои ояндабиниро низ гузаронад. Масалан, дар асоси пӯёи хароҷоти институтсионалӣ ва маълумоти таърихӣ, низом метавонад эҳтимолияти истифода нашудани маблағҳои буҷет, аз меёр зиёд истифода шудан ва ё пайдошавии қарздориро пешгӯӣ кунад. Ин ба маъмури бучет имкон медиҳад, ки барои азнавтақсимкунии маблағҳо пешақӣ чораҳо андешанд ва хавфҳои фискалиро коҳиш диҳанд.

Истифодаи алгоритмҳои коркарди табиӣ забон (*NLP - Neuro-linguistic programming*) имкон медиҳад, ки матнҳои гузоришҳо, ҳулосаҳо ва қайдҳои тавзеҳотӣ таҳлил карда шаванд, ки то ба наздикӣ кори комилан дастии аудиторҳо буд. Зеҳни сунӣ метавонад дар ин матнҳо ихтилофҳо, нодурустӣ ё порчаҳоеро пайдо кунад, ки тавзеҳот талаб мекунанд ва инчунин ба таври худкор қайдҳои ниҳони таҳлилиро тавлид кунад.

Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки зеҳни сунӣ саҳеҳӣ, суръат ва воқеъбинона будани аудитро беҳтар мекунад. Дар Эстония, Сингапур ва Кореяи Ҷанубӣ низомҳои автоматикунонидашуда на танҳо ба аудиторҳо кумак мерасонанд, балки то 70% вазифаҳои муқаррариро иҷро мекунанд ва захираҳоро барои таҳлили хавфҳои стратегӣ озод мекунанд. Ҷорӣ намудани чунин равишҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таври марҳила ба марҳила, метавонад як қадами муҳим дар самти табилии рақамии назорати давлатӣ бошад.

Барои татбиқи чунин лоиҳаҳо на танҳо технология, балки пойгоҳи ҳукукии мувофиқ низ лозим аст. Ба қонунгузорӣ дар бораи аудити давлатӣ бояд тағйирот ворид карда шавад, то ба истифодаи зеҳни сунъӣ ҳамчун воситаи асосии таҳлил иҷозат дода шавад ва ҳифзи маълумот ва шаффофияти алгоритмӣ таъмин карда шавад, то аз қабули қарорҳои ғаразнок пешгирӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, зеҳни сунъӣ як воситаи тавоно дар дасти аудиторҳо ва мақомоти идоракунӣ ва назорати давлатӣ мегардад. Бо ташкили дуруст ва дастгирии институтсионалӣ он метавонад самаранокии назорати бучетиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза беҳтар созад, хавфи дуздиро ба ҳадди ақал расонад ва маблағҳои давлатиро барои ноил шудан ба натиҷаҳои воқеии рушд равона созад.

Платформаҳои нармафзор ва низомҳои дастгирии қабули қарорҳо дар низомсозӣ ва автоматикунонии фаъолияти аудиторӣ нақши муҳим доранд. Дар байни онҳо мо метавонем чунин воситаҳоро қайд кунем:

- IDEA, ACL Analytics – низомҳои махсуси таҳлили маълумоти аудитӣ, ки ба коркарди автоматикунонидашудаи ҳаҷми зиёди иттилоот, муайян кардани такрорҳо, инҳирофҳо, тамоюлҳо ва ҳолатҳои ғайричашиддошти эҳтимолӣ имкон медиҳанд. Ин воситаҳо дар аудити давлатӣ ва бахши соҳибкории хусусӣ дар бисёр мамлакатҳо фаъолона истифода мешаванд;

- AuditBoard, TeamMate – платформаҳои ҳамачонибаи идоракунии лоиҳаҳои аудиторӣ, аз ҷумла банақшагирӣ, мониторинги муҳлатҳо, тақсими вазифаҳо байни аъзоёни гурӯҳи аудиторӣ, идоракунии ҳуҷжатҳо ва нигоҳдории бойгонии ягонаи электронии расмиёти аудит;

- Power BI, Tableau – воситаҳои намоиши маълумот, ки барои пешниҳоди ҳулосаҳои аудит дар шакли айёни – лавҳаҳои намоишӣ (дашбордҳо) барои роҳбарият ва ҷонибҳои манфиатдор кумак мекунанд. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки диаграммаҳои тасвирӣ ва ҳисоботҳои интерактивӣ барои роҳбарият пешниҳод карда шаванд. Истифодаи онҳо махсусан ҳангоми ҳамкорӣ бо роҳбарият, мақомоти давлатӣ ва ҷонибҳои манфиатдор, ки шарҳи ғаврӣ ва дақиқи натиҷаҳои аудитро қадр мекунанд, самаранок аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани ин гуна технологияҳо дар назар аст, вале аллакай иқдомҳои мусбат андешида шудаанд. Ба ҳамин тариқ, вазорату идораҳои алоҳида ба истифода бурдани лавҳаҳои назоратии таҳлилий шуруъ карда метавонанд, ки дар онҳо нишондиҳандаҳои асосии иҷрои бучет, қоидавайронкунӣ ва қонуншиканиҳои ошкоршуда ва вазъи санҷишҳои аудиторӣ нишон дода мешаванд. Аз ҷумла, бо истифода аз модулҳои асосии Power BI, метавон пӯёи иҷрои ҳазинавии бучетро аз ҷониби муассисаҳо ва минтақаҳо намоиш дод.

Пешравии назаррас дар самти гардиши электронии ҳуҷжатҳо, ки махсусан дар давраи пас аз пандемия аҳамияти калон пайдо кардааст, мушोҳида мешавад. Ҷорӣ намудани низомҳои тасдиқи электронӣ, имзои рақамӣ ва дастрасии фосилавӣ ба ҳуҷжатҳои молиявӣ ба аудиторҳо имкон медиҳад, ки вақти оморасозӣ ва гузаронидани аудитро кам кунанд, инчунин сатҳи ҳифзи ҳукукии тамоми марҳилаҳои аудитро баланд бардоранд.

Бо вуҷуди ин, барои пурра амалӣ намудани зарфиятҳои ин воситаҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд як қатор монеаҳои институтсионалӣ ва зерсохторӣ бартараф карда шавад. Пеш аз ҳама, омӯзиши фаъоли кормандон зарур аст - ҳам аудиторҳо ва ҳам мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ, ки усулҳои таҳлили рақамиро донанд. Навсозии пойгоҳи техникӣ, аз ҷумла компютерҳо, серверҳо ва

захираҳои шабакавӣ дар муассисаҳои бахши давлатӣ низ муҳим аст. Ҳамчунин мутобик кардани пойгоҳи меъёрӣ, аз ҷумла тасдиқи стандартҳои аудити рақамӣ, методологияи кор бо низомҳои автоматикунонидашуда, инчунин муқаррароти ҳифзи иттилоот зарур аст. Таҳияи расмӣ ва қоидаҳои мувофиқ қонунӣ будани маълумоти рақамиро дар ҷараёни аудит таъмин намуда, ҳам барои аудиторҳо ва ҳам барои ташкилотҳои аудитшаванда кафолатҳои ҳуқуқӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, истифодаи воситаҳои инноватсионии рақамӣ ва таҳлилӣ моҳияти аудито ба қуллӣ тағйир медиҳад. Он аз тартиби анъанавии ошкор кардани қонуншиканиҳо ба низоми зеҳнии мониторинг, ояндабинӣ ва пешгирии хавфҳо табдил меёбад. Ин махсусан дар шароити бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он самаранокӣ, шаффофият ва ҳисоботдиҳии идоракунии захираҳои давлатӣ ба рукни асосии рушди устувор табдил меёбанд, муҳим аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи ҷунин технологияҳо ҳоло оғоз шуда истодааст, вале аллакай ба истифодаи лавҳаҳои таҳлилӣ (лавҳаҳои идоракунии), ҳуҷҷатгардиши электронӣ ва воситаҳои асосии автоматикунонии санҷишҳои аудиторӣ таваҷҷуҳ пайдо карда мешавад. Ин омода кардани мутахассисон, навсозии инфрасохтор ва мутобиксозии пойгоҳи меъёро тақозо мекунад.

Ҳамин тариқ, истифодаи воситаҳои инноватсионии рақамӣ ва таҳлилӣ аудито аз расмиёти анъанавии санҷиш ба низоми зеҳнии мониторинг ва ояндабинӣ табдил медиҳад, ки махсусан барои бахши давлатӣ муҳим буда, масъулияти қатъӣ ва идоракунии самаранокӣ захираҳои давлатӣ талаб карда мешавад.

Аудити муосир дар бахши давлатӣ таҳти таъсири рақамикунонӣ, стандартҳои ҷаҳонӣ ва мураккабии равандҳои молиявӣ дигаргуниҳои сифатиро аз сар меғузаронад. Ин аз аудиторҳо талаб мекунад, ки маҷмуи нави дониш ва малакаҳое дошта бошанд, ки аз доираи усулҳои анъанавии баҳисобирии муҳосибӣ ва ҳуқуқӣ берунанд. Дар шароити татбиқи фаъоли технологияҳои рақамӣ ва таҳлилӣ, рушди салоҳиятҳои аудиторони насли нав ба шартҳои асосии баланд бардоштани самаранокӣ назорати молиявӣ табдил меёбад.

Аввалан, аҳамияти саводнокии рақамии аудиторҳо ба таври назаррас меафзояд. Мутахассис бояд бо маҳзани маълумот кор карда тавонад, нармафзори махсусро барои таҳлили иттилоот (ACL, IDEA, Power BI ва ғайра) истифода бурда, инчунин принципҳои кори низомҳои иттилоотии баҳисобирии муҳосибӣ ва назорати дохилиро дарк намояд. Бе ин усулҳои аудити рақамиро самаранок истифода бурдан ва бо платформаҳои автоматӣ ҳамкорӣ кардан ғайриимкон аст.

Дуюм, аудиторони муосир бояд тафаккури таҳлилӣ ва малакаи тафсири ҳаҷми бузурги маълумотро дошта бошанд. Ин қобилияти муайян кардани қонуниятҳо, хавфҳо, сохтани фарзия ва асоснок кардани ҳулосаҳо дар асоси маълумотро дар бар мегирад. Қобилияти кор бо маълумоти калон, истифодаи усулҳои омӯрӣ ва намоишии натиҷаҳои таҳлил муҳимтарин салоҳиятҳо дар давраи аудити рақамӣ мебошанд.

Сеюм, зарур аст, ки малакаҳои фасеҳ, аз ҷумла тафаккури интиқодӣ, ахлоқ, малакаҳои муошират ва кори дастаҷамъӣ инкишоф дода шаванд. Рақамикунонӣ омили инсониро истисно намекунад, бахусус дар раванди қабули қарорҳо, таҳияи тавсияҳо ва иртибот бо сохторҳои тафтишшуда. Аудитори насли оянда на танҳо мутахассиси техникӣ, балки мушовири стратегӣ низ мебошад.

Чорум, дар шароити ҷаҳонишавӣ талабот ба донишмандони стандартҳои байналмилалӣ аудит ва ҳисоботи молиявӣ (ISA, IPSAS, INTOSAI), инчунин қобилияти мутобик кардани онҳо ба шароити миллӣ меафзояд. Ин махсусан барои

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар самти мутобикгардонии низоми молиявии худ бо таҷрибаи байналмилалӣ пеш рафта истодааст, дахл дорад.

Барои ташаккули ҷунин салоҳиятҳо дар ҳама сатҳҳо кори муназзам зарур аст:

- дар соҳаи маориф – таҳияи барномаҳои муносири таълимӣ, аз ҷумла модулиҳои аудити рақамӣ, таҳлили маълумот ва амнияти иттилоотӣ;

- дар сатҳи сиёсати давлатӣ – ташкили низоми баланд бардоштани таҳассуси аудиторон бо тамаркуз ба технологияҳои нав;

- дар муҳити касбӣ – дастгирии ташаббусҳои ташкилотҳои худтанзимкунанда, татбиқи барномаҳои сертификатсия ва табодули таҷрибаи байналмилалӣ.

Ҳамчунин унсuri муҳимми ҳамкориҳои байналмилалӣ низ мебошад: иштирок дар лоиҳаҳои таълимии Бонки Ҷаҳонӣ, Ташаббуси Рушди INTOSAI (IDI), Барномаи СММ оид ба омӯзиши аудиторҳои давлатӣ, ки дастрасиро ба таҷрибаи пешқадам ва платформаҳои омӯзишӣ мекушояд.

Ҳамин тариқ, рушди устувори аудити буҷет бидуни омода намудани насли нави мутахассисоне, ки қодиранд дар муҳити баландтехнологӣ, ҳамгирошуда ва ба натиҷа нигаронидашуда фаъолият кунанд, ғайриимкон аст. Танҳо тавассути рушди салоҳиятҳо бо вариҳои аҳолиро ба натиҷаҳои аудит таъмин намудан ва самаранокии идоракунии захираҳои давлатиро баланд бардоштан мумкин аст.

Таҳдидҳои муосир дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва аудит баррасии ҳамаҷонибаи доираи ташкилӣ ва институтсионалиро, ки дар он мақомоти аудити берунӣ ва дохилӣ фаъолият доранд, талаб мекунанд. Самаранокии аудити буҷетӣ на танҳо аз усулҳо ва воситаҳои истифодашаванда, балки аз устувори сохтори ташкилӣ, сатҳи мустақилият, инчунин муҳити танзимкунанда вобаста аст.

Аввалан, зарурати аз нав дида баромадани амсилаи ташкилии мақомоти аудиторӣ ба миён меояд. Сохторҳои анъанавии мутамарказ ва амудӣ нигаронидашуда аксар вақт дар заминаи табдили рақамӣ ва мураккабии афзояндаи равандҳои идоракунии ба қадри кофӣ ҷандир нестанд. Зарурати гузаштан ба як амсилаи бештар шабакавӣ ва ҳамгирошуда вучуд дорад, ки ҳамкориҳои зичи байни аудиторҳои давлатӣ, мутахассисони ТИИ, таҳлилгарон ва коршиносони хориҷиро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки ба тағирот зудтар воқуниш нишон дода шавад, иттилоот самаранок қоркард шуда, тақрори вазифаҳо қам қарда шавад.

Дуюм, принципҳои асосии аудити муассири институтсионалӣ мустақилият, қасбият ва шаффофият боқӣ мемонанд. Мустақилияти бечунучарои институтсионалӣ ва амалиётҳои мақомоти аудиторӣ аз мақомоти иҷроия ва дигар ҷонибҳои манфиатдор қалиди воқеияти аудит ва эътимоди ҷомеа ва шарикони байналмилалӣ мебошад. Маҳорати қасбӣ тавассути омӯзиши муназзами қормандон, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ нишон дода мешавад. Шаффофият маънои ошқоро будани расмиёти аудит, ҳисобот ва тавсияҳоро дорад, ки имкон медиҳад назорати қамъиятӣ ва қарлумонии иҷроӣ буҷет таъмин қарда шавад.

Сеюм, зарур аст, ки пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи стандартҳои аудит, назорати дохилӣ ва расмиёти арзёбӣ нав қарда шавад. Дар амал ин мутобик қардани қонунгузориҳои миллӣ ва ҳуҷҷатҳои дохилӣ ба стандартҳои байналмилалии INTOSAI, қорӣ намудани равии ба ҳавф нигаронидашуда, воситаҳои аудити рақамӣ ва стандартҳои арзёбии фаъолият (value-for-money audit) мебошад. Ҷунин дигаргуниҳо на танҳо аз нав дида баромадани методикаҳо, балки тағйир додани қарҳанги идоракунии — гузариш аз назорати расмӣ ба арзёбии натиҷаҳо, самаранокӣ ва ба мақсад мувофиқ будани хароҷотро талаб мекунанд.

Илова бар ин, ҳамоҳангии институтсионалии байни иштирокчиёни гуногуни раванди аудит бояд пурзӯр карда шавад. Дар шароити муҳити парокандаи назорат таъсис додани платформаи ягонаи ҳамкориҳои байни аудиторҳои дохилӣ ва берунӣ, мақомоти назорати молиявӣ ва сохторҳои зиддикоррупсионӣ бамаврид аст. Ин фарогирии пурраи санчишҳо, мувофиқати амалҳоро таъмин мекунад ва расмиёти зиёдати бартараф мекунад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ як самти муҳим васеъ намудани иштирок дар ташаббусҳо ва шабакаҳои байналмилалӣ (масалан, ASOSAI, INTOSAI) мебошад, ки барои ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам, баланд бардоштани тахассуси мутахассисон ва таҳкими қонуниятҳои фаъолияти аудиторӣ имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, беҳтар намудани фазои институтсионалии аудит на танҳо масъалаи ислоҳоти сохторӣ, балки шартҳои стратегии баланд бардоштани эътимод ба натиҷаҳои санчишҳои аудиторӣ, таҳкими интизоми молиявӣ ва таъмини рушди устувори бахши давлатӣ мебошад.

Таҷрибаи муосири байналмилалӣ дар соҳаи аудити давлатӣ нақши афзояндаи усулҳои инноватсионӣ ва технологияҳои рақамиро дар таъмини шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокии идоракунии буҷет нишон медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи навсозии фаъоли идоракунии давлатӣ ва табдили рақамӣ қарор дорад, барои татбиқи ин равишҳо, бо назардошти мутобиқшавӣ ба хусусиятҳо ва шароити миллӣ, дорони иқтисодӣ назаррас мебошад.

Таҳлили татбиқи равишҳои байналмилалӣ дар заминаи миллӣ нишон медиҳад, ки самтҳои асосии рушд - рақамикунории расмиёти аудит, татбиқи стратегияҳои ба ҳавф нигаронидашуда ва истифодаи платформаҳои таҳлилий - умуман ба ҳадафҳои баланд бардоштани сифати назорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад. Аммо бояд хусусияти сохтори ташкилии мақомоти аудит, сатҳи рушди инфраструктураи ТИИ, инчунин захираҳои инсонӣ ба назар гирифта шавад. Масалан, татбиқи пурраи аудити рақамӣ, чун дар мамлакатҳои Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд, танҳо дар сурати мавҷуд будани каналҳои устувори табодули маълумот байни идораҳо, дастгирии тахассусии технологияҳои иттилоотӣ ва доираи меъёрии автоматикунории аудит имконпазир аст.

Дар робита ба ин, номгӯи қадамҳои афзалиятноки ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар низомии аудити давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1. – Самтҳои афзалиятноки татбиқи инноватсияҳо дар аудити давлатӣ

Самтҳои тавсияшаванда	Ҷорабинҳои мушаххас
1. Навсозии меъёрӣ	Таҳия ва қабули меъёрҳои, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои таҳлилийро дар аудит танзим мекунад.
2. Рушди инфрасохтори ТИИ	Таъмини пайваستшавӣ ба шабакаҳои беҳатар, татбиқи барномаҳои мониторинг ва пойгоҳи маълумот барои амалиёти буҷетӣ.
3. Омодасозии кормандон	Гузaronидани курсҳои сертификатсия оид ба аудити рақамӣ, омӯзиши мошинҳо ва намоишдихии маълумот барои аудиторони давлатӣ.

4. Лоихаҳои озмоишӣ	Татбиқи барномаҳои озмоишии аудити рақамӣ дар сатҳи вазоратҳо ё минтақаҳои алоҳида
5. Ҳамкории институтсионалӣ	Ҳамкории амиқ бо сохторҳои байналмилалӣ (INTOSAI, ASOSAI), иштирок дар лоихаҳои кумаки техникӣ.

Сарчашма: таҳияи муалиф

Таъсири аудити инноватсионӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунҷанба хоҳад буд. Аввалан, воситаҳои рақамӣ ва таҳлилӣ имкон медиҳанд, ки хавфҳо ва инҳирофот дар раванди молиявӣ саривақт муайян карда шаванд, ки аз истифодаи нодурусти маблағҳо пешгирӣ мекунад. Дуюм, ба низом даровардан ва автоматикунонии расмиёт боиси баланд шудани маҳсулнокии кори аудиторҳо, кам шудани омили субъективӣ ва баланд бардоштани эътимоднокии натиҷаҳо мегардад. Сеюм, робита бо мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ҷомеа тавассути маълумоти кушод, ҳисоботҳои интерактивӣ ва наشري ҳулосаҳои асосӣ пурзӯр карда мешавад.

Ҳамин тариқ, қорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ дар аудит на танҳо навсозии технологӣ, балки дигаргунсозии муназзам мебошад, ки метавонад назорати давлатиро ба сатҳи нави самаранокӣ ва эътимод барад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин махсусан дар шароити зарурати идоракунии оқилонаи захираҳои маҳдуди буҷетӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ муҳим аст.

Мушкilot ва таҳдидҳои муосири идоракунии давлатӣ, афзоиши ҳаҷм ва мураккабии амалиёти буҷетӣ, инчунин хоҳиши шаффофияти бештар қорӣ намудани равишҳои инноватсионии аудити маблағҳои буҷетиро на танҳо муҳим, балки аз ҷиҳати стратегӣ зарур мегардонад. Таҳлили таҷриба ва тамоюлҳои байналмилалӣ нишон дод, ки инноватсияҳои асосӣ – истифодаи воситаҳои рақамӣ ва таҳлилӣ, автоматикунонии равандҳои аудит, қорӣ намудани зехни сунъӣ ва равишҳои ба хавф нигаронидашуда – вазифаҳо ва имкониятҳои мақомоти аудитор ба куллӣ тағйир медиҳанд.

Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки аз назорати анъанавии интихобӣ ба мониторинги ҳамаҷониба дар вақти воқеӣ гузариш ба амал ояд, саҳеҳӣ ва самаранокии муайян кардани хавфҳои молиявӣ баланд бардоштани ва хароҷоти гузаронидани санҷишҳо ба таври назаррас коҳиш дода шавад. Ҷанбаи муҳим низ афзоиши эътимод аз ҷониби шаҳрвандон, шарикони байналмилалӣ ва донорҳо дар асоси далелҳои назорати ҳолисона, мустақил ва шаффофи иҷрои буҷет мебошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи стратегияи усулҳои инноватсионии аудит муҳимтарин захираи баланд бардоштани самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ мебошад. Ин таҷдиди сохтори муназзामी ҳам сохтори ташкилии мақомоти назорат ва ҳам оморасозии кормандон, навсозии пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамиро тақозо мекунад. Бо вучуди ин, манфиатҳои ҷунин сармоягузорӣ - идоракунии устувори молиявӣ, пешгирии хавфҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани масъулият - ба таври назаррас аз хароҷот зиёданд ва имкон медиҳанд, ки дар бораи аудити рақамӣ ҳамчун унсури зарурии сохтори молиявии ояндаи мамлакат суҳан ронд.

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудит тавассути инноватсияҳо на танҳо барои иҷрои беҳтари буҷет, балки барои ноил шудан ба шаффофияти дарозмуддат, устуворӣ ва рушди стратегияи молияи давлатӣ дар маҷмӯъ замина мегардад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030 сол. Душанбе, «Контраст».2016
2. Иванов И.И. Искусственный интеллект в аудите государственных финансов: монография / И.И. Иванов. — Москва: Финансы и статистика, 2018. — 256 с.
3. Петрова А.А. Использование машинного обучения для прогнозирования финансовых рисков в государственном бюджете // Вестник экономики и управления. — 2018. — № 4. — С. 45–53.
4. Сидоров В.В. Автоматизация аудита с применением технологий искусственного интеллекта // Журнал информационных технологий. — 2018. — Т. 12, № 3. — С. 112–119.
5. Lee J., Kim S. Artificial intelligence in public sector auditing: A case study of South Korea // Government Information Quarterly. — 2018. — Vol. 35, Issue 1. — P. 76–85.
6. Белов С.Н. Современные методы анализа больших данных в аудите // Современные технологии аудита. — 2018. — № 2. — С. 24–30.
7. OECD. Digitalisation and Public Sector Audit: Harnessing AI and Data Analytics for Enhanced Governance. — Paris: OECD Publishing, 2018. — 78 p.
8. Иванов И.И. Искусственный интеллект в аудите государственных финансов: монография / И.И. Иванов. — Москва: Финансы и статистика, 2018. — 256 с.
9. Петрова А.А. Использование машинного обучения для прогнозирования финансовых рисков в государственном бюджете // Вестник экономики и управления. — 2018. — № 4. — С. 45–53.

**ВАЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УЧЁТЕ
БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ**

ДАВЛАТЗОДА МЕХРОДЖИДДИН ХАЙРИДДИН,

к.э.н, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета

Таджикского национального университета,

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

тел:+992 986117070

В статье проводится всесторонний анализ применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) и других цифровых технологий в сфере финансового аудита государственного бюджета, а также их влияние на эффективность контроля и прозрачность управления государственными финансами. Рассматриваются современные методы анализа больших данных, обработка естественного языка и автоматизированные платформы в системе государственного аудита. Анализируются институциональные, технологические и кадровые факторы внедрения данных технологий. Представлен международный опыт и исследования, связанные с внедрением ИИ в государственный аудит, а также выявлены проблемы и возможности применения этих технологий в условиях Республики Таджикистан. В статье подчеркивается, что для повышения эффективности аудита и соответствия его международным стандартам необходимо совершенствование нормативно-правовой базы, кадрового потенциала и технической инфраструктуры. Внедрение технологий искусственного интеллекта в аудит позволяет значительно улучшить уровень прозрачности, отчетности и управления бюджетными средствами с помощью инновационных и более точных методов.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, цифровой аудит, государственный бюджет, анализ больших данных, обработка естественного языка, автоматизация аудита,

THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROCESSING IN BUDGETARY FUNDS ACCOUNTING

DAVLATZODA MEHROJIDDINI KHAYRIDDIN,

Candidate of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Accounting of Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 17, Rudaki Ave. tel: +992 986117070

This article provides a comprehensive analysis of the application of artificial intelligence (AI) and other digital technologies in the financial auditing of the state budget, as well as their impact on the effectiveness of control and transparency in public financial management. It examines modern methods of big data analytics, natural language processing, and automated platforms within the framework of public audit systems. Institutional, technological, and human resource factors influencing the implementation of these technologies are analyzed. The article presents international experiences and studies related to the integration of AI in public auditing and identifies challenges and opportunities for applying these technologies in the context of the Republic of Tajikistan. It emphasizes that enhancing audit efficiency and aligning with international standards requires improvements in the regulatory framework, human capital, and technical infrastructure. The adoption of AI technologies in auditing significantly improves transparency, accountability, and budget management through innovative and more accurate methods.

Keywords: *artificial intelligence, digital audit, state budget, big data analytics, natural language processing, audit automation, institutional environment, human resource development, international standards, Republic of Tajikistan*

ТДУ: 338.439

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev@bk.ru

Дар айни замон, бидуни фароҳам овардани инфрасохтори васеи бозори озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳама кӯшишҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ, рушди устувори хоҷагиҳои деҳқонӣ бесамар хоҳад буд, зеро бидуни истеҳсоли мол мустақилона, соҳаҳои инфрасохтор натиҷаҳои истеҳсолотро ба андозаи муайян таъин мекунанд, инфрасохтори бозори озуқаворӣ дар кишварҳои гуногуни хориҷӣ омилҳои рақобатпазирии он мебошанд.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти муассири бозори хӯрокворӣ ба мавҷудияти чунин сохторҳои бозор, аз қабili истеҳсолоти кишоварзӣ, кооперативҳои таъминот ва маркетинг, бозорҳои яклухти кишоварзӣ озуқаворӣ ва биржаҳо, музоядаҳо ва дигар шабакаҳои дистрибуторӣ барои фуруши маҳсулоти кишоварзии ватанӣ вобаста аст.

Дар кишвар ба танзими муносибатҳои бозорӣ тавассути хариди давлатии маҳсулоти кишоварзӣ, муқаррар кардани нархҳои хариди давлатӣ, гарави маҳсулоти кишоварзӣ, ҷудо кардани субсидия барои хариди баъзе намудҳои маҳсулот, қарздиҳии имтиёзнок ва ғайра диққати калон дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ ба таъйир додани шабакаи савдои чакана дар форматҳои муосир: дисконтёрҳо, супермаркетҳо, марказҳои савдо ва ғайра диққати калон дода мешавад.

Ба андешаи мо таъмини устувори бозори маҳсулоти озуқаворӣ Тоҷикистон бояд дар асоси баиноватгирӣ таъсири системавии маҷмуи тадбирҳои, ки хусусияти иқтисодӣ, ташиқӣ, молиявӣ, захиравӣ, сохторӣ, инноватсионӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ доранд, бо иштироки фаъолони Ҳукумати мамлакат ва минтақаю зерминтақаҳо (воҳидҳои мушаххаси ҳудудӣ) амалӣ гардад. Иҷрои ин вазифа аз мувофиқакунии таносуби муносиби идоракунӣ давлатии марказӣ ва маҳаллӣ вобастагӣ дорад ва бояд ҳамаи соҳаҳои маҷмааи озуқаворӣ ва субъектҳои хоҷагидориро новобаста аз шакли моликият ва ҳудуди ҷойгиршавӣ дар бар гирад. Бо ин роҳ мушкилоти на танҳо диверсификатсияи истеҳсолот ва сармоягузорӣ, балки сохтори ташиқию ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодӣ барои таъмини устувори бозори озуқаворӣ ҳалли ҳудро меёбанд.

Калидвожаҳо: бозори озуқаворӣ, соҳаҳои маҷмааи озуқаворӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, супермаркетҳо, марказҳои савдо, маҳсулоти кишоварзӣ, устувори бозори маҳсулоти озуқаворӣ, маркетинг, рушди инфрасохтори бозори озуқаворӣ.

Тибқи гуфтаи иқтисодшиносон дар иқтисоди бозорӣ барои рушди бомуваффақияти он танзими инфрасохтори васеъ паҳншуда муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, соҳаҳои кишоварзӣ аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта тамоми талоши ҳудро барои рушди инфрасохтори бозорҳои худ, аз ҷумла бозори маҳсулоти озуқаворӣ, ба харч медиҳанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти бозори хӯрокворӣ бидуни рушди зерсистемаҳои инфрасохтор, ба монанди зерсистемаҳои танзими меъёрӣ ва ҳуқуқии фаъолияти иштирокчиёни бозор, инфрасохтори илмӣ – инноватсионӣ, потенциали кадрӣ дар соҳаи КАС, зерсохтори хизматрасонии қарзӣ молӣ, зерсохтори миёнравӣ ва харидуфуруши яклухту чакана, зерсохтори хизматрасонии логистикӣ, зерсохтори хизматрасонии иттилоотӣ – машваратӣ ғайриимкон аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки инфрасохтори бозори хӯрокворӣ иншооти хеле сермасраф мебошад. Сармоягузорӣ ба он бо арзишҳои пасти нишондиҳандаҳои асосӣ, ҷалби сармоягузорӣ тавсиф карда мешавад. Бо вучуди иқтидори сармоя, баъзе

унсурҳои инфрасохтор шакли оммавии истифода доранд. Аз ин рӯ, дар ҳама давлатҳои хориҷӣ ташаккули он ҳатмӣ мебошад.

Яке аз самтҳои афзалиятноки рушди инфрасохтори бозори озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи унсурҳои наво мебошад, ки онҳоро чунин тавсиф менамоем: марказҳои дистрибуторӣ, бозорҳои яклухти кишоварзӣ ва ҳӯрокворӣ, марказҳои машваратӣ ва мутобиқсозии онҳо ба шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар айни замон, бидуни фароҳам овардани инфрасохтори васеи бозори озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳама кӯшишҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ, рушди устувори хоҷагиҳои деҳқонӣ бесамар хоҳад буд, зеро бидуни истеҳсоли мол мустақилона, соҳаҳои инфрасохтор натиҷаҳои истеҳсолотро ба андозаи муайян таъин мекунанд, инфрасохтори бозори озуқаворӣ дар кишварҳои гуногуни хориҷӣ омилҳои рақобатпазирӣ он мебошанд.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти муассири бозори ҳӯрокворӣ ба мавҷудияти чунин сохторҳои бозор, аз қабili истеҳсолоти кишоварзӣ, кооперативҳои таъминот ва маркетинг, бозорҳои яклухти кишоварзӣ озуқаворӣ ва биржаҳо, музоядаҳо ва дигар шабакаҳои дистрибуторӣ барои фурӯши маҳсулоти кишоварзии ватанӣ вобаста аст. Сохторҳои қарзӣ ва молиявӣ барои хизматрасонӣ ба КАС кишварҳои хориҷӣ барои пардохтҳои оқилона ва муассир, ҳисоббаробаркунӣ ва дастгирии қарзии гардиши мол масъул буда, доираи васеи хизматрасониҳои бонкӣ, паст кардани меъёри фоизҳо, усулҳои фарқкунандаи қарзидҳӣ, хизматрасониҳои лизингӣ ва низоми суғуртаи хавфҳо пешниҳод мекунанд.

Ҷадвали 1. - Унсурҳои инфрасохтор ва омилҳои рақобатпазирӣ дар бозори озуқаворӣ

Давлатҳо	Унсурҳои инфрасохтор ва омилҳои рақобатпазирӣ
1	2
ИМА	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Дастгирии давлатӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватанӣ; Маҳдудиятҳо барои ширкатҳои кишоварзии хориҷӣ; Маблағгузори калон ба тадқиқоти кишоварзӣ бо истифода аз дастовардҳои NTP дар соҳаи инноватсионии APS ва татбиқи онҳо; Шакли оилавии хоҷагидорӣ; Ихтисоси минтақавӣ, консентратсияи истеҳсолот; Системаи шартномавии истеҳсол ва таҳвили маҳсулоти кишоварзӣ; Шаклҳои фурӯш, таъминот, хизматрасонии ҳамкорӣ; Бозорҳои яклухти ҳӯрокворӣ, биржаҳои молӣ; Системаи иттилоотии GIS;
Хитой	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Танзими давлатӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватанӣ; Институти таҳқиқоти илмӣ технологияҳои пешқадами хоҷагии кишлок; Беҳтар шудани шароити иҷтимоию иқтисодии деҳот; Сиёсати татбиқи имтиёзҳои андозӣ ва кредитӣ барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ;

	Сатҳи баланди таҳсилоти ҷавонон (мактабҳои касбӣ - техникаии ихтисоси кишоварзӣ) Бонки кишоварзии ҚХЧ ва Бонки рушди кишоварзии ҚХЧ;
Чопон	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Фаъолиятҳо оид ба фурӯши маҳсулот, таҳвили воситаҳои истеҳсолот, хизматрасонӣ тавассути онҳо амалӣ карда мешаванд. (Кооперативҳо); Барномаҳои рушди кишоварзӣ, қарзҳои имтиёзнok, андозбандии чандир барои истеҳсолкунандагони кишоварзии ватанӣ; Тичорати электронӣ. Хизматрасониҳои иттилоотии NTI;
Шветсия	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Бартарии кооператсияи саноатӣ, шаклҳои таъминот ва маркетинги кооператсия инкишоф, савдои электронӣ; Хизматрасонии иттилоотии NTI;
Олмон	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Кооперативҳо ба таъминоти ашёи хоми кишоварзӣ таҳассусдоранд; дар саноати бастабандӣ; Кооперативҳои якҷоя истифода бурдани техникаи хоҷагии қишлоқ; Ассотсиатсияи Раффайзени Олмон; Мубодилаи мол, хадамоти иттилоотии тичорати электронии NTI;
Британияи Кабир	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Кооперативҳо асосан дорои хадамоти иттилоотии NTI оид ба харид;
Дания	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Ихтисоси фаъолияти кооперативӣ; Хизматрасониҳои иттилоотии NTI;
Нидерландия	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Ҳамкории ихтисосҳои гуногун таҳияшуда; маблағгузориҳои кооперативҳо – қарзи бонкӣ, кафолати хоҷагиро, хизматрасониҳои суғуртавӣ; Фурӯши музояда – дар шакли ташкилотҳои харидории кооперативӣ; Хизматрасониҳои электронии иттилоотии NTI;
Фаронса	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Бозорҳои яклухти озуқаворӣ ҳамчун як шабакаи бозорҳои дорои аҳамияти миллий; Хизматрасониҳои назорати сифати маҳсулот; Хизматрасониҳои иттилоотии NTI;
Канада	Узви Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; Субсидияҳои давлатӣ тавассути кооперативҳо; Фурӯши маҳсулот тавассути биржаи молӣ;
Дигар давлатҳои ИА	Савдои яклухт дар шакли бозорҳои махсус ва универсалии яклухт таҳия шудааст, ҳама кишварҳо узви иттиҳодияи ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ мебошанд; Хизматрасониҳои иттилоотии NTI;

Хизматрасони махсуси иттилоотӣ фаъолияти бозори хочагиҳои деҳқонии КАС - ро дар кишварҳои хориҷӣ таъмин менамояд, дорои имкониятҳои машваратҳои истеҳсолӣ, мубодила, тақсирот ва идоракунӣ мебошад.

Таҳлили муқоисавии унсурҳои инфрасохтор нишон дод, ки муассисаҳои молиявӣ кредитии APS, институтҳои тадқиқотии рушди технологияҳо, муассисаҳои таълимии соҳаи APS дар ҳама кишварҳо рушд ёфтаанд, аммо бо дараҷаи рушд аз ҳам фарқ мекунад.

Дастгирии иттилоотӣ доимо тақмил дода мешавад ва муҳимтарин ҷузъи инфрасохтори бозори муосири озуқаворӣ дар тамоми кишварҳои хориҷӣ мебошад, ки дар он давлат фишанги тавоно барои ташкил ва фаъолияти шабакаи иттилоотӣ мебошад.

Дар ИМА, Канада, Ҷопон, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо чунин унсурҳои инфрасохтор, ба монанди кооперативҳои таҳассусҳои гуногун рушд ёфтааст, ки ба ёрии калон расондани давлатҳои ин кишварҳо ба рушди ҳамкориҳои кишоварзӣ вообаста аст. Як қатор барномаҳои рушди ҳамкорӣ тавассути каналҳои роӣгон маблағгузорӣ мешаванд, ба кооперативҳо қарзҳои имтиёзнок дода мешаванд ва андозбандии онҳо ҷандир аст.

Дар асоси омӯзиши адабиётҳои назариявӣ оиди таҷрибаи ҷаҳонии бозори маҳсулоти озуқаворӣ мо ба чунин хулосае омадем, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи таҷрибаи Ҷумҳурии Халқии Хитой барои рушди устувори бозори маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Масалан дар ҚХЧ, Иттиҳоди ҷаҳонии бозорҳои яклухти озуқаворӣ; танзими давлатӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ватанӣ; институтҳои таҳқиқоти илмӣ технологияҳои пешқадами хочагии қишлоқ; беҳтар шудани шароити иҷтимоӣ иқтисодии деҳот; сиёсати таҷрибаи имтиёзҳои андозӣ ва кредитӣ барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ; сатҳи баланди таҳсилоти ҷавонон (мактабҳои касбӣ - техникаи ихтисоси кишоварзӣ) Бонки кишоварзӣ ҚХЧ ва Бонки рушди кишоварзӣ ҚХЧ ва ғайраҳо амал менамояд.

Иқтисоди бозор ба пайдоиши унсурҳои инфрасохтори бозори озуқаворӣ, ки қаблан дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд надоштанд, мусоидат намуд. Мубодилаҳо, бозорҳои яклухт, ҳадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ, марказҳои дистрибуторӣ, тижорати электронӣ - ин унсурҳои нави инфрасохтор барои кишварӣ мо мебошанд. Бояд қайд кард, ки тамоман набудани онҳо ё касри онҳо, ки ҳоло дар мамлақати мо ба амал омада истодааст, омили боздорандаи рушди бозори озуқаворӣ мебошад, аз ин рӯ, ҷорӣ намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Бо омӯзиши таҷрибаи хориҷии дигар кишварҳо имконпазир мегардад, то дарёфти роҳҳои умумии ҳалли мушкилот тавассути таҳлили модели рушди бозори озуқаворӣ ин кишварҳо ва муайян намудани «нуқтаҳои рушд» дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистонро роҳандозӣ гардад.

Ҷадвали 2. - Унсурҳои инфрасохтори бозори озуқаворӣ дар мамлақатҳои хориҷа

	ИМА	Хитой	Чопон	Шветс	Олмон	Дания	Нидерл	Фаронс	Канада	Дигар давлат
1. Сохторҳои давлатӣ оид ба дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзии ватанӣ										
2. Институти тадқиқоти илмӣ таракқиёти хоҷагии кишоварзии пешкадам, технологияҳо										
3. Муассисаҳои таълимӣ дар соҳаи КАС										
4. Сохторҳои қарзӣ ва молиявӣ барои нигоҳдории КАС										
5. Кооперативҳои гуногун ихтисос										
6. Бозори яклухти озуқаворӣ										
7. Тижорати электронӣ										
8. Биржаи мол										
9. Марказҳои тақсимот										
10. Музоядаҳо										
11. Маълумот ва машварат. Системаҳои КАС										

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои таҳқиқот мо таҷрибаи чунин кишварҳо, аз қабили ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Германия, Чин, Туркия, Русия, Узбекистон ва Қазоқистонро интиҳоб кардем, ки ин барои рафъи баъзе мушкилоте, ки ҳалли онҳо дар кишвари мо зарур аст, замина фароҳам меорад.

Низоми танзими давлатӣ дар кишварҳои рушдёфтаи ҷаҳон аз солҳои 30-юми қарни гузашта оғоз ёфт. Таъғйироти ҷиддӣ дар сиёсати кишоварзии ИМА дар натиҷаи депрессияи солҳои 1929 - 1933 пайдо гардид. Коҳиши якбораи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва пастравии нархҳои фурӯш дар ин давра вазъи фермеронро якбора душвор кард. Тақрибан нисфи онҳо муфлис гардида, маҷбур шуданд, ки хоҷагиҳои худро ба бонкҳо ва ширкатҳо диҳанд. Ҳукумат маҷбур шуд, ки ба қарзи хоҷагиҳо моратория эълон кунад, қонун дар бораи барқарорсозии соҳаи кишоварзӣ қабул кунад, паритети нарх ба маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзиро дар сатҳи соли 1909 барқарор кунад.

Ҳамаи ин нақши давлатро дар фаъолияти соҳаи кишоварзӣ муайян кард ва аз ҳамон давра низоми давлатии батанзимдарории ин соҳа такмил ва рушд ёфт. Ҳамзамон, «...рушди соҳаи кишоварзии ИМА ба мӯтадили иқтисодии минтақаҳо алоқаманд аст. Дар ин мамлакат барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ чорабиниҳои зеринро роҳандозӣ намуданд:

- сохтани мағозаҳои хӯрокворӣ ва инфрасохтори нақлиётию логистикӣ;
- намудҳои гуногуни дастгирии тижорати истеҳсолкунандагони калони маҳсулоти кишоварӣ, корхонаҳои хурд ва хоҷагиҳои ёрирасон;
- ҷўстучў ва ба гардиш ворид намудани заминҳои таъиноти кишоварзӣ» [1, С.97]

Дар ИМА то соли 1996 як қатор барномаҳои кишоварзии зерин амал менамуданд:

– маҳдудиятҳо барои истеҳсоли маҳсулот, ки ба онҳо аз муомилот баровардани замин бо роҳи консерватсияи онҳо, кам кардани майдонҳои кишти якқатор зироатҳо, аз муомилот баровардани баъзе намудҳои озуқаворӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд;

– савдои байналмилалӣ, ки ба рафъи монеаҳои тиҷоратӣ, танзими таъминоти содиротӣ - воридотӣ, муҳофизати истеҳсолкунандагон аз воридоти маҳсулоти арзони кишоварзӣ ба кишвар нигаронида шудааст;

– рушди кооперативҳои ғуруш;

– тақмили созишномаҳои қарзӣ бо бонкҳо, паст кардани шартҳои фоидаи қарзидҳӣ.

Фермерон тавассути маъмурияти қарзии фермерӣ қарз мегирифтанд, ки ба он бонки федералии замин, ташкилоти қарзии истеҳсолӣ, бонки кооперативии танҳо фаъолияти кооперативиро маблағгузори намоёнда, дохил мешаванд. Вазорати кишоварзии ИМА ҳамасола барномаҳои маҳдудкунии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва инчунин низоми хариди маҳсулоти кишоварзиро бо нархҳои кафолатнок таҳия менамуд.

Дар Аврупо пас аз ҷанг, соли 1945 ҳангоми норасоии маводи озуқа масъалаи афзоиш додани истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ гузошта шуд. Бо ин мақсад ба фермерон сатҳи муайяни даромад кафолат дода шуда, тадбирҳо барои нигоҳ доштани нархҳо ҷорӣ карда шуданд, қарзҳо ва субсидияҳо, ки боиси ҳавасмандии сармоягузорӣ дар истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ мегардад, ҷудо карда шуда, усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ пешниҳод намудашуд.

Дар нимаи дууми солҳои 50 - уми қарни гузашта, вақте ки ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ талаботи озуқавориро таъмин кард, афзалиятҳои сиёсати аграрӣ тағйирёфта ва масъалаи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ гузошта шуд.

Дар Британияи Кабир Қонун «Дар бораи соҳаи кишоварзӣ», ки соли 1947 қабул карда шуд, ҳукуматро вазифадор кард, ки ҳатто дар замони осоишта ба иқтисодиёт ба манфиати соҳаи кишоварзӣ даҳлат намоёнд. Ҳукумат бояд ҳамаи маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ дар мамлакат истеҳсолшавандаро бо нархи кафолатӣ харидорӣ намоёнд. Дастгирии фермерон асосан дар шакли пардохт сурат мегирифт, ки дар он ҳукумат дар охири ҳар як давраи ғуруш ба фермерон фарқи байни нархи бозор ва нархи кафолатнокро пардохт мекард.

Дар Фаронса барои афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ, рафъи камомади озуқаворӣ ва беҳтарсозии тавозуни пардохт як қатор нақшаҳои таҷдид ва таҷҳизонидан қабул карда шуданд. Аз соли 1959 инҷониб дар кишвар маҳсулоти кишоварзӣ барзиёд истеҳсол гардид, ки дар натиҷа зарурат ҷиҳати бо ёрии субсидия ҳавасмандгардонии содироти гандум ва шакар ба миён омад. Бозорҳои ғуруши ҳамаи намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ таъсири давлатиро ҳис менамуданд. Дар натиҷаи назорати шадиди воридот, ки барои аксари маҳсулотҳо тавассути иҷозатномадиҳии воридотӣ ва барои ғаллаю маҳсулотҳои ширӣ тавассути монополияҳои воридотии аз ҷониби давлат назоратшаванда амалӣ карда мешуд, бозорҳои дохилӣ амалан аз таъсири беруна озод шуданд. Содироти зиёдотӣ бештар дар асоси субсидияҳои мустақими содиротӣ ва дигар ҳавасмандкунӣҳо анҷом дода мешуд.

Вазъияти маҳсусан ҷиддӣ пас аз ҷанг дар Олмон ба вуҷуд омад. Нақшаи Маршал, ки соли 1948 қабул шуда буд, имкон дод, ки воридоти озуқаворӣ афзоиш ёбад ва соҳаи ҷорводорӣ барқарор карда шавад. Аммо дарсоли 1949 мушкилоти нарасидани маҳсулоти кишоварзӣ боқӣ монд. Дар солҳои 1950 ва 1951 раёсатҳо оид ба воридот ва нигоҳдории маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ таъсис дода шуданд, ки ба онҳо вазифаи ба эътидол овардани нархҳо ва дар сатҳи муайян намудани сиёсати аграрии давлат нигоҳ

доштани онҳо вогузор карда шуд. Бо мурури бехтар шудани вазъи озукаворӣ ва коҳиш ёфтани нархҳо дар бозори ҷаҳонӣ, раёсатҳо оид ба воридот ва нигоҳдорӣ дар якҷоягӣ бо мақомоти назорат оид ба воридот барои дастгирии нархҳои бозории ҷаҳонӣ истифода мешуданд. Қонун дар бораи соҳаи кишоварзӣ, ки соли 1995 дар ин давлат қабул гардид, заминаи мустаҳкамаи ҳукукиро барои татбиқи тадбирҳои ба бахши кишоварзӣ мусоидаткунанда фароҳам овард.

Дар дигар давлатҳои Аврупо аввали солҳои баъд аз ҷанг ба фермерон сатҳи муайяни даромад ва нархҳо кафолат дода мешуд. Умуман, барои иҷрои кафолатҳое, ки пас аз ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба деҳқонон дода шуда буд, ҳукуматҳои кишварҳои Аврупои Ғарбӣ дастгирии нархҳоро асосан тавассути интервенсияҳои бузурги давлатӣ дар бозорҳои кишоварзӣ барои татбиқкунӣ оғоз карданд. Танзими давлатӣ то рафт бештар мегардид, ҳаҷми дастгирӣ афзоиш меёфт, сиёсати аграрӣ беш аз пеш протекционистӣ мешуд.

Таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чин, ки аҳолии худро бо маҳсулотҳои кишоварзӣ таъмин карда истодааст, хеле манфиатовар аст. Афзалиятнокии танзими давлатии масъалаи озукавории давлат ин муносибати стратегӣ барои танзими соҳаи кишоварзӣ мебошад. Масъалаи танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ дар ин давлат барои ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шудааст:

- таъмини мустақилияти мол истеҳсолкунандагон, ки ба рушди комплекси деҳот мусоидат менамояд;
- ба инobatгирии муносибатҳои маъмурӣ ва тичоратӣ ба азнавсозии (модернизатсияи) соҳаи кишоварзӣ, ки имконияти аз байн бурдани бухронро таъмин мекунад;
- муайянкунии ҳолати иқтисодиёти соҳаи кишоварзӣ ҳамчун самти перспективӣ барои маблағгузорӣ ва додани кафолат ба сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ;
- баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз ҳисоби ташкили ҷойи корӣ ва инфрасохтор. [2, С.24].

Дар Чин низоми яклухтфурӯшии озукаворӣ рушд ёфта, марказҳои калони савдои яклухт мағозаҳои хурду миёнаро пурра бо номгӯи зарурии озуқа таъмин мекунад. Бартарияти ин низом сарфаи вақти кам ва хароҷот барои нигоҳдорӣ ва интиқоли озуқа мебошад, ки имконияти паст намудани нархро ба миён меорад. Устувории бозори озукаворӣ дар асоси навсозии самтҳои рушди соҳаи кишоварзӣ дар заминаи дастовардҳои инноватсионӣ таъмин карда мешавад.

Бозори озукавории Чин, ки шумораи зиёди аҳоли дорад, айни замон дар авҷ аст ва мушкilotи таърихӣ гуруснагиро паси сар мекунад. Шаҳр системаи биноҳои истиқоматии блок - хона (дар Чин онро «боғ» меноманд) мебошад, ки бо кӯчаҳо худудгузорӣ мешаванд. Дар қабатҳои якуми ин блокҳои хона тамоми инфрасохтори зарурӣ барои зиндагӣ - универмағҳо, хӯроквори фурӯшӣ, толори маишӣ, сартарошхона, тарабхонаҳо, салонҳои массаж ва ғайра мавҷуданд.

Албатта, ҳам шабакаҳои бузурги хориҷӣ ва ҳам Чинӣ мавҷуданд, аммо онҳо на бештар аз 10 - 15% савдои чакана доранд.

Системаи яклухтфурӯшӣ низ хеле мувофиқ аст. Марказҳои хеле калони савдои яклухт мавҷуданд, ки дар он ҷо яклухтфурӯшон метавонанд фазоро иҷора гиранд ва маҳсулоти монанд, ё маҷмуи пурраи барои мағозаҳои хурду миёна зарурро фурӯшанд. Мо чунин мешуморем, ки ин система хеле мувофиқ аст, зеро он вақт ва хароҷотро барои таъминоти моддиву техникии молҳо сарфа намуда, зимнан нархи маҳсулоти фурӯширо паст мекунад.

Чин панҷаки аҳолии кураи заминро (1,41 миллиард нафар) дорад, аммо танҳо аз 5 то 7 % заминҳои қорами дунёро ишғол мекунад. Набудани захираҳо ва афзоиши аҳоли навоариҳои кишоварзиро дар рушди Чин ба мадди аввал гузоштанд [3].

Соли 2017 ҳукумати Чин нақши ҳалкунандаи озуқаворӣ ва кишоварзиро дар Конфронси марказии кишоварзӣ бори дигар таъкид кард. Си Чин Пин, раиси ҷумҳури Чин, ишора кард, ки «калиди навсозии соҳаи кишоварзӣ дар рушди илму техника ва дар навсозии соҳаи кишоварзӣ аст; мо бояд ба пешрафти илм ва техникаи кишоварзӣ бештар диққат диҳем ва ба он таъя қунем ва дар ин самт беш аз ҳарвақта рушд диҳем» [3].

Дар нақшаи панҷсолаи 13-уми Чин оид ба рушди кишоварзӣ ва навоариҳои илмӣ ва технологияи деҳот самтҳои зерин қайд гардидаанд:

а) тақмил додани соҳаи технологияи олии кишоварзӣ ҳамчун манбаи асосии ғизо;

б) таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи илм ва технологияи кишоварзӣ, истеҳсоли хӯрокворӣ.

Кишвар ба воридот вобастагии зиёд дорад, зеро барои қонеъ кардани ниёзҳои ҷунин шумораи зиёди аҳоли заминҳои кишоварзӣ ва истеҳсолоти кофӣ надоранд, ки ин барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хос аст. Аз ин рӯ, рушди соҳаи кишоварзӣ, алахусус ҷунин соҳаҳо, ба монанди биотехнология, технологияи зеҳнии кишоварзӣ ва ғайра заминаи хуби таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мебошад.

Бозори озуқаворӣ Федератсияи Россия пас аз ҷорӣ кардани таҳримоти маҳдудкунандаи воридот ва содироти баъзе молҳо (сиёсати протекционистӣ) ба мушкилоти назаррас дучор шудааст. Барои бартараф кардани ин мушкилот дар Федератсияи Россия нақшаи ҷорабиниҳо оид ба мусоидат ба воридотивазкунӣ, барномаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва танзими бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва ашӯи хом татбиқ карда мешаванд. Ба андешаи мо, таҷрибаи Федератсияи Россия оид ба таъмини устувории бозори озуқаворӣ хеле муваффақ буда, ҷанбаҳои алоҳидаи онро дар заминаи ҳалли масъалаҳои таъмини рушди босуботи савдои яклухт, ташаққули низоми логистикӣ ва бозорёбӣ бо тайёр кардани нерӯи қориҳои баландихтисоси ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯи истифода намудан мумкин аст.

Бозори ғизои Русия иддао дорад, ки пас аз ҷорӣ кардани таҳримоти маҳдудкунандаи воридот ва содироти баъзе молҳо кишвар ба мушкилоти назаррас дучор шудааст. Аз он вақт инҷониб, нақшаҳо барои беҳтар кардани амнияти озуқаворӣ кишвар гузаронида мешавад. Бо дарназардошти сатҳи мураккабии ин мушкилот, Русия нақшаи ҷорабиниҳо оид ба мусоидат ба воридотивазкунӣ дар давраи аз соли 2014 то 2020, аз ҷумла барномаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва танзими бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва ашӯи хомро тасдиқ кард.

Инфрасохтори бозори озуқаворӣ низ зери таъсири омилҳои зиёд зуд тағйир меёбад. Масалан, форматҳои муносири савдо дар Русия 65% бозорро ташкил медиҳанд. Афзоиши шабакаҳои савдои ҷакана ба амал меояд, аммо онро инфраструктураи номукаммалӣ баъзе минтақаҳои кишвар маҳдуд мекунад.

Савдои онлайнӣ маҳсулоти хӯрокворӣ низ рушд карда истодааст, ки ин бо роҳати интиқоли мол ба хонаи худ ва аксар вақт бо нархҳои нисбат ба дӯконҳои анъанавӣ паस्तтар алоқаманд аст.

Дар кишвар теъдоди зиёди барномаҳо оид ба дастгирии навоариҳои дар кишвар таъия карда мешаванд, алахусус, комплекси агросаноатӣ, паркҳои технологӣ, бизнес - инкубаторҳо ва минтақаҳои иқтисодӣ.

Ба ақидаи А. И. Гаврилов дар Федератсияи Россия танзими давлатӣ арзи вучуд дорад, вале маҳсулот истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба ғайр аз картошка ва гандум 70 – 75% - и талаботи аҳолии мамлакатро таъмин менамоянд ва қисми боқимонда аз хориҷи кишвар ворид карда мешавад. Истеҳсоли картошка ва гандум бошад аз меъёри мустақилияти озуқаворӣ зиёд мебошад.

Дар замони имрӯза дар Федератсияи Руссия барои дастрасии мустақилияти озуқаворӣ соҳаи кишоварзӣ барномаҳои комплексӣ оид ба маҳсулотҳои ивазкунандаи воридотӣ кор карда баромада шудааст, ки масъалаҳои асосии онҳо беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, афзун намудани ҷойи корӣ, рушди устувори деҳот мебошад. Аз соли 2005 оғоз намуда, барои дастрасии мустақилияти озуқаворӣ чорабиниҳои зарури дида истодаанд. Давраи аввали он амаликунии лоиҳаи миллии «Рушди соҳаи КАС» буд. Аз соли 2008 сар карда, амаликунии «Барномаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ватан зими бозори маҳсулотҳои кишоварзӣ, ашъёи хом ва озуқаворӣ барои солҳои 2008 - 2012» идома ёфт. Дар натиҷаи ин чорабинӣ пастшавии ҳаҷми истеҳсоли картошка дар ин давлат аз байн бурда шуд. Соли 2013 «Барномаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ватан зими бозори маҳсулотҳои кишоварзӣ, ашъёи хом ва озуқаворӣ барои солҳои 2013-2020» ба ҷаъолият шурӯ намуд. Дар он масъалаҳои сиёсати миллии кишоварзӣ, таҷҳизотҳои асосии танзими маҳсулотҳои ивазкунандаи воридоти кишоварзӣ ворид гардида, додани субсидия ва қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ карда шудааст. Инчунин дар ин давлат барномаи «Стратегияи рушди устувори деҳот дар Федератсияи Руссия дар давраи то соли 2030» қабул карда шуд. Ҳамаи ин чорабиниҳо бо мақсади дастрасии мустақилияти озуқаворӣ ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ барои рушди устувори он равона карда шудааст.

Мутахассисони ин соҳа чунин мешуморанд, ки «...самараи мусбати дастгирии давлатӣ барои соҳаи кишоварзӣ баъди қабули чораҳои ҷавобӣ оид ба санксияҳое, ки Иттиҳоди Аврупо ба Федератсияи Руссия татбиқ намуданд, мушоҳида мегардад. Ба ин нишондиҳандаҳои зерин: зиёд шудани ҳаҷми маҳсулотҳои кишоварзии ватанӣ, баланд шудани сифати маҳсулот ва зиёдшавии ассортименти он, ташкили корхонаҳои нав ва паст намудани сатҳи бекорӣ дар деҳот», зиёд намудани дастгирии давлатии молиявӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва ғайраҳо дохиланд [4, С.472].

Ба назари мо, таҷрибаи Федератсияи Россия оид ба рушди бозори озуқаворӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ Федератсияи Россия хеле муваффақ аст ва бисёр ҷанбаҳои онро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст, аммо омилҳое, аз қабили ҷаъолияти нокифояи тичорат, хуруҷи нерӯи кории баландихтисос аз кишвар ва вазъи ноустувори макроиқтисодӣ рушди бозори озуқавориро ҳам дар Русия ва ҳам дар кишвари мо боз медоранд.

Таҷрибаи бозори озуқаворӣ Туркия аз он иборат аст, ки дар соҳаи коркарди озуқаворӣ барои бозори дохилӣ ва барои содирот истеҳсол маҳсулоти хушсифати хӯрокворӣ ба роҳ монда шудааст.

Туркия як кишвари мустақил буда, қодир аст талаботи мардумашонро аз рӯйи аксар молҳои кишоварзӣ то андозае таъмин кунад, аммо баъзе маҳсулот аз хориҷа ворид мешаванд, ба монанди биринҷ, лӯбиёи хушк, чормағз, бодом, банан, қаҳва, какао, гӯшт ва дигар намудҳои хӯрокворӣ. Кишварҳои ИА аз рӯйи тамоюли истеъмолкунандагон таъминкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ ба Туркия мебошанд.

Дар кишвар саноати муосири хӯрокворӣ, истеҳсоли маҳсулот мавҷуд аст, ки талаботи аҳолии мамлакатро қонеъ гардонда, инчунин ба хориҷа фиристода мешавад.

Сарфи назар аз вазъи сиёсӣ ва мушкилоти иқтисодӣ, ки Туркия вақтҳои охир бо он рӯ ба рӯ шудааст, ба шарофати аҳолии ҷавони серғайрат дар сатҳи 75 фоизи шаҳрсозӣ ва синфи миёнаи афзоянда савдои озуқаворӣ меафзояд.

Дар айни замон Туркия табдил додани онро идома медиҳад. Тағйирот, аз ҷумла, ба таъмини аҳолии афзоянда бо маводи ғизоӣ, назорати пардохтҳои андоз ва нархгузорӣ, инчунин маҳдуд кардани бозорҳои ғайриқонунии равона шудаанд.

Сиёсати протекционистӣ бо сатҳи баланди дастгирии давлат ба истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ тавсиф карда мешавад (масалан, Русия, Чин). Ин равиш, бо вучуди сатҳи кофӣ рушдфтои иқтисод, истеҳсоли бисёр намудҳои хӯроквориро, ки сатҳи баланди рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ доранд, пешбинӣ намекунад. Масалан, Россия барои ҳимояи истеҳсолкунандагони худ аз унсурҳои механизми иқтисодӣ, аз қабилӣ танзими нархҳо дар бозори дохилии озуқаворӣ, танзими гумрукӣ ва тарифӣ барои маҳдуд кардани воридот, пардохти субсидия ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайра истифода мебарад.

Равиши содиротӣ барои кишварҳои хеле пешрафта ва кишоварзӣ хос аст (Туркия). Кишвар эҳтиёҷоти озуқавориро аз ҳисоби манбаъҳои дохилӣ пурра бароварда, ҳамзамон бузургтарин содиркунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ боқӣ мондааст.

Инчунин, дар ҳама кишварҳои баррасишавандаи иқтисоди бозории давлат ҳамчун танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори озуқаворӣ баромад мекунад, ки вазифаҳои ҷунинанд:

- танзим ва назорати истифодаи замин;
- ташаккули шароити ташкилию ҳуқуқӣ барои фаъолияти субъектҳои бозори озуқаворӣ;
- назорат аз болои динамикаи нархҳои маҳсулоти муҳим;
- пешниҳоди имтиёзҳо, субсидияҳо барои маҳсулоти содиротӣ;
- назорат аз болои сифати маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ;
- ташаккули системаи ҳавасмандгардонии иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- банақшагирии рушди бахши агросаноатӣ;
- татбиқи сиёсате, ки ба дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ равона шудааст ва ғ.

Дар Узбекистон ба масъалаҳои тақмили низоми стандартизатсия, метрология ва сертификатсияи маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади ғанигардонии бозори хушсифати хӯрокворӣ зоҳир карда мешавад. Сиёсати иқтисодии Ҳукумати Узбекистон ба таъмини аҳолии мамлакат бо номгӯии зиёди озуқаворӣ истеҳсоли худии босифат равона гардида, бо ин мақсад ба ҳалли масъалаҳои диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди саноатии ашёи хоми озуқаворӣ эътибори хоса зоҳир карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Узбекистон таъминоти аҳоли бо хӯрок, асосан аз ҳисоби захираҳои маҳаллӣ сурат мегирад. Яке аз вазифаҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Узбекистон таъмини аҳоли бо навъҳои зиёди маҳсулоти хӯрокворӣ ва сифати баланд мебошад. Ҳалли ин мушкилот бо рушди соҳаи кишоварзӣ, тавсеаи истеҳсолот, беҳтар намудани шароити нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулот, коммуникатсияи нақлиётӣ алоқаманд аст. Узбекистон ба панҷгонаи тавлидкунандагони меваи хушкӣ ҷаҳон дохил шудааст. Истеҳсоли афшура самти муҳимми рушди саноати хӯрокворӣ мебошад, ки қисми зиёди он ба кишварҳои дигар содир карда мешавад. Зиёда аз 45% ҳаҷми умумии маҳсулоти хӯрокворӣ дар

корхонаҳои саноати равшан ва ҳӯрокворӣ истехсол карда мешавад. Дар ҷумҳурӣ ба масъалаҳои тақмил додани системаи стандартизатсия, метрология ва сертификатсияи маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади пур кардани бозор бо маҳсулоти хушсифати ҳӯрокворӣ диққати калон дода мешавад.

Дар айни замон, бозори озуқаворӣ дар Қазоқистон асосан аз ҳисоби молҳои воридотӣ ташаккул ёфтааст, ки ин кишварро аз ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ осебпазир мекунад.

Дар кишвар ба танзими муносибатҳои бозорӣ тавассути хариди давлатии маҳсулоти кишоварзӣ, муқаррар кардани нархҳои хариди давлатӣ, гарави маҳсулоти кишоварзӣ, ҷудо кардани субсидия барои хариди баъзе намудҳои маҳсулот, қарздиҳии имтиёзнок ва ғайра диққати калон дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ ба тағйир додани шабакаи савдои чакана дар форматҳои муосир: дисконтёрҳо, супермаркетҳо, марказҳои савдо ва ғайра диққати калон дода мешавад.

Ба андешаи мо таъмини устувории бозори маҳсулоти озуқаворӣ Тоҷикистон бояд дар асоси баинобатгирии таъсири системавии маҷмуи тадбирҳои, ки хусусияти иқтисодӣ, ташкилӣ, молиявӣ, захиравӣ, сохторӣ, инноватсионӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ доранд, бо иштироки фаълонаи Ҳукумати мамлакат ва минтақаи зерминтақаҳо (воҳидҳои мушаххаси ҳудудӣ) амалӣ гардад. Иҷрои ин вазифа аз мувофиқакунии таносуби муносиби идоракунии давлатии марказӣ ва маҳаллӣ вобастагӣ дорад ва бояд ҳамаи соҳаҳои маҷмаи озуқаворӣ ва субъектҳои хоҷагидориро новобаста аз шакли моликият ва ҳудуди ҷойгиршавӣ дар бар гирад. Бо ин роҳ мушкilotи на танҳо диверсификатсияи истехсолот ва сармоягузорӣ, балки сохтори ташкилию ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодӣ барои таъмини устувории бозори озуқаворӣ ҳалли ҳудро меёбанд.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ, ки самаранокии бозори маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро баланд мебардорад, ва барои ҳалли масъалаҳои мубрам мусоидат мекунанд, бояд чунин масъалаҳо роҳи ҳалли ҳудро ёбанд:

1. Тақмил додани бахши технологияҳои олии кишоварзӣ; рушди биотехнология, ташкили паркҳои технологияи кишоварзӣ ва ғайра.

2. Баланд бардоштани сатҳи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи илм ва технологияи кишоварзӣ, инчунин рушди бозори озуқаворӣ.

3. Барои яклухтфурӯшҳо марказҳои муттаҳид созон дода шавад, то дар онҳо соҳибкорон тавонанд манзилро ба иҷора гиранд ва маҳсулоти монанд, ё тамоми намудҳоро, ки мағозаҳои хурду миёна талаб мекунанд, фурӯшанд.

4. Равона кардани рушди иқтисодии захиравии бозори озуқаворӣ ба ивазкунии воридот, ки дастгирии соҳаи кишоварзӣ, саноати ҳӯрокворӣ кадрҳои баландихтисоси соҳаи кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ, тақмили системаи амнияти озуқаворӣ ва ғайраро аз ҷониби давлат дар бар мегирад:

5. Шаклҳои муосири савдои маҳсулоти ҳӯрокворӣ рушд дода, технология ва таҷҳизоти мувофиқ таъмин карда шаванд.

6. Барои коҳиш додани ҳиссаи савдои сабти номнашуда барои яклухт фурӯшон ва фурӯши чакана чораҳо андешида шаванд.

7. Пурзӯр намудани назорати гумрукӣ аз болои сифати воридоти молҳои воридшаванда тавассути ҷорӣ намудани гумрукҳои «электронӣ», «рақамӣ».

8. Таъмини назорат аз болои бақайдгирии ҳуҷҷатии фурӯши мол аз истехсолот ба истеъмолкунандагон.

Ҳамин тариқ, мутобиқгардонии таҷрибаи ҷаҳонӣ ба шароити фаъолияти бозорҳои маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки таъминоти

аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ба сатҳи сифатан баландтаре, ки ба талаботи муосир ҷавобгӯӣ аст, расонида шавад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Оборин, М. С. Обеспечение продовольственной независимости как направление стратегии развития регионов [Текст] / М. С. Оборин, Ж.А Мингалева // Вестник Марийского государственного университета Серия «Сельскохозяйственные науки. Экономические науки». 2018. Т.4. №1. (13). –С. 95-99.
2. Коркунов, И. Н. Цели и задачи обеспечения продовольственной безопасности КНР [Текст] / И. Н. Коркунов. // Продовольственная безопасность КНР и роль государственного регулирования. – М.: Ин - т Дальнего Востока РАН. 2002. – С. 9-44.
3. Китай. Материал из Википедии - свободной энциклопедии [Электронный ресурс]: Википедия. Свободная энциклопедия. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9> (дата обращ.: 20.07.2022).
4. Павлова, И. Э. Об эффективности продовольственного эмбарго как ответной меры в отношении стран запада [Текст] / И. Э. Павлова, М.Н. Мыньо // Молодойученый - 2015. – №12. – С. 471-473.
5. Пириев, Дж. С. и др. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в РеспубликеТаджикистан [Текст] / Дж. С.Пириев //Доклады ТАСХН. – Душанбе, 2006 №9 - 10. – С. 136-139.
6. Пиризода, Дж. С. [Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности](#) [Текст] / Дж. С. Пиризода // [Международные отношения и безопасность](#). 2022 № 1 (1). – С. 167-178.
7. Пиризода, Ҷ. С. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули таъмини устувори бозори озуқаворӣ [Матн] / Ҷ. С. Пиризода, А.Х. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2021 №6.С . 112-119.
8. Пьянкова, К. В. Развитие агропродовольственного рынка региона на основе совершенствования межрегиональных отношений [Текст] / К. В. Пьянкова, Е. А. Ясырева // Экономика АПК Предуралья – 2011. – № 1. – С. 82-86.
9. Расулзода, Ҳ. М. Моҳият ва мазмуни таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ [Матн] / Ҳ. М. Расулзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021 № 6. – С. 75-82.
10. Рахимова, Н. А. [К проблеме формирования и развития инфраструктуры продовольственного рынка](#) [Текст] / Н. А. Рахимова // [Вестник университета \(Российско-Таджикский \(Славянский\) университет\)](#). 2019 № 1 (65). – С. 129-136.
11. Шоазизова, М. Д. [Зарубежный опыт формирования и функционирования продовольственного рынка в Республике Таджикистан](#) [Текст] / М. Д. Шоазизова, М. Ф. Хуррамова // [Вестник Таджикского национального университета. Серия социально - экономических и общественных наук](#). 2015 № 2/1 (157). – С. 220-222.
12. Шуракова, Н. Н. Мировой продовольственный рынок в период COVID-19 [Текст] / Н. Н. Шуракова // Российский внешнеэкономический вестник. 2020. – №8. – С. 111-119.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО
РЫНКА**

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ,

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент
кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.
Рудаки, 17.

Тел: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

В настоящее время без создания широкой инфраструктуры продовольственного рынка в Республике Таджикистан все усилия по развитию аграрного сектора, устойчивому развитию фермерских хозяйств будут неэффективны, поскольку без самостоятельного производства товаров инфраструктурные отрасли определяют результаты производства, в определенной степени инфраструктура продовольственного рынка в различных зарубежных странах является фактором его конкурентоспособности.

Зарубежный опыт показывает, что эффективное функционирование продовольственного рынка зависит от существования таких рыночных структур, как сельскохозяйственное производство, снабженческие и сбытовые кооперативы, оптовые сельскохозяйственные и продовольственные рынки и биржи, аукционы и другие распределительные сети по реализации отечественной сельскохозяйственной продукции.

В стране большое внимание уделяется регулированию рыночных отношений посредством государственных закупок сельскохозяйственной продукции, установления государственных закупочных цен, залога сельскохозяйственной продукции, выделения субсидий на приобретение отдельных видов продукции, льготного кредитования и т.д.

В республике большое внимание уделяется преобразованию розничной торговой сети в современные форматы: дискаунтеры, супермаркеты, торговые центры и т.д.

По нашему мнению, обеспечение стабильности рынка продовольственных товаров Таджикистана должно базироваться на учете системного воздействия комплекса мер экономического, организационного, финансового, ресурсного, структурного, инновационного, правового и социального характера, при активном участии Правительства страны и регионов и субрегионов (конкретных территориальных единиц).

Выполнение этой задачи зависит от координации соответствующего соотношения центральной и местной власти и должно охватывать все сферы продовольственного комплекса и субъектов хозяйствования независимо от форм собственности и местонахождения.

Таким образом решаются проблемы не только диверсификации производства и инвестиций, но и организационно-правовой структуры экономического сотрудничества для обеспечения стабильности продовольственного рынка.

Ключевые слова: *продовольственный рынок, отрасли продовольственного комплекса, сельскохозяйственное производство, супермаркеты, торговые центры, сельскохозяйственная продукция, устойчивость продовольственного рынка, маркетинг, развитие инфраструктуры продовольственного рынка.*

FOREIGN EXPERIENCE IN SUPPLYING THE FOOD MARKET

ABDULLOEV ABDURASUL KHALIFAEVICH,

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of Finance and Insurance. Address: 734025, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Phone: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

At present, without the creation of a broad infrastructure of the food market in the Republic of Tajikistan, all efforts to develop the agricultural sector and sustainable development of farms will

be ineffective, since without independent production of goods, infrastructure sectors determine the results of production, to a certain extent, the infrastructure of the food market in various foreign countries is a factor in its competitiveness.

Foreign experience shows that the effective functioning of the food market depends on the existence of such market structures as agricultural production, supply and marketing cooperatives, wholesale agricultural and food markets and exchanges, auctions and other distribution networks for the sale of domestic agricultural products.

In the country, much attention is paid to regulating market relations through government purchases of agricultural products, setting government purchase prices, pledging agricultural products, allocating subsidies for the purchase of certain types of products, preferential lending, etc.

In the republic, much attention is paid to the transformation of the retail trade network into modern formats: discounters, supermarkets, shopping centers, etc.

In our opinion, ensuring the stability of the food market in Tajikistan should be based on taking into account the systemic impact of a set of measures of an economic, organizational, financial, resource, structural, innovative, legal and social nature, with the active participation of the Government of the country and regions and subregions (specific territorial units).

The implementation of this task depends on the coordination of the appropriate relationship between central and local authorities and should cover all areas of the food complex and business entities, regardless of ownership and location.

In this way, problems are solved not only of diversification of production and investment, but also of the organizational and legal structure of economic cooperation to ensure stability of the food market.

Key words: *food market, food market, food complex industries, agricultural production, supermarkets, shopping centers, agricultural products, sustainability of the food market, marketing, development of food market infrastructure.*

ТДУ: 331.1

**ТАҶРИБАИ ХОРИЧИИ ҶОРИСОЗИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ**

АБДУҲАМИТЗОДА АСРОР АБДУҲАМИТ,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тел: +992555555499, E-mail: asror_26@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи хориҷии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Соҳаи саноат яке аз афзалиятноктарин соҳа барои Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардида, заминаи муфидро ҷиҳати рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ фароҳам месозад. Аз ҷиҳати муҳаққиқони соҳавиро зарур аст, ки раванди мазкурро боз ҳам амиқтра омӯхта, роҳҳои тақмилдиҳии низоми рушди инноватсионии корхонаҳои саноатиро пешниҳод намоянд.

Барои корхонаҳои соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки таҷрибаи хориҷиро азхуд намуда, технологияҳои инноватсиониро, ки дар дигар кишварҳо васеъ истифода гардидаанд, фаъолона ҷорӣ намояд, то дар бозори ҷаҳонии нассочӣ мавқеи пешрафтатар пайдо кунад.

Калидвожаҳо. саноат, инноватсия, рушд, технология, истеҳсолот, тамоюл, ташаккул, низом, идоракунии, самаранокӣ.

Агар ба таърихи ташаккули саноатикунонӣ назар афканем, дида мешавад, ки раванди саноатикунонӣ аз саноати сабук сарчашма мегирад, зеро ки дар ин раванд на он қадар сармоягузориҳои зиёд лозим аст.

Саноатикунонӣ- ин раванди интенсификации гузаштан аз ҷомеи анъанавӣ (аграрӣ) ба ҷомеи индустриалӣ мебошад.

Саноатикунонии босуръат барои аксар кишварҳо имконияти инкишофи бахши воқеии иқтисодиро ба миён оварда, ба ин восита як қатор мушкилотҳои макроиқтисодиро ҳал менамояд.

Аввалин раванди саноатикунонии босуръат ё “инкилоби саноатӣ” дар охири асри 18 дар як қатор минтақаҳои Аврупои Ғарбӣ, Америкаи Шимолӣ, сараввал дар Британияи Кабир ва баъдан дар Олмону Франция ба амал омадааст. Дар охири асри 20 яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ муваффақ ин Осиёи Шарқӣ, махсусан Гонконг маҳсуб меёфт.

Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 1930 саноатикунонии пурраи иқтисодиёт шурӯъ гардида, дар як муддати кӯтоҳ қариб тамоми ҳаёти Шӯравиро фаро гирифт.

Барои омӯзиши таҷрибаи хориҷии идоракунии давлатии рушди индустриалӣ-инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, тасмим гирифтём, ки як қатор давлатҳои дорои иқтидорнокии саноатии баландро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Дар охири асри 20 фаъолияти инноватсионӣ асоси рушди иҷтимоию иқтисодӣ гардида, ҳамчун воситаи асосии самаранокгардонии ин ё он фаъолият гардид. Фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун воситаи таъсирбахш ҷиҳати дигаргунсозии муносибатҳои иқтисодӣ гардида, барои қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Ба воситаи молу хизматрасониҳои нав дараҷаи некуаҳволии аҳолиро метавонад фаъолияти инноватсионӣ баланд бардорад.

Аксари равандҳои иқтисодии муосир ё ба шакли шартӣ ва ё ба воситаи инноватсия инкишоф меёбад. Фаъолияти инноватсионӣ соҳаҳои иттиҳосолои моддӣ ва

хизматрасониرو фаро гирифта, ҳамчун омили таъсирбахш чихати инкишофи минбаъда баромад менамояд.

Соҳаи саноат бошад, ҳамчун захираи бемаҳдуд дар дигаргунсозии инноватсионӣ амал менамояд.

Рушди бемайлони фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи саноат дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи хориҷӣ мушоҳида мегардад.

Нимаи солҳои 80-ум дар Олмон тамоми талошҳо барои таҳияи стратегияи рушди миёнаи соҳаи саноат равона гардида буд. Ҳадафи асоси дар он замон истифодаи босуръат ва васеи технологияҳои такмилёфта дар раванди истеҳсолот маҳсуб меёфт [5].

Мақсади асосии стратегияи мазкур ин санотикунории пурраи иқтисодиёти Олмон арзёбӣ мегардид. Бинобарин ҳиссаи маблағгузорӣ ҷиҳати татбиқи ин стратегия аз се ду ҳиссаи ҳаҷмии умумии маблағгузориҳоро дар самти гузаронидани тадқиқотҳо ташкил медод.

То ибтидои соли 1990 нақши ташаккулдиҳандаро дар инкишофи сиёсати технологӣ ва инноватсионӣ, фонди федералӣ мебозид.

Соли 2006 Олмон Стратегияи рушди инноватсионӣ ва технологиро қабул намуд. Дар ин ҳуҷҷати мазкур инкишофи 17 бахши асосӣ, ки барои иқтисодиёти милли аҳамияти аввалиндараҷа доранд, нишон дода шудааст.

Ташкили иттиҳодияҳои инноватсионӣ ва шарикии стратегӣ яке аз воситаҳои асосии татбиқи инноватсия дар истеҳсолот маҳсуб меёфт.

Баҳри саривақт иҷро гардидани ин ҳадаф аз ҷониби Ҳукумаи Олмон барномаи дарозмуддати инкишофи инноватсионӣ ва технологӣ қабул карда шуд, ки бомуваффақият иҷро шуда истодааст.

Дар Ҷопон бо қарори ҳукумат, технопракҳо таъсис дода шуда буд, ки натиҷаи фаъолияти онҳо пурра аз андозҳо озод буданд. Дар солҳои 80-ум аз ҷониби роҳбарияти Ҷопон барномаи умумичаҳонии истеҳсоли технополисҳо таҳия ва қабул карда шуд, ки мақсади асосии он ҳамоҳанг намудани раванди истеҳсолот бо инноватсия буд [1].

Ба ташкилотҳое, ки дар самти баландбардории технологӣ фаъолият менамуданд, дар соли аввали фаъолиятшон 30 %-и арзиши таҷҳизотҳо ва 15 %-и сохтмони биноҳояшон аз ҷониби давлат маблағгузорӣ карда мешуд.

Бояд қайд намоем, ки сеяки хароҷотҳо барои гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ба озмоишгоҳҳо ва ташкилотҳои алоҳида аз ҳисоби бучети давлатӣ чудо карда мешуд.

Сиёсати асосии додани имтиёзҳо ба ташкилотҳое, ки ба ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот машғул буданд, ҳамеша сол ба сол аз ҷониби ҳукумати Ҷопон такмил дода, оид ба муқаррар намудани имтиёзҳои иловагӣ чораҳои зарурӣ андешида мешуд.

Финландия шурӯъ аз солҳои 1990 ба муайян намудани инкишофи иқтисоди милли ба воситаи фаъолияти инноватсионӣ мароқ зоҳир намуда, дар сатҳи мамлакат як қатор ислоҳотҳои навро аз қабилҳои технологиякунории истеҳсолот, санотикунории иқтисодиёти милли ва ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот мароқ зоҳир намуд [2].

Инкишофи телекоммуникатсионӣ ин боиси коҳиш ёфтани назорати давлатӣ дар бозор гардида, сатҳи рақобатро барои фуруши молу маҳсулот зиёд намуд. Низомии тадқиқотӣ ба рушди кластерҳои технологияҳои иттилотию коммуникатсионӣ мусоидат намуд. Ташкили кластерҳои технологияҳои иттилотию коммуникатсионӣ, боиси ташкили ҳамкориҳои корпоративӣ дар гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ амалӣ гардид.

Хусусияти фарқкунандаи инкишофи иқтисодиёти Финландия ин ҳиссаи пасти воридсозии технологияҳо ва сармоягузории хориҷӣ ба дохил маҳсуб меёфт, яъне қонёсозии талаботи аҳоли ба молҳои баландсифати дохилӣ ба ин кишвар муяссар гардид.

Дар давоми даҳсолаҳои охир сармоягузорӣ ба гузаронидани корҳои илмӣ тадқиқотӣ дар Финландия афзоиш ёфта, нисбат ба дигар кишварҳо суръати бениҳоят баландро доро мебошад.

Ҳиссаи миёнаи солона баҳри пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ 10 %-ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми хароҷот баҳри пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ аз 1, 2 %-и ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилии соли 1982 ба 9 %-и соли 2022 расонида шудааст.

Дар самти ташаккули системаи инноватсионии саноат мисоли Финляндия ва минтақаҳои он низ хуб арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо ҳаҷми киёсии маҳсулоти аз ҳисоби технологияҳои инноватсионӣ тавлидёта, дар содирот зиёда аз 22 фоизро ташкил дода, ҳиссаи маҳсулоти илмталаб дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бештар аз 50 фоизро ташкил медиҳад [6].

Дар ин ҷо қайд намудан ба маврид аст, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатии Финландия ба воситаи истифодаи технологияҳои инноватсионӣ самараноктар аст, зеро ки маҳз сиёсати инноватсионӣ метапвонад, иқтисодиёти ин кишварро ба нишондиҳандаҳои баланд оварда расонад.

Дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико соли 1970 барномаи махсуси иттилоотӣ барои омма таҳия ва қабул гардид, ки ҷиҳати тақмилдиҳии технологияи инноватсионӣ дар корхонаву ташкилотҳои истеҳсолӣ равона карда шуда буд [4].

Дар солҳои 80-ум як қатор санадҳои меъёриро ҳукуқие қабул карда шуданд, ки истеҳсолкунандагонро вазифадор менамуданд, ки мунтазам роҳҳои нави ихтироотро ҷустуҷӯ намуда, воситаҳои нави истеҳсолирро пайдо намоянд. Дар асоси ин қонунҳо идораҳои давлатӣ вазифадор буданд, ки дар якҷоягӣ бо озмоишгоҳҳои илмӣ фаъолият намуда, ғояҳои навро пайдо менамоянд ва барои татбиқсозӣ ба истеҳсолот равона месозанд.

Корхонаҳои истеҳсолӣ вазифадор гардида буданд, ки ҳадди аққал 15 %-и буҷети солонаи худро барои гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ равона месозанд.

Дар иқтисодиёти ИМА механизми тичоратикунонии маҳсулоти илмӣ-техникӣ, ки моликияти давлатӣ маҳсуб меёфт ва ё аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои ба роҳ мондани корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва истифодаи натиҷаи онҳо дар соҳаи саноат равона мегардид, истифода мешуд.

Дар Фаронса системаи мутамаркази рушди тадқиқоти инноватсионӣ мавҷуд аст. Франсия бар хилофи дигар мамлакатҳо «... бо фишангҳои маъмурию ҳукуқӣ аз пеш бурдани сиёсати ҷаҳонӣ дар соҳаи илм ва техника худдорӣ мекунад. Давлат бо мақсади муҳайё намудани шароити мусоидтарин барои рушди илму истеҳсолот ба ислохоти инфрасохторӣ машғул аст» [6]. Аз ин ру, дар ин мамлакат комплекси иқтидорноки илмӣ ба вуҷуд оварда шудааст, ки ба ҷустуҷӯю тадқиқоти амалӣ машғул аст.

Сарфи назар аз мутамарказии мавҷудаи рушди фаъолияти илмӣ-техникӣ дар Фаронса, равиши минтақавӣ барои дастгирии рушди инноватсионӣ ба таври возеҳ вуҷуд дорад. «Вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳои кишвар стратегияҳои гуногуни инноватсионии минтақавӣ барои таъмини рушди системаҳои саноатии минтақаҳо амалӣ карда мешаванд. Масалан, дар минтақаи аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқардаи Лион, ки дар он системаи инкишофёфтаи саноатӣ (минтақаҳо ва паркҳои илмӣ) амал мекунад, стратегияи устуворнок татбиқ карда мешавад» [6], ки тақмили механизмҳои инкишофи инноватсионии системаи саноатиро таъмин менамояд.

Таъсиси марказҳои минтақавӣ соҳибкорӣ ва инноватсия дар доираи кластери саноатӣ хусусияти хоси низоми инноватсионии минтақавӣ ин кишвар аст. Гузашта аз ин, ҳар яке аз ин марказҳо бояд ҳадди ақалл ба 20 корхонаи нав хизмат расонанд. Масалан, Маркази бизнес ва инноватсияи Innotek дар музофоти Антверпен (Фландрия) ҳадаф ва вазифаҳои зеринро дорад:

- ташкили низоми ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои навтаъсиси хурду миёна;

- таъмини рушди иқтисодии дохилии иқтисоди минтақа ҳамчун самти афзалиятноки стратегияи рушди минтақа [6];

Корхонаҳои калони саноатӣ, марказҳои тадқиқотӣ ва институтҳо, мақомоти давлатӣ, сохторҳои бахши давлатӣ ва Донишгоҳи Кемпен аъзои ин марказ мебошанд.

Маркази бизнес ва инноватсия "Innotek" узви шабакаи тичоратии Аврупо мебошад. Ин созмон 160 марказҳои инноватсионӣ ва тичоратӣ (BIC) - EBN (Шабакаи тичоратии Аврупо) -ро фаро мегирад. Дохилшавӣ ба ин шабака ба Innotek имкон медиҳад, ки сифати татбиқи лоиҳаҳои инноватсиониро нигоҳ дорад, робитаҳои васеъро дар дигар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои интиқоли технологияҳо ва табодули иттилоот фаъол созад ва дар лоиҳаҳои бузурги байналмилалӣ ЕС иштирок намояд. Марказ дар корҳои зерин фаъол аст:

- таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои нави инноватсионӣ дар корхонаҳои хурд;

- тадқиқоти бозорҳои фуруш – амалӣ намудани тадқиқоти маркетингӣ;

- муқаррар намудани параметрҳои техникӣ-иқтисодӣ ва нишондихандаҳои таҷҳизоти нав;

- кумак ба корхонаҳои системаи саноатии минтақавӣ дар ҷустуҷӯи тарафҳои (шарикони) манфиатдор барои лоиҳаҳои нав ва сармоягузори он.

- татбиқи лоиҳаҳо: таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо оид ба истифодаи манбаъҳои алтернативии энергия (биноҳо бо панелҳои офтобӣ), ҷорӣ намудани раванди рақамӣ ва ғ[3].

Бояд гуфт, ки дар ин марказ пажӯҳишҳои асосии илмӣ аз ҷониби Донишгоҳи Кемпен амалӣ карда мешавад, ки дар он дар 10 самт:

- идоракунии захираҳои энергетикӣ;

- ҳифзи муҳити зист, экология;

- биотиббӣ ва саноати хурукворӣ;

- ИТК - технологияҳои иттилоотӣ;

- масъалаҳои таъминоти иҷтимоӣ ва ҷиҳатҳои иқтисодии он;

Дар баробари ин, фаъолияти илмӣ Донишгоҳ дар атрофи лоиҳаҳо, ки аз ҳисоби маблағҳои фондҳои махсуси давлатӣ ё сохторҳои тичорати (аз ҷумла корхонаҳои калони саноатӣ) маблағгузори карда мешаванд, нигаронида шудааст.

Дар минтақаҳо, ки рушди саноатии суст доранд, стратегияҳо истифода мешаванд, ки таҷаҷҷул ва рушди системаи саноатии инфрасохтори инноватсиониро пешбинӣ мекунанд.

Чуноне, ки аз таҷрибаи Фаронса дар самти истифодаи инноватсия дар соҳаи саноат бармеояд, мушоҳида намудан мумкин аст, ки механизми ташкилӣ-иқтисодии инкишофи инноватсионӣ ба таври комил ба ҷро монда шудааст. Дар ҳақиқат ташкили пойгоҳҳо, ки раванди инноватсияро дар истеҳсолот исбот намуда, назарияи истифодаи амалии онро ба миён меорад, таконе дар инкишофи соҳаи саноат ба миён меорад.

Инкишофи саноати сабуки Чин бо ёрии бевоситаи давлат алокаманд аст. Корхонаҳои саноатӣ ҳамчун объекти асосии барномаҳои гуногуни рушди иқтимоӣ-иқтисодии давлат гардиданд.

Дар Ҷумҳурии мардумии Чин истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот ба таври васеъ ба роҳ монда шуда, аз тамоми корхонаҳои саноатӣ тақозо менамояд, ки ба ин раванд фаъолоне ширкат варзанд.

Тибқи баъзе маълумотҳо раванди ҷорисозии инноватсия дар ин ё он соҳа, махсусан соҳаи саноат тибқи нақшаи пешакӣ тарҳрезӣшудаи Ҳукумати Чин ба роҳ монда мешавад. Яъне, Ҳукумати Чин дар раванди фаъолсозии инноватсия ва истифодаи он дар истеҳсолот аз низоми нақшавӣ-маъмурӣ истифода мебарад [7].

Барои инкишоф додани фаъолияти инноватсионӣ ва истифодаи онҳо дар истеҳсолот аз ҷониби Ҳукумати мардумии Чин ба соҳибкдороне, ки ин равандро шурӯъ менамоянд чунин имтиёзҳои муқаррар намудааст:

- озод будан пурра аз ҳама намудҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ, то рӯйпуш намудани хароҷотҳо;
- пешниҳоди қарзҳои ипотекӣ ва дарозмуддат;
- ба роҳ намондани ҳамагуна тафтишҳо ва ё эълони моратория;
- аз ҷониби бучети давлатӣ маблағгузорӣ намудан, ҷиҳати гузаронидани тадқиқотҳои маркетингӣ дар хориҷи кишвар;
- мусоидат намудан ҷиҳати тақмили ихтисоси кадрҳо [8];

Яке аз муваффақиятҳои асосии Чин дар самти фаъолияти инноватсионӣ ин саривақт гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ мебошад.

Тадқиқоти маркетингӣ имконият медиҳад, ки раванди пешгӯйикунии тамоюли инкишофи фаъолияти инноватсионӣ ва истеъмоли натиҷаҳои он саривақт ошкор карда шавад. Раванди пешгӯйикунии ин фаъолият, самаранокии минбаъдаи онро дар асоси принципҳои мушаххас муайян менамояд.

Аз ин рӯ Ҳукумати мардумии Чин ҷиҳати саривақт роҳандозӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ дар истеҳсолот барномаҳои дарозмуддати рушди инноватсиониро ҳатто барои 30-40 сол таҳия ва қабул менамояд [10].

Истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Тоҷикистон тақозои таҷдиди як қатор омилҳои таъсиррасонро ташкил менамояд.

Чуноне, ки ба мо маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ аз солҳои 1997-1998 таҷдиди пурраи иқтисодиёти миллиро роҳандозӣ намуд, ки ин раванд басо сангин арзёбӣ карда мешуд, зеро ки иқтисодиёти кишвар дар ин давра пурра фалаҷ гардида буд. Яке аз сиёсатҳои оқилонае, ки самраи хубро ба бор овард, ин сиёсати дарҳои боз арзёбӣ карда мешавад.

Аллақай то ин давра силсила санадҳои меъёриву ҳуқуқие қабул карда шуд, ки соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи кишварро ба танзим даровард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри пешбурди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи саноат тамоми талошҳои пайвастаи худро ба роҳ монда, имрӯзҳо ба даствардҳои назаррас ноил гардидааст.

Истифодаи таҷрибаи Чин махсусан дар самти пешбурди тадқиқотҳои маркетингӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муфидтар мебошад.

Ба мо маълум аст, ки яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати кишвар ин саноатикунонии босуръати иқтисодиёти милли мебошад ва барои содироти онҳо ба хориҷи кишвар аз мо тақозои самаранок ба роҳ мондани тадқиқотҳои маркетингиро талаб менамояд.

Тадқиқотҳои маркетингӣ махсусан дар самти инкишофи инноватсионӣ зарур мебошад.

Бинобарин зарур мешуморем, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри дастгирии давлатии инкишофи инноватсионӣ барномаи мушаххасе қабул карда шавад, ки пурра фарогири иқтидори кадрӣ бошад.

Системаҳои инноватсионии саноатии минтақавӣ дар кишварҳои ИДМ дар Ҷумҳурии Қазоқистон бомуваффақият татбиқ карда мешаванд. "Стратегияи рушди индустриалӣ-инноватсионии Қазоқистон барои солҳои 2003-2015" равишҳои кластерӣ дар ташкили системаҳои саноатии минтақавӣ ва ташаббусҳо муайян карда шуданд, ки татбиқи онҳо ба рушди иқтидори саноатӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо дар асоси иттиҳодияи инноватсионии субъектҳои низоми саноатии минтақа нигаронида шудааст.

Қазоқистон сиёсати нави саноатиро таҳия кардааст, ки тавассути он ба афзоиши рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ мусоидат мекунад ва дарк намудани иқтидори ҳамкориҳои самарабахши байни корхонаҳои гуногун – иштирокчиёни низоми саноатӣ, ки аз ҷиҳати ҷойгиршавии онҳо дастрасӣ ба инноватсияҳо, технологияҳо, хизматрасониҳои махсус, инчунин кам кардани хароҷоти транзаксияҳо дар самти фароҳам овардани шароити зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак созгор мебошанд.

Таҷрибаи Қазоқистон дар ташаккули системаҳои саноатии минтақавӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҷаҳор намуди дастгирии давлатиро дар ин самт ҷудо кунем:

1. Сиёсати кластерии каталитикӣ – ҳукумат ҷонибҳои манфиатдорро (масалан, ширкатҳои хусусӣ ва ташкилотҳои тадқиқотӣ) ба ҳам меорад, вале дастгирии молиявии маҳдудро ба роҳ мемонад;

2. Дастгиркунанда – вазифаи каталитикии давлат бо сармоягузориҳои он ба инфрасохтор – маориф, илм, маркетинг ва ғайра пурра мегардад, ки ба рушди инноватсионии системаи саноатии минтақаҳо мусоидат ва хавасманд менамояд;

3. Директивӣ – вазифаи дастгирии давлат бо татбиқи барномаҳои махсус, ки ба таъдил додани махсусгардонии минтақаҳо тавассути системаи инноватсионии саноатӣ нигаронида шудаанд, мукамал мегардад;

4. Интервентсионистӣ – ҳукумат дар аснои қабули қарор рушди минбаъдаи системаи саноатии минтақавӣ, инчунин бо роҳи трансфертҳо, субсидияҳо, маҳдудиятҳо ё танзим, инчунин назорати ғайрӣ аз болои иштирокчиён, ташкил медиҳад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай ба ин ё он дараҷа таҷрибаи мамлакатҳои дар боло зикршударо истифода бурда истодааст. Ҳуҷҷатҳои барномавии соҳавӣ, ки дар солҳои гуногун аз ҷониби роҳбарияти ин кишвар қабул гардида буданд, такони пурқуввате барои дигаргуниҳо дар саноати сабуки Ўзбекистон гардид. Фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва муқаррар намудани имтиёзҳо ба сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва густариши сармоягузориҳои асосӣ, инчунин татбиқи лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ оид ба таҷдиди технологияи заминаи истеҳсолӣ, дастрас намудани техникаи нав мусоидат намуд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар ҳоли ҳозир Ўзбекистон аз рӯйи тавлиди нахи пахта дар ҷаҳон ҷойи шашум ва аз рӯйи содирот панҷум аст. Дар мамлакат соли қариб 3,5 миллион тонна пахтаи хом руёнида, қариб як миллион тонна нахи пахта истеҳсол карда мешавад.

Шурӯъ аз соли 1995 то ин давра ба ин соҳа беш аз 2,5 миллиард доллар сармояи хориҷӣ ҷалб шудааст. Танҳо дар солҳои охир бо иштироки сармоягузориҳои хориҷӣ аз

Британияи Кабир, Олмон, Швейтсария, Италия, Кореяи Чанубӣ, Чопон, Сингапур, Ҳинд ва дигар кишварҳои шарик беш аз 200 лоиҳа амалӣ гардидааст.

Корхонаҳои замонавии насосӣ, ки бо технологияҳои инноватсионӣ мучахҳаз мебошанд ва дар ин корхонаҳо давраи пурраи истеҳсоли – аз коркарди нах то истеҳсоли маҳсулоти тайёр омода карда мешавад, ба истифода дода шуданд.

Саноати сабук аз ҷиҳати содиротӣ маҳсулоти сердаромад ба яке аз соҳаҳои пешқадам табдил ёфтааст. Иқтисодии саноатии корхонаҳои насосӣ оид ба коркарди нах аз ҳафт фоизи ҳаҷми умумии пахтаи соли 1991 то 58 фоиз дар соли 2021 афзоиш ёфт. Интизор меравад, ки то охири соли 2023 ба маблағи беш аз 2,6 миллиард доллар маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагӣ ба хориҷи кишвар фиристода шавад.

Бояд қайд намоем, ки имрӯзҳо соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои иқтисодии пешбарандаи иқтисодиёти ин кишвар гардидааст. Тибқи таҳлилҳо имрӯзҳо қариб дар 40 давлати дунё корхонаҳои муштараки саноатии Ҷумҳурии Ўзбекистон фаъолият менамоянд, ки имконияти боз ҳам хубтар муаррифӣ гардидани молҳои саноатии ин кишвар дар миқёси давлатҳои ҷаҳонӣ мегардад.

Маҳсулот бо тамғаи «Made in Uzbekistan» ба зиёда аз 50 давлат, аз ҷумла кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Амрикои Лотинӣ, Кореяи Чанубӣ, Чин, Сингапур, Эрон, Исроил ва ИМА ворид карда мешавад. Бозорҳои Покистон, Гурҷистон, Хорватия, Нигерия низ азхуд карда шудаанд.

Дар рушди саноати сабук ба татбиқи лоиҳаҳои соҳаи технологияҳои муосир диққати махсус дода мешавад. Аз ин ру, ба қарибӣ дар Институти бофандагӣ ва саноати сабуки Тошкент таҳкурси барои сохтани технопарки таълимию тадқиқотии бофандагӣ гузошта шуд.

Мархалаи муҳими тараккиёти соҳаи саноати сабуки Ўзбекистон ин дар барпо намудани маркази конструктории миллии мебошад, ки вай ба кор карда баромадани модели либосҳои замонавӣ бо назардошти анъанаҳои миллии ва шароити иқлим мутобиқ карда шудааст. Мутахассисони ин марказ пайваста тамоюлҳои наватарини ӯди ҷаҳониро меомӯзанд, инчунин дар бозорҳои берунӣ ва дохилӣ тадқиқотҳои маркетингӣ мегузаронанд.

Имрӯзҳо саноати насосии Ҷумҳурии Ўзбекистонро ба яке аз соҳаҳои рақобатпазиртарин табдил ёфтааст.

Тибқи Барномаи рушди саноати насосӣ ва сабук барои солҳои 2015-2020 дар Ўзбекистон татбиқи беш аз 80 лоиҳа ба маблағи тақрибан як миллиард доллар амалӣ карда шуд. Корхонаҳои саноатӣ бо мақсади васеъ намудани доираи маҳсулоти содиротӣ дар намоишгоҳу ярмаркаҳои байналмилалӣ дар Олмон, Ҷумҳурии Корея, Чин, Русия, Белорус, Латвия ва дигар кишварҳо фаълоне иштирок мекунанд.

Афзоиши бештари арзиши изофа дар силсилаи истеҳсоли бофандагии пахта дар истеҳсоли трикотаж ва либосҳои тайёр мебошад. Бо дарназардошти аҳамияти саноати насосӣ дар рушди иқтисоди кишвар, дар Ўзбекистон Барномаи рушди минбаъдаи саноати насосӣ ва дӯзандагӣ ва трикотажӣ барои солҳои 2017-2019 амалӣ карда шуд.

Тибқи Барнома дар соли 2020 афзоиши тавлиди риштаи пахтагӣ 2,5 баробар, матоҳои тайёр 2,8 баробар, матоҳои абрешимӣ 2,7 баробар, матоҳои бофташуда 1,5 баробар, матои трикотажӣ 2,7 баробар расонида шуд.

Аз 01-уми январӣ соли 2020 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон як қатор имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои санотие, ки молҳои рақобатпазирро истеҳсол мекунанд, дода шуд. Додани имтиёзҳо ба корхонаҳои саноатӣ имконияти истеҳсоли молҳои санотиро зиёд намуда, марҳила ба марҳила инкишофи иқтисоди миллиро таъмин менамояд. Имтиёзҳои муқаррарнамудаи Ҷумҳурии Ўзбекистонро баҳри

пешбурди самаранок инкишофи корхонаҳои саноатӣ ба таври заил мушоҳида намудан мумкин аст [9]:

-озод намудан аз пардохти андоз аз даромад ва молу мулк барои корхонаҳои наватъсис, ғайрифаъолияти соҳибкории хурд ва ғайраҳо;
-озод намудан аз пардохтҳои гумрукӣ ҳангоми ворид намудани таҷҳизотҳои нав ва димгар молу маҳсулотҳое, ки дар кишвар истеҳсол намешаванд;
— ба таъхир андохтани пардохти бочҳои гумруки ба муҳлати то 60 рӯз аз рӯзи қабули декларатсияи гумрукӣ барои воридоти ашёи хом, масолах ва лавозимоти зарурӣ барои истеҳсоли молҳои худие, ки ба номгӯи молҳои истеҳсолшаванда дар кишвар дохил намешаванд;
-расонидани хизматрасонии маркетингӣ, иттилоотӣ ва машваратӣ ба корхонаҳои саноати сабук, пешбурди маҳсулоти саноати сабук барои содирот тавассути чорабиниҳои таблиғотӣ, муаррифии васеи иқтидори содиротӣ дар намоишгоҳҳо ва васоити ахбори омма;
- мусоидат дар ворид намудани таҷҳизоти технологӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, ҷузъҳо, ашёи хом ва мавод, инчунин дигар намуди лавозимоте, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол намешаванд ва дар рушди кооператсияи дохилисоҳавӣ тавассути таъмин намудани маҳсулоти нимтайёри бофандагӣ барои истеҳсол ва содироти маҳсулоти тайёр.

Илова бар ин аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Узбекистон як қатор имтиёзҳои дигар барои субъектони наватъсис, ки мақсади асосиашон ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот мебошад муқаррар карда шуд.

Ҷиҳати дастгирии фаъолияти илмӣ-инноватсионие, ки аз ҷониби муассисаҳои ин кишвар ба роҳ монда мешавад, грантҳо ва маблағгузориҳои бучетӣ расонида мешавад.

Ҳамин тариқ низоми дастгирии давлатии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон ба таври кофӣ ба роҳ монда шуда, марҳила ба марҳила дар доираи имкониятҳои мавҷуда тақмил дода мешавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Белов В.Н. К вопросу о российской инновационной политике. Зарубежный опыт // Инновационная политика и инновационный бизнес в России. Аналитический Вестник.-2006.-№ 5/-С. 16-27
2. Гончар К.Р. Иновационные поведение промышленности : разрабатывать нельзя заимствовать // Вопросы экономике.-2009.- № 12.-С.125-141
3. Диваева Э.А. Управление региональной инновационной системой. Методология и практика. - М.: Палеотип, 2010. - 153 с.
4. Иванов С.И. Промышленная политика Китая. очередные достижения // Экономист.- 2006.-№ 1, -С. 56-60
5. Климова Н.В., Ларина Н.В. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе// Фундаментальные исследования.-2014, - №6-7.-С. 1442-1446
6. Мухамедьяров А.М., Диваева Э.А. Зарубежный опыт формирования инновационной системы в регионах. http://infomanagement.ru/avtorskaya_statya/zarubezhnyi_opit_formirovaniya_innovatsionnoy_sistemi/3
7. Отчет по исследованию вопросов в области корпоративного управления китайскими предприятиями / Научная группа по исследованию вопросов в области

- корпоративного управления китайскими предприятиями. — Пекин : Издательство машиностроит. пром-сти Китая, 2013. — 361 с.
8. Радаев В.В. (рук. исслед. кол.), Данилина В.Н., Котельникова З.В., Назарбаева Е.А. Текущее состояние и перспективы развития легкой промышленности в России. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. — С. 333.
9. <http://www.lex.uz/acts/3080758#3080870>
10. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/90542/Индустриализация>

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

АБДУХАМИТЗОДА АСРОР АБДУХАМИТ,

ассистент кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан.
Тел: +99255555499, E-mail: asror_26@mail.ru

В данной статье изучен зарубежный опыт инновационного развития промышленных предприятий. Промышленный сектор считается одним из наиболее приоритетных секторов для Республики Таджикистан и обеспечивает полезную основу для дальнейшего развития национальной экономики. Поэтому исследователям отрасли необходимо более глубоко изучить этот процесс и предложить пути совершенствования системы инновационного развития промышленных предприятий.

Предприятиям легкой промышленности Республики Таджикистан необходимо изучать зарубежный опыт и активно внедрять инновационные технологии, которые широко используются в других странах, чтобы найти более передовые позиции на мировом текстильном рынке.

Ключевые слова. промышленность, инновации, развитие, технология, производство, тенденция, формирование, система, управление, эффективность.

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN INDUSTRY

ABDUHAMITZODA ASROR ABDUHAMIT,

assistant of the department of idorakunia davlati va mahallia Donishgohi bainalmilalia sayyogi va sohibkorii Tokikiston. Dushanbe. Yuchuria Tojikiston.
Tel: +99255555499, E-mail: asror_26@mail.ru

This article examines foreign experience in the innovative development of industrial enterprises. The industrial sector is considered one of the highest priority sectors for the Republic of Tajikistan and provides a useful basis for the further development of the national economy. Therefore, industry researchers need to study this process more deeply and propose ways to improve the system of innovative development of industrial enterprises.

Light industry enterprises of the Republic of Tajikistan need to study foreign experience and actively implement innovative technologies that are widely used in other countries in order to find more advanced positions in the global textile market.

Key words. industry, innovation, development, technology, production, trend, formation, system, management, efficiency.

Муқарриз: Асоев М., мудири кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

УДК: 657.1

**РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
НЕСТАБИЛЬНОСТИ**

АМОНОВА ДИЛБАР СУБХОНОВНА,

доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и маркетинга Российско-Таджикского (Славянского) университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мирзо Турсун-заде, 30. Тел.: +992 918749494. E-mail: dilbar_amonova@mail.ru

КАЮМОВА ФИРУЗА АБДУЛЛОЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира, 33. Электронная почта: firza66@mail.ru

Статья посвящена развитию финансового учета в условиях экономической нестабильности в Республике Таджикистан. Рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкивается финансовая система страны, такие как инфляция, влияния валютных курсов и слабая правовая база. Особое внимание уделяется важности внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО), которые способствуют улучшению качества финансового учета, повышению прозрачности финансовой отчетности и доверия со стороны инвесторов. Статья анализирует текущие риски и вызовы, включая нехватку квалифицированных специалистов и проблемы с адаптацией нормативной базы. В качестве решения предлагаются методы улучшения учета, включая автоматизацию процессов, повышение квалификации кадров и внедрение современных технологий. Прогнозируется, что в будущем Республика Таджикистан продолжит интеграцию в международную финансовую систему, что поможет повысить конкурентоспособность и привлечь инвестиции. Внедрение МСФО и развитие финансового учета являются важными шагами для устойчивого экономического роста и улучшения финансовой стабильности страны.

Ключевые слова: финансовый учет, экономическая нестабильность, МСФО, международные стандарты, прозрачность, бухгалтерский учет, инвестиционная привлекательность, финансовая отчетность.

В условиях глобальной экономической нестабильности страны мира, включая Республику Таджикистан, сталкиваются с новыми вызовами в сфере финансового учета. Экономические кризисы, инфляционные процессы, колебания валютных курсов и изменения на внешних рынках оказывают прямое влияние на финансовую стабильность и бизнес-процессы внутри страны. В таких условиях важность эффективного и прозрачного финансового учета становится особенно актуальной, так как он играет ключевую роль в принятии управленческих решений, обеспечении финансовой отчетности и адаптации к изменениям внешней и внутренней экономической среды.

Тема финансового учета в Республике Таджикистан исследуется рядом авторов, каждый из которых охватывает различные аспекты бухгалтерской практики. Например, Н.А. Абдулмуминзода рассматривает вопросы учета биологических активов [1], И.А. Бобиев изучает финансово-экономическую информацию как объект бухгалтерского учета [2]. М.Б. Каримиён анализирует учет основных средств в соответствии с международными стандартами [3; 4], Б.Х. Каримов исследует возможности использования МСФО в Республике Таджикистан, методологию создания национальной системы учета, связи между видами бухгалтерского учета, а также вопросы цифровизации бухгалтерского учета [5; 6; 7; 8; 9; 10]. Г.Т. Кодирова

исследует проблемы применения МСФО и вопросы совершенствования плана счетов бухгалтерского учета [11; 12], С.Ф. Низомов обращается к учету основных средств в рамках МСФО и налогового законодательства [13], а К.Х. Хушвахтзода акцентирует внимание на учетной политике как основе формирования системы бухгалтерского учета [14]. Эти исследования, хотя и охватывают важные аспекты бухгалтерского учета, оставляют открытыми вопросы влияния экономической нестабильности на учетные процессы и необходимость дальнейшего углубленного анализа в этом направлении.

Выявленное состояние финансового учета, основанное на проведенных исследованиях, свидетельствует о том, что в Республике Таджикистан формируется система бухгалтерского учета, соответствующая международным стандартам. Однако экономическая нестабильность, нехватка квалифицированных специалистов и недостатки правовой базы создают значительные препятствия для полноценного внедрения и адаптации современных учетных стандартов. В то же время существует значительный потенциал для дальнейшего развития этой области, который заключается в повышении прозрачности, внедрении новых технологий и улучшении квалификации работников в сфере бухгалтерского учета.

Для того чтобы более глубоко понять проблемы и возможности развития финансового учета в условиях нестабильности, необходимо рассмотреть теоретические основы этой сферы. Финансовый учет представляет собой систему сбора, классификации, обобщения и анализа информации, отражающей финансовые операции и состояние предприятия или страны. Его роль в экономике заключается в обеспечении достоверности и прозрачности данных, которые необходимы для принятия обоснованных управленческих и экономических решений. В условиях экономической нестабильности особенно важным становится соблюдение МСФО, которые оказывают значительное влияние на систему бухгалтерского учета в Республике Таджикистан и позволяют обеспечивать сопоставимость и прозрачность финансовой отчетности на международной арене. Однако, как утверждает Б.Х. Каримов, «несовместимость правил МСФО с нормативными правовыми актами и законодательством, регулирующими экономическую деятельность в Республике Таджикистан, создает определенные препятствия в использовании возможностей МСФО» [5, с. 54].

Экономическая нестабильность в Республике Таджикистан обусловлена рядом факторов, включая высокие темпы инфляции, чувствительность к колебаниям валютных курсов, рост цен на энергоносители и сырьевые товары, а также внешнеэкономическими рисками, связанными с зависимостью от импорта и международных финансовых потоков. Эти условия способствуют экономической неопределенности, что затрудняет прогнозирование и планирование финансовых показателей как для предприятий, так и для национальной экономики в целом. Важно отметить, что нестабильность может также проявляться в слабой диверсификации экономики, недостаточности внутренних инвестиционных ресурсов и значительной зависимости страны от внешней помощи и грантов.

Влияние экономической нестабильности на процессы бухгалтерского учета и финансовую отчетность предприятий проявляется в нескольких ключевых аспектах. Во-первых, нестабильность может привести к изменению учетной стоимости активов и обязательств, особенно в условиях валютной волатильности и инфляции. Переоценка валютных операций и активов, выраженных в иностранной валюте, может вызвать значительные колебания в отчетных показателях. Во-вторых, экономическая

нестабильность усложняет точность прогнозирования и оценки финансовых рисков, что требует адаптации бухгалтерского учета с целью обеспечения гибкости и оперативности в реагировании на изменения внешней экономической среды.

Основные риски и вызовы, с которыми сталкиваются предприятия и финансовые учреждения в условиях кризиса, можно выделить следующим образом (таблица 1).

Таблица 1. Основные риски, связанные с управлением финансовыми потоками в условиях экономической нестабильности

Тип риска	Описание
Риски ликвидности	Трудности в управлении денежными потоками, задержки в платежах, рост долговой нагрузки, изменения условий кредитования.
Риски стоимости активов	Колебания стоимости активов из-за волатильности валютных курсов и изменения цен на товары и услуги.
Инфляционные риски	Снижение покупательной способности денег, влияние инфляции на оценку запасов и задолженности.
Нарушение финансового планирования	Трудности в прогнозировании доходов и расходов, нарушение выполнения бюджета и обязательств.
Риски отчетности и соответствия стандартам	Проблемы с подготовкой финансовой отчетности и адаптацией учетных методов для соблюдения международных стандартов (МСФО).

Эти риски и вызовы требуют гибкости и адаптивности в финансовом учете и отчетности. В условиях экономической неопределенности предприятия должны быть готовы к оперативному реагированию на внешние изменения, обеспечивая точность финансовых данных, несмотря на высокий уровень риска.

Современная экономика Республики Таджикистан сталкивается с множеством вызовов, таких как нестабильность финансовой системы, дефицит квалифицированных кадров и недостаточная правовая поддержка, что делает необходимым обеспечение прозрачности и устойчивости бизнеса. В этом контексте финансовый учет становится ключевым инструментом для создания доверия со стороны инвесторов, партнеров и других заинтересованных сторон. Достоверная финансовая информация, представляемая в виде отчетности, становится основой для принятия решений, которые оказывают существенное влияние на развитие бизнеса, его способность эффективно управлять финансовыми потоками и адаптироваться к изменениям внешней среды.

Современные экономические реалии, особенно высокая динамичность мировых рынков, требуют от предприятий способности оперативно реагировать на изменения внешней среды. Для этого необходимо обеспечить полноту и достоверность финансовой отчетности, которая не только отражает текущее положение предприятия, но и демонстрирует его способность эффективно управлять ресурсами. Одним из важнейших инструментов, способствующих улучшению финансового учета, является внедрение МСФО в системах бухгалтерского учета экономических субъектов.

Применение МСФО в Республике Таджикистан значительно улучшает точность и достоверность финансовой информации, унифицирует подходы к бухгалтерскому учету, улучшает сопоставимость данных и повышает прозрачность для всех пользователей отчетности. Это укрепляет позиции местных предприятий на международных рынках, повышает их конкурентоспособность и способствует

привлечению иностранных инвестиций. Внедрение МСФО также улучшает качество внутреннего учета, финансового планирования и управления рисками.

Процесс внедрения МСФО начался в конце 1990-х, а важным шагом стало принятие Постановления № 428 «О Международных стандартах финансовой отчетности» в 2002 году. Однако процесс адаптации идет медленно, главным образом из-за несовершенства нормативной базы, которая не всегда соответствует требованиям МСФО и условиям экономической деятельности в стране. Проблемы также связаны с нехваткой квалифицированных специалистов и низкой эффективностью образовательных программ [12, с. 138].

Сопротивление части бухгалтерского сообщества внедрению МСФО усугубляет ситуацию, но с каждым годом растет число предприятий, принимающих международные стандарты. Применение МСФО улучшает деловой климат и делает страну более привлекательной для инвесторов, снижая финансовые риски и повышая доверие со стороны международных партнеров.

Для успешного внедрения МСФО необходимо усовершенствование нормативно-правовой базы, развитие образовательных программ и повышение квалификации специалистов, а также усиление контроля за соблюдением стандартов. Это требует комплексного подхода, активного участия государственных органов, профессиональных объединений и образовательных учреждений.

В условиях экономической нестабильности предприятия сталкиваются с различными рисками, что требует внедрения новых методов учета и контроля для повышения гибкости и надежности финансовой информации. Важно разрабатывать и внедрять подходы, которые обеспечивают точность в отчетности, включая гибкие методы оценки активов и обязательств, учет валютных колебаний и инфляции. Прогнозирование и анализ рисков с использованием автоматизированных систем поможет оперативно реагировать на изменения внешней среды и минимизировать финансовые угрозы.

Для повышения прозрачности и оптимизации финансового учета необходимо стандартизировать финансовую отчетность, внедрить регулярные аудиты и разработать четкую учетную политику, которая учитывает изменения в законодательстве и экономической ситуации. Как утверждают К.Х. Хушвахтзода и Г.Т. Кодирова, «сегодня первоочередной задачей предприятий является разработка и утверждение учетной политики в соответствии с международными стандартами для правильного внедрения системы бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности» [14, с. 5]. Эти меры помогут укрепить доверие со стороны инвесторов и повысить инвестиционную привлекательность бизнеса.

Нехватка квалифицированных специалистов требует внедрения программ обучения и повышения квалификации для бухгалтеров и финансовых специалистов, что обеспечит лучшую адаптацию к международным стандартам и улучшит качество учета. Важно стимулировать привлечение высококвалифицированных кадров, чтобы повысить точность внутренней отчетности и уменьшить ошибки.

Современные технологии, такие как автоматизированные системы учета и аналитические программы для прогнозирования финансовых рисков, значительно улучшают качество бухгалтерского учета и снижают ошибки, особенно в условиях нестабильности. Также, в условиях экономической нестабильности и глобализации Республике Таджикистан необходимо продолжать совершенствование финансового учета, внедряя МСФО, что позволит повысить качество отчетности, улучшить доверие инвесторов и содействовать экономическому росту.

Интеграция Республики Таджикистан в международную финансовую систему играет ключевую роль в улучшении финансового учета. Согласование учета с международными стандартами откроет новые возможности для отечественных предприятий, позволив им выйти на международные рынки и взаимодействовать с зарубежными партнерами на более высоком уровне. Это также укрепит позиции страны в мировой экономике, повысит ее конкурентоспособность и обеспечит доступ к международным финансовым инструментам.

Однако путь адаптации к международным стандартам не лишен трудностей. Одним из основных вызовов остается недостаточная квалификация специалистов в области МСФО. Бухгалтер «должен уметь адаптироваться к изменяющимся экономическим условиям, разрабатывать и реализовывать финансовую и учетную политику предприятия, определять перспективы развития хозяйственной деятельности предприятия, а самое главное — знать принципы международных стандартов финансовой отчетности и уметь применять их в своей профессиональной деятельности» [7, с. 119].

Проблемы с подготовкой кадров, несовершенство нормативной базы и сопротивление некоторых представителей бухгалтерского сообщества требуют активных усилий по улучшению образования, разработки новых нормативных актов и дальнейшей популяризации изменений.

Несмотря на эти вызовы, внедрение МСФО в долгосрочной перспективе позволит укрепить финансовую стабильность страны, повысить ее инвестиционную привлекательность и улучшить интеграцию в международные финансовые процессы, создавая условия для устойчивого экономического роста.

Таким образом, экономическая нестабильность оказывает значительное влияние на финансовый учет, создавая вызовы для точности и достоверности финансовой отчетности. В условиях инфляции, валютных колебаний и внешнеэкономических рисков эффективное управление финансовым учетом становится особенно важным для обеспечения устойчивости бизнеса. Следовательно, внедрение МСФО способствует улучшению прозрачности, повышению доверия со стороны инвесторов и привлечению иностранных инвестиций. Однако процесс адаптации системы бухгалтерского учета к МСФО замедляется из-за несовершенства нормативной базы и нехватки квалифицированных специалистов. Преодолеть эти проблемы поможет улучшение образовательных программ и повышение квалификации бухгалтеров.

В итоге, использование современных технологий, таких как автоматизация учета и аналитическое программное обеспечение, повысит гибкость и точность финансового учета, особенно в условиях нестабильности. Для успешного внедрения МСФО необходимо комплексное решение задач, включая усовершенствование правовой базы и укрепление кадрового потенциала. В дальнейшем развитие финансового учета в Таджикистане будет связано с повышением точности и прозрачности отчетности, что, в свою очередь, способствовать укреплению экономики и привлечению внешних инвестиций.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулмуминзода, Н.А. Масъалаҳои баҳодиҳӣ ва ташкили баҳисобгирӣ таркибии дороҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. — 2021. - № 5. — С. 14-19

2. Бобиев, И.А. Финансово-экономическая информация как объект бухгалтерского учета / И.А. Бобиев, А. Азиззода, Ф. Одинаев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 115-118
3. Каримиён, М.Б. Тартиби баҳодиҳӣ ва азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ дар шароити муосир / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 3. – С. 108-115
4. Каримиён, М.Б. Хусусиятҳои воситаҳои асосӣ ва тартиби баҳисобгирӣ онҳо тибқи стандартҳои байналмилалӣ / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. - № 3 (37). – С. 108-114
5. Каримов, Б.Х. Возможности использования международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён // Интернаука. - 2024. - № 46-4(363). - С. 53-56
6. Каримов, Б.Х. Исследование национальных систем бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // Экономика в теории и на практике: актуальные вопросы и современные аспекты. Сборник статей XIX Международной научно-практической конференции (г. Пенза, 25 августа 2024 года). - Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.). – 2024. - С. 35-38
7. Каримов, Б.Х. Баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (37). – С. 115-119
8. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирӣ муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2(41). - С. 15-21
9. Каримов, Б.Х. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирӣ муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4(43). - С. 84-92
10. Каримов, Б.Х. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
11. Кодирова, Г.Т. План счетов как средство достижения целей реформы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Экономика, финансы и управление: актуальные вопросы теории и практики: сборник статей V Международной научно-практической конференции (Пенза, 15 декабря 2023 года). - Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2023. – 144 с. – С. 73-76
12. Кодирова, Г.Т. Мушкилоти корбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 2. – С. 136-145
13. Низомов, С.Ф. Каримиён, М.Б. Баҳисобгирӣ воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 5. – С. 14-24
14. Хушвахтзода, Қ.Х., Қодирова, Г.Т. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 4-1. – С. 5-13

РУШДИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ ИҚТИСОДӢ

АМОНОВА ДИЛБАР СУБҲОНОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи Россия ва Тоҷикистон (Славянӣ).
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30. Тел.: +992 918749494. E-mail: dilbar_amonova@mail.ru

ҚАЮМОВА ФИРӢЗА АБДУЛЛОЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
E-mail: firza66@mail.ru

Мақола ба рушди баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Мушкилоти асосии низоми молиявии мамлакат, аз қабилӣ таваррум, таъсири қурби асъор ва пойгоҳи сусти ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад. Ба аҳамияти татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ), ки ба беҳтар шудани сифати баҳисобгирии молиявӣ, баланд бардоштани шаффофияти ҳисоботи молиявӣ ва эътимоди сармоягузoron мусоидат мекунад, тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Дар мақола хавфҳо ва мушкилоти мавҷуда, аз ҷумла нарасидани мутахассисони соҳибхисос ва мушкилоти мутобиксозии пойгоҳи меёрий таҳлил карда шудааст. Ҳамчун роҳҳои ҳалли масъала усулҳои беҳтар намудани баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла автоматикунони равандро, омӯзиши кормандон ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир пешниҳод мегарданд. Пешгӯӣ мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оянда ҳамгирой бо низоми байналмилалӣ молиявиро идома хоҳад дод, ки ин ба беҳбуди рақобатпазирӣ ва ҷалби сармоя мусоидат хоҳад кард. Татбиқи СБҲМ ва рушди баҳисобгирии молиявӣ қадамҳои муҳим барои рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани устувори молиявии мамлакат мебошанд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии молиявӣ, ноустувории иқтисодӣ, СБҲМ, стандартҳои байналмилалӣ, шаффофият, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, ҳисоботи молиявӣ.

DEVELOPMENT OF FINANCIAL ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

AMONOVA DILBAR SUBHONOVNA,

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Marketing of the Russian-Tajik (Slavic) University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo Tursunzade Street, 30. Tel.: +992 918749494. E-mail: dilbar_amonova@mail.ru

KAYUMOVA FIRUZA ABDULLOEVA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.
E-mail: firza66@mail.ru

The article is devoted to the development of financial accounting in the conditions of economic instability in the Republic of Tajikistan. The main problems faced by the country's financial system are considered, such as inflation, the impact of exchange rates and a weak legal framework.

Particular attention is paid to the importance of implementing international financial reporting standards (IFRS), which help improve the quality of financial accounting, increase the transparency of financial reporting and investor confidence. The article analyzes current risks and challenges, including a shortage of qualified specialists and problems with the adaptation of the regulatory framework. As a solution, methods for improving accounting are proposed, including process automation, advanced training of personnel and the introduction of modern technologies. It is predicted that in the future, the Republic of Tajikistan will continue to integrate into the international financial system, which will help increase competitiveness and attract investment. The introduction of IFRS and the development of financial accounting are important steps for sustainable economic growth and improving the financial stability of the country.

Keywords: *financial accounting, economic instability, IFRS, international standards, transparency, accounting, investment attractiveness, financial reporting.*

УДК: 321.5.024.5; 324.8

**К ВОПРОСУ О ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ
ТУРИСТСКО–РЕКРЕАЦИОННЫХ КОМПЛЕКСОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ**

АСРОРЗОДА УБАЙДУЛЛО САТТОР,

доктор экономических наук E-mail: dsx_ips@mail.ru; Тел: (+992) 907501566

ЁРОВ ДЖ. Н.

заведующий отделом туристических исследований НИИТП

Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, к.э.н.,
доцент, г. Душанбе, Таджикистан, Индекс: 734055, email. jama_taj75@mail.ru,

тел: +992 907554475

В данной статье рассматриваются вопросы проведения научного исследования на выявление препятствий, проблем и оценки ресурсов развития туристско-рекреационных комплексов в Республике Таджикистан. А также, дана оценка расширению масштабов специализации отрасли в рамках мирового туристического рынка, повышению конкурентоспособности туристического комплекса Таджикистана. Авторами выявлены приоритетные направления туристской деятельности, стратегические цели развития ТРК, существующие проблемы, отрицательно влияющие на формирование и развитие ТРК страны и пути их решения с использованием научных и экономических механизмов.

В статье также предприняты попытки определения повышения доходности и рентабельности ТРК, рост её значимости в расширении сферы занятости в стране, с учётом особенностей горных территорий. Также, обоснованы возможности создания межрегиональных и межстрановых туристско-рекреационных комплексов, учитывая реальность территориальной близости целого ряда туристско-рекреационных комплексов, действующих в Таджикистане, Узбекистане и Кыргызстане.

Ключевые слова: туризм, туристско-рекреационные комплексы, рекреация, рентабельность, экономические механизмы, финансовые возможности, потребности туристских услуг, кластеры, стратегический контроль и т.д.

В любой стране развития туризма предполагает постепенный переход от простого к сложному, что соответствует диалектической логике, реализованной в отношении любой реальности. Применительно к туризму написаний означает процесс постепенного перехода в отдельных туристических объектах, комплексами и кластером. Такой переход будет осуществляется по мере повышения потребностей в туристических услугах применительно к биоклиматическому потенциалу и ландшафтам, а также к историческому и культурному наследию РТ. Естественно, что такой переход будет осуществлён по мере возрастания финансового потенциала страны, который будет образован как из внутренних, так и из внешних источников.

Эффективный переход к созданию и освоению туристско– рекреационных комплексов в Таджикистане и в других постсоветских странах представляется возможным лишь тогда, когда будет обоснована схема государственного стратегического управления такими комплексами. Такие схемы разработаны и реализуются в российской Федерации, Республики Грузии, Армении и Азербайджан и Узбекистан. С учётом опыта этих стран по разработке такого рода схем нами разработан и предложен соответствующий документ (рисунок 1.).

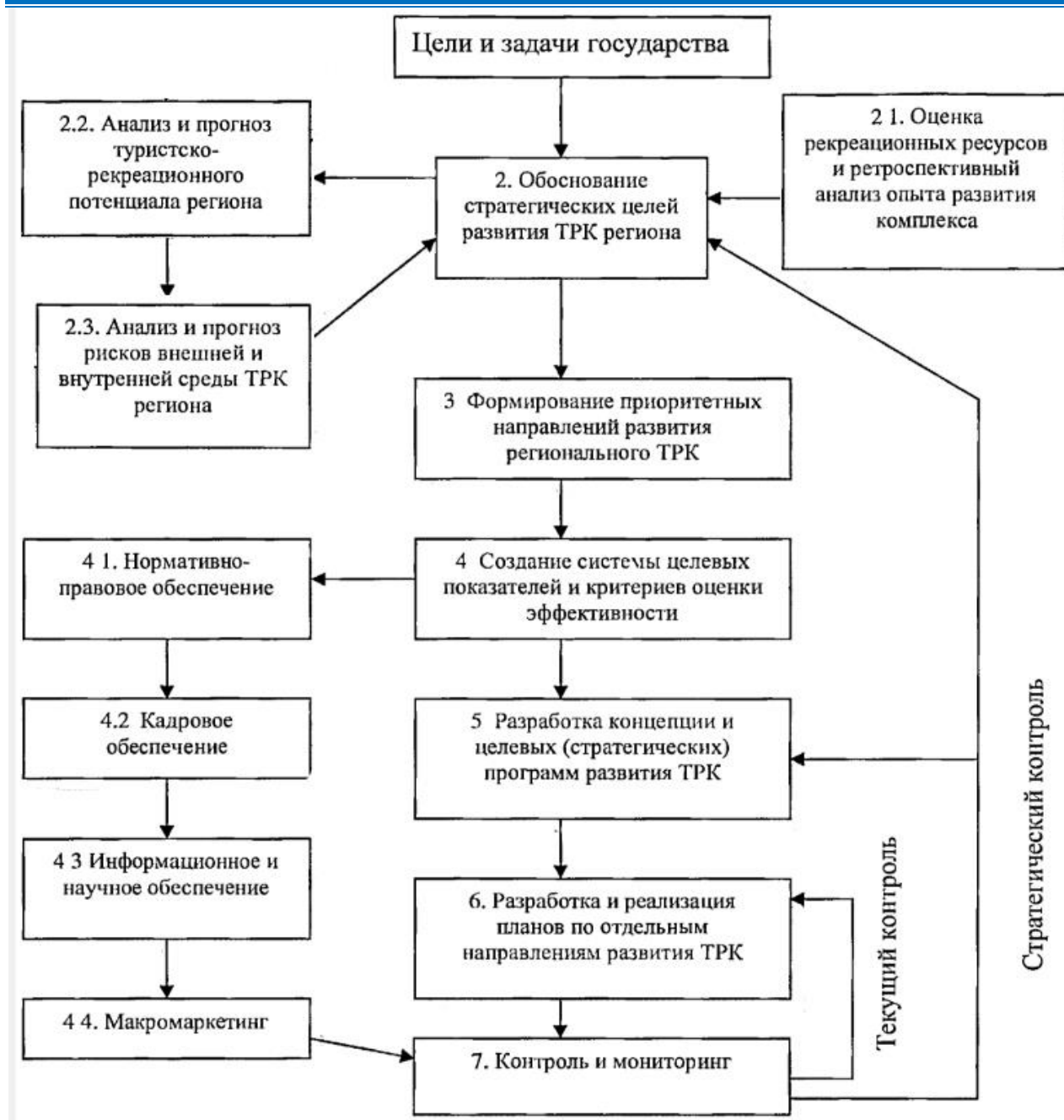

Рисунок 1. - Стратегический контроль ТРК в Таджикистане

Источник: составлено авторами на основе проведенных исследований.

Среди целей и задач государственного уровня носящий стратегический характер центральное место занимают стратегические цели развития ТРК региона приоритетные направления, его развитие, система целевых показателей и критерии оценок роста эффективности, обоснование, концепции и целевые программы развития внутри названной выше схемы, а также, планы по отдельным направлениям развития ТРК. В тесной связи этими целями и приоритетными направлениями данная схема в обязательном порядке должна включать в себе анализ и прогноз ТРК, а также анализ и прогноз рисков для развития ТРК региона. Каждая страна в соответствии со своими особенностями реализации туристического потенциала разрабатывает только присущее ему схемы государственного управления ТРК. Здесь не может быть место для каких-то шаблонов, поскольку национальные туристско-рекреационные потенциалы отдельных стран резко отличаются друг от друга.

Объективное присутствие такого рода ограничений и давлений, приводят к выделению приоритетов среди факторов развития туристической отрасли на пути его движения в туристский комплекс. В приоритете ориентированной на преодоление наиболее узких мест на путях формирования и развития как общенационального, так и туристско–рекреационных комплексов. В качестве приоритетов могут служить следующие направления в развитии названной отрасли:

а) Ослабление фактора географической замкнутости территории страны. В последние годы руководством Республики Таджикистан, а также международными финансовыми экономическими организациями предприняты действия по снижению уровня замкнутости путём строительства многих международных и региональных транспортных коридоров, вводу в действия трёх международных аэропортов. Однако в объективном плане Республики Таджикистан все ещё остаётся страной, которая находится на больших расстояниях от основных морских портов, а также от главных туристических центров.

б) Необходимо расширить масштабы рекламы туристического потенциала Таджикистана в других странах. Хотя Таджикистан обладает огромным потенциалом в области горного туризма, мир не знает об этом потенциале. Это в полной мере относится к развитым странам Европейского континента, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии, Японии, Китая, Южной Кореи и других стран. Нужно чтобы дипломатическое представительство Таджикистана в других ввели повседневную рекламную работу по привлечению туристов в Таджикистан. Тенденция формирования национальных и туристско–рекреационных комплексов, их взаимосвязь может служить в качестве дополнительного стимула привлечения так иностранных так и внутренних туристов в разнообразные туристические объекты страны;

в) Развёртывание маркетинговой деятельности. В этом плане Таджикистан допускает серьёзное отставание. Многие отрасли туризма ещё не готовы к приёму туристов, а сами туристы, прибывающие в страну, не проявляют к ним достаточный интерес;

г) Осуществление мероприятий по внедрению международных в деятельности туристических объектов. Это задача является не из простых. Оно не может решаться одновременно. В Таджикистане имеются туристические объекты, которые уже функционируют в полном соответствии с международными стандартами в области туризма. Речь идёт о гостинично–ресторанной сети, которые относительно недавно укоренились в городе Душанбе, а также в незначительной степени в других городах;

д) Проведение целенаправленной работы по устранению диспропорций в развитии туристической инфраструктуры в Таджикистане. С развитием туризма эти диспропорции становятся всё более значительными. Они проявляют себя везде и не редко определяют уровень социально–экономического развития туризма в стране и выступают в качестве серьёзнейшей помехи перед развитием туристско–рекреационных комплексов и кластеров. На сегодняшний день крайне актуальным представляется опережающее развитие народных художественных промыслов и выставление их продукции на всеобщее обозрение;

е) Сбалансированность доходов от въездного и выездного туризма. География выездного туризма намного шире, чем въездное. Люди летают во все направления земного шара, однако въезд иностранных туристов ограничивается лишь несколькими городами, населёнными пунктами и сельскими территориями. Если взглянуть на карту, то более 70% территории Таджикистана остаётся неосвоенной для туризма;

ё) Немаловажным вопросом стратегического характера является обсуждения вопроса о повышении рентабельности туризма, в целом, по стране, по регионам, по туристическим комплексам и туристическим кластерам. Если бы предприниматели страны были уверены в том, что рентабельность туристической деятельности намного выше чем рентабельность других видов предпринимательской деятельности, то безусловно страна отличалась бы переливом капитала из других отраслей экономики в туристическую отрасль;

ж) Завершение строительства международных и региональных транспортных коридоров. Через территорию Таджикистана проходят транспортные коридоры, которые соединяют не только страны, но и целые континенты. Некоторые из них являются звеном в транснациональных дорогах (Восток–Запад, Север–Юг) по этим коридорам проходят не только транспортные средства и пассажиры, но и туристы. Туристы из Узбекистана, Китая, Кыргызстана посещают не только Таджикистан, но и другие соседние страны используя названных международных и региональных транспортных коридоров. Опыт использования таких коридоров показывает существенные недостатки не только в их строительстве, но и в их функционировании;

з) Расширение масштабов строительства необходимых элементов придорожной инфраструктуры вдоль международных и региональных транспортных коридоров на базе международных стандартов. Международная финансовая экономическая организация полностью упустили эту необходимость, хотя данные коридоры не могут эффективно функционировать без нормально налаженной работы придорожной инфраструктуры. Речь идёт и придорожных магазинах, аптеках, клинических заведениях, автозаправочных станциях, телефонных антеннах, столовых, ресторанах, мотелях, кемпингах, палаточных туристических городках и т.д.;

и) Освоение новых горно–туристических маршрутов в ГБАО, Раштской долины, их присоединении к горно–туристическим маршрутам Зеравшанской долины, Кыргызстане, КНР и Афганистане. Если посмотреть внимательно в физическо–географическую карту современного Таджикистана, то можно легко прийти к выводу о том, что значительная часть горных территорий республики с позиции туризма оказались неосвоенными. Кстати вглубь горных ущелий всё реже и реже встречаются не только туристы, но и сельские населённые пункты, летние урочища для крупного и мелкого скота. Вглубь ущелий пастбищные угодья также встречаются всё реже и реже. Основная часть населения горных районов сконцентрировано вдоль ведущих автомобильных дорог. На наш взгляд туристическое освоение территории может стать серьёзным шагом на пути хозяйственного освоения этих территорий;

к) Научно–обоснованное отношение ресурсов экстремального туризма в горах Таджикистана. Известно, что по уровню скалистости горы Таджикистана занимают одно из первых мест в мире. Наряду с Гималаями и Каракорумом они во всем мире известны своими мощными ресурсами экстремального туризма. Это, в особенности касается альпинизма. В советское время в Таджикистане действовали одиннадцать туристических баз, это больше по сравнению горным регионам Кавказа. Рядом с городом Душанбе функционировали две учебные альпинистские базы «на 45–ом км. по дороге Душанбе–Ходжент и в 5–и км. от сердца населённого пункта Анзоб». В этих центрах проводились учебные тренировки для альпинистских групп. Другие альпинистские базы находились недалеко от пика Исмоили Сомони и пика Истиклола (бывшие пики Коммунизма и Ленина), а также в Западном Памире. К сожалению, после распада Советского Союза учебные базы для экстремального туризма в Таджикистане

прекратили своё существование, поскольку источники финансирования закрылись, они находились за пределами Республики Таджикистан;

л) Создание предприятий по производству туристического инвентаря в одном или нескольких городах Таджикистана. Кстати, отсутствие таких производств является причиной того, что само население республики в недостаточной степени вовлечены в горно–туристическую разновидность рассматриваемой отрасли. Население республики располагает достаточными знаниями о рекреационные сферы страны, о санаториях, о диспансерах и других курортных учреждениях, о домах отдыха. Однако, даже в городе Душанбе население не имеет достаточную информацию о туристической базе Варзоб, где туристы проходят программу акклиматизации перед выходом на горно–туристические маршруты. Среди населения многих городов и районов, а также сельских населённых мест практически не ведётся реклама действующих туристических маршрутов в горных местностях;

м) Осуществление мероприятий по многократному расширению народно–художественных промыслов и производство сувениров. Производство туристической продукции является самостоятельным фактором развития туризма. Однако, в Таджикистане после распада Советского Союза и ликвидации Министерства местной промышленности объёмы продукции произведённые народными художественными промыслами резко сократились, Что касается сувениров то они в Советское время и сейчас производятся в небольших объёмах и очень далеки от удовлетворения потребностей иностранных и отечественных туристов предъявляемых к ним, для этого достаточно провести сравнение наименований и объёмы сувенирной продукции, которые производятся и реализуются в гг. Самарканде и Бухаре и города Душанбе;

н) Разработка и обсуждение мероприятий по повышению конкурентоспособностей туристско–рекреационных комплексов Таджикистана в мировом туристическом рынке. Организуемые мероприятия в туристическом рынке планеты должны найти отражение в развитии туризма в Таджикистане. Во многом, конкурентоспособность туристических компаний и туристических маршрутов страны зависят от состояния обслуживания со стороны трудового персонала. Одним из них является не подготовленность, как работников туристических компаний, так и объектов инфраструктуры туризма для обслуживания туристов на базе общеизвестных международных стандартов. Не знание иностранных языков, узкие социально–культурный и политический кругозор сопровождаемого персонала недостаточно высокий уровень гостеприимства со стороны как персонала, так и населения приводить к снижению эмоциональной составляющей туристической поездки.

Всё это наводит на мысль о том, что развития инфраструктуры туризма может оказать воздействие на развитие этой отрасли лишь тогда, когда отношение к её развитию будет носить системный характер. Это означает, что развитие самой инфраструктуры находится под воздействием целой гаммы факторов, носящие политический, экономический, организационный, технический, экосистемный, человеческий, урбанизационный характер. С другой стороны, развитие инфраструктуры туризма происходящие под воздействием многочисленных факторов названных выше в свою очередь может определять социально–экономическую природу и результаты реализуемых планов и прогнозов развития. Такие связи носящий системный характер представлены в нижеследующей таблице (рисунок 2.).

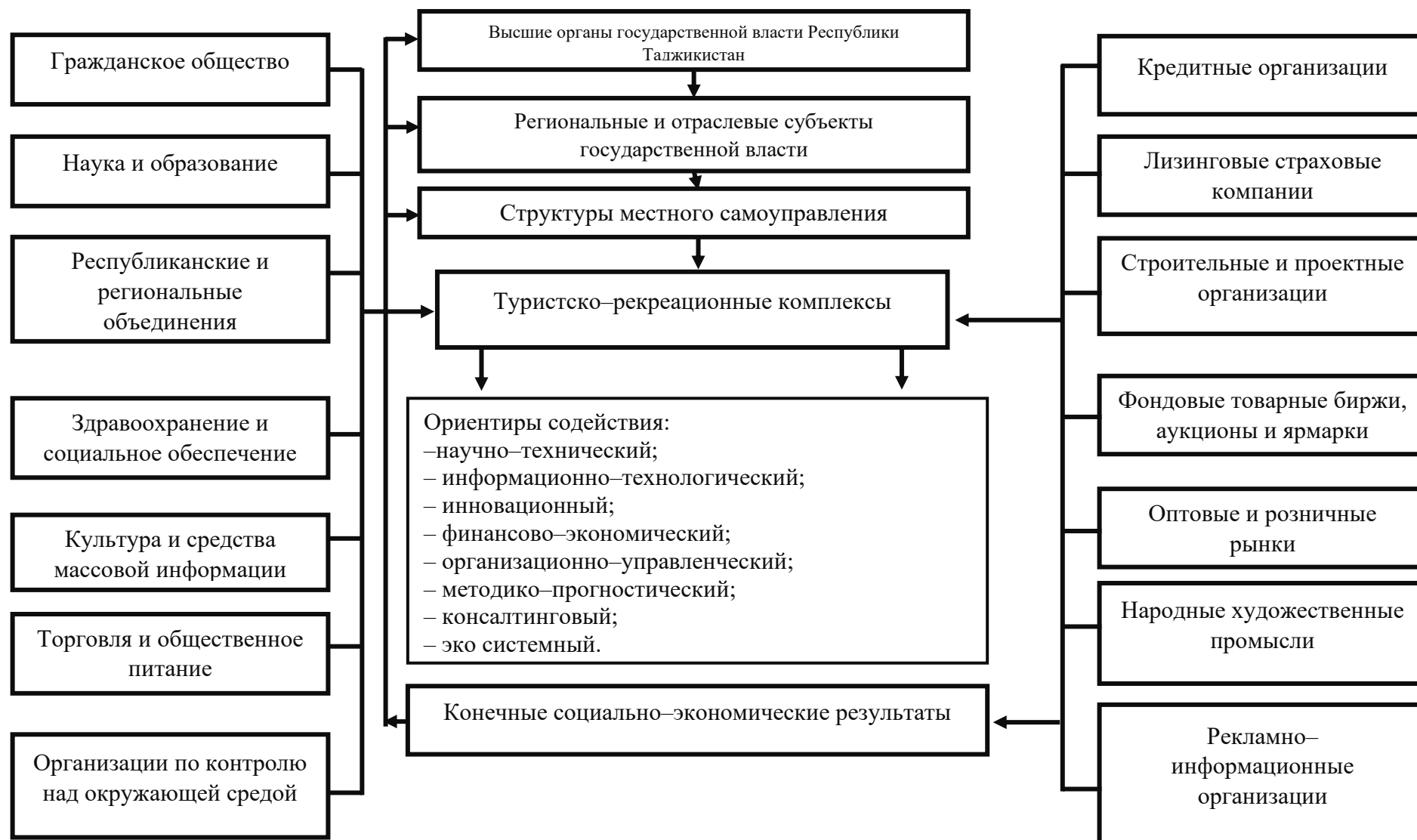

Рисунок 2. - Система инфраструктурного обеспечения туристско–рекреационного комплекса

Источник: составлено автором на основе проведенного исследования

Приведенный выше рисунок 2. отражает систему инфраструктурного обеспечения ТРК. В своем развитии такие комплексы с неизбежностью приобретают вид кластеров. В настоящее время туристическая отрасль страны осуществляет целевое, и в то же время медленное движение по пути кластеризации туристско–рекреационных комплексов. Это будущее туристической отрасли. Однако, интересы приоритетного развития туристической сферы в настоящее время требует осуществления мер по ускорению данного процесса, который носит трансформационный характер. Это означает, что все составляющие туристско–рекреационного комплекса в недалеком будущем призваны повысить уровень тесноты своих связей с ведущими составляющими органическими частями туристско–рекреационных комплексов. Это является главным условием их трансформации в туристские кластера.

В целом стратегические планы и программы развития туризма призваны уделить особое внимание развитию инфраструктуры гостеприимства, включая придорожной инфраструктуры, для того, чтобы устранить все недостатки, которые все ещё существуют в сфере туризма. Это первый этап реализации стратегии развития туризма. Второй этап заключается в подъёме туристического обслуживания до уровня международных стандартов на которые выше было уделено особое внимание.

Выводы.

1. Важнейшим стратегическим направлением развития ТРК, заключается в постепенном их превращении в кластер, которые отличаются высоким уровнем предоставления конечных туристических услуг и товаров для туристов. Переход от ТРК к кластеру должен базироваться на биоклиматический потенциал, территориальные ландшафты, а также исторические и культурные наследие Республики Таджикистан.

2. Стратегические цели развития ТРК опираются на приоритеты направления их развития, систем целевых показателей, критерии оценок эффективности, а также планы и прогнозы по отдельным направлениям развития ТРК. В соответствующей схеме должны включать в себе анализы и прогнозы рисков. Отмеченные схемы должны быть свободны от шаблонов, поскольку условия размещения, территории и специфика оказания услуг между ТРК сильно отличаются.

3. Вопрос о рентабельности функционирования ТРК носит стратегический характер и доказывает наличие широкого круга интересов относительно трансформации ТРК в туристические кластеры. При этом необходимо иметь ввиду, что уровень рентабельности ТРК должен быть выше по сравнению с другими разновидностями туристической деятельности, а уровень рентабельности кластера должен быть выше по сравнению с ТРК.

4. Освоение любых территорий включая горных под ТРК должен носить высоко экологичный характер и превратиться в составную часть зеленой экономики. ТРК в горных условиях должны включать в себя не только местную рекреацию, но созданию и организации горно–туристических маршрутов разных уровней сложности. Такие маршруты позволят ТРК стать центрами при организации местных, региональных, страновых и международных соревнований по отдельным видам спорта, что важна для превращения ТРК в субъекты спортивного туризма.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Абдувалиева, Н.А. Кластеры как инструмент для диверсификации природных ресурсов в богатых ресурсами странах [Текст] / Абдувалиева, Н.А. // Экономика и предпринимательство. – М., 2016. – № 11 (т.1). – С. 1179–1199.
2. Абдувалиева, Н.А. Формирование кластеров экономического развития [Текст] / Абдувалиева, Н.А. // Экономика и предпринимательство. – М., 2016. – № 4 (т.2). – С. 939–941.
3. Амонатова, М.А., Мамадризохонов, А. А. Возможности использования туристического потенциала Центрального Таджикистана в экотуризме [Текст] / М.А. Амонатова, А.А. Мамадризохонов // Проблемы развития внутреннего туризма в современных условиях: материалы респ. науч.-практ. конф. – Душанбе, 2023. – С. 53–55.
4. Амонова, Д.С. Основные направления развития туризма в контексте региональных особенностей Республики Таджикистан [Текст] / Д.С. Амонова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Худжанд, 2018. – № 1 (74). – С. 52–
5. Асрорзода, У.С. Барьеры на путях регионального экономического сотрудничества и пути их преодоления [Текст] / У.С. Асрорзода // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. – № 6. – С. 83–88.
6. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – № 4–1. – С. 22–32.
7. Баденков, Ю.Т. Жизнь в горах. Природное и культурное разнообразие – разнообразие моделей развития. [Текст] / Ю.Т. Баденков //– М.: ГЕОС, 2017. – 27 с.
8. Джанджугазова, Е.А. Туристско-рекреационное проектирование: [Текст] / Е.А. Джанджугазова // учебное пособие для вузов. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2021. – 257 с.
9. Диловаров, Р., Юнусов, Т. Туристское природопользование Юго-Западного Таджикистана [Текст] / Р. Диловаров, Т. Юнусов // Материалы международной научно-практической конференции «Развитие туризма как фактор социально-экономического продвижения Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы». – Душанбе, 2018. – С. 56–60.
10. Ёров, Дж.Н. Туристско-рекреационный потенциал Республики Таджикистан: проблемы и перспективы [Текст] / Дж.Н. Ёров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. – № 8. – С. 145–158.
11. Кодирзода, Д.Б. Особенности становления и функционирования малого предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / Д.Б. Кодирзода // Современные проблемы развития экономических и социально-трудовых отношений предпринимательства. – Воронеж: ВГУ, 2016.
12. Полякова, И.Л. Туристско-рекреационный комплекс: сущность функций и структура [Текст] / Е.А. Полякова // Вестник ОГУ. – Оренбург, 2011. – № 13 (132). – 377 с.

АСРОРЗОДА УБАЙДУЛЛО САТТОР,

доктори илмҳои иқтисодӣ, 734055, Душанбе, Тоҷикистон

E-mail: dsx_ips@mail.ru; Тел: (+992) 907501566

ЁРОВ Ҷ.Н.

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири шуъбаи тадқиқоти туризми НИИТП

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,

734055, Душанбе, Тоҷикистон,

E-mail: jama_taj75@mail.ru, тел: +992 907554475

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷиҳати муайян намудани монетаҳо, мушкилот ва арзёбии захираҳо барои рушди комплексҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Инчунин, ба тавсеаи махсусгардонии соҳа дар бозори ҷаҳонӣ сайёҳӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии комплексҳои сайёҳии Тоҷикистон баҳогузори карда шудааст. Муаллифон самтҳои афзалиятноки фаъолияти сайёҳӣ, ҳадафҳои стратегӣ рушди комплексҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ (КСР), мушкилоти мавҷудаеро, ки ба ташаккул ва рушди КСР-и кишвар таъсири манфӣ мерасонанд баррасӣ намуда, роҳҳои ҳалли онҳоро бо истифода аз механизмҳои илмӣ иқтисодӣ муайян намудаанд.

Дар мақола ҳамчунин муаллифон кӯшиши намудаанд, то даромаднокии КСР-ро таҳлил намуда, болоравии аҳамияти он дар тавсеаи баҳии шугли аҳоли дар кишвар бо дарназардошти хусусиятҳои манотиқи қўҳистон будани кишварро баррасӣ намоянд. Инчунин, бо дарназардошти ҳамхӯдуд будани Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон оид ба ташикили ҳамҷояи комплексҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ тавсияҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, комплексҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ, рекреатсия, даромаднокӣ, механизмҳои иқтисодӣ, имкониятҳои молиявӣ, ниёзҳои хизматрасонии сайёҳӣ, кластерҳо, назорати стратегӣ ва ғ.

ON THE ISSUE OF PRIORITY AREAS OF DEVELOPMENT OF TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEXES IN TAJIKISTAN

ASRORZODA UBAIDULLO SATTOR,

Doctor of Economic Sciences, Rector of the International University

of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan,

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad st

E-mail: dsx_ips@mail.ru; Phone: (+992) 907501566

YOROV J. N.

PH.D., associate professor, Professor

Academy of Natural Science of the Russian Federation,

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad st,

tel. +992 907 55 44 75, Email. jama_taj75@mail.ru

This article examines the issues of conducting scientific research to identify obstacles, problems and assess the resources for the development of tourist and recreational complexes in the Republic of Tajikistan. It also assesses the expansion of the scale of specialization of the industry within the global tourism market, increasing the competitiveness of the tourist complex of Tajikistan. The authors identified priority areas of tourism, strategic goals for the development of the TRC, existing problems that negatively affect the formation and development of the country's TRC and ways to solve them using scientific and economic mechanisms.

The article also attempts to increase the profitability and cost-effectiveness of the TRC, the growth of its importance in expanding the sphere of employment in the country, taking into account the peculiarities of mountainous areas. Also, the possibilities of creating interregional and intercountry tourist and recreational complexes are substantiated, taking into account the reality of the territorial proximity of a number of tourist and recreational complexes operating in Tajikistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan.

Key words: *tourism, tourist and recreational complexes, recreation, profitability, economic mechanisms, financial opportunities, needs of tourist services, clusters, strategic control, etc.*

МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС

АХМЕДОВ ДАВЛАТАЛИ ҶАЙТАЛИЕВИЧ,

н.и.и, дотсент, профессори Академияи илмҳои табиатшиносии ФР., мудири шуъбаи омузиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҷаёти Нав, 306. тел.: 93 171 11 99. E-mail:davlat_1118@vfil.ru

МАҲМУДОВА ШОҲОДАТ ҶАЙТОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҷаёти Нав, 306. тел.: 93 592 92 11

Дар мақолаи мазкур механизми иқтисодии раванди сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои нарх, молиявӣ ва қарзӣ, инчунин ҳавасмандӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда баррасӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, хурдашавӣ ҳамчун манбаи ташаккули фонди пулии мақсаднок, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дастгирии давлатии сармоягузориҳо пешбини кардааст, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки сиёсати беҳтар кардани ҷамъовариҳои сармоя дар бахшҳои ба ҷаъолияти содиротӣ ҷалбишуда бояд ба дастрасии ба қарзҳо ва пешниҳоди имтиёзҳо ва ба ҳамаи ширкатҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротӣ, ки самаранок қорӯ ҷаъолият мекунад, барои ҳавасмандгардонии воридоти молҳои асосӣ мусоидат кунад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, механизми иқтисодӣ, комплекси агросаноатӣ, дастгирии давлатӣ, лоиҳаҳо, ҳавасмандкунӣ, тақрибистеҳсол.

Равишҳои асосии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо ёрии механизми иқтисодӣ амалӣ гардида, сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои нархгузорӣ, молиявӣ ва қарзӣ барои расидан ба мақсадҳои муқарраршуда гузошташуда фаҳмида мешавад. Он қисми асосии муносибатҳои иқтисодиро, ки дар бораи тақрибистеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва даромад ба вучуд меоянд, дар бар мегирад. Вазифаҳои механизми иқтисодии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо таъсири омилҳои умумӣ ва мушаххасе, ки қувваҳои рушди онро пеш мебаранд, муайян карда мешаванд.

Дар раванди ягонаи тақрибистеҳсолкунӣ, ҳамаи омилҳои истеҳсолот бо ҳам зич алоқаманданд ва дар низомии ҳамаҷонибаи амали онҳо якдигарро пурра мекунад. Асоси назариявии ташаккул ва ҷаъолияти ин механизм мазмуни қонуни арзиш, талабот ва пешниҳод, муомилоти пулӣ, робита ва таносуби истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмол мебошад.

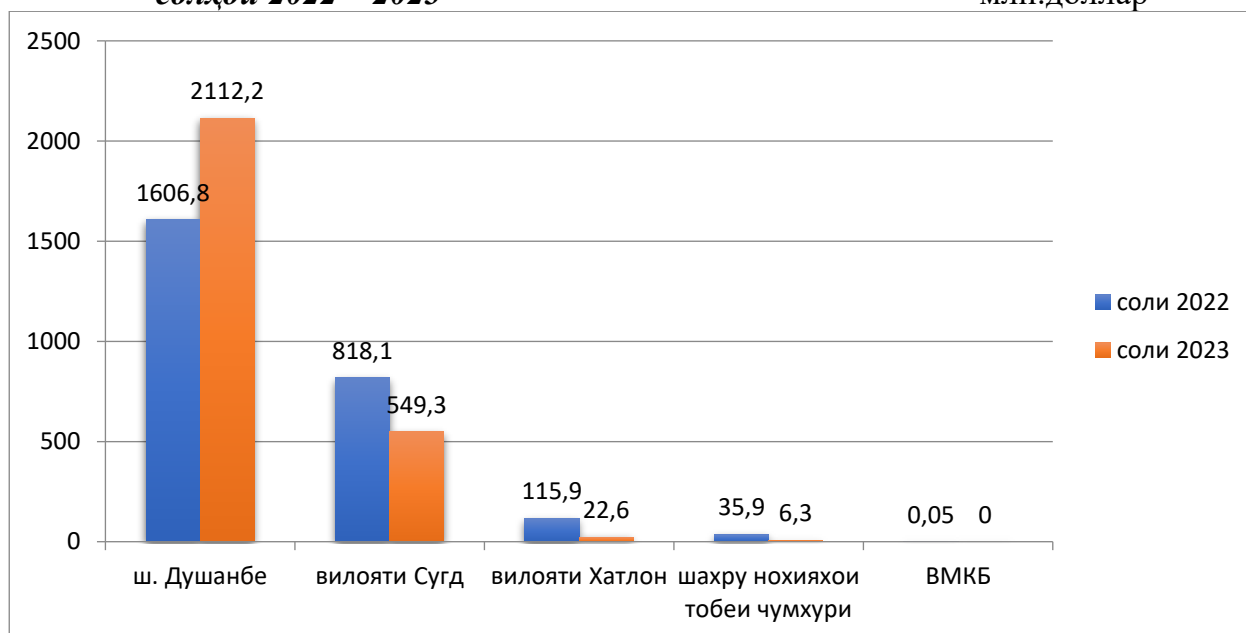
Навсозии сармояи асосӣ ҳамчун асоси моддии давраи тақрибистеҳсолкунӣ ва рафъи вазъи бӯҳронӣ асоси ҷаъолияти сармоягузориро ташкил медиҳад, ки ба ҷузъи инноватсионии пешрафти илмӣ-техникӣ асос ёфтааст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ омилҳо ё фишангҳои (воситаҳои) механизми иқтисодии ҷаъолияти сармоягузорӣ аҳамияти асосӣ доранд, ки амали онҳо ба худтанзимкунии дохилӣ, қоидаҳои рақобат, озодии хоҷагидорӣ ва ҳуқуқи интиҳоби истеҳсолкунандагони бевоситаи мол дар доираи қонунгузори амалкунандаи аграрӣ ва

умумӣ асос ёфтааст. Тамоми механизми иқтисодии бозор ба татбиқи принципи худмаблағгузорӣ, ки принципи асосии тамоми системаи муносибатҳои пулии мол мебошад, равона карда шудааст. Корхонаҳои камдаромад ва зиёновар аз ҷониби рақибони қавитар аз бозор хориҷ карда мешаванд. Бо таҳлили ҳолат ва системасозии мушкилоте, ки фаъолияти сармоягузорӣ ва самаранокии истифодаи сармоягузорию дар хоҷагии қишлоқ бозмедоранд, алоқаманд аст. Равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба қонунҳои умумии иқтисодӣ тобеъанд, аммо бо назардошти хусусиятҳои хоси тичорати аграрӣ заҳир мешаванд. Чихеле ки дар диаграммаи 1, дида мешавад, моҳҳои январ – декабри соли 2023 сармояи хориҷӣ асосан ба шаҳри Душанбе ворид гардида, нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 505,3 млн. доллар ё 31,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Ба вилоятҳои Суғд – 549,3 млн. доллар ва Хатлон – 22,6 млн. доллар ворид гардида, ин нишондод мутаносибан нисбат ба соли гузашта дар ҳаҷми 268,8 млн. доллар ё 32,9 фоиз ва 93,2 млн. доллар ё 80,5 фоиз кам мебошад.

Диаграмма №1

Воридоти сармояи хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 – 2023

*Манбаъ: ҳисоби муаллифӣ аз рӯи: Маълумоти кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба шаҳри ноҳияҳои тобеи ҷумҳури дар ин давра ҳамагӣ 6,3 млн. доллар сармояи хориҷӣ ворид гардида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 дар ҳаҷми 29,6 млн. доллар ё 82,6 фоиз коҳиш ёфта, воридоти сармояи мустақим ба қайд гирифта нашудааст. Ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки дар миқёси он 12 корхона бо саҳми хориҷӣ фаъолият дорад, дар ин давра воридоти сармояи хориҷӣ дар ҳамаи таркибаш дида намешавад.

Аз соли 2021 лоиҳаи "Баланд бардоштани устувории хоҷагии қишлоқ" амалӣ карда истодааст. Мақсади асосии лоиҳа таҳкими заминаи бахши устувори кишоварзии ҷумҳури тавассути афзоиши дастрасӣ ба тухмиҳои босифат, ниҳолҳои ба иқлим тобовар, беҳтар кардани дастрасӣ ба хизматрасониҳои агрологии деҳқонон ва корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Маблағҳои дар доираи ин лоиҳаҳо ҷамъоваршуда ба фароҳам овардани муҳити мусоид, таҳқиқот, баланд бардоштани иқтисодии муассисаҳои илмӣ кишоварзӣ дар соҳаи тадқиқот ва рушд барои мутобиқ кардани технологияҳои мавҷуда ба шароити маҳал, афзоиши истеҳсоли тухмӣ, ниҳолҳо ва маводи ниҳолшинонӣ, таъмини сифат, дастгирии фаъолияти марказҳои агрологӣ, мониторинги воқеии истеҳсоли кишоварзӣ, истифодаи замин ва агрометеорология равона карда мешаванд.

Ҷадвали 1.Воридшавии сармоягузориҳо дар моҳи январӣ солҳои 2023-2024 дар минтақаҳо

	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млн сомони		Ҳиссаи минтақаҳо дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба ҷамъбасти моҳи январ	
	с. 2023	с.2024	с. 2023	с.2024
Ҷумҳурии Тоҷикистон	761,4	1092,8	100,0	100,0
ВМКБ	0,8	4,7	0,1	0,4
Вилояти Хатлон	100,6	132,3	13,2	12,1
Вилояти Суғд	88,6	121,2	11,6	11,1
ш.Душанбе	215,4	227,5	28,3	20,8
НТЧ	356,0	607,1	46,8	55,6

***Манбаъ:** ҳисоби муаллифӣ аз рӯи: Вазъи иқтисодӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омор. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2024. саҳ 27

Дар ин ҳолат сохтори ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ аз рӯи минтақаҳо (ҷадвали 1) аз тақсими нобаробарӣ он дар вилоятҳо ва дар баҳши соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад. Воридшавии сармоягузориҳо дар моҳи январӣ солҳои 2023-2024 дар минтақаҳо танҳо се баҳши аввал тақрибан 24,9% ва 23,6% сармоягузориҳо ворид намуда, ҳиссаи шаҳри Душанбе аз 28,3% ва 20,8%, ё 215,4 ва 227,5 млн. сомонӣ, инчунин ҳиссаи Нохияҳои тобеъи Ҷумҳури бошад 46,8% ва 55,6%, ё 356,0 ва 607,1 млн. сомониҳо ташкил кард, ки ин аз он далолат медиҳад, ки ҳиссаи НТЧ аз ҳамаи минтақаҳои дар болозикргардида зиёд шуда истодааст.

Дар асоси хусусияти рушди ҷаҳони муосир, бо сабаби норасоии озукаворӣ ва болоравии нархи озукаворӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатӣ барои тавсеаи иқтисодии содироти кишвар ба миён омад. Ҳоло Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаълоне татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавии баҳши агросаноатиро, ки ба таъсири истеҳсолоти содиротӣ нигаронида шудаанд, амалӣ менамояд. Илова бар ин, ба лоиҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти арзиши баланди иловашуда афзалият дода мешавад.

Ислоҳоти аграрӣ, ки ба либерализатсияи нархҳо ва рушди хоҷагҳои деҳқонӣ нигаронида шудааст, фундаменти асосии рушди босуръат ва устувори ҷумҳури мебошад. Дар баҳши аграрӣ иқтисодии бузурги баланд бардоштани ҳосилнокӣ аз ҳисоби афзоиши таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои меҳнат мавҷуд аст.

Дар айни замон омилҳои умумӣ, ки ба афзоиши содироти кишвар дар сатҳи истеҳсолот ва пешбурди маҳсулоти содиротӣ таъсири манфӣ мерасонанд, инҳоянд::

- технологияҳои кӯҳнаи истеҳсоли аксари намудҳои маҳсулоти тайёр, ки хароҷоти зиёди сармояро талаб мекунанд;

- нигоҳ доштани монополияи истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот ва хидматҳо ба корхонаҳои истеҳсолкунанда имкон медиҳад, ки нархҳоро назорат кунанд ва маҳсулотро дар бозори дохилӣ бо нархҳои арзон фурӯшанд;

- имконнопазирии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои ояндадори содиротнигарондашуда аз ҳисоби захираҳои дохилии корхонаҳои саноати коркард, аз ҷумла кишоварзӣ, ки вазъи молиявии онҳо аз миёна пасттар аст;

- набудани системаи ба роҳ мондашудаи ташкили истеҳсолоти бастабандӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин ташкили заифи таҳқиқоти маркетингӣ ва корҳои таблиғотӣ;

Аҳамияти ин мушкилот махсусан дар робита бо тайғирёбии сохтори талабот дар бозорҳои ҷаҳонӣ меафзояд, ки дар навбати худ ба зарурати тағир додани сохтори содироти кишварҳои рӯ ба тараққӣ оварда мерасонад.

Ҳамзамон, самти бомуваффақияти содирот барои барқарор кардани мувозинат дар иқтисодиёт, таҳкими тавозуни пардохт, дастгирии пули миллӣ ва қобилияти кишвар барои хидматрасонии қарзи хориҷӣ замина фароҳам меорад.

Сиёсати беҳтар кардани ҷамъоварии сармоя дар бахшҳои ба фаъолияти содиротӣ ҷалбшуда бояд ба дастрасии осон ба қарзҳо ва пешниҳоди имтиёзҳо ва ба ҳамаи ширкатҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротӣ, ки бидуни истисно самаранок кор мекунанд, барои ҳавасмандгардонии воридоти молҳои асосӣ мусоидат кунад.

Механизми ҳавасмандгардонии баланд бардоштани ҳассосият ба навовариҳои илмию техникӣ танҳо дар ҳолате, ки агар бо татбиқи он ноил шудан ба мақсади асосии ҳар як соҳибкор - ба даст овардани фоидаи максималӣ имконпазир мегардад. Ба ин танҳо дар сурате ноил шудан мумкин аст, ки давлат тавассути воситаҳои ғайримустақими танзим метавонад андозаи даромади дар ихтиёри корхонаҳо гузошташударо вобаста ба андозаи маблағҳое, ки барои таҳия ё татбиқи технологияҳои инноватсионӣ равона шудаанд, ҳангоми таъмини неқӯаҳволии ҷорӣи корхона аз ҷониби давлат дар ивази ташаббуси инноватсионии он таъмин намояд.

Самаранокии имтиёзҳои андоз бо самти қатъии мақсаднок муайян карда мешавад. Таҳфифи андоз барои хароҷоти рушд танҳо пас аз сармоягузорию воқеӣ барои таҳия ё ворид кардани таҷҳизоти нав ба раванди истеҳсолот дода мешавад.

Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки таҷдиди сохтори иқтисодиёт бе гузаронидани сиёсати мақсадноки давлатии илмӣ-техникӣ, саноатӣ ва сармоягузорӣ, ки рушди истеҳсолоти баландтехнологӣ ва илмиро ҳавасманд мекунанд, ғайриимкон аст. Тоҷикистон барои ишғоли мавқеи пешрафта ҳамчун таъминкунандаи асосии молҳои озуқаворӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ тамоми заминаҳоро дорад.

Бо мақсади рушди минбаъдаи КАС, Ҳукумат ба ҳалли ду вазифаи асосӣ бояд таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Аввалан, аҳамияти таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ махсусан афзоиш меёбад.

Дар се соли охир бо иштироки фаъолони давлат иқдоми муҳим барои ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ анҷом дода шуд - бозори коғазҳои қиматнок рушд ёфта истодааст. Он имконияти интиқоли қонунии сармояро ба соҳаву лоиҳаҳои ояндадор таъмин кард, ки самаранокии худро собит кардаанд ва воситаҳои иловагиро барои рушди минбаъда металабанд. Алҳол дар қатори муаммоҳои пасткунии меъёри фоиз, гаронии андоз, коҳишдиҳии таваккал, ки аз вазъи умумии иқтисодиёт бармеоянд, табдили сиёсати давлатии дастгирии сармоягузорию хусусӣ ба самти афзалиятнок масъалаи муҳимтарин ба шумор меравад.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ сиёсати танзими давлатӣ ва дастгирӣ амалӣ карда мешавад. Ба воситаҳои танзими давлатии талаботи дохилӣ ба маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва самти содирот танзими савдои

хориҷӣ, ҳавасмандгардонии талаботи дохилии истеъмоли, фармоиши давлатӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ивазкунандаи воридот дохил мешаванд.

Имтиёзҳои андоз, ки нисбат ба равандҳои ғайри ва воқеан амалишавандаи ивазкунандаи воридот дар бахши аграрӣ татбиқ мешаванд, сармоягузорӣ ва қарздиҳии лоиҳаҳои ивазкунандаи воридоти соҳа имкон медиҳанд, ки натиҷаҳои воқеӣ ба даст оранд ва раванди қисман аз бозори дохилӣ берун кардани воридотро суръат бахшанд.

Зарурати дастгирии давлатӣ, ба ғайр аз мавҷудияти заминаи пурқудрати ашёи хом, бо мавҷудияти таҳияҳои ҷиддии илмӣ дар соҳаи баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии ашёи хоми истифодашуда ва маҳсулоти истеҳсолшуда вобаста аст. Бояд қайд кард, ки яке аз самтҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба истеҳсолоти нави илмӣ ва баландтехнологӣ ҳавасмандгардонии навсозии дороиҳои собитшудаи кӯҳнашуда мебошад, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии давлатии сармоягузорӣ пешбинӣ шудааст.

Ҳавасмандгардонии навсозии фондҳои асосӣ тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андози сармоягузорӣ дар шакли ҳуқуқ ба тарҳҳои иловагӣ аз даромади умумии солони андозсупорандагон, инчунин озод кардани онҳо аз пардохти андоз аз амвол аз дороиҳои андози замин аз қитъаҳо, ки барои татбиқи лоиҳаи мушаххаси сармоягузорӣ харида ва истифода мешаванд, сурат мегирад.

Аз ин рӯ, омили ҳавасмандкунандаи ғайри сармоягузорӣ афзалиятҳои андоз, амортизатсияи босуръат, танзими давлатӣ ва дастгирӣ тавассути субсидия, ҳавасмандгардонии талаботи дохилии истеъмоли, фармоиши давлатӣ ва ғайра мебошанд.

Хулоса, тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки барои рушди истеҳсолоти самараноки рақобатпазирӣ агросаноатӣ, васеъ кардани имкониятҳои содиротӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва неқӯаҳволии аҳолии деҳот шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад. Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тавассути афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯш дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷии маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда мешавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Азимова Р. Х. Инвестиционные приоритеты и вопросы их финансового обеспечения: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. - Душанбе, 2012.
2. Аҳмедов Д.Ҳ., Маҳмудова Ш.Ҳ. Фазаи мусоиди сармоягузорӣ омили асосии ҷалби сармоя дар комплекси агросаноатӣ. Гузориши АИКТ. №4. соли 2023. с.165-170.
3. Мирсаидов А.Б. и др. Баъзе масъалаҳои методологии арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ.
4. Маълумотҳои Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. солҳои 2023, 2024.
5. Маълумотҳои Бонки Ҷаҳонӣ., Бонки миллии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023
6. Маълумоти НИАТ "Ховар"
7. Оксанич Н.И., Наумкин А.В., Фетисов Д.Н. Государственно-частное партнерство при финансировании целевых программ развития сельского хозяйства // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2011. - № 12. - С. 22-27.
8. В.А.Розиқов, Ш.М.Раҳимов, С.Р.Сафаров «Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации». Нашриёт «Сарпараст» с.2001, саҳ.89-98.

9. Музафарзода Б.С. Тачрибаи хориҷӣ ҷиҳати суръат бахшидан ба равандҳои сармоягузорӣ дар мучтамаи агросаноатӣ \\\ Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2024-№1 (66). – С. 63-74.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АПК

АХМЕДОВ ДАВЛАТАЛИ ХАЙТАЛИЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, профессор

Академия естествознания РФ, заведующий отделом изучения и мониторинг инвестиции в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

МАХМУДОВА ШАХОДАТ ХАЙТБАЕВНА,

кандидат экономических наук,

старший научный сотрудник Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 592 92 11

В данной статье рассмотрены экономический механизм инвестиционного процесса в АПК, как совокупность ценовых, финансово-кредитных отношений, а также мотивация для достижения установленных целей. Кроме того, изучена амортизация как источник формирования денежного фонда специального назначения что предусмотрено законодательством Республики Таджикистан о государственной поддержке инвестиций.

В то же время отмечается, что политика, направленная на улучшение накопления капитала в секторах, вовлеченных в экспортную деятельность, должна облегчить доступ к кредитам и предоставить стимулы всем компаниям, производящим экспортную продукцию и работающим эффективно, с целью поощрения импорта основных товаров.

Ключевые слова: инвестиция, экономический механизм, АПК, государственная поддержка, проекты, мотивация, воспроизводство.

ECONOMIC MECHANISM OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

AKHMEDOV DAVLATALI HAYTALIEVICH,

candidate of economic sciences, docent,

Professor Russian Academy of Natural Sciences

head of the department of study and investment monitoring at IAS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306: tel: 918-68-49-05

E-mail: davlat_1118@mail.ru;

MAHMUDOVA SHAHODAT HAITBAEVNA,

Candidate of Economics Sciences,

senior researcher at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development, Tajik Academy of Agricultural Sciences.. Address: 734049, Dushanbe, Khayoti-Nav street 306. Phone: +992 93 592 92 11

This article examines the economic mechanism of the investment process in the agro-industrial complex, as a set of price, financial and credit relations, as well as motivation for achieving the established goals. In addition, depreciation is studied as a source of formation of a special-purpose monetary fund, which is provided for by the legislation of the Republic of Tajikistan on state support for investments.

At the same time, it is noted that policies to improve capital accumulation in sectors involved in export activities should facilitate access to credit and provide incentives to all companies producing export products that are operating efficiently, in order to encourage imports of basic goods.

Keywords: investment, economic mechanism, agro-industrial complex, state support, projects, motivation.

ТДУ:339.543 (575.3)

ПАЙДОИШ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУНОСИБАТҲОИ ГУМРУКӢ

АЛИЕВ МАҲМАДҶОН БАҲРОНОВИЧ,

н.и.и., и.в дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш.Дунанбе кучаи А. Дехоти ¹/₂, 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, истикоматкунандаи ш. Душанбе кӯчаи А. Савдо, хонаи 26.

Тел.: +992935388042

E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

Дар мақола яке аз масоили дар шароити муосир мубрам мавриди баррасӣ ва омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф низоми муносибатҳои гумрукӣ ва таҳқиқӣ паҳлӯҳои назариявии онро баррасӣ намудаанд. Дар рафти таҳқиқ мушаххас карда шудааст, ки низоми муносибатҳои гумрукӣ чараёни фаъолияти ташкилотҳои гумрукиро дар бозори хизматрасониҳои гумрукӣ фаро гирифта, мукамалгардонии он метавонад самаранокӣ низоми фаъолияти гумрукро таъмин намояд. Инчунин дар мақола муаллиф моҳияти истилоҳҳои хизматрасониҳоро вобаста ба тақвияти минбаъдаи онҳо дар низоми муносибатҳои гумрукӣ аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ пажӯҳиши намуда, андешаҳои худро марбут ба ин истилоҳҳо зикр намудаанд.

Дар маҷмӯъ, мақола фарогири ҷанбаҳои назариявии низоми муносибатҳои гумрукӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, муаллиф вобаста ба тақмилибии низоми хизматрасониҳои гумрукӣ тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар низоми фаъолияти гумрук аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: *фаъолияти гумрук, муносибатҳои гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, гардиши тичорати хориҷӣ, сарҳади гумрукӣ, менечменти гумрукӣ, савдои хориҷӣ, тарифи гумрукӣ, шарикони тичорат, робитаҳои хориҷӣ, муносибатҳои иқтисодии байнанмилалӣ.*

Дар робита ба рушди муносибатҳои гумрукӣ, густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва васеъгардии доираи амалиётҳоро хизматрасониҳои гумрукӣ тақозо медиҳад, ки муносибатҳои гумрукӣ вобаста ба талаботи иштирокчиёни фаъолияти хориҷӣ тақмил дода шаванд ва роҳи усулҳои муосири пешниҳоди хизматрасониҳо мавриди коркард қарор гиранд.

Низоми муносибатҳои гумрукӣ аз нигоҳи иқтисодӣ метавонад заминаи мусоиди рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро дар кишвар фароҳам оварад ва чараёни муносибатҳои иштирокчиёни фаъолияти хориҷиро ба ташкилотҳои гумрукӣ густариш бахшад.

Яъне, шакли услуб ва тартиби ба низом даровардашудаи муносибатҳои гумрукӣ метавонад, ки сатҳи рақобатпазирӣ, даромаднокӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои гумрукиро баланд бардошта, доираи иштирокчиёни фаъолияти хориҷиро васеъ созад. Зеро фаъолияти гумрукӣ аз дастгоҳи асосие ба шумор мераванд, ки тариқи он тичорати хориҷӣ ба амал бароварда мешавад, ғанӣ гардонидани буча таъмин мегардад ва талаботи иштирокчиёни фаъолияти хориҷӣ коней карда мешавад.

Таҳқиқот фарогири ҷанбаҳои назариявии низоми муносибатҳои гумрукиро дар шароити муосири иқтисодӣ баррасӣ намуда, вобаста ба тақмилибии низоми хизматрасониҳои гумрукӣ пешниҳодҳои муфид тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар низоми муносибатҳои гумрукӣ аз манфиат холӣ нест.

Табиат ва ҷаҳони имрӯза дар инсон ҳиссиёт, ақлу хирадро гузошта инкишоф медиҳад, ки тавассути онҳо олами берунаро дарк мекунад, яъне бо ӯ ба муносибати муайяне ба манфиати тарафҳо медарояд. Дар ҷомеа одамоне, ки аз рӯи хусусиятҳои ташкилӣ (корхона, ташкилот), ҷамъиятию сиёсӣ (давлатӣ), тичоратӣ ва дигар хусусиятҳо муттаҳид шудаанд, бинобар мақсаду манфиатҳои тарафайни гуногун, зарурияти ҳукуку ниёзҳои муомила, ҳамкорӣ ва саъю кӯшиши онҳо ба миён меоянд.

Чунон ки баъзе муҳаққиқони ин масъала қайд мекунад, «то замоне ки чомае вучуд дошт, агар ибтидоӣ муташаккил бошад ҳам, муносибатҳои байналмилалӣ низ вучуд доштанд, гарчанде дар марҳилаҳои аввали таърихӣ муносибатҳои қабила, байни қабила, қабилаҳо мавҷуд буданд»[5]. Дар баробари ин, чунон ки натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, баъзе муносибатҳои байналмилалӣ ба вучуд омада, инсонро дар тамоми таърихи бошуури ӯ ҳамроҳӣ менамуданд ва баъзеи дигараш пайваста аз ҳисоби миқдорӣ ва сифатӣ тағйир меёфт.

Дар шароити ҷаҳонишавии гардиши тичорати хориҷӣ, ният бо ин истилоҳ маҳз мазмунеро, ки дар таърихи танзими муомилоти байналмилалӣ ба он дода шудааст, муайян кардан аст. Бо назардошти ин, омӯзиши муносибатҳо дар мавриди муносибатҳои иқтисодии байнанмилалӣ, махсусан гардиши тичорати хориҷӣ бомаврид мебошад. Дар асоси баррасии маводҳо яқинанд хусусиятҳои хоси муносибатҳои гумрукӣ ошкор карда мешаванд, ки тавассути онҳо мафҳумҳои мазкурро аз дигар мафҳумҳои муносибатҳои байналмилалӣ фарқ кардан мумкин аст.

Тибқи омӯзишҳо муносибатҳо ин дар умум, ошкор сохтани самтҳои гуногуни мубодилаи байнанмилалии молу хизматрасониҳо мебошад. Мафҳуми номбурда аломатҳои муайяни муносибатҳоро ошкор месозад, яъне ҳар як намуди муносибат вобаста ба объекти муомилоти байни тарафҳо хусусиятҳои хоси худро дошта, он дар ҷуфт ба муқобили худ (масалан, берунӣ — дохилӣ ё гузашта - оянда), балки дар сегонаи том (масалан, берунӣ - сарҳадӣ — дохилӣ ё гузашта - ҳозира - оянда) баромад мекунад. Чунин сегонаи категорияҳо - «чиз» - «хусусиятҳо» - «муносибат» яқинорчагӣ ҳар як падидаи олами воқеан мушоҳидашавандаро инъикос мекунад.

Яке аз шаклҳои аввалини ҷараёни мубодила ба ном савдои бесадо буд, ки он ҳамчун аввалин шакли савдо дар байни ҳамаи халқҳо пайдо шудааст. Аввалин мавод дар бораи савдои бесадо аз Геродот аст, ки дар байни солҳои 490-425 пеш аз милод зиндагӣ карда, савдори дар Либия, Форс ва Скифия тасвир кардааст. Ин шакли савдои байни булғорҳо ва қабилаҳои Вису чунин тасвир карда шудааст: «Булғорҳо ба он ҷо мол меоранд, ҳар кас ба ҷои муайян молро нишона гузошта мегузорад. Пас аз он бармегардад ва моли заруриро, ки дар наздикии моли худ ҷойгир гардидааст мебинад. Агар аз он қаноат кунад, мегирад ва моли худро барои он мегузорад. Дар акси ҳол, ӯ моли худро гирифта бармегардад. Харидору фурӯшанда яқингарро намедиданд»[3].

Ҳамин тариқ, расму оин ва рамз (нишонаҳо) аввалин воситаҳои танзимкунандаи муносибатҳои тичоратӣ ва мубодилавӣ буданд.

Аммо бо инкишофи сохти ғуломдорӣ, ки боиси пайдоиши муносибатҳои тичоратӣ, молию пулӣ гардид, тарзи тафаккури тотемияи мифологӣ маҷбур шуд, ки тадриҷан мавқеи худро аз даст диҳад. Молҳое, ки барои бозор истеҳсол карда мешуданд, вазифаҳои нави иҷтимоӣ пайдо карданд, ки пеш ба онҳо хос набуданд. Навъи нави муносибат мол—пул — одамонро мафтун карда, аз нав дида баромадани тафаккури куҳнаро талаб мекард.

Ҳамин тавр, расму оинҳо, рамзҳо, хату ададҳо, ки ба вучуд омадаанд, ҳамчун унсурҳои асосии низоми давлатии танзими савдои берунӣ хизмат мекарданд. Ҷузъҳои асосии тавсифӣ, маърифатӣ ва танзимкунандаи охирин: иқтисод, ҳуқуқ ташкилот ва психология буданд. Дар баробари ин дастгоҳи давлатӣ дар назди сохтори гумрук вазифаҳои гуногун гузошта, ба ин васила талаб мекунад, ки гоҳ-гоҳ дар вазифаҳои худ тағйироти ҷиддӣ ворид намуда, ба бартарияти ин ё он мақсад тамаркуз намояд. Фаъолияти гумрукӣ ҳар замон аллақай ба принципҳои нави тафаккур асос меёбад. Танзими дар асоси инстинкт ба вучуд омада, дар рӯйхати молҳои асосии муомилот (озуқа, либос, зарф) ё ҳамчун пули махсус (аз ҳамон мол) ба назар мерасад, аммо

мантики тафаккури инкишофёбанда дар танзими равандҳои мубодилаи мол зуд мавқеи пешбарандаро ишғол мекунад. Маҳз хоҳиши ба тартиб даровардани мубодила, ягонакунии рамзҳои пулӣ, сохтани аломатҳои мантиқӣ ва асбобҳои риёзӣ ба инсон имкон дод, ки аввалин тарифҳои гумрукиро ба вучуд оварад, фазои гумрукии дохилию беруниро ташкил кунад, молро бо иттилооти мантиқӣ ва арзёбии иқтисодӣ баҳо диҳад.

Рушди алоқаҳои иқтисодии берунӣ дар натиҷаи гузаштан аз хоҷагии ёрирасон ба муносибатҳои молику пулӣ имконпазир гардид. Ташкил ёфтани давлатҳои миллий барои мустаҳкам намудани алоқаҳои дохилии истеҳсолӣ ва бо инкишофи он дар байни хоҷагиҳои миллий заминаҳо ба вучуд овард.

Омилҳое, ки рушди робитаҳои иқтисодии хориҷиро муайян мекунанд, инҳоянд:

- Шароити ҷуғрофӣ, тафовути сарватҳои табиӣ – захираҳои маъданӣ, иқлим, ҳосилхезии хок ва ғайра. Дар шароити муосир прогресси техникаӣ боиси сарфакоронатар сарф шудани ашёи хом, ба таври комплексӣ ва такроран истифода бурдани онҳо, ба қор андохта шудани материалҳои синтетикӣ гардид, ки ин талаботи мамлакатҳои саноатиро ба манбаъҳои берунии ашёи хом нисбатан кам кард.

- Ташкили корпоратсияҳо ва корхонаҳои калон барои истеҳсоли –маҳсулоти махсусгардонидашуда натавонанд ба бозори дохилӣ, балки ба содирот нигаронидашуда.

- Омили муҳимми таҳкими тамоюли милликунории ҳаёти иқтисодӣ инқилоби илмию техникаӣ мебошад. Ба муносибати афзудани шароити рушди илмию техникаӣ хароҷоти тадқиқоти илмӣ-тадқиқотӣ ва маблағгузори асосӣ барои ба вучуд овардани хелҳои нави маҳсулот ҳаҷми оптималии корхонаҳо ва дар баробари ин хелҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда хеле зиёд мешавад.

Ҳангоми муайян кардани мавқеи муносибатҳои гумрукӣ дар модели «дохилӣ - сарҳадӣ - беруна» бояд қайд кард, ки моҳият ва аҳамияти омилҳои беруна ва дохилӣ ба таври кулӣ тағйир намеёбад, зеро муносибатҳои гумрукӣ ҷузъи ҳам иқтисодии дохилӣ ва ҳам берунӣ мебошанд.

Пеш омадани зарурият чӣхати батанзимдарории тичорати хориҷӣ, сабаби пайдо гардидани технологияи танзими тарифӣ ва ба вучуд омадани механизми тадбирҳои ғайритарифию назоратӣ гардид, ки ҳифзи манфиатҳои иқтисодию миллиро дар доираи вазифаҳои масъулгардида таъмин намуда, чараёни муносибатҳои гумрукӣ миёни шарикони тичоратро ба расмият медарорад. Мафҳуми «муносибатҳои гумрукӣ» маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ташкилӣ - ҳуқуқӣ ва психоэтикиро дар соҳаи танзими фаъолияти савдои берунӣ дар назар дорад, ки ба принсипҳо ва самтҳои қонунан муқарраршудаи сиёсати гумрукии давлатҳои иштирокчии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ асос ёфтаанд. Зимни ҷаҳонишавии тичорати хориҷӣ муносибатҳои гумрукӣ ҳамкориҳои дучониба ва вобастагии дучонибаи гузаронидани амалиётҳои гумрукӣ бо мақсади батанзимдарории фаъолияти иқтисодии хориҷии давлатҳои гуногунро дар назар дорад, ки ин бо вобастагии назарраси иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон аз ҳамдигар шарҳ дода мешавад.

Дар ҷадвали 1 диаграммаи конфигуратори матритсаи гносеологӣ асбоби универсалӣ ҳангоми сохтани моделҳои муносибатҳои гумрукӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Нақшаи конфигуратори матритсаи гносеологӣ бо истифода аз мисоли объектҳои асосии танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ.

№ Р/т	Тавсифи асосии матритсаи	Тавсифи асосии матритсаи ҷаҳони	Тавсифи асосии матритсаи	Мол, хизматрасонӣ, моликияти зеҳнӣ	Хусусиятҳо	Муносибат

	чаҳонбини и қадимӣ	муосири воқеъан мушоҳидашав анда	муосири фаъолият и гумрукӣ			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
2.	Оташ	Энергия	Иқтисод	Объекти мубодилаи байналмилал ӣ	Арзиши мубодила ва истифода	Савдою тиҷорат ӣ
3.	Ҳаво	Маълумот	Ҳуқуқ	Моли манкул	Нишонаи ҳуқуқии маълумот	Маълум о-тию ҳуқуқӣ
4.	Об	Вақт	Психозт ика	Неъмат ахлоқии зарурӣ	Ҷоиданокӣ ва ҳамоҳан- гӣ	Гумрук иҷтисоӣ
5.	Замин	Фазо	Ташкил	Объекти муайяннамо ӣ	Микдор ва сифат	Ташкил ию фазой

Манбаъ: (муаллиф дар асоси сарчашмаҳои адаби тартиб додааст).

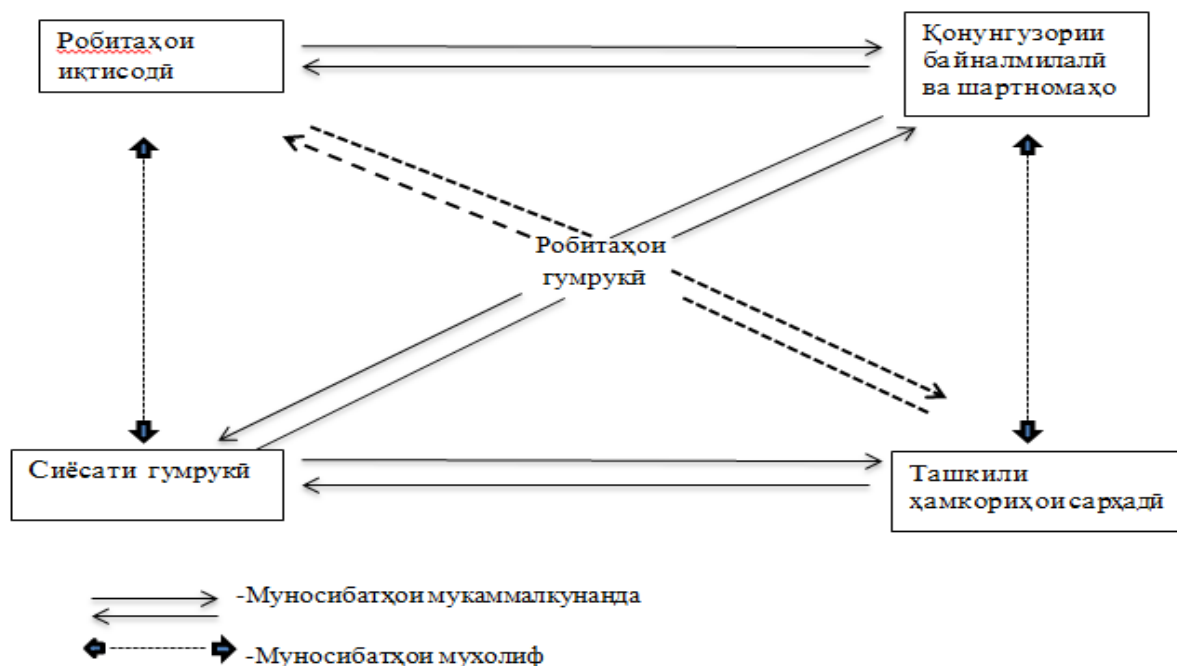
Ҷараёни тараққиёти таърихӣ ҷамъият дар тағйирёбии пайдарпаии фазоҳои инкишофи эволюсионӣ ва инқилобӣ, дар гузаштан аз шаклҳои оддии мавҷудият ё ташкили ягон ҳодиса ба шаклҳои мураккабтар ё вобаста ба моҳияти ин зухурот ифода меёбад. «Ҳаракати ғайриихтиёрии маҷмӯи муайяни мураккаб аз як ҳолат ба ҳолати дигар, ки мантиқ ва қонунҳои дохилро ошкор намуда, дар рафти он тағйирёбии ҳолати як объект ва (ё) системаи муносибатҳои байниҳамдигарӣ он дохил карда шудааст, онро раванд (протсес) меноманд. Раванд ин ифодаи объективии моддиқунонии гузаштани замон мебошад»[4].

Ҳамчун низоми муносибатҳои танзими равандҳои савдо ва мубодила (аввал байни шумораи маҳдуди ҳамсояҳои наздиктарин) ба вучуд омада, муносибҳои гумрукӣ тадриҷан ба шакли ҳамкориҳои байни ҳудудҳои сарҳадӣ дар масъалаҳои ташкили савдои хориҷӣ табдил ёфтанд.

Муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ (инчунин, муносибатҳои байналхалқӣ) аз маҷмуи омилҳои дохилӣ ва берунӣ иборатанд. Ба таври умум, омилҳои дохилӣ ва шароити кишвар нақши муҳим дар муайян кардани манфиатҳои миллӣ доранд. Ин омилҳо метавонанд ба равоҷи байнанмилалӣ кишвар таъсир расонанд. Бинобар ин, кишварҳо бояд ба ин омилҳо таваҷҷуҳ зоҳир намоянд, то битвонанд манфиатҳои иқтисодӣ ва миллии худро ба беҳтарин шакл таъмин намоянд.

Моҳияти даврии муносибатҳои гумрукӣ робитаи муваққатии онҳоро бо сиёсати гумрукии, ки сиёсатмадори мушаххас дар давраи муайяни ҳукмронияш пеш гирифтааст, пешбинӣ мекунад. Ин хусусияти давравӣ аз ҷиҳати фазой маҳдуд аст, зеро он ба хусусиятҳои инкишофи муносибатҳои гумрукии як давлат (ё гурӯҳи давлатҳо) бо тамоми ҷаҳон дахл дорад. Он дар натиҷаи мавҷуд набудани сиёсати муайян оид ба афзалияти самти рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ чи аз ҷиҳати асосноккунии назариявӣ ва чи дар татбиқи сиёсати савдои берунии давлат ба миён омадааст. Савдои озод ва протекционизм бо назардошти сиёсати пешгирфтаи кишварҳо дар самти тижорати хориҷӣ ба амал бароварда мешавад. Давлатҳо мустақим ҳуқуқи ба танзим даровардани фаъолияти иқтисоди хориҷиашонро бо назардошти манфиатҳои кишвар,

хатто бо намуди либералитарин ба принципҳои ташкили он метавонанд ба амал бароранд, ки тавсифи он дар расми 1 оварда шудааст.

Расми. 1. Тавсифи системаи давлатии муносибатҳои гумрукӣ (аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст).

Дар диаграмма робита ва шартҳои бештари унсурҳои матритсаи низоми муносибатҳои гумрукӣ – самти иқтисодӣ (робитаҳои савдои берунӣ), стандартҳои ахлоқӣ (психоетикаи сиёсати гумрукӣ), самти ҳуқуқӣ (қонунгузори байналмилалӣ эътирофнамудаи кишвар) ва самти ташкилӣ (батанзимдарории фаъолият зимни гардиши тиҷорати хориҷӣ) дарҷ гардидааст. Умуман ҳамкориҳои даврии чор унсури ин матритса моҳияти муносибатҳои гумрукиро тавсиф мекунад.

Дар ҳоли ҳозир ба рушди робитаҳои иқтисодии берунӣ равиши либерализатсия яъне, озод шудан аз маҳдудиятҳои қатъӣ, танзим ва назорати давлатӣ; сиёсати озодии идеологӣ ва ғайра дар бозори озод хос аст. Вале бояд баъзе ҳолатҳоро ба назар гирфт, ки бо пеш гирфтани сиёсати дарҳои кушод дар самти тиҷорати хориҷӣ, давлат имкони таъмини амнияти иқтисодии худро бояд зери назорати қатъӣ гирад. Мафҳуми амнияти иқтисодӣ, ин бо воситаи усулҳо ва тавассути муассисаҳои соҳавӣ (мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва хадамотҳои соҳавӣ) кишвар ҳифзи амнияти иқтисодии кишвар ва дар доираи вазиаҳои ба зимма дошташон ҳифзи манфиатҳои миллӣ-давлатӣ аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад.

Тибқи омӯзишҳо «ҳолати амнияти иқтисодӣ бо системаи объективии параметрҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо арзёбӣ мешавад, ки арзишҳои ҳадди ақали фаъолияти системаи иқтисодиро муайян мекунанд. Пас аз ин, арзишҳо низоми қобилияти рушди динамикӣ, рақобатпазирӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷиро аз даст дода, ба объекти тавсеаи монополияҳои хориҷӣ ва фаромиллӣ табдил меёбад» [1].

Баррасии муносибатҳои гумрукӣ тавассути сиёсати гумрукии давлат аз он иборат аст, ки сиёсати гумрукӣ ин тадбирест барои ифодаи қонунҳо, усулҳои танзими фаъолияти тиҷорати хориҷӣ, низоми арзишҳо ва афзалиятҳо дар муносибатҳои бо дигар давлатҳо нигаронидашуда. Баамалбарории сиёсати гумрукӣ бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси ҷаҳони имруза равнао гардидааст ва риоя нагардидани тартиби

муаянгардида ба оқибатҳои вазнини иқтисодӣ барои кишвар, мисол, ба таври блокадаи иқтисодӣ ё ихтилофҳои гумрукӣ миёни шарикони тичорат намоён мегардад.

Савдои хориҷӣ ва муносибатҳои гумрукӣ бо ҳам вобастагии мутақобила доранд ва муносибатҳои гумрукӣ баёнгари сиёсати пешгирифтаи давлат дар самти савдои хориҷӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, роҳандозӣ намудани муносибатҳои гумрукии як давлат бо дигар шарикони тичорат ба ҳолати иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсири назаррас мерасонад.

«Қониби ҳукукии муносибатҳои гумрукӣ муайян намудани ҳукуку уҳдадориҳои ҳамаи тарафҳо ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар қонунгузорӣ ва сиёсати гумрукӣ, қоидаҳо ва принципҳои танзими савдои хориҷӣ дар сатҳи давлатӣ ва байнидавлатиро пешбинӣ мекунад»[2].

Ташкили муносибатҳои гумрукӣ ин ташкили фазои гумрукӣ ва пеш аз ҳама сарҳадҳои гумрукӣ, ба роҳ мондани речаи менечменти гумрук, мутобиксозии амалии онҳо, ташкили роҳҳои натиҷадихандаи чараёни технологияи раванди интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ мебошад.

Даврӣ будани таъсири мутақобилаи ҳама унсурҳои матритса ба таври зерин ифода карда мешавад: барои амалӣ намудани ҳадафҳои муқарраршудаи сиёсати гумрукӣ заминаи дахлдори қонунгузорӣ ва ҳукукии байналмиллалӣ таҳия гардида, дар асоси он тамоми механизми муносибатҳои тичорати хориҷӣ ба фаъолият оғоз мекунад, ки ба ҳамкориҳои судманд дар дохили давлат таъсири мусбӣ мерасонад. Дар натиҷаи тадбирҳои ҷавобии давлатии бавучудодаи самти рушди сиёсати иқтисодии хориҷӣ тасҳеҳ меёбад, ки ин маънои тағйири сиёсати гумрукиро дорад.

Интегратсияи муносибатҳои гумрукӣ дар ташкили иттиҳодҳо ва баймзорасонии шартномаҳои дучониба ва бисёрҷониба, эҷоди тарифҳои ягона дар доираи созишномаҳои баймзорасида, системаҳои ҳамоҳангшудаи рамзгузориҳои молҳои тавассути сарҳади гумрукӣ интиқолёбанда, ташкил намудани низоми ягонаи амният ва созмонҳои ҷаҳоние фаҳмида мешавад, ки низомҳо, доираҳои стандартӣ ва қоидаҳои ҳукукии батанзимдарории фаъолияти иқтисоди хориҷиро муаян месозад.

Рушди робитаҳои байнанмилалӣ гумрукӣ тибқи раванди умумии ворид шудани давлатҳо ба системаи савдои байнанмилалӣ сурат мегирад. Чараёни ҳамгирии системаҳои иқтисоди миллӣ сабаби пайдо гардидани шароити мусоид ва шаффофи тичорат ва рушди робитаҳои танзимшаванда дар самти тичорати хориҷӣ ва умуман фаъолияти гумрукӣ мегардад.

Бояд қайд намуд, ки чараёни ҷаҳонишавии муносибатҳои гумрукӣ бо тартиби зерин гуруҳбандӣ мешавад:

1. Байнанмилалӣ гардидани танзими чараёни мубодила дар тамоми ҷаҳон зимни иҷрои вазифаҳои маҳдудкунӣ ва ба роҳ мондани робитаҳои гумрукӣ.

2. Дар сатҳи баланд ба роҳ мондани ҳамоҳангсозии фаъолияти гумрукӣ, яъне бо нияти содда гардонидани расмиёти гумрук қонунгузориҳои гумрук дар тамоми ҷаҳон бояд содда бошад ва дар ҳолати ҳамкорӣ қарор дошта бошанд. Бо мақсади таҳияи қонунгузориҳои ягонаи танзими фаъолияти иқтисоди беруни барпо намудани созмонҳои ҷаҳонӣ.

3. Ташкил ва ба роҳ мондани менечменти ягонаи гумрукӣ дар тамоми ҷаҳон. Гузаштан ба гумруки рақамӣ, яъне пешниҳоди декларатсия, бақайдгирӣ, назорат, барасмиятдарории гумрукӣ тариқи электронӣ «дар масофа» ба амал бароварда мешавад.

4. Инкишоф ва рушди фаъолияти гумрукӣ аз сифати инфрасохтори гумрукӣ вобаста аст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амниятӣ иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи қорҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
2. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амниятӣ иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи қорҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
3. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г. А. Строгановского А., 1972; Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно— Петербург: Атеней, 1923. С. 32.
4. Косолапов Н., Мировая экономика и международные отношения. 1998. № 4. С. 69.
5. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений// Мировая экономика и международные отношения — М.: 1998, № I. С. 82.
6. Ершов А.Д. Международные таможенные отношения/ А.Д.Ершов.- СПб.: ИВЭСЭП. С. - Петербургский филиал РТА имени В.В. Бобкова. «Знание», 2000.
7. Кисловский Ю.Г. Таърихи урфу одатҳои давлати Русия. - М.: 1995.
8. Катаев А.Х., Раджабов Р.К., Тошматов М. Основы внешнеэкономических связей/ А.Х. Катаев, Р.К.Раджабов, М. Тошматов.-Душанбе: Ирфон, 2001.
9. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан: офиц.текст. - Душанбе, ТСРТ, 2008.
10. Ковалев А. А. СГТС: ҳолати кунунӣ ва дурнамои шомилшавии давлат ба СГТС/СУС.
11. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов.- Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.
12. Хабибов С., Джамшедов М. Международная торговля / С. Хабибов, М. Джамшедов. –Душанбе: Ирфон, 2007. -265с.
13. Абдусаломзода, А. М. Сиёсати хориҷӣ омили муҳимми ҳимояи манфиатҳои миллий / А. М. Абдусаломзода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 4-3(65). – Р. 360-371. – EDN OLIJRN.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И СПЕЦИФИКА ТАМОЖЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

АЛИЕВ МАХМАДЖОН БАХРОНОВИЧ,

к.э.н., и.о. доцент кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета
коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти ¹/₂, 734061, Республика Таджикистан,
Тел.: +935388042

E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

В статье рассматривается и изучается один из вопросов, актуальный в современных условиях. Автор рассматривает систему таможенных отношений и ее теоретические аспекты. В ходе исследования установлено, что система таможенных отношений охватывает деятельность таможенных организаций на рынке таможенных услуг, и ее совершенствование может обеспечить эффективность таможенной системы. Также в статье автор исследовал сущность терминов услуг в связи с их дальнейшим укреплением в системе таможенных отношений с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, высказал свои взгляды на данные термины.

В целом в статье рассматриваются теоретические аспекты системы таможенных отношений в современных экономических условиях, а также автором даются рекомендации

по совершенствованию системы таможенных услуг, применение которых в таможенной системе не лишено преимуществ.

Ключевые слова: таможенная деятельность, таможенные отношения, таможенные услуги, внешнеторговый оборот, таможенная граница, таможенное управление, внешняя торговля, таможенный тариф, деловые партнеры, внешнеэкономические связи, международные экономические отношения.

ORIGIN AND SPECIFICITY OF CUSTOMS RELATIONS

ALIEV MAHMADJON BAHRONOVICH,

researcher, acting associate professor of the Department of Customs Affairs of the Tajik State University of Commerce, Dunanbe, A. Dekhoti Street 1/2, 734061, Republic of Tajikistan, resident of Dushanbe, A. Savdo Street, house 26.

Phone: +992935388042

E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

The article examines and studies one of the issues that is relevant in modern conditions. The author examines the system of customs relations and its theoretical aspects. During the study, it was established that the system of customs relations covers the activities of customs organizations in the customs services market, and its improvement can ensure the efficiency of the customs system. Also in the article, the author examined the essence of service terms in connection with their further strengthening in the system of customs relations from the point of view of domestic and foreign scientists, expressed his views on these terms.

In general, the article examines the theoretical aspects of the customs relations system in modern economic conditions, and the author also gives recommendations for improving the customs services system, the use of which in the customs system is not without advantages.

Keywords: customs activities, customs relations, customs services, foreign trade turnover, customs border, customs administration, foreign trade, customs tariff, business partners, foreign economic relations, international economic relations.

ТДУ: 336.77

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗИ ХУРД

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

д.и.и., профессори кафедраи “Идораи молияи давлатӣ”-и Академияи идораи давлатии назди
Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел. 905557788, E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

ШАРИПОВ ХУШБАХТ ПРИМҚУЛОВИЧ,

н.и.и., дотсенти Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. 734003, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш.Душанбе, Х. Рӯдакӣ, 146.

Дар мақолаи мазкур, қайд шудааст, ки дар Тоҷикистон маблағгузориҳои иқтисодӣ милли дар шароити муосир пурра ташаккул наёфтааст. Дар системаи қарзӣ ва механизми тадбиқии пасандозҳои корхонаҳо ва аҳоли ба қарзҳои бонкӣ ва сармоягузориҳо пурра амал наменамояд. Сатҳи пасти воситаҳои пулии бонкҳо, ташилотҳои қарзи хурд, ширкатҳои сугуртавӣ ва ғайра имконият намедиханд, ки талаботҳои бахши воқеии иқтисодиётро таъмин намоянд. Хизматрасониҳои молиявии онҳо маҳдуд буда, танҳо хизматрасониҳои кӯтоҳмӯлатро ба ҷо меоранд ва аз навсозии иқтисодии истеҳсолиро надоранд.

Муаллиф адабиётҳои илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ доир ба моҳияти ибораи «мблағгузориҳои хурд» таҳқиқ намуда, таърифи муаллифии худро дар мазмун зерин пешниҳод намудааст. «Қарзи хурд - низомии пешниҳоди маблағҳои муайяни «дастрас» ба қишри васеи аҳоли аз ҷониби ташилотҳои молиявӣ фаҳмида мешавад, ки тавонад барои ташили фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасмандии аҳолиро таъмин намояд ва дар давоми се рӯзи тақвими бе пешниҳоди кафил бо фоизи солони на зиёда аз 25 фоизи фоиди соҳибкорӣ дар доираи 75 фоизи арзиши гавари воситаҳои асосии қарзгиранда, бо бозпас гардонидани қарз ва фоизи он пас аз фуруши моли соҳибкор баробар бошад».

Калидвожаҳо: асосҳои назариявӣ, моҳият, қарзи хурд, маблағгузорӣ, иқтисодиёти милли, пасандозҳо, корхонаҳо, аҳоли, сармоягузориҳо, сатҳи пасти, воситаҳои пулӣ, бонкҳо, ташилотҳои қарзи хурд, ширкатҳои сугуртавӣ, хизматрасонӣ, таърифи муаллифӣ, маблағҳои муайян, ташилотҳои молиявӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, ҳавасмандии аҳоли, фоиз.

Ҷустуҷӯи роҳҳои раҳии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бӯҳрони бамӣномада ва таъмини рушди устувори иқтисодиёт дар замони муосир водор месозад, ки роҳҳои гуногуни маблағгузориҳои соҳаҳои истеҳсолотро ҷустуҷӯ намоем ва самаранокии истифодаи онро таъмин намоем.

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” омадааст, ки “Сиёсати пулиро қарзӣ ба он нигаронида шудааст, ки мушкilotҳои бахши молиявии кишварро ҳал намуда, ба муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ табдил ёфта, барои рушди босуботи иқтисодиёти милли ва шароитҳои мусоид фароҳам оварад ва ба таъсири тақонҳои беруна устувор бошад”.

Мушкilotи асосӣ дар он зохир мегардад, ки бахш ҳоло ҳамчун асоси маблағгузориҳои иқтисодиёти милли пурра ташаккул наёфтааст. Ҳоло онҳо иқтисодии сафарбаркунии пасандозҳо ва механизми тадбиқии онҳо ба қарзҳои бонкӣ ва сармоягузориҳо самаранок истифодаро надоранд.

Сатҳи пасти воситаҳои пулии ниҳодҳои молиявии амалкунанда (бонкҳо, ТХҚ, ширкатҳои сугуртавӣ ва ғ.) имконият намедиханд, ки талаботи бахши воқеии иқтисодиётро таъмин намоянд. Хизматрасониҳои молиявии онҳо маҳдуд буда, танҳо

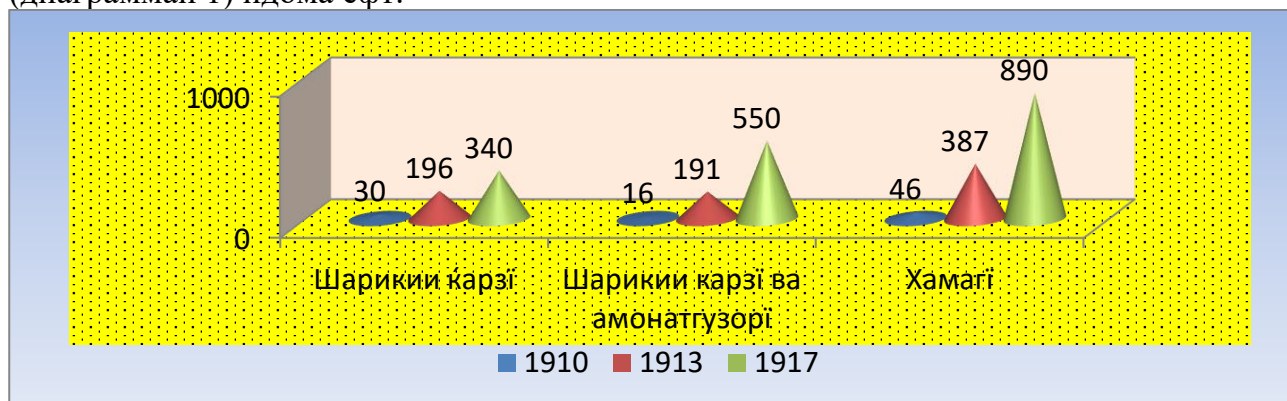
хизматрасонии кӯтоҳмуҳлатро ба ҷо меоранд ва азнавсозии иқтидори истеҳсолиро надоранд.” [3]

Яке аз ҷанбаҳои асосии хизматрасонии молиявӣ ба иқтисодиёт, хусусан иқтисодиёти кишоварзӣ, ки шаклҳои хурди хоҷагидорӣ дар он бартарӣ дорад, талабот ба қарзи хурд дар солҳои охир якҷанд маротиба афзоиш ёфтааст, вале ҷанбаҳои назариявӣ-методологии он то ҳанӯз яке аз масъалаҳои камтаҳқиқшуда боқӣ мондаанд.

Моҳияти назариявии низоми маблағгузори молиявӣ, махсусан, қарздиҳии хурде, ки ба коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ ва инчунин мубориза бо судхӯрӣ раवона карда шудааст, аслаш аз давраҳои қадим маншаъ мегирад.

Дар асри XVIII бо рушди истеҳсолот дар Аврупо ва ИМА саҳми қарз ва таъсири он ба иқтисодиёт ба таври амиқ мавриди таҳқиқот қарор дода мешавад. Бисёрии олимони ҳамон давра назарияҳои гуногунро, ки ба қарздиҳӣ алоқаманд буданд, омӯхта онҳоро такмил дода дар амал истифода намудаанд. Ҷоиз аст, қайд намоем, ки инчунин назарияҳои коркард гардида буданд, ки онҳоро метавон ҳаёли ҳисобид. Ба онҳо назарияи «Қарзи Ройгон»-и Ж. Прудон (солҳои 1809-1865) метавон мансуб донист. Новобаста аз ихтилофҳои зиёди қонунҳои иқтисоди бозорӣ, назарияи мазкур гоյаҳоеро дарбар мегирад, ки имрӯз қарзи хурди муосир онҳоро истифода менамояд.

Дар Осиёи Марказӣ (кунунӣ) ғаёлгардонии муносибатҳои қарзи хурд махсусан дар оғози асри XX ба ҷашм мерасид. Қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби Россияи Подшоҳӣ мақсадҳои стратегиро пайгирӣ менамуд, ки Осиёи Марказиро ба сарчашмаи ашё барои саноати нахӣ - пахтаи он мубаддал мегардонд. Муассисаҳои қарзи хурд дар шароити Туркистон, баҳри хизматрасонии танҳо хоҷагиҳои хурд мутталиқ дониста шуда буданд, ки дар онҳо ҳуди сардори хонавода ва оилаи он дар кор ширкат меварзид, на онҳое, ки заминҳои худро тавассути коргарони кироӣ коркард месохтанд. Таърихи пайдоиши қарзи хурд дар Туркистон тӯлонӣ нест. Рушди шиддатноки шарикӣ қарзӣ ва аъзоӣ онҳо дар кишвари Туркистон аз соли 1910 оғоз ёфта то соли 1917 (диаграммаи 1) идома ёфт.

Диаграммаи 1. - Рушди ташкилотҳои қарзӣ дар кишвари Туркистон (солҳои 1910-1917)

Сарчашма: [12]

Дар ҳашт сол (1910-1917) шумораи ташкилотҳои қарзӣ қариб 20 маротиба афзоиш ёфт, ки он бешак аз ҷаззобияти истифодаи баланди он, махсусан, дар рушди пахтапарварӣ шаҳодат медиҳад.

Баъдан, дар алоқамандӣ бо омадани ҳокимияти шӯравӣ кооперативҳои қарзӣ (иттиҳодҳо) мунтазам бартараф карда шуданд. Таърихи муносири қарздиҳии хурдро бо номи дорандаи ҷоизаи Нобелӣ М. Юнус алоқаманд медонанд. Бонки таъсисдодаи он

бо номи «Grameen Bank» яке аз намунаҳои «классик»-и маблағгузори хурди самаранок гардид. «Grameen Bank» ба қишри аҳолии камбизоат қарздиҳиро шуруъ намуд, ки воқеан наметавонист аз ҷон бонк қарз бигирад.

Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионии худ мо тасмим гирифтем, ки моҳияти иқтисодии мафҳуми қарзи хурдро таҳқиқ намоем ва нуқтаи назари худро таҳия намоем. Дар адабиёти мавриди таҳқиқи мо қароргирифта ибораи қарзи хурд кам истифода бурда шудааст. Дар адабиёти илмӣ ва луғатҳои мавҷуда асосан ибораи «маблағгузори хурд» истифода мешавад.

Масалан, дар луғати векипедия тавсияи зерин дода мешавад: «маблағ-гузори хурд (аз забони англ, *microfinance*) - ин соҳаи молиявие мебошад, ки бо пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии базавӣ ба одамони камбизоат, ки ба хизматрасониҳои одии молиявӣ иддао надоранд, машғул мебошад».

Истилоҳи «маблағгузори хурд» аслаш «воридотӣ» буда, пешниҳоди маблағҳои камро барои дастгирии қишри камбизоати аҳоли, рушди соҳибкории хурдро тавассути қарздиҳии имтиёзноки бонкӣ ва ташкилотҳои ғайрибонкии молиявӣ-қарзӣ ба онҳоро (аз фондҳои гуногун, кооперативҳои қарзӣ ва ғайра) аз рӯи 28 барномаҳои махсуси ҳукуматӣ ва байналхалқӣ маънидод месозад. Маблағгузори хурд-низоми хизматрасониҳои молиявие мебошад, ки ба гурӯҳи аҳолие марбут доништа шудаанд, ки дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ба онҳо маҳдуд ё пурра аз он маҳрум мебошанд [9].

Бо рушди маблағгузори хурд мафҳуми он низ такмил ёфт. «Маблағгузори хурд хизматрасониҳои чаканаи молиявиро бо маблағи начандон калон (муфовиқи гурӯҳбандии СММ - то 300% аз нишондиҳандаи ММД ба сари аҳоли) маънидод месозад, ки барои мизочоне, ки дорои сатҳи пасти даромад, ё дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявии анъанавиро доро намебошанд, марбут доништа шудаанд. Аз рӯи дарки муосир он қарздиҳӣ, пасандознамоӣ, суғуртанамоӣ, лизинг, интиқоли маблағҳо ва пардохтҳо (ки консепсияи таъминсозии базавии молиявиро инъикос месозад - LISTEC - *leasing, insurance, savings, transfers and crediting*), дар бар мегирад, ҳол он ки, сараввал, зери мафҳуми маблағгузори хурд танҳо қарздиҳии хурди шахсӣ фаҳмида мешуд».

Маблағгузори хурд - ин фаъолият оид ба пешниҳоди хизмат-расониҳои молиявӣ (аз ҷумла, пасандозҳо, воситаҳои пулӣ, интиқолҳо ва пардохтҳо, пешниҳоди қарзҳо) бо маблағи начандон калон мебошад. Ҳамагӣ якчанд сол пеш истилоҳи «маблағгузори хурд» методологияи қарздиҳиро бо истифодабарии роҳҳои самаранокӣ таъминсозии боздеҳии қарзҳо барои пешниҳод ва ҷалби қарзҳои кӯтоҳмуддат дар миёни соҳибкорони хурд маънидод месохт. Имрӯз истилоҳи «маблағгузори хурд» васеътар фаҳмида шуда, пешниҳоди хизматрасониҳои маблағгузори хурдро ба субъектҳои соҳибкории хурд ва қишри аҳолии камбизоат маънидод месозад. Ӯ хизматрасониҳоро оид ба пешниҳоди қарзҳо, қабули ҳиссагузориҳо, суғуртакунонӣ ва интиқоли маблағҳо ва инчунин дигар хизматрасониҳои молиявиро дар бар мегирад. Новобаста аз он ки дар айни замон, тавсияи умумии истилоҳи «маблағгузори хурд» вучуд надорад, мафҳуми мазкурро аз дидгоҳи гурӯҳи олимоне, ки аз дидгоҳи мо, қисман ё пурра истилоҳи мазкурро тасвир месозанд, аз назар мегузаронем. «Маблағгузори хурд – ин намуди фаъолияти мебошад, ки бо пешниҳодсозии доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ (қарзҳо, пасандозҳо, хизматрасониҳои ҳисобабаробаркунӣ-ҳазинавӣ, суғуртанамоӣ ва ғайра) барои хоҷагиҳои хонавода ва корхонаҳои хурд» алоқаманд мебошад. Дар мафҳуми умумии қабулгардида, маблағгузори хурдро метавон пешниҳоди расмӣ

хизматрасониҳои молиявӣ ва пурракунандаи иҷтимоӣ ба субъектони соҳибкории хурд ва шахсони воқеӣ марбут донист. [4].

Маблағгузориҳои хурд ҳамчун муносибатҳои махсуси молиявӣ-қарзӣ миёни ташкилотҳои молиявӣ ва МФХ дар шароити наздикии ҳудудӣ ва алоқаи шахсӣ оид ба афсунсозии захираҳои молиявӣ ва пешниҳоди содакардашудаи онҳо аз рӯи принципҳои зерин мебошад: пардохтпазирӣ, кӯтоҳмуддатӣ, боздеҳӣ, боварӣ оид ба истифодабарии мақсаднок ба рушди хоҷагӣ. Дар шарҳи муаллифӣ қарздорони захираҳои молиявӣ ба гурӯҳи «шаклҳои хурди хоҷагидорӣ» муттаҳид карда шудаанд, ки диққати худро ба нақши иҷтимоии муносибатҳои молиявӣ ва мақсадҳои қарзгирии захираҳои молиявӣ (рушди хоҷагӣ) равона кардаанд. «Маблағгузориҳои хурд пешниҳоди спектори васеи хизматрасониҳоро ба монанди қарзҳо, пасандозҳо, хизматрасониҳои ҳисобӣ-ҳазинавӣ, суғуртакунонӣ ва ғайра барои хонавода ва корхонаҳои хурд бо сатҳи нисбатан баланди даромад ифода менамояд» [11].

А.В. Абишева дар қори худ маблағгузориҳои хурдро ҳамчун яке аз усулҳои таъмини молиявии тижорати хурд дониста, ба хизматрасониҳои молиявии хурд, додани қарзҳо марбут медонад [1].

Агар як гурӯҳи таҳқиқгарон маблағгузориҳои хурдро бо қарздиҳии хурд ё додани қарз шабоҳат диҳанд, он гоҳ гурӯҳи дигар, маблағгузориҳои хурдро ҳамчун хизматрасонӣ танҳо барои субъектҳои соҳибкорӣ марбут медонанд.

Ҳамин тавр, масалан, дар ҳуҷҷати барномавии «Маблағгузориҳои хурд дар Россия» чунин шарҳ оварда мешавад: «*Маблағгузориҳои хурд* – ин намуди фаъолияти мебошад, ки бо хизматрасонӣ алоқаманд мебошад» [9]. Дар ин сарчашма шарҳи васеи маблағгузориҳои хурд, ки аз ҷониби Маргарита Робинсон дар китоби «Масъалаҳои стратегияи маблағгузориҳои хурд» (1998)» ҷой дорад, оварда мешавад: «*Маблағгузориҳои хурд*, ин пешниҳоди хизматрасониҳои хурди молиявие мебошад, ки бо додани қарз ва қабули пасандозҳо, ба нафароне, ки бо парвариши маҳсулотҳои кишоварзӣ ё чорводорӣ машғуланд; дорандагони корхонаҳои хурде, ки дар онҳо маҳсулот истеҳсол ё коркард гардида, таъмир ё фаъолияти тижоратӣ анҷом дода мешавад ба ҳисоб мераванд».

Инчунин дигар шарҳҳо низ дода мешаванд: Аз ҷумла «маблағгузориҳои хурдро метавон ҳамчун маблағгузориҳои расмӣ бо ҳаҷми начандон калон ба соҳибкорони хурд ва дорои мушкилиҳо оид ба дастрасии маблағгузориҳои анъанавӣ аллакай дар давраи рушдаш марбут дониста шуда, ба ҳамворсозии шиддатнокии иҷтимоӣ дар ҷамъият, баландбардории сатҳи некуаҳволии аҳоли, таъминсозии шуғл, рушди соҳибкорӣ равона карда шудаанд», маънидод сохт. Мо бо андешаи мазкур низ розӣ нестем, ки қарздиҳии хурд ин хизматрасониҳо танҳо барои субъектҳои соҳибкорӣ мебошанд, зеро маблағгузориҳои хурд - ин хизматрасониҳои молиявӣ барои кишии васеи аҳоли дар назар дошта шудааст.

Дар «Дастурамал оид ба таҳлили маблағгузориҳои хурд» принципҳои идоракунии роҳбарикунанда ва назорат дар бахши маблағгузориҳои хурд чунин шарҳ оварда мешавад: «маблағгузориҳои хурд» пешниҳоди хизмат-расониҳои бонкиро ба аҳолии камбизоат, махсусан қашшоқ ва кишии аҳолии хеле қашшоқро дар бар мегирад.

Дар маводҳои конференсияи байналхалқии «Маблағгузориҳои хурд дар Россия» махсусан қайд карда шудааст, ки қарздиҳии хурд – ин аниқтараш «якумин кумаки молиявӣ» мебошад, онро набояд ҳамчун маблағгузориҳои базавӣ аз назар гузаронид. Чунончи, дар шарҳи классикии қарздиҳии хурд чунин оварда мешавад, ки - ин «Маблағҳои кӯтоҳ», мебошанд, ки бо ғоизии баланд ҳангоми оғознамӣ ё пуррасозии воситаҳои гардон дода мешаванд» [10].

Мо бо шарҳи мазкур, оид ба он ки қарздиҳии хурд метавонад ҳамчун

маблағгузории базавӣ баромад кунад, розӣ ҳастем. Дар шароите, ки қисми аҳолии ҷаҳон расман камбизоат шуморида шуда, ҳангоме, ки миллионҳо соҳибкорон аз имконияти истифодабарии сарчашмаҳои анъанавии (бонкӣ) маблағгузорӣ маҳрум мебошанд, маҳз қарзгирии хурд муаммои онҳоро ҳал намуда барои онҳо базавӣ мебошанд. Қарзи хурд - ин «кумаки якуми молиявӣ буда», сарчашмаи анъанавии молиякунонӣ мебошад.

Омӯзиши мафҳуми маблағгузории хурд, ки дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ оварда мешавад ва инчунин дидгоҳи таҳқиқотчиёни алоҳида ба олими тоҷик Ҳикматов У.С. имкон фароҳам оварданд, ки чунин хулосабарорӣ намояд:

- «Мафҳуми умумӣ, ягонаи маблағгузории хурд дар айни замон дар ҷаҳон вучуд надорад;
- Якҷанд гурӯҳи олимон ва таҷрибадороне вучуд доранд, ки зери мафҳуми маблағгузории хурд инро мефаҳманд :
 - Гурӯҳи 1. Хизматрасониҳо махсусан оид ба додани қарзҳои хурд (микрозаймҳо);
 - Гурӯҳи 2. Хизматрасониҳо махсусан барои субъектҳои соҳибкорӣ;
 - Гурӯҳи 3. Хизматрасониҳо махсусан барои камбизоатҳо».

Қарз ин маблағест, ки ба субъекти хоҷагидорӣ бо шартҳои баргардонидан, муҳлатнокӣ, фоизнокӣ дода мешавад.

Принсипи баргардонидани қарзи бонкӣ маънои онро дорад, ки пуле, ки дар шакли қарз гирифта шудааст, барои қарзгир ҳамчун манбаи муваққатии молиявӣ хизмат мекунад ва бояд баргардонида шавад.

Принсипи муҳлатнокӣ аз принсипи баргардонидан бармеояд: қарзҳо сари вақт бояд баргардонида шаванд, дар ҳолати вайрон намудани ин қоида он боиси истифодаи ҷораҳои дахлдори пешбиниамудаи меъёрҳои ҳуқуқӣ мегардад.

Татбиқи принсипи қарздихии бонкӣ ба хусусияти баргардонии хизматрасониҳои бонкҳо дар самти пешниҳоди қарз асос ёфтааст. Одатан, қарзи бонкӣ бо фоиз ситонида мешавад. Андозаи фоизҳо аз ҷониби тарафҳо тибқи шартномаи қарз мустақилона муайян карда мешавад. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ, он дар ниҳоят аз талабот ва пешниҳоди маблағ дар бозори қарз вобаста аст.

Манбаи ҳаракати қарз ин арзиш мебошад. Қарз на дар соҳаи истеҳсолот, балки дар соҳаи мубодила ба миён меояд, ки соҳибони мол ҳангоми кӯшиши равобити иқтисодӣ бо ҳамдигар дучор мешаванд. Асоси иқтисодии пайдоиш ва рушди муносибатҳои қарзӣ гардиш ва гирдгардиши сармоя мебошад, ки бо давомдорӣ ва ҳамзамон тағйироти муҳталиф вобаста ба эҳтиёҷ ба захираҳо ва манбаҳои фарогирӣ тавсиф меёбад. Бо назардошти гуногунии барқароршавии арзиши ҷузъҳои ҷудогонаи иқтисодии истеҳсолӣ, хусусиятҳои истеҳсолот, хусусияти фурӯши маҳсулот, омилҳои гуногуни мавсимӣ, гардиши нобаробари сармоя ба амал меоянд. Ин ба он оварда мерасонад, ки баъзе субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дорои захираҳои пули нақд мебошанд, дар ҳолеки дигарон аз камбудии он танқисӣ мекашанд. Муносибатҳои қарзӣ ихтилофи норасоии муваққатии маблағҳои пулиро байни истеҳсолот ва гардиши воситаҳои пулиро фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, имконияти пайдоиши муносибатҳои қарзӣ ба гардиш ва гардиши сармоя хос аст, аммо татбиқи он вучуд доштани субъектҳои муносибатҳои қарзӣ ва ҳамоҳангсозии мутақобилаи манфиатҳои онҳо талаб мекунад. Субъектҳои муносибатҳои қарзӣ, ки аз ҳамдигар ҷудо буда, метавонанд манфиатҳои худро амалӣ намоянд. Бартарафкунии муваққатӣ ин аст, ки қарз интиқоли захирахоро аз гузашта ба ҳозира ва аз оянда ба ҳозира осон менамояд, яъне дар айни замон, он захирахоро, ки

қаблан ташкил шуда буданд, қарз онҳоро ба манфиати рушди иқтисодӣ ба кор мебарорад ва захираҳои ояндаро пешбинӣ мекунад, бо кумаки қарз дар айни замон хароҷотеро ба даст овардан мумкин аст, ки дар оянда ғоида ба даст оранд.

Аслан дар шароити кунунии Тоҷикистон таҳти мафҳуми қарз маблағи пулӣ ё моле ғамиди мешавад, ки муваққатан ва бе талаби иловапулӣ ё бо талаби он бо каси дигар дода шудааст. Дар адабиёти классикии тоҷикӣ истифодаи мафҳуми «вом» бештар ба назар мерасад.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ (масалан аврупоӣ) маблағ ё моли муваққатан ба каси дигар (бе талаби иловапулӣ) додашуда «ёрдами молиявӣ» ва ё «ёрдам» ном дорад.

Дар адабиёти иқтисодии русӣ ва англисӣ мафҳумҳои зиёд – кредит (credit), ссуда, займ (Loan), долг (debt) истифода мешаванд. Масалан, кредит (credit) ин чамъи муносибатҳои иқтисодист, ки тавассути онҳо маблағҳои пулии озодмонда бо шартҳои баргардонидашавию додани иловапулӣ муваққатан ба каси дигари ҳуқуқӣ ё воқеӣ дода мешаванд. Ин муносибатҳо аз шиносшавӣ бо ғамолияти қарзгиранда оғоз ёфта, бо муайян кардани шартҳои бастанӣ шартнома, додани маблағи пулӣ, назорати истифодаи мақсаднок ва дар ҳолати муайяншуда баргардонидани он ба анҷом мерасанд. Дар забони тоҷикӣ низ истифодаи калимаи кредит раво аст, вале то ҳол он вирди забони мардум нагаштааст. Ба мафҳуми «қарз» мафҳумҳои «ссуда»-и русӣ ва (Loan)-и англисӣ ҳаммаъноянд, ки истифодакунандаи маблағи пулии ба қарз додашуда мебошанд.

Асоси пайдоиши талабот ба қарзро дар соҳаҳои истеҳсолоту савдо ва хизматрасонӣ чустан зарур аст. Ҳангоми гардиш ва гирдгардиши сармоя маблағҳои каме аз ширкатҳо ва шахсони алоҳида муваққатан озод мемонад, ҳол он ки ширкатҳою шахсони дигар бо сабабҳои гуногуни дар поён овардашуда ба истифодаи муваққатии ин маблағҳо ниёздоранд.

Зарурияти истифодаи қарз бо сабабҳои зерин ба миён меояд:

✓ мавҷудияти фосила байни замони маблағгузорӣ ва замони бозгашти маблағҳои пулии барои истеҳсоли маҳсулот сарфшуда;

✓ вобаста ба давомнокии силсилаи истеҳсоли фосилаи байни харчи маблағ ва фурӯши молу баргардонидани пул метавонад гуногун бошад;

Дар соҳаи кишоварзӣ вобаста ба мавсимӣ будани истеҳсоли маҳсулот ин амал бисёртар ба назар мерасанд. Масалан, дар соҳаи пахтакорӣ хароҷот барои хариди сузишворӣ, доруҳои кимиёвӣ ва додани музди меҳнат аз аввали сол шуруъ мешавад. Танҳо моҳҳои сентябр-октябр саршавии чиниши пахтаю фурӯши он имкон медиҳад, ки хоҷагӣ соҳиби маблағи муайян гарданд. То ин дам талабот ба воситаи пулӣ зиёд аст ва аксари хоҷагӣҳо бо сабаби надоштани воситаҳои худӣ ба қарз эҳтиёҷдоранд.

Масалан, нархи пахта вобаста ба кам шудани захираҳои он дар бозори ҷаҳонӣ моҳҳои июн-август боло меравад ва баробари сар шудани чиниши он боз ба сатҳи аввала бар мегардад. Аз ин рӯ, қисме аз ширкатҳои пахтафурӯш захираҳои пахташонро то болоравии нарх нигоҳ дошта, баъдан ба бозор мебароранд. То ин дам, онҳо талаботи иловагӣшонро аз ҳисоби қарзи бонкӣ қонеъ мегардонанд.

✓ ба ҳам мувофиқ наомадани вақти фиристодани мол ва вақти гирифтани пули он.

Вобаста ба дур будани харидор аз фурӯшанда, нобоварӣ ба фурӯшанда оид ба иҷрои уҳдадорихояш (масалан, оид ба миқдор, намуд, сифати моли фиристодашаванда) ва сабабҳои дигар вақти фиристодан ё супоридани мол ба харидор ва вақти гирифтани пули он ба ҳам рост намеояд. Зарурати таъмини мунтаззами истеҳсоли маҳсулот

истифодаи қарзро барои хариди ашёи хом, пӯшонидани харочоти истеҳсолию додани музди меҳнат талаб мекунад.

✓ зарурати васеъ кардани истеҳсолот ва хариду истифодаи технологияи нав.

Суръати баланди пешрафти илму техника ва истифодаи натиҷаҳои он барои ба талаботи бозор мувофиқ гардонидани истеҳсолот зарурати истифодаи қарзро талаб мекунад. Рақобати сахт дар бозор молистеҳсол-кунандагонро маҷбур месозад, ки пайваста аз навовариҳои илму техника истифода карда малакаи кормандонашонро баланд бардоранд. Барои иҷрои ин мақсадҳо қисми зиёди онҳо аз қарз истифода меkunанд.

✓ зарурати кам кардани харочот дар истеҳсолоту муомилот бо роҳи таъмини таносуби мусоид баъни воситаҳои худӣ ва ҷалбшаванда (қарзӣ).

Азбаски талабот ба воситаҳои иловагӣ муваққати асту онро метавон аз ҳисоби қарз таъмин кард, зарур нест, ки ширкатҳо соҳибкорон воситаҳои пулии худро беҳаракат дар ҳисобҳояшон нигоҳ доранд. Ҳатто дар ҳолати доштани маблағҳои зиёдатӣ онҳоро пасандоз кардан манфиатовар аст. Талаботи муваққатии дар давоми сол пайдошавандаро метавон аз ҳисоби қарз қонеъ гардонид. Дар Энциклопедияи бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ, омадааст «қарз як намуди шартнома буда, бо шакли пулӣ ё дар шакли мол ифода ёфта пешниҳод карда мешавад. Дар он қайд карда шудааст, ки "қарзи бонкӣ" ҳамчун пулест, ки аз ҷониби бонк барои истифодаи муваққатӣ ба шахсони ҳуқуқӣ, одатан бо ғоизҳо дода мешавад.

Мафҳуми қарз ҳамчун як шакли ҳаракати сармояи қарзӣ ё фонди қарзӣ васеъ паҳн шудааст. Он аҳамияти маҳдуди хусусиятҳои қарзро таъкид мекунад: диққат ба шакл, на ба хусусияти муносибатҳои қарзӣ ва на ба мушаххасоти манфиатҳои иштирокчиёни онҳо дода мешавад. Мафҳуми муносибатҳои қарзӣ назар ба мафҳуми муносибатҳои марбут ба ҳаракати «фонди қарзӣ» ва «сармояи қарзӣ», масалан, муносибатҳои қарзӣ ҳангоми гузоштани амонат дар бонк аст».

Латипова Г.С. дар таҳқиқоти диссертатсионии худ «қарзро ҳамчун механизми асосии ташкилкунандаи муносибатҳои гуногуни иқтисодии байни одамони алоҳида, корхонаҳо ва ширкатҳо, инчунин байни давлатҳо» донистааст [8].

Аммо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд» ибораи «Қарзи хурд», чун қарзе, ки ташкилоти қарзи ба қарзгиранда бо шарт пардохти ғоиз ва баргардонидани он ба муҳлати муайян медиҳад, ки ҳаҷми он аз маблағи муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон зиёд нест» [7].

Дар низомномаи №198-и Бонки милли «қарзи хурд, қарзе дониста мешавад, ки ба қарзгир дода мешавад фонди қарзии хурд ба муҳлати муайян, ғоизҳо бо шартҳои пардохт, ки ҳадди аксар барои он шахсони воқеӣ аз 250 000 (дусаду панҷоҳ ҳазор) сомонӣ ва барои шахсони ҳуқуқӣ аз 350 000 (сесаду панҷоҳ ҳазор) сомонӣ зиёд набошад». [6]

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон «Дар бораи ташкилотҳои ғайрибонкӣ» ибораи "қарзҳои хурд" - маблағе, ки ба қарзгир - субъекти хоҷагидор ё шахси худкор дода мешавад, ба маблағи на зиёда аз сесад миллион сӯм бо шартҳои пардохт, таъхирнопазирӣ ва баргардонӣ, инчунин истифодаи онҳо барои мақсадҳои муайян дар ҳолатҳои пешбиниамудаи шартнома» [5] фаҳмида мешавад.

Дар баробари низоми қарздиҳӣ Ш. Раҳимзода қайд менамоянд, ки «рушди қарздиҳии хурд имконият медиҳад, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва шуғли мустақили шаҳрвандон таъмин карда шавад, ки зимнан аз аҳамияти бузурги қарзӣ гувоҳӣ медиҳад» [13].

Ҳамин тавр, қарзи хурд муносибатҳои вобаста ба пешниҳоди қарздиҳанда дар асоси шартномаи дахлдор ба қарзгир барои истифодаи онҳо дар асоси принципҳои пулакӣ ва шартҳои пардохт бо мақсади ба даст овардани самарайи иловагии иқтисодӣ вобаста буда мебошад.

Мо чунин меҳисобем, ки гурӯҳи таҳқиқгарони дар боло номбурда, маблағгузори хурдро дар маҷмӯъ аз назар нагузаранонидаанд, аз ҳамин сабаб, мафҳуми истилоҳи мазкур аз ҷониби онҳо бо моҳияти маҳдуд шарҳ дода шудааст. Аз баҳри воқеият зарур аст қайд созем, ки мафҳумҳои онҳо аз рӯйи моҳияти маҳдуд қобили қабул буда, вале барои таҳияи қарзи хурд дар миқёси зарурӣ, ки барои он лоиқ аст, кофӣ намебошанд. Ба андешаи мо, қарзи хурдро ҷоиш аст, то ба таври маҷмуавӣ, бо назардошти иқтидор ва хусусиятҳои он аз назар гузаронем.

Бахши бонкӣ ва инчунин дигар ширкатҳо, ба монанди ширкатҳои лизингӣ, машваратдиҳӣ, суғуртавӣ дар маҷмӯъ хизматрасониҳоеро пешниҳод месозанд, ки онҳоро ташкилотҳои маблағгузори хурд низ пешниҳод карда метавонанд. Вале дастрасӣ ба хизматрасониҳои мазкур, то ҳол, маҳдуд мебошад. Маҳз омили дастрасии қарзи хурд ба қишри васеи аҳоли, ба андешаи мо, заминаи асосӣ барои пайдоиши он гардид.

Муваффақиятҳои қарзи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба роҳ мондани шарикӣ ҳақиқӣ мебошад, ки дар он шумораи зиёди муштарӣён асосан деҳот ҷалб карда мешавад. Қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз тарафи ташкилотҳои молиявӣ хурд дар он даврае, ки дигар институтҳои молиявӣ ба ин соҳа аҳамияти назаррас намероданд, оғоз гардид ва сатҳи низоми молиявӣ – қарзиро мутлақо дигар намуд.

Самаранокии қарзи хурд ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои асосии молиякунонии соҳаи кишоварзӣ дар як муддати кӯтоҳ боло рафта хавас- мандкунии ташкилотҳои молиявӣ хурдро таъмин намуда ва аз ин ҷо онҳо ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд. Ҳамин тавр, нуктаи назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ, адабиёти мавҷуда ва луғатҳои иқтисодиро доир ба моҳияти мафҳуми қарзи хурдро омӯхта, ба чунин хулоса омадан мумкин аст.

Ҳамин тавр, асосҳои назариявӣ ва моҳияти иқтисодии қарзи хурдро таҳқиқ намуда чунин хулоса намудан мумкин аст:

1. Дар Тоҷикистон маблағгузори иқтисодиёти миллӣ дар шароити муосир пурра ташаккул наёфтааст. Дар системаи қарзӣ ва механизми тадбиқии пасандозҳои корхонаҳо ва аҳоли ба қарзҳои бонкӣ ва сармоягузориҳо пурра амал наменамояд. Сатҳи пасти воситаҳои пулии бонкҳо, ташкилотҳои қарзи хурд, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра имконият намедиҳанд, ки талаботҳои бахши воқеии иқтисодиётро таъмин намоянд. Хизматрасонии молиявӣ онҳо маҳдуд буда, танҳо хизматрасонии кӯтоҳмуҳлатро ба ҷо меоранд ва азнавсозии иқтидори истеҳсолиро надоранд.

2. Бинобар раванг ёфтани шаклҳои хурди хоҷагидорӣ дар кишоварзӣ рағбати бонкҳо барои маблағгузорӣ коҳиш дода, талабот ба қарзи хурд якҷанд маротиба афзоиш ёфтааст, вале ҷанбаҳои назариявӣ-методологии он то ҳанӯз яке аз масъалаҳои камтадқиқшуда боқӣ мондаанд.

3. Дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон фаъолгардонии муносибатҳои қарзи хурд дар оғози асри XX, аз ҷониби Россияи Подшоҳӣ тавассути қарз онро ба сарчашмаи ашё барои саноати нахӣ - пахтаи худ мубаддал мегардонд. Таърихи пайдоиши қарзи хурд дар Туркистон тӯлонӣ нест ва аз соли 1910 оғоз ёфтааст.

4. Дар адабиётҳои илмӣ бештар ибораи «мблағгузори хурд»-ро истифода мебаранд, вале он вазифаи қарзи хурдро мебозид. Як гурӯҳи таҳқиқгарон маблағгузори

хурдро бо қарздиҳии хурд ё додани қарз шабоҳат диҳанд, он гоҳ гурӯҳи дигар, маблағгузори хурдро - ҳамчун хизматрасонӣ танҳо барои субъектҳои соҳибкорӣ марбут медонанд. Ибораи қарзи хурд дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд», чун қарзе, ки ташкилоти қарзӣ ба қарзгиранда бо шартӣ пардохти фоиз ва баргардонидани он ба муҳлати муайян медиҳад, ки ҳаҷми он аз маблағи муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон зиёд нест».

5. Ба назари мо, гурӯҳи таҳқиқгарони дар боло номбурда, маблағгузори хурдро дар маҷмӯъ аз назар нагузаронидаанд, аз ҳамин сабаб, мафҳуми истилоҳи мазкур аз ҷониби онҳо бо моҳияти маҳдуд шарҳ дода шудааст.

Аз дидгоҳи мо, зеро мафҳуми «қарзи хурд - низоми пешниҳоди маблағҳои муайяни «дастрас» ба қишри васеи аҳолии аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ фаҳмида мешавад, ки тавонад барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасамандии аҳолиро таъмин намояд ва дар давоми се рӯзи тақвимӣ бе пешниҳоди кафил бо фоизи солони на зиёда аз 25 фоизи фоиди соҳибкорӣ дар доираи 75 фоизи арзиши гавари воситаҳои асосии қарзгиранда, бо бозпас гардонидани қарз ва фоизи он пас аз фурӯши моли соҳибкор баробар бошад».

Дар шарҳҳои худ мо хусусияти асосии қарзи хурдро қайд намудем, ки он – дастрасӣ, фоизи кам, гавари эҳтимолӣ ва муҳлати бозгардонидани он мебошад. Зеро мафҳуми дастрасии қарзи хурд мо низоми пешниҳоди хизматрасониҳоеро мефаҳмем, ки ба онҳо барои ҳамаи қишри аҳолии, махсусан барои қишри аз ҷиҳати иҷтимоӣ-заиф, яъне аҳолии «камбизоат», ки ба сарчашмаҳои анъанавии қарз дастрасӣ надоранд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абышева А. В. Финансовое обеспечение малого предпринимательства: Автореф. дис. канд. экон. наук. СПб., 2009. -12 с.
2. Ашуров И.С., Шарипов Х.П. Такмили истифодаи қарзи хурд дар рушди кишоварзии Тоҷикистон. Монографияи илмӣ. -Душанбе: Аршан. 2024.-172 с.
3. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба натиҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат дар соли 2009 бахшида шуда ва вазифаҳо барои соли 2010. <http://www.president.tj/rus/novostee300110a.html>
4. Гриб Р.Б. Развитие сектора микрофинансирования в Российской Федерации: Автореф. дис... канд. экон. наук. Волгоград, 2008. – 6 с.
5. Закон Республики Узбекистан «О небанковских кредитных организациях и микрофинансовой деятельности» от 20 апреля 2022 года №ЗРУ-765
6. Инструкция «О порядке регулирования деятельности микрокредитных фондов» №198
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои молиявӣ хурд» таҳти №38 аз 17.05.2004 // Маҷмуи қонунҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2005). Душанбе, 2005. – 736 с.
8. Латипова Г.С. Такмили механизми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ. дисс.. барои дарёфти н.и.и, - Душанбе. 2022. –С.25
9. Микрофинансирование в России. Программный документ. Апрель 2001 г. Поддержка развития малого предпринимательства СМЕРУС 9803. <http://www.nisse.ru/business/article/article1194.html?effort=>
10. Микрофинансирование в России. Материалы международной конференции. М. 1997. <http://nisse.ru/business/article/article1368.html?effort=>

11. Принципы, опыт и перспективы взаимодействия банков и небанковских микрофинансовых организаций России [Текст] / Под ред. О.М. Шестоперова; Национальный институт системных исследований проблем предпринимательства. М., - 2004. - 10 с.
12. Ҳикматов У.С. Организационно-экономические основы становления и развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан) Диссертация илмӣ. Бишкек. 2012
13. Шариф Раҳимзода. Бонкдорӣ ва сиёсати пулию қарзӣ (1991-2011) [Матн]. – Нашри аввал. – Душанбе, 2011. – 176 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ МИКРОКРЕДИТА

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

д.э.н., профессор кафедры «Государственное финансовое управление» Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33.
Тел. 905557788, E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

ШАРИПОВ ХУШБАХТ ПРИМКУЛОВИЧ,

к.э.н., доцент Таджикского аграрного университета имени Ш. Шохтемура.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки, 146.

В данной статье отмечается, что финансирование национальной экономики в Таджикистане не до конца сформировано в современных условиях. В кредитной системе и механизме перевода депозитов предприятий и населения в банковские кредиты и инвестиции он реализован не в полной мере. Низкий уровень средств банков, микрокредитных организаций, страховых компаний и т.д. не позволяет им удовлетворять потребности реального сектора экономики. Их финансовые услуги ограничены, они предоставляют лишь краткосрочные услуги и не имеют возможности обновлять свои производственные мощности.

Автор исследовал научную литературу, официальные документы по сути термина «малое финансирование» и представил свое авторское определение в следующем содержании. «Микрокредитование – это система предоставления финансовыми организациями определенных денежных средств, «доступных» широкому слою населения, способная обеспечить мотивацию населения к организации предпринимательской деятельности и в течение трех календарных дней без предъявления поручителя с годовой процентной ставкой не более 25 процентов прибыли бизнеса в пределах 75 процентов залоговой стоимости основных средств заемщика должны быть равны погашению кредита и его процентов после реализации товаров бизнеса.

Ключевые слова: *теоретические основы, сущность, микрокредитование, финансирование, национальная экономика, сбережения, предприятия, население, инвестиции, низкий уровень, монетарные инструменты, банки, микрокредитные организации, страховые компании, услуги, авторское определение, определенные суммы, финансовые организации, деловая активность, мотивация населения, интерес*

THEORETICAL FOUNDATIONS AND ECONOMIC ESSENCE OF
MICROLOANS

IKHTIYOR SAIDOVICH ASHUROV,

Doctor of Economics, Professor of the Department of "Public Financial Management" at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Phone: 905557788, E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

KHUSHBAKHT PRIMKULOVICH SHARIPOV,

PhD in Economics, Associate Professor at the Tajik Agrarian University named after Sh. Shohtemur.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146.

This article notes that in Tajikistan, the financing of the national economy is not fully developed in modern conditions. The credit system and the mechanism for converting deposits of enterprises and the population into bank loans and investments are not fully functioning. The low level of monetary resources of banks, microfinance organizations, insurance companies, etc. do not allow them to meet the needs of the real sector of the economy. Their financial services are limited, they provide only short-term services and do not have the capacity to rebuild production capacity.

The author studied the scientific literature and official documents on the essence of the term "microfinance" and presented his own definition in the following content. "Microcredit is understood as a system of providing certain "accessible" funds to a wide segment of the population by financial institutions, which can provide incentives for the population to organize entrepreneurial activity and is disbursed within three calendar days without providing a guarantor at an annual interest rate of no more than 25 percent of the business's profit within 75 percent of the collateral value of the borrower's fixed assets, with repayment of the loan and interest after the sale of the entrepreneur's property."

Keywords: *theoretical foundations, essence, microcredit, financing, national economy, savings, enterprises, population, investments, low level, monetary instruments, banks, microcredit organizations, insurance companies, services, author's definition, certain amounts, financial organizations, entrepreneurial activity, population motivation, interest.*

УДК:338.4(075.8)

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ
ИСТЕҲСОЛӢ**

САИДОВ ПАЙРАВ МИЗРОБХОНОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) дар иқтисодиёт, муаллими калони кафедраи “Молия ва қарз”-и
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ. 735360,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16.,
Тел.: (+992) 939-80-44-80. E-mail: spairav@gmail.com

БОЗОРОВ ИСФАНДИЁР,

ассистенти кафедраи баҳисобири муҳосибӣ ва аудити факултети молиявию
иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ, 735360, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16.

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии самаранокии рушди соҳибкории истеҳсолӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Фикру назарияи муаллиф дар асоси ақидаҳои олимони соҳа вобаста ба мавзӯ байён гардидааст. Муаллиф ибраз медорад, ки барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, пеш аз ҳама раванди қонунгузори соҳаҳои кишоварзӣ, ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, қабули барномаҳои соҳавӣ, пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳибдорон бо фоизи нисбатан паст, истифодаи усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодӣ зарур аст.

Ҳамзамон, якҷанд омилҳо ва усулҳои тақмилдиҳии рушди шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Инчунин, аз ҷониби муаллиф барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокии иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ роҳҳо ва усулҳои гуногун пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд барои расидан ба ин мақсад мусоидат намоянд.

Калидвожа: соҳибкории истеҳсолӣ, рушди соҳибкорӣ, соҳибкории аграрӣ, ҳавасмандгардонии истеҳсолот, самаранокии истеҳсолот, шаклҳои соҳибкорӣ.

Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ тағйиротҳои куллии сохтори истеҳсолоти ҷамъиятиро, ки ба бартарафкунии инҳисорот ва тараққиёти рақобат равона карда шудааст, талаб мекунад. Чӣ тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ҳалли ин масъала бе инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ, ки дар шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтааст, ғайри имкон аст. Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодиёт дар таъмини мӯътадили рушди иқтисодӣ нақши ҳалкунанда дорад. Мавҷудияти соҳаи рушдёфтаи соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёт боиси афзудани ҷойҳои нави корӣ, кам намудани шумораи бекорон мегардад, умуман ҳалли мусбати масъалаи шуғли аҳоли мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт яке аз самтҳои асосии ислоҳоти ин соҳаи муҳим мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонун кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Соҳибкории истеҳсолӣ ин фаъолияти мебошад, ки дар шароити он соҳибкор бевосита бо иҷрои истеҳсоли маҳсулот, молу хизматҳо, ахборот, арзишҳои маънавӣ, ки минбаъд ба харидорон фурӯхта мешаванд, машғул аст. Аз нуқтаи назари хоҷаги ҳалқӣ соҳибкории истеҳсолӣ намуди пешқадами соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар он истеҳсоли маҳсулоти ба ҷамъият зарур ба амал бароварда мешавад. Ғайр аз ин

соҳибкории истеҳсоли яке аз ҷабҳиҳои таваккали баланддошта ба ҳисоб меравад. Ҳама намудҳои молу хизматҳо барои истеҳсолкунандагони мушаххас (аҳоли, ташкилотҳои соҳибкорӣ, давлат) аз тарафи субъектони соҳибкории истеҳсоли истеҳсол карда мешаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд: “Дар баробари ин, тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқаворӣ кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем”.

Солҳои охир дастгирӣ ва имтиёзҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳодгардида натиҷаҳои мусбат дода истодаанд: дар ҳафт соли охир ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 1,6 баробар зиёд гардидааст”. Дар натиҷаи тадбирҳои аз ҷониби Ҳукумати мамлакат амалигардида ва заҳмати софдилонаи кишоварзон сатҳи таъминнокии аҳоли бо маҳсулоти асосии ғизоӣ афзоиш ёфта, соли 2023 истеҳсоли ғалладонагӣ назар ба соли 1991-ум 6 баробар, аз ҷумла гандум 5,6 ва шолӣ 6,7 баробар, картошка 10,8 баробар, сабзавот 9, полезӣ 17,5, меваҷот 10 ва ангур 2 баробар афзоиш ёфтааст [1, с. 15].

Вобаста ба ин, мо дар мақолаи мазкур самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дар баҳши аграрӣ таҳлил намуда, як чанд роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии истеҳсолоти соҳаи аграрию пешниҳод намудем.

Бояд қайд намуд, ки самаранок истифодабарии иқтисодии захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба як қатор омилҳо вобаста аст.

Ба ақидаи асосгузор ва шахсе, ки аввалин маротиба калимаи АПК-ро ба гардиши илмӣ дохил кардааст Ильин С.С. чунин омилҳо мавҷуд мебошанд:

- ✓ Ҳавасмандгардонии ҷабҳиҳои коргарон;
- ✓ Мақсаднок будани ҷабҳиҳо;
- ✓ Меъёри моҳияти ҷабҳиҳо;
- ✓ Таносубият-тақсими дурусти ҳамаи захираҳо;

Маҷмӯан бо пуррагӣ ҷой доштани таъмини корхонаҳо бо ҳамагуна захираҳо [2, с. 354].

Ҳамин тавр таъсири ҳар як омил ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ҷой дошта, аз шакли таъсири моликият ба хоҷагидорӣ, инчунин техника ва технологияи муосир вобаста мебошад.

Ба ақидаи Гусаков В.Г. «Самаранокии иқтисодӣ ин муносибати байни натиҷаҳои истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои моддӣ, аз як тараф хароҷоти меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Афзоиши самаранокии иқтисодӣ нишондиҳандаи муҳимтарини рушди иқтисоди бозорӣ мебошад» [3, с. 206].

Баланд бардоштани самаранокии рушди соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрии иқтисодиёт ба афзоиши самаранокии истеҳсолоти соҳа ва самаранокии рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Нишондиҳандаи муҳимтарини самарабахшии иқтисодии корхонаҳо дар баҳши аграрӣ ғайриҷараёни аст, ки на танҳо ба андозаи мутлақ аз даромади ҳолисиаш, балки аз рӯйи сатҳ ва ё ғайриҷараёни он муайян карда мешавад.

Ба ақидаи Холов И.А. «Сатҳ ё миқёси ғайриҷараёни ин ғайриҷараёни даромади ҳолис (ғайриҷараёни) ба хароҷоти истеҳсол, ки дар ғайриҷараёни ифода ёфтааст, мебошад. Дар соҳаи аграрӣ ду нишондиҳандаи сатҳи даромаднокии ҳисоб карда мешавад: қурби ғайриҷараёни - ба андозаи

даромади холиси арзиши миёнаи солонаи дороиҳои истеҳсолӣ, ки самаранокии истифодаи фондҳо (ва дараҷаи музди меҳнати онҳо) ва сатҳи таваррум - ба андозаи даромади соф ба хароҷот, хусусияти самарабахшии хароҷотҳои чорӣ» [4, с. 171-176].

Самараноки бештар ва баландтар ҳамон вақт ба даст оварда мешавад, ки дар ташкили истифодабарии ҳама гуна захираҳо мутаносибан ба назар гирифта шавад. Яъне ҳангоми муътадил ва баробар истифода намудани захираҳо ё ин ки бо меъёри муқарраргардида истифода кардани захираҳо нафъовар бештар аз он мебошад, ки дар ташкили истифодаи захираҳо ягон намуди маҳсулотро зиёдтар ҳамроҳ карда, ба раванди истифодаи захираҳо тағйирот дохил карда, хароҷоти иловагиро ба вучуд меоварад.

Таҳлилҳои омили солҳои охир нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш меёбад. Дар баҳши соҳибкории истеҳсолӣ қисми зиёди коргарон кор мекунанд, ки ҳиссаи назарраси ММД аз ҳисоби он истеҳсолӣ дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон нақши назарас дорад. Бо назардошти нақши муҳимми соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушд ва дастгирии соҳибкорӣ аҳамияти авалиндараҷа медиҳад.

Соҳибкории истеҳсолӣ чузъи асосии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, маҳз таъмини амнияти озукаворӣ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёд намудани ҳаҷми содироти молу маҳсулот аз баландбардории самаранокии рушди шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт вобастагӣ дорад.

Ташкил ва рушди самарабахши соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагӣ, пур намудани бозорҳо бо молу маҳсулоти гуногуни соҳаи аграрӣ ва рушди иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошад.

Инчунин барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озукавории кишвар, пеш аз ҳама раванди қонунгузори соҳаҳои кишоварзӣ, ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, қабули барномаҳои соҳавӣ, пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳибдорон бо ғоизии нисбатан паст, истифодаи усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодӣ зарур аст.

Бо мақсади самаранок истифодабарии захираҳо, беҳтар намудани дастрасӣ ба маводи озуқа ва ашёи хоми саноатӣ, рушди самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти соҳаи аграрӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз 31 декабри соли 2008, № 658 «Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Ҳамзамон, қабул ва амалӣ гардидани барномаҳои соҳавӣ аз ҷумла, “Барномаи амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024”, Қарори ҲҚТ аз 26.05.2020, №386, “Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои чорӣ намудани таҷрибаи муносиби кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ” (Стандарти байналмилалии Global G.A.P.), Қарори ҲҚТ аз 28.10.2020, №567, “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2040”, Қарори ҲҚТ аз 28.10.2020, №566, “Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, Қарори ҲҚТ аз 03.04.2021, №117, “Барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027”, Қарори ҲҚТ аз 29.11.2022, №579, “Барномаи маҷмӯавии рушди соҳаи чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027”, Қарори ҲҚТ аз 01.03.2023, №52 ва “Барномаи рушди низоми

агроозукаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, Қарори ҲҚТ аз 01.03.2023, №54 боз ҳам ба рушди соҳаи аграрӣ замина хоҳад гузошт.

Ҳамин тариқ, оид ба рушди соҳибкории истеҳсорлӣ дар баҳши аграрӣ бояд мушаххасан барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ давра ба давра таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Ҳамин тариқ, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ва расидан ба ҳадафҳои умумиҷаҳонии таъмини амнияти озукавории кишвар бояд роҳҳои ташкил ва ҳавасмандгардонии меҳнатро ҷорӣ намоем.

Барои муайян намудани самаранокии чараёни истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ, пеш аз ҳама манфиати ҳар як аъзои хоҷагӣ ва кормандони он бояд мавҷуд бошад. Чунки бо сафарбар намудани меҳнати худ ҳар як соҳибкор ё ин ки аъзои хоҷагӣ на танҳо даромади муайян мегиранд, балки мустақилияти нисбӣ дар ташкили истеҳсолот, банақшагирӣ ва идораи он пайдо мекунад.

Самаранокӣ дар соҳаи кишоварзӣ шакли ифодакунандаи иродаи молистеҳсолкунандаи кишоварзӣ буда, нишондиҳандаи натиҷаи муфид аз истифодаи воситаҳои истеҳсолот, маблағҳои пулӣ сарфакардашуда ва меҳнати зиндаро дар баргирифта мебошад.

Аслан самаранокӣ дар адабиёти илмӣ ба тариқи зайл шарҳ дода мешавад. Дар лўғати кутуби иқтисодӣ, ки бо таҳрири Ю.А. Белика chop шудааст, чунин маънидод карда шудааст: «Самаранокии истеҳсолот-ин муносибати натиҷавӣ фаъолияти истеҳсоли масраф ва захираҳои бадастовардаи меҳнатӣ ва моддӣ мебошад» [6,].

Ҳамин тариқ, самаранокӣ на танҳо дарбаргирандаи натиҷавӣ, балки дар баробари он тамоми раванди фаъолияти хоҷагидорӣ аз рӯйи муқоиса ба ҳамин категорияҳои иқтисодӣ истифодашаванда баҳо дода мешавад.

Дар бисёр адабиёт оварда шудааст, ки мафҳуми самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ яхела шарҳ дода намешавад. Чунки натиҷаи кори одамон ва мақсади онҳо яхела набуда, дар ҳар давраи чараёни истеҳсоли он гуногун мешавад.

Маълум аст, ки дар давраи тоиндустриалӣ, ки меҳнати дастӣ ҳукмронӣ мекард, ченаки табиӣ самаранокӣ номгуӣ хароҷоти истеҳсолӣ ҳосилноки ё коркарди меҳнати зинда хизмат менамуд. Ҳамин ҳол дар давраи индустриалӣ ба ҷои меҳнати зинда меҳнати мучассам, яъне истифодаи техника ва технология пеш гузошта, истифода карда мешавад. Яъне истифодаи техника ва технологияи нав хароҷоти истеҳсолӣ ва масрафи меҳнати зиндаро кам карда, вазни қиёсии меҳнати мучассам дар чараёни истеҳсолот зиёд шуда, арзиши як воҳиди маҳсулоти истеҳсолгардида кам мегардад.

Дар даврони баъдииндустриалӣ иқтисодиёт бештар ба истифодаи воситаҳои истеҳсолоти муосир таъямуд, раванди истеҳсолотро бо камодамӣ ва бе иштироки одам ба роҳ мемонад, ки дар ин ҳолат ҳалли масъалаи нишондиҳандаҳои нави иқтисодии самаранокии истеҳсолот пайдо мешавад.

Самара дар тамоми шакли хоҷагидори чунин чен карда мешавад, ки соҳибмӯлк ё ин ки молик чӣ ба даст меорад ё ки чӣ қадар андозаи фоида аз худ менамояд. Хароҷот бошад, ин масрафи ҷорӣ истеҳсолот, ки дар илми иқтисодӣ онро арзиши аслии пурраи маҳсулоти молӣ меноманд.

Дар ин ҳолат самаранокии истеҳсолот дар корхона бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$C_{и} = \frac{\Phi}{A_{а}}$$

Дар ин ҷо: $C_{и}$ - самаранокии истеҳсолот; Φ – фоида; $A_{а}$ – арзиши аслӣ.

Ҳамин тариқ, ба таври назариявӣ ва чи амалӣ чараёни ҳисоби самаранокии истеҳсолот дар ҳама соҳаҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Чараёни самаранокии истеҳсолот аслан дарбаргирандаи хароҷоти истеҳсолӣ ва натиҷагирӣ аз он мебошад.

Дар баробари ҳамин ақида ба маврид аст, ки аз нишондиҳандаҳои китоби ECONOMICS, ки нисбат ба самаранокӣ чунин шарҳ дода шудааст, ёдрас шавем.

Мафҳуми калимаи самаранокӣ бо забони англисӣ Eddiciency- самаранокӣ ин муносибати байни захираҳои маҳдуд шумораи бадастовардаи молҳо ва хизматҳоро самаранокӣ меноманд (хароҷоти истеҳсол) [7,].

Ин намуд муносибатро мумкин аст, бо нишондоди физикӣ чен кард ва дар навбати худ самаранокии техникӣ, самаранокии иқтисодӣ ва самаранокӣ ҳамчун критерияи ҳангоми муайянкунии сифати маҳсулот истифода бурда мешавад.

Барои он ки самаранокии истифодабарии захираҳо маҷмӯан дар фаъолияти соҳибкорӣ ба роҳ монда шавад, зарур аст, ки мақсади он дуруст муайян карда шавад. Маҳз ҳамин чараён барои ба нақшагирӣ ва танзими истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Муаммоҳои мавҷудаи самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро омӯхта, як қатор олимон, аз ҷумла, олимони Амрикоӣ Э. Касл, М. Беккер ва А. Нилсон муҳимияти самаранокиро дар истеҳсолот ба ҳисоб гирифта, чунин пешниҳодҳоро дастгирӣ намуданд, ки инҳо мебошанд [8, с. 26-30].

1. Ҷой доштани мақсад, мушахас ва дурустии он;
2. Объективона ва ҳақиқӣ будани он;
3. Пешниҳод, муайянкунии кӯшиш;
4. Зарурати ҳамроҳ намудани шакл ва методҳои фурӯши маҳсулот;
5. Бояд ченаки ягонаи баҳодиҳии бахши кишоварзиро аз рӯи хусусияти

истеҳсолот чори кардан лозим аст.

Мақсад бояд оддӣ ва мураккаб ба дараҷаи лозимӣ солим буда, характери кутоҳмудат, миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат дошта бошад.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар кӯшиш кардан лозим нест, ки техникаи хеле ҳам самаранокро дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода намуд. Барои он ки дар ин соҳа самаранокӣ таъмин гардад, бояд техникаву технология дар ин соҳа истифода карда шавад ва якҷақта соҳа аз воситаҳои гардон доимо бояд таъмин бошад. Баъдан истифодабарии самаранокӣ воситаҳои кишоварзӣ дар асоси ҳисоби ҳама гуна захираҳои истифодашаванда мутаносибан тартиб дода, истифода карда шавад, ки дараҷаи хавфнокӣ паст намояд. Дар ин ҳолат ба кам истифодабарии захираҳои иқтисодӣ бештар маҳсулот истеҳсол кард ва хароҷоти истеҳсолиро паст гардонид, самаранокии онро хеле баланд бардоштан лозим аст.

Ҳамин тариқ, ба таври маҷмӯан ва муътадилан истифодабарии захираҳо ба самаранокии истеҳсолот зарар нарасонда, балки ба мақсаднок истифодабарӣ ва тағйирёбии захираҳо мусоидат менамояд. Масалан, ҳангоми норасои қувваи корӣ дар чараёни истеҳсолот мушкӣ аст, ки ба андозаи тағйирот механикони меҳнат ва ба баладгардонии дараҷаи он оварда мерасонад.

Самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ дар қорҳои илмӣ як қатор олимони муосир дар қорҷӯбаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқотчиҳои ватанӣ Рӯзиев Х.Г. чунин қайд мекунад: «Самаранокӣ ҷойгиршаваии истеҳсолоти нахӣ пахта ва қорқарди аввалаи он дар дараҷаи бештар аз омилҳои агробιологӣ, технологӣ ташкили иқтисодӣ вобаста мебошад» [10, с. 9].

Ба ақидаи олими машҳури ватанӣ, ки муаррифгари барҷастаи соҳибкории хурд дар системаи иқтисоди миллӣ шинохта шудааст ва пайваста омӯзиши ҳамаи паҳлуҳои соҳибкориро таҳқиқот мебарад, Ҳабибов С.Х. менависад: «Барои самаранок фаъолият намудани соҳибкории хурд, пеш аз ҳама, дар давраи ташкили дастгирии молиявӣ аз хазинавии давлатӣ дар сатҳи маҳал ва сохторҳои идоракунанда лозим мебошад» [11, с. 24].

Мо ба ақидаи олими иқтисоддони машҳур, профессор Ҳабибов С.Х. розӣ мебошем, чунки бе дастгирии сатҳи гуногуни давлатӣ мушкил аст, пешрафти соҳаҳои таъмин намуд.

Дар қатори ин олимони муаммоҳои самаранокӣ инкишофи соҳибкорӣ дар комплекси агросаноатии минтақа дар қорҳои илмӣ профессор Низомова Т.Д., Качкулов А.Ф. ба таври возеҳ ва равшан дар қорҷӯбаи муносибатҳои бозории иқтисоди аграрӣ омӯхта шуда ва шарҳи зерин пешниҳод карда шудааст. «Барои самаранок инкишоф ёфтани субъектҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар минтақа зарур аст, ки шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоид аз тарафи давлат, аз ҷумла, шароити молиявӣ, техникӣ ва андозӣ ба вучуд оварда шавад» [12, с. 164].

Ақидаи муаллифони хеле бамаврид ва қобили қабул аст дар қатори сиёсати дастгирии молиявии андозӣ, инчунин диққати ҷиддӣ ба қараёни ташкили раванди соҳибкорӣ дода мешавад, ки бе таъмини технологияи нави истеҳсолӣ ба роҳ мондани соҳибкорӣ ва самаранок фаъолият кардан ғайри имкон мебошад.

Ҳамин тариқ, категорияи самаранокӣ дар шароити иқтисодӣ зудтағйирёбандаи бозорӣ хеле мафҳуми заминавии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба тамоми паҳлуҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳи микро-макро, мезо ва мега иқтисодиёт ба вучуд оварда мешавад ва онҳо ба яқдигар вобастагӣ қавӣ доранд. Амалҳои ба вуқӯъ пайвасташавандаи ин сатҳҳо бе ин категория ва ин категорияро бе амалҳои дар ин сатҳҳо ба вуқӯъомада тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Самаранокӣ қараёни истеҳсолӣ дар ҳама ҳолатҳо натиҷаи қараёни қорӣ бошад ҳам, лекин он дар баробари дигар номгуӣ категорияҳо бештар ба хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот зич алоқамандӣ дошта дар сатҳи ниҳой ба он алоқамандии мустақим дорад. Ба ҳолатҳои тағйирёбии хароҷоти истеҳсолӣ самаранокӣ низ тез тағйир ёфта, дар амал назарас мегардад.

Ҳамаи инро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки ташкили шаклҳои гуногуни соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ дар имрӯз имконияти хеле ҳам мусоиди рушдро соҳиб мебошад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, хусусияти ҳоси шакли соҳибкории истеҳсолӣ ба ин асос меёбад, ки дар ин ҷо соҳибкории истеҳсолӣ, аввалан, мустақилияти пурраи хоҷагидориро пайдо мекунад. Баъдан, қавобгарӣ барои иҷрои дурнамои истеҳсол ва мақсадҳои дар пеш гузоштаи худ қўшиш ба харҷ медиҳад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023.-С.29.
7. Ильин С.С. Аграрное сфера АПК Россия. М 1998. – С. 354.
8. Гусаков В. Г., и др. Экономика организаций и отраслей агропромышленного комплекса. В 2 кн. Кн. 1. - Минск: Белорус.наука, 2007. – С. 206.
9. Холов И.А. Аренда как фактор структурной дифференциации в аграрном секторе Республики Таджикистан//Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. - №2/7(178). – С. 171-176.

10. Маҷмӯаи оморӣ кишоварзӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2022. – С. 354.
11. Краткий экономический словарь. под.ред. Ю.А. Белика. М 1989.
12. Сиполс О.В. Англо-русский словарь саровоник. Экономика М. русь 1998.
13. Э. Касл, М. Беккер, А. Нильсон. Эффективнос фермерское хозяйство Сант Петербург. М. Агропромиздат. 1992. – С. 26-30.
14. Гэлбсит Дж. К. Экономические теория и цели общества. М. 1976.
15. Рузибоев Х.Т. Повышение экономической эффективности производства и первичной переработки хлопка сырца в регионе. Автореферат дисс. На соискание ученой степени к.э.н. Душанбе, 2017. – С. 9.
16. Хабибов С.Х. Малое предпринимательство вапросы становления финансовой поддержки и развития – Душанбен. Ирфон. 2004. – С. 24.
17. Низомова Т.Д. Каджулоев А.Ф. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона. Душанбе. 2018. – С. 164.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

САИДОВ ПАЙРАВ МИЗРОБХОНОВИЧ,

доктор философии (PhD) по экономике, старший преподаватель кафедры “финансы и кредит” – Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. Сангака Сафарова 16.
Тел.: (+992) 939-80-44-80. Электронная почта: spairav@gmail.com

БОЗОРОВ ИСФАНДИЁР,

ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита финансово-экономического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, микрорайон Борбад.

В данной статье исследуются теоретические аспекты эффективности развития промышленного предпринимательства. Мнение авторов выражено на основе мнений ученых в области, связанной с темой статьи. Авторы констатируют, что для повышения экономической эффективности производственного предпринимательства в аграрном секторе и достижения одной из стратегических целей государства - обеспечения продовольственной безопасности страны, в первую очередь, законодательный процесс в аграрном секторе, привлечение большего количества иностранного капитала в экономику, принятие комплексных программ, предложение банковских кредитов предпринимателям с относительно низкой процентной ставкой, использование методов и способов стимулирования необходимы экономические механизмы.

При этом показаны несколько факторов и методов организации развития производственных форм предпринимательства в аграрном секторе Республики Таджикистан.

Также автором предложены различные пути и методы дальнейшего повышения экономической эффективности развития производственного бизнеса в аграрном секторе, которые могут способствовать достижению поставленной цели.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, развитие предпринимательства, аграрное предпринимательство, стимулирование производства, эффективность производства, формы предпринимательства.

THEORETICAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF
PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP

SAIDOV PAYRAV MIZROBKHOVICH,

doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Credit,
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. 735360,
Republic of Tajikistan, Kulyab city, Sangak Safarov street 16.
Tel.: (+992) 939-80-44-80. E-mail: spairav@gmail.com

BOZOROV ISFANDIYOR,

assistant of the accounting and auditing department of the financial and economic faculty of
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, 735360,
Republic of Tajikistan, Kulyab town, Borbad microdistrict.

This article examines the theoretical aspects of the efficiency of industrial entrepreneurship development. The author's opinion is expressed based on the opinions of scientists in the field related to the topic of the article. The author states that in order to increase the economic efficiency of manufacturing business in the agricultural sector and achieve one of the strategic goals of the state - ensuring food security of the country, first of all, the legislative process in the agricultural sector. attracting more foreign capital to the economy, adopting comprehensive programs, offering bank loans to entrepreneurs with a relatively low interest rate, using methods and ways of stimulation, economic mechanisms are necessary.

At the same time, several factors and methods of organizing the development of manufacturing forms of entrepreneurship in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan are shown.

The author also proposed various ways and methods of further increasing the economic efficiency of manufacturing business development in the agricultural sector, which can contribute to the achievement of this goal.

Key words: manufacturing entrepreneurship, development of entrepreneurship, agricultural entrepreneurship, stimulation of production, production efficiency, forms of entrepreneurship.

**НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ИХ
РОЛЬ В ЭФФЕКТИВНЫХ ПРОЦЕССАХ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
АКТИВНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

КАРИМОВА МУАЗЗАМА ИСМАТУЛЛОЕВНА,

к.э.н., доцент, заведующая кафедрой финансы и кредит, Таджикского
государственного университета права, бизнеса и политики, 735700, Республика
Таджикистан, г. Худжанд, ул. С. Козиева 26-а.
e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

В статье рассматриваются проблемы повышения конкурентоспособности финансовых учреждений в современных условиях.

В этом контексте, автором уделено особая роль финансовых институтов, специфика и роль которых повышать конкурентоспособность, применительно к банковской деятельности в существующих источниках. Между тем, последнее отражено слабо – специалисты основное внимание уделяют исследованию ее общей природы, без анализа ее отраслевых направлений.

Автором, хорошо раскрыто основные процессы монетарной политики. Сформулировано причинно-следственные особенности развития конкурентных преимуществ в контексте их инвестиционных возможностей в структуре субъектов хозяйства.

Объективно дано методические направления в повышение конкурентных преимуществ при инвестициях субъектам хозяйства.

Выявлены стимулирующие процессы институциональных аспектов, как основа развития инвестиционных процессов для субъектов хозяйств страны. Там же, отражено эффективность банковской системы в повышении конкурентоспособности финансовых и других институтов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, коммерческие банки, финансовая система, инвестиции, субъекты хозяйства, институты, эффективность, бизнес.

Коммерческие банки в своей деятельности для осуществления экономических реформ стараются выполнить все меры необходимые и основные направления по улучшению монетарной политике. В том числе особое внимание уделили задачам финансовой поддержке малого и среднего бизнеса.

В последние годы, в республике по реформированию финансовых отраслей, были приняты ряд законов. Указы Президента, Правительства РТ, направленные для развития малого и среднего бизнеса. В числе, этих законов, к примеру, можно привести Указ Правительства РТ. «О дополнительных мерах по стимулированию и развитию малого и среднего предпринимательства», который был принят 19 мая 2019 г. за № 195. [11]

В этом документе имеется в виду деятельность, направленная на финансирование субъектам экономики посредством составления специальных накопленных фондов в коммерческих банках.

Кредитные накопления регулярно повышаются, и могут составить до 25% за счёт одной части от доходов банка. Коммерческие банки, за счёт этих накоплений освобождаются от налогообложения до 3-х лет. Таким образом, сумма кредитов выделенные для малого и среднего бизнеса (сроком больше 2 лет) возвращаются в распоряжение банка.

Конечно же, расширение возможностей кредитования реальных отраслей экономики, коммерческими банками связывает их базовыми ресурсами. В целях привлечения дополнительных денежных средств для инвесторов, мы считаем, банки должны, увеличить процентную ставку по депозитам юридических и физических лицам, по меньшей мере, на 25-30% годовых.

Наряду с этим в целях расширения возможностей кредитования субъектов малого и среднего бизнеса и в целях уменьшения расходов по имуществу банков, задействовать рациональный механизм по применению, денежных средств, переведенные в депозиты НБТ. Здесь за счёт имущества юридических лиц, привлечённых Национальным банком, освобождаются от перевода денег запасам и по вкладам. В этом контексте, отечественные учёные, такие как, Икромов Ф.Н. и др., утверждают ряд предпосылок, по поводу НБТ. В частности, они пишут, что «механизмы денежно-кредитной политики дают права НБТ повлиять на конкурентной среде банковской системы, что основными методами данной политики на современном этапе являются:

- операции на открытом рынке;
- ставка рефинансирования (предложение кредитов кредитным организациям);
- эмиссия государственных и собственных ценных бумаг;
- определение ставки обязательных резервов и т.д.» [6, с. 65]

В целом, создать информационный базовый центр для участников рынка, чтобы повысить интерес иностранных инвесторов в экономику Таджикистана. С этой целью необходимо исходит из мировой практики, и решить проблемы постоянных рейтинговых ситуации по доходным и ликвидным показателям банковских ресурсов. Это, во-первых, даёт возможность иметь объективные сведения о положении коммерческих банков страны. И, во-вторых, даёт возможность развивать здоровый образ конкуренции между банками и стать равноправным участникам финансового рынка. [2, с. 105]

Мы считаем, что исходя из зарубежной практике, во всех развитых и развивающиеся странах, проводятся регулярные исследования отрасли финансового банка и на основе этих исследование проводятся реформирование политики отраслей финансовых институтов. С этой целью, для того, чтобы исследовать проблемы развития и совершенствование реформирования политики отраслей финансов банка, должны быть организованы международные центры по оказанию банковских и финансовых услуг в стране. Вышеуказанная организация имеет важное значения, в инвестировании отраслей экономики Таджикистана. А зарубежные инвесторы, дают советы и консультации о возможностях участия в развитие отраслей финансового банка республике. [1, с.55]

Кроме этого на основе указов Правительства РТ, необходимо дать разрешение на выдачу наличных денежные средства, индивидуальным предпринимателям в объёме до 75% от уставного капитала. Таким образом, будет осуществиться, перед отраслями экономики проблема монетизации, который в стране составляет 22%, т.е. количество необходимых наличных денег в экономику. [12]

Это в свою очередь имеет важное место в укреплении отношений между банком и субъектами экономики.

Необходимо отметить, что для повышения финансового рынка, важное значения, играет посредники, которые осуществляют устойчивость банков и обеспечить им невмешательство, в их деятельности со стороны разных структур. Согласно закону «О Национальном банке РТ», задачей надзора банками возлагается на

Центральный банк. А в практике вместо того, чтобы оказать практическую помощь и поддержку банкам со стороны надзирателей во многих случаях препятствуют их деятельности. Именно с такой целью, положить конец над этим положением, как было подчеркнуто невмешательство отдельных структур правительства, т.е. начальников органов управления в деятельность коммерческих банков и их филиалов. Требование платежа и возмещения за счёт банковских денежных средств, также является вмешательство надзирателей и органов защиты прав в деятельность формирования активов и банковскому кредитному портфелю.

Кроме этого не законно осуществляется, «дивидендная атака» акционерам коммерческих банков, т.е. госорганы хотят распоряжаться акционированным процессом, тем самым получить свой куш или «долю».

Весь этот несправедливый механизм, конечно, отрицательно влияет как на саму экономику, так и на их субъектов.

Как мы уже сказали, в последнее время, осуществляется большой интерес к привлечению частного капитала у частных банков. Осуществляется корпоративное управление, выдач малопроцентных ссуд, мониторинг и т.д. Происходит улучшения активов, увеличиваются источники денежных средств по инвестированию малого и среднего бизнеса банков. Таким образом, происходит мера по обслуживанию устойчивости отраслей банка. В том числе, в целях уменьшения рисков банка, принимаются меры по направлению на укрепление базовых капиталов клиентов (каждый год увеличивается 15-20%). Это даёт возможность сохранить устойчивый рост в деятельности банков.

В целом, необходимо осуществить финансовые реформы, которые дадут возможность в повышении устойчивости банков. Переходить к активным действиям инвестиционных процессов, участвовать в расширении кредитования субъектов малого и среднего бизнеса в реальных секторах экономике, что даёт возможность в формировании и расширению сотрудничества с иностранными банками, обеспечению новых рабочих мест. Например, на основе финансовой поддержке банков в 2022 году были созданы почти 25 тысяч рабочих мест за счёт развития предпринимательства и МСБ. [11]

Однако, наряду с этим нельзя сказать, что коммерческие банки воспользуется большими положительными результатами, создаваемые для себя развития отраслей малого и среднего бизнеса.

Кроме этого основной задачей коммерческих банков является усиления банковских конкуренций республике, что считается улучшением в сфере развития малого и среднего бизнеса. Как, известно всем, конкурентоспособность, отраслей экономики может вывести наших производителей во внешний рынок. Для достижения этих успехов, они должны привыкнуть к реальным экономическим положениям, постоянно расширить сферу продуктов банковских услуг.

В данное время предприятия и организации, особенно субъекты малого и среднего бизнеса, с требованиями в выборе кредита подходят к банкам. Услуги банков для клиентов переходит в основное на условие политики кредитования, что возникает вопрос, какие услуги могут удовлетворить потребителя? Именно этот вопрос должно стать причиной поиска тактического и стратегического стиля банков.

По нашему мнению, в данное время в совершенствование деятельности, направленной на финансирование малого и среднего бизнеса, банкам необходимо обратить внимание на две задачи:

1. Изменить стиль управления, т.е. предоставить качественное обслуживание клиентам в банковской системе.

2. Стимулировать и совершенствование процессы финансирования малого и среднего бизнеса и их деятельности банками.

Таким образом, необходимо организовать в банках республики новый механизм по оказанию услуг в стратегии управления.

Такому методу управления, начинает свою деятельность сформировавшиеся ряд отдельных фирм в сфере обслуживания и сервиса услугами, со штаб-квартирой в столице и офисами в областных центрах, который разрабатывает ряд предложений организаций и услуги рекомендации между банками и клиентами.

В числе его предложения была организация работ по шеф-офис и фронт-офис, в ряде банков, и в его филиалах, в стране.

Ниже, на рисунке 1, приведены фронт-офис и шеф-офис, также предложена об отношениях между клиентами и другими структурами банка. Это предложение направлено, на то чтобы различать практику обслуживания клиентов от внутренних операций банков.

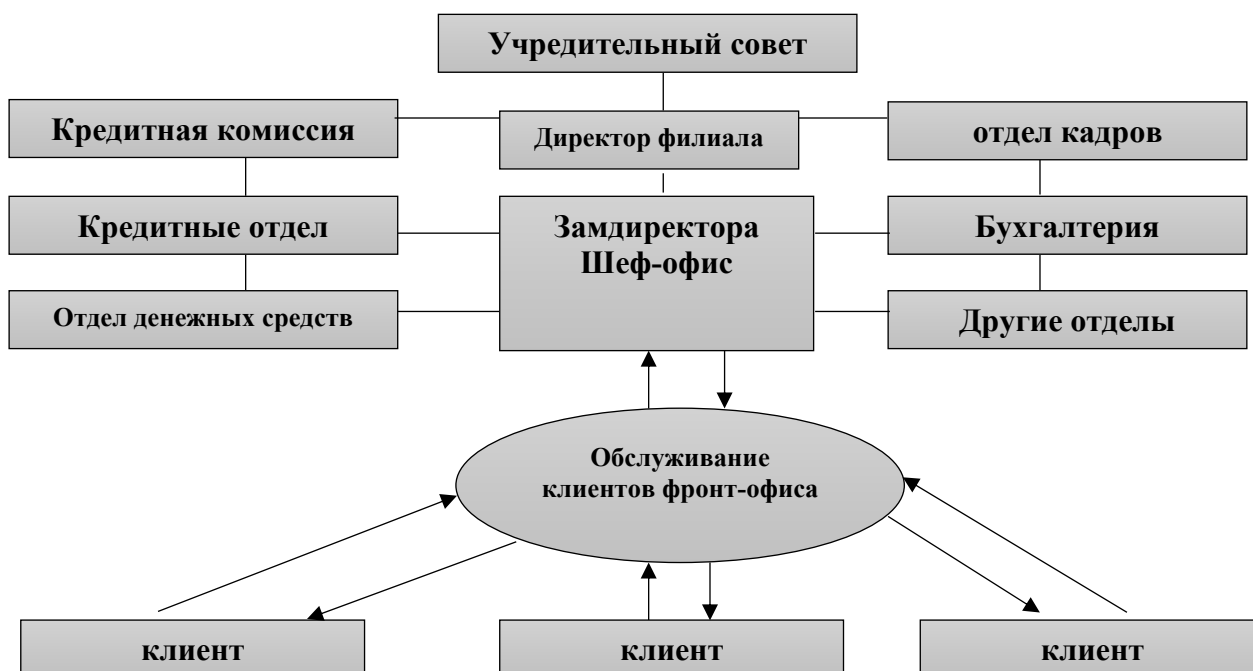
В то время, когда в банках усиливается специальное направление в обслуживание клиентов по сегментам можно предложить дифференцированную систему обслуживания. Зарубежном структуры фронт-офиса имеют большое значение, т.е. в оперативных действиях фронт-офиса проводятся работы по обслуживанию клиентов не сотрудники, а специальными квалифицированными советниками.

Эти специалисты владеют достаточными навыками, и каждый из них проводит работу с группой своих клиентов. Они знают все о своих клиентах, в том числе, его характер, цель и требования.

В свою очередь, советники оповещают своих клиентов о новых продуктах услуг банка, оказывают помощь в разработке перспективных бизнес-планов и дают консультации по разнообразным бизнес-проблемам и решениям ситуационных задач.

Рисунок 1.

Структура совершенствование фронт-офиса и шеф-офиса в банковских филиалах.

Разработано автором.

В результате этого повышается доверие клиентов к банку, и соответственно становятся постоянными и ответственными клиентами банка.

Задачи шеф-офиса, очень сложны, они осуществляет операции во время составления отчётов, договора с крупными клиентами, так же он проводит контроль над выполнением работы офиса, надзор над погашением просроченных кредитов, даёт разрешения переводам денег, также проводится учёт по выполнению контрагентных и позиционных лимитов, готовит годовой отчёт о работе учредительному совету.

Фронт-офис и шеф-офис действует во всех развитых странах, в том числе и в банках Европейских государств. Благодаря высоким обслуживаниям клиентов со стороны банков – это означает, что нужно быть стойким в обслуживающих рынках. Поэтому, если организационная структура банков в нашей республике будет направлена по этим условиям, то повысится уровень обслуживания всех клиентов.

Как мы уже говорили, задача стимулировать деятельность направленные на финансирования малого и среднего бизнеса, коммерческими банками зависит от государственного гаранта. Поэтому, мы считаем, что Правительства Республики Таджикистан, должен осуществлять деятельности направленной на развитие малого и среднего бизнеса, банковских льгот или преференции, принять специальное руководство или методическое пособие по регулированию кредитованию субъектам экономики банка.

Основной целью этого руководства должна быть касательной банковской отрасли отвечающие требования рыночной экономике, и активизировать роль посредника в финансовом рынке, тем самым расширять деятельности связанной с инвестированием субъектов малого и среднего бизнеса.

Для достижения этой цели, мы считаем, что это Правительство РТ должно внести в себе следующие направления:

1. В целях расширения источников инвестирования малого и среднего бизнеса посредством устойчивости базовых ресурсов банков, осуществить самостоятельные механизм коммерческим банкам учётной процентной ставке на привлечённых депозитов.

2. Организовать свободную деятельность направленных на финансирование при выборе инвестиционных проектов для расширения отраслей малых и средних или совместных предприятиях.

3. В целях обеспечения взимания просроченных кредитов развить кредитно-залежные средства, оценить их имущество взятые в залог и осуществить механизм продажи.

4. Упростить налоговый механизм банка, направленных только на инвестирование малого и среднего бизнеса.

5. На основе гарантов Правительства создать механизме получения беспроцентного кредита, из банков субъектам малого и среднего бизнеса.

6. Организовать и предоставлять государственную субсидирование проектов, касающихся малого и среднего бизнеса.

Кроме этого соответствие на основе руководства деятельности, направленной на развитие малого и среднего бизнеса коммерческих банков приводит к обеспечению развитой финансовой среды.

Для повышения активности малого и среднего бизнеса необходимо создать все условия, оказывающие положительный эффект на повышение конкурентоспособность общим чертам устойчивости тенденций макроэкономическим результатам.

Мы думаем, что в целях ускорения освоения зарубежных кредитных линий в первую очередь необходимо устранить следующие проблемы:

Не полностью соблюдаются показатели бизнес-план, утверждённые во многих предприятиях малого и среднего бизнеса. В результате этого не осваивается план экспорта продукции. В большинстве случаев происходит и другое, т.е. не достаточного анализа и информации в проектах, составленных на основе гарантов банков.

Также финансирование проектов за счёт зарубежных кредитных линий в некоторых банках было допущено нарушения правил. В частности, согласно закону РТ «О банках и банковской деятельности» от 2 декабря 2002 года за № 62. (в статье 43. Представление и опубликование отчетов), необходимо провести экспертизу в осуществляемых проектах посредством зарубежных специалистов. Здесь они должны приниматься по не результативности проекта, для инвестирования и, не смотря, на отрицательный вывод экспертизы, допускались к реализации. Одиноко в результате того, что для некоторых банков не обратили на это внимания, и финансирование продолжалось, т.е. банки для получения рефинансированного кредита по проектам, давали «шапку» или как говорят, дают взятку, представителям разных финорганам. Поэтому, в большинстве случаях из-за коррумпированности, для того получить иностранных проектных средств, становится халатным в отношении отчётности, в результате, чего происходит не освоения иностранных средств, и т.д.

Тем времени, предприятие получивший кредит и рассчитываемые на производство продукции, заменяющиеся экспортом сельского сырья и финансируемые посредством зарубежных кредитных линий, оказались в трудном положении, тем самым, отрасли таких предприятий остались в не расширенными. То есть, из-за того, что они вели продажу продукции только внутри республике и из-за отсутствия валютных доходов, стали возникать проблемы в оплате процентов иностранным инвесторам.

По нашему мнению, в целях заинтересованности инвесторов в расширение отраслей предприятия малого бизнеса, необходимые наличные средства для производства продукции, заменяющихся экспортом сельхозпродукций, нужно либерализовать и невмешательства в их деятельность.

Предпринимателям, которые заново организовавшие своё предприятие требуется выдаче кредитов, и обеспечить суммой в объёме не меньше 45 % от уставного капитала. Однако в большинстве случаях из-за того, что предпринимателей недостаточно владели имуществом, много времени, потратили по поиски предприятий, которые смогли бы дать гарантии.

Наши практические предложения заключается в том, что необходимо создать совершенное правовое пространство и основы по расширению гарантий собственным денежным средствам выделяющейся в валюте банками для новообразовавшихся малым и средним предпринимательствам.

В данное время в банках, особенно в областях, городах и в районах, из-за увеличения риска кредитного портфеля во многих положениях объясняется тем, что на текущих рынках происходит спекуляция курса иностранной валюты. Что вовремя получения кредита курс национальной валюты выдаётся по текущему обмену, а получают по другому, т.е. отсутствует постоянный курс. Вообще, можно сказать, что

будет не ошибкой, если утверждать, что у нас есть три курса, т.е. государственный, рыночный и региональный.

Мы считаем, что эти направления окажут большое влияние на углубление реформирования отраслей, не только банков республики, т.е. для формирования свободной конкурентной среды на финансовом рынке, так и для развития малого и среднего бизнеса.

В результате принятие ряда решений по развитию институтов банка, руководством отдельных финансовых необходимо:

- осуществится эффективная банковская кредитная политика, обеспечивающая результативность управление пассивов и активов, не смотря на рыночные и кредитные риски;
- развивается внутренний коммерческий банковский контроль;
- финансируются долгосрочные проекты малого и среднего бизнеса, в том числе совершенствуется ресурсный потенциал кредитных линий;
- повышается роль инвестиционных посредников коммерческих банков;
- разрабатываются новые виды и формы проектов инвестиционной политики для МСБ;
- расширятся банковские продукты услуг и диверсификация, что позволит увеличить денежные средства, как банков, так и субъектов экономики.

Поэтому в данное время, состоит основная задача перед банками оценивать способностей к кредиту и влияния потенциала клиентов, связанных с выяснением умелости, своевременного возвращения процентов и кредита.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдукодиров Х.А. Современные аспекты развития блоков инфраструктуры национального хозяйства в условиях реализации рыночных реформ. – Худжанд: Хуросон. 2019. – С. 55. (- 264 с.)
2. Видеркер Н.В., Цунаева Е.Ю. Межбанковская конкуренция как фактор повышения качества банковских услуг//Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2017.– №3.– С. 104–107.
3. Грин П. Использование банками финансовых инструментов для достижения конкурентных преимуществ: опыт и рекомендации // Международный журнал финансового менеджмента. – 2021. – №5. – С. 77.
4. Донецкова О.Ю. Состояние межбанковской конкуренции на российском банковском рынке // Финансы: теория и практика. – 2021. – № 1. – с. 143–156. – doi: 10.26794/2587–5671–2021–25–1-143–156.
5. Ештокин С.В. Оценка конкурентоспособности банка в цифровой экономике: количественный и качественные подходы // Beneficium. – 2021. – № 1. – С. 16–27. 3810 Journal of Economics, Entrepreneurship and Law #7’2024 (July)
6. Икромов Ф.Н., Гаюров Г.Х., Содикзода П. Теоретические аспекты совершенствование конкурентоспособности банковской системы в современных условиях// Государственное управление (Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан). – Душанбе. 2023. - №1 (60). – С. 63-71.
7. Колоскова Н.В. Анализ тенденции универсализации коммерческих банков в России // Современные финансовые отношения: проблемы и перспективы развития: Материалы V Международной научно-практической конференции. (20 декабря 2018 г.). Новосибирск, 2019. – с. 104–110.

8. Колоскова Н.В. О состоянии конкуренции в банковской системе на современном этапе развития рыночной экономики // Вестник Сибирского университета потребительской кооперации. – 2021. – № 3. – с. 51–67. – doi: 10.48642/2305–7408.2021.52.10.005.
9. Колоскова Н.В. Риск ликвидности коммерческих банков и методы его снижения в условиях финансового кризиса // Экономика XXI века: Сборник материалов Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 08 декабря 2022 г.; АНОО ВО Центросоюза РФ «СибУПК». Новосибирск, 2022. – с. 172–179.
10. Колоскова Н.В., Григорьев И.О. Исследование влияния финансовой экосистемы на конкурентоспособность коммерческого банка // Экономика XXI века: Сборник материалов III международной научно-практической конференции (Новосибирск, 7–8 декабря 2023 г.) Ч.1 / [под ред. О.А. Чистяковой]; АНОО ВО Центросоюза РФ «СибУПК». Новосибирск, 2023. – С. 309–315.
11. **Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны.** 26.12.2023 года/http://www.president.tj/rus/novostee_260413.html.
12. Статические данные Минфина и Национального банка Таджикистана, а также, оценок МВФ и Мирового банка. 2023 год.

**БАЪЗЕ УСУЛҲОИ БАЛАНД БАР-ДОШТАНИ РАҚОБОТПАЗИРИИ
МУАССИСАҲОИ МОЛИЯВӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РАВАНДҲОИ
САМАРАБАХШИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ СУБЪЕКТҲОИ
ХОҶАГИДОРӢ**

КАРИМОВА МУАЗЗАМА ИСМАТУЛЛОЕВНА,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес
ва сиёсати Тоҷикистон, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи С. Қозиев 26-а.
e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

Дар мақола масъалаҳои баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ дар шароити муосир баррасӣ карда мешаванд.

Дар ин замина муаллиф ба нақши ниҳодҳои молиявӣ, ки хусусият ва нақши онҳо рақобатпазирро баланд мебардорад, дар робита ба фаъолияти бонкӣ дар манбаъҳои мавҷуда таваҷҷӯҳи хоса кардааст.

Охирон, дар ҳамин ҳол, сушт инъикос ёфтаанд, ки баъзе қоришносон бидуни таҳлили самтҳои соҳавӣ ба омӯзиши табиати умумии он таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд.

Муаллиф ҷараёнҳои асосии сиёсати пулию қарзиро хуб ошкор кардааст. Хусусиятҳои сабабу оқибатҳои ташаққули афзалиятҳои рақобатӣ дар заминаи имкониятҳои сармоягузори онҳо дар сохтори субъектҳои хоҷагидор ифода карда шудаанд.

Ба таври объективӣ, самтҳои методологӣ барои баланд бардоштани бартарии рақобатӣ ҳангоми сармоягузорӣ ба субъектҳои хоҷагидор дода шудаанд.

Равандҳои ҳавасмандгардонии ҷанбаҳои ниҳодӣ ҳамчун асоси рушди равандҳои сармоягузори субъектҳои хоҷагидори кишвар муайян карда шудаанд. Инчунин он равишҳои самаранокӣ низомӣ бонкӣ, ки дар баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ ва дигар ташилотҳои ниҳодӣ инъикос хоҳад намуд.

Калид вожаҳо: рақобатпазирӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, низомӣ молиявӣ, сармоягузорӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, ниҳодҳо, самаранокӣ, тиҷорат.

**SOME METHODS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF
FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR ROLE IN EFFECTIVE PROCESSES
OF INVESTMENT ACTIVITY FOR ECONOMIC ENTITIES**

KARIMOVA MUAZZAMA ISMATULLOEVNA,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Tajik State
University of Law, Business and Politics,

e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

The article examines the problems of increasing the competitiveness of financial institutions in modern conditions.

In this context, the author pays special attention to the role of financial institutions, the specificity and role of which to increase competitiveness, as applied to banking activities in existing sources.

Meanwhile, the latter is poorly reflected - specialists focus on the study of its general nature, without analyzing its industry directions. The author has well disclosed the main processes of monetary policy. The cause-and-effect features of the development of competitive advantages in the context of their investment opportunities in the structure of economic entities have been formulated.

Objectively given methodological directions in increasing competitive advantages in investment of business entities. Stimulating processes of institutional aspects are identified as the basis for the development of investment processes for business entities of the country. There, the effectiveness of the banking system in increasing the competitiveness of financial and other institutions is reflected.

Key words: competitiveness, commercial banks, financial system, investments, economic entities, institutions, efficiency, business.

УДК 633.1:658

УСУЛҲОИ АСОСИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ИСТЕҲСОЛИ АГРОСАНОАТӢ

КАРОМАТУЛЛОЕВ САФАРАЛИ ДУСТМАҲМАДОВИЧ,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306.

ОДИНАЗОДА ШОҲИН ТАЛБАК,

Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306.

Дар ин мақола усулҳои асосии идоракунии дар истеҳсоли агросаноатӣ, ки дар бар мегиранд, ҷанбаҳои таъкилӣ, технологӣ ва иқтисодӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф ба таҳлили муносибатҳо ба нақшакашӣ ва оптимизатсияи равандҳои соҳаи агро ва нақшии менеджмент дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мебардозад. Хусусиятҳои идоракунии дар шароити глобализатсия ва ворид кардани технологияҳои инноватсионӣ, ки ба беҳтар намудани сифати маҳсулот ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот кумак меkunанд, мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Пешниҳодҳои кумакрасон барои таъкил додани системаи идоракунии барои рушди устувори комплекси агросаноатӣ пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, усулҳои идоракунии, технологияҳои инноватсионӣ, нақшакашӣ, оптимизатсия, истеҳсоли самаранок, менеджмент, глобализатсия, кишоварзӣ, рушди устувор.

Идоракунии истеҳсоли агросаноатӣ яке аз унсурҳои муҳимми рушди соҳаи кишоварзӣ ва саноати кишварҳо мебошад, ки ба таври умум, усулҳои асосии идоракунии дар истеҳсоли агросаноатӣ метавонанд тавассути ҷиҳатҳои гуногун ба сифати коркард, захираҳо ва дастёбии натиҷаҳои омодашударо фароҳам оранд. Инчунин, усулҳои идоракунии ба даст овардани усулҳои муассир барои истифодаи захираҳо ва равандҳои истеҳсолот кумак меkunанд. Ҳамин тариқ, идоракунии дурусти захираҳо ва истифодаи технологияҳои муосир метавонад ба ҳифзи муҳити зист ва устувори комплекси агросаноат мусоидат намояд. "... азбаски аксарияти захираҳои маъданӣ қобилияти барқароршавӣ надоранд, лозим аст, ки нисбати истихроҷу коркарди онҳо муносибати ниҳоят ғамхоронаю дилсӯзона зоҳир карда шавад, ба исрофкорӣ роҳ намода, ба истифодаи босамари онҳо диққати калон дода шавад ва ба талафёбии беасос набояд роҳ дод"[1]. Истифодаи муосир ва самаранок дар захираҳои табиӣ, монанди об ва замин, барои истеҳсолоти агросаноатӣ зарур аст.

Бо истифодаи усулҳои идоракунии, соҳаи истеҳсолот метавонад фоида ва даромадхоро афзоиш диҳад. Идоракунии дуруст ва эҷоди стратегияи маркетинг ва фурӯш барои раванди таъминот ва ба бозор овардани маҳсулот кумак меkunанд.

Дар раванди рушди истеҳсолоти агросаноатӣ усулҳои муосири идоракунии ва технологияҳои нав барои ворид кардани инноватсияҳои истеҳсолӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи истеҳсолоти кишвар ба дигар соҳаҳо мусоидат меkunанд. "... дар комплекси агросаноатӣ таҳия карда мешавад, ки дар он муносибати давлат нисбат ба рушди равандҳои инноватсионӣ ҳамчун асоси пешрафти илмӣ-техникӣ дақиқ карда мешавад, ҳадафҳо, афзалиятҳо ва самтҳои асосии татбиқи ин сиёсат нишон дода мешавад" [2].

Бояд қайд намуд, ки рушди истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ бо хатару таҳдидҳои дохилӣ ва беруна, этимолияти дучор гаштанро дорад, аз ин лиҳоз таҳлили хатарҳо ба корхонаҳои истеҳсолии кишвар мусоидат меkunанд, ки дар ҳолатҳои бӯҳрони стратегияҳои мувофиқро барои ҳалли мушкилот истифода баранд. Чун ки дуруст қабул

кардани қарорҳо дар бобатӣ истифодаи захираҳо, таҷҳизот ва сармоягузорӣ метавонанд дар шароити мураккаби иқтисодӣ ва бозорҳои рақобатпазир муваффақ бошанд.

Усулҳои идоракунии дар истеҳсоли агросаноатӣ на танҳо барои беҳтар кардани самаранокии истеҳсол ва мутобиқшавӣ ба бозорҳои нав зарур аст, балки барои ҳалли мушкилоти экологӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ ва нигоҳ доштани устувории соҳа дар оянда муҳим мебошад.

Идоракунии истеҳсоли агросаноатӣ як раванди мураккаб ва зарурӣ мебошад, ки ба истифодаи самараноки захираҳо, беҳтар кардани истеҳсолот ва расидан ба натиҷаҳои баланд вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, усулҳои асосии идоракуниро дар ҷадвали 1 пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 1. Усулҳои идоракунии истеҳсоли агросаноатӣ ва шарҳи онҳо

№	Усулҳо	Шарҳ
1	Нақшагирӣ ва пешгӯии талабот	Барои идора кардани истеҳсолот, муҳим аст, ки тақсимои захираҳо ва ҷалби кормандон дар асоси таҳлили талабот ва пешгӯиҳои бозор анҷом дода шаванд. Нақшагирӣ кумак мекунад, ки муҳлати истеҳсол ва миқдори лозимии маҳсулот дуруст таъйин шаванд.
2	Технологияи муосир ва автоматикунонӣ	Истифодаи технологияи нав, монанди робототехника, дронҳо ва низомҳои автоматикӣ, барои беҳтар кардани самаранокии истеҳсолот ва кам кардани хароҷотҳо муҳим аст. Инчунин, истифодаи низоми иттилоотии муосир (CRM, ERP) барои назорати фаъолияти истеҳсолӣ ва захираҳо кумак мекунад.
3	Идоракунии захираҳо	Захираҳои табиӣ, монанди об, замин, ва нирӯи корӣ, бояд ба таври муассир ва оқилона истифода шаванд. Идоракунии дуруст ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мусоидат мекунад.
4	Идоракунии сифат	Таъмини сифати баланд дар маҳсулот ва равандҳои истеҳсолӣ зарур аст. Барои ин, идоракунии сифати муназзам ва мӯътамад (мониторинг, аудити сифат) бояд анҷом дода шавад.
5	Идоракунии хатарҳо	Раванди истеҳсоли агросаноатӣ бо хатарҳо ва мушкилотҳои зиёд, монанди бемориҳои растаниҳо, тағйироти иқлим, ва норасоии захираҳо рӯ ба рӯ мешавад. Идоракунии хатарҳо, инчунин таъмини мувозинат дар истифодаи комил ва дурустӣ дар шароити тағйирёбандаи муҳити зист муҳим аст.
6	Идоракунии манбаи инсонӣ	Таъмини маҳорати баланд ва омӯзиши кормандон барои қорбарӣ дар соҳаи агросаноатӣ зарур буда, идоракунии кормандон, тақмили малакаи коргарон ва таъмин кардани мувозинат дар қори гурӯҳ муҳим мебошад, "... равандҳои ҷалби кадрҳо, рушд ва омӯзиши кормандон, ҳавасмандӣ ва эҷоди

		муҳити кории мусоид, инчунин истифодаи низомҳои иттилоотӣ - ҳамаи ин ҳислатҳои ҳоси идоракунии муосири кадрҳо мебошанд” [3].
7	Идоракунии молиявӣ	Барои пешбурди фаъолияти агросаноатӣ, таъмин кардани манбаи молиявӣ ва иҷрои бучетҳо, инчунин ба даст овардани қарзҳо ва сармоягузориҳо барои инкишофи равандҳо зарур аст.
8	Идоракунии маркетинг ва тақсимои маҳсулот	Барои ба даст овардани бозор ва беҳтар кардани фурӯш, истифодаи стратегияи маркетинг ва таҳлили бозор муҳим аст. Инчунин, пешниҳоди маҳсулоти нав ва беҳтар тавассути каналҳои муосир барои зиёд кардани фоида зарур мебошад.
9	Идоракунии занҷираи таъминот	Муваффақияти соҳаи агросаноатӣ дар бисёр ҳолатҳо ба идоракунии дурусти занҷираи таъминот вобаста мебошад, ки таъмин кардани маводи хом, технологҳои лозима, логистика ва тақсимои маҳсулотро дар бар мегирад. Қоҳиш додани вақти интиқол ва беҳтар кардани ҳамкориҳои байни таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон, як ҷузъи муҳимми стратегияи идоракунӣ мебошад.
10	Идоракунии рушди устувор	Идоракунӣ бояд ба муҳити зист, беҳдошти еҳёи экологӣ ва истифодаи самараноки захираҳо мутобик бошад. Равишҳои агросаноатии устувор, ки истифодаи энергетикаи азнавсозӣ кардан ва агросаноатиро ба равишҳои экологии муқобил мекушоянд, барои идоракунии дарозмуддат муҳим мебошанд.
11	Модернизатсия ва инноватсия	Дар муҳити рақобатпазир, соҳаи агросаноатии муосир бояд пайваста технологҳои нав ва инноватсионӣ ворид кунад. Ин метавонад аз навоарӣ дар амалҳои истеҳсоли, ба танзим даровардани тарзи парвариш, ё инкишофи маҳсулоти нав вобаста бошад.
12	Идоракунии ҳамкориҳои байналмилалӣ	ар ҷаҳони муосир, ҳамкориҳои байналмилалӣ барои рушди соҳаи агросаноатӣ ва ворид кардани таҷрибаи муосир ва технологҳои нав хеле муҳим мебошад. Таъсиси шеваҳои дучониба бо кишварҳои дигар, алалхусус дар соҳаи мубодила ва тиҷорат, метавонад имконоти беҳтаре барои ширкатҳо муҳайё созад.

Ташкил ва идоракунии дурусти ин усулҳо дар маҷмӯъ ба беҳтар намудани самаранокии истеҳсолот, афзоиши маҳсулнокии ва устувории иқтисодии соҳаи агросаноатӣ мусоидат мекунад. Албатта, таҳкими идоракунии истеҳсоли агросаноатӣ дар асоси ин усулҳо на танҳо ба беҳтаршавии натиҷаҳои иқтисодӣ ва технологӣ, балки ба устувор ва дарозумрии ширкатҳо дар бозор мусоидат мекунад.

Усулҳои идоракунии, ки дар истеҳсоли агросаноати истифода мешаванд, ҳар кадом ба ҷузъҳои муайяни раванди истеҳсолот, захираҳо, муҳити корӣ ва стратегияҳои тичоратӣ равона шудаанд. Гарчанде ки ҳамаи ин усулҳо дар маҷмӯъ ба як мақсади умумӣ, яъне беҳтар кардани самаранокии истеҳсолот ва оптимизатсияи захираҳо равона шудаанд, ҳар кадом бо таври амиқ фарқ мекунанд. Барои ҳамин мо дар ҷадвали 2 фарқияти усулҳоро пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 2. Мақсад ва фарқияти усулҳои идоракунии самаранокии истеҳсоли агросаноати

№	Усули идоракунии	Мақсад	Мавсими аъмал	Фарқ
1	Банақшагирӣ ва пешгӯии талабот	Таъйин кардани миқдори лозимии маҳсулот ва барномасозии истеҳсол.	Пешгӯӣ дар асоси таҳлили бозор ва эҳтиёҷот.	Ба баланд бардоштани самаранокии таъмини маҳсулот ва вақти истеҳсол равона аст, бо аҳамият ба талаботҳои бозор.
2	Технологияи муосир ва автоматикунӣ	Истифодаи робототехника ва технологияи муосир дар истеҳсол.	Ворид кардани таҷҳизоти автоматикӣ ва истифодаи низоми ҳосилнокӣ.	Ба беҳтар кардани сифат ва суръат дар равандҳои истеҳсолӣ, инчунин коҳиш додани хароҷот ва хатоҳо.
3	Идоракунии сифат	Таъмини мутобиқати маҳсулот ба стандартҳо ва талаботи сифат.	Раванди назорати сифат дар тамоми марҳалаи истеҳсолот.	Ба баланд бардоштани сифати маҳсулот ва риояи стандартҳо дар тамоми равандҳо равона аст.
4	Идоракунии захираҳо	Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва молиявӣ.	Воситаҳои захиравӣ, аз ҷумла замин, об, мавод ва нирӯи корӣ.	Пешгирии талафот ва беҳтар кардани истифодаи захираҳо барои таъмини устувории истеҳсолот.
5	Идоракунии хатарҳо	Пешгӯӣ ва идоракунии хатарҳо ва риояи стратегияҳои эҳтиётӣ.	Равандҳои муайян ва пешгӯии хатарҳо, ба монанди тағйироти иқлим ё бемориҳои растаниҳо.	Роҳҳои минимализатсия кардани хатарҳои эҳтимолии экологии, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.

6	Идоракунии молиявӣ	Ташкил ва назорати бучетҳо ва сармоягузорӣ.	Равандҳои молиявӣ корхона ва муҳосибон барои таъсиси бучет ва идоракунии харочот.	Ба идоракунии захираҳои молиявӣ, коҳиш додани харочотҳо ва беҳтар кардани фоида барои афзоиши ҷаъолият равона аст.
7	Модернизатсия ва инноватсия	Ворид кардани технологияҳои нав ва усулҳои инноватсионӣ.	Равишҳои технологӣ ва ислоҳоти истеҳсолот барои беҳтар кардани раванди кор.	Ба беҳтар кардани раванди истеҳсолот ва баланд бардоштани сифати маҳсулот равона аст, бо аҳамият ба омилҳои навоариҳо ва муосир.
8	Идоракунии маркетинг ва тақсимот	Афзоиши фурӯш ва тарғиби маҳсулот.	Стратегияҳои маркетинг ва ташкили бренд барои ҷалби истеъмолкунандагон.	Ба таҳлили бозор, тарғиби маҳсулот ва баланд бардоштани шеносоии бренди ширкат равона аст.
9	Идоракунии ҳамкорӣҳои байналмилалӣ	Ворид кардани таҷриба ва роҳҳои тичоратӣ аз кишварҳои дигар.	Ҳамкорӣҳои тичоратӣ ва ворид кардани технологияҳо аз кишварҳои хориҷӣ.	Ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ ва истифодаи манбаъҳои байналмилалӣ ва инноватсионӣ барои рушд.
10	Идоракунии равандҳо	Байни ҳар як марҳалаи истеҳсолот ва оптимизатсия.	Шенасоии ва таҳлили тамоми ҷузъҳои равандҳои истеҳсолӣ.	Ба кам кардани хатоҳо, сарфаи вақт ва беҳтар кардани натиҷаҳои истеҳсолӣ равона аст.

Дар ин ҷадвал, ҳар як усул ба унвони ҷузъ аз идоракунии фаҳмонда мешавад ва фарқи асосӣ миёни усулҳо нишон дода шудааст. Дар ҷадвали зерин усулҳои асосии идоракунии дар истеҳсоли агросаноатӣ бо якдигар муқоиса карда мешаванд. Ҳар як усул дорои мақсади муайян, амал ва диққат мебошад, ки барои беҳтар кардани самаранокии истеҳсолот ва истифодаи захираҳо равона шудааст. Мисол:

1. Банақшагирӣ ва пешгӯии талабот вазифаҳои муҳим дар идоракунии истеҳсолот ва иқтисодиёт мебошанд. Ин равандҳо кумак меkunанд, ки шахсиятҳо ва корхонаҳо эҳтиёҷоти бозорро таҳлил ва миқдори маҳсулотро пешгӯӣ намоянд, ки барои таъмини истеҳсолоти самаранок ва захира кардани миқдори дуруст барои қонеъ кардани талабот зарур аст. Вазифаҳои асосии банақшагирӣ ва пешгӯии талабот дар бар мегиранд: пешгӯии эҳтиёҷоти бозор, миқдори маҳсулот, такмили раванди истеҳсолӣ ва қонеъ гардонидани талаботи мизочон. Ҳамин тавр, банақшагирӣ ва пешгӯии талабот барои таъмини нақшаи истеҳсолӣ, раванди захиракунии ва таъмини қонеъ шудани талаботи бозор ва мизочон як қисми муҳим дар идоракунии корхонаҳо ва соҳибкорӣ мебошад;

2. Технологияи муосир ва автоматикунӣ дар истеҳсолот нақши калидӣ доранд, ки барои беҳтар кардани натиҷаҳои истеҳсолӣ ва коҳиш додани хароҷот кумак меkunанд. Истифодаи таҷҳизоти пешрафта ва автоматикунонии равандҳо метавонад раванди истеҳсолотро самараноктар, тезтар ва саривақтӣ кунад. Ин хусусиятҳо ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки аз манбаъҳои маҳдуди беҳтар истифода баранд, сифати маҳсулотро баланд бардоранд ва хароҷотро коҳиш диҳанд. Барои фаҳмидани таъсири технологияи муосир ва автоматикунӣ ба истеҳсолот, метавон чанд бахши муҳимро ба назар гирифт: автоматикунонии равандҳо, интернетӣ Ашё (IoT), истифодаи таҷҳизоти нав ва технологӣ, мошинҳои CNC (Computer Numerical Control), 3D чопкунӣ, таҳлили маълумот ва омӯзиш (AI) ва равандҳои манҷетикии дурусти захираҳо (ERP). Вобаста ба ин, технологияи муосир ва автоматикунӣ дар истеҳсолот як воситаи муҳим барои беҳтар кардани самаранокӣ, сифати маҳсулот ва коҳиш додани хароҷот мебошад. Ин технологияҳо дар оянда низ ба таҳаввулоти минбаъда ва насли нави истеҳсолот таъсири назаррас хоҳанд гузошт;

3. Идоракунии сифат дар истеҳсолот ва хизматрасонӣ як ҷузъи асосии муваффақияти соҳибкорӣ ва созишҳои доводдори бренд мебошад. Ин раванд ба таъмини сифати баланд ва мутобикат бо талаботи муштарӣ ва стандартҳои байналмилалӣ равона шудааст, ки ба иваз, идоракунии сифат ба таври мустақим ба шухрат ва эътибори бренд таъсир мерасонад, барои ҷалби муштарӣ ва нигоҳ доштани муносибатҳои дарозмуддат бо онҳо муҳим аст. Идоракунии сифат на танҳо ба таъмини стандартҳои баланди истеҳсол, балки ба шухрат ва эътибори бренд таъсир мерасонад. Ширкатҳое, ки сифатро дар аввал мегузоранд ва бо далели мустақим ба бозор маҳсулоти баландсифат пешниҳод меkunанд, метавонанд ба тарҷеҳ, кумак дар тавсеаи мавқеи бозор ва барои муваффақияти дарозмуддат кумак кунанд;

4. Идоракунии захираҳо яке аз унсурҳои муҳим дар таъсиси устуворӣ ва самаранокӣи фаъолияти корхона мебошад. Ворид кардани амалҳои дуруст барои тақсими захираҳо, масалан, мол, воситаҳои истеҳсолӣ, одамон ва вақт, дар яқҷоягӣ бо раванди истеҳсолот барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани натиҷаҳои умумии корхона мусоидат меkunанд. Идоракунии дурусти захираҳо на танҳо бо самаранокӣи истеҳсолот алоқаманд аст, балки ба устувории қарордодҳо, кумак ба рушди босуръати корхона ва захира кардани манбаъҳои молиявӣ низ ёрӣ мерасонад. Идоракунии захираҳо барои таҳкими равандҳои истеҳсолӣ, коҳиш додани хароҷот ва таъмин кардани устувории корхона дар бозори рақобатӣ аҳамияти хеле калон дорад. Идоракунии дурусти захираҳо на танҳо ба самаранокӣи дохилӣ, балки ба рушди дарозмуддат ва ҷалби муштарӣ ва шарикон кумак мерасонад;

5. Идоракунии хатарҳо дар комплекси агросаноатӣ (аз ҷумла хоҷагиҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои саноатӣ, ки бо маҳсулоти кишоварзӣ кор меkunанд) ба таври махсус барои ҳифзи корхонаҳо аз хатарҳои табиӣ ва иқтисодӣ равона шудааст.

Хатарҳои табиӣ, аз ҷумла офатҳои табиӣ (ба монанди сел, хушксолӣ, заминларза ва ғайра) ва хатарҳои иқтисодӣ (масалан, тағйироти нархҳо, норасоӣҳо дар манбаҳои молиявӣ ё дигар омилҳои иқтисодӣ), метавонанд ба истеҳсолот таъсири манфӣ расонанд ва барои корхонаҳои агросаноатӣ хатарҳои ба миён оранд. Инчунин, идоракунии хатарҳо дар комплекси агросаноатӣ ба пешгӯӣ, эҷоди ҳилаҳо ва стратегияи муассир барои кам кардани хатарҳо ва таъсири манфӣ онҳо мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, идоракунии хатарҳо дар комплекси агросаноатӣ на танҳо ба ҳифзи корхонаҳо аз хатарҳои табиӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки барои беҳтар кардани устувории умумии истеҳсолот, коҳиш додани хароҷот ва таъмини рушди устувор дар тӯли замон кумак мекунад;

6. Идоракунии молиявӣ асосан ба иҷрои буҷет, коҳиш додани хароҷот ва таъмини фаъолиятҳои молиявии самаранок равона шудааст, инчунин "... рушди қувваҳои истеҳсолии саноатӣ ғайриимкон аст, агар таъмин кардани ташкилотҳои иҷрокунандагони фаъолияти инноватсионӣ бо манбаҳои молиявии устувор ва сабтшуда бо маблағҳои калон оғоз карда нашавад" [4]. Рушди қувваҳои истеҳсолии саноатӣ, ки дар асоси инновация ва технологияи муосир бунёд ёфтааст, воқеан бе таъмини манбаҳои молиявии устувор ва сабтшудаи маблағҳои калон амалӣ намешавад. Инноватсия ва таҳияи қувваҳои истеҳсолии муосир ба сармоягузориҳои ҷиддӣ ва мутаносиб бо захираҳои молиявӣ ниёз доранд, ки барои татбиқи технологияҳои нав, таҷҳизоти муосир, таҳсилоти мутахассисон ва рушди инфрасохтори истеҳсолий зарур аст. Рушди қувваҳои истеҳсолии саноатӣ ва амалӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ бе таъмини манбаҳои молиявии устувор ва сармоягузориҳои калон имконнопазир аст. Барои расидан ба самаранокии баланд, рушди технологӣ ва мутобиқшавӣ бо шароити глобалӣ, корхонаҳо бояд манбаҳои молиявӣ, технологияҳои муосир ва стратегияи дурустро дар ихтиёр дошта бошанд. Аз ин рӯ, сармоягузориҳо ва маблағҳои калон дар самти инноватсия барои рушди устувори саноат ва қувваҳои истеҳсолии муосир ва рақобатпазирии он дар бозори ҷаҳонӣ муҳим мебошанд;

7. Модернизатсия ва инноватсия дар саноат ва истеҳсолот ба ворид кардани технологияҳои нав ва беҳтар кардани раванди истеҳсолии мавҷуда равона мебошанд. Ин ду раванд, ки ба якдигар хеле наздиканд, метавонанд ба корхонаҳо кумак кунанд, ки самаранокии истеҳсолотро беҳтар кунанд, хароҷотро коҳиш диҳанд, маҳсулотро рақобатпазир созанд ва дар маҷмӯъ, рушди устувор ва дарозмуддатро таъмин кунанд. Модернизатсия ва инноватсия ба ворид кардани технологияҳои нав ва беҳтар кардани раванди истеҳсолот равона шудаанд, ки ин амалҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, коҳиш додани хароҷот, эҷоди маҳсулот ва хизматрасониҳои нав, ва мутобиқшавӣ бо талаботи бозор ва меъёрҳои экологии ҷаҳонӣ зарур мебошанд. Ба қор андохтани технологияҳои муосир ва истифодаи усулҳои нав дар истеҳсолот ба ҳар як корхона кумак мекунад, ки пайдориҳои худро дар бозор нигоҳ дорад ва дар тӯли як муддати дароз бо мутобиқшавӣ ба тағйирот рушд кунад;

8. Идоракунии маркетинг ва тақсимот бештар ба фурӯш ва тарғиб кардани маҳсулот ва расидан ба бозори мукамал равона шудааст. Бо истифода аз стратегияи дуруст, таҳлили бозор ва ҷалби мизоҷони мақсаднок, корхонаҳо метавонанд тарғиботи самаранок, фурӯшҳои беҳтар ва бозори пайдорро таъмин кунанд. Тақсимот ва амалҳои маркетингӣ бояд мутобиқ бо талаботи мизоҷон ва эҷоди фурӯши устувор ва рақобатпазир дар шароити муосир ба роҳ монда шаванд;

9. Ворид кардани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барои кумак ба рушди рақобатпазирии корхона, ҷунки "мӯҳтавои рушд ва табдили иқтисодӣ"

содиротии комплекси саноатӣ дар асоси истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, технологияҳои баланд дар коркард ва баровардани маҳсулоти агросаноатӣ, муҳофизат кардани истеҳсолкунандагони ватанӣ, рационализатсия кардани сохтори воридот бо назардошти ниёзҳои модернизатсияи техникаӣ ва имкониятҳои воридотивазкунӣ муайян мегардад” [5]. Мӯҳтавои рушд ва табдили иқтисодии содиротии комплекси саноатӣ бояд ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, истифодаи технологияҳои баланд дар коркард ва баровардани маҳсулоти агросаноатӣ, муҳофизат кардани истеҳсолкунандагони ватанӣ, ва оптимизатсияи сохтори воридот барои мутобиксозӣ бо ниёзҳои модернизатсияи техникаӣ ва имкониятҳои воридотивазкунӣ равона бошад. Татбиқи чунин амалҳо на танҳо ба устувории иқтисод, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии саноат дар бозорҳои байналмилалӣ кумак хоҳад кард;

10. Идоракунии равандҳо ба омӯзиш ва таҳлили марҳалаи истеҳсолот равона аст, ки имконияти ислоҳоти раванд ва кам кардани хатоҳоро фароҳам меорад. Идоракунии равандҳо, ки ба омӯзиш ва таҳлили марҳалаи истеҳсолот равона аст, нақши муҳимми худро дар баланд бардоштани самаранокии корхона ва коҳиш додани хатоҳо дар раванди истеҳсолӣ дорад. Ин раванд, ки инчунин бо номи "менеджменти равандҳо" ё "менеджменти раванди бизнес" маъруф аст, ба таҳлил, назорат ва оптимизатсия кардани марҳалаҳои муҳталифи истеҳсолот ва фаъолияти корхона бо мақсади беҳтар кардани натиҷаҳои умумии корхона, коҳиш додани хатоҳо ва раванди тасмимгирии дуруст мусоидат мекунад. Инчунин, Идоракунии равандҳо як раванди муҳимми таҳлил ва тақмили марҳалаҳои истеҳсолот аст, ки ба кам кардани хатоҳо, беҳтар кардани самаранокии корхона ва ҷорӣ кардани ислоҳот дар тамоми раванди истеҳсолот кумак мекунад. Бо таҳлили амиқ ва истифодаи технологияҳои муосир, корхонаҳо метавонанд хатоҳо ва камбудихоро шенасо карда, раванди истеҳсолотро оптимизатсия ва беҳтар созанд.

Ҳар як усул як ҷузъи махсуси идоракунии агросаноатиро ташкил медиҳад, ки дар дуруст ва самаранок иҷро кардани истеҳсолот ва таъмини устувории корхона кумак мекунад. Ба ибораи дигар, ҳар як усул ба як ҷузъи алоҳидаи муҳимми идоракунӣ диққат мекунад ва дар маҷмӯъ онҳо якҷоя ба мақсади умумии беҳтар кардани истеҳсолот, сифат ва фурӯш мусоидат мекунанд. Боиси қайд аст, ки "... ба мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ, ҳангоми таҳқиқи рақибон лозим меояд, ки нуқтаҳои қувват ва заъифии онҳоро муайян карда, стратегияи корхонаро оптимизатсия кунанд, ки дар оянда имкони беҳтар кардани мавқеи рақобатпазирии онро таъмин кунад” [6].

Усулҳои идоракунӣ дар истеҳсоли агросаноатӣ ба амалҳои ташкили, назорат ва оптимизатсия кардани равандҳои истеҳсолӣ ва истифодаи захираҳо дар соҳаи агросаноатӣ ва кишоварзӣ вобаста мебошанд. Бо истифодаи усулҳои идоракунӣ, комплекси агросаноат метавонад на танҳо ба талаботи бозорҳо ва ниёзҳои экологӣ ҷавобгӯ бошад, балки ба рушд ва инноватсия, коҳиш додани хатарҳо ва таъсири манфии тағйироти иқлим низ кумак мекунад. Таъсиси стратегияи дурусти идоракунӣ, ки ба таҳлил ва таҳкими самаранокии иқтисодӣ ва экологӣ равона аст, барои тамоми корхонаҳо ва кишварҳо, махсусан дар кишварҳои рӯ ба тарақӣ, муҳим мебошад.

Бояд ҷайд намуд, ки “соҳаи кишоварзӣ яке аз унсурҳои асосии таркиби комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ба ҳифзи манзараҳои таърихан рушдёфтаи кишоварзӣ, гуногунии фарҳангии кишвар ва некӯахлоқии иқтисодии он, мусоидат мекунад. Дар ин ҷо пояҳои ахлоқии мардум, психологияи миллии ва хотираи таърихӣ он, ташаккул меёбанд” [7].

Ғайр аз ин, таҳқиқоти олимон дар соҳаи идоракунӣ ва агросаноат дар тамоми ҷаҳон, аз ҷумла олимони тоҷик, барои таҳияи усулҳои нав ва беҳтар кардани раванди

истеҳсол ва идоракунӣ дар соҳаи агросаноатӣ аҳамияти калон дорад. Боз ба кор бурдани усулҳои идоракунӣ ва технологияи муосир, соҳаи агросаноат метавонад барои рушди устувор, беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини ҳӯроки тамоми ҷомеа саҳми назаррас гузорад.

Аз ин лиҳоз, барои беҳтар намудани усулҳои идоракунӣ дар истеҳсоли агросаноатӣ ва рушди устувори соҳа, метавон таклифу пешниҳодҳои зеринро ба назар гирифт:

1. Такмили идоракунии захираҳо - дар соҳаи агросаноат ба беҳтар кардани истифодаи захираҳои табиӣ, ба хусус об ва замин, таваҷҷӯҳ зоҳир шавад. Ба ин мақсад, бояд стратегияи оптимизатсияи истифодаи захираҳо ва истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла иртиботи иттилоотӣ ва мониторинг, тарҳрезӣ ва амалӣ карда шаванд.

Бояд қайд намуд, мониторинг нақши муҳимро бохта “идоракунии равандҳои иқтисодӣ бояд ба низоми мониторинг асос ёбад, ба такмили иртиботҳои кооперативӣ равона гардад ва ҳамчун шарт зарурии истифодаи самараноки потенциали истеҳсолӣ, мутобикшавии истеҳсолкунандагони мол ба шароити бозор рушд ёбад” [8].

2. Ворид кардани технологияи муосир - технологияҳои муосир ва автоматизатсия барои беҳтар кардани суръат, дақиқ ва самаранокии истеҳсолот бояд ба соҳаи агросаноат ворид карда шаванд. Истифодаи роботи дронҳо барои ҷамъовари маълумот дар замин ва ё автоматизатсияи раванди истеҳсолот метавонад кумак кунад, ки истеҳсолот камхарҷ ва самараноктар шавад.

3. Идоракунии сифат ва сертификатсия - барои таъмини маҳсулоти баландсифат ва мутобикат бо стандартҳои байналмилалӣ, корхонаҳо ва фермерҳо бояд ба идоракунии сифат ва сертификатсия диққат диҳанд. Ин метавонад ба афзоиши талабот барои маҳсулоти агросаноатӣ ва фурӯш дар бозорҳои ҷаҳонӣ кумак кунад.

4. Рушди савдои байналмилалӣ – муҳим аст, ки кишварҳои рӯ ба тарақӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, барои рушди савдои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои транзитӣ бо кишварҳои дигар саъй кунанд. Ба ин мақсад, лозим меояд, ки шартномаҳо ва аҳдноҳои тичоратии судманд бо дигар давлатҳо ба имзо расида, барномаҳои маркетингӣ барои тавассути барномаҳои бозорҳои байналмилалӣ тарҳрезӣ карда шаванд.

5. Раҳо кардани мушкilotи молиявӣ - ба деҳқонон ва корхонаҳои агросаноатӣ лозим аст, ки дастрасии осон ба маблағгузорӣ ва қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дошта бошанд. Бо кумак ба бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ, метавон низоми молиявии ҳавасгузетро барои беҳтар кардани ташкили сармоягузориҳо ва рушди соҳа роҳандозӣ кард.

6. Пешбурди омӯзиш ва омодагии мутахассисон - омӯзиши мутахассисон ва равои кардани курсҳои такмили ихтисос барои роҳбарони агросаноат ва фермерон, ки меъёрҳои муосири идоракунӣ, истифодаи технологияҳои нав ва таҳлилро меомӯзанд, муҳим аст. Ҳамчунин, рушди донишҳои илмӣ дар соҳаи агросаноат дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ кумак мекунад.

7. Рушди якҷояи соҳаи кишоварзӣ ва саноат - раванди «агросаноат» ба фарогирии ҳамкориҳо байни истеҳсолот ва саноат, ба монанди саноати коркард ва бозори ҳӯрока ниёз дорад. Ворид кардани саноати ҳӯрока ва истеҳсоли мураккаб бо усулҳои идоракунии мутамарказ ва стратегияи миёнамуддат дар ин соҳа метавонад таъсири ҷиддӣ рушд ва афзоиши ғойда дошта бошад.

Барои беҳтар кардани идоракунӣ ва рушди соҳаи агросаноат, амалӣ кардани усулҳои нав, ворид кардани технологияҳои муосир, беҳтар кардани роҳҳои молиявӣ ва омӯзиши мутахассисон аҳамияти калон доранд. Бо дарназардошти омилҳои экологӣ ва

иктисодии соҳа, рушди устувор ва самаранокии истеҳсолот метавонад ба беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли ва рушди иқтисодӣ дар кишварҳо мусоидат кунад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Комилов, С. Ҷ. Иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Ҷ. Комилов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 1(35). – Р. 47-53. – EDN CYIPTI.
2. Сиёсати инноватсионӣ дар комплекси агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Т. Одинаев, Н. А. Тураев, Б. М. Бобоев, М. И. Убайдуллоев // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2020. – №. 3(65). – Р. 84-87. – EDN KHIYFA.
3. Треногин, В. Е. Современные методы! Управления персоналом в агропромышленном комплексе / В. Е. Треногин // Молодёжная наука 2024: технологии инновации: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, молодых учёных, аспирантов и студентов, посвящённой Десятилетию науки и технологий в Российской Федерации, Пермь, 08–12 апреля 2024 года. – Пермь: ИПЦ Прокрость, 2024. – С. 199-200. – EDN FRZLQO.
4. Каюмов, Н. К. Производительные силы промышленности Таджикистана и оценка современного состояния их развития / Н. К. Каюмов, Н. Х. Хоналиев // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 4. – С. 14-22. – EDN HJJAQZ.
5. Одинаев, Ш. Т. Государственная поддержка предпринимательства в системе агропромышленного комплекса с привлечением иностранных инвестиций / Ш. Т. Одинаев, Н. С. Хамзаева, С. К. Ниязова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – № 6. – С. 95-98. – EDN WISNWV.
6. Антипин, С. А. Методы управления конкурентоспособностью перерабатывающих предприятий агропромышленного комплекса (АПК) Алтая / С. А. Антипин, И. В. Иконникова // Экономика и управление. – 2009. – № 1(39). – С. 55-59. – EDN JVYZZZ.
7. Одинаев, Ш. Т. Омилҳои таъсиррасон ба ҷойгиркунии истеҳсолоти кишоварзӣ дар водии Зарафшон / Ш. Т. Одинаев, М. Б. Ниезов // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2020. – №. 4(66). – Р. 77-83. – EDN GSXYBU.
8. Шутьков, А. А. Методы управления агропромышленным комплексом / А. А. Шутьков // Экономические системы. – 2018. – Т. 11, № 3(42). – С. 24-33. – EDN YOLYNV.

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

КАРОМАТУЛЛОЕВ САФАРАЛИ ДУСТМАХМАДОВИЧ,

соискатель Института экономики и системных исследований сельского хозяйства ТАСХН.
Тел.: (+992) 555565543

ОДИНАЗОДА ШОХИН ТАЛБАК,

кандидат экономических наук, доцент, зам. директор по науке, образованию и подготовке научных кадров Института экономики и систематического анализа развития сельского хозяйства ТАСХН.
Тел.: (+992) 918-42-57-57. E-mail: Economic64@Mail.Ru

В данной статье рассматриваются основные методы управления в агропромышленном производстве, которые включают в себя организационные,

технологические и экономические аспекты. Автор анализирует ключевые подходы к планированию и оптимизации процессов в агросекторе, а также роль менеджмента в повышении эффективности производства. Исследуются особенности управления в условиях глобализации и внедрения инновационных технологий, которые способствуют улучшению качества продукции и увеличению объемов производства. Предлагаются рекомендации по совершенствованию систем управления для устойчивого развития агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, методы управления, инновационные технологии, планирование, оптимизация, эффективное производство, менеджмент, глобализация, сельское хозяйство, устойчивое развитие.

MAIN MANAGEMENT METHODS IN AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION

KAROMATULLOEV SAFARALI DUSTMAKHMADOVICH,

a postgraduate student at the Institute of Economics and Systematic Research of Agriculture TASA. Phone: (+992) 555565543

ODINAZODA SHOHIN TALBAK,

candidate of Economic Sciences, Deputy Director for Science, Education and Training of Scientific Personnel Institute of Economics and Systematic Analysis of TAAS.
Phone: (+ 992) 918-42-57-57. E-mail: Economic64@Mail.Ru

This article discusses the main management methods in agro-industrial production, which include organizational, technological, and economic aspects. The author analyzes key approaches to planning and optimizing processes in the agro-sector, as well as the role of management in improving production efficiency. The characteristics of management in the context of globalization and the introduction of innovative technologies that help improve product quality and increase production volumes are explored. Recommendations are provided for improving management systems for the sustainable development of the agro-industrial complex.

Keywords: agro-industrial complex, management methods, innovative technologies, planning, optimization, efficient production, management, globalization, agriculture, sustainable development.

ТДУ: 330.322

РОҲҲОИ БЕҲТАР ГАРДОНИДАНИ ФАЗОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КЕНЧАЕВА РАНО ҲАМРОЕВНА,

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва андозбандии Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, маҳ. Борбад 48/5.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Борбад 48/5.

Усулҳои рушди заминаҳои маъмуриву ҳуқуқии дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ яке аз талаботҳои замони муосир ба ҳисоб рафта, ба рушду тақвият бахшидани соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии давлат равона гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, қонун, меъёрҳои ҳуқуқӣ, чорабиниҳо, ҷалби сармоя, лоиҳаҳои инвестиционӣ, кумаки молиявӣ, сиёсати сармоягузорӣ.

Дар муддати ноил гардидан ба истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ дод, то пояи маъмуриву ҳуқуқии кишварро тақвият дода, чорабиниҳо ва қонунҳои мушаххасро, ки бешак ба рушду тақвият бахшидани соҳаҳои иқтисодиву – иҷтимоии давлат равона гардидаанд, қабул созад. Мамлакат дар муддати на он қадар зиёд мавқеи худро дар байни мамлакатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявию иқтисодӣ, бонкҳои умумиҷаҳонӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ пайдо намуда, рушди иқтисодиёти кишварро эҳё созад ва таъмини сатҳи некӯахлоқии мардумро муҳайё созад.

Ҳангоми норасоии маблағҳои худӣ, ҳар мамлакат кӯшиш менамояд, то баҳри пешбурди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, амалинамоии лоиҳаҳои инвестиционӣ, рушду тақвият бахшидани иқтисоди истеҳсолии худ ва амалӣ намудани барномаҳои муҳимми давлатӣ, инчунин стратегияҳои афзалиятноки дар назди худ гузошта ба сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ рӯ меоварад. Амалӣ намудани чорабиниҳои дар боло зикргардида ба муҳайё намудани пояи маъмуриву қонунгузори пешрафта ва ҷавобгӯ ба меъёрҳои байналхалқӣ инчунин қонунҳои иқтисодӣ амри маҳол мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалб намудани сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ, барои муҳайё намудани шароити мусоид, ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳоро ба ҷумҳурӣ бо таҳрири нав Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 25 апрели соли 2007 таҳти № 545 қабул намуд, ки қонуни мазкур қонуни қаблан қабул намудаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба “Сармоягузориҳои хориҷӣ” – ро иваз менамояд. Қонуни мазкур на танҳо ба сармоягузориҳои хориҷӣ, балки ба сармоягузориҳои дохилӣ низ имконият медиҳад то баҳри рушди соҳаҳои иқтисодӣ, амалинамоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ саҳми худро гузоранд.

Мақсади қабули қонун “Дар бораи сармоягузорӣ” ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб кардан ва самарабахш истифода бурдани захираҳои моддӣ ва молиявӣ, техника ва технологияҳои муосир, таҷрибаи идоракунӣ, таъмини шароити мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин шароити истифодаи озод, шаффофиятӣ, соҳибият ва ихтиёрдорӣ инвестиция, риояи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ҳамкорӣ инвестиционӣ мебошад.

Давлат баробарҳуқуқии инвестори хориҷӣ ва инвестори ватанӣ ро кафолат дода, дар муносибат бо инвесторон вобаста ба мансубияти шаҳрвандӣ, миллӣ, забонӣ, ҷинсӣ, нажодӣ, этниқодӣ динӣ, ҷойи анҷом додани фаъолияти иқтисодӣ, инчунин кишвари асли баромади инвестор ва инвестиция, ба ҳеҷ гуна поймолкунии ҳуқуқӣ роҳ наметаҳд.

Харочотҳои мустақилонаи давлатие, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ баҳри рушди соҳаҳои иқтисодӣ, амалинамоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ анҷом дода мешаванд, сармоягузориҳои давлатӣ номида мешаванд.

Сармоягузориҳои давлатӣ дар низоми харочотҳои бучетӣ ин равнасозии воситаҳои пулиро барои барпокунии фондҳои асосӣ ва активҳои ғайримоддӣ пешбинӣ менамояд. Харочотҳое, ки барои аз нав барқарорсозии фондҳои асосӣ сарфа мегарданд инҳо ба ҳисоб мераванд; харочот барои аз нав сохтан ва инкишофи объектҳои ҷорӣ моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ (таъмир, васеъкунӣ ё ин ки таҷҳизонидани техникаи онҳо), кумаки молиявӣ, қарзҳои дарозмуддати бучетӣ ва кафолати давлатӣ ба сармоягузоре, ки лоиҳаҳои ғайридашгон баландро сармоягузорӣ мекунад[1].

Сармоягузориҳои давлатӣ, ки аз ҷониби давлат баҳри рушди соҳаҳои ҷудогонаи иқтисодӣ рағбати равона карда мешаванд, хусусиятҳои боздеҳӣ ва ба даст овардани самараи гаронро дар ояндаи наздик таъмин месозанд, доро мебошанд. Дастгириҳои фаъоли сармоягузориҳои давлатӣ ба соҳаҳои стратегӣ ба монанди энергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ дар ояндаи хеле наздик имконият медиҳанд, то ки соҳаҳои мазкур ба соҳаҳои бучетташкилкунанда мубаддал гашта, давлатро ба мақсадҳои стратегӣ дар назди худ гузошта ба монанди ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ, рағбонидани кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ ва инчунин таъмини амнияти озуқаворӣ расонад. Даромадҳое, ки аз соҳаҳои мазкур дар ояндаи наздик ба даст оварда мешаванд, ҳамчун сарчашмаи даромади бучети давлатӣ (қисми ғайриандозӣ) ба ҳисоб гирифта мешавад.

Сармоягузориҳои давлатӣ, қисми хароҷоти бучети давлатӣ ба ҳисоб рафта дар ҷараёни таҳияи бучети давлатӣ банақша гирифта мешаванд.

Санади меъёриву – ҳукуки дигаре, ки сармоягузориҳои давлатӣ дар заминаи он фаъолият мекунад ин қонуни ҶТ «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» мебошад. Албатта, пеш аз амалӣ намудани сармоягузориҳои давлатӣ ба ин ё он соҳаи банақшагирифташаванда, сараввал лоиҳаи сармоягузориҳои он тартиб дода шуда, баъдан дар заминаи он сармоягузорӣ анҷом дода мешавад. Моддаи 1 – и қонуни мазкур лоиҳаи сармоягузориҳо чунин баён месозад, лоиҳаи сармоягузорӣ- лоиҳаи тижоратие, ки ҳаҷми назарраси сармоягузориҳо пешбинӣ намуда, дараҷаи баланди таваккалҳои молиявӣ, технологӣ, экологӣ ва дигарро дар бар мегирад ва барои рушди бахши муайяни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон аз лиҳози стратегӣ муҳим мебошад.

Яке аз санадҳои муҳими амалинамоии сиёсати сармоягузорӣ қонуни мазкур ба ҳисоб рафта, дар он ҳамаи он лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузориҳо, ки дар заминаи нақшаҳои стратегиву барномаҳои рушди соҳаҳои муайяни иқтисодиёт, бо назардошти тартибу меъёрҳои тасдиқ намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб карда шудаанд, оварда шудаанд. Ҳамчунин ҳуҷҷатҳои мавҷудаи тавсифкунандаи мақсад ва вазифаҳои лоиҳаи сармоягузорӣ, самараи иқтисодӣ ва иҷтимоии он бар рушди иқтисодиёти мамлакат ва инчунин давраҳои амалинамоии лоиҳаи сармоягузорӣ бо захираҳои молиявии барои амалинамоии лоиҳаи мазкур дарҷ карда шудаанд. Дар қонуни мазкур мақом ва саҳми мақомотҳои дахлдор баҳри ҷалб ва амалинамоии сармоягузориҳои масъул, ки сиёсати давлатиро дар самти сармоягузорӣ амалӣ менамоянд, оварда шудаанд.

Дар рафти амалинамоии сармоягузориҳо лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ин ё он соҳа, барномаву нақшаҳои пешгирифтаи давлат мавқеи калидиро ишғол намуда, аз дуруст баҳо додани самараи иқтисодӣ, интиҳоби мутахассисони пуртарҷиба ва

мақсаднок истифодабарии маблағҳои ҷудогардида барои лоиҳаи мазкур сифат ва натиҷаи сармоягузорӣ вобастагӣ дорад.

Вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар навбати аввал пеш аз ворид намудани лоиҳаҳо ба «Барномаҳои сармоягузори давлатӣ, грантҳо ва сохтмони асосӣ» татбиқи гардидани чорабиниҳои зеринро ба инобат гирифта, баъдан лоиҳаҳои худро пешниҳод месозанд. Лоиҳаҳои пешниҳодшаванда бояд ба ҳадафҳои рушди ҳазорсолае, ки давлат ҳамчун стратегияи афзалиятноки худ қарор додааст, вобастагӣ дошта, мувофиқи чорабиниҳое, ки дар стратегияи миллии рушд оварда шудаанд ба инобат гирифтагӣ бошад, то дар паст намудани сатҳи камбизоатӣ таъсири мусбӣ расонанд. Лоиҳаҳои мазкур вобаста ба дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии ҚТ барои давраи миёнамулат, стратегияи идоракунии қарзи давлатии ҚТ, афзалияти муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ, аз қабili истиклолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунонӣ, қоидаҳои ҷалб, истифода, ҳамоҳангсозӣ ва мониторинги кумаки беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода мешаванд.

Бо мақсади татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба масъалаҳои беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ ва тиҷорат, ҷалби сармоягузорӣ барои рушди минбаъдаи ҷумҳурӣ ва таъмини ҳамкориҳои самаранок дар соҳаи мазкур дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои Машваратӣ оид ба беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ таъсис дода шудааст.

Дар ҷумҳурӣ барои таъсиси минтақаҳои озои иқтисодӣ дар “Панҷи Поён” ва “Суғд” замина ба вуҷуд оварда шудааст. Дар айни ҳол масъалаи ҷудо намудани заминҳо, маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ, имтиёзҳои, ки барои сармоягузoron дода мешаванд, мавриди баррасӣ қарор дорад. Вале барои ҷалби сармоягузoron, ки бидуни онҳо кори минтақаҳои озои савдо имконпазир аст, ба давлат зарур меояд, инфрасохтори дахлдорро дар ҳудуди минтақаҳои озои савдо аз ҳисоби худ таъсис диҳад ва ҳалли масъалаи таъмини қувваи барқро оғоз наояд. Таҷрибаи кишварҳои рушдкарда нишон медиҳад, ки нақши минтақаҳои озои иқтисодӣ дар ҷалби сармоягузорӣ хеле бузург аст.

Ҷадвали 1. - Таҳлили аналитикӣ оид ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2021

Солҳо	Ҷалби сармоя			Ҳамагӣ млн.долл. ИМА
	Мустақим	Дигар намуди сармоягузорӣ	Сармоягузори портфелӣ	
2018	341,1	670,6	0,2	1011,9
2019	377,4	530,4	1,4	909,2
2020	470,9	506,9	0,0	977,8
2021	434,2	408,4	0,1	842,7
Ҳамагӣ	3318,7	4193,1	1,8	7513,6

Сарчашма: Бюлетени кумитаи омили назди Ҳукумати ҚТ.соли 2021 С.34.

Сарфи назар аз беҳтар гардидани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ, ширкатҳои хориҷӣ аз сармоягузорӣ намудан дар Тоҷикистон худдорӣ менамоянд, ки ин боиси дар сатҳи паст ворид шудани ҳаҷми сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2021 842,7 миллион долларро ташкил медиҳад[2].

Тибқи маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар солҳои 2018-2021 7млрд. 513,0млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз онҳо 3млрд. 318,7 млн.долл.ИМА

сармоягузориҳои мустақим, 4млрд. 193,1 млн.долл. ИМА-ро қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида ва 1,8 млн. долл. ИМА-ро сармоягузориҳои портфелии мебошанд.

Монеаи ҷиддӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон барнагардонидани қарзҳо мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ қоидаи нонавишта амал мекунад – дар сурати 60% аз ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёд будани қарзи берунаи давлат, сармоягузориҳои аз додани қарзҳои минбаъда ба ҷунин кишварҳо худдорӣ менамоянд.

Тибқи маълумоти Вазорати савдо ва рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон маблағи умумии қарзҳои беруна 3420000000 миллион долларро ташкил медиҳад, яъне 37,5 % аз ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Бо суръати баланд ҷамъ шудани қарзҳо, ин гаронӣ ба буҷети давлатӣ фишор меорад, илова ба ин дар ҷумҳурӣ хароҷотҳо дар соҳаи ҳифзи тандурустӣ ва маориф аллакай дар сатҳи паस्तтарин дар ҷаҳон қарор доранд. Бинобар ин дар ҷумҳурӣ таносуби ҳудуди ниҳонии қарз нисбати ММД ва назорати зиёдшавии сарбории қарзҳои буҷети давлатӣ (стратегияи идораи қарзҳо) бояд ҷорӣ карда шавад. Ҳамчунин, гузаронидани ислоҳоти иловагӣ дар соҳаи саноат, гузариш ба ҳамкорӣ бо сармоягузориҳои дар шароити консепсия ва гузаронидани тафтишоти ҳатмии мустақили лоиҳаҳои сармоягузорӣ зарур аст.

Воридоти сармоягузориҳои хориҷии мустақим дар солҳои 2009-2018 асосан ба соҳаҳои зерин сафарбар карда шудааст:

- энергетика – 596,8 млн.долл.ИМА;
- алоқа – 378,3 млн.долл.ИМА;
- сохтмон- 338,0 млн.долл.ИМА;
- хизматрасонии молиявӣ 320,8 млн.долл.ИМА;
- саноати куҳӣ – 700,3 млн.долл.ИМА;
- саноат – 200,3 млн.долл.ИМА;
- савдо – 36,1 млн.долл.ИМА;
- саноати ҳӯрокворӣ – 34,2 млн.долл.ИМА;
- сохтмони роҳ – 11,3 млн.долл.ИМА;
- тандурустӣ – 5 млн.долл.ИМА;
- кишоварзӣ – 47,7 млн.долл.ИМА;
- туризм – 0,2 млн.долл.ИМА;
- нақлиёти ҳавоӣ – 0,3 млн.долл.ИМА;
- маориф – 14,6 млн.долл.ИМА;
- нақлиёт – 2,5 млн.долл.ИМА;
- саноати сохтмон – 112,8 млн.долл.ИМА;
- дигар соҳаҳо – 77,4 млн.долл.ИМА;

Ҷои қайд аст, ки ҳиссаи сармоягузориҳои мустақим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 ба соҳаи энергетика ҷудо шудааст. Дигар сармоягузориҳои дар давраи солҳои 2018-2021 асосан ба бахшҳои зерин равана шудаанд:

- хизматрасонии молиявӣ – 2154,2 млн.долл.ИМА;
- сохтмони роҳ – 290,4 млн.долл.ИМА;
- саноати куҳӣ – 64,9 млн.долл.ИМА;
- сохтмон – 87,2 млн.долл.ИМА;

- сохтмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ – 11,5 млн.долл.ИМА;
- тандурустӣ – 5,9 млн.долл.ИМА;
- алоқа – 116,6 млн.долл.ИМА;

Дигар сармоягузориҳо дар солҳои 2018-2021 асосан ба соҳаҳои зерин сафарбар шудаанд:

- хизматрасонии молиявӣ – 2154,2 млн.долл.ИМА;
- сохтмони роҳ – 290,4 млн.долл.ИМА;
- саноати канданиҳои куҳӣ – 64,9 млн.долл.ИМА;
- сохтмон – 87,2 млн.долл.ИМА;
- сохтмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ – 11,5 млн.долл.ИМА;
- тандурустӣ – 5,9 млн.долл.ИМА;

Дар соли 2019-2021 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 56 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд, ки бештар онҳо аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой – 1млрд.946,9 долл.ИМА долл.ИМА – 26,0% (алоқа, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, саноат, сохтмон ва дигар намуди хизматрасониҳо), Федератсияи Россия – 1млрд.493 млн.долл.ИМА – 20 % (сохтмон, алоқа, омӯзиши геологӣ, хизматрасонии молиявӣ, тандурустӣ, саноат, савдо, энергетика, туризм ва дигар намуди хизматрасонӣ), Қазоқистон – 562,9 тандурустӣ – 5,9 млн.долл.ИМА -7,5 % (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо), Британияи Кабир – 480,5 млн.долл.ИМА – 6,4 % (омӯзиши геологӣ-истихроҷ, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, истихроҷи ангишт, саноат ва савдо), Иёлоти Муттаҳидаи Амрико – 461,2 млн.долл.ИМА – 6,1% (алоқа, хизматрасонии молиявӣ, маориф, кишоварзӣ, тандурустӣ, обтаъминкунӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ, сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат),

Филиппин – 385,8 млн.долл.ИМА – 5,1% (кишоварзӣ, сохтмони роҳ, хизматрасонӣ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, хизматрасонии молиявӣ, идоракунии давлатӣ, тандурустӣ, маориф), Эрон – 272,4 млн.долл.ИМА – 3,6 % (саноат, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, савдо), Озарбойҷон -241,9 млн.долл.ИМА – 3,2% (хизматрасонии молиявӣ), Люксембург – 191,5 млн.долл.ИМА – 2,5% (хизматрасонии молиявӣ), Кипр – 187,7 млн.долл.ИМА – 2,5 % (сохтмон, туризм, савдо), Германия – 172,3 млн.долл.ИМА – 2,3% (хизматрасонии молиявӣ, монтажи таҷҳизоти технологӣ), Аморати Муттаҳидаи Араб – 179,4 млн.долл.ИМА – 2,4% (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо) ва дигар давлатҳо – 944,0 млн.долл.ИМА – 12,6% мебошад.

Дар гузориши охиринаи Бонки Ҷаҳонӣ “Нишондиҳандаи пешбурди тиҷорат” зикр карда шудааст, ки Тоҷикистон дар ҳимоя намудани сармоягузoron 171 ҷойро аз 175-ум ишғол мекунад.

Бонкҳои ҷумҳурӣ қарзҳои дарозмуддат ё қарз ба муҳлати миёнаро намедиханд, ғоизҳои қарзҳои меҳода шуда бошад, ниҳоят баланд аст (аз 20 то 30% дар як сол). Ин барои роҳи сармоягузoronи хориҷӣ мушкилиҳоро ба вуҷуд меорад.

Дар ҷумҳурӣ таҳияи лоиҳаҳои нави инвеститсионӣ ва пешниҳод намудани онҳо ба сармоягузoronи дохилию хориҷӣ зарур аст. Дар қатори ин тадбирҳои фароҳам овардани имкониятҳои бештари ҷалби сармоягузории дохилӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иҷорагирӣ, ҳамчун воситаи алтернативии ҷалби сармоягузорӣ бояд андешида шавад[3].

Ба ҳисоб меравад, ки сармоягузори хориҷ сабаби рушди иқтисодиёт мегардад ва ба сармоягузори дохилӣ таъсири калон мерасонад, ҳамчунин ба қавитар гардонидани робитаҳо байни бозори дохиливу байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Ҳангоми фароҳам овардани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ бояд дар хотир дошта шавад, ки сармоягузори хориҷӣ хоҳиши аз ҳисоби худ бавучуд овардани рақибони худро надорад. Бинобар ҳамин усули аз ҳама беҳтарини рушди соҳаи гидроэнергетика ва саноати Тоҷикистон ин аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва бо кумаки техникии ҷаҳонӣ ҳамкорони хориҷӣ маблағгузорӣ шудани соҳаҳои мазкур мебошад. Ягон кишвари ҷаҳон ҷунин шароитҳоро барои сармоягузори фароҳам оварда наметавонад, то ин ки сармоягузори барои ин кишвар тавонанд ҳама шароитҳоро барои истехсолот ба вуҷуд оранд. ҳарчанд принципҳои асосии сиёсати сармоягузори давлатӣ имрӯз ташаккул ёфтаасту шакли муайяни ҳуқуқӣ гирифтааст, аммо вазъ дар татбиқи онҳоро метавон гуфт, ки дар амалия сиёсати самарабахши давлатӣ дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ барои сармоягузори ҷандон ҳавасмандкунанда намебошад. Имрӯз асоси танзими давлатии фаъолияти сармоягузори бояд барномаи мукаммали ҳавасмандгардонии сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ ташкил диҳад, ки ҳамчун ҳуҷҷати асосии барномавӣ баррасӣ гашта, самтҳои асосии фаъолияти ҳукуматро барои рафъи буҳрони сармоягузорӣ ва эҷоди шароит барои фаъолияти дурусти сармоягузорӣ инъикос намояд.

Сиёсати сармоягузорӣ дар соҳаи гидроэнергетика ва низомии идоракунии он бояд ба маҷмуи тадбирҳои зерин оид ба татбиқи стратегияи гидроэнергетикӣ таъяс намояд: ба нақшаи амали Ҳукумати Ҷумҳурӣ ворид намудани самтҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар барои давраи дахлдор ва ҷораҳои зарурӣ, ки иҷрои стратегияи энергетикиро таъмин мекунад; таҳияи барномаи "Иқтисоди самараноки энергия" барои давраҳои дарозмуддат; таъсиси маркази иттилоотӣ ва таҳлилий, ки асоси мониторинги стратегияи лоиҳаҳои сармоягузори гидроэнергетикӣ ва воситаи асосии танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Мониторинг пеш аз ҳама, ба муайян намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши гидроэнергетика равона гардад. Вобаста ба ин омилҳои гуногуни беруна ва дохилӣ ба ташаккули муҳити сармоягузорӣ дар бахши гидроэнергетикаи мамлакат таъсир мерасонанд[4].

Проблемаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар Тоҷикистон ҷандин сол боз вуҷуд дорад ва то ҳол шиддати худро нигоҳ медорад. Сарфи назар аз фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар иқтисодиёти кишвар, Тоҷикистон ба рақобат бо як қатор кишварҳо дар ҷалби сармоягузори хориҷӣ тоб намеорад[9].

Ҷиҳатҳои минтақавии воридоти сармояи хориҷӣ ҳанӯз дар адабиёти илмӣ қарда нашудааст. Бо вуҷуди ин механизм ва воситаҳои сиёсати иқтисодии ҷумҳуриявӣ амалан ба дараҷаи минтақавӣ гузаронида мешаванд, ки ин ба рушди тадқиқотҳо дар соҳаи мазкур монеа мегардад. Соҳаи натиҷабархши рушди ҳамкориҳои инвеститсионии байналмилалӣ Тоҷикистон ин зиёдтар қардани нақши салоҳдиди минтақаҳо мебошад. Таҳияи ҷорабиниҳои беҳтар намудани муҳити сармоягузори минтақаҳо ба мақомотҳои маҳаллӣ имконияти ҷалби сармоягузори хориҷиро барои ҳалли масъалаҳо вобаста ба беҳтар қардани қобилияти маҷмӯъҳои хоҷагҳои минтақавӣ ва зиёд қардани суръати рушди иқтисодӣ медиҳад.

Дар таърихи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон малакаи зиёди ҷалби сармояи хориҷӣ ба даст оварда шудааст, ки таҳлил ва истифодаи он дар давраи муосир дар қатори таҷрибаҳои хориҷӣ метавонад дар сурати асоснок қардани усулҳо ва ташкили сиёсати инвеститсионии давлатӣ натиҷабархш бошад. Таҳияи бархӯрдҳои методӣ ба арзёбии миқдорӣ сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодиёт ва беҳтар қардани

қобилиятҳои кишвар дар бозорҳои дунявӣ, ҳамчунин аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардани сиёсати давлатии ҷалби сармояи хориҷӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ муҳимтар мегардад.

Тоҷикистон барои ҷалби сармояи хориҷӣ дорои як қатор заминаҳои объективӣ мебошад. Бозори нави имконпазир, захираҳои бойи табиӣ, қувваи кории дорои таҳасуси кофӣ ва арзон барои ҷалби сармоягузори ба Тоҷикистон нақши муфидро мебозанд. Вале амалӣ гардонидани имкониятҳои мавҷуда таҳияи сиёсати самараноку мунтазамро дар соҳаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ, андешидани тадбирҳои зарурии ба боз ҳам беҳтар гардонидани муҳити сармоягузори хориҷӣ равона гардида, ҳамчунин таҳияи сиёсати давлатии инвеститсионӣ, ки хусусияти ба таври дуруст тасвир кардани мақсадҳо ва вазифаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси ҷалби сармоягузори хориҷӣ амалӣ мешударо тақозо менамояд.

Сармоягузори хориҷӣ ба сифати сарчашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт, васеъшавӣ ва азхудкунии истеҳсолоти нави молу хадмот, мукамалгардониҳои технологияҳо, истихроҷ ва коркарди канданиҳои ғоиданок баромад мекунанд. Давлатҳои рӯ ба тараққӣ кӯшиш мекунанд, ки сармоягузори хориҷиро ба худ ҷалб намоянд. Сармоягузори хориҷӣ метавонанд бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарақ ва корхонаҳои, ки пурра ба инвеститсияҳои хориҷӣ тааллуқдоранд, ҷойҳои нави кори ро ба таъмин кунанд, маҳсулот истеҳсол кунанд, ба буҷет андоз супоранд ва бо ҳамин воридшавии даромадҳои пулии лозимаро ба буҷет таъмин намоянд. Ин даромадҳоро давлат дар навбати худ метавонад ақаллан дар мадди аввал барои субсидиякунонии соҳаҳои содиротӣ равона кунад. Ҷараён ва ҷалбнамоии сармояҳои хориҷӣ барои баромадан аз бӯҳрони иқтисодӣ ҳаётан муҳим аст[5].

Аз ин ҷост, ки аз давраи соҳибистиклолии ҷумҳурӣ то имрӯз дар соҳаи беҳтарсозии фаъолияти сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешравиҳои назаррас ноил гардида бошем ҳам, аммо дар ин ҷода як қатор муаммоҳои зерине, ки барои кишвари мо дар соҳаи сармоягузори аҳамияти хоса дорад, муайян карда шудаанд:

- набудани бозори дохилии начандон калон ва ҳамгироии заифи тичоратию иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ;
- нисбатан суст тараққӣ ёфтани рушди инфрасохтори ҷисмонӣ ба монанди роҳҳо, хатҳои интиқоли қувваи барқ, обтаъминкунӣ ва ғайраҳо дар як қатор минтақаҳои кишвар;
- камбудии мавсимии қувваи барқ;
- таҷрибаи начандон мукамал дар соҳаи сармоягузори ва механизмҳои, ки ҳуқуқи моликият ва муносибатҳои шартномавии субъектҳои хоҷагидориро таъмин мекунанд;
- шароити заифи рақобатпазирӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳо(низомиҳои андоз, гумрук);
- нисбатан дур будан аз бозорҳои истеъмолии бузурги ҷаҳонӣ ва шохроҳҳои асосии тичоратию нақлиётӣ;
- рушд наёфтани инфрасохтори сармоягузори (банкӣ, иттилоотию таҳлилий, консалтингӣ(машваратӣ) ва ғайра);
- баланд будани сатҳи бюрократии (расмиятпарастии) идораи давлатӣ;
- нарасидани кадрҳои баландихтисос ва дорои донишу малакаи муосир, баланд будани сатҳи муҳочироти берунӣ.

Аз сабаби он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои табиӣ хеле зиёд мебошад, фаъолияти сармоягузори метавонад бузург арзёбӣ карда шавад, аз ҷумла

мавриди истифода қарор додани иқтидори бузурги энергияи об, қорӣ намудани техникаю технологияҳои ҳозиразамон дар соҳаҳои афзалиятнок, коркарди пурраи ашёи хоми маҳаллӣ бо арзиши баланди изофа, маҳсулоти коркардшудаи озуқа, металлҳои қиматбаҳо ва нодир, инчунин тараққӣ додани имкониятҳои рушди туризм.

Дар баробари ин таваккалҳои зиёдеро, ки ба рушди кишвар таъсир мерасонанд ва метавонанд, ки дар чунин шакл зоҳир гарданд, надидан мумкин нест:

- нисбатан кам шудани захираҳои ашёи хом ва пастшавии нархҳои ҷаҳонии пахта ва ҳамзамон болоравии арзиши аслии истеҳсоли он, ки боиси кошташавии сармоягузори кишвар мегарданд;
- аз даст додани иқтидори мавҷудаи саноатию истеҳсолии кишвар ва фарсудашавии воситаҳои асосӣ ва дар ҳаҷми кам сармоягузорӣ намудан ба сармояи асосӣ;
- дар ҷумҳурӣ ба миён омадани ҷиҳатҳои манфии сармоягузорӣ ва дар натиҷа ба таври зарурӣ риоя нагардидани сиёсати давлатӣ оид ба ҷалби сармоягузорӣ;
- ғайрисамаранок истифода намудани маблағҳое, ки барои ҷалби сармоягузорӣ равона карда шудаанд;
- пешгӯинашаванда будани тағйирёбии вазъи бозорӣ ва омилҳои сиёсӣ дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ.

Сармоягузорӣ метавонад дар асоси ташкили корхонаҳои муштарак ва субъектҳои хоҷагидори, ки пурра ба сармоягузори хориҷӣ тааллуқ доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин карда, бозори молу хизматрасонӣ ва даромади буҷетро ғани намояд. Афзоиши даромади буҷети давлатӣ дар навбати худ ба зиёдшавии ҳаҷми савдои хориҷӣ мусоидат менамояд. Зиёдшавии ҳаҷми содирот ҳамчун ҷанбаи савдо воридоти асбобро зиёд намуда, ба тавозуни пардохти кишвар таъсири мусбӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз, давлат бояд кӯшишҳои ҳадалимконтро барои ҷалби фаёли сармоя ба иқтисодиёт ба харҷ диҳад.

Дар айни замон фаъолгардонии ҷалби сармоя ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, дар маҷмӯъ ба бозори сармоя алоқамандии зич доранд.

Ба ақидаи мо, дар баробари баланд бардоштани имиджи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд иқдомҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- муайян намудани мақоми давлатии масъуле, ки таҳти роҳбарӣ ва назорати бевоситаи он барномаи мақсадноки баланд бардоштани симои сармоягузори кишвар татбиқ карда хоҳад шуд;
- таъсиси гурӯҳи кории доимӣ аз ҷумла коршиносони мустақил;
- таъсиси гурӯҳи тадқиқотии (коршиносии) муваққатӣ иборат аз коршиносон;
- муайян намудани рӯйхати рейтингҳои байналмилалӣ, ки барои арзёбии муҳити сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мебошанд;
- таҳия намудани нақшаи ҷорабиниҳо оид ба беҳтарсозии нишондиҳандаҳо, муайян намудани масъулон, назорати ҷараёни корҳо;
- дар ҷараён ва баъди ба анҷомрасии корҳо маърақаҳои густурдаи иттилоотӣ бо мақсади таблиғи дастовардҳо, натиҷаҳои мушаххас, беҳтарсозии муҳити сармоягузори кишвар гузаронида мешаванд.

Боло бурдани симои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи иттилоотии ҷаҳонӣ бо истифодаи воситаҳои зерин имконпазир аст:

- дар шабакаҳои телевизионӣ ва радиои ҷаҳонӣ ҷойгир кардани наворҳои видеоӣ ва аудиоӣ оид ба имкониятҳои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таъсиси системаи дастгирии муҳоҷирони меҳнатӣ ва ташаккули симои мусбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун таҳвилгари кадрҳои баландихтисос ба ҷомеаи иқтисодии ҷаҳонӣ.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон» Дар бораи сармояҳои хориҷӣ дар давоми солҳои 2019-2021-ум аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 1687 корхона бо ҷалби сармояи хориҷӣ, аз он ҷумла 522 корхонаҳои муштарак ва 165 филиалҳои корхонаҳою фирмаҳо ба қайд гирифта шудааст. Дар шароити имрӯза аз ҷиҳати ҳуқуқӣ корхонаҳои амалкунанда 431 корхона ҳисобида мешаванд, ки онҳо бо ҷалби сармояи хориҷӣ фаъолият менамоянд. Аз корхонаҳои номбурда 283 корхонаи муштарак ва 148 корхонаи пурра ба хориҷиён тааллуқ доранд. Мувофиқи банди 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармояи хориҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва талаботи Кодекси гражданий дар 01.07.2005-ум корхонаҳои бо сармояи хориҷӣ коркунанда, дар асоси ҳуҷҷатҳои лозима иҷрои вазифаҳои оинномавӣ бо маблағи умумии 92,2 млн. доллари ШМА корҳо иҷро карда шуда буданд[6].

Корхонаҳои калонтарини бо сармояи хориҷӣ, ки ҳамчун корхонаҳои муштарак фаъолият менамоянд инҳо мебошанд: «Ҷавонӣ», «Қурбон», «Зарафшон», «Ремит-2500», «Қабул-Тоҷик Текстайлз», «Хучанд Паказинг», «Оби Зулол» ва ғайра, ки самтҳои фаъолияти асосии онҳо ба даст овардан ва коркарди тилло, саноати бофандагӣ, саноати ҳӯрокворӣ, истеҳсоли нушокиҳои хунук ва ғайра мебошад.

Дар солҳои охир боз чунин самтҳо фаъолона тараққӣ ёфтаанд, ки ба онҳо пеш аз ҳама дохил мешаванд:

- Молиякунони пахта, фючерси хоҷагии қишлоқ;
- Молиякунони мушаххас ва ба зерсоҳаи саноатии бофандагӣ ва дигарҳо.

Ба муносибати қабули дигаргунӣ аз тарафи Маҷлиси намояндагони маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармояи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 10 январӣ соли 1998 қабул карда шуда, то ҳол фаъолият мекарданд аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бақайдгирӣ қатъ карда шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолият дар роҳи татбиқи сиёсати ислоҳоти фаъол ҷиҳати таъмини рушди босуботи иқтисодиёт тавассути ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ чораҳои зарурӣ ва таъсирбахш меандешад. Фазаи сиёсӣ ва сармоягузори мамлакат, инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулгардида ҷиҳати ҳалли бисёр вазифаҳои афзалиятнок оид ба рушд ва таҷдиди иқтисодиёт, ҷалби ҳарчи бештари сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат ва рушди бахши хусусӣ мусоидат менамоянд.

Инкишоф ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон бо рушди устувори соҳибкорӣ хурду миёна алоқаманд мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз давлатҳои мебошад, ки иқтисодиёти он дар давраи гузариш қарор дорад ва дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нақши хосро ишғол менамояд. Хусусияти асосии ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди энергетикӣ, захираҳои зеризаминӣ, канданиҳои фойданок ва шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ ва инкишофи соҳаҳои истеҳсоли дар он вучуд дорад. Аз ҳамин сабаб ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хело муҳим аст, барои он ки ояндаи Тоҷикистонро бе содирот

ва фаъолияти хориҷӣ тассавур кардан аз имкон дур нест. Аз нуқтаи назари илмӣ асоснок карда мушоҳида намоем иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замонҳои муосир на он қадар рушд карда бошад ҳам, вале босуръат инкишофёбии фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба ҷашм мерасад. Сарфи назар аз он, ки ҳиссаи асосии сармоягузориҳо бевосита то Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳонӣ дар байни Аврупо ва Амрико ба вуҷуд омаданд, таърих гувоҳи он аст, ки ҳанӯз он вақтҳо қараёни сармоягузорӣ аз Ғарб ба Шарқ ҳаракат мекард ва дар замонҳои муосир низ сармоягузориҳои асосӣ ғарбӣён мебошанд. Яъне Ҷумҳурии Бояд барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ омода бошад, зеро мақсади асосии сармоягузориҳои ин ба даст овардани ғоида ва забт намудани бозори миллии мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, бояд сармояи хориҷӣ бо мақсадҳои муайян гирифта шавад ва барномаҳои ояндабинии он низ ба самтҳои стратегияи ҳимояи соҳибкорони дохилӣ, баромадани онҳо ба бозори ҷаҳонӣ, ба вуҷуд овардани сармоягузориҳои дохилӣ бояд дида шавад[10].

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Кенчаева Р. Ҳ. Государственная концепция привлечения иностранных инвестиций// Научный журнал "Modern Science" №2 от 30.01.2023г. Стр.95-100. ISSN 2414-9918.
 2. Қонуни ҚТ «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» (19 март соли 2013)
 3. Одинаев Ш. Т., Раджабов Ш.Х., Музаффаров Б. С. Инвестиционная привлекательность регионов: особенности и пути достижения // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Душанбе: «Сино» 2013, серия экономических наук 2/5 (117). С.256-258.
 4. Одинаев Ш. Т., Убайдуллозода Ғ.Х. Ташкили сармоягузорӣ дар энергетика ҳамчун омилӣ афзоиш ва навоарӣ// Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе.-2021 №4 (265). С.113-117.
- Барномаи давлатии сармоягузорӣ, грантҳо ва сохтмони асосӣ барои солҳои 2016-2018;
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011 таҳти №370 «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва татбиқи барномаҳои миёнамӯҳлати сармоягузориҳои давлатӣ, грантҳо ва сохтмони асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». саҳ.5
 6. Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатӣ» (28 июни соли 2011);
 7. Қонуни ҚТ «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (8 декабри соли 2003);
 8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011 таҳти №370 «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва татбиқи барномаҳои миёнамӯҳлати сармоягузориҳои давлатӣ, грантҳо ва сохтмони асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
 10. Одинаев Ш. Т., Кинжаева Р. Х. Привлечение инвестиций - путь к регулированию рынка//// Известия вузов Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек. -2016, №2, 2016.
- Одинаев Ш. Т., Давлатова Г. М. Мафҳуми иқтисодии сармоягузорӣ ва қарз дар истеҳсолоти кишоварзӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе.-2021.№3. Қисми II. С. 21-27.

**ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

КЕНДЖАЕВА РАНО ХАМРОЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и налогообложения
Таджикский международный университет туризма и предпринимательства,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, мкр. Борбад 48/5.

Разработка путей развития и совершенствования ---- государственного регулирования, определение методов совершенствования правовой базы на современном этапе приобретают особую актуальность.

Ключевые слова: инвестиция, закон, правовые нормы, мероприятия, инвестиционная привлекательность, инвестиционные проекты, финансовая помощь, инвестиционная политика.

**WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT CLIMATE IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

KENJAEVA RANO HAMROEVNA,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Taxation
Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad district 48/5.

The development of ways of development and improvement of state regulation the definition of methods for improving the legal framework at the present stage is of particular relevance.

Keywords: investment, law, legal regulations, activity, investment attractiveness, financial help, investment policy.

УДК: 332.334

**БАЪЗЕ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ОБЁРИКУНОНИИ ЗАМИНҲОИ
КИШОВАРЗӢ**

КОМИЛОВ НИЗОМУДДИН БЕГАҲМАДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в.дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

ҚОСИМОВ АЛИҚОН,

докторанти PhD-и аз рӯи ихтисоси 6D050600-Иқтисодиёт, назди кафедраи иқтисоди
корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб

ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳимми усулҳои инноватсионии обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф муҳимияти мақолаи мазкурро бо факту далелҳои илмӣ асоснок карда, зарурати ҷорӣ намудани баъзе аз усулҳои инноватсионии обёрикунониро дар соҳаи кишоварзӣ асоснок намудааст.

Муаллиф ибраз доштааст, ки барои самаранокӣ истеҳсолоти кишоварзӣ истифодаи усулҳои инноватсионии обёрикунонӣ дар соҳаи кишоварзӣ зарурияти воқеи дорад. Ҳамзамон афзалиятҳои обёрии қатрагӣ нисбат ба обёрии муқаррарӣ нишон дода шуда, нақши онро дар сиёсати воридотивазкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ дарҷ карда аст.

***Калидвожаҳо:** обёрии қатрагӣ, обёрии муқаррарӣ, замин, маҳсулоти кишоварзӣ, захираҳои обӣ, технологияи обӣ, инноватсия, самаранокӣ истеҳсолот.*

Дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ масъалаи самаранок истифодабарии захираҳои обӣ ва замин дар мадди аввал меистад ва барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳим дониста мешавад. Барои самаранок истифода бурдани захираҳои мазкур дар аксар давлатҳо технологияи инноватсионӣ истифода бурда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои самаранокӣ истифодабарии захираҳои табиӣ аз қабili об, замин ва дигар манбаҳои табиӣ лоиҳаҳои озмоишӣ ба роҳ монда шудааст. Аз он ҷумла дар минтақаи Кӯлоб барои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти аграрӣ якчанд лоиҳаҳои инноватсионӣ-озмоишӣ тадбиқ карда шудаанд, ки аз тарафи муҳаққиқи мавзӯ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Мавриди зикр аст, ки рушди чараёнҳои инноватсионӣ, амалисозии технологияи муосир дар истеҳсолоти кишвар дар ҳошияи сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Ҳанӯз 20 январи соли 2016 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардида буд: «..... Маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки раванди саноатикунории мамлакат таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи ҷойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад»[6].

Яке аз самтҳои тақмил додани танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин мусоидат ба обёрикунонии заминҳо тариқи шаклҳои инноватсионӣ мебошад. Тайи солҳои охир вазъи обёрикунонӣ ва ҳолати мелиоративии заминҳо бад шуда истодааст.

Сабабҳои ба вуҷуд омадани ин ҳолатҳои ногувори мелиоративӣ – ин барзиёдии обгирии иншоотҳои гидротехникӣ аз дарёҳо мебошанд, ки дар солҳои таҳлилшаванда 16,5 млрд. м³ ташкил медиҳад. Истифодабарандагони захираҳои обӣ дар кишоварзӣ

тахминан 2-2,5 маротиба зиёдтар аз харочоти барои пардохти об кардаашон обгирӣ мекунанд, ки ин ба бухоршавӣ ва транспирансия зироатҳои кишоварзӣ оварда расонида аст. Ин ҳолат бо коэффисенти пасти истифодаи иншоотҳои гидротехникӣ, банақшагири ғайрисамаранокии саҳроҳо, низоми такмилнаёфтаи истифодабарии захираҳои оби зимни обёрикунонии иловагӣ вобаста аст. Аз ин сабаб дар бештари заминҳои кишт тобистона сатҳи обҳои зеризамини қабати болоии замин ва бисёр маврид қисмати ҳосилхезии онро ишғол менамояд, ки иҷрои корҳои мелиоратвиرو дар давраи нашъунамои пахта ва дигар зироатҳои кишоварзиро мушкилгадонида, сабаби шӯразании дубораи заминҳо мегардад.

Мушкилии дигар дар он аст, ки обҳо аз сарчашмаҳо нобаробар қорӣ мешаванд. Тобистон дар як қисмати ноҳияҳои ҷумҳури ҳангоми обёрикунии интенсивӣ камчинии обҳо барои обёрикунӣ ба вучуд омада, ҳолати баръакс дар фасли тирамоҳ) зимистон ҳангоми таъмири каналу захбурҳо ба амал меояд. Ифлосшавии захираҳои замин ба пастшавиаш ҳосилнокии зироатҳои асосии соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла пахта оварда мерасонад. Ба ақидаи мо роҳи ҳалли ин масоил, пеш аз ҳама, вобаста аз минтақаҳои обёришаванда баҳои иқтисодӣ додан ба захираҳои фонди замини ҷумҳури бо назардошти истифода ва талаботи мелиоративӣ мебошад. Барои обёрикунонии ба вазъи беҳдошти замин мусоидаткунанда намудҳои гуногуни обёрикунони мавҷуд аст, ки яке аз онҳо обёрикунии қатрагӣ мебошад. Аксарияти зироатҳои дорои арзиши қиматии баланд дар Тоҷикистон дар заминҳои обёришаванда истехсол карда мешаванд. Аз ҳамин сабаб ҳам истифодаи усулу системаҳои самараноктари обёрӣ ҳамчун зарурат маҳсуб мегарданд.

Маврид ба зикр аст, ки яке аз шаклҳои инноватсионии обёрикунонӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин обёрикунонии қатрагӣ мебошад. Системаи обёрии қатрагиро метавон барои қитъаи наздиҳавлигӣ дар якҷоягӣ бо системаи ҷамъоварии оби борон аз бомҳо ва инчунин барои зироатҳои саҳро ва боғҳо истифода бурд. Ҳар ду системаи зикргардида обёрии қатрагӣ, дар қиёс бо обёрӣ аз тариқи ҷӯйҳои саркушода, аз нигоҳи истифодаи самаранокии об, аз 1,5 то 2 маротиба бештар бартарӣ дорад. Аз як тараф, онро метавон барои баланд бардоштани маҳсулнокии заминҳо ва аз тарафи дигар барои сарфаи хароҷот барои об истифода намуд. Дар баробари сарфаи об, обёрии қатрагӣ дар нисбати обёрии муқаррарӣ 90 дарсад бартариӣ бештарро аз нигоҳи самаранокии истифодаи порухо ба сифати маводи ғизӣ доро мебошад, чун дар ин маврид метавон маводи ғизоиро бевосита бо об ҳамроҳ намуд. Ба таври умумӣ, обёрии қатрагӣ эрозияи обро нигоҳ дошта, монеи сабзиши алафҳои бегона гардида, сарфи қувваи кориро, барои кандан ва тоза намудани ҷӯйҳои обёрӣ, то ҳадди камтарин поин меоварад.

Дар айни ҳол, обёрии қатрагӣ дар Тоҷикистон бояд дар қитъаҳо ва боғчаҳои назди ҳавлигӣ истифода бурда шавад, чунки захирасозии об ва низоми обрасонӣ (пойгоҳҳои обкашӣ) мушкилии бузурге мебошад. Ба мақсади захирасозии об, як систерна ва ё як ҳавзи аз санг сохташударо якҷо бо дастгоҳи обкашӣ ва ё ягон намуд бочкаеро, ки дар баландӣ насб гардида, дар системаи лӯлаҳои фишори заруриро пайдо менамояд, истифода бурдан мумкин аст. Як қитъаи наздиҳавлигии аз 50 м² то 100 м² ба як системаи фишорӣ аз 0,1 то 0,2 бар нӣз дорад. Ба ғайр аз обанбор, боз лӯлаҳои полиэтиленӣ ва асбобҳои чакрадиҳӣ низ зарур мебошанд. Ба мақсади кам намудани хароҷот, метавон печмехҳои одиро ба сифати қисматҳои чакрадеҳ истифода бурд. Як системаи обёрии қатрагӣ метавонад 90% поруи ҳамроҳ кардашударо сарфа намояд. Ҳар чӣ қадар ки системаи лӯлаҳо калон бошанд, ҳамон қадар кӯшишҳои бештар барои тозакунии зарур мегарданд[2, с 113-116]. Обёрикунонии қатрагӣ барои заминҳои таъйиноти кишоварзӣ ҳам бартарӣ дорад ва ҳам камбудӣҳо.

Чи тавре, ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд системаи обёри қатрагӣ нисбат ба обёри муқаррарӣ афзалтар мебошад. Ташкilotи Чамъияти Агро- Информ зимни тадқиқоташ соли 2013 дар боғи зардолуи «Зоилов»-ки дар шаҳри Исфара гузаронида шуда буд чунин натиҷагирӣ кард.

Чадвали №1: Тафовути обёрии қатрагӣ аз обёрии муқаррарӣ

Тавсифи хароҷотҳо	Обёрии қатрагӣ	Обёрии муқаррарӣ	Воҳиди ченак
Об	3500	7500	М³
Бензин	75	600	сомонӣ
Қувваи корӣ барои обёри	390	900	сомонӣ/сол
Нест кардани алафҳои бегона	280	580	сомонӣ
Харчи нуриҳои минералӣ	7%	25%	
Тақсимооти баробар барои об	На 99%	На 30%	
Эрозияи хок	нест	ҳаст	
Ҳосилнокии хок	40	30	к/дарахт

Сарчашма:Тадқиқоти ТҶ Агро-Информ

Таҳлилҳои чадвал нишон медиҳанд, ки натиҷаи тадқиқот дар самти истифодабарии обёри қатрагӣ нисбат ба обёри муқаррарӣ дар боғҳои зардолу афзалтар мебошад. Чи тавре, ки аз рақамҳои оморӣ бармеояд дар обёрикунонии қатрагӣ 3500 М³-об сарфа мешавад ва дар обёри муқаррарӣ бошад 7500 М³-яъне обёри қатрагӣ нисбат ба обёри муқаррарӣ 4000 М³-камтар дида мешавад. Пас аз инчо маълум мешавад, ки обёрии қатрагӣ афзалтар мебошад нисбат ба обёрии муқаррарӣ.

Ҳамзамон дар обёрикунонии қатрагӣ тавре маълум аст қувваи кори арзон арзёби мегардад. Дар системаи обёри қатрагӣ 390 сомонӣ сарф шавад пас ин адад дар обёрии муқаррарӣ 900 сомонӣ сарф мешавад, ки мутаносибан обёри қатрагӣ нисбат ба обёрии муқаррарӣ 290 сомонӣ камтар дида мешавад.

Доир ба ин мавзӯ таҳқиқотчиҳои ватанӣ Раҳматзода Ҳайдар Бобо ба ҳамин монанд андешаронӣ намуда, ибраз доштанд, ки норасоии менечерон ва коршиносони идоракунандаи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ имрӯз аз мушкилоте гардидааст, ки садди роҳи тараққӣ кардани инноватсияҳои кишоварзӣ гардидаанд[7,с. 86-91].

Дар воқеъ барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши маҳсулотҳои кишоварзӣ заминҳои обӣ нақши калиди дорад. Ҳамин аст, ки иқтисодчиҳои ватанӣ Исайнов Ҳ.Р. ибраз медорад, ки : яке аз мушкилоти соҳаи кишоварзӣ ин кам шудани заминҳои обӣ мебошад. Захираҳои заминҳои обӣ дар кишвар хеле маҳдуданд ва онҳо самаранок истифода бурда намешавад. Агар дар соли 2007 ба ҳар сари аҳолии кишвар 0,10 га замини обӣ рост меомад, дар ҳоли ҳозир ин адад ба 0.6 га рост меояд. Барои ин мебошад, ки танзими иқтисодии истифодабарии замин аз тарафи мақомотҳои дахлдор ҷиддӣ ба роҳ монда шавад, ва обёрикунонии заминҳоро сол то сол афзун намоем» онро ба таври конкретӣ бояд ба роҳ монем[4, с.37].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар миёнаи асри XX ин раванд ба таназзул ёбии захираҳои табиӣ, пеш аз ҳама, ба пастшавии ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, монешавии рушди соҳаи кишоварзӣ ва натиҷаҳои пасти нишондиҳандаҳои иқтисодӣ оварда расонид. Ҳолати онвақтаи соҳаи кишоварзӣ ва вазъи агроэкологии захираҳои

замин зарурияти гузариш ба усули интенсивии хоҷагидорию ба миён оварад. Аз ҷониби дигар, дар даврони Шуравӣ дар шароити пешрафти соҳаи кишоварзӣ бо усули интенсивӣ ба хотири ба даст овардани манфиатҳои баланди иқтисодӣ дар мӯҳлати кӯтоҳ ба истифодаи оқилонаи захираҳои замин беҳдошти вазъи экологӣ ва нигоҳдории ҳосилхезии ҳок аҳамияти на он қадар ҷиддӣ дода мешуд, ки натиҷаҳои манфии онро мо имрӯзҳо мушоҳида карда истодаем [9, с.212-213].

Яке аз мушкилотҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ обёрӣ боғҳо дар манотиқи кӯҳӣ ба шумор меравад. Дар бисёр маврид корхонаҳои кишоварзӣ, ки барои таъмини об боғҳои бунёдкардашон аз усулҳои кӯҳна ва гарон истифода мебаранд, аз қабili насосҳои қувватнокӣшон зиёд, ки бевосита қувваи барқро бисёр талаб менамояд ва барои таъмини қувваи барқ боз хароҷотҳои зиёдӣ ба миён омадашон мумкин аст, ки барои самаранокии иқтисодии корхонаҳо оқилона доништа намешавад. Аз ин рӯ, дар соҳаи боғдорӣ насосҳои барқие метавон истифода намуд, ки, бо воситаи таъмини барқи панели офтобӣ кор мекунад. Дар баробари ин агар дар ин боғҳо барои самаранокии обтаминкуни усули қатрагиро истифода намојанд, хеле хуб мешавад.

Дар хоҷагиҳои хурд имконоти сармоягузорӣ низ маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмӯъ обёрӣ карда шавад. Чунин система тақрибан аз 3000 то 5000 доллар арзиш хоҳад дошт, аз ҷумла на танҳо хароҷоти насоси ва панели офтобӣ, инчунин қубурҳои зарурӣ, обанборҳо ва зарфҳои таҳшин дар асоси маблағгузори мазкур дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, системаи миёна бо иқтидори 2 кВт (1,5 га бо нархи 5000 доллар) дар муддати 1-2 сол хароҷотҳоро рӯйпӯш менамояд. Дар минтақаи Кӯлоб дар 2 ноҳия технологияи мазкур аллакай озмоиш шуда истодааст, (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. -Оид ба истифодабарии технологияи обёрӣ бо усули нав

№	Ноҳия	Деҳа	Номи ХД(Ф)	МЗ ба об таъминшуда бо усули нав	Намуди боғ	Иқтидори насоси обӣ ва панели офтобӣ
1	Данғара	Алиҷон	Абдусаттор	1,5 га	Себ Нок Зардолу	14 панел Иқтидори насос 2 кВт
2	Балҷувон	Мачиди	Меҳриниссо	2 га	Себ Нок Слива	12 панел Иқтидори насос 2,4 кВт

Сарчашма: Ташиклоти ҷамъиятии Барги Сабз, «Неъруи барқароршаванда ва самаранокии он».

Бартариҳо ва таъсири мусбии ин намуди обёрӣ инҳо мебошанд: технологияи сарфасозии об (нархи об, андозҳо), имконияти то 90% сарфасозии порӯҳо, имконияти афзоиш додани маҳсулот ва ё беҳтар намудани таъминот бо об, ҳимоя намудан аз эрозияи ҳок тавассути истифодаи самараноктари об, ба камтарин ҳад поин овардани истифодаи қувваи корӣ барои кандан ва нигоҳдории хандақҳо ва таҳти назорат гирифтани алафҳои бегона, системаҳои маҳсулоти истифодаи васеи обро диққат ҷалбкунанда менамояд, тақсими баробари об дар сар то сари майдони кишт, беҳтарсозии идорасозии назорат аз болои алафҳои бегона.

Камбудихо ва хатархо: барои қитъаҳои калонтар маблағҳои сармоявии калонтар, агар ин система ба таври васеъ насб карда шавад, нигоҳубини он мураккаб ва қиммат.

Дар такмилу танзими низоми заминдориро заминистифодабарӣ дар минтақаҳо шӯразамин ва ботлоқшудаи заминҳо ҳангоми гузаронидани таъмири иншоотҳои гидротехникӣ, тоза намудани заҳбурҳо ва роҳҳои обгузарии зеризаминӣ, банақшагирии чорабиниҳои мелиоративӣ барқарор намудани низоми киштгардон низ нақши муҳимро мебозад.

Яъне, киштгардони заминҳо низ яке аз намудҳои асосии такмилдиҳии танзими иқтисодии муносибатҳои заминдорӣ дар соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Парвариш намудани як навъи зироат дар танҳо як ҷо дар муддати солҳои зиёд ва пай дар пай, ба таври номутаносиб баъзе аз маводи ғизоии хокро ба нестӣ мебарад. Аз ҳамин сабаб ҳам киштгардон як усул ва амалӣ ва васеъ паҳн гардидаи парвариш намудани як қатор намудҳои аз якдигар фарқкунандаи зироатҳо дар як қитъаи замин дар фаслҳои гуногун мебошад. Як унсури маъмулии киштгардони зироатҳо ин пур намудани нитроген тавассути истифодаи нуриҳои сабз дар пайдарпай бо ғалладонагиҳо ва дигар намудҳои зироатҳо мебошад. Ин як ҷузъ ва компоненти бисёрзироатӣ ва ё поликултурӣ мебошад. Киштгардон як механизми хеле муҳим барои ҳосилхез нигоҳ доштани хок, паст намудани миқдори ҳашароти зараррасон, бемории растаниҳо ва алафҳои бегона мебошад. Зироатҳои мухталиф ба маводи ғизоии мухталиф ниёз доранд ва онҳо ба таркиби хок ва маҳсулнокии он таъсири гуногун доранд. Намудҳои мухталифи зироатҳо барои киштгардон мавҷуд мебошанд ва намуди беҳтарини киштгардонро метавон бар асоси навъҳои зироатҳои дар мавқеи мушаххас мавриди дастрасӣ буда, муайян намуд. Интиҳоб ва пайдарпаии киштгардони зироатҳо инчунин аз сифати хок, иқлим, об, механизму таҷҳизот, андозаи майдони кишт, қувваи коргарӣ ва дастрасии ҳуди намудҳои зироатҳои киштшаванда дар майдонҳо вобаста мебошад.

Бо истифодаи баъзе аз намудҳои киштгардони заминҳо кишоварзон метавонанд майдонҳои худро дар таҳти маҳсулнокии доимӣ қарор диҳанд ва нагузоранд, ки онҳо барои дамгирӣ ҳолӣ гузошта шаванд. Инчунин дар ин маврид эҳтиёҷ ба истифодаи нуриҳои сунъӣ, ки худ гаронқимат мебошанд аз байн меравад. Натиҷа ва таъсири аслии киштгардон ин аз ҷиҳати ҷуғрофӣ омехта намудани зироатҳо мебошад, ки боиси суст гаштани паҳншавии ҳашароти зараррасон ва бемориҳо дар давоми нашъу намои растаниҳо мегардад. Навъҳои мухталифи зироатҳо ҳамчунон таъсири обу ҳавои номусоидро низ коҳиш дода, ба кишоварз имкон медиҳад, ки кишту ҳосилгундориро дар вақту замонҳои мухталиф ба роҳ монад ва бо ҳамон як миқдори механизму қувваҳои корӣ заминҳои бештареро коркард намояд[2,с.103-107]. Риоя ва танзими ин низом метавонад ба самаранокии низоми заминдориро заминистифодабарии шаклҳои нави хоҷагидорӣ мусоидат намояд. Махсусан, дар шароите, ки шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ сол аз сол афзун гардида (мувофиқи маълумоти АХД(Ф) ТҶ зиёда аз 200 ҳаз.) истодаанд. Майдони замини аҳамияти кишоварзӣ доштаи дар ихтиёрашон буда, зиёда аз 71,2 % ва замини шудгори дар ихтиёрашон буда, 82,2% заминҳои шудгори ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Тадқиқоти гузаронида нишон дод, ки яке аз сабабҳои асосии истифодаи ғайрисамараноки захираҳои замин ин норасоии маблағгузориҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ барои ба таври бояду шояд амалӣ гардонидани чорабиниҳои низоми заминдорӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо дар асоси таҳлили таҷрибаи самараноки мамолики рушдкарда дар баҳши такмил додани танзими давлатии истифодаи захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод менамоем:

Ҳамин тариқ, баъди таҳлил ва тадқиқи ҷори намудани баъзе усулҳои инноватсионии обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ва минтақаи Кӯлоб чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Истифодаи заминҳои назди кӯҳӣ, кӯҳӣ, яъне давлат дар оянда заминҳои назди кӯҳӣ, кӯҳиро инфрасохтораширо бояд барқарор кунад ба хоҳири он, ки дар оянда имконият пайдо шавад, ки соҳаи кишоварзиро мо дар он ҷо тараққӣ диҳем. Ба ҳамин васила мо тавонем, ки таъминоти бехатарии озукаворӣ на танҳо минтақаро таъмин кунем, балки дар оянда ҳамин минтақа минтақае бошад, ки содиркунанда маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бошад;
2. Усули инноватсионии истифодабарии қатрагӣ дар минтақаи Кӯлоб аз ҷиҳати иқтисодӣ мусоид ва самарабахш мебошад, чунки як қисми заминҳои кишоварзӣ ба чарогоҳҳо табдил ёфтаанд, ки аз истифодабарӣ бозмондаанд;
3. Барои ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ҷиҳати обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ бояд аз таҷрибаи давлатҳои тараққиқкардаи ҷаҳон дар кишоварзӣ ба монанди Исроил, Ҷумҳурии мардумии Чин ва Миср истифода бурд. Дар ин даволтҳо хоҷагиҳои калоне ҳастанд, ки миқдори заминҳояшон аз 500-гектар зиёд аст, яъне хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ на камтар аз 500 гектар замин доранд. Дар ин кишварҳо давлат барои самаранокии заминро афзун гардонидан иҷроӣ вазифаҳо оид ба минбаъд мукамалгардонии хоҷагидорӣ воқеӣ ва баланд бардоштани дараҷаи таъминоти техникаи хоҷагӣ, бехтар намудани таъмини нуриҳои минералӣ ва органикӣ барои заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дошта, истифодаи доруҳо барои мубориза бурдан бар зиддӣ ҳашаротҳои зараровар, ҷудо кардани маблағҳои зарурӣ аз ҳисоби захираҳои молиявӣ аз ҳолати ҷойдошта сарчашма гирифта, барои таъмини минтақаҳо қарорҳои судманд қабул мекунад;
4. Дар кишоварзии ҷумҳурӣ одатан хоҷагиҳо хурданд ва имконоти сармоягузориҳо маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмӯъ обёрӣ карда шавад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ истифодабарии технологияи мазкурро самаранок шуморидан мумкин аст.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ғаниев Т.Б., Ғаниева Н.Т. Ҳолати сарватҳои табиӣ ва бехатарии талаботи иқтисодӣ // Иқтисодӣ милли:масоили амният ва рақобатпазирӣ / Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амали (28/29.11.09)- Душанбе: «Деваштич»,2009.-С.140-141.
2. Дастурамали банақшагрии истифодаи замин (БИЗ)- Дастурҳо барои каталоги усулҳои истифодаи замин . С.113-116.
3. Дастурамалӣ банақшагрии истифодаи замин (БИЗ)- Дастурҳо барои каталоги усулҳои истифодаи замин С.103-107.
4. Исайнов Ҳ.Р., Шерматов Р.Б, «Продовольственная безопасность приоритетное направление аграрной политики в Республика Таджикистан»-Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-солагии зодрузи устод.Н.Ғадоев,28-29-уми феввали соли 2008. Душанбе-2008. С.37.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» аз 23 июни соли 2004
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ, аз 20 январӣ соли 2016. - Душанбе, 2016. -С.6.

7. Рахматзода Х.Б. Инновационные процессы и пути повышения их эффективности в аграрном секторе/ Материалы международной научной практической конференции «Проблемы и опыт государственного (регулирующего) управления экономической и социальным развитием», 29-30 ноября 2018г. –Душанбе: РТСУ, 2018. – С. 86-91 (514с);
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- С. 70.
9. Шералиев Э.Н. Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин қисмати муҳимми рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, №1(33)-Душанбе-2007.- С 212-213.

НЕКОТОРЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОРОШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬ

КОМИЛОВ НИЗАМУДДИН БЕГАХМАДОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита
Кулябского государственного университета имени Абу Абдуллахи Рудаки.

Адрес: 735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

КОСИМОВ АЛИДЖОН,

докторанты PhD- по специальности 6D050600-Экономика кафедры экономики предприятия и
предпринимательства Кулябского

государственного университета имени Абу Абдуллахи Рудаки.

Адрес: 735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

В данной статье обсуждаются и изучаются важные вопросы инновационных методов орошения сельскохозяйственных земель. Автор обосновал важность данной статьи научными фактами и обосновал необходимость внедрения некоторых инновационных методов орошения в сферу сельского хозяйства.

Автор констатировал, что для эффективности сельскохозяйственного производства крайне необходимо использование инновационных методов орошения в сфере сельского хозяйства. При этом показаны преимущества капельного орошения по сравнению с традиционным орошением, а также указана его роль в политике импорта сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: *капельное орошение, традиционное орошение, земля, сельскохозяйственная продукция, водные ресурсы, водные технологии, инновации, эффективность производства.*

SOME INNOVATIVE METHODS OF AGRICULTURAL IRRIGATION OF LANDS

KOMILOV NIZAMUDDIN BEGAKHMADOVICH,

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of finance and credit
of Kulyab State University named after Abu Abdullahi Rudaki.

Address: 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

Tel.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

QOSIMOV ALIJON,

PhD doktorant , in the specialty 6D050600-Economics of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of the Kulyab State University named after Abu Abdullahi Rudaki.
Address: 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

This article discusses and studies important issues of innovative methods of irrigation of agricultural lands. The author substantiated the importance of this article with scientific facts and substantiated the need to introduce some innovative irrigation methods in the field of agriculture.

The author stated that for the efficiency of agricultural production, it is extremely necessary to use innovative irrigation methods in agriculture. At the same time, the advantages of drip irrigation compared to traditional irrigation are shown, and its role in the policy of importing agricultural products is indicated.

Key words: drip irrigation, traditional irrigation, land, agricultural products, water resources, water technologies, innovations, production efficiency.

ДДЮТ

УДК:338.3(075.8)

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ЗАХИРАҲОИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ
ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ**

КОМИЛОВ НИЗОМУДДИН БЕГАҲМАДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в.дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

НАЗИРОВ ИСМОИЛ,

докторанти PhD аз рӯи ихтисоси 6D050600-Иқтисодиёт, назди кафедраи иқтисоди корхонаҳо
ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб

ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии захираҳои самаранокӣ истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ, таснифбандии онҳо, вазъи мушкилот мавриди таҳқиқот қарор дода шуда аст. Муаллифон бо истифода аз назариёти олимони соҳа, таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ фикру мулоҳизаҳои ҷида ба мавзу баён кардаанд. Дар мақола диққати асосӣ ба самти ифшои моҳияти захираҳо, арзиши захираҳо барои баландбардории самаранокӣ корхона, намудҳои захираҳои дар корхонаҳои кишоварзӣ, равона карда шудааст. Вобаста ба таҳқиқоти анҷомёфта ҳулосаҳои муаллифон илман асоснок карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** захираҳои иқтисодӣ, самаранокӣ истеҳсолот, амниятӣ озуқаворӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, захираҳои истеҳсолӣ, афзоиши самаранокӣ.*

Дар заминаи таҳкими муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд масъалаҳои таъмини самаранокӣ фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти динамикаи муҳити беруна ва афзоиши омили рақобат байни истеҳсолкунандагон ба тариқи нав таҳқиқ карда шаванд. Тақмили фаъолияти комплекси агросаноатӣ баландбардории суръати афзоиши истеҳсолотро дар асоси инноватсия, самаранокӣ иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ маҳсулоти молистеҳсолкунандагони ҷумҳуриро, ки амниятӣ озуқаворӣ мамлакатро таъмин менамоянд, пешбинӣ мекунад.

Инкишофи илм, техника ва технология, пайдоиши усулҳои ҳарчи бештари прогрессивии ташкили меҳнат ва истеҳсолот пайдоиши пай дар пайи намудҳои нави захираҳоро дар корхонаҳо, дар комплекси агросаноатӣ ва дар маҷмӯъ дар иқтисодиёти минтақа муайян мекунад. Ба ин муносибат таҳлили намудҳо ва хусусиятҳои захираҳои рушди амниятӣ озуқаворӣ барои ба таври илмӣ ба низом даровардани онҳо ва муайян кардани роҳҳо ва усулҳои муайян ва истифода аҳамияти калон дорад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ намудҳои захираҳо ва таснифи онҳо бо асосҳои гуногун мавҷуданд. Намудҳои захираҳои иқтисодӣ мувофиқи хусусиятҳои ифшо карда мешаванд: фазой, соҳавӣ, миллӣ, вақт, марҳилаҳои раванди такрористеҳсол ва ғайра. Аммо бояд қайд кард, ки захираҳои иқтисодӣ ва захираҳои рушди амниятӣ озуқаворӣ намудҳои гуногуни захираҳо мебошанд ва хусусиятҳои моддӣ таснифи онҳо низ бояд гуногун бошанд. Дар шумораи назарраси таҳқиқот намудҳои зерини захираҳо ба назар гирифта мешаванд: умумӣ иқтисодӣ, соҳавӣ ва дохили захираҳои умумӣ иқтисодӣ, масалан, бо сиёсати давлатӣ, омилҳои муайяни ташаккул ва тағирёбии маҳсулоти умумӣ, сармоягузорӣ ба иқтисодиёт ва ғайра муайян карда мешаванд.

Тибқи андешаи гурӯҳи дигари олимони истеҳсолоти кишоварзӣ, бояд намудҳои зерини захираҳои самаранокӣ фарқ карда шаванд: истеҳсолӣ-технологӣ, истеҳсолӣ-

иктисодӣ, иҷтимоӣ-иктисодӣ ва экологӣ-иктисодӣ [7,с.123-124]. Масалан, Шарифов З.Р. дар таълифоти илмиаш иброз медорад, ки “меъёри асосии самараноки таъмини пурраи талаботи ҷамъиятӣ ва шахсӣ дар ҳолати истифодаи нисбатан сарфакоронаи захираҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад [6, с.134].

Аз дигар нуқтаи назар, мувофиқи намудҳои захираҳое, ки истифодаи онҳо дар корхона такмил дода мешавад, намудҳои зерини захираҳо фарқ карда мешаванд: истеҳсолоти умумӣ; ғайриистеҳсолӣ; истифодаи асбобҳо ва таҷҳизот; иқтисодиёти объектҳои меҳнат; сарфа кардани вақти корӣ ва ғайра.

Олими ватанӣ Тағоев Қ.Ҳ. вобаста ба масъалаи захираҳои самараноки истеҳсолот чунин иброз медорад, ки : “Захираҳои самараноки истеҳсолот категорияи мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки дар он яке аз муҳимтарин тарафҳо (ҷонибҳо)-и истеҳсолоти корхона, яъне ғоиданокии он инъикос меёбад [5,с.214-2-15].

Дар ҳамин радиё аз нигоҳи иқтисодии ватанӣ Қ.С. Пиризода роҷеъ ба самаранокии маҷмуи истеҳсолоти корхонаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ аз ҷойгиркунии оқилонаи соҳаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои дорои шароити мувофиқи табиӣ ва иқтисодӣ, ҳамзамон амиқгардонии махсусгардонии истеҳсолот, бо дарназардошти захираҳои замини мавҷуда вобаста аст [4, с.131].

Дар ҳамин ҳол, дар тавсияи методологӣ масъалаҳои муайяни муайян кардани захираҳои ханӯз шарҳ дода нашудаанд. Масалан, нишон дода шудааст, ки «дар фаъолияти корхона пурра истифодаи нашудани дастовардҳои илм, техника ва таҷрибаи пешқадам захираҳоро ташкил медиҳад. Чӣ қадаре ки усулҳои нави истеҳсолӣ ба моликияти умумӣ табдил ёбанд, ҳамон қадар захираҳои истеҳсолӣ пурратар истифода мешаванд. Муҳтасар мазмуни равишҳои пешниҳодшударо дида баромадан мумкин аст [2,234]:

1. Усули ба захираҳои асосӣфта ду самти ифшоии моҳияти захираҳоро дар бар мегирад: а) захираҳои ҳамчун пасандоз (запас); б) захираҳои ҳамчун манбаъ.

А) Захираҳои ҳамчун пасандоз (запасы), (маҷмуи маблағҳо, дороиҳо, ашёи қиматбаҳо, пули нақд), аз ҷумла барои ҷуброни зиён ва ба таври баробар тақсим кардани захираҳои ва хароҷот дар давраи муайян пешбинӣ шудаанд. Онҳо, масалан, дар ҳуҷҷатҳои оинномавии корхонаҳои хангоми ташаккулёбӣ, дар муҳосибот, дар фаъолияти молиявӣ ва ғайра шуморида мешавад. Ба онҳо, масалан, гурӯҳҳои зерини захираҳои дохил мешаванд: захираҳои тахминӣ, захираҳои хароҷоти оянда, захираҳои барои далелҳои фаъолияти иқтисодӣ ва ғайра» [2, с.4].

Баррасии захираҳои (Зах) ҳамчун захираҳои манбавӣ (ЗМ), ки илова бар арзиши онҳо барои татбиқи муқаррарии фаъолияти иқтисодӣ (МФИ) офарида шудаанд, бо мушкилоти маъруфи мавҷудияти хавфҳо дар амалисозии фаъолияти иқтисодӣ ва имконпазирии безараргардонӣ ё ҷуброни онҳо, ки метавонанд инъикос ёбанд, зич алоқаманд аст, дар шакли формулаи зерин дида мумкин аст:

$$\text{Зах (зах)} = \text{ЗМ} + \text{МФИ}.$$

Бе инкор кардани истифодаи чунин захираҳои барои таъмини фаъолияти устувори корхонаҳои КАС, бояд қайд кард, ки дар ин ҳолат, захираҳои ҳамчун пасандоз (запас) амалан ба афзоиши самаранокии фаъолияти корхонаҳои КАС мусоидат намеkunанд. Баръакс, ин гуна ташаккули захираҳои қисмате аз дороиҳои корхонаро аз гардиши истеҳсолот дур мекунад, воқеан онҳоро мебандад ва ба ин васила самаранокии истифодаи онро бадтар мекунад. Дарвоқеъ, ташаккули захираҳои пасандоз (запас) манбаъҳоро ҷудо мекунад, ки эҳтимолан барои зиёд кардани ҳаҷми фаъолият, навосзӣ, баландбардории самаранокӣ ва рақобатпазирии як субъекти иқтисодӣ истифода бурда мешавад.

Б). Самти дуоми таҳқиқот - захираҳо ҳамчун манбаъ, онҳоро аз нуқтаи назари истифодаи беҳтарин барои ба даст овардани натиҷаи муайяни фаъолият баррасӣ мекунад. Дар ин ҳолат, захираҳо ҳамчун воситаҳо, манбаъҳои маблағ ва даромад фаҳмида мешаванд. Агар дар равандҳои истифодаи захираҳо дар шакли талафот ва дигар камбудҳои мавҷуд бошанд, ки сабабҳои гуногунро метавонанд дошта бошад, пас захира (Зах) ташақкул меёбад, ки коҳиш ёфтани самаранокии истифодаи онҳоро дар назар дорад:

$$\text{Зах} = \text{ПИЗ} - \text{НВИЗ},$$

ки дар он ПИЗ потенциали максималии истифодаи захираҳо (пешбинишаванда, банақшагирифташуда, лоиҳа) мебошад; НВИЗ - натиҷаи воқеии истифодаи захираҳо аст.

Арзиши захираҳо барои баландбардории самаранокии корхона дар ин ҳолат бо наздикшавии ҳадди имконии арзиши нишондиҳандаи НВИЗ ба арзиши нишондиҳандаи ПИЗ муайян карда мешавад.

2. Усули ба хароҷот асосёфта ба захираҳои афзоиши самаранокии корхонаҳо дар маҷмӯъ сатҳи хароҷот (ҳаҷми захираҳо) -ро барои ба даст овардани натиҷаи ниҳой инъикос мекунад. Аз ҷиҳати мундариҷаи худ, захираҳои баландбардории самаранокӣ бо усули хароҷот ба усули қаблӣ захиравӣ коҳиш дода мешаванд.

3. Муносибат ба моҳияти захираҳо ҳамчун иқтисодии рушди корхонаҳо. Дар як қатор корҳо, захираҳоро танҳо ҳамчун имконияти баландбардории самаранокии фаъолияти ташкилот дар асоси истифодаи амалии натиҷаҳои пешрафти илмӣ-техникӣ ва таҷрибаи пешқадам дарк мекунанд. Дар ин ҳолат самтҳои рушди пешрафти илмӣ-техникӣ дар шакли: эҷоди намудҳои нави ашёи хом ва мавод; чорӣ намудани намудҳои нави мошинҳо ва таҷҳизот; таҳия ва истифодаи технологияҳои нав; истифодаи шаклҳои мукаммалтари ташкили истеҳсолот ва меҳнат, ки камшавии сарфи моддӣ, истеъмоли энергия, шиддатнокии меҳнати маҳсулот ва корҳоро таъмин менамояд; суръат бахшидани гардиши маблағҳо; баландбардории даромаднокӣ ва беҳтар намудани як қатор нишондиҳандаҳои дигари самаранокии фаъолияти иқтисодӣ. Бояд қайд кард, ки самтҳои баррасишудаи пешрафти илмӣ-техникӣ захираҳо танҳо дар ҳолати татбиқи амалӣ ва имконпазирии тичоратии онҳо дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мебошанд, на дар шакли ғойданокии абстрактӣ-потенциалӣ, ки чен кардан ва бо сатҳи воқеан ба даст овардашуда наметавонанд.

4. Муносибати мақсаднок ба мундариҷаи захираҳо - барои системаи идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ хос аст. Таҳияи ҳадаф дар шакли банақшагирӣ ва ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ бо арзёбии пешакии талаботи бозор ба маҳсулоти корхона, ҳангоми муайян кардани роҳҳо, воситаҳо ва тадбирҳои самарабахши ноил шудан ба он ва таъминоти захиравӣ сурат мегирад.

Захираҳо ҳамчун коҳиши ҳолати воқеии корхона (ХВК) аз ҳадафи додашуда ҳисобида мешаванд, ки ин нишондиҳандаи муайяни, нишондиҳандаи ҳадафӣ (НХ) ҳисобида мешавад:

$$\text{Зах} = \text{НХ} - \text{ХВК}.$$

Баррасии таҳлилий оид ба ҳолати мушкilotи захираҳои афзоиши самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ нишон дод, ки маҷмӯи равишҳо ба таври васеъ пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон, тавре ки мебинед, ин равишҳо асосан анъанавӣ мебошанд, на ҳамаҷониба ва бо назардошти мавҷудияти манфиатҳои гуногуни соҳибон, потенциалҳо, ҳавфҳо ва ноустувории муҳити беруна динамизми вазъи корхонаҳои кишоварзиро дар шароити муосир пурра ба назар намегиранд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, пайравӣ аз ҳолати мураккабӣ, илова бар намудҳои захираҳои дар боло

муаррифишуда барои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС, инҳоро низ ба назар гирифтани лозим аст: [1, с. 93-94]

- захираҳои барои афзоиши самаранокии корхонаҳои КАС аз вазифаи соҳибмулкони;
- захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз нуқтаи назари кадрҳо (роҳбарон ва хизматчиён);
- захираҳои афзоиши самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз нуқтаи назари истеъмолкунандагон;
- захираҳои барои афзоиши самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз мавқеи маҷмӯи агросаноатии минтақа;
- ҷанбаҳои берунии ташаккули захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС;
- захираҳои барои афзоиши самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, бо сабаби хавф ва номуайянии омилҳои экологӣ;

Таҳлили равишҳо ба мо имкон медиҳад, ки варианти муаллифи концепсияро пешниҳод кунем:

1. Таҳти захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС маҷмӯи омилҳои воқеан мавҷудбуда ва миқдоран муайяншудаи давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ дарк карда мешаванд, ки иқтидорӣ амалӣ ва ғоидабахши тичоратӣ доранд, ки истифодаи онҳо ба баландбардории самаранокии фаъолият, рушди устувор ва рақобатпазирии баландтари корхонаҳо, тақвият ва мавқеи стратегияи онҳо дар бозор ба инобат мегирад;

2. Хусусияти компонентҳо ин таърифи захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС буда, инҳоянд: потенциали афзоиши самаранокӣ - захираҳои маҷмӯи омилҳои давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ мебошанд, ки истифода намешаванд ё дар вақти муайян дар корхонаҳои КАС ба қадри кофӣ истифода намешаванд, ки (сабабҳои гуногунанд);

3. Ҷалби захираҳои ба муомилоти иқтисодии корхонаҳо маънои ҷалби нерӯҳои иловагии пешбаранда - дохилӣ ва хориҷӣ ба ягонагии ҷудонашавандаи зиддиятҳо, таъмини афзоиши воқеии самаранокии корхонаҳо мебошад;

4. Арзёбии миқдории омилҳои, ки ба татбиқи онҳо дар пешгӯиҳо, банақшагирӣ, алтернативаҳо ба лоиҳаҳои муқоиса ва рушд мусоидат меkunанд, ки имкон медиҳад арзиши самаранокии истифодаи онҳо дар корхонаҳои КАС муайян карда шавад;

Захираҳои баландбардории самаранокӣ аз ҷиҳати мазмуни иқтисодии онҳо, инчунин хусусияти таъсир ба натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳо васеъ буда наметавонанд, ки асосан бо истифодаи захираҳои иловагӣ (аз ҷумла замин, моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва ғ.) мебошанд. Захираҳои баландбардории самаранокӣ, захираҳои пуршиддат мебошанд, ки бо истифодаи ҳамаҷониба ва самаранокии омилҳои мавҷуда, бо баландбардории сифати иқтидори истеҳсолӣ алоқаманданд.

Ҳамин тариқ, баъди омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологияи захираҳои самаранокии истеҳсолот чунин хулосарезӣ кунем:

1. Захираҳои зерин барои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС ба назар гирифта шаванд: аз вазифаи соҳибмулкони, бо назардошти манфиатҳои кадрҳо (менечерон ва кормандон), аз мавқеи истеъмолкунандагон; бо назардошти талаботи тамоми комплекси агросаноатии минтақа, ҷанбаҳои берунии ташаккули захираҳои, баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС;

2. Таҳлили равишҳо имкон дод, ки варианти муаллифи концепсия пешниҳод карда шавад: таҳти захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС маҷмӯи

омилҳои воқеи мавҷудбуда, ва микдоран муайяншудаи давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ буда, ки ба иқтидорӣ амалӣ ва ғоидабахши тичоратӣ доранд;

3. Захираҳои самаранокии истеҳсолот дар корхонаҳо ҷудо мешавад ба ду қисм: якҷум таснифотро мувофиқи ҷанбаи мундариҷа ва дуҷум - мувофиқи ҷанбаи истифодаи захираҳо пешниҳод мекунад;

4. Дар қор усулҳои муайян кардани ҳаҷми захираҳои баландбардории самаранокии корхонаҳои КАС таҳлил карда шудаанд. Маълум шуд, ки мундариҷаи онҳо дар мамлақати мо ба таври назаррас тағир ёфтааст, ки ин имкон дод, ки онҳо дар марҳилаҳои рушди иқтисодӣ ба низом дароварда шаванд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аксянова А.В. Взаимосвязь структурной и экономической динамики при позиционировании региональных экономических систем по уровню инвестиционной эффективности// «Экономические науки». — №4. — 2010. - С. 160-166.
2. Бромвич М. Анализ экономической эффективности капиталовложений. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 532 с.
3. Большой экономический словарь / Под ред. И.Н.Азрилияна. [Текст]. — М.: Институт новой экономики, 1999;
4. Корнев А.К. Формирование инвестиций развития в посткризисный период / А.К.Корнев, Н.А.Лавренов, М.: ИНФРА-М, 2014;
5. Буробкин И. Н. К Теории экономических интересов в системе аграрных экономических интересов/И. Н. Буробкин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, — М., 2000. -№1 .С.14.
6. Пириев Дж.С. Эффективность территориальной организации производства хлопчатобязов в Республики Таджикистан. - Душанбе, 2005. -141с.
7. Тағоев Ҷ.Ҳ.Иқтисоди кишоварзӣ (Воситаи таълимӣ) – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С.214-215 (272с.)
8. Шарифов З.Р. Основы Рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК. - Душанбе: Ирфон, 2008. -444 с.
9. Э. В. Пешина, Р. Р. Садыков, О классификации рисков в агропромышленном комплексе, ЭКОНОМИКА РЕГИОНА №2/2012.-С.123-124;
10. Садыкова Л. Г. Исследование факторов, определяющих эффективное функционирование малых форм хозяйствования в аграрном секторе экономики / Л. Г. Садыкова // Экономика и предпринимательство. — 2016. — № 4 (ч. 2) — с. 621–626

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

КОМИЛОВ НИЗАМУДДИН БЕГАХМАДОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита
Кулябского государственного университета имени Абу Абдуллахи Рудаки.

Адрес: 735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

НАЗИРОВ ИСМАИЛ,

докторанты PhD- по специальности 6D050600-Экономика кафедры экономики предприятия и предпринимательства Кулябского государственного университета

имени Абу Абдуллахи Рудаки.

Адрес: 735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

В данной статье исследуются теоретические аспекты ресурсов эффективности производства на сельскохозяйственных предприятиях, их классификация, а также состояние проблемы. Авторы высказали свое мнение по теме, используя мнения ученых в данной области, изучение научных источников. В статье основное внимание направлено на раскрытие природы ресурсов, значения ресурсов для повышения эффективности работы предприятия, видов ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях. На основании выполненных исследований выводы авторов научно обоснованы.

Ключевые слова: экономические ресурсы, эффективность производства, продовольственная безопасность, производственные предприятия, производственные ресурсы, повышение эффективности.

THEORETICAL ASPECTS OF EFFICIENCY OF PRODUCTION RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

KOMILOV NIZAMUDDIN BEGAKHMADOVICH,

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of finance and credit of Kulyab State University named after Abu Abdullahi Rudaki.

Address: 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

Tel.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov @mail.ru

NAZIROV ISMAIL,

is a PhD -dokorant t in the specialty 6D050600-Economics of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of the Kulyab State

University named after Abu Abdullahi Rudaki.

Address: 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

This article examines the theoretical aspects of production efficiency resources in agricultural enterprises, their classification, and the state of the problem. The authors expressed their opinion on the topic, using the opinions of scientists in this field, studying scientific sources. The article focuses on disclosing the nature of resources, the importance of resources for improving the efficiency of the enterprise, types of resources in agricultural enterprises. Based on the research, the authors' conclusions are scientifically substantiated.

Keywords: economic resources, production efficiency, food security, manufacturing enterprises, production resources, improving efficiency.

ТДУ: 330.46:004

**РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҶТИМОИЮ
ИҶТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ**

КАМИЛОВ СИРОҶИДДИН ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ,

профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел: (+992) 9151 50 54 01. E-mail: sirodj1950@mail.ru

СУЛТОНБИИ РАҲМАТЗОДА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

. Email: raxmatzoda17@mail.ru, тел.: (+992)881-08-66-08.

НАИМОВ БЕКМУРОД ҚУНҒУРОТОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент мудир кафедраи менеҷмент ва таъкили сайёҳии ДДБ ба

номи Носири Хусрав. 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

Email: naimov-1987@bk.ru; Тел. (+992)013-19-87-87.

Дар мақола марҳилаи муосири ташаккули иқтисоди инноватсионӣ бо назардошти истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ арзёбӣ гардида, ташаккули иқтисоди рақамӣ ҳамчун як навъ ангезаи суръатбахшии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, ташаккули муҳити инноватсионӣ ва фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ маънидод шудааст. Асоснок карда шудааст, ки иқтисоди рақамӣ ҳамчун фаъолияти самаранок мақсадноки иқтисодӣ мебошад ва муносибатҳои иқтисодӣ дар бораи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, инчунин рақамисозии равандҳои иҷтимоию иқтисодиро фаъол мекунад. Ҳамзамон, ошкор карда шудааст, ки меъёри асосии арзёбии сифати қувваи корӣ дар раванди рақамисозӣ бояд қобилияти эҷоди инноватсияро муайян мекунад ва баҳодиҳии баланд бардоштани сифати қувваи корӣ имкон медиҳад, ки тамоюлҳои дарозмуддати рушди талабот ба қувваи корӣ дар корхонаҳои соҳаҳои иқтисоди миллӣ муайян карда шаванд.

Зарурати таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушди рақамисозӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо дарназардошти рушди малакаҳои рақамии кормандони соҳа, ки ба консепсияи умумии рушди дарозмуддати соҳаҳои иқтисодиёти кишвар мувофиқат мекунад, тақвият дода мешавад, асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, ташаккули иқтисоди инноватсионӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, иқтисоди рақамӣ, қувваи корӣ дар раванди рақамисозӣ, арзёбии сифати қувваи корӣ, раванди рақамисозӣ, рушди рақамисозӣ.

Кишвари мо дар марҳилаи ибтидои рақамисозии иқтисоди миллӣ қарор дорад ва аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи донишҳои назариявӣ дар бораи раванди рақамикунонии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ зарурати ташаккули асосҳои методологӣ ва методии рушди иқтисодиёти рақамиро тақвият медиҳад. Ҳангоми таҳлили асосҳои рақамисозии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва рақамӣ имкон медиҳад, ки дар бораи рушди ташаккули муҳити нави иҷтимоӣ, бозори сифатан нави меҳнат бо назардошти тағйироти психофизиологии ҳуди инсон, ташаккули модели нави эҷодкоронаи инсон, ки эҷодкорона фикр мекунад, сухан ронем. Татбиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январи соли 2019, №642 тасдиқ шудааст ва он шароити мусоидаткунандаро фароҳам меорад. Он барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои

рақамӣ ва ҳамаҷониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ, ки дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ, таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти мамлакатро таъмин месозад, равона карда шудааст.

Бояд қайд намуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва ба ғайриқонунии равандро инноватсионӣ диққати махсус зоҳир менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024-ум чунин иброз намудаанд: «Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандро инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [1, С.3].

Дар шароити кунунии рушди иқтисодиёти инноватсионӣ як қатор тадқиқотчиён иқтисодиёти рақамиро ҳамчун ғайриқонунии муайян мекунад, ки бо эҷод, паҳнгардонӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ, технологияҳои нигоҳдорӣ, коркард, ҷамъоварӣ, ҷустуҷӯ, интиқол ва пешниҳоди иттилоот дар шакли электронӣ, инчунин маҳсулот ва хизматрасониҳо ба онҳо алоқаманд аст. Ин равандро имкон медиҳад, ки корхона захираҳои худро самаранок истифода барад ва ба ҳадафҳои худ дар асоси нисбатан пасти хароҷот расад. Чунин падида, ба андешаи мо, инчунин бо имкониятҳои рушди раванди инноватсиониро дар асоси истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рақамӣ арзёбӣ мекунад.

Маҳз рақамикунонии равандро иҷтимоӣ иқтисодӣ бевосита бо самаранокӣ идоракунии, навоарӣ, сифати маҳсулоту хизматрасониҳо ва қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи бозор алоқаманд аст. Ҳамзамон, меъёри асосии арзёбии сифати қувваи корӣ дар раванди рақамисозӣ бояд қобилияти эҷоди инноватсияро муайян кунад. Ин равиш ба раванди ташаккул ва баҳодихии баланд бардоштани сифати қувваи корӣ имкон медиҳад, ки ҳадафҳои стратегӣ амалӣ гардида, тамоюлҳои дарозмуддати рушди талабот ба қувваи корӣ дар корхонаҳои соҳаҳои иқтисоди миллӣ муайян карда шаванд [5, С.155].

Ин равандро, дар марҳилаи худ, тағйирот ба қонунгузориҳои меҳнат, таҳияи воситаҳои танзими давлатии муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ, институтсионализатсияи низоми кооперативӣ, мазмуни таҳсилоти касбӣ ва таҷдиди сохтор, ҷорӣ кардани шаклҳои инноватсионии шарикӣ иҷтимоиро тақозо мекунад.

Дар шароити муосир рақамикунонии равандро иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин, бо имкониятҳои ташаккули низоми нави таъмину тайёр кардани кадрҳо барои расидан ба ҳадафҳои рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ иртибот дорад. Рақамикунонӣ дигаргуниҳои бунёдиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт ва ғайриқонунии инсон таъмин менамояд.

Технологияҳои муосир ба рушду вусъатёбии соҳаҳои нави мубаддал гардида, ҳамзамон дар ҳаёти иҷтимоӣ нақши муҳимро ишғол менамояд: дар баргарафгардонии мушкilotҳои ҷомеа, аз лиҳози пиршавии аҳоли, табақабандии иҷтимоӣ, муаммоҳо дар самти экологӣ ва ивазшавии иқлим саҳми арзанда мегузоранд. Ниг. диаграммаи №1.

Иқтисодиёти рақамӣ ва хусусияти он

Сарчашма: муаллиф диаграммаро аз сарчашмаҳо ва мақолаҳои илмӣ марбут ба иқтисоди рақамӣ таҳия кардааст.

Иқтисоди рақамӣ ба унсuri асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфта, қоидаҳои пешбурди тиҷорат, муомила бо мизочон ва равандҳои дохилии созмонҳоро тағйир медиҳад. Аммо, барои бомуваффақият гузаштан ба рақамӣ, бояд мушкилоти марбут ба киберамният, нобаробарии рақамӣ ва танзим ҳал карда шаванд. Ширкатҳо ва ҳукуматҳо бояд барои фароҳам овардани муҳити мусоиди рақамӣ, ки ба рушди устувор ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад, саҳт кор кунанд [3, С.69].

Таъмини кадрҳои соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун зерсохтори системаи миллии инноватсионӣ омӯзиши муттасили мақсаднок ва рушди мутахассисон, аз ҷумла кадрҳои баландихтисосро дар фаъолияти инноватсионӣ бо назардошти афзоиши нақши маориф, илм, технология дар тақмили механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ ва боло бурдани самаранокии иқтисодӣ талаб мекунад.

Технологияҳои инқилоби ҷоруми саноатӣ ба бозори меҳнат таъсири бениҳоят номуайян ва пешгӯинашаванда доранд. Аз як тараф, технологияҳои рақамӣ барои шаклҳои инноватсионӣ ва ғайримуқаррарии шуғл, ки ба таври фосилавӣ амалӣ карда мешаванд, имкониятҳо фароҳам меоранд. Ба шарофати ин, гуруҳҳои иҷтимоии қаблан маҳдудшуда, аз қабилҳои ҷавонон, занони кӯдакдор ва маъҷубон метавонанд кор ва даромад гиранд ва шуғли нави инноватсиониро бояд ҳамчун падидаи нави системавии иқтисодӣ баҳогузурӣ кард. Рақамикунонии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ шуғли инноватсионӣ,

- аввалан, бо механизми худтанзимкунӣ баррасӣ карда шавад;
- дуввум, шароитҳои ба намуди инноватсионӣ табдил додани шуғлро талаб мекунад;
- сеюм, ба тағйир додани сохтор ва шаклҳои шуғл вобаста мебошад;
- ҷорум, ба ташаккули низоми самараноки ҷалб ва интиҳоби кадрҳо дар ташкилотҳо равона мебошад;
- панҷум, сатҳи баланди интеллектуалии меҳнатро нишон медиҳад.

Натиҷаи шуғли инноватсионро бо рушди ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот (хизматрасониҳо) -и беҳтаршуда, кашфи "технология"-и нави раванди ташкили меҳнат, омезиши нави омилҳои раванди он, тақмили нерӯи зеҳнӣ ва

инноватсионии худӣ кормандон муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, зарурати таҳияи модели меҳнати зеҳнӣ ба миён омадааст, ки шаклҳои ташкили таҷрибаи кории инфиродӣ, ҷузъҳои он, шаклҳои татбиқ дар рушди шуғли инноватсиониро дарбар гирад. Ин модел имкон медиҳад, ки чараҳои диверсификатсияи меҳнат фаъол карда шуда баланд бардоштани самаранокии ҷалб ва интихоби кадрҳоро дар корхонаҳо ва ташкилотҳо таъмин карда шавад. Бояд қайд кард, ки дар бозори меҳнат талабот ба касбҳои марбут ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мунтазам меафзояд. Имкониятҳои нав дар соҳаи таълим пайдо шуданд, ки бештар ба пешрафти технология мусоидат мекунад [4, С.27]. Аз тарафи дигар, тағйирёбии рақамӣ мушкилот ва таҳдидҳои нави шуғлро ба вучуд меорад. Шахсони алоҳида маҷбур мешаванд, ки дар шароити номуайянии баланд ва талаботи афзоянда ба тахассуси худ фаъолият кунанд [8, С.28]. Ташкили кори дурдаст ба корфармоён аз шартномаҳои бемуҳлати меҳнатӣ ба манфиати шартномаҳои дорои хусусияти ҳуқуқии шахрвандӣ мусоидат мекунад, ки кормандонро аз ҳуқуқи кафолатноки шуғли муқаррарӣ, музди мунтазам, суғуртаи иҷтимоӣ ва рухсатӣ маҳрум месозад [9, С.82].

Инноватсияҳои рақамӣ дар соҳаҳои хочагии халқ ба таври назаррас инкишоф ёфта, ин раванд бо суръати баланд идома дорад. Ҳамзамон, арзёбии неруи инсонӣ ҳамчун имкониятҳо, шароити меҳнати комил, созанда ва қаноатбахш, сифати зиндагии аҳоли ба шумор меравад. Неруи инсонӣ ҷузъи захираҳои инсонӣ буда, танҳо дар шароити муайяне ба сармояи инсонӣ табдил меёбад, ки саҳми он ба марҳилаи рушди ҷомеа таъсирбахш бошад. Маҳз ҳамин омилҳоро ба инобат гирифта, муҳаққиқон дар ояндаи наздик тағйирёбии ҷомеаеро пешгӯӣ мекунанд, ки дар он низоми меъёрҳои баҳогузорӣ қомилан дигаргун гашта, аз шароити имрӯза фарқ менамояд. Аммо ташаккули рақамикунонии иқтисодӣ дар баробари афзалиятҳояш як қатор хатарҳоро низ дорад, зеро он боиси фаъолияти ғайрисамараноки ниҳодҳои гуногуни давлатӣ ва иҷтимоӣ мегардад. Инро метавон ба зуҳури “домҳои ниҳодӣ” дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ дар шароити мавқеъ пайдо кардани иқтисоди рақамӣ алоқаманд донист [6, С.46].

Фаъолгардони равандҳои рақамикунонии иқтисодӣ дар аксари ҳолатҳо ба васеъшавии миқёс оварда мерасонад. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба пайдоиш, рушди технологияҳои нави самаранок ва коркарди қарорҳои инноватсионии идоракунӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҳолат инчунин чараҳои иттилоотӣ тағйир меёбанд ва суръат мегиранд. Ҳамин тариқ, дар кишвар зарурати асосноки фароҳам овардани шароити мусоиди қонунгузорӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва дигар имкониятҳо ба миён омадаанд, ки ба фаъолгардони инноватсионӣ дар соҳаи рақамисозии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Дар партави ин гуфтаҳо, масъалаи тайёр кардани кадрҳо дар соҳаи рушди иқтисоди рақамӣ махсусан муҳим мегардад. Ташаккули иқтисоди рақамӣ як навъ ангезаи суръатбахшии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, ташаккули муҳити инноватсионӣ ва фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ хоҳад гардид.

Қобили қайд аст, ки рақамикунонии иқтисодӣ, дар марҳилаи вусъатёбии инноватсионӣ нигоҳи ҷаҳонбинии иҷтимоӣро тағйир дода, имкониятҳои азхуд кардани донишҳои нав, касбҳои нав ва баланд бардоштани нақши ихтисосро фароҳам меорад. Аҳамияти таҳсилоти фосилавӣ меафзояд, вақте ки шахс метавонад дониши заруриро бидуни тағйир додани мавқеи ҳудудии худ ба даст орад. Шаклҳои таълим, ба монанди омниомӯзӣ (омӯзиш бо истифода аз ҳамаи шабакаҳои имконпазири иртиботӣ), микроомӯзиш (омӯзиши миқдори ками дониш дар муддати кӯтоҳ), нейроомӯзиш

(омӯзиш дар асоси дониш дар бораи фаъолияти мағзи сар), омӯзиши лоиҳавӣ ва ғайра маъруфӣ калон пайдо мекунад.

Дар баробари ин, иқтисодиёти рақамиро ҳамчун як фаъолияти самаранок ва мақсаднок иқтисодӣ арзёбӣ намудан мумкин аст, чунки муносибатҳои иқтисодӣ оид ба истифодаи технологияҳои ахборотию коммуникатсионӣ ва рақамикунонии чараёнҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ навъи муайяни иҷтимоӣ доранд. Ин фаъолият қодир аст талаботи инноватсионии истеҳсолот ва одамонро қонеъ гардонад. Дар ин сурат маҳсулот набояд шакли ашёро гирад, неъматӣ моддӣ бошад, зеро рақамисозӣ ба рушди бахши истеҳсолоти ғайримоддӣ баландтехнологӣ ва сармояи зеҳнӣ нигаронида шудааст. Бояд қайд кард, ки «Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун шакли фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ дар асоси шабакаи электронии ҷаҳонӣ ва истифодаи оптималии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ рушд мекунад ва он имкон медиҳад на танҳо хароҷоти вақти корӣ, балки хароҷоти амалиётро низ ба таври назаррас коҳиш диҳад. Аз ин рӯ, дар ояндаи наздик бартарияти равандҳои табилии рақамии соҳаҳои иқтисодиёт аён мегардад» [7, С.176].

Рушди инноватсионӣ бо тамоми гуногунрангии худ аз ҷониби ҷомеаи илмӣ ҳамчун як соҳаи тадқиқот баррасӣ мешавад, ки объекти он бахши иқтисод буда, предмети омӯзиши тамоми маҷмӯи муносибатҳои ташкилӣ, идоракунии ва иқтисодӣ мебошад, ки дар раванди ташаккул ва рушди бахши инноватсионии иқтисодиёт ба вучуд меоянд.

Бо мақсади дар оянда баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатии кадрӣ, дар раванди фаъолгардонии инноватсионӣ, дар заминаи рақамикунонии иҷтимоӣ иқтисодӣ, аввалан рушди инфрасохтори низомии таъминоти кадрӣ, зарур ба шумор меравад. Дуввум, дар шароити муосир рушди инноватсионии ояндабинии нақшаи таъминоти кадрӣ таҳсилоти иловагии касбӣ таҳия карда мешавад. Сеюм, афзоиши сармоягузорию дохилию хориҷӣ ба рушди низомии таъминоти кадрӣ ва такмилдиҳии сифати стандартҳои давлатии таълимӣ, ки ҷавобгӯанд ба талаботҳои вусъатгардонии фаъолияти инноватсионӣ. Чорум, низомии таҳсилоти иловагии касбӣ ва рушди он: омода намудани мутахассисоне, ки дониш ва маҳорати касбӣ рақамикунонии чараёнҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва илмию технологӣ доранд.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642, “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул ва тасдиқ карда шудааст [2, С.1]. Мақсади асосии таҳияи ин ҳуҷҷатҳо ба рушду равнақи дарозмуддати Тоҷикистон нигаронида шудаанд. Яъне, боло бурдани шароити некуаҳволии ҷомеа, дар муҳлатҳои наздик расидан ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади хубу миёна, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ҳамзамон амалигардонидани ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти кишвар аз ҷумла, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ, рушди босуръати соҳаҳои саноатӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамоянд. Дар ин ҷо як қатор мушкilotи рушди равандҳои табдилдиҳии рақамӣ ва иқтисодии инноватсионии саноатро дар марҳилаи муосири дигаргуниҳои иқтисодӣ ҷудо кардан мумкин аст:

➤ он бояд, пеш аз ҳама, норасоии захираҳои молиявии давлатӣ ва сармоягузорию хусусиро барои фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар бар гирад;

➤ дуюм, ҳаҷми нокифояи хароҷоти давлатӣ барои илм ва таносуби ноаёнӣ он ба маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар;

➤ сеюм, набудани шароити институтсионалӣ барои ҷалб ва истифодаи захираҳои молиявӣ бахши хусусӣ дар шароити мутақобилан судманд бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ;

➤ чорум, ташаккули инфрасохтори инноватсионии рушди саноат;

➤ панҷум, норасоии кадрҳои баландхаттисос ва кормандони илмӣ дар соҳаи инноватсионӣ ва фаъолгардонии фаъолият дар соҳаи рақамикунонии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ.

Рушди инноватсионӣ ва рақамисозии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ истифодаи ҳамаҷонибаи дониш, технологияҳои иттилоотиро дар бар мегирад. Соҳаҳои иқтисоди миллӣ имкон медиҳанд, ки пайваста сармояи зеҳнӣро, ки ҷузъи асосии сармояи инсонӣ мебошад, ҷалб, истеҳсол ва афзоиш диҳад. Дар робита ба ин, талабот ба тайёр кардани кадрҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар роҳи рушди инноватсионӣ меафзояд. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки дар Консепсияи рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали татбиқи он тайёр намудани кадрҳои баландхаттисос ва ҳайати роҳбарикунанда барои пешбурди лоиҳаҳои рақамӣ, инчунин, ташкили системаи оморасозии мутахассисони рақобатпазир дар донишгоҳҳо ва ҳам дар корхонаҳо чораҳои зарурӣ барои амалигардонии ҳадафи мазкур нигаронида шуда истодааст. Дар ин раванд, рушди малакаҳои рақамӣ дар байни аҳолии кишвар ниҳоят муҳим аст. Аз ин рӯ, зарурати таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушди рақамисозӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо дарназардошти рушди малакаҳои рақамии кормандони соҳа, ки ба консепсияи умумии рушди дарозмуддати соҳаҳои иқтисодиёти кишвар мувофиқат мекунанд, тақвият дода мешавад.

Ин омил зарурати ба назар гирифтани тағйироти муҳити беруна ва мушкилоти технологӣ ишора мекунад, ки вазифаи таҳияи тадбирҳои ҳамаҷониба оид ба тайёр кардани кадрҳо, бозори зарурии меҳнат, инчунин, тақмили ихтисоси онҳо ва ташкили омӯзиши доимиро дар мадди аввал мегузорад. Илова бар ин, фароҳам овардани шароити инноватсионии ташкили меҳнат, ки ба ҳавасмандгардонии кормандон ва баланд бардоштани ихтисоси онҳо, омӯзиши доимӣ ва тақмили ихтисос нигаронида шудааст, талаб карда мешавад.

Лозим ба ёдовари аст, ки мутобиқ шудан ба фазои мураккаби ҷомеаи иттилоотӣ як қатор мушкилотҳоро дар бар мегирад, чунки категорияҳои муайяни аҳолӣ: калонсолон, камбизоатҳо ва онҳое, ки шароити илмомӯзӣ ва дастрасӣ ба технологияҳои муосир надоранд. Ҳамзамон яке аз сабабҳои афзоиш ёфтани сатҳи бекорӣ дар кишварҳои абарқудрат роботикунонии истеҳсолот ба шумор меравад. Ба андешаи мо, яке аз оқибатҳои муҳимми манфии рақамисозии иқтисодиёт метавонад пайдоиши бекории оммавӣ бошад ва дар солҳои оянда бозори меҳнат ба кулӣ тағйир меёбад, зарурати омӯзиши оммавӣ ва бозомӯзии одамон ба малакаҳои фаъолияти иттилоотӣ, ки ба истифодаи технологияи нав имкон медиҳанд, тақвият ёбад. Алтернативаи ин ҳама таҷдиди сохтори намудҳои фаъолияти меҳнатӣ, дигаргуниҳои ташкилию меҳнатӣ мебошад. Оқибатҳои манфии рақамикунонии иқтисодиёт, ки на танҳо бо бисёр наовариҳои техникӣ-технологӣ, балки бо дигаргуниҳои инноватсионии ташкилию идоракунӣ низ алоқаманданд, эҳтимол доранд. Онҳо, инчунин, бо коҳиши шуғл ҳамроҳӣ мекунанд. Ҳамин тариқ, рушди рақамикунонии иқтисодиёт қодир аст одамонро бо мошинҳо ва технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ аз байн барад, ки ба коҳиши бахши шуғли анъанавӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, пайдоиши шаклҳои нави шуғл, ба монанди кор бо шартномаҳои кӯтоҳмуддат (кори муваққатӣ), шуғли қисман, меҳнати фосилавӣ, шуғли виртуалӣ, шуғли озод (фрилансинг, аутсорсинг, аутстаффинг), лизинг ва ғайра муҳим мегардад. На танҳо маҳдуд будани

захираҳои табиӣ, балки маҳдудияти дигар захираҳо низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки имрӯз сармояи инсониро шартӣ асосии рушди иқтисодӣ инноватсионӣ иқтисодиёти миллӣ донишдон лозим аст. Дар баробари ин, мо набояд фаромӯш кунем, ки сармояи инсонӣ ҳамчун заминаи бунёдии рушди инноватсионӣ манбаи стратегии таъмини рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Ба андешаи мо бо мақсади рушди рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар шаҳру минтақаҳо ташкили омӯзиши шаҳрвандон ба асосҳои технологияҳои рақамӣ зарур аст. Таъсиси сохторҳои нави рушди рақамикунонӣ, ҳамкориҳои тарафайни соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, ҳамкориҳои давлат, институтҳои тадқиқотӣ дар асоси донишгоҳҳо ва корхонаҳои хусусӣ имкон медиҳад, ки иқтисодиёти рақамӣ дар ҷумҳурӣ рушд ёбад. Барои иқтисодиёти миллӣ на танҳо баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, балки таъмини самти рушди он барои қонеъ кардани ниёзҳои инноватсионӣ пайвасти афзояндаи қормандон ва ҷомеа муҳим аст.

РУЙХАТИ РҶЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 // [манбаи электронӣ: речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj>.] (санаи муроҷиат 05.01.2025).
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 декабри соли 2019, №642,
3. Дурдыев А.Д., Сейитбердиева Г.А., Доврангельдиева М.Д., Дурдыева А. Д. Цифровая экономика: определение, развитие и влияние на современное общество. //Академическое издательство «Научная артель»/ Научный журнал «Ceteris paribus» ISSN (p) 2411-717X / ISSN (e) 2712-9470 №10 / 2024. С-68-69.
4. Иванова С.В., Иванов О.Б. Системные трансформации в сфере образования в условиях внедрения цифровых технологий // Ценности и смыслы. 2020. № 5(69). С. 6–27.
5. Комилов С.Дж., Теория инновационного развития /С.Дж Комилов . Монография. - Душанбе:” Шарки озод” 2019. С.155.
6. Комилов С.Дж., Садиқова Ш.К., Ходиев Д.А. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ: ҷанбаҳои институтсионалӣ. Монография. – Душанбе, 2025. – С.46.
7. Комилов С.Ҷ. Рушди инноватсионии саноат дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ «Рушди системаи идоракунии инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ». Бахшида ба эълон гардидани «Солҳои рушди саноат 2022-2026» (ш. Кӯлоб, 21 октябри соли 2023). Кӯлоб, 2023. – СИ “Қурбонов Сорбон”. – С.176.
8. Конева А.В., Лисенкова А.А. Матрица идентичности в цифровую эпоху: социальные вызовы преодоления анонимности // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2019. № 35. С. 14–28.
9. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение [Текст]: докл. к XX Апрель. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг и др.; науч. ред. Л. М. Гохберг; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 82 с.

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В
УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ**

КАМИЛОВ СИРОДЖИДДИН ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ,

профессор кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

тел: (+992) 9151 50 54 01. E-mail: sirodj1950@mail.ru

СУЛТОНБИИ РАХМАТЗОДА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17. телефон: (+992)881-08-66-08. Email: raxmatzoda17@mail.ru

НАИМОВ БЕКМУРОД КУНГУРOTOVИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления и организации туризма ТГУ им.Насира Хусрава. 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г.Бохтар, ул. Айни, 67.

Email: naimov-1987@bk.ru : Телефон. (+992)013-19-87-87.

В статье оценивается современный этап становления инновационной экономики с учетом широкого использования информационно-коммуникационных технологий, формирование цифровой экономики трактуется как своего рода стимул ускорения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, формирования инновационной среды и активизации инновационной деятельности. Обосновано, что цифровая экономика рассматривается как эффективная целенаправленная экономическая деятельность, направленная на активизации экономических отношений, связанных с эффективным использованием информационных и коммуникационных технологий, а также цифровизации социально-экономических процессов. Также уточнено, что основным критерием оценки качества рабочей силы в процессе цифровизации должна быть способность создавать инновации, а оценка повышения качества рабочей силы позволит выявить долгосрочные тенденции развития спроса на рабочую силу на предприятиях отраслей национальной экономики. Обоснована необходимость разработки и реализации стратегий развития цифровизации в отраслях народного хозяйства с учетом развития цифровых навыков работников отрасли, которые соответствуют общей концепции долгосрочного развития отраслей экономики страны.

Ключевые слова: цифровизация, формирование инновационной экономики, информационно-коммуникационные технологии, цифровая экономика, рабочая сила в процессе цифровизации, оценка качества рабочей силы, процесс цифровизации, развитие цифровизации.

**DIGITALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN THE
CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT**

KAMILOV SIRODJIDDIN DJALOLIDDINOVICH,

professor of the Department of State and Local Government of the Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Hisorak Street, phone: (+992) 9151 50 54 01. E-mail:

sirodj1950@mail.ru

SULTONBII RAKHMATZODA,

candidate of economic sciences, associate professor of the department of public and local administration of the Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave. Phone: (+992)881-08-66-08.

Email: raxmatzoda17@mail.ru

NAIMOV BEKMUROD KUNGUROTOVICH,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Organization of Tourism at TSU.Nasir Khusrav. 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, 67, Aini st.
Email: naimov-1987@bk.ru : Phone number. (+992)013-19-87-87.

The article evaluates the current stage of the formation of the innovative economy, taking *into account the* widespread use *of* information *and* communication technologies, *the* formation *of the* digital economy *is* interpreted as a kind *of* incentive *to* accelerate research and development, the formation *of an* innovative environment and *the* intensification *of* innovation. *It is* proved that *the* digital economy *is* considered as *an* effective purposeful economic activity aimed at activating economic relations related to *the* effective use *of* information and communication technologies, as well *as the* digitalization *of* socio-economic processes. *It was* also clarified that *the* main criterion *for* assessing *the* quality *of the* workforce in *the* process *of* digitalization should be *the* ability *to* create innovations, and *the* assessment *of* improving *the* quality *of the* workforce will identify *long-term* trends *in the* development *of* demand for labor in enterprises *of* national economy sectors.

The necessity *of* developing and implementing digitalization development strategies in *the* sectors *of the* national economy *is substantiated, taking into account the* development *of* digital skills *of* industry workers that correspond *to the* general concept *of long-term* development *of the* country's economic sectors.

Key words: *digitalization, formation of an innovative economy, information and communication technologies, digital economy, labor force in the process of digitalization, labor force quality assessment, digitalization process, digitalization development.*

УДК:002+372.800.4 (575.3)

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
ПРЕДОСТАВЛЕНИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

КИЛИЧЕВА МУКАДАС МАМАДРАДЖАБОВНА,

к.э.н., доцент кафедры информационных систем в экономике факультета бухгалтерского учёта
и цифровой экономики Таджикского национального университета, 734025, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, буни Хисорак
студентский городок Тел: 93-777-67-51

В современном мире искусственный интеллект (ИИ) становится одной из ключевых движущих сил цифровой трансформации в различных отраслях экономики. Банковский сектор, традиционно считающийся консервативным в плане технологических инноваций, сегодня активно интегрирует ИИ для улучшения эффективности операций, повышения качества обслуживания клиентов и усиления финансовой безопасности. Глобальные финансовые рынки демонстрируют значительные успехи в этой области, однако для развивающихся стран, таких как Республика Таджикистан, адаптация передовых технологий представляет собой как вызов, так и огромные возможности.

Таджикистан, находясь на пути экономической модернизации, начинает осознавать потенциал ИИ в преобразовании банковского сектора. При этом республика сталкивается с рядом специфических проблем, таких как недостаток инфраструктуры, квалифицированных специалистов и общей цифровой грамотности населения. В то же время, успешные примеры использования ИИ в банках других стран подчеркивают важность стратегического подхода к цифровизации финансовых услуг.

Цель данной статьи заключается в анализе текущего состояния и перспектив использования ИИ в банковской системе Таджикистана. Статья рассматривает как мировой опыт внедрения ИИ в банковской сфере, так и конкретные примеры из практики таджикских банков. Основное внимание уделяется анализу преимуществ ИИ для повышения качества обслуживания, автоматизации операций и борьбы с мошенничеством, а также изучению основных препятствий на пути интеграции современных технологий в банковскую инфраструктуру страны.

Банковская система — один из ключевых секторов экономики, где цифровизация и инновации играют важную роль. Искусственный интеллект (ИИ) становится мощным инструментом для повышения эффективности и качества предоставления банковских услуг. В Республике Таджикистан, где банковский сектор продолжает развиваться, внедрение ИИ открывает новые перспективы для повышения конкурентоспособности и удовлетворения потребностей клиентов [1].

Опыт других стран в использовании искусственного интеллекта (ИИ) в банковской сфере может служить ценным ориентиром для Таджикистана и других стран, стремящихся к цифровой трансформации своих финансовых услуг. Вот несколько примеров успешного применения ИИ в банковском секторе различных стран:

В США многие ведущие банки, такие как JPMorgan Chase и Bank of America, активно внедряют ИИ для различных целей. Например, JPMorgan использует систему ИИ под названием COIN (Contract Intelligence), которая автоматизирует интерпретацию коммерческих кредитных соглашений, что раньше занимало у юристов тысячи часов работы. Bank of America представил виртуального ассистента Erica,

который помогает клиентам управлять своими счетами, отслеживать расходы и получать финансовые советы на основе ИИ.

Китай является одним из лидеров в применении ИИ в банковской сфере, где крупные технологические компании, такие как Alibaba и Tencent, разработали собственные финансовые подразделения, использующие ИИ для улучшения пользовательского опыта и эффективности операций. Например, система Ant Financial использует ИИ для анализа данных о потребителях и предложения персонализированных финансовых продуктов, а также для обнаружения и предотвращения мошенничества.

В Европе, где строгие регуляции по защите данных ограничивают некоторые аспекты использования ИИ, банки находят инновационные способы применения технологий в соответствии с законодательством. Например, шведский банк SEB использует ИИ для улучшения клиентского обслуживания через своего виртуального ассистента Aida, который обрабатывает клиентские запросы и предоставляет мгновенные ответы.

Индийские банки активно используют ИИ для расширения финансовой инклюзии среди населения. HDFC Bank разработал чат-бота EVA, который обрабатывает запросы клиентов и обеспечивает поддержку в реальном времени. Благодаря использованию ИИ банк значительно улучшил доступность и качество своих услуг для клиентов в отдаленных районах.

Исходя из вышеупомянутого опыта можно утвердить, что Таджикистан может извлечь уроки из международного опыта, применяя ИИ для:

- Улучшения качества и доступности банковских услуг;
- Автоматизации рутинных и трудоемких процессов;
- Повышения уровня финансовой инклюзии, особенно в удаленных и малообеспеченных регионах;
- Борьбы с финансовыми мошенничествами и улучшения кибербезопасности;
- Персонализации предложений для клиентов на основе анализа больших данных.

Использование международного опыта и лучших практик поможет Таджикистану эффективно внедрять ИИ в банковскую систему, учитывая местные особенности и потребности.

Банки в Таджикистане начинают внедрять чат-боты и виртуальных ассистентов на основе ИИ. Эти технологии обеспечивают круглосуточное обслуживание клиентов, помогая с выполнением рутинных задач, таких как ответы на вопросы, помощь с переводами, блокировка карт и консультации по продуктам [2,]. Пример: Мобильные приложения банков, таких как Амонатбанк, могут интегрировать ИИ для улучшения пользовательского опыта.

Также ИИ помогает анализировать большие объемы данных о транзакциях клиентов, выявляя их предпочтения и создавая персонализированные предложения. Это позволяет кредитным учреждениям прогнозировать платежеспособность клиентов, снижая риски [3]. Кроме того, алгоритмы машинного обучения используются для обнаружения мошеннической активности путем анализа аномалий в операциях [4].

Следует отметить, что использование ИИ может снизить кредитного риска. Банки в Таджикистане сталкиваются с трудностями в оценке кредитного риска из-за недостатка данных. ИИ может использовать альтернативные источники информации,

такие как история мобильных платежей и поведение клиентов, для более точной оценки кредитоспособности. Например, использование ИИ в микрофинансировании расширяет доступ к финансовым услугам, особенно для населения в отдалённых районах [5, с. 104].

Можно использовать ИИ в оптимизация внутренних процессов, т.е. искусственный интеллект автоматизирует рутинные операции, включая обработку заявлений на кредиты, управление счетами и документооборот. Это снижает издержки и увеличивает скорость предоставления услуг, улучшая общую эффективность банков [1].

Исходя из вышеизложенного перечислим преимущества использования ИИ в банках Таджикистана. Во первых это улучшение качества обслуживания клиентов, т.е. ИИ позволяет быстро реагировать на запросы клиентов, предоставляя им удобные и персонализированные решения [4]. Второе это снижение операционных затрат. Автоматизация процессов помогает сократить расходы на персонал и обслуживание инфраструктуры. Во третьих повышение финансовой инклюзивности. ИИ делает финансовые услуги доступными для населения в удалённых регионах, где ограничен доступ к традиционной банковской инфраструктуре [2, с. 18]. И в четвертых это борьба с мошенничеством, т.е. системы на основе ИИ могут выявлять подозрительные транзакции в режиме реального времени, снижая риск потерь и повышая доверие клиентов [3].

Изучая данный вопрос выявляем следующие проблемы внедрения ИИ в банковской системе Таджикистана. Это недостаток инфраструктуры и кадров. Для эффективного внедрения ИИ необходимы мощные вычислительные системы и квалифицированные специалисты, которых пока не хватает [1]. Также отсутствие законодательной базы, т.е. регулирование ИИ требует обновления законодательства, включая законы о защите данных и конфиденциальности [5] и наконец низкая цифровая грамотность населения, т.е. ограниченные знания и навыки использования цифровых технологий среди населения затрудняют внедрение ИИ [2].

По нашему мнению, имеются следующие перспективы развития в данной сфере. Для успешного внедрения ИИ в банковской системе Таджикистана необходимо: инвестиции в инфраструктуру и обучение специалистов. Требуется развитие мощных вычислительных систем и программ подготовки квалифицированных кадров [4]; разработка государственных программ поддержки цифровизации банков. Государственные инициативы помогут ускорить внедрение ИИ в банковский сектор: повышение цифровой грамотности населения: организация образовательных программ и кампаний для улучшения навыков работы с цифровыми технологиями [5]; создание партнёрств с международными финансовыми и технологическими организациями, так как это позволит банкам в Таджикистане получить доступ к передовым технологиям и практикам внедрения ИИ.

Как уже отметили в последние годы несколько ведущих банков Таджикистана начали внедрение ИИ для повышения эффективности своих операций. Например, Амонатбанк успешно интегрировал чат-боты для автоматизации первичного обслуживания клиентов, что значительно сократило время ответа на запросы и увеличило удовлетворенность клиентов. Такие инновации не только повышают конкурентоспособность банков, но и стимулируют более широкое принятие цифровых технологий в стране.

Сравнение таджикского опыта с международными практиками показывает, что в странах с развитой цифровой инфраструктурой банки активнее интегрируют ИИ в

такие области, как кредитный скоринг и предотвращение мошенничества. Изучение и адаптация этих практик могут помочь Таджикистану ускорить цифровую трансформацию и повысить эффективность банковской системы.

В ближайшем будущем ожидается, что новые разработки в области машинного обучения и нейронных сетей откроют дополнительные возможности для банков Таджикистана. Применение передовых алгоритмов ИИ может радикально изменить подходы к анализу больших данных, оптимизации клиентского сервиса и управлению рисками.

Необходимо также рассмотреть потенциальные риски, связанные с использованием ИИ, включая вопросы конфиденциальности данных и возможное увеличение безработицы из-за автоматизации рабочих мест. Важно разработать стратегии, которые помогут минимизировать негативные социальные последствия, при этом максимально используя преимущества технологии.

Для успешной интеграции ИИ в банковскую систему страны, рекомендуется разработать комплексные стратегии, включающие инвестиции в инфраструктуру, обучение специалистов и создание правовой базы для регулирования цифровых технологий. Государственные инициативы и поддержка международных партнёрств могут сыграть ключевую роль в этом процессе.

Эти дополнения не только углубят анализ текущего состояния ИИ в банковской системе Таджикистана, но и предоставят пути для дальнейшего развития и интеграции новейших технологических решений.

Эффективное применение ИИ требует не только передовых технологий, но и квалифицированных специалистов, способных их внедрять и поддерживать. Важно инвестировать в образовательные программы, которые сосредоточены на цифровых технологиях и искусственном интеллекте, чтобы подготовить специалистов, способных работать в условиях быстро развивающегося технологического ландшафта. В дополнение, государственные и частные инвестиции в развитие цифровой инфраструктуры, включая высокоскоростной интернет и безопасные данные центры, окажут значительное влияние на скорость и эффективность внедрения ИИ.

Следует отметить, что правовая инфраструктура должна эволюционировать вместе с технологическими изменениями, чтобы адекватно регулировать использование ИИ, защищая при этом права и конфиденциальность пользователей. Необходимо обновить или создать новые законодательные акты, которые будут учитывать все аспекты использования искусственного интеллекта, включая данные, кибербезопасность и этические нормы. Это поможет предотвратить злоупотребления и способствовать доверию к новым технологиям среди населения.

Сотрудничество с международными организациями и ведущими технологическими компаниями может предоставить доступ к новейшим разработкам и передовым практикам в области ИИ. Такое сотрудничество может включать совместные исследования, технологический обмен и финансирование проектов, направленных на цифровизацию финансовых услуг в Таджикистане. Особенно важно для страны с ограниченными ресурсами, таких как Таджикистан, использовать международные партнерства для ускорения своего технологического и экономического развития.

При внедрении ИИ важно учитывать возможные риски и непредвиденные последствия. Необходимо проводить регулярные оценки воздействия технологий на различные аспекты банковской деятельности, включая влияние на занятость, кредитные процессы и конфиденциальность данных. Создание систем мониторинга и

прогнозирования позволит своевременно корректировать стратегии и минимизировать потенциальные отрицательные последствия от использования ИИ.

Интеграция искусственного интеллекта в банковскую систему Таджикистана представляет собой сложную, но перспективную задачу, которая может радикально улучшить эффективность и безопасность финансовых услуг. С учетом всех вызовов и возможностей, Таджикистан может занять лидирующие позиции в регионе по уровню цифровизации и инноваций в банковском секторе, если будет последовательно и ответственно подходить к внедрению новых технологий.

Для ускорения внедрения ИИ в банковской системе Таджикистана необходимо сфокусироваться на внедрении передовых технологий, таких как блокчейн, автоматизированные решения для управления рисками и интеллектуальные аналитические системы. Эти технологии могут помочь в обеспечении прозрачности операций, улучшении надежности и безопасности данных, а также в оптимизации клиентского обслуживания и персонализации услуг.

Также применение ИИ должно сопровождаться стратегиями устойчивого развития, которые учитывают социальное воздействие технологий. Банки должны принимать на себя ответственность за сокращение цифрового разрыва и обеспечение доступности финансовых услуг для всех слоев населения, включая маргинализированные и сельские сообщества. Это включает в себя разработку инклюзивных технологий, которые способны адаптироваться к потребностям различных пользователей.

Ключевым аспектом успешного внедрения ИИ является повышение цифровой грамотности среди населения и внутри корпоративного сектора. Проведение образовательных программ, семинаров и тренингов по цифровым навыкам и безопасности данных поможет снизить опасения и страхи, связанные с ИИ, а также укрепит доверие к новым технологиям.

Для поддержания инноваций в области ИИ необходимо увеличить инвестиции в исследования и разработку. Это может включать создание исследовательских центров и лабораторий, которые сосредоточатся на разработке и тестировании новых ИИ-технологий специально для финансовой индустрии. Такие меры помогут Таджикистану не только следовать мировым тенденциям, но и вносить собственный вклад в глобальные инновации.

Основой для успешного принятия ИИ в банковском секторе является прозрачность его использования и построение доверия между банками и их клиентами. Разработка четких правил и стандартов для этичного использования ИИ, а также обеспечение прозрачности алгоритмических решений будет способствовать созданию более справедливой и открытой банковской системы.

С учетом текущих и потенциальных изменений, внедрение искусственного интеллекта в банковскую систему Таджикистана представляет собой стратегически важное направление, которое может радикально трансформировать финансовые услуги в стране. Ответственный подход к интеграции ИИ обеспечит не только технологическое развитие, но и способствует социальному и экономическому прогрессу, делая финансовые услуги доступнее, безопаснее и более эффективными для всех слоев населения.

В заключение отметим, что искусственный интеллект открывает значительные возможности для развития банковского сектора в Республике Таджикистан. Его внедрение способствует улучшению качества услуг, повышению финансовой инклюзивности и эффективной борьбе с мошенничеством. Тем не менее, для

реализации этих возможностей необходимо преодолеть такие препятствия, как недостаток инфраструктуры, квалифицированных специалистов и цифровой грамотности. С учётом глобальных тенденций и местных особенностей, ИИ может стать важным инструментом для укрепления банковской системы Таджикистана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Kshetri, N. "Artificial Intelligence in Financial Services". Journal of Cybersecurity, 2020, с. 45–57.
2. Zhang, Q., Yang, L. T. "Big Data Analytics for Banking". Future Generation Computer Systems, 2021, с. 12–21.
3. Anderson, R. "Engineering Security for Financial Institutions". Wiley, 2020, с. 67–78.
4. Белоусов Ю. "Интеграция ИИ в банковской системе". Журнал информационных технологий, 2019, с. 93–99.
5. Гурин Е. "Цифровая трансформация финансового сектора". Издательство "БХВ-Петербург", 2020, с. 104–123.

ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ПЕШНИҲОДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КИЛИЧЕВА МУКАДАС МАМАДРАҶАБОВНА,

н.и.э., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДТ

Дар мақола истифодаи зеҳни сунӣ (ИИ) дар низоми бонкдорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Самтҳои асосии татбиқи ИИ, аз ҷумла автоматизатсияи хизматрасониҳои мизоҷон, таҳлили маълумот ва пешгӯӣ, қарздиҳӣ ва оптимизатсияи равандҳои дохилӣ таҳлил карда шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба афзалиятҳои истифодаи ИИ, аз қабили баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, коҳиши додани хароҷоти амалиётӣ, афзоиши дастрасии молиявӣ ва мубориза бо қаллобӣ дода шудааст. Ҳамчунин, мушкилоти калидии татбиқи ИИ, аз ҷумла набудани инфрасохтор, норасоии мутахассисони соҳибхтисос, набудани заминаи қонунгузорӣ ва саводи насти рақамӣ аҳоли муайян гардидаанд. Дар мақола тавсияҳо оид ба ҳамгироии муваффақонаи ИИ дар низоми бонкӣ, аз ҷумла рушди инфрасохтор, баланд бардоштани саводи рақамӣ ва ташики ҳамкорӣҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд. Хулоса карда мешавад, ки ИИ метавонад имкониятҳои васеъ барои беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва таҳкими низоми молиявии Тоҷикистон фароҳам орад.

***Калидвожаҳо:** зеҳни сунӣ, низоми бонкӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, автоматизатсия, таҳлили маълумот, пешгӯӣ, қарздиҳӣ, дастрасии молиявӣ, мубориза бо қаллобӣ, табдили рақамӣ, оптимизатсияи равандҳо.*

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PROVIDING BANKING SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KILICHEVA MUKADAS MAMADRAJABOVNA,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, Faculty of Accounting and Digital Economics Tajik National University,
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Buni Hisorak Avenue Campus Phone: 93- 777-67-51;

The article examines the use of artificial intelligence (AI) in the banking system of the Republic of Tajikistan. Key areas of AI implementation, including customer service automation, data analysis and forecasting, lending, and optimization of internal processes, are analyzed. Special attention is given to the benefits of AI, such as improving service quality, reducing operational costs, increasing

financial inclusion, and combating fraud. The article also highlights major challenges, including a lack of infrastructure, insufficient qualified specialists, an underdeveloped legislative framework, and low digital literacy among the population. Recommendations for successful AI integration in the banking sector, such as infrastructure development, enhancing digital literacy, and establishing international partnerships, are proposed. It is concluded that AI holds great potential for improving the quality of banking services and strengthening the financial system of Tajikistan.

Keywords: *artificial intelligence, banking system, Republic of Tajikistan, automation, data analysis, forecasting, lending, financial inclusion, fraud prevention, digital transformation, process optimization.*

УДК 336.64

НАҚШИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР БЕҲТАР НАМУДАНИ САТҲИ ЗИНДАГӢ
ВА БАЛАНДБАРДОРИИ ШАРОИТИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОН

ҚОСИМОВ ҲАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,

ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Email:
gosimovhabib1808@gmail.com

Дар масъалаи мазкур таҳлилҳо вобаста ба нақши молияи давлатӣ дар беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ ва баландбардории шароити меҳнатии кормандон гузаронида сатҳи камбизоатиҳо дар чанд соли охир дар намуди ҷадвалҳо нишон додааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки кафолати иҷтимоӣ паҳлуҳои муҳимми иҷтимоӣ иқтисодии ҳаёти инсонро дар бар мегирад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ кафолати асосии иҷтимоӣ таъминоти моддӣ коргарону хизматчиён дар мавриди бекормонӣ ва бо зудӣ бо кор таъмин намудани онҳо мебошад. Ҳалли мушкилоти кафолати иҷтимоӣ талаб менамояд, ки механизмҳои молиявӣ ҳалли онҳо ба монанди фонди шугли аҳоли, ҳифзи иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ба роҳ монда шаванд.

Калидвожаҳо: молия, андоз, молияи давлатӣ, низоми молиявӣ, буҷет, андозбандӣ, соҳибкорӣ, иҷтимоӣ, аҳоли, шугл.

Иқтисодиётро аввалин маротиба файласуфи юнонӣ Ксенофонт пешниҳод карда буд, ки ин мафҳум ҳамчун қоида ва қонуни хоҷагӣ истифода карда мешуд. Баъдтар аз тарафи олими дигари юнонӣ Арасту ин мафҳум мукамалтар гардид, яъне тахти мафҳуми ойқономия на фақат қонуни хоҷагидорӣ, балки робитаи байни давлатҳо, муносибатҳои умумибашарӣ оиди ташаққули равандҳои истеҳсолот, илму техника, асёр, молия, ситемаи бонкдориву молиявӣ, муҳочирати қувваи коригарӣ ва ғайра дар назар дошта мешуд[9].

Иқтисодиёт омили муайянкунандаи муносибатҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, маънавӣ ва фарҳангии ҷамъият буда, мақсади асосиаш қонун намудани талаботҳои ҷамъиятӣ ҳангоми маҳдудияти захираҳо мебошад.

Молия як қисми асосии иқтисодиёт буда, тамоми тақсим ва азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва даромади миллӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ноҳияҳо ва субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ ба воситаи молияи давлатӣ амалӣ карда мешавад.

Дар низомҳои иқтисодӣ молия ва механизмҳои молиявӣ ҳамчун ифодагару барангезандаи муносибатҳои истеҳсоли манфиати синфҳои ҳукмронро ифода намуда, пешрафту инкишофи онро таъмин менамоянд [15, с. 249].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ мақсади асосӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи молиявӣ дар шароити пуррақобат ва шаклҳои гуногуни моликият мебошад.

Молия ва механизмҳои молиявӣ муайянкунандаи суръату дараҷаи рушду инкишофи шаклҳои гуногуни моликият мебошанд.

Барои пешрафту таракқиёти иқтисодиёт танзими молиявӣ ҳавасмандгардонии истеҳсолот, маблағгузорию пешрафти илмию техникаӣ ва бо ёрии суғурта ҳимоя намудани истеҳсолоти ҷамъиятӣ нақши беҳамто мебозад.[15, с. 250]

Аз механизмҳои молиявӣ, ки дар танзими иқтисодиёт истифода мегарданд, андоз нақши асосиро иҷро мекунад. Давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ ба фаъолияти ҷорӣ корхона даҳлат карда наметавонад ва ба соҳибкорон ҳуқуқи васеи муносибатҳои иқтисодӣ хориҷиро пешниҳод намуда, онҳоро бо ёрии бочу хироҷи гумрукӣ фаъолияти онҳоро танзим мекунад.

Ба воситаи меъёр ва имтиёзҳои андозӣ давлат ба дараҷаи инкишофи пешрафти илмию техникӣ ва самаранокона истифодабарии захираҳои истеҳсолии корхона таъсир мерасонад. Вале тағйирдиҳии тарзи ситонидани андозҳо ва намудҳои нави он сабаби пайдоиши иқтисодиёти ниҳонӣ ва кам воридшавии маблағҳо ба буҷет, инчунин сабаби ба вучуд омадани нобоварӣ ба сиёсати молиявии давлат ва коҳиши ҷалби сармоягузорию хориҷӣ мегардад.

Давлат барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорон ба онҳо имтиёзҳои андозиро муайн мекунад. Масалан барои корхонаҳое, ки зиёда аз 50%-и кормандонашон маъюб аст ва корхонаҳое, ки қисми муайяни даромадашонро барои эҳсонкорию маблағгузорию ташкилотҳои ҷамъиятӣ сарф мекунанд, имтиёзҳои андозӣ тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини шудааст.

Давлат танзими ғайримустақими муносибатҳои содиротиро нисбати муносибатҳои иқтисодии корхонаҳо бо ёрии истифодаи бочу хирочи гумрукӣ ба роҳ мемонад. Мақсади асосии истифодаи бочу хирочи гумруки ҳамчун механизми танзими иқтисодиёт аз тарафи давлат аз худ кардани қисми даромади иловагист, ки корхонаҳо аз ҳисоби фарқи нарх нисбат ба содироту воридоти баъзе молҳо ба даст меоранд.[12, с. 253]

Истифодаи техникаю технологияҳои нав ба корхона имконияти истеҳсоли мунтазами маҳсулотро дар муддати тӯлонӣ таъмин менамояд ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ барои инкишофи пешрафти илмию техникӣ (ПИТ) шароит муҳайё месозад.

Таҷрибаи давлатҳои Ғарб нишон медиҳад, ки механизми молиявии танзими ПИТ яке аз фишангҳои пуррагардонии хоҷагидорӣ ва танзими иқтисодиёт мебошад.

Сарчашмаи асосии маблағгузорию хароҷоти ПИТ-ро маблағи буҷет ва захираҳои молиявии корхонаву ташкилотҳо ташкил мекунанд.

Дар шароити имрӯза раванди суръатбахшии ПИТ ва бо манбаъҳои молиявӣ таъмин намудани он нисбат ба соҳаҳои истеҳсоли неъматҳои моддӣ, кам намудани таъсири мавсимияти соҳаҳо ба иқтисодиёт ва татбиқи раванди ҳамгироии соҳаҳои иқтисодиёт аҳамияти бениҳоят калон қабул мекунад.

Дар шароити имрӯза аз норасоии захираҳои молиявии дар Тоҷикистон ҷойдошта хулоса намуда, ташкилотҳои байналхалқии молиявӣ маблағгузорию тадқиқотҳои илмию техникӣ ба барномаҳояшон мувофиқро сармоягузорӣ менамоянд.[12, с. 259]

Барои баланд бардоштани ҳавасмандии коллективӣ корхона оид ба истифода намудани навигарҳои илмию техникӣ, тадқиқотӣ ва ихтироот як қисми ғоида ба ин мақсад ҷудо карда мешавад. Чунин корхонаҳо аз андозбандӣ озод карда мешаванд. Давлат низ барои ҳавасманднамоии соҳибкорон имтиёзҳои андозӣ пешниҳод менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаҳои озоди иқтисодӣ ташкил карда шудааст ва ба барои соҳибкоре, ки аз хориҷи мамлакат техникаи нав ворид мекунанд, аз андозбандӣ озод карда мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои фаъолияти молияи давлатӣ дар он аст, ки агар давлат аз як тараф барои таъмини фаъолияти манбаҳои молиявии таъиноти хоси истифодабарии доштаре фароҳам оварад, аз тарафи дигар манбаҳои молиявии фароҳамовардашударо вобаста ба талаботи давлатӣ аз рӯи мақсади муайян истифода менамояд.[12]

Тибқи моддаи 1 Конститутсияи мамлакат Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

Давлат ҳадафи зина ба зина баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишварро пеш гирифта, ҳалли муаммоҳои ҳаёти иҷтимоиро ҳамчун самти

афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ қарор дода, дар ин хусус вай қисми муайяни маблағҳои худро барои таъмини ҳаёти иҷтимоии аҳоли, баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли сафарбар менамояд.

Ҳаёти иҷтимоии одамон гуногун буда, ҷабҳаҳои зиёди ҳастии онро инъикос мекунад ва барои беҳтар намудани он давлат дар ин самт фаъолият менамояд. Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар баромадҳои худ зарурияти беҳдошти таъминоти иҷтимоии аҳолиро қайд намудаанд.

Татбиқи барномаҳои ислоҳоти иқтисодӣ, гузариши муносибатҳои бозоргонӣ, такмили идораи иқтисодиёт ва дар ин замина таъмин кардани рушди устуворӣ ва беҳтар гардонидани дараҷаи зиндагии мардум самтҳои асосии сиёсати иқтисодию иҷтимоии мамлакатамон мебошанд.[1]

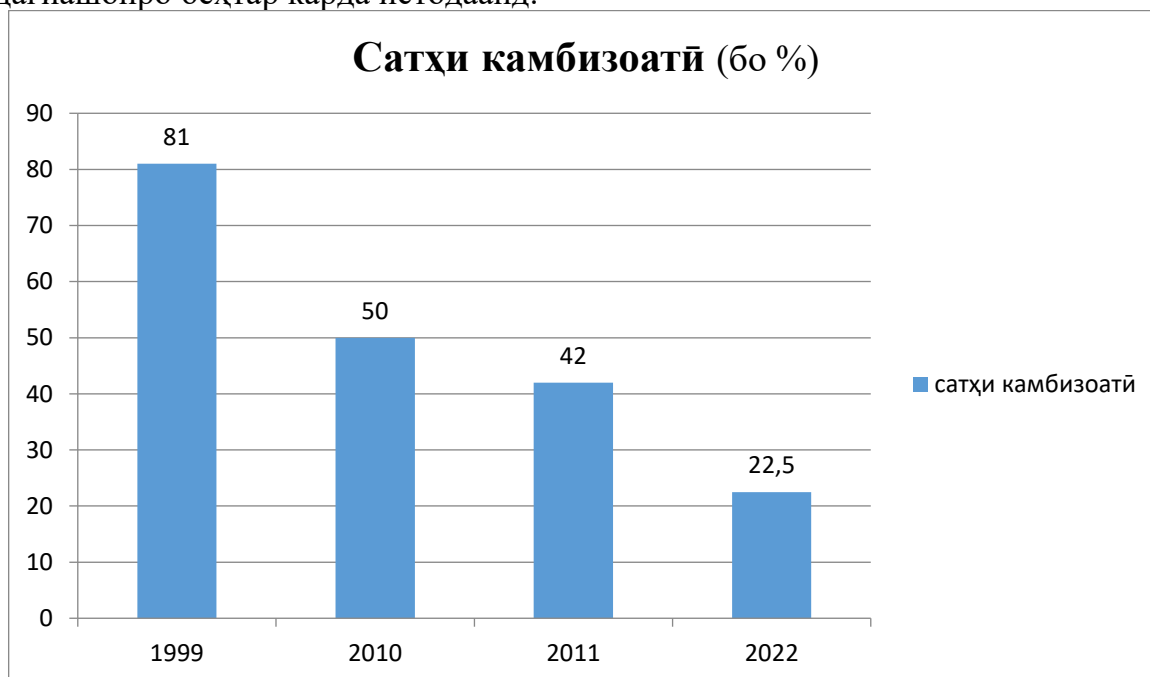
Сатҳи зиндагии мардум аз ҳолати хуби молиявӣ доштан, бо ҷои кори доими таъмин будан, инчунин кафолати иҷтимоӣ вобаста мебошад.

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ бисёри корхонаҳо аз кор монданд, сатҳи бекорон зиёд шуданд, иқтисодиёти кишвар ба касодӣ рӯй ниҳода, аҳоли мардум рӯз аз рӯз бад шуда, дар мамлакат сатҳи камбизоатӣ афзуда буд.

Хушбахтона, бо бастанӣ созишномаи сулҳ 27-уми июни соли 1997 ва ба итмом расидани ҷанги хонумонсӯз вазъияти кишвар рӯз аз рӯз беҳтар шудан гирифт.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ давлат вазифадор мешавад, ки барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, муҳайё сохтани шароити хуби корӣ ва додани кӯмакпулиро нафақа ҳангоми пиронсолӣ, маъҷубӣ ва гумм кардани саробон соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ)-ро маблағгузорӣ намояд.

Барои беҳтар намудани вазъии иқтисодии мамлакат ва баландбардории сатҳи зиндагии мардуму паст намудани сатҳи камбизоатӣ баъди ҷанг ва гузариш ба шароити иқтисоди бозорӣ аз тарафи Ҳукумати мамлакат барномаҳои стратегӣ ба монандӣ: стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015; Стратегияи паст намудани сатҳи камбизоатӣ, соли 2016 Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Инчунин бо ташкили ҷойҳои корӣ мардум бо кор таъмин шуда, шароити зиндагиашонро беҳтар карда истодаанд.

Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои оморӣ.

Чуноне, ки аз маълумотҳои диаграмма ба хулоса омадан мумкин аст, сатҳи камибизоатӣ низ дар мамлакат рӯз то рӯз беҳтар шуда истодааст.

Дар шароити бозор яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди зиндагӣ барои соҳибкорону шахсони воқеӣ имконияти пардохти ҳаққи тақозо нисбат ба истъмоли шахсӣ истеҳсоли ҷамъиятӣ мебошад.

Имтиёзҳои дар соҳаи молия муқарраргардида на танҳо воситаи ба соҳибкор вогузор намудани ғоидаи барзиёд, балки воситаи ҷалбнамоии соҳибкорон ба сармоягузорӣ мебошад.

Шароити меҳнату ғайри меҳнату қобилияти кории одамон паҳлӯи дигари ҳаёти иҷтимоии зиндагиро инъикос менамояд. Шароити хуби меҳнат дар истеҳсолот бо технология мусаллаҳ будану тайёрии касбии кадрҳо ва сатҳи бехатарии меҳнату бехатарии техникий онҳоро инъикос месозад. Дар соли 2022 дар доираи барномаҳои давлативу соҳавӣ зиёда аз 190 ҳазор ҷои нави корӣ таъсис дода шуд.[1]

Барои беҳтар намудани шароити меҳнати кормандон нақши молия калон мебошад. Ба воситаи маблағҳои молиявии дар ихтиёр дошташ корфармо метавонад, корхонаро бо техникаю технологияҳои нав мучахҳаз гардонад, инчунин кормандони худро барои тақмили ихтисос ба курсҳои кӯтоҳмуддат сафарбар намояд.

Бехатарии шароити корӣ ва технологияҳои нав дар корхона элементҳои асосии шароити хуби корӣ буда, дар давлатҳои Ғарб барои корхонаҳои дорои заминаи пешқадами илмӣю техникий имтиёзҳои гумрукию андозӣ ва қарзӣ пешбинӣ шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои корхонаҳое, ки 50%-и кормандонашон маъюб аст, имтиёзҳои андозӣ дода шудааст, ки ин низ яке аз роҳи беҳтар намудани сатҳи зиндагии шахсони маъюб мебошад.

Рухсатӣ барои занҳо вобаста ба тарбияи кӯдак, рухсатии ҳарсола, иловапулии нафақаҳои давлатӣ ва ғайраҳои яқдафъаина ба собиқадорони меҳнат, ки ба нафақа гусел карда мешаванд, мукофотҳои моддӣ, ки ба кормандони тиб, хонаи кӯдакон, муассисаҳои фарҳангӣю маърифатӣ ва ғайра пардохта мешаванд, ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки шароити меҳнати кормандонро беҳтар намуда, ғайри меҳнати онҳоро барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой сафарбар намояд.

Бо рушд ёфтани иқтисодӣ мамлакат музди меҳнати ҳаққи ақали кормандон низ зиёд шуда истодааст. «Бо дарназардошти имкониятҳои иқтисодии давлат мо мунтазам дар бобати зиёд намудани маоши ҳаққи ақал, нафақа ва кӯмакпулиҳо тадбирҳои зарурӣ меандешем ва ин амал дар оянда низ идома хоҳад ёфт.»- гуфт дар паёми худ Президенти мамлакат дар назди Маҷлиси Олӣ соли 2006.

Кафолати иҷтимоӣ низ яке аз нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ буда, сатҳу дараҷаи инкишофи ҷамъиятро инъикос менамояд.

Кафолати иҷтимоӣ паҳлуҳои муҳими иҷтимоӣю иқтисодӣ ҳаёти инсонро дар бар мегирад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ кафолати асосии иҷтимоӣ таъминоти моддӣю коргарону хизматчиён дар мавриди бекормонӣ ва бо зудӣ бо кор таъмин намудани онҳо мебошад. Ҳалли мушкилоти кафолати иҷтимоӣ талаб менамояд, ки механизмҳои молиявии ҳалли онҳо ба монанди фонди шуғли аҳоли, ҳифзи иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ба роҳ монда шаванд.

Молияи давлатӣ асоси таъмини кафолати иҷтимоӣю аҳоли буда, ин кафолатҳо ба воситаи фондҳои мақсадноки давлатӣ таъмин карда мешаванд.

Чуноне, ки дар боби 1 гуфта будем, фондҳои мақсадноки давлатӣ аз фонди ҳифзи иҷтимоӣю аҳоли, фонди давлатӣю суғуртаи иҷтимоӣ ва фонди шуғли аҳоли иборат буда, ҳар яки онҳо бо мақсадҳои муайян ва сарфакорона барои таъминоти молиявии аҳоли сафарбар карда мешаванд: фонди шуғли аҳоли барои бозомӯзӣ ва тайёрии касбии

бекорон, додани ёрдампулӣ ба бекорон, ташкили ҷои корӣ ба маъҷубон ва занҳои серфарзанд; фонди ҳифзи иҷтимоӣ бошад, ҳамчун нафақапулӣ ҳангоми пиронсолӣ, маъҷубӣ ва гум кардани саробон ва фонди суғуртаи иҷтимоӣ ҳангоми осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуд пешбинӣ карда шудааст, пардохта мешаванд.

Таъминоти иҷтимоӣ, инчунин додани имтиёзҳо аз истифодаи хизмати коммуналӣ барои аҳолии камбизоатро дар бар мегирад.

Дар давоми солҳои охир барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии шаҳрвандон бо роҳи зиёд намудани музди меҳнати кормандони соҳаҳои бучетӣ, нафақа, стипендия ва дастгирии оилаҳои камбизоат ва ғайра маблағҳои муайян ҷудо карда мешаванд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» солҳои 2009 - 2024с;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ»;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»- 1999; 2000; 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019; 2020; 2021; 2022с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ».
5. Ақобиров Ҳ.Н.; Одинаев Д.Н. «Молия. Китоби дарсӣ.» -Душанбе;2011
6. Ақобиров Ҳ.Н.; Нуров Ш.С.; Абдуллоев А.Б. «Молия. Комплекси таълимӣ-методӣ» -Душанбе; 2016
7. Алимардонов У. «Молия. Васоити таълимӣ»- Душанбе; 2014
8. Алимардонов У. «Финансы» -Душанбе; 2015
9. Бобокалонӣ И. «Асосҳои назарияи иқтисодӣ. Қисми 1»- Душанбе;
10. Мирбобоев Р.М.; Иброҳимов И.Р.; Оймахмадов Г «Идораи молияи давлатӣ», китоби дарсӣ- Душанбе; 2014
11. Наджмиддинов С.М.; Худоиев Н. М. «Бюджетный сектор» -Душанбе; Ирфон - 2010
12. Оймахмадов Г.Н. «Молия» -Душанбе; 2005
13. Раҳимов З.А.; Ятимов Х.М.; Хураев Ш.Х. « Молия, муомилоти пул ва қарз» китоби дарсӣ- Душанбе, 2006
14. Улуғхоҷаева Х.Р.; Обидов Ф.С.; Раҳимов З.А. «Молия» -Душанбе;2012
15. Оймахмадов Г.Н. “Молия” Душанбе, Нодир-2005.
16. Ҳусейнов, У. С. Саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки истеҳсолоти моддӣ / У. С. Ҳусейнов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №. 4-2(59). – Р. 160-166. – EDN XPMYEN.
17. Ҳусейнов, У. С. Самтҳои асосии тақмил додани низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. С. Ҳусейнов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 1(35). – Р. 279-286. – EDN WLIQEL.
18. www.minfin.tj
19. www.stat.tj

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ И УЛУЧШЕНИИ УСЛОВИЙ ТРУДА РАБОТНИКОВ

КОСИМОВ ХАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,

ассистент кафедры финансов Международного университета туризма и предпринимательство
Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
проспект Борбада, 48/5. Email: gosimovhabib1808@gmail.com

В статье анализируется роль государственных финансов в повышении уровня жизни и условий труда работников, а также в виде таблиц представлен уровень бедности за последние несколько лет.

Автор отмечает, что социальное обеспечение охватывает важные социально-экономические аспекты жизни человека. В рыночной экономике основной социальной гарантией является материальная поддержка рабочих и служащих в случае безработицы и их скорейшее трудоустройство. Решение проблем социального обеспечения требует создания финансовых механизмов для их решения, таких как фонд занятости, социальная защита и социальное страхование.

Ключевые слова: финансы, налоги, государственные финансы, финансовая система, бюджет, налогообложение, предпринимательство, социальный, население, занятость.

**THE ROLE OF PUBLIC FINANCES IN IMPROVING THE STANDARD OF
LIVING AND IMPROVING WORKING CONDITIONS OF EMPLOYEES**

KOSIMOV HABIBULLO ZIOVIDINOVICH,

assistant of the finance department of the International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue,
48/5. Email: gosimovhabib1808@gmail.com

The article analyzes the role of public finances in improving the standard of living and working conditions of workers, and also presents the poverty level for the past few years in the form of tables.

The author notes that social security covers important socio-economic aspects of human life. In a market economy, the main social guarantee is material support for workers and employees in case of unemployment and their prompt employment. Solving social security problems requires the creation of financial mechanisms for their solution, such as an employment fund, social protection and social insurance.

Keywords: finance, taxes, public finances, financial system, budget, taxation, entrepreneurship, social, population, employment.

Муқарриз: Ҳусейнов У., номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсент

УДК: 33+502+574(075.8)

МОДЕРНИЗАТСИЯ ВА ЭКОЛОГИЯ: ТАҲЛИЛИ ҒОЯҲО ВА КОНСЕПСИЯҲО

МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кучаи С. Сафаров, 16. Тел: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru;

Дар мақола муаммоҳои марбут ба модернизатсия ва экология бо таваҷҷуҳ ба таҳлилу арзёбии ғояҳои асосии он, консепсияҳо ва равишҳои нисбатан маъруф дар адабиёти иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Модернизатсия ҳамчун раванди идоракунии экологӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва татбиқи технологияҳои сабزو баррасӣ менамояд.

Идеологияи экосотсиализм, экологияи амиқ ва капитализми сабз ҳамчун механизмҳои муҳим барои расидан ба рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист пешкаш карда мешаванд. Мақола ба зарурати ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ, инчунин баланд бардоштани маълумотнокии экологӣ равона карда шудааст. Ин таҳлилҳо барои таҳияи стратегияи рушди устувор дар кишварҳои гуногун, хусусан Тоҷикистон, метавонад хеле муфид бошад.

Калидвожаҳо: модернизатсия, рушди устувор, экосотсиализм, капитализми сабз, технологияҳои тоза, истифодаи самараноки захираҳо, масъулияти иҷтимоӣ, ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ, маълумотнокии экологӣ.

Об захираи аз ҳама серталаб дар рӯи Замин мебошад, зеро қисми зиёди таркиби организмҳои зиндаро ташкил медиҳад. Масалан қисми инсон аз 2/3 ҳиссааш об аст, аз ин ру метавон хулоса намуд, ки об асоси ҳаёт аст. Дар қатори гуфтаҳои боло об як ҷуғи асосии табиӣ ва муҳити зисти инсоният, шартӣ асосии мавҷудияти экологии сайёра ва тавлидкунандани неруи сабз ба ҳисоб меравад. Об ва навъҳои он вобаста ба мақсади истифодабарӣ дар равандҳои гуногуни табиӣ ва антропогенӣ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд: [6.с.77-81]

- мақсадҳои фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ (истифодаи захираҳои об бо мақсадҳои туризми рекреатсионӣ, аз он ҷумла фароғат, шиноварӣ, туризми обӣ ва ғайра);
- бо мақсади нӯшокӣ (истифодаи захираҳои об барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ);
- мақсадҳои истеҳсоли (истифодаи захираҳои об дар равандҳои технологӣ дар корхонаҳои соҳаҳои мухталифи саноат бо мақсадҳои гуногуни истифодаи он дар технология);
- интиқоли молҳо бо истифодаи нақлиёти обӣ (интиқоли мол тавасу- ти нақлиёти баҳрӣ ё дарёӣ);
- дар технологияи истеҳсоли энергияи барқ ва гармӣ.

Ҳамин аст, ки захираҳои обӣ захираи муҳим ва арзишманд буда, мавҷудият, кофигӣ, истифодаи самаранок, тозагии он зиндагии устуворонаи маҳаллаҳои аҳолинишин ва минтақаҳои алоҳидаро таъмин менамояд.

Аз солҳои 60-70-уми қарни бист баҳси ғаёли мушкilotи экологӣ ва таъсири инсон ба муҳити зист идома дорад, аввалин асарҳои резонансӣ ва ҷиддӣ дар ин самт, китоби Рейчел Карсонс “Баҳори ором” –ро метавон арзёбӣ намуд, ки дар он, дар бораи ба воситаи моддаҳои кимиёвӣ таъсиррасонӣ ба табиат, инъикос ёфтааст. Дуюмин ҳаракати экологӣ дар ин самт, маъруза бо унвони «Маҳдудиятҳои тараққиёт» оид ба офатҳои табиӣ дар Рим ба ҳисоб мерафт.

Маърузаи «Маҳдудиятҳои тараққиёт» нақшаи таҷдиди сохтори муҳити зистро дар Британияи Кабир дар бар мегирад. Барои ин, одамонро лозим меояд, ки аз як қатор имтиёзҳои иҷтимоӣ даст кашада, арзишҳои худро аз нав дида бароянд. Дар охири

солҳои 60-ум, дар Ғарб маъмултарин равия экосотсиализм ба шумор мерафт, ки ба зарурати тағйир додани усулу воситаҳои меҳнат бо роҳи тағйир додани муносибатҳои капиталистӣ ва баробар кардани меҳнат, асос ёфтааст. Экосоциализм — ин як идеология мебошад, ки принсипҳои социализм ва экологизмро якҷоя мекунад. Он таъкид мекунад, ки барои расидан ба як ҷомеаи устувор на танҳо баробарии иқтисодӣ, балки ҳифзи муҳити зист низ зарур аст. Экосоциалистон бовар доранд, ки системаи капиталистӣ баҳри ба рушди босуръати ба ғоида нигаронида расидан мепардозад, боиси истеъмол ва харобшавии захираҳои табиӣ ва бӯҳронҳои экологии калон мегардад. Ин ақидаҳо дар асарҳои Дэвид Пеппер ба таври муфасссал баён шудаанд.[2.с.111-121]

Назарияи «экологияи амиқ» ба муносибати байни инсон ва табиат алоқаманд буда, саҳми ҳар як фарди алоҳидаро дар ҳифзи муҳити зист ва экология нишон медиҳад. Ин назария соли 1972 дар лексияҳои олими норвегӣ Арне Несс баён шудааст. Мақсади асосӣ – ин инкишоф додан ва парваридани шуури экологӣ дар одамон мебошад.

Экологияи амиқ ба манфиатҳои табиат ва экосистемаҳо, ба масъалаҳои ҳифзи устувории муҳити зист, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва рафтори экологии инсон назар мекунад. Ин назария бо консепсияҳои рушди устувор, манбаъҳои барқароршаванда, кишоварзии самаранок, идоракунии партовҳо, нақлиёти экологӣ, сармоягузориҳои экологӣ ва маълумотнокии иҷтимоӣ алоқаманд аст. Инчунин, экологияи амиқ моро водор менамояд, ки мо бояд ба табиат ҳамчун як ҷузъи муҳити зисти умумӣ ва манбаи ҳаёти назар кунем, на танҳо ба монанди манбаи захираҳо барои истифода.[1.с.5-12]

«Капитализми сабз» назария дар бораи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад, ки ба тарзи экологӣ аз нав сохта шудааст, яъне капитализми классикии унсурҳои самти экологидоштаро дар назар дорад. Ин, масалан, тағйир додани муносибат бо партовҳоро дар бар мегирад, ки дар доираи ин мафҳум партовҳо ҳамчун захираи дуҷумдараҷаи моддӣ ба ҳисоб мераванд ва онро дар раванди истеҳсолот истифода бурдан мумкин аст, зеро он хусусиятҳои арзишии худро гум накардааст. Дар ин ҷо консепсияи истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ ва пурраи истифодабарии онҳо ва зарурати кам кардани талафоти истеҳсолотро низ дарбар мегирад. [7.с.424-429].

Ҷадвали 1. Ҷанбаҳои асосии капитализми сабз

Ҷанбаҳо	Тавсиф	Мисолҳо
Таъриф	Капитализми сабз як системаест, ки дар он рушди иқтисодӣ бо ҳифзи муҳити зист ва адолати иҷтимоӣ ҳамроҳ карда мешавад.	-
Устуворӣ	Мақсадҳои асосии капитализми сабз устуворӣ ва самаранокии истифодаи захираҳо мебошад.	Сарфаи энергия, истифодаи манбаъҳои нав.

Чанбаҳо	Тавсиф	Мисолҳо
Сармоягузорӣ ба технологияҳо	Татбиқ ва дастгирӣ технологияҳои бепартов ва инноватсионӣ барои кам кардани таъсири манфӣ ба экология.	Низоми манбаъҳои нави энергия, автомобилҳои электрикӣ.
Масъулияти иҷтимоӣ	Фикр қрдан дар бораи таъсири иҷтимоии бизнес ва эҷоди имкониятҳо барои ҷомеа.	Истеҳсоли одилона, пардохтҳо ба ҷомеа.
Ислоҳоти сиёсӣ	Талаб намудани ислоҳот дар сиёсати давлатӣ барои дастгирӣ рушди устувор.	Пардохтҳо барои ифлоскунӣ, қонунҳо дар бораи муҳити зист.
Идеологияи иқтисодӣ	Идеологияи капитализми сабз ба рушди иқтисодии устувор ва эҷоди арзишҳои нав, бо истифодаи захираҳои табиӣ тақия мекунад.	Идоракунии устувор, иқтисоди давлати сабз.
Масъалаҳои муҳити зист	Эзоҳ кардани масъалаҳои муҳити зист ва таъсири манфии бизнес ба муҳити зист.	Ифлоскунии ҳаво, тағйирёбии иқлим.
Анғезаҳо ва муқофотҳо	Ташкили механизми молиявӣ барои дастгирӣ ширкатҳо, ки ба принципҳои капитализми сабз мувофиқанд.	Субсидияҳо барои технологияҳои сабз, қарзҳои имтиёзнок.

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Модернизатсияи экологӣ раванди муташаккил ва амалияи иҷтимоӣ мебошад, ки имкон медиҳад сифати муҳити зист ва саломатии аҳоли тавассути институтҳои иҷтимоӣ ва ҳамкорӣ онҳо беҳтар карда шаванд.

Пайравони ин таълимот ба мафҳуми модернизатсия маъноҳои гуногун ворид карданд. Баъзеи онҳо бо чараёнҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза иваз кардани чараёнҳои технологиро асоси навсозии муҳити зист медонистанд. Дигарон барои тағйир додани сиёсати экологӣ ва ҳадафҳои идоракунии муҳити зист замина гузоштанд.[4.с.87-93]

Ҷадвали 2.Тавсиф ва чанбаҳои модернизатсия

Чанбаҳо	Тавсиф	Мисолҳо
Технологияи кампартов	Ворид намудани технологияҳое, ки самаранокиро зиёд намуда ифлосшавиро кам менамоянд.	Панелҳои офтобӣ, трубинаҳои бодӣ.
Истифодаи устуворонаи захираҳо	Истифодабарии мувофиқи матлаби (оптималӣ) захираҳои табиӣ бо мақсади нигоҳдорӣ ва барқароршавии онҳо.	Кишоварзӣ ва моҳидорӣ самараноку устувор.
Банақшагирии экологӣ	Коркарди маҳсулотҳо бо назардошти таъсири онҳо ба муҳити атроф дар ҳама давраҳои сиклии ҳаётиашон.	Истифодабарии маводҳои дубора коркардашаванда, эко-дизайн.
Масъулияти иҷтимоӣ	Стратегияҳои тиҷоратиро бо назардошти манфиатҳои ҷомеа ва муҳити атроф тартиб додан лозим аст.	Ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар намудани шароитҳои меҳнат.
Маълумотнокии экологӣ	Баланд бардоштани маълумотнокии экологӣ ва хуб омӯзонидани амалия.	Барномаҳои омӯзишӣ, компанияҳои экологӣ.
Ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ	Қабули чораҳои қонунӣ ва ташкили чораҳои ҳавасмандкунанда барои дастгрии ташаббусҳои экологӣ.	Андоз барои партови гази карбон ва субсидияҳо барои технологияҳои сабз.

Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Истилоҳи «рушди устувор» дар солҳои 80-ум пайдо шуда, як навъ идеологияи кишварҳои ғарбӣ дар истеъмоли умумии захираҳо мебошад. Концепсияи “Рушди устувор” имкон медиҳад, ки байни қувваҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ муносибатҳои яқдилона ва оқилона ҷорӣ карда шаванд.[5.с.335]

Рушди сабз — ин концепсияест, ки мақсади он таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ бо дарназардоштани эҳтиёҷоти наслҳои оянда мебошад. Рушди сабз кӯшиш мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ, беҳбудии иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳамзамон диққат диҳад.[3.с.42-50]

Идеяи рушди сабз ба принципҳои асосии зерин асос ёфтааст: [8.с.60.]

1. Принципи самаранокии экологӣ (истифодаи максималии хосусиятҳои молу хизматрасонӣ бо таъсири камтарин ба муҳити зист дар ҳамаи марҳилаҳои давраҳои ҳаёти маҳсулот).
2. Принципи сарфаи захираҳо (бо назардошти зарурати нигоҳ доштани захираҳои замин, кабули қарорҳои идоракуниро таъмин менамояд).
3. Принципи ягонагӣ (ҳамоҳангсозии амалиёти ҳамаи субъектҳои хоҷагидориро оид ба таъсири мутақобила бо муҳити табиӣ дар назар дорад).
4. Принципи байнисоҳавӣ (маънои ҷалби намояндагони соҳаҳои гуногун дар қабули қарорҳо оид ба ҳифзи муҳити табиӣ дар назар дорад).

Ин ғояҳо ва коркардҳо ба рушди системаи идоракунии ҳам табиат ва ҳам захираҳои об мусоидат мекунанд.

Ҷадвали 3. Ҷанбаҳои асосӣ ва мақсадҳои иқтисодии сабз

Ҷанбаҳо	Ҳадафҳо	Амалиётҳо
Истифодаи васеи манбаъҳои барқароршаванда	Рушди энергетикаи сабз ва коҳиш додани ифлосшавӣ.	- Сохтмони неругоҳҳои офтобӣ ва бодӣ. - Сармоягузорӣ дар гидроэнергетика.
Кишоварзии самаранок	Беҳтар намудани сифати маҳсулот ва коҳиш додани таъсири манфӣ онҳо.	- Истифодаи технологияи органикӣ. - Рушди системаи самараноки обёрӣ.
Идоракунии партовҳо	Кам намудани партовҳо ва бештар намудани коркарди такрории онҳо.	- ба роҳ мондани низоми коркарди дубораи партовҳо. - Ташкили нуқтаҳои ҷамъоварии партовҳо.
Нақлиёти экологӣ	Коҳиш додани ифлосшавии ҳаво ва беҳтар кардани саломатии аҳоли.	- Рушди инфрасохтори нақлиёти ҷамъиятӣ. - Ташфиқот барои истифодаи велосипедҳо.
Сармоягузориҳои экологӣ	Дастгирии лоиҳаҳои экологӣ ва технологияи сабз.	- Таъсиси фондҳои “сабз”. - Сармоягузори дар инноватсияҳои экологӣ.

Маълумотнокии иҷтимоӣ ва таълим	Афзун намудани маълумотнокии аҳоли оид ба иқтисодиёти сабз.	- Ташкили барномаҳои омӯзишӣ. - Ташвиқот ва баландбардории маърифатнокии ҷомеа оид ба иқтисодиёти ҷомеа.

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Ин ҷадвал метавонад ҳамчун воситаи манфиатнок барои дарки сиёсати иқтисодиёти сабз ва роҳҳои татбиқи он дар кишварҳои гуногун хизмат кунад, аз ҷумла Тоҷикистон.

Хулоса:

Капитализми сабз системаи иқтисодиест, ки барои эҷоди фурсатҳо, дастгирии инноватсияҳо ва рафъи масъалаҳои муҳити зист равона шудааст.

Ҳадафи асосии модернизатсияи экологӣ – ин ҳамоҳангии муносибатҳои байни рушди иқтисодӣ ва муҳити атроф мебошад.

Экологияи амиқ бошад - ёд медиҳад, ки мо бояд ба табиат ҳамчун як ҷузъи муҳити зисти умумӣ ва манбаи ҳаёт назар кунем, на инки ҳамчун захира барои истифодабарӣ.

Рушди устувор имкон медиҳад, ки байни қувваҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ муносибатҳои яқдилона ва оқилона ҷорӣ карда шаванд.

Рушди сабз як раванди комплексӣ мебошад, ки на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба ҳифзи муҳити зист ва беҳбудии иҷтимоӣ низ диққат медиҳад. Ин раванд, барои таъмини ояндаи устувор ва беҳтари наслҳои оянда муҳим аст.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ализонова, С. А. Иқтисодиёт ва экология: алоқаманди ва вобастагии мутақобила / С. А. Ализонова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2020. – №. 2(83). – С. 5-12. – EDN FMERDM.
2. Ивлёв, В. Ю. Экологическое регулирование экономики как понятие социальной философии / В. Ю. Ивлёв, М. И. Ивлева, М. Л. Ивлева // Вопросы философии. – 2019. – № 7. – С. 111-121.
3. Исайнов, Х. Р. «зеленая» экономика: мировые тенденции и опыт Таджикистана / Х. Р. Исайнов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 1. – С. 42-50.
4. Мухаббатова, Х. М. Пути рационального использования водно-энергетических ресурсов Таджикистана в условиях изменения климата / Х. М. Мухаббатова // Диалог: политика, право, экономика. – 2024. – № 1. – С. 87-93.
5. Мухаббатова Х. М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. Москва: Граница, 1999. 335 с.
6. Одинаев, Х. А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики / Х. А. Одинаев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе:

Таджикский национальный университет, 2023. – С. 77-81.

7. Семёнова В.Е., Семёнов Е.А. Теоритические основы этно-экологических аспектов взаимодействия природы и общества//Вестник Оренбургского государственного университета. № 10 (185).- 2015.- стр. 424-429.
8. Хван Т.А., Шинкина М.В. Экология. Основы рационального природопользования //Учебник / Москва, 2017. стр. 60.

МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЭКОЛОГИЯ: АНАЛИЗ ИДЕЙ И КОНЦЕПЦИЙ

МАХМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Тел: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru;

В статье рассматриваются проблемы, связанные с модернизацией и экологией, с акцентом на анализ и оценку основных идей, концепций и относительно известных подходов в экономической литературе. Модернизация рассматривается как процесс экологического управления, эффективного использования ресурсов и внедрения зеленых технологий.

Идеология экосоциализма, глубокая экология и зеленый капитализм предлагаются в качестве важных механизмов для достижения устойчивого развития и охраны окружающей среды. Статья направлена на необходимость политических и экономических реформ, а также повышения экологической осведомленности. Эти анализы могут быть полезны для разработки стратегии устойчивого развития в различных странах, особенно в Таджикистане.

Ключевые слова: модернизация, устойчивое развитие, экосоциализм, зелёный капитализм, чистые технологии, рациональное использование ресурсов, социальная ответственность, политическая и экономическая реформа, экологические знания.

MODERNIZATION AND ECOLOGY: ANALYSIS OF IDEAS AND CONCEPTS

MAHMUDOV BAHRIDDIN NURIDDINOVICH,

candidate of Economics, Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address 735360, Republik of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov strit, 16. Phon: (+992) 918-96-43-00. E-mail: bahriddin-7@mai.ru;

The article discusses issues related to modernization and ecology, focusing on the analysis and evaluation of the main ideas, concepts, and relatively well-known approaches in economic literature. Modernization is viewed as a process of ecological management, efficient resource use, and the implementation of green technologies.

The ideologies of ecosocialism, deep ecology, and green capitalism are proposed as important mechanisms for achieving sustainable development and environmental protection. The article emphasizes the need for political and economic reforms, as well as raising ecological awareness. These analyses could be useful for developing sustainable development strategies in various countries, especially in Tajikistan.

Keywords: modernization, sustainable development, ecosocialism, green capitalism, clean technologies, sustainable resource use, social responsibility, political and economic reforms, ecological awareness.

МАШОКИРОВ ШӢҲРАТҶОН УСМОНҶОНОВИЧ,

муовини директор оид ба таълими Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ 169.

E-mail: shuhrat-2015@mail.ru.

Мақолаи мазкур таҳлили вазъи муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Суғдро дар бар мегирад. Бо таъя ба таҳқиқоти замони ҳозира ва омори расмӣ давлатӣ, равандҳои асосии рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохтори минтақаи Суғд баррасӣ мешавад. Таҳлили вазъи иқтисодии минтақа, равандҳои муосир, имкониятҳо ва душвориҳои ба рушди он таъсиркунанда, яке аз мавзӯҳои асосии мақола мебошад. Мақола ҳамчунин ба проблемаҳои иҷтимоии минтақа, аз ҷумла дастрасии аҳоли ба хизматрасонии иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва бехатарӣ, инчунин нақши онҳо дар баланд бардоштани сифати зиндагии мардум, таваҷҷӯҳ мекунад. Ҳамзамон, диққат ба муаммоҳои муҳити зист ва таъсири эҳтимолии тағйироти иқлимӣ ба рушди минтақавӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: Рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, вазъи иқтисодӣ, рушди инфрасохторӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, мушкилоти экологӣ, рушди минтақавӣ, камбизоатӣ ва нобаробарӣ, сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, рушди устувор, сиёсати иҷтимоӣ.

Дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳсолаҳои охир тағйироти ҷиддие ба амал омад, ки на танҳо тағйироти дохилии иқтисодӣ, балки бӯҳронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, офатҳои табиӣ ва ноустувории сиёсӣ низ ба вучуд омад. Вобаста ба ин, таҳлили амиқи вазъи иқтисодиёт бо нишон додани соҳаҳои асосӣ, тафовути ҳудудӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ, инчунин баррасӣ намудани дурнамои рушди минбаъда дар сатҳи минтақавӣ зарур аст. Бо ин мақсад нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ, аз қабيلي ММД ба ҳар сари аҳоли, сатҳи камбизоатӣ, сохтори шуғл, чараёни муҳоҷират ва нобаробарии иҷтимоӣ истифода мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки нишондоди асосии баҳодиҳии рушди иқтисодиёти минтақавӣ ин маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) ба ҳисоб меравад. Ҳисоб ва таҳлили ин нишондиҳанда имкон медиҳад, ки оид ба вазъи иқтисодии минтақа, самтҳои пешгирифтаи он ҳулосаҳо бароварда шаванд. Барои баҳодиҳӣ ба сифати рушди иқтисодии минтақавӣ, нишондиҳандаи МММ ба ҳар сари аҳоли ва тамоюли тағйирёбии он амалӣ карда мешавад. Дар ҷадвали 1 тамоюли тағйирёбии МММ дар вилояти Суғд ҳамчун минтақаи таркибии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015–2023, тамоюли тағйирёбии он, инчунин МММ ба ҳар сари аҳолии вилоят оварда шудаанд.

Ҷадвали 1 - Тағйирёбии МММ ва МММ ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2023

Солҳо	МММ (млн. сомонӣ)	Суръати афзоиши МММ, %	Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	МММ ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ	Суръати афзоиши МММ ба ҳар сари аҳоли, %
2015	12036,9	119,1	2511,1	4793,5	119,4

2016	14654,8	121,74	2560,8	5722,7	117,3
2017	17510,7	119,48	2608,5	6712,9	102,8
2018	18343,8	104,75	2658,4	6900,3	109,9
2019	20537,1	111,95	2707,3	7585,8	102,4
2020	21621,9	105,28	2783	7769,3	125,2
2021	27465,4	127,02	2823,9	9726,1	114,4
2022	31939,2	116,28	2870	11128,6	108,4
2023	35177,4	110,13	2917,3	12058,2	119,4

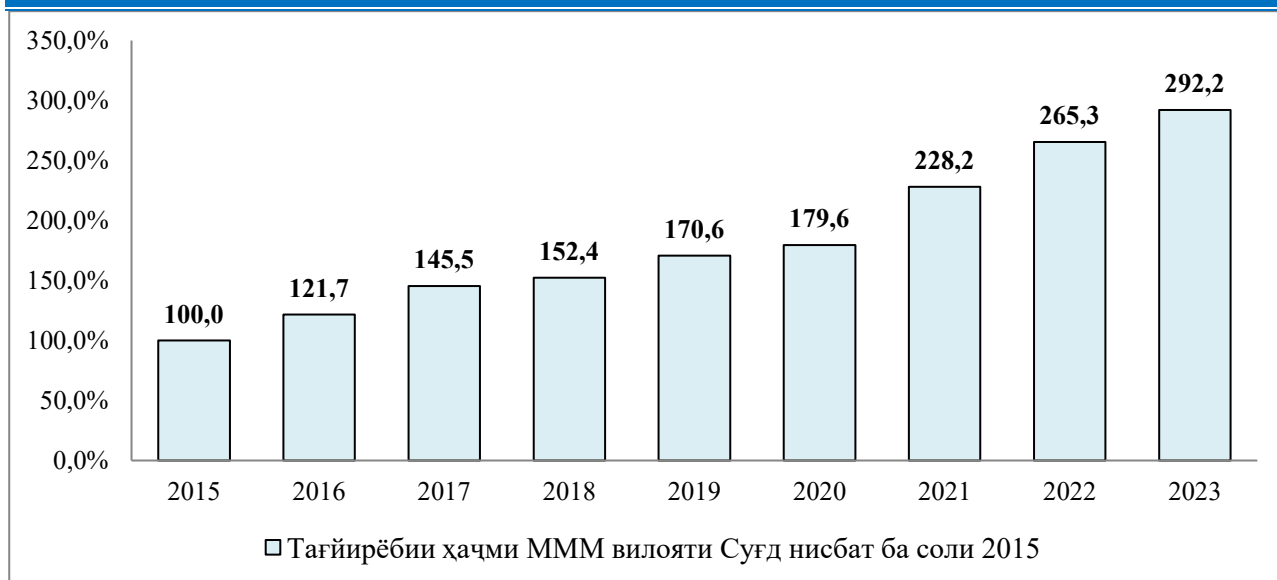
Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с.

Тибқи нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 МММ-и вилояти Суғд соли 2015 то соли 2023 тамоюли устувори афзоишро нишон медиҳад. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар ин давра афзоиши ҳаҷми МММ дар вилояти Суғд ба ҳисоби миёна 15%-ро ташкил додааст. Дар ин радиф аз рӯи маълумоти ҷадвал мушоҳида намудан мумкин аст, ки МММ ба ҳар сари аҳоли низ дар ин давра муттасил афзоиш ёфта, ба ҳисоби миёна ҳамасола 12,5% зиёд гардидааст. Чунин фарқият дар суръати рушди МММ ва МММ ба ҳар сари аҳоли аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши аҳоли дар минтақа нисбат ба зиёдшавии ҳаҷми МММ бо суръати баландтар ба миён омада истодааст. Инчунин ба суръати афзоиши пасттари МММ ба ҳар сари аҳоли омилҳои манфии солҳои 90-ум таъсири худро расонидааст.

Новобаста ба таъсири омилҳои дохиливу берунаи манфӣ рушди иқтисодӣ минтақавӣ дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2015-2023 хуб арзёбӣ карда мешавад. Зеро аз диаграммаи расми 1 айён мегардад, ки ҳаҷми МММ дар солҳои баъди 2015 тамоюли рушди устуворро ифода менамоянд.

Таҳлили маълумоти расми 1 собит менамояд, ки дар соли 2023 ҳаҷми МММ дар вилояти Суғд нисбат ба соли 2015 дар ҳаҷми 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи татбиқи саноатикунонии босуръат қарор дорад, ки ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ, аз қабили ММД, бекорӣ ва таваррум натиҷаҳои назаррас мусоидат менамояд. Аммо новобаста аз ин афзоиш, рушди нобаробари минтақаҳо яке аз мушкилоти асосӣ боқӣ мемонад. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки рушди иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамдигар фарқияти кулӣ доранд. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар рушди устувор нишон медиҳад, аммо ин афзоиш дар минтақаҳои гуногун нобаробар тақсим шудааст, ки ин ҳам натиҷаи омилҳои табиӣ ва ҳам равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Расми 1 - Тағйирёбии ҳаҷми МММ вилояти Суғд нисбат ба соли 2015.

Аз рӯи ҷадвали 1 ҳисоб карда шудааст.

Нишондиҳандаҳои МММ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқоисаи он барои солҳои 2015-2023 дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. МММ ва муқоисаи он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ММД бо нархҳои амалии мутобиқи солҳо, млн. сомонӣ	50977,8	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Суръати афзоиш бо ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	106,03	107,13	107,6	107,4	104,4	109,4	108,0	108,3
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ	43745,90	56001,8	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	108831	123026,8
Ҳиссаи МММ дар ҳаҷми умумии ММД, %	90,5	91,6	89,1	88,8	89,5	92,9	94,0	94,1
ВМКБ	716,8	956,5	1035,6	1063,4	1065,0	1278,8	1365,3	1736,6
Вилояти Суғд	12036,9	17510,7	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4
Вилояти Хатлон	12855,2	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	36064,7
ш. Душанбе	10546,4	11811,0	13808,0	15139,2	15570,5	18905,8	22520,7	26406,3
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	7590,6	9719,9	11073,5	12287,6	13532,6	17314,1	19173,7	23641,8

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с.

Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 ММД бо нархҳои амалии мутобиқи солҳо дар давраи 2015-2023 дар маҷмӯъ афзоиш ёфтааст, ки аз 50977,8 миллион сомони дар соли 2015 ба 130791,5 миллион сомони дар соли 2023 баробар гаштааст. Афзоиши бештар дар солҳои 2020 ва 2021 ба назар мерасад, ки ММД мутаносибан 104,4% ва 109,4% бо суръати баланд афзудааст.

Суръати афзоиши ММД нишон медиҳад, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръат рушд мекунад, гарчанде ки дар соли 2020 каме коҳиш ёфта ба 104,4% баробар гардида, дар солҳои дигар ба 108% ва ё бештар мерасад. Дар маҷмӯъ, суръати афзоиш дар солҳои 2015-2023 муътадил ва хеле мусбат арзёбӣ мегардад.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) дар тамоми кишвар то соли 2023 бо суръати назаррас афзудааст, ки барои иқтисодиёти маҳаллӣ ва ҳамоҳангии минтақаҳо муҳим аст. МММ аз 43745,9 миллион сомони дар соли 2015 ба 123026,8 миллион сомони дар соли 2023 баробар гардидааст.

Ҳиссаи МММ дар ҳаҷми умумии ММД ба назар мерасад, ки дар соли 2023 ба 94,1% баробар шудааст. Вақте ки ин нишондиҳанда баланд аст, аз он шаҳодат медиҳад, ки иқтисодиёти миллӣ асосан аз ҳиссаи истеҳсолот ва истеҳсолоти минтақавӣ рушд мекунад.

Нишондиҳандаи мазкур дар ВМКБ аз 716,8 миллион сомони дар соли 2015 ба 1736,6 миллион сомони дар соли 2023 расидааст. Афзоиши назаррас дар ВМКБ собит менамояд, ки ин минтақа низ рушд мекунад.

Дар вилояти Суғд соли 2015 ин нишондиҳанда 12036,9 миллион сомони ро ташкил намуда, соли 2023 ба 35177,4 миллион сомони баробар гардидааст.

Соли 2015 дар вилояти Хатлон 12855,2 миллион сомони буда, ба 36064,7 миллион сомони дар соли 2023 баробар гардидааст.

Ҳиссаи зиёдтарини афзоиш дар шаҳри Душанбе, ки ба назар мерасад маркази иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ҳисобида мешавад. Аз 10546,4 миллион сомони дар соли 2015 ба 26406,3 миллион сомони дар соли 2023 расидааст.

Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз 7590,6 миллион сомони дар соли 2015 ба 23641,8 миллион сомони дар соли 2023 баробар гардидааст, ки барои рушди иқтисодиёт дар ин минтақа муҳим аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тӯли солҳои 2015-2023 иқтисодиёти ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ босуръат рушд ёфтааст.

Зиёдшавии МММ-и ҳамаи минтақаҳо, махсусан дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд нишондиҳандаҳои хуби иқтисодӣ мебошад.

Ҳиссаи МММ дар ММД хеле баланд аст ва ин нишон медиҳад, ки барои иқтисодиёти мамлакат бахши минтақавӣ ва истеҳсолот аҳамияти калидӣ дорад.

Вилояти Суғду Хатлон дар муқоиса бо дигар минтақаҳо афзоиши назаррасро нишон медиҳанд. Мисол, соли 2023, МММ дар Вилояти Суғд ва Вилояти Хатлон мувофиқан 35177,4 ва 36064,7 миллион сомони ро ташкил медиҳад, ки афзоиши назаррас дорад. Ин дар ҳолат, ки ВМКБ ва Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҳарчанд афзоишдоранд, аммо суръати рушди онҳо кам ба назар мерасад.

Аз рӯи натиҷаи ҷадвал шаҳри Душанбе дорои афзоиши зиёд (аз 10546,4 миллион сомони дар соли 2015 ба 26406,3 миллион сомони дар соли 2023), ки нишонаи рушд ва маркази иқтисодии кишвар мебошад. Аммо ин афзоиш шояд дар дигар минтақаҳо он қадар намоён нест, ки ин аз нобаробарии иқтисодӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳиссаи МММ дар ҳаҷми умумии ММД дар соли 2023 ба 94,1% мерасад. Ин нишон медиҳад, ки беш аз ҳама ҳиссаи иқтисодиёти кишвар аз баҳши маҳаллӣ (минтақавӣ) ба даст меояд, ки ин метавонад ба мушкилоти нобаробарӣ дар тақсимои захираҳо ва имкониятҳо миёни минтақаҳои гуногун ишора кунад. Мақсади аслии ин афзоиш, ки асосан дар минтақаҳои алоҳида ва марказҳои иқтисодӣ, ба мисли Душанбе, қарор дорад, ба як ҳиссаи зиёд ва нобаробар дар дигар минтақаҳо оварда мерасонад.

Гарчанде, ки суръати афзоиши ММД дар маҷмӯъ мусбат ва мутобиқ аст, аммо дар ҳар як сол афзоиш бо суръати гуногун мавҷуд аст. Масалан, солҳои 2020-2021 суръати афзоиш 104,4% ва 109,4% буда, то ҳаде нобаробарии иқтисодӣ дар давраҳои гуногун вучуд дорад.

Суръати афзоиш дар баъзе солҳо нисбатан камтар аст (масалан, 104,4% дар соли 2020), ки метавонад ба шиддатнокии ин нобаробарӣ ё таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла пандемияи COVID-19 ишора кунад.

Тақсимои манбаъҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои гуногун ва соҳаҳо метавонад ба нобаробарии назаррас дар рушди иқтисодӣ оварда расонад. Пешравии назаррас дар баҳши сохтмон, соҳаи хизматрасонӣ ва манбаъҳои табиӣ дар баъзе минтақаҳо (масалан, Душанбе) метавонад як иллати нобаробарии фарқиятҳои иқтисодӣ дар дохили кишвар бошад.

Нобаробарӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон дар шаклҳои гуногун мушоҳида кард:

- нобаробарӣ байни минтақаҳо ва гурӯҳҳои иқтисодӣ;
- нобаробарӣ дар суръати афзоиш ва тақсимои манбаъҳои иқтисодӣ;
- нобаробарӣ дар ҳиссаи МММ ва ММД.

Барои кам кардани ин нобаробарӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳадафи пешбурди рушди мусоиди минтақавиро дошта бошад ва дар рушди соҳаҳо дар минтақаҳои кам рушдкарда, ба таври баробар ва адолатнок мусоидат намояд.

Дар асоси ҳадафи чоруми миллӣ Саноатикунории босуръати кишвар барои давраи то соли 2026 ва амалишавии Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор медиҳем, ки дар ҷадвали 3.3 маълумотҳо оварда шудааст. Ҳадафи асосии таҳлил пайдо намудани маълумот оид ба равандҳои рушди саноат ва фишорҳо дар минтақаҳои гуногуни кишвар ба шумор меравад.

Ҷадвали 3 - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2015-2023

Минтақаҳо	Солҳо, бо нархҳои соли 2023, млн. сомонӣ					
	2015	2019	2020	2021	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон	16925	29816	32440	39187	42988	46857
ш. Душанбе	2448	2975	2942	3372	3534	4265
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	1686	3124	3435	3807	4181	4348
Вилояти Суғд	6726	14093	16362	21254	24293	26188
Вилояти Хатлон	5592	9353	9456	10430	10784	11841
ВМКБ	132	269	240	318	184	215

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с.

Дар асоси маълумотҳои чадвали 3 солҳои 2015-2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16925 млн. сомонӣ ба 46857 млн. сомонӣ афзудааст, ки ҳаҷми истеҳсолот тақрибан 2,8 маротиба афзудааст ва равандҳои рушд дар соҳаи саноат ва иқтисоди кишварро нишон медиҳад. Дар маҷмӯъ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд кардааст, ки ин натиҷаи афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва беҳбуди инфрасохтор аст.

Нишондиҳандаҳои шаҳри Душанбе, ки маркази иқтисодӣ ва саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, нишон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар солҳои 2020-2022 коҳиш ёфта, баъд аз соли 2020, рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба назар мерасад. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми истеҳсолот дар шаҳри Душанбе аз соли 2015 то 2023 тақрибан 1,7 маротиба афзудааст.

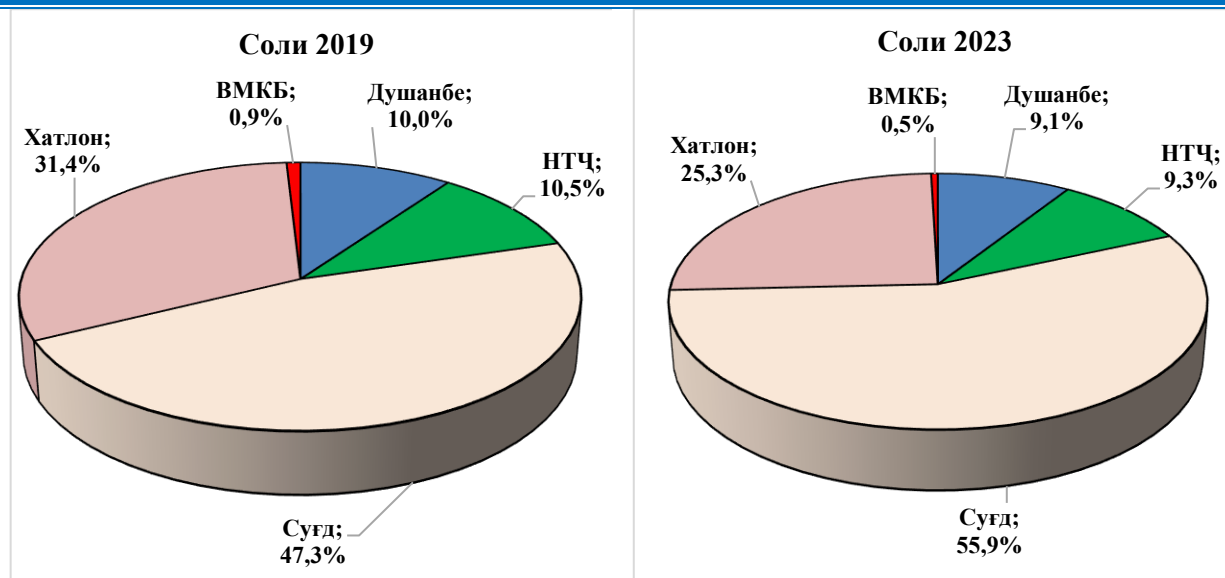
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз соли 2015 то соли 2023 ба таври назаррас афзуда бошад ҳам, дар муқоиса ба шаҳри Душанбе нисбатан кам афзоиш ёфтааст. Суръати афзоиш тақрибан 2,6 маротиба буда, дар муқоиса бо шаҳри Душанбе хати рушд албатта камтар аст.

Натиҷаҳои вилояти Суғд нишон медиҳад, ки аз соли 2015 то соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ин минтақа 3,9 маротиба афзудааст, ки ин афзоиши назаррас аст. Вилояти Суғд бо истифода аз захираҳои табиӣ худ (минералӣ, кишоварзӣ) метавонад рушди саноатро таъмин намуда, дар иҷрои ҳадафи ҷоруми милли саноатикунони босуръати кишвар саҳми назаррас гузорад. Афзоиши назарраси истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатии маъдан, хӯрокворӣ ва дигар маҳсулот асос ёфтааст.

Нишондиҳандаҳои вилояти Хатлон маълум менамояд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар солҳои 2015-2023 2,1 маротиба афзудааст. Ҳавзаҳои кишоварзӣ ва хӯроквории вилояти Хатлон нақши муҳим дар рушди саноат дар ин минтақа доранд. Рушд дар соҳаҳои аграрӣ ва хӯрокворӣ метавонад боиси беҳбудии вазъи иқтисодии вилояти Хатлон гардад.

ВМКБ аз рӯи мушкilotи инфрасохтор ва норасоии маблағҳо нисбатан суст рушд ёфтааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ солҳои 2020-2022 кам шудааст, ки бо тағйироти иқтисодӣ ва сар задани пандемия алоқамандӣ дорад. Рушди соҳа дар минтақаи ВМКБ камтар аз дигар минтақаҳо аст, вале метавонад бо истифода аз манбаъҳои табиӣ худ имкониятҳои рушдро ба даст орад.

Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зарурӣ дар таъмини тараққиёти соҳаҳои саноат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, саҳми минтақаҳо дар истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишвар тағйиротҳои назаррас мушоҳида карда мешаванд (расми 3).

Расми 3. Ҳиссаи минтақаҳо дар ҳаҷми маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ дар соли 2019 ва соли 2023.

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. 329с. С. 122-124.

Аз рӯи маълумоти расми 3 тағйиротҳоро дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар вобаста ба минтақаҳо мушоҳида намудан мумкин аст. Дар соли 2019 ҳиссаи шаҳри Душанбе дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар 10% ташкил карда бошад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда то 9,1% коҳиш ёфтааст. Чунин вазъият дар вилояти Хатлон, НТҚ ва ВМКБ низ ба назар мерасад. Аз рӯи маълумоти расми 3.2. маълум мегардад, ки ҳиссаи вилояти Хатлон дар соли 2019 дар истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишвар 31,4% ташкил дода, дар соли 2023 то 25,3% коҳиш ёфтааст. Ҳиссаи ВМКБ дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии мамлакат дар соли 2019 ба 0,9% баробар шуда бошад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 0,5% баробар шудааст. Дар НТҚ нишондиҳандаи таҳлилшаванда дар соли 2019 ба 10,5% баробар буда, дар соли 2023 то 9,3% коҳиш ёфтааст. Аз рӯи таҳлили расми 3.2. мушоҳида карда мешавад, ки танҳо дар вилояти Суғд афзоишёбии ҳиссаи минтақа дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии мамлакат ба назар мерасад. Агар дар соли 2019 ҳиссаи вилояти Суғд дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар 47,3% ташкил дода бошад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 55,9% расидааст.

Аз таҳлили статикаи муқоисавии маълумоти омории маълум мегардад, ки вилояти Суғд бо ҳиссаи 55,9% маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар ҳамчун минтақаи аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта ба ҳисоб меравад, зеро дар манотиқи ин вилоят аз нисфи зиёди маҷмуи маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад. Бинобар ҳамин, минтақаи вилояти Суғд дар иқтисодии миллии ҳамчун минтақаи саноатӣ арзёбӣ шуданаш мумкин аст.

Афзоиши ҳиссаи вилояти Суғд дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар солҳои охир асосан аз ҳисоби васеъ намудани истеҳсоли масолеҳи сохтмон ба миён омадааст. Пеш аз ҳама дар ин ҷода истеҳсоли семент, қуми сохтмонӣ, шағал ва ғайраҳо мебошад. Зиёдшавии истеҳсоли масолеҳи сохтмон дар минтақа асосан бо авҷгирии сохтмони биноҳои бисёррошёна ба миён омад. Боиси қайд аст, ки дар давраи таҳлилии дар саноати вилояти Суғд афзоиши истеҳсоли ангишт ва нӯшокиҳои ғайриспиртӣ низ ба назар мерасад.

Новобаста ба ҳиссаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти саноатии кишвар, имкониятҳои зиёди афзоиш додани ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ вучуд дорад. Аз рӯи ҳисоби аналитикӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеҳсоли маҳсулотҳои алоҳидаи соҳаҳои саноат имкониятҳои истифода нашуда хеле зиёд мавҷуданд, ки истифодабарии амалии онҳо метавонад барои афзоиши баҳши саноати мамлакат мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатиро нишон медиҳанд. Ба ҳар ҳол, вилояти Суғд ва Хатлон бештар аз дигар минтақаҳо дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар самти пеш қарор доранд. Аз рӯи натиҷаҳои бадастомада қайд намудан ба маврид аст, ки саҳми вилоятҳои Суғд ва Хатлон дар амалӣ намудани ҳадафи стратегии давлат саноатикунони босуръат назаррас арзёбӣ мегардад.

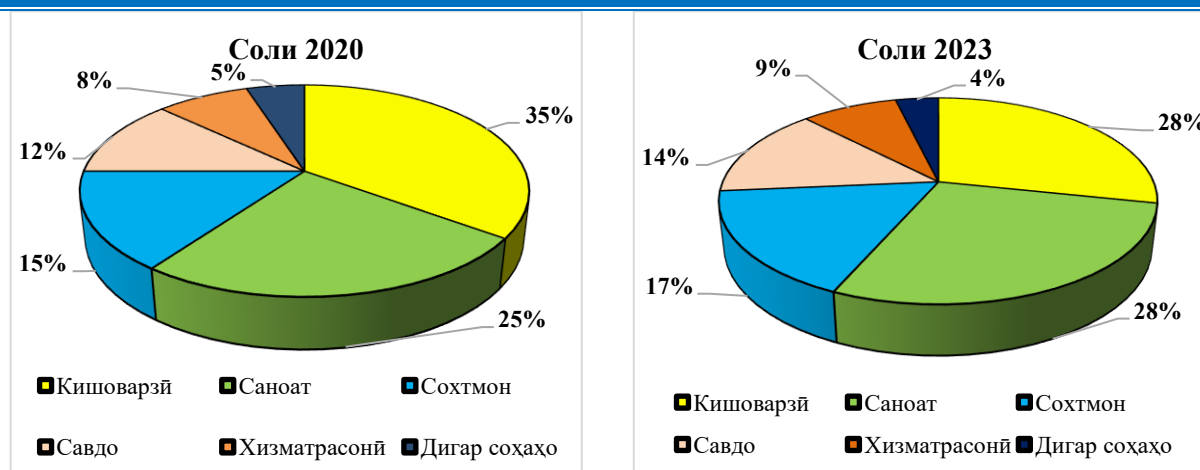
Яке аз омилҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ сохтори иқтисодиёт мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диверсификасияи сусти он идома дорад. Аксари минтақаҳои кишвар аз соҳаи кишоварзӣ вобастагии зиёд доранд, истеҳсоли маҳсулот дар саноати коркард ва сохтмон маҳдуд аст.

Ҷадвали 4. Сохтори МММ дар вилояти Суғд аз рӯи бахшҳои иқтисодӣ (%)

Соҳаҳо	Солҳо				Тағйирёбӣ, +,-
	2020	2021	2022	2023	
Кишоварзӣ	35	33	31	30	-5
Саноат	25	27	29	30	+5
Сохтмон	15	16	17	18	+3
Савдо	12	13	14	15	+2
Хизматрасонӣ	8	9	9	9	+1
Дигар соҳаҳо	5	3	4	4	-1

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. 329с. С. 122-124.

Чунон ки аз ҷадвал дида мешавад, ҳоло ҳиссаи зиёди иқтисодиёт кишоварзӣ ва сохтмонро ишғол мекунад. Кишоварзӣ асосан дар минтақаҳои мутамарказ шудааст, аз қабилҳои вилояти Хатлон ва ноҳияҳои ҷануби шарқӣ, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бартарӣ дорад. Дар ҳоле ки дар пойтахт ва минтақаҳои шимолӣ соҳаҳои марбут ба саноат ва коркард фаъолона рушд мекунанд, ки инро афзоиши босуръати маҷмӯи маҳсулоти ин соҳаҳо тасдиқ мекунад.

Расми 4. Сохтори истеҳсолии иқтисодӣ миёни вилояти Суғд дар соли 2020 ва соли 2023.

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. 329с. С. 122-124.

Аз маълумоти расми 4 мушоҳида кардан мумкин аст, ки соли 2023 дар иқтисодиёти вилояти Суғд соҳаи соҳаҳои саноат ба 28% расида, соҳаи кишоварзӣ аз 35% соли 2020 то 28% коҳиш ёфтааст. Афзоиши соҳаи соҳаи савдо ва хизматрасонӣ низ ба назар мерасад. Бо баробари ин соҳаи соҳаи сохтмон дар ин давра аз 15% то 17% зиёд гардидааст. Новобаста ба таҳлили аз рӯи методологияи статистикаи муқоисавӣ қайд намудан мумкин аст, ки дар солҳои 2020 ва 2023 дар иқтисодиёти вилояти Суғд тағйироти сохторӣ мушоҳида карда мешавад. Сабаби асосии чунин тағйироти сохторӣ ин татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунории босуръати кишвар мебошад.

Рушди нобаробари иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо бо тафовути назарраси сатҳи зиндагӣ мушоҳида мешавад. Дар пойтахт ва шаҳрҳои калон дастрасӣ ба хизматрасониҳои таълимӣ, тиббӣ ва дигар имтиёзҳои иҷтимоӣ нисбат ба манотиқи дурдасту кӯхистон хеле баланд аст. Тибқи маълумоти ахир, мизони камбизоатӣ дар кишвар бо вучуди рушди иқтисодӣ баланд боқӣ мемонад, ки аз мушкилоти сохторӣ дар тақсими сарват ва даромад далолат мекунад.

Вазъи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минтақавӣ манзараи мураккабест, ки бо тамоюлҳои мусбат ва манфӣ хос аст. Раванди гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ, ки солҳои 90-ум оғоз ёфт, зарурати ба шароити нави иқтисодӣ мутобиқат кардани ҳам минтақаҳои алоҳида ва ҳам тамоми кишварро ба миён овард. Омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ, аз қабili тағйирот дар сохтори иқтисоди ҷаҳонӣ, бӯҳронҳои ҷаҳонӣ, ҷолишҳои сиёсӣ ва экологӣ ба хусусиятҳои рушди минтақа таъсир мерасонанд.[8]

Яке аз хусусиятҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ тадриҷан тағйир додани сохтори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар даҳсолаҳои охир иқтисоди кишвар тамоюли диверсификатсияи қисман нишон дод, аммо минтақаҳои алоҳида ба соҳаҳои анъанавӣ, аз қабili кишоварзӣ ва истихроҷи маъдан вобастагӣ доранд.[7]

Омилҳои асосие, ки ба тағйироти институтсионалӣ дар иқтисодиёт таъсир мерасонанд, таҳкими механизмҳои бозорӣ, рушди бахши хусусӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар минтақаҳои алоҳида ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд. Хавасмандгардонии ташаббусҳои маҳаллӣ, барпо намудани минтақаҳои

рушди иқтисодӣ ва махсусгардонии минтақаҳои алоҳида ба соҳаҳои алоҳидаи саноат бояд ба беҳтар шудани вазъи умумии иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоидат намояд.

Аммо, сарфи назар аз дигаргуниҳои мусбат, тафовутҳои минтақавӣ дар сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба назар намоёнанд. Дар ҳоле, ки минтақаҳои марказӣ ва шаҳрҳои бузург, аз қабилӣ Душанбе, вилоятҳои Суғд ва Хатлон сармояи зиёдеро ҷалб мекунанд, дигар минтақаҳо, аз қабилӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, бо як қатор мушкилот, аз қабилӣ дурдастӣ, шароити саҳти иқлимӣ ва маҳдуд будани инфрасохтор рӯбарӯ ҳастанд.

Тамоюлҳои иқтисодии солҳои охир мушоҳидашуда далели афзоиши устувори ММД-ро тасдиқ мекунанд, ки дар навбати худ афзоиши музди меҳнат, болоравии сатҳи зиндагӣ дар шаҳрҳои калон ва рушди соҳаи хизматрасониҳо дастгирӣ мекунад. Аммо сатҳи ин афзоиш дар минтақаҳо нобаробар тақсим карда шудааст. Масъалаҳои камбизоатӣ дар минтақаҳои дурдасттар ва кӯҳистонӣ, ки сатҳи зиндагӣ ба таври қабилӣ мулоҳиза паस्तтар аст ва фаъолияти иқтисодӣ асосан дар соҳаи кишоварзӣ мутамарказ шудааст, нигаронкунанда боқӣ мемонад.

Рушди инфрасохтор ва таъминоти логистикӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо нақши калидӣ доранд. Масалан, рушди долонҳои нақлиётӣ, беҳбуди робита бо кишварҳои ҳамсоя ва минтақаҳои дохилӣ ба афзоиши содирот ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ дар минтақаҳо чун вилояти Суғд мусоидат намуда, ба рушди босуръати иқтисодии он мусоидат мекунад. [6]

Дар баробари ин, минтақаҳои сустрараққикарда, ба монанди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, бо мушкилоти марбут ба нокифоя будани инфрасохтор, дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои асосӣ ва дараҷаи баланди бунбасти, ки ба рушди иқтисодии маҳаллӣ монеъ мешаванд, идома доранд. Ин боиси кам шудани аҳоли, паस्त шудани дараҷаи хизматрасонии соҳаҳои маориф ва тандурустӣ, афзудани шумораи муҳоҷирон мегардад, ки дар навбати худ муаммои шиддати иҷтимоиро тезу тунд мегардонад.

Тичорати хориҷӣ ва ҷаҳонишавӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус дар сатҳи минтақавӣ нақши муҳим доранд. Иқтисодиёти кишвар бо вобастагии баланди худ аз содирот ба тағйирёбии бозорҳои беруна ҳассос аст. Сарчашмаҳои асосии содирот аз қабилӣ алюминий ва пахта боқӣ мондаанд, аммо дар содирот маҳсулоти кишоварзӣ низ саҳми назаррасро ташкил медиҳад. Минтақаҳои дорои кишоварзии пешрафта, аз қабилӣ вилоятҳои Суғд ва Хатлон, мустақиман аз тақозо ба маҳсулоти кишоварзӣ баҳра мебаранд, аммо ин бозорҳо низ дар бозорҳои байналмиллалӣ ба тағйирёбии нархҳо мувоҷеҳ ҳастанд. [1]

Таъсири мусбати ҷаҳонишавӣ низ дар рушди бахшҳои нави иқтисодӣ, аз қабилӣ технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки дар шаҳрҳои калон, масалан, Душанбе фаъолона рушд мекунанд. Ҳавасмандгардонии рушди чунин соҳаҳо дар сатҳи минтақавӣ ва ташкили марказҳои технологияҳои иттилоотӣ ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз соҳаҳои анъанавӣ мусоидат мекунад.

Бо вучуди ин, фарогирии амиқтар ба иқтисоди ҷаҳонӣ беҳтар кардани сифати таълим ва малақаҳо, инчунин беҳтар кардани дастрасӣ ба технологияҳои инноватсионӣ ва рақамӣ дар минтақаҳои дурдастро тақозо мекунад. [2]

Яке аз масъалаҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини устувори экологӣ мебошад. Мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим, захираҳои об ва ифлосшавии муҳити зист бештар ба минтақаҳои кишоварзӣ, ки дар онҳо кишоварзӣ манбаи асосии даромад боқӣ мемонад, таъсири бештар мерасонад. [9]

Захираҳои об ҳамчун омил ба тараққиёти хоҷагии қишлоқ бевосита алоқаманданд. Қисми зиёди заминҳои кишоварзии кишвар ба обёрӣ таъя мекунад ва афзоиши истихроҷи об дар бархе аз манотиқ, ба хусус дар вилояти Хатлон, ки камбуди об ба як масъалаи ҷиддие табдил шудааст, мушкил эҷод мекунад. Афзоиши сатҳи гирифтани об инчунин бо афзоиши мушкilot, аз қабili таназзули замин ва коҳиши ҳосили зироат алоқаманд аст. [5]

Барои таъмини рушди устувор, ҷорӣ намудани усулҳои нави технологияи кишоварзӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи об, таҳия ва татбиқи стратегияҳои ҳифзи экосистема ва захираҳои замин зарур аст. Минтақаҳои вобаста ба кишоварзӣ бояд дар лоиҳаҳои мубориза бо тағирёбии иқлим ва коҳиш додани хатарҳои марбут ба офатҳои табиӣ фаъолонатар ҷалб карда шаванд. [10]

Дурнамои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба ҳалли мушкilotи асосӣ, аз қабili диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди инфрасохтор ва коҳиши нобаробарии байни минтақаҳо алоқаманд аст. Барои ин зарур аст:

- Таҳкими механизмҳои институтсионалӣ ва идоракунии минтақавӣ. Фароҳам овардани шароит барои иштироки фаъолонаи мақомоти маҳаллӣ ва соҳибкорон дар равандҳои банақшагирӣ ва татбиқи стратегияҳои иқтисодӣ дар сатҳи маҳаллӣ.

- Зиёд намудани маблағгузорӣ ба хоҷагии қишлоқ ва саноати коркард бо мақсади зиёд кардани арзиши иловагии маҳсулот ва ташкили ҷойҳои нави корӣ.

- Рушди соҳаҳои инноватсионӣ ва технологияҳои муосир дар минтақаҳои сусти рушдёфта, инчунин ташкили кластерҳои иқтисодӣ, ки фаъолияти соҳибкорӣ ва инноватсияро ҳавасманд мекунанд.

- Тақмили инфрасохтори иҷтимоӣ. Таҷдид ва навсозии муассисаҳои таълимӣ, тиббӣ, ҳамчунин инкишофи инфрасохтори нақлиёт ва коммуналӣ.

Ин тадбирҳо ба беҳбуди вазъии иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар мусоидат намуда, рушди мутаносиби минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ таъмин хоҳанд кард.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллозода З. Нақши сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёти вилояти Суғд. // Нашрияти "Аҳбори Донишгоҳи давлатии Хуҷанд", баҳши илмҳои иқтисодӣ, №4, 2023.
2. Исмоилов Ш. Самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ дар вилояти Суғд. // Маҷаллаи "Илм ва ҷомеа", №1, 2024.
3. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. 329с.
4. Омили солони вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хуҷанд, 2024. 429с.
5. Раҳимов Р.Қ. Рушди иқтисодиёти минтақаҳои Тоҷикистон: мушкilot ва самтҳои ҳалли он. – Душанбе: Ирфон, 2018.
6. Саидов А. Рушди саноат ва нақши он дар иқтисодиёти вилояти Суғд. // Маҷаллаи илмӣ-таҳқиқотии "Иқтисодиёт ва идоракунии", №2, 2022.
7. Солиев Н.Н. Фаъолгардонии захираҳои дохилӣ барои рушди устувори минтақаҳо. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2020.
8. Сомонаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ – www.medt.tj
9. Сомонаи расмӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд. www.medt.tj.

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030). – Душанбе, 2016.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

МАШОКИРОВ ШУХРАТЖОН УСМОНЖОНОВИЧ,

заместитель директора по учебной работы Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанд, 735700,
Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект И.Сомони 169.

E-mail: shuhrat-2015@mail.ru

Данная статья посвящена анализу современного состояния социально-экономического развития Согдийской области. Основное внимание уделяется анализу текущих исследований и официальной статистики, а также основным процессам экономического, социального и инфраструктурного развития региона. Одной из ключевых тем статьи является анализ экономической ситуации в регионе, современных тенденций, возможностей и трудностей, влияющих на его развитие. Статья также затрагивает социальные проблемы региона, включая доступ населения к социальным услугам, образованию, здравоохранению и безопасности, а также роль этих факторов в повышении качества жизни населения. В статье рассматриваются проблемы экологии и возможное влияние климатических изменений на региональное развитие.

Ключевые слова: Социально-экономическое развитие, экономическая ситуация, инфраструктурное развитие, социальные услуги, экологические проблемы, региональное развитие, бедность и неравенство, инвестиции и предпринимательство, устойчивое развитие, социальная политика.

THE CURRENT STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

MASHOKIROV SHUHRATJON USMONJONOVICH,

Deputy Director for Academic Affairs of the Institute of Economics and Commerce of the Tajik State University of Commerce in Khujand, 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni Avenue 169. E-mail: shuhrat-2015@mail.ru

This article is dedicated to analyzing the current state of socio-economic development in the Sughd region. The main focus is on analyzing current research and official statistics, as well as the key processes of economic, social, and infrastructure development in the region. One of the key topics of the article is the analysis of the economic situation in the region, current trends, opportunities, and challenges affecting its development. The article also addresses the social issues of the region, including the population's access to social services, education, healthcare, and safety, as well as the role of these factors in improving the quality of life. The article also discusses environmental issues and the potential impact of climate change on regional development.

Keywords: Socio-economic development, economic situation, infrastructure development, social services, environmental issues, regional development, poverty and inequality, investments and entrepreneurship, sustainable development, social policy.

Муқарриз: *Ғозибеков С.А., доктори илмҳои
иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва
маркетинги ДИС ДТТ дар шаҳри Хуҷанд*

УДК: 336.71

**МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ВА ҚАРЗДИҲӢ ДАР МИНТАҚАИ
РАШТ**

МИРШАРИФЗОДА ЭМОМАЛӢ ҚУРБОНАЛӢ,

декани факултети иқтисод ва идораи Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи
Рашт. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63.

E-mail: emomali-95s@mail.ru.

ШОДИЗОДА АМОН ШАРИФ,

ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менечменти Донишқадаи омӯзгории
Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63.

E-mail: amonkhodzha@mail.ru.

ҶОМИЕВ АҲЛИДДИН МАҲМАДАЗИМОВИЧ,

ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менечменти Донишқадаи омӯзгории
Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63.

E-mail: ahlidincomiev1905@gmail.com.

*Дар мақола мушкилоти истифодаи самараноки захираҳои қарзии низоми бонкӣ ва рушди
низоми бонкию хизматрасониҳои бонкии минтақаи Рашт зери таҳлилу баррасӣ қарор дода
шудааст. Дар асоси таҳқиқот, мушкилиҳои асосӣ, ки дар рушди низоми бонкии минтақаи
Рашт боис мегарданд, муайян карда шудааст. Ҳамзамон, доир ба норасоии кдрҳои
баландхатисос дар низоми бонкии минтақа, ки сади роҳи рушди низоми бонкӣ ва соҳаҳои
гуногуни минтақа гаҳида истодааст, ба таври васеъ шарҳ дода шудааст. Дар мақолаи мазкур
як қатор нишондиҳандаҳои расмӣ оморӣ оид ба қарздиҳӣ ба рушди соҳаҳо аз ҷониби низоми
бонкии минтақа мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар охир, аз ҷониби муаллифон як
қатор тавсияҳо ҷиҳати рафъи мушкилоти ошкоршудаи низоми бонкии минтақа ва баланд
бардоштани маърифати молиявии аҳолии минтақаи Рашт пешниҳод гардидааст.*

Калидвожаҳо: ташилотҳои қарзии молиявӣ, ташилотҳои маблағгузори хурд,
ташилотҳои амонатии қарзии хурд, фондҳои қарзии хурд, қарзҳо, маркази хизматрасонии
бонкӣ, пос-терминалҳо, рушди низоми бонкӣ, мушкилоти низоми бонкии минтақаи Рашт,
саводнокии молиявии аҳоли, қарзгирандагон, қарздорон.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушд бахшидани бахши низоми молиявӣ бонкӣ ва
қарзӣ дар сатҳи мамлакатҳо ва минтақаҳои алоҳидаи онҳо, яке аз самтҳои мубрами
бахши иқтисодии дилхоҳ мамлакат маҳсуб ёфта, устувории низоми ин бахшҳо ба
рушди тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳо ва минтақаҳои алоҳидаи онҳо нақши
ҳалкунанда мебозад. Имрӯзҳо, чунончи ба назар расида истодааст, масъалаи рушд
бахшидани бахши низоми бонкӣ ва қарздиҳии бонкӣ ба қарзгирандагон (шахсони
воқеию ҳуқуқӣ) ва рақобатпазирӣ дар бозори молиявӣ қарзӣ, инчунин
бозпасгардонии қарзҳои бонкӣ яке аз масоили муҳимми илмӣ маҳсуб ёфта,
таҳқиқотҳои зиёдеро дар ин самт мушоҳида намудан мумкин аст. Ва мақсад аз
таҳқиқотҳои анҷомдода маҳз ин муайян намудани масоили печида дар ин самт буда,
дар таҳқиқотҳо як зумра омилҳои ба рушди устувори низоми бонкӣ ва бозпасгардонии
қарзҳои бонкӣ таъсиркунанда ва роҳҳои ҳалли онҳо мавриди омӯзиш қарор дода
шудаанд.

Қобили зикр аст, ки муаммоҳо, омилҳои таъсиррасон ва мушкилоти ҷойдошта дар
самти рушди устувори низоми бонкӣ ва қарздиҳии бонкӣ дар минтақаҳо аз ҷониби
муҳақиқон то ба ҳол ба таври пурра ва ҷамъбасти омукта нашудааст, ҳоло он ки дар
шароити муосири иқтисодӣ қарздиҳии бонкӣ омили муҳимтарин ва сарчашмаи асосии
рушди тамоми соҳаҳои амалкунанда, бахусус бахши воқеии иқтисодиёти кишвар ҳисоб

меёбад. Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқоти мавзуи мазкур давоми таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ дар самти рушди устувори низоми бонкӣ ва қарздиҳии бонкӣ дар минтақаҳои алоҳида ба ҳисоб меравад, ки дар мақолаи мазкур масъалаҳои вазъи рушди низоми бонкӣ ва қарздиҳии бонкӣ дар яке аз минтақаҳои дурдасти кишвар, минтақаи Рашт таҳлилу баррасӣ ва муҳокимаронӣ гардидааст.

Аслан “қарздиҳӣ яке аз категорияҳои муҳимтарини илми иқтисодӣ буда, як шакли ҳаракати сармояи қарзие мебошад, ки дар он пулҳои нақдӣ озод аз ҷониби истехсолкунандагонӣ мол, аҳоли ва давлат чамъ оварда мешавад. Дар ҷомеаи иқтисодӣ қарз ҳамчун фишанги иловагии рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва истехсолӣ дорои як қатор хусусиятҳои хоси соҳа мебошад” [7, с. 190]. Ба маънои дигар, қарз ин маблағҳои пулии муваққатан озода мебошанд, ки аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба вақти муайян, мақсаднок, музднок (фоизнок) ва бо шартҳои бозгардонӣ дар асоси бастанӣ шартномаи тарафайн пешниҳод мегарданд. Мафҳуми қарз дар банди 17-и моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “қарз ин маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба мӯҳлати муайян дода шудааст” [6].

Тибқи маълумотҳои расмӣ оморӣ шумораи ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 аз 63 адад иборат буда, аз он 15 адад бонк ва 48 адад ташкилотҳои маблағгузории хурд мебошанд. Аз шумораи 48 адад ташкилотҳои маблағгузории хурд 19 адад ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилотҳои қарзии хурд, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ ва 25 адад фондҳои қарзии хурд мебошанд [3]. Ин нишондиҳанда дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2021 ба андоза 1 адад ва соли 2022 ба миқдори 2 адад кам мебошад, ки ин шаҳодат аз рақобатпазир набудани баъзе бонкҳо ва ташкилотҳои хурди қарзӣ дар шароити бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодӣ ва бозори қарзӣ шаҳодат медиҳад.

Дар минтақаи Рашт, ки қисмати зиёди ҳудуди он кӯҳсор аст рушди устувори низоми бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ низ як аз муаммоҳои ҳалталаб маҳсуб ёфта, тайи солҳои охир рушд дар бахше аз қисматҳои он наонқадар ҷашмрас гардида, баракс рӯ ба коҳиш ёбӣ овардааст. Аммо, қарздиҳии бонкӣ ба як қатор соҳаҳои афзалиятнок аз ҷониби низоми бонкии минтақаи Рашт навобаста аз мушкилотҳои ҷойдошта, сол аз сол зиёд мегардад. Ёдовар шудан лозим аст, ки ба минтақаи Рашт панҷ ноҳия: Нуробод, Сангвор, Рашт, Тоҷикобод ва Лахш дохил буда, рушди низоми устувори бонкиро талаб мекунад. Барои исботи гуфтаҳои боло, низоми бонкии минтақаро (ҳамаи ноҳияҳои зикргардидаро дар якҷоягӣ) дар 7 соли таҳлилшаванда дида мебароем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои рушди низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои 2017-2023 (адад)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2023/2017 бо % мар.
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1	Филиалу МХБ-и ташкилотҳои қарзии молиявӣ	17	18	17	76	73	73	78	4,6 мар
2	Филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ	10	10	9	10	9	9	9	-10,0%
3	Ташкилотҳои маблағгузории хурд	4	5	5	4	4	3	3	-25,0%
4	Фонди қарзии хурд	3	3	3	2	2	2	2	33,3%
5	Филиали фондҳои қарзии хурд	1	1	1	1	1	1	1	-
6	Марказҳои маблағгузории хурд	3	15	15	15	15	15	15	5,0 мар
7	Намояндагии ташкилотҳои маблағгузории хурд	0	1	1	1	1	1	1	100%
8	Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	67	66	70	63	46	47	51	-23,9%

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣ шӯбаи минтақавӣ БМТ дар ш. Ғар ва “Бюлетени оморӣ бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Арақаи чадвали 1 нишон медиҳад, ки дар соли 2023 шумораи филиалу марказҳои хизматрасонии бонкии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар интақаи Рашт дар қиёс ба соли 2017 ба миқдори 61 адад ё 4,6 маротиба, марказҳои маблағгузории хурд 12 адад ва ё 5 маротиба ва намояндагии ташкилотҳои маблағгузории хурд 1 адад ва ё 100% афзун гардидааст. Ин нишондод дар дигар бахшҳои низомии бонкии минтақа майли гуногунро касб кардааст. Масалан, филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои таҳлилшаванда 1 адад ва ё -10,%, ташкилотҳои маблағгузории хурд 1 адад ва ё -25%, фонди қарзии хурд 1 адад ва ё -33,3%, марказҳои хизматрасонии бонкӣ 16 адад ва ё -23,9% коҳиш ёфтанд.

Қобили зикр аст, ки навобаста аз он, ки коҳишҳои баъзе аз бахшҳои низомии бонкии минтақаи Рашт дар давраи таҳқиқшаванда ба назар мерасад, ҳамоно ҳаҷми қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои фаъолияткунанда ва афзалиятноки минтақа рӯ ба афзоиш овардааст, ки ин бобати рушди соҳаҳо ва таъмин намудани шароити хуб барои аҳолии минтақаи Рашт заминаи хуб муҳайё месозад. Васеъ кардани иқтисодиёт, истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, хариди таҷҳизоти пешбурди фаъолияти истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғайра аз ҳисоби қарз имкон медиҳад, ки талаботи доимо афзояндаи ҷамъият қонеъ гардониди шуда ва он ба кишварҳои ҳамсоя содир карда шавад [7, с. 192]. Барои исботи ин гуфтаҳо, қарзҳои додашудаи низомии бонкии минтақаро дар 6 соли таҳлилшаванда дида мебароем (ниг. ба чадвали 2).

Чадвали 2. Ҳаҷми қарзҳои додашудаи низомии бонкии минтақаи Рашт аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2018-2023 (ҳаз. сомонӣ, %, мар.)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирот с.2023 нисбати с.2018	
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	(сомонӣ)	(бо %/мар.)
1.	Ҳамагӣ: қарзҳои додашуда (ҳаз.сомонӣ)	21 344,4	27 921,8	39 144,7	55 829,6	65 994,4	108 623,7	87 279,3	5,1 мар.
	аз ҷумла:								
	соҳаҳои кишоварзӣ	4 631,8	4 544,0	7 908,0	13 238,1	12 134,6	16 013,1	11 381,3	3,9 мар.
	чорводорӣ	3 483,7	5 207,7	5 945,0	8 971,1	9 373,4	14 176,4	10 692,7	4,1 мар.
	замбуриасалпарварӣ	354,9	782,4	1 488,5	1 666,8	1 787,8	2 629,8	2 274,9	7,4 мар.
	тиҷорат	3 136,6	4 055,9	4 136,5	4 073,9	8 940,8	17 859,6	14 723,0	5,7 мар.
	рушди деҳот ва хунаҳои мардумӣ	8,0	774,5	213,9	20,0	21,6	236,2	228,2	29,5 мар.
	соҳибкорӣ истеҳсоли	15,0	199,5	288,0	23,1	471,0	423,0	408,0	28,2 мар.
	дигар соҳаҳо	9 714,4	12 357,8	19 164,8	27 836,6	33 265,2	57 285,6	47 571,2	5,9 мар.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории шӯъбаи минтақавии БМТ дар ш. Ғар ва “Бюлетени омории бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Тавре аз маълумоти омории дар ҷадвали 2 дарҷгардида маълум мегардад, ҳаҷми қарзҳои бонкии додашудаи низоми бонкии минтақаи Рашт ба соҳаҳои хоҷагии халқи дар минтақа фаъолиятдошта дар соли 2023 маблағи 108,6 ҳаз. сомонино ташкил медиҳад, ки ин нисбат ба соли 2018 ба маблағи 87,3 ҳаз. сомонӣ ё 5,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши бесобиқаи пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои афзалиятноки хоҷагии халқи минтақаи Рашт аз он шаҳодат медиҳанд, ки солҳои охир таваҷҷуҳи бештари соҳаҳои хоҷагии халқи минтақа ба низоми бонкӣ дучанд гардида, дар ин росто эътимоди бештар ба қарзҳои низоми бонкӣ пайдо намуда истодаанд.

Чунонучи маълумотҳои омории дар ҷадвали 2 дарҷгардида нишон медиҳанд, ҳаҷми қарзҳои бонкии додашуда дар ҳамаи соҳаҳо сол то сол рӯ ба афзуншавӣ оварда истодааст. Масалан, ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 2023 ба маблағи 16 013,1 ҳаз. сомонӣ қарз дода шудааст, ки ин нисбат ба соли 2018 ба маблағи 11 381,3 ҳаз. сомонӣ ё 3,9 маротиба зиёд мебошад. Ба соҳаи чорводорӣ бошад, қарзҳои додашуда дар соли 2023 маблағи 14 176,4 ҳаз. сомонино ташкил дода, дар қиёс ба соли 2018 ба маблағи 10 692,7 ҳаз. сомонӣ ё 4,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши қарзҳои додашуда дар дигар соҳаҳо низ ба таври бесобиқа ба мушоҳида мерасад, аз ҷумла дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба соҳаи занбӯриасалпарварӣ ба маблағи 2 274,9 ҳаз. сомонӣ ё 7,4 маротиба, тиҷорат 14 723,0 ҳаз. сомонӣ ё 5,7 маротиба, рушди деҳот ва хунаҳои мардумӣ 228,2 ҳаз. сомонӣ ё 29,5 маротиба, соҳибкорӣ истеҳсоли 408,0 ҳаз. сомонӣ ё 28,2 маротиба ва дигар соҳаҳо 47 571,2 ҳаз. сомонӣ ё 5,9 маротиба афзуд.

Аз таҳлили ҷадвали 2 хулоса кардан ҷоиш аст, ки дар радифи дигар соҳаҳо ба яке аз соҳаи дар шароити имрӯза афзалиятнок, яъне соҳаи соҳибкорӣ истеҳсоли низ дар минтақаи Рашт сол то сол мароқи зиёд зоҳир гашта истиодааст. Чуноне, ки аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, дар давраи таҳлилгардида ҳаҷми қарзҳои додашудаи бонкӣ ба соҳаи соҳибкорӣ истеҳсоли аз 15,0 ҳаз. сомони соли 2018 якбора ба 423,0 ҳаз.сомонӣ дар соли 2023 зиёд гардид, ки ин нишондиҳанда дар охири соли 2023 нисбат ба охири соли 2018 ба маблағи 408,0 ҳаз.сомонӣ ё 28,2 маротиба зиёд мебошад. Қарзҳои ба соҳаи мазкур ва мароқ пайдо намудан ба рушди он боиси зиёд гардидани ҳаҷми молу маҳсулоти саноатӣ дар бозорҳои маҳаллӣ шуда, барои баланд гардидани сатҳи некуаҳволии сокинон ва ба ҷойи қор таъмин намудани аҳолии деҳоти минтақаи Рашт заминаи мусоид фароҳам хоҳад овард.

Кам гардидани ҳаҷми қарзҳои бонкии батаъхиратода дар таркиби сандуқи қарзии низоми бонкии минтақаи Рашт сатҳу сифати сандуқи қарзии минтақаро боло бурда, ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшаванда, сол аз сол афзоиш ёфта истодаанд, ки ин ҳамчун заминаи асосии рушди соҳаҳои соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ ва рушди саноат мегардад. Бобати ҳаҷми қарзҳои батаъхиратода дар таркиби сандуқи қарзии низоми бонкии минтақаи Рашт маълумоти расмӣ омориро дар ҷадвали зер мавриди таҳлил ва муҳокима қарор медиҳем.

Ҷадвали 3. Ҳиссаи қарзҳои батаъхиратода дар таркиби сандуқи қарзии низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои 2018-2023 (ҳаз. сомонӣ, %, мар.)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирот с.2023 нисбати с.2018	
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	(сомонӣ)	(бо %/мар.)
1.	Ҳамагӣ: Бақияи сандуқи қарзӣ (ҳаз.сомонӣ)	47 936,0	40 529,6	46 567,3	55 433,3	65 654,7	100 317,0	52 381,0	2,1 мар.
	аз ҷумла:								
	қарзҳои батаъхиратода (ҳаз. сомонӣ)	23 297,1	12 033,5	6 889,4	1 006,1	737,0	946,5	-22 350,6	-95,9 ғоиз
2.	Ҳисса аз ҳаҷми умумӣ (бо %)	48,6	29,7	14,8	1,8	1,1	0,9	-	47,7 банд

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣи шӯбаи минтақавии БМТ дар ш. Ғар ва “Бюлетени оморӣи бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Дар доираи таҷрибаи бонкдорӣи ҷаҳонӣ мушоҳида мегардад, ки ҳамаи қарзҳои аз ҷониби низоми бонкӣ додашударо дар маҷмӯъ сандуқи қарзӣ ном мебаранд ва онҳоро вобаста ба хавфи барнагаштанашон ба гурӯҳҳои алоҳида ба монанди қарзҳои шубҳанок, қолабӣ, безътимод ва амсоли ин тақсимбандӣ менамоянд. Бояд зикр намуд, ки бақияи сандуқи қарзӣ дар низоми бонкии минтақаи Рашт дар давраи таҳқиқшаванда афзоиш ёфта, ҳаҷми он ба интиҳои соли 2023 маблағи 100 317,0 ҳаз. сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса нисбат ба охири соли 2018 маблағи 52 381,0 ҳаз. сомонӣ ё 2,1 маротиба зиёд гардид.

Зимни рушди босуръати техникаю технологияи муосир, зеҳни сунъӣ, замиабарномаҳои мобилӣ, инноватсиякунонии соҳаҳо ва истифодабарии онҳо дар ҷараёни истеҳсолот дар низоми бонкӣ низ ҷиҳати дастрасу осон гардонидани хизматрасониҳои муосири бонкӣ, алалхусус ҳисоббаробаркуниҳо бо мизочон ва вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он шумораи банкоматҳо, пос-терминалҳо ва кортҳои пардохтии бонкӣ, замиабарномаҳои мобилӣ, замиабарномаҳои интернетӣ дар минтақаи Рашт низ тамоили зиёдшавиро сол то сол касб намуда истодааст.

Ҷадвали 4. Шумораи банкоматҳо, пос-терминалҳо ва кортҳои пардохтии бонкӣ, дар низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои 2018-2023 (адад)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирот с.2023 нисбати с.2018	
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	(адад)	(бо %/мар.)
1.	Теъдоди банкоматҳо (адад)	10	12	21	25	43	55	45	2,1 мар.
2.	Шумораи пос-терминалҳо (адад)	69	93	93	95	105	242	173	3,5 мар.
3.	Шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	45 461	53 704	61 532	73 505	96 270	137 824	92 363	3,1 мар.
4.	Теъдоди QR-рамзҳо (адад)	1	3	2	2	419	402	401	40,2 мар.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти оморӣи шӯъбаи минтақавӣи БМТ дар ш. Ғар ва “Бюлетени оморӣи бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Чуноне, ки аз арқоми ҷадвали 4 дида мешавад, теъдоди банкоматҳо дар минтақаи Рашт дар соли 2023 ба 55 адад расида, дар қиёс ба соли 2018 ба миқдори 45 адад ё 2,1 маротиба афзоиш ёфтаанд. Ҳамин тариқ, шумораи пос-терминалҳо низ аз 69 адади соли 2018 ба 242 адад дар соли 2023 расида, 173 адад ё 3,5 маротиба дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 зиёд гардидаанд. Теъдоди қортҳои пардохтии бонкӣ, ки ҳамчун заминаи асосии вусъат бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ маҳсуб меёбанд, шумораи истифодабарандагони он дар минтақаи Рашт сол то сол зиёд шуда истодааст. Маълумоти расмӣи оморӣи дар ҷадвали 4 овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки теъдоди қортҳои пардохтии бонкӣ дар соли 2023 ба 137 824 адад расида, дар таносуб ба соли 2018 ба андозаи 92 363 адад ва ё 1,2 маротиба бештар гардидаанд. Дар давраи таҳқиқшуда афзоиши шумораи истифодабарандагони QR-рамзҳо низ ба мушоҳида мерасад, ки шумораи QR-рамзҳо аз 1 адади соли 2018 ба таври бесобиқаи афзоиш ба 402 адад дар соли 2023 расида, 401 адад ва ё 40,2 маротиба зиёд гардид.

Дар солҳои охир, рушди устувори низоми бонкӣ дар минтақаи Рашт, бо сабаби мавҷудияти як қатор мушкilotҳо ва таъсири бухронҳои пай дар пайи молиявӣи иқтисодӣ ба ҳолатҳои наонқадар ногувор ва бадшавӣи вазъи молиявӣи рӯ ба рӯ гашта истодааст. Зимни таҳқиқот муайян гардид, ки мушкilotи асосӣ ин бадшавӣи вазъи молиявӣи қарздорон ба ҳисоб меравад ва он ҳам аз сабаби сари вақт бар нагардонидани қарзҳои додашуда ва маблағи фоизи он ба гардиши воситаҳои озоди низоми бонкии минтақа таъсири манфӣи худро расонида истодааст. Мушкilotи дигари низоми бонкӣ ин ҷалб карда натавонистани пасандозҳои муҳлатнок мебошад, ки дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои асосӣи баланд бардоштани сатҳи қарздиҳӣи низоми бонкӣ ба иқтисодиёт, ин зиёд шудани ҳаҷми пасандозҳои муҳлатнок дар низоми бонкӣ мебошад [3, с. 419].

Мушкilotи дигар дар ин самт, ин аз он вобаста аст, ки аз ҷониби низоми бонкии минтақаи Рашт фаъолияти қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёи иҷтимоӣи минтақа пурра амалӣ карда намешавад, ки ин ҳам аз бадшавӣи ҳолати молиявӣи сарбонкҳо ва таъсири бухронҳои молиявӣи иқтисодӣи пай дар пай вобаста мебошад [2]. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда аз ҷониби низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои охир нисбат ба манотиқи дигари кишвар то ҳол то андозае қонеъкунанда нест. Сабаби дигари паст гардидани ҳаҷми қарздиҳӣи низоми бонкии минтақаи Рашт ба бадшавӣи сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар минтақа фаъолияткунанда вобаста мебошад [4]. Он низ бо ду сабаб метавонад ба вуқӯъ биояд:

якум, сари вақт бар нагардонидани қарзҳо бо ғоизашон ва дуҷум, норасоии кадрҳои баландхаттисоси соҳаи молиявӣ бонкӣ дар минтақаи Рашт.

Мушкилоти дигарро мо метавонем ба кӯҳсор будани минтақаи Рашт рабт диҳем чунки қисми зиёди воситаҳои қарзӣ аслан барои соҳаи кишоварзӣ, чорводорӣ ва замбурпарварӣ равона мегарданд, ки ин соҳаҳо даромаднокии на онқадар баландро доро мебошанд. Аз ин нуқтаи назар, хуб мешуд, агар воситаҳои қарзиро аз ҷониби низоми бонкӣ бештар ба соҳаи тичорат, соҳибкорӣ истеҳсолӣ, хусусан рушди саноати сабук дар минтақаи Рашт равона менамуданд. Чун соҳаҳои мазкур дар шароити муосир бисёр рақобатпазир ва сердаромад буда, бе ягон мушкилӣ дар баргардонидани қарзҳои гирифтаи худ пардохтпазир мебошанд. Ба андешаи Ш. Раҳимзода низ асоси пайдоиши талабот ба қарз дар соҳаи истеҳсолоту савдо ва хизматрасонӣ чустан зарур аст [1, с. 223].

Ҷиҳати аз миён бардоштани мушкилотҳои ҷойдошта ва зикршуда дар рушди устувори низоми бонкию хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт хуб мешуд агар ғаъолиятҳои зерин амалӣ мегардиданд:

- пурзӯр намудани назорати бонкӣ дар ҳамаи навоҳии минтақаи Рашт аз ҷониби Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳраки Ғарм;
- хубтар ба роҳ мондани дастрасии низоми бонкии минтақаи Рашт ба воситаҳои молиявӣ озодаи аҳоли (ба монанди амонату пасандозҳо шахсонӣ воқеию ҳуқуқӣ);
- бо истифода аз роҳи усулҳои муосир ва имконоти ҷойдошта паст намудани сатҳи осебпазирии низоми бонкии минтақаи Рашт;
- бо дарназардошти имконот ҳарчи зудтар диверсификатсия кардани таркиби сандуқи пасандозӣ, ғоизи пасандозҳои ҷалбнамудаи низоми бонкӣ, сандуқи қарзӣ ва меъёри ғоизии қарзҳои додашуда дар минтақа;
- ҳарчи бештар ба роҳ мондани семинар, ҷаласа, машварат, мизҳои мудаввар ҷиҳати баланд бардоштани маърифати молиявӣ мутахассисони низоми бонкии дар минтақа ғаъолияткунанда;
- дар заминаи факултети иқтисодии Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бобати баланд бардоштани таҷрибаи амалии мутахассисони ояндаи равияи бонкию молиявӣ ташкил намудани бонкҳои таълимӣ аз ҷониби низоми бонкии минтақа;
- дар заминаи муассисаҳои таълимии олии дохилӣ ва хориҷи кишвар ҳарчи бештар тайёр намудани кадрҳои баландхаттисоси самти ғаъолияти бонкию молиявӣ ва ҷалби онҳо ба низоми бонкии минтақаи Рашт.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода // Душанбе – Эр-Граф. 2018. - С. 223.
2. Маълумотҳои оморӣ Шуъбаи минтақавӣи БМТ дар ш. Ғарм барои солҳои 2017-2023.
3. Миршарипов, Э.Қ. Роҳҳои баланд бардоштани иқтидори қарздиҳии низоми бонкӣ ба соҳаи саноати сабук / Э.Қ. Миршарипов // Паёми Молия ва иқтисод. – 2023. - № 3 (37). - С. 414-423. – EDN QXARXG.
4. Ниезов, М. А. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди деҳот, тақвияти ҳунариҳои мардумӣ дар минтақаи Рашт: мушкилотҳо ва роҳи услуби бартараф кардани онҳо / М. А. Ниезов, Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - 2020. - №. 2(2). - Р. 73-77. - EDN JPOQLR.

5. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон, (www.nbt.tj). Санаи мурочиат 25.05.2024.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷаъолияти бонкӣ” ш. Душанбе. - 19 майи соли 2009, № 524.
7. Миршарипов, Э.Қ. Қарз ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт / Э.Қ. Миршарипов, Ш. Умаршоева // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №4/2 (34). - С. 188-195. EDN: EFTZDK
8. Миршарипов, Э.Қ. Баъзе масъалаҳои асосии таъмини қарздиҳӣ ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов // Идоракунии давлатӣ. - 2024. - №1(66). - С. 132-142. EDN: NCUFVS
9. Хайрзода, Ш.Қ. Масъалаҳои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии он дар шароити саноатикунонии босуръати кишвар / Ш.Қ. Хайрзода, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 6-2. – С. 42-52. ISSN 2413-5151.
10. Миршарипов, Э. Қ. Масъалаҳои асосии баланд бардоштани иқтидори саноати кишвар дар заминаи воситаҳои инноватсионӣ / Э. Қ. Миршарипов, С. А. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №7. – С. 78-83. – EDN BXGREY.
11. Джумаев, И.К. Динамика процентных показателей банковских операций и анализ ее изменений / И. К. Джумаев, Э. К. Миршарипов // Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, Таджикистан, 10 февраля 2023 года. - Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. - С. 205-210. - EDN NKJSIE.
12. Бюлетени о мори бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).
13. Ниёзов, М.А. Принципи ва заминаҳои вуҷуд бахшидани ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ дар минтақаи Рашт / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарифзода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №4/2 (70). – С. 198-204

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ И КРЕДИТОВАНИЯ В РАШТСКОМ РЕГИОНЕ

МИРШАРИФЗОДА ЭМОМАЛИ КУРБОНАЛИ,

декан факультета экономики и управления Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63. Email: emomali-95s@mail.ru

ШОДИЗОДА АМОН ШАРИФ,

ассистент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63. Email: amonkhodzha@mail.ru.

ДЖОМИЕВ АХЛИДДИН МАХМАДАЗИМОВИЧ,

ассистент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63. Email: ahlidincomiev1905@gmail.com.

В статье проанализирована и обсуждена проблема эффективного использования кредитных ресурсов банковской системы, а также развития банковской системы и

банковских услуг Раишского района. На основе исследования выявлены основные проблемы, которые возникают в развитии банковской системы Раишского региона. При этом в данной статье подробно объясняется недостаток высококвалифицированных кадров в банковской системе региона, который становится барьером для развития банковской системы и различных отраслей региона. В данной статье анализируется ряд официальных статистических показателей по кредитованию развития отраслей банковской системой региона. В завершение автор предлагает ряд рекомендаций по решению выявленных проблем банковской системы региона и повышению финансовой грамотности населения Раишского района.

Ключевые слова: финансово-кредитные организации, микрофинансовые организации, микрокредитные сберегательные организации, микрокредитные фонды, кредиты, центр банковского обслуживания, посттерминалы, развитие банковской системы, проблемы банковской системы Раишского района, финансовая грамотность населения, заемщики, должники.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM AND CREDIT IN THE RASHT REGION

MIRSHARIFZODA EMOMALI QURBONALI,

Dean of the Faculty of Economics and Management of the Tajik Pedagogical Institute in Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63. Email: emomali-95s@mail.ru

SHODIZODA AMON SHARIF,

Assistant Professor, Department of Accounting and Management of the Tajik Pedagogical Institute in Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63. Email: amonkhodzha@mail.ru.

JOMIEV AHLIDDIN MAHMADAZIMOVICH,

Assistant Professor, Department of Accounting and Management of the Tajik Pedagogical Institute in Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63. Email: ahliddincomiev1905@gmail.com.

In the article, analyzed and discussed the problem of effective use of credit resources of the banking system, as well as the development of the banking system and banking services in the Rasht region. Based on the study, the main problems that arise in the development of the banking system of the Rasht region have been identified. At the same time, this article explains in detail the lack of highly qualified personnel in the banking system of the region, which becomes a barrier to the development of the banking system and various industries in the region. This article analyzes a number of official statistical indicators on lending to the development of industries by the regional banking system. In conclusion, the author offers a number of recommendations for solving the identified problems of the regional banking system and increasing the financial literacy of the population of the Rasht region.

Key words: financial and credit organizations, microfinance organizations, microcredit savings organizations, microcredit funds, loans, banking service center, post-terminals, development of the banking system, problems of the banking system of the Rasht region, financial literacy of the population, borrowers, debtors.

Муқарриз: Маҳмадуллоев А.С., доктори фалсафа (Ph.D), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050700 – Менеҷмент, дотсенти кафедраи баҳисобирии бухгалтерӣ ва менеҷменти ДОТ дар н. Раиш

УДК 657.1.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕРАСПРЕДЕЛЕННОЙ ПРИБЫЛИ

МУХАММАДИЕВА РУХШОНА САИДАЛИЕВНА,

ассистент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.

В статье рассмотрены ряд предложений по совершенствованию учета распределения и использования нераспределенной прибыли в акционерных обществах. Установлены источники увеличения и уменьшения компонентов собственного капитала. Определено, что именно нераспределенная прибыль формирует значительную часть собственного капитала. Также проанализировано законодательное регулирование методики отражения в учете распределения нераспределенной прибыли.

Ключевые слова: *собственный капитал, резервы, нераспределенная прибыль, дивиденды, непокрытые убытки, использование прибыли, акционерное общество.*

Постановка проблемы. Успешная деятельность акционерного общества зависит от правильного выбора источников формирования собственного капитала и направлений распределения и использования находящихся в распоряжении предприятия заработанных средств в результате успешной деятельности. Исследования показывают, что более 80% собственного капитала действующих акционерных обществ сгенерированы именно за счет чистой прибыли, так как другие источники формирования капитала не участвуют в данном процессе в силу наличия субъективных и объективных факторов.

В структуре капитала и обязательств наибольшую часть занимают акционерный капитал и нераспределенная прибыль. В последние годы отдельные компоненты капитала как резервы прироста стоимости материальных активов, эмиссия акций практически не участвуют в общем приросте капитала. В этой связи наибольшую долю составляет нераспределенная прибыль и, в зависимости от предприятия, либо объявленный капитал, либо добавочный капитал, краткосрочные кредиты банков и т.д. [1, с. 160].

Поэтому исследование и совершенствование вопросов учета прибыли являются актуальным.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы распределения и использования прибыли исследовали в своих трудах отечественные ученые С.Ф. Низомов, М. Шобеков, С.Х. Рахимов, С.И. Садыков, А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов, а также зарубежные ученые, в частности М.Х. Миллер, Ф. Модиглиани, Б. Райан, К. Друри, Сандер, Шиам, Е.И. Добровольский, В. Палий, Я. Соколов, Дж. Шанк и др.

Формулировка целей статьи. Исследовать законодательное регулирование направлений распределения прибыли и предоставить практические рекомендации по усовершенствованию бухгалтерского учета распределения и использования нераспределенных прибылей (непокрытых убытков) в акционерном обществе, что обеспечит успешную деятельность предприятия.

Изложение основного материала. Собственный капитал является финансовой основой при создании и в дальнейшем развитии акционерного общества. Собственный капитал – это собственные активы предприятия, которые были внесены при его или

появились в результате хозяйственной деятельности после вычета из них всех налогов. Собственный капитал предприятия формируется за счет следующих составляющих:

- зарегистрированный (долевой) капитал;
- капитал в дооценках;
- дополнительный капитал;
- резервный капитал;
- нераспределенные прибыли (непокрытые убытки);
- изъятый капитал;
- неоплаченный капитал.

В течение процесса осуществления хозяйственной деятельности происходят изменения в каждой из этих составляющих, приводящих или к увеличению или уменьшению каждого компонента капитала. В таблице 1 изображены источники формирования или сокращения всех компонентов капитала.

Таблица 1. Источники увеличения и уменьшения компонентов собственного капитала

Название статьи	Увеличиваются за счет	Уменьшаются за счет
Зарегистрированный капитал	вкладов акционеров; дополнительные эмиссии акций; реинвестиции дивидендов без установления новой номинальной стоимости акций; реинвестиции дивидендов при установлении новой номинальной стоимости акций; прибыли; резервного капитала	уменьшение количества акций в обращении; уменьшение нарицательной стоимости акций; аннулирование акций существующей нарицательной стоимости, выкупленных у их владельцев.
Капитал в дооценках	дооценки внеоборотных активов; дооценки денежных инструментов.	уценки внеоборотных активов; уценки финансовых инструментов
Дополнительный капитал	эмиссионный доход; безвозмездно полученных активов; накопленных курсовых разниц.	убытка от продаж, выпуска или аннулирования инструментов собственного капитала.
Резервный капитал	отчислений от уставного капитала; отчислений от прибыли; другие отчисления.	списание невозмещенного убытка; списание на выплату дивидендов по привилегированным акциям; на другие выплаты.
Нераспределенные прибыли (непокрытые убытки)	нераспределенной прибыли, прибыли, использованной в отчетном	на выплату дивидендов; на формирование

	периоде.	резервного капитала; увеличение уставного капитала.
Изъятый капитал	выкупа акций собственной эмиссии; перепродажи выкупленных акций своей эмиссии.	выкупа акций собственной эмиссии; перепродажи выкупленных акций собственной эмиссии; аннулирование выкупленных акций собственной эмиссии

Источник: составлено автором

Если проанализировать данные таблицы 1, то можно увидеть, что именно нераспределенный доход одновременно может увеличивать другие компоненты собственного капитала. По сравнению с другими видами капитала, которые созданы с определенной целью и выполняют свои функции, то нераспределенная прибыль является источником для увеличения этих компонентов капитала.

Прибыль является объектом и инструментом управления, в котором сконцентрированы интересы почти всех субъектов экономической деятельности. Он является источником финансовых ресурсов хозяйствующих субъектов. Распределение прибыли предусматривает формирование соответствующих резервов по направлениям определенным законодательно как обязательным и направлениям, предусмотренным учредительными документами предприятия [4, с. 339-341].

В бухгалтерском учете нераспределенная прибыль (непокрытый убыток) отражается на счете 33200. Аналитический учет на счете 33200 «Нераспределенные прибыли (непокрытые убытки)» осуществляется по направлениям использования нераспределенной прибыли. Финансовый результат определяют с помощью счета 77000 «Свод доходов и расходов», после чего чистую прибыль списывают с дебета сч. 77000 «Свод доходов и расходов» в кредит счета 33211 «Нераспределенная прибыль текущего периода», а убыток – по дебету счета 33212 «Непокрытые убытки текущего периода».

В бухгалтерском учете прибыль (убыток) формируется постепенно в течение года от всех видов деятельности путем определения финансового результата от: реализации продукции (товаров, работ, услуг), то есть деятельности, являющейся целью создания данного предприятия; других операционных доходов (расходов); других финансовых доходов (расходов); других доходов (расходов); доходов (расходов) от прекращенной деятельности. В конце отчетного периода полученные доходы и расходы списываются на счет 77000 «Свод доходов и расходов». С дебета счета 77000 «Свод доходов и расходов» величину чистой прибыли списывают в кредит субсчета 33211 «Нераспределенная прибыль текущего периода».

На сегодняшний день Министерством финансов Республики Таджикистан разработаны Методические рекомендации по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с МСФО (утверждены распоряжением Министра финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2004 года № 68, где установлены положения по бухгалтерскому учету операций по формированию уставного капитала в акционерных обществах, устанавливающих порядок отражения в бухгалтерском учете операций по увеличению размера уставного капитала, в частности путем реинвестиции дивидендов.

Мы считаем, что методика отражения дивидендов несовершенна, особенно это касается процедуры оформления операций по реинвестиции дивидендов. В нормативном документе не указано о реинвестиции дивидендов, начисленных по простым акциям, что непонятно, ведь именно доля простых акций значительно больше, чем привилегированных, по которым выплачивается фиксированный размер дивидендов. Также некорректно отражена корреспонденция счетов Дт 33100 «Резервный капитал» и Кт 33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде». Ведь, как известно, согласно ст. 14 Закона Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» (в редакции от 19.07.2022, №1907) резервный капитал формируется за счет ежегодных отчислений из чистой прибыли в размере, установленной общим собранием акционеров, а потому при его увеличении чистая прибыль уже однажды уменьшена. При этом в указанном законе установлено, что «резервный фонд акционерного общества предназначен исключительно для покрытия его убытков, а также для погашения облигаций акционерного общества и выкупа акций акционерного общества в случае отсутствия иных средств».

Исходя из того, что источником выплаты дивидендов является резервный капитал, это характеризует повторное использование в отчетном году нераспределенной прибыли. В разделе «Реинвестирование дивидендов» Методических рекомендаций по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с МСФО, присутствует проводка Дт 22250 «Дивиденды к оплате» Кт 10210 «Денежные средства в национальной валюте в банках». При этом данную проводку показали в разделе реинвестирования, однако, как известно, данная операция не предусматривает выплаты дивидендов в денежной форме. С нормативным регулированием и методикой бухгалтерского учета реинвестиции дивидендов тесно связано нормативное регулирование и методика налогообложения таких операций [3, с. 75].

Табл 2. Учет использования нераспределенных доходов (непокрытых убытков)

№	Содержание операций	Корреспонденция счетов	
		Дебет	Кредит
Определение финансового результата деятельности акционерного общества			
	<i>Определен финансовый результат деятельности общества:</i>		
1	Прибыль	70000 «Свод доходов и расходов»	33211 «Нераспределенная прибыль текущего периода»
	Убыток	33212 «Непокрытые убытки текущего года»	70000 «Свод доходов и расходов»
	<i>Использование нераспределенной прибыли для начисления и выплаты дивидендов</i>		
2	Начислены дивиденды учредителям	33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде»	22250 «Дивиденды к оплате»
	Выплачены дивиденды	22250 «Дивиденды к оплате»	10210 «Денежные средства в национальной валюте»
	<i>Использование нераспределенной прибыли для создания резервного</i>		

	<i>капитала</i>		
3	Отражено в учете использования прибыли для создания резервного капитала	33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде»	33100 «Резервный капитал»
4.	Прибыль, использованная в отчетном году списана за счет нераспределенной прибыли (в конце года)	33214 «Прибыль нераспределенная»	33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде»
	<i>Увеличение уставного капитала акционерного общества за счет реинвестиции дивидендов</i>		
5.	Отражены начисления дивидендов в пользу участников общества и соответствующую задолженность по их выплате	33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде»	22250 «Дивиденды к оплате»
	Зарегистрировано и отражено в учете увеличения уставного капитала	33050 «Неоплаченный капитал»	33010 «Оплаченный капитал»
	Осуществлен взаимозачет начисленных дивидендов и дополнительных взносов в уставный капитал	22250 «Дивиденды к оплате»	33050 «Неоплаченный капитал»
	Отражено в конце года закрытие сальдо по субсчету 33213 в корреспонденции с субсчетом 33214	33214 «Прибыль нераспределенная»	33213 «Прибыль, использованная в отчетном периоде»

Источник: составлено автором на основе [2, с. 47-48]

Мы считаем, что название счета 33200 «Нераспределенные прибыли (непокрытые убытки)» не соответствует по назначению информации, которая на нем отражается. Однако, в отличие от указанного автора, объясняется это тем, что нераспределенная прибыль – это именно та часть чистой прибыли, которая остается в распоряжении предприятия после частного ее распределения (на выплату дивидендов, пополнение резервного капитала) и используется после осуществления указанных вычетов в целях реинвестирования. Существует несоответствие и в заглавиях субсчетов. Так, на субсчете 33214 «Прибыль нераспределенная» фактически отражается сумма чистого дохода отчетного периода, а не прибыль, которая является нераспределенной. Спорным является и утверждение об отождествлении в бухгалтерском учете распределенной и использованной прибыли. Ведь сначала полученная прибыль подлежит распределению между собственниками и государством, в части уплаты налога на прибыль, затем остаток величины прибыли подлежит распределению на создание резервов и на выплату дивидендов, а уже использование предусматривает уменьшение величины прибыли. Примером таких несоответствий и противоречий является распределение прибыли для создания фонда на выплату дивидендов.

Поэтому предлагается для достоверности данных бухгалтерского учета и финансовой отчетности четко разграничить понятие чистой и неразделенной прибыли. Для этого предлагается внести изменения в План счетов и Инструкции о применении Плана счетов бухгалтерского учета активов, капитала, обязательств и хозяйственных операций предприятий и организаций и название счета 33200 «Нераспределенные прибыли (непокрытые убытки)» заменить названием «Полученная чистая прибыль (убыток)» со следующими субсчетами:

33211 «Полученная прибыль» – предназначен для отражения величины полученной чистой прибыли;

33212 «Полученные чистые убытки» – предназначен для отражения величины полученного чистого убытка;

33213 «Прибыль для использования» – предназначен для аккумуляирования запланированных сумм использования прибыли;

33214 «Прибыль, использованная в отчетном периоде» – предназначена для отражения фактически использованной суммы прибыли;

33215 «Нераспределенная прибыль» – оставшаяся нераспределенной часть величины чистой прибыли.

Таблица 3. Методика учета использования полученной чистой прибыли

п/п	Содержание хозяйственной операции	Корреспонденция счетов	
		Дебет	Кредит
1.	Списано сальдо счета 70000 «Свод доходов и расходов», полученная прибыль	70000	33211
2.	Часть полученной чистой прибыли направлена на использование	33211	33213
3.	Аккумуляирование запланированных сумм использования прибыли на выплату дивидендов, пополнение резервного капитала	33213	33214
4.	Начислена сумма дивидендов, сформирован резервный капитал, погашены убытки прошлых периодов	33214	22250, 33100, 33220
5.	Отражение на счетах нераспределенной прибыли	33211	33215
6.	Увеличена сумма нераспределенной прибыли на сумму остатка неиспользованной чистой прибыли	33215	33220
7.	Выплачена сумма дивидендов	22250	10210

Источник: составлено автором

На предложенных субсчетах предполагается отражать операции по распределению и использованию прибыли отчетного периода, что будет предоставлять возможность накопления данных и получения достоверной информации относительно операций запланированного использования части распределенной прибыли и фактически использованной в течение следующего за отчетным периодом получения чистой прибыли. Отражение операций с использованием предложенных изменений на счетах учета представлено в таблице 3. Применение предложенной модели в учетном процессе предприятия будет предоставлять возможность своевременного получения

данных об использованной части чистой прибыли и внутреннего контроля за ее рациональным использованием.

Выводы из этого исследования. Процесс распределения прибыли имеет важное значение при выполнении стратегических планов акционерными обществами через повышение доверия между социально-экономическими партнерами. Каждое предприятие направляет свой полученный прибыль для пополнения уставного, резервного фонда, для увеличения величины дополнительного капитала использует прибыль для своих внутренних нужд, для своего развития. Еще одним из направлений использования прибыли является выплата дивидендов. По нашему мнению, трактовка счета 33200 «Нераспределенные прибыли (непокрытые убытки)» не соответствует его использованию. Поэтому мы предлагаем его название заменить на «Полученная чистая прибыль (убыток)», а с помощью субсчетов отражать полученный доход, полученный чистый убыток, прибыль для использования, прибыль, использованную в отчетном периоде и нераспределенную прибыль. Это позволит получить информацию об операциях запланированного использования части распределенной прибыли и фактически использованного в течение следующего за отчетным периодом получения чистой прибыли, и успешно управлять деятельностью предприятия с помощью рационального использования прибыли.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Мирзоалиев А.А. Шаропов А.Дж. Информация о чистой прибыли и прочего совокупного дохода: важность для принятия решений// Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2018, №3 (24) - с. 160-165
2. Мирзоалиев А.А. Собственный капитал: некоторые вопросы отражения в финансовой отчетности // V Международная заочная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организаций», 11.12.2017, г. Воронеж, Российская Федерация – Воронеж: ВГУ, - с. 42-52.
3. Низомов С.Ф., Реформа бухгалтерского учета в Республики Таджикистан: проблемы и перспективы развития // Аудит и финансовый анализ. 2010, №2. - с. 73-76
4. Шобеков М. Финансовый учет. Учебник на тадж. / М. Шобеков, М.У.Бобоев, Т.Т. Джонбеков. – Душанбе: ООО «Дакики», 2014. – 400 с.
5. Коровкина, Н. И. Методологические подходы к определению понятия "прибыль" / Н. И. Коровкина, Е. С. Ласикова // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2019. – № 2. – С. 53-57.
6. Мужайло, В. Д. М.И.Туган-Барановский о социально-экономической природе прибыли / В. Д. Мужайло // Научный вестник Одесского национального экономического университета. – 2015. – № 10(230). – С. 151-160.
7. Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года №41«Об утверждении Плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и Методических указаний по применению плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов»
8. Романова, Е. Г. Научные подходы к определению прибыли организации / Е. Г. Романова, С. С. Кудинов // Молодой ученый. – 2016. – № 26(130). – С. 373-376.
9. Хайдукова, Д. А. Прибыль предприятия: экономическая сущность, виды, методы анализа / Д. А. Хайдукова // Вопросы экономики и управления. – 2016. – № 5(7). – С. 175-179.

10. Цветнова, О. В. Дефиниции прибыли в экономических словарях / О. В. Цветнова // Лучшая исследовательская статья 2023 : сборник статей IV Международного научно-исследовательского конкурса, Пенза, 05 декабря 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 50-55.
11. Шобеков, М. Развитие теории и истории счёта прибылей и убытков / М. Шобеков // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – № 1(48). – С. 243-250.
12. Курбонов А.К., Қодирова Г.Т. Мутобиқ намудани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо талаботҳои СБҲМ \\\Мачаллаи илмию сиёсии Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2023-№4 (63). – С. 17-26.

ТАКОМУЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ТАҚСИМОТ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ФОИДАИ ТАҚСИМНОШУДА

МУҲАММАДИЕВА РУХШОНА САИДАЛИЕВНА,

ассистенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Дар мақола як қатор пешниҳодот оид ба тақсимули баҳисобгирии тақсимои ва истифодабарии фоидаи тақсимоношуда дар ҷамъиятҳои саҳҳомӣ баррасӣ гардидаанд. Манбаъҳои афзоиши ва камшавии ҷузъиёти сармояи худӣ муқаррар карда шудаанд. Муайян карда шудааст, ки маҳз фоидаи тақсимоношуда қисми афзали сармояи худиро таъкил медиҳад. Инчунин танзими қонунгузори методикаи инъикоси тақсими фоидаи тақсимоношуда дар баҳисобгирӣ таҳлил карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Сармояи худӣ, захираҳо, фоидаи тақсимоношуда, суди саҳмия, зарари нӯшониданаишуда, истифодабарии фоида, ҷамъияти саҳҳомӣ.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF DISTRIBUTION AND USE OF RETAINED EARNINGS

MUKHAMMADIEVA RUKHSHONA SAIDALIYEVNA,

Assistant of the Department of Public Finance Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

The article considers a number of proposals for improving the accounting of distribution and use of retained earnings in joint-stock companies. The sources of increase and decrease of equity components are established. It is determined that it is retained earnings that forms a significant part of equity. Also, the legislative regulation of the methodology for reflecting in the accounting of distribution of retained earnings is analyzed.

Keywords: equity, reserves, retained earnings, dividends, uncovered losses, use of profit, joint-stock company.

Муқарриз: Досиев М. Н., мудири кафедраи молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии АИДНПҶТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ТДУ: 004.738.5

**ВАЗЪИ ИМРӮЗАИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА РОҲӲОИ
ТАКОМУЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАШТАН БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ**

Ш. ДАВЛАТАЛИ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, омӯзгори кафедраи менечменти Академияи идоракунии давлатии назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33, Тел: 985889936.

Email: shodi.10.01@mail.ru.

ШОКИРЗОДА НАЧИБУЛЛО ИСУФХОН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, декани фекултети таҳсилоти фосолавӣ ва таҳсилоти дуҷуми олии касбии Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33,

Тел: 905500507. Email: n.shokirzoda@mail.ru.

Дар мақола вазъи баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити имрӯза, самтҳои асосии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, дар шароити гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Кӯшишиҳо ҷиҳати тамоюлҳои имрӯзаи рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, ки дар натиҷаи раванди ислоҳоти иқтисодии мамлакат ба амал омадаанд, ошкор гардидаанд. Мақола фарогири ҷиҳатҳои назариявӣ методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ буда, давраҳои ташаққул ва рушди онро дар бар мегирад.

***Калидвожаҳо:** баҳисобгирӣ, ҳисобот, тамоюлҳои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, сифати иттилооти муҳосибӣ, тавозун, тиҷорат, актив, пассив, андоз, омор.*

Низоми мавҷудаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ба андозаи зарурӣ сифат ва боварибахшии иттилооти дар он мавҷударо таъмин карда наметавонад. Ҳамчунин ба назар мерасад, ки имконияти истифодаи манфиатовари онҳо маҳдуд аст. Аз ин рӯ, иттилооти мазкурро тақмил додан зарур меояд.

Зарурати иҷрои маҷмӯи чорабиниҳо оид ба тақмили баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ пеш аз ҳама аз тағйири иқтисодии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, ба вуҷуд омадани объектҳои нави соҳибкорӣ, тағйирёбии пойгоҳи ҳуқуқӣ вобаста аст.

Дар ин бора донишманди рус профессор В. Ф. Палий дуруст қайд кардааст: «имрӯз равишҳои анъанавӣ оид ба баррасии баҳисобгирии муҳосибӣ, роҳҳои рушди он ва имкониятҳои инкишофи назария ва методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити нави иҷтимоӣ иқтисодӣ ба қор намеоянд. Сохтори баҳисобгирии муҳосибӣ ба омилҳои боздоранда аз ҷиҳати иқтисодӣ барои бизнес нокифоя табдил ёфтааст. Мушкилоти ҷиддӣ дар мавриди истилоҳот ва мафҳумҳо ба вуҷуд омаданд, аз он ҷумла мафҳумҳои чун: актив, пассив, сармоя, захираҳо, даромадҳо, хароҷот... (хусусияти нави, тамоюл, қонуният) маъноҳои нави ба бар карданд» [3, с. 45-49].

Ин аст, ки ба норасоии асосии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ҷиҳатҳои зеринро метавон дохил кард:

- аҳмиятнокии паст, ин маънои онро дорад, ки баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ бисёр вақт ҳамчун қабули қарор оид ба паҳн кардани иттилооти иштибоҳангез шинохта мешавад;
- таърихияти баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, ки аз тартибдиҳӣ ва пешниҳоди иттилоот ба истифодабарандагони манфиатдор истифода мешавад, бо дермонии зиёд аз саннае, ки ба он ҳисоботдиҳии мазкур пешниҳод шудааст,

амалӣ мегардад;

- таҳрифи маълумот, ки аз ҷониби баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия шудааст ва дар ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ҷой дорад (масалан дар бораи натиҷаҳои молиявӣ, арзиши активҳои тоза) ва дар натиҷаи шароити муайян ба вучуд омадааст (арзёбии таърихӣ, захирақунонӣ, амортизатсия ва ғайра);
- тибқи баҳои мутахассисон, ҳисоботдиҳии муҳосибӣ танҳо 20 % -и иттилооти барои гузарондани таҳлили молиявиро пешниҳод мекунад;

-нокифоягии қиёсшавандагии далелҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ вобаста ба истифодаи вариантҳои гуногуни баҳисобгирии дороиҳо ва уҳдадорҳои вобастакардаи сиёсати баҳисобгирии корхона, ҳамчунин усулҳои гуногуни методологӣ монанди баҳогузориҳои гуногун;

- дар баҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ ба омилҳои берунии макромухит таваҷҷуҳ зоҳир карда намешавад, аммо онҳо дар ҷиҳатҳои дохилии фаъолияти ташкилот намоён мегарданд;
- қадами пойгоҳи аниқӣ истилоҳотӣ, ки бо хусусиятҳои нави сифатии мафҳумҳои зерин чун: «активҳо», «пассивҳо», «сармоя», «захираҳо», «даромадҳо», «хароҷот» ва ғайра алоқаманданд [1, 4].

Ҳамин тавр, таъин кардан мумкин аст, ки низомии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибии ҳоло шаклгирифта ба андозаи зарурӣ сифат ва боварибахшии иттилооти дар он ташаккулёфтaro таъмин карда наметавонад, ҳамчунин имконияти истифодаи ин иттилоотро хеле маҳдуд кардааст [2].

Тамоюли имрӯзаи рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ аз бисёр ҷиҳат ба кӯшишҳо оид ба ислоҳи норасоии баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд аст. Ин масъалаҳо дар таҳқиқотҳои як қатор донишмандони Федератсияи Россия ва аврупоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар байни иқтисодшиносони хориҷӣ, ки дар ин бобат саҳм гузоштаанд, номи инҳоро метавон зикр кард: О. А. Агеева, Гуденица О. В., А. Н. Кизилов, М. И. Кутер, Н. Т. Лабинцев, Л. В. Попова, В. Ф. Палий, В., А. Н. Хорин, Л. А. Чайковская, М. Б. Чиркова, А. Д. Шеремет, К. Уорд, Н. Н. Хахонова, Л. З. Шнейдман ва дигарон.

Дар ин самт донишмандони зерини соҳаи баҳисобгирии муҳосибии ҷумҳурӣ: Д. Уроқов, Т. Гулов, А. Шобеков, М. Шерназаров, Шарифов З.Р., Низомов С., Раҳимов С., Каримов Б. ва дигарон саҳми назарас гузоштаанд.

Бояд гуфт, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун қисмати низомии ягонаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар ин ё он давлат, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд рушд ёбад. Баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳамчунин баҳисобгирии оморӣ ва фаврию техниро низ дар бар мегирад. Омили муҳимтарини таъминкунандаи ягонагии ин низом баҳисобгирии аввалия ҳамчун сарчашмаи далелҳо барои ҷамъоварӣ, банизомдарорӣ ва ҷамъбасткунии баъдинаи онҳо тибқи вазифаҳо, талабот ва методологияи ҳар намуни баҳисобгирӣ ба ҳисоб меравад.

Тамоюли имрӯза дар натиҷаи ҳалли мушкилоти асосии дар Консепсия ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ барои дурнамои дарозмуҳлат, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд, ба миён омадааст. Он ҷиҳатҳои зеринро дар бар мегирад:

- набудани мақоми расмӣ ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, ки тибқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботдиҳии молиявӣ тартиб дода шудааст, ҳамчунин набудани инфрасохтори зарӯрии истифодаи СБХМ;
- муносибати расмиятпарастонаи мақомоти танзимкунанда ва субъектҳои

- хочагидорӣ ба бисёр категорияҳо, тартибот ва талаботи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ нестанд;
- хароҷотҳои зиёду беасоси субъектҳои хочагидорӣ барои тайёркунии ҳисоботдиҳии муҳосибии ҷамъбасти аз рӯйи СБҲМ бо роҳи таҳрифи ҳисоботдиҳии муҳосибии тибқи қоидаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тартибдодашуда;
 - ҳолатҳои зиёди маъмурии субъектҳои хочагидорӣ оид ба пешниҳод намудани ҳисоботдиҳии барзиёд ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳамчунин хароҷоти барзиёд аз ҳисоби баробари бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ анҷом додани баҳисобгирии андозӣ;
 - сустии низоми назорати сифати ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ва сифати на он қадар баланди аудити ҳисоботдиҳии муҳосибӣ;
 - нокифоягии иштироки иттиҳодияҳои касбии ҷамъиятӣ ва дигар ҷомеаи манфиатдор, аз он ҷумла истифодабарандагони ҳисоботдиҳии муҳосибӣ дар танзими баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ, ҳамчунин дар рушди касбияти муҳосибӣ ва аудиторӣ;
 - сатҳи пасти омодагии касбии қисмати зиёди муҳосибон ва аудиторон ва малакаи нокифояи истифодаи иттилооти омодашуда аз тарафи СБҲМ.

Мушкилоти зикршуда аз бисёр ҷиҳат ба ҷанбаҳои ташкилӣ дахл доранд ва такмили пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии соҳаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибиро талаб мекунад. Ба сифати самти асосии рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ баланд бардоштани сифати иттилооти дар он шаклгирифта зикр мегардад. Он бо истифодаи СБҲМ ё истифодаи ин стандарти байналмилалӣ ҳамчун асоси бунёди низоми миллии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ бояд таъмин карда шавад [2].

Чӣ тавре ки Л. А. Чайковская қайд кардааст, ҳоло самтҳои такмили баҳисобгирии муҳосибиро рушди мунтазами концепсияҳои назариявӣ ва усулӣ бояд донист, ки бо ёрии онҳо арзёбии тасаввуроти нави баҳисобгирии мавҷуда ва нави пайдошуда мумкин мегардад ва дар асоси онҳо таҳияи таъмини меъёрию ҳуқуқӣ ва усулии раванди баҳисобгирӣ имконпазир мешавад. Аз тарафи мо ба сифати концепсияи асосӣ истифодаи концепсияи қоидавӣ (институтсионалӣ)-и баҳисобгирии муҳосибӣ пешниҳод мешавад, ки эволютсияи марҳалаҳои рушди он, дигаргуншавии парадигмаҳои ин рушдро ифодакунанда ва нигарондашавӣ ба таъмини маҷмуии талаботи истифодабарандагони иттилооти муҳосибиро дар бар мегирад. Асоси ин концепсияро на танҳо тасаввурот дар бораи воқеияти объективӣ ва зарурати гузариш ба СБҲМ, балки дарки мураккабии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бо манфиатҳои истифодабарандагони иттилооти ифодакунандаи мазмунӣ он бояд ташкил диҳад [5].

Ҳамин тавр, метавон зикр кард, ки имрӯз низомҳои баҳисобгирию таҳлилӣ ба талаботи иттилоотии менечерон ба таври пурра ҷавобгӯ нестанд. Танҳо бо истифодаи онҳо ташкилотҳои тиҷоратӣ наметавонанд бо боздеҳи пурра ҳамаи захираҳои мавҷударо истифода баранд, тағйироти зиёди дар муҳити берунии қорӣ ба вучуд омадаро истифода намоянд, саривақт ба шароити имрӯзаи хочагидорӣ мутобиқ шуда, оид ба идораи ташкилоти тиҷоратӣ қарорҳои асоснок андешанд. Барои сарфакорӣ ва муносибгардонии ташаккули далелҳои баҳисобгирӣ, баланд бардоштани сатҳи иттилоърасонии онҳо ва манфиатнокӣ барои гурӯҳҳои гуногуни истифодабарандагон аз назаргузаронии концептуалии назарияи мавҷуда, методология ва амалияи истифодаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ зарур аст.

Зарурати иҷрои чорабиниҳои маҷмӯӣ оид ба такмили низомҳои ҷорӣ баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ пеш аз ҳама, аз тағйироти муҳити иқтисодии субъектҳои

хоҷагидорӣ, васеъшавии ҳамкорӣ бо субъектҳои бозори ҷаҳонӣ, ба вучуд омадани объектҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ, тағйироти пойгоҳи ҳуқуқӣ ба миён омадааст.

Ба андешаи мо, рушди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии муҳосибӣ бояд дар асоси таҷрибаи ҷамъшудаи ватанӣ ва хориҷӣ хусусияти маҷмӯӣ дошта бошад. Бояд қайд кард, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккули ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ҳадафи ягонаи мақсаднок нест, балки ба ташаккули таъмини баҳисобгирию таҳлилии идора равона шудааст, ки ба талаботи истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ бо мақсади аз тарафи онҳо андешидани қарорҳои сарфакоронаи идорӣ ва дар ниҳоят стратегияи интихобшуда ҷавобгӯст.

Дар Федератсияи Россия дар ин бобат назар ба ҷумҳуриҳои дигар, аз он ҷумла Тоҷикистон таҷрибаи бештар ҳосил шудааст ва дар ин мамлакат оид ба ин масъалаҳо дар тӯли таърих назария ва амалияҳои зиёд ба вучуд омадаанд. Чунончи, барои Россияи асри XIX ба сифати тавозун ва ҳисобхӯе, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ барои ташаккули он истифода мешуд, назарҳои гуногуни илмӣ хос буд. Дар натиҷаи он самтхӯе чун ҳисобкуниҳо ва ҳисобшиносиҳо ҷудо гардиданд, ки ба асосҳои амалӣ ва назариявии баҳисобгирии муҳосибӣ ва балансиносии хос буданд ва назария ва амалияи ташаккули ҳисоботдиҳии муҳосибиро инъикос менамуданд. Хуллас, таҷрибаи давлатҳои пешрафта оид ба илми баҳисобгирӣ ба рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат карда метавонад.

Бинобар ин Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ инноватсионӣ дар як қатор самту соҳаҳо бо мақсади баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ дар самти назариявӣ методологӣ ва амалия ҷораҳои зарӯрӣ андешад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Гуденица О. В. Стратегический учет в коммерческих организациях [Текст] / О. В. Гуденица, Л. О. Ивашиненко; под ред. проф. И. Н. Богатой. Ростов-на-Дону: ООО «Азов Печать», 2008.
2. Концепция развития бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации на среднесрочную перспективу [Электронный ресурс] // приказ Минфина России от 01.07.2004 № 180. URL: [http:// www. consultant. ru](http://www.consultant.ru).
3. Палий В. Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета [Текст] / В. Ф. Палий // Бухгалтерский учет. 2005. № 3.
4. Палий В. Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы [Текст] / В. Ф. Палий // Бухгалтерский учет. 2005. № 2.
5. Чайковская Л. А. Современные концепции бухгалтерского учета (теория и методология): монография. М.: Бухгалтерский учет, 2007.
6. Шарифов З. Р., Ш. Давлатали Баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи маориф. Душанбе 2020, 255 саҳ.
7. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои буҷетӣ. Душанбе 2016, саҳ 138.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ПУТИ ЕГО
РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ш. ДАВЛАТАЛИ,

кандидат экономических наук, преподаватель кафедры менеджмент, Академия
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003,
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел: 985-88-99-36. Email: shodi.10.01@mail.ru.

ШОКИРЗОДА НАЧИБУЛЛО ИСУФХОН,

кандидат экономических наук, Декан факультета дистанционное образование и второго
высшего профессионального образования Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан. 734003,
Республике Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел: 905500507.
Email: n.shokirzoda@mail.ru.

В статье анализируется современное состояние бухгалтерского учета, основные направления учета и бухгалтерской отчетности, переход к цифровой экономике. Были предприняты усилия по выявлению современных тенденций развития бухгалтерского учета и отчетности, которые сформировались в результате процесса экономических реформ в стране. В статье рассматриваются теоретические и методологические аспекты бухгалтерского учета, освещаются периоды его становления и развития.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, отчетность, тенденции развития бухгалтерского учета, качество учетной информации, баланс, торговля, активы, обязательства, налоги, статистика.

**CURRENT STATE OF ACCOUNTING AND WAYS OF ITS DEVELOPMENT IN
THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY**

SH. DAVLATALI,

Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Management, Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Address: 734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir st. 33.
Phone: 985-88-99-36. Email: shodi.10.01@mail.ru.

SHOKIRZODA N. I.

Candidate of Economic Sciences, Dean of the Faculty of Distance Education and Second Higher
Professional Education Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Address: 734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir st. 33.
Phone: 905500507. Email: n.shokirzoda@mail.ru

The article analyzes the current state of accounting, the main areas of accounting and financial reporting, the transition to a digital economy. Efforts were made to identify modern trends in the development of accounting and reporting, which were formed as a result of the process of economic reforms in the country. The article examines the theoretical and methodological aspects of accounting, highlights the periods of its formation and development.

Key words: accounting, reporting, accounting development trends, quality of accounting information, balance sheet, trade, assets, liabilities, taxes, statistics.

ТДУ: 330

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХАВФҲОИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА
ТАСНИФОТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ШАРИПОВ НЕКРӢЗ ГАДОМАДОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи молия ва суғуртаи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. И. Сомонӣ, .

Тел.: (+992) 949-11-11-11. E.mail; Sharipov.n1111@gmail.com

Дар мақола мафҳум, моҳият ва таснифи хавфҳои бонки тиҷоратӣ баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки хавфҳо дар фаъолияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ, аз ҷумла бонкҳои тиҷоратӣ, новобаста аз намуди фаъолият, шакли ташиклию ҳуқуқӣ ва муҳлати мавҷудият дар бозор ба вучуд омада, таҳлил, назорат ва ҷустуҷӯи роҳҳои мувофиқи ҳалли ҳудро дар соҳаи идоракунии тақозо мекунад. Барои он ки фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар бозор на танҳо идома ёбад, балки мавқеи ҳудро мустақам кунад, менечер оид ба хавф бояд хавфҳоро саривақт муайян ва баҳодихӣ намояд, инчунин барои паст намудан сатҳи хавфҳо ва кам кардани зарари эҳтимолӣ қарорҳои оқилонаи идоракунии қабул кунад.

Калидвожаҳо: бонкҳои тиҷоратӣ, хавфҳои бонкӣ, хавфи қарзӣ, хавфҳои молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, хавфи бозорӣ, хавфҳои амалиётӣ, субъекти хоҷагидорӣ .

Дар мамлакатҳои хоричӣ ҳамаи бонкҳои тиҷоратӣ ба масъалаҳои идоракунии хавфҳо диққати ҷиддӣ медиҳанд. Ҳама гуна фаъолияти идоракунии ба ин ё он дараҷа характери хавфнокӣ дошта, он ҳам бо бисёрсоҳаи объекти идоракунии ба муҳити берунии он ва ҳам ба таъсири омили инсонӣ вобаста аст [4].

Қариб дар ҳама бахшҳои назария ва амалияи идоракунии, банақшагирӣ ва назорат дар дохили бонкҳои тиҷоратӣ ҷойи махсусро масъалаи баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳо, инчунин интиҳоби таносуби мувофиқи хавф ва сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ, даромаднокӣ ва эҳтимоднокии ишғол мекунад. Барои ҳалли ин масъала қабули қарорҳои тиҷоратӣ муҳим доништа мешавад.

Хавф хусусияти асосии ҷаҳони муосир буда, дар сатҳҳои гуногун ва шаклҳои гуногун зоҳир шуда, бо соҳаи фаъолияти бонкӣ зич алоқаманд мебошад. Бонкҳои тиҷоратӣ бояд дар бораи самтҳои гуногуни фаъолияти худ доимо қарор қабул кунанд. Тағйирёбии шароити бозор, амали рақибон, тағйирёбии афзалиятҳои мизочон, тағйирот дар қонунгузорӣ ва дигар омилҳо дар фаъолияти ҳаррӯзаи бонкҳои тиҷоратӣ зарурати ба инобат гирифтани ҳамагуна хавфҳоро тақозо мекунад [10].

Хавф ҳамчун ҳодиса ба монанди фаъолияти бошууронаи инсон таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар асоси рушди муносибатҳои иқтисодӣ ба омӯзиши назария ва амалияи хавф шурӯъ намуданд.

Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуктаю назари гуногуни олимон мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оиди пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад. Олим-иқтисодчии рус А.П. Алгин қайд намудааст, ки ба таври сахт муқаррар кардани таърихи пайдоиши мафҳуми «риск» имконнопазир мебошад [3].

Дар луғати тафсирии В.И Дал қайд шудааст, ки мафҳуми «риск» аз калимаи арабӣ аст. Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *ridsikon*, *ridsa* - шах, харсанг, шух, калимаи испании *risco* - шуҳи харсанг, калимаҳои итолявии *risiko* - хавф, хатар *risicare* - байни харсангҳо морпеч ҳаракат кардан гирифта шудааст [7].

Бояд қайд намуд, ки танҳо бо нашр шудани китоби олимони-иқтисодчиён Ҷ. Фон Нейман ва О. Моргенштейн «Назарияҳои бозиҳо ва рафтори иқтисодӣ» дар солҳои 40-

уми асри XX дар Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико, ки ба масъалаи то ҳадди ниҳой расонидани ғоиданокии фард ва ғоиди фирма бо назардошти омили хавф бахшида шуда буд, мафҳуми хавф ҳамчун роҳбалади қарорҳои иқтисодӣ дар илми иқтисодӣ эътироф карда шуд [4].

Мафҳумҳои «хавф» ва «ғоид» бо ҳам саҳт алоқаманд ва вобаста мебошанд. Адам Смит дар китоби худ «Тадқиқот дар бораи табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» қайд намуда буд, ки ба «хатто даст овардани меъёрҳои муқаррарии ғоида ҳамеша бо ҳафви калон ё хурд алоқаманд аст» [5], яъне ба соҳибкор қафолати танҳо гирифтани ғоида дода нашуда, натиҷаи ғаъолияти ӯ метавонад ё ғоида ва ё зарар бошад. Воқеан ҳам ман чунин мешуморам, ки баёни хавф ва ғоида алоқаи мустақим мавҷуд мебошад. Агар сатҳи хавф паст бошад, он гоҳ эҳтимоли гирифтани ғоиди кам мавҷуд аст. Бояд таъкид намуд, ки чӣ қадаре сатҳи хавф баланд бошад, ҳаҷми ғоиди гирифташаванда ҳамон қадар зиёд мешавад.

Бонкҳо дар чараёни ғаъолияти худ ба маҷмӯи намудҳои гуногуни хавфҳое дучор мешаванд, ки аз рӯйи ҷой ва вақти ба вучуд омадан, омилҳои берунӣ ва дохилие, ки ба сатҳи онҳо таъсир мерасонанд ва аз ин рӯ, усулҳои таҳлил ва усулҳои муайян кардани хавфҳо фарқ мекунанд. Ҳамаи намуди хавфҳо ба ҳам алоқаманд буда, ба ғаъолияти бонк таъсир мерасонанд [10].

Бозори муосири бонкиро бе хавф тасаввур кардан ғайриимкон аст. Хавф дар ҳама гуна амалиёти бонкҳо мавҷуд аст, танҳо он метавонад миқёси гуногун дошта бошад ва бо роҳҳои гуногун ҷуброн карда шавад. Ҷустуҷӯи вариантҳое, ки хавфро комилан аз байн мебардорад ва натиҷаи муайяни молиявиро пешакӣ қафолат медиҳад, хеле соддалавҳӣ аст.

Хавф ин эҳтимолият, дурусттараш таҳдиди аз даст додани як қисми захираҳои бонк, аз даст додани даромад ё хароҷоти иловагӣ дар натиҷаи амалиёти муайяни молиявӣ мебошад.

Хавфи бонкӣ хусусияти вазъияти ғаъолияти бонк буда, номуайянии натиҷаи онро инъикос намуда, эҳтимоли дуршавии натиҷаи воқеиро аз нақшаи пешбинишуда тавсиф мекунад [3].

Мукамалтарин таърифи хавфи бонкӣ ҳамчун эҳтимолият ё таҳдиди аз даст додани як қисми захираҳои бонкӣ, ба вучуд омадани талафот, камомади даромад ё иҷрои хароҷоти ғайриҷашмдошт дар натиҷаи амалиёти муайяни молиявӣ нисбат ба нақшаи пешбинишуда мебошад. Хавфҳои бонкӣ бо тамоми намудҳои даромади пешбинишаванда барои ҳама намудҳои амалиёти ғаъол ва ғайриғаъол алоқаманд мебошанд. Бонкҳо ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки хавфро ҳадди ақал кам кунанд ва ғоидаро ба ҳадди аксар расонанд.

Муҳити тағйирёбандае, ки бонкҳо дар он ғаъолият мекунанд, ба онҳо имкониятҳои зиёд фароҳам меоранд, вале дар айни замон онҳоро ба хатарҳои мураккаб ва гуногунҷабҳа дучор мегардонад, ки равишҳои анъанавии идоракунии бонкиро зерӣ шубҳа мегузоранд. Бонкҳо барои дар муҳити бозор ғаъолият карда тавоништан, рақобати байналмилалиро паси сар кардан ва саҳм гузоштан ба рушди иқтисодии бахши хусусӣ, бояд идоракунии хавфро зуд омӯзанд ва дар амал татбиқ кунанд, то ки дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ рақобатпазир шуда тавонанд.

Дар маҷмӯъ, хавфҳои бонкӣ ба чаҳор категория тақсим мешаванд: молиявӣ, амалиётӣ, тижоратӣ ва хавфҳои ғавқулодда [1].

Бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки ғоиди бештар ба даст оранд. Аммо ин хоҳиши онҳо бо имкони талафот маҳдуд аст. Чӣ қадаре ки даромади интизорӣ баланд бошад, хавф

ҳамон қадар баландтар аст. Муносибати байни даромаднокии амалиёти бонкӣ ва хавфи онро дар шакли хеле соддашуда метавон ҳамчун муносибати мустақим ифода кард.

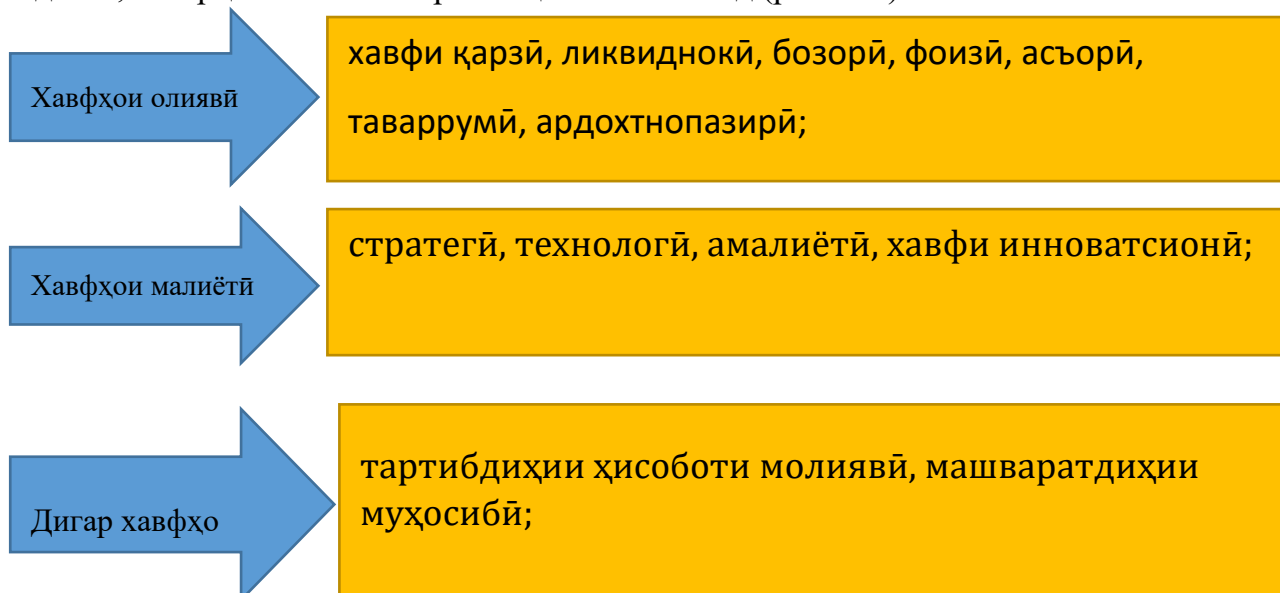
Қабули хавф асоси фаъолияти бонкӣ мебошад. Бонкҳо он вақт муваффақ мешаванд, ки хавфҳое, ки онҳо қабул мекунанд, оқилона, назоратшаванда ва дар доираи имконоти молиявӣ ва салоҳияти онҳо бошанд [2].

Хавфи бонкӣ ин эҳтимоли рух додани ҳодисаест, ки ба ғоида ё сармояи бонк таъсири манфӣ мерасонад. Хавфи бонкӣ ин хавфи аз даст додани амволи мавҷуда ё ба даст наомадани натиҷаи ба нақша гирифташуда мебошад.

Хавфи бонкӣ ин имкони (эҳтимоли) қисман ё пурра аз даст рафтани захираҳои худ, дар баъзе мавридҳо кам шудани даромад ё зиёд шудани хароҷот дар натиҷаи амалиёти муайяни молиявӣ мебошад.

Дар амалияи байналмиллалӣ шумораи зиёди таснифоти гуногуни хавфҳои бонкӣ мавҷуданд, ки дар асоси тақсимои омилҳои муайяни система ташкил карда шудаанд.

Дар амалияи байналмиллалӣ шумораи зиёди таснифоти гуногуни хавфҳои бонкӣ мавҷуданд, ки дар асоси тақсимои омилҳои муайяни система ташкил карда шудаанд. Одатан, ҳатроҳ ба се категория тақсим мешаванд (расми 1).

Расми 1. Таснифи хавфҳои бонкӣ

Хавфҳои молиявӣ. Дар низоми хавфҳои бонкӣ хавфҳои молиявӣ ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Ин хавфҳо ба тағйироти ғайричашмдошти ҳаҷм, даромаднокӣ, сохтори дорониҳо ва уҳдадорониҳо бонк оварда расонида, ба натиҷаҳои ниҳони фаъолияти бонк – нишондиҳандаҳои даромаднокӣ ва пардохтпазирӣ ва ниҳоят ба ҳаҷми сармоя таъсири бевосита мерасонанд.

Хавфҳои молиявӣ намудҳои зерини хавфҳоро дар бар мегиранд: хавфи қарзӣ, хавфи пардохтпазирӣ, хавфи бозорӣ, хавфи фоизӣ, хавфи асҷорӣ, хавфи таваррум ва хавфи муфлисшавӣ.

Хавфи қарзӣ. Қарз - пешниҳоди пул ва ё мол барои истифодаи муваққатӣ ба шахси дигар, бо шартҳои пардохти фоиз ба соҳиби қарз. Мафҳуми қарз категорияи иқтисодии арзиш, унсури ҷудонашавандаи муносибатҳои молӣ-пулӣ мебошад. Пайдоиши қарз бевосита бо соҳаи муомилот алоқаманд аст, ки дар он соҳибони молҳо ҷун соҳибмулкони бо ҳам дар рақобат қарор дошта, тайёранд ба муносибатҳои иқтисодии тарафайн шурӯъ намоянд.

Имконияти ташаккул ва рушди қарз бо гирдгардиши сармоя алоқаманд мебошад. Дар чараёни ҳаракати сармояи асосӣ ва гардон озордшавии захираҳо ба вучуд меояд. Воситаҳои меҳнат дар анди истехсолот дар муддати тӯлонӣ истифода шуда, арзиши худро тадричан ба арзиши моли тайёр мегузаронанд [8].

Дар доираи ин хавфи қарзӣ мизочон метавонад самаранок ғайолият карда, аз истифодаи он дар муассисаи қарзӣ розӣ нашавад. Қарзгиранда метавонад ин қарзи контокоррентиро дар ҳаҷми пуррааш, қисман истифода намояд ё аз истифодаи он умуман даст кашад. Вақт ва ҳаҷм, инчунин мақсади истифодаи маблағҳои қарзи контокоррентӣ аз ҷониби мизоч муайян карда мешавад.

Қарзгиранда аз қарздиҳанда вобаста буда, вале мавқеи худро дар чараёни муносибатҳои қарзӣ ҳамчун яке аз тарафҳо ё субъектҳои комилҳуқуқ устувор нигоҳ медорад ва ҳимоя мекунад. Бе қарзгиранда қарздиҳанда ғайолият карда наметавонад. Қарзгиранда на фақат қарз мегирад, балки онро ҷунон истифода мебарад, ки дар вақти мӯқарраршуда ӯҳдадориҳои қарзии худро дар назди қарздиҳанда пурра иҷро намояд. Аз ин нуқтаи назар қарзгиранда қувваи истехсоли буда, истифодаи самаранокӣ воситаҳои пулии муваққатан озод бевосита аз ӯ вобаста мебошад [5].

Хавфи ликвиднокӣ (бозоргирӣ). Ликвиднокӣ ё бозоргирӣ қобилияти бонкро барои таъмини иҷрои саривақтии ӯҳдадориҳои худ дар назар дорад.

Хавфи ликвиднокӣ ё бозоргирӣ ин хавфест, ки бонк метавонад ба таври кофӣ бозоргир ё аз ҳад зиёд бозоргир набошад. Хавфи нокифоя будани ликвиднокӣ ё бозоргирӣ ин хавфест, ки бонк наметавонад ӯҳдадориҳои худро сари вақт иҷро кунад ё ин ки ғуруши баъзе дороиҳои бонкро бо шартҳои номусоид тақозо мекунад.

Хавфи ликвиднокии ё бозоргирии зиёдати ин хавфи аз даст додани даромади бонк дар натиҷаи зиёд будани дороиҳои баландпардохт мебошад. Ба сатҳи хавфи ликвиднокӣ ё бозоргирӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, аз ҷумла:

- сифати дороиҳои бонк;
- диверсификатсияи дороиҳо;
- сиёсати ғоизии бонк ва сатҳи умумии даромаднокии амалиёти он (барои зиёд будани хароҷоти бонк аз даромади он метавонад боиси аз даст додани ликвиднокӣ ё бозоргирӣ гардад);
- маблағи асбӯрӣ, инчунин хавфҳои ғоизӣ, ки татбиқи онҳо метавонад ба беқурбшавӣ ё сатҳи нокифояи даромаднокии дороиҳои амалкунанда оварда расонад;
- устувории ӯҳдадориҳои бонкӣ;
- мутобиқати шартҳои ҷалби захираҳо ва ҷойгиркунии онҳо дар амалиёти ғайол;
- симои бонк, ки ба он имкон медиҳад, ки дар ҳолати зарурӣ ба зудӣ ҷалби маблағҳои қарзии шахсони сеюм [6].

Хавфи бозорӣ. Хавфи бозорӣ ин эҳтимолияти ба бонки тичоратӣ дучор шудани зарари молиявӣ дар амалиёти тавозунӣ ва ғайритавозунӣ дар натиҷаи тағйирёбии нархҳои бозорӣ мебошад. Бонкҳо бо ду сабаб ба хатари бозорӣ дучор мешаванд. Якум, бинобар тағйирёбии ҳаҷм ва сифати сандуқи дороиҳои бонк, пеш аз ҳама сандуқи коғазҳои қиматнок. Сабаби дуюм ба арзёбии арзиши бозории воситаҳои асосии бонк марбут мебошад.

Хавфи ғоизӣ. Хавфи ғоизӣ ин хатари зарар дар натиҷаи тағйирёбии номусоиди меёрҳои ғоизӣ дар бозори пул мебошад, ки ҳангоми паст шудани маржаи ғоизӣ, то ба сифр кам шудани он ё пайдо мешавад. Татбиқи ин хавф дар натиҷаи номутобиқати байни ҳаҷми талабот ва ӯҳдадориҳои бонк бо меёри ғоизии муайян, ки мӯҳлаташон яхела аст, ба амал меояд ва таъсири он метавонад барои бонк манфӣ ё мусбат бошад.

Хавфи фоизӣ дар натиҷаи ноустувории меъёрҳои фоизӣ ба вучуд омада, падидаест, ки ҳамеша дар иқтисоди бозорӣ мавҷуд аст.

Хавфи фоизӣ бо сабабҳои гуногун рух медиҳад:

- интиҳоби нодурусти навъҳои фоизҳо (муқаррашуда, шинокунанда, пастшаванда ва ғайра);

- тағйирот дар сиёсати фоизи Бонки миллии Тоҷикистон;

- мавҷуд набудани сиёсати таҳияшудаи фоизӣ дар бонк;

- ҳатогихо дар муқаррар намудани нархи пасандозҳо ва қарзҳо;

- сабабҳои дигар.

Омилҳои дохилӣ, ки ба сатҳи хавфи фоизӣ таъсир мерасонанд, инҳоянд:

1) истифодаи бештари захираҳои кӯтоҳмуддат барои амалиёти нисбатан дарозмуддати ғаёли бонкӣ ва баръакс;

2) номувофиқати байни ӯҳдадориҳо бо меъёри муқарраршуда ва дороиҳои дорои меъёри тағйирёбанда ва баръакс;

3) намудҳои воситаҳои молиявӣ, ки бонк истифода мебарад (қарзҳо, сертификатҳо, векселҳо, вомбаргҳо);

4) шартҳои воситаҳои молиявӣ;

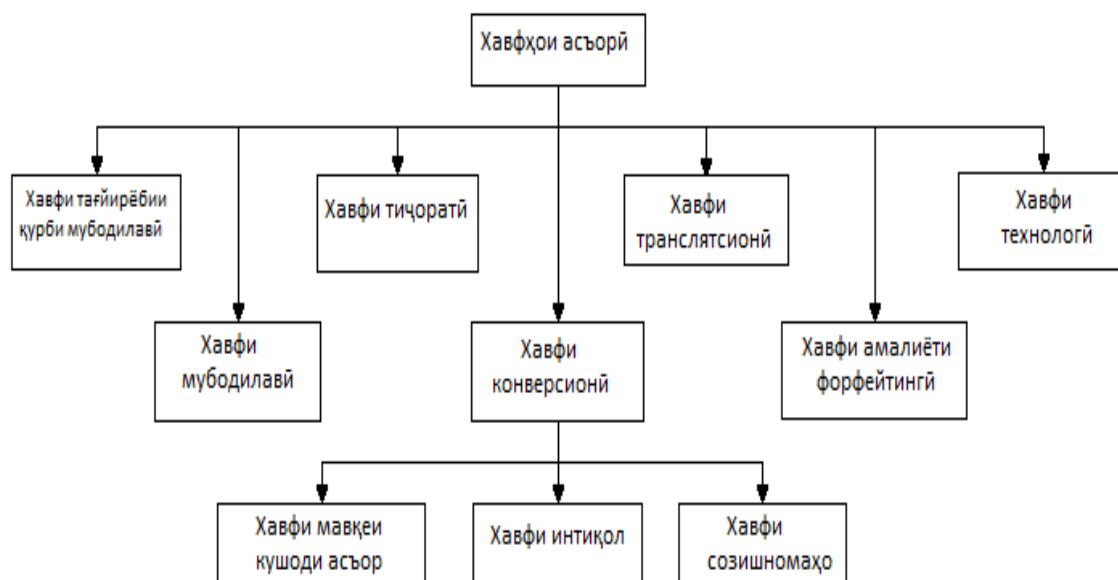
5) номувофиқ будани сиёсати қарзии бонк оид ба амалиёти ғаёл ва пасивӣ;

6) симои эмитенти коғазҳои қиматнок [9].

Хавфи асёрӣ. Хавфи асёрӣ хавфи талафоти асёрӣ мебошад, ки бо тағйирёбии қурби асёри хориҷӣ нисбат ба пули милли ҳангоми анҷом додани савдои хориҷӣ, муомилоти қарзӣ ва асёрӣ, амалиёт дар биржаҳои фондӣ ва асёрӣ алоқаманд аст.

Хавфи асёрӣ як намуди хавфи молиявӣ мебошад. Ин хавфи тахминӣ аст ва метавонад ба натиҷаҳои манфӣ ва мусбат оварда расонад.

Хавфи асёрӣ ҳангоми ташаккули дороиҳо ва ҷалби манбаъҳои маблағгузорӣ бо истифода аз асёри хориҷӣ ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, хавфи асёрӣ дар ҳама амалиёти тавозунӣ ва ғайритавозунӣ бо асёри хориҷӣ мавҷуд аст. Намудҳои хавфҳои асёрӣ дар расми 2 оварда шудаанд.

Расми 2. Таснифи хавфҳои асёрӣ

Хавфи конверсионӣ бо маҳдудиятҳои гузаронидани муомилоти биржавӣ, муқаррар намудани лимити муайян ва меъёри қоидаҳои танзимкунанда алоқаманд аст.

Хавфҳои тичоратӣ аз нотавазони қарздор барои пардохтани ӯҳдадорихои худ дар натиҷаи тағирёбии вазъи молиявии мавзуи муомилот ё мушкилот дар муҳити байналмилалӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳамин тавр, мавриди зикр аст, ки қурби асъор мустақиман аз тағирёбии қурби асъор бо мурури замон вобаста аст. Ба қурби асъор тамоилҳои рушди иқтисодиёти мамлакат ва масъалаҳои гуногуни сиёсӣ аз тағйир додани сиёсати танзими асъор то дараҷаи шиддати иҷтимоӣ ва хавфҳои бонкҳои тичоратӣ таъсири калон расонида метавонанд.

Бо дарназардошти ин, бояд бонкҳои тичоратӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ тамоми имкониятҳоро истифода бурда, барои кам кардани хавфҳои бонкӣ рақобатпазирии худро таъмин созад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722. - 62 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009. - №524. - 43 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» аз 16 апрели соли 2012. - №816. - 17 с.
4. Бюллетени омери бонкӣ соли 2022. - 12(327). - Душанбе: БМТ. - 98 с.
5. Дастурамали БМТ №192 «Дар бораи тартиб ва қоидаҳои анҷом додани амалиёти асъорӣ - фуруши мол, иҷрои қор ва хизматрасонӣ бо асъори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Захираи электронӣ]//www.nbt.tj
6. Ашуров Ғ.Д. Фаъолияти бонкӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе, Империял. - 2008. - 452 с.
7. Ҷӯраев Б.М. Фаъолияти бонкӣ. – Душанбе. - 2014. - 432 с.
8. Ҳаёев Қ. А. Асосҳои назариявии таъмини устувории фаъолияти бонкҳо дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ // Паёми Идоракунии давлатии АИДНПҚТ-2022-№4/2(59) саҳ. 145-150
9. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон - www.nbt.tj.
10. Сомонаи расмии ҚСП «Кафолатбонк» - www.kafolatbank.tj

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РИСКОВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

ШАРИПОВ НЕКРУЗ ГАДОМАДОВИЧ,

соискатель кафедры финансов и страхования

Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, ш. Душанбе, ул. И. Сомони,

Тел.: (+992) 949-11-11-11. E.mail; Sharipov.n1111@gmail.com

В статье рассматриваются понятие, сущность и классификация рисков коммерческого банка. Подчеркнуто, что риски возникают в деятельности каждого хозяйствующего субъекта, в том числе коммерческих банков, независимо от вида деятельности, организационно-правовой формы и срока существования на рынке и требуют анализа, контроля и поиска соответствующих решений в поле управления. Чтобы не только продолжить деятельность коммерческих банков на рынке, но и укрепить свои позиции, риск-менеджер должен своевременно выявлять и оценивать риски, а также принимать

рациональные управленческие решения по снижению уровня рисков и снижению потенциальные потери.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковские риски, кредитный риск, финансовые риски, финансовые отношения, рыночный риск, операционные риски, хозяйствующий субъект.

THEORETICAL BASIS OF COMMERCIAL BANKS RISKS AND THEIR CLASSIFICATION IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY

SHARIPOV NEKRUZ GADOMADOVICH,

applicant of the Department of Finance and Insurance Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe highway, I. Somoni street,

Tel.: (+992) 949-11-11-11. E.mail: Sharipov.n1111@gmail.com

The article deals with the concept, essence and classification of risks of a commercial bank. It is emphasized that risks arise in the activities of each business entity, including commercial banks, regardless of the type of activity, legal form and period of existence in the market and require analysis, control and search for appropriate solutions in the field of management. In order not only to continue the activities of commercial banks in the market, but also to strengthen their positions, the risk manager must identify and assess risks in a timely manner, as well as make rational management decisions to reduce the level of risks and reduce potential losses.

Key words: commercial banks, banking risks, credit risk, financial risks, financial relations, market risk, operational risks, business entity.

Муқарриз: Олимов С., дотсенти кафедраи
менеджменти АИДНПҚТ

ТДУ:351.712

**ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА БАҲШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ
САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ ИМКОНИЯТҲОИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ ВА
БИЗНЕС**

НУРОВ НУСРАТУЛЛО ҚУДРАТУЛЛОЕВИЧ,

устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ.
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбд 48/5
E-mail:nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел. 988810148

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ, тамоюлҳо ва дурнамои рушди ҳамкориҳои давлатӣ ва баҳши хусусӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки рушди иқтисодиёт дар шароити муносири муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба рушди ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ алоқаманд мебошад. Фаъолияти самараноки ин ҳамкориҳо дар шакли муҳити муайяни институтсионалӣ ва сохтори муносибатҳо зоҳир шуда, соҳаҳо ва баҳшҳои гуногунро дар бар мегирад. Ин ҳамкориҳо бо ташаббуси давлат ва баҳши хусусӣ оғоз гадид, ба манфиати ҳарду ҷониб ва дар умум ҷомеа арзёбӣ мегардад. Мақсади асосии он баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳо ва қонеъсозии талаботи ҷамъиятӣ мебошад, ки ин дар навбати худ ба даст овардани фоидаҳо таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: давлат, танзим, иқтисодиёт, соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ, шарикӣ, хизматрасонӣ, самаранокӣ, рақобат, озоди иқтисодӣ, баҳши хусусӣ.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ яке аз омилҳои таъминкунандаи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Ҳарду ҷониб дорои мақсадҳо, манфиатҳо ва имконоти гуногун мебошанд, ки бо мутаҳид намудани ин имконияту шароитҳо барои расидан ба як натиҷаи умумӣ, ки рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва дар умум зиндагии шоистаи шаҳрвандон мебошад, ба натиҷаи дилхоҳ ноил мегарданд.

Дар ин ҳамкорӣ давлат нақши калидӣ дошта, ҷиҳати расидан ба натиҷаи баланди самаранок шароити мусоид фароҳам меорад.

Ҳадафи асосии ҳамкорӣ давлат ва баҳши хусусӣ ин амалигардонии стратегияву барномаҳои соҳавии давлатӣ ҷиҳати баланд бардоштани нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандон мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои рушди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Ин масъала дар стратегия ва барномаҳои соҳавии давлатӣ, адабиётҳо ва рисолаҳои илмӣ ва дигар сарчашмаҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Мақсади мақола – омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ амалии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ва дурнамои рушди он дар шароити иқтисоди бозорӣ ва ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

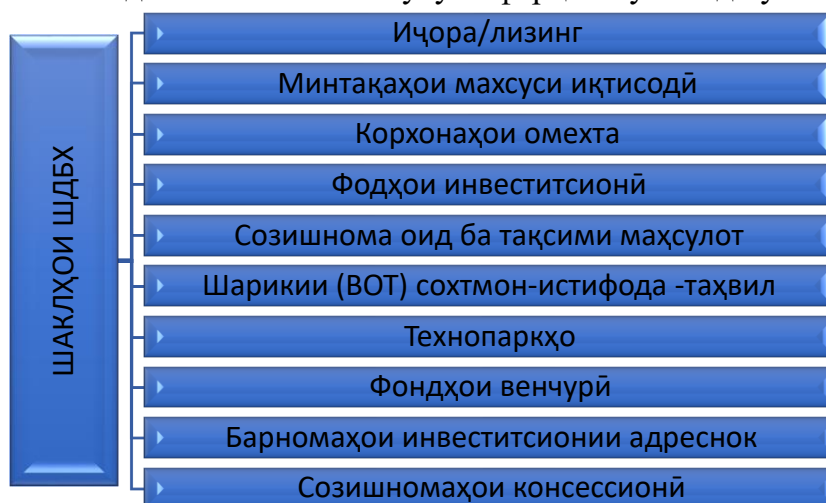
Муҳтавои асосии мавод. Дар саросари ҷаҳон соҳаҳое, ки моликиятшон давлатӣ буд ва аз ҷониби давлат сармоягузорӣ, идора ва назорат мешуданд махсусан неругоҳҳои барқӣ, роҳҳои оҳан ва автомобилгард, инфрасохтори иҷтимоӣ, фурудгоҳҳо бандарҳо ва амсоли инҳо дигаргуниҳои назарраси институтсионалӣ ба амал омаданд. Ҳукумат иншоотҳои ин соҳаҳоро барои истифодаи муваққатии дарозмуддат ва миёнамӯҳлат ба баҳши хусусӣ бо нигоҳдошти ҳуқуқи танзим ва назорати фаъолияти онҳо медиҳад. Маврид ба зикр аст, ки имрӯзҳо масоили таъмини

босуръати рушди устувор ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии давлатӣ бе иштироки соҳибкорон ва махсусан шарикии манфиатдори давлатӣ ва бахши хусусӣ ғайриимкон аст.

Он стратегия ва барномаҳое, ки танҳо ба истифодаи маблағҳои буҷетӣ нигаронида шудаанд, ба мақомоти давлатӣ имкон намедихад, ки лоиҳаҳои азими стратегиро амалӣ кунанд, ки онҳо дар заминаи рақобатпазирии баланди кишвар қарор доранд. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз воситаҳои муҳим ва дар айни замон зарурӣ эътирофшудаи чунин маблағгузориҳо мебошанд. Бояд таъкид кард, ки дар фаҳмиши муосир шарикии давлат ва бахши хусусӣ иттиҳоди институтсионалӣ ва ташкилии давлат ва бахши хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун «ҳамкории шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар мӯҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» [6] арзёбӣ гаштааст. Чун қоида, ҳар як шарикӣ муваққатӣ аст, зеро он барои як давраи муайян барои татбиқи лоиҳаи мушаххас таъсис дода мешавад ва пас аз татбиқ ва баанҷомрасии мӯҳлати шартнома он мавҷудияти худро қатъ мекунад. Шарикии инкишофёбанда, бар хилофи муносибатҳои анъанавӣ, моделҳои асосии маблағгузорӣ, муносибатҳои моликият ва усулҳои идоракуниро эҷод мекунад.

Моделҳо ва сохтори ҳуди шарикии давлат ва бахши хусусӣ низ дар навбати худ хеле гуногунанд, вале онҳо бо баъзе хусусиятҳои хоҳе муттаҳид мешаванд, ки шарикиро ба категорияи мустақили иқтисодӣ ҷудо кардан мумкин аст. Шарикӣ ҳамчун ҳамкории расмӣ сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ, ки махсус барои мақсадҳои муайян ва дар асоси созишномаҳои дахлдори тарафҳо таъсис дода шудааст, сохта мешавад хусусӣ [8]. Таҷрибаи кишварҳои дорои иқтисоди бозории мутараққӣ ва пешрафта хусусиятҳои асосии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, ки ин лоиҳаҳои аз дигар шаклҳои муносибатҳои байни давлат ва бахши хусусӣ фарқ мекунонад чунинанд:

Расми 1. Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои омухташуда. Шаклҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

Стратегияи муносиби давлат дар бозор барои фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз он иборат аст, ки ҳавасмандгардонии шароити мусоиди зиндагӣ барои кишварҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фаъол, мусоидат ба ташаккули синфи миёна, ҳамзамон дастгирии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазирӣ аҳоли ва дар ин робита паст кардани сатҳи камбизоатӣ

мебошад. Қобили қайд аст, ки Ҳукумати мамлакат чиҳати рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ба давлати содиркунанда табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста талош мекунад. Зимни ироаи Паёми соли 2022 Сарвари давлат ба сохторҳои дахлдор супориш доданд, ки «ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи мустақим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад»[3]. Дар робита ба ин, чиҳати дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва махсусан соҳибкоруни сармоягузoron аз тарафи Ҳукумати мамлакат пайваста дастгириҳо сурат мегирад. Аз ҷумла, зимни ироаи Паём Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2024 пешниҳод намуданд, ки «...бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (ба истиснои санҷишҳои мақомоти андоз) то 1-уми январи соли 2027-ум мораторий эълон карда шавад».[1]

Чуноне ки қаблан зикр гардид, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз рӯйи моҳияти иқтисодии худ ҳамчун механизми ҳамкориҳои мутақобилаи муносибатҳои иқтисодии байни ҳукумат ва бахши хусусӣ бо мақсади таҳияи банақшагирии маблағгузории сохтмон ва истифодаи объектҳои инфрасохторӣ мебошад. Аз ин лиҳоз шарикӣ давлат ва бахши хусусиро метавон ҳамчун шарикӣ дарозмуддат тавсиф кард, ки ба иштироки шарикӣ хусусӣ бо мақсади ҷалби манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва ноил шудан ба иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои инфрасохторӣ нигаронида шудааст. Ҳадафи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз чиҳати рушди инфрасохтор ба манфиати ҷомеа тавассути ҳамгирии захираҳо ва таҷрибаи ҳарду тараф, татбиқи лоиҳаҳои аз чиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок бо ҳароҷоти ва хатарҳои камтарин, инчунин бо шартҳои пешниҳоди хизматрасонии босифат ба субъектҳои хоҷагидор ва махсусан аҳоли иборат аст. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ роҳи сифатан нав ва самараноки ҷалби сармоягузорӣ мебошад. Зеро, шарикӣ ин намуд на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки инфрасохтори аз чиҳати иҷтимоӣ муҳимро инкишоф медиҳад.

Яке аз мушкилоти асосии барои мақомоти давлатӣ дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ маҳдуд будани маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки он барои маблағгузории пурраи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ғайриимкон аст. Ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ ба давлат имкон медиҳад, ки барои сохтмон ва истифодабарии объектҳо, ба монанди роҳҳо, пулҳо, беморхона, мактабҳо, низоми обтаъминкунӣ ва дигар объектҳои муҳим сармояи хусусиро ҷалб намояд. Дар навбати худ ба сабук гадидани сарбории молиявии буҷети давлатӣ, ҳамзамон ташкили шароит барои бештар ва босифати қабул ва иҷрои қарорҳои идоракунӣ мегардад.

Қобили зикр аст, ки Ҳукумати мамлакат аз рузҳои аввали соҳибистиклолӣ чиҳати таъмини иқонияту шароити мусоид ба соҳибкоруни сармоягузoron, махсусан ба соҳибкоруни сармоягузoron ватанӣ чораҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодаанд. Аз ҷумла «... Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба сарватмандоне, ки пасандозҳои зиёди худро дар бонкҳои хориҷӣ нигоҳ медоранд, пешниҳод намуд, ки маблағҳояшонро ба бонкҳои Тоҷикистон интиқол диҳанд ва изҳор дошт, ки пасандозҳои пулии аз бонкҳои хориҷӣ ба бонкҳои Тоҷикистон воридшаванда дар як мӯҳлати муайян аз андозбандӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ барои интиқол ва нигоҳдорӣ озод карда шуда, қонунигашта шумурда мешаванд ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

супориш дод, ки барои амалӣ намудани ин тадбир санади зарурӣ таҳия ва пешниҳод намояд».[4]

Дар чаласаи нахустини Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Шурои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ Эмомалӣ Раҳмон изҳори умеду боварӣ намуд, ки бо фаъол гаштани ин Шуро ва ба машварат бо ҳукумат ҷалб шудани ҳуди соҳибкорон ва созмонҳои мададрасон баҳри расидан ба ҳадафҳои муайяншуда ва таъмин кардани пешрафту тараққиёти бештари иқтисоди кишвар натиҷаҳои дилхоҳ ба даст меоянд». [5]

Бояд қайд намуд, ки сармоягузориҳо асоси фаъолияти иқтисодии корхонаҳои давлатию хусусӣ дар шароити навсозии иқтисоди миллӣ мебошанд. Сармоягузориҳои мақсаднок як қатор проблемаҳои иқтисодиро дар сатҳҳои макро ва микроиқтисод ҳал намуда, барои ислоҳот ва бозсозии сохтори иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

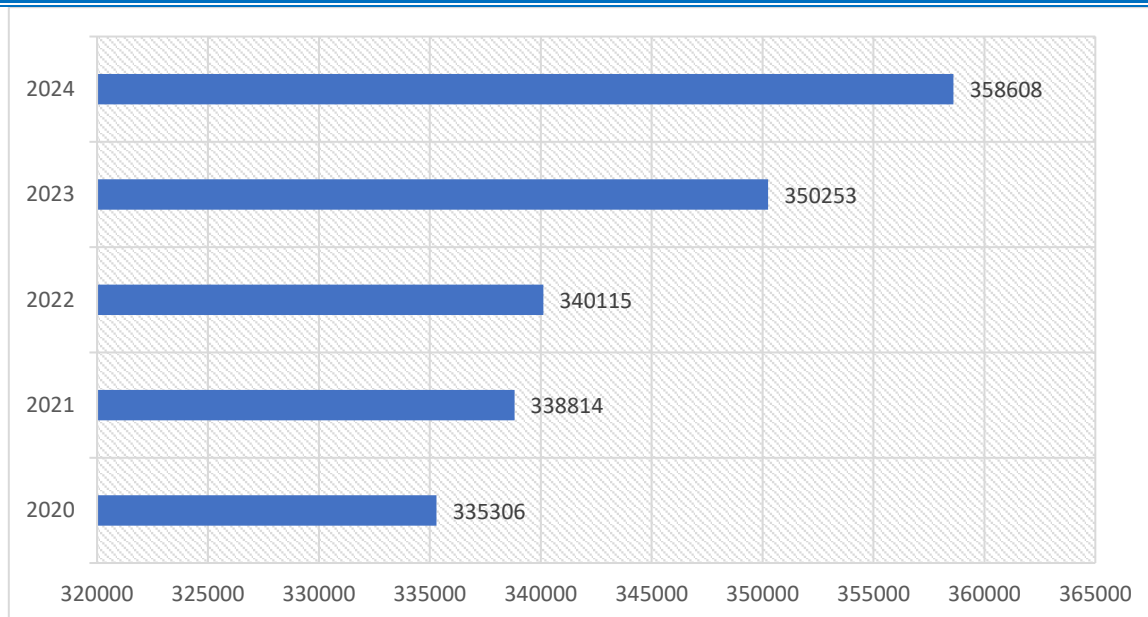
Дар шароити муосир бозори молиявӣ, ки дар тақсимои маблағҳо байни субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ миёнарав мебошад, иштирокчиҳои асосии ҷалби маблағ ва маблағгузори сармоягузориҳо ба сектори воқеии иқтисодиёт мегардад. Дар баробари ин, дар бозори молиявӣ ширкат метавонад захираҳои молиявиро танҳо бо шартҳои пайдо кунад, ки дар айни замон аксарияти амалиёти молиявӣ анҷом дода мешаванд ва танҳо аз ҳамаи манбаъҳои, ки маҳдудиятҳои сармоягузориҳои барои корхона мавҷудбударо қонеъ мекунанд дарёбад.

Сармоягузориҳо дар иқтисодиёти муосир нақши калидӣ доранд ва омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ мебошанд. Нақши махсуси сармоягузорӣ дар табиқ додани маблағҳои давлатии субъектҳои хоҷагидор ва шахрвандони алоҳида ба тақрористеҳсоли оддӣ ва васеи арзишҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, ки афзоиши неқӯаҳволии миллиро таъмин мекунанд, мебошад. Фаъолияти сармоягузорӣ раванди мураккаби бисёрҷанбаест, ки фаҳмиши назариявии бисёр мафҳумҳо, муқаррарот ва ҳулосаҳоро талаб мекунанд.

Раванди сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» муайян менамояд.

Қонуни мазкур муносибатҳои вобаста ба сармоягузорӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодии фаъолгардонӣ, ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии сармоягузориҳо бо роҳи пешниҳоди низоми ҳуқуқии одилона, баробар ва кафолати ҳимояи ҳуқуқи сармоягузорон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. [7]

Имрӯз дар Тоҷикистон барои соҳибкорон ва сармоягузорон тамоми шароит муҳайё шудааст. Ин боис гаштааст, ки саҳми соҳибкорон ва сармоягузорон ҷиҳати сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёт назарас арзёбӣ мегадад. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар панҷ соли охир руз аз руз рӯ ба афзоиш аст (Диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар панҷ соли охир (январ-июни соли 2024) [9]

Аз маълумотҳои оморӣ дар боло овардашуда низ маълум мегардад, шумораи субъектҳои фаъолияткунанда дар давраи аз соли 2020-2024 аз 304041 ҳазори соли 2020 ба 324186 ҳазори соли 2024 расидааст. Яъне дар ин давра шумораи субъектҳои хоҷагидор дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 20145 адад зиёд мебошад. Ин делели муҳайё будани шароити мусоид барои соҳибкорон ва сармоягузoron мебошад.

Дар тули солҳои соҳибистиклолӣ саҳми баҳши хусусӣ дар бунёду ба истифодадихии объектҳои инфрасохторӣ ва махсусан дар сохмони роҳу купрукҳо бориз арзёбӣ мегардад. Ин нуқтаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ соли 2023 мусбӣ арзёбӣ намуданд. Аз ҷумла, иброз намуданд, ки: «Қобили зикр аст, ки солҳои охир сохтмон ва ба истифода додани роҳҳои маҳаллӣ вусъати тоза гирифта, танҳо дар соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ, хусусан, бо саҳми соҳибкорону шахсони саховатпеша ба маблағи зиёда аз 300 миллион сомонӣ қариб 1000 километр роҳҳои маҳаллӣ таҷдид гардида, бунёду азнавсозии 41 пул ба анҷом расидааст» [2].

Имрӯз бо мақсади рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, соҳибкориву сармоягузорӣ ва баррасии мунтазами масъалаҳои соҳа дар бисёре аз шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ шуроҳои машваратӣ чиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ амал намуда истодааст.

Низомии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ яке аз унсурҳои бунёдии фаъолияти ҳар як ҷомеаи муосир мебошад. Дар амал ин низом дар шакли муҳити муайяни институтсионалӣ ва сохтори муносибатҳо зоҳир шуда, фаъолиятҳои гуногунро дар бар мегирад. Татбиқи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ба андешаи мо, имкон медиҳад, ки чунин вазифаҳои муҳим амалӣ гарданд, аз ҷумла:

- ✓ баланд бардоштани самаранокӣ ҳамкорӣ байни давлат ва баҳши хусусӣ;
- ✓ самаранок истифода бурдани захираҳои имкониятҳои давлатӣ дар иқтисодиёт;
- ✓ истифодаи самаранок вазифаҳои иқтисодии давлатӣ;
- ✓ ҷалби сармоя ба иқтисодиёт;
- ✓ касбият дар татбиқи лоиҳаҳои иқтисодӣ;
- ✓ мутобиқсозии манфиатҳои давлат, соҳибкорӣ ва ҷомеа.

Ҳамин тарик, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ як роҳ ва равиши сифатан нав ва дар айни замон механизм ва омилҳои самараноки ҷалби сармоя ба объектҳои инфрасохторӣ мебошад. Зеро ин шакли ҳамкориҳо на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба рушди инфрасохтори муҳимми иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои замонавӣ низ мусоидат мекунад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе -2024
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» Душанбе-28.12.2023.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе -2022].
4. Мулоқот бо соҳибкорони мамлакат 15.01.2010. шаҳри Душанбе <https://president.tj/event/meetings/1924> (санаи муроҷиат 13.03.2025)
5. Иштирок дар маҷлиси нахустини Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои инвеститсионӣ (санаи муроҷиат 13.03.2025)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» 28-уми декабри соли 2012. №907
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 12 майи соли 2007 № 260
8. А. М. Губернаторов модели и формы государственно-частного партнерства: теоретический обзор и анализ// Вестник Алтайской академии экономики и права. № 9 2024 Часть 1].
9. <https://investcom.tj/sohibkori/indicators/514-nishondiandaoi-rushdi-soibkor-va-bahshi-husus.html>

СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО СЕКТОРА КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ФАКТОР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА

НУРОВ НУСРАТУЛЛО КУДРАТУЛЛОЕВИЧ,

международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбда 48/5

E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел.988810148

В статье рассматриваются теоретические аспекты, тенденции и перспективы развития сотрудничества государственного и частного секторов. Отмечается, что развитие экономики в современных условиях рыночных отношений связано с развитием сотрудничества государства и частного сектора в сфере бизнеса и инвестиций. Эффективное функционирование этих коопераций проявляется в форме определенной институциональной среды и структуры отношений и охватывает различные области и отрасли. Это сотрудничество инициируется правительством и частным сектором и оценивается на благо обеих сторон и общества в целом. Его основная цель – повышение качества услуг и удовлетворение общественных нужд, что, в свою очередь, обеспечивает получение прибыли.

Ключевые слова: правительство, регулирование, экономика, предпринимательство, инвестиции, экономическое развитие, партнёрство, сервис, эффективность, конкуренция, экономическая свобода, частный сектор.

COOPERATION BETWEEN THE PUBLIC AND PRIVATE SECTORS AS AN EFFECTIVE FACTOR IN USING ECONOMIC OPPORTUNITIES OF THE STATE AND BUSINESS.

NUROV NUSRATULLO QUDRATULLOEVIH,

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Senior Lecturer of the
Department of State and Local Government

Address: 734055, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Borbda avenue 48/5

E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Tel.988810148

The article examines theoretical aspects, trends and prospects for the development of cooperation between the public and private sectors. It is noted that the development of the economy in modern conditions of market relations is associated with the development of cooperation between the state and the private sector in the field of business and investment. The effective functioning of these cooperations is manifested in the form of a certain institutional environment and structure of relations and covers various areas and industries. This cooperation is initiated by the government and the private sector and is assessed for the benefit of both parties and society as a whole. Its main goal is to improve the quality of services and meet public needs, which, in turn, ensures profit.

Keywords: government, regulation, economy, entrepreneurship, investment, economic development, partnership, service, efficiency, competition, economic freedom, private sector..

Муқарриз: Машокиров Ҷ.Н., дотсенти
кафедрои бизнес, сайёҳӣ ва меҳмоннавозии
ДБССТ

**БАРРАСӢ ВА ТАҲЛИЛИ ТАМОӢУЛИ РУШДИ НИЗОМИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ОЛИМБЕКЗОДА ФАҲРИЯ ОЛИМБЕК,

ассистенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Рудаки 17.

Дар мақола яке аз масоили дар шароити муосир мубрам мавриди баррасӣ ва омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф низоми хизматрасониҳои бонкиро таҳқиқ намуда, паҳлуҳои мухталифи онро баррасӣ ва таҳлил намудааст. Дар рафти таҳқиқ мушаххас карда шудааст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ қараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаро гирифта, мукамалгардонии он метавонад, ки фаъолияти самаранокӣ бонкро таъмин намояд. Инчунин дар мақола муаллиф муоҳияти истилоҳҳои хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкиро вобаста ба тақвияти минбаъдаи онҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ пажӯҳиш намуда, андешаҳои худро марбут ба вазъи рушди муосири он иброз намудааст.

Дар маҷмӯъ, мақола фарогири ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ҳолати муосир ва имкониятҳои рушди минбаъдаи онро баҳогузорӣ намудааст илова ба ин, муаллиф вобаста ба тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳодҳои муфид тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар низоми бонкӣ аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: бонкҳо, низоми бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, менеҷменти бонкӣ, сифати хизматрасониҳо, сармояи бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосолави бонкӣ.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз солҳои соҳибистиклолӣ дар раванди рушд қарор гирифта, сохтори институтсионалии он давра ба давра таҳким ёфтааст. Бо густариши муносибатҳои иқтисодӣ, васеъгардии доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, таҳкими талаботи муштариён ва вусъатёбии сатҳи рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарурияти тақмили низоми пешниҳоди хизматрасониҳо, махсусан мукамалгардонии усулҳои дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ пеш омад. Хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ дорои сохтори мураккаб буда, унсурҳои мухталифро дар худ инъикос менамояд. Фаъолияти самаранок ва ҳадафмандонаи сохтори институтсионалии низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки ҳамчун механизми асосии таҳриқдиҳандаи низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ гардида, иҷроиши саривақтии амалиёти молиявиро заминагузорӣ менамояд, ки ин амал дар навбати худ на танҳо муштариёро саривақт бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин месозад, балки суръати гардиши пулиро вусъат бахшида, занҷираи истеҳсолотро бо низоми пулиро қарзӣ мепайвандад.

Хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун низоми дорои сохтори мушаххас ва таркибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз солҳои соҳибистиклолӣ ташкил гардида, ҳамчун субъекти муҳими иқтисодӣ давра ба давра ташаккул ёфтааст. Дар ин давра, ки иқтисодиёти бозори ҳамчун падидаи нав ворида иқтисодиёти Тоҷикистон гардид, мушкилоти зиёдеро ба бор овард. Муътадил гардонидани раванди рушди иқтисодиёт, роҳандозии сиёсати пулиро қарзӣ, амалисозии сиёсати фискалӣ, татбиқи истеҳсолот ва ба ҳам пайваست гардонидани занҷираи иқтисодӣ, ки иқтисодиёт тибқи нақшаи мушаххас пеш равад, аз вазифаҳои муҳими давлат ва ҳукумати кишвар маҳсуб меёфт [3, с.127].

Бо қабули қарорҳои мушаххас, ки дар сарғаҳи он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон меистоданд, имконият фароҳам омад, ки ин мушкилот аз байн бурда шавад ва низоми иқтисодӣ зина ба зина рушд кунад [4,с.43]. Яъне бо қабули барномаҳои давлатӣ, стратегияҳои гуногуни иқтисодӣ ва тарҳрезии сиёсати самаранокӣ иқтисодӣ-иқтисомӣ на танҳо низоми бонкӣ рушд ёфт, инчунин бозорҳои молиявӣ пешрафт гардида, низоми иқтисодӣ ба раванди суботи доимӣ гузашт, ки дар ин замина низоми хизматрасониҳои бонкӣ низ тараққӣ ёфтанд.

Пас аз қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳову стратегияҳои соҳавӣ низоми хизматрасониҳои бонкӣ рушд карда, заминаи фаъолияти самаранок фароҳам карда шуд. Махсусан, ҷиҳати рушди низоми бонкӣ, таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва ташкили низоми пурсамари хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина ташкил намудаи ғазои мусоиди дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ соли 2009 “Стратегияи рушди низоми бонкии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015” қабул карда шуд [10]. Стратегияи қабулгардида имкон дод, ки дар давоми солҳои 2010-2015 рушди босуботи низоми бонкӣ ба роҳ монда шуда, имкониятҳои молиявии низоми бонкӣ тақвият ёбад. Зеро дар ин давра, яъне дар давоми солҳои 2012-2015 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ, ба андозаи 2,1 маротиба зиёдшавӣ дида мешавад [10]. Яъне давра ба давра иҷроиши барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ имкон доданд, ки сифати дороиҳои бо ҳавф баркашидашудаи низоми бонкӣ хуб гардида, ҳаҷми дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ афзуд, ки ин барои фаъолияти густурдаи низоми бонкӣ ва таҳкимёбии низоми хизматрасониҳо заминаи мусоидро фароҳам овард. Дар ин росто, низоми қонунгузориҳои соҳаи бонкӣ низ тақмил дода шуд ва ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” тағйироту иловаҳо ворид гардиданд, ки раванди рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро тақвият бахшиданд. Дар ин раванд, қабули “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2025” ва “Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026” нақши низоми бонкиро дар иқтисодиёт тақмил дода, аҳамияти иқтисодии онро тақвият бахшиданд. Қабули як қатор санадҳои стратегӣ дар самти низоми бонкӣ гувоҳи он аст, ки пешрафти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ва рушди иқтисоди воқеӣ аз тақмилёбии низоми бонкӣ ва тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобастагии зиёд дорад.

Ҳамин тариқ, низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи асосии низоми молиявӣ дар асоси пешрафти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ташаккул ёфта, тараққӣ ёфтааст, ки дар шароити муосир дорои сохтор ва таркиби мушаххас мебошад (расми 1).

Расми 7. Институтҳои таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5]

Дар робита ба сохтори таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар расми 1 оварда шудааст, қайд намудан мумкин аст, ки дар сархати ин сохтор бонкҳои тиҷоратӣ қарор мегиранд, зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи бонкҳои тиҷоратӣ нисбат ба дигар институтҳои молиявии кишвар тақвиятёфта аст ва ҳиссаи зиёди дороиҳои низоми бонкӣ (83,2%-и дороиҳои низоми бонкӣ дар соли 2024) дар идораи бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Илова ба ин дар қараёни пешниҳоди хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ низ мавқеи бонкҳои тиҷоратӣ устувор ва аввалиндараҷа дониста мешавад. Зеро танҳо дар соли 2024 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 15 бонки тиҷоратӣ бо 344 адад филиал ва 1235 марказҳои хизматрасонии бонкӣ ба аҳоли маҳсулотҳои бонкиро пешкаш намудаанд, ки аз мавқеи калидии ин бонкҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ гувоҳӣ медиҳад. Инчунин, ба сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ташкилотҳои маблағгузории хурд, фондҳои қарзӣ, ассотсиатсияҳои гуногунсатҳ шомиланд, ки маҷмӯан ин қараёно ба роҳ мондаанд. Дар ин сохтор метавон, ки Бонки миллии Тоҷикистонро шомил намоем, вале ин бонк, ки маҳсулотҳои бонкиро ба муштариён пешниҳод намекунад ва ҳамчун танзимгари фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ амал менамояд, дар ин сохтор ҷойдихии он қобили қабул нест. Зеро Бонки миллии Тоҷикистон қараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзиро танзим намуда, раванди фаъолияти самаранок ва доимоамалкунандаи низоми хизматрасониҳои бонкиро назорат менамояд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2011-2024 сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ғайридинамикӣ рушд ёфта, вобаста ба омилҳо, бухронҳо ва дигар таъсирот шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар солҳои гуногун тағйир ёфтааст. Албатта, шумораи ташкилотҳои қарзӣ, ки нишондиҳандаи асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбанд, дар афзоишҳои доираи маҳсулотҳои бонкӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифати

бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ нақши муҳим дорад. Маълум аст, ки афзоишҳои шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз як тараф агар ба васеъшавии доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ замина гузорад, аз ҷониби дигар метавонад, ки дастрасии аҳолиро ба кулли маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ амалан иҷро намояд (диагр.1).

Диаграммаи 1. Шумораи ташкилотҳои қарзии низоми бонкӣ дар давоми солҳои 2011-2024

Сарчашма: Бюллетени омили БМТ – 2019. – № 12 (293); 2020. – № 12 (305); 2021. – № 12 (316); 2022. – № 12 (329); 2024. – № 12 (327).

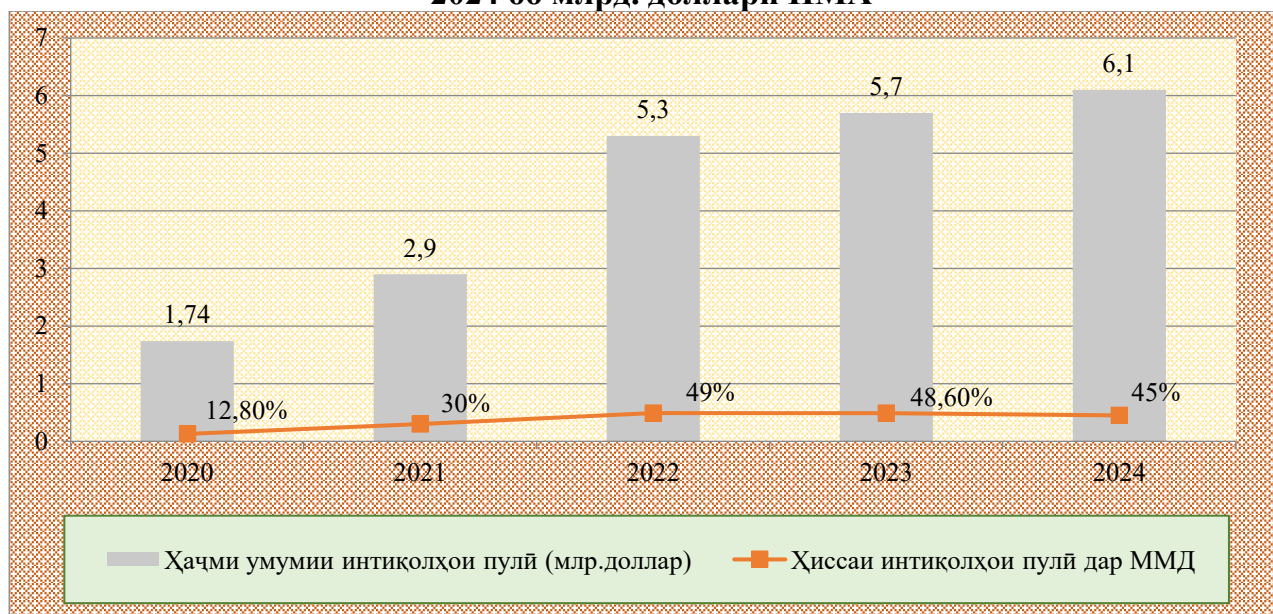
Вобаста ба маълумоти диаграммаи 1 қайд намудан мумкин аст, ки дар давоми солҳои 2011-2024 шумораи ташкилотҳои қарзӣ, ки ҳамчун субъектҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ амал менамоянд, дар ин давра рушди устувор надошанд.

Масалан, агар дар соли 2011 шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯъан ба 140 адад мерасид, пас ин шумора дар соли 2012 то ба 143 расидааст, ки дар давраи таҳлилӣ нишондиҳандаи аз ҳама баланд мебошад. Баъдан дар давоми солҳои минбаъда шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар ба таври назаррас поён рафтааст. Агар дар соли 2014 шумораи ташкилотҳои қарзӣ 139 ададро ташкил намуда бошад, баъдан дар соли 2015 ин нишондиҳанда 15 адад кам гардида, то 124 адад расид, ки ин тамоюл дар давоми солҳои минбаъда низ рӯй ба коҳишҳои ниҳода дар соли 2024 то ба 65 адад расид, ки нисбат ба соли 2011 то ба 78 адад коҳишҳои ва ё 2,2 маротиба камшавӣ дида мешавад. Коҳишҳои назарраси шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба раванди дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонида, метавонад, ки доираи истифодаи маҳсулотҳои бонкиро маҳдуд созад, ки дар натиҷа, фаъолияти низоми хизматрасониҳо ғайрисамаранок роҳадозӣ мегардад. Масъалаи дигар, ки дар ин самт метавонад нақши муассир дошта бошад, ин шиддатҳои равандҳои рақобати ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ карда мешавад. Бо таҳрики рақобатнокӣ ва пурзӯргардии меъёрҳои пруденсиалӣ аз ҷониби БМТ шумораи ташкилотҳои қарзӣ метавонад коҳиш ёфта, муфлисшавии онҳо зиёд шавад. Инчунин ин чараёнро ҳамчун гузариш аз шумора ба сифат низ арзёбӣ карда мумкин аст, яъне БМТ агар сиёсати гузариш аз шумора ба сифатро пеша намуда бошад, пас дар ин ҳолат коҳишҳои шумораи ташкилотҳои қарзӣ имконпазир мебошад.

Вобаста аз ин, бояд қайд намуд, ки новобаста аз коҳишҳои шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2024 нисбати соли 2011 аини замон ташкилотҳои қарзӣ дастрасии аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодиро бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин намуда

истодаанд, вале ба андешаи мо чиҳати таъмини сатҳи рақобатпазирии баланд ва тамаркузи сармояи низоми бонкӣ, зарур аст, шумораи ташкилотҳои қарзӣ афзоиш дода шавад. Зеро ба воситаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо маҳсулотҳои бонкӣ ба аҳоли дастрас мегардад, балкӣ чиҳати пешниҳоди маблағҳои интиқоли ба аҳоли кумак расонида, гирдгардишии сармояро таъмин менамояд. Тариқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ маблағҳои интиқоли ба субъектҳо ва дигар шахсони воқеиву ҳуқуқӣ дастрас мегардад ва ин механизм ҳатто метавонад, ки дар афзоишбӣи сандуқи пасандозии аҳоли низ таъсири мусбӣ расонад ва чараёни такрористеҳсолотро тақвият бахшад. Маълум аст, ки маблағҳои интиқоли на танҳо ҳамчун воситаи молиявӣ дар иқтисодиёт баромад менамоянд, балки истифодаи мақсадноки онҳо метавонад, ки рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла маҷмӯи маҳсулоти дохилиро таҳрик диҳад. Аз ҷониби дигар, низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба воситаи дастрасии маблағҳои интиқоли ба аҳоли аз лаппишҳои қурби пешгирӣ намуда, иқтисодиётро бо асърҳои хориҷӣ таъмин менамояд. Дар ин самт, бояд пеш аз ҳама ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти густурдaro роҳадозӣ намуда, низоми такмилёфти интиқолҳои пулиро амалан татбиқ созанд (диагр.2).

Диаграммаи 2. Интиқолҳои пулӣ ва ҳиссаи онҳо дар ММД барои солҳои 2020-2024 бо млрд. доллари ИМА

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Тавозуни савдо. – [Маводи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/tj/payments_balance/trade_balance.php Санаи дастрасӣ: 24.01.2025; Маълумоти бонки марказии Русия <https://www.cbr.ru/>.

Дар асоси маълумотҳои диаграммаи 2 дарҷ намудан имконпазир аст, ки дар давоми солҳои 2020-2024 интиқоли маблағҳо аз хориҷи кишвар ба иқтисодиёти Тоҷикистон сол аз сол афзудааст. Агар дар соли 2020 ҳаҷми умумии маблағҳои интиқоли 1,74 млрд. доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас ин маблағ дар соли 2024 мубодили 6,1 млрд. доллари амрикоӣ буд, ки дар ин давра 4,36 млрд. доллар афзоишбӣи дида мешавад. Бояд қайд намуд, ки дастрасии аҳоли ба ин маблағҳо, ивазнамоии ин маблағҳо (конвертатсия) ва дигар амалиёти ба ин мансубро ташкилотҳои қарзӣ мегузаронанд, ки ба воситаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ анҷом мепазирад. Яъне тариқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ иҷро намудани интиқоли маблағҳо, чӣ интиқолҳои дохилӣ ва чӣ интиқолҳои хориҷӣ яке аз хизматрасониҳои

вижа маҳсуб меёбад ва бидуни мушкили иҷро намудани он аз ҷаъолияти самараноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ гувоҳӣ медиҳад.

Тақвият ва рушди муътадили низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи тақвияти нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ вобаста мебошад. Давра ба давра рушд ёфтани нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ва дар бародари ин устувории онҳо суботи доимии низоми хизматрасониҳои бонкӣ таъмин карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2014-2024, бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2014 (тағйирот,%)
Дороиҳо	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26307,4	22414,74	30030,66	37679,52	+2,9 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	31,22	32,57	38,51	38,86	34,28	30,80	28,41	31,87	22,66	25,94	31,76	+0,54
Дороиҳои пардохтпазир	2853	2960	4484	6482	6283	6472	6068	7916,02	7223,86	12955,86	13868,25	+4,8 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	7,04	6,49	9,26	11,90	10,28	9,40	7,84	9,59	7,30	11,19	11,69	+4,65
Қарзҳо, ҳамагӣ	7399	9661	11229	9823	8506	8677	9703	10882,50	11970,36	13577,58	17844,84	+2,4 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	18,26	21,18	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	13,18	12,10	11,73	15,04	-3,22
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4182	5087	5917	4788	5017	4828	4762	4 594,92	3961,66	3861,22	5839,25	+39,6
Қарзҳои ба таъхир афтода	673	1163	2039	3441	2014	1994	1476	1 278,76	385,05	2203,71	3022,95	+4,5 маротиба
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	204	227	276	1604	2172	2427	2232	2 672,06	771,38	542,35	318,52	+56,1
Воситаҳои асосӣ	1387	1576	1991	3176	4200	4207	4149	4 616,49	1816,40	1899,38	2233,06	+61

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ. 2025 / №2 (73)

Дигар дороиҳо	1310	1671	2316	1925	1571	1514	1652	2 150,66	2100,36	2704,99	5592,34	+4,2 м.
Уҳдадориҳо+сармоя	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26 307,44	22414,74	30030,66	37679,52	+2,9 м.
Уҳдадориҳо	10063	12508	16222	15690	15207	15287	15749	19 131,70	17339,05	23731,65	30318,83	+3,01 м.
Пасандозҳо	5519	6691	8614	8244	9283	9724	9682	11 414,22	10159,28	15507,83	19462,63	+3,5 м.
Сармоя	2590	2346	2417	5497	5725	5913	6226	7 175,74	5075,69	6299,01	7360,69	+2,8 м.
Бо % нисбат ба ММД	6,39	5,14	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05	8,69	5,13	5,44	6,20	-0,19

Сарчашма: Бюллетени омери бонкӣ, 2018 - № 12 (281) – С.77-78, 2019 - №12 (293) – С.84-85, 2020 - №12 8 (299) – С.57-58, 2021 - №12 (316) – С. 22-25, 2024 - №12 (341) – С. 23-24.

Таҳлили маълумотҳои қадвали 1 аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми қарзҳои ба иқтисолиёт рағбонагардида давра ба давра афзоиш ёфта истодааст. Соли 2014 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисоди миллӣ 7399 млн. сомони ро ташкил дода, соли 2024 маблағи 17844,84 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2014 2,4 маротиба зиёд аст. Илова ба ин, ҳаҷми пасандозҳои низоми бонкӣ низ зиёд гашта, маблағи 19462,63 млн. сомони ро ташкил кард, ки нисбати соли 2014-ум 3,5 маротиба тамоюли рушд мушоҳида мешавад. Сармоягузори низоми бонкӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар солҳои таҳлилшаванда рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Агар соли 2014 низоми бонкӣ ба маблағи 204 млн. сомони сармоягузори карда бошад, пас соли 2024 нишондиҳандаи мазкур 318,52 млн. сомони ро ташкил кард, ки дар муқоиса ба соли 2014 он ба андозаи 56,1% афзудааст. Вале дар ин давраи таҳлилии дороиҳои низоми бонкии кишвар нисбат ба ММД рушди назаррас надорад, ки албатта ба таъсири бонкҳо ба иқтисодиёт монеа эҷод мекунад. Яъне, агар дороиҳои низоми бонкӣ дар соли 2014 31,22% -и ММД-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 то ба андозаи 31,76% расидааст.

Ҷиҳати мушаххасан инъикос намудани вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ, ки яке аз субъекҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ махсуб меёбанд ва қисмати бештари аҳолиро хизматрасонӣ менамоянд, таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии ин ташкилотҳо ба мақсад мувофиқ арзёбӣ карда мешавад (қадвали 2).

Чадвали 2. Нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Номгӯи банкҳо	Пасандозҳо (млн. сом.)	Қарзҳо (млн. сомонӣ)	ROA	ROE	Меъ. Пардохтпазир ии ҷорӣ (К2.1, %)	Филиалҳо ва МХБ (миқдор)	Банк омат ҳо (шум ора)
ҚСК «Ориёнбанк»	2383,7	3498,4	2,2%	9,5%	115%	297	153
ҚСК «Бонки Эсхата»	2592,0	3136,6	3,9%	22,5 %	76%	145	257
БДА ҚТ «Амонатбанк»	5378,6	1819,0	1,7%	15,0 %	76%	623	344
ҚСП Бонки «Арванд»	266,2	897,3	2,5%	14,0 %	123%	74	18
ҚСП «Аввалин банкҳои молиявии хурд»	838,8	687,7	3,6%	17,7 %	61%	47	33
ҚСП «Спитамен Банк»	809,2	893,7	1,6%	13,6 %	73%	72	79
ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон»	1912,6	490,7	6,6%	43,3 %	79%	31	59
ҚСК «Алиф Банк»	944,5	485,5	0,0%	0,0%	52%	15	128
ҚСК «Коммерсбанк Тоҷикистон»	1329,0	622,4	2,3%	31,0 %	82%	73	120
ҚСП «Душанбе Сити Банк»	1079,4	98,3	2,8%	22,7 %	57%	14	665
КВД БССТ «Саноатсодиротбанк »	145,9	374,1	4,7%	6,4%	314%	10	12
ҚСК «Тавҳидбанк»	96,5	108,9	-2,3%	-5,6%	55,4%	38	58
Шӯъбаҳои бонки «Тичорат»-и ҚИЭ	24,3	23,4	3,6%	10,0 %	111%	-	-

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонӣ БМТ-нишондиҳандаҳои молиявии банкҳо (санаи муроҷиат 15.02.2025) ва маҷаллаи “Банкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” №4(99)-2024, с. 72-73.

Чадвали 2 инъикос мекунад, ки дар давоми соли 2024 нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои тичоратӣ устувор гардида, инфрасохтори дигари онҳо низ таҳким ёфтааст. Агар ба нишондиҳандаҳои ҚСК “Ориёнбанк” аҳамият диҳем, дидан мумкин аст, ки ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ин банк маблағи 2383,7 млн. сомони ро ташкил намудааст, ки мувофиқи чадвали таҳлилшаванда дар низоми банкӣ мавқеи 3-юмро касб менамояд. Даромаднокии дороиҳо низ дар ҚСК “Ориёнбанк” дар давоми соли 2024 устувор нигоҳ дошта шудааст ва дар охири соли 2,2%-ро ташкил медиҳад, ки баъд аз ҚСК “Бонки Эсхата” дар мақоми дуюм аст. Меъёри падохтпазирӣ ҷорӣ (К2.1) ин банк низ дар давоми соли 2024 дар сатҳи баланд қарор дорад ва 115%-ро ташкил намудааст. Нишондиҳандаҳои молиявии КВД БА ҚТ “Амонатбанк” ҳамчун бонки

давлатӣ дар давоми соли 2024 устуворӣ нишон дода, мавқеи калидро дар низоми бонкӣ касб намудааст. Бонки мазкур, ки дар низоми бонкӣ аз ҳама шумораи зиёди филиалҳоро доро мебошад, дар ин давра, сатҳи даромаднокии сармояи худро ба 15% расонида, меъёри пардохтпазирии қориро дар сатҳи 76% нигоҳ доштааст. Дар ин чараёни фаъолияти ҚСҚ “Бонк Эсхата”, ҚСП “Бонки Арванд”, ҚСП “Спитаменбонк” ва ғайраҳо низ самаранок арзёбӣ гардида, ҳамчун иштирокчиёни фаъоли низоми хизматрасонаҳои бонкӣ баромад намудаанд. Аммо, қад намудан зарур аст, ки барои тақмили низоми хизматрасониҳо ва дар маҷмӯъ таҳким бахшидани бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки сифати маҳсулотҳои пешниҳодшавада тақвият дода шуда, ҳаҷми қарзҳо ба иқтисодиёт афзояд ва нишондиҳандаҳои меъерӣ ва монанди пардохтпазирӣ, бозоргирӣ, пардохтпазирии қорӣ, сифати сандуқи қарзӣ, даромаднокии дороиҳои ва даромаднокии сармоя тақвият дода шавад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки сатҳи даромаднокии дороиҳои низоми бонк ва умуман даромаднокии сармояи ташкилотҳои қарзӣ дар кишварҳои ҳамҷавор муътадил рушд ёфта истодаанд. Масалан сатҳи даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон 4,6% ва даромаднокии сармоя бошад 32,5%-ро ташкил додааст [11]. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад даромаднокии низоми бонкӣ дар соли 2024 даромаднокии сармояи низоми бонкӣ 14,3% ва даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ 3,25%-ро ташкил додааст [12]. Меарзад қайд наем, ки таҳкими даромаднокии дороиҳои ва истифодаи мақсадноки сармоя аз ҷанбаҳои асосии фаъолияти ҳар як ташкилоти қарзии алоҳида доништа мешавад ва тақвияти он метавонад, ки рушду такомули низоми хизматрасониҳои бонкиро асос гузорад.

Таҳлилҳо инъикос мекунанд, ки дар низоми хизматрасонҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калидиро амалиёти қарзии ташкилотҳои қарзӣ ташкил медиҳанд. Яъне дар шароити муосир, маҳсулоти асосии ташкилотҳои қарзӣ ин пешниҳоди қарзҳои гуногун арзёбӣ карда мешавад. Қарзи бонкӣ на танҳо ҳамчун василаи рушди иқтисодӣ метавонад баромад намояд, балки дар таъмини фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва гирдгардиши сармоя аҳамияти муҳимми иқтисодӣ дошта, чараёнҳои таваррумиро коҳиш медиҳад ва суръати рушди иқтисодиро боло мебардорад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва нишондиҳандаҳои сифатии он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2018-2024 млн. сомонӣ)

Номгӯй	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2018 (тағйирот)
Сандуқи қарзӣ	8 307,3	8 426,4	9 447,9	10 882,5	11 649,8	13 269,6	17 473,9	+110,3%
Қарзҳои қолабӣ	4 719,5	4 989,7	6 711,6	7 702,4	9 624,6	10 471,8	14 137,3	+199,5%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	56,81	59,22	71,04	70,78	82,6	0,8	80,91	-24,1%

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ. 2025 / №2 (73)

Қарзҳои ғайриқолабӣ	557,5	819,7	269,8	234,2	433,6	1178,9	1 109,3	+98,9%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,71	9,73	2,86	2,15	3,7	0,1	6,35	-0,36%
Қарзҳои шубҳанок	537,3	250,1	41,1	946,8	255,7	106,7	739,5	-80,1
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,47	2,97	0,43	8,70	2,2	0,0	4,23	-2,24%
Қарзҳои хавфнок	349,6	458,3	157,8	634,2	37,8	41,6	293,6	-16,01%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	4,21	5,44	1,67	5,83	0,3	0,0	1,68	-2,53%
Қарзҳои безътимод	2 143,3	1 908,5	2 267,7	1 364,7	1300,2	1470,5	1 194,1	-44,2%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	25,80	22,65	24,00	12,54	11,2	0,1	6,83	-73,5

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85., 2019. - №12 (293). – С.92., 2020. -№12 6 (299). – С.65, 2021. -№12 (316). С-61, 2023. -№12 (329). С-61, 2024. -№12 (341). С-63.

Айни замон тариқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли қарзҳои гуногун бо истифода аз шакли воситаҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд, ки истифодаи мақсадноки ин захираҳои молиявӣ омилҳои пешбарандаи иқтисодиёт доништа мешавад. Аз ҷадвали 3 дида мумкин аст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба маблағи умумӣ дар соли 2024 ба соли 2018 то ба андозаи 110,3 фоиз коҳиш ёфтааст. Коҳишёбии ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаи мусбӣ буда, метавонад сифати сандуқи қарзиро хуб арзёбӣ намояд. Масалан, агар дар соли 2018 ҳиссаи қарзҳои безътимод дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ 25,8%-ро ташкил дода бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2024 то ба ҳадди 0,1% коҳиш ёфт. Яъне дар ин самт фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ самаранок аст ва аз идоракунии мақсадноки сандуқи қарзӣ гувоҳӣ медиҳад. Илова ба ин, ҳиссаи қарзҳои хавфноки низоми бонкӣ низ дар давраи таҳлилий тадриҷан кам гардидаанд, ки ин ба раванди дастрасии аҳоли ба захираҳои қарзӣ мусоидат намуда, сифати сандуқи қарзиро таҳким мебахшад. Ҳиссаи қарзҳои хавфнок дар соли 2018 маблағи 349,6 млн. сомони ро ташкил додааст, ки соли 2024 ин маблағ то 41,6 млн. сомонӣ ва ё 88,1% кам гардидааст. Қарзҳои шубҳанок низ дар давраи таҳлилий кам гардида, соли 2023 нисбат ба соли 2018 то ба андозаи 80,1% маблағи ин гуруҳи қарзҳо тамоюли коҳишёбро касб намудааст.

Барои беҳтар гардидани сифати сандуқи қарзӣ ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки пеш аз ҳама қарзхоро диверсификатсия намоянд, то ки хавфи қарзӣ нисбатан пешгирӣ карда шавад ва иҷроиши санадҳои меъёриву ҳуқуқиро зимни пешниҳоди қарзҳои бонкӣ қатъиян риоя намоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сифати сандуқи қарзӣ ҳамчун омили асосии муайянкунандаи самаранокии фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба ҳисоб рафта, сатҳи идоракунии мақсадноки захираҳои бонкиро инъикос менамояд. Баландбардории сифати сандуқи қарзӣ омили муҳим дар таҳкими эътимоднокии бонк ба ҳисоб рафта, нуфузи бонкро дар бозор тақвият мебахшад.

Ҳамин тариқ, бояд зикр намуд, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ аз субъектҳои асосии иқтисодиёт махсуб ёфта, дар чараёни ташаккул, рушд ва инкишофи соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти милли аҳамияти беандоза дорад. Васеъгардони доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда, тақвияти инфрасохтори пардохтӣ, баландбардории сифати хизматрасониҳои ба аҳоли пешкашшаванда ва тақвияти сохтори институтсионалии низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои махсубанд, ки метавон бо тақвияти онҳо тақмилёбии минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкиро таъмин сохта, заминаи мусоиди рушди иқтисодиро таъмин намуд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Банковский менеджмент: учебник / под ред. О.И. Лаврушина. М.: КНОРУС. 2009, -560 с.
2. Гаюров, Г. Х. Теоретические аспекты влияния банковского потенциала и экономического потенциала на экономическое развитие / Г. Х. Гаюров, С. П. Одинаев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 477-488. – EDN XIZMPC.
3. Гаюров, Г. Х. Шакл, усулҳо ва ташкили ҳамкорӣ байни давлат ва бахши бонкӣ / Г. Х. Гаюров, С. П. Одинаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №8. – С. 127-133. – EDN GPWMRJ.
4. Гаюров, Г. Х. Хизматрасониҳои бонкӣ: ҷанбаҳои назариявӣ, дурнамои рушд ва гандбардории сифати онҳо / Г. Х. Гаюров // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – №1(86). – С. 35-44. – EDN UQLLDJ.
5. Ганиев Р.Г. Модернизация банковских услуг населению в условиях рыночной экономики. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. -204 с.
6. Иванов А.Н. Банковские услуги: зарубежный и российский опыт. М.: Финансы и статистика. 2002. 173 с.
7. Моргоев Б. С. Исследование рынка банковских услуг в Российской Федерации // Финансы и кредит. 2008. №1.
8. Трифонов Д.А. Новые явления в концентрации банков и диверсификация банковской деятельности // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2022. - № 8. – С. 146-150.
9. Манбаи электронӣ: https://nbt.tj/files/bankingsystem/overview_banking/hisobot_dar_borai_ijroishi_strategiya_tj.pdf. (Санаи дастрасӣ 18.09.2024).
10. https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php (санаи мурочиат: 18.09.2024)
11. <https://kapital.kz/finance/134175/skol-ko-zarabotali-kazakhstanskiye-banki-v-2024-godu.html> (санаи дастрасӣ: 25.01.2025).
12. https://raexpert.ru/researches/banks_uzb_2024/ (санаи дастрасӣ: 25.01.2025).

**ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ
БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

ОЛИМБЕКЗОДА ФАХРИЯ ОЛИМБЕК,

ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки 17.

В статье рассматривается один из вопросов актуальный в современных условиях. Автор исследовал систему банковских услуг, обсуждая и анализируя ее различные аспекты. В ходе исследования выявлено, что система банковских услуг охватывает весь процесс деятельности кредитных организаций на рынке банковских услуг, и ее совершенствование может обеспечить эффективную работу банка. Также в статье автор исследует сущность терминов банковская услуга и банковский продукт в связи с их дальнейшим развитием в системе банковских услуг с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, а также высказывает свою точку зрения на современное состояние ее развития.

В целом в статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития системы банковских услуг в Республике Таджикистан, дается оценка нынешнего состояния и возможностей ее дальнейшего развития, кроме того, автор рекомендует полезные предложения по совершенствованию системы банковских услуг, применение которых в банковской системе не лишено преимуществ.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковские услуги, банковские продукты, кредитные организации, банковский менеджмент, качество услуг, банковский капитал, банковские операции, дистанционное банковское обслуживание.

**RESEARCH AND ANALYSIS OF DEVELOPMENT TRENDS OF THE
BANKING SERVICES SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

OLIMBEKZODA FAKHRIYA OLIMBEK,

Assistant of the Department of Banking, Tajik National University.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini avenue 17.

The article considers one of the issues that is relevant in modern conditions. The author studied the banking services system, discussing and analyzing its various aspects. The study revealed that the banking services system covers the entire process of credit institutions' activities in the banking services market, and its improvement can ensure the effective operation of the bank. Also in the article, the author examines the essence of the terms banking service and banking product in connection with their further development in the banking services system from the point of view of domestic and foreign scientists, and also expresses his point of view on the current state of its development.

In general, the article considers theoretical and practical aspects of the development of the banking services system in the Republic of Tajikistan, assesses the current state and possibilities for its further development, in addition, the author recommends useful suggestions for improving the banking services system, the use of which in the banking system is not without advantages.

Key words: banks, banking system, banking services, banking products, credit institutions, banking management, quality of services, banking capital, banking operations, remote banking services.

Муқарриз: Бобошоҳзода Ш., дотсенти кафедраи
идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ

ТДУ: 338.45(575.3)

**САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЪЪИ МУОСИР, МУШКИЛОТ ВА
ДУРНАМОИ РУШДИ ОН**

ОЛИМОВ САЪДӢ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менечменти

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 987-27-67-00, E-mail: olimov.sadi@mail.ru

САТТОРЗОДА ЭРАЧ ИБОДУЛЛО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-74-74-86. E-mail: sattorov-87-87@mail.ru

МИРСАРВАРЗОДА ФИРДАВС МИРҲАЙДАР,

Сардори шуъбаи автоматикунории низоми таълими Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 988-67-73-73. E-mail: mirsarvarzoda01@mail.ru

Дар мақола қайд гардидааст, ки дар шароити муосир соҳаи саноат метавонад дар амалишавии ҳадафҳои олии мамлакат, аз ҷумла таъмини мустақилияти иқтисодӣ, ташикили ҷойҳои кори наф, истеҳсол ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, афзоиши содироти маҳсулоти саноатӣ, паст кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли ва таъмини зиндагии шоиста барои ҳар як сокини мамлакат нақши муассир дошта бошад.

Муаллифон қайд менамоянд, ки ислоҳоти соҳаи иқтисодӣ аз он ҷумла соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як шароити вазнин шуруъ гардид, ки дар ҳама мушкилотҳои ҳамонобақта нигоҳ накарда, соҳаи саноат дар сиёсати иқтисодии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи хоса дошта, Сарвари давлат дар яке аз барномаҳои худ ибраз доштанд, ки “Дар шароити Тоҷикистон бе мавҷудияти саноати тараққиёфта таъмин намудани дараҷаи баланди зисти аҳоли, мустақилияти иқтисодӣ, амният ва ҳалли бомувафакияти проблемаҳои иҷтимоӣ аз имкон берун аст”.

Муаллифон дар вақти таҳқиқи мавзӯи мазкур як қатор мушкилотҳоро (истифодабарии таҷҳизоти технологияи солҳои 80-уми асри гузашта, норасоии маблағҳои кофӣ, баланд будани меъёри фоизи қарзҳо, норасоии ашёи хоми ватанӣ, надоштани талаботи тахассусӣ ва донишҳои кофӣ аз ҷониби баъзе роҳбарони корхонаҳо ва ғ.) ошкор карданд, ки боиси камоли додани саноаткунории иқтисоди кишвар гардида истодаанд. Инчунин муаллифон пешниҳод менамоянд, ки барои бартараф кардани омилҳои монеарасони рушди соҳаи саноати кишвар ва маблағгузорӣ намудани корхонаҳо, ки ба коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи машғуланд (мисол, коркарди алюминии аввалия ва нахи пахта то маҳсулоти ниҳой) таъсис додани “Фонди миллии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон” саривақтӣ мебошад.

Дар мақола қайд гардидааст, ки дар натиҷаи андешидани чораҳои саривақтӣ истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ сол то сол зиёд гашта, дар соли 2024 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат ба беш аз 53 млрд. сомонӣ расид.

Калидвожаҳо: саноат, афзалияти соҳаи саноат, корхонаҳои саноатӣ, соҳаҳои саноат, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, мушкилотҳои соҳаи саноат, наёмҳои Президент, ҳадафи чоруми стратегӣ, минтақаҳои Тоҷикистон, ҳадафҳои рушди саноат.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз гузариши низоми иқтисоди нақшавӣ ба низоми иқтисоди бозорӣ баъд аз соли 1991 ба тамоми соҳаҳои муҳимми иқтисодӣ аз он ҷумла бахши воқеии иқтисодиёт аҳамияти аввалиндараҷа равона намудааст. Иллова бар ин, фароҳам омадани чунин шароит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди васеъ шудани доираи фаъолияти субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва афзоиши сатҳи талабот дар бозор ба молу маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ, ки сатҳи самаранокии онҳо ба соҳаи саноати кишвар рост меояд, ба амал баровардани маҳсулоти ниёзи аввал як фишанги асосӣ ва ҳадафи стратегии давлат дар самти таъмини амнияти озукавории кишвар маҳсуб меёфт. [2].

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 Истиқлолияти давлатии худро эълон намуд. Соҳибхитёр эълон шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зиёди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро пеш овард, ки яке аз онҳо азнавсозии соҳаҳои иқтисодиёт аз он ҷумла соҳаи саноат ба шумор мерафт. Тоҷикистонро ҳамон солҳо вазъияти ниҳоят сангини дохилӣ ва минтақавӣ фаро гирифта буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки амалан мамлакати камрушд ва дорои мушкилоти зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва коммуникатсионии собиқ шӯравӣ буд, бо пошхӯрии он ба вазъи душвору сангинтар дучор шуд. Афзоиши рӯзафзуни даҳолати қувваҳои муайяни давлатҳои хориҷӣ ба ҳамдастии фаъоли баъзе гурӯҳҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар дохили кишвар омили шиддати бесобиқаи бӯҳрони иқтисодӣ ва табдили он ба ҷанги шаҳрвандӣ гардид.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳанд, ки соҳаи саноат як бахши калидии иқтисодёти миллии ҳар як давлат буда, сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ онро таъмин менамояд. Омили рушди асосии иқтисоди ин мамлакатҳо таҳкими рушд ва истифодабарии технологияи нави ҳозиразамон дар соҳаҳои саноат мебошад. Дар робита ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ иброз доштанд, ки **“Дар шароити Тоҷикистон бе мавҷудияти саноати тараққиёфта таъмин намудани дараҷаи баланди зисти аҳоли, мустақилияти иқтисодӣ, амният ва ҳалли бомувафаксияти проблемаҳои иҷтимоӣ аз имкон берун аст”**. Дар робита ба ин, метавон қайд намуд, ки яке аз омилҳои муҳимме, ки асоси рушди соҳаҳои саноат шуда метавонад, ин рушди инноватсионии кишвар мебошад.

Беҳуда нест, ки саноат барои соҳаҳои дигари хоҷагии халқ базаи азнавтҷизонии истеҳсолот мебошад. [4]. Тақвияти соҳаи саноат дар ҳама шароит метавонад боиси рушди соҳаҳои дигари иқтисодӣ, ки аҳамияти умумичамбиятӣ боис гардад. Зарурати воридшавии муваффақона ба раванди ҷаҳонишавӣ ва кам кардани таъсири манфии он ба иқтисодиёту сатҳи зиндагии аҳоли талаб мекунад, ки сиёсати иқтисодии кишвар, аз ҷумла сиёсат дар соҳаи саноат самаранок пеш бурда шуда, сохтори иқтисодиёт ва соҳаҳои фаъолияти он дуруст ба роҳ монда шавад. [8].

Вазъи иҷтимоию иқтисодии давлат дар замони муосир бо рушди саноатии иқтисодиёти миллӣ вобастагии зич дорад. Дар шароити муосир рушди иқтисодии мамлакат аз дарҷаи рушди иқтисодии саноатии он вобаста аст Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, ки дорои захираҳои зиёди табиӣ мебошанд, бояд иқтисодиёти ҷумҳурӣ

бо суръати баланд рушд кунанд, то ин ки мунтазам раванди ҷойгиркунии иқтидори истеҳсоли вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳо ва бо назардошти талаботҳои муносибатҳои бозорӣ таъмин карда шавад. Ин гуна муносибат шаходат аз он медиҳанд, ки истифодаи имкониятҳои вобаста ба иқтидори саноатии бахшҳои иқтисодӣ, ки ба ташаккули устувории иқтисодиёти миллий оварда мерасонад, зарур мебошад.

Қобили зикр аст, ки бо қабули «Консепсияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар соли 2003 асосҳои бунёдии рушди саноатӣ дар системаи иқтисодиёти миллий гузошта шуда буданд. Бо қабули «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016 то соли 2030» маҷмӯи васеи заминаҳои бисёрсоҳавии рушди иқтисодиёти миллий таҳия шудааст, ки тавассути он ҳадафи муайяни давлатӣ ба даст оварда мешавад.

Дар баробари бартарии модели рушди аграрӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳи рушди инноватсионӣ-технологии иқтисодиёти кишвар ба ташаккули инноватсия дар ҷумҳурӣ мусоидат мекунад, ки дар натиҷа диққати махсус ба рушди инфрасохтори инноватсионии соҳаҳо оид ба коркарди маҳсулотҳо, инчунин барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва расонидани маҳсулот то ба истеъмолкунандаи ниҳой нигаронида мешавад. Дар ин замина, хусусиятҳои хоси соҳаҳои иқтисодиёти миллий ва ҳалли масъалаҳои дар пеш истодаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷдиди назар намуда, дар Паёми худ, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки **«Мо ба ҳадафҳои стратегии худ, ки ба таъмини истиқлолияти энергетикӣ, истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ, баровардани давлат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани он ба давлати транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, инчунин дастрасии аҳолии мамлакат ба маҳсулотҳои босифати истеъмолӣ асос меёбад, ноил гашта истода, дар ин раванд барои иқтисодиёти мамлакатро аз низоми аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ табдил додан чораҳои зарурӣ меандешем»**[7].

Масъалаи рушди фаъолияти инноватсионии саноат имрӯзҳо дар зерӣ таваҷҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат қарор дорад. Ҷиҳати муҳайё намудани заминаи инкишофи инноватсионии рушди саноати кишвар бо ибтиқори Пешвои миллат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон силсила ҳуҷҷатҳои қабул гардидаанд, ки нишонаи талошҳо баҳри инкишофи соҳа мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи паркҳои технологӣ, “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030”, Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020, Консепсияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи саноаткунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи рушди металлургия ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 Барномаи рушди саноати ҳӯрокворӣ ва ғ.

Инчунин, ҷиҳати амалишавии ҳадафи ҷоруми стратегӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қабул гардид. Мақсади асосии Стратегияи мазкур таъмин намудани рушди устувори мамлакат, таҳкими саноати рақобатнок, қатъ намудани ҷараёни ғайрииндустриализатсияи иқтисодиёт, ба раванди глобализатсияи иқтисодӣ ҳамроҳ гардидани саноати Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат мебошад. Дар асоси амалӣ гардидани ин стратегия то соли 2030 ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 20,5% расонида мешавад [9].

Бояд қайд намуд, ки қабул гардидани стратегияву барномаҳои давлатӣ ба рушди саноати кишвар такони ҷиддӣ бахшида, имконият фароҳам овард, ки масъалаҳои асосии соҳаҳои саноати мамлакат таҷдиди назар карда шаванд.

Таҷрибаи давлатҳои аз ҷиҳати саноати рушдкарда нишон медиҳанд, ки рушди соҳаи саноат ҳамон вақт имконпазир хоҳад буд, ки технологияҳои навин ва замонавӣ дар истеҳсолот истифода гарданд. Вобаста ба масъалаи таъмини рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодиёт Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2017 дар Паёми худ чунин ибрози ақида намуданд: «...**Бо дарназардошти тағйирёбии вазъу талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ, тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Хотиррасон менамоям, ки пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад...**» [10].

Мавриди зикр аст, ки соҳаи саноат яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб ёфта, рушди соҳаи мазкур ҳамеша дар зери таваҷҷуҳи хоссаи Пешвои миллат қарор дорад, ки пайваста дар паёмҳои Сарвари давлат мавриди баррасӣ қарор мегирад (нигаред ба расми 1).

АФЗАЛЯТИ СОҲАИ САНОАТ ДАР ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

2016

- Мо инкишофи устувори минбаъдаи кишварро дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ карда.....я

2017

- Хотиррасон менамоям, ки пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад.

2018

- Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувори иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад.

2021

- Пешниҳод менамоям, ки солҳои 2022–2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд.

2023

- Соҳаи саноат ва инноватсия яке аз манбаъҳои муҳимтарини рушди минбаъдаи кишвар ба ҳисоб меравад.

2024

- Хотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад.

Расми 1. Суханхо аз паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи афзалиятҳои соҳаи саноат

Андешидани чораҳои саривактии Ҳукумати кишвар имкон дод, ки солҳои охир соҳаи саноати мамлакат тамоюли рушди назаррас дорад.

Дар вақти омӯзиш ва таҳқиқ нисбат ба динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гашт, ки дар солҳои истиқлолияти давлатии кишвар дар рушди саноати милли тағйироти куллии сохторӣ ба амал омад. Танҳо дар панҷ соли зери таҳқиқот қароргирифта (2019-2023) 1289 корхонаҳои саноатӣ ба истифода дода шуд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2019, %
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	2164	2283	2397	2802	3453	159,5
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои с.2023, млн. сомонӣ	29816	32440	39187	42988	46857	157,1
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатӣ истеҳсолӣ, ҳазор нафар	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	103,9
аз он коргарон	73,2	67,7	68,3	71,2	72,2	98,6
Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	113,2	108,8	120,8	109,7	109,0	x

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024. саҳ. 253.

Аз маълумоти ҷадвали 1 чунин бар меояд, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2023, ба 46857 млн. сомонӣ расид, ки нисбат ба соли 2019 дар ҳаҷми зиёда аз 17 млрд. сомонӣ ё инки 36,3 фоиз зиёд гардидааст. Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатӣ истеҳсолӣ дар панҷ соли зери таҳқиқот қароргирифта (2019-2023) 3,3 ҳаз. нафар, ё 3,9 фоиз афзудааст. Лек дар ин давраи таҳқиқот шумораи коргарони соҳаи саноат ҳазор нафар кам шуда, 98,6 фоизи соли 2019-ро ташкил дод. Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта муттасил раванди болоравӣ дорад.

Рушди соҳаи саноати кишвар яке аз роҳҳои устувори баланд бардоштани иқтисодиёти Тоҷикистон буда, пайвасти зери таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Иқдомҳои дурандешонаи Пешвои миллат дар соҳаи саноат имкон дод, ки дар давраи солҳои 2019-2023 шумораи корхонаҳои саноатӣ дар ҳама соҳаҳои саноати тамоюли зиёдшавӣ доранд (нигаред ба ҷадвали 2).

**Чадвали 2.-Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи соҳаҳои саноат
дар солҳои 2019-2023**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2019, %
Тамоми саноат	2164	2283	2397	2802	3453	159,5
Саноати истихроҷи маъдан	250	264	291	303	315	126
аз он ҷумла: истихроҷи маводҳои энергетикӣ	26	24	29	27	27	103
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	224	240	262	276	288	128
Саноати коркард	1746	1846	1927	2318	2954	169
аз ҷумла: истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз он нӯшокиҳо, ва тамоку	462	501	515	634	795	172
Истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	368	397	414	451	484	131
Истеҳсоли чарм маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	18	20	20	24	27	150
Коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз ҷӯб	17	18	19	21	34	200
Истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаболияти табу нашр	142	143	144	152	165	116
Истеҳсоли маҳсулоти нафти	23	24	26	24	24	104
Истеҳсоли кимиёвӣ	58	62	66	88	106	182
Истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	77	82	93	157	277	359
истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзиин маъданӣ	354	365	388	476	661	185
Дигар корхонаҳо	395	407	721	472	565	143

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024. Саҳ. 255.

Дар давраи таҳлилӣ (2019-2023) шумораи корхонаҳо дар саноати истихроҷи маъдан 65 адад зиёд гашта, аз он ҷумла дар истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ 64 корхона зиёд гаштааст. Дар ҳамин давра шумораи корхонаҳо дар соҳаи саноати коркард тамоюли назаррасӣ зиёдшавӣ дошта, аз 1746 корхона ба 2954 расид. Дар ин давра дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз он нӯшокиҳо, ва тамоку 333 корхона, дар соҳаи истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ 116 корхона, дар соҳаи истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ 200 корхона, дар истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзиин маъданӣ 307 корхонаҳои нав таъсис дода шудааст.

Ҳамин тариқ, дар панҷ соли зери таҳқиқот қароргирифта (2019-2023) шумораи корхонаҳо дар ҳама соҳаҳои саноат тамоюли зиёдшавӣ дошта, дар истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва дар рушди устувори Тоҷикистон саҳми арзандаи ҳудро гузошта истодаанд.

Таҳлили истеҳсоли маҳсулоти саноати дар минтақаҳои кишвар дар давраи солҳои 2018-2022 нишон дод, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳо, ба ғайр аз ВМКБ тамоюли афзоиш дорад (нигаред ба ҷадвали 3).

**Чадвали 3. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2018	2019	2020	2021	2022	2022/ 2018, %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	23894	29816	32440	39187	42988	180,1
ВМКБ	238,3	249,3	228,8	315,5	184,1	77,2
Вилояти Суғд	11498,4	13053,6	15573,2	21064,8	24326,3	211,6
Вилояти Хатлон	7294,0	8661,1	8998,3	10333,0	10792,5	148,0
ш. Душанбе	2664,9	2753,4	2800,6	3339,4	3535,9	132,7
НТҚ	2198,5	2895,6	3289,4	3776,3	4186,1	190,4

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2023. Саҳ. 231.

Аз маълумоти чадвали 3 чунин бармеояд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат аз 23894 млн. сомонии 2018 ба зиёда аз 42988 млн. сомони дар соли 2022 расонида шуд, ки нишондиҳандаи мазкур тақрибан 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар ин давра (2018-2022) ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии вилояти Суғд дар ҳаҷми 12827,9 млн. сомонӣ ё ин ки 2,1 маротиба, вилояти Хатлон дар ҳаҷми 3498,5 млн. сомонӣ ё ин ки 1,5 маротиба, ш. Душанбе дар ҳаҷми 871 млн. сомонӣ ё ин ки 1,3 маротиба ва НТҚ дар ҳаҷми 1987,6 млн. сомонӣ ё ин ки 1,9 маротиба афзудааст.

Ҳамин тариқ дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи давлату Ҳукумати мамлакат ба ин соҳаи муҳими иқтисодиёт шумораи корхонаҳои саноатӣ сол то сол зиёд гардида, дар ин робита зиёдшавии ҳаҷми маҳсулоти соҳаи саноатӣ дар минтақаҳои кишвар таъминоти болоравӣ дошта, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024 ба 53 млрд. сомонӣ расонида шуд.[6].

Ҳамин тариқ, дар баробари дастовардҳои дар боло зикршуда имрӯз ҳастанд мушкилотҳои, ки боиси суст гардидани раванди расидан ба ҳадафи чоруми стратегӣ гардидаанд:

- истифодабарии таҷҳизоти технологияи солҳои 80-уми асри гузашта;
- норасоии маблағҳои кофӣ барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир;
- зиёд будани меъёри фоизи қарзҳо аз ҷониби бонкҳо;
- норасоии ашёи хоми ватанӣ барои корхонаҳои саноатӣ;
- надоштани талаботи тахассусӣ ва донишҳои кофӣ аз ҷониби баъзе роҳбарони корхонаҳо;
- кам будани мутахассисони барномасоз, дар сатҳи кифоя ҷалб нагардидани лоиҳаҳои сармоягузорӣ;
- мушкили дар гирифтани қарз бо мақсади кушодани истеҳсолти худӣ ва ғ.

Мушкилотҳои дар боло номбаршуда, метавонанд ба рушди соҳаи саноат ва амалишавии ҳадафи чоруми стратегӣ кишвар таъсири худро гузоранд. Агар проблемаҳои мазкур дар назидктарин муҳлат баррасӣ ва ҳаллу фасли худро ёбанд, ҳамон қадар зудтар мо метавонем ба натиҷаҳои баланди саноатӣ бирасем ва Тоҷикистонро аз модели аграрӣ-саноатӣ ба модели саноатӣ-аграрӣ табдил медиҳем. Аз

ин рӯ, чиҳати татбиқи саноаткунони босуръати кишвар ва ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар соҳаи саноати кишвар мебояд ҳар як сокини мамлакат саҳми худро гузорад.

Ба ақидаи мо, таъсис додани “Фонди миллии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон” бо мақсади маблағгузорӣ намудани корхонаҳое, ки ба коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой машғуланд саривақтӣ мебошад. (Мисол, коркарди алюминии аввалия ва нахи пахта то маҳсулоти ниҳой).

Итминони комил дорем, ки таъсиси чунин фонд барои таъсиси корхонаҳои нав, коркарди маҳсулоти ниҳой, суръати баланди истеҳсолот, имконияти дастрасӣ ба технологияҳои нав, соҳиби маблағҳои зарурӣ шуданд ва дар ниҳоят ба расидан ба ҳадафҳои рушди минбаъдаи саноат мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, рушди саноат омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб рафта, ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои нави андозсупорӣ, ғани гардонидани буҷаи давлат, паст кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли ва дар ин замина ба таъмини мустақилияти иқтисодӣ ва таъмини зиндагии шоиста барои ҳар як сокини мамлакат мусоидат менамояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ашуров И.С., Ғуломносирова Ф.М., Асоев М.М. Таҳлили вазъи инфрасохтори соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. -2021-№4 (76).-С.111-123.
2. Миршаропов Э.К. Масъалаҳои қарзидҳии соҳаи саноат ва таъмини рушди он дар шароити муосир / Э.К. Миршаропов // Паёми молия ва иқтисод. №4. 2 (39). – С.275.
3. Назаров Т.Н. Экономика в эпоху перемен (проблемы и поиски путей решения) / Т.Н. Назаров.-Душанбе: Дониш, 2022.-328 с.
4. Низомова Т.Д. Нақши саноат дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Т.Д. Низомова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ “Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои инкишоф. –Душанбе, 15 майи соли 2018. – С. 125.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмӯи омори. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. – 495 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 28.12.2024.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 12:30, ш. Душанбе
8. Раҳимзода шариф. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Монография / Раҳимзода Шариф. – Душанбе: Эр-граф, 2019.- С. 102.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017. www.president.tj;

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ОЛИМОВ САӢДӢ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: 987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru

САТТОРЗОДА ЭРАДЖ ИБОДУЛЛО,

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 918-74-74-86. E-mail: sattorov-87-87@mail.ru

МИРСАРВАРЗОДА ФИРДАВС МИРХАЙДАР,

Начальник отдела автоматизации системы обучения и тестирования Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: 988-67-73-73. E-mail: mirsarvarzoda01@mail.ru

В статье рассматривается проблема, современных условий промышленного сектора которая может сыграть эффективную роль в реализации высших целей страны, в том числе в обеспечении экономической независимости, создании новых рабочих мест, увеличения производства и конкурентоспособности отечественной продукции, увеличения экспорта промышленной продукции, снижения безработицы, повышение уровня благосостояния населения, обеспечения достойной жизни каждому жителю страны.

Авторы отмечают, что экономические реформы, в том числе в промышленном секторе, в Республике Таджикистан начинались в сложных условиях, когда нестабильная ситуация того времени не позволяла развивать промышленный сектор. Несмотря на все проблемы того времени, промышленный сектор занимал особое место в экономической политике Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. В одном из своих выступлений Глава государства заявил, что «В условиях Таджикистана без наличия развитой промышленности невозможно обеспечить высокий уровень жизни населения, экономическую независимость, безопасность, успешное решение социальных проблем».

В ходе исследования данной темы авторами был выявлены ряд проблем (использования технологического оборудования 1980-х годов, отсутствие достаточных средств, высокие процентные ставки по кредитам, отсутствие отечественного сырья, отсутствие достаточных требований к квалификации и знаниям части руководителей предприятий и т. д.), которые задерживают индустриализацию экономики страны.

Авторы полагают, что назрела необходимость создания «Национального фонда развития промышленности Республики Таджикистан» для устранения факторов, сдерживающих развитие промышленного сектора страны, а также финансирования предприятий, занимающихся переработкой и выпуском конечной продукции (например, переработкой первичного алюминия и хлопкового волокна в конечную продукцию).

В статье также отмечается, что в результате своевременно принятых мер, промышленное производство увеличивается из года в год, и к 2024 году объем промышленной продукции в стране превысит 53 млрд. сомони.

Ключевые слова: *промышленность, преимущества промышленного сектора, промышленные предприятия, промышленные отрасли, производство промышленной продукции, проблемы промышленного сектора, послания Президента, четвертая стратегическая цель, регионы Таджикистана, цели развития промышленности.*

**INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE,
PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

OLIMOV SADY IBODULLOEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Management Department of Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Said Nosira, 33.

Tel.: (+992) 987-27-67-00, E-mail: olimov.sadi@mail.ru

SATTORZODA ERAJ IBODULLO,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public

Administration and National Economy of the Academy of Public

Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Tel.: (+992) 992-902-00-74-74, e-mail: sattorov-87-87@mail.ru

MIRSARVARZODA FIRDAVS MIRHAYDAR,

Head of the Department of Automation of the Training and

Testing System of the Academy of Public Administration under

the President of the Republic of Tajikistan

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Tel.: (+992) 988-67-73-73. E-mail: mirsarvarzoda01@mail.ru

The article examines the problem of modern conditions of the industrial sector, which can play an effective role in the implementation of the country's highest goals, including ensuring economic independence, creating new jobs, increasing production and competitiveness of domestic products, increasing industrial exports, reducing unemployment, increasing the level of well-being of the population, ensuring a decent life for every resident of the country.

The authors note that economic reforms, including in the industrial sector, in the Republic of Tajikistan began in difficult conditions, when the unstable situation of that time did not allow the development of the industrial sector. Despite all the problems of that time, the industrial sector occupied a special place in the economic policy of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon. In one of his speeches, the Head of State stated that "In the conditions of Tajikistan, without the presence of developed industry, it is impossible to ensure a high standard of living for the population, economic independence, security, and the successful solution of social problems."

During the study of this topic, the authors identified a number of problems (use of technological equipment from the 1980s, lack of sufficient funds, high interest rates on loans, lack of domestic raw materials, lack of sufficient requirements for the qualifications and knowledge of some enterprise managers, etc.), which are delaying the industrialization of the country's economy.

The authors believe that there is a pressing need to create a "National Fund for Industrial Development of the Republic of Tajikistan" to eliminate factors that hinder the development of the country's industrial sector, as well as to finance enterprises engaged in processing and production of final products (for example, processing primary aluminum and cotton fiber into final products).

The article also notes that as a result of timely measures taken, industrial production is increasing from year to year, and by 2024 the volume of industrial output in the country will exceed 53 billion somoni.

Key words: *industry, advantages of the industrial sector, industrial enterprises, industrial sectors, production of industrial products, problems of the industrial sector, messages of the President, the fourth strategic goal, regions of Tajikistan, goals of industrial development.*

УДК: 369.032. 339.9 339.56.

**ТАШКИЛИ ҲАМКОРИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ
ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ПИРОВА ШАҲНОЗА САЙФИДИНОВНА,

ассистенти кафедраи менечменти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории

Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Борбад 48/5.

Тел: 939493773; 907913677,

Дар мақолаи масъалаҳои ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ бо дарназардошти батанзимдарори тарифи гумрукии фаъолияти иқтисоди берунӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар он қайд шудааст, ки ташкили дурусти ҳамкориҳои гумрукӣ ба вусъатёбии интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт таъсири калон расонида, чунин намуди муросилоти моли ба рушд намудани фаъолияти иқтисоди берунӣ оварда мерасонад, ки дар натиҷа нақшаи буҷети давлатӣ аз ҷониби мақомоти гумрук самаранок иҷро мегардад. Муаллифон дастгириҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро бобати ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ дар соҳаи қаблӣ ёдовар шуда, натиҷаҳои онҳоро мутобиқи маълумоти Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба гардиши мол аз сарҳади гумрукӣ ва иҷроии буҷети давлатӣ баланд баҳогузорӣ намуданд. Дар ин радиф, самаранокӣ фаъолияти ҳамкориҳои гумрукӣ нишон дода шуда, моделҳои иқтисодӣ ва нақшаҳои илмӣ барои боз ҳам рушд ёфтани унсурҳои ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ дар танзими давлатии ФИБ пешниҳод карда шудаанд.

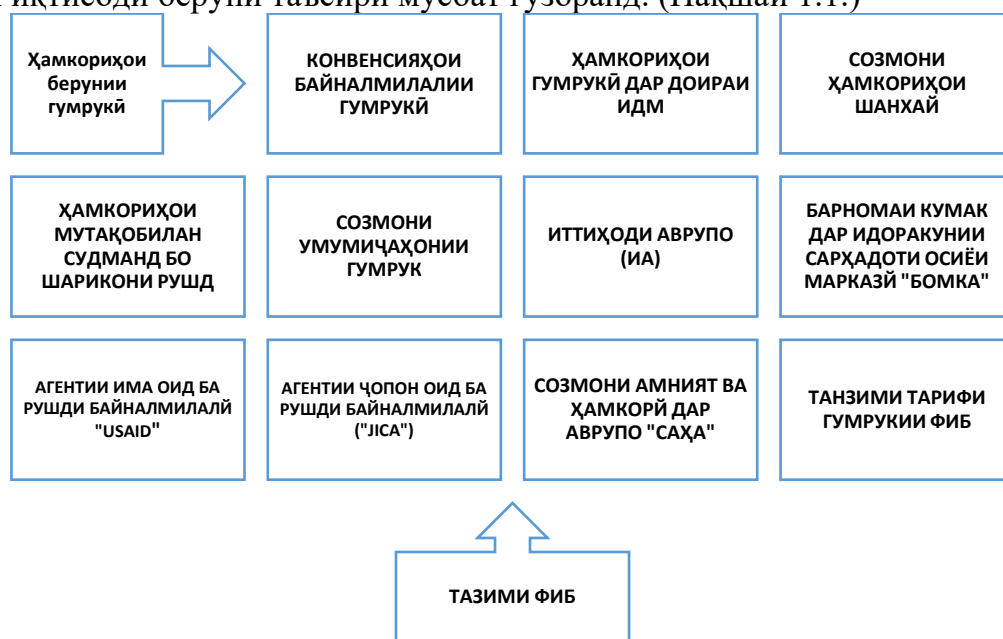
***Калидвожаҳо:** танзими давлатӣ, ҳамкориҳои гумрукӣ, фаъолияти иқтисоди берунӣ, Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Хадамоти гумрук, содироти мол, воридоти мол танзими тарифи гумрукӣ, боҷи гумрукӣ, квотаҳо, маҳдудиятҳо, буҷети давлатӣ, преференсия, мониторинг.*

Ҳамкориҳои гумрукӣ дар таъмини танзими самарабахши давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ (ФИБ) нақши калидӣ доранд. Ҳадафи онҳо содда ва ҳамоҳангсозии расмӣҳои гумрукӣ, инчунин мубориза бо қонуншиканиҳо ва таъмини риояи қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ буда, дар партави ин ҳадафҳо рушди иқтисодӣ миллии ҳар як кишвари ба ҳамомада муайян карда шудааст. Афзоиши интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ яъне рушди фаъолияти иқтисоди берунӣ барои ғанӣ гардонидани буҷаи давлатӣ аз ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ, яке аз ҳадафҳои асосии фазиҳои фискалии давлати соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Инчунин, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши савдои байналмилалӣ ҳамкориҳои гумрукӣ як воситаи муҳими бартараф намудани монеаҳои тиҷоратӣ, оптимизатсияи таъминоти логистика ва баланд бардоштани шаффофияти назорати интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сараҳади гумрукӣ низ муқаррар карда шудаанд..

Ҳамкориҳои мазкур аз давраи таъсисёбии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як соҳаи асосии фаъолияти мақомоти гумрук то ба имрӯз самаранок фаъолият намуда, густариши равобити иқтисоди фарҳангӣ бо кишварҳои дуру наздик, раванди ҷаҳонишавӣ, инчунин, хатарҳои глобалии асри навин, таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ гумрукии мутақобилан судмандро бо ҳамаи кишварҳои дунё тақозо менамояд. Ба ибораи дигар, ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои гумрукӣ ва пайвастан ба Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук, инчунин, густариши равобити муфиди бисёрҷониба ва дучониба бо мақомоти гумруки кишварҳои хориҷӣ зарурати воқеӣ дорад. Бояд тазаққур дод, ки бо дастгирии

бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 1997 узви Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук гардида, иштирокчиӣ зиёда аз 150 конвенсияҳои байналмилалӣ, шартномаҳои байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ ва байниидоравии бисёрҷониба дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ мебошад.

Маҳз бо дастгирии Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади таҳким ва густариши ҳамкориҳои далатии дучониба дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ дар даврони соҳибистиклолияти давлатӣ, бо мақомотҳои гумруки кишварҳои хориҷӣ, 60 санади меъёрии ҳуқуқӣ ба имзо расонида шуда, ҳамкориҳои байналмилалӣ бо шарикони рушд, яъне давлати ҳамҷавор ва хориҷаи дур ба роҳ монда шудаанд, ки онҳо тавонистаанд ба танзими давлатии фаъолияти иқтисоди берунӣ таъсири мусбат гузоранд. (Нақшаи 1.1.)

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Нақшаи 1. Ташкили ҳамкориҳои берунии гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии болозикр самтҳои фаъолияти гумрукии марбут ба ҳамкорӣ ва ёрии байниҳамдигарӣ дар фаъолияти гумрукӣ, мубодилаи электронии маълумотҳои гумрукӣ оид ба эътирофи мутақобилаи натиҷаҳои назорати гумрукӣ, таъсиси долони содагардонидашудаи гумрукӣ, ҳамкорӣ дар самти мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо ва дигар самтҳои афзалиятнокро дар бар гирифта онҳо барои тазими давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ бояд нақши калидӣ дошта бошанд.

Акнун менигарем ба мазмунӣ ташкили ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, ки дар нақшаи 1. оварда шудаанд. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба содагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукии Киото аз 25 сентябри соли 1974 амал намуда, раванди ҷаҳонишавӣ зарурати ҳамоҳангсозии муқаррароти Конвенсияи мазкурро бо ҷаҳонӣ муосир ба миён овард. Аз ин рӯ, 26 майи соли 1999 дар ҷаласаи навбатии Созмони Умумиҷаҳонии Гумруки таҳрири нави Конвенсияи Киото қабул гардид ва бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тахти №78, аз 6 майи соли 2015 Созишнома оид ба содагардонии расмиёти савдо тасдиқ шуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи мазкур соли 2015 ҳамроҳ гардидааст.

Номгӯи молии ҷаҳони иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Конвенсияи болозикр таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 феввали соли 2017, тахти №92 тасдиқ гардидааст.

Баъди ташкили Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), моҳи декабри соли 1991, ҷумҳуриҳои собиқи шуравӣ дар баробари ба даст овардани истиқлолият кӯшиш ба харҷ доданд, ки барои ҳамкориҳои гумрукӣ фазои мусоидро нигоҳ доранд. Таърихи солҳои 1992-1994 як қатор созишнома ва шартномаҳо оид ба масъалаҳои гумрукӣ ба имзо расиданд, ки қабули “Созишнома оид ба транзити мол тавассути қаламрави давлатҳои аъзои ИДМ” (феввали соли ба тартиби 1992) аз қабилҳои онҳо мебошад. Ҳамин тариқ, моҳи апрели соли 1992 “Созишнома дар бораи тартиби барасмиятдорӣ молҳои транзитӣ, ки аз қаламрави давлатҳои аъзои ИДМ мегузаранд” ва 15 апрели соли 1994 “Созишнома дар бораи ҳамкорӣ ва ёрии байниҳамдигарӣ дар ҷаҳони гумрукӣ” байни кишварҳои иштирокчиҳои ИДМ ба имзо расид, моҳи июни соли 1994 давлатҳои аъзои ИДМ оид ба содагардонӣ ва яклухтсозии расмиёти гумрукӣ дар сарҳадҳои гумрукӣ Созишнома қабул намуданд. Бо қарори Шурои сарони давлатҳои аъзои ИДМ 24 сентябри соли 1993 Шурои аъзо таъсис дода шуда, 23 декабри ҳамон сол бо роҳбарони ҳадамоти гумруки давлатҳои қарори сарони давлатҳои ИДМ Низомномаи шурои номбурда тасдиқ карда шуд. Бояд таъкид кард, ки ҷаласаи 68-и Шурои мазкур санаи 3-4 октябри соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланди ташкилӣ гузаронида шуд. Шурои роҳбарони ҳадамоти гумрук мақоми соҳавӣ ҳамкориҳо дар доираи ИДМ буда, ҳадафи асосиашон таъмини ҳамроҳсозии ҷаҳони ИДМ дар самти сиёсати гумрук ба ҳисоб меравад.

Созмони ҳамкориҳои Шанхай бошад ташкилоти байниҳукумати байналмилалӣ буда, ба он ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Покистон, Россия, Тоҷикистон, Узбекистон, Хитой ва Ҳиндустон шомил мебошанд. Мутобиқи қарори ҷаласаи шахси мутасаддӣ ва қарорҳои байниҳукумати иқтисоди хориҷии кишварҳои аъзои Созмони мазкур, ки санаи 25-26 марти соли 2004 дар Вазорати савдои Федератсияи Россия баргузор гардида буд, гурӯҳҳои қарор дар рушди иқтисод ва самтҳои афзалиятнок, аз ҷумла оид ба масъалаҳои гумрукӣ, таъсис дода шудааст. Ҷаласаҳои Гурӯҳи қарор оид ба ҳамкориҳои мақомоти гумруки давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СҲШ) мунтазам ду маротиба дар як сол гузаронида шуда, то ин замон 36 ҷаласаи он баргузор гардидааст. Дар рафти баргузориҳои ҷаласаҳои мазкур масоили гуногун дар самтҳои рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва, инчунин, муаммалгардонии ҳамкориҳо байни мақомоти гумруки аъзои кишварҳои Созмони мазкур дар самтҳои афзалиятноки ҷаҳони гумрукӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Вазифаҳои асосии Созмони ҳамкориҳои Шанхай аз мубориза бо терроризм ва экстремизм, муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, рушди ҳамкориҳои иқтисодиву энергетикӣ ва илмию фарҳангӣ иборат аст.

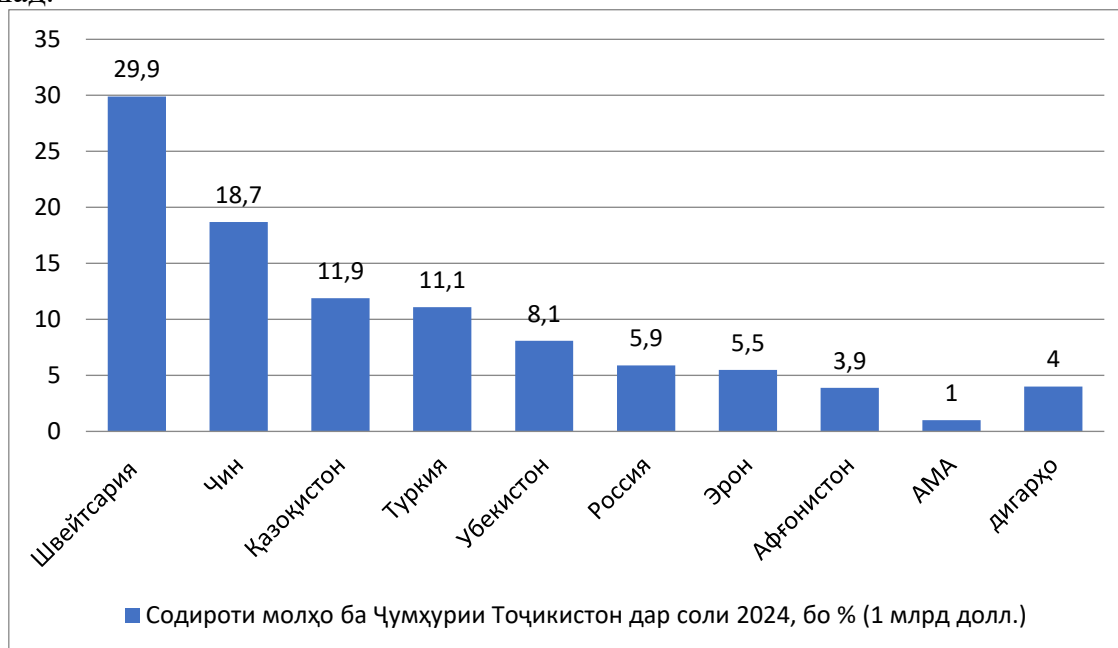
Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва институтҳои молиявӣ дар доираи лоиҳа ва барномаҳои Созмони умумиҷаҳонии гумрук (СУГ), Иттиҳоди Аврупо «БОМКА», Иттиҳоди Аврупо «ТРАСЕКА», Маҷаллаи ҷаҳонии Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ «USAID», Агентии Япония оид ба рушди байналмилалӣ («JICA»), Барномаи Рушди СММ дар Тоҷикистон (UNDP), Дафтари СММ оид ба маводи мухаддир ва ҷинояткорӣ (UNODC), Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо «САҲА», Раёсати СММ оид ба мубориза бо маводи нашъаовар ва ҷинояткорӣ, Бонки Осиёи Рушд, Бонки умумиҷаҳонӣ ва Агентии ҳамкориҳои байналмилалӣ Олмон «GIZ» ҳамкориҳои зич дорад. Бахри дар амал татбиқ намудани

Барнома, чалби сармоягузории хориҷӣ ва дар ин замина бартараф намудани монеаҳои мавҷуда дар самти баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ, бунёд ва таҷдиди дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва мучахҳазгардонии онҳо бо воситаҳои техникии назорати гумрукӣ, баланд бардоштани иқтисодии барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт дар гумрук ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо шарикони рушд ба роҳ монда шудаанд. Аз ҷумла, тибқи мубодилаи Ёддоштҳо байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба пешниҳоди таҷҳизоти муоинаи гумрукӣ, ки санаи 13 октябри соли 2018 аз ҷониби Сардори Хадамоти гумрук ва намояндаи масъули Ҷумҳурии Халқии Хитой ба имзо расонида шуда буд, моҳи январи соли 2020 воситаҳои техникии назорати гумрукӣ ворид гардид, ки он аз 8 (ҳашт) номгӯй иборат буда, теъдоди умумии онҳо 146 адад ва маблағи умумиашон бошад, 210,8 млн юани хитой (тақрибан 30 млн доллари ИМА)-ро ташкил менамояд. Таҷҳизотҳои мазкур дар дидбонгоҳҳои гумрукӣ вобаста ба эҳтиёҷоти онҳо насб гардида, заминаи мусоидро дар самаранокии пешбурди фаъолияти гумрукӣ фароҳам овард. Инчунин, бо мақсади татбиқи назорат ва барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт тибқи усули интихобӣ дар асоси маълумотҳои ба таври худкор коркардашуда ва дар ин замина, афзоиш додани ҳаҷми гардиши тижорати хориҷӣ санаи 22 августи соли 2019 «Протоколи вохӯрӣ миёни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Корея оид ба татбиқи лоиҳаи «Ташкили низоми идораи таваккал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2021» ба имзо расонида шуда буд. Гуфтушунид бо ҷониби масъулин аз Ҷумҳурии Корея ҷиҳати дар амал татбиқ намудани «Барномаи байниҳукуматавҷам оид ба пурра автоматикунӣ, такмил ва мукамал намудани Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи Хадамоти гумрук ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ», Протоколи вохӯрӣ миёни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Корея оид ба татбиқи лоиҳаи «Ташкили низоми идораи таваккал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, ки барои навсозии он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Корея ёрии техникӣ ба маблағи 4,2 миллион доллари амрикоӣ ҷудо гардида буд, зимни ташрифи Сардори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Корея ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 сентябри соли 2021 зерсистемаи Идораи таваккали СИАЯ расман мавриди истифода қарор дода шуд. Ҳамчунин, Хадамоти гумрук бо Бонки умумичаҳонӣ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монда, дар доираи лоиҳаи «Рушди роҳҳои алоқа дар Осиёи Марказӣ марҳилаи - 4», ба қисмати 3-и он - «Содагардонии интиқоли байнисарҳадии мол ва мусофирон», ки ба навсозӣ, бозомӯзии кадрҳо, содагардонии расмиёти савдо, ҷиҳозонидани воҳидҳои сохтории Хадамоти гумрук бо таҷҳизотҳои техникии муосир ва дигар самтҳои афзалиятноки фаъолияти гумрукӣ нигаронида шуда, маблағи 20 млн доллари ИМА-ро ташкил менамояд, муваффақ шудааст. [8.с-22-23]

Ташкили ҷунин ҳамкориҳои самараноки гумрукӣ тавонистаанд ба ташкил ва танзими фаъолияти иқтисоди берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонанд. Дар ин радиё хароҷотҳои давлатӣ барои ташкили ҷунин намуди ҳамкориҳо аз ҷониби хазинаи давлатӣ ҷудо шуда, он мавриди истифода қарор дода мешавад. Ғанигардонии хазинаи давлатии ё худ бучети давлатӣ дар шароити муосири иқтисодӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби дуруст ба роҳ мондани чораҳои батанзимдарории тарифию гумрукии фаъолияти иқтисоди берунӣ вобаста мебошад. Зеро, батанзимдарории тарифию гумрукӣ ин маҷмӯи мизонҳои

батартибдаровардашудай пардохтҳои гумрукӣ мебошанд, ки мутобиқи Номгӯи молҳои ФИБ баррасӣ мегарданд. [10.с-13]

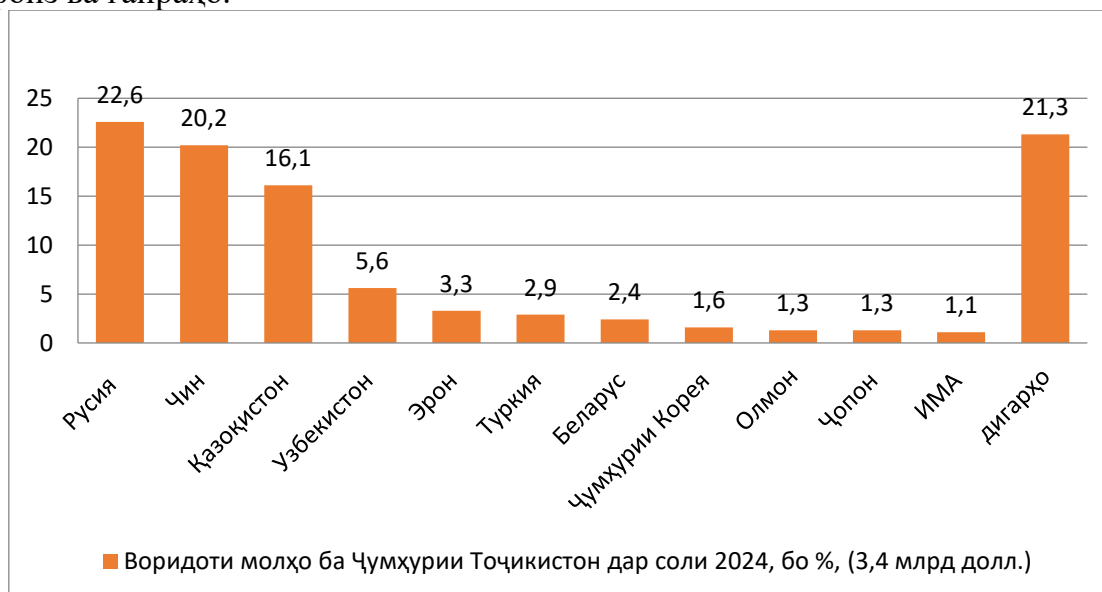
Ба иттилои Агентии омили Тоҷикистон ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 29,3 Ҷоиз ё наздик ба 1 млрд доллар зиёд мебошад. Содироти мол дар моҳҳои январ-июни соли 2024-ум 997,8 млн. долларро ташкил кард, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 47,1 Ҷоиз ё 319,3 млн. доллар зиёд шудааст. Дар моҳҳои январ-июни соли 2024 гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон, 4 млрд. 414 млн. долларро ташкил додааст. Воридоти мол ба Тоҷикистон 3416,5 млн. долларро ташкил кардааст, ки нисбат ба моҳҳои январ-июни соли 2023-юм 24,9 Ҷоиз ё 680,1 млн. доллар зиёд мебошад.

Манбаъ: Аз тарафи муаллифони таҳия гардидааст дар асоси сарчашмаҳои таҳия тартиб дода шудааст

Диаграммаи 1. Содироти молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Оид ба содирот шарикони асосӣ инҳоянд: Швейцария - 29,9 Ҷоизи ҳаҷми умумии содирот, Чин - 18,7 Ҷоиз, Қазоқистон - 11,9 Ҷоиз, Туркия - 11,1 Ҷоиз, Ўзбекистон - 8,1 Ҷоиз, Русия - 5,9 Ҷоиз, Эрон - 5,5 Ҷоиз, Афғонистон - 3,9 Ҷоиз, АМА - 1,0 Ҷоиз ва ғайраҳо.

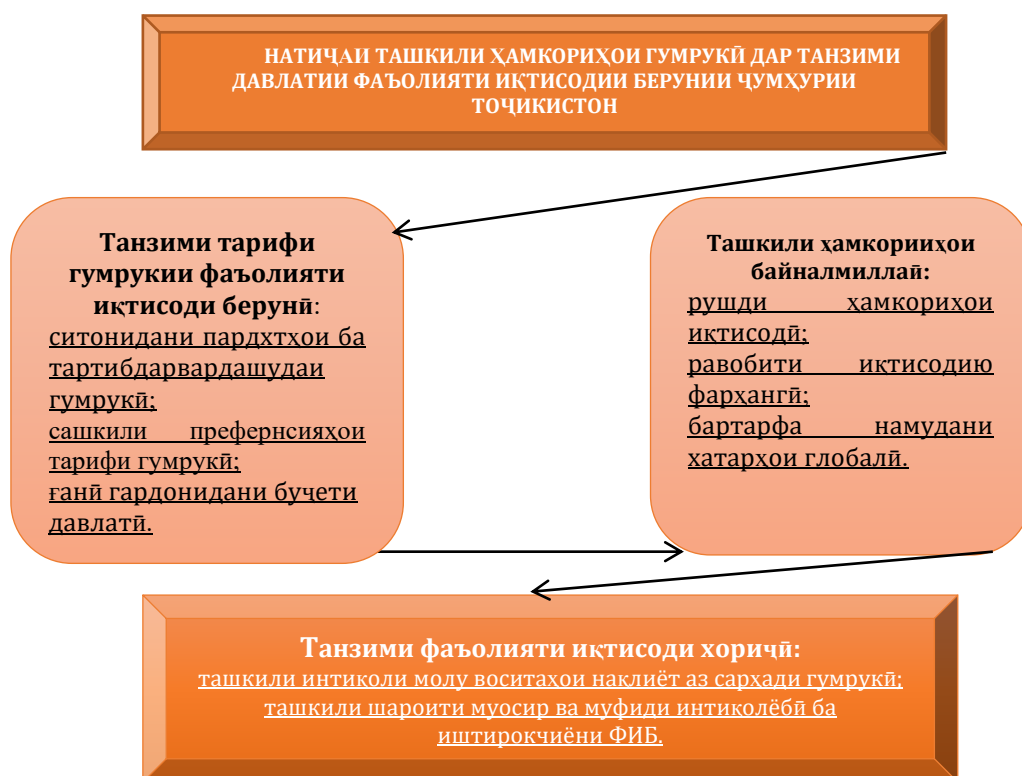
Манбаъ: Аз тарафи муаллифон таҳия гардидааст дар асоси сарчашмаҳо таҳия тартиб дода шудааст

Диаграмма 2. Воридоти молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Воридоти мол бошад асосан аз мамлакатҳои зерин сурат гирифтааст:

Россия - 26,6 Ҷоиз аз ҳаҷми умумии воридот, Чин - 20,2 Ҷоиз, Қазоқистон - 16,1 Ҷоиз, Ўзбекистон - 5,6 Ҷоиз, Эрон - 3,3 Ҷоиз, Туркия - 2,9 Ҷоиз, Беларус - 2,4 Ҷоиз, Ҷумҳурии Корея - 1,6 Ҷоиз, Олмон ва Чопон - 1,3 Ҷоиз, ИМА - 1,1 Ҷоиз ва ғайраҳо. Дар амалиёти савдои хориҷӣ афзоиши бештари содирот нисбат ба воридот ба Туркия (111,1 млн. доллар), Афғонистон (39,2 млн. доллар), Қазираҳои Вирчин (1,9 млн. доллар) ва Хорватия (1,8 млн. доллар) мушоҳида шудааст.[12] Чунин намуди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аз самаранокии фаъолияти иқтисодии берунӣ бо ташкили дурусти танзими тарифи гумрукӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳанд. Батанзимдарории тарифию гумрукии ФИБ бо истифода аз имконияту захираҳои мавҷуда барои таъмини қисми даромади Бюҷети давлатӣ ва амнияти иқтисодии кишвар, дар доираи салоҳияти худ фаъолиятро ба роҳ мемонад. Яъне, самаранокии ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ инчунин аз танзими дурусти фаъолияти иқтисодии берунӣ вобастагии калон дорад.

Дар ин маврид мо натиҷаи ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ дар танзими давлатии фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар нақшаи навбатӣ пешниҳод менамоем. (Нақшаи 2.)

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Нақшаи 2. Натиҷаҳои ташкили ҳамкориҳои гумрукӣ дар танзими давлатии фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Натиҷаҳои ба даст омада маҳз бо ибтикор ва дасгириҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон ба амал бароварда шудаанд, ки ҳар як соҳаи хоҷагидорӣ давлатӣ аз

тарафи Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо назорат ва таъмин шуда, фаъолияти онҳо барои мановфеи давлати соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд. Мо дар навбати худ барои бозҳам таҳким ёфтани масъалаҳои мазкур якҷанд моделҳоро пешниҳод менамоем.

Барои таҳияи модели илмӣ иқтисодӣ, ки роҳҳои ташкили ҳамкориҳои гумрукиро дар танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар мегирад, якҷанд унсурҳо ва омилҳои асосиро метавон истифода бурд. Мо моделҳоро ки ҳамаи ҷанбаҳои номбаркардари пайваст менамоянд пешниҳод менамоем, ки дар онҳо танзими иқтисодиёт, робитаҳои иқтисодии берунӣ, ҳамкориҳои гумрукӣ, инчунин таъсири иҷтимоӣ иқтисодӣ ба буҷети давлатӣ ва робитаҳои берунӣ ба назар гирифта мешаванд.

1. Қисмҳои асосии модел

1.1. Танзими тарифи гумрукӣ

Танзими тарифи гумрукӣ маҷмӯи воситаҳост, ки давлат ба воситаи онҳо савдои беруниро идора мекунад, аз ҷумла:

- Муқаррар намудани бози гумрукӣ барои молҳои, рақобатпазир ва таҳдидунада;
- Истифодаи квотаҳо, маҳдудиятҳо ва дигар монеаҳои тижоратӣ барои назорати воридот ва содирот.

Модел: Функсияе, ки андозаи бозҳо ва квотаҳоро ба ҳаҷми савдои хориҷӣ (воридот/содирот) алоқаманд менамояд, онро аз ҷиҳати математикӣ метавон ҳамчун муносибаи эҳтиёҷот муаррифӣ кард:

$X = f(P, Q)$ ки дар инҷо

- X — ҳаҷми савдои хориҷӣ,
- P — андозаи бозҳо,
- Q — шумораи квотаҳо ё маҳдудиятҳо.

1.2. Ҷамъоварии бозҳои гумрукии пардохтшуда

Ҷузъи муҳимми модел ҷамъоварии самараноки бозҳои гумрукӣ буда он ба сатҳи риояи андоз ва самаранокии мақомоти гумрук марбут мебошад.

Модел: Ҳисобкунии ситонидани бозҳои гумрукиро тавассути функсияи самаранокии системаи ҷамъоварӣ ифода кардан мумкин аст:

$R = f(C, S, T)$ дар инҷо

- R — маблағи пардохтҳои ситонидашуда,
- C — сатҳи назорати мақомоти гумрук,
- S — низоми санҷиши пардохтҳои гумрукӣ (нозирот),
- T — сатҳи ҳалли масъалаҳои технологӣ (рақамкунонӣ ва автоматикунонӣ).

1.3. Ҷанӣ гардонидани буҷети давлатӣ

Низоми ситонидани бози гумрукӣ ба қисми даромади буҷети давлатӣ, ки барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои гуногун, аз ҷумла рушди иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ истифода мешавад, таъсир мерасонад.

Модел: $B = R + G + F$ ки дар инҷо

- B — буҷети умумӣ,
- R — ҷанӣ гардонидани бучаи давлатӣ аз ҳисоби бозҳои гумрукӣ,
- G — дигар даромадҳои андозӣ,
- F — Ҷӯмаки молиявӣ ва грантҳои байналмилалӣ.

1.4. Ҳамкориҳои байналмилалӣ

Рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи танзими гумрукӣ дар таъмини интиқоли босамари молҳо аз сарҳади гумрукӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои соҳибкорӣ нақши муҳим мебозад.

Модел: Ҳамкориҳои байналмилалиро метавон ҳамчун вазифаи созишномаҳои мутақобила ва табодули маълумот тавсиф кард:

$I = f(A, D, P)$, дар инҷо

- I – сатҳи ҳамкориҳои байналмилалӣ,
- A – шумораи созишномаҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ,
- D – дараҷаи мубодилаи иттилоот байни мақомотҳои гумрукӣ,
- P – дастгирии сиёсии сиёсати иқтисодии хориҷӣ.

1.5. Ҳамкориҳои иқтисодӣ ва маданӣ

Ҳамкориҳои иқтисодӣ ва маданӣ дар пойдор гардондани субот ва мустаҳкам намудани муносибатҳои байни мамлакатҳо аҳамияти муҳим доранд.

Модел: Дар ин ҷо ҳамкориҳои иқтисодӣ бевосита ба савдои хориҷӣ ва сармоягузорӣ алоқаманд аст:

$E = f(X, I)$, дар инҷо

- E – ҳаҷми ҳамкориҳои иқтисодӣ,
- X – ҳаҷми савдои хориҷӣ,
- I – ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ.

Муносибатҳои фарҳангӣ инчунин метавонанд ба иқтисодиёт тавассути фароҳам овардани фазои ҷолибтар барои сармоягузориҳои хориҷӣ таъсир расонанд: $C = f(E, G)$, ки дар инҷо:

- C – ҳамкориҳои фарҳангӣ,
- E – ҳамкориҳои иқтисодӣ,
- G – шумораи табодули фарҳангӣ, лоиҳаҳои муштарак.

1.6. Бартараф кардани таҳдидҳои глобалӣ

Хатарҳои байналмилалӣ, аз қабili терроризм, муҳочирати ғайриқонунӣ ва таҳримҳои иқтисодӣ ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таъсир мерасонанд.

Модел: Тадбирҳои рафъи таҳдидҳоро метавон ҳамчун коҳиши хатарҳо барои иқтисоди кишвар чунин муаррифӣ кард:

$R_{\text{threat}} = f(T, S, M)$, дар инҷо

- R_{threat} – сатҳи таҳдид,
- T – дараҷаи таҳдидҳои глобалӣ (терроризм, таҳримҳо)
- S – дараҷаи назорати давлатӣ,
- M – чораҳои байналмилалӣ оид ба бартараф намудани таҳдидҳо.

1.7. Танзими интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ Ташкили чараёни нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ аз суръат ва арзиши ҳамлу нақл, инчунин ба рушди инфрасохтор вобаста мебошад.

Модел: $M = f(TS, C, F)$, ки дар инҷо

- M – самаранокии интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт,
- TS – воситаҳои нақлиёт ва хусусиятҳои онҳо,
- C – арзиши убури сарҳад,
- F – лоиҳаҳои инфрасохторӣ (терминалҳо, шабакаҳои роҳи автомобилгард ва роҳи оҳан).

1.8. Имтиёзҳои гумрукӣ ва тарифӣ. Имтиёзҳои тарифи гумрукиро метавон барои ҳавасмандгардонии савдо ва афзоиши амалиёти воридоту содирот истифода бурда шаванд.

Моделҳои Имтиёзҳои метавон ҳамчун функсияи тағйирёбии тарифҳо, ки ба аризиши молҳо ва хизматрасониҳои гумрукӣ таъсир мерасонад, ифода кард:

Модел: $P_{pref} = (T, P_{tariff})$, ки дар инҷо

- P_{pref} – преференсияҳо,
- T – тарифҳои гумрукӣ,
- P_{tariff} – мизонҳои бочҳои гумрукӣ).

2. Динамика ва таъсири мутақобилаи унсурҳои моделӣ

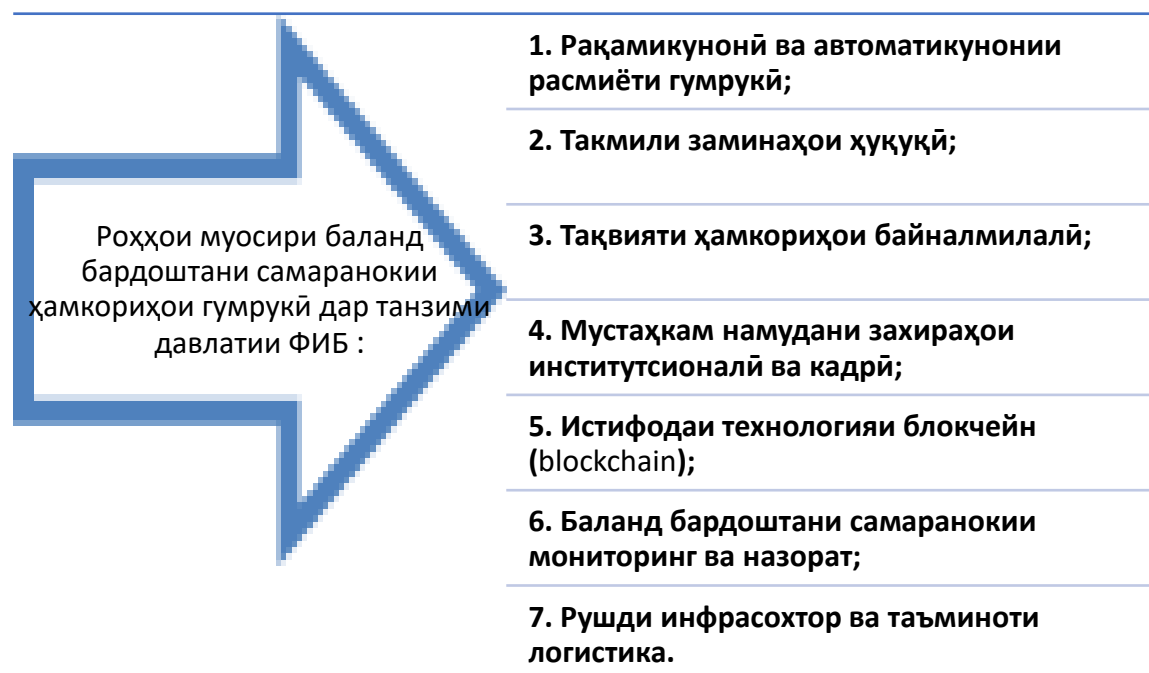
Модел бояд таъсири мутақобилаи динамикии ҳамаи унсурҳоро ба назар гирад:

- Ҳамкориҳои иқтисодӣ ба танзими гумрукӣ ва тарифӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи байналмилалӣ вобаста аст, ки дар навбати худ ба таҳдидҳои ҷаҳонӣ ва суботи иқтисодии хориҷӣ таъсир мерасонад.

- Ситонидани бочҳои гумрукӣ ба самаранокии назорати давлатӣ ва автоматикунони равандро бевосита вобаста мебошад.

- Бучети давлатӣ аз муваффақияти пардохтҳои гумрукӣ вобаста буда ба имкониятҳои лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ таъсир мерасонад.

Моделҳои мазкурро аз ҷиҳати математикӣ метавон ҳамчун системаи муодилаҳои ба ҳам алоқаманд ифода кард. Ин тағйирёбандаҳо ва таъсири мутақобилаи онҳоро ба назар мегирад. Моделҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои асосие, ки ба таъсири ҳамкориҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, ба назардошти шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба инобат гирифта шаванд. Барои баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои гумрукӣ дар танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин метавон якҷанд хулосаву пешниҳодҳои илмӣ муосирро баррасӣ кард, ки онҳоро мо дар нақшаи навбати пешниҳод менамоем.

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Нақшаи 3. Роҳҳои муосири баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои гумрукӣ дар танзими давлатии ФИБ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ин тавсияҳо метавонанд ба таҷрибаи ҷаҳонӣ, технологияҳои муосир ва тамоюлҳои иқтисодӣ асос ёбанд, ки онҳоро мо муфассал шарҳ медиҳем.

1. Рақамикунонӣ ва автоматикунонии расмиёти гумрукӣ. Тамоюлҳои муосир дар соҳаи гумрук истифодаи фаъолонаи технологияҳои рақамиро барои суръат ва соддагардонии расмиётҳои гумрукӣ талаб меамоянд. Ҷорӣ намудани системаҳои автоматики идоракунии ва мубодилаи маълумот байни ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ имкон медиҳад, ки вақт ва хароҷоти барасмиятдарории гумрукӣ хеле кам карда шавад. Намунаи он ин системаи «Равзанаи ягона» мебошад, ки ба воридкунандагон ва содиркунандагон имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳоро ба таври электронӣ пешниҳод намоянд.

Пешниҳод: Таҳия ва татбиқи системаҳои табодули электронии маълумот бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, ки шаффофият ва суръатбахшии равандҳоро таъмин менамоянд.

2. Такмили заминаҳои ҳуқуқӣ. Танзими самарабахши гумрукии ФИБ бидуни заминаи возеҳу шаффоф имконнопазир буда наметавонад. Ислоҳоти қонунгузорӣ бо дарназардошти стандартҳои байналмилалӣ, аз қабили тавсияҳои Созмони умумиҷаҳонии гумрук (СУГ) ва Иттиҳоди гумрукӣ (ИГ) метавонад самаранокии фаъолияти мақомоти гумрукро ба таври назаррас баланд бардорад ва хатарҳои коррупсиониро кам кунад.

Пешниҳод: мутобиқ кардани қонунгузорӣ ба стандартҳои байналмилалӣ, пурзӯр кардани назорат аз болои риояи стандартҳо ва мустаҳкам намудани механизми таъмини риояи қонунгузориҳои гумрукӣ.

3. Тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили СУГ ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё фаъолона ширкат меварзад, ки барои беҳтар намудани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳо имкониятҳо фароҳам меорад. Имзои созишномаҳои дутарафа ва бисёртарафа метавонад барои кам кардани монеаҳо дар савдои берунӣ ва муҳайё намудани шароити мусоидтар барои фаъолияти иқтисодии берунӣ кумак расонад.

Пешниҳод: Тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ бо кишварҳои ҳамсоя ва шарикони тиҷоратӣ тавассути иштирок дар лоиҳаҳои муштарак, табодули таҷриба ва ҳамоҳангсозии амалҳо.

4. Мустаҳкам намудани захираҳои институтсионалӣ ва кадрӣ Самаранокии назорати гумрукӣ ва фаъолияти иқтисодии берунӣ бевосита ба ихтисоси мутахассисоне, ки дар ин соҳа фаъолият менамоянд, вобастагии бузургро дар худ тақозо менамояд. Омӯзишҳои мунтазам, табодули таҷриба бо кишварҳои дигар ва коршиносони байналмилалӣ ҷиҳати баланд бардоштани маҳорати касбии кормандони мақомоти гумрук мусоидат менамояд.

Пешниҳод: Таҳияи барномаҳои муосири миллӣ ва байналмилалӣ оид ба такмили ихтисоси кормандони мақомоти гумрук ва ташкилотҳои иқтисодии хориҷӣ.

5. Истифодаи технологияи блокчейн (blockchain). Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити муосири фаъолияти мақомотҳои давлатҳои пешрафта технологияи муосирри блокчейн барои ҷамъоварии маълумот ва пешниҳоди шаффофи онҳо ҳам ба мақомотиҳои давлатӣ ва ҳам ба иштирокчиёни ФИБ мавриди истифода қарор дода шудааст, ки он барои танзими давлатии маълумотҳо хело ҳам манфиатовар мебошад. Аслан ин технология бештар барои баланд бардоштани шаффофият дар танзими давлатии ФИБ нигаронида шудааст.

Дар солҳои охир истифодаи технологияи blockchain дар баробари таъмини шаффофият инчунин дар пайгирии ҳама маълумоти оиди муомилот марбут ба савдои хориҷӣ, самаранокии зиёдро нишон дода истодааст. Ҳамзамон, истифодаи технологияҳои blockchain барои пешбурди фехристи хуччатҳо, назорати ҳаракати молҳо ва риояи қоидаҳои гумрукӣ метавонад эътимоднокии иштирокчиёни ин равандро ба низоми фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ба таври назаррас афзоиш дода, эътимодиятҳои пайдошавии қаллобиро дар ин раванд коҳиш диҳад.

Пешниҳод: Таҳқиқот ва татбиқи технологияҳои blockchain дар равандҳои барасмиятдарории гумрукӣ барои баланд бардоштани эътимоднокии иштирокчиёни ФИБ ба низоми танзими давлатии ФИБ ва аз байн бурдани хатарҳои коррупсионӣ дар ин раванд, истифода бурда мешавад.

6. Баланд бардоштани самаранокии мониторинг ва назорат. Таъсиси системаи самарабахши мониторинг ва назорати савдои хориҷӣ имкон медиҳад, ки қонуншиканиҳо сари вақт ошкор ва бартараф карда шаванд. Истифодаи воситаҳои муосири мониторинг барои таҳлили гардиши молҳо ва хидматҳо, инчунин истифодаи системаи хавф барои пешбурди назорати интиҳобӣ, хароҷотҳоро коҳиш дода равандҳои корро беҳтар менамояд.

Пешниҳод: Татбиқи системаҳои пешгӯӣ ва таҳлили хатарҳо, ки имкон медиҳад хавфҳои таваккалро дар ин соҳа бартараф намояд.

7. Рушди инфрасохтор ва таъминоти логистика. Барои фаъолияти босамари расмиётҳои гумрукӣ, бунёди терминалҳои замонавии гумруки, баланд бардоштани иқтисодии дидбонгоҳҳо ва беҳтар намудани алоқаҳои нақлиёт зарурияти хурд дар ин соҳа таҷассум менамоянд.

Пешниҳод: Маблағгузорӣ ба рушди инфрасохтори гузаргоҳҳои гумрукӣ, тақмил додани равандҳои логистикӣ барои суръат ва содда кардани ҳамаи нақли мол.

Пешниҳодҳои мазкур ба баланд бардоштани самаранокии ҳамкории гумрукӣ ва тақмили танзими фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд. Аз ҳама зарури онҳо ин қорӣ намудани технологияҳои муосир, оптимизатсияи заминаи қонунгузорӣ ва баланд бардоштани савияи тахассуси кадрҳо ба шумор меравад, ки онҳо метавонанд вазъи иқтисодии давлатро ба таври назаррас беҳтар намуда, ба афзоиши ҳаҷми савдои хориҷӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тавр, ҳамкориҳои муосири байналмилалӣ гумрукӣ на танҳо созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба, балки қорӣ намудани технологияҳои муосир, аз қабili автоматикунории равандҳо, табодули иттилоот дар ҳолатҳои фаврӣ ва қорӣ намудани декларатсияҳои электрониро дар бар гирифта инчунин, чиҳати таъмини риояи қонунгузорӣ ва пешгирии қочоқи маводи муҳаддир низ фаъолиро ба роҳ мемонанд.

Хулоса, таъкили ҳамкории гумрукӣ барои таъмини субот ва рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аҳамияти стратегӣ дошта, ҳам ба иқтисодиёти кишварҳои алоҳида ва ҳам ба низоми савдои ҷаҳонӣ таъсири мусбат мерасонад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе “Шарқи Озод”-2017
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш.Душанбе, 11-уми декабри соли 1999 таҳти № 908);

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (21.12.2021, ш. Душанбе). - Душанбе: Шарқи озод, 2021 - 42с.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси Гурӯҳи корӣ барои таҳияи Стратегияи ислоҳоти низоми идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе: - 28-уми сентябри соли 2004, - № РП - 1559.
5. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-январӣ соли 2015, №332);
6. Катаев А.Х., Нидоев П.Ф., Таможенная система в инфраструктурном обеспечении Республики Таджикистан. (Монография).- Душанбе: «Ирфон», 2010, 156 с.
7. Катаев А.Х. Раджабов Р.К. Тошматов М. Основы внешнеэкономических связей. - Душанбе: Ирфон, 2001.- 237 с.
8. Маҷалаи соҳавии иттилоотӣ ва таҳлилӣ “Гумрук”. Бахшида ба 30-солагии мақоми гумрук. №4 (56) 2024
9. Нидоев П.Ф. Ташкил ва идоракунии дар мақомоти гумрук (васоити таълимӣ-методӣ). Душанбе: «Ирфон», 2012, 200 с.
10. Нидоев П.Ф. Шохназари Х.Ф., Мамадамонов У.М.// Танзими тарифи гумрукии ФИБ. - Душанбе: «Ирфон», 2013, 219 с
11. Раджабов Р. К., Хикматов С. И. Таможенная система: проблемы и инновационное развитие: монография. Душанбе: Сумани Кудрат, 2012. 185 с.
12. Оҷонсии иттилоотии Sputnik. Тоҷикистон бо кӣ бештар хариду фурӯш кардааст? <https://sputnik.tj/20240903/tojikiston-kharidu-furush-kardaast-1064180434.html>

ОРГАНИЗАЦИЯ ТАМОЖЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ПИРОВА ШАХНОЗА САЙФИДИНОВНА,

ассистент кафедры менеджмента Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Борбада 48/5.

Тел.: 939493773; 907913677; E-mail: rustamova-71@mail.ru,

В статье рассматриваются вопросы организации таможенного сотрудничества с учетом регулирования таможенных тарифов во внешнеэкономической деятельности.

Отмечено, что правильная организация таможенного взаимодействия оказывает существенное влияние на расширение перемещения товаров и транспортных средств, а данный вид грузоперевозок приводит к развитию внешнеэкономической деятельности, в результате чего таможенными органами эффективно выполняется план государственного бюджета. Авторы напомнили о поддержке Правительства Республики Таджикистан в организации таможенного сотрудничества в предыдущие годы и высоко оценили их результаты, согласно данным Агентства по статистике Республики Таджикистан, по товарообороту и исполнению государственного бюджета. В статье показана эффективность деятельности таможенного сотрудничества, представлены экономические модели и научные схемы дальнейшего развития элементов организации таможенного сотрудничества в государственном регулировании ВЭД.

Ключевые слова: государственное регулирование, таможенное сотрудничество, внешнеэкономическая деятельность, Всемирная таможенная организация, Содружество Независимых Государств, Шанхайская организация сотрудничества, таможенная служба,

экспорт товаров, импорт товаров, таможенно-тарифное регулирование, таможенная пошлина, квоты, ограничения, государственный бюджет, преференция, мониторинг

ORGANIZATION OF CUSTOMS COOPERATION IN STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

PIROVA SHAKHNOZA SAIFIDINOVNA,

Assistant of the Department of Management of the International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbada Ave. 48/5.

Tel.: 939493773; 907913677; E-mail: rustamova-71@mail.ru,

The article considers the issues of organizing customs cooperation taking into account the regulation of customs tariffs in foreign economic activity. It is noted that the correct organization of customs interaction has a significant impact on the expansion of the movement of goods and vehicles, and this type of cargo transportation leads to the development of foreign economic activity, as a result of which the customs authorities effectively implement the state budget plan. The authors recalled the support of the Government of the Republic of Tajikistan in organizing customs cooperation in previous years and highly appreciated their results, according to the data of the Agency on Statistics of the Republic of Tajikistan, on trade turnover and execution of the state budget. The article shows the effectiveness of customs cooperation, presents economic models and scientific schemes for the further development of elements of the organization of customs cooperation in state regulation of foreign economic activity.

Keywords: state regulation, customs cooperation, foreign economic activity, World Customs Organization, Commonwealth of Independent States, Shanghai Cooperation Organization, customs service, export of goods, import of goods, customs tariff regulation, customs duty, quotas, restrictions, state budget, preference, monitoring

Муқарриз: Тагаев Б.Ш., декани факултети
ҳуқуқ ва ғумрукӣ ДБССТ н.и.и. дотсент

ТДУ:338.24(575.3)

**ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ
ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАҲО**

РАСУЛОВ ҶОВИД ҚУРБОНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: jrasulov@mail.ru, тел: 935707111.

Дар мақола механизми танзими давлатии истифодаи самараноки иқтидорӣ захиравӣ-табиӣ дар шароити минтақаҳо дида баромада шудааст. Механизмҳо ва фишангҳои асосии танзими давлатии самаранокии истифодаи захираҳои заминӣ кишоварзӣ ва дурнамои таъмини бозори озуқаворӣ оварда шудааст. Инчунин, омилҳои асосии таъсиркунанда ба рушди бозори озуқаворӣ ва таъмини аҳоли бо ғизои босифати аз нигоҳи экологӣ ва безарар аз ҳисоби истифодаи самараноки захираҳои заминӣ об мавриди таҳлил ва баҳогузорӣ қарор дода шуда, пешниҳодҳои мушаххас оиди такмили механизми амалӣ намудани онҳо дар шароити минтақаҳои мамлакат оварда шудааст. Самтҳои асосии такмили механизми танзими давлатии истифодаи самараноки иқтидорӣ захиравӣ-табиӣ ва дар заминаи он таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди минтақа, иқтидори захиравӣ-табиӣ, захираҳои замин, бозори озуқаворӣ, таъмини беҳатарии озуқаворӣ, самаранокии истеҳсолот, танзими давлатӣ, механизмҳои танзими давлатӣ.

Мушкилоти самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар даҳолати ғайридастурӣ дар шароити минтақаҳои гуногун таъмин мекунад. Ин проблема дар ҳоли ҳозир, пеш аз ҳама, барои мувофиқгардонии мақсадҳои асосии истеҳсолкунандагон бо яқдигар барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва дастрасии он ба истеъмолкунандагон, дар тамаркузи худ бо таъмин намудани ғайридастурӣ муътадили соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва рушд бахшидан ба бозори озуқаворӣ равона мегардад. Ба ибораи дигар бе иштироки ғайридастурӣ давлат бобати ҳалли ин масъала мушкилотҳои раванди боло бурдани истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмин намудани беҳатарии озуқаворӣ дар умум ғайриимкон мебошад.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҳоли ҳозир иқтисодӣ бозорӣ бевосита атрофи давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ба вучуд овардани механизми нави истеҳсолоти маҳсулоти хӯрокаи ва оқилонаву самаранок истифода намудани иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла захираҳои обу замин меистад. Ба андешаи Сатторов А. А. «...танзими давлатии соҳаҳои иқтисодӣ вазифаи муҳимтарин ба ҳисоб рафта, имрӯз, вобаста ба таҳримҳои иқтисодӣ, ивазкунии воридоту содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ, суғур будани рушди комплекси агросаноатӣ ва бозори озуқаворӣ, кам шудани маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ, масъалаи сиёсати воридотивазкунӣ, баҳусус, бахши ғаллакорӣ аҳамияти илмӣ пайдо намуда, руз аз руз мубрамтар мегардад...» [3, 137]. Аз ин лиҳоз, ба танзимдарории усутвории рушди иқтисодӣ минтақаҳо дар мамлакат ва таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз вазифаҳои асосии танзими давлатӣ масхуб меёбад.

Вазифаи асосии ҳар як мамлакат дар ин ҳолат аз таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳо, аз ҷумла заминҳои кишти кишоварзӣ дар ин раванд, нақши созгор дошта, камчинии онҳо метавонад ба оқибатҳои нохуши иҷтимоӣ-демографӣ ва хатарҳои экологӣ оварда расонад. Раҳҳои аз ҷунин вазъият, ин сатҳи худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва истиқлолияти комили он ба ҳисоб рафта, вазифаи давлат аз

ташкили шароитҳо ва ҳавасмандии молиявӣ-иқтисодӣ иборат буда, барои таъмини рақобати софӣ истеҳсолкунандагонӣ ватанӣ ва инкишофи бозори озуқаворӣ равона мегардад. Дикқати асосӣ дар ин маврид, бояд ба таъмини аҳоли бо маводҳои озуқаи ватанӣ ва рушди усутвори минтақаҳо дар алоқамандӣ бо шароитҳои табиӣ-иқлимӣ, демографӣ ва тақсмоти молу маҳсулотҳои озуқаворӣ дода шавад.

Дар минтақаҳои мамлакат дар шароити рушди бемайлонӣ аҳоли бо мақсади қонунгардонидани талаботи онҳо бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ниёзи аввалия зарурати даҳолати давлати роҳандозӣ мегардад. Оиди ин масъала Давлатов Қ. Қ чунин қайд менамояд, ки «... тақ ба худтанзимкунии бозори озуқаворӣ дар раванди ислоҳоти аграрӣ давлат дар бисёр мавридҳо аз танзими соҳаи кишоварзӣ истифода мекунад. Ин тарзи даҳолати давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ ба кам шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи маҳсулот таълиқ дорад...». [2, 122]. Барои ҳалли ин вазифаҳо дастгирии давлатии иқтисодӣ минтақаҳои мамлакат, аз ҷумла таъмини беҳатарию озуқаворӣ ҳамчун афзалияти муҳими сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ба роҳ монда мешавад.

Барои самаранок истифода бурдани иқтидорҳои захиравӣ-табиӣ ва низомӣ ҷорабиниҳо бо тартиботи қонунгузорӣ, барои итоаткунӣ назорати онҳо аз болои таъминоти бозори озуқаворӣ мебошад, ки ҳавасмандгардонии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва таъшилотҳои КАС-и бо мақсади муътадил нигоҳ доштани вазъи бозори байниминтақавӣ озуқаворӣ ва маҳсулот истифода бурдани заминҳои кишти кишоварзӣ аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Ба ибораи дигар, танзими давлатӣ - ин маҷмуи тадбирҳо ва меъёрҳои муайяни қонунгузорӣ, тавсия ва ҳавасмандӣ мебошад, ки ба мақсади таъмини бозори дохили озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум равона мегардад. Он ҳамчун ҷузъи муҳими иқтисодӣ миллии кишвар барои тақрирестеҳсоли иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳо роҳандозӣ гардида, бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди соҳаи кишоварзӣ ва КАС, танзими рушди бозори озуқаворӣ ва баргараф намудани нобаробариҳои иҷтимоӣ-демографӣ истифода бурда мешавад.

Дар ин раванд даҳолати давлатӣ ба ҷараёнҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологии минтақаҳо қариб кӣ вучуд нашошта ва баҳсу андешаҳо бобати ба маврид будани танзими давлатӣ ва истифодаи самараноки иқтидорҳои табиӣ-захиравӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ гуногунранг мебошад. Ба андешаи олими рус Ушачёв И.Г. дар ин маврид «... нақши фаъоли танзимкунии давлат, дар асоси дастовардҳо ва рушди иқтисоди бозорӣ хеле калон мебошад...» [6, 8]. Давлат вазифадор аст, ки амнияти озуқавориро таъмин намуда, бозори озуқавориро танзим кунад, рушди соҳаи кишоварзиро дастгирӣ намояд ва ин ҳама ро ба назардошти шароити табиӣ, иқлимӣ ва назардошти захираҳои заминӣ об ва дигар омилу шароитҳо роҳандозӣ гардонад.

Механизму фишанги танзими давлатӣ дар шароити минтақаҳои ҷумҳурии сохтори мураккаб нашошта, он ба талаботи аввалиндараҷаи аҳоли бо ниёзҳои асосии истеъмоли ва таъмини беҳатрии озуқаворӣ вобаста ба сатҳи талаботу тақлифот ба маҳсулотҳои озуқаворӣ муайян карда мешавад. Ин раванд муносибати дастаҷамъонаро оид ба таъшикули муносибатҳои нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар байни истеҳсолкунандагонӣ маҳсулоти кишоварзӣ ва истеъмолкунандагонӣ он робита барқарор карда мешавад. Давлат бояд ба бозори озуқаворӣ минтақаҳои гуногуни кишвар бо усулҳо ва воситаҳои мушаххас таъсир расонад. Ин таъсир бояд ҳадафҳои сиёсати кишоварзиро ба назар гирифта, ҳамзамон равандҳои ҷаҳонишавӣ иқтисод ва таъмини истиклолияти озуқаворӣ ҳар як минтақаро ба эътибор гирад. Танзими давлатӣ дар соҳаи захираҳои табиӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, пеш аз ҳама барои ҳимояи ҳуқуқҳои

истеъмолкунандагони дохилӣ равона шуда ҳадафи асосии он истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва рушди коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, инчунин ташкили ҷойҳои нави корӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъмини истиклолияти озуқаворӣ равона мегардад.

Муносибатҳои бозорӣ воситаи имконпазири танзими давлатии муносибати байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ, объекти танзими давлатии иқтисодиёти минтақаҳо ба ҳисоб рафта, мушкилотҳо ва муаммоҳои муаммоҳои ба таври табиӣ дар марҳилаҳои гуногун ҳалли худро намеёбанд, инчунин барои муътадил нигоҳ доштани вазъии иҷтимоии аҳоли бисёр муҳим мебошанд, иҷро мекунад. Дар ин ҳолат тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки асосан ба муносибатҳои моликият ва тарзи ҳоҷатдорӣ вобастаанд ба танзими бештари давлатӣ эҳтиёҷ доранд. Аз ин лиҳоз, яке аз вазифаҳои асосии танзими давлатии самараноки истифодаи иқтисодии захиравӣ-табиӣ ин таъмин аҳолии минтақаҳо бо маводҳои озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, дар марҳилаи кунунӣ шартҳои муҳим ва зарурӣ танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар ин чараён яке аз вазифаҳои асосӣ ин аст, ки давлат рушди бозори озуқавориро танзим кунад. Ҳамзамон зарур аст, ки на танҳо бозори истеъмолӣ, балки бозорҳои меҳнат, истеҳсолкунандагони мол ва хизматрасониҳо, сармоя ва захираҳои табиӣ ва дигар бозорҳо низ ба таври муассир фаъолият намоянд. Илова ба ин ҳангоми танзими бозори маҳсулоти озуқаворӣ мақомоти давлатӣ бояд ин масъала ва дигар ҷанбаҳои муҳимро дар назар гиранд.

Давлат ӯҳдадор аст, ки вазъиятро дар минтақаҳои гуногуни кишвар ба назар гирифта, фароҳам овардани шароитҳои барои фаъолияти соҳибкорӣ, рақобати озодаи молистеҳсолкунандагони ватанӣ, гардиши молҳо, рушди фаъоли корхонаҳои коркарди саноатӣ, барои нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳои иштирокчиёни бозори озуқаворӣ дар асоси принципҳои демократикунонии ҷомеа ба роҳ монанд. Механизмҳои танзими истеҳсолоти кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ тавассути фишангҳои, ки норасоии онро дар ҳолатҳои ба самарайи дилхоҳ, ки ба манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон ҷавобгу набудан, аз ҷониби давлат ҷуброн мегардад. Аз ин ҷо, бар мӯеояд, ки ҳар қадар иқтисоди минтақаҳо ва бозори озуқаворӣ сушт рушд кунад, ҳамон даҳолати давлатӣ зарур, танзими давлатӣ пурзур карда мешавад.

Яке аз мушкилҳои асосӣ дар ин раванд ин масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ ҳангоми ғайрисамаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла заминҳои таъиноти кишоварзӣ мебошад. Дар шароити камчинии заминҳои кишти кишоварзӣ таъмини бехатарии озуқаворӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавию минтақавӣ мушкилоти зиёдеро дар рушди соҳаи кишоварзӣ ба бор меорад. Ба андешаи Одинаев Х.А., Воҳидов В.В. «... соҳаи кишоварзӣ ҳамчун анъана соҳаи иқтисодиёти кишвар, аз таъсири омилҳои табиӣ-иқлимӣ ва маҳсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ вобастагӣ дошта, истеҳсолот дар он характери мавсимӣ дорад... » [5, 4]. Ин водор месозад, ки принципҳои даҳолати давлатӣ ба чараёнҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ҷиддитар гардида, муносибатҳои байни мақомотҳои давлатӣ ва бозори озуқаворӣ дар ҳамбастагӣ таъмин карда шаванд.

Бозори озуқаворӣ минтақавӣ дар навбати худ макони таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ ба ҳисоб меравад. Дар иқтисоди бозорӣ давлатҳо ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар тавассути дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ афзалият медиҳанд. Ҳамзамон вазъии бозори истеъмолӣ бояд дар мадди аввал назари мақомоти иҷро ва маҳаллӣ қарор гирифта, сиёсати ағарарӣ бояд ба манфиати истеъмолкунандагон ва ҳамаи иштирокчиёни соҳаи агросаноатӣ равона карда шавад.

Барои таъмини муътадили фаъолияти бозори озуқаворӣ, танзими давлатӣ бояд ҷанбаҳои гуногуни рушди иқтисоди бозориро бояд фаро гирад. [7].

Аз ин нуктаи назар баҳои самаранокии рушди бозори озуқавориро аз ҷанд ҷиҳат метавон баррасӣ кард: аввалан, ҳамчун сохтори ташкилӣ бо унсурҳои бо ҳам таъсиркунанда: истеҳсолкунандагон, харидорон, рушди инфрасохтори бозорӣ ва давлат; дуввум, ҳамчун як низоми танзимшавандаи иқтисодӣ, зеро устувории истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ва назоратшавандагии равандҳои иқтисодӣ дар ниҳояти қор расидан ба ҳадафҳои асосӣ - таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ, номгӯй ва сифати баланди онро муайян менамояд. Сиёсати давлат дар соҳаи агроозуқаворӣ барои ҳалли масъалаҳои агроозуқаворӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин нигаронида шудааст:

- тақсими оқилонаи даромаду хароҷот дар муассисаҳои гуногуни сатҳи давлат;
- зиёд намудани манфиатҳо дар мақомоти минтақавӣ ба тавсеяи заминаи дастгирии низоми андозбандӣ тавассути эҷоди имтиёзҳо дар низоми муносибатҳои байнибучетӣ;
- рушди ташкилотҳои иҷтимоӣ, муҳандисӣ, нақлиётӣ, истеҳсоли ва телекоммуникатсия дар минтақаҳо;
- рушди объектҳои инфрасохтори бозории байниминтақавӣ;
- соддагардонии расмиёти маъмурӣ ва ҳуқуқӣ барои осон кардани ҳамкориҳои байни минтақаҳо дар соҳаи тиҷорат, хизматрасонӣ, шуғл ва сармоягузорӣ;
- амалӣ намудани сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳамохангшуда дар минтақаҳо, ки ба захираҳои табиӣ ва бартариҳои рақобатии ҳар минтақа асос ёфтааст.

Нақши сиёсати агроозуқаворӣ давлат дар амалӣ намудани бехатарии озуқаворӣ дар минтақа хеле муҳим аст, зеро он ба аҳоли маҳсулоти босифати хӯрокворӣ пешниҳод мекунад ва рушди устувори минтақаро дастгирӣ менамояд. Давлат бояд барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва пешрафти бозори дохилии маҳсулоти хӯрокворӣ кумак намояд. Ин дастгирӣ дар навбати аввал барои истеҳсоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ва беҳтар шудани сатҳи сифати зиндагии мардум нигаронида шудааст. Дар расми 1. механизмҳо, усулҳо ва воситаҳои муҳимми дастгирии давлатии истифодаи самараноки захираҳои табиӣ минтақа ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ки дар асоси таҳқиқ ва баррасии қорҳои олимони дохилӣ ва хориҷӣ таҳия шудааст, нишон дода шудааст.

Расми 1. Усулҳои асосии танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табӣӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дастгирии давлатии истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар минтақаҳои вилоят имкон медиҳад, ки аҳолии маҳал бо маҳсулоти озуқаворӣ безарари экологӣ таъмин гардад ва барои ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори минтақа шароит фароҳам оварда шавад. Дар шароити муосир, ки иқтисодиёт рушд мекунад ва истеҳсолот бо ҳам ҳамкорӣ мекунад, таъмини ҳуқуқи истеҳсолкунандагони кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулоти босифат ва безарар аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Барои ин зарур аст, ки технологияҳои нав ҷорӣ шуда, ҳаҷми истеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ зиёд карда шавад ва кластерҳои агросаноатӣ ташкил карда шавад.

Танзими давлатии мустақим ба он оварда мерасонад, ки субъектҳои иқтисодӣ дар қабули қарорҳои озод интиҳоб надоранд ва маҷбур мешаванд, ки мувофиқи дастуру супоришҳои давлат амал кунанд, на аз рӯи манфиатҳои худ. Инак, ба сифати мисол метавон қонунгузорию андоз, меъёрҳои ҳуқуқӣ марбут ба хароҷоти амортизатсионӣ, тартиби бучетӣ ва сармоягузорию давлатиро зикр кард. Усулҳои мустақим одатан самаранокии баланд доранд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки ба зудӣ ба натиҷаҳои иқтисодӣ ноил шавем. Гарчанде, ки усулҳо бартарӣҳо доранд, инчунин доштани камбудии ҷиддӣ метавонад дар фаъолияти бозор монеаҳои амалӣ эҷод кунанд. Танзими ғайримустақим маънои онро дорад, ки ҳукумат ба қарорҳои иқтисодии субъектҳо бевосита даҳлат намекунад. Ба ҷои ин онҳо танҳо шароитро фароҳам меоранд, ки субъектҳо ба самти муайян ҳидоят мекунад, инчунин ҳангоми интиҳоби мустақили қарорҳои иқтисодӣ ба ҳадафҳои сиёсати иқтисодии давлат мувофиқат кунанд.

Хулоса танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табӣӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ба стратегияи таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар нигаронида шуда, танҳо дар мавриди комёб шудан ба сиёсати нави агроозуқаворӣ, ки ба ҷанбаҳои мушаххаси тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дарозмуҳлати минтақаҳои ҷумҳурӣ асос ёфта, амалан татбиқ мегардад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алтухов А. И. Проблемы формирования и развития зернового рынка в России / А. И. Алтухов. - М.: ВНИЭСХ, 1998. - 289 с.
2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография. -Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. - С.122.
3. Сатторов А. А. Сиёсати воридотивазкуни ҳамчун омили асосии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ //Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамроҳии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. -Душанбе: - 2019.- С.137.
5. Одинаев Х.А., Вохидов В.В. Формирование системы государственного регулирования развития АПК: проблемы и перспективы //Вестник ТГНУ: Серия экономических наук. - 2007. - №6 (38).- С. 3-10.
6. Ушачёв И.Г. Перспективы формирования и развития аграрного рынка государственных участников единого экономического пространства// Агропромышленный комплекс СНГ: современное состояние и перспективы, Международный информационный бюллетень. -2005. -№1. - С. 5-13.

7. Достиев Э.А. Дастгирии давлатии рушди соҳаи боғпарварӣ дар ҶТ//Идоракунии давлатӣ: Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2023 - №4/1(63). С.55.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ РЕГИОНОВ

РАСУЛОВ ДЖОВИД КУРБАНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: jrasulov@mail.ru, тел.: 935707111.

В статье рассмотрены механизмы государственного регулирования эффективности использования природно-ресурсного потенциала в регионах. Предложены основные механизмы и инструменты государственного регулирования эффективности использования земельных ресурсов, развития продовольственного рынка и обеспечения населения продовольствия в условиях регионов страны. Также рассмотрены основные факторы влияющие на продовольственные рынки и производство экологически чистых продуктов и доступ населения к основным продуктам питания, в достаточном количестве и необходимом объеме и полезных для здоровья населения. Предложены основные направления совершенствования механизма государственного регулирования эффективности использования природно-ресурсного потенциала и на ее основы обеспечения продовольственной безопасности в условиях регионов.

Ключевые слова: региональной экономики, природно-ресурсный потенциал, земельные ресурсы, продовольственный рынок, продовольственной безопасности, эффективность производства, государственное регулирование, государственное регулирование, механизмы регулирования.

старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. jrasulov@mail.ru, тел.: 935707111.

STATE REGULATION OF THE EFFICIENCY OF THE USE OF NATURAL RESOURCE POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF THE REGIONS

RASULOV JOVID KURBANOVICH,

Senior Lecturer at the Department of Public Administration and National Economics at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail:

jrasulov@mail.ru, phone: 935707111.

The article discusses the mechanisms of state regulation of the effectiveness of the use of natural resource potential in the regions. The main mechanisms and tools of state regulation of the efficiency of land use, the development of the food market and the provision of food for the population in the conditions of the country's regions are proposed. The main factors influencing food markets and the production of environmentally friendly products and access of the population to basic foodstuffs in sufficient quantity and necessary volume and useful for public health are also considered. The main directions for improving the mechanism of state regulation of the effectiveness of the use of natural resource potential and its basis for ensuring food security in the regions are proposed.

Keywords: regional economy, natural resource potential, land resources, food market, food security, efficiency, etc.

Муқарриз: Асоев М. мудири кафедраи идоаи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

УДК: 657.1

**СБҲМ ВА РУШДИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

РАҶАБОВ РАҶАБ КУЧАКОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.
734061, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2. Тел.: +992 934444107,
E-mail: drarajab@mail.ru

ҚОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менечменти Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири онҳо ба рушди низоми баҳисобгирӣ молиявӣ бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ истифодаи СБҲМ барои таъмини шаффофият, саҳеҳӣ ва қиёспазирӣ ҳисоботи молиявӣ, ки дар ҷалби сармояи хориҷӣ ва таҳкими робитаҳои иқтисодии мамлакат нақши калидӣ дорад, зарур аст. Мушиклоте, ки корхонаҳо ҳангоми гузариш ба СБҲМ бо онҳо дучор меояд, аз қабилӣ омодагии нокифояи мутахассисон - муҳосибон, номукаммалӣ пойгоҳи меёриро ҳуқуқӣ ва душвориҳо дар тафсири стандартҳо ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Инчунин дурнамои татбиқи минбаъдаи СБҲМ, беҳтар намудани сифати ҳисоботи молиявӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаҳои ватанӣ дар арсаи байналмилалӣ баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: СБҲМ, баҳисобгирӣ муҳосибӣ, баҳисобгирӣ молиявӣ, стандартҳои байналмилалӣ, ҳисоботи молиявӣ, сармоягузорӣ, ҷаҳонишавӣ, ислоҳот.

Имрӯз, ки бо рушди муносибатҳои бозор ва густариши рақобат шароити фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мураккаб шудааст, инчунин бо дарназардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ, талабот ба иттилооти босифат ва саҳеҳ, ки дар низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ молиявӣ ба вучуд меояд, хеле зиёд мегардад. Воқеияти муосир талаб мекунад, ки маълумоти молиявӣ аз ҷониби корхонаҳо пешниҳодшуда ба меёрҳои баланди дақиқӣ ва шаффофият мувофиқат кунанд. Ҷонибҳои манфиатдор – сармоягуздорон, қарздиҳандагон, шарикон, мақомоти давлатӣ ва дигар истифодабарандагон ҳисоботи молиявӣ – ҳама интизоранд, ки дар бораи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳо иттилооти саҳеҳ гиранд. Ин хеле муҳим аст, зеро маҳз дар асоси чунин иттилоот қарорҳои асосии иқтисодӣ қабул карда мешаванд, ки метавонанд ба устуворӣ ва рушди тичорат таъсир расонанд.

Масъалаҳои ташаккул ва рушди низоми миллии баҳисобгирӣ молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ватанӣ мавриди омӯзиши фаъол қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, Н.А. Абдулмуминзода [1], И.А. Бобиев [2], М.Б. Каримиён [3; 10], Б.Ҳ. Каримов [3; 4; 5; 6; 7; 8], Г.Т. Қодирова [5; 9], С.Ф. Низомов [10], Қ.Х. Хушвахтзода [12] ва дигар муҳаққиқон дар таҳқиқоти худ ба омӯзиши таҳаввулоти баҳисобгирӣ молиявӣ дар мамлакат, инчунин таҳлили мушиклоте, ки ин низом дар шароити кунунии иқтисодӣ бо онҳо рӯ ба рӯ аст, таваҷҷуҳ кардаанд. Ин таҳқиқот барои

дарки минбаъдаи мураккабии раванди гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ва муайян намудани мушкилоти асосие, ки муҳосибони корхонаҳои тичоратӣ дар фаъолияти касбии худ бо онҳо дучор мешаванд, маълумоти муҳим пешкаш мекунанд.

Шароити муосир, ки бо дигаргуниҳои хеле пӯён дар бозорҳои ҷаҳонӣ хос аст, аз соҳибкорон ва роҳбарони корхонаҳо талаб мекунад, ки ба тағйироти муҳити берунӣ зуд вокуниш нишон дода тавонанд. Вобаста ба ин, ба раванди тавлиди иттилооти молиявӣ аҳамияти махсус додан лозим аст, то ки он бояд на танҳо вазъи молиявии корхонаҳо, балки қобилияти онҳоро дар идоракунии самараноки ҷараёнҳо ва захираҳои молиявӣ равшан ва пурра инъикос намояд. Яке аз воситаҳои муҳимтарини беҳинасозии ин раванд татбиқ ва корбурди СБҲМ мебошад.

СБҲМ ба корхонаҳо принципҳои возеҳ, умумӣ ва дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявиро пешниҳод мекунанд, ки ба баланд бардоштани сатҳи дақиқӣ ва саҳеҳии иттилооти пешниҳодшуда мусоидат мекунанд. Истифодаи СБҲМ барои ягонакунии равишҳои оморасозии ҳисобот имкон дода, ба ин васила сатҳи баланди шаффофият ва қиёспазирии маълумотро барои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор таъмин менамояд. Ин, дар навбати худ, сифати ҳисоботи молиявиро беҳтар намуда, ба истифодабарандагони гуногун, аз қабилӣ сармоягузoron, таҳлилгарон, қарздиҳандагон ва мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки натиҷаҳои молиявии корхонаҳоро самараноктар дарк ва таҳлил кунанд.

Дар шароити рушди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи СБҲМ на танҳо як зарурати мубрам, балки як қадами муҳимми стратегӣ мебошад. Он ба баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ, беҳбуди мавқеи онҳо дар бозорҳои байналмилалӣ ва таҳкими эътимоди сармоягузoronи хориҷӣ нигаронида шудааст. Истифодаи самараноки СБҲМ раванди ҳамкориҳо бо шарикони хориҷиро, ки ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва густариши имконияти тичорати байналмилалӣ мусоидат мекунад, ба таври назаррас осон мегардонад.

Қайд кардан муҳим аст, ки татбиқи СБҲМ инчунин дастрасиро ба доираи васеи воситаҳои молиявӣ таъмин намуда, монеаҳои ҷалби сармояи байналмилалиро коҳиш медиҳад. Стандартҳои оморасозии ҳисоботи молиявӣ дар асоси СБҲМ барои коҳиш додани хавфҳои молиявӣ, кам кардани хатоҳо дар муҳтавои ҳисобот ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди аудиторҳои берунӣ, қарздиҳандагон ва сармоягузoron ба корхона мадад мекунанд. Ин омилҳо устувории молиявии тичоратро ба таври назаррас таҳким баҳшида, барои рушди он дар муҳити муосири иқтисодӣ дурнамои нав мекушоянд.

Ҳамин тариқ, гузариш ба СБҲМ на танҳо як қадами техникӣ ва методии баҳисобгирии молиявӣ, балки раванди стратегист, ки унсури муҳимми стратегияи дарозмуҳлати муваффақи корхона мебошад. Он ба таҳкими суботи молиявӣ, баланд бардоштани обрӯи корхона дар бозор ва ташаккули эътимод дар байни ҳамаи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ, - ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ мусоидат мекунад. Ин ҳамчунин дар ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими мавқеъҳои корхонаҳои миллӣ дар арсаи байналмилалӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии умумии иқтисодии мамлакат нақши калидӣ дорад.

СБҲМ маҷмуи принципҳо ва қоидаҳои дар сатҳи байналмилалӣ пешбинишударо барои таъмини шаффофият, қиёспазирӣ ва саҳеҳии ҳисоботи молиявии корхонаҳо ифода мекунанд. Ин стандартҳо аз ҷониби Шурои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (IASB – International Accounting Standards Board) таҳия шуда,

чанбаҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, аз қабili тартиби эътироф кардан, баҳодиҳӣ (ченкунӣ), гурӯҳбандӣ ва ифшои иттилоотро дар бораи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии субъектҳои иқтисодӣ фаро мегиранд. Таъиноти асосии онҳо – бунёди стандартҳои ягонаи дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшуда мебошад, ки қиёспазии ҳисоботи молиявии корхонаҳои гуногунро, новобаста аз ҷойгиршавии онҳо таъмин мекунанд. Ин ба шаффофияти баланд мусоидат мекунад, зеро сармоягузoron, қарздиҳандагон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор метавонанд иттилооти молиявии корхонаҳои дар саросари ҷаҳон фаъолияткунандаро ба осонӣ муқоиса, таҳлил ва арзёбӣ кунанд. Ба ҷонибҳои манфиатдор «иттилооти ҳисоботие лозим аст, ки барои ҳарчӣ бештар бартараф кардани ҳаргуна баландбардории натиҷаҳои молиявӣ имкон диҳад, яъне аз рӯи принсипи эҳтиёткорӣ ташаккул ёфта, баҳодиҳии саҳеҳи манфиатҳои иқтисодӣ ва хавфҳоро таъмин кунад» [11, с. 473].

Барои мамлакатҳои рӯ ба рушд, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, татбиқи СБҲМ як қадами муҳим дар самти навсозии иқтисодиёт ва ҳамгирой бо бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ мебошад. Ҳамин тариқ, дар шароити ҷаҳонишавӣ, ки унсурҳои шаффофият, стандарткунонӣ ва эътимод дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ нақши ҳалкунанда доранд, татбиқи СБҲМ на танҳо як зарурат, балки афзалияти стратегии беҳбуди вазъи иқтисодии мамлакат мегардад.

Истифодаи СБҲМ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки монеаҳои сершумореро, ки таърихан вуруди сармоягузории хориҷиро бозмедоштанд, бартараф кунанд. Сармоягузoron ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ аксар вақт аз ҳамкориҳои тичоратӣ бо корхонаҳое, ки ҳисоботи молиявии онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат намекунад, худдорӣ мекунанд, зеро ин номуайяни ва афзоиши хавфҳоро ба вуҷуд меорад. Татбиқи СБҲМ ин монеаҳоро бартараф намуда, сатҳи эътимоди сармоягузoronи хориҷиро баланд мебардорад ва инчунин раванди арзёбии устувории молиявӣ ва эътимоднокии тичоратро осон мекунад.

Яке аз самараҳои назарраси татбиқи СБҲМ беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар мамлакат мебошад. Шаффофият ва дараҷаи баланди стандарткунонии ҳисобот Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои сармоягузoronи хориҷӣ ҷолибтар намуда, ба ҷалби сармоя мусоидат мекунад ва рушди баҳши хусусиро ҳавасманд мегардонад. Ин барои соҳибкории маҳаллӣ имконияти нав фароҳам меорад, дастрасии онҳоро ба бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ васеъ мекунад ва мавқеи онҳоро дар арсаи ҷаҳонӣ мустаҳкам мекунад. Дар шароити таҳкими рақобат қобилияти корхонаҳо барои кор дар асоси стандартҳои байналмилалӣ бартарии муҳимми рақобатӣ мебошад.

Илова бар ин, татбиқи СБҲМ сифати баҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибии дохилиро низ беҳтар мекунад. Ин стандартҳо на танҳо сохтор ва муҳтавои ҳисоботи молиявии ба берун пешниҳодшавандаро беҳтар мекунанд, балки инчунин ба танзими равандҳои баҳисобгирии муҳосибии дохилӣ дар сатҳи корхона мусоидат мекунанд. Татбиқи усулҳои аз ҷиҳати сохтор муносиб ва ҳамоҳангшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар беҳтар намудани равандҳои банақшагирӣ ва ояндабинии молиявӣ, инчунин баланд бардоштани саҳеҳии арзёбии хавфҳо мадад мекунад. Дар навбати худ, ин ба корхонаҳо барои идоракунии самараноки захираҳои молиявии худ, беҳинасозии хароҷот ва қабули қарорҳои асосноки идоракуний имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеи таъсири мусбат дорад: он ба баланд шудани ҷолибияти сармоягузории субъектҳои иқтисодӣ дар мамлакат мусоидат мекунад, сифати баҳисобгирии муҳосибии дохилиро беҳтар мегардонад ва барои корхонаҳои миллӣ дар бозорҳои байналмилалӣ имконияти нави

ҳамкориҳои тичоратӣ мекушояд. Дар оянда ин на танҳо устуворӣ ва суботи молиявии корхонаҳоро беҳтар мекунад, балки барои рушди устувори иқтисодӣ ва ҳамгироии онҳо бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ муҳити мусоид фароҳам меорад.

Раванди татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз охири солҳои 1990-ум оғоз гардида, соли 2002 як қадами муҳим дар он гузошта шуд: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори №428 «Дар бораи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ»-ро тасдиқ кард. Ин ҳуҷҷат асоси расмӣ барои оғози ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ гардид. Ҳадафи асосии ислоҳот мутобик гардонидани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба стандартҳои байналмилалӣ аст, ки ин шарт муҳимми ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо низоми молияи ҷаҳонӣ ва рушди робитаҳои иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодӣ мебошад.

Бо вуҷуди саъю кӯшишҳо ва дастовардҳои чандинсола дар ин самт, раванди мутобик намудани баҳисобгирии молиявӣ бо СБҲМ дар мамлакат суст аст. Чунон ки Б.Ҳ. Каримов қайд мекунад: «Ба андешаи мо, сабаби асосии ба миён омадани чунин ҳолати ногувор дар номукамал будани санадҳои меъёрии дар доираи иҷрои қарори ҳукумати № 428 таҳия ва тасдиқгардида мебошад. Таҳлили интиқодии санадҳои мазкур гувоҳӣ медиҳад, ки муҳтавои онҳо ба талаботи СБҲМ пурра ҷавобгӯ набуда, дар онҳо шароити воқеии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, қонунгузорӣ (асосан қонунгузориҳои соҳаи андоз, гумрук, бонкдорӣ) ва санадҳои меъёрии ҳукукии дар он замон дар мамлакат амалкунанда ба инобат гирифта нашуда буданд» [7, с. 26].

Ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат ба як қатор мушкилоти ҷиддие дучор гардид, ки раванди гузаштан ба стандартҳои байналмилалиро душвор гардонд. Яке аз мушкилоти асосӣ номукаммалии пойгоҳи меъерӣ буд, ки раванди татбиқи СБҲМ-ро душвор намуда, дар танзими ҳукукии ҳисоботи молиявӣ номуайяниро ба вуҷуд овард. Мутобик набудани қонунҳо ва стандартҳои мавҷуда ба талаботи байналмилалӣ низ имкони ҳамгироии самараноки баҳисобгирии муҳосибиро бо низоми молиявии ҷаҳонӣ маҳдуд кард.

Илова бар ин, нарасидани кормандони соҳибхтисос омили муҳиме гардид, ки ба татбиқи бомуваффақияти СБҲМ ҳалал мерасонад. Нарасидани мутахассисони дорои дониш ва таҷрибаи кофӣ кор бо стандартҳои байналмилалӣ яке аз мушкилоти асосӣ шудааст. Ин мушкилот махсусан дар соҳаи таҳсилот ва омодакунии мутахассисони соҳаи муҳосибӣ тезу тунд гардид. Муассисаҳои таълимӣ на ҳамеша таҳсилоти босифати донишомӯзони соҳаи баҳисобгирии муҳосибиро, ки ҷавобгӯ ба талаботи СБҲМ бошад, таъмин мекарданд. Барномаҳои таълимӣ тағйироти кунуниро дар амалияи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ пурра инъикос намекарданд ва на ҳамеша ба донишҷӯён малақаҳои зарурии амалиро барои кор дар шароити ҷаҳонишавӣ ва стандартҳои байналмилалӣ таъмин мекарданд.

Аксар хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилотӣ барои дар фаъолияти касбии худ самаранок истифода бурдани СБҲМ сатҳи зарурии омодагӣ надоштанд. Сарфи назар аз мавҷудияти курсҳои зиёди бозомӯзӣ ва такмили ихтисос, мушкилоти нарасидани мутахассисони дорои дониш ва малақаҳои амалии зарурӣ ҳамчунон мубрам боқӣ мондаанд. Курсҳои мазкур гарчанде барои омӯзиши шунавандагони худ имконияти муайян фароҳам оварда бошанд ҳам, мушкилоти нарасидани кормандони соҳибхтисосро пурра ҳал карда натавонистанд, зеро раванди таълим дар онҳо аз ҷиҳати таъмин бо омӯзгорони дорои дониш ва малакаи зарурӣ хеле норасоӣ дорад ва ба шунавандагон умқи дониши зарурӣ дода наметавонад.

Инчунин ҳаминро низ қайд кардан бамаврид аст, ки як қисми аҳли ҷомеаи муҳосибӣ ҳам бо сабаби куҳнапарастии касбии худ ва ҳам хавфи зарурати аз худ кардани равиш ва усулҳои нави кор ба ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ муқовимат нишон меод. Ин муқовимат дар баробари душвориҳои дар боло зикршуда рафти ислохотро суस्त карда, ба талаботи нав мутобиқ шудани корхонахоро душвор мегардонд.

Ҳамин тариқ, барои татбиқи бомуваффақияти СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли ҳамаҷонибаи мушкилот, аз ҷумла таҳияи пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, навсозии барномаҳои таълимӣ ва таҳкими ниҳоди омодакунӣ ва бозомӯзии мутахассисон, инчунин ҳамкорӣ бо ҷомеаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷиҳати рафъи муқовимат ва ташаккули дарки аҳамияти ин дигаргуниҳо барои ҳамгироӣ бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ зарур аст.

Вазъи татбиқи СБҲМ дар мамлакат аз он сабаб мураккаб аст, ки қисми зиёди санадҳои меъёрӣ, ки дар доираи ислохот амалӣ карда мешаванд, комил ва саҳеҳ нестанд, аз ҷумла тарҷумаҳои СБҲМ ба забони тоҷикӣ, ки на ҳамеша ба матнҳои аслии худӣ онҳо бо забони англисӣ мувофиқат мекунад. Ин дар тафсири истилоҳот ва мафҳумҳо боиси ба миён омадани ҳагӯна иштибоҳ мегардад, ки дар навбати худ барои муҳосибони аҳли амал душвориҳои иловагӣ ба вучуд меорад. Онҳо аксар вақт ҳангоми тафсири стандартҳо ба номувофиқатӣ ва номуайяний дучор мешаванд, ки ин сифати дар амал татбиқ кардани СБҲМ-ро паст мекунад ва раванди таҳияи ҳисоботи молиявии ба талаботи байналмилалӣ мувофиқаткунандаро душвор мегардонад.

Яке аз мушкилоти асосӣ зарурати мутобиқгардонии минбаъдаи СБҲМ ба шароити мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин на танҳо тарҷумаи дақиқтар ва саривақтии стандартҳо, балки таҳия ва коркарди тавзеҳоти муфасссал, тафсириҳо ва мисолҳои амалӣ оид ба ҳар як банди СБҲМ-ҳои алоҳида дар бар мегирад, ки метавонанд ба муҳосибон ва аудиторҳо дар татбиқи дурусти стандартҳо дар шароити иқтисодиёт ва амалияи тиҷорати миллӣ мадад расонанд. Таҳияи тавсияҳои методологии миллӣ низ як қадами муҳим мебошад, ки барои равшан кардани ҷанбаҳои алоҳидаи стандартҳо бо дарназардошти хусусиятҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазъи иқтисодӣ ва шароити кунунии бозор мусоидат мекунад.

Илова бар ин, ҷанбаи муҳим ин зарурати мунтазам гузаронидани семинару тренингҳо барои муҳосибони касбӣ, инчунин тақмили ихтисоси омӯзгорони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, СБҲМ ва аудит мебошад. Ин на танҳо сифати таҳсилотро дар соҳаи баҳисобгирии молиявӣ баланд мебардорад, балки тафовути байни донишҳои назариявӣ ва татбиқи амалии онҳоро дар корхонаҳо кам мекунад.

Сарфи назар аз душвориҳои мавҷуда, дар раванди татбиқи СБҲМ дар мамлакат пешравиҳои мусбатро низ метавон қайд кард. Ҳамасола шумораи корхонаҳое, ки ҳисоботи молиявии худро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ тартиб медиҳанд, меафзояд, ки ин аз аҳамият ва мубрами афзоидаи ислохот шаҳодат медиҳад. Ҳоло ҳамаи субъектҳои дорои манфиати умум, инчунин якҷанд корхонаҳои калони хусусӣ ҳисоботи молиявии худро мутобиқи СБҲМ таҳия мекунад. Ин раванд ба беҳтар шудани шаффофияти иттилооти молиявӣ ва афзоиши эътимоди сармоягузoron ва шарикони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Тавсеаи минбаъдаи татбиқи СБҲМ дар баҳши давлатӣ, дар корхонаҳои соҳибқории хурд ва миёна ба беҳтар шудани сифати ҳисоботи молиявӣ дар ҳама сатҳҳо мусоидат намуда, раванди ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо низоми байналмилалӣ молиявӣ метезонад. Ин, дар навбати худ, на танҳо ҷолибияти

сармоягузории мамлакатро афзоиш медиҳад, балки барои рушд ва суботи иқтисодии дарозмуҳлат заминаи устувортар фароҳам меорад.

Таҳлили татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Б.Ҳ. Каримов анҷом дода шудааст [7; 8], як қатор мушкилоти ҷиддиро, аз қабili сифати пасти ҳисоботи молиявӣ, нарасидани мутахассисони соҳибхтисос ва набудани назорати дурусти риояи стандартҳои байналмилалӣ ва қоидаҳои миллии пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ муайян кардааст. Ин мушкилот тасдиқ мекунад, ки бо вучуди талошҳои ҳукумат, гузариш ба СБҲМ ҳанӯз дар мамлакат ба анҷом нарасидааст.

Сабаби асосии паст будани сифати ҳисоботи молиявии аз ҷониби корхонаҳои ватанӣ пешниҳодшаванда дар он аст, ки муҳосибони аҳли амал муҳтавои СБҲМ-ро дуруст дарк намекунад, зеро омодагии касбии онҳо суст аст. Дар натиҷа, бисёр корхонаҳо саҳеҳӣ ва шаффофияти заруриро дар ҳисоботи молиявии худ таъмин намекунад, ки ин боиси таҳрифи маълумоти дар онҳо овардашуда мегардад. Барои ҳалли ин мушкилот беҳтар намудани механизмҳои назорати сифати ҳисоботи молиявӣ ва таъмини аудити он дар асоси стандартҳои байналмилалӣ зарур аст.

Илова бар ин, таҳлил нишон дод, ки ҳисоботи молиявии пешниҳоднамудани субъектҳои дорои манфиати умум на ҳамеша ба талаботи СБҲМ ва қонунгузории миллий мувофиқат мекунад. Мушкилот асосан аз вайрон кардани шакли ҳисобот ва баҳодиҳии нодурусти дороиҳо ва уҳдадориҳо иборатанд, ки эътимоднокии маълумотро коҳиш медиҳад. Ин, дар навбати худ, аз суст будани назорати ҳисоботи молиявии корхонаҳои дорои манфиати умум ва ҳамаи дигар корхонаҳо аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Барои бомуваффақият татбиқ намудани СБҲМ дар мамлакат такмил додани барномаҳои таълимӣ ва баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон, таҳияи тавсияҳои методӣ ва мутобиқ намудани шаклҳои ҳисобот бо назардошти стандартҳои байналмилалӣ, пурзӯр намудани назорати риояи СБҲМ дар ҳама зинаҳо зарур аст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Масъалаҳои баҳодиҳӣ ва ташкили баҳисобгирии таркибии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 5. – С. 14-19
2. Бобиев, И.А., Расулов, Д.Т., Мирзоев, Б.Ф. Ҷанбаҳои методии сиёсати баҳисобгирӣ бо мақсадҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи сегментӣ дар ҳолдингҳои саноатӣ / И.А. Бобиев, Д.Т. Расулов, Б.Ф. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 1. - С. 62-70
3. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
4. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
5. Каримов, Б.Х., Кодирова, Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. – № 3 (52). – С. 38-49
6. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2(41). - С. 15-21

7. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 23-34
8. Каримов, Б.Х. Таҳлили таъхиси вазъи корбурди СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. - № 4-2. – С. 85-96
9. Қодирова, Г.Т. Мушкилоти корбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 2. – С. 136-145
10. Низомов, С.Ф. Каримӣён, М.Б. Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримӣён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 5. – С. 14-24
11. Сорокина, Е.М. Возможности и проблемы применения Международных стандартов финансовой отчетности в России / Е.М. Сорокина // Известия Байкальского государственного университета. – 2016. – Т. 26, № 3. – С. 469-477
12. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами Ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71

МСФО И РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры финансов
Таджикского государственного университета коммерции.
734061, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Тел.: +992 934444107,
E-mail: drarajab@mail.ru

КОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носир, 33.
E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Статья посвящена внедрению Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Республике Таджикистан и их влиянию на развитие системы финансового учета. В условиях глобализации и растущей международной экономической интеграции применение МСФО становится необходимым для обеспечения прозрачности, достоверности и сопоставимости финансовой отчетности, что играет ключевую роль в привлечении иностранных инвестиций и укреплении экономических связей страны. В статье рассмотрены проблемы, с которыми предприятия сталкиваются при переходе на международные стандарты, включая недостаточную подготовку специалистов, несовершенство нормативно-правовой базы и сложности в интерпретации стандартов. Также обсуждаются перспективы дальнейшего внедрения МСФО, улучшение качества финансовой отчетности и повышения конкурентоспособности отечественных предприятий на международной арене.

Ключевые слова: МСФО, бухгалтерский учет, финансовый учет, международные стандарты, финансовая отчетность, инвестиции, глобализация, реформы.

**IFRS AND FINANCIAL ACCOUNTING DEVELOPMENT IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH,

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Tajik State
University of Commerce.

734061, Dushanbe, Dehoti ½ street. Tel.: +992 934444107, E-mail: drrajab@mail.ru

QODIROVA GULMO TOLIBOVNA,

doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management of the Academy
of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir Street,

E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

The article is devoted to the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) in the Republic of Tajikistan and their impact on the development of the financial accounting system. In the context of globalization and growing international economic integration, the use of IFRS is becoming necessary to ensure transparency, reliability and comparability of financial reporting, which plays a key role in attracting foreign investment and strengthening the country's economic ties. The article examines the problems that enterprises face when switching to international standards, including insufficient training of specialists, imperfections in the regulatory framework and difficulties in interpreting standards. It also discusses the prospects for further implementation of IFRS, improving the quality of financial reporting and increasing the competitiveness of domestic enterprises in the international arena.

Keywords: IFRS, accounting, financial accounting, international standards, financial reporting, investments, globalization, reforms.

ТДУ: 338.48(575.3)

**САӢӢХӢ ВА ИМКОНӢЯТӢОИ РУШДИ ОН ДАР ЧУМӢУРИИ
ТОЧИКИСТОН**

БОБОЗОДА АФЗАЛШОӢИ ОЛИМЧОН,

номзади илмӢои иқтисодӢ, дотсенти кафедраи идоракунии
молияи давлатӢ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти ЧумӢурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
тел.: (+992) 938-77-79-07; afzalshohbobozoda@mail.ru

Дар мақола қайд шудааст, ки сайёҳӢ яке аз самтҳои асосии эҳёи иқтисодӣ ба шумор рафта, дар рушду инкишофи соҳаҳои алоқа, савдо, истеҳсоли маҳсулоти савготӢ, хӯроки умумӣ, хоҷагии қишлоқ, сохтмон саҳм дорад ва дар оянда метавонад, ки яке аз омилҳои ҳалкунандаи рушди босуботи минтақаҳои ЧумӢурии Тоҷикистон гардад.

Инчунин қайд шудааст, ки инфрасохтори сайёҳӢ ҳамчун категорияи иқтисодиву иҷтимоӣ ва институтсионалӣ буда, маҷмӯи иншоотҳо, шабакаҳои дорои вазифаҳои иҷтимоӣ, истеҳсолӣ ва рекреатсиониро дарбар мегирад ва барои дастрасии муътадили сайёҳон ба захираҳои сайёҳӢ ва истифодаи муносиби онҳо бо мақсади сайёҳӢ ва таъмини фаъолияти ҳаётии корхонаҳои саноати сайёҳӢ хизмат мерасонад.

Калидвожаҳо: *инкишофи сайёҳӢ, рушди маҳал, рушди иқтисоди миллӣ, сармоягузорӣ, стратегияи рушди сайёҳӢ, маркетинг, менеҷмент, инфрасохтори, сайёҳии экологӣ, тиҷорат, афзалият, минтақа, иҷтимоӣ, нақлиёт, хатсайр, парваришигоҳ, сайёҳии кӯҳӣ-варзишӣ, рафтинг, варзиши лижаронии кӯҳӣ, сайёҳии таърихӣ маърифатӣ, этнографӣ ва табобат.*

Тоҷикистон дар баробари дигар мамлакатаҳое, ки соҳаи сайёҳӢ дар онҳо рушд намудааст, дорои замина ва иқтидори сайёҳӢ мебошад [3. с-244]. Баъди ба даст овардани истиқлолият ба рушди соҳаи сайёҳӢ диққати махсус равона гардид. Бояд қайд намуд, ки сиёсати давлатӣ дар самти рушди соҳаи сайёҳӢ самарабахш буда, бо иқдоми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ЧумӢурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин соҳаи ҳаётан муҳим барномаҳои мукамал коркард ва дар амал татбиқ шуда истодаанд. Бо вучуди ин дастовардҳо дар соҳаи сайёҳӢ мушкилоти зиёд мавҷуд буда, баррасии онҳо аз фаъолияти пурсамари масъулини соҳа ва роҳандозии дурусти инфрасохтори сайёҳӢ бо дарназардошти вазъи ҷуғрофӣ ва урфу одатҳои мардуми маҳал вобастагӣ дорад [4. с-20-23].

Хусусиятҳои хоси инфрасохтори сайёҳии маҳаллӣ. Дар амалӣ гаштани мақсадҳои бузург роҳандозии дурусти инфрасохтори сайёҳӢ муҳим мебошад. Барои пурра амалӣ шудани ин иқтидор инфрасохтор метавонад ҳам таъсири манфӣ ва ҳам мусбат расонад. Ба ин нигоҳ накарда, дар Тоҷикистон масъалаҳои вобаста ба инфрасохтори сайёҳӢ сабаби асосии нигоҳ доштани рушди васеи сайёҳӢ ва баланд гардидани рақобатпазирии сайёҳӢ ва пеш аз ҳама сайёҳии экологӣ ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон бо табиати нодиру нотакрор, кӯҳҳои баланд, водию теппаҳо, дарёву кулҳои беназир, боду ҳавои тоза иқтидори бузург барои рушди сайёҳии экологӣ соҳиб аст. Аз таҳқиқоти муҳаққиқони соҳа бар меояд, ки дар Тоҷикистон сайёҳии воридотӣ ҳиссаи асосиро ташкил медиҳад. Барои рушди ояндаи сайёҳӢ тақомул додани сайёҳии дохилӣ ва содиротӣ мувофиқи мақсад мебошад. Зеро инфрасохтори сайёҳӢ дар минтақаҳои дурдасти мамлакатамон, ки маҳз объекти сайёҳӢ шумурда мешаванд аз дараҷаи зарурӣ дур мебошад. Барои сайёҳон масъалаи муҳим мавҷуд будани нақлиёти мувофиқ, воситаҳои чойгиркунӣ, сифат ва дастрас будани хӯроки умумӣ, инчунин ҳуди захираҳои сайёҳӢ аҳамияти калон доранд. Таъмини инфрасохтори мувофиқ махсусан барои сайёҳии экологӣ нақши калон дорад, чунки дигар намудҳои сайёҳӢ объектҳои

сайёҳиро дар бар мегирад, ки дар доираи шахру ноҳияҳои аҳолинишин қарор доранд ва дар ин минтақаҳо инфрасохтори сайёҳӣ бо инфрасохтори умумичумхуриявӣ бевосита алоқамандӣ дорад.

Новобаста ба он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодии бузурги сайёҳиву рекреатсионӣ мебошад, ки барои намунаҳои гуногуни сайёҳӣ мувофиқ аст, самаранокии рушди тичорати сайёҳӣ, истифодаи иқтисодии табиӣ ва маданӣ-таърихӣ ҳудуд пеш аз ҳама аз рӯи имкониятҳои инфрасохтори сайёҳии дар минтақаҳои Тоҷикистон амалкунанда муайян карда мешавад. Барои таҳқиқ намунаҳои вазъи муносири рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар Тоҷикистон интихоби тамоми минтақаҳо мувофиқи мақсад мебошад. Дар амал татбиқ намунаҳои муносибати дурусту мувофиқ дар хусуси баҳо додани дараҷаи инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ имкон медиҳад, ки бо мақсади кор карда баромадани тавсияҳо оид ба тақмили инфрасохтор минтақаҳо вобаста аз аҳамияташон тақсимбандӣ карда шуда, лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтор аз рӯи афзалиятҳо ҷудо шаванд ва роҳҳои имконпазири қарорҳои қабулшуда васеъ карда шаванд, ки яке аз роҳҳои амалӣ ғаштани сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар сайёҳӣ гардад.

Ба андешаи М.В. Асташкина «Дараҷаи рушди сайёҳии минтақавӣ аз имкониятҳои моддӣ барои зисти сайёҳон, шабакаи савдой-тарабхонавӣ ва ғайра, яъне тамоми чизҳое, ки он одатан ба мафҳуми инфрасохтори сайёҳӣ ва дараҷаи хизматрасонӣ, ғунҷоиши ҳудуд барои қабули сайёҳон, ҳолати экологии ҳудуд, дараҷаи рушди умумиқисодӣ, таъмин будан бо захираҳои меҳнатӣ ва имкониятҳои молиявии минтақаи қабулкунандаи сайёҳон муайян карда мешавад» [1. с-431].

Инфрасохтори ташкилӣ-идоравии сайёҳиро дар Тоҷикистон ташкил медиҳанд: Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақомоти идораи давлатӣ, ки сиёсати ягонаи давлатро дар соҳаи сайёҳӣ амалӣ менамояд; ширкатҳои акционерӣ ва хусусӣ, корхонаҳои воҳид, ки фаъолияти тичоратии сайёҳиро пеш мебаранд; ташкилотҳои сайёҳие, ки ба иттифоқи қасаба тааллуқ доштанд ва ҳам бо сайёҳии иҷтимоӣ, ҳам тичоратӣ машғул мешаванд (ташкilotи Ҷамъиятии «Маркази Рушди Сайёҳӣ»).

Дар ин ҷода нақши нақлиёт дар рушди сайёҳӣ муҳим мебошад. Вобаста ба тавсия оид ба омори сайёҳӣ, ки аз ҷониба ТУС, СММ тарҳрезӣ гардидааст, таснифоти зерини нақлиёт дар ҷадвали 1 пешниҳод мегардад.

ТАСНИФОТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ВОСИТАИ НАҚЛИЁТ

Ҷадвали 1.

№ Номгуи нақлиёт Хизматрасонӣ

1 Нақлиёти ҳавоӣ Хатсайрҳои мутобиқи ҷадвал; хатсайри бе мутобиқи ҷадвал ва дигар интиқолҳои ҳавоӣ.

2 Нақлиёти обӣ Хатҳои ҳаракати мусофирон тавассути бандарҳо, ҷаҳонгардӣ ва дигар намунаҳо

3 Нақлиёти хушкгард Нақлиёти роҳи оҳан, автобусҳои шахсӣ, ки ғунҷоишаш то 8 нафар мебошад, кирои воситаи автомобилӣ ва дигар воситаҳои нақлиёти хушкгард.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар маълумотҳои ТУС.

Нақлиёти ҳавоӣ - ин самт хатсайрҳои доимии ширкатҳои ҳавопаймоии миллӣ ва хориҷӣ нақши калидӣ доранд. Тавре пештар қайд намуда будем, барои рушди иқтисодии давлат, робитаҳои тичоратӣ, маданӣ ва ғайра бо дигар мамлакатҳо, барои содирот ва воридот ва доштани дастрасӣ ба бозорҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо низомии рушдфтои нақлиёт зарур мебошад. Ин ҳолат бо дарназардошти он ки дар

Тоҷикистон роҳҳои баҳрӣ мавҷуд набуда, роҳи оҳан суғурӯ намудааст, аҳамияти калон пайдо кардааст. Қисми зиёди мутахассисони соҳа ин масъаларо махсусан қайд мекунамд ва таваҷҷуҳи давлат низ ба масъалаи таъмири роҳҳои автомобилӣ равона карда шудааст, барои ҳалли ин масъала мутахассисон ва сармоягузoron вобаста карда шуда, қарзҳои берунаи давлати мо низ ба ҳалли ин масъала равона шудаанд [2. с-179-182]. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи хароҷот барои бунёди роҳҳои автомобилӣ дар ҷаҳон мақоми баландро ишғол мекунад.

Аксари сайёҳон бо роҳҳои автомобилгард ба Тоҷикистон тавассути Ўзбекистон, Қирғизистон ё Хитой ворид мешаванд. Худуди ҷумҳуриро аз ғарб ба шарқ 3 шоҳаи роҳи оҳан уғур кардааст, ки минтақаҳои марказӣ, шимолӣ ва ҷанубии ҷумҳуриро тавассути худуди давлатҳои ҳамсарҳади Туркменистон ва Ўзбекистон пайваст мекунамд. Аксари сайёҳон ба Тоҷикистон тавассути фурудгоҳи Душанбе ташриф меоранд, ки бо шаҳрҳои гуногуни Русия, ҳамчунин фурудгоҳҳои шаҳрҳои Истанбул, Бишкек, Алма-Ато, Кобул, Дубай, Урумчи алоқаманд мебошанд.

Тоҷикистон табиати зебо ва маконҳои барҳавою таърихӣ зиёд дорад, ки 13 парваришгоҳ ва мамнӯъгоҳҳои давлатии табиӣ «Зоркӯл», «Ромит», «Мозкӯл», «Даштиҷум», ҳамчунин “Боғи миллии Тоҷикистон” ба сифати осори экологияи нодир, ландшафт ва ёдгориҳои табиӣ боқӣ мондаанд. Дар ин замина, ин навъи имконпазири сайёҳӣ мавҷуд аст: кӯҳнавардӣ, сайёҳии кӯҳӣ-варзишӣ ва экологӣ, рафтинг, варзиши лижаронии кӯҳӣ, сайёҳии таърихӣ маърифатӣ ва этнографӣ, табобат ва истироҳати ороишгоҳӣ ва ғайра ба шумор мераванд. Дар оянда рушди сайёҳии экологӣ низ дар назар гирифта шудааст, ки он самарабахш буда, муҳити табиӣ Тоҷикистон ба он мусоидат менамояд [5. с-14-17].

Ба ин мавҷудияти худудҳои махсуси ҳифзшаванда, ки 22%-и қаламрави кишварамонро дар бар мегиранд, мувофиқ мебошад. Аз ҷумла, «Боғи миллии Тоҷикистон», ки дорoi экосистемаҳои нодир табиӣ ва ҳайвоноту набототи гуногуни ҷолиби диққати сайёҳони хориҷӣ мебошад. Дар худуди Тоҷикистон зиёда аз 200 манбаъҳои обҳои минералӣ ва терминалӣ мавҷуданд, ки дар асоси онҳо самти санаториявӣ-ороишгоҳӣ рушд мекунад. Сайёҳии кӯҳӣ-роҳпаймоӣ асосан барои гирду атрофи шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои наздики он (Варзоб, Қаратог, дараи Ширканд ва Ромит), ҳамчунин Кӯҳистон (зери ин ном минтақае дар назар дошта мешавад, ки силсилакӯҳҳои Туркистон, Зарафшон ва Ҳисорро иҳота намудааст) дар назар дошта шудааст. Дар қисми ғарбии Кӯҳистон кӯҳҳои Фон ҷойгир шудаанд (ноҳияи кӯлҳои Пайрон, Марғузор, Аллоуддин, кӯли Искандаркӯл), ки даҳҳо хатсайрҳои сайёҳӣ, база ва лагерҳои статсионари сайёҳиро – дар шаҳри Душанбе, дараи Варзоб, дар кӯли Искандаркӯл, кӯлҳои Аллоуддин ва Искандаркӯл, дар соҳили обанбори сунъии Қайроққуми шаҳри Хучанд дар бар мегирад.

Сайёҳии маданӣ-маърифатӣ нисбатан ба Тоҷикистони Шимолӣ ва Ҷанубӣ (Вилояти Суғд ва Хатлон) хос мебошад, ки барои шиносӣ бо ёдгори, осорхона ва дигар ҷойҳои тамошобоби маҳаллӣ имконият ба вуҷуд меорад.

Кӯҳнавардӣ дар кӯҳҳои Фон, Мастҷох, ҳамчунин дар мавзеи нуқтаи баландтарини ИДМ – қуллаи Исмоили Сомонӣ (7495м) маъмул аст. Дар миёни аҳолии маҳаллӣ ороишгоҳҳои «Гармчашма», «Ҷиландӣ», «Ҳоча-Оби гарм», «Оби гарм», «Шоҳамбарӣ», «Зумрад» машҳур мебошанд.

Дар сатҳи маҳалло (мавзеҳои асосии ташрифи сайёҳон) аксарияти хизматрасонии зикршуда дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор доранд. Саҳми инфрасохтори муосир барои қонё намудани талаботҳои сайёҳон ва ташкилу таҳияи

самтҳои нави сайёҳӣ хеле калон арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла шабакаҳои роҳҳо, кемпингҳо, базаҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, мусофиркашонии байналмилалӣ ва дохилии нақлиётӣ, хизматрасонии замонавии алоқа ва бонкӣ муҳим мебошанд.

Вақтҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳмонхонаҳои ба стандартҳои ҷаҳонӣ мувофиқ кушода шуда истодаанд. Пеш аз ҳама, қисми зиёди онҳо дар марказ ҷойгир шудаанд. Дуюм, нархҳо барои зиндагӣ дар меҳмонхонаҳо назар ба меҳмонхонаҳои монанди Аврупо баланд мебошад. Вариантҳои имконпазири камхарҷ (ҳотел ва гестхаусҳо) хеле кам мебошанд. Соҳибкороне, ки ҷунин муассисаҳоро ташкил медиҳанд, на ҳама вақт оид ба шароитҳои маъмулии сайёҳон маълумоти кофӣ доранд. Маҳз вобаста ба афзалиятшон ҷудо кардани омилҳое, ки махсусиятҳои фаъолияти меҳмонхонавиرو муайян мекунанд, дар оянда сохтори сегментҳои истеъмолиро ташаққул дода, дар бозори минтақавӣ рақибонро муайян мекунанд. Дар натиҷа номгуӣ хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи меҳмонхона тағйир меёбанд, аммо ҳамзамон хусусиятҳои маданияти маҳаллӣ ва мероси миллий бояд нигоҳ дошта шаванд. Яъне анъанаҳои асосии таърихӣ ва маданияти минтақаи муайяни мамлакат бояд дар унсурҳои дизайни ҷойҳои истироҳати меҳмонон ҷой дошта, номгуӣ хизматрасониҳо пурра карда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаи бо меҳмонхонаҳо таъмин будан (миқдори ҷойҳо ба 100 нафар) дар Тоҷикистон паст мебошад, ҳол он ки аз рӯйи меёри 10 ҷой ба 1000 нафар дар Тоҷикистон 2,9 ҷойи меҳмонхонавӣ мебошад. Ҳамаи ин ба рушди хоҷагии меҳмонхонавӣ, дохил шудан ба бозори танзимгарони маъруфи меҳмонхонавӣ ва ташкили шабакаҳои миллии меҳмонхонавӣ монеа эҷод мекунанд. Барои муқоиса дар Аврупо ба таври расмӣ 18 ҳазор хостел амал мекунанд, ки 4,5 ҳазораш зери системаи ягонаи фармоишӣ муттаҳид карда шудаанд. Аз миқдори зиёди иншоотҳои ҷойгиркунии сайёҳон, иншоотҳои ёрирасони объектҳои сайёҳӣ, мувофиқи таҳлилҳои омӯрӣ аз рӯйи сатҳу сифати хизматрасонӣ танҳо 20%-и онҳо ба талаботҳои ҷаҳонӣ ва махсусан сайёҳони хориҷӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Ба масъалаи мубрам ва ҳалталаби сайёҳӣ дар Тоҷикистон мавҷуд набудани маълумоти кофӣ оид ба минтақаҳои сайёҳии Тоҷикистон, оид ба меҳмонхона ва тарабхонаҳо мебошад. Рӯйхати хизматрасониҳо камтарин мебошад, ахбороти мувофиқ вобаста ба бахши саноат дар муддати як сол ду-се маротиба ҷоп карда мешаванд. Мувофиқи маълумотҳои мутахассисони соҳа захираҳои сайёҳии Тоҷикистон нодир буда [8. с-128], барои ҷалби миқдори зиёди сайёҳоне, ки дар дигар мамлакатҳо ба намудҳои монанди сайёҳӣ машғуланд, мувофиқ мебошад, аммо оид ба беҳтарин дар Тоҷикистон, имкониятҳои бузург барои экосайёҳӣ, сайёҳони хориҷӣ маълумоти амиқ надоранд. Ҷунончи, тибқи ақидаи мутахассисон таблиғ намудани мамлакат барои пешрафти сайёҳӣ ва инфрасохтори он муҳим мебошад. Кӯҳҳои Помир тирамоҳи соли 2016 ба қатори 100 ҷойи беҳтарин барои ташрифи сайёҳон дохил карда шуда, ин минтақа яке аз самтҳои ҷолибтарин барои экосайёҳӣ баҳо дода шудааст [6. с-61-70]. Табиати нодир ва ҷолиби мо, ки дорои водиҳои ҳосилхез, мамнӯъгоҳҳои нодир ва қуллаҳои барфпӯши кӯҳӣ мебошад, имкон медиҳад то сайёҳии серталаби экологӣ рушд ёбад.

Ҳамин тариқ аз 1 июни соли 2016 маркази гирифтани визаи электронии «e-visa» ба кор оғоз намуд, ки он барои шаҳрвандони хориҷӣ шароити мусоиди ташриф ба Тоҷикистонро фароҳам овард. Тавре дар хабари расмии ВКХ-и Тоҷикистон қайд карда мешавад, «Низоми нав барои он кор карда баромада шудааст, ки чараёни гирифтани визаро дар Тоҷикистон аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ осон менамояд, ҳамчунин,

барои сода намудани тартиби гирифтани виза барои тоҷирон кор карда бароварда шудааст».

Нодида гирифтани нақши тамошо ва фароғат дар ҷалби сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ ба он оварда мерасонад, ки ҳангоми мавҷуд будани имкониятҳои баробар, сайёҳон ба минтақа ё кишвари аз ҷорабинӣ ва намоишҳои фароғатӣ бой афзалият медиҳанд. Ҳатто миқдори зиёди сайёҳон ба мамлакатҳо бо мақсади сайёҳии ҳодисавӣ сафар мекунанд. Ин намуди сайёҳӣ ба ташриф овардан ба маҳалл ҳангоми вақти муайян алоқаманд аст, ки ягон рӯйдоди дорои арзиши таърихӣ, маданӣ ва варзишӣ мебошад.

Агар дар ҳаёти рӯзмараи объекти сайёҳӣ ягон рӯйдод набояд, ки ҳамчун анъана қабул шудааст, ин намуд рӯйдод махсусан ташкил карда мешавад, сипас сайёҳон оид ба он хабардор шуда, бо ҳамроҳии аҳолии маҳаллӣ дар он иштирок мекунанд. Ба чунин рӯйдодҳо мусобиқаҳои варзишӣ, конгрессҳо, дар доираи ҷорабиниҳо зинда кардани анъанаҳои қадимии миллӣ дохил мешаванд [7. с-151].

Сайёҳии дохилӣ: шаҳрвандони мамлакат дар ҷумҳурӣ метавонанд тамоми сол саёҳат кунанд. Ҳамчунин ба сифати ҷиҳатҳои мусбӣ рушди иқтисодиёт ва ба бучаҳои дараҷаҳои гуногун равона шудани маблағ ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз маркетинг соҳаи менеҷмент низ ҳалталаб мебошад, аз ин рӯ ба мо зарур аст, ки дар ояндаи наздик стратегияи махсуси менеҷменти корхонаҳои сайёҳиро кор карда бароем.

Бинобар ҳамин, босифат ташкил намудани ҷорабиниҳои тарғиботӣ оид ба интиҳоби дурусти касб, инчунин тайёр кардани мутахассисони ихтисосманди соҳа ва васеъ намудани арзишҳои меҳмоннавозӣ, саҳмгузори дар беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо, барои мустаҳкам кардани имиджи ҷумҳурӣ ҳамчун кишвари сайёҳии байналмилалӣ мусоидат менамоянд.

РӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Асташкина, М.В. География туризма: учебное пособие/ М.В.Асташкина.-М., 2011.-431с;
2. Акдодова, Н.Н. Потенциал развития туризма в Таджикистане/ Н.Н.Акдодова// Вест. Тадж. нац. ун-та. Серия социально-экон. и обществен. наук.-2017.-№ 2-6.-С.179-182;
3. Диловаров, Р.Д. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ/ Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров Н.Н. Сайфуллоев.-Душанбе, 2013.-244 с.
4. Ёров, Д.Н. Туризм в республике Таджикистан: проблемы и перспективы/ Д.Н. Ёров, С.Куватбек //Вестн.Тадж. нац. ун-та. Серия социально-экономических и обществен. наук.-2017.-Т. 2, № 2-4.-С.20-23;
5. Кабилова, Н.Н. Развитие экологического туризма - перспективная форма устойчивого развития Таджикистана/ Н.Н. Кабилова// В сборнике: Материал. конф. гнии "нацразвитие", август 2017: сб. избран. ст.-2017.-С.14-17;
6. Куценко, Е.И. Проблемы и перспективы развития туризма в Горно-Бадахшанской Автономной Области Республики Таджикистан/ Е.И.Куценко, И.С.Мамадрахимов, М.Мирдавлатова, З.А.Байрамғалиева; под общ. ред. А.И. Вострецова // В сб.: Фундаментальные и прикладные научные исследования в XXI веке Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. Научное (непериодическое) электронное издание.-2016.-С.61-70;

7. Кучкаров, И.И. Факторы, влияющие на конкурентоспособность сектора путешествий и туризма в таджикистане/ И.И. Кучкаров// Вестн. Тадж. нац. ун-та. Серия социально-экономических и общественных наук.-2018.-№ 2.-С.151;
8. Собиров, М. Анализ исторических и социально-культурных факторов развития туризма в Центральном Таджикистане/ М.Собиров, А.Джураев// Вестн. Педагогического ун-та.-2015.-№5-2(66).-С.128.

ТУРИЗМ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЗОДА АФЗАЛШОХИ ОЛИМДЖОН,

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления
государственными финансами и цифровой экономики Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33, тел.: (+992) 938-77-79-07;
afzalshohbobozoda@mail.ru

В статье отмечается, что туризм является одним из основных направлений экономического возрождения, способствует развитию и росту отраслей связи, торговли, производства сувениров, общественного питания, сельского хозяйства, строительства и в перспективе может стать одним из решающих факторов устойчивого развития регионов Республики Таджикистан.

Также отмечается, что туристическая инфраструктура как экономическая, социальная и институциональная категория включает в себя совокупность объектов, сетей с социальными, производственными и рекреационными функциями и служит для обеспечения нормального доступа туристов к туристским ресурсам и их надлежащего использования в туристских целях, а также для обеспечения жизнедеятельности предприятий туристской индустрии.

Ключевые слова: развитие туризма, местное развитие, национальное экономическое развитие, инвестиции, стратегия развития туризма, маркетинг, управление, инфраструктура, экотуризм, бизнес, приоритет, регион, социальный, транспорт, маршрут, заповедник, горно-спортивный туризм, сплав, горнолыжный спорт, историко-познавательный туризм, этнографический и лечебный туризм.

TOURISM AND ITS DEVELOPMENT POSSIBILITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOZODA AFZALSHOKHI OLIMJON,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of
Public Finance Management and Digital Economy of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003,
Dushanbe, Said Nosir str., 33, phone.: (+992) 938-77-79-07;
afzalshohbobozoda@mail.ru

The article notes that tourism is one of the main areas of economic revival, promotes the development and growth of the communication, trade, souvenir production, public catering, agriculture, construction industries and in the future can become one of the decisive factors in the sustainable development of the regions of the Republic of Tajikistan.

It is also noted that tourism infrastructure as an economic, social and institutional category includes a set of objects, networks with social, production and recreational functions and serves to ensure normal access of tourists to tourism resources and their proper use for tourism purposes, as well as to ensure the viability of enterprises in the tourism industry.

Keywords: *tourism development, local development, national economic development, investment, tourism development strategy, marketing, management, infrastructure, ecotourism, business, priority, region, social, transport, route, reserve, mountain sports tourism, rafting, alpine skiing, historical and educational tourism, ethnographic and medical tourism.*

УДК 330.342.146:005.963

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО
КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ**

САДИКОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА,

к.э.н., старший преподаватель кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17. Тел: +992 918 94 91 43. E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

КАРИМОВ МАХМАДХУДЖА ИСРОИЛХУДЖАЕВИЧ,

к.э.н., доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: +992 989 11 00 21. E-mail: karimi.1985@mail.ru;

На основе использования научных и информационных источников авторы проанализировали особенности взаимозависимости развития инновационной деятельности и человеческого капитала. Для того чтобы сделать выводы и принять оптимальные решения, они использовали научные данные отечественных и зарубежных учёных и специалистов, подтвердили развитие инноваций и человеческого капитала в формировании и развитии нового качества экономических и социальных отношений. Также в результате изучения научно-теоретических аспектов человеческого капитала определяются формы и характеристики данной формы капитала, которые важно учитывать при формировании и развитии инновационной деятельности организации или государства в целом.

В данной статье рассматривается совокупность комплексных факторов, связанных с развитием человеческого капитала, таких как личностные качества, способность приобретать новые знания (интеллект, навыки, творческие способности и т.д.) и способность получать и передача информации и знаний другим, классифицированы и объяснены, а также отмечается, что их организация и практическая реализация могут заложить основу для стимулирования развития инновационной деятельности.

В целях стимулирования развития инновационной деятельности и развития человеческого капитала рекомендуется как можно скорее обеспечить интеграцию науки, практики и образования.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновационная экономика, знания, креативность, капитал здоровья, культура, информация, образование.

Человеческий капитал играет центральную роль в развитии современной экономики, особенно в условиях быстроменяющейся инновационной среды. Понимание и развитие человеческого капитала становятся важнейшими задачами для стран, стремящихся к устойчивому экономическому росту. Эта статья рассматривает научно-теоретические аспекты человеческого капитала и его значение в контексте инновационной экономики. Экономика считается инновационной, когда экономическое развитие основано на совершенствовании технологий, увеличении производства, экспорте продукции и новых технологиях. При развитии инновационной экономики прибыль в основном получается не за счет природных ресурсов или потока финансирования, а в большей степени за счет инноваций и информации.

Человеческий капитал представляет собой совокупность знаний, навыков, умений и здоровья работников, которые могут быть использованы для производства товаров и услуг. Теоретические основы человеческого капитала были представлены такими экономистами, как Теодор Шульц и Гэри Беккер, которые подчеркивали важность инвестиций в образование и здоровье для повышения производительности труда.

Актуальность изучения проблемы развития человеческого капитала в контексте инновационной экономики важна, поскольку эти категории дополняют друг друга. Развитие человеческого капитала в условиях инновационной экономики требует нового подхода к образованию, обучению и подготовке кадров. Другими словами, инновационная экономика характеризуется высоким уровнем научно-технического прогресса, что требует от работников не только базовых знаний, но и способности к творческому мышлению и адаптации к новым условиям. В такой экономике ключевыми аспектами развития человеческого капитала являются:

1. Образование и непрерывное обучение. Современные технологии и изменения на рынке труда требуют от работников постоянного обновления знаний. Высшее образование, профессиональная подготовка и курсы повышения квалификации становятся необходимыми для успешной карьеры.

2. Креативность и инновационное мышление. Способность генерировать новые идеи и находить нестандартные решения становится важным активом для организаций. Развитие креативных навыков является важнейшей задачей как для образовательных учреждений, так и для самих работников.

3. Социальные и эмоциональные навыки. В условиях инновационной экономики важность взаимодействия и коммуникации между сотрудниками возрастает. Социальные навыки, такие как умение работать в команде и способность к лидерству, становятся не менее критичными, чем технические навыки.

Следует отметить, что Правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание развитию человеческого капитала, уделяя внимание развитию инновационной экономики. По этому вопросу Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан высказал следующее мнение: «Человеческий капитал как мощный двигатель способствует прогрессу инноваций и новых технологий, а потому наука современного отечественного общества должна больше мобилизовать молодежь для научных исследований, реализации инновационных проектов и исследования проблем цифровой экономики...» [1].

Также в СМР-2030 особое внимание было уделено решению задач обеспечения инновационного развития национальной экономики, уделив внимание ключевой роли человеческого капитала в этом процессе. В то же время в ряде нормативных документов, концепций, программ, стратегий отраслевого и регионального развития акцентированы вопросы, связанные с инновационным развитием, основанным на повышении эффективности использования человеческого капитала. В целом обеспечение инновационного развития национальной экономики с вниманием к формированию и развитию человеческого капитала считается одной из стратегических целей Республики Таджикистан.

Учитывая специфику развития инновационных процессов, некоторые исследователи определяют инновационную экономику следующим образом:

- особая модель развития экономических отношений, основанная на инновационной деятельности;
- новый этап взаимовыгодного развития общества и экономики, т.е. экономики, основанной на знаниях (экономика знаний);
- особая форма стратегии развития, основной целью которой является формирование новой модели развития экономических и социальных отношений;

- важный фактор развития общества, основой которого является развитие инновационной деятельности, иными словами, совокупность взаимосвязанных факторов, которые считаются главным средством развития общественных отношений;
- своеобразная система экономической системы – т.е. инновационная экономика;
- хорошие условия для реализации инновационного потенциала общества и организации инновационного мышления поколения [14].

Всемирно известный экономист Шумпетер Й., который все признают его как основоположник теории инновационной экономика. Согласно его выводом, «инновационная экономика включает в себя специальное образование, науку, креативных предпринимателей и государство, заинтересованное в инновациях» [17]. Разумеется, это мнение знаменитого ученого впоследствии было развито его последователями и получило множество определений. Тем не менее определение Й. Шумпетер не стареет и по-прежнему воплощает в себе основы теории инновационной экономики.

По мнению В. Буренина, характерной особенностью инновационной экономики является «в национальном масштабе стимулирование всех ее субъектов к созданию и использованию нововведений (инноваций), реализация процесса коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности, превращение идей в товары, пользующиеся спросом в рынке и участвуют в коммерческих сделках». Такой подход показывает, что государство играет ключевую роль в становлении и развитии инновационной экономики.

В то же время, по мнению академика В. Баутина, основными инноваторами инновационной экономики являются хозяйствующие субъекты, которые «используют созданные или приобретенные инновации и на основе инновационных результатов предлагают рынку новую или улучшенную продукцию и (или) предоставляют рынку новые или усовершенствованные технологические процессы» [3].

Н.А. Храмцова придерживается мнения, что инновационная экономика развивается не только «при равном использовании новых знаний и инновационных продуктов», но и «готовности к их практическому применению в различных сферах человеческой деятельности», что подчеркивает важность и роль личности. (человек, рабочая сила), рабочий, специалист, профессиональный служащий) как основной субъект инновационной экономики. То есть инновационная экономика – это совокупность творческих людей, новаторов с новыми идеями, которые образуют общую систему цепочки инновационной деятельности.

Касаясь вопроса инноваций, академик Н.К. Каюмов и Ю.П. Довгялло высказали следующее мнение: «Инновация – это результат интеллектуальной деятельности человека, который воплощается в виде новой продукции, новой технологии, оборудования или форм организации производства. Инновационная продукция обладает высоким научно-техническим потенциалом и новыми потребительскими качествами. Однако инновации появляются только в том случае, если они становятся коммерческими, иными словами, в практической деятельности используются новые продукты, новые технологии, методы или формы организации производства. Только в этом случае инновации становятся движущей силой динамичного развития производства, при котором производительные силы совершенствуются и получают конкурентное преимущество на рынке» [7]. Отсюда следует, что инновации – это результат интеллектуальной деятельности человека и прямой результат эффективного использования человеческого капитала.

Профессор С.Дж. Комилов утверждает, что «...Институциональные изменения в сфере инноваций должны происходить с учетом интеграции в единый процесс развития фундаментальной науки, практических исследований, коммерциализации технологий, создания инфраструктуры подготовки специалистов для организация инновационной деятельности. Высококвалифицированные сотрудники и исследователи с научными степенями определяют инновационный потенциал каждой страны» [9].

Фактически мы также придерживаемся мнения, что высококвалифицированные сотрудники и исследователи с научными степенями повзрослеют только в результате инвестиций в развитие человеческого капитала. При изучении, исследовании и сравнении научных подходов и понятий, связанных с инновационной деятельностью и инновациями, можно сделать вывод, что хорошее определение этих понятий предлагает Окункова Е.А.: «Инновация – это текущие инновации (продукт, услуга, процесс, метод и т.п.), направленные на повышение эффективности производственного процесса и увеличение стоимости продукции, основанные на использовании интеллектуального капитала сотрудников». Относительно определение понятий «инновационная деятельность» предлагает следующее интерпретации в котором отмечается «Инновационная деятельность – это непрерывный процесс научно-технических, технологических, институциональных и организационных изменений (в том числе научно-технической, организационной, финансовой и коммерческой деятельности), направленный на развитие человеческого капитала и внедрение инноваций на его основе, создание инновационной инфраструктуры и обеспечение ее функционирования» [12]. Таким образом, он изложил свои мысли о понятиях «инновационная экономика», «инновационное развитие», «инновационный менеджмент» и «инновационные решения» и оценил их как основной элемент развития экономики любого государства.

Л. Туроу отмечал, что «человеческий капитал нельзя анализировать как физический капитал», поскольку человеческие способности как капитал сильно отличаются от физических свойств машин. Важно, что в трудах классиков экономики и основоположников теории «человеческого капитала» эта экономическая категория (то есть человеческий капитал) определяется как ключевой фактор созидания и инноваций.

М.М. Крицкий определил понятие «человеческий капитал» как «универсальную форму человеческой жизни, которая усваивает формы потребления и производства и возникает в результате исторического движения человеческого общества» [10]. Идею человеческого капитала разработал А.М. Асалиев считает, что это связано с изменением роли человека в современном производстве [2].

Садикова Ш.К. отвечает, что «...что люди повышают свои способности посредством инвестиций. Поэтому он разделяет понятия «человеческие ресурсы» как совокупность врожденных характеристик человека и «человеческий капитал» как совокупность накопленных знаний, умений и навыков» [15].

При этом следует учитывать, что связь между способностями человека и знаниями, умениями и способностями носит условный характер. Возможно, что человек, группа, коллектив, несмотря на наличие хороших природных способностей, не получают пользы от изучения наук, знаний и умений. В этом случае уровень развития его человеческого капитала также будет низким.

В Республике Таджикистан ученые также уделили особое внимание понятию и содержанию термина «человеческий капитал». В частности, С.Дж. Комилов и Ш.К. Садикова отмечают, что «человеческий капитал представляет собой неразрывную совокупность социальных отношений развития и самосознания человека в общественно значимой деятельности (потребностях). Он характеризуется запасом знаний, умений, жизненного и трудового опыта (производства), образования, мотивации, направленной на активизацию возможностей духовной и творческой деятельности человека» [8].

Как видим, авторы большое внимания уделяют природе активации творческих способностей человеческого капитала. То есть человеческий капитал считается ключевым фактором развития инновационной экономики. Также в научных работах профессора С.Дж. Комилова и другие ученые подробно обсуждают проблемы формирования человеческого капитала в инновационной экономике.

Т.Б. Ганиев особое внимание уделяет вопросам формирования человеческого капитала и его влияния на профессиональное развитие личности и отмечает, в том числе, что: «В целях обеспечения активности человеческого капитала в процессах производства, торговли и услуг, необходимо делать долгосрочные стратегические инвестиции в сферу интеллектуального развития. Мы обеспечим этот подход путем обеспечения высшего профессионального образования и непрерывного профессионально-электронного образования, хорошего нравственного воспитания человечества, непрерывного развития предпринимательства и мастерства, формирования лидеров, обеспечения безопасности профессиональной и творческой деятельности и свободной среды экономической деятельности и социальная культура и высокое человеческое искусство». Из этих высказываний следует, что профессиональный специалист, в свою очередь, должен в первую очередь обладать инновационными идеями. В таком случае человеческий капитал может заложить основу развития инновационной экономики.

Т.Б. Ганиев изложил свое мнение о понятии человеческого капитала следующим образом: «Человеческий капитал базируется на врожденном уникальном таланте, а также определенных финансовых и денежных затратах и опыте профессиональной деятельности и среде профессионально-художественных влияний, а также профессиональных, творческая и исследовательская деятельность, реорганизация и укрепление. В свою очередь, это великое сокровище для формирования новой культуры развития человеческого общества» [5].

Таким образом, становится понятным, что развитие человеческого капитала является основной основой развития инновационной экономики и открывает множество возможностей для реализации творчества, изобретений, уникальных способностей и навыков человека. С другой стороны, инновационная экономика, в свою очередь, представляет собой творческую профессионально-художественную среду, широкие возможности для реализации таланта и профессионально-художественного потенциала, формирования человеческого капитала. Эти два подхода тесно связаны друг с другом, обеспечивают как развитие человеческого капитала, так и развитие инновационной экономики, и считаются основой развития национальной экономики в современных условиях.

Относительно роли человеческого капитала в уровне и качестве жизни Д.А. Ходиев в своих научных работах по теории человеческого капитала высказывает следующее: «Человеческий капитал – это содержание знаний и творчества, а также навыков и способностей, уровня здоровья, личностных качеств и мотивации,

собранных за счет инвестиций в сферу образования, профессионально-технического обучения, охраны здоровья, миграции и образования детей, а также с целью получения дохода будут использованы в будущем» [16].

Из этого следует, что человеческий капитал, помимо других своих характеристик, является еще и основой развития отрасли, основанной на внедрении инноваций.

Таким образом, обобщая изложенное и систематизируя основные характеристики человеческого капитала, которые отмечают исследователи на различных этапах теории его развития, мы определяем человеческий капитал как совокупность естественных и освоенных способностей человека (основанных на общих, специальных и физическое воспитание), что достигается за счет инвестирования в его творческое мышление, направление инновационной деятельности. Процесс формирования человеческого капитала определяется институциональной средой его воспроизводства.

С годами расширилось внимание ученых и специалистов к научному изучению человеческого капитала инновационной экономики с целью перехода к инновационному типу экономического развития. В соответствии с этим подходом исследователи больше внимания уделяют экономической деятельности, самоуправлению и его совершенствованию, влиянию творческих способностей личности на инновационное развитие экономики. Из этой и других существующих цитат следует, что развитие человеческого капитала является основой и определяющим фактором социального прогресса. [11]

Таблица 1. Классификация роли и места человеческого капитала в экономической и социальной деятельности общества

№	Этапы развития экономических и социальных отношений	Участие и адаптация человеческого капитала на этапах экономического и социального развития	Основа человеческой деятельности	Особенности человеческого капитала в рассматриваемые периоды
1	Доиндустриальное общество	Ускоренная адаптация и основа развития традиционной экономики	Земледелие, ремесло, животноводство, сельское хозяйство	Основой является наличие физической силы, здоровья и ум.
2	Индустриальное общество	Быстрая адаптация и основа развития индустриальной экономики	Промышленность и строительство	Основа, наличие ум, знаний, здоровья и физической силы
3	Постиндустриальное общество	Ускоренная адаптация и основа развития постиндустриаль	Энергетика, информационно-телекоммуникационный сектор и др.	Основой является наличие знаний, ум, образования

		ной экономики	услуги	и здоровья
4	Экономика знание или общество знаний	Быстрая адаптация и основа развития инновационной экономики	Инновация, управление жизненным циклом продуктов, работа с клиентами, разработка алгоритмов развития и т.п.	Основа, это генерировать новые знания, непрерывное обучения, высокий интеллект, самостоятельно сть в деятельности

Источник: предложено авторам

В результате наблюдения за развитием экономических отношений и роли человеческого капитала в этом процессе становится ясно, что все периоды развития обеспечиваются с участием человеческой силы. Принимая во внимание историческую значимость человеческого творчества, можно сделать вывод, что человеческий капитал – это совокупность знаний, умений, креативной мышление и необходимые навыки, которые рационально используются для удовлетворения наличие потребностей человека и общества.

Еще одним важным вопросом, понимание которого может обеспечить возможность эффективного использования человеческого капитала, является его структурные элементы. В связи с изучением и определением составляющих элементов человеческого капитала многие отечественные и зарубежные ученые проводили исследования. Принимая во внимание существующие мнения по рассматриваемому вопросу, можно сделать вывод, что к важным элементам человеческого капитала относятся:

1. Капитал здоровья – это совокупность физических способностей, включающая в себя чувство силы, уверенность в себе, работоспособность, иммунитет против любых заболеваний и другие физические возможности.

2. Трудовой капитал – это уровень профессиональных навыков, опыта и искусства выполнения текущих и стратегических профессиональных операций, которые могут быть использованы для увеличения источника дохода.

3. Интеллектуальный капитал – это наличие человеческих знаний и творческих способностей, которые используются в форме изобретений, патентов или авторских прав.

4. Предпринимательский капитал – это совокупность способностей и возможностей генерирования эффективных бизнеса-идеи, организации предпринимательской деятельности, сохранения коммерческой тайны, решительность, умение оперативного принятия и реализации управленческих решений.

5. Культурно-нравственный капитал – это совокупность культурных, духовно-поведенческих и нравственных ценностей, которые целенаправленно используются в процессе использования интеллектуальных и физических способностей, творчества и предпринимательской способности человека.

Всем известно, что важнейшей составляющей структуры человеческого капитала является труд. Производительность, воспроизводимость, качество и эффективность человеческого капитала во многом зависят от формирования и непрерывного развития рабочей силы. В свою очередь, качество и эффективность

труда во многих случаях зависит от социального мышления человека и качества его жизни. Учитывая эти и другие особенности, можно классифицировать и сформировать комплекс факторов, способных заложить основу развития человеческого капитала и инновационной деятельности:

1. Личностные качества человека в процессе трудовой деятельности. То есть совокупность трудовых качеств внутри общества, которые в процессе труда приводят к развитию знаний, энергии, уверенности и адаптации.

2. Способность осваивать новые и конкурентоспособные знания. Выражается конечный результат формирования и развития человеческого потенциала личности, который осуществляется в появлении необходимого уровня восприятия, интеллекта, мастерства, творчества, смелости и оперативности.

3. Способность воспринимать и передавать информацию и знания другим членам организации или сотрудникам. В таком случае требуется у человека наличие целеустремленности, коммуникабельности, ловкости и оперативности человека.

В своих научных работах Р.М. Устаев раскрыл результаты исследования инновационного состава человеческого капитала. В то же время исследователь А.З. Гарафиев выделяет тип «инновационный человеческий капитал» как самостоятельный объект исследования [15].

Из этого следует, что процесс развития инновационной экономики предъявляет новые требования к специалистам всех сфер, что создает условия для непрерывного формирования и развития индивидуальных способностей, физических, интеллектуальных, творческих, духовных и других личностных качеств. Это подтверждает существование сложной структуры человеческого капитала в инновационной экономике по особенностям формирования, накопления и развития человеческого капитала. При этом, помимо инвестиций в образование, культуру и здоровье человека, необходимо также инвестировать в создание условий для формирования и развития человеческого капитала.

Человеческий капитал как совокупность инновационных преобразующих способностей считается основным фактором развития инновационной экономики, поскольку он создан на основе экономики знаний. Указанные теоретические вопросы, связанные с исследованием человеческого капитала, позволяют рассмотреть его с точки зрения методологии управления в интересах инновационного развития. Такая широкая трактовка понятия человеческого капитала доказывает не только совокупность знаний, умений и навыков, воплощенных в людях, но и наличие активности и способности к изменению действий.

Важнейшей особенностью человеческого капитала в инновационной экономике является самостоятельность деятельности. Это означает, что человек на основе своей профессиональной деятельности осуществляет радикальные изменения в зависимости от направления своей деятельности, восстанавливает взаимоотношения с другими людьми и берет на себя ответственность за свою будущую профессиональную судьбу.

При этом следует отметить, что развитие человеческого капитала закладывает основу для развития инновационной деятельности.

Помимо этого, еще одним аспектом является то, что социально-экономическая среда человеческого развития должна быть организована таким образом, чтобы она могла заложить основу для развития инновационных способностей человека. То есть обеспечение условий для развития человека-новатора. Что нам следует сделать, чтобы создать такие условия:

1. Сегодня пришло время обеспечить условия для сотрудничества науки и практики. Организация интеграции науки с практикой позволяет интегрировать научные идеи с экспериментальным капиталом и создавать инновации;

2. В целях организации сбыта интеллектуальной продукции, такой как учебники, научные статьи, коммерческие проекты и иная интеллектуальная продукция, считается важным организовать ассоциации для организации ее сбыта в условиях предприятия и государства;

3. В целях создания благоприятной среды для инновационного развития рекомендуется одновременно развивать инновационное мышление молодого поколения, разрабатывать и представлять любые индустриальные и инновационные шоу и фильмы на специальных интернет-порталах и телевизионных сетях.

Таким образом, развитие человеческого капитала в условиях инновационной экономики представляет собой многоаспектную задачу, требующую комплексного подхода. Инвестиции в образование, повышение качества учебных программ и развитие навыков креативности и коммуникации являются необходимыми условиями для создания конкурентоспособной рабочей силы. Решение этих задач возможно только при активном взаимодействии между государственными учреждениями, образовательными организациями и бизнесом.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 // [электронный ресурс: режим доступа: <http://www.prezident.tj>].
2. Асалиев, А.М. Актуальные вопросы трудоустройства / А.М. Асалиев, Е. В. Шубенкова // Вопросы структуризации экономики. – 2012. – № 3. – С.12.
3. Баутин, В.М. Инновационная экономика: содержание, место и роль инноваций / В.М. Баутин // Известия ТСХА. – 2014. – № 2. – С.110.
4. Becker G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis // Journal of Political Economy. Supplement. Oct. 1962.
5. Ганиев Т.Б. Менеджмент: Человеческий капитал. – Душанбе: «Ирфон». – 2017. – С.132.
6. Каримов М.И. Необходимость организации маркетинга в сфере здравоохранения // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С.91.
7. Каюмов Н.К., Довгялло Я.П. Роль инноваций в развитии экономики Республики Таджикистан // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2023, № 17(1). – С.30.
8. Комилов С.Ч., Садиқова Ш.К. Таъсири муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ ба инкишофи сармояи инсонӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. №1. – С.33-39.
9. Комилов, С.Дж. Формирование человеческого капитала и развития интеллектуальной собственности в условиях перехода к инновационной экономике// Таджикистан и современный мир (Научный журнал). – Душанбе: «СИНО», 2015. – № 4 (47). – С.19.
10. Крицкий, М.М. Человеческий капитал / М. Крицкий. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1991. – С.86.

11. Курбонов А.Қ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №10-1. – С.89-94.
12. Окунькова Е.А. Управление развитием человеческого капитала в инновационной экономике: теоретико-методологический и концептуальный подходы. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: 2021., С. 303.
13. Симкина, Л. Г. Человеческий капитал в инновационной экономике / Симкина Л. Г. – СПб.: СПбГИЭА, 2000. – С.72.
14. Садиқова Ш.К. Мушкilotи сармояи инсонӣ ва тақдиристеҳсоли он дар тафаккури иқтисодӣ муосир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №3. – С.45-49.
15. Садиқова Ш.К. Ташаққули муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ рушди сармояи зеҳнӣ // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 4/2 (70). – С.221-228.
16. Ҳодиев Д.А., Садиқова Ш.К. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ [Матн] / Д.А. Ҳодиев, Ш.К. Садиқова // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 2 (67). – С.61-66.
17. Шумпетер, Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – С.32.

ҶАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ

САДИҚОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА,

н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони
Рудақӣ 17. Тел: +992 918 94 91 43. Почтаи электронӣ: shukrona-2016@mail.ru.

КАРИМОВ МАҲМАДХУҶА ИСРОИЛХУҶАЕВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17. Э
Тел: +992 989 11 00 21. Почтаи электронӣ: karimi.1985@mail.ru

Муаллифон дар асоси истифодаи сарчашмаҳои илмӣ иттилоотӣ вижагиҳои вобастагии рушди фаъолияти инноватсионӣ ва зармояи инсониро мавриди тақиқ қарор додаанд. Ҷиҳати ҳулосабарорӣ аз далелҳои илмӣ олимон ва кориносони ватанию хориҷӣ васеъ истифода намуда, рушди инноватсия ва сармояи инсониро дар ташаққул ва рушди сифати нави муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ муҳим тасдиқ намудаанд. Инчунин дар натиҷаи омӯзиши ҷанбаҳои илмӣ назариявии сармояи инсонӣ баъзан шаклҳо ва хусусиятҳои ин шакли сармоя муайян карда шудааст, ки ҳангоми ташаққул ва рушди фаъолияти инноватсионӣ ба эътибор гирифтани онҳо муҳим мебошад.

Дар мақолаи мазкур, инчунин маҷмуи омилҳои таркибии алоқаманд бо рушди сармояи инсонӣ ба монанди сифатҳои шахсии дарбаргирандаи сармояи инсонӣ, тавонмандии азхуднамоии донишҳои нав (интелект, маҳорат, эҷодиёт ва ғайра) ва маҳорати қабули интиқоли иттилоот ва дониш ба дигарон тасниф ва шарҳ додаанд, ки таъкил ва татбиқи

амалии онҳо боси ҳавасмандии рушди фаъолияти инноватсионӣ, замина гузошта метавонанд.

Дар баробари ин, бо мақсади ҳавасманд гардонидани рушди фаъолияти инноватсионӣ ва рушди сармояи инсонӣ тавсия шудааст, ки бояд ҳарчи зудтар ҳамгироии илм, амалия ва маориф таъмин карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: сармояи инсонӣ, иқтисоди инноватсионӣ, дониш, эҷодиёт, сармояи салоаматӣ, фарҳанг, иттилоот, омузиш.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE ECONOMY

SADIKOVA SHUKRONA KARCHAEVNA,

candidate of economic sciences, senior lecturer at the department of national economics and economic security, Tajik national university. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave. Phone: +992 918 94 91 43.

E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

KARIMOV MAKHMADHUJA ISROILHUJAEVICH,

candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Management and marketing, Tajik national university. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 989110021. E-mail: karimi.1985@mail.ru

Based on the use of scientific and information sources, the authors analyzed the features of the interdependence of the development of innovative activities and human capital. In order to draw conclusions and make optimal decisions, they used scientific data from domestic and foreign scientists and specialists, confirmed the development of innovations and human capital in the formation and development of a new quality of economic and social relations. Also, as a result of studying the scientific and theoretical aspects of human capital, the forms and characteristics of this form of capital are determined, which are important to consider in the formation and development of innovative activities of an organization or the state as a whole.

In this article, a set of composite factors related to the development of human capital, such as the personal qualities of human capital, the ability to acquire new knowledge (intellect, skills, creativity, etc.) and the ability to receive and transfer information and knowledge to others, have been classified and explained. and their practical implementation can lay the foundation for encouraging the development of innovative activities.

In order to encourage the development of innovative activities and the development of human capital, it is recommended that the integration of science, practice and education should be ensured as soon as possible.

Key words: human capital, innovative economy, knowledge, creativity, health capital, culture, information, education.

УДК: 658.3:658.5

**РОҲҶОИ БЕҲТАР КАРДАНИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ
ИНСОНӢ ДАР КОРХОНАҶОИ ИСТЕҲСОЛӢ**

САИДОВ ПАЙРАВ МИЗРОБХОНОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) дар иқтисодиёт, муаллими калони кафедраи молия ва қарз-и Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ. 735360,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16.,
Тел.: (+992) 939-80-44-80. E-mail: spairav@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлили роҳҳои беҳтарсозии самаранокии идоракунии захираҳои инсонӣ (ЗИ) дар корхонаҳои истеҳсолӣ бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти калидии идоракунии босифат ва стратегии ЗИ-ро дар муҳити рақобатпазири иқтисодӣ нишон дода, равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани системаҳои рақамии HRMS, омӯзиши пайвасти кормандон ва ҳавасмандгардонии самаранокро тавсиф менамояд. Ҳамчунин, мақола ба мувозинати ҳаёти шахсӣ ва фаъолияти меҳнати кормандон дахл дошта, истифодаи равандҳои дурусти интихоби кадрҳоро ҳамчун омилҳои муҳимми баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот баррасӣ мекунад. Дар охир, баъзе аз мушкилоти мавҷуда дар ин самт зикр мегарданд ва намунаи чанд корхонаи саноатии Тоҷикистон оварда мешавад, ки таҷрибаи хуб дар ин замина доранд.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, захираҳои инсонӣ, истеҳсолӣ, технология, идоракунии, инноватсия, корхона, ташкилот, ҳавасмандгардонӣ.

Дар шароити рушди босуръати технологияҳо ва рақобати ҷаҳонӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ барои ноил шудан ба устуворӣ ва самаранокии бештар дар бозор бояд ба идоракунии захираҳои инсонӣ (ЗИ) диққати махсус диҳанд. Захираҳои инсонӣ яке аз омилҳои калидии муваффақияти ташкилот махсуб ёфта, самаранокии идоракунии онҳо метавонад ба афзоиши истеҳсолот, инноватсия ва рақобатпазирӣ ширкат мусоидат намояд. Мақсади идоракунии захираҳои инсонӣ – аз нуктаи назари идоракунии субъектҳо, ин гирифтани фоидаи моддӣ аз малакаҳои кормандони ташкилот ва корхонаҳо мебошад, ки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муҳим доништа мешавад [5, с. 8].

Имрӯзҳо, бо пешрафти технологияҳо ва тағйирёбии муҳити корӣ, идоракунии самараноки захираҳои инсонӣ на танҳо ба ҷалби мутахассисони баландихтисос, балки ба таҳкими малакаҳои кормандон, рушди касбӣ ва ташаккули муҳити ҳавасмандгардонӣ низ таъяс мекунад. Корхонаҳои истеҳсолӣ бояд стратегияҳои наваз ва инноватсиониро истифода баранд, то ки қобилияти мутобиқшавии худро ба талаботи наваз бозор баланд бардоранд.

Истифодаи усулҳои наваз, ба монанди рақамикунӣ равандҳои корӣ, таҳкими малака ва донишҳои кормандон, ҷорӣ кардани системаҳои самараноки ҳавасмандгардонӣ ва рушди фарҳанги кории инноватсионӣ, метавонад ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии ЗИ мусоидат кунад. Вақте, ки корхонаҳо аз технологияҳои рақамии муосир истифода мекунанд барои корманд раванди кори хело осон ва шавқовар ба роҳ монда мешавад, ки ҳавасмандии онҳоро зиёд кунад [5]. Ғайр аз ин, корхонаҳо бояд ба ҷалби истеъдодҳои наваз ва нигоҳдории кормандони ботаҷриба тавачҷӯх намоянд, зеро захираҳои инсонӣ сармояи муҳимми ширкат ба ҳисоб меравад.

Самаранокии иқтисодӣ дар корхона бо ҷорӣ намудани инноватсия ва технологияи наваз, идоракунии сифат, истифодаи захираҳои молиявӣ, сармоя ва

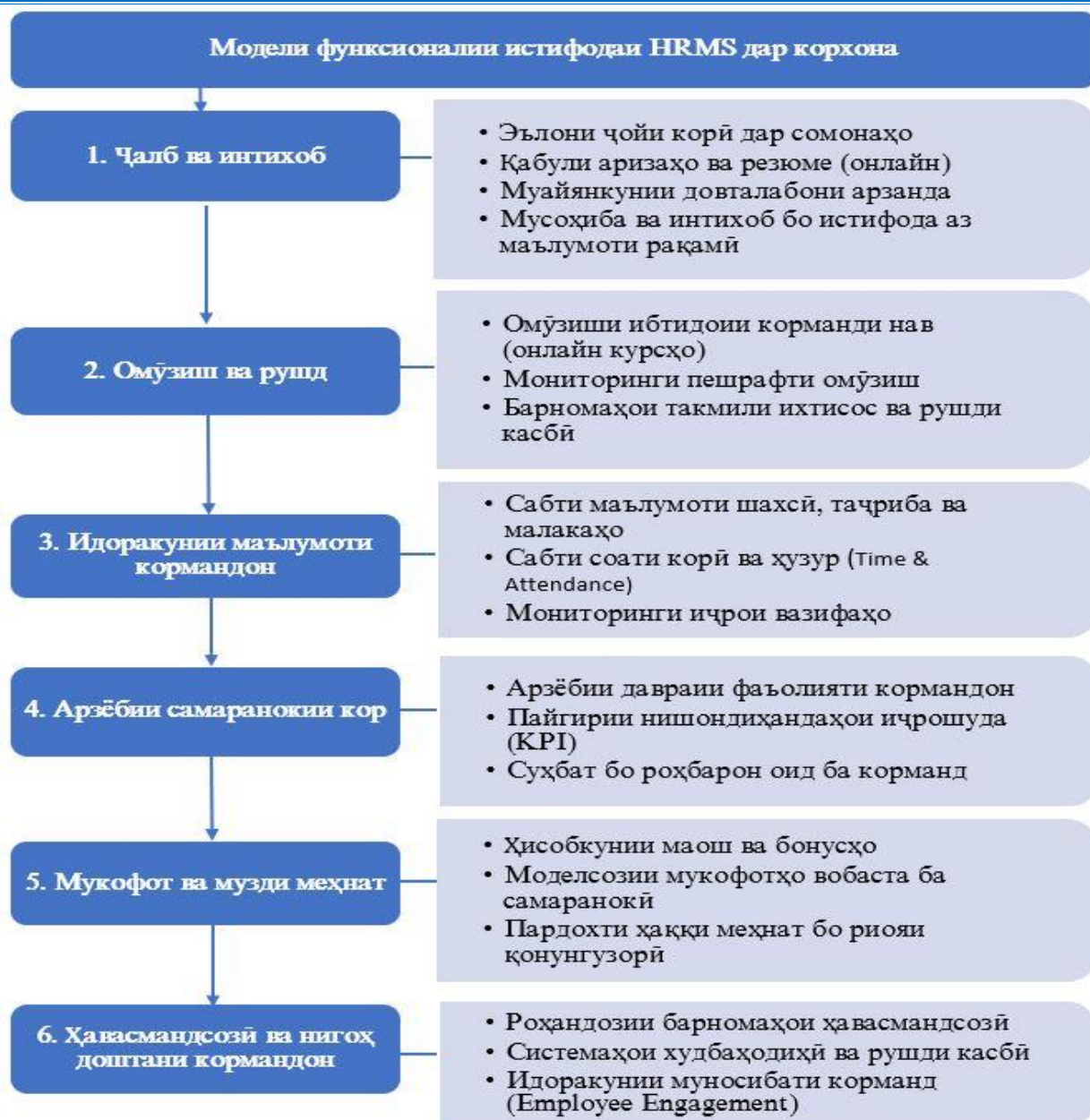
меҳнат ва ғайра, яке аз нишондиҳандаҳои бузурги раванди алоқаманди истеҳсолот мебошад [8, с. 84].

Корхонаҳои истеҳсолӣ дар шароити рушди босуръати технологияҳо ва рақобати ҷаҳонӣ бояд стратегияҳои нав ва самаранокро барои беҳтар кардани идоракунии ЗИ амалӣ созанд. Дар зер роҳҳои асосии беҳтар кардани ин самаранокӣ оварда шудаанд:

Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар идоракунии ЗИ.

Технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла платформаҳои автоматизатсияшудаи идоракунии ЗИ, метавонанд равандҳои идоракунии кормандонро содда карда, самаранокии онҳоро афзоиш диҳанд. Инноватсия дар идоракунии захираҳои инсонӣ на танҳо самаранокии идоракуниро беҳтар мекунад, балки ба тавсеаи иқтисодии инсонии корхона мусоидат мекунад, ки дар шароити рақобати бозорӣ хеле муҳим аст. Бо истифода аз “**Системаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ (HRMS)**”, корхонаҳо метавонанд раванди идоракунии кадрҳоро ба таври муассир ва муосир ба роҳ монда, ҷаъолияти тамоми бахши кадрро рақамӣ гардонанд. Ин системаҳо имконият медиҳанд, ки тамоми марҳилаҳои ҳаёти меҳнатии корманд аз ҷалб, интихоб ва қабули он ба кор, то таҳлил ва арзёбии ҷаъолияти он ба таври автоматӣ, дақиқ ва шаффоф иҷро шаванд, ки дар шакли модел пешниҳод карда мешавад. Системаи идоракунии захираҳои инсонӣ (СИЗИ, англ. Human Resource Management Systems, HRMS) – ин барномасозии компютерӣ мебошад, ки раванди ташкил кардани кори меҳнат ва маъмурияти кадрҳоро дар ширкат автоматизатсия мекунад [4].

Истифодаи HRMS дар корхона имкон медиҳад, ки ҳамаи равандҳои асосии идоракунии захираҳои инсонӣ ба таври автоматишуда, шаффоф ва самаранок амалӣ гарданд. Модели функционалӣ нишон медиҳад, ки HRMS на танҳо барои ҷалби кадрҳо хизмат мекунад, балки тамоми марҳилаҳои давраи ҷаъолияти кормандро фаро мегирад аз интихоб ва омӯзиш то арзёбии натиҷа ва таҳлили иттилоот.

Расми 1. Моделҳои системаи идоракунии захираҳои инсонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Хусусиятҳои асосии ин модел:

- **Ташкилӣ равандро** – корхонаҳо метавонанд равандро мураккабро содда кунанд.
- **Афзоиши самаранокӣ** – вақти роҳбарият ва HR-менечерон сарфа мешавад.
- **Қабули қарорҳо** – тавассути таҳлил ва ҳисоботҳои HRMS, роҳбарият метавонад қарорҳои дақиқ ва фаврӣ қабул намояд.
- **Тақвияти муошират ва бозхурд** – имконият барои арзёбии доимӣ ва рушди кормандон фароҳам меояд.

Ғайр аз пешниҳодҳо дар модел овардашуда баъзе равандро дар шакли алоҳидагӣ кушода мешавад, ки метавонад бо самаранокии ЗИ сахми назаррас гузорад ва инҳо чунинад:

1. Рушди малакаҳои кормандон ва омӯзиши пайваста

Дар шароити рушди босуръати технология ва рақобати шадиди бозори, рушди пайвастаи малакаҳои кормандон дар корхонаҳои истеҳсолӣ аҳамияти аввалиндараҷа

дорад. Омӯзиш ва такмили ихтисоси мунтазам на танҳо сатҳи касбии кормандонро баланд мебардорад, балки бевосита ба самаранокии истеҳсолот таъсири мусбат мерасонад. Рушди босуръати технологияҳои навин тақозо мекунад, ки кормандон ба онҳо шинос шаванд ва омӯзанд, дигар ба таври ананавӣ гузаронидани омӯзишҳои такмили ихтисос ба тақвияти неъруи кормандон самара доништа намешавад аз ин сабаб омӯзишҳо бояд ба таври муосир бо назардошти нозуқиҳои техникию технологӣ ба роҳ монда шаванд [2, с. 42].

Афзалиятҳои асосии омӯзиши пайваста дар шароити истеҳсолӣ:

- **Мутобиқшавӣ ба таҷҳизоти нав ва равандҳои технологӣ:** Омӯзишҳои нав имкон медиҳанд, ки кормандон зуд бо таҷҳизот ва усулҳои замонавии истеҳсолӣ шинос шаванд. Дар натиҷа, раванди истеҳсолот бе таваккуф ва бо самаранокии баланд амалӣ мешавад.
- **Коҳиш додани хатогиҳои истеҳсолӣ ва талафоти моддӣ:** Кормандони боихтисос дар иҷрои вазифаҳои худ дақиқтаранд ва хатогиҳои камтар мекунад. Ин бошад, боиси кам шудани партов, кам шудани масрафи захираҳо ва баланд шудани сифати маҳсулот мегардад.
- **Болоравии сатҳи эътимод ва масъулиятшиносии кормандон:** Омӯзишҳои мунтазам ҳисси масъулият ва боварии кормандонро ба худ баланд мебардоранд. Онҳо бо итминон кор мекунад ва ба иҷрои вазифаҳо бо ҷиддият муносибат мекунад.

Омӯзиш ва такмили ихтисоси пайваста яке аз омилҳои калидӣ дар рушди захираҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, хусусан дар муҳити истеҳсолӣ, ки навовариҳо ва технологияи муосир босуръат рушд мекунад. Корхонаҳое, ки ба омӯзиши кормандон аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд, на танҳо сифати маҳсулот ва самаранокии истеҳсолро беҳтар мекунад, балки муҳити кории устувор ва ҳавасмандиро низ таъмин месозанд.

2. Раванди ҳавасмандгардонии кормандон

Ҳавасмандгардонӣ асосӣ идоракунии самаранокии кормандон ба ҳисоб меравад. Агар кормандон дар натиҷаи фаъолияти худ дастовард ва қадршиносро эҳсос кунанд, онҳо ангезаи бештар барои кор кардан пайдо мекунад. Ин раванд на танҳо ба баланд шудани маҳсулнокии меҳнат, балки ба нигоҳдории кормандони лаёқатманд дар дохили ташкилот низ мусоидат мекунад. Ҳавасмандӣ (Мотивация) – ин як ҷузъи стратегӣ барои таъмини фаъолияти самаранокии кормандон мебошад. Ҳавасмандгардонӣ – «ин раванди ташвиқи корманди алоҳида ё гурӯҳи одамон мебошад, ки ба расидан ба мақсадҳои ташкилот дар оянда оварда мерасонад». [5, с. 102].

Намудҳои асосии ҳавасмандгардонӣ:

1. Ҳавасмандгардонии молиявӣ (пулӣ):

- **Системаҳои бонус:** Кормандоне, ки ба нишондиҳандаҳои муайяншудаи истеҳсолӣ, фурӯш ё сифати хизматрасонӣ ноил мегарданд, метавонанд иловапулӣ гиранд. Масалан, коргаре, ки нақшаи истеҳсолиро 120% иҷро мекунад, ба бонуси иловагӣ сазовор мешавад.

- **Љубронпулӣ ва мукофотҳо:** Барои кор дар шароити мураккаб ё вақти иловагӣ, пардохтҳои иловагӣ пешбинӣ мешаванд. Ин коргаронро ташвиқ мекунад, ки бештар ва бо садоқати баландтар фаъолият кунанд.

2. Ҳавасмандгардонии ғайримолиявӣ:

- **Қадрдонии корманд:** Қадрдонӣ дар маҷлисҳо, супоридани ифтихорномаҳо, ҷоизаҳо ва унвонҳои "Корманди моҳ" метавонанд ангезаи бузург бошанд.

- **Имкониятҳои рушди касбӣ:** Таъмини шароит барои иштирок дар курсҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва пешбарии касбӣ.

- **Муносибати эҳтиромона ва эътироф:** Муоширати хуби роҳбар бо корманд ва эътирофи саҳми ҳар як шахс ба пешрафти ширкат.

Таъсири ҳавасмандгардонии самаранок ба:

- Баланд шудани сатҳи қаноатмандии кормандон;
- Паст шудани гардиши кадрҳо ва нигоҳдории мутахассисони боистеъдод;
- Рушди эътимод ва вафодории кормандон ба корфармо;
- Болоравии сатҳи истеҳсолот ва сифат.

Ҳавасмандгардонӣ бояд ҷавобгӯ ба ниёзҳо ва интизориҳои кормандон бошад. Низоми муваффақи ҳавасмандгардонӣ бояд ҳам молиявӣ ва ҳам ғайримолиявӣ бошад, то ки ҳамаи кормандон новобаста аз вазифа ва сатҳи тахассусашон, имкони кадршиносӣ ва рушд дошта бошанд. Танҳо бо роҳи ҳавасмандсозии мунтазам метавон муҳити кории солим, самаранок ва устуворро дар корхона таъмин кард.

3. Идоракунии муозинати корӣ ва зиндагии шахсии корманд

Тақвият ё тартиб додани стратегияи дуруст барои нигоҳдории мувозинати кор ва зиндагии шахсӣ як масъалаи хеле муҳиму зарурӣ барои беҳтар намудани самаранокӣ кормандон аст. Ҳангоми муколамаи баҳс оиди равандҳои корӣ ва шароити ҳаёти шахсии кормандон, чанд нуктаи муҳимми таъсиргузор бар равандаки ин стратегияҳо метавонанд дар назар гирифта шаванд.

Муҳимияти мувозинати кор ва зиндагии шахсӣ

1. **Ҳосилнокии баланд:** Агар кормандон дар ҷои кор эҳсоси осоиш ва беҳбудӣ рафтори шахсии худро дошта бошанд, онҳо камтар стрессро эҳсос мекунанд ва ба таҳияи натиҷаҳои хуб дар ҷои кор кумак мерасонанд. Муносибат бо вақт ва имкониятҳои арзишманд барои таъмини тартиби кор ва зиндагии шахсӣ метавонад боиси беҳтар шудани сатҳи ҳосилнокӣ дар корхонаҳо гардад.

2. **Кам кардани эҳсосот ва ҳастагӣ:** Ҳангоми нигоҳ доштани мувозинат, кормандон эҳсос мекунанд, ки онҳо метавонанд дар корҳои касбӣ ва шахсӣ ҳамзамон муваффақ шаванд. Ин на танҳо барои ҳалли муаммоҳои корӣ кумак мекунад, балки ба бартараф кардани стресс ва ҳодисаҳои манфии иҷтимоӣ низ кумак мерасонад.

3. **Намудҳои кории муосир:** Корхонаҳое, ки ба фаҳмиши мувозинати кор ва зиндагии шахсӣ тавачҷуҳ мекунанд, метавонанд шартҳо ва имкониятҳои рақобатпазирро фароҳам оранд, ки ба кормандон ин имконро медиҳанд, ки кори худро ба таври беҳтарин анҷом диҳанд, ҳамзамон имконияти таъмини зиндагии шахсиро низ дошта бошанд.

Аз ин рӯ, стратегияҳои дуруст барои нигоҳдории мувозинати кор ва зиндагии шахсӣ на танҳо ба беҳбудии ҳолати кории кормандон, балки ба муносибатҳои хуб ва ҳамкорӣ дар ташкилотҳо мусоидат мекунанд, ки дар ниҳоят ба беҳтар шудани ҳосилнокии умумии корхона равона мешаванд.

Яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокӣ идоракунии захираҳои инсонӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ тавассути татбиқи равандҳои дурусти интиҳоби кадрҳо ба шумор меравад. Зарурати гузаронидани интиҳоби босифат ва мутобиқ дар баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, коҳиши хароҷоти идоракунӣ, беҳсозии муҳити корӣ ва рушди фарҳанги корпоративӣ ишора мекунад. Интиҳоби дурусти кормандон на танҳо чараёни техникӣ, балки ҷузъи муҳимми стратегияи умумии рушди корхона мебошад. Дар натиҷа, татбиқи равандҳои муосири ҷалби кормандон (**рекрутинг**) ва

усулҳои самарабахш метавонад ба ғаёлияти устувор ва рақобатпазирии корхона таъсири мусбат расонад.

Усули дурусти интиҳоби кормандон (ё ба истилоҳ **рекрутинг**) метавонад яке аз ҷузъҳои муҳим ва ҳатмии мавзӯи **"Роҳҳои беҳтар кардани самаранокии идоракунии захираҳои инсонӣ дар корхонаҳои истеҳсоли"** бошад. Ҷалби кормандон – ин ғаёлияти аст, ки ба ошкорсозӣ ва ҷалби кормандони эҳтимолӣ, ки малакаҳо, истеъдодҳо ва манфиатҳои рақобатпазирро доранд, равона шудааст [1].

Бинобар ин, технологияҳои омодаасозии кормандон як роҳи идоракунии дар таркиби сифатӣ ва миқдории кормандон ба ҳисоб меравад, ки бо амалӣ кардани амалҳо бо истифода аз усулҳо, воситаҳо ва технологияҳои махсус анҷом дода мешавад [7].

Ҷӣ гуна равандҳои дурусти интиҳоби кормандон ба самаранокии идоракунии захираҳои инсонӣ таъсир мегуздоранд:

1. **Ҷалби мутахассисони муносиб** – интиҳоби дуруст боиси ҷалби кадрҳои мегардад, ки дорои малака, дониш ва таҷрибаи зарурӣ мебошанд. Ин кормандон зудтар мутобиқ мешаванд ва самаранокии умумии корхона баланд меравад.
2. **Коҳиши хароҷоти тақрири интиҳоб ва омӯзиш** – агар корманди муносиб интиҳоб шавад, эҳтимоли истеъфо ё қатъи ҳамкорӣ кам мешавад. Ин ба коҳиши хароҷот барои омӯзиш ва интиҳоби дубора мусоидат мекунад.
3. **Тақмили муҳити корӣ ва муносибатҳои гурӯҳӣ** – кормандони бо таври дуруст интиҳобшуда ба фарҳанги корпоративӣ ва тими корӣ хуб мутобиқ мешаванд, ки ин ба муҳити мусбати корӣ ва баланд шудани ҳосилнокии оварда мерасонад.
4. **Баланд бардоштани сатҳи инноватсионӣ ва ташаббускорӣ** – кормандоне, ки мақсадҳои корхонаро мефаҳманд ва хоҳиши кор кардан доранд, бештар пешниҳодҳо ва ташаббусҳои муфид пешкаш мекунад.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд корхонаҳо азиме вучуд доранд, ки ба самаранокии идоракунии захираҳои кадрӣ диқати ҷидди дода ҳамаи марҳилаҳои, ки дар боло оварда шудааст сарфи назар карда истифода мебаранд, ки ин корхонаҳо дар шакли ҷадвал оварда мешавад.

Ҷадвали 1. Корхонаҳои истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

№	Номи корхона	Ҷойгиршавӣ	Самти истеҳсолот
1	Авесто Гуруҳ	Минтақаҳои ҚТ	Соҳаҳои гуногуни истеҳсоли саноати сабук ва вазнин
2	Коинти Нав Гуруҳ	Минтақаҳои ҚТ	Истеҳсоли маҳсулотҳои дуруворӣ
3	Ширкати "Покиза"	Душанбе	Маҳсулотҳои гӯштӣ
4	Ширкати "Амирӣ"	Душанбе	Маҳсулоти канодӣ
5	Ширкати "Сиёма"	Душанбе	Обҳои газдор ва бе газ, нӯшокиҳои спиртӣ
6	Нӯшокиҳои Тҷикистон	Душанбе	Нӯшокиҳои ташнашикан

Сарчашма: *Аз сомонии ширкатҳо тартиб дода шудааст*

Корхонаҳои истеҳсоли дар Тоҷикистон, ба монанди дигар кишварҳо, барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар дар рушди истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии кор, ба **идоракунии захираҳои инсонӣ** ва **истеҳсоли муосир** таваҷҷӯҳ доранд. Ин корхонаҳо барои иҷрои вазифаҳо ва таъмин рушди устувор ва рақобатпазирии худ, стратегияи дурусти идоракунии кадрҳо ва истифодаи технологияи пешрафта истифода мебаранд.

Мушкилот дар раванди беҳтаркунии идоракунии ЗИ дар корхонаҳо:

Муқовимат ба тағйирот – баъзе кормандон ва менечерон метавонанд бо истифодаи технологияҳои нав ва татбиқи усулҳои идоракунии муосир муҳолифат кунанд. Муҳолифати тағйирот метавонад аз ҳисоби тарси нокомии технологӣ, ё недидани манфиатҳои зуд барои кормандон бошад. Дар чунин ҳолатҳо, кӯшишҳо барои навсозии кадрҳо ва равандҳои истеҳсоли ба ҷои эҷоди таъсири мусбат, метавонад ба таъсироти манфӣ ва рӯҳияи пасти кормандон оварда расонад.

Норасоии малакаҳои рақамӣ – бо омадани технологияҳои нави истеҳсоли ва интиқоли системаҳои автоматикӣ, кормандон метавонанд ба камбудии малакаи рақамӣ дучор шаванд. Ҳамзамон, кормандон барои мутобиқ шудан ба ин тағйирот дар муҳити рақамӣ, бо норасоии омӯзишӣ ва давомнокии тақмили малакаҳо рӯбарӯ мешаванд. Ин метавонад, барои ширкатҳои, ки меҳонанд технологияҳои навро ҷорӣ кунанд, як манбаи мушкилоти аслии шавад.

Нест будани стратегияи мӯътадил ва шаффоф барои идоракунии кадрҳо – баъзе корхонаҳо ба стратегияҳои устувор ва мутобиқшуда барои идоракунии захираҳои инсонӣ тавачҷӯх намеkunанд. Набудани нақшаи мӯътадил ва шаффоф дар интиҳоб, таълим ва нигоҳдории кормандон метавонад боиси камшавии самаранокии кор гардад, ки дар натиҷа ба паст рафтани истеҳсолот ва қобилиятҳои рақобатпазирӣ оварда мерасонад.

Беҳтар кардани самаранокии идоракунии захираҳои инсонӣ дар корхонаҳои истеҳсоли ҷанбаҳои муҳимме дорад, ки ҳам бо истифодаи технологияҳои муосир ва ҳам бо рушди малакаҳои кормандон алоқаманд аст. Бо истифодаи стратегияи дуруст, аз ҷумла таҳлилҳои рақамӣ, ҳавасмандгардонии самаранок ва омӯзиши пайваста, корхонаҳо метавонанд сатҳи баланди самаранокиро дар истеҳсолот таъмин намоянд. Ҳамзамон, нигоҳдории мувозинати кор ва зиндагӣ ва фароҳам овардани шароити хуби корӣ барои кормандон аҳамияти махсус дорад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Allen, D.G., Biggane, J.E., Pitts, M., Otondo, R., Van Scotter, J. Reactions to recruitment web sites: Visual and verbal attention, attraction, and intentions to pursue employment. *Journal of Business and Psychology*. 2012, 28(3), 263–285.
2. Галинская Е.В., Иващенко А.А., Новиков Д.А. Модели и механизмы управления развитием персонала. М.: ИПУ РАН, 2005. – 68 с.
3. Дроздов, И. Н. Цифровизация управления человеческими ресурсами в бизнес-организации: значимость и актуальные направления / И. Н. Дроздов, Лю Вэйсяо // Креативная экономика. – 2022. – Т. 16, № 6. – С. 2433-2444. – DOI 10.18334/ce.16.6.114781)
4. Система управлением персоналом // — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://soware.ru/categories/human-resource-management-systems>
5. Управление человеческими ресурсами организации в условиях современного рынка труда : учебное пособие / Н. В. Гончарова, Л. В. Дайнеко, Е. В. Зайцева ; под общ. ред. Е. В. Зайцевой ; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 162 с. – Библиогр.: с. 153–160. – 30 экз. – ISBN 978-5-7996-3298-4. – Текст : непосредственный.)
6. Уткин, Э.А. Основы мотивационного менеджмента / Э.А. Уткин. – Москва : ЭКМОС, 2000. – 352 с. – Текст : непосредственный.

7. Fisher, R., McPhail, R., You, E. and Ash, M., Using social media to recruit global supply chain managers, International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 2014. Vol. 44 N 8/9, 635-645
8. Холмирзоев М.А. / Самаранокии ғаёлияти корхонаҳои масолеҳи сохтмони Чумхурии Тоҷикистон// **Идоракунии давлатӣ**. – 2024 / № 4-1 (69). – С. 81–86.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

САИДОВ ПАЙРАВ МИЗРОБХОНОВИЧ,

доктор философии (PhD) по экономике, старший преподаватель кафедры “финансы и кредит” – Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. Сангака Сафарова 16.
Тел.: (+992) 939-80-44-80. Email: spairav@gmail.com

Статья посвящена анализу путей повышения эффективности управления человеческими ресурсами (УЧР) на производственных предприятиях. Автор подчеркивает ключевое значение качественного и стратегического управления персоналом в условиях конкурентной экономики и описывает инновационные подходы, включая внедрение цифровых систем HRMS, непрерывное обучение сотрудников и эффективную мотивацию. В статье также подчеркивается важность баланса между работой и личной жизнью для сотрудников и обсуждается использование правильных процессов отбора персонала как важного фактора повышения эффективности производства. В заключение упоминаются некоторые существующие проблемы в этой области и приводятся примеры нескольких промышленных предприятий Таджикистана, имеющих положительный опыт в этой области.

Ключевые слова: эффективность, человеческие ресурсы, производство, технологии, управление, инновации, предприятие, организация, мотивация.

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF HR MANAGEMENT AT MANUFACTURING ENTERPRISES

SAIDOV PAYRAV MIZROBKHONOVICH,

Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, Sangak Safarov street 16.
Tel.: (+992) 939-80-44-80. E-mail: spairav@gmail.com

The article analyzes ways to improve the efficiency of human resource management (HRM) in manufacturing enterprises. The author emphasizes the key importance of high-quality and strategic personnel management in a competitive economy and describes innovative approaches, including the introduction of digital HRMS systems, continuous employee training and effective motivation. The article also emphasizes the importance of work-life balance for employees and discusses the use of proper personnel selection processes as an important factor in improving production efficiency. In conclusion, some existing problems in this area are mentioned and examples of several industrial enterprises in Tajikistan with positive experience in this area are given.

Key words: efficiency, human resources, production, technology, management, innovation, enterprise, organization, motivation.

Муқарриз: Олимов С., номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсенти кафедраи менеҷменти АИДНПЧТ

УДК: 657.6

**САМТӢОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ АУДИТОРӢ ДАР
ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САИДОВ РАҶАБАЛИ НАЗИФОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Суроға:

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, кучаи С. Носир 33, Тел.: (+992) 787-03-87-87;

E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

МАӢМУДОВ РУӢУЛО САИДӢУФРОНОВИЧ,

Асистенти кафедраи идораи мақомоти давлатӣ ва иқтисоди рақамии АИДНПҚТ,

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч С.Носир 33,

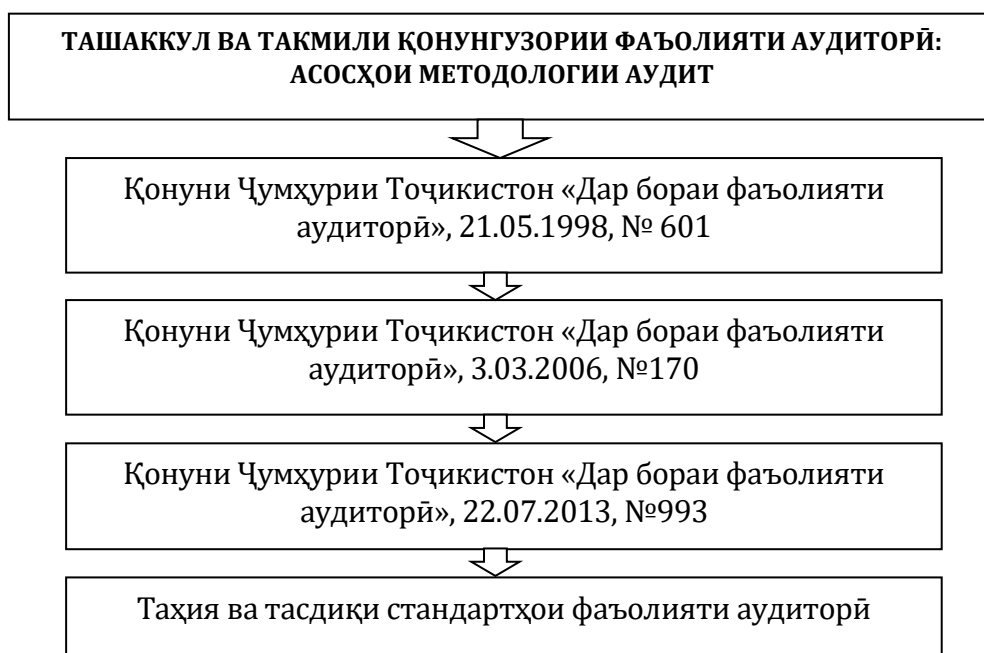
тел:985 87 8635, E-mail:Ruhullo.92@mail.ru

Дар мақола самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ шудааст. Муаллиф зарурати рушди фаъолияти аудиториро ба ҳолатҳои воқеӣ асоснок намуда, дар шароити кунунӣ муҳим меҳисобад. Дар расми 1 ташаккул ва тақмили қонунгузориҳои фаъолияти аудиторӣ ва заминаҳои методологияи аудит оварда шудааст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ»-ро давоми солҳои соҳибистиклолӣ дар бар мегирад. Қайд карда мешавад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» бояд дигар намуди хизматрасониҳо – маишваратҳои илова карда шаванд. Муаллиф дар шароити кунунӣ зарурати тақмили методологияи аудиторро ҷонибдорӣ намуда, ба вуҷуд овардани зарурати воқеиро ба аудит муҳим мешуморад. Дар тақвият ба стандартҳои байналмилалӣ аудит: 210, 250, 315 илова намудани маишваратҳо дар моддаи 6-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» зарур шуморида шудааст. Дар қадвали 1 афзалиятҳо ва норасоӣҳои хизматрасониҳои аудиторӣ рақамӣ оварда шуда, муаллиф бартариҳои онро муҳим ва норасоӣҳои онро муваққатӣ мешуморад. Ҳамчунин оид ба аҳамияти рақамикунони аудит нуқтаи назари иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ омӯхта шудааст. Дар хотимаи мақола хулоса ва пешниҳодҳои муҳаққиқ ҷиҳати дарёфти самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидаанд.

Калидвожаҳо: аудит, фаъолияти аудиторӣ, иқтисоди рақамӣ, методологияи аудит, хизматрасониҳои иловагӣ, маишваратҳо, ҳавф, низоми назорат, стандартҳои байналмилалӣ аудит, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, супориши аудиторӣ, рақамикунони аудит.

Фаъолияти аудиторӣ дар ҳар як шароит заминаҳои ташаккул ва рушди худро дорад. Асосҳои рушди фаъолияти аудиторӣ ба шароити иқтисодиёт, талаботи субъектҳои иқтисодӣ ва низоми танзими меъёрӣ – ҳуқуқии соҳа вобастагӣ дорад. Махсусан дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки муносибатҳои молиявӣ хоҷагидорӣ тамоюли васеъшавӣ пайдо менамоянд, зарурати воқеии рушди аудит ва фаъолияти аудиторӣ пайдо мегардад. Дар ин маврид, талабот ба санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва методологияи мукамал низ пеш меояд.

Қобили зикр аст, ки дар доираи имкониятҳои мавҷуда давоми солҳои соҳибистиклолии кишвар заминаҳои меъёрӣ – ҳуқуқии фаъолияти аудиторӣ дар сатҳе, ки барои амалияи бозори хизматрасониҳои аудиторӣ муҳим аст, ташаккул ва тақмил дода шудаанд. Ба ақидаи мо, ҷиҳати боз ҳам тақмил додани заминаҳои меъёрию методологияи аудит ва фаъолияти аудиторӣ рушди амалияи соҳа муҳим мебошад. Санадҳои заминавии меъёрию методологияи аудит ва фаъолияти аудиторӣ, ки давоми солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфта, мунтазам мукамал гардонидани шудаанд, дар расми 1 таҳия гардидаанд.

Расми 1. – Ташаккул ва такмили қонунгузории фаъолияти аудиторӣ: асосҳои методологии аудит.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ба ҳамагон маълум аст, ки давоми солҳои соҳибистиклолии мамлакат бо назардошти зарурати воқеӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» се маротиба қабул карда шуд. Ҳамчунин, дар солҳои сипаришуда стандартҳои фаъолияти аудиторӣ таҳия ва тасдиқ карда шуданд. Дар маҷмӯъ, ҳуҷҷатҳои зикршуда барои ташаккулу такмили асосҳои институтсионалӣ ва методологии аудит ва фаъолияти аудиторӣ мусоидат намуданд. Лекин, дар шароити доман паҳн кардани таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ аудит, зарурати рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт, то андозае тағйир ёфтани талабот ба аудит ва хизматрасониҳои аудиторӣ, инчунин ҷой доштани дигар омилҳои таъсиррасон мукамал гардонидани санадҳои меъёрию методологии соҳа мубрам мебошад. Вобаста ба ин, ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷойдошта ва таъмини рушди фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳқиқот имкониятҳои ҷойдошта мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода шудааст.

Дар натиҷаи рушди хизматрасониҳои аудиторӣ намудҳои супоришҳои аудиторӣ низ зиёд мешаванд, аз ин рӯ, доираи аудит ва хизматрасониҳои иловагии аудиторӣ бояд васеъ карда шавад. Дар чунин вазъ зарур мешуморем, ки хизматрасониҳои иловагии аудиторӣ оид ба аудити низом, аудити мувофиқат ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аудити молиявӣ ва аудити фаъолият, ки дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» оварда шудаанд, дар банди 3-юми моддаи 6-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ҷой дода шаванд. Дар санади мазкур хизматрасониҳои иловагӣ бо тартиби зерин бояд ҷой дода шаванд:

– *машваратҳо оид ба такмили низоми назорати дохилӣ бо мақсади устуворгардонии он ва коҳишиёби хавфи низоми назоратӣ.* Дар субъектҳои иқтисодӣ низоми идоракунии ва назорати дохилӣ амал мекунад. Фаъолияти самарабахши ҳадамоти ҳисобдорӣ ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ низ аз устувории низомҳои зикршуда вобастагии зиёд доранд. Вобаста ба ин, метавон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» машваратҳои мувофиқро ҷой дод. Мухим будани машваратҳои аудиторро **иқтисодчии ватанӣ Кошонова М.Р.** дар яке аз таълифотҳои илмӣ худ таъкид намуда, қайд мекунад,

ки таҳия ва пешниҳоди таклифҳо ҷиҳати бартараф намудани норасоиҳо ва баландбардории самаранокии идоракунӣ вазифаи аудитор мебошад [1, с.27].

Додани машваратҳо аз ҷониби аудитор нисбат ба устуворгардонии назорати дохилӣ ба манфиати санҷиш мебошад. Новобаста аз он ки тибқи муқаррароти стандарти байналмилалӣ аудит – 210 «Мувофиқакунии шартӣ санҷиши аудиторӣ», роҳбари субъекти иқтисодӣ барои таъмини устувории назорати дохилӣ масъул мебошад [7, с.146], аммо муқаммал гардонидани он дар асоси машваратҳои аудитор аз манфиат ҳолӣ нест. Тибқи муқаррароти стандарти мазкур роҳбари субъекти иқтисодӣ барои назорати дохилие, ки метавонад омодакунии ҳисоботи молиявиро дар сатҳи зарурӣ (ҳолӣ будани ҳисоботи молиявӣ аз норасоӣҳои дар натиҷаи амалҳои қасдона ва ғайриқасдона ба амалоянда) таъмин намояд, масъул мебошад. Аз ҷониби дигар, устуворгардонии назорати дохилӣ сатҳи хавфи воситаҳои назоратро коҳиш медиҳад, ки барои таъмини эътимоднокии ақидаи аудитор низ мусоидат менамояд. Набояд фаромӯш кард, ки хавфи таҳрифоти муҳим аз ду унсури асосӣ, яъне хавфи ҷудонашаванда (махсус) ва хавфи воситаҳои назорат иборат мебошад. Аз ин рӯ, муқаммалии низоми назорати дохилӣ барои санҷиши ҷорӣ ва дурнамои ҳақориҳои ҷонибҳо аз манфиат ҳолӣ нест.

– *машваратҳо оид ба риояи ҳатмии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки самтҳои алоҳидаи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ тибқи муқаррароти онҳо ба роҳ монда мешаванд.* Новобаста ба он, ки мусоидат намудан ба фаъолияти қонунии ташкилот ҳадафи аудити дохилӣ мебошад, лекин аксарияти қонунвайронкуниҳо ба объекти аудити берунӣ низ таъсир мерасонанд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, аудиторонро зарур аст, ки дар тақия ба муқаррароти стандарти байналмилалӣ аудит – 250 «Ба инобат гирифтани қонунҳо ва санадҳои меъёрий дар рафти аудити ҳисоботи молиявӣ» ҷиҳати коҳиш додани қонунвайронкуниҳо дар субъектҳои иқтисодӣ ба онҳо машваратҳо диҳанд.

– *машваратҳо дар самти асосҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодакунии ҳисоботи молиявӣ аз мавқеи таъмини эътимоднокии иттилооти баҳисобгирию ҳисоботӣ барои солҳои ҳисоботи баъдина.* Аз нигоҳи мо, санҷишҳои аудиторӣ ва машваратҳои аудиторон на танҳо барои рафъи мушкилоти ҷорӣ низоми ҳисобдорӣ, инчунин ҷиҳати бартараф намудани муаммоҳои низоми ҳисобдорӣ барои давраҳои дарозмуддат бояд мусоидат намояд.

– *арзёбии барномаҳо, ҷорабиниҳо ва машваратҳо ҷиҳати дар низоми ҳисобдорӣ ворид намудани маълумоти саҳеҳ аз натиҷаи татбиқи онҳо.* Аз мавқеи ба инобат гирифтани талаботи стандарти байналмилалӣ аудит – 315 «Ошкоркунӣ ва арзёбии хавфҳои таҳрифоти муҳим тавассути омӯзиши субъекти аудитшаванда ва муҳити он» хавфи таҳрифоти муҳим на танҳо дар ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст, инчунин дар таркиби дигар иттилооти ба низоми ҳисобдорӣ воридшаванда низ ҷой дошта метавонад. Бинобар ин, арзёбии самтҳои алоҳидаи фаъолият ва машваратдиҳии ашхоси мутасадди субъекти иқтисодиро ҷиҳати банизомдарории иттилооти ба вуҷуд оянда муҳим мешуморем.

Бо назардошти ҷой доштани мушкилиҳои сатҳи амалияи аудит, зарур мешуморем, ки дар қонунгузориҳои соҳа бояд методологияе таҳия карда шавад, ки он тавонад амалияи воқеии санҷишҳои аудиторӣ ва машваратҳои аудиторонро таъмин намояд. Аудитор набояд барои гирифтани ҳулоса, инчунин барои ба инобат гирифтани машваратҳои ташкилоти аудиторӣ, ки барои рушди ояндаи корхона муносиб мебошад, даъват карда шавад. Таъмини ҷунин шароит аз баланд шудани фарҳанги истифодабарии хизматарсонӣҳои аудиторӣ шаҳодат медиҳад. Дар ҳоле, ки фармоишгар ташкилоти

аудиторию барои гузаронидани санҷиш ва ғирифтани маслиҳату машваратҳое даъват мекунад, ки барои рушди ояндаи корхона муфид мебошад, пас донишу малакаи аудиторон низ тамоюли афзоишёбӣ пайдо мекунад ва баръакс. Дар шароити кунунӣ, ки фармоишгарони аудит, бахусус субъектҳои дорои манфиати умум барои нишон додани ҳулосаи аудиторӣ ба мақомотҳои ваколатдор оид ба назорати аудити ҳатмӣ бо ташкилотҳои аудиторӣ шартнома мебаранд, пас аз манфиати санҷишҳои аудиторӣ баҳрае намегиранд. Дигар карда ғӯем, имрӯз баъзе аз санҷишҳои аудитории субъектҳои дорои манфиати умум танҳо зерӣ таъсири қонунгузорӣ баргузор карда мешавад. Бо назардошти чунин вазъ, муҳим мешуморем, ки асосҳои ташкил ва баргузори санҷишҳои аудиторӣ дар субъектҳои бахши хусусӣ, аз ҷумла субъектҳои дорои манфиати умум навсозӣ карда шаванд ва дар ин замина, методологияи аудит ва додани машваратҳо вобаста ба шароити ҷойдошта комил гардонидани шаванд.

Нуқтаҳои қайдшуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки имрӯзҳо дар бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ба аудит ва машваратҳои аудиторӣ на ҳамеша эҳтиёҷоти воқеӣ вучуд надорад, балки таъсири қонунгузорӣ дида мешавад. Дар шароити кунунӣ бояд «эҳтиёҷоти воқеӣ ба аудит» ба вучуд оварда шавад. Чунин мавқеъ дар стандарти байналмилалии аудит 210 «Мувофиқакунии шартӣ супориши аудиторӣ» низ оварда шудааст. Тибқи муқаррароти стандарти мазкур аудитор дар субъекти иқтисодӣ бояд дар навбати аввал шартӣ ҳатмӣ гузаронидани аудитро муайян намояд [7, с.145]. Вобаста ба ин, ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродиро зарур аст, ки чунин муқарраротро ба инобат ғирифта, дар субъектҳои иқтисодӣ эҳтиёҷоти воқеӣ ба аудитро муайян созанд. Ҳамчунин дар ин маврид, аудиторон бояд намуди супоришҳои аудитории иҷрошаванда ва машваратҳои пешниҳодшавандаро ҳатман мушаххас гардонанд.

Мустақилият асоси пайдоиш ва ташаккули аудит мебошад, аз ин рӯ, рушди аудит дар асоси мустақилияти аудитор ҳамчун омили таърихӣ рушди аудит то кунун таъсирнок боқӣ мондааст. Бинобар ин, таъмини мустақилияти воқеӣ ва амалии аудиторон низ омили рушди фаъолияти аудиторӣ махсус меёбад.

Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ду самти афзалиятноки рушди аудит мавҷуд аст, ки дигар самтҳои ҷойдошта аз онҳо сарчашма мегиранд. Ба инҳо дохил мешавад: а) *рушди иқтисоди миллӣ*; б) *таъмини устувори амалии санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқие, ки дар асоси онҳо субъектҳои иқтисодӣ (фармоишгарони аудит) фаъолияти худро пеш мебаранд*. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки рушди иқтисодиёт аз тариқи зиёд намудани фармоишгарони аудит, инчунин афзоиши ғардиши пулию молии онҳо эҳтиёҷот ба аудит ва хизматрасониҳои аудиторию пеш меорад. Агар субъектҳои иқтисодӣ ғайр аз роҳи қонунӣ барои пешбурди фаъолият дигар роҳ надошта бошанд, пас маҷбур мешаванд, ки аз санҷишҳо ва машваратҳои ташкилоти аудиторӣ ба пуррагӣ истифода кунанд, инчунин тавсия ва машваратҳои онҳоро ҷиддӣ қабул кунанд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, аз нигоҳи мо, дар қонуни фаъолияти аудиторӣ муқаррароти нав бо мазмуни «Волоияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа», ки фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва аудиторон ба онҳо асос меёбад, ворид карда шавад.

Воқеан, таъмини устувори санадҳои болозикр барои баланд бардоштани донишу малакаи касбии аудиторон аҳамияти калон дорад. Масалан, агар аудиторон итминони комил дошта бошанд, ки фармоишгарон аз онҳо оид ба ҳалли мушкилоти мавҷуда машваратҳои заруриро пурсон мешаванд, пас онҳо доимо донишу малакаи касбии худро такмил медиҳанд. Дар ҳоле, ки аз аудиторҳо танҳо ҳулосаи расмӣ талаб карда мешавад, аз ин рӯ, онҳо низ дар фикри баланд бардоштани касбияти хеш нестанд. Бо назардошти нуқтаҳои қайдшуда, таъмини устувори амалии санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ самти афзалиятноки рушди фаъолияти аудиторӣ мебошад. Иқтисодчиёни ватанӣ Орзуев П.Ҷ.,

Шоймардонов Х.Қ. оид ба тахассусмандии аудиторон қайд менамоянд, ки гузаронидани аудити баландсифат аз мутахассисони соҳа донишҳои муайяни касбӣ ва донишҳои хусусиятҳои объектҳои санҷидашавандаро талаб менамояд [5, с.192]. Аз нигоҳи мо, барои баланд бардоштани тахассусмандӣ ва касбияти аудиторон ба вучуд овардани эҳтиёҷоти фармоишгарон ба донишу малакаи аудиторон муҳим мебошад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисоди миллӣ дигар самти бартаридоштаи рушди аудити ватанӣ рақамикунонии хизматрасониҳои аудиторӣ доништа мешавад. Перомуни бартарии имкониятҳои инноватсионӣ дар пешбурди фаъолияти босамари аудиторӣ иқтисодчиёни ватанӣ: Низомов С.Ф., Зокирова Ф.Қ., Давлатзода Д.А. дар яке аз таълифотҳои илмӣ худ қайд менамоянд, ки истифодаи роҳи равишҳои инноватсионӣ дар фаъолияти аудиторӣ самти афзалиятноки рушди минбаъдаи аудити давлатӣ мебошад [4, с.91].

Имрӯзо баъзе аз ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродии кишвар барои гузаронидани аудити технологияҳои иттилоотӣ таҷрибаи кофӣ надоранд, аз ин рӯ, зарур шуморида шуд, ки дар таҳқиқот оид ба ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии ин намуди аудит баъзе нуктаҳо қайд карда шаванд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Афзалиятҳо ва норасоҳои хизматрасониҳои аудитории рақамӣ

Афзалиятҳо	Норасоҳо
1.Чой доштани имконияти мониторинги пайдоиши хавфи қаллобӣ	1.Маҳдудияти дастрасии баъзе аз субъектҳои иқтисодӣ ба технологияҳои рақамӣ бо иллати норасоии захираҳои молиявӣ ҷиҳати харидории онҳо.
2.Маҷмӯи имкониятҳои санҷиши фаврии маълумотҳо, коҳишдиҳии зарурати танзимкунӣ, меҳнатталабии баргузориҳои аудит, инчунин ихтисори вақти санҷиш ва гузаронидани аудит дар шакли онлайн.	2.Набудани дониш ва малакаи аудиторони дохилӣ оид ба кор бо ҳаҷми калони иттилоот. Вобаста ба ин, чой доштани зарурати азхудкунии махсули барномавии муосир дар соҳаи аудит, ки барои баландбардори самарائي санҷишҳо мусоидат менамояд.
3.Фавран ошкор гардидани норасоҳо дар самти ташкили ҳадамоти ҳисобдорӣ, ки ба қонунвайронкуниҳо оварда мерасонанд.	3.Рушди нокифояи фарҳанги рақамӣ ва нарасидани мутахассисон дар соҳаи аудити рақамӣ
4.Коҳиш додани хароҷот гузаронидани аудит	

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Аз маълумоти ҷадвали 1 бар меояд, ки афзалиятҳои хизматрасониҳои аудитории рақамӣ нисбат ба норасоҳои он зиёд мебошад. Бо назардошти тамоюли мусбӣ рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини дурнамои рушди соҳаи аудит зарурати воқеии пеш бурдани фаъолияти аудиторӣ дар заминаи имкониятҳои иқтисоди рақамӣ чой дорад. Аз ин рӯ, ташкилотҳои аудиторию зарур аст, ки норасоҳои ҷойдоштаро бартараф намоянд ва хизматрасониҳои аудитории сифатан навро ба муштариён пешниҳод созанд. Дар ин самт қайд карда мешавад, ки истифодаи васеи барномаҳои нигоҳдорӣ ва идоракунии иттилооти иқтисодӣ аз ҷониби аудиторон ба рушди рақамикунонии аудит таъсири мусбӣ мерасонад [6, с.64].

Оид ба аҳамияти рақамикунонии аудит собиқ раиси Палатаи ҳисоби Федератсияи Россия Кудрин А.Л. иброз дошта буд, ки рақамикунонии аудит миқдори

қонунвайронқуниҳоро қоҳиш медиҳад. Ба гуфтаи ӯ «аксарияти камбудихо ва қонуншиканиҳои молиявӣ қасдан набуда, онҳо дар натиҷаи беэҳтиётӣ, дараҷаи нокифояи тахассусмандӣ, инчунин аз тариқи баҳсҳо нишон додани харочот дар ин ё он моддаҳо ба вучуд меоянд» [8]. Аз нуктаи назари Кудрин А.Л. метавон пай бурд, ки амалиётҳои ҳоҷагидорӣ дар низоми ҳисобдорӣ инъикосшаванда зиёданд ва тамоюли афзоишбӣ низ доранд. Чунин тамоюли мусбӣ ба раванди баҳисобгирии саривактӣ монеаҳо эҷод мекунад, бинобар ин, чихати бартараф намудани норасоҳои эҳтимолии пайдошаванда, рақамикунонии аудит муҳим арзбӣ мегардад.

Таҳқиқи самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки аксарияти онҳо такмили асосҳои институтсионалии соҳа мебошанд. Бо назардошти чунин вазъ, ҳулоса ва пешниҳодҳои зерин коркард шуданд:

1.Баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии хизматрасониҳои санҷишию машваратии аудиторӣ.

2.Коркард ва ҷорӣ намудани механизми таъмини риояи қонунгузории амалкунанда аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ.

3.Васеъ намудани доираи хизматрасониҳои иловагии ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ, махсусан дар шароити ноустувории низоми назорати дохилии субъектҳои иқтисодӣ.

4.Бо мақсади рушди рақамикунонии аудит ба шароити иқтисоди рақамӣ омода намудани аудиторон.

5.Ташаккул ва рушди ҳамкории мақомоти ваколатдори соҳа-Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Бонки миллии Тоҷикистон бо институтҳои омодакунии кадрҳо бо мақсади пайваستшавии илм бо истеҳсолот. Аз тариқи мубодилаи таҷриба, ҳамкорӣ дар таҳия ва коркарди нақшаҳои таълимӣ, маводи дарсӣ, баргузор намудани машғулиятҳои амалӣ аз ҷониби мутахассисони ниҳодҳои болозқр метавон аксарияти мушкилиҳои ҷойдоштаро бартараф намуд. Дар баробари ин, устодони институтҳои зикршуда низ бояд дар рафти фаъолияти назоратии санҷишии мақомоти зикршуда ва ширкатҳои аудиторӣ иштирок намоянд. Ҳадди ақал мутахассисони сатҳи назария дар рафти корҳои илмӣ – методӣ, аз ҷумла коркард ва таҳияи ҳуҷҷатҳои методи фаъолияти назоратӣ – санҷишии ниҳодҳои зикршуда бояд иштирок намоянд. Чунин ҳамкорӣ низ самти бартаридоштаи рушди аудити баҳши давлатию хусусӣ мебошад.

Дар ниҳоят метавон қайд намуд, ки агар ҳадафи воқеии мо таъмини истифодаи самаранок ва мақсадноки воситаҳои бучетию моликияти давлатӣ, мусоидат намудан ба пешрафти фаъолияти субъектҳои иқтисодии баҳши хусусӣ ва дар ниҳоят, рушди иқтисоди миллӣ бошад, пас ҳамкории зикршуда бояд ҷоннок гардонида мешавад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1.**Кошонова М.Р.** Назорати дохилӣ ва моҳияти он дар фаъолияти субъектҳои ҳоҷагидорӣ [Матн] / М.Р. Кошонова // Идоракунии давлатӣ (мачаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). – 2023 – 4/3 (65). С.24-29.
- 2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ», 21.07.2010, №631.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 4.03.2025 с.)
- 3.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», 22.07.2013, №993.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 03.03.2025 с.)

4. Низомов С.Ф., Зокирова Ф.Дж., Давлатзода Д.А. Развитие государственного аудита в условиях цифровизации экономики: теория и практика / Монография // С.Ф. Низомов, Ф.Дж. Зокирова, Д.А. Давлатзода. – Душанбе. «Матбааи ДМТ». – 2022. – 159 с.
5. Орзуев П.Дж. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля / П.Дж. Орзуев, Х.К. Шоймардонов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2022. № 3-2 (38). С.189-194.
6. Саидов Р.Н. Ташакул ва тақмили асосҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1 (44). С.58-65.
7. Сборник Международных стандартов контроля качества, аудита, обзорных проверок, прочих заданий, обеспечивающих уверенность и заданий по оказанию сопутствующих услуг, (текст на русском языке, Том I), издание 2015. – 1530 с.
8. Счетная палата перейдет на цифровой аудит в течение трех лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://tass.ru/ekonomika/5423538>. (01.03.2025).

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САИДОВ РАДЖАБАЛИ НАЗИФОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Насира 33, Тел.: (+992) 787-03-87-87;
E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

В статье рассматриваются приоритетные направления развития аудиторской деятельности в Республике Таджикистан. Автор обосновывает необходимость развития аудиторской деятельности реальными ситуациями и считает ее важной в современных условиях. На рисунке 1 показано формирование и совершенствование законодательства об аудиторской деятельности и методологического основа аудита, в том числе Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» за годы независимости. Отмечено, что в Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» следует включить и другие виды услуг – консультации. Автор выступает за необходимость совершенствования методологии аудита в современных условиях и считает важным создание реальной потребности в аудите. На основании международных стандартов аудита: 210, 250, 315 признано необходимым дополнить статью 6 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» консультациями. В таблице 1 перечислены преимущества и недостатки услуг цифрового аудита, при этом автор считает их существенными, а недостатки — временными. Также были изучены мнения отечественных и зарубежных экономистов о важности цифровизации аудита. В конце статьи сформулированы выводы и предложения исследователя по определению приоритетных направлений развития аудиторской деятельности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, цифровая экономика, методология аудита, дополнительные услуги, консультации, риск, система контроля, международные стандарты аудита, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, аудиторское задание, цифровизация аудита.

**PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF AUDIT ACTIVITIES IN
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

SAIDOV RAJABALI NAZIFOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Finance Management and Digital Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe. str. S. Nasir 33,
Tel.: (+992) 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

The article discusses the priority areas for the development of audit activities in the Republic of Tajikistan. The author substantiates the need to develop audit activities with real situations and considers it important in modern conditions. Figure 1 shows the formation and improvement of the legislation on audit activities and the methodological basis of audit, including the Law of the Republic of Tajikistan "On Auditing Activity" over the years of independence. It is noted that other types of services - consultations - should be included in the Law of the Republic of Tajikistan "On Auditing Activity". The author advocates the need to improve the audit methodology in modern conditions and considers it important to create a real need for audit. Based on international auditing standards: 210, 250, 315, it was recognized necessary to supplement Article 6 of the Law of the Republic of Tajikistan "On Auditing Activity" with consultations. Table 1 lists the advantages and disadvantages of digital audit services, while the author considers them significant, and the disadvantages - temporary. The opinions of domestic and foreign economists on the importance of digitalization of audit were also studied. At the end of the article, the researcher's conclusions and proposals for determining priority areas for the development of audit activities in the Republic of Tajikistan are formulated.

Key words: *audit, audit activity, digital economy, audit methodology, additional services, consultations, risk, control system, international audit standards, accounting, financial reporting, audit assignment, digitalization of audit.*

УДК: 338.43:631.11

**ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ СИЁСАТИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛ ДАР КОРХОНАҲОИ
КИШОВАРЗӢ**

САЙДАҲМАДОВ ФАРУХ БОБОҚУЛОВИЧ,

н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявӣ ДДМИТ, 734067
шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/1

АКРАМЗОДА М. А.,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДДМИТ, 734067
шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/1

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои сиёсати такрористеҳсол дар корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи ИМА таҳлил карда шудааст. Қайд гардидааст, ки дар танзими давлатӣ равишҳои гуногун вучуд доранд, ки муҳимтаринашон сиёсати такрористеҳсоли корхонаҳои кишоварзӣ асос ёфтаанд. Дар вақти таҳқиқи мавзӯ муаллифон усулҳои баҳодихии такрористеҳсоли корхонаҳои кишоварзиро мавриди омӯзиши худ қарор дода аввалан баҳодихии нишондиҳандаҳои умумӣ ва дуюм омилҳои таҳлиلى ва муқоисавиро муфасссал таҳлил намудаанд.

Таҳқиқоти анҷомдодаи муаллиф собит месозад, ки сиёсати такрористеҳсол бояд ба се самти асосӣ равона карда шавад, яъне такмили сиёсати ташиқ ва идоракунии фаъолияти молиявӣ, аз ҷумла тавассути такмили сиёсати истеҳлоқ, такмили фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвестиционӣ, ки ба таҳкими базаи моддию техникӣ ва навсозии сармояи асосӣ равона карда шудаанд, такмили фаъолияти инноватсионӣ дар асосӣ тақвияти таъмини техникӣ технологӣ ва илмӣ инноватсионӣ фаъолияти корхонаҳои бахши аграрӣ иқтисодиёт.

Дар мақола оварда шудааст, ки дар шароити афзалият доштани таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ғизоии хушсифат сифат ва самаранокии сиёсати такрористеҳсоли корхонаҳои бахши аграрӣ иқтисодиёт нақши асосӣ доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар пасманзари тақвияти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва густариши рақобати озод масоили нарх, сифати маҳсулот ва рақобатпазирии он аз сатҳи таъмин будани субъектҳои хоҷагидорӣ бо сармояи асосӣ вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, идоракунии такрористеҳсоли сармояи асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрӣ пеш аз ҳама ба ташиқули сармояи асосӣ, истифодаи натиҷабахш ва барқароршавандаи объектҳои он дар воситаҳои меҳнати нав равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: *барқарорсозии истеҳсолот, сармоягузорӣ, кишоварзӣ, истеъмол, инноватсия, истеҳсолот, маркетинг, корхона, фермер, содирот истеҳлоқ, ва воситаҳои асосӣ.*

Дар шароити афзалият доштани таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ғизоии хушсифат ва самаранокии сиёсати такрористеҳсоли корхонаҳои бахши аграрӣ иқтисодиёт нақши асосӣ доранд[1]. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар пасманзари тақвияти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва густариши рақобати озод масоили нарх, сифати маҳсулот ва рақобатпазирии он аз сатҳи таъмин будани субъектҳои хоҷагидорӣ бо сармояи асосӣ вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, идоракунии такрористеҳсоли сармояи асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрӣ пеш аз ҳама ба ташиқули сармояи асосӣ, истифодаи натиҷабахш ва барқароршавандаи объектҳои он дар воситаҳои меҳнати нав равона карда шудааст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аксари корхонаҳои бузурги кишоварзӣ дар замони ислоҳоти иқтисодӣ ба субъектҳои хурди хоҷагидорӣ табдил дода шуданд, масоили таъмини равандҳои такрористеҳсол ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ гардиданд.

Айни замон дар корхонаҳои кишоварзӣ раванди такрористеҳсол аз ҷониби шӯъбаи муҳосибот ва ё мутахассисони алоҳида амалӣ карда шуда, ташаккули сиёсати такрористеҳсол имконият медиҳад, ки моҳият ва зарурати густариши равандҳои мазкур ба таври дигар баҳо дода шавад. Чи тавре, ки мо дар боби дуюм пешниҳод сохта будем, раванди такрористеҳсол бояд аз ҷониби шӯъбаи таъминоти техникӣ ва рушди инноватсионӣ татбиқ карда шавад.

Ба андешаи мо, агар ҳадафи асосии татбиқи СМР-2030 ин гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва истифодаи васеи усулҳои интенсивии истеҳсолот дар бахши аграрии иқтисодиёт бошад, пас зарурати таҳкими тавачҷуҳ ба масоили такрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ ба миён меояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ин самт тақмили сиёсат тавассути таъсиси унсури сохтори идоракунии аҳамияти калидӣ дорад[1].

Тадқиқоти анҷомдодаи мо собит месозад, ки сиёсати такрористеҳсол бояд ба се самти асосӣ равона карда шавад, ки фарогирӣ зер мебошанд:

- тақмили сиёсати ташкил ва идоракунии фаъолияти молиявӣ, аз ҷумла тавассути тақмили сиёсати истеҳлок;

- тақмили фаъолияти инвеститсионӣ, аз ҷумла тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионие, ки ба таҳкими базаи моддию техникӣ ва навсозии сармояи асосӣ равона карда шудаанд;

- тақмили фаъолияти инноватсионӣ дар асосӣ тақвияти таъмини техникаю технологӣ ва илмию инноватсионии фаъолияти корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт.

Қобили қайд аст, ки тақмили идоракунии равандҳои такрористеҳсол пеш аз ҳама ба сиёсати молиявӣ ва тамоюли рушди он вобастагӣ дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки навсозии сармояи асосӣ дар асоси тақмили сиёсати молиявӣ, махсусан сиёсати истеҳлоқӣ амалӣ карда мешавад. Мавҷудияти сиёсати мукаммали истеҳлоқӣ имконият медиҳад, ки дар сатҳи корхона захираҳои худии инвеститсионӣ ташаккул ёфта, онҳо минбаъд дар тақвияти равандҳои навсозии сармояи асосӣ иштирок кунанд. Ба андешаи мо, зимнан бояд дар раванди тақмили сиёсати истеҳлоқӣ принципҳои илмӣ истифода шуда, онҳо бояд хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ ва вазъи соҳаро ба инобат гиранд. Принципҳои зерин аз ҷумлаи принисипҳои илмие ба ҳисоб мераванд, ки дар тақмили сиёсати истеҳлоқӣ бояд истифода шаванд:

1. Принципи баҳамалоқамандӣ. Мувофиқи принципи мазкур сиёсати истеҳлоқӣ бояд бо маҷмуи самтҳо ва сиёсатҳои соҳавии корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт мутобиқ бошад. Яъне, дар шароити бозор принципи мазкур бояд бо сиёсати сармоягузорӣ, таъминоти моддию-техникӣ, сиёсати инноватсионӣ, молиявӣ ва самтҳои стратегии рушди корхона мувофиқат кунанд;

2. Принципи аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок ва мақсаднок будан. Зимнан принципи мазкур тақозо мекунад, ки сиёсати истеҳлоқӣ бояд барои фаъолияти ҷорӣ ва перспективии корхона шароит ва заминаи мусоид фароҳам оварда, минбаъд сифат ва суръати равандҳои такрористеҳсолро муаян созад;

3. Принципи инноватсионӣ будани сиёсати истеҳлоқӣ. Истифодаи принципи мазкур имконият медиҳад, ки сиёсати истеҳлоқии корхона на танҳо ба навсозии сармояи асосӣ, балки ба ҷори кардани техникаву технологияҳои нави истеҳсолӣ мусоидат кунанд. Яъне, навсозии сармояи асосӣ аз нигоҳи ҷорисозӣ ва татбиқи дастовардҳои навини илму техника амалӣ карда шавад.

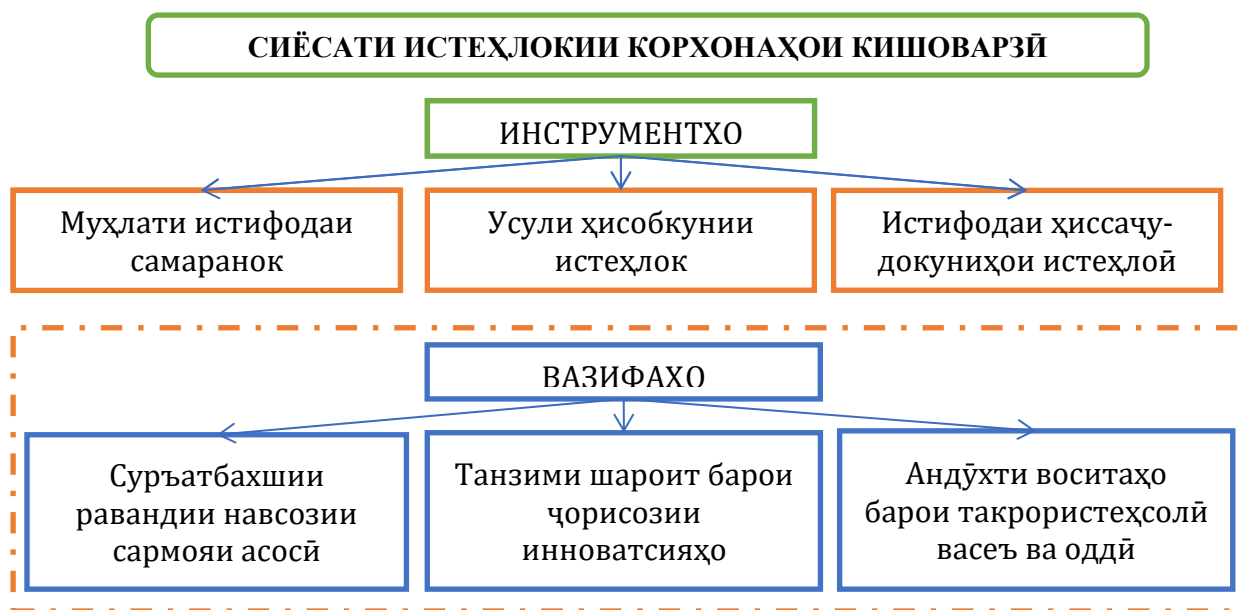
4. Принципи ҷуброни молиявии унсури сармояи асосие, ки аз эътибор соқит карда мешаванд. Зимни татбиқи принципи мазкур сиёсати истеҳлоқӣ бояд

барои ҷуброни объектҳои воситаҳои асосие, ки аз эътибор соқит карда мешаванд, заминаи молиявӣ фароҳам оварда, нагузорад, ки раванди мазкур ба ғайолияти корхона таъсири манфӣ расонад.

Тадқиқоти анҷомшуда нишон медиҳад, ки дар таҷриба принципҳои гуногуни ташаккул ва идоракунии сиёсати истеҳлоқӣ мавҷуданд. Дар баробари ин дар мавриди инструментҳои сиёсати истеҳлоқӣ низ нуктаҳои назари хос вучуд дошта, онҳо дар алоҳидагӣ ва ё дар якҷоягӣ ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Барои мисол, ба андешаи Жилтсова Ю.В. дар маҷмӯъ се инструменти сиёсати истеҳлоқиро ҷудо намудан мумкин аст: «муҳлати истифодаи самарабахши объекти сармояи асосӣ, усули ҳисоби истеҳлоқ ва самтҳои асосии ҳиссачудокунӣҳои истеҳлоқӣ. Ба андешаи мо, истифодаи инструментҳои сиёсати истеҳлоқӣ имконият медиҳад, ки вазифаҳои муҳимми такрористеҳсоли сармояи асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт ҳалл карда шавад.

Таҳлили сарчашмаҳо ва муқоисаи он бо амалияи имрӯзаи корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати истеҳлоқӣ бо равандҳои стратегии идоракунии ғайолияти инноватсионӣ ва инвеститсионӣ алоқамандаии бевосита дорад.

Ба андешаи мо сиёсати истеҳлоқии корхонаҳои аграрии муосир бояд чунин сохтор дошта бошанд (Расми 3.1.1.).

Ба ақидаи мо, тақмили идоракунии такрористеҳсоли сармояи асосӣ бояд аз блокҳои зерин иборат бошад:

Фароҳам овардани шароити зарурӣ барои такрористеҳсоли сармояи асосӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи миллӣ. Ба он дохил мешавад:

- таҳия ва тасдиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунҳои соҳа ва тақмили системаи андоз;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ барои такрористеҳсоли сармояи асосии кишвар;
- таъсиси инфрасохтори зарурӣ барои такрористеҳсоли сармояи асосӣ (бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва лизинг, таъминоти иттилоотӣ ва ғайра).

Зимнан барои фароҳам овардани шароит барои такрористеҳсолкунии сармояи асосӣ дар кишвар зарур аст:

1. Ташаккули шароити қонунгузорӣ ва институтсионалӣ барои тағироти мусбӣ дар соҳаи инноватсия. Нақшаи қонунгузорӣ бояд чораҳо оид ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди бозори моликияти зеҳнӣ, ҷалби натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ба гардиши иқтисод, фароҳам овардани шароит барои фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ ва ғайраҳоро дар бар гирад. Ин ба тағироти институтсионалӣ дар соҳаи инноватсия, рушди шаклҳои нави инноватсия ва соҳибкорӣ дар ин соҳа саҳми бузург мегузорад.

2. Татбиқи сиёсати истехлоки босуръат, ки ба принципи ҷуброн барои унсурҳои сармояи асосӣ бо назардошти фарсудаҷавии маънавӣ ва ҷисмонӣ асос ёфтааст.

3. Такмили системаи андоз бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби ҳама субъектҳо, новобаста аз шакли моликият ва намудҳои маблағгузорӣ.

Дар шароити муносири иқтисодӣ мо дар бораи аниқ намудани заминаи андоз ва таҳияи механизми ҷамъоварии андозҳо, тағйир додани сиёсати истилоҳот бо мақсади таъмини он, ки корхонаҳои кишоварзӣ фондҳои амортизатсиониро ҳамчун манбаи сармоягузорӣ ба инноватсия ва такрористехсоли сармояи асосии корхонаҳои кишоварзӣ афзоиш медиҳанд. Аз ин рӯ, дар ин самт ҷиҳати густариши равандҳои такрористехсол дар корхонаҳои кишоварзӣ бояд имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳои давлатӣ пешниҳод карда шаванд.

Барои мисол, чунин дар таҷриба дар ИМА васеъ истифода карда мешавад. Масалан, тибқи қонуни штати Небраска, ширкат қарзи андозӣ мегирад, агар он ба шуғли давлатӣ мусоидат кунад [1]. Ҳамзамон, он бояд ду меъёрро қонеъ кунад: дар тӯли соли молиявӣ на камтар аз ду корманди пуртаҷриба киро карда, ба иқтисодиёти давлат на камтар аз 75 ҳазор доллар сармоягузорӣ кунад. Андозаи кредити андозӣ барои ҳар як кирошудаи нав 1,500 доллар ва барои ҳар 75 ҳазор доллар сармоягузорӣ ба 1000 доллар баробар аст [2].

Такмили саривақтии идоракунии такрористехсоли сармояи асосӣ дар асоси вазъи иқтисодиёти миллий ва дурнамои рушди он. Ба назари мо, танҳо пас аз татбиқи ин блокҳо идоракунии самарабахши такрористехсоли сармояи асосӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ бунёд ва татбиқ карда мешавад.

Дар такмили сиёсати такрористехсоли нақши истифодаи технологияҳои информатсионӣ коммуникатсионӣ муассир мебошад. Бинобар ин, барои мусоидат, танзим ва назорати самараноки ҳадамоти хизматрасонӣ ва додани иттилооту машваратҳо тавассути бахши хусусӣ дар сатҳи миллий шӯъбаи на чандон калони иттилоотӣ-машваратиро ташкил намуда, истифодаи самараноки мутахассисони техникии худро дар сатҳи ноҳияҳо ва ҷамоатҳо барои амалӣ намудани ин вазифаҳо қардан зарур аст. Бо ин мақсад таҳияи супоришоти аниқӣ техникӣ ба ҳайати кормандони маҳаллӣ оид ба масъалаҳои кишоварзӣ ва инчунин равона намудани диққати онҳо аз банақшагирӣ ба назорат ва таҳияи пешниҳодоти мушаххаси дастуру иттилоот ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) талаб карда мешавад. Бо вучуди он ки, айни замон қисми зиёди хизматрасониҳои иттилоотӣ, машваратӣ ва дастурӣ аз ҷониби ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ташкилотҳои донорӣ расонида шаванд ҳам, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷамоҳангсозии онҳо барномаи самараноки ба стандартҳои мувофиқашудаи сатҳи миллий асос ёфта ро таҳия мекунад.

Ҳарчанд барои ба даст овардани боварии ҷомеа ва ба дӯши худ гирифтани ин ўҳдадориро аз ҷониби бахши хусусӣ вақти зиёд сарф шавад ҳам, вале мақомоти ваколатдори давлатии соҳа- Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳайати

кормандони техникии худро дар маҳалҳо барои таъмини хизматрасонии устувори машваратӣ иттилоотӣ дар ин давраи гузариш ба пуррагӣ истифода мебарад.

Дар доираи Барнома хизматрасониҳои машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва бозомӯзии мутахассисон дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади беҳтар намудани дастрасии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва аҳолии деҳот ба хизматҳои машваратӣ ва ҳамчунин баланд бардоштани сифати бозомӯзии мутахассисон ва тахассуси мутахассисони соҳаи кишоварзӣ таъмин мешавад. Барои ба даст овардани мақсадҳои гузошташуда ҳалли вазифаҳои зерин лозим аст:

- ташкили марказҳои таълимию методии дахлдор оид ба расонидани хизматҳои машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар ноҳияҳо;

- ҳамбастагии марказҳои таълимию методӣ бо марказҳои таъминоти иттилоотӣ;

- хизматрасонӣ чӣхати бозомӯзии мутахассисоне, ки хизматрасониҳои кишоварзиро бо дарназардошти технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаю самарабахши нерӯ, расонидани кумаки машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва аҳоли.

Яке аз самтҳои муҳимми тақвияти раванди такрористеҳсол ин мутобиқгардонии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ба талаботи бозор мебошад. Аз ин рӯ, дар ин самт ташаккул ва тақмили сиёсати маркетингӣ нақши бузург дорад. Маҷмӯи маркетинг чор унсури асосиро дар бар мегирад: мол, нарх, фурӯш, коммуникатсия (реклама, фурӯши инфиродӣ, ҳавасмандгардонии фурӯш, робита бо ҷомеа). Маркетинг ҳамчун раванди иқтисодӣ робитаи истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаро таъмин намуда, ба баландравии самаранокии мубодилоти ба ҷо овардаи онҳо, тамоюли оқилонаи такрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ мусоидат мекунад ва ҳамчун натиҷа оғози ҳадафпешниҳодкунандаи истеҳсолот, воситаи ба ҳадди ақал расонидани номувофиқатии талабот ва пешниҳодот ба ҳисоб меравад. Муқаррароти зикршударо нисбати корхонаҳои кишоварзӣ мушаххас намуда, зикр бояд намуд, ки маркетинг ҳадафҳои зеринро дар бар мегирад:

- муайян намудани эҳтиёҷот ва талаботи харидорон;

- таҳияи пешниҳодоти молҳои зарур ва қонёкунандаи талаботи харидорон ба бозор;

- муқаррар намудани нархи мусоидаткунандаи муносибатҳои байни истеҳсолкунандагону харидорон тавассути бозор ва қобили қабули харидорон ва таъминкунандаи фоидаи кофӣи истеҳсолкунандагон;

- пешниҳоди имкониятҳои нисбатан манфиатбахш ва мақбули бозор ҷиҳати таъмини таҳвили самараноки мол ба истеъмолкунандагон;

- асосноккунӣ ва истифодаи усулу воситаҳои таъсиррасони мусбат ба бозор бо мақсади ташаккули талабот ва ҳавасмандгардонии фурӯш.

Барои мусоидати самарабахши муносибатҳои маркетингӣ байни истеҳсолкунандагон ва харидорон зарурати гузаронидани таҳлили бозорҳо дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ ва минтақавӣ (берун аз кишвар) бо дарназардошти имкониятҳои иқтисодӣ, ки ба хоҷагидорон имконият медиҳад, ки ба чунин иттилоот дар бораи бозор дастрасии мунтазам дошта бошанд ва пас аз ин истеҳсолоти худро ба талаботи бозорӣ равона месозанд. Дар ин раванд қадами аввал ин таҳлили имкониятҳои бозор мебошад, ки дар маркетинг барои қабули қарор асос ба ҳисоб рафта, дар ин замина ҳаҷми бозорҳо ҳисоб карда мешавад. Аз нуктаи назари мушаххасоти ҳудудӣ чунин бозорҳо муайян гардидаанд: маҳаллӣ (локалӣ), миллӣ (дар дохили мамлакат) ва минтақавӣ. Бо дарназардошти ба роҳ мондани фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар ин се навъи бозорҳо

мутаносибан маҳсулоти истеҳсолнамудаи хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ) мамлакат чунин паҳн мегардад:

- маҳсулот барои таъмин гардонидани истеъмоли дохилии аҳолии кишвар дар ҳаҷми дахлдор ва бо сифати таъминкунандаи амнияти озуқаворӣ мамлакат;
- ашёи хом барои саноати коркарди мамлакат;
- маҳсулот барои пушонидани ӯҳдадориҳои содиротии ҷумҳурӣ.

Равиши концептуалии пешниҳодшудаи такмили идоракунии таҷдиди сармояи асосӣ дар сатҳи макро, ба назари мо, метавонад дар сурати мавҷуд будани вазъи мусоиди иқтисодии кишвар, субот дар соҳаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ системаи самарабахши идоракунии тақриристеҳсоли сармояро таъсис диҳад.

Ҳамин тариқ, мо метавонем самтҳои зерини стратегиро барои такмили идоракунии таҷдиди воситаҳои асосӣ таҳия кунем:

- ҷамъовариҳои захира барои таҷдиди воситаҳои асосӣ аз ҳисоби манбаҳои маблағгузори сармоягузорӣ (фарсудаҳои, фонди, даромад аз барҳамдиҳои воситаҳои асосӣ, даъвоҳои суғуртаӣ);

- бо назардошти арзиши барҳамдиҳои воситаҳои асосӣ методологияи муайян кардани арзиши амортизатсияи воситаҳои асосӣ такмил дода мешавад;

- таъкили баҳодиҳии техникӣ ва азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ бо мақсади сари вақт нав кардани воситаҳо, инчунин аз ҳисоб баровардани воситаҳои асосии аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ фарсуда;

- азнавбаҳодиҳии мунтазами воситаҳои асосӣ, ки имкон медиҳад арзиши тавозунии онҳо ба сатҳи арзиши бозорӣ мувофиқ бошад;

- Таҳлили даврии мӯҳлати коршоямии воситаҳои асосӣ барои дақиқтар ҳисоб кардани андозаи амортизатсия ва фонди истеҳлокии ташкилотҳои кишоварзӣ;

- Такмили таркиби сифатии мошину таҷҳизот, ташаккули сохтори инноватсионии фондҳои асосӣ.

Татбиқи ин чорабиниҳо ба баланд бардоштани самаранокии таҷдид ва истифодаи воситаҳои асосӣ, қабули саривақтии ба истифода, харидорӣ, барқарорсозии фондҳои асосӣ ва ба ин васила баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии ташкилотҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Edgeworth F. Writings in Probability, Statistics and Economics/ C.R. McCann, 1966. – С. 23.
2. Абдувосиев Ф.С., Воҳидов В.В., Сангинов С.Р. Продовольственная самообеспеченность и стратегия роста аграрного производства // Экономика Таджикистана: стратегия развития.- 2001.- №
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи амнияти озуқаворӣ № 671, аз 22.12.2010.
4. Сарчашма дар асоси ҳисоботи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Сомонаи расмӣ инстиутути иқтисодиёти кишоварзии Тоҷикистон АИКТ. [манбаи электронӣ]. [URL:http://tj.icio.gov.tj/index.html](http://tj.icio.gov.tj/index.html).
6. Савицкая Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК/ Савицкая, Глафира. - М.: ИП Экоперспектива, 2015. - 494 с.
7. Черняк, В. Популярная история экономики и бизнеса / В. Черняк. - М.: Вече, 2014. - 512 с.
8. Саидахмадов Ф.Б., Акрамова М. Роҳҳои асосии таъминоти амнияти озуқаворӣ. / Ф.Б. Саидахмадов, М. Акрамова. – Кишоварз. – Душанбе, 2018. – 4(80). – С. 206-2011.

9. Хушвахтозо Қ.Х., Саидахмадов Ф.Б. Асосҳои методологии танзими давлатии сармоягузори истеҳсоли кишоварзии минтақа Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ): баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: «Сино». -2019, №1.- С.82-87.
10. Навруз, Н. Инфрасохтори инноватсионӣ ва мавқеи он дар рушди КАС-и вилояти Хатлон / Н. Навруз // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – Но. 4-3(65). – Р. 118-123. – EDN BGXFIM.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

САЙДАХМАДОВ ФАРУХ БОБОКУЛОВИЧ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансового менеджмента
Таджикского государственного финансово-экономического университета (ТГФЭУ),
734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/1

АКРАМЗОДА М. А.,

старший преподаватель кафедры мировой экономики Таджикского государственного
финансово-экономического университета (ТГФЭУ),
734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/1

В данной статье анализируются вопросы воспроизводственной политики в сельскохозяйственных предприятиях в условиях Республики Таджикистан и опыт США. Отмечается, что в государственном регулировании существуют разные подходы, важнейшие из которых основаны на политике воспроизводства сельскохозяйственных предприятий. В ходе исследования темы автор изучил методы оценки воспроизводства сельскохозяйственных предприятий, во-первых, оценил общие показатели, во-вторых, детально проанализировал аналитические и сравнительные факторы.

Ключевые слова: воспроизводство, инвестиция, сельское хозяйство, потребление, инновации, производство, маркетинг, предприятие, фермер, экспорт и основные фонды.

IMPROVING THE REGULATION OF REPRODUCTIVE POLICY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

SAIDAHMADOV FARUKH BOBOQULOVICH,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Financial Management, Tajik State
University of Finance and Economics (TSUFE),
734067, Dushanbe, Nakhimov Street 64/1

AKRAMZODA M. A.,

Senior Lecturer at the Department of World Economy, Tajik State University of Finance and
Economics (TSUFE),
734067, Dushanbe, Nakhimov Street 64/1

this article analyzes issues of reproductive policy in agricultural enterprises in the conditions of the Republic of Tajikistan and the experience of the United States. It is noted that there are different approaches to government regulation, the most important of which are based on the policy of reproduction of agricultural enterprises. In the course of researching the topic, the author studied

methods for assessing the reproduction of agricultural enterprises, firstly, he assessed general indicators, and secondly, he analyzed in detail analytical and comparative factors.

Key words: *restoration production, investment, agriculture, consumption, innovation, production, marketing, enterprise, farmer, export and fixed assets.*

ТДУ 732.2(354.3),

**ҲОЛАТИ МУОСИРИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ЗАМИНАИ БОЗАРГОНИЮ
ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БАСУБОТОВАРИИ ОН**

САМИЗОДА ТОЛИБҶОН ОБИДҶОН,

н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ
саёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

Суроға 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5

Тел. (+992)907119911, E-mail.ru samijon0988@mail.ru

Дар мақола самтҳои асосии ислоҳоти институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, инчунин таҳлили ислоҳоти институтсионалӣ, ки аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ дар баҳии истифодаи замин, таҷдиди сохтори корхонаҳои кишоварзӣ ва шаклҳои хурди ташикили истеҳсолоти кишоварзӣ амалӣ мегарданд, пешниҳод шудааст. Дар қисми хотимавии мақола муаллиф самтҳои асосии ислоҳоти институтсионалиро, ки ба ташаққули кишоварзии устувори ҷумҳурӣ равона шудаанд, пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: рушди устувор, институтсионализм, таҷдиди сохтор, усули кластерӣ, шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, навоариҳо.

Вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистонро вазъияти буҳронӣ доништан мумкин аст, аломатҳои асосиаш таназзули бемайлоии истеҳсоли хоҷагии қишлоқ, аз корхонаҳои калони хоҷагии қишлоқ ба хоҷагиҳои хурдмоли хонагии аҳоли гузаштани истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ бо бартарии меҳнати дастӣ, ҷойгиркунонии заминаи моддии техникий қаблан барпошуда, коҳиши ҳиссаи киштзорҳо дар муомилоти хоҷагӣ, шадидан бад шудани вазъи молиявии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, тезтундии мушкилоти иҷтимоӣ ва аломатҳои дигар мебошанд.

Тоҷикистон кишвари кӯҳӣ ва бо релефи хеле мураккаб аст. Қисми зиёдаи қаламрави ҷумҳуриро қаторкӯҳ, кӯҳсор ва доманақӯҳҳо ишғол кардаанд. Қариб 70%-и сатҳи замини кишвар ҳосияти кӯҳӣ дорад.

Дар ҷадвали (1) шаклҳои асосии сатҳи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи минтақаҳои баландӣ нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.

Тақсими қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба минтақаҳои баландӣ тақсими масоҳати минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Баландии қаламрав	Ҷои ми минтақаи баланд дар масоҳати умумии ҷумҳурӣ			
аз сатҳи баҳр,	Қисми шимолӣ	Қисми марказӣ	Қисми ҷанубӣ	Ҷамъ
аз 0 то 500	4,9	1,0	1,4	7,3
аз 500 то 1000	-	11,5	2,5	14,0
аз 1000 то 2000	-	31,0	2,0	33,0
Аз 2000 баландтар	-	-	45,7	45,7

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмӯаҳои омор

Чӣ тавре ки аз ҷадвали (1) аён аст, 88,7%-и каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баландии 1000 м ва бештар, яъне баландтар аз мавзеъҳои ҷойгир аст, ки шароити табиӣ барои рушди истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ маҳдудият эҷод мекунад. Хусусияти кӯҳии сатҳи каламрави ҷумҳурӣ ба герграфияи маскунӣ, ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва саноати ҷумҳурӣ таъсири калон мегузорад.

Соли 2024 дар баҳши аграрии иқтисоди ҷумҳурӣ 2193 корхонаи калон, миёна, хурд, хоҷагиҳои ғирирасони шахсӣ, 3 корхонаи иҷора, 1149 ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 1010 хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, 24 ҷамъияти саҳомӣ, 63 кооперативи хоҷагии қишлоқ, 228 хоҷагии ғирирасони назди корхонаву ташкилот, 6 агрофирма фаъолият мекард. Дар поёни соли 2024 тақсимои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ чунин намуд дошт (ҷадвали 2).

Дар минтақаҳои алоҳида шаклҳои нави заминистифодабарии коллективӣ кооперативҳои хоҷагии қишлоқ инкишоф ёфтанд. Бештар аз ҳама онҳо дар вилояти Суғд паҳн шуданд. Ҳиссаи онҳо дар ноҳияи Конибодом қариб 80%, Нов - 74%, Панҷакент - беш аз 63%, дар ноҳияҳои тобеи марказ - ноҳияи Ҳисор - беш аз 42% ва Шаҳринав - 46%-ро ташкил дод. Дар ҳафт соли охир ҳосили зироатҳои асосии хоҷагии қишлоқ рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Соли 2024 нисбат ба соли 2020 хоҷагиҳои деҳқонӣ 5,7 маротиба бештар зироати полизӣ истеҳсол карданд, ҳосилнокии ин зироатҳо 2 маротиба афзуд.

Ҷадвали 2.

Теъдоди корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар минтақаҳои Тоҷикистон (дар охири соли 2024) - адад

Нишондиҳанда	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Хоҷагиҳои иҷоравӣ	ҶС	Кооперативҳои хоҷагии қишлоқ	Хоҷагиҳои ғирирасон
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	142027	3	24	63	228
ВМКБ	1117				5
Вилояти Суғд	25187	1		46	10
Вилояти Хатлон	105010	1	10	12	141
НТМ	10713	1	14	5	62

Ҳосили пахта соли 2024 дар ҷумҳурӣ 16,0 сен/га-ро ташкил дод, ки аз 15,5 сен/га-и соли 2020 бештар аст. Дар ин давра ҳосилнокии бештарин - 20,1 сен/га - соли 219 ба даст омад. Вале ин нишондиҳандаҳо нисбат ба рақамҳои илман асоснокушудаи ҳосилнокии пахта, ки бояд 35-45 сен/га бошад, камтар маҳсуб мешаванд.

Ҳосилнокии гандуми истеҳсолкардаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳам рӯ ба афзоиш аст. Азбаски масоҳати киштзори гандум дар давраи мавриди таҳлил 2,4 маротиба ва ҳосилнокии он 1,9 маротиба афзуд, маҷмӯи ҳосили гандум ҳам беш аз 4,5 маротиба зиёд шуд.

Пас, хоҷагиҳои деҳқонӣ истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти растанипарварии ҷумҳурӣ шуда истодаанд. Дар ҳоле ки нишондиҳандаҳои растанипарварӣ дар ин ё он гурӯҳи хоҷагиҳо дар давраи мавриди таҳлил (2020-2024) босуботанд ё тамоюли мусбати афзоиш доранд, дар соҳаи чорводорӣ, хусусан аз лиҳози саршумори чорвои калони шохдор, тағйироти мусбатро ёфтан душвор аст. Аз соли 1991 то 2024 афзоиши батадриҷи саршумори чорвои калони шохдор ба мушоҳида мерасад. Шурӯъ аз соли 2020 вазъият ба эътидол омада, соли 2024 нисбат ба соли 1991 саршумори чорвои калони шохдор ба 64,1% зиёд шуд. Сабаби ин асосан афзоиши саршумори чорвои

калони шоходор дар хоҷагӣҳои ӯрирасони шахсӣ ба 78,1% ва дар хоҷагӣҳои деҳонӣ ба 11 маротиба мебошад.

Бо вучуди афзудани саршумори чорво дар ҳама гурӯҳҳои хоҷагӣҳо, истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ, бинобар сабаби ҳосилнокии пасти чорво, аз талаботи ҷумҳурӣ кафо менамояд. Саршумори чорво дар соли 2024 ба сатҳи соли 1991 наздик шуда бошад ҳам, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ аз сатҳи қабл аз ислоҳоти бозаргонӣ камтар аст.

Маълум аст, ки тайи солҳои охир тамоюли афзоиши ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ, бештар аз ҳама дар хоҷагӣҳои ӯрирасони шахсӣ, ба назар мерасад. Дар баробари ин, дар хоҷагӣҳои фермерӣ низ ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ рӯ ба афзоиш аст. Лекин ҳосили баъзе зироатҳо (ғалла, ползихо) аз сатҳи соли 1991 пастр мебошад.

Дигаргунҳои институтсионалиро ислоҳоти солҳои охири бахши аграрӣ имконияти рушди устувори хоҷагии қишлоқро таъмин карданд.

Ҷадвали 3.

Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти асосии растанипарварӣ дар хоҷагӣҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024 (ҳаз. тонна)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо	Маҳсулоти хоҷагии қишлоқ				
		Ғалла	Картошк а	Сабзаво т	Полезих о	Пах та
Корхонаҳои хоҷагии қишлоқ	2020	154	50	76	48	78
	2021	109	61	79	32	94
	2022	133	67	83	33	84
	2023	164	75	94	34	66
	2024	154	72	99	132	45
Хоҷагӣҳои ӯрирасони шахсӣ	2020	472	495	719	143	-
	2021	460	528	773	155	-
	2022	486	536	816	173	-
	2023	483	596	876	150	-
	2024	406	387	887	128	-
Хоҷагӣҳои деҳонӣ	2020	635	215	347	302	233
	2021	529	274	390	248	322
	2022	613	388	444	277	334
	2023	746	444	521	289	326
	2024	833	429	626	430	225
Дар ҳама гурӯҳҳои хоҷагӣҳо	2020	1261	760	1142	482	311
	2021	1098	863	1242	423	416
	2022	1232	991	1342	465	418
	2023	1377	1116	1491	495	392
	2024	1392	887	1666	592	270

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омор, Душанбе, 2024, с

Бояд гуфт, ки дар 30 соли охир таъмини аҳоли бо маҳсулоти чорводорӣ беҳ шудааст. Таҳвилгарони асосии гӯшт, шир ва тухм хоҷагӣҳои ӯрирасони шахсӣ мебошанд. Инчунин, солҳои охир истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар комплексҳои ширбардорӣ ва ду кластери минтақавӣ (Суғд ва Хатлон) афзуда истодааст.

Дар давоми ҳафт соли охир ҳосилнокии зироатҳои асосии хоҷагии қишлоқ рӯ ба афзоиш аст. Соли 2024 нисбат ба с. 2020 хоҷагии деҳқонӣ 5,7 маротиба бештар зироати полизӣ истеҳсол карданд, ҳосилнокии он 2 маротиба зиёд шуд. Ҳосилнокии пахта с. 2024 дар ҷумҳурӣ 16,0 сен/га буд, ки ин аз 15,5 сен/га-и с. 2020 бештар аст. Дар ин давра ҳосилнокии бештарин- 20,1 сен/га дар соли 2020 ба даст омад. Вале ин нишондиҳандаҳо нисбат ба рақамҳои илман асоснокушудаи ҳосилнокии пахта, ки бояд 35-45 сен/га бошад, камтар маҳсуб мешаванд. Ҳосилнокии гандуми истеҳсолкардаи хоҷагии деҳқонӣ ҳам рӯ ба афзоиш аст. Азбаски масоҳати киштзори гандум дар давраи мавриди таҳлил 2,4 маротиба ва ҳосилнокии он 1,9 маротиба афзуд, маҷмӯи ҳосили гандум ҳам беш аз 4,5 маротиба зиёд шуд.

Бо вучуди афзудани саршумори чорво дар ҳама гурӯҳҳои хоҷагӣ, истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ, бинобар сабаби ҳосилнокии пасти чорво, аз талаботи ҷумҳурӣ қафо мемонад. Саршумори чорво дар соли 2024 ба сатҳи соли 1991 наздик шуда бошад ҳам, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ аз сатҳи қабл аз ислоҳоти бозаргонӣ камтар аст.

Ҳиссаи чорводорӣ дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-и ҷумҳурӣ, (ҳаз. сомонӣ)

Сол	Маҷмӯи маҳсулоти хоҷагӣҳои деҳқонӣ			Ҳиссаи чорводорӣ дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулоти хоҷагӣҳои деҳқонӣ (%)
	Ҳамагӣ	Аз ҷумла:		
		Растанипарварӣ	Чорводорӣ	
2020	374690	367531	7159	1,91
2021	491924	480252	11672	2,37
2022	680158	662013	18145	2,66
2023	948859	921187	27672	3,0
2024	1116891	1080558	36333	3,3

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омор., Душанбе, 2024, с.14.

Соли 2024 истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагии деҳқонӣ 5,7 маротиба аз соли 2020 афзунтар шуд. Аммо саҳми маҳсулоти чорводорӣ дар ҳаҷми умумии маҷмӯи маҳсулот на танҳо паст аст, балки ба сӯстӣ зиёд шуда истодааст.

Имконоти хуби рушди чорводорӣ дар хоҷагии деҳқонии ноҳияҳои кӯҳсору ВМКБ вучуд доранд. Хоҷагии деҳқонии ноҳияҳои кӯҳӣ бояд истеҳсоли худро мутанаввеъ кунанд, яъне онҳо ба қадри имкон бояд ба чорводорӣ, ки барояшон даромади хуб оварда метавонад, диққати бештар диҳанд.

Солҳои охир бинобар сабаби маблағгузории суст ба соҳаи истеҳсол, хусусан ба комплекси агросаноатӣ, меёри баланди бозтамвил, инчунин бар асари хатари баланди қарзи дарозмуҳлат, дар ҳоли набудани кафолат, эҳтимоли барнагардондани қарзҳо ва сатҳи номуносиби менеҷмент, мисли солҳои пешин, маблағҳои қарзии бонкҳо, дар навбати аввал, ба маблағгузории амалиёти кӯтоҳмуддат (то шаш моҳ) равона карда шуданд.

Бозсозии комплекси агросаноатӣ-и ҷумҳурӣ зарур буд. Вале он дар муддати кӯтоҳ, дар ҳоли камбудии захираҳои гузаронида шуд ва ин боиси таназзули шадиди истеҳсол гардид. Чунин ислоҳоти системаи феълӣ хоҷагии қишлоқ ба пошхӯрии қувваҳои истеҳсолкунандаи деҳа, ба таҳриби иқтисод ва баҳши иҷтимоӣ оварда расонд. Муқобилгузориҳои шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, аз ҳад беш пиндоштани нақши

хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳалли мушкили озуқа, кӯшиши вайронкунии истеҳсолоти бузурги мол тамоман беасос аст. Корхонаҳои калони хоҷагии қишлоқи бо моликияти давлатӣ ва омехтаро побарҷо нигоҳ бояд дошт. Инҳо корхонаҳои зотпарварӣ, комплексҳои калони чорводорӣ, фабрикаҳои парандапарварӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Самти афзалиятноки сармоягузорию бо таваҷҷуҳ ба шароити фароҳамомадаи иқтисодии хоҷагидорӣ ва имконоти бучети ҷумҳурӣ ва фондҳои ғайри бучет муайян кардан лозим аст. Таҳияи амалҳои хуб тарҳрезӣшуда барои раҳо кардани хоҷагии қишлоқ аз ҳолати пурхатар, сафарбаркунии захира барои иҷрои ин амалҳо - вазифаи аввалиндараҷа дар самти басуботоварии вазъи комплекси агросаноатӣ мебошанд.

Қобилияти пардохткунӣ нишондиҳандаи муҳимми вазъи молиявии корхона аст. Ҳоло он чун бухронӣ арзёбӣ мешавад, ки ин инъикосгари норасоии шадиди захираҳои зарурӣ барои фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Қарздорӣ корхонаву ташкилоти бахши аграрӣ ҷумҳурӣ аз бонкҳо ба ҳолати 1 январи соли 2024, 299,1 млн. сомонию ташкил дод, ки аз ин 36,4 млн. сомонӣ ё 12,2 дарсадаш қарзест, ки муҳлат пардохташ гузаштааст. Дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ 89,9%-и қарзи муҳлатгузаштаи кредиторӣ қарзҳои муҳлаташон беш аз 3 моҳ ташкил медиҳанд. Ин аз норасоии доимии воситаҳои гардони худӣ дарак медиҳад, ҳол он ки воситаҳои гардон унсури ҳатмӣи раванди истеҳсолот мебошанд. Воситаи гардони кофӣ доштани корхона шарти зарури кори басуботи он дар шароити иқтисоди бозаргонист.

Ҳамин тариқ, нарасидани воситаҳои молиявӣ сабаби напардохтани қарзҳо шуд. Ҷузъи ҷудонопазири стратегияи пайдории истеҳсолкунандагони кишоварз боқӣ мондани андозу пардохтҳои носупурда, афзоиш додани қарздорӣ аз музди кор ва амсоли инҳо мебошанд. Фаъолияти сусти инвестиционӣ дар хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ, бесарусомонӣ дар ташаккули моликият ва ислоҳоти шаклҳои хоҷагидорӣ дар минтақа, вақте ки истеҳсолкунандагони кишоварзӣ соҳибмӯлки ҳақиқӣ мехнатӣ худ нестанд, ба натиҷаҳои ниҳонии истеҳсолоти аграрӣ таъсир расонд.

Аз ин пас, ба фикри мо, ҳеҷ гуна тағйироту ислоҳот бе усули муназзами ҳалли тамоми ҷиҳатҳои рушди комплекси агросаноатӣ, бе консепсияи дақиқу методологияи саҳеҳ натиҷа намедиҳанд. Дар ҳама сатҳҳо барои қабули қарорҳо мутахассисони соҳибқсбу коронро ҷалб ва принципҳои возеҳтари ёрирасонӣ ба хоҷагии қишлоқро таҳия кардан лозим аст. Шаклҳои нави хоҷагидорӣ марҳила ба марҳила аз худ бояд кард. Алҳол дар ҷумҳурӣ маҳсулоти хоҷагии қишлоқро корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ фермерӣ истеҳсол мекунанд. Бозтақсимкунии замин дар чараёни ислоҳоти аграрӣ, ҷудо карда шудани китъаҳои боғу обҷакорӣ ба афзоиши назарраси истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар хоҷагиҳои аҳоли оварда расонд.

Тағйироти сохторӣ истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон умуман табиист, вале ҳамзамон дар ин асно истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ аз корхонаҳои калони хоҷагии қишлоқ ба хоҷагиҳои хурди хонагии бо мехнати дастӣ кӯчид, заминаи қабл аз ин сохташудаи моддию техникаи истеҳсолот хароб шуд, ҳиссаи киштзорҳои дар муомилотбуда коҳиш ёфт. Дар натиҷа ҳиссаи хоси хоҷагиҳои аҳоли дар арзиши маҷмӯи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз 40% дар соли 1991, то ба 79,7% дар соли 2024 баланд шуд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 20.04.2024, Душанбе, «Шарки озода», 2024
2. Абдувосиев Ф.С. Стратегия реформирования аграрного сектора

- экономики/Экономика Таджикистана: стратегия развития.- Душанбе, 2020, №1. С. 80 - 87.
3. Абдусоев Ф.С. Агропромышленный комплекс Республики Таджикистан в системе внешнеэкономических отношений //Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2015, №3. С. 124 - 131.
 4. Ситнова И.А. Институциональные и организационно-управленческие факторы устойчивого социально-экономического развития села: региональный аспект / И.А. Ситнова А.А. Барлыбаев, У.А. Барлыбаев // Аграрная наука, 2011, № 4. - С. 23-26.
 5. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. - Статистический сборник. 2017. с. 5, 323-327 Фонди замини Чумхурии Тоҷикистон баҳолати 1 январи соли 2017. - Душанбе, 2017. с. 1-194
 6. Алтухов А.И, Продовольственная безопасность как фактор социально-экономического развития страны//Экономист. 2008. №5. С.33 - 43.
 7. Анчишкин А. И. Научно-технический прогресс и интенсификация производства / А.И. Анчишкин. М.; Политиздат, 1981. - 94 с.
 8. Анчишкин А.И. Прогнозирование темпов и факторов экономического. роста / А.И. Анчишкин М.: МАКС-Пресс, 2003. 300 с.
 9. Афанасьев, В.Н. Статистическое обеспечение проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства / В.Н. Афанасьев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 320 с.
 10. Барлыбаев А.А.С Ахметов В.Я., Насыров ГЛМ. Туризм как фактор диверсификации сельской экономики // Проблемы прогнозирования. 2009, №6. С. 105-111.
 11. Барлыбаев А. А, Институциональная эволюция агрохозяйственной системы современной России и индивидуально-семейные хозяйства / Изд-е Башкирского государственного университета. - Уфа, 2005. - С. 146 -- 148.
 12. Барлыбаев А.А. Многофункциональность семейных хозяйств на селе и устойчивое развитие сельской экономики / А.А. Барлыбаев» У.А» Барлыбаев, Ф.Б. Барлыбаева//Аграрная наука. 2011, №4. С. 25 - 27.
 13. Барлыбаев Х.А. Глобализация: за и против устойчивого развития? М.: Изд-во РАГС, 2006. - 262 с.
 14. Батчиков С.А. «Выдвижение приоритетных национальных проектов»: шаг к долгожданной социальной переориентации реформационного курса // Российский экономический журнал. – 2005. № 9 -10. - С. 20.
 15. Баутин В.М., Козлов В.В., Мерзлов А.В. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы, стратегии и тактики. ФГНУ. «Росинформагротех». 2004. 312 с.
 16. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 1999;
 17. Блохина Т.К. Рынок институциональных инвестиций: состояние и перспективы //Вопросы экономики.-М., 2000, № 1. - С. 156-160.
 18. Бобылев С. Н., Медведева О. Е. Экология и экономика: Региональная экологическая политика. М.: ЦЭПР, 2003.- 271 с.
 19. Бобылев С. Россия на пути антиустойчивого развития // Вопросы экономики. 2014, №2. - С. 43-54.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ТОРГОВЫЕ ОСНОВЫ ЕГО УСТОЙЧИВОСТИ**

САМИЗОДА ТОЛИБДЖОН ОБИДЖОН,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансового менеджмента и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5
Тел.: +992 907119911, E-mail.ru: samijon0988@mail.ru

В статье рассматриваются основные направления институциональных реформ в аграрной сфере Республики Таджикистан, а также представлен анализ реформ, проводимых правительством страны в области использования земель, реструктуризации сельскохозяйственных предприятий и создания малых форм аграрного производства. В заключительной части статьи автор предлагает основные направления институциональных реформ, направленных на формирование устойчивого сельского хозяйства в стране.

Ключевые слова: устойчивое развитие, институционализм, реструктуризация, кластерный метод, разнообразные формы хозяйствования, инновации.

THE CURRENT STATE OF AGRICULTURE AND THE INSTITUTIONAL AND COMMERCIAL FOUNDATIONS OF ITS STABILITY

SAMIZODA TOLIBJON OBIDJON,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Financial Management and Taxation at the International University of Travel and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue
Tel.: +992 907119911, E-mail.ru: samijon0988@mail.ru

This article examines the main directions of institutional reforms in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. It also provides an analysis of the institutional reforms implemented by the government in the areas of land use, restructuring of agricultural enterprises, and the development of small-scale agricultural production. In the final section, the author proposes key institutional reform strategies aimed at building sustainable agriculture in the country.

Keywords: sustainable development, institutionalism, restructuring, cluster method, various forms of farming, innovation.

ТДУ: 338.24

РАВИШҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МУАЙЯНКУНИИ ХАВФҲО ВА ТАСНИФИ
ОНҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ БОФАНДАГӢ

ХАЙРУЛЛОЕВ ФАРРУХ НЕЪМАТУЛЛОЕВИЧ,

н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва
идораи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон.
734026, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев 63/3.
тел.: (+992) 938686889. e-mail: farrukhinemat@mail.ru

Фаъолияти корхонаҳои саноати бофандагӣ бо хавфҳои гуногун алоқаманд буда, таъсири он хавфҳо махсусан дар шароити номуайянии ва ноустувори рушди иқтисодӣ боз ҳам бештар мегардад. Сабаби он аст, ки номуайянии падидаю равандҳои иқтисодӣ хусусияти умумии иқтисоди бозорӣ буда, зуҳури онҳо ҳам боиси зарар ва ҳам фоида шуда метавонад. Дар чунин ҳолат зарурати муайян намой ва таснифи ин хавфҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ ба миён меояд.

Калидвожаҳо: хавф, хавфҳои корхонаҳои саноатӣ, муайянкунии хавф, эҳтимолият, таснифи хавфҳо, идоракунии хавфҳо, омилҳои хавф, методологияи муайян кардани мафҳуми хавф.

Соҳаи саноат барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молҳои рақобатпазир, зиёд кардани иқтидори содиротии мамлакат ва ниҳоят баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад. Вобаста ба рушди ин соҳа бояд корхонаҳои саноатӣ барои пешгирӣ намудани ҳар гуна хавфу хатарҳо чораҳои зарурӣ андешанд.

Бо назардошти моҳият ва мазмуни хавф ҳоло лозим дониста мешавад, ки муваффақияти соҳибкор, менечер бештар аз муносибати ӯ ба таваккал вобаста аст[11].

Табиист, ки роҳбарияти корхона хоҳиши кам кардани ин хатарҳоро дорад. Таҷриба нишон дод, ки зиёда аз 220 намуди хавфҳо вучуд дошта, аксарияти ин хавфҳо дар корхонаҳои саноатӣ ба назар мерасанд.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ се равиши методологияи муайян кардани хавф мавҷуд аст: аз нуқтаи назари натиҷаҳои молиявӣ; аз нуқтаи назари эҳтимоли калавиш аз рафти ҷараёни пешбинишуда; аз нуқтаи назари эҳтимоли пайдоиши ҳодисаҳои номатлуб (расми 1).

Расми 1. Вариантҳои имконпазири таърифи мафҳуми “хавф”
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Бояд қайд намуд, ки то ҳанӯз дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ ва ватанӣ тафсири ба таври умум қабул ва ё эътирофшудаи мафҳуми «хавф» вучуд надорад, ки сабаб гуногунпаҳлӯӣ, мураккабӣ ва муҳолифатнокии ин мафҳум ба шумор меравад. Равишҳои гуногунро оид ба таърифи мафҳуми “хавф” омӯхта, мо онҳоро ба ду гурӯҳи муқобил ҷудо намудем: (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Таърифҳои мафҳуми «хавф» вобаста ба натиҷаҳои он[1].

Муаллифони тафсирҳо	Нуктаҳои асосии тафсирҳо
Ҷ. Милл, Н.У. Сениор, Б.Л. Райзберг, П.Г. Грабовий, Л.А. Миэрин, В.В. Шахов ва ғайраҳо	Хавф - ин хатар, эҳтимоли руҳ додани ҳодисаҳои нохуш, ки натиҷаи онҳо зарари моддӣ ва дигар намудҳои талафот шуда метавонад.
А. Маршалл, Ф. Найт, А. Пигу, Ҷ.М. Кейнс, П. Самуэлсон, Т. Бачкай, А.П. Алгин, И.П. Морган, Р.М. Качалов, Б.С. Марашд, А.П. Градов ва ғайраҳо	Хавф - ин эҳтимоли ба вуқӯъ пайвастании ҳодисаи муайяне аст, ки ба гирифтани зарар ва ё ғайрибаҳона оварда мерасонад

Ба андешаи мо, муайян намудани хавф ҳамчун эҳтимоли гирифтани танҳо зарар дуруст набуда, мазмунӣ иқтисодии мафҳуми гуногунпаҳлуи мураккаби хавфро пурра ифода карда наметавонад, зеро гирифтани натиҷаи мусбат (ғайрибаҳона) низ ба хавф вобаста аст.

Барои боз ҳам хубтар фаҳмидани равишҳои методологии муайян кардани хавфҳо зарур аст, ки ба таърифҳои гуногуни мафҳуми хавфро аз нигоҳи муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ омӯхта, муҳимтарини онҳоро ҳамчун ҳуҷҷаҳои мазмунӣ мундариҷаи хавф дар шакли ҷадвал тасвир намоем (ҷадвали.2).

Ҷадвали 2. - Вариантҳои таърифи мафҳуми «хавф»

Муаллифони	Таърифи хавф ва мазмунӣ он
С.Б. Богоявленский	"... хавф номуайянии талафот" ва дар шакли васеътар, "хавф эҳтимолияти фарорасии ғайриҷаҳиддошти оқибатҳои манфӣ аст"[1].
Г.В. Чернова	"...хавф ҳамчун имконияти (хатар) эҳтимоли ҳодисаи номуайян (маҷмӯи ҳодисаҳо), ки метавонад зарари моддӣ расонда, боиси аз даст додани даромад гардад" [1].
С.И. Васин, В.С. Шутов	"... хавф - имкони дуршавӣ аз ҳадафи пешбинишуда, эҳтимолияти ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ" [2].
Т.А. Федорова	"... хавф номувофиқатии натиҷаҳои воқеӣ аз натиҷаҳои пешбинишуда; тақсимоли эҳтимолияти оқибатҳои номатлуб" [2].
И.А. Бланк	«... хавф - хатар имконпазири аз даст додани захираҳо ё аз даст додани даромад дар муқоиса бо ҳаҷми даромади ба нақша гирифташуда ё алтернативӣ мебошад»[1].
К.В. Балдин	«... хавф натиҷаи номуайяний аст ва метавонад боиси талафот ё имкониятҳои иловагӣ барои корхона гардад»[1].
С.И. Ожегов	«...эҳтимоли хатар, ноқоимӣ; ба умеди анҷоми хушбахтона амал кардан»[1].
Р.К. Рачабов	«...хавф - эҳтимоли пайдо шудани зарар ва ё нагирифтани даромадҳо дар муқоиса бо варианти пешгӯишаванда мебошад»[2].

Ғ.Д. Ашуров	«...хавф - вазиғаи асосӣ ва бунёдии суғурта буда, манфиатҳои эҳтимолияти ҳодисаҳои суғуртавино баъни суғурташаванда ва суғуртакунанда ба танзим мебарорад ва азнавтақсимкунии арзиши пулиро миёни иштирокдорони муносибатҳои суғуртавӣ таъмин менамояд»[3].
А.Б. Мирсаидов, Ш.М. Саидмуродов	“..хавф, дар навбати худ, аз хусусияти қароре вобаста мебошад, ки аз ҷониби субъект дар вазъияти номуайянии натиҷаи ниҳой қабул шуда, дар заминаи он эҳтимолияти ба даст овардани ҳар яке аз арзишҳои имконпазирро арзёбӣ кардан (яъне тақсимои эҳтимолиятҳоро сохтан) мумкин аст” [2].
Р.Ҳ. Содиқов	«..хавфҳои хоҷагидорӣ хавфҳои мебошанд, ки аз ҳама гуна ғайриҳафизии субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити номуайянии бармеоянд ва эҳтимоли зарар ва ё ғайриҳафизӣ ба вуҷуд меорад»[8].
Ш.М. Саидмуродов	«... хавфу хатар - ин имконияти потенсиалии ба вуҷуд омадани ҳодисаҳои ногаҳонӣ бо натиҷаҳои манфӣ ё мусбӣ барои амволи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ буда, донишмандони хусусият ва оқибатҳои он ҳатмӣ мебошад»[2].
Г.Х. Зувайдуллоева	« Хавфу хатар ин омилҳои доимӣ, ба таври даврӣ ва стохастикӣ таъсиркунандаи муҳити беруна ва ё дохилии корхонаи саноатӣ мебошад, ки ба пастравии арзиши онҳо рағона гардидааст »[9].
Муаллиф	«... хавф - ҳолати номуайяний, номувофиқати натиҷаи воқеӣ аз нақшаи пешбинишуда, эҳтимоли гирифтани ё зарар ё ғайриҳафизӣ мебошад».

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар асоси омӯзиши равишҳои гуногун оид ба моҳияти хавф, мо мафҳуми “хавф”-ро чунин таъриф медиҳем: *хавф - ин ҳолати номуайяний, номувофиқати натиҷаи воқеӣ аз нақшаи пешбинишуда, эҳтимоли гирифтани ё зарар ғайриҳафизӣ мебошад.*

Таҳқиқи хусусиятҳои ғайриҳафизии корхонаҳои саноати бофандагӣ имкон дод хавфҳои корхонаҳои мазкурро тасниф намоем (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Таснифи хавфҳои корхонаҳои саноати бофандагӣ

Меъёрҳои тасниф	Намуди хавфҳо	Тавсифи хавфҳо
Соҳаи пайдоиш	Сиёсӣ	Бо номувофиқати сиёсӣ ва ворид кардани тағйирот ба қонунгузории амалкунандаи мамлакат вобаста мебошад.
	Экологӣ	Бо ҳолатҳои садамавӣ ва ифлосшавии муҳити зист вобаста аст.
	Истеҳсолӣ	Бо ҳолатҳои зерин вобаста аст: танаффусӣ маҷбурӣ дар истеҳсолот; талафоти воситаҳои асосӣ; аз кор баромадани фондҳои асосӣ.
	Тиҷоратӣ	Бо тағйирёбии шароити ғайриҳафизии тиҷоратӣ ва қисмҳои бозор вобаста мебошад.

	Нақлиётӣ (логистикӣ)	Бо ҳолати беталаф нигоҳ доштани бор ҳангоми боркашонӣ, риояи муҳлати таҳвили бор алоқаманд мебошад.
	Молиявӣ	Бо эҳтимоли аз даст додани захираҳои молиявӣ вобаста аст.
Табиати пайдоиш	Объективӣ	Хавфҳое, ки новобаста аз фаъолияти корхона ё таъсири одамон бавучуд меоянд.
	Субъективӣ	Хавфҳое, ки дар натиҷаи таъсири одамон пайдо мешаванд.
Муҳити пайдоиш	Берунӣ	Тағйирёбии сиёсати иқтисодӣ, офатҳои табиӣ, хавфи асбӯрӣ.
	Дохилӣ	Хавфҳое, ки бевосита бо фаъолияти корхона вобаста мебошанд: истеҳсолӣ, молиявӣ, тиҷоратӣ, техникӣ ва ғайра.
Сатҳи қобили қабул будани хавф	Имконпазир, қобили қабул	Хавфе, ки зарари молиявии дар натиҷаи рух додани он бавучудода аз ҳаҷми фоидаи интизории корхона камтар аст.
	Бисёр мушкӣл, хатарнок	Хавфе, ки зарари молиявии дар натиҷаи рух додани он бавучудода аз ҳаҷми фоидаи интизории корхона бештар аст.
	Ҳалокатовар	Хавфе, ки зарари молиявии он ба ҳаҷми сармояи умумии корхона баробар ё аз он зиёдтар буда, эҳтимоли муфлисшавии корхона мавҷуд аст.
Имконпазирии суғуртакунии	Суғурташаванда	Хавфҳое, ки аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ қабул карда мешаванд.
	Суғуртанашаванда	Хавфҳое, эҳтимолияти бавучуд омаданашон, хело зиёд буда, аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ қабул карда намешаванд.
Оқибати фарорасии хавф	Ҳолис ё соф	Хавфҳое, ки натиҷаашон сифр ё манфӣ мебошанд (офатҳои табиӣ, хавфҳои экологӣ, истеҳсолӣ, сиёсӣ, нақлиётӣ, ва ғайра).
	Спекулятивӣ (ҳанноӣ)	Хавфҳое, ки натиҷаашон ё манфӣ (зарар) ва ё мусбат (фоида) мебошанд (хавфҳои таваррумӣ, қарзӣ, фоидаӣ, биржавӣ, муфлисшавӣ ва ғайра).

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таснифи хавфҳои корхонаҳои саноати бофандагӣ имкон медиҳад:

- мусоидат намудан дар раванди хавфҳо ва тартиб додани номгӯи онҳо, ки ба фаъолияти корхона хос аст;
- фароҳам овардани имконият барои интихоби мувофиқ ва ташкили самараноки системаи идоракунии хавфҳо.

Саноати бофандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои қадима ва калонтарини саноати сабук буда, аз навъҳои гуногуни нахи растанӣ, пашми ҳайвонот ва нахи химиявӣ (сунӣ ва синтетикӣ) матои бофта, трикотаҷӣ ва маснуоти дигар тайёр мекунад ва инчунин фарогири бахшҳои тайёркунандаи ашёи хоми бофандагӣ,

матӯҳои пахтагин, катонӣ, пашмин, абрешимин, канабию чутӣ, тӯрӣ, бофандагию чарчинворӣ, трикотаҷӣ мебошад.

Ашёву маҳсулоти саноати бофандагиро барои дӯхтани либосу пойафзол, инчунин дар дигар соҳаҳои саноат (масалан, саноати мебел, мошинсозӣ) истифода мебаранд.

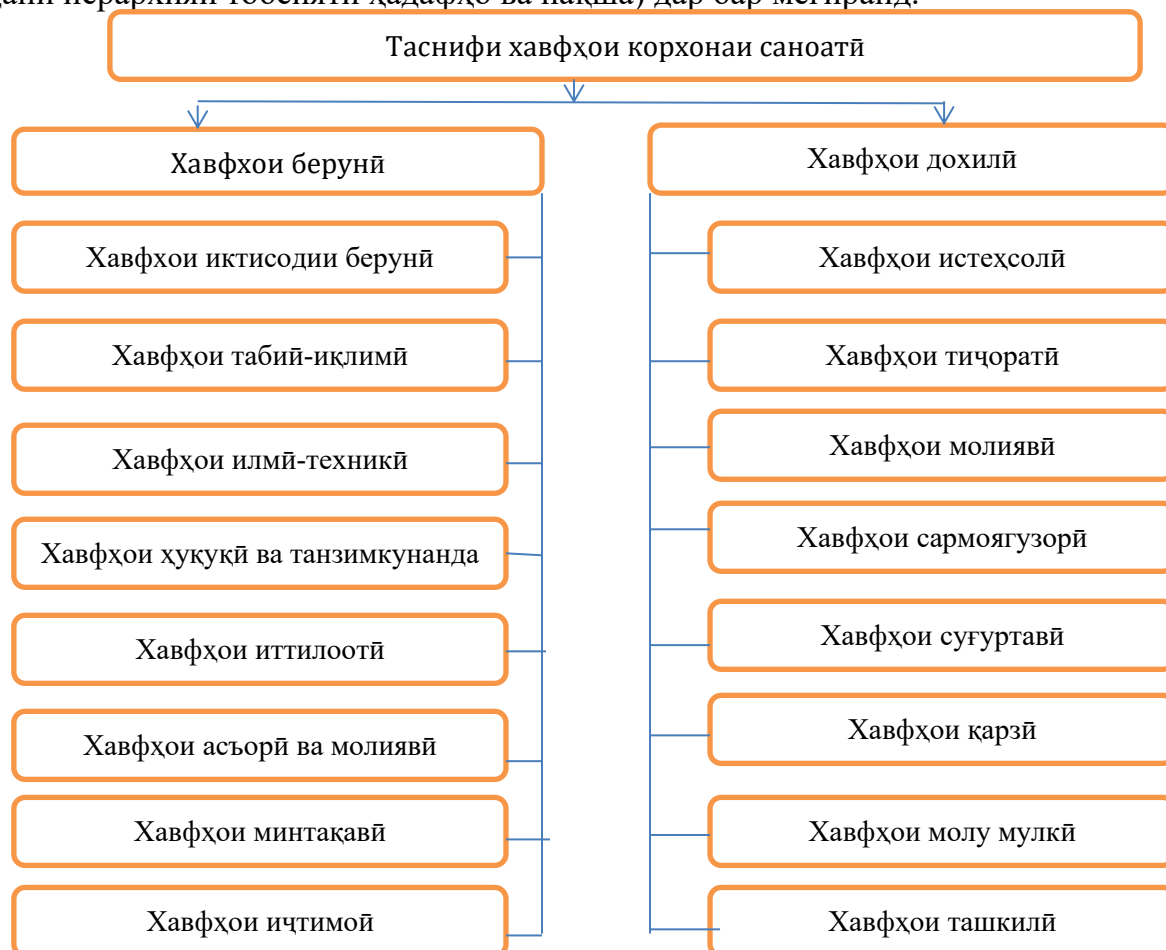
Вобаста ба он, ки соҳаи саноати бофандагӣ сохтори васеъ ва амалиёти зиёди истеҳсолиро фарогир аст, эҳтимолияти пайдоиши хавфҳо зиёд мебошад [7].

Бинобар ин, ба андешаи мо, *хавфҳои корхонаҳои саноати бофандагӣ - ин эҳтимоли дар шароити номуайяни ба вуҷуд омадани ҳодисаҳои ногаҳонӣ дар ҳамаи самтҳои фаъолият буда, тамоил нисбат ба нақшаи пешбинишуда мебошад, ки натиҷааш ё мусбат ё манфӣ мешавад.*

Бояд қайд намуд, ки хавфҳои корхонаҳои саноати бофандагиро вобаста аз муҳити пайдошавиашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: дохилӣ ва берунӣ.

Хавфҳои дохилиро, дар навбати худ, метавон ба хавфҳои объективӣ ва субъективӣ тақсим кард.

Хавфҳои дохилии субъективӣ хавфҳои қабули қарорҳои идоракуниро дар ҳама марҳилаҳои банақшагириӣ ва татбиқи стратегия (аз ҷумла, хатарҳои ҳадафҳои нодуруст интихобшуда, фосила дар банақшагирии стратегӣ, тактикӣ ва амалиётӣ, вайрон кардани иерархияи тобеияти ҳадафҳо ва нақша) дар бар мегиранд.

Расми 1. - Таснифи хавфҳои корхонаи саноатӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ба андешаи мо, хавфҳои дохилӣ сазовори тавачҷуҳи бештар мебошанд, ки сохтори хеле гуногун доранд ва метавонанд ба як қатор гуруҳҳои васеъ тақсим карда шаванд, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

- хавфи истехсолӣ бо истехсоли маҳсулот (мол, хизматрасонӣ), ба иҷрои ҳама гуна намуди фаъолияти истехсолӣ алоқаманд аст.

Сабабҳои муҳимтарини ба вучуд омадани хавфи истехсолӣ: кам шудани ҳаҷми пешбинишудаи истехсол ва фурӯши маҳсулот, афзоиши хароҷоти моддӣ ва дигар хароҷотҳо, талафот аз сифати пасти маҳсулот, паст шудани нархҳое, ки дар он фурӯши маҳсулот пешбинӣ шуда аст, зиёд шудани фонди музди кор, зиёд шудани пардохтҳои андоз, интизоми пасти маҳсулотсупорӣ, қатъ гардидани сузишворӣ ва қувваи электрики- физикӣ ва қуҳна шудани таҷхизот ва ғайра мебошад.

Ҳамин тавр, аз сабаби он, ки мафҳуми «хавф» бисёрҷанба буда, омилҳои гуногунро дар бар мегирад, на танҳо хусусияти як намуди фаъолият, балки хусусиятҳои мушаххаси номуайянии дар он амалишавандаро тавсиф намудан хеле душвор аст. Ҳамчунин, сабабҳои хавфи мушаххас аз намуди фаъолияти корхона вобаста аст.

Хулоса рушди босуръати фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ба он оварда мерасонад, ки заминаҳо ва омилҳои пайдоиши хавфҳо доимо зиёд шуда, дар натиҷа ҳаҷми оқибатҳои манфии онҳо бештар мегардад. Барои идоракунии оқилона ва самараноки хавфҳо муайян намудани асосҳои методии баҳодихӣ ва суғуртакунии хавфҳои корхонаҳои саноати бофандагӣ зарур аст.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абчук В.А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. - М.: М.: Инфра-М. - 2016. - 289 с.
2. Аветисян Р.И. Страхование предпринимательского риска / Р.И. Аветисян // Научные исследования: от теории к практике : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. - Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс». - 2016. - №4. - С. 84-87.
3. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы: Учебно-методическое пособие. - М.: Финансы и статистика. - 2017. - 248 с.
4. Алексеенко Н.А., Гурова И.Н. Экономика промышленного предприятия. Учеб. пособ., 2-е изд. - М.: Издательства Гревцова, 2018. - 264 с.
5. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. - М.: Мысль, 1989. - 187 с.
6. Альгин А.П. Грани экономического риска. - М.: Знание. - 1991. - 64 с.
7. Альгин А.П. Риск в предпринимательстве. - СПб.: Файл. - 1992. - 96 с.
8. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
9. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова. - М.: ИНФРА-М. - 2019. - 223 с.
10. Мартякова О.В. Хозяйственные риски: оценка и прогнозирование. Монография / О.В. Мартякова, И.В. Кочура - Донецк: «ДонНТУ». - 2012. - 220 с.
11. Редхэд К.С. Управление финансовыми рисками / Пер. с англ. А.В. Дорошенко. - М.: Инфра-М. - 2018. - 376 с.
12. Тукмакова Д.П. Финансовые риски и их страхование. Дисс. ... к.э.н. - Казань: КФЭИ. - 2019. - 197 с.
13. Уткин Э.А. Риск-менеджмент. - М.: ЭКМОС. - 2017. - 139 с.
14. Шапкин, А.С. Экономические и финансовые риски: оценка, управление, портфель инвестиций: научное издание. 8-е изд. - М.: Дашков и Ко. - 2018. - 458 с.

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И
КЛАССИФИКАЦИИ РИСКОВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

ХАЙРУЛЛОЕВ ФАРРУХ НЕЪМАТУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и управления
Технологического университета Таджикистана.

734026, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3.

Тел.: +992 938686889, E-mail: farrukhinemat@mail.ru

Деятельность предприятий текстильной промышленности сопряжена с различными рисками, влияние которых особенно усиливается в условиях экономической неопределённости и нестабильности. Это связано с тем, что неопределённость экономических процессов является неотъемлемой частью рыночной экономики, и её проявления могут приводить как к убыткам, так и к прибыли. В таких условиях возникает необходимость в выявлении и классификации рисков на текстильных предприятиях.

Ключевые слова: риск, риски промышленных предприятий, выявление рисков, вероятность, классификация рисков, управление рисками, факторы риска, методология определения понятия риска.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO IDENTIFYING AND CLASSIFYING
RISKS IN TEXTILE INDUSTRY ENTERPRISES**

KHAIRULLOEV FARRUKH NE'MATULLOEVIICH,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics and Management at the
Technological University of Tajikistan.

734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Qarabaev Street 63/3.

Tel.: +992 938686889, E-mail: farrukhinemat@mail.ru

The activities of textile industry enterprises are associated with various risks, the impact of which becomes more significant under conditions of economic uncertainty and instability. This is due to the fact that uncertainty in economic phenomena and processes is an inherent feature of market economies, and its manifestations may lead to either losses or gains. In such circumstances, there arises a necessity to identify and classify risks at textile enterprises.

Keywords: risk, industrial enterprise risks, risk identification, probability, risk classification, risk management, risk factors, methodology of risk concept determination.

УДК:338

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, РОЛИ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА

ХОДЖАЕВ ШАМСИДДИН АВГАНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003,
Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел: +(992) 931 11 43 37

Инфраструктура туризма представляет собой совокупность объектов, услуг и систем, обеспечивающих эффективную, безопасную и комфортную деятельность в сфере туризма. Включает транспорт, гостиничные услуги, рестораны, развлекательные комплексы, информационные сервисы и другие необходимые элементы. Инфраструктура туризма играет ключевую роль в экономическом, социальном и экологическом развитии региона, способствует улучшению качества жизни населения и созданию рабочих мест.

Ключевые слова: Туристическая инфраструктура, туристические услуги, транспорт, гостиница, питание, развлекательные услуги, экологическая устойчивость, экономическое развитие, качество жизни, рабочие места.

“Инфраструктура — это совокупность отраслей и видов деятельности, которые предоставляют услуги организации и создают для неё общую основу и поддержку. Это часть рабочей среды, которая обеспечивает организацию финансовыми, трудовыми ресурсами, транспортными услугами и консультациями” [1]

Инфраструктура туризма представляет собой совокупность объектов и элементов, обеспечивающих функционирование и развитие туристической отрасли. Она включает в себя транспортные, гостиничные, коммунальные, информационные и развлекательные услуги, которые необходимы для удовлетворения потребностей туристов. На теоретическом уровне инфраструктура туризма рассматривается как один из основных факторов, влияющих на качество туристических услуг и общую конкурентоспособность региона или страны на международном туристическом рынке. Значение инфраструктуры туризма невозможно переоценить, поскольку она способствует не только улучшению условий для путешествий, но и стимулирует экономический рост, создает рабочие места и способствует развитию смежных отраслей, таких как культура, искусство, здравоохранение и экология. Развитие инфраструктуры является основой для привлечения туристов, увеличения потока туристов в регион и повышения уровня их удовлетворенности. В свою очередь, недостаточная инфраструктура может стать сдерживающим фактором для развития туризма, приводя к потере конкурентных преимуществ и снижению привлекательности региона как туристической дестинации. Инфраструктура туризма “способствует развитию туристических ресурсов, которые создают условия для деятельности предприятий туристической отрасли, формируют и развивают туристические места (дестинации)”[2]

Теоретические основы инфраструктуры туризма представляют собой совокупность научных подходов, концепций и моделей, которые объясняют функционирование и развитие инфраструктуры в сфере туризма. Эта инфраструктура включает в себя все объекты и системы, обеспечивающие условия для полноценного развития туризма и удовлетворения потребностей туристов.

М.Б. Биржакова дает определению инфраструктурой туризма - «комплекс сооружений, инженерных и коммуникационных сетей, в том числе телекоммуникационной связи, дорог, смежных индустрии туризма предприятий, обеспечивающих нормальный доступ туристов к туристским ресурсам и их надлежащее использование в целях туризма, а также обеспечение жизнедеятельности предприятий индустрии туризма» [3].

Инфраструктура туризма представляет собой совокупность различных объектов и систем, которые обеспечивают функционирование туристической отрасли и удовлетворяют потребности туристов. Классификация инфраструктуры туризма может быть выполнена по нескольким признакам, включая функциональное назначение, типы услуг и объекты, а также по категориям в зависимости от уровня обслуживания.

Инфраструктура туризма включает различные элементы, каждый из которых выполняет специфическую роль в обеспечении туристического процесса. Она может быть классифицирована следующим образом:

Таблица 1. Классификация инфраструктуры туризма по функциональному назначению

№	Категория	Элементы инфраструктуры	Описание
1.	Транспортная инфраструктура	Автомобильный транспорт	Дороги, автомобильные станции, парковки, автобусы.
		Воздушный транспорт	Аэропорты, авиакомпании, перевозки.
		Железнодорожный транспорт	Железнодорожные станции, поезда.
		Морской и речной транспорт	Порты, речные вокзалы, круизные маршруты.
2.	Инфраструктура размещения	Гостиницы и отели	Размещение туристов в различных категориях: от эконом до люкса.
		Санатории и курорты	Учреждения для оздоровительного отдыха.
		Турбазы, кемпинги, hostels	Бюджетные варианты размещения для туристов.
		Апартаменты и частные дома	Аренда жилья на короткий срок.
3.	Инфраструктура питания	Рестораны, кафе, бары	Заведения общественного питания с разнообразными кухнями и услугами.
		Столовые, фаст-фуд	Быстрое и доступное питание для туристов.
4.	Инфраструктура для досуга и развлечений	Туристические агентства	Организации, предлагающие экскурсии и туры.
		Культурные и развлекательные объекты	Театры, музеи, выставочные центры, концертные залы.
		Спортивные и	Спортивные комплексы, курорты

		активные развлечения	для активного отдыха, горнолыжные курорты.
		Природные и историко-культурные объекты	Национальные парки, памятники, заповедники.
5.	Медицинская инфраструктура	Медицинские учреждения	Больницы, поликлиники, санатории с медицинскими услугами.
		Первая помощь и безопасность	Станции скорой помощи, службы безопасности, спасательные службы.
6.	Информационные технологии	Системы бронирования	Онлайн-платформы, мобильные приложения для бронирования туров и жилья.
		Туристические информационные центры	Пункты для получения информации о месте пребывания и услугах.

*** Составлен автором на основе изучения теоретических основ инфраструктуры туризма**

Представленная таблица наглядно демонстрирует различные категории инфраструктуры туризма и ее элементы, которые выполняют различные функции в процессе удовлетворения потребностей туристов. Например, транспортная инфраструктура является основой для обеспечения мобильности туристов и их удобства в процессе путешествия. Она включает в себя все объекты и системы, которые обеспечивают перемещение туристов с одного места на другое. Также логистика или транспортная инфраструктура “в сфере туризма является ключевым элементом успешного функционирования отрасли, способствует повышению качества обслуживания туристов, улучшению условий труда персонала и снижению негативного воздействия на окружающую среду” [5].

Инфраструктура размещения, является категорией включающегося в себе объекты, где туристы могут остановиться во время своего пребывания: Гостиницы и отели, санатории и курорты, турбазы, кемпинги, хостелы апартаменты и частные дома, куда можно разместить приезжающих.

Питание является важной частью путешествия, поскольку туристы часто заинтересованы в разнообразных вариантах питания, в особенности если кухня является национальной и отличается от проезжающих.

Мировой опыт показывает, что культурные и развлекательные объекты, спортивные и активные развлечения, природные и историко-культурные объекты является важными элементами развлекательной категории, которые помогают туристам насладиться отдыхом.

Медицинская инфраструктура включает в себя все объекты, которые обеспечивают здоровье и безопасность туристов.

Последний элемент, т.е. современные информационные технологии играют важную роль в развитие туризма, так как новые технологии, облегчают процесс планирования путешествия.

Таким образом, представленная таблица 1 помогает наглядно представить, как различные элементы инфраструктуры туризма поддерживают деятельность туристической отрасли, создавая комфорт и удобство для путешественников.

Инфраструктура туризма также может быть разделена по месту размещения и охвату. Классификация инфраструктуры туризма по территориальному признаку разделяет инфраструктуру в зависимости от масштаба и охвата территорий, на которых она функционирует. В этой классификации выделяются три уровня: местный, региональный и национальный, которое представлено в таблице 2.

Таблица 2. Классификация по территориальному признаку

Уровень	Описание	Примеры объектов инфраструктуры
Местная инфраструктура	Объекты и системы, обслуживающие определённый город, поселок или район. Этот уровень включает элементы, которые поддерживают повседневные потребности местных туристов и путешественников в конкретной локальной территории.	- Гостиницы и отели в городе или районе - Местные кафе, рестораны - Туристические агентства и информационные центры - Транспортные маршруты внутри города или региона (автобусы, такси, метро)
Региональная инфраструктура	Элементы инфраструктуры, обслуживающие более крупные территориальные единицы, такие как область или несколько соседних городов. Эти объекты связаны с межрегиональными туристическими потоками и развитием туризма на уровне области или региона.	- Крупные гостиничные комплексы, курорты, турбазы в регионе - Межрегиональные транспортные маршруты (автодороги, железные дороги, аэропорты) - Региональные культурные и природные объекты (национальные парки, исторические памятники)
Национальная инфраструктура	Инфраструктура, которая обслуживает туристов на уровне всей страны. Это объекты и системы, которые обеспечивают связь между регионами и международный туризм, а также поддерживают национальный имидж как туристической дестинации.	- Международные аэропорты и железнодорожные вокзалы - Национальные курорты и развлекательные комплексы - Стратегически важные туристические объекты, такие как национальные парки, знаменитые памятники, туристические бренды страны

*** Составлен автором на основе изучения теоретических основ инфраструктуры туризма**

Из представленной таблице видно, что местная инфраструктура является базовым элементом, которые удовлетворяют потребности туристов, путешествующих

в пределах одного города или района. Они включают гостиницы, рестораны, транспортные маршруты, культурные и развлекательные объекты. Такие элементы инфраструктуры играют ключевую роль в ежедневном обслуживании местных и проходящих туристов.

Региональная инфраструктура охватывает более крупные территории, такие как области или несколько городов, и включает более широкие транспортные системы (например, междугородные автобусные и железнодорожные маршруты), курорты и другие объекты, которые служат как для внутреннего, так и для межрегионального туризма. Включает объекты, которые способствуют развитию регионального туризма и туристических потоков.

Что касается национальной инфраструктуры, то этот уровень поддерживает туризм на уровне всей страны. Они включают международные аэропорты, национальные курорты, культурные и природные достопримечательности, которые привлекают туристов со всего мира. Такие элементы создают условия для международного туризма, обеспечивают связи между регионами и способствуют развитию туристической индустрии на государственном уровне.

Классификация инфраструктуры туризма позволяет четко определить роль каждого элемента и его важность для обеспечения туристической деятельности. Разнообразие типов объектов и услуг позволяет максимально удовлетворять потребности разных категорий туристов, а также способствует устойчивому развитию туризма в различных регионах и странах.

Теория инфраструктуры туризма охватывает широкий спектр аспектов, касающихся взаимодействия различных компонентов, обеспечивающих функционирование туристической отрасли. В общем смысле, инфраструктура туризма представляет собой совокупность всех объектов и систем, которые обеспечивают путешественникам необходимые условия для комфортного и безопасного пребывания в определенном регионе или стране.

Концепция инфраструктуры туризма как системного комплекса рассматривает туризм не просто как набор отдельных объектов и услуг, а как сложную взаимосвязанную систему, где каждый элемент инфраструктуры играет свою роль, но все они функционируют вместе для обеспечения эффективного и комфортного туристического опыта. В этом подходе подчеркивается, что успешное развитие туристической отрасли невозможно без согласованной работы всех частей инфраструктуры, и любые изменения в одном элементе системы могут влиять на другие.

Инфраструктура туризма включает различные компоненты, такие как транспорт, размещение, питание, развлечения, туристические услуги и информационные системы. Эти элементы должны быть скоординированы и работать как единое целое, чтобы обеспечить беспрепятственное функционирование туристического процесса. Например, если транспортная инфраструктура не развита, это может снизить привлекательность региона для туристов, несмотря на наличие качественных объектов размещения.

Взаимодействие между государственными и частными структурами акцентируется внимание на том, что инфраструктура туризма требует активного взаимодействия между государственными органами, частным сектором и местными сообществами. Государство должно создавать условия для развития инфраструктуры, разрабатывать политику, регулирующую деятельность в сфере туризма, а частный

сектор – инвестировать в строительство и модернизацию объектов инфраструктуры. Только совместные усилия позволяют создать конкурентоспособный туристический рынок.

Интеграция и координация должен быть интегрирован с остальными. Например, транспортная сеть должна быть связана с объектами размещения, которые в свою очередь должны иметь доступ к культурным и развлекательным объектам. Развитие туристической инфраструктуры требует координации между различными секторами, такими как здравоохранение, безопасность, экология, образование и другие, чтобы поддерживать качественное обслуживание туристов.

В концепции системного подхода большое внимание уделяется устойчивости туристической инфраструктуры. Это означает, что развитие инфраструктуры должно происходить с учетом принципов устойчивости: экономической, социальной и экологической. К примеру, нацеленность на экологически чистые и энергоэффективные решения в гостиницах, развитие зеленых туристических маршрутов, минимизация загрязнения от транспорта – все это элементы устойчивого подхода, которые повышают привлекательность региона в долгосрочной перспективе.

Важной составляющей системного подхода является ориентация на потребности туристов. Все элементы инфраструктуры должны быть направлены на удовлетворение потребностей путешественников. Это может включать удобство транспортных маршрутов, качество обслуживания в гостиницах, доступность информационных технологий, а также безопасность и комфорт в процессе пребывания.

Современные подходы к инфраструктуре туризма также включают адаптивность системы к изменениям внешней среды: изменениям в экономике, социальной среде, политической ситуации и запросам туристов. Инфраструктура должна быть гибкой и адаптироваться к изменениям в туристических трендах, например, к росту спроса на экотуризм или цифровые технологии. Последний пункт, очень важен в современном мире так как «В современном мире туризм переживает период интенсивного развития, в котором цифровые технологии играют ключевую роль» [6].

Также социальная сфера, тоже важна. Не зависимо от технологического прогресса, А.И. Кочерга (1982) считал, что «развитие туристской инфраструктуры связано с ростом социальных потребностей населения и их удовлетворением, которые объясняются увеличением реальных доходов жителей» [7]. «Сфера туризма состоит из социальной и производственной инфраструктур, которые входят своими составными частями в социальную и производственную инфраструктуру социальной сферы» [8].

Преимущества системного подхода к инфраструктуре туризма можно добиться за счет согласованности и интеграции всех частей инфраструктуры уменьшается излишняя нагрузка на отдельные элементы, что способствует более эффективному использованию ресурсов. Оптимизация взаимодействия между различными инфраструктурными элементами позволяет снижать операционные расходы и сокращать время, необходимое для туристического обслуживания. Также, развитая и скоординированная инфраструктура является привлекательной для инвесторов, поскольку создает устойчивую и долгосрочную основу для успешного ведения бизнеса в туристической сфере. При этом, стоит учесть, тот факт, что система, в которой каждый элемент поддерживает другие, позволяет улучшать общий опыт туристов, обеспечивая высокое качество сервиса и удобство на всех этапах путешествия.

Концепция инфраструктуры туризма как системного комплекса подчеркивает важность комплексного подхода, где все элементы инфраструктуры туризма работают слаженно и взаимосвязанно. Это требует грамотного планирования, координации, а

также постоянной адаптации к меняющимся условиям и потребностям рынка. Такой подход способствует более эффективному и устойчивому развитию туристических регионов, обеспечивая комфорт и удовлетворение потребностей туристов.

Разнообразие теоретических подходов инфраструктуры туризма, а также их влияние на развитие туристической отрасли и экономики в целом позволило нам представить структуру теории и концепции инфраструктуры туризма в таблице 3.

Таблица 3. Основные теории и концепции инфраструктуры туризма

Теория/Концепция	Основные идеи	Влияние на развитие туризма
Концепция инфраструктуры как системного комплекса	Рассматривает инфраструктуру как взаимосвязанную систему, где каждый элемент (транспорт, размещение, питание, развлечения и другие) взаимодействуют для обеспечения успешного функционирования туризма.	Обеспечивает слаженность работы различных элементов инфраструктуры, повышая эффективность обслуживания туристов и улучшая их опыт. Развитие всех составляющих инфраструктуры способствует комплексному развитию региона.
Теория мультипликатора	Вложения в инфраструктуру туризма создают прямые, косвенные и индуктивные экономические эффекты. Развитие инфраструктуры приводит к росту экономической активности в других секторах.	Каждое вложение в инфраструктуру стимулирует рост рабочих мест и увеличение спроса на товары и услуги, что способствует общему экономическому росту. Например, создание нового транспортного узла увеличивает спрос на гостиницы, рестораны и другие туристические услуги.
Капитал и издержки инфраструктуры туризма	Вложения в инфраструктуру требуют значительных начальных затрат, но приводят к долгосрочной окупаемости благодаря росту числа туристов и повышению экономической активности.	Инвестирование в инфраструктуру требует взвешенного подхода, поскольку начало строительства объектов может потребовать крупных затрат, но в долгосрочной перспективе это принесет прибыль через рост туристического потока и повышение качества жизни в регионе.
Теория устойчивого туризма	Развитие инфраструктуры должно учитывать экологические и социальные аспекты, чтобы минимизировать негативное воздействие на природу и культуру	Инвестирование в экологически чистые и устойчивые технологии снижает негативное воздействие на окружающую среду и повышает привлекательность региона для осведомленных туристов, что

	региона.	способствует долгосрочному развитию туризма.
Инновации в инфраструктуре	Внедрение новых технологий (умные города, цифровизация, мобильные приложения) повышает удобство и качество обслуживания туристов, а также снижает издержки.	Современные технологии улучшают обслуживание, делают туризм более доступным и персонализированным. Например, использование цифровых платформ для бронирования и навигации улучшает опыт туристов и снижает операционные затраты, что делает туризм более эффективным и привлекательным для разных категорий туристов.
Туризм как драйвер экономического роста	Туризм является важным экономическим двигателем, поскольку он стимулирует рост ВВП, создает рабочие места и привлекает иностранные инвестиции.	Развитие туризма через улучшение инфраструктуры способствует росту других отраслей экономики, таких как сельское хозяйство, строительство, транспорт, малый и средний бизнес. Создание новых объектов инфраструктуры привлекает туристов, увеличивает налоговые поступления и улучшает экономическую ситуацию в регионе.
Социально-экономическое влияние инфраструктуры	Развитие инфраструктуры туризма должно учитывать потребности местных жителей и улучшать качество их жизни.	Инфраструктура туризма может создавать новые рабочие места, улучшать социальное обеспечение и способствовать улучшению качества жизни населения. При этом важно учитывать баланс между интересами туристов и местных жителей, чтобы минимизировать социальные конфликты и повысить социальную ответственность туризма.

Концепция инфраструктуры как системного комплекса рассматривает инфраструктуру туризма как целостную систему, где все ее элементы взаимосвязаны и должны работать в едином ключе. Это означает, что успех и эффективность туристической отрасли зависят от гармоничного функционирования всех составляющих инфраструктуры: транспорта, размещения, питания, развлечений, туристических услуг и т. д. Если один из элементов работает недостаточно эффективно (например, плохо развита транспортная сеть), это может снизить привлекательность

региона для туристов, несмотря на другие высококачественные объекты инфраструктуры.

Все эти концепции вместе показывают, как инфраструктура туризма влияет на экономику региона, включая создание рабочих мест, увеличение налоговых поступлений, привлечение инвестиций и повышение конкурентоспособности. Важно помнить, что для устойчивого развития туризма необходим комплексный подход, включающий экономическую, экологическую и социальную составляющие.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Солеҳзода, А. А. Нақши инфрасохтори туризм дар низоми муносибатҳои муосири хоҷагидорӣ / А. А. Солеҳзода, А. О. Бобозода // Идоракунии давлатӣ. – 2020. – №. 1(45). – Р. 176-185. – EDN YIJOM.
2. Ҷабборов, А. А. Инфрасохтори сайёҳӣ - омили ташаккулдиҳандаи ҷолибияти соҳа / А. А. Ҷабборов, М. Н. Алиева // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №. 1-4-1(80). – Р. 159-162. – EDN SKBLAO.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм / Биржаков М.Б.- Изд 9-е, перер. и доп.-Спб.- Невский фонд:Герда, 2007.- 576 с
4. Тарабрин, О. А. Логистика транспортной инфраструктуры в сфере туризма / О. А. Тарабрин, М. Р. Ильясов // Экономика и управление в современной России: опыт регионального развития : Материалы I Международной научно-практической конференции, Астрахань, 25 апреля 2024 года. – Астрахань: Астраханский государственный университет им. В.Н. Татищева, 2024. – С. 95-97. – EDN HTFBDN.
5. Садыков, А. М. Развитие цифровой инфраструктуры для устойчивого туризма: перспективы и вызовы / А. М. Садыков // Цифровой регион: опыт, компетенции, проекты : Сборник статей VI Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Юбилею инженерно-экономического института, проводимой в рамках Десятилетия науки и технологий в России, Брянск, 16–17 мая 2024 года. – Брянск: Брянский государственный инженерно-технологический университет, 2024. – С. 681-685. – EDN SOMKVN.
6. Социальная инфраструктура: вопросы теории и практики / А.И. Кочерга [и др.]; под общ. ред. А.И. Кочерги. – Киев: Наукова думка, 1982. – 335 с.
7. Ельчанинов, М. С. Инфраструктура туризма как подсистема социальной сферы экономики / М. С. Ельчанинов, А. В. Сухинин // Наука сегодня: проблемы и перспективы развития : материалы международной научно-практической конференции : в 2 частях, Вологда, 28 ноября 2018 года / Научный центр «Диспут». Том Часть 1. – Вологда: ООО «Маркер», 2018. – С. 112-114. – EDN VOZVEN.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ, НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ИНФРАСОХТОРИ САЙЁҲӢ

ХОДЖАЕВ ШАМСИДДИН АВҒАНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел: +992 931 11 43 37

Инфрасохтори сайёҳӣ маҷмӯи иншоотҳо, хизматрасониҳо ва низомҳоро дар бар мегирад, ки барои фаъолияти самаранок, беҳатар ва бароҳати соҳаи сайёҳӣ мусоидат мекунад. Он нақлиёт, хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, маҷмааҳои фарогатӣ, хадамоти иттилоотӣ ва дигар унсурҳои заруриро фаро мегирад. Инфрасохтори сайёҳӣ дар рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ нақши калидӣ мебозад, ба беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли ва эҷоди ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *инфрасохтори сайёҳӣ, хизматрасониҳои сайёҳӣ, нақлиёт, меҳмонхона, гизодиҳӣ, хизматрасониҳои фарогатӣ, устувориҳои экологӣ, рушди иқтисодӣ, сифати зиндагӣ, ҷойҳои корӣ.*

THEORETICAL FOUNDATIONS, ROLE, AND IMPORTANCE OF TOURISM INFRASTRUCTURE

KHOJAEV SHAMSIDDIN AVGANOVICH,

Senior Lecturer at the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street 33.

Phone: +992 931 11 43 37

Tourism infrastructure refers to a set of facilities, services, and systems that ensure effective, safe, and comfortable operations in the tourism sector. It includes transportation, hotel services, restaurants, entertainment complexes, information services, and other necessary components. Tourism infrastructure plays a key role in the economic, social, and environmental development of a region. It contributes to improving the quality of life of the population and creating employment opportunities.

Keywords: *tourism infrastructure, tourism services, transport, hotel, food services, entertainment services, environmental sustainability, economic development, quality of life, employment.*

Муқарриз: *Асоев М., мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии АИДНПҶТ*

УДК: 338.486

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ
КОММЕРЧЕСКИМ ТУРИЗМОМ**

ШАРИПОВА ФАРАНГИС НУРУЛОЕВНА,

ассистент кафедры мировой экономики Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 933-35-00-54. E-mail: farangiska1990@mail.ru

Статья рассматривает современные подходы к методологии управления коммерческим туризмом, с акцентом на использование инновационных технологий и устойчивых практик для повышения эффективности этого сектора. Особое внимание уделяется Республике Таджикистан, которая имеет значительный туристический потенциал, но требует разработки новых моделей управления для стимулирования коммерческого туризма. В условиях глобализации и технологических изменений важно учитывать изменения в потребительских предпочтениях и внедрять такие инструменты, как цифровизация, аналитика данных и устойчивое развитие. Также подчеркивается роль таких направлений, как деловой, инсентив-туризм и корпоративный туризм, в формировании прибыльных туристических продуктов. Для успешного развития коммерческого туризма в Республике Таджикистан необходимо интегрировать современные мировые практики с учетом особенностей местной инфраструктуры и экономики. Развитие коммерческого туризма может стать ключевым фактором для экономического роста и международной интеграции страны.

Ключевые слова: коммерческий туризм, инновационные подходы, устойчивое развитие, устойчивый туризм, деловой туризм, цифровизация туризма, управление туризмом, корпоративный туризм.

Коммерческий туризм является важной и динамично развивающейся отраслью мировой экономики, оказывающей значительное влияние на социально-экономическое развитие стран. В последние годы мы наблюдаем существенные изменения в туристических потоках, связанные с глобализацией, развитием технологий, изменением предпочтений туристов и возрастанием конкуренции между странами и регионами. В условиях экономической нестабильности и мировой пандемии COVID-19, а также усиления экологических и социальных факторов, коммерческий туризм становится важным инструментом стимулирования экономического роста, создания рабочих мест и улучшения инфраструктуры в странах.

Современные тенденции в развитии туризма, такие как устойчивый туризм, экологическая ответственность, цифровизация и развитие новых направлений, требуют от специалистов в области туризма применения новых методов и подходов в управлении этой отраслью. В условиях изменяющегося рынка необходимо учитывать не только потребности туристов, но и специфику туристической инфраструктуры, устойчивость к внешним факторам и стратегические цели региона или страны.

Особое внимание в этом контексте стоит уделить Республике Таджикистан, которая, несмотря на свою относительно молодую туристическую индустрию, имеет огромный потенциал для развития коммерческого туризма. Республика Таджикистан, обладая уникальными природными и культурными ресурсами, имеет все возможности для привлечения иностранных и внутренних туристов. Однако для реализации этого потенциала необходимо разработать эффективную методологию управления

коммерческим туризмом, которая будет учитывать особенности национальной экономики, инфраструктуры и социально-культурного контекста.

С учетом глобальных изменений в туристической отрасли и специфики рынка Республики Таджикистан, актуальность исследования заключается в необходимости разработки и внедрения современных подходов к методологии управления коммерческим туризмом. Это исследование направлено на анализ существующих моделей управления туризмом, определение их применимости в условиях Таджикистана, а также разработку рекомендаций для повышения эффективности управления и устойчивости коммерческого туризма в стране.

Тема управления коммерческим туризмом в Республике Таджикистан частично освещена в экономической литературе. Исследования Х.Х. Алишоева [1], У.С. Асрорзода [2] и Б.Х. Каримова [4; 5; 6], предлагают анализ экономической роли туризма, инвестиционных аспектов и стратегического планирования, однако вопросы методологии и практики управления туризмом освещены ограниченно. Особенно недостаточно внимания уделяется разработке и применению современных методов управления в коммерческом туризме, что оставляет пространство для дальнейших исследований.

Туризм играет важную роль в экономике как на национальном, так и на глобальном уровнях, являясь ключевым источником доходов и рабочих мест. Он способствует развитию инфраструктуры, поддерживает малый и средний бизнес и стимулирует культурный обмен. На уровне стран туризм помогает диверсифицировать экономику, особенно в регионах с ограниченными природными ресурсами. Глобально он способствует интеграции стран в мировой экономический процесс и влияет на устойчивое развитие общества.

В теории управления туризмом применяются различные подходы, включая системный, который рассматривает туризм как взаимодействие множества компонентов (гостиницы, транспорт, экскурсии и другие). Также широко используются модели стратегического управления, такие как SWOT-анализ, для оценки сильных и слабых сторон туроператоров, а также возможностей и угроз внешней среды. Особое внимание уделяется теории устойчивого туризма, которая акцентирует необходимость сбалансированного развития отрасли, минимизируя негативное воздействие на природу и культуру.

Коммерческий туризм представляет собой отрасль, ориентированную на удовлетворение нужд потребителей с целью получения прибыли. В условиях Республики Таджикистана, где природные ресурсы, культура и историческое наследие играют значительную роль, коммерческий туризм во взаимодействии с другими видами туризма, как деловой, культурный, лечебно-оздоровительный, экологический и экстрим-туризм, охватывает различные аспекты, каждый из которых имеет свои особенности. Например, деловой туризм связан с поездками, направленными на профессиональные цели, а экологический туризм включает путешествия, направленные на изучение природы и её охрану. Туристические маршруты через горные районы, такие как Памир, привлекают как внутренний, так и международный туризм, который часто связан с приключенческими видами отдыха и исследованиями уникальных природных объектов. Кроме того, культурный туризм в Республике Таджикистан имеет перспективы развития благодаря историческим памятникам, таким как Согдийская цивилизация, и событиям, связанным с национальными традициями. При этом, важно отметить, что ключевыми характеристиками коммерческого туризма

являются целевая аудитория, предлагаемые услуги и формы взаимодействия с клиентами.

Коммерческий туризм, это «вид туризма - организованная поездка, предпринимаемая работниками фирм, предприятий или предпринимателями для решения коммерческих (деловых) вопросов» [11, с. 159]. В контексте Республики Таджикистан, этот вид туризма может иметь несколько ключевых направлений, каждый из которых будет ориентирован на максимизацию прибыли и развитие бизнеса. Среди них можно выделить деловой туризм, инсентив-туризм, конгрессно-выставочный туризм и корпоративный туризм.

Деловой туризм включает поездки, организуемые с целью проведения переговоров, заключения сделок, участия в конференциях, форумах и семинарах, так как «современный бизнес невозможен без активного обмена информацией, без овладения новыми технологиями, без повышения квалификации на всех уровнях делового образования, участия в международных конгрессах, семинарах, выставках и т.п. Все это входит в сферу делового туризма» [9, с. 187]. В Республике Таджикистан деловой туризм активно развивается, особенно в связи с растущими международными экономическими связями и стремлением страны к интеграции в мировую экономику. Деловые поездки в рамках коммерческого туризма могут включать участие в бизнес-мероприятиях, таких как выставки, симпозиумы и конференции, что способствует развитию новых партнерств и укреплению внешней торговли. Для успешного развития этого сектора в Республике Таджикистан необходимо развивать инфраструктуру, такую как современные конференц-залы, гостиницы и бизнес-центры, а также создавать удобные условия для иностранных деловых партнеров.

Инсентив-туризм (от англ. incentive — поощрение, стимулирование) — это «поездки, которыми коммерческие фирмы награждают своих сотрудников за высокие показатели в работе или мотивируют их к более производительному труду в будущем, а также проведение выездных семинаров, совещаний, конференций» [10, с. 62]. Такой туризм используется как мотивационный инструмент, что делает его важным элементом коммерческого туризма. В Республике Таджикистан инсентив-туризм может включать организованные поездки в туристические зоны страны, где компании предлагают своим сотрудникам или клиентам отдых, совмещенный с деловыми мероприятиями или корпоративными тренингами. Это способствует не только укреплению внутренней корпоративной культуры, но и привлечению международных бизнесменов в страну.

Конгрессно-выставочный туризм представляет собой поездки, связанные с участием в конгрессах, международных выставках, ярмарках, конференциях, форумах и семинарах. В нем участвуют различные специалисты компаний, индивидуальные предприниматели, ученые, врачи, учителя, деятели культуры и науки, туризма и других отраслей. При этом, у каждого участника цели могут быть разными: «знакомство с новыми достижениями в зависимости от круга их интересов, обучение, встречи, проведение переговоров, демонстрация и оценка коллегами достижений в различных сферах деятельности, привлечение инвестиций и просто смена обстановки» [8, с. 63]. Для Республики Таджикистан, как для страны с развивающейся экономикой, участие в международных выставках может служить важным инструментом для привлечения инвестиций и продвижения товаров и услуг на международных рынках. Выставочный туризм может охватывать участие в торговых выставках, специализированных

форумах и бизнес-платформах, где компании могут продемонстрировать свои достижения и установить деловые контакты с потенциальными партнерами.

Корпоративный туризм включает поездки для сотрудников компаний с целью укрепления командного духа, обучения или сплочение коллектива и его цель – «разбить устоявшиеся группы сотрудников и создать один сплоченный и работающий коллектив» [7, с. 80]. Это может включать в себя как деловые мероприятия, так и рекреационные туры, например, организацию корпоративных поездок в горные районы Республики Таджикистана или на лечебно-оздоровительные учреждения страны. Для Республики Таджикистан корпоративный туризм имеет большую ценность, так как позволяет сочетать деловые и оздоровительные аспекты, улучшая физическое и психологическое состояние сотрудников, что напрямую влияет на эффективность работы компании.

Таким образом, коммерческий туризм в Республике Таджикистане имеет множество направлений, каждое из которых способствует развитию бизнеса, улучшению международных связей и созданию новых возможностей для экономического роста. Развитие этого вида туризма в стране требует создания необходимой инфраструктуры и улучшения условий для деловых путешественников, что окажет позитивное влияние на национальную экономику. Поэтому для развития коммерческого туризма в Республике Таджикистан необходимо сотрудничество с туристическими фирмами, с одной стороны, с руководством гостиниц, пансионатов, санаторий, домов отдыха и других субъектов, осуществляющих деятельность в сфере туристической инфраструктуры, а с другой стороны, с руководителями отечественных и зарубежных компаний и предпринимателями для организации коммерческих, научных и культурных мероприятий, организации деловых конференций, выставок и ярмарок товаров и услуг.

В Республике Таджикистан существуют благоприятные условия для развития коммерческого туризма, что обусловлено как природными ресурсами, так и потенциалом уже существующей туристической инфраструктуры. На сегодняшний день в стране функционирует значительное количество объектов, которые могут быть эффективно использованы в качестве дестинаций для привлечения как отечественных, так и иностранных туристов, стремящихся к сочетанию отдыха с деловыми целями или поиску возможностей для содействия предпринимательской деятельности. Одним из таких объектов является санаторий «Шохамбари» (ОАО «Санаторий «Шохамбари»), расположенный в 25 километрах к северо-западу от столицы республики, города Душанбе, на высоте 1150 метров над уровнем моря, в живописной и экологически чистой местности. В рамках технической реконструкции, проведенной с привлечением частных инвестиций, санаторий был модернизирован, что позволило улучшить качество предоставляемых услуг, а «конференц-залы санатория оснащены всем необходимым для организации и проведения научных и культурных мероприятий как республиканского, так и международного уровня. Наличие таких объектов привлекает внимание различных групп клиентов, включая ученых, предпринимателей, а также деятелей культуры и искусства» [5, с. 240].

В условиях глобализации и быстрого технологического прогресса управление коммерческим туризмом в Республике Таджикистан требует значительных изменений. В последние годы мировая практика демонстрирует трансформацию традиционных подходов в сторону инновационных моделей, что обусловлено развитием цифровых технологий, социальных медиа и глобальными тенденциями, такими как устойчивое развитие и экологический туризм. Для эффективного развития коммерческого туризма

в Республике Таджикистан необходимо адаптировать эти изменения с учетом специфики местных условий.

Традиционные методы управления коммерческим туризмом в Республике Таджикистан, включая планирование туров, маркетинг, управление кадрами и контроль за качеством услуг, требуют модернизации. На данный момент коммерческий туризм в стране не достиг уровня, на котором эти методы могут быть полностью эффективны. Поэтому важно внедрять инновационные подходы, которые будут сочетать классические методы с новыми инструментами, такими как онлайн-платформы и мобильные приложения.

Цифровизация туризма, использование онлайн-платформ и активное внедрение социальных медиа предоставляют Республике Таджикистан уникальные возможности для развития коммерческого туризма. Эти инструменты позволяют гибко адаптировать стратегии продвижения и привлечь внимание международных туристов. Технологии, такие как Big Data и искусственный интеллект, помогут предсказать потребности клиентов и повысить качество обслуживания.

Глобализация оказывает существенное влияние на методы управления коммерческим туризмом, и Республика Таджикистан должна адаптировать лучшие мировые практики, такие как устойчивое развитие и экологический туризм. Это важно не только для привлечения международных туристов, но и для формирования имиджа страны как экологически ответственного направления для туризма. Устойчивые туристические практики, направленные на минимизацию негативного воздействия на природу, сохранение культурного наследия и поддержку местных сообществ, должны стать основой стратегии развития коммерческого туризма в Республике Таджикистан.

Для успешного развития коммерческого туризма в Республике Таджикистан необходим комплексный подход, который будет включать элементы экономического и социального прогресса в регионах, где развивается туризм. Важно развивать экотуризм, поддерживать местные производства и традиции, что позволит укрепить конкурентоспособность страны на международной арене.

Междисциплинарные подходы в управлении коммерческим туризмом также приобретают важность. В последнее время географические аспекты исследования условий развития туризма «стали дополняться социологическими и экономическими, с точки зрения изменения стиля и качества жизни людей, экологических последствий, формирования рынка туристских услуг» [3, с. 72]. Поэтому, Республике Таджикистан следует учитывать взаимосвязь туризма с другими областями, такими как экономика, экология, социология и культурология. Это позволит разработать более комплексные и устойчивые стратегии для развития коммерческого туризма, улучшить качество обслуживания и обеспечить баланс между развитием туризма и сохранением природных ресурсов.

Одним из ключевых инструментов управления коммерческим туризмом является анализ туристического спроса и предложения. Методы анализа поведения потребителей, сегментация рынка по различным критериям (возраст, предпочтения, финансовые возможности) и прогнозирование спроса помогут туристическим компаниям в Республике Таджикистан правильно планировать свои ресурсы и стратегии. Эти инструменты особенно важны для нового сектора, который только начинает развиваться в стране.

Разработка стратегий и бизнес-моделей — важная составляющая управления коммерческим туризмом. Применение стратегического планирования, маркетинга и

брендинга позволяет туристическим компаниям создавать уникальные предложения и укреплять свою позицию на рынке. В условиях растущей конкуренции правильный выбор бизнес-моделей и дифференциация услуг, ориентированных на уникальные особенности региона, помогут привлечь туристов.

Инновации в управлении туризмом, такие как использование больших данных, аналитики и информационных технологий, становятся все более значимыми. Эти инструменты позволяют туристическим компаниям в Республике Таджикистан более точно прогнозировать потребности клиентов и эффективно адаптировать свои услуги. Внедрение таких технологий в Республике Таджикистан улучшит качество обслуживания и поможет продвигать услуги, ориентированные на современного туриста.

Таким образом, применение современных методов управления коммерческим туризмом в Республике Таджикистан обеспечит устойчивое развитие сектора и повысит его конкурентоспособность на международном рынке. Эффективное использование доступных ресурсов и инновационных подходов позволит стране максимально реализовать свой туристический потенциал.

Развитие коммерческого туризма в Республике Таджикистан требует значительных усилий по внедрению инновационных подходов, включая использование цифровых технологий и устойчивых практик. Важно сочетать традиционные методы управления с современными инструментами, такими как онлайн-платформы и социальные медиа, чтобы эффективно привлекать клиентов и развивать туристический сектор. Адаптация мировых тенденций, таких как устойчивое развитие и экологический туризм, в контексте местных условий будет способствовать повышению конкурентоспособности коммерческого туризма на международной арене. Для успешного роста этого вида туризма необходимо создать комплексные стратегии, ориентированные на потребности современных туристов, что обеспечит устойчивое развитие и улучшение имиджа Республики Таджикистан как привлекательного коммерческого туристического направления.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алишоев, Х.Ҳ. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар / Х.Ҳ. Алишоев, М.А. Рахимов // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2020. - № 4. – С. 102-106
2. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4. – С. 22-32
3. Восколович, Н.А. Междисциплинарный аспект современных исследований в сфере туризма / Н.А. Восколович // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. – 2016. - № 6. – С. 71-86
4. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – Р. 144-151
5. Каримов, Б.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2023. – № 4-1 (49). – С. 236-243

6. Каримов, Б.Х. Чанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 180-188
7. Кучеренко, И.М. Деловой и корпоративный туризм в рамках глобализации мировой экономики / И.М. Кучеренко // Социально-экономические проблемы развития Южного макрорегиона: сборник научных трудов / Под ред. Ермоленко А.А., Хашевой З.М., Клочко Е.Н. Том ВЫПУСК 30. – Краснодар: Южный институт менеджмента, 2015. – С. 79-84
8. Ленкова, М.И. Конгрессно-выставочный туризм - динамично развивающийся сектор делового туризма / М.И. Ленкова, Е.Г. Марченко // Курорты. Сервис. Туризм. – 2014. – № 3-4 (24-25). – С. 63-69
9. Растегаева, Т.Е. Рынок делового туризма России: состояние и перспективы / Т.Е. Растегаева // Актуальные вопросы экономических наук. – 2010. - № 17-2. – С. 186-191
10. Трухачев, А.В. Туризм. Введение в туризм: учебник / А.В. Трухачев. - Ставрополь: АГРУС Ставропольского гос. аграрного ун-та, 2013. – 396 с.
11. Шарипова, Ф.Н. Заминаҳои ташаккули сайёҳии тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Н. Шарипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2 (41). – С. 155-161

РАВИШҲОИ МУОСИРИ МЕТОДОЛОГИЯИ ИДОРАКУНИИ САЙЁҲИИ ТИҶОРӢ

ШАРИПОВА ФАРАНГИС НУРУЛОЕВНА,

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 933-35-00-54. E-mail: farangiska1990@mail.ru

Дар мақола равишҳои муосири методологияи идоракунии сайёҳии тиҷоратӣ бо таваҷҷуҳ ба истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва таҷрибаҳои устувор барои баланд бардоштани самаранокии ин бахш баррасӣ шудааст. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисодии бузургӣ сайёҳӣ мебошад, вале таҳияи амсилаҳои нави идоракунии барои ҳавасмандгардонии сайёҳии тиҷоратӣ тақозо менамояд, таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои технологӣ, ба назар гирифтани тағйирот дар афзалиятҳои истеъмоли ва татбиқи воситаҳо, ба монанди рақамикунонӣ, таҳлили маълумот ва рушди устувор муҳим аст. Ҳамчунин нақши самтҳои сайёҳии тиҷоратӣ, аз қабилӣ сайёҳии корӣ, сайёҳии ҳавасмандкунанда ва сайёҳии корпоративӣ дар ташаккули маҳсулоти сайёҳии ғоидоавар таъкид шудааст. Барои рушди бомуваффақияти сайёҳии тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ бо назардошти хусусиятҳои инфрасохтор ва иқтисодиёти маҳаллӣ ҳамгиро карда шавад. Рушди сайёҳии тиҷоратӣ метавонад омили асосии рушди иқтисодӣ ва ҳамгироии байналмилалӣ мамлакат гардад.

Калидвожаҳо: сайёҳии тиҷоратӣ, равишҳои инноватсионӣ, рушди устувор, сайёҳии устувор, сайёҳии корӣ, рақамикунонии сайёҳӣ, идоракунии сайёҳӣ, сайёҳии корпоративӣ.

MODERN APPROACHES TO COMMERCIAL TOURISM MANAGEMENT METHODOLOGY

SHARIPOVA FARANGIS NURULOEVNA,

Assistant of the Department of World Economy, International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.

Tel.: (+992) 933-35-00-54. E-mail: farangiska1990@mail.ru

The article examines modern approaches to the methodology of commercial tourism management, with an emphasis on the use of innovative technologies and sustainable practices to improve the efficiency of this sector. Particular attention is paid to the Republic of Tajikistan, which has significant tourism potential, but requires the development of new management models to stimulate commercial tourism. In the context of globalization and technological change, it is important to take into account changes in consumer preferences and implement tools such as digitalization, data analytics and sustainable development. The role of such areas as business, incentive tourism and corporate tourism in the formation of profitable tourism products is also emphasized. For the successful development of commercial tourism in the Republic of Tajikistan, it is necessary to integrate modern world practices taking into account the characteristics of the local infrastructure and economy. The development of commercial tourism can become a key factor for economic growth and international integration of the country.

Keywords: commercial tourism, innovative approaches, sustainable development, sustainable tourism, business tourism, digitalization of tourism, tourism management, corporate tourism.

Муқарриз: Олимов С., номзади илмҳои иқтисодӣ,
доценти кафедраи менеҷменти АИДНПҚТ.

УДК: 338.49

**БАҲОДИҲИИ ТАЪМИНОТИ ИНФРАСОХТОРИИ ИҚТИСОДӢ-ИҚТИМОИ
МИНТАҚА БО УСУЛИ ИЕРАРХӢ**

ШАРИПОВА ШАҲНОЗА АБДУРАЗОҚОВНА,

Н.и.и., муаллими калони Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд.
735716, Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 27. Телефон: 929880505.

Email: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

Дар шароити муосири рушди мураккаби тамоми соҳаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ минтақаҳо ҳамчун субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ дар рушди устувори иқтисодиёти миллии нақши калидӣ мебозанд. Гузариш ба рушди самаранок ва устувори иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва таъмини сохторҳои ҳудудии минтақаҳо бо инфрасохтори дахлдор тақозо мекунад. Масъалаҳои рушди инфрасохтори минтақаҳо ба яке аз объектҳои асосии танзими давлатӣ мубаддал мегарданд, зеро соҳаи инфрасохторӣ барои ҳамкориҳои зернизоми асосии ҳудуд шароит фароҳам меорад ва аз тараққиҳои он сатҳи сифати ҳаёти аҳоли ва таъмини рушди устувор дар ҳудудҳои минтақа вобастагӣ дорад. Вобаста ба ин истифодаи усулҳои муосири рақамӣ дар инфрасохтори минтақаҳо мавқеи аввалиндараҷа дошта истифода ва баҳодиҳии он барои рушди минтақаҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: *инфрасохтори иқтисодӣ - иҷтимоӣ, таъминоти технологӣ - инноватсионӣ, инфрасохтори минтақа, иқтисодиёти рақамӣ, матритса, индекс, таҳлили иерархӣ.*

Барои муайян намудани ҳолати инфрасохтори минтақа дар рушди иқтисодиёт ба самтҳои афзалиятноки таҳлили иерархӣ таъя карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди инфрасохтори минтақа барои тараққӣ додани тамоми самтҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд намудани сатҳи некуаҳволии аҳоли нақши муҳим дошта таъминоти кадрӣ инфрасохтори минтақа фишанги асосии самаранок истифода бурдани иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақа гардида барои пайдо гардидани имкониятҳои содиротии минтақа замина мегузорад.

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки рушди инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақа аз таъминоти молиявӣ вобастагӣ доранд, ки дар алтернативаҳои гузошташуда 65,7%-ро мувофиқи ақидаи коршиносон ташкил медиҳанд ва дар ҷойи аввал мебошанд. Дар ҷойи дуюм бошад, мувофиқи ақидаи коршиносон таъминоти кадрӣ инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақа меистад, ки 29,7%-ро ташкил медиҳад. Дар ҷойи сеюм бошад таъминоти технологӣ - инноватсионии инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақа меистад, ки мувофиқи ақидаи коршиносон 4,6%-ро ташкил медиҳад.

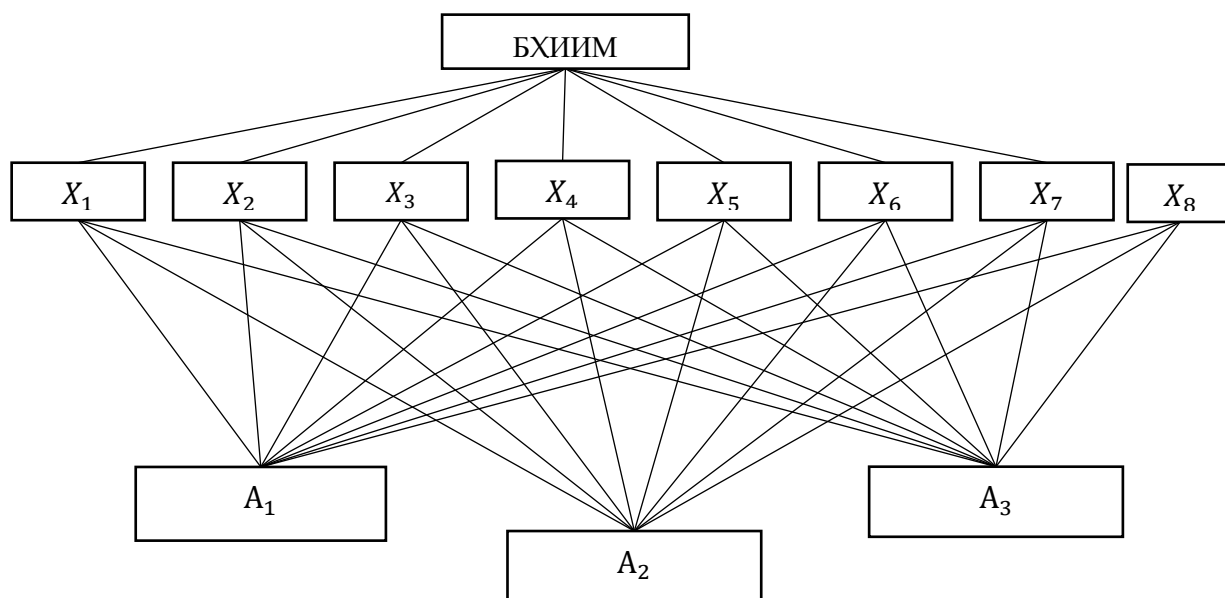
Ҳамин тавр, рушди инфрасохтори соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёти минтақа тавассути таъминоти кадрӣ, имкон медиҳад, ки соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳам иҷтимоиёт ҳаматарафа тараққӣ кунанд ва сатҳи зиндагонии аҳоли баланд гардида сиёсати фискалӣ ва монетарӣ дар минтақа самаранок тадбиқ карда шавад. Инчунин таъминоти кадрӣ инфрасохтори минтақа фишанги асосии самаранок истифода бурдани иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақа гардида барои пайдо гардидани имкониятҳои содиротии минтақа замина мегузорад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ беҳтар намудани сатҳи зиндагонии аҳоли, яке аз самтҳои асосии сиёсати имрӯзаи иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин нуқтаи назар таъминоти рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аз таъминоти инфрасохтори соҳаҳои мазкур вобастагӣ дорад.

Дар соҳаи иқтисод ибораи “инфрасохтор” мафҳуми латинии *infra* – зер ва *structura* – сохторро ифода менамояд [1]. Истилоҳи “инфрасохтор” нисбатан нав буда, маротибаи аввал нисбати он объектҳо ё иншоотҳое, ки барои таъмини фаъолияти мӯътадили қувваҳои ҳарбӣ (дар аввали асри XX), равона шуда буданд, истифода шуда буд [2]. Дар адабиёти илмӣ истилоҳи “инфрасохтор” - ро маротибаи аввал олими америкой П. Розенштейн - Розан дар миёнаи солҳои 50-уми асри гузашта ба маънои маҷмӯи соҳаҳое, ки барои рушди мусоиди соҳибқориҳои хусусӣ дар соҳаҳои асосии иқтисодӣ шароити умумиро ташкил мекунанд ва талаботҳои тамоми аҳолиро қонеъ мекунанд, истифода намуд [3,4,7].

Ҳамин тавр, таъминоти инфрасохтори соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ яке аз масъалаҳои муҳимми рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ миқтақа махсуб аст. Масъалаи дигаре, ки мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад, ин пайгирии муаммоҳои асосии инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар миқтақа мебошад. Дар шароити имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ муаммоҳои асосии таъминоти инфрасохтори миқтақа чунин мебошанд, ин нарасидани кадрҳо, муаммоҳои таъминоти молиявӣ, набудани технологияи инноватсионӣ рушди инфрасохтор дар миқтақа ва монанди инҳо. Барои баҳодиҳии ҳолати инфрасохтори иқтисодӣ миқтақа бо дарназардошти се самти таъминоти он, яъне таъминоти молиявӣ, таъминоти кадрӣ ва таъминоти технологӣ - инноватсионӣ якҷанд усулҳои иқтисодӣ - математикӣ мавҷуд мебошанд, ки тавассути онҳо ҳолати инфрасохтори соҳаи иҷтимоӣ -иқтисодӣ миқтақаро баҳодиҳӣ намудан мумкин мебошад. Ба монанди: усули конкардатсионӣ, ELECTRE, усули коррелятсионӣ, усули регрессионӣ, SMART, усули Томас Саати ва монанди инҳо [6, с. 27]. Чи тавре, ки маълум аст, усулҳо оид ба баҳодиҳии ҳолати инфрасохтори миқтақа хело зиёд мебошанд. Аммо дар шароити имрӯзаи ташкили иқтисодӣ рақамӣ ва инноватсионӣ, истифодаи усули Томас Саати, ҳамчун усули иерархӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, ки бо истифодаи он ҳолати инфрасохтори миқтақаро объективона баҳодиҳӣ намудан иқонпазир мебошад.

Барои баҳодиҳии ҳолати инфрасохтори миқтақа ва интихоби самти афзалиятноки таъминоти он тавассути таҳлили иерархӣ алгоритми онро таҳия менамоем (расми 1) [5].

Расми 1. Алгоритми баҳодиҳии ҳолати инфрасохтори иқтисодӣ миқтақа

Ҳамин тавр, давраҳои таҳлил ва унсурҳои асосии матритсасо барои интихоби таъминоти самти асосии инфрасохтори минтақа дар чадвали навбатӣ таҳия менамоем. (чадвали 1)

Чадвали 1. Марҳилаҳо ва унсурҳои гузаронидани таҳлили иерархӣ

сатҳ	Номгӯй	Меъёрҳои баҳо
1	Мақсад –самти афзалиятноки таъминоти инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ миёни минтақа	
2	Сармоягузорӣ	x_1
	Ташкилотҳои қарзӣ	x_2
	Таъминотчиён	x_3
	Шарикон	x_4
	Мақомотҳои давлатӣ	x_5
	Мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ	x_6
	Истеъмолгарон	x_7
	Низоми нақлиёт- логистикӣ	x_8
3	Алтернативаҳо	
	Таъминоти молия	A_1
	Таъминоти кадрӣ	A_2
	Таъминоти технологӣ	A_3

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи тавре, ки аз нишондиҳандаҳои чадвали мазкур ба мо маълум аст, унсурҳои асосии гузаронидани таҳлил 8 - то буда алтернативаҳои самтҳои таъминоти инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ миёни минтақа 3 - то мебошанд. Барои муқоиса намудани фикри экспертон формулаи зеринро истифода бурда матритсаи муқоисаи бузургихоро таҳия менамоем:

$$a_{ij} = 1 / \sum_{i=1}^n a_{ij}, \quad (1)$$

Сипас, матритсаи зеринро таҳия намуда бузургихоро ба намуди зерин таҳлил менамоем:

$$\begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{12} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ 1/a_{13} & 1/a_{23} & 1 & \dots & a_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 1/a_{1n} & 1/a_{2n} & 1/a_{3n} & \dots & 1 \end{bmatrix}, \quad (2)$$

Дар асоси матритсаи овардашуда ҳолҳои гузошташудаи коршиносонро оид ба алтернативаҳо таҳлил менамоем.

Барои усули Томас Саати чадвали меъёри ҳолгузори ва баҳодиҳии вазъияти таҳлилшаванда оварда шудааст (чадвали 3).

Чадвали 3. Тавсифи баҳогузори бо усули Томас Саати [6, с.321]

Шиддатнокии аҳамияти нисбӣ	Муайянкунанда	Шарҳ
1	Аҳамияти баробар	Саҳми баробари ду меёр ба ҳадаф
3	Бартарии мӯътадили яке нисбати дигаре	Таҷриба ва мулоҳиза ба як алтернатива нисбат ба дигараш каме бартарӣ медиҳанд
5	Афзалияти назаррас ё қавӣ	Таҷриба ва мулоҳизаҳо бартарии қавии як меёрро нисбат ба меёри дигар медиҳанд
7	Бартарии назаррас	Ба яке аз меёрҳо чунин афзалияти ҷиддӣ дода мешавад, ки он амалан аҳамиятнок мешавад.
9	Афзалияти хеле зиёд	Далели бартарии як меёр нисбат ба меёри дигар тасдиқ карда шудааст
2, 4, 6, 8	Қарорҳои мобайнӣ дар байни ду мулоҳизаи ҳамсоя	Дар ҳолатҳои созиш истифода мешавад
Бузургиҳои мутақобили ададҳои дар боло овардашуда	Агар ҳангоми муқоисаи як критерия бо критерияи дигаре, яке аз рақамҳои дар боло овардашуда ба даст оварда шавад, он гоҳ ҳангоми муқоисаи критерияи дуюм бо якум, мо бузургии мутақобиларо ҳосил мекунем	

Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои ҷадвали зеринро истифода намуда бо афкори коршиносон объекти таҳқиқшавандаро таҳлил менамоем. Индекси мутақобили афкори коршиносонро тавассути формулаи зерин арзёбӣ менамоем:

$$IC = \frac{\sum \lambda_{max} - n}{n - 1}, \quad (3)$$

$$M_m = \frac{\sum IC}{3}, \quad (4)$$

$\bar{3}$ - бузургии миёнаи индекси баробарии матритсаи тартибододашудаи муқоисаи бузургиҳо (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои меёрӣ барои арзёбии натиҷаҳои ҳосилгардидаи матритсаҳо

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
$\bar{3}$	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51

Ҳамин тавр самтҳои таъминоти инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақаро дар ҷадвали навбатӣ ҷой дода гурӯҳбандӣ менамоем:

Ҷадвали 5. Матритсаи қимматҳои самтҳои таъминоти инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақа

a_{ij}	A_1	A_2	A_3	Σ	w
A_1	1,000	8,000	9,000	18,000	0,657
A_2	0,125	1,000	7,000	8,125	0,297
A_3	0,111	0,143	1,000	1,254	0,046
Ҳамагӣ	1,236	9,143	17,000	27,379	1,000
λ	0,813	2,713	0,779	4,305	-
λ_{max}	-	-	-	-	4,305
Индекси мувофиқат, %					0,652
Муқоисаи мувофиқат, %					1,125

Нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки индекси мувофиқати ақидаи коршиносон 65,2% -ро ташкил медиҳад. Ин маълумот аз он шаҳодат медиҳад, ки ақидаи коршиносон доир ба таъминоти самтҳои инфрасохтори минтақа бо ҳам мувофиқ мебошанд.

Ҳамин тавр, алтернативаи А-1, яъне таъминоти молиявии инфрасохтори минтақаро тавассути ақидаи коршиносон бо омилҳои таъсиркунанда муқоиса менамоям.

Ҷадвали 6. Матритсаи вобастагии А-1 аз омилҳои таъсиркунанда

A-1	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	Σ	W
X_1	1,00 0	9,000	4,000	8,000	9,000	8,000	7,000	5,000	51,000	0,27 7
X_2	0,11 1	1,000	9,000	8,000	9,000	7,000	5,000	8,000	47,110	0,25 5
X_3	0,25 0	0,111	1,000	4,000	6,000	5,000	7,000	4,000	27,360	0,14 8
X_4	0,12 5	0,125	0,250	1,000	7,000	3,000	8,000	2,000	21,500	0,11 7
X_5	0,11 1	0,111	0,167	0,143	1,000	6,000	5,000	4,000	16,530	0,09 0
X_6	0,12 5	0,143	0,200	0,333	0,167	1,000	6,000	2,000	9,960	0,05 4
X_7	0,14 3	0,200	0,143	0,125	0,200	0,167	1,000	6,000	7,970	0,04 3
X_8	0,20 0	0,125	0,250	0,500	0,250	0,500	0,167	1,000	2,990	0,01 6
Ҷамъ	2,06 5	10,81 5	15,01 0	22,10 1	32,61 7	30,66 7	39,16 7	32,00 0	184,44 0	1,00 0
□	0,57 1	2,762	2,227	2,576	2,923	1,656	1,692	0,519	-	-
□ □ □ □ □	-	14,92 7	-	-	-	-	-	-	-	-

Индекси мувофиқат, %	0,99 0
Муқоисаи мувофиқат, %	0,70 2

Тавре маълумотҳои ҷадвали 6 нишон медиҳанд, алтернативаи А-1, яъне таъминоти молиявии инфрасохтори минтақа мувофиқи афкори ақидаи коршиносон, 99,0%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, вобастагии алтернативаи А-2, яъне таъминоти кадрӣ инфрасохтори минтақа нисбат ба омилҳои таъсиркунамандаро таҳлил менамоям.

Ҷадвали 7. Матритсаи А-2, таъминоти кадрӣ инфрасохтори минтақа аз таъсири омилҳо

A-2	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	Σ	W
X ₁	1,000	9,000	7,000	5,000	7,000	4,000	6,000	5,000	44,000	0,245
X ₂	0,111	1,000	2,000	8,000	3,000	4,000	8,000	9,000	35,111	0,196
X ₃	0,143	0,500	1,000	4,000	6,000	5,000	7,000	4,000	27,643	0,154
X ₄	0,200	0,125	0,250	1,000	5,000	6,000	6,000	9,000	27,575	0,154
X ₅	0,143	0,333	0,167	0,200	1,000	4,000	9,000	5,000	19,843	0,111
X ₆	0,250	0,250	0,200	0,167	0,250	1,000	7,000	8,000	17,117	0,095
X ₇	0,167	0,125	0,143	0,167	0,111	0,143	1,000	4,000	5,855	0,033
X ₈	0,200	0,111	0,250	0,111	0,200	0,125	0,250	1,000	2,247	0,013
Ҷамъ	2,213	11,444	11,010	18,644	22,561	24,268	44,250	45,000	179,391	1,000
□	0,543	2,240	1,696	2,866	2,496	2,316	1,444	0,564	14,164	-
□□□□□	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14,164
Индекси мувофиқат, %										0,881
Муқоисаи мувофиқат, %										0,625

Маълумотҳои дар ҷадвали 7-ум ҳосилгардида маънои онро ифода мекунам, ки ақидаи коршиносон нисбати таъсири омилҳо ба алтернативаи А-2-юм 88,1%-ро ташкил медиҳад. Доир ба муқоисаи вобастагии омилҳо бошад 62,5%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, бо истифода аз формулаҳои дар бологузошташуда алтернативаи А-3-умро оид ба таъминоти инфрасохтори минтақа вобаста аз омилҳои таъсиррасон таҳлил менамоям (ҷадвали 8)

Ҷадвали 8. Матритсаи алтернативаи А-3 вобаста аз омилҳои таъсиррасон

A-3	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	Σ	W
X ₁	1,000	9,000	8,000	7,000	6,000	4,000	5,000	9,000	49,000	0,275
X ₂	0,111	1,000	1,000	7,000	8,000	3,000	8,000	6,000	34,111	0,191
X ₃	0,125	1,000	1,000	6,000	5,000	7,000	3,000	8,000	31,125	0,175
X ₄	0,143	0,143	0,167	1,000	6,000	4,000	2,000	3,000	16,452	0,092
X ₅	0,167	0,125	0,200	0,167	1,000	5,000	6,000	7,000	19,658	0,110
X ₆	0,250	0,333	0,143	0,250	0,200	1,000	7,000	6,000	15,176	0,085

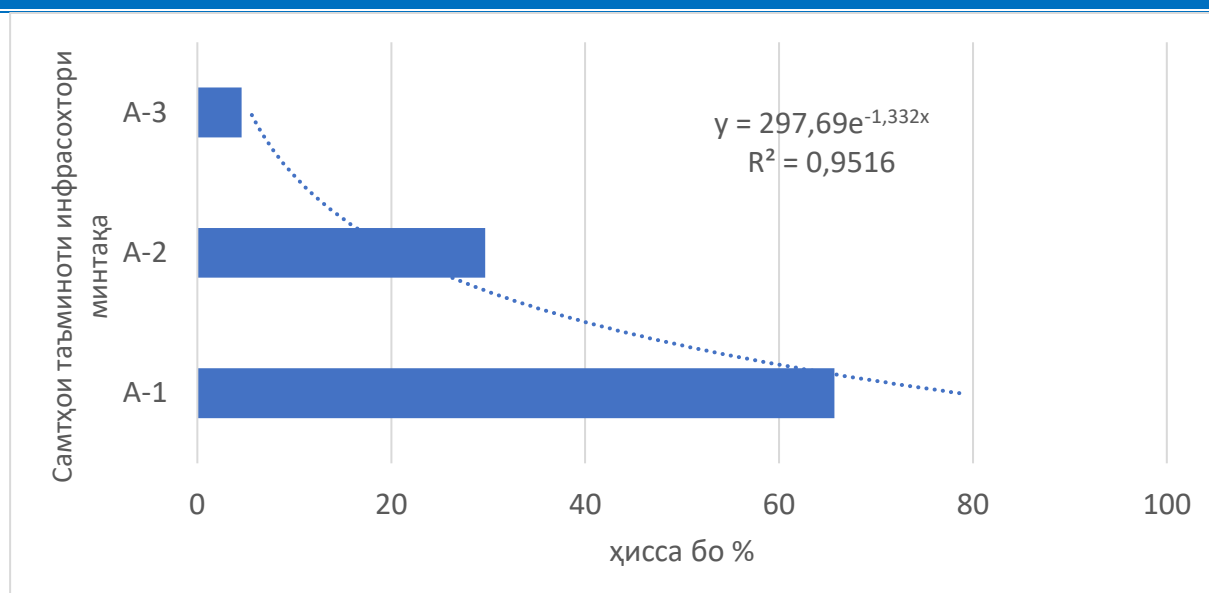
X_7	0,200	0,125	0,333	0,500	0,167	0,143	1,000	8,000	10,468	0,059
X_8	0,111	0,167	0,125	0,333	0,143	0,167	0,125	1,000	2,171	0,012
Чамъ	2,107	11,893	10,968	22,250	26,510	24,310	32,125	48,000	178,162	1,000
□	0,579	2,277	1,916	2,055	2,925	2,071	1,887	0,585	14,295	-
□□□□□	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14,295
Индекси мувофиқат, %										0,899
Муқоисаи мувофиқат, %										0,638

Маълумотҳои дар ҷадвали 8-ум ҳосилгардида маънои онро ифода мекунанд, ки индекси мувофиқати ақидаи қоршиносон 89,9%-ро ташкил медиҳад. Яъне ақидаи қоршиносон нисбати таъсири омилҳо ба алтернативаи А-3 доир ба таъминоти инфрасохтори соҳаи иҷтимоӣ - иқтисодӣ устувор мебошад. $(89,9-100=-10,1\%)$.

Ҳамин тавр, ҳамаи бузургиҳои ҷадвалҳои 6,7,8 - ро тавассути барномаи компютери Ms. Excel таҳлил намуда аз се алтернативаи гузашташудаи таъминоти инфрасохтори соҳаи иқтисодӣ - иҷтимоӣ афзалтарини онро барои инфрасохтори рушди соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ муайян менамоям.

$$\begin{pmatrix} 0,277 & 0,248 & 0,267 \\ 0,255 & 0,198 & 0,219 \\ 0,148 & 0,161 & 0,165 \\ 0,117 & 0,138 & 0,0897 \\ 0,0896 & 0,112 & 0,108 \\ 0,054 & 0,098 & 0,0817 \\ 0,0433 & 0,0342 & 0,0573 \\ 0,0162 & 0,012 & 0,0117 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 0,2678736 \\ 0,2363712 \\ 0,15261 \\ 0,12196326 \\ 0,0970776 \\ 0,06832586 \\ 0,04122984 \\ 0,01474326 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,657 - A1 \\ 0,297 - A2 \\ 0,0458 - A3 \end{pmatrix}$$

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки рушди инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ минтақа аз таъминоти молиявӣ вобастагӣ доранд, ки дар алтернативаҳои гузашташуда 65,7% - ро мувофиқи ақидаи қоршиносон ташкил медиҳанд ва дар ҷойи аввал мебошанд. Дар ҷойи дуюм бошад, мувофиқи ақидаи қоршиносон таъминоти кадрӣ инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақа меистад, ки 29,7%-ро ташкил медиҳад. Дар ҷои сеюм бошад таъминоти технологӣ-инноватсионӣ инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ минтақа меистад, ки мувофиқи ақидаи қоршиносон 4,6% - ро ташкил медиҳад. Натиҷаи ақидаи қоршиносонро оид ба таъминоти инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ минтақа тавассути диаграмма чунин ифода менамоям.

Натиҷаи тадқиқоти пайгиршавандаи масъалаи мазкур бо усули Томас Саати маъноӣ онро ифодат мекунад, ки инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии минтақаро аввал бояд бо кадрҳои баландхаттисос таъмин намуд. Ин имкон медиҳад, ки тавассути сармояи инсонӣ инфрасохтори соҳаҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ беҳтар гардида сатҳи зиндагонии аҳоли баланд гардад, сатҳи камбизотӣ бартараф карда шавад ва сиёсати иҷтимоии давлат самаранок тадбиқ карда шавад.

Ҳамин тавр, рушди инфрасохтори соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёти минтақа тавассути таъминоти кадрӣ, имкон медиҳад, ки соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳам иҷтимоиёт ҳаматарафа тараққӣ кунанд ва сатҳи зиндагонии аҳоли баланд гардида сиёсати фискалӣ ва монетарӣ дар минтақа самаранок тадбиқ карда шавад. Инчунин таъминоти кадрӣ инфрасохтори минтақа фишанги асосии самаранок истифода бурдани иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар минтақа гардида барои пайдо гардидани имкониятҳои содиротии минтақа замина мегузорад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Калининкова И. О. Управление социально-экономическим потенциалом региона. – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.
2. Каюмов Н.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. Экономика Таджикистана: Стратегия и развития / Н.К.Каюмов. – Душанбе: №1 2003. – 39с.
3. Плисецкий Е.Л. Зарубежный и отечественный опыт государственной поддержки развития территорий. / Региональная экономика: теория и практика. № 42(369)-2014. -С.32-44
4. Рахимов А.М. Проблемы повышения конкурентоспособности экономики Республики Таджикистан. – Худжанд: Издательство «РахимДжалил», 2004. – 208 с.
5. Саати Т. Принятие решения. Метод анализа иерархий / Пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. М.: Радио и связь, 1993. 278 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.pqm-online.com/assets/files/lib/books/saaty.pdf> (дата обращения: 07.11.2024).
6. Саати Т.Л. Принятие решений при зависимостях и обратных связях. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 357 с.
7. Саидмуродов Л.Х., Мукаддасзода Ф.М. Концептуальные подходы и теоретические основы государственно-частного партнерства в сфере рыночных услуг// Вестник

- Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики №1(70). - Ходжент: Дабир, 2017. -С.16-25.
8. Шураева К.В. Особенности формирования механизма инфраструктурного обеспечения развития инвестиционной деятельности в регионе / Режим доступа: <http://www.uecs.ru/logistika/item/>.
9. Экономическая теория: Учебник / Под общ. ред. акд. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С. Тарасевич. –М.: ИНФРА-М, 2007. - С. 83.
10. The Global Competitiveness Report 2014–2015. – World Economic Forum. 2014. P. 6.

ОЦЕНКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА ИЕРАРХИЧЕСКИМ МЕТОДОМ

ШАРИПОВА ШАХНОЗА АБДУРАЗАКОВНА,

к.э.н., старший преподаватель Международного университета Худжанда. 735716,
Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрорайон. Телефон: 929880505.
E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

В современных условиях сложного развития всех сфер социально-экономического роста регионы, как субъекты экономической деятельности, играют ключевую роль в устойчивом развитии национальной экономики. Переход к эффективному и устойчивому социально-экономическому развитию требует обеспечения территориальных структур регионов соответствующей инфраструктурой. Вопросы развития инфраструктуры регионов становятся одним из основных объектов государственного регулирования, поскольку инфраструктурный сектор создаёт условия для взаимодействия основных территориальных подсистем, а также определяет уровень и качество жизни населения и устойчивое развитие территорий. В связи с этим использование современных цифровых методов в инфраструктуре регионов приобретает первостепенное значение, а их применение и оценка важны для развития регионов.

Для определения состояния инфраструктуры региона в развитии экономики опираются на приоритетные направления иерархического анализа. Анализы показывают, что развитие инфраструктуры региона играет важную роль в продвижении всех социально-экономических направлений и повышении уровня благосостояния населения. Кадровое обеспечение инфраструктуры региона является ключевым механизмом эффективного использования экономического и социального потенциала региона, создавая условия для экспортных возможностей региона.

*Результаты проведённого исследования показывают, что развитие инфраструктуры социально-экономического сектора региона в первую очередь зависит от финансового обеспечения, которое, согласно мнению экспертов, составляет **65,7%** и занимает первое место среди альтернатив. На втором месте, по мнению экспертов, находится кадровое обеспечение инфраструктуры социально-экономического сектора региона с долей **29,7%**. На третьем месте стоит технологическое (инновационное) обеспечение инфраструктуры социально-экономического сектора региона, которое, согласно мнению экспертов, составляет **4,6%**.*

Таким образом, развитие инфраструктуры экономического и социального секторов региона через кадровое обеспечение позволяет комплексно развивать экономику и социальную сферу, повышать уровень жизни населения, а также эффективно реализовывать фискальную и монетарную политику в регионе. Кроме того, кадровое обеспечение инфраструктуры региона является ключевым механизмом эффективного использования экономического и социального потенциала региона, создавая условия для появления экспортных возможностей региона.

Ключевые слова: социально-экономическая инфраструктура, инновационное обеспечение, инфраструктура региона, цифровая экономика, матрица, индекс, иерархический анализ

ASSESSMENT OF THE PROVISION OF SOCIO-ECONOMIC INFRASTRUCTURE IN THE REGION USING THE HIERARCHICAL METHOD

SHARIPOVA SHAHNOZA ABDURAZOKOVNA,

candidate of economical sciences, senior teacher of International University of Khujand of IUTET.
Tajikistan, 735716, Khujand city, 27 microdistrict Telephone: 929880505.

E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

In modern conditions of complex development across all spheres of socio-economic growth, regions, as subjects of economic activity, play a key role in ensuring the sustainable development of the national economy. The transition to effective and sustainable socio-economic development requires providing territorial structures in the regions with the necessary infrastructure. Issues related to regional infrastructure development have become one of the main objects of state regulation, as the infrastructure sector creates conditions for the interaction of key territorial subsystems and influences the level and quality of life of the population, as well as the sustainable development of regional territories. In this regard, the use of modern digital methods in regional infrastructure is of primary importance, and their application and evaluation are crucial for regional development.

To determine the state of regional infrastructure in economic development, priority areas of hierarchical analysis are considered. Analyses show that the development of regional infrastructure plays an important role in advancing all socio-economic sectors and improving the population's standard of living. The personnel provision for regional infrastructure serves as a key mechanism for the efficient utilization of the region's economic and social potential, laying the groundwork for the emergence of regional export opportunities.

The results of the conducted study indicate that the development of socio-economic infrastructure in the region primarily depends on financial provision, which, according to expert opinion, accounts for 65.7% and ranks first among the alternatives. In second place, according to experts, is the personnel provision of the socio-economic sector infrastructure, which accounts for 29.7%. In third place is the technological (innovative) provision of the socio-economic sector infrastructure, which, according to experts, accounts for 4.6%.

Thus, the development of economic and social sector infrastructure in the region through personnel provision enables a comprehensive advancement of both the economic and social sectors, improving the standard of living of the population and ensuring the effective implementation of fiscal and monetary policies in the region. Moreover, personnel provision for regional infrastructure serves as a key mechanism for efficiently utilizing the region's economic and social potential, fostering the emergence of regional export opportunities.

Keywords: socio-economic infrastructure, technological (innovative) provision, regional infrastructure, digital economy, matrix, index, hierarchical analysis.

САӢДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

декани факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

E-mail: ismoil.s85@mail.ru; Тел.: (+992) 555-58-55-52

Маориф яке аз соҳаҳои калидӣ ва заминавии низоми давлатдорӣ маҳсуб гардида, ба таълиму тарбияи шахсон, баланд бардоштани сатҳи маърифат ва дониши аҳоли, замина гузоштан ба ихтирооту навоарӣ ва фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Идоракунии давлатии соҳаи маориф аз ҷумлаи масъалаҳои мебошад, ки аҳамияти умумидавлатӣ дошта, бо назардошти манфиатҳои миллӣ дар давлатҳои алоҳида танзими ба худ хосро касб менамояд. Табиист, ки бо мақсади самаранок ба роҳ мондани амали соҳа таъмини танзими ҳуқуқии муносиби он зарур мебошад. Бо ҳамин назардошт, барои самаранокӣ соҳаи маориф механизмҳои гуногуни ҳуқуқӣ роҳандозӣ гардидааст, ки хусусиятҳои хоси худро доранд.

Мақолаи мазкур фарогири масоили танзими маъмурӣ-ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи маориф буда, ҷанбаҳои назариявӣ ва унсурҳои алоҳидаи онро дар бар мегирад. Муаллиф таҳқиқ намуда, мафҳуми назариявӣ ва аҳамияти амалии танзими маъмурӣ-ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи маорифро пешкаш намудааст, ки аҳамияти илмӣ ва амалӣ доранд.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ, маориф, муносибатҳои ҳуқуқӣ, механизмҳои идоракунӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, қонунгузори соҳаи маориф.

Соҳаи маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳамаи кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад, зеро заминаи рушду инкишофи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз соҳаи маориф ва сиёсати давлатӣ дар ин самт вобастагии калон дошта, соҳаи мазкур нисбат ба соҳаҳои дигар авлавият дорад.

Маориф ва масъалаи таҳкими заминаҳои ташкилӣ ва рушди он мавзуи меҳвари сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аҳамияти соҳаи маориф ва нақши он дар рушди ҳамаҷонибаи давлат ва ҷомеа дарк намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон диққати махсус дода, бунёду азнавсозии муассисаҳои таълимӣ ва ба талаботи замон ҷавобгӯи кунонидани онҳоро пеша намудааст. Тавре аз суҳанронии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, “Агар соли 1991 дар Тоҷикистон 3229 муассисаи таҳсилоти умумӣ бо 1,3 миллион нафар хонанда фаъолият дошта бошад, пас имрӯз 4037 муассиса, аз ҷумла 170 литсею гимназия, яъне муассисаҳои таълимии типӣ нав фаъолият менамоянд. Имрӯз дар соҳаи маорифи мамлакат ҳашт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дароз муддат татбиқ шуда истодааст, ки ба рушду инкишофи таълиму тарбия, амалигардонии ислоҳоти соҳа, дастгирии мактабу омӯзгор, таълифи китобҳои дарсии насли нав ва такмили мазмуну мундариҷаи таҳсилот мусоидат менамояд” [7].

Қайд намудан зарур аст, ки маҳз пешрафти илму маориф барои тарбияи насли наврас ва ҷавонони аз нигоҳи сиёсӣ зираку тавоно ва мутахассисони ҷавобгӯи замон мусоидат менамояд. Ғайр аз ин, маҳз пешрафти соҳаи мазкур имкон медиҳад, ки ҷавонону наврасон аз ҳар гуна хатарҳои замони муосир эмин нигоҳ дошта шаванд, чунки тафаккуру ҷаҳонбинии онҳо рушд ёфта, аз шомилшавӣ ба ҳар гуна гурӯҳҳои ифротӣ ва ғайриқонунӣ худдорӣ менамоянд.

Бо дарназардошти муҳимияти соҳаи маориф, ки заминаи рушди ҳамаи соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, зарури танзими ҳуқуқии муносиб ва ҷавобгӯ ба талаботи замони ин соҳа ба вучуд меояд.

Танзими ҳуқуқӣ – намуди танзими иҷтимоист, ки дар шакли таъсирасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ сурат мегирад. Танзими ҳуқуқӣ таъсирасонии ҳуқуқии мақсаднок, самаранок, меъёрии муташаккил мебошад. Танзими ҳуқуқӣ муташаккилона, бо истифода аз муқаррароти меъёрӣ, давра ба давра, бо низом сурат мегирад[13].

Дар мавриди танзими давлатӣ Н.Ю. Хаманева қайд менамояд, ки «танзими давлатӣ ин қоидаҳои умумии рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятии аз ҷониби давлат мустақкам гардида мебошанд, ки қоидаҳои мазкур бодарназардошти таъсироти ивазшавандаи беруна эҳтимолияти тағйирёбӣ доранд»[17]. Дар воқеъ танзими давлатӣ заминаи меъёрӣ ҳуқуқӣ дорад, аз ин ҷост, ки он дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳифзи мановфеи ҷамъиятӣ бо роҳи оммавӣ-ҳуқуқӣ нақши бузург дошта, ҷомеаи шахрвандӣ аз танзими самаранокӣ давлатӣ истиқбол менамоянд.

Ю.А. Тихомиров қайд менамояд, ки танзими давлатӣ ин «танзими императивию меъёрии банизомдарории ташкил ва фаъолияти субъектҳо ва объектҳои идоракунӣ ва ташаққули низоми устувори ҳуқуқии фаъолияти онҳо мебошад»[16].

Ю.М. Козлов танзими давлатиро аз ду нигоҳ, яъне аз нигоҳи васеъ ва аз нигоҳи маҳдуд тавзеҳ медиҳад. Аз нигоҳи васеъ мавсуф танзими давлатиро чунин тавсиф кардааст: «бо меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ муқаррар намудани речаи муайяни намудҳои гуногуни фаъолият дар соҳаи идоракунӣ давлатӣ, ки ба манфиатҳои тараққиёти ҷамъият ҷавоб медиҳад; бо роҳҳои маъмурию ҳуқуқӣ риояи катъии онро таъмин менамояд; ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятии танзимшавандаро таъмин мекунад». Ба маънои маҳдуд бошад, танзим ҳамчун «воситаи таъсирасонии назорат ба объектҳои, ки аз ҷиҳати ташкилӣ ба мақомоти танзимкунанда, аз ҷумла ба дигар мақомоти иҷроия тобеъ нестанд» зоҳир мегардад[12].

Дар замони муосир рушду нумуи соҳаҳои иқтисодӣ ғайри иҷтимоӣ, аз ҷумла соҳаи маориф бидуни таъсирасонӣ ва нақши давлат тасаввур кардан ғайри имкон мебошад.

Танзими давлатӣ дар соҳаҳои мухталиф махсусан дар соҳаи маориф бо мақсади самаранокӣ соҳа ба роҳ монда шуда, ба функсияҳои давлатӣ таъяс намуда, мазмуну моҳияти он бевосита дар ба низомдарорӣ, муқаррарнамоӣ, муайян намудани дурнамои рушд ва самти ҳаракат, дар доираи занҷираи муайян фаъолият намудани мақомоти давлатӣ ва субъектҳои дигари муносибатҳо, возеҳу равшан намудани самтҳо ва тарзҳои ҳамкорӣ ва ниҳоят эҷоду татбиқи меъёрҳои мебошад, ки барои фаъолият ва коршароити мусоиду арзанда фароҳам меоранд.

Дар корҳои илмӣ танзими давлатӣ танҳо ба иқтисодиёт «пайванд» арзёбӣ гардида, ба маънои васеъ ҳамчун яке аз шакли зоҳирёбӣ ё функсияи идоракунӣ давлатӣ хизмат мекунад. Он ҳамчун аз ҷониби давлат муқаррарнамоӣ ва таъминамоии қоидаҳои умумии рафтори (фаъолияти) субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мутобиқ кардани онҳо вобаста ба шароити тағйирёбанда тавсиф карда мешавад. Ин функсия назорати ҳамаҷониба ба иҷрои талаботи қонун, ҳамоҳангсозӣ ва муқаррар намудани самти умумии фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳо, ҳимояи манфиатҳо ва ҳуқуқҳои қонунии онҳо, муайян ва муттаҳидсозии меъёрии афзалиятҳо, муқаррар намудани расмиёти бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ ва ғайраро мукамал менамояд. Дар асоси таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ танзими давлатӣ аз руи мақсад ба иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва аз рӯи шакл сиёсӣ ва қонунгузорӣ-маъмурӣ ҷудо карда мешавад[15].

Маврид ба зикр аст, ки таъйинот ё худ функцияи ҳуқуқ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ аз танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳифзи манфиатҳои субъектони ин муносибатҳо иборат аст. Дар робита ба ин, танзими ҳуқуқӣ, ки ба муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ алоқамандӣ дорад, ҳадафҳои муайяни худро дорад, ки ба таъмини манфиати давлат, ҷомеа ва ҳар як фарди алоҳида рабт дода мешавад, яъне танзими ҳуқуқӣ бо мақсади таъмини низом, тартибот, ҷобачогузорӣ ва ба ин васила таъмин намудани қонуният ва ҳифзи манфиати субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ равона гардидааст. Бо ин назардошт, самаранокии танзими ҳуқуқӣ ба натиҷаҳои он муайян мешавад. Натиҷаҳои танзими ҳуқуқӣ муайян мекунанд, ки то чӣ андоза ҳадафҳои танзими ҳуқуқӣ воқеӣ буданд ва амалӣ гаштанд.

Зарурати танзими давлатии муносибатҳои маорифро шароити ҷаҳонишавӣ, озод будани воридшавии субъектони дохилию хориҷӣ ба муносибатҳои маориф, ҷалби сармоя ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои истеъмолкунандагон низ тақозо менамояд.

Бо ин назардошт, дар таҷрибаи имруза танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи маориф ҳам тавассути механизмҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва ҳам механизмҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд, ки ҳар ду васила дар навбати худ муҳим ва муфид мебошанд. Танзими ҳуқуқӣ худ муайян мекунанд, ки дар кадом ҳолат муносибатҳои соҳаи маориф тавассути механизмҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва дар кадом маврид механизмҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бояд танзим карда шаванд. Боиси зикр аст, ки ин ду тарзи танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи маориф бо назардошти хусусиятҳои худ ва муносибатҳои марбута муҳим мебошанд ва яке ҷойи дигарро гирифта наметавонад. Иловазан, механизми маъмурӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳо дар соҳаи маориф нисбатан мураккаб мебошад. Меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ муносибатҳои идоракуниро дар соҳаи маориф танзим ва ҳифз мекунанд. Вале муносибатҳои ҷамъиятии дар соҳаи маориф бавучудояндаро танҳо ба муносибатҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ворид намудан қобили қабул нест. Дар ин бобат фикри Г. Дорохова, ки муносибатҳои соҳаи маориф гуногунранг мебошанд [11], дуруст мешуморем. Бо ҳамин назардошт, таҳқиқ ва омӯзиши асосҳои танзими маъмурӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф аз ҷониби мо зарур арзёбӣ мегардад.

Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ маҳз дар доираи талаботи муқаррарнамудаи меъёрҳои ҳуқуқи маъмури рӯйи қор гирифта мешавад ва дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳама соҳаи ҳаётӣ, аз ҷумла соҳаи маориф ба таври васеъ истифода гардида, ҳадафи асосиаш танзими самаранок ва таъмини мановфеи давлатию ҷамъиятӣ мебошад.

Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ ҳамчун як намуди танзими давлатӣ механизми танзими императивӣ ва меъёрии ташкил ва фаъолияти субъектҳо ва объектҳои идоракунӣ ва ташаққули низоми устувори ҳуқуқии фаъолияти онҳо мебошад. Гузашта аз ин, он ба монанди ҳуди идоракунии маъмурӣ ба бисёр соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ паҳн мешавад. Давомнокии давраҳои амалҳои пайваста иҷрошаванда, ташвиқи субъектони ҳуқуқ ба фаъолияти мустақилона ва амалӣ намудани ҳуқуқи уҳдадорихои худ дар доираи низоми тартиботи муқарраршуда, таъмини устувории фаъолияти онҳо ҳадаф ва зухуроти ин навъи танзимнамой мебошад.

Муносибатҳое, ки дар соҳаи маориф ба вучуд меоянд, аз ҷониби соҳаҳои гуногун ба танзим дароварда мешаванд, аммо танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ мавқеи меҳвариро дар байни онҳо ишғол менамояд. Танзими ҳуқуқии соҳаи маориф фаъолияти мақсаднок оид ба низом даровардани муносибатҳои соҳаи маориф дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва модернизатсия мебошад. Меъёрҳои ҳуқуқ дар соҳаи идоракунии маориф пойдевори ҳуқуқиест, ки дар таъя ба он муассисаҳои таълимӣ барои расидан ба

ҳадафҳои худ фаъолияти худро бунёд мекунад. Ин меъёрҳо шаффофият ва мустаҳкамиро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ байни мақомоти идоракунандаи соҳаи маориф, муассисаҳои таълимӣ ва шахсон эҷод намуда, кафолати ҳуқуқи оид ба қонёномаҳои талаботи шахсият ба маориф таъмин менамоянд[9].

Принсипҳо, ҳадафҳо, вазифаҳо, низом ва мақомоти идоракунандаи соҳаи маориф ва як қатор масъалаҳои марбути соҳа тавассути санадҳои меъёри ҳуқуқии аз ҷониби давлат бо тартиби муайян қабулшуда, муқаррар карда мешаванд. Зимнан қонунҳо ва санадҳои зериконунӣ ҳуқуқу уҳдадорӣҳои асосии иштирокчиёни муносибатҳои соҳаи маорифро дар худ инъикос менамоянд.

Идоракуни дар низомии маориф дар асоси робитаҳо ва муносибатҳои амудӣ (тобеъият, иерархӣ) ва уфуқӣ сохта мешавад. Ба андозаи бештар (бо назардошти хусусияти императивии фаъолияти идоракуни) муносибатҳои амудӣ, яъне муносибатҳои тобеъияти қатъӣ ба ҳокимияти маъмурӣ ва интизомии субъектҳои идоракуни васеъ паҳн шудаанд. Солҳои охир дар соҳаи таълим шаклҳои нави ташкилӣ – муносибатҳои уфуқӣ ба баробарҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои таълимӣ асос ёфтаанд. Дар ин маврид метавон дар бораи азнавтасимкунии ваколатҳо байни субъектҳо (мақомоти иҷроияи маориф) ва объектҳои идорашаванда (муассисаи таълимӣ), бастанӣ шартномаҳои маъмурӣ сухан ронем[14]. Бояд хотирнишон намуд, ки танзими ҳуқуқӣ-маъмурии соҳаи маориф ин худ як раванди муҳим ва ҷудонопазири идоракунии давлатии соҳаи мазкур мебошад, ки бо мақсади таъмини тартибот, риояи қонунгузорӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилот ва дар маҷмӯъ ташкили дурусти раванди корҳои таълиму тарбия амалӣ карда мешавад.

Бо мақсади танзими ҳуқуқии зарурии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардидаанд. Танзими меъёрӣ-ҳуқуқии низомии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусияти бисёрзинагӣ мебошад. Айни замон дар танзими муносибатҳои соҳаи маориф як қатор санадҳои сатҳи байналмилалӣ, сатҳи ҷумҳуриявӣ, сатҳи маҳаллӣ ва сатҳи дохилисохторӣ (локалӣ) қабул гардиданд.

Тавсифи вазъи танзими ҳуқуқӣ тақозои таҳлил намудани сарчашмаҳои муносибатҳои таҳқиқшавандаро пеш меорад. Мисли дигар соҳаҳои ҳаётӣ дар низомии маориф дар як вақт сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалалӣ ва миллӣ амал менамояд. Ин ба он асоснок карда мешавад, ки низомии ҳуқуқ дарбаргирандаи блокҳои калони бо ҳам амалкунанда, яъне блоки дохилидавлатии (миллии) ҳуқуқ ва блоки ба принсипҳои умумиэтирофшуда ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (имплементатсияшуда) ба низомии ҳуқуқи муайян ворид шудаанд, мебошад[10].

Маҳаки муҳимми танзими муносибатҳои ҷамъиятиро ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, заминаи асосии танзими муносибатҳо дар соҳаи маориф аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон[1], аниқтараш моддаи 5 бармеояд, ки муқаррар намудааст: “Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд”. Яке аз чунин ҳуқуқҳои кафолатдодашуда ва бевосита дар Конститутсия мустаҳкамгардида ин ҳуқуқ ба таҳсил мебошад. Тибқи моддаи 41 Конститутсияи кишвар “Ҳар шахс ҳуқуқ ба таҳсил дорад”. Ин ҳуқуқ аз ҷониби давлат бо роҳи ташкили низомии маориф ва танзими дурусти ҳуқуқии соҳа таъмин карда мешавад.

Нуктаеро иброз доштан зарур аст, ки ҳарчанд дар бораи таҳсил ва маориф таҳқиқ намуда, доир ба ҳуқуқҳои инсон ибрази назар мегардад, вале ин масъала ҷанбаи императивӣ низ дорад. Зеро, тибқи моддаи 41 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҳарчанд таҳсил ҳукуки ҳар шахс муаррифӣ гардида бошад, вале қисмати дигари моддаи мазкур муқаррар намудааст, ки “Таълими умумии асосӣ ҳатмист.” Ин айнан ва мазмунан ба уҳдадории шахс алоқаманд аст ва бешубҳа гуфтан мумкин аст, ки моддаи мазкур на танҳо ҳуқуқ, балки уҳдадории шахсро вобаста ба гирифтани таълим дар муассисаҳои таълимӣ муқаррар намудааст. Вале на ҳамаи зинаи таҳсилот мавриди назар мебошад. Аниқтараш, уҳдадории гирифтани таҳсил ва таълим танҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи умумӣ паҳн мегардад.

Тавре қайд гардид, асоси ба роҳ мондани танзими маъмурӣ-ҳукукии соҳаи маориф аз Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ ва қонуни асосии кишвар сарчашмаи гирифта, тавассути қонунгузории соҳавӣ, масусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва дигар қонунҳо санадҳои зериконунӣ дар ин самт идома меёбад. Таҳлили асосҳои ҳукукии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф нишон медиҳад, ки қонунгузории кишвар танҳо бо ин Қонун маҳдуд нагардида, шумораи зиёда санадҳои қонунгузорӣ дар ин самт қабул гардидаанд. Аз ҷумла, Қонуни ҚТ “Дар бораи таҳсилоти калонсолон”[2], Қонуни ҚТ “Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ”[3], Қонуни ҚТ “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ”[4], Қонуни ҚТ “Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ”[5] ва ғайра. Дар раванди танзими маъмурӣ-ҳукукии муносибатҳо дар соҳаи маориф нақши муҳимро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”[6] мебозад. Қонунгузории соҳаи маориф нишон медиҳад, ки муносибатҳо дар ин самт нисбатан мураккаб мебошанд. Бо назардошти ин, мураттаб намудани низоми санадҳои меъёрии ҳукукии соҳаи маориф ва дар шакли кодекси алоҳида, ки фарогири ҳамаи масъалаҳои ин соҳа мебошад, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки моҳияти танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф дар функцияҳои зерин ифода меёбад: коркарду амалинамоии барномаҳои давлатӣ, маблағгузории онҳо, назорати онҳо, ҳалли мушкилоти таъмини кадрӣ; ташкили таҳсилоти босифат дар ҳама зинаҳои таҳсилот, ташкили назорати корҳо дар самти маориф ва илм, иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, бақайдгирии муассисаҳои таълимӣ, коркард ва тасдиқи нақшаҳои таълимӣ дар ҳама зинаҳои таҳсилот, ташкил ва назорати пайвандии маориф ба истеҳсолот, роҳандозӣ намудани тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ ва ғайра.

Танзими маъмурӣ-ҳукукии соҳаи маориф дар чунин қисматҳои фаъолият роҳандозӣ карда мешавад:

- 1) Қабули санадҳои меъёрии ҳукукии соҳаи маориф;
- 2) Амалишавии ҳукукии шахрванд ба таҳсил тибқи кафолатҳои санадҳои меъёрии ҳукукии миллӣ ва байналмилалӣ;
- 3) Контрол ва назорат аз болои фаъолияти мақомоти давлати ва ташкилотҳои амаликунандаи фаъолият дар соҳаи маориф;
- 4) Татбиқи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ;
- 5) Ҳимояи ҳукуку манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои соҳаи маориф.

Танзими маъмурӣ-ҳукукии соҳаи маориф мавқеи марказиро дар низоми танзимнамоии ҳуқуқӣ касб намуда, ҷиҳати мустақкамнамоии падидаҳои гуногуни соҳаи маориф ва рушду такомули соҳаҳои дигари иҷтимоӣ саҳми барҷаста дорад.

Ҳамин тариқ, зери мафҳуми танзимнамоии маъмурӣ-ҳукукии соҳаи маориф бояд таъсиррасонии мақсаднок ва маҷмӯии воситаҳои ҳукукии махсусро ба муносибатҳои ҷамъиятии ба маориф алоқаманд дар доираи соҳаи ҳукуки маъмурӣ бавучудояндаро фаҳмид, ки бо мақсади таъмини ҳамохангсозӣ ва ҳимояи ҳукуку манфиатҳои қонунии

оммавӣ ва хусусии маъмурӣ рӯйи кор гирифта мешаванд. Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ дар соҳаи маориф дар намуди фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ифода мегардад. Ин шакли танзим дар соҳаи номбурда аз ҷониби мақомоти зикргардида аз руи шакл фармонӣ-иҷроӣ аз рӯйи мазмун ташкилӣ оид ба объектҳои назоратшаванда (муассисаҳои таълимӣ) амалӣ мешавад. Ҳадафи асосии ин навъи танзимнамоӣ дар соҳаи маориф ин пеш аз ҳама ба шахрвандон таъмин намудани ҳуқуқи онҳо ба таҳсили бо сифат ва дар ҳолатҳои бо қонун муқарраргардида таҳсили ройгон ва таъмин намудани рушди тамоми соҳаҳо дар заминаи маориф ба ҳисоб меравад. Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ дар соҳаи маориф бодарназардошти дарки соҳаи афзалиятнок будани он амалӣ карда мешавад.

Механизми танзими ҳуқуқӣ аз унсурҳо ё худ марҳилаҳои асосии зерин иборат мебошад: меъёрҳои ҳуқуқӣ; муносибатҳои ҳуқуқӣ; санадҳои амалишавии ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ.

Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ дар соҳаи маориф ин истифодаи тарзу усулҳои идоракунии дар раванди ташкил ва амалинамоии идоракунии мебошад. Танзими ҳуқуқӣ-маъмурӣ фарогирандаи муқаррарнамоӣ талабот ва тартиби умумӣ ҳатмӣ нисбат ба объектҳо – муассисаҳои таълимӣ (стандартҳои давлатии таълим ва тарбия, талабот ба тартиби бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ, аттестатсияи давлатӣ, акредитатсия давлатӣ ва ғайра) бо мақсади таъмини идоракунии муташаккил дар соҳаи маориф мебошад. Самтҳои амалӣ гардондани вазифаи танзими давлатӣ дар соҳаи пешбурди маориф хеле гуногунанд, масалан, бо санади меъёрию ҳуқуқӣ муайян кардани қоидаҳои рафтор ва амал; муқаррар намудани расмиёти мушаххаси идоракунии (иҷозатномадиҳӣ, бақайдгирӣ); таъсиси механизми мониторинги амалҳои зарурӣ, татбиқи ваколатҳои байниидоравӣ, ҷумхуриявӣ ва маҳаллӣ; тартиб додани вазифаҳо ва марҳалаҳои фаъолияти идоракунии ва ғайра.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйиру иловаҳои минбаъдаи он) // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
2. Қонуни ҚТ "Дар бораи таҳсилоти калонсолон" аз 24.02.2017, №1394 // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
3. Қонуни ҚТ "Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ" аз 08.08.2015, № 1225 // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
4. Қонуни ҚТ "Дар бораи таҳсилоти иловагӣ" аз 16.04.2012, № 826 // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
5. Қонуни ҚТ "Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ" аз 22.04.2003, № 21 // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" аз 22.07.2013, №1004 // Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024 / Захираи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: www.president.tj
8. Алехин А.П., Козлов Ю.М., Кармолцкий А.А. Административное право РФ. М, 1995. Ч. 2. – 600 с.
9. Венгеров А.Б. Теория государства и права / Учебник. М. ОМЕГА-Л.2007.
10. Дорохова Г А. Правовое положение личности в области народного образования. 2002 — С. 34-40
11. Козлов Ю.М., Попов Л Л. Административное право. М. Юрист, 2000. – 500 с.

12. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ// Китоби дарсӣ барои донишҷуёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси ҳуқуқшиносӣ таҳсил мекунанд. Душанбе 2014 “ИмпериаЛ Групп”. – 700 с.
13. Старилов Ю.М. Административное право. В 2ч. 4.1. История. Наука. Предмет. Нормы. - Воронеж, 1998.
14. Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. М.Н. Марченко. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Зерцало-Теис, 1996.
15. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс. М.: Издательство К.И. Тихомирова, 2005. - 697 с.
16. Хаманева Н.Ю. Проблемы административно-правового регулирования экономических отношений на современном этапе // Административно-правовое регулирование экономических отношений: сборник. М., 2001. – С. 29-34
17. Хаманева Н.Ю. Проблемы административно-правового регулирования экономических отношений на современном этапе // Административно-правовое регулирование экономических отношений: сборник. М., 2001. С. 29–34.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ

САЪДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

декан юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33. E-mail:
ismoil.s85@mail.ru; Тел.: (+992) 555-58-55-52

Образование является одной из ключевых и основополагающих отраслей системы государственности, направленной на воспитание и обучение личности, повышение уровня просвещенности и знаний населения, создание основ изобретательства, рационализаторства и инновационной деятельности. Государственное управление образованием — это профессия, которая специфична для каждого государства и осуществляется с учетом национальных интересов, как часть комплекса вопросов общегосударственного значения. Естественно, для эффективного функционирования отрасли необходимо обеспечить ее соответствующее правовое регулирование. С этой целью были разработаны различные правовые механизмы повышения эффективности образовательной сферы, каждый из которых имеет свои уникальные особенности.

В статье рассматриваются вопросы административно-правового регулирования отношений в сфере образования, включая его теоретические и социальные аспекты. Автором исследованы и представлены теоретическая концепция и практическое значение административно-правового регулирования отношений в сфере образования, имеющие научное и практическое значение.

Ключевые слова: государственное управление, административно-правовое регулирование, образование, правоотношения, управленческая механизмы управления, административное право, законодательство в сфере образования.

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE SPHERE OF EDUCATION

SA'DIEV ISMOIL ZARIFOVICH,

Dean of the Faculty of Law of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Law, Associate Professor.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Education is one of the key and fundamental branches of the state system, aimed at educating and training the individual, raising the level of enlightenment and knowledge of the population, creating the foundations of invention, rationalization and innovation. Public administration of education is a profession that is specific to each state and is carried out taking into account national interests, as part of a set of issues of national importance. Naturally, for the effective functioning of the industry, it is necessary to ensure its appropriate legal regulation. For this purpose, various legal mechanisms have been developed to improve the effectiveness of the educational sphere, each of which has its own unique features.

The article examines the issues of administrative and legal regulation of relations in the field of education, including its theoretical and social aspects. The author has researched and presented the theoretical concept and practical significance of administrative and legal regulation of relations in the field of education, which have scientific and practical significance.

Keywords: *public administration, administrative and legal regulation, education, legal relations, management mechanisms, administrative law, legislation in the field of education.*

УДК:342

CONSTITUTIONALISM: CONCEPT AND ESSENTIAL CHARACTERISTICS

SAFARZODA NEKRUZ FAIZI,

Head of the Department of International Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 918559828; **E-mail:** nekruz-0101@mail.ru

The article explores constitutionalism as a political, legal and social category and its significance for the political reorganization of Tajikistan. The borrowing and adaptation of this institution from Russian experience is considered. It is vital to emphasise the necessity to develop scientifically based means for democratic development, political stability, and the effective functioning of the country's political system. The definition of constitutionalism, the identification of its patterns and the consideration of its socio-political prerequisites are considered to be of key importance for the formation of a democratic state and civil society in Tajikistan. The significance of democratisation and the establishment of political institutions for the effective governance of the state and the protection of citizens' rights is emphasised. Constitutionalism provides a legal basis for the limitation of power and functions as a symbol of the aspiration for democratic transformation. A systematic approach is required, one which takes into account both national characteristics and international experience.

Keywords: constitutionalism; democratic development; political stability; Tajikistan; politic system; civil society; separation of powers; legal basis; democratization; political institutions.

The process of societal transformation and the transition from one socio-political system to another unequivocally requires the establishment of an effectively functioning system of state authority. Such authority must operate on the basis of time-tested and universally accepted theories, concepts, and principles of state-building, as well as a corresponding political system. This system must include public-law and administrative-organizational mechanisms capable of ensuring the implementation of the functions and tasks of the state, enhancing economic efficiency, and fostering the development of civil society.

Following its attainment of independence, the Republic of Tajikistan was confronted with the urgent and no less significant challenge of reevaluating certain political-legal and spiritual values inherited from previous socio-political and economic systems.

This process entailed a critical reassessment and adjustment of their existing practices. It also necessitated the consideration and acceptance of certain values that, under the Soviet model of state-building, had been regarded as alien – yet are now perceived in a positive light within the context of constructing a national state based on democratic principles.

In this context, the study of the substantive aspects of socio-political institutions – with constitutionalism occupying a central place among them – becomes particularly relevant.

The identification of its patterns, socio-political preconditions, features of formation and development, its impact on the shaping of the political system, and other characteristics is of primary importance for understanding the socio-political processes in Tajikistan.

It is important to acknowledge that, throughout history, the theory and practice of constitutionalism have emerged as a central concern in the realm of societal development.

For over a decade, broad themes within the theory of constitutionalism have been the subject of continuous scholarly debate. These include the defining features of constitutionalism, such as the rule of law, separation of powers, the primacy of individual

rights and freedoms, mechanisms for their implementation and protection, and democratic order. Moreover, the discourse has centered on the importance and potential avenues for the establishment of a multiparty political system and ideological pluralism [13, p. 2].

Such an approach to constitutionalism essentially serves as a justification of the nature of this multifaceted category – including its origins, patterns of formation, and development.

As N.S. Bondar has noted, the concept of constitutionalism has become one of the most significant and comprehensive notions, fulfilling the role of a system-forming category, due to its level of generalization [6, p. 135-140].

The paradox lies in the fact that neither philosophy nor political science nor jurisprudence possesses a unified conceptual framework for constitutionalism. Nevertheless, this has not impeded the continuous and systematic functioning of authentic democratic states and civil societies. In accordance with historical precedent, states and their political systems persist in their operation in a consistently and systematically manner, with the objective of achieving unity, coherence, efficacy, transparency, and democracy.

A distinctive feature of both Western and Russian studies of the phenomenon of constitutionalism is the integrative approach to the ideas of democracy, the separation of powers, and constitutional-political structure. These principles were not treated in isolation but rather as interconnected and inseparable components of a single political system.

The prevailing view held that democratic principles grounded in constitutionalism should ensure the effective functioning of the entire social system and the interaction of its core elements.

Even at the current stage of the development of political and legal thought, political science and legal literature continue to offer a wide range of interpretations of constitutionalism, democratic institutions, and processes. Constitutionalism, in particular, is viewed as one of the most significant dimensions of political life in modern states.

It is hard to disagree with V.V. Nersesyants, who argued that the further development of civil society and the rule-of-law state in Russia directly depends on the strength and resilience of constitutionalism [15, p. 6-8].

Undoubtedly, due to its many specific features, the concept of constitutionalism belongs to the category of notions that are subject to numerous – and at times mutually exclusive – definitions.

As T. Shogimen notes, *«despite the fact that constitutionalism has become a «commonplace» in contemporary political discourse, it remains an elusive concept. Some even argue that it is either impossible or unnecessary to define it at all»* [2, p. 458].

A. Chayes characterizes constitutionalism as something that «can cover a great deal, like a wide blanket» [22, p. 8], and notes that «our relationship with constitutionalism is much like that of St. Augustine with God: *«I cannot define Him, but I know what godlessness is»* [22, p. 24].

G.G. Arutyunyan argues that the concept of «constitutionalism» is multilayered and multifaceted, and cannot be adequately characterized by any single defining feature [4, p. 15].

Nevertheless, the analysis of the political and legal literature as a whole allows for the identification of three approaches to the conceptual framework of constitutionalism [8, p. 67; 20, p. 30-31; 9, p. 5-13; 19, p. 247].

The first approach encompasses legal studies. In this approach, constitutionalism is primarily defined as the governance of the state, limited by the Constitution.

Thus, A.A. Mishin notes that «the first bourgeois constitutions in the strict sense of the word were the American Constitution of 1787 and the French Constitution of 1791. It was

during this era that the concept of constitutionalism emerged and became institutionalized, understood as governance constrained by the constitution. The theorists of the time taught that the constitution not only limits the scope of state power but also establishes the procedures for the exercise of governmental functions» [8, p. 67].

Other authors also confirm the viability of the first approach.

Thus, Yu.V. Puzrach defines constitutionalism as the presence of a constitutional form of governance, with state administration limited by the Constitution; E. Bradent sees it as constitutional means to establish limitations on state power; A. Shayo views it as a set of principles, procedures, and structural mechanisms traditionally used to limit state power; self-restraint of power; G. Russell defines it as the limitation of the powers of state leaders and government bodies, and the implementation of these limitations through established procedures. As a subject of political or legal theory, this concept is connected to the idea of the state, which primarily serves both the welfare of society as a whole and the protection of the rights of the individual» [16, p. 7; 1, p. 14; 23, p. 123].

According to O. Rannei, constitutionalism is a specific set of ideals that competes with other ideals in the search for a popular form of support for the forms of constitutional governance in the country – constitutionalism, according to which the power of the government must be limited in such a way that human rights are protected from infringements by both public officials and private individuals [24, p. 209].

As can be seen, most authors agree on one point: that constitutionalism is characterized by the «establishment of limitations on the exercise of political power», with the main criterion of this concept being the «concept of limited governance under the rule of law [2, p. 485].

Thus, the definition of constitutionalism as state governance limited by the Constitution is closely connected to the historical evolution of this phenomenon, which reflects the eras of struggle against monarchy as a form of government. The ideological driving force behind this struggle is the Constitution, both as a political document and a legal act possessing supreme legal authority, as well as the further evolution and development of the political systems of societies.

O.E. Kutafin is correct in noting that, over time, this term gained a broader meaning and began to be applied to characterize the democracy of the political systems of various states [13, p. 3].

The second approach to the conceptual framework of constitutionalism defines constitutionalism as the doctrine of the constitution, as the fundamental law of the state and society, and the process of interaction between them. According to the majority of authors, it is linked to the origin of the very word «constitutionalism», which comes from the Latin «constitutio» (establishment, prescription, norm, rule), and in modern political-legal research, it is one of the core concepts.

Thus, G. J. Berman notes that the word «constitutionalism» was coined in the late 18th – early 19th centuries to primarily denote the American doctrine of the supremacy of the written constitution over the laws enacted [5, p. 370].

At the same time, legal scholars adhering to the first and second approaches are conventionally divided into two main groups:

1. those who associate the phenomenon of constitutionalism with the mere existence of the Constitution and the legal regulation carried out through it;
2. those who consider constitutionalism from an axiological perspective as a manifestation of a particular culture of social coexistence.

It is also noted that the first approach follows from the second and holds a derivative significance [4, p. 15].

Thus, I.A. Kravets notes that the term «constitutionalism» is derived from the term «constitution»; however, it is not synonymous with the constitution and holds multiple interpretative meanings in modern legal, political, and historical sciences.

I.M. Stepanov argues that in the categorical framework of science, the concept of «constitutionalism» has come to acquire an independent and true meaning. Previously, it was frequently used almost interchangeably with the concepts of «constitution», «constitutional system», «form of government», and even «political regime [20, p. 30-31].

N.S. Bondar also holds the view that, despite the diversity of approaches to the concept of «constitutionalism» it is evident that its foundational characteristics – both in terms of the genesis, origin, and historical development of this phenomenon, as well as epistemologically – are ultimately linked to its cognate concept, the constitution, as the fundamental law of society and the state.

Although the author associates the concept of constitutionalism with its cognate concept, the constitution, he also acknowledges that constitutionalism is too complex a legal concept to be left solely to the domain of lawyers [6, p. 12-13].

Authors of most legal textbooks on the history of bourgeois constitutionalism also associate the concept of constitutionalism with the presence of a constitution in the state.

Thus, for constitutionalism as a political and legal practice, the mere fact of the existence of a constitution and its active influence on the political life of the country are of significant importance [10, p. 3].

Constitutionalism primarily means the mere fact of the existence of a constitution and its active influence on the political life of the country, ... the mediation of political relations by constitutional-legal norms, constitutional regulation of the state structure and political regime, ...» [11, p. 3].

A group of scholars, legal experts who view constitutionalism as a manifestation of a certain culture of social coexistence, associate it with culture, ideology, and legal consciousness.

Thus, V.S. Nersesyan considers constitutionalism as an ideology of respect for, adherence to, and protection of the constitution, as a state-wide, supra-party ideology of any legal state [15, p. 6-8].

There is no single interpretation of constitutionalism in philosophy.

Thus, V.N. Rastorguev, while examining the ideas of constitutionalism in the philosophy of politics and law, notes that there are many paradoxes that inevitably arise in the process of interpreting constitutionalism. When we speak of the principle of constitutionalism, we often fall into the well-known trap associated with the «vagueness» of this concept, which allows for manipulation of consciousness. The issue is that we fill this word with the meaning that suits us, often doing so within the framework of the same text [18, p. 171].

N.Ya. Danilevsky approaches the issue of constitutionalism considering political, sociocultural, and historical contexts, thereby demonstrating the methodological potential of the theory of cultural-historical types. According to him, the reason why «Anglo-Saxon constitutionalism» is presented as a universal phenomenon, just like religious indifference or state atheism, while monarchical feudalism is considered a national (national-German) phenomenon, lies in the «incorrectness of the historical view, which conflates Europe with humanity, and developmental stages with cultural-historical types» [18, p. 169].

It is hard to disagree with V.N. Rastorguev's opinion that «such a nuanced analysis of the nature of constitutionalism is rarely found in modern works dedicated to this topic» [18, p. 169].

V.I. Kruss, in his study of the philosophy of modern constitutionalism, notes that: «The philosophy of constitutionalism is meant to address how, and therefore for what purpose, the social life of free people can and should be fundamentally organized and structured» [12, p. 214].

Thus, legal approaches in the study of constitutionalism are closely connected with political, socio-cultural, and historical aspects, primarily the stages of state and societal development. They are interrelated, and by being just this, they provide a comprehensive understanding of constitutionalism as a political reality and a politico-legal phenomenon.

The third approach is the political science research on constitutionalism. This approach defines constitutionalism as the legal foundation of the political system, operating through constitutional methods of governance; as a socio-political movement, an idea of limiting power, a system of public-law institutions ensuring the implementation of constitutional norms, a political-legal principle, a political system, and formal adherence to constitutional norms, among other aspects [21, 189 p.].

D.V. Lisitsyn is right in noting that such categorical pluralism is primarily explained by the fact that constitutionalism, being a very broad concept, objectifies and consolidates various aspects of political and legal reality. In this regard, it is not possible to provide a single, exhaustive definition of constitutionalism. It is more appropriate and accurate to characterize constitutionalism by applying a comprehensive approach to its nature, defining it through the principles underlying it and its qualitative characteristics, considering the fact that it serves as the institutional foundation of political order, which, in turn, ensures the stable development of the political process [14, p. 68-69].

Political science research is based on the premise that constitutionalism is not only an issue for political and legal sciences but also a matter of contemporary practice concerning the functioning of political systems and political processes. In this context, the key players in the functioning of the political system are always society and the state, along with other associated political institutions (political parties, social group associations, etc.), as they are the main subjects whose interactions, and the nature and level of these interactions, determine the main direction and dynamics of modern political processes.

In modern democratic societies, the interaction between these primary institutions is ultimately aimed at forming a civil society, creating a rule-of-law and social state, and ensuring socio-political stability within society. These political processes within the existing political system require a concept or mechanism for implementation, and in this case, constitutionalism serves as that mechanism.

From the variety of definitions of constitutionalism presented, it is evident that the concept of «constitutionalism» is viewed as multi-dimensional, incorporating various aspects: political, philosophical, methodological, and legal.

These concepts and definitions are rooted in historical traditions and theoretical frameworks, reflecting the process of interaction between power and civil society, the essence of modern public authority, and the inseparability of the state from society. Constitutionalism represents the structure of society as a whole, expressed through a system of public-legal and private institutions, principles, and the practices of their implementation.

The historical-political aspect of studying constitutionalism within the context of the political history of the Tajik people shows that the ideas of constitutionalism are inextricably linked with the history of the state of the Republic of Tajikistan.

There are also numerous political and legal sources, as well as scholarly works, that contain ideas of constitutionalism, such as: the role of the ruler in society and the state, the recognition of natural human rights, the right to independently define one's relationship with religion, tolerance towards other confessions and religions, equality of citizens, their participation in public affairs, the foundation of statehood and governance, and more.

However, constitutionalism as a political-legal and social category, a universal institution and product of global civilization, particularly European and American culture, entered the theory and practice of Tajik statehood through its adoption from Russian constitutionalism.

Among these views and doctrines, constitutionalism as a socio-political and legal institution, which unites and accumulates a multitude of widely recognized democratic values, became the ideological foundation, the value principle, and the fundamental basis for the political restructuring of Tajikistan.

Therefore, for Tajikistan, it remains crucial to develop scientifically grounded means capable of ensuring its democratic development, political stability in society, the formation of an effective political system, and the strengthening of multi-partyism. In other words, within the diverse models of political structure, Tajikistan, as a sovereign state, must find its own path and scientifically reflect upon and develop a strategy for the development of contemporary political processes.

Based on the above:

1. The definition of the concept of constitutionalism, as well as the identification of its patterns, socio-political preconditions, peculiarities of its formation and development, its influence on the formation of the political system, and the separation of state power, acquire paramount importance for the socio-political processes in Tajikistan, and they should identify Tajikistan as a truly democratic state and civil society.

2. Tajikistan, as a democratic state, is on the path of further democratization of the socio-political life of Tajik society, and democracy, as a political regime and socio-political phenomenon based on constitutionalism, is perceived as the most in-demand form of power organization.

This form of power organization stems from the process of forming necessary political institutions and practices, the use of which enables society to determine effective ways for the development of a democratic state and the interests of civil society.

USED LITERATURE:

1. Barendt E. Introduction to Constitutional Law. – Oxford Univ.Press, 1998. – P.14.;
2. Fellmand D. Constitutionalism. In: Dictionary of the history of ideas. Vol. 1. - N.Y., 1973. – p. 485.
3. Shogimen T. Constitutionalism. In: New dictionary of the history of ideas. Vol. 2. N.Y. - Lnd., 2005. – p. 458.
4. Арутюнян Г.Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии: сб. избр. публ. и выст. на межд. форумах, посв. данной проблематике – К.: Логос, 2011. – С. 15.
5. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА- М –НОРМА, 1998. - С. 370.

6. Бондарь Н.С. Права человека в теории и практике российского конституционализма // Российский конституционализм: проблемы и решения. – М., 1999. – С. 135-140.
7. Бондарь Н.С. Российский судебный конституционализм: введение в методологию исследования. Формула Права. – Москва, 2012. – С.12-13.
8. Государственное право буржуазных и развивающихся стран: учебник. – М. 1989. – С. 67;
9. Егоров С. А. Конституционализм в США. политико-правовые аспекты. – М., 1993. С. 5-13.
10. История буржуазного конституционализма XIX в. – М., 1986. – С. 3.
11. История буржуазного конституционализма XVII-XVIII вв. – М., 1983. – С. 3.
12. Крусс В.И. Философия современного конституционализма и проблема злоупотребления правом. Философия права в начале XXI столетия через призму конституционализма и конституционной экономики / пред. Миронов В.В., Солонин Ю.Н.; издание Московско-Петербургского философского клуба. – М.: Летний сад, 2010. – С.214.
13. Кутафин О. Е. Российский конституционализм. – М.: Норма, 2008. – С. 2.
14. Лисицын Д.В. Российский конституционализм как модель взаимодействия общества и государства: дис. канд. полит. наук. – Ставрополь, 2004. – С.68-69.
15. Нерсисянц В.С. Конституционализм как общегосударственная идеология //Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации: сб. ст. / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. – М., 2000. – С. 6-8.
16. Пузрач Ю.В. История российского конституционализма IX-XX веков. – СПб., 2004. – С. 7.
17. Рассел, Грэг. Материалы о демократии. Конституционализм: опыт Америки и других стран. // «Все о США: Правительство и политика». URL:<http://www.infousa.ru/government/dmpaper2.htm>. и др.
18. Расторгуев В.Н. Идея конституционализма в философии политики и права. Философия права в начале XXI столетия через призму конституционализма и конституционной экономики / пред. Миронов В.В., Солонин Ю.Н.; издание Московско-Петербургского философского клуба. – М.: Летний сад, 2010. – С.171.
19. Словарь иностранных слов. – М., 1984. – С. 247.
20. Степанов И.М. Грани российского конституционализма (XX век) // Конституционный строй России. Вып. I. – М., 1992. – С. 30-31.
21. Топорнин Б.Н. Российский конституционализм на современном этапе. – М.: ПРОТЭКС, 1999. – 189 с.
22. Шайо А. Самоограничение власти. Краткий курс конституционализма. – М., 1999. – С. 8.
23. Шайо А. Транснациональные сети и конституционализм // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – №5 (66). – С.123.;
24. Шаран П. Конституционализм // Сравнительная политология. Ч. 2. – М., 1992. – С. 209.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: МАҶҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ ОН

САФАРЗОДА НЕКРӢЗ ФАЙЗИ,

мудири кафедраи ҳукуки байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Академияи

идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
E-mail: nekruz-0101@mail.ru; Тел.: (+992) 918559828

Дар мақолаи мазкур конституционализм ҳамчун надидаи сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, нақши он дар таҷдиди сиёсати Тоҷикистон муайян карда шудааст. Дар мақола алоқамандии институти мазкур ва мутобиқ гардидани он бо назардошти таҷрибаи Россия таҳлил шудааст. Имрӯз замоне фаро расидааст, ки коркардҳои илмӣ ва асоснок дар самти рушди демократия, устувории сиёсӣ ва фаъолияти пурсамари низоми сиёсии кишвар коркард карда шаванд. Муайян намудани мафҳуми конституционализм, шакл ва шартҳои иҷтимоӣ сиёсии он барои таъини давлати демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон аҳамияти муҳимро доро мебошад. Аҳамияти демократикунонӣ ва таъини институти сиёсӣ барои идоракунии самарабахш ва ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандон муҳим ба ҳисоб меравад. Конституционализм ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ барои маҳдуд кардани қудрат ва рамзи дигаргуниҳои демократӣ хизмат мекунад, ки муносибати мунтазамро, ки хусусиятҳои миллӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ба назар мегирад, тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: конституционализм, рушди демократӣ, суботи сиёсӣ, Тоҷикистон, низоми сиёсӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, тақсими ваколатҳо, заминаи ҳуқуқӣ, демократикунонӣ, ниҳодҳои сиёсӣ.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

САФАРЗОДА НЕКРУЗ ФАЙЗИ,

заведующий кафедрой международного права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
E-mail: nekruz-0101@mail.ru; Тел.: (+992) 918559828

Статья исследует конституционализм как политико-правовую и социальную категорию и его значение для политического переустройства Таджикистана. Рассматривается заимствование и адаптация этого института из российского опыта. Подчеркивается необходимость разработки научно обоснованных средств для демократического развития, политической стабильности и эффективного функционирования политической системы страны. Определение конституционализма, выявление его закономерностей и социально-политических предпосылок рассматриваются как ключевые для становления демократического государства и гражданского общества в Таджикистане. Акцентируется важность демократизации и формирования политических институтов для эффективного управления и защиты прав граждан. Конституционализм выступает правовой основой для ограничения власти и символом стремления к демократическим преобразованиям, требующим системного подхода, учитывающего национальные особенности и международный опыт.

Ключевые слова: конституционализм; демократическое развитие; политическая стабильность; Таджикистан; политическая система; гражданское общество; разделение властей; правовая основа; демократизация; политические институты.

УДК: 343.01

**ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ ТАМОМИЯТИ АРӢ ВА
СОҲИБИХТИЁРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

БОБОЕВ АНВАРБЕК ХОҶАЕВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси ДДҲБСТ,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 17 мкр,
Тел.: (+992) 928-65-63-07. E-mail: boboev-anvar@mail.ru

АТОБУЛЛОЕВ ШАҲРОМ КОМИЛҶОНОВИЧ,

унвонҷӯи Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 13,
Тел.: (+992) 110-01-26-27. E-mail: atobulloevsahrom5@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиши ба ҳарч додааст, ки ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқии тамомияти арӣ ва соҳибихтиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо истифода аз адабиёти илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор диҳад. Яке аз хусусиятҳои муҳимми таркиби давлат ташкили марзии ӯ мебошад, ки он одатан, аз воҳидҳои марзӣ маъмурӣ иборат аст.

Бояд қайд кард, ки таъмини амнияти давлат аз ҷониби подшоҳон ва шахсони барӯманди ҷамъият дар давраи пайдоиши аввалин давлатҳо дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза аҳамияти калон дошт. Бо ин назардошт таҳлилу омӯзиши масъала аз нигоҳи таърихӣ-ҳуқуқӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: тамомияти арӣ, соҳибихтиёрӣ, сарҳади давлатӣ, ҳудуд, асосҳои сохтори конститусионӣ, истиқлолият, амният, иқтисоди мудофиавӣ, мақомоти давлатӣ.

Давлат ҳамчун институти махсуси сиёсӣ дар асрҳои V-III то милод пайдо гардидааст. Заволи давраи ваҳшигарӣ ва оғози рушди инкишофи маданияти инсонӣ яке аз сабабҳои асосии пайдоиши давлат мебошад. Бинобар ин, давлат дар натиҷаи мураккаб гардидани ҳаёти иҷтимоӣ иқти содӣ, тағйир ёфтани шаклҳои қонун намудани талаботи онҳо ва ниҳоятан дар натиҷаи ба вучуд омадани зарурияти идораи корҳои ҷамъиятӣ пайдо гардида, мавҷудияти худро нигоҳ медорад ва минбаъд марҳила ба марҳила рушди инкишоф меёбад.

Бояд қайд кард, ки дар тури таърих гузаштагонӣ мо дар масоҳати васеъ давлатҳои бузургеро, аз қабилҳои давлатҳои ҳахоманишинӣ, Порт (Ашкониён), Кушониён, Сосониён, Ҳайтолиён, Тоҳирёну Саффорӣён Сомониён ва ғайраҳо таъсис намудаанд. Ҳар яке аз ин давлатҳо дорои марзи муқаррар ва низомии муқаммалӣ сиёсӣ буданд [3].

Муҳаққиқони ватанӣ А. Ибодуллозода ва И.И. Исроилов қайд менамоянд, ки марз ва марзбандӣ яке аз нишонаҳои асосии давлатдорӣ миллии мебошад. Истилоҳи марз дар нахустин сарчашмаҳои таърихӣ, китоби «Авесто» ба маънои сарҳади як давлат ва кишвар, дар забони паҳлавӣ маънои хона ва маскан ёд шудааст. Дар дигар сарчашма ва луғатномаҳои таърихӣ аз ҷумла, «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Анҷуманоро»-и Рашидӣ, «Фарҳанги Деххудо», «Фарҳанги Амид» ва ғайраҳо истилоҳи «марз», «марзбон», «ҳад», «сарҳад» ба як маъно шарҳ ёфтаанд [4, с. 275].

Профессор А.А. Холиқзода доир ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, иброз медорад, ки таъмини амнияти давлат аз ҷониби подшоҳон ва шахсони барӯманди ҷамъиятӣ дар давраи пайдоиши аввалин давлатҳо дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза аҳамияти калон дошт. Масалан, истилоғарони Ҳахоманишӣ мулкҳои Осиёи Миёнаро ба пуррагӣ тасхир менамоянд.

Шӯришҳои халқӣ бар ғосибон дар аҳди Дорони I дар Марғиён, Порт ва кишвари сақоиҳо сар мезанад. Истилогарон бо кумаки ҳоинону ҳокимони дохилӣ ин шӯришҳоро дар солҳои 522-518 бераҳмона паҳш менамоянд [6, с. 42].

Нахустин ишораҳо дар бораи воҳидҳои ҳудудии [замин, ки ниёғони тоҷик](#) зиндагӣ мекарданд дар «[Авесто](#)» сабт шудааст. Ҳамин тавр, кишвар «дахӣу» ([авестой](#): «dahyu-», [тоҷикӣ](#): деҳа) ном дошт ва аз чанд вилоят – «гава» ([авестой](#): «gava-») иборат буд, ки якҷанд ҷамоат – «вис» ([авестой](#): «wīs-»)-ро муттаҳид мекард.

Ҳамзамон, «дахӣу» ба маънии ҳамон гуна «давлатҷаҳое» буд, ки тибқи манбаъҳои ошурӣ, дар Мидия вучуд доштанд, яъне иттиҳодияҳои минтақавӣ будаанд, ки на ҳамчун давлат, балки ҳамчун ташкилотҳои бузурги қабилавӣ амал мекарданд. В. А. Лившицс хотиррасон мекунад, ки дахӣу «пеш аз ҳама, мафҳуми ҳудудӣ ва ҷуғрофист, ки дар он умумияти этникӣ хеле зиёд аст, вале он ҳоло дар таркиби давлати ташаққулёфта воҳиди маъмурӣ нест».

Аз нигоҳи муаррих Бобочон Ғафуров дар замонҳои баъдат сарзамини кунунии Тоҷикистон ба ҳайати [Шоҳаншоҳии Ҳахоманишиҳо](#) медорад. Тамоми давлати Ҳахоманишӣ ба вилоятҳои молиётдиҳандаи ҳарбӣ, яъне сатрапиҳо ([порсии бостон](#): xšaθra – шаҳр; [форсӣ](#): شهر) тақсим гардида буд, ки онҳоро сатрапҳо ([порсии бостон](#): xšaθrapāvan – шаҳрбон; [порсии миёна](#): šatrap, [форсӣ](#): شهربان) идора мекарданд.

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ [Херодот](#) менависад, ки дар аҳди [Дорони I](#) (522-486 то милод) шумораи ин қабил шаҳрҳо ба 20 мерасид. Қаламрави ҳозираи Тоҷикистон ба таркиби [сатрапии XI](#) дохил мешуд. Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои муҳимми таркиби давлат ташкили марзии ӯ мебошад, ки он одатан, аз воҳидҳои марзӣ маъмурӣ иборат аст.

Агар ба ҷанбаҳои конституционӣ ва тақсимои миллию ҳудудӣ назар афканем равшан аён мегардад, ки дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ тарзи нави тақсимои сиёсӣ-маъмурӣ ва ноҳиябандӣ қабул гардид. Дар давраи Ҷумҳурии халқии шӯравии Бухоро (солҳои 1920-1924) шакли тақсимои маъмурии сезинай – вилоят, туман ва кент қорӣ гардида. Дар давраи Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШ-СТ) (солҳои 1924-1929) ҳудуди маъмурии он ба шакли тақсимои маъмурии дигар ҷумҳуриҳои Шуравӣ буд.

Дар ин давра вилоят ва туманҳо ба округҳо иваз карда шуданд. Замони ба шакли ҷумҳурии иттифоқӣ гузаштан (соли 1929), Тоҷикистон тақсимои округиро қабул кард ва аз округҳои Ҳисор, Кӯлоб, Қўрғонтеппа, Ғарм, Панҷакент, Ёротеппа, Хучанд ва ВМБК (ба ҳафт ноҳияи маъмурӣ тақсим мешуд) иборат буд. Соли 1936 мувофиқи Конститутсияи ИҶШС, дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ шакли тақсимои областҳо (вилоятҳо) қабул шуда, октябри соли 1939 чунин тақсимои дар ҶШС Тоҷикистон низ қорӣ гардид. Мувофиқи ин тарзи тақсимои сиёсӣ-маъмурӣ, дар ҷумҳурии вилоятҳои Ленинобод (масоҳат 23,3 ҳазор км²), Сталинобод (24,1 ҳазор км²), Кӯлоб (10,6 ҳазор км²), Ғарм (19 ҳазор км²) ташкил ёфтанд. Ҳанӯз пеш аз ин тақсимои, моҳи январӣ соли 1925 Вилояти автономӣ (мухтор)-и Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ, 66,9 ҳазор км²) таъсис ёфта буд.

Муҳаққиқи ватанӣ Ф.М. Абдурашитов менависад, ки мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бо пароканда шудани Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии сошибистиклоли Тоҷикистон таъсис ёфт. Мутаасифона дар мамлакат ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ сар зад. Ғаму андӯх, ҳаракатҳои миллӣ ва ҳавфи аз байн рафтани миллат ва давлати тоҷикон фаро гирифта, мардум дилшикаставу парешонхотир гашта буданд. Бераҳмиву бетартибӣ, ҷаҳолату нодонӣ, садои тире туфанг дар фазои кишвар ба дили мардум тухми ноумедӣ мекошт. Мардум аз ҳаёти

осоишта махрум гашта, чон ба каф гирифта, тарки Ватан менамуданд. Тоҷикистон солҳои ҷанги шаҳрвандӣ лаҳзаҳои душвортаринро аз сар мегузаронид [1, с. 48].

Дар Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари дигар масъалаҳои муҳим масъалаи мустақкам кардани сарҳади давлатӣ ба миён гузошта шуд. Нахустин ҳуҷҷате, ки дар ҳалли масъалоти сарҳад роҳ кушод ин қарори Шурои Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 декабри соли 1992 мебошад. Дар асоси ин қарор дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бригадаи таъиноти махсуси марзбонон дар ҳаёти 1200 нафар таъсис дода шуд. Дар як муддати кӯтоҳ баҳри таъмини ҳифзи марзҳо гурӯҳҳои зудамали бригадаи дар ноҳияҳои Шаҳритӯз, Панҷ, Фархор, Шуроб, Дашти Ҷум созмон ёфт. Ҳаёти шахсии бригада ба мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоӣ нигоҳ накарда дар муътадил гардонидани вазъии сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон, ба ватан баргардонидани гурезаҳо, маҳви қочоқгарӣ ва марзшиканиҳо дилварӣ мардонагӣ нишон доданд.

Дар баробари ҳамаи ин пешравиҳо шароити бавучудода боз ҳам талаботи мустақамии ин бригада буд, ки 28 декабри соли 1992 Президенти Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дар бораи таъсиси Раёсати ҳифзи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сохтори Қўшунҳои сарҳади мамлакат ташакул ёфт.

А.Х. Бобоев чунин менависад, ки манфиатҳои миллии Тоҷикистон ба воситаи низомии баҳамалоқамандии институтҳои ҳокимияти давлатӣ таъмин мегардад. Муҳимтарини онҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шурои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ӯ роҳбарӣ мекунад, инчунин, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд [2, с. 125].

Чӣ тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: «Зарур меонам, бори дигар таъкид намоям, ки пешрафти босуботи давлат ва ҷомеа, пеш аз ҳама, ба таъмини амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд асос меёбад» [5].

Профессор С.С. Ятимов чунин мешуморад, ки то замоне ки ҷомеа ва давлат ва вучуд дорад ин ҷараён зина ба зина тақрор мешавад раванди таъмини амнияти давлат, миллат дар ҳолати зудтағйирёбандаи фазои минтақавӣ ва олам сурат мегардад. Муҳаққиқ дар мақолаи худ зимни арзёбии масъалаи маъмур қайд менамояд, ки агар ба хоҳири барпо кардани давлат ҷӣ қадар ҷоннисориҳо шуда бошад, барои ҳифз кардан, дар амну осудагӣ ва рушди тараққӣ нигоҳ доштани давлат, сарфи на камтар аз он зарур аст. Фаъолияти ҳаррӯзаи Пешвои муаззами миллати тоҷик нишонгар ва намунаи олии ҳамин гуна муносибат ба тақдирӣ имрӯзу ояндаи давлати миллии мо мебошанд [7, с. 10].

Ҳулоса, соҳибхотирӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд. Мувофиқи иродаи халқ давлат ҳуқуқҳои ҳоси ҳудро ба воситаи мақомоти олии давлатӣ ба амал мебарорад. Ҳуқуқи намоёндагӣ аз номи давлат ҷӣ дар муносибатҳои беруна ва ҷӣ дохила мувофиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон фақат ба Президент ва Маҷлиси Олии ҚТ тааллуқ дорад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдурашитов Ф.М. Фаъолияти сохторҳои қудратӣ ва низомии ҳуқуқии Тоҷикистон дар охири асри XX ва авали асри XXI. – Душанбе, 2022. – 154 с.

2. Бобоев А.Х. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон: комплекси таълимӣ-методӣ. – Хучанд: ДДҲБСТ, 2021. – 296 с.
3. Бойгонии ҷорӣи Вазорати мудоғибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботҳои солҳои 1993-2013.
4. Ибодуллозода А., Исроилов И.И. Нақши кӯшунҳои сарҳадӣ дар ҳифзи марзи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филология ва таърих. – 2022. – №2. – С. 275-278.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/photoreport/photoreport/49226> (санаи мурочиат: 15.03.2025).
6. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. Китоби дарсӣ / Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҚТ, д.и.х., профессор Тоҳиров Ф.Т. ва узви вобастаи АУ ҚТ, д.и.т., профессор Якубов Ю. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 304 с.
7. Ятимов С.С. Илм ва амният. – Душанбе: «Ганҷ», 2019. – 192 с.

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ И СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЕВ АНВАРБЕК ХОДЖАЕВИЧ,

кандидат юридических наук, начальник управления кадров и специальных работ
ТГУПБП, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр,
Тел.: (+992) 928-65-63-07. E-mail: boboev-anvar@mail.ru

АТОБУЛЛОЕВ ШАХРОМ КОМИЛДЖОНОВИЧ,

соискатель Национальный центр законодательства при Президенте Республики
Таджикистан, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамов 13,
Тел.: (+992) 110-01-26-27. E-mail: atobulloevsahrom5@gmail.com

В данной статье автор попытался проанализировать историко-правовые аспекты территориальной целостности и суверенитета Республики Таджикистан, используя научную литературу отечественных и зарубежных ученых. Одной из важных особенностей состава государства является его пограничная организация, которая обычно состоит из административно-территориальных единиц.

Следует отметить, что обеспечение безопасности государства со стороны царей и общественных деятелей имело большое значение в период возникновения первых государств на территории современного Таджикистана. С этой точки зрения анализ и изучение вопроса с историко-правовой точки зрения становится важным.

Ключевые слова: территориальная целостность, суверенитет, государственная граница, территория, основы конституционного строя, независимость, безопасность, оборонный потенциал, государственный орган.

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOEV ANVARBEK KHUZHAJEVICH,

Candidate of Law, Head of the Department of Personnel and Special Operations, TSUPBP, 17 mkr,
Khujand, Republic of Tajikistan,
Tel.: (+992) 928-65-63-07. E-mail: boboev-anvar@mail.ru

ATOBULLOEVS SHAHROM KOMILJONOVICH,

applicant, National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan, 13 A.

Adhamov St., Dushanbe, Republic of Tajikistan,

Tel.: (+992) 110-01-26-27. E-mail: atobulloevsahrom5@gmail.com

In this article, the author has tried to analyze the historical and legal aspects of the territorial integrity and sovereignty of the Republic of Tajikistan, using the scientific literature of domestic and foreign scientists. One of the important features of the composition of the state is its border organization, which usually consists of administrative-territorial units.

It should be noted that ensuring the security of the state by kings and public figures was of great importance during the period of the emergence of the first states on the territory of modern Tajikistan. From this point of view, the analysis and study of the issue from a historical and legal point of view becomes important.

Keywords: territorial integrity, sovereignty, state border, territory, foundations of the constitutional system, independence, security, defense potential, government agency.

Муқарриз: Қодирзода М.А. н.и.ҳ.,
мудири кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқи ДДБҲСТ.

**ХУСУСИЯТҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИШОРАҲОИ
ЧУҒРОФӢ ВА НОМИ ҶОИИ ПАЙДОИШИ МОЛ ВА ЗАРУРИЯТИ
ҲАМРОҲШАВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА САНАДИ ЖЕНЕВАГИИ
СОЗИШНОМАИ ЛИССАБОН ДАР БОРАИ НОМИ ҶОИИ ПАЙДОИШИ МОЛ
ВА ИШОРАҲОИ ЧУҒРОФӢ**

РАҶАБЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲИМ,

докторанти бахши дуҷуми доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси 12.00.03, кафедраи
ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
Тел. (+992) 93-522-24-24, E-mail: parviz.info@gmail.com

Мақолаи мазкур ба системаи Лиссабон оид ба гирифтани ҳимояи ҳуқуқӣ дар сатҳи байналмилалӣ барои ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол бахшида шудааст. Дар мақола наовариҳои Санади Женеваи Созишномаи Лиссабон, афзалиятҳои онҳо барои кишварҳои аъзогардида ва хоҳишмандоне, ки шомил мегарданд, баррасӣ мешавад. Дурнамо ва хатарҳои эҳтимолии ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Санади Женеваи Созишномаи Лиссабон таҳлил карда мешаванд.

Дар мақола аз ҷумла қайд карда шудааст, ки дар шароити бозори ҷаҳонӣ гуногунишаклии молу маҳсулот аҳаммияти принципиалӣ дошта, ҳолати мазкур нақши брендингро муҳим арзёбӣ менамояд. Унсури муҳимми стратегияи маркетинг ин таъмини эътирофи бренд мебошад.

Дар робита ба ин, ишораҳои чуғрофӣ метавонанд унсури асосии стратегияи брендинг барои маҳсулоте бошанд, ки сифаташон мустақиман бо пайдоиши онҳо муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: Системаи байналмилалӣ (Лиссабон) ҳифзи ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол; Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо аз 31 октябри соли 1958; Санади Женева дар бораи Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол аз 20 майи соли 2015; ишораи чуғрофӣ; номи ҷойи пайдоиши мол.

Ишораҳои чуғрофӣ маълумотро дар бораи хосиятҳои маҳсулоте, ки бо пайдоиши он алоқаманданд, доранд. Онҳо нақши воситаи фардикунонии маҳсулотро дар бозор иҷро карда, ба истеъмолкунандагон имконият медиҳанд, ки молҳоеро, ки хосияташон аз рӯи пайдоиши чуғрофӣ асос ёфтааст, аз маҳсулоте, ки чунин хусусиятҳо надоранд, фарқ кунанд.

Истеъмолкунандагон ба пайдоиши чуғрофии молҳо бештар аҳаммият дода, ба хосиятҳои хоси он таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Дар баъзе мавридҳо маълумот дар бораи «ҷои пайдоиши» мол ба истеъмолкунанда имкон медиҳад, ки фаҳмад, ки маҳсулот дорои сифати мушаххас ё баъзе хосиятҳои мебошад, ки барои ӯ аҳаммияти махсус доранд. Гояи ишораи чуғрофӣ хеле содда аст ва барои ҳар як истеъмолкунанда шинос аст, ки панири Рокфортро интихоб мекунад, на танҳо панири кабуд ё ин ки оби “Барҷомӣ”, танҳо баъзе аз намунаҳои маъруфи номҳо дар саросари ҷаҳон бо маҳсулоте мебошанд, ки хосиятҳо ва сифати онҳо аз пайдоиши чуғрофии онҳо вобастаанд [1].

Аксар вақт, истеъмолкунанда омода аст, ки барои чунин мол пардохт кунад. Ин аст он чизе, ки ба ташаккули сегментҳои мушаххаси талабот ба маҳсулоте, ки дорои хосиятҳои муайяни бо маҳалли пайдоиши онҳо алоқаманд аст, мусоидат кардааст.

Маҳсулоте, ки бо ишораҳои чуғрофӣ муайян карда мешаванд, аксар вақт натиҷаи равандҳо ва донишҳои анъанавӣ мебошанд, ки аз ҷониби сокинони ҷамоати маҳаллии як минтақа барои наслҳои зиёд нигоҳ дошта мешаванд.

Оқибатҳои ҳуқуқии ҳифзи ишораҳои чуғрофӣ, ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳое, ки аз созишномаҳои гуногуни бисёрҷониба оид ба ишораҳои чуғрофӣ бармеоянд, мавзӯи наشرҳои сершумор гардидаанд.

Ба монанди дигар объектҳои моликияти зехнӣ, ишораҳои чуғрофӣ ба ҳифз ниёз доранд. Дар сатҳи миллии онҳо метавонанд танҳо бо қонуни дахлдори давлатҳо ҳифз карда шаванд, ки ин воситаи умумиро барои қонунҳои тағйири ишораҳои кишварҳои гуногун шарҳ медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳолати мазкур дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои чуғрофӣ» ба роҳ монда шудааст, ки он дар айни замон ба талаботҳои низоми санадҳои байналмилалӣ дар ин раванд мутобиқат намекунад ва зарурияти ба қонуни мазкур ворид намудани тағйири иловаҳо дида мешавад.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №210 аз 01.06.2021 “Стратегияи миллии рушди моликияти зехнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қабул гардидааст.

Ҷиҳати иҷрои масъалаҳои Стратегияи миллии рушди моликияти зехнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои чуғрофӣ» вобаста ба объекти нав – ишораҳои чуғрофӣ пешбинӣ гардидааст [9]. Ҳамзамон, бо мақсади фароҳам овардани имкониятҳои иловагӣ барои ҳифзи объектҳои миллии моликияти зехнӣ, аз ҷумла ишораҳои чуғрофӣ, дар доираи Стратегияи мазкур баррасии масъалаи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон дар бораи ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол (аз 20 майи соли 2015) (минбаъд-Санади Женевагӣ) пешбинӣ гардидааст [9].

Низоми Лиссабон оид ба бақайдгирии байналмилалӣ ишораҳои чуғрофӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ зеринро фаро мегирад.

Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо аз 31 октябри соли 1958 (минбаъд Созишномаи Лиссабон), Санади Стокгольмӣ Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо аз 14 июли соли 1967 (минбаъд Санади Стокгольм), Санади Женевагӣ, Дастурамали умумӣ ба Созишномаи Лиссабон ва Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон аз 14 июли соли 2023 (минбаъд Дастурамали умумӣ) ва Дастурамали маъмурӣ оид ба татбиқи Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо ва Дастурамали маъмурӣ оид ба татбиқи Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо ва Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон оид ба номи ҷойи пайдоиши мол ва ишораҳои чуғрофӣ (аз 26 феввали соли 2020 амал мекунанд) (минбаъд – Дастурамали маъмурӣ) [2].

Низоми Лиссабон ба монанди Низоми Мадрид ва Гаага, ки ҳадафаҳояшон ба бақайдгирии байналмилалӣ тамғаҳои молӣ ва намунаҳои саноатӣ равона гардидааст, бақайдгирии номи ҷойи пайдоиши мол ва аз 26 феввали соли 2020 ишораҳои чуғрофиро дар сатҳи байналмилалӣ осон мегардонад. Созишномаи Лиссабон тартиби бақайдгирии байналмилалӣ номи ҷойи пайдоиши молро дар асоси пешниҳоди як ариза дар шакли муқарраршуда, бо интиҳоби яке аз забонҳои расмӣ (англисӣ, фаронсавӣ ва испанӣ) ва

бо пардохти бочи ягонаи 1000 франки швейтсарӣ муқаррар намудааст. Шахсони манфиатдор метавонанд чунин аризаро тавассути Идораи пайдоиши кишварҳои аъзои ин Низом пешниҳод намоянд [2].

Бюрои Байналмилалии Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ аз рӯи аризаи пешниҳодгардида санчиши расмӣ гузаронида, нишонаи арзшударо дар Феҳристи байналмилалии номи ҷои пайдоиши мол сабт намуда, кишварҳои аъзоро дар бораи чунин бақайдгирӣ расман огоҳ мекунад ва маълумотро дар бюллетени расмии Низоми Лиссабон оид ба «Номи ҷои пайдоиши мол» нашр менамояд. Дар давоми як сол аз рӯзи гирифтани чунин огоҳинома кишварҳои аъзо метавонанд дар бораи он ки ҳифзи ҳуқуқӣ дар ҳудуди ин кишвар дода намешавад бо нишон додани асосҳо дар бораи рад (минбаъд чунин раддия метавонад бекор карда шавад) ва ё оид ба додани ҳифзи ҳуқуқӣ қарорҳои дахлдор қабул намоянд.

Созишномаи Лиссабон на танҳо қоидаҳои мурофиавӣ, балки як қатор муқарраротро оид ба ҳифзи номи ҷои пайдоиши мол аз истифодаи ғайриқонунӣ, тақлид, ҳатто агар ҷои аслии пайдоиши мол нишон дода шуда бошад ё ин ном дар тарҷума ё дар яқоягӣ бо ибораҳои «намуд», «чинс», «навъ», «тақвим», «услӯб» ва монанди инҳоро дар бар мегирад.

Ҳифзи ҳуқуқие, ки қаблан бо дигар шартномаҳои байналмилалӣ, қонунгузории миллий ё қарорҳои суд пешбинӣ шуда буд, татбиқ карда мешавад. Санади Стокгольм Қоидаҳои оид ба ҳифзи номҳои ҷои пайдоиши моле, ки тибқи Созишномаи Лиссабон ба қайд гирифта шудаанд, бо меъёри нав, яъне манъи истифодаи номҳои бардуруғ ё нодурусти маҳали истеҳсоли мол пурра гардонидааст. Созишномаи Лиссабон соли 1958 ба имзо расидааст ва ду маротиба ба матни он ислоҳот ворид карда шуд — дар солҳои 1967 ва 1979. Созишномаи Лиссабон 30 давлати аъзоро дар бар мегирад. Сабаби иштироки нокифояи кишварҳо дар ин созишнома он аст, ки ҳифз танҳо ба номҳои ҷои пайдоиши мол дода мешавад, ки онҳо дар кишварҳои пайдоиши худ мавриди ҳифз қарор мегиранд [3].

Мувофиқи моддаи 2-и Созишномаи Лиссабон, номи ҷои пайдоиши мол — ин номи ҷуғрофӣи кишвар, минтақа ё маҳалест, ки барои ишора ба маҳсулоте хизмат мекунад, ки аз ҳамон кишвар, минтақа ё маҳал ба вучуд омадааст ва сифат ва хусусиятҳои он танҳо ё асосан бо заминаи ҷуғрофӣи он, аз ҷумла омилҳои табиӣ ва инсонӣ, вобаста мебошанд. Ҳамзамон, дар як қатор кишварҳо ҳифзи номҳои ҷои пайдоиши мол дар қонунгузории миллии онҳо пешбинӣ нашудааст.

Бо мақсади тақмил ва муосиргардонии Созишномаи Лиссабон ва васеъ кардани доираи иштирокчиёни он, дар Конфронси дипломатӣ дар моҳи майи соли 2015 Санади Женевагӣи Созишномаи Лиссабон оид ба номҳои ҷои пайдоиши мол ва ишораҳои ҷуғрофӣ қабул гардид. Аз афзалиятҳои асосии он метавон нуктаҳои зеринро номбар кард.

Санади Женевагӣ ҳифзро на танҳо ба номҳои ҷои пайдоиши мол, балки ба ишораҳои ҷуғрофӣ низ паҳн менамояд, ки ин имконият медиҳад хусусиятҳои махсуси низомҳои миллии ё минтақавии амалкунандаи ҳифзи нишонаҳоро, ки барои молҳо истифода мешаванд ва сифату хосиятҳои махсуси онҳо бо пайдоишашон вобастаанд, беҳтар ба назар гирифта шаванд.

Илова бар ин, он чандири бештарро аз нигоҳи тартиби татбиқи низоми ҳифз таъмин менамояд — тавассути низоми номҳои ҷои пайдоиши мол, ишораҳои ҷуғрофӣ, низоми **sui generis** ё низоми тамғаҳои молӣ.

Мувофиқи Санади Женевагӣ, ишораи ҷуғрофӣ — ин нишонае мебошад, ки нисбат ба молҳои истифода мешаванд, ки аз як минтақаи муайяни ҷуғрофӣ баромада,

сифати хос, обрӯ ё хусусиятҳое доранд, ки асосан бо ҳамон маҳал вобастаанд (ба чунин молҳо метавон маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, шароб ва нӯшокиҳои спиртӣ саҳт, хунармандӣ ва маҳсулоти табиӣ ва ғайраро шомил кард). Санади Женевагӣ ҳамчунин ба номҳои ҷои пайдоиши мол ва ишораҳои ҷуғрофии фаромарзӣ татбиқ мегардад, ки аз минтақаи ҷуғрофие сарчашма мегиранд, ки қаламрави ду кишвари ҳамсарҳадро дар бар мегирад. Дар чунин ҳолат, аризаи байналмилалӣ барои ба қайд гирифтани номи ҷои пайдоиш ва ишораи ҷуғрофӣ метавонад якҷоя ё ҷудогона аз ҷониби ин кишварҳо пешниҳод гардад [4].

Санади Женевагӣ имконияти ҳамроҳшавии ташкилотҳои байналмилалӣ байниҳукумати пешбинӣ менамояд, масалан, ба монанди Созмони Африқои моликияти зеҳнӣ (САМЗ), Иттиҳоди Аврупо (ИА), Иттиҳоди Иқтисодии АвруОсиё (ИИАО), ки ин низоми байналмилалӣ ҳифзро фарогиртар месозад.

Имконияти пешниҳоди аризаи байналмилалӣ на танҳо ба мақомоти салоҳиятдори кишварҳои иштирокчӣ (идораҳои миллии патентӣ аз номи бенефисиарҳо – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ амал мекунанд), балки ҳуди бенефисиарҳо – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ низ метавонанд бевосита чунин дархост пешниҳод намоянд, дода мешавад.

Кишварҳои аъзо ҳуқуқ доранд дар ариза пешниҳоди маълумотҳоро дар бораи хусусиятҳо, сифат, обрӯ ва тасдиқи вобастагии онҳо ба ҷои пайдоиш талаб кунанд, инчунин ариза оид ба нияти истифодабарии ин номи ҷои пайдоиш ё ишораи ҷуғрофӣ дар қаламрави он кишварҳо низ талаб карда мешавад. Дар баробари бочи муқаррарӣ барои бақайдгирии байналмилалӣ, кишварҳои аъзо метавонанд барои пӯшонидани хароҷоти экспертизаи моҳиятии байналмилалӣ бочи фардии иловагӣ талаб намоянд. Ғайр аз ин, барои додани ҳуқуқи истифодабарии номи ҷои пайдоиши мол ё ишораи ҷуғрофӣ дар қаламрави худ, кишварҳои аъзо метавонанд бочи маъмурий ҷорӣ намоянд.

Кишварҳои аъзо вазифадоранд воситаҳои ҳуқуқии ҳифзро барои истифодаи ғайриқонунии номи ҷои пайдоиши мол ё ишораи ҷуғрофие, ки тариқи байналмилалӣ, нисбат ба молҳои якхел, ки аз ин минтақаи ҷуғрофӣ намебароянд, ё молҳои гуногун, дар ҳолати ба иштибоҳ бурдани истеъмолкунандагон нисбат ба истехсолкунанда ё мол ва ё расонидани зарар ба обрӯи он сабт гардиданд таъмин намоянд. Илова бар ин, онҳо бояд воситаҳои ҳуқуқиро барои пешгирии ҳар гуна истифода, ки баробар ба тақлиди номи ҷои пайдоиши мол ё ишораи ҷуғрофӣ мебошад, таъмин намоянд.

Тарафҳо метавонанд ҳар гуна қонунгузориро барои ҳифзи номҳое, ки тибқи талаботи низоми Лиссабон сабт шудаанд истифода баранд, ба шарте, ки он қонунгузорӣ ба талаботи низом ҷавобгӯ бошад. Санади Женевагӣ қаророти муассиртари ҳимояи ҳуқуқи шахсони сеюмро таъмин мекунад. Масалан, ҳар шахсе, ки манфиатҳояш аз бақайдгирии байналмилалӣ оқилона зарар дида бошад, метавонад аз мақомоти салоҳиятдори миллии худ талаб кунад, ки дар бораи рад шудани ҳифзи ин бақайдгирии байналмилалӣ огоҳ карда шавад. Ҳимояи ҳуқуқ ба тамғаҳои молии пештара, ҳуқуқҳои истифодаи қаблӣ дар мафҳумҳои умумӣ, номҳои шахсӣ, ки дар фаъолияти тижоратӣ истифода мешаванд, ва ҳуқуқҳое, ки дар асоси номҳои навҳои растанӣ ё зоти ҳайвонот мебошанд, қаророти дода мешавад.

Бо ҳамроҳшавии Иттиҳоди Аврупо (ИА) 26 феввали соли 2020, Санади Женевагӣ ба қувваи қонунӣ даромад. Ҳоло Санади Женевагӣ ҳифзи номи ҷои пайдоиши мол ва ишораҳои ҷуғрофиро дар 25 кишвари аъзо таъмин менамояд ва низоми Лиссабон дар маҷмӯъ 73 кишварро дар бар мегирад [2]. Мувофиқи Созишномаи Лиссабон зиёда аз 1200 адад нишона ба қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо 1011 адад то ҳол амал мекунанд [5]. Ҳар як давлате, ки аъзои Конвенсияи Париж мебошад ё узви

Созмони умумиҳақонии моликияти зеҳнӣ мебошад ва қонунгузориҳои он ба муқаррароти татбиқшавандаи Конвенсияи Париж оид ба ҳифзи моликияти саноатӣ мутобик мебошад, метавонад иштирокчиҳои Санади Женевагӣ гардад [4].

Масъалаи ҳамроҳшавӣ ба Санади Женевагӣ дар тӯли чанд сол дар Федератсияи Россия мавриди баррасӣ қарор дошт. Натиҷаи корҳои анҷомдодашуда супоридани ҳуҷҷати ҳамроҳшавӣ ба Санади Женевагӣ аз ҷониби Ҳукумати Федератсияи Россия 11 майи соли 2023 амали гардид ва аз 11 августи соли 2023 ин созишномаи байналмилалӣ дар қаламрави Федератсияи Россия ба қувваи қонунӣ даромад [6].

Ҳангоми ҳамроҳшавӣ Федератсияи Россия изҳороти зеринро баён намуд:

1) Мувофиқи моддаи 6(5)(b) Санади Женевагӣ, Федератсияи Россия изҳор медорад, ки тибқи қонунгузориҳои миллии он, номи ҷои пайдоиши мол ё ишораи ҷуғрофӣ аз рӯзи қабули қарори додани ҳифзи ҳуқуқӣ ҳифз карда мешавад.

2) Мувофиқи моддаи 7(4) Санади Женевагӣ, Федератсияи Россия изҳор медорад, ки ҳифзе, ки тавассути сабти байналмилалӣ дода мешавад, танҳо дар ҳолате ба қаламрави Федератсияи Россия паҳн мегардад, агар бо ҷи муайяншуда пардохта шавад, ки хароҷоти экспертизаи муҳтавои сабти байналмилалиро ва пардохти маъмуриро, ки бо истифодаи бенефисиарҳо аз номи ҷои пайдоиши мол ё ишораи ҷуғрофӣ дар қаламрави Федератсияи Россия вобаста аст, пӯшонад.

3) Мувофиқи моддаи 29(4) Санади Женевагӣ, Федератсияи Россия изҳор медорад, ки муҳлате, ки дар моддаи 15(1) Санади Женевагӣ зикр шудааст, ба муҳлати як сол дароз карда мешавад, мувофиқи тартибҳое, ки барои ин мақсад дар Низомномаи татбиқи Санади Женевагӣ пешбинӣ шудаанд.

Изҳоротҳои зикршуда чанд вазифаро ҳал менамоянд: онҳо имкон медиҳанд, ки ҳуқуқ ба василаҳои феълӣ фардиқунонӣ, ки ба нишонаҳое шабоҳат доранд, ки дар доираи Санади Женевагӣ барои ҳифз пешниҳод мешаванд, нигоҳ дошта шаванд; онҳо ҳамчунин имкони дарёфти бочҳои иловагӣ барои додани ҳифз дар доираи низоми нави байналмилалиро фароҳам меоранд; инчунин барои гузаронидани экспертизаи нишонаҳои пешниҳодшаванда, бо дарназардошти эҳтимолияти шумораи зиёди онҳо, муҳлати дарозтар фароҳам карда мешавад. Дар асоси Қонуни Федералӣ аз 5 декабри соли 2022, № 503-ФЗ «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба қисми чоруми Кодекси маданияи Федератсияи Россия», ба қисми чоруми Кодекси маданияи Федератсияи Россия (ба моддаҳои 1517, 1525, 1526, 1531, 1535) як қатор тағйирот ворид карда шуданд, ки ба гузаронидани экспертиза, додани ҳифзи ҳуқуқӣ ва муҳлатҳои он, инчунин ба тартиби баҳс кардани сабти номҳо, ки дар доираи Санади Женевагӣ амалӣ шудаанд, дахл доранд [7].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамроҳшавӣ ба Санади Женевагӣ қадами умедбахш дар самти рушди низоми ҳифзи объектҳои моликияти зеҳнӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз ва химояи ишораҳои ҷуғрофӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои ҷуғрофӣ» аз 5 марти соли 2007, №236 амалӣ карда мешавад [8]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди мавҷудияти заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, муносибатҳо оид ба истифодабарии самараноки ишораҳои ҷуғрофӣ ба таври зарурӣ, ки ба талаботҳои бозори минтақавӣ, байналмилалӣ ва иқтисодӣ ҷовобгӯ бошад, роҳандозӣ нагардидааст. Қонунгузориҳои миллии дар як қатор қисматҳо ба муқаррароти низоми Лиссабон мувофиқ набуда, ворид намудани тағйироти назаррасро талаб мекунад.

Ҳолати мазкур аз он далолат медиҳад, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои ҷуғрофӣ» тағйирот ворид карда шавад ва дар он механизми пурраи ишораҳои ҷуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол ба иннобат гирифта шавад. Ҳол

он ки дар қонуни амалкунанда ҳолати ишораҳои чуғрофӣ ба инобат гирифта нашудааст, танҳо оид ба номи ҷойи пайдоиши мол ва механизми ҳифзи он дар маҷмӯъ ба иннобат гирифта шудааст.

Пас аз ворид намудани тағйрот ба қонуни амалкунанда ба мақсад мувофиқ аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санади Женевагӣ ҳамроҳ шавад ва санади мазкур як қатор бартариятҳоро барои кишвар пешбинӣ менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳамроҳшавӣ ба низоми Лиссабон оид ба бақайдгирии байналмилалӣ ишораҳои чуғрофӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор дурнамоҳои мусбӣ муҳимро ҳам барои истифодабарандагони мустақим ва ҳам барои кишвар дар маҷмӯъ фароҳам меорад.

Аввалан, таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқи самараноки номҳои пайдоиши молҳои ватанӣ ва ишораҳои чуғрофӣ дар сатҳи байналмилалӣ, ки ин махсусан барои васеъ намудани истифодаи ишораҳои чуғрофӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони минтақавӣ ва рушди бренди милли аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳар як кишвари аъзои Санади Женевагӣ вазифадор аст, ки номи ҷойи пайдоиши мол ва ишораҳои чуғрофии дигар кишари аъзои санади мазкурро дар қаламрави худ ҳифз намояд.

Ҳар як кишвари аъзои Санади Женевагӣ метавонад ҳифзи боэътимоди номҳои ҷойи пайдоиши мол ва ишораҳои чуғрофии худро новобаста аз хусусияти молҳое, ки барои онҳо истифода мешаванд, дар ҳамаи дигар кишварҳои аъзо таъмин намояд.

Дуюм, раванди гирифтани ҳифзи ҳуқуқи ишораҳои чуғрофӣ дар кишварҳои аъзои низоми Лиссабон ба таври назаррас содда аст, ки тавассути пешниҳоди як аризаи байналмилалӣ (аз ҷумла дар шакли ҳуҷҷати электронӣ) ба яке аз забонҳои расмӣ ва пардохти як боҷи ягона бо франки швейтсарӣ ба Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ амали карда мешавад. Бо ин роҳ зарурати омӯзиш ва риояи ҳамаи талабот ва расмиёти қонунгузори милли барои гирифтани ҳифзи ҳуқуқи ишораи чуғрофӣ бардошта мешавад, инчунин зарурати таъйин кардани намояндаи патентӣ, пардохти боҷҳо бо асъорҳои гуногуни милли ва ғайра бардошта мешавад.

Раванди мазкур ба соҳибмулк ҳуқуқ медиҳад, ки ба бақайдгирии байналмилалӣ баъзе тағйиротҳоро ворид намояд, бо хоҳиши худ ҳифзи ҳуқуқи онро дар дилхоҳ кишвари аъзо қатъ намояд. Кишварҳои аъзо дар навбати худ метавонанд ҳифзи ҳуқуқи бақайдгирии байналмилалиро рад намоянд, беэтибор намоянд, дар сурати пайдо шудани баҳсҳо ҳуқуқи соҳибмулкро дар истифодабарии бақайдгирии байналмилалӣ маҳдуд намоянд.

Илова бар ин, ҳар як номи ҷойи пайдоиши мол ё ишораи чуғрофӣ, ки тибқи Санади Женевагӣ ба қайд гирифта шудааст, то он лаҳзае амал мекунад, ки дар кишвари пайдоиш ҳифз карда мешавад ва зарурати тамдид кардани сабти байналмилалӣ аз байн меравад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Муқаррароти ишораҳои чуғрофӣ [Манбаи электронӣ]: Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ. – ҳолати дастрасӣ: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo-pub-952-2021-ru-geographical-indications-an-introduction-2nd-edition.pdf>.
2. Системаи Лиссабон - Системаи байналмилалӣ ишораҳои чуғрофӣ [Манбаи электронӣ]: Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ. – Ҳолати дастрасӣ: <https://www.wipo.int/lisbon/ru/>. – Санаи дастрасӣ: 22.06.2025.
3. Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номи ҷойи пайдоиши мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо (бо тағйирот аз 28 сентябри соли 1979) [Манбаи электронӣ]:

- Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ. – Ҳолати дастрасӣ: <https://wipolex.wipo.int/ru/treaties/textdetails/12586>., Санаи дастрасӣ: 22.06. 2025.
4. Санади Женевагӣ дар бораи Созишномаи Лиссабон оид ба ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол аз 20 майи соли 2015 [Манбаи электронӣ]: Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ– ҳолати дастрасӣ: <https://wipolex.wipo.int/ru/treaties/textdetails/15625>. – Санаи дастрасӣ: 15.06.2025.
5. Лиссабон Экспресс. Чустуҷӯи ишораҳои чуғрофӣ ва номи ҷойи пайдоиши мол. Пойгоҳи электронӣ [Манбаи электронӣ]: Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ. – ҳолати дастрасӣ: <https://www.wipo.int/ipdl/en/search/lisbon/search-struct.jsp>. - Санаи дастрасӣ: 22/06/2024.
6. Огоҳиномаи Лиссабон № 56 Ҳамроҳшавии Федератсияи Россия [Манбаи электронӣ]: Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ. – ҳолати дастрасӣ: https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/notifications/details/treaty_lisbon_56. – Санаи дастрасӣ: 23.06.2025.
7. Қонуни федералӣ аз 5 декабри соли 2022 № 503-ФЗ «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба қисми қоруми Кодекси маданияи Федератсияи Россия» [Манбаи электронӣ]: Хадамоти федералии моликияти зеҳнӣ. - ҳолати дастрасӣ: <https://rospatent.gov.ru/ru/documents/fed-zakon-503-05122022>. - Санаи дастрасӣ: 20/06/2025.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои чуғрофӣ» аз 5 марти соли 2007, №236.
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №210 аз 01.06.2021 Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

**ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОХРАНЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ
УКАЗАНИЙ И НАИМЕНОВАНИЙ МЕСТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТОВАРОВ И
НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИСОЕДИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН К
ЖЕНЕВСКОМУ АКТУ ЛИССАБОНСКОГО СОГЛАШЕНИЯ О
НАИМЕНОВАНИЯХ МЕСТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХ
УКАЗАНИЯХ**

РАДЖАБЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХИМ,

докторант второго отделения доктора философии PhD, доктор по специальности
12.00.03, кафедра гражданского права, юридический факультет, Таджикский национальный
университет, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.
Тел. (+992) 93-522-24-24, e-mail: parviz.info@gmail.com

Статья посвящена Лиссабонской системе получения международной правовой охраны географических указаний и наименований мест происхождения товаров. В статье рассматриваются нововведения Женевского акта Лиссабонского соглашения, их преимущества для государств-участников и желающих присоединиться. Анализируются перспективы и потенциальные риски присоединения Республики Таджикистан к Женевскому акту Лиссабонского соглашения.

В статье, в частности, отмечается, что в условиях глобального рынка принципиальное значение имеет разнообразие товаров и продуктов, и эта ситуация подчеркивает роль брендинга. Важным элементом маркетинговой стратегии является обеспечение узнаваемости бренда. В этой связи географические указания могут стать ключевым элементом стратегии брендинга для продуктов, качество которых напрямую определяется их происхождением.

Ключевые слова: Международная (Лиссабонская) система охраны наименований мест происхождения и географических указаний; Лиссабонское соглашение об охране наименований мест происхождения и их международной регистрации от 31 октября 1958 г.; Женевский акт Лиссабонского соглашения о наименованиях мест происхождения и географических указаниях от 20 мая 2015 г.; наименование места происхождения; географическое указание.

FEATURES OF THE INTERNATIONAL PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS AND APPELLATIONS OF ORIGIN AND THE NEED FOR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO ACCEDE TO THE GENEVA ACT OF THE LISBON AGREEMENT ON APPELLATIONS OF ORIGIN AND GEOGRAPHICAL INDICATIONS

RAJABZODA PARVIZ ABDURAKHIM,

doctoral student of the second section of the Doctor of Philosophy PhD, doctor in specialty 12.00.03, Department of Civil Law, Faculty of Law, Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.
Tel. (+992) 93-522-24-24, e-mail: parviz.info@gmail.com

This article is devoted to the Lisbon system for obtaining international legal protection for geographical indications and appellations of origin. The article discusses the innovations of the Geneva Act of the Lisbon Agreement, their advantages for the member states and those wishing to join. The prospects and potential risks of the accession of the Republic of Tajikistan to the Geneva Act of the Lisbon Agreement are analyzed.

The article notes, in particular, that in the conditions of the global market, the diversity of goods and products is of fundamental importance, and this situation emphasizes the role of branding. An important element of the marketing strategy is to ensure brand recognition. In this regard, geographical indications can be a key element of the branding strategy for products whose quality is directly determined by their origin.

Keywords: *International (Lisbon) System for the Protection of Appellations of Origin and Geographical Indications; Lisbon Agreement for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration of 31 October 1958; Geneva Act of the Lisbon Agreement on Appellations of Origin and Geographical Indications of 20 May 2015; appellation of origin; geographical indication*

Муқарриз: Ғаффорзода И.Ғ. доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

УДК 342.5

СВЕТСКОСТЬ КАК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

НЕМАТОВ АКМАЛ РАУФОВИДЖОНОВИЧ,

ведущий научный сотрудник отдела теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33

E-mail: anematov@rambler.ru Тел: +992 931121188

АБДУРАЗАКОВ КАЮМАРС БАРЗУЕВИЧ,

соискатель отдела теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени

А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33

E-mail: a.k_94-94@mail.ru Тел: +992 917 05 34 54

В статье рассматривается концепция светскости как фундаментального принципа демократического государства. Анализируется значение отделения государства от религии для обеспечения равенства граждан, свободы совести и нейтральности государственной власти. Особое внимание уделено теоретическим аспектам светскости, ее историческим предпосылкам в условиях глобализации. На основе сравнительного анализа зарубежного опыта в контексте Европы и мусульманского Востока подчеркивается роль светскости в укреплении правового государства, защиты прав человека и предотвращения религиозной дискриминации.

Ключевые слова: светскость, демократия, государство, религия, свобода вероисповедания

В условиях глобализации и растущего многообразия социальных, политических и культурных систем, идея светскости становится неотъемлемым элементом построения демократического государства. Светскость представляет собой основу для формирования правового государства, основанного на равенстве и свободе всех граждан независимо от их религиозных убеждений. Она создает правовые и социальные гарантии, направленные на обеспечение нейтральности государства в религиозных вопросах, что особенно важно в обществах с высоким уровнем религиозного и культурного разнообразия.

Светскость, как фундаментальный принцип демократической государственности, имеет широкие теоретические и практические аспекты, которые требуют глубокого научного анализа. Вопросы, касающиеся правовой природы и границ светскости, ее влияния на государственное управление, гражданское общество и правовую систему, актуальны для большинства современных государств. В рамках данной статьи предполагается рассмотреть светскость не только как теоретическое понятие, но и как практический инструмент обеспечения справедливого и равноправного участия всех граждан в политической жизни государства.

Целью настоящего исследования является анализ теоретических основ и практических проявлений светскости в контексте демократических ценностей, что позволит более глубоко понять ее роль в развитии государственно-правовых систем.

Однако, прежде чем начать наше исследование, важно обозначить что мы понимаем под «демократией» и «светскостью», так как в современной философии, политологии и юриспруденции нет четкой дефиниции упомянутых терминов.

А.Ф. Мещерякова считает, что светское государство – «способ организации публичной власти, при котором государство и церковь отделены, но взаимодействуют друг с другом, отсутствует государственная или официальная религия, обеспечиваются равенство религиозных объединений, свобода совести и равноправие граждан независимо от отношения к религии в целях достижения баланса интересов личности, государства и религиозных образований в различных сферах жизни общества» [12, с. 9].

С.А. Бурьянова определяет светское государство как «мировоззренчески нейтральное государство, принципиально не приемлющее никакого мировоззрения (в том числе религиозного или антирелигиозного) в качестве официальной идеологии, обеспечивающее каждому человеку возможность свободного мировоззренческого выбора» [4].

Н.В. Филина считает, что «светское государство – это правовая характеристика государства, которая определяет статус религиозных организаций, закрепляя права, обязанности и гарантии. Государственные органы власти должны быть отделены от церкви» [17, с. 3-6].

Рассмотрев, что такое «светское государство», важно понять, что такое демократия, Г.И. Козырев даёт следующее объяснение этому термину: «Демократия (от гр. *demos* – народ и *kratos* – власть) – власть народа или народовластие. Это такая форма государства, его политический режим, при котором народ или его большинство является (считается) носителем государственной власти» [8, с. 130]. По сравнению со «светскостью» «демократия» имеет свою общую международно-правовую дефиницию, так в рамках Генеральной Ассамблеи ООН было принято что под данным термином многие государства понимают следующее: «Демократия – это универсальная ценность, основанная на свободном волеизъявлении народа, который определяет свои политические, социальные и культурные системы, и на его активном участии в решении вопросов, касающихся всех аспектов его жизни» [6].

Демократия – это не только форма государственного устройства и политизации жизни, но и содержательный элемент, где принципы обеспечивают её целенаправленность и развитие. Принцип социальной свободы даёт человеку право выбирать деятельность, место жительства, участвовать в управлении и пользоваться социальными благами. Этот принцип закреплён в конституциях демократических стран и международных актах [10, с. 62-66].

С.А. Котляревский считал свободу совести источником остальных прав, утверждая: «Религиозная свобода... была родоначальницей всех «естественных» прав. Признание одной формы свободы не могло не иметь следствием распространение ее на другие человеческие отношения: логика свободы также неумолима, как и логика деспотизма» [1, с. 117-137].

Примером этого служат штаты Пенсильвания и Нью-Йорк, где отсутствие официальной религии способствовало процветанию. Томас Джефферсон отмечал: «Эти штаты безгранично процветают. Религию хорошо поддерживают различными способами; все они достаточно хороши, вполне достаточны для сохранения мира и порядка. А если создаётся секта, догматы которой подрывают мораль, то здравый смысл берёт верх и изгоняет их разумом и смехом, не утруждая этим государство» [2, с. 446].

Религиозная свобода – ключевой элемент обеспечения равной свободы личности, позволяющий каждому исповедовать или не исповедовать религию.

Принцип светского государства значительно способствовал развитию этой свободы. А. де Токвиль подчеркивал, что светскость стала важным фактором в становлении демократии [16, с. 220].

Ч. Тейлор добавлял, что свобода является центральным элементом нравственности в светском государстве. Религия как догматическая система убеждений препятствует развитию демократии, чья цель – обеспечение правового порядка. Основой общественного порядка должно быть право, обеспечивающее равенство граждан, социальный прогресс и нравственные основы общества [15, с. 230].

Равенство в свободе определяет справедливость, выражающаяся в равенстве субъектов и эквивалентности объектов отношений. В праве это означает соразмерность между нарушением и наказанием. Однако религия, зачастую отвергая свободу, равенство и справедливость, вступает в конфликт с правом. Решением становится доктрина светского государства [11, 46-52].

Принцип разделения властей нельзя сводить только к распределению функций между законодательными, исполнительными и судебными органами. Его значение гораздо глубже, поскольку он отражает социальную закономерность. Разделение властей способствует поддержанию конкурентной среды между различными социальными и политическими субъектами. Это не только гарантирует свободу, но и способствует улучшению качества создаваемых этими субъектами благ, включая качество управления.

В условиях невмешательства государства в религиозную сферу обеспечивается религиозный плюрализм, который стимулирует конкуренцию между религиозными организациями. Такая конкуренция способствует повышению качества предоставляемых религиозных услуг и активизации их деятельности на рынке. В результате права верующих реализуются в большей полноте [3, с. 118, 183].

Однако государственная поддержка церкви зачастую приводит к формированию монополии в религиозной сфере. Это порождает стремление церкви распространять своё влияние на другие общественные институты, включая государственные органы. Такая ситуация представляет угрозу свободе граждан, поскольку монополия неизбежно ограничивает свободу [3, с. 118, 183].

Таким образом, принцип светскости, заключающийся в отделении церкви от государства, обеспечивает разделение духовной и политической власти. Это играет ключевую роль в защите прав человека как меры равной и справедливой свободы, включая право каждого на свободу вероисповедания.

Также разработана международная нормативная база, стандартизирующая демократию и светскость. ООН занимает ведущие позиции в поощрении и развитии демократии, особенно поддерживая политические выборы и некоторые политические процессы в странах-членах упомянутой организации. Хотя принцип демократии – основополагающая для ООН, при этом важно отметить, что в её Уставе 1945 г. термин «демократия» не упоминается, это связано с историческими особенностями того времени: демократическое устройство существовало лишь в некоторых странах, и вопросы демократии вошли в повестку ООН позже, вместе с эволюцией взглядов на права человека и суверенитет. Тем не менее, преамбула Устава, начинающаяся с «Мы, народы...», акцентирует, что источником легитимности является воля народа. Принципы равноправия, самоопределения и прав человека также позволяют ООН содействовать развитию демократии [9, с. 35-43].

Свобода вероисповедания – важное право, гарантированное в демократических системах и закрепленное в Международной декларации о правах человека. Она

защищает религию от политического использования и обвинений в фанатизме [13, с. 102]. В светских государствах религия отделена от власти, но остается частью общества. Светские и религиозные ценности взаимодополняют друг друга, помогая решать современные проблемы.

Демократия и государственная светскость взаимодополняемые принципы, которые необходимы в современном обществе в эпоху глобализации, так как демократия, подобно светскому принципу применяются везде по-разному в зависимости от политико-правовой культуры, исторического опыта и общественного заказа. Однако демократия включает не только свободу совести и вероисповедания, но и иных свобод. Многообразие подходов к демократии объясняется особенностями государств-членов. Единой модели демократии не существует: бывают парламентские, президентские и монархические формы. Демократия унитарного государства не может быть стандартом для федеративного. Каждая модель по-своему уникальна и имеет свои признаки и черты [9, с. 35-43].

В современном цивилизованном мире демократическое светское государство является абсолютной нормой, обеспечивающей стабильность и процветание общества. Демократия и светскость, как принцип разделения религиозных и государственных властей, способствуют формированию правового государства, где законы применяются ко всем гражданам без учета их религиозных или мировоззренческих предпочтений. Этот принцип лежит в основе равенства перед законом и свободного развития личности, защищая права социально-уязвимых слоёв общества и создавая условия для мирного сосуществования различных культур и вероисповеданий. В теоретическом плане светскость является краеугольным камнем для демократии, предоставляя гражданам пространство для самовыражения, а в практическом контексте – это механизм, через который реализуются основные права человека и ценности гражданского общества.

На Востоке демократические светские государства часто пересекается с исламом, который плотно вошел в общественную и политическую жизнь региона. В исламе светская жизнь не равна безрелигиозности. Религиозные учения поддерживают светские дела, если они на благо общества и не противоречат религии, регулируя их нравственную сторону. В демократических конституциях религия ценится как источник духовности и морали, но её запрещено использовать в политических целях.

При этом правовое сознание, основанное на свободе и справедливости, противоречит религиозному мировоззрению, предполагающему принятие заранее установленных религиозных «истин». Эти подходы взаимоисключают друг друга, так как религия часто отвергает свободу выбора. Правовая свобода основывается на возможности самостоятельного распоряжения собой и имуществом без внешнего принуждения [11, с. 46-52].

Формирование гражданского общества с демократическими ценностями в мусульманских странах сталкивается с вопросом баланса между религиозностью и светскостью, на фоне попыток радикализации и политизации религиозного сознания. Секуляризация в исламских обществах требует осторожного подхода, так как отличается от западного опыта, где она возникла как реакция на власть церкви. Здесь она подразумевает разделение религии и политики, а не духовного и мирского [14, с. 52-65]. В традиционалистском обществе религия часто оправдывает несправедливость и подавляет свободу, укрепляя власть, но препятствуя развитию. Социологические исследования показывают, что социальный прогресс связан с ценностями

индивидуализма, секуляризма, рациональности и свободы личности [7, с. 34-37; 18, с. 21].

Светская мораль и религиозная весьма схожи, так как они формировались на базе общечеловеческих моральных ценностей, при этом религиозная по сравнению со светской трансформируется и адаптируется к современным реалиям намного медленнее и подходит не всем народам, в то время как светский гуманизм больше всего подходит в качестве моральной платформы в современном светском государстве в эпоху глобализации. Также секуляризм не влияет на уровень преступности в стране, так как дело не в религии, а в социально-экономических отношениях в обществе.

Светскость является неотъемлемой основой демократического государства, обеспечивая баланс между свободой вероисповедания и равенством всех граждан перед законом. Теоретический анализ показал, что светские принципы способствуют формированию правового пространства, где религиозные убеждения не влияют на принятие государственных решений, а права и свободы личности защищены вне зависимости от религиозной принадлежности.

Практические аспекты реализации светскости демонстрируют её значимость для предотвращения дискриминации, укрепления гражданской идентичности и гармонизации общественных отношений. Опыт различных государств подтверждает, что эффективное применение светских принципов способствует стабильности, снижению конфликтности и укреплению демократических институтов.

Таким образом, светскость выступает не только гарантией демократических ценностей, но и важным механизмом устойчивого развития современных государств в условиях глобализации и культурного многообразия. Её сохранение и развитие требуют комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, просвещение и диалог между различными социальными и культурными группами.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алебастрова И.А. Процессы секуляризации и клерикализации в современном мире: поиски конституционного баланса. 2016. Сравнительное конституционное обозрение. № 5. С. 117-137.
2. Американские просветители. Избр. произв. в 2-х т. М., 1969. 520; 446 с. ISBN 5-244-00021-7.
3. Белькова А. Отношения государства и церкви в теории религиозной экономики. 2013. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. № 3 (31). С. 181, 183.
4. Бурьянов С.А. Светскость государства и международно-признанная свобода совести. Теоретико-прикладное исследование за 2015-й – начало 2016 года. М.: Полиграф-Сервис, 2016.
5. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. № 3 (31). С. 181, 183.
6. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 г. Принят резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи ООН от 16 сентября 2005 г. – URL: <https://www.un.org> (дата обращения: 20.10.2024).
7. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации, как это меняет мир. 2018. М.: Мысль. С. 34-37.
8. Козырев Г.И. Основы социологии и политологии: учебник. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2007. – 240 с. – С. 130.
9. Косолапов М.Ф. Принцип демократии: транснациональное измерение. Правовая политика и правовая жизнь. 2020 № 3. С. 35-43.

10. Красников Е.А. Особенности идейно-правовых принципов взаимосвязи демократии и дисциплины. Вестник Московского Университета МВД. Юридические науки. 2017 № 3. С. 62-66.
11. Лукьянова Е.Г. Светское государство в контексте соотношения права и религии. Российское право онлайн 2018 № 3. С. 46-52. – URL: https://rus-law.online/articles/article_105014.html?issue=ruslawo-3-2018 (дата обращения: 24.10.2024).
12. Мещерякова А.Ф. Светское государство в современной России: конституционно-правовой анализ: Дисс. автореф. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2009. С. 9.
13. Мустафа Х. Политический ислам: некоторые замечания к вопросу об исламской политической модели. Ислам и светское государство (сб. материалов межд. симпозиума, 5–6 июня, 2002 г. Самарканд). – Ташкент: Международный фонд имама аль-Бухари, 2003. – С. 102.
14. Сонмез К. Дифференциация религии и политики согласно имаму ал-Матуриди // Светскость и религия в мусульманских странах: поиск рационального соотношения (сбор. материалов межд. конференции, 1–3 октября, 2004 г. Самарканд). – Ташкент: Международный фонд имама аль-Бухари, 2005. – С. 52-65.
15. Тейлор Ч. Что такое светскость? 2015. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. № 1 (33). С. 230.
16. Токвиль А. Демократия в Америке. 2000. М.: Весь мир. С. 220.
17. Филина Н.В. Понятие и признаки светского государства // Вестник Омской юридической академии. – Омск, 2014. – № 4 (25). – С. 3-6.
18. Харрисон Л. Введение. В чем значение культуры? В: Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. 2002. М.: Московская школа политических исследований. С. 21.

ДУНЯВИЯТ ҲАМЧУН ПОЯИ ДАВЛАТИ ДЕМОКРАТӢ

НЕМАТОВ АКМАЛ РАУФОВИЧОНИЧ,

сарходими илмийи шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи

А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33
E-mail: anematov@rambler.ru Тел: +992 931121188

АБДУРАЗОҚОВ КАЮМАРС БАРЗУЕВИЧ,

унвонҷӯи шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33
E-mail: a.k_94-94@mail.ru Тел: +992 917 05 34 54

Дар мақола мафҳуми дунявият ҳамчун принципи асосии давлати демократӣ баррасӣ мешавад. Аҳамияти ҷудоии давлат аз дин барои таъмини баробарии шаҳрвандон, озодии виҷдон ва бетарафӣи ҳокимияти давлатӣ таҳлил карда мешавад. Ба ҷанбаҳои назариявии дунявият, нешзаминаҳои таърихӣ он ва аҳамияти он дар шароити ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Бар асоси таҳлили муқоисавӣ таҷрибаи хориҷӣ дар Аврупо ва Шарқи мусалмонӣ нақши дунявият дар таҳкими давлати ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон ва нешгирӣи таъбири динӣ таъкид мешавад.

Калидвожаҳо: дунявият, демократия, давлат, дин, озодии эътиқод

SECULARISM AS THE FOUNDATION OF A DEMOCRATIC STATE

NEMATOV AKMAL RAUFOVIDZHONOVICH,

leading researcher of the department of theoretical problems of the modern state and law of the
Institute of Philosophy, Political Science and Law named after
A. Bakhovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33
E-mail: anematov@rambler.ru Tel: +992 931121188

ABDURAZAKOV KAYUMARS BARZUEVICH,

Candidate of the Department of Theoretical Problems of Modern State and Law at the
A. Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law of the
National Academy of Sciences of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33
E-mail: a.k_94-94@mail.ru Tel: +992 917 05 34 54

The article examines the concept of secularism as a fundamental principle of a democratic state. It analyzes the importance of separating state and religion to ensure equality among citizens, freedom of conscience, and the neutrality of state power. Special attention is paid to the theoretical aspects of secularism, its historical prerequisites, and its relevance in the context of globalization. Based on a comparative analysis of foreign experiences in Europe and the Muslim East, the role of secularism in strengthening the rule of law, protecting human rights, and preventing religious discrimination is highlighted.

Key words: secularism, democracy, state, religion, freedom of religion

Муқарриз: Бобоҷонзода И.Ҳ., н.и.ғ., дотсент

ТДУ: 341.9

**МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ВАЗӢИ МАӢМУРӢ-ҲУҚУҚИИ
ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ВА ШАХСОНИ БЕШАҲРВАНД: НАЗАРИЯ ВА
АМАЛИЯ**

САРҲАТЗОДА БАҲРОМ ИСМАТ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Душанбе, Саид Носир 33. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Email: bahrom.sarhatzoda@mail.ru Тел: 880322221.

Дар шароити густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ, вусъат ёфтани равобити халқу миллатҳои гуногун масъалаи танзими вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд масъалаи мубрам ва муҳим барои ҷомеаи ҷаҳонӣ гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масъалаи танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, инчунин таъмини кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои он, ҳифзи манфиатҳои қонунии онҳо аз ҷумлаи масъалаҳои мебошад, ки ҳам уҳдадориҳои дохилӣ ва уҳдадориҳои байналмилалӣ кишварро ташиқ медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ нисбат ба эътирофи санадҳои байналмилалӣ ва мутобиқи онҳо қунондани низомии санадҳои меъриҳои дохилидавлатӣ диққати махсус дода, як қатор санадҳои қонунгузориро қабул намудааст. Вале бо назардошти вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ дар ҷаҳон масъалаи танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд мушкилу мураккаб мегардад.

Бо назардошти муҳимияти ин масъала, мақолаи илмӣ унвонҷӯ Сарҳатзода Б.И. зери унвони “Мафҳум ва хусусиятҳои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд: назария ва амалия” омода гардидааст, ки аз нигоҳи илмӣ ва амалӣ муҳим баҳогузори мегардад. Дар мақола муаллиф ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масоили вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрвандро мавриди таҳлил қарор дода, нуктаҳои назари олимони муқаррароти санадҳои меъриҳои ҳуқуқиро муқоиса ва хулосабарорӣ намудааст.

Калидвожаҳо: *вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд, шаҳрванд, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мансубияти шаҳовандӣ, робитаи сиёсӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳо.*

Тавре маълум аст, яке аз субъектҳои асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ ин шахсони воқеӣ мебошанд. Шахсони воқеӣ тибқи назарияи илмӣ ҳуқуқшиносӣ ва муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон[2] ин “шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “шаҳрвандони хориҷӣ” ва “ашхоси бешаҳрванд” мебошанд, ки дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ иштирок менамоянд. Қайд намудан зарур аст, ки иштироки онҳо дар муносибатҳои ҳуқуқӣ аз сатҳи қолибияти амалкунии онҳо вобастагӣ дорад. Ин қобилият асосан вазъи ҳуқуқии онҳоро ташиқ медиҳад. Вазъи ҳуқуқии ин категорияи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ба таври дақиқ набуда, вобаста ба навъи муносибатҳои ҳуқуқӣ вазъи ҳуқуқии онҳо аз ҳам фарқ мекунад. Сабаб дар он аст, ки мансубияти сиёсии шахсони воқеӣ ба давлати алоҳида дар муайян намудани вазъи ҳуқуқии онҳо аҳамияти муҳим дорад. Бо ҳамин назардошт, муайян намудани мафҳум, нишона ва таносуби ин категорияҳо аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ дорад.

Таҳлили адабиёт ва осори илмӣ олимони ҳуқуқшинос собит месозад, ки масъалаи шаҳрвандӣ аз ҷониби олимони сершумор мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аввалин давлатшиносоне, ки ба мушкилоти таҳлили назарияи мафҳуми шаҳрвандӣ рӯбарӯ омадааст, С.С. Кишкин буд, ки ба ақидаи ӯ «шаҳрвандӣ ҳамчун падидаи сиёсии

байни давлат ва шахс бавучудомада мебошад» [12, с. 3]. Хусусияти сиёсии падидаи шахрвандӣ ба назари мо маънои онро дорад, ки давлат ҳам дар дохили давлат ва берун аз он ухдадорихои худро чиҳати ҳифзи манфиатҳои шахрвандони худ нигоҳ медорад. С.В. Бойков қайд менамояд, «шахрвандӣ муҳимтарин ниҳоди ҳуқуқӣ аст ва асоси бавучудоии вазъи ҳуқуқии шахсро дар ҷомеа ва давлат ташкил медиҳад» [3, с. 7].

Қайд намудан зарур аст, ки шахрвандӣ падидае мебошад, ки ба шахс мақоми маҳдуд дода, робитаи онро бо давлат пайваст мегардонад ва ин робита асоси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва ухдадорихои мутақобилаи давлат ва шахрванд мегардад. Бо назардошти ҳамин мансубият ва робитаи сиёсӣ категорияҳои «шахрванд», «шахрвандони хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» ба вучуд омадааст. Вазъи ҳуқуқии ин категорияҳо ҳам хусусияти дохилидавлатӣ ва ҳам байналмилалӣ дошта, танзими ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалиро дар бар мегирад. Бо ҳамин назардошт, вазъи ҳуқуқии ин категорияҳо аз ҷадигар фарқ мекунанд.

Бояд қайд намуд, вобаста ба мафҳум ва вазъи ҳуқуқии шахрванд дар ҳар як давлат диққати махсус равона карда шуда, ҳатто дар сатҳи қонунгузорӣ ба ин мафҳум равшанӣ андохта шудааст. Масалан, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсе эътироф мегардад, ки дар рӯзи қабули Конститутсия «шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ё тибқи қонунгузорӣ ва талаботи шартномаҳои байналмилалӣ шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба даст овардааст» [1]. Вале вобаста ба мафҳуми «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» ҳарчанд муқаррароти меъёрӣ [2] вучуд дорад, вале олимони муҳаққиқон андешаҳои гуногун ибраз менамоянд, ки омӯзиши онро муҳим ва зарурӣ мегардонад. Нуктаи ҷолибе вучуд дорад, ки дар ақсари санадҳои байналмилалӣ зимни ифода намудани категорияи «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» калимаи англисии «*aline*» истифода мегардад, ки маънои «бегона»-ро дорад [16, с. 24]. Аз ин бармеояд, ки категорияи «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» ҳарчанд ҳамчун инсон ва аҷхоси воқеӣ ҳисоб шаванд ҳам, вале ҳамчун «бегона» эътибордоранд. Ин истилоҳ барои истинод ба ҳар як бегона, хоҳ хориҷӣ ё аҷхоси бешахрванд ягона истифода мешавад. Дар санадҳои қонунгузорию Шурои Аврупо ва дар таҳқиқоти инфиродии ҳуқуқшиносони хориҷӣ бошад, бештар мафҳуми «*non-national*» истифода мешавад, ки мазмуни «ғайришахрванд» (негражданин) мебошад. Аз ин бармеояд, ки зимни ифода намудани категорияи «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» ибораҳои гуногун истифода мегарданд ва табиист, ки ба вазъи ҳуқуқии онҳо таъсири амиқ мерасонад [20]. Бо ҳамин назардошт, муайян намудани мафҳум, нишона ва вазъи ҳуқуқии ин категорияҳо аҳамияти баланди илмӣ ва амалӣ дорад.

Мазмун ва моҳияти ҳуқуқии категорияи «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» ҳангоми таҳлили танзими ҳуқуқии вазъи ин категорияи аҷхосон ҳам барои муайян кардани вазъи ҳуқуқӣ ва ҳам барои муайян кардани доираи ҳуқуқу ухдадорихои онҳо аҳамияти калон дорад.

Дар робита ба ин, қайд намудан зарур аст, ки муайян кардани мазмуни ҳама гуна мафҳуми ҳуқуқӣ, аз ҷумла мафҳуми «шахрванди хориҷӣ» ва «аҷхоси бешахрванд» нисбатан душвор аст, зеро дар илми ҳуқуқшиносӣ миқдори зиёди истилоҳоти ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд мавҷуданд, ки ба ҷадигар муродиф мебошанд. Бархе аз олимони ба он назаранд, ки «мафҳуми «шахрванди хориҷӣ» ба мафҳуми «ғайррезидент» монанд аст. Дуруст аст, ки ба сифати ҳам шахрванди хориҷӣ ва аҷхоси ғайррезидентбада нафар баромад намуда метавонад, ки шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро надорад ва ин ибораҳо дар бисёре аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар вучуд дорад» [20].

Ба андешаи мо, мафҳумҳои ҳукукии «шаҳрванди хориҷӣ» ва «ғайрирезидент», ки дар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ бо назардошти хусусият ва нави муносибатҳои ҳукуқӣ мавҷуданд, ба якдигар муродиф буда наметавонанд. Ин истилоҳот бештар барои тавсифи ҳолатҳои ҳукукии субъектон хизмат намуда, мавқеи онҳоро дар муносибатҳои ҳукукии оммавӣ ва хусусии дар ҷомеа мавҷудбуда муайян мекунад. Ба назари мо, шаҳрванди хориҷие, ки вазъи ҳукукии «ғайрирезидент»-ро дорад, новобаста аз он, ки мақоми ӯ тағйир меёбад вай шаҳрванди хориҷӣ ҳисоб мешавад. Дар баробари ин, муносибатиҳои ба шаҳрвандӣ алоқаманд бештар хусусияти оммавӣ дошта, муносибати шаҳрванди хориҷӣ ҳамчун «ғайрирезидент» метавонанд фарогири муносибатҳои хусусӣ низ бошанд.

Вобаста ба ин, агар хусусияти мавҷудаи мазмунӣ мафҳумҳои якхелаи ҳукуқиро ба назар гирем, пас зарур мебошад, ки соҳаҳои ҳукуқ ва муносибатҳои ҳукуқиро, ки ин ё он истилоҳоти ба ҳам монанди муродифро истифода мебаранд, равшан нишон дода шаванд. Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло «омӯзиши проблемаи омӯзиш ва муайян намудани мафҳуми «шаҳрванди хориҷӣ» ва ё «шаҳси бешаҳрванд» дар илми ҳуқуқшиносӣ, пеш аз ҳама бо аниқ муайян намудани ҳудуди соҳаи ҳукуқӣ, доираи истифодаи ин ё он истилоҳотро тақозо мекунад» [6]. Дар робита ба ин, гуфтан мумкин аст, ки бо дарназардошти гуногунии соҳаҳои муносибатҳои, ки бо иштироки шаҳрванди кишварҳои хориҷӣ инкишоф меёбанд, вазъи ҳукукии онҳо ҷанбаҳои конституционӣ-ҳуқуқӣ, маданӣ-ҳуқуқӣ, маъмурӣ-ҳуқуқӣ, ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва дигар ҷанбаҳоро фаро гирифта метавонад, ки дар ягонагии сохторӣ қарор доранд ва шартан ҷудо карда шудаанд.

Вобаста ба мафҳуми «шаҳрванди хориҷӣ» баргашта, ба назари олим Ю.В. Герасименко розӣ шудан мумкин аст. Ба назари мавсуф, «шаҳрванди хориҷӣ ҳар як фардест, ки бо Федератсияи Русия дар равобити ҳукукии шартӣ қарор дорад, аммо ҳамзамон шаҳрванди он нест ва шаҳрванди кишвари дигар эътироф шудааст» [6]. Албатта олим Ю.В. Герасименко дуруст қайд менамояд ва андешаи мо «мафҳуми шаҳрвандӣ вобаста ба шароит ва бо мурури замон тағйир меёбад» [6]. Олими ватанӣ А. Имомов дуруст қайд менамояд, ки «шаҳрванди хориҷӣ гуфта шахсоне доништа мешаванд, ки шаҳрванди Тоҷикистон нестанд ва дар хусуси мансубият ба шаҳрвандии давлати дигарро доранд. Мафҳуми шаҳрванди хориҷиро таҳқиқ намуда, олими ватанӣ А. Имомов чунин қайд менамояд, «шаҳрванди хориҷӣ гуфта, шахсоне доништа мешаванд, ки мансубият ба шаҳрвандии давлати дигар далелу бурҳон доранд». Чунин мафҳуми шаҳрванди хориҷӣ дар Қонуни собиқ ИҶШС «Дар бораи вазъи ҳукукии шаҳрванди хориҷӣ дар ИҶШС» аз 24 июни соли 1981 низ муқаррар карда шуда буд. Далели мансубият ба шаҳрвандии давлати хориҷӣ шиносномаи миллӣ ва ё дигар ҳуҷҷатҳои онро ивазкунада шуда метавонанд. «Шаҳрванди хориҷӣ гуфта, инчунин шахсоне доништа мешаванд, ки вобаста аз шакли подшоҳии идораи давлаташон ба ҷои онвони шаҳрвандӣ онвони табииро доранд, ки он дар зери тасаруфи подшоҳ будани онҳоро ифода мекунад» [10] – ибраз мебарад, А. Имомов.

Албата, сол то сол ҷомеа ва давлатҳо рӯ ба тараққӣ мениҳанд, муносибатҳои шаклу сифати навро касб менамоянд, танзими ҳукукии муносибатҳои ҷамъиятӣ усулҳои нав ба навро тақозо менамоянд ва аз ин лиҳоз мафҳуми шаҳрвандӣ ва ё шаҳрванди хориҷӣ низ метавонад тағйир ёфта, хусусиятҳои нав ба навро касб намояд. Таҳлили мавқеи А.Имомов ба ҳуҷҷатҳои водор месозад, ки дар ҳақиқат шаҳрванди хориҷӣ шахсоне мебошанд, ки ҳуҷҷати тасдиқкунадаи мансубият ба давлати дигарро, ки дорои нишонаҳои муайяни давлатҳои хориҷӣ буда, шаҳрвандии Ҷумҳурии

Тоҷикистонро надоранд. Шаҳрванди хориҷӣ инчунин шахсе эътироф карда мешавад, ки умуман ҳуҷҷати тасдиқкунандаи мансубият ба давлати дигарро надошта, танҳо ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият ва мақоми махсуси худро дорад, ки онро одатан шахси бешаҳрванд ё бетабаа меноманд. Ин гуна шахсон низ ба назари мо як категорияи шаҳрвандони хориҷӣ мебошанд, вале ба хотиरे, ки ҳуҷҷати давлатии шакли муқарраршудаи давлати муайяно надоранд, ба категорияи «шаҳрванди хориҷӣ» онҳоро дохил наменамоянд.

Дар робита ба ин, қайд намудан зарур аст, ки шаҳрванд субъекти комилҳуқуқи ҳуқуқи маъмурӣ махсуб гардида, аз доираи васеи ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣҳо дар самти муносибатҳои оммавӣ бархӯрдор мебошанд. Асоси вазъи ҳуқуқии шаҳрванд ҳамчун субъекти муносибатҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ Конститутсия ба ҳисоб меравад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии инсонро дар маҷмӯъ ба низоми демократӣ мутобиқ гардонид, дар таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, махсусан шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванди дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқоматкунанда таъсири амиқ расонид. Тибқи он «давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад» (м. 17) [1]; «шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои муқарраргардида истифода мебаранд ва баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст» (қ. 2 м. 16) [1]. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатто нисбат ба шаҳрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, таваҷҷуҳ намуда, муқаррар менамояд, ки «шаҳрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд Тоҷикистон метавонад ба онҳо паноҳгоҳи сиёсӣ диҳад» (қ. 3 м. 16) [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Конститутсия, аниқтараш моддаи 5 ва боби дуюми Конститутсия, ки 34 моддаро дар бар мегирад, бармеояд. Категорияҳои зикршудаи шахсони воқеӣ - шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз ҳуқуқу озодиҳои муқарраргарнамудаи Конститутсия истифода мебаранд ва баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст.

«Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк дар назди қонун баробаранд» [2]. Муқаррар гардидани кафолатҳо, ҳуқуқ ва озодиҳо, уҳдадорӣ ва масъулияти шахсони воқеӣ – шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дар қонунгузорӣ категорияи “вазъи ҳуқуқӣ”-ро ба вучуд меорад.

Дар робита ба баррасии вазъи ҳуқуқии шахсият – шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд зарурати муайян мазмун ва унсурҳои он ба миён меояд. Масъалаи таркиби вазъи ҳуқуқии шахсият дар илми ҳуқуқшиносӣ ва махсусан дар илми ҳуқуқи маъмурӣ масъалаи баҳснок буда, андешаҳои гуногун перомони ин масъала ба назар мерасанд.

Вазъи ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи маъмули ҳуқуқӣ ба намудҳои гуногун ҷудо мешавад. Ба андешаи олими ватанӣ З.М. Соибов, «вазъи ҳуқуқиро метавон ба умумӣ, махсус ва инфиродӣ ҷудо намуд. Вазъи ҳуқуқии умумӣ фарогири тамоми намуди ҳуқуқҳои асосӣ мебошад. Вазъи ҳуқуқии махсус ифодагари ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандон аст. Вазъи ҳуқуқии инфиродӣ бошад, ҳолати ҳуқуқии шахси мушаххасро фаро мегирад. Ба андешаи олим дар адабиёти илмӣ вазъи ҳуқуқии соҳавӣ низ муайян гардида, ба он маҷмуи ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣҳои субъектони алоҳидаи ҳуқуқ шомил мешаванд, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи мушаххас муқаррар мегардад» [18].

Олими дигари ватанӣ П.Н. Изатуллозода вобаста ба мафҳум ва мазмуни вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ қайд менамояд, ки «вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ ин маҷмуи хусусиятҳои субъектони ҳуқуқи маъмурӣ мебошад, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ муқаррар гардидаанд. Вале, вобаста ба мафҳум ва моҳияти вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи маъмурӣ андешаҳои гуногун вучуд доранд. Зери мафҳуми вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурӣ, таъйинот, ҷой ва нақши онҳо дар низоми идоракунӣ ҳамчунин имконияти иштироки онҳо дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад» [9]. Мавсуф вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ намуда, иброз медорад, ки «бо назардошти мазмун ва табиати вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти назди Президенти ҶТ унсурҳои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти мазкурро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст: мақсаднокӣ (мақсад, вазифа, функция); сохторӣ-ташкилӣ (тартиби ташкил, тобеият, ҳисободихӣ, таъйин намудани ҳайати кормандон ва барҳам додани мақомот); салоҳиятнокӣ (ваколат, ҳуқуқ, уҳдадорӣ); масъулиятнокӣ (ҷавобгарӣ); ва кафолатҳо (жавасмандгардонӣ)» [9].

Муҳаққиқи ватанӣ З.М. Соилов вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти гумрукро ҳамчун мақомоти идоракунӣ давлатӣ таҳлил намуда, қайд менамояд, ки «вазъи ҳуқуқии маъмурии мақомоти гумрук ҳуқуқи субъективӣ маъмурии (яъне, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунӣ) онҳоро ташкил менамояд, ки моҳияташ дар он ифода меёбад, ки мақомоти номбурда дар асоси қонунгузорӣ дорои ваколат, функция ва вазифаҳо мебошад» [19].

Аз ин хулоса намудан мумкин аст, ки «вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ» фарогири унсурҳои мебошад, ки воситаи таъмини робитаи байни субъектҳо дар муносибатҳои ҳуқуқ гардида, масъулиятро байни онҳо ба вучуд меорад. Категорияи «вазъи ҳуқуқӣ барои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ муҳим буда, иштироки онҳоро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ва имкониятҳои ҳуқуқиро барои онҳо ифода намуда» [14, с. 151], «салоҳият, ваколат, ҳуқуқ ва уҳдадорӣ ҳуқуқиро муайян мекунад» [13, с. 64], ки «мавқеъ ва таъйиноти онҳоро дар льомеа инъикос мекунад» [7, с. 236]. Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ ин маҷмуи хусусиятҳои субъектони ҳуқуқи маъмурӣ мебошад, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ муқаррар гардидаанд. Вале, вобаста ба мафҳум ва моҳияти вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи маъмурӣ андешаҳои гуногун вучуд доранд. Андешае ӯй дорад, ки тибқи он «зери вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурӣ, таъйинот, ҷой ва нақши онҳо дар низоми идоракунӣ» [15, с. 83], ҳамчунин «имконияти иштироки онҳо дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ» [8, с. 153] фаҳмида мешавад.

Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои марказии илми ҳуқуқи маъмурӣ буда, унсурҳои дар бар мегирад, ки дар доираи фазои ҳуқуқи маъмурӣ ба роҳ мондани муносибати мақомоти давлатӣ бо иштирокчиёни дигари муносибатҳои ҳуқуқиро таъмин менамоянд. Аксар муҳаққиқон дар таркиби категорияи вазъи ҳуқуқии шахсият «дар баробари ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣҳои онҳо, ҳамзамон мақоми шахрвандӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ, кафолатҳо, принципҳо ва ҷавобгариро низ дохил менамоянд» [11], ки ба назари мо бахснок мебошад.

Ба назари мо, ҳуқуқ, озодӣ, уҳдадорӣ, кафолат, маҳдудият, ҷавобгариро мумкин аст, ҳамчун унсурҳои вазъи ҳуқуқии шахсият пазируфт. Аммо, принципҳо ва қобилияти ҳуқуқдорӣ амалкунӣ ба назари мо унсурҳои вазъи ҳуқуқии шахсият буда наметавонанд. Ақидаи худро бо он асоснок менамоем, ки принцип ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ хусусияти умумисоҳавӣ ва умумисубъективӣ дошта, асоси ба роҳ монда

шудани ҳамаи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошанд. Принцип дар баробари қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалқунӣ барои ба вучуд омадани вазъи ҳуқуқии шахсият заминагузори намуда, асоси рушд ва ташаккул додани он мебошанд. Аммо ҳамчун унсурҳои вазъи ҳуқуқӣ эътироф намудани онҳоро мо ғалат меҳисобем. Ҳатто мақоми шахрвандии шахс, ки ҳамчун унсурҳои вазъи ҳуқуқии шахсият эътироф гардидааст, баҳснок мебошад. Зеро он низ заминагузори ба вучуд омадани вазъи ҳуқуқии шахс мебошад.

Ҳар як шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, дорои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ буда, имконияти иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқиро дар ин самт пайдо менамоянд. Мавҷудияти ин категорияи вазъи ҳуқуқиро қоршиносон бо он асоснок менамоянд, ки: «якум, шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд қисми муҳимми субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ буда, дар раванди амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон ғайрияти назаррас доранд; дуюм, давлат аз иштироки шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ва додани имкониятҳои васеъ ба шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд ҷиҳати иштирок дар ин муносибатҳо на танҳо манфиати сиёсӣ, балки манфиати моддӣ ва молиявӣ низ дорад» [17].

Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд доираи муайяни унсурҳо – ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо мебошад, ки имконияти ин субъектҳо барои иштирок дар муносибатҳои маъмурии бо давлат алоқаманд таъмин менамояд. Бояд таъкид кард, ки «асосҳои вазъи маъмурӣ ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бе шахрванд, заминаи ташаккул ва татбиқи ҳуқуқи уҳдадорӣҳои дигарро ташкил медиҳад, дар онҳо мушаххас гардида, рушд мекунад ва аз тарафи дигар, бевосита ба ягон мақоми ҳуқуқии субъект ҳамчун муҳимтарин қисми таркибии он дохил мешавад» [4]. Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрвандӣ метавонад ҳамчун низомии ҳуқуқҳои ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрвандӣ додашуда ва уҳдадорӣҳои ба зиммаи онҳо гузошташуда дар соҳаи идоракунии давлатӣ, инчунин масъулият барои иҷро накардани уҳдадорӣҳои онҳо муайян карда мешавад. Шахрвандӣ яке аз муҳимтарин институти ҳуқуқӣ ба шумор меравад, зеро асоси вазъи ҳуқуқии шахрванд дар давлат ва ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти таҳлили гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд аз унсурҳои зерин иборат мебошад: 1) ҳуқуқҳо; 2) уҳдадорӣҳо.

Унсурҳои дуюми ишорашуда дар ду шакл ифода меёбад: ғайрифаъл ва фаъл. Уҳдадорӣҳои фаъл аз шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд иҷроӣ хатмӣ амалҳои муайянро талаб намуда, уҳдадорӣҳои ғайрифаъл бошад, баръакс маҳдудият ва мамнуиятро нисбат ба содир намудани амалҳои муайян муқаррар намуда, шахсро аз содир намудани онҳо бозмедорад. Ин ҳолат – уҳдадорӣҳои ғайрифаъл боиси он мегардад, ки унсурҳои дигари вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд ба монанди маҳдудият, мамнуият, ҳавасмандгардонӣ ва ҷавобгарӣ ба вучуд оянд. Дар маҷмӯъ унсурҳои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд аз ҳуқуқҳо, уҳдадорӣҳо, маҳдудиятҳо, мамнуиятҳо, ҳавасмандгардонӣ ва ҷавобгарии шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрванд дохил мешаванд. Мазмуни асосии вазъи ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ пеш аз ҳама бо ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо, ки бо дигар унсурҳои мақоми ҳуқуқӣ алоқаманданд: шахрвандӣ, принципҳои вазъи ҳуқуқӣ, қарорҳои мақоми шахс, манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда, масъулият муайян карда мешаванд. Робитае, ки байни ин унсурҳо вучуд дорад, ҳамаи онҳоро атрофи як низом муттаҳид намуда, имконияти мавҷудияти онҳоро

бидуни якдигар аз байн бурда, аҳамияти ҳуқуқӣ пайдо намудани онҳоро дар якҷоягӣ фароҳам меорад.

Дар ин низом ба ҳуқуқ, озодиҳо ва уҳдадориҳо аҳамияти махсус дода мешавад. Бо сабаби мавҷудияти робитаи ҳуқуқӣ байни давлати хориҷӣ ва шаҳрванди он, инчунин «принсипҳои ташаккули вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ бинобар муқаррар намудани робитаи ҳуқуқии байни онҳо ба шаҳрвандони хориҷӣ қобилияти соҳиб шудан ва ба даст овардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дода мешавад. Таҳлили ин ҳуқуқҳо, озодиҳо ва уҳдадориҳои ба шаҳрвандони хориҷӣ додашуда хусусияти вазъи ҳуқуқии ин категорияи хориҷиёро инъикос мекунад» [5].

Ҳуқуқ ва уҳдадорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ дода мешаванд, гуногунанд. Онҳоро мувофиқи тақсимои умумӣ қабулшуда аз рӯи таъиноти иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои зерин тасниф кардан мумкин аст: шахсӣ; сиёсӣ; иҷтимоӣ-иқтисодӣ; маданӣ ва фарҳангӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Ҳуқуқҳои шахсии шаҳрванди хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд ҳамаи он ҳуқуқҳои меноманд, ки ба ҳамаи инсонҳо дахл доранд, аз қабилӣ ҳуқуқи интиҳоби ҷойи истиқомат, озодии ҳаракат, ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳифзи саломатӣ, шаъну шарафи шахсӣ, озодии шахсӣ ва дахлнопазирӣ, ҳуқуқ ба дахлатнопазирӣ шахсӣ ва оилавӣ. Аммо дар тибқи талаботи қонунгузорӣ вобаста ба субъектони истифодакунандаи онҳо ҳуқуқҳои мазкур дар доираи маҳдуд истифода мешавад. Масалан, қоидаҳои будубошт дар ин ё он кишвар махсусиятҳои худро дорад. Масалан, шаҳрвандони хориҷӣ танҳо дар сурати доштани ҳуҷҷати дахлдори тасдиқкунандаи қонунии ин ҳаракат метавонанд ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шаванд. Аз нуктаи назари фаҳмиши ҳуқуқии муосир, ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ҳуқуқи шахсии ҳар як инсон мебошад, ки аз лаҳзаи таваллуд ба ӯ тааллуқ дорад ва танҳо бо манфиатҳои шахсии ӯ алоқаманд аст. Аммо муқаррар намудани речаҳои махсуси вориду хориҷ аз сарҳади давлатӣ маънои онро надорад, ки ҳуқуқи озодии ҳаракати шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд, махсусан дар минтақаи сарҳадӣ маҳдуд карда намешавад. Масалан, дар робита ба зарурати таъмини амнияти миллий ва мудофияи кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монанди ҳамаи давлатҳои мустақил низоми махсуси убур ва ворид гардидан ба сарҳади давлатии амал мекунад. Бояд гуфт, ки муқаррар намудани низоми махсуси ворид ба сарҳади давлатӣ ва тартиби махсуси убур сарҳади давлатӣ ба ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ба озодии рафту омад муҳолифат намекунад, зеро ҳифзи сарҳади давлатӣ ҳамчун ҷузъи низоми амнияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва амнияти миллии кишвар, инчунин ҳаёти шахс, ҷомеа ва давлат алоқамандии зич дорад.

Қайд намудан зарур аст, ки вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дар таҷрибаи давлатҳои алоҳида гуногун мебошад. Масалан, тибқи Қонуни ҚТ “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд аз ҳуқуқҳои зерин, аз қабилӣ ҳуқуқ ба машғул гардидан ба фаъолияти меҳнатӣ, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба ҳифзи иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба истифодаи дастовардҳои фарҳангӣ, ҳуқуқ ба ташкили оила ва ғайра. Дар асоси боби 2 Қонуни мазкур истифодаи ҳуқуқҳои зерин аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд тибқи тартиби умумӣ иҷозат дода шудааст. Танҳо нисбат ба баъзе ҳуқуқҳо маҳдудият ҷорӣ гардидааст. Аз ҷумла, *ҳуқуқҳои сиёсӣ* монанди: хизмати ҳарбӣ - «шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд барои хизмати ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои ҳарбӣ уҳдадор намебошанд» [2] (м. 23); ҳуқуқи муттаҳидшавӣ - «шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки дар

Љумхурии Тоҷикистон истиқомати доимӣ доранд, ҳуқуқ доранд ба иттифоқҳои касаба, ҷамъиятҳои илмӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва иттиҳодияҳои дигари ҷамъиятӣ, ғайр аз ҳизбҳои сиёсӣ, дохил шаванд, агар ин ҳилофи ҳуҷҷатҳои таъсисии иттиҳодияҳои мазкур ва қонунгузориҳои Љумхурии Тоҷикистон набошад» [2] (м. 15); *ҳуқуқҳои иҷтимоӣ* - «шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳуқуқи ҳамчун моликият ба даст овардани биноҳои хонаҳои истиқоматӣ, инчунин дигар биноҳои, ки ба фонди манзил дохил шудаанд (ба истисноӣ ба даст овардани мерос аз ҷониби ворисони қонунӣ), надоранд, агар қонунгузориҳои Љумхурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошанд. Қонунгузор махсус ишора менамояд, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Љумхурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Љумхурии Тоҷикистон оид ба манзил барои ба истифодаи муваққатӣ гирифтани манзили истиқоматӣ ҳуқуқ доранд» [2] (м. 11). Имконияти муваққатан истифода намудани манзили истиқоматӣ худ аз худ дарак медиҳад, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳуқуқи харидорӣ намудани хонаи истиқоматиро на аз шахсони алоҳида ва на аз ҳисоби фонди манзили давлатӣ ба даст оварда наметавонанд.

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Аз ҷумла:

- Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд ба мансубияти сиёсии онҳо ба давлат алоқамандии зич дорад;

- Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд доираи имконият ва маҳдудиятҳои муқаррар менамояд, ки рафтору кирдори субъектони дахлдорро танзим менамоянд;

- Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дар ҷағрият аз шаҳрвандони Љумхурии Тоҷикистон дар доираи самтҳои алоҳида маҳдудиятҳо дорад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дар Љумхурии Тоҷикистон аз ҳуқуқҳои шахсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ки барои инсон ва шаҳрванд муқаррар гардидаанд, истифода менамоянд. Вале қоидаҳои истифодаи ин ҳуқуқҳо нисбат ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд ба таври махсус муқаррар гардидааст, ки риояи онҳо ҳатмӣ ва зарурӣ мебошад;

- Яке аз унсурҳои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрвандро уҳдадорӣ, масъулият ва ҷавобгарии онҳо ташкил медиҳад. Дар ин маврид, зикр намудан ба маврид аст, ки ҳарчанд уҳдадорҳои умумии барои ҳамаи субъектон муқарраргардида нисбат ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд низ паҳн мегардад, вале қоидаҳои алоҳида амалисозии онҳо низ пешбинӣ мегардад. Масалан, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд уҳдадор нестанд, ки ба хизмати давлатии ҳатмии ҳарбӣ ҷалб гарданд, уҳдадор мебошанд, ки бо ворид гардидан ба ҳудуди Љумхурии Тоҷикистон варақаи қайди давлатии ҷои зист ё гувоҳномаи истиқомати муваққатӣ гиранд ва монанди ин.

РЎЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Љумхурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйиру иловаҳои минбаъда) // [Заҳираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: www.Elibrary.ru (санаи мурочиат: 01.05.2025).
2. Қонуни Љумхурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Љумхурии Тоҷикистон” аз 2 январи соли 2018, №1471 // www.mmht.tj (санаи мурочиат: 01.05.2025)

3. Бойков С.В., Косаков С.К. Конституционные основы советского гражданства. Фрунзе, 1984.
4. Воеводин Л.Д. Личности в социалистическом обществе. - М., 1979/
5. Воеводин, Л. Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. – М.: Изд-во МГУ, 1997.
6. Герасименко Ю.В. Иностранцы: понятие и содержание их конституционно правового статуса. Омск, 1996.
7. Гоголевский А.В. К вопросу о понятии и сущности правового статуса Российской прокуратуры // Пробелы в российском законодательстве. – 2014 (5).
8. Зеленцов А.Б. Административно-правовой спор: вопросы теории: Монография. Изд. 2-е, испр.и доп. / А.Б. Зеленцов. – М.: РУДН, 2009.
9. Изатуллозода П.Н. Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. Душанбе, 2024
10. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии ҚТ: китоби дарсӣ. Душанбе 2012.
11. Каримзода У.К. Основы правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: «Ирфон», 2024.
12. Кишкин С. С. Советское гражданство. М., 1925.
13. Князева О.А. Административно-правовые и организационные основы деятельности таможенных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008.
14. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: Учебник. – М., 1996.
15. Коренев А.П. Государственное управление и административное право. Учебник. Изд. 4-е / Под ред. док. юрид. наук, проф. А.П. Коренев. – М.: Московская академия МВД России, Центр юридической литературы «Щит», 2002.
16. Корсик К.А. Понятие и содержание правовых дефиниций, характеризующих различные категории граждан // Право и Жизнь. 1999. № 24.
17. Кровопускова Е.В. Элементы административно-правового статуса гражданина Российской Федерации // Научный альманах «Взгляд в права». Выпуск 6.
18. Соибов З.М. Административно-правовые основы организации и деятельности таможенных органов Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / З.М. Соибов. – Душанбе, 2017.
19. Соибов З.М. Идоракунии давлатии ғаёлияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ [Матн]: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ: 12.00.14 / З.М. Соибов. – Душанбе, 2023.
20. Хутинаева З.В. Категории «иностранный гражданин» и «лицо без гражданства» // [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: www.Elibrary.ru (санаи мурочиат: 07.05.2025)

**ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
СТАТУСА ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

САРҲАТЗОДА БАХРОМ ИСМАТ,

соискатель кафедры административного и финансового права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Душанбе, Саид Носир33.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Email: bahrom.sarhatzoda@mail.ru Тел: 880322221.

В условиях расширения международного сотрудничества, расширения отношений между различными народами и народами вопрос регулирования правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства стал актуальным и важным вопросом для мирового сообщества.

В Республике Таджикистан правовое регулирование правового положения иностранных граждан и лиц без гражданства, а также обеспечение гарантий их прав и свобод, защита их законных интересов входят в число вопросов, составляющих как внутренние, так и международные обязательства страны. После обретения государственной независимости Республика Таджикистан обратила особое внимание на признание международных актов и приведение в соответствие с ними системы внутригосударственных нормативных актов и приняла ряд законодательных актов.

Однако с учетом политической и экономической ситуации в мире проблема правового регулирования правового положения иностранных граждан и лиц без гражданства становится все более сложной. В связи с тем, что этот вопрос имеет важное значение, научная статья соискателя ученого Пограничаде Б.И. подготовлено под названием “понятие и особенности административно-правового положения иностранных граждан и лиц без гражданства: теория и практика”, которое имеет важное научное и практическое значение. В статье автор проанализировал теоретические и практические аспекты вопросов правового положения иностранных граждан и лиц без гражданства, сравнил и обобщил точки зрения ученых и положения нормативных правовых актов.

Ключевые слова: административно-правовое положение, иностранные граждане, лица без гражданства, гражданин, законодательство Республики Таджикистан, мученическая принадлежность, политические связи, права и обязанности.

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS: THEORY AND PRACTICE

SARHATZODA BAHROM ISMATOVICH,

Applicant of the Department of Administrative and Financial Law Faculty of Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Dushanbe, Said Nosir Street 33

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street 33

Email: bahrom.sarhatzoda@mail.ru Phone: +880 322 221

In the context of expanding international cooperation, expanding relations between different nations and peoples, the issue of regulating the legal status of foreign citizens and stateless persons has become an urgent and important issue for the world community. After gaining State independence, the Republic of Tajikistan paid special attention to the recognition of international acts and the alignment of the system of domestic regulations with them and adopted a number of legislative acts. However, taking into account the political and economic situation in the world, the problem of legal regulation of the legal status of foreign citizens and stateless persons is becoming more and more complex. Due to the fact that this issue is of great importance, the scientific article of the candidate for the scientist B.I. Pogranizade was prepared under the title “the concept and features of the administrative and legal status of foreign citizens and stateless persons: theory and practice”, which has important scientific and practical significance. In the article, the author analyzed the theoretical and practical aspects of the legal status of foreign citizens and stateless persons, compared and summarized the points of view of scientists and the provisions of regulatory legal acts.

Keywords: administrative and legal status, foreign citizens, stateless persons, citizen, legislation of the Republic of Tajikistan, martyrdom, political ties, rights and obligations.

Муқарраз: Иззатуллозода П., н.и.х, дотсент,
муовини сардори Раёсати илм ва инноватсияи АИДНПЧТ

ТДУ: 364.7(075.8)

**ҲОЛАТҲОЕ, КИ БОИСИ СОДИРШАВИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ
НОБОЛИҒОН МЕГАРДАНД**

АЗИЗОВ САИДМУҲАММАД АВАЗҲОНОВИЧ,

доктор PhD-и кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети

ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.,

Тел.: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

Мавзуи тадқиқоти мақолаи мазкурро асосҳои ҳуқуқии ғимояи ҳуқуқу манфиатҳои нобилиғон ва зарурати ошкор кардани омилҳое, ки ба содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ аз ҷониби нобилиғон мусоидат мекунанд, ташикл медиҳад. Муаллиф омилҳои ташиклӣ, иҷтимоӣ, маъмурӣ ва ҳуқуқиро ҷиҳати саривақт ошкор карда шудани сабабҳои содир шудани ҳуқуқвайронкунии нобилиғон таҳлил намуда, пешниҳод кардааст, ки мақомоти давлатӣ ва ташиклотҳои дигар, ки барои таълиму тарбияи кӯдак масъуланд доир ба ҳар як ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ байни нобилиғон воситаҳои маъмурию ҳуқуқиро самаранок истифода намоянд. Аз назари муаллиф, барои самаранокӣ татбиқи чораҳои маъмурӣ ҳуқуқӣ ҳолатҳое бояд муайян карда шаванд, ки ба рафтори нобилиғ таъсир расонидаанд, манбаҳои тасаввурот ва ҳислатҳои манфии зиддиҷамъиятӣ, бадахлоқӣ, бепарвоӣ, бераҳмӣ, қачфаҳмӣ, ҳолатҳое, ки ба инкишофи ангежа ва мақсади содир кардани кирдори хавфнок мусоидат кардаанд ё муҳити мувофиқ барои тайёри ва содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ барпо мекунанд.

Калидвожаҳо: нобилиғ, қонун, ҳуқуқвайронкунӣ, оила, озодӣ, ҳуқуқ, ғимоя, ғамхорӣ, таълим, тарбия, падару модар, мақомот, комиссия, муассиса, шахрванд, ғамкорӣ, терроризм, экстремизм, арзишҳои маънавӣ, маърифати ҳуқуқӣ, муҳити солим, ҳолати руҳӣ, таъсиррасонӣ, чораҳои маъмурӣ, пешгирӣ, огоҳнамоя, калонсолон.

Тоҷикистон яке аз аввалин Ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ мебошад, ки баъди эълони Истиқлолияти миллӣ [1, с.238]. ба Конвенсияи СММ «Дар бораи ҳуқуқи кӯдак» ҳамроҳ шуда, якчанд санадҳои ҳуқуқии миллиро Ҷиҳати таъмини ғимояи ҳуқуқҳои нобилиғон қабул ва мавриди амал қарор дод [2].

Тибқи моддаи 3 Конвенсияи зикршуда, давлатҳои аъзо ӯҳдадор мешаванд, ки бо дарназардошти ҳуқуқи вазифаҳои падару модари кӯдак сарпарастон ё дигар шахсони мутобиқи қонун масъул нисбати кӯдакон чунин ғимоя ва ғамхориеро таъмин намоянд, ки барои некӯахлоқии ӯ зарур мебошад ва бо ин мақсад тамоми тадбирҳои дахлдорро андешанд [1, с.238].

Аз ин ру, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин меъёрҳои пешбинӣ менамояд, ки ба ҳифзи манфиатҳои кӯдакон ва баланд бардоштани масъулияти падару модарон дар тарбияи фарзандон равона карда шудааст. Дар моддаи 34-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «Модару кӯдак таҳти ғимоя ва ғамхории махсуси давлатанд».

Дар асоси меъёрҳои конститусионӣ қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии Ҷавонон», «Низомнома дар бораи комиссияҳо оид ба корҳои нобилиғон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» қабул ва амалӣ шуда истодаанд, ки ба тарбияи ҷавонону наврасон ва баландбардории мақоми онҳо дар ҷомеа хеле муоидат кард. Самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар самти масъулият барои таълиму тарбияи

кӯдак Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” [5] муқаррар кардааст, ки бо мақсади таълиму тарбияи кӯдак дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ танзим намуда, ба ҳифзи ҳуқуку манфиатҳои кӯдак амалӣ мешавад.

Бо вучуди ин, имрӯзҳо афзоиши ҳуқуқвайронкунӣ байни ноболиғон, аз ҷумла ҷинояткорӣ ноболиғон аҳли ҷомеа ро ба ташвиш овардааст [4].

Муаллифон ба ин масъалаҳои диққат дода, яке аз сабабҳои содир шудани ҷиноят аз тарафи ноболиғонро дар сатҳи зарурӣ амалӣ накардани корҳои профилактикӣ, огоҳкунанда ва пешгирӣ дар байни аҳоли ҳисобида, ғайриқонунии нокифояи мақомоти ҳифзи ҳуқуқро, ки танҳо бо ба қайд гирифтани ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷиноятҳои содиргардида ҷамъбаст мешавад, нишон медиҳанд, лекин ҷиҳати пешгирӣ намудани ҷинояткорӣ, аз ҷумла ҷинояткорӣ ноболиғон андешида нашудани тадбирҳои мақсаднок, аз ҷумла ҷораҳои тарбиявиро ташвишовар донистаанд [7, с.157]. Чунки, шомилшавии ҷавонон ба гуруҳҳои ҷиноятпеша, таъсири рафтори ношоями калонсолон ба ноболиғон, дар ниҳоят ба афзоиши ҷинояткорӣ ноболиғон овардааст.

Дар шароити имрӯзаи соҳибистқлолии Тоҷикистон ва ҷаҳонишавию шадид гардидани муносибатҳои байналхалқии сиёсӣ иқтисодӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи ҳифзи симои миллию мазҳабӣ, ғазои солими маънавӣ, пос доштани арзишҳои маънавӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги сиёсӣ ва маърифати ҳуқуқии аҳолии кишвар, хусусан ҷавонон диққати махсус зоҳир менамоянд. Пешвои миллат мубориза бар зидди терроризм ва дигар зухуроти экстремизмро ҳамчун вазифаи муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ қайд намуда, тақвияти минбаъдаи ҳамкории муштарако дар ин самт ба роҳ мондаанд. Дар ин самт мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) бо ошкор намудан, пешгирӣ ва аз байн бурдани кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ, ногузирии ҷазо барои ҳама гуна ҷиноят, ҳифзи ҳуқуқи инсон ба амнияти шахсӣ, сарфи назар аз миллат, шаҳрвандӣ, эътиқоди динӣ, ақида ва нуқтаи назар, тарғибу ташвиқот ва ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо пайваستا роҳандозӣ мешаванд [6].

Дар қатори ҷорабиниҳои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, аз ҷумла шомилшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ баланд кардани мақому манзилати оила, ҳимояи ҳуқуку манфиатҳои наврасон ва ҷавонон ҷойи хоса дорад.

Дар ҳамаи зинаҳои таълиму тарбия ва тақмили ахлоқу маънавиёт масъулияти асосӣ бар дӯши падару модар аст. Зеро падару модар дар сарғаҳи ташаккули андешаву эҳсос ва рушди ҷаҳонбинии кӯдак қарор доранд, фарзандон дунёро бо ҷашму дили онҳо мебинанду мешиносанд ва муносибати худро ба олами атроф, қабл аз ҳама, аз диди падару модар муайян мекунад.

Аз ҷониби дигар, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки саркашӣ намудани волидайн аз иҷрои ўҳдадорӣ оиди тарбияи кӯдакон, мумкин аст дар ғамхорӣ накардан ба рушду камоли ҷисмонӣ ва ахлоқӣ, хониш, тайёр намудани онҳо ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ зоҳир гардад. Таҳти сўйистифода намудан аз ҳуқуқҳои падарию модарӣ, сўйистифодаи ин ҳуқуқҳо бар зиёни манфиатҳои фарзандон, масалан монеа шудан ба таҳсил, моил намудан ба ғадой, дуздӣ, ғайриқонунии истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ ё анвои нашъадор ва ҷинояткорӣ оварда мерасонад, ғайриқонуни мешавад.

Муносибатҳои бераҳмона бо фарзандон, на танҳо аз ҷониби волидайн нисбати онҳо ба амал баровардани зўрварии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, ё ин ки сўйқасд ба дахлнопазирии ҷинсии онҳо, балки инчунин дар истифодаи воситаҳои нораво дар тарбия (муносибати дағалонаву беэҳтиромона бо фарзандон; таҳқир ё истисмори фарзандон [10, с.44]) ифода гардида, мумкин аст, боиси эътирози ботинӣ ва бераҳмии ноболиғ мегардад, ки

минбаъд ба ҷиноят даст задааст. Ғайр аз ин, майзадаи ашаддӣ ё гирифтори бемории нашъамандӣ будани волидайн боиси маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ, аз қобилияти амалкунӣ маҳдуд эътироф гардидан, ба амал бароварда шуданаш мумкин аст, ки ба ҳолати ақлонии ноболиғ бе таъсир намоёнад.

Сабаби афзоиши ҷиноятҳои аз ҷониби ноболиғон содир гардида, бепарвогию бемасъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзанд, сатҳи пасти ахлоқ, беэҳтиромӣ нисбат ба калонсолон, дар руҳияи молпарастӣ ва мағрурӣ тарбия намудани фарзанд, коҳиш ёфтани сатҳи таълиму тарбия, ба таҳсил фаро нагирифтани ноболиғон, муносибатҳои бераҳмона нисбати ноболиғон, шуғли ноболиғон ба бозихҳои компютерӣ, муҳити носолим ва дӯстиву рафоқати онҳо ба ашхоси бадахлоқу бадрафтор, таъсири манфии тамошои филмҳои хориҷии тараннумгари зӯроварию фаҳш, машғул гаштан ба гадоию оворагардӣ, риоя накардани қонун ва ғайраҳо зарурати андешидани чораҳои маҷмӯӣ, аз ҷумла маъмурию ҳуқуқӣ ва фарҳангию маънавию пеш меорад [9,с.118].

Бо назардошти натиҷаҳои тадқиқоти олимони соҳа қобили қайд аст, ки ин ҳолатҳо талаб менамоянд, ки мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои дигар, ки барои таълиму тарбияи кӯдак масъуланд доир ба ҳар як ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ байни ноболиғон воситаҳои маъмурию ҳуқуқиро самаранок истифода намоянд, ки диққати хоса, ташаббус, дониши ҳуқуқӣ, равонӣ ва маҳорати баланди касбиро талаб мекунад. Ҳангоми мавҷуд будани маълумот дар бораи камақлии ноболиғ, ки бадахлоқ аст ё ҳуқуқвайронкунӣ содир кардааст, бояд майлу хоҳиши ӯ, моҳияти кирдори худро пурра дарк карда тавонистани ё натавонистани ӯ муайян карда шавад. Камақлӣ ё ноқисулақлии ноболиғ, ки мушоҳида мешавад, ин ба таври ҷиддӣ қафо мондан аз инкишофи муътадиле, ки ба ҳамин синну сол мувофиқан хосро ифода мекунад. Ин гуна нуқсон на танҳо бинобар беморӣ, балки бо сабаби таъсири муҳит ва тарбия боздошта шудани ташаккули ақлонӣ низ ба миён меояд.

Ноболиғи аз ҷиҳати инкишофи ақлонӣ қафомонда дар бораи ҳодисаҳои муҳити атроф ва зухуротҳои ҷомеа тасаввуроти маҳдуд дорад, мазмуни рафтори худ ва оқибатҳои онро дарк намекунад. Дар сурати муайян шудани ин гуна нишонаҳои ҳолати шахс, бояд санҷиш ё таҳлили руҳшиносӣ таъин гардад, ки аз ҷониби мутахассиси салоҳиятдор дар соҳаи руҳшиносии бачагона анҷом дода мешавад. Минбаъд, танҳо ҳулосаи мутахассиси дахлдор сатҳи инкишофи ақлонии ноболиғ, дараҷа ва сатҳи дарки муҳит ва зухурот, имконияти фаҳмидани рафтор ва оқибатҳои онро мушаххас муайян намояд. Танҳо баъди дақиқ кардани сатҳи инкишофи ақлонии ноболиғ, дараҷа ва сатҳи дарки муҳит ва зухурот, қобилият ва имконияти ноболиғ оиди фаҳмидани рафтори худ ва оқибатҳои он, «камақлии ноболиғ, ки бо бемории руҳӣ алоқаманд нест» маълум мешавад [1,с.238]. Бинобар ин, муайян кардани ҷунин ҳолатҳоро дар доираи пешбурди парвандаи ҳуқуқвайронкунӣ нисбати ноболиғон ҳатмӣ мешуморем.

Ҳангоми баррасии масъалаи ҳуқуқвайронкунии ноболиғон аз ҷониби мақомоти давлатӣ (хусусан, масъулони воҳидҳои сохтории мақомоти қорҳои дохилӣ, комиссияҳои ҷамъиятӣ, муассисаи таълимӣ) ва ташкилотҳои дигар, ки барои таълиму тарбияи кӯдак масъуланд мумкин аст, ҳолатҳое муайян карда шаванд, ки ба рафтори ноболиғ таъсир расонидаанд, монанди манбаҳои тасаввурот ва ҳислатҳои манфии зиддиҷамъиятӣ, бадахлоқӣ, бепарвой, бераҳмӣ, қачфаҳмӣ; ҳолатҳое, ки ба инкишофи ангеа ва мақсади содир кардани кирдори хавфнок мусоидат кардаанд ё муҳити мувофиқ барои тайёри ва содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ барпо мекунанд; моил кардани ноболиғон бо намоиши сабту наворҳои электронӣ (аз ҷумла тавассути телефонҳои

мобилӣ), китобҳо, варақаҳо, рӯзнамаҳо, маҷаллаҳо ва дигар маводди ҷопии дорои хусусияти террористӣ, экстремистӣ, тундгарой, ҷудоихоҳӣ, порнографӣ ва зӯроварӣ, мувофиқан ҷораҳои таъҷилии бартараф карда шудани онҳо роҳандозӣ шаванд. Дар рави баррасии маводҳои ҳуқуқвайронкунии ноболиғон бояд таъсиррасонии падару модар ё шахсоне, ки падару модарро иваз мекунад ё ҳамсолон, шахсони калонсол ба ноболиғ, шаклҳои таъсиррасонӣ, моил кардан ё бо шаклҳои дигари ҷалб карда шудани ноболиғон ба содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ё кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромии ҷомеа, истифодаи суҳанҳои қабех, рафтори дағалона дар кӯча, хиёбон, майдон, ҷойҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳ, манзили истиқоматӣ, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ муайян карда шаванд. Ба андешаи мо, моил кардани ноболиғ ё маҷбур кардани ӯ ба содир кардани кирдори зиддиҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ ин амалҳои мебошанд, шавқу рағбати ноболиғро ба бадахлоқӣ бедор мекунад ё ба тасаввуроти нодуруст, ғалат бовар мекунонад, имконияти моддӣ, маънавӣ ё имтиёзи сунӣ барпо мекунад, инчунин таҳдиди хатар, тарсу ҳарос ё баракс инкор кардани қоидаҳои муътадили зист, беахлоқиро ҳақ мешуморад ё тарғибу ташвиқот ва ҳавасманд мекунад. Бе муайян кардани чунин ҳолатҳо ангеа, мақсад, шакл ва намудҳои таъсиррасонии ҳамсолони ноболиғ ё шахсони дигари калонсол ниҳон мемонад ва бартараф нашуда мемонад.

Дар қисми таҷрибаи воҳидҳои тафтишотии мақомоти қорҳои дохилӣ дар пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ноболиғон[11,с.180], муфаттиш муайян менамояд, ки оё содир намудани ҷиноят аз тарафи ноболиғ дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё руҳӣ аст (?), агар он ҷиноят будани кирдорро истисно накунад, ё бинобар вобастагии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагии дигар доштани ноболиғ содир шудааст? Бинобар ин, ба андешаи мо дар баррасии ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ аз тарафи ноболиғон ҳолатҳои аз ҷониби ҳамсолон ё шахсони калонсол ба бадахлоқӣ ё содир кирдори зиддиҳуқуқӣ ҷалб намудани ноболиғ, хусусияти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё руҳӣ ё воситаҳои дигари ҳавасмандкунӣ ё моилкунии нисбати ноболиғ истифодашуда ҳатман муайян карда шаванд, ки саривақт бартараф карда шудани онҳо бо воситаҳои маъмурию ҳуқуқӣ ҳуқуқвайрокуниҳои минбаъдaro пешгирӣ мекунад. Чӣ хеле, ки таҷрибаи ҳаётӣ нишон медиҳад “илоҷи ҳама воқеаи пеш вуқӯъ аст”, мубрам боқӣ мемонад.

Ҳамин тариқ, барои ошкор карда шудани сабабу шароите, ки ба бадахлоқӣ ё содир шудани кирдори зиддиҳуқуқии ноболиғон мусоидат кардааст:

а) ҳолатҳои муқаррар карда шаванд, ки сабаби пайдоиш ва ташаккули ақида ва назари зиддиҷамъиятии (фардии) ноболиғ гаштааст;

б) ҳолатҳои, ки ақида, мавқеъ, нуқтаи назари фардии ноболиғро пайваста ба бадахлоқӣ ва ё пайдоиши ангеаи зиддиҳуқуқӣ мубаддал кардааст ё ноболиғро аз рӯи ҳамин ақида ба амал кардан водор кардааст;

в) ҳолатҳои, ки боиси ба вучуд омадани шароити мусоиди содир кардани кирдори зиддиҷамъиятӣ ё хавфнок гаштаанд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши сабабу шароитҳои пайдоиш ва таъсири падидаҳои номатлуб ба рафтори ноболиғон ва ҷавонон аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи пасти маънавӣ, шароити зиндагӣ, ғофили аз маърифату худшиносӣ, таълиму тарбияи нокифояи насли наврас, хусусан ҷавононбоиси ба осонӣ (танҳо бо роҳи тарғибот ва ташвиқоти бартарияти як дин нисбати дини дигар, як миллат нисбати миллати дигар, зодаи як маҳал нисбати маҳалли дигар ё бартарияти як рави нисбати равиҳои дигар ва ғайраҳо) шомил карда шудани онҳо ба кирдорҳои нопок ва дар интиҳо ба кирдоҳои хавфнокӣ ҳар гуна гурӯҳҳо мегарданд. Аз ин рӯ, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва

чинояткорӣ байни ноболиғон дар шароити муосир яке аз омилҳои асосии таъмини субот ва оромӣ дар ҷомеа ба ҳисоб рафта, он ба таъмини ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шаҳрвандон, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва самаранокии таълиму тарбияи ноболиғон мусоидат менамояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Азимов Н.Б. Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних по новому уголовному законодательству Республики Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2010. – 238с .
2. Барномаи ислоҳоти низоми адолати судӣ нисбати кӯдакон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №322 аз 29 июни соли 2017 тасдиқ шудааст. Сомонаи расмӣ www.prezident.tj.
3. Декларация о суверенитете Республики Таджикистан // Ведомости Верховного Совета Тадж. ССР. – 1990. – №16.
4. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июни соли 2010, №14 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон» // Маҷ. қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Матбуот, 2012. – 490с.
5. Конвенсияи СММ «Дар бораи ҳуқуқи кӯдак» // Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои байналмиллалӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон. Душанбе: Мастер-Принт, 2006. – 506 с.
6. Маводҳои бойгонии сули ш.Хуҷанд барои соли 2024. Парвандаи № 4-102А.
7. Раҳмон Д. С., Пирова Г. С. Проблемаҳои назариявии таносуби тарбияи ҳуқуқӣ, нигилизми ҳуқуқӣ ва ормонияти ҳуқуқӣ // Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (6-уми декабри соли 2024) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Сомон Принт, 2024. – С.157-169.
8. Раҳмон Э. Паёми *Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат*, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2024 // Сомонаи расмӣ www.prezident.tj. Санаи дастрасӣ 05.12.2024
9. Рустамзода, З.Р., Нуриддинзода, С.Н. Организация деятельности милиции по предупреждению и пресечению правонарушений несовершеннолетних // Труды Академии МВД РТ. №3 (55).2022.- С.118.
10. Сафарзода, А.И., Давлатзода, Г.Ш. Истимор ҳамчун мақсади савдои кӯдакон // Осори Академияи ВКД ҚТ. №3(55).2022. - С.-44-49.
11. Юнусова О.М. Административно-правовая защита прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан // Дисс...канд.юр.наук. – М., 2015. – 180с.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ВЛЕКУЩИЕ ЗА СОБОЙ СОВЕРШЕНИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

АЗИЗОВ САИДМУХАММАД АВАЗХОНОВИЧ,

доктор философии кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, к. С. Насир, 33.

Темой исследования настоящей статьи являются правовые основы защиты прав и интересов несовершеннолетних и необходимость выявления факторов, способствующих совершению правонарушений несовершеннолетними. Автор проанализировал организационные, социальные, административные и правовые факторы для своевременного выявления причин совершения несовершеннолетними правонарушений и предложил государственным органам и другим организациям, ответственным за обучение и воспитание ребенка, эффективно использовать административно-правовые средства в отношении каждого случая правонарушений среди несовершеннолетних. По мнению автора, для эффективности осуществления правовых административных мер необходимо выявить обстоятельства, которые повлияли на поведение несовершеннолетнего, стали источниками антиобщественных предубеждений и негативных черт, аморальности, безрассудства, жестокости, извращенности, обстоятельства, которые способствовали развитию мотивации и цели совершения рискованного деяния или создали подходящую среду для подготовки и совершения противоправного деяния.

Ключевые слова: несовершеннолетний, закон, правонарушение, семья, свобода, право, защита, уход, образование, воспитание, родители, органы власти, комиссия, учреждение, гражданин, сотрудничество, терроризм, экстремизм, моральные ценности, правовое воспитание, здоровая окружающая среда, психическое состояние, влияние, административные меры, профилактика, осведомленность, взрослые.

CIRCUMSTANCES ENTAILING THE COMMISSION OF OFFENSES BY MINORS

AZIZOV SAIDMUKHAMMAD AVAZKHONOVICH,

Doctor of Philosophy, Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, K. S. Nasir, 33.

Tel: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

The topic of this article is the legal basis for protecting the rights and interests of minors and the need to identify factors that contribute to the commission of offenses by minors. The author analyzed organizational, social, administrative and legal factors to identify the causes of juvenile delinquency in a timely manner and suggested that government agencies and other organizations responsible for the education and upbringing of children effectively use administrative and legal means in relation to each case of juvenile delinquency. In the author's opinion, for the effective implementation of legal administrative measures, it is necessary to identify the circumstances that influenced the behavior of a minor, became sources of antisocial prejudice and negative traits, immorality, recklessness, cruelty, perversity; circumstances that contributed to the development of motivation and purpose of committing a risky act or created a suitable environment for the preparation and commission of an unlawful act.

Keywords: juvenile, law, offense, family, freedom, right, protection, care, education, upbringing, parents, authorities, commission, institution, citizen, cooperation, terrorism extremism, moral values, legal education, healthy environment, mental state, influence, administrative measures, prevention, awareness, adults.

Муқарриз: доктор юридических наук, доцент кафедры административного и финансового права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан СОИБОВ З.М.

УДК: 349.4

**НАҚШИ ҲУЧЧАТҲОИ БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ДАР РУШДИ
МУНОСИБАТҲО ОИД БА ХОЧАГИИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ**

ОДИНАЗОДА ШОҲРУХ ХИСРАВ,

сардори шуъбаи қонунгузории кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити
зисти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734024,
ш. Душанбе, кӯчаи. академик А. Адҳамов, 13.

E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru; **Тел.:** (+992) 931100440.

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф масъалаҳои нақш ва аҳамияти ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ дар рушди муносибатҳо оид ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Махсусан, консепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ оид ба рушди соҳаи кишоварзӣ, ки дар даври соҳибистиқлолӣ қабул гардидаанд, нишондоди мушаххасро оид ба хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон пешбинӣ менамоянд.

Ҳамчунин, дар ин ҷода паёмҳои Президенти мамлакат ҳамчун ҳуҷҷати дорои мазмуни стратегии муайянкунандаи вазъи кунунӣ, мушилот, роҳҳои ҳал ва дурнамои соҳаҳои муҳталифи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ ва нақши онҳо дар рушди муносибатҳо оид ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Важҳои калидӣ: ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ, консепсия, стратегия, барнома, қонунгузорӣ, хоҷагии ёрирасони шахсӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳсулоти кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ.

Хоҷагии ёрирасони шахсӣ яке аз субъекти мустақили соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, самти асосии фаъолияти он истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади қонъ намудани талаботи аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба озуқаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар мебошад. Дар айни замон хоҷагии ёрирасони шахсӣ яке аз шаклҳои маъмули фаъолияти кишоварзии шаҳрвандон буда, фаъолияти иқтисодии аҳолии деҳотро тавсиф мекунад. Мавҷудият ва рушди хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар кишвар ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат менамояд [12, с. 134-135].

Бобати танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар самти ташкил ва пешбурди фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар низоми қонунгузории мамлакат ду маротиба қонунҳои махсуси соҳавӣ қабул карда шудааст. Аз ҷумла, дар соли 2003 ва қонуни амалкунанда бошад, аз соли 2022 қабул гардидааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 19 июли соли 2022, №1891 [4] муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ташкил, пешбурд, рушд ва қатъи фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ танзим менамояд, ки аз аз 6 боб ва 21 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур санади меъёрии ҳуқукиест, ки асосҳои ҳуқуқи ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро аз тарафи шаҳрвандон ва ҳамчунин чораҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ дастгирӣ кардани онҳоро муайян карда, ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ташкил кардани хоҷагии ёрирасони шахсӣ, мустақилияти хоҷагӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, кафолат медиҳад.

Дар баробари санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла Қонуни махсус дар ин самт, инчунин муносибатҳо оид ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар доираи нишондодҳои ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ (консепсия, стратегия ва барнома) мавриди танзим ва муайянсозӣ қарор дода шудаанд.

Дар асоси сархати панҷуми банди 36 Консепсияи сиёсати ҳуқуқи ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст [3], тақмили қонунгузорӣ дар самти ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо мақсади вусъат додани рушди истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии

заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳамчун самти асосии дурнамои рушди соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ гардидааст.

Тибқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 19 июни соли 2002, №666 тасдиқ шудааст [13], дар он марҳила иборат будани даромади мавҷудаи сокинони мамлакатро асосан аз фурӯши озуқаворӣ ва дигар ашёи хоҷагии хонавода пешбинӣ намудааст. Яъне тибқи нишондодҳои стратегияи мазкур мафҳуми хоҷагии ҷирасони мӯза дар шакли хоҷагии хонаводагӣ маънидод карда мешуд.

Ҳамчунин, тибқи муқаррароти он шумораи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар кишвар бештар аз 25 ҳазор муайян карда шуда, пешбурд ва сарвари чунин хоҷагиҳоро асосан занон ташкил менамуданд. Чунин хоҷагиҳои хонаводагӣ аксаран захираҳои замин ва дигар захираҳои кишоварзиро камтар дастрас менамоянд.

Ҳамзамон, стратегияи мазкур пешбинӣ менамояд, ки институтҳои навъи хона-интернатҳо, марказҳои минтақавӣ ва ғайра барои рафъи мушкilotи молиявӣ худ хоҷагиҳои ҷирасон таъсис дода, аксари онҳо ба чорводорӣ, паррандапарварӣ, парвариши оруи асал, таъсиси гармхонаҳо машғуланд, ки он ба беҳбуди ҳолати озуқаворӣ ва таъминот мусоидат менамояд. Даромади боқимонда аз пешбурди чунин хоҷагидорӣ барои хароҷотҳои амалиётӣ пардохт мешавад.

Барномаи амнияти озуқаворӣ ҶТ барои давраи то соли 2015, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 2 феввали соли 2009, №72 тасдиқ шудааст [1], таъмини беҳатарии озуқаворӣ ҷумҳуриро дар бисёр ҳолатҳо аз самаранокӣ ва устувории рушди хоҷагии қишлоқ вобаста, пешбинӣ менамояд, ки ҷузъи онро пешбурди хоҷагии ҷирасони шахсии шахрвандон ташкил менамояд. Ҳамчунин барномаи мазкур яке аз манбаҳои асосии рушди бахши хусусӣ дар давраи амали он пешбурди хоҷагиҳои оилавӣ маънидод месозад, ки моҳиятан хоҷагии ҷирасони шахсиро ифода менамояд.

Дар асоси Барномаи амнияти озуқаворӣ ҶТ барои солҳои 2020-2024, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 25 июни соли 2020, №386 тасдиқ шудааст [2], баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат истифодаи самаранокӣ заминҳои наздиҳавлигии аҳоли муҳим пешбинӣ гардидааст. Тибқи банди 17 барномаи мазкур барои ноил гардидан ба мақсадҳои таъмини иҷрои барнома доир рушди соҳаи кишоварзӣ дастгирии рушди хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ ва соҳаҳои дигари фаъолияти тижоратӣ марбут ба деҳот зарур шуморида шудааст.

Дар маҷмӯъ, метавон ибраз намуд, ки ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ (консепсия, стратегия ва барнома) доир ба рушди самтҳои алоҳидаи соҳаи кишоварзӣ, махсусан хоҷагии ҷирасони шахсӣ нақши муҳимро ишғол намуда, ҳамчун заминаи таҳкими муносибатҳо баромад менамоянд ва дар пасманзари нишондодҳои чунин ҳуҷҷатҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тақмил ва афзалиятҳоро самтҳои рушди чунин хоҷагиҳо муайян карда мешаванд.

Дар баробари ин, яке аз ҷанбаҳои дигари рушди асосҳои ҳуқуқии фаъолияти хоҷагии ҷирасони шахсиро ин паёми Президенти ҶТ ҳамчун падидаи муҳимми сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва стратегӣ ташкил менамояд. Чуноне ки М.М. Соҳибзода ибраз менамояд «Паёми Президенти ҶТ ин ҳуҷҷати дорои мазмунӣ стратегӣ муайянкунандаи вазъи кунунӣ, мушкilot, роҳҳои ҳал ва дурнамои соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ доир ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ давлат буда, яке аз масъалаҳои меҳварии онро самтҳои мухталифи сиёсати ҳуқуқии кишвар фарогир мебошад» [11, с.4].

То ин муддат Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии кишвар 25 маротиба бо паёмҳо баромад намуда, таҳлилу омӯзиши паёмҳои ироанамудаи Президенти кишвар собит менамояд, ки дар 24 адади он ба таври бевосита ва бавосита масоили вобаста ба истифодаи қитъаҳои заминӣ наздиҳавлигӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани маданияти заминистифодабарӣ, ба даст овардани ду се ҳосил дар як сол аз ҳар ваҷаб қитъаи замин ва дар маҷмӯъ муносибатҳо вобаста ба хоҷагии ҷирасони шахсӣ зикр карда шуда, масъалагузориҳо дар ин самт сурат гирифтааст.

Аз ҷумла, дар нахустин Паёми Президенти ҶТ ба аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 30 апрели соли 2001 зикр гардидааст, ки «мо

бояд барои баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ, серхосилии ҳар як гектар замин ва пурзӯр сохтани иқтидори содиротии соҳаи кишоварзӣ шароит муҳайё намоем. Ин дар сурате муяссар мегардад, ки ҳар як порча замин соҳиби ҳақиқии худро, ки ба беҳбудии ҳолати агротехникии замин ва рӯёнидани ду-се ҳосил дар як сол манфиатдор аст, пайдо намояд» [6].

Ҳамчунин, дар самти таъмини сатҳи иҷтимоии аҳоли ва некуаҳволии шаҳрвандон дар солҳои баъд аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ, ки вазъияти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсии Тоҷикистон нугувор буд, Президенти мамлакат дастгириҳои давлатиро доир ба ҷудо намудани қитъаҳои замин иловагӣ ғирасон зарур шумориданд. Дар ин замина, Президенти мамлакат муҳтарам Э.Ш. Раҳмонов дар Паём ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 16 апрели соли 2005 зикр намуданд, ки «бо вучуди камзаминии кишвар дар ин марҳила (солҳои 1995-2000) тақсим намудани 75 ҳазор гектар замин ба мардум аз ҷумлаи тадбирҳои тақдирсозе буд, ки аҳолиро аз хатари гуруснагӣ раҳой бахшид» [5].

Дар Паёми Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 бошад, махсус ишора гардидааст, ки «агар дар давоми 70 соли низоми гузашта ҳамагӣ 77 ҳазор гектар замин, аз ҷумла 55 ҳазор гектар замин обӣ барои қитъаҳои наздиҳавлигӣ ҷудо шуда бошад, танҳо дар понздаҳ соли охир барои беҳтар намудани шароити зисти аҳоли қариб 105 ҳазор гектар, аз ҷумла 46 ҳазор гектар замин обӣ тақсим карда дода шудааст. Ва муҳимтар аз ҳама ин аст, ки имруз дар ҳамин 105 ҳазор гектар зиёда аз 60 фоизи маҳсулоти кишоварзии мамлакатамон истеҳсол карда мешавад» [8].

Дар Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 26 декабри соли 2018 бошад, ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии шаҳрвандон истифодаи мақсадноку самараноки қитъаҳои замин, инчунин зиёд намудани истеҳсоли маводи ғизоӣ дар ин замина афзалиятнок маънидод гардидааст. Махсусан Президенти мамлакат қайд намуданд, ки «дар 27 соли соҳибистиклолӣ 190 ҳазор гектар заминҳои қорам аз гардиши кишоварзӣ бароварда шуда, майдони заминҳои наздиҳавлигӣ дар кишвар 135 ҳазор гектар, аз ҷумла аз ҳисоби заминҳои обӣ 52 ҳазор гектар зиёд шудааст. Яъне, ба як миллиону 400 ҳазор оила барои бунёди манзилҳои истиқоматӣ замин тақсим карда дода шудааст ва ба ҳисоби миёна беш аз 7 миллион нафар сокинони кишвар шароити манзилиашонро беҳтар кардаанд. Бо ин мақсад дар 70 соли то замони истиқлолият ҳамагӣ 77 ҳазор гектар замин тақсим карда шуда буд» [7].

Ҳамчунин, дар Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2019 зикр гардидааст, ки «дар замони соҳибистиклолӣ бо дарназардошти афзоиши шумораи аҳолии мамлакат ва бо мақсади ҳалли мушкилоти иҷтимоии мардуми кишвар 135 ҳазор гектар замин барои бунёди манзили истиқоматӣ тақсим карда, дода шуд» [10].

Дар Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 истифодаи самараноки обу замин ба хотири ҳифзи амнияти озуқавории мамлакат махсус ишора гардида, қайд карда шудааст, ки «ханӯз дар солҳои оғози истиқлолият, яъне дар солҳои бисёр вазнини 1992-1998 Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти озуқа ва пешгирӣ кардани гуруснагӣ 75 ҳазор гектар заминро ҳамчун заминҳои президентӣ тақсим намуд. Илова бар ин, дар бист соли охир 138 ҳазор гектар замин, аз ҷумла 52 ҳазор гектар аз ҳисоби заминҳои обӣ ба 1 миллиону 400 ҳазор оила барои бунёди манзили истиқоматӣ ҷудо карда дода шуд. Яъне 8 миллиону 800 ҳазор нафар аҳолии кишвар имконият пайдо карданд, ки шароити истиқоматии худро беҳтар намоянд» [9].

Дар маҷмӯъ, таҳлили паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олӣ собит менамояд, ки дар он дар баробари дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа баҳри руши муносибатҳо дар самти пешбурди фаъолияти хоҷагии ғирасони шаҳрвандон, махсусан доир ба истифодаи самараноки қитъаҳои замин масъалагузориҳо анҷом дода шуда, дар заминаи нишондодҳои паёмҳо шумораи зиёди ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ (консепсияи, стратегия ва барнома)

тахия, қабул ва татбиқ гардидаву қисмате аз он барои марҳилаҳои оянда низ мавриди татбиқ қарор доранд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Барномаи амнияти озуқавории ҚТ барои давраи то соли 2015, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 феввали соли 2009, №72 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
2. Барномаи амнияти озуқавории ҚТ барои солҳои 2020-2024, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 25 июни соли 2020, №386 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
3. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ» аз 19 июли соли 2022, №1891 // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҚТ [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.02.2025).
5. Паёми Президенти ҚТ Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 16 апрели соли 2005 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/21> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
6. Паёми Президенти ҚТ ба аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 30 апрели соли 2001 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/14004> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
7. Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 26 декабри соли 2018 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/17365> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
8. Паёми Президенти ҚТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/14> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
9. Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/24850> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
10. Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2019 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/19839> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).
11. Соҳибзода М.М. Паёми Президенти ҚТ – меҳвари бунёдии рушди низоми қонунгузорӣ // Минбари ҳуқуқшинос. – 2021. – №1-2 (143-144). – 16 с.
12. Соҳибов М.М. Инкишофи қонунгузорӣ дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 1. – С. 134-142.
13. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 19 июни соли 2002, №666 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2024).

РОЛЬ ДОКУМЕНТОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ОТНОШЕНИЙ ПО ЛИЧНОМУ ПОДСОБНОМУ ХОЗЯЙСТВУ

S

начальник отдела сельскохозяйственного законодательства, природопользования и охраны окружающей среды Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, 734024, г. Душанбе, ул. академик А. Адхамов, 13.

E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru; Тел.: (+992) 931100440.

В статье автор анализирует и рассматривает роль и значение документов стратегического планирования в развитии отношений по ведению личного подсобного хозяйства. В частности, в концепции, стратегии и государственных программах развития аграрного сектора, принятых в период независимости, предусмотрены конкретные показатели для личных подсобных хозяйств граждан.

Также в этой связи анализируются послания Президента страны как документы стратегического содержания, определяющие текущее положение, проблемы, пути решения и перспективы различных сфер государственной и общественной жизни и их роль в развитии отношений по поводу личного подсобного хозяйства.

Ключевые слова: документы стратегического планирования, концепция, стратегия, программа, законодательство, личное подсобное хозяйство, общественные отношения, Послания Президента Республики Таджикистан, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан, сельскохозяйственная продукция, продовольственная безопасность.

THE ROLE OF STRATEGIC PLANNING DOCUMENTS IN THE DEVELOPMENT OF RELATIONS ON PERSONAL SUBSIDIARY FARMING

ODINAZODA SHOHRUKH KHISRAV,

head of the department of agricultural legislation, use of natural resources and environmental protection National Center of Legislation under the President of the Republic of Tajikistan, 734024, Dushanbe, st. Academician A. Adhamov, 13.

E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru, Тел.: (+992) 931-10-04-40.

In the article, the author analyzes and considers the role and significance of strategic planning documents in the development of relations in the management of personal subsidiary farming. In particular, the concept, strategy and state programs for the development of the agricultural sector adopted during the period of independence provide for specific indicators for personal subsidiary farms of citizens.

Also in this regard, the messages of the President of the country are analyzed as documents of strategic content, defining the current situation, problems, solutions and prospects of various spheres of state and public life and their role in the development of relations regarding personal subsidiary farming.

Key words: strategic planning documents, concept, strategy, program, legislation, private farming, public relations, Messages of the President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Government of the Republic of Tajikistan, agricultural products, food security.

Муқарриз: Соҳибзода М. М.
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

ТДУ:341.231.14

ОИД БА МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

АЗИЗОВ САЧЧОД АМИРШОЕВИЧ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. С. Носир, 33. Тел.: +992 907555537

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳим барои давлати муосир ба ҳисоб меравад, ки вобаста ба он дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ тадбирҳои гуногуни мақсаднок ба роҳ монда шудааст. Амнияти озуқаворӣ дар радифи намудҳои дигари амният мафҳуми маъмул буда, бо таъмини неқӯаҳволии мардум, таъмини сифати маҳсулоти ғизоӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ ва масъалаҳои дигар алоқаманд аст. Бинобар ҳамин, давлатҳои ҷаҳони муосир ҷиҳати таъмини самарабахшии он тадбирҳои гуногунро роҳандозӣ намуда, махсусан онро аз ҷумлаҳои ҳадафҳои стратегии худ муайян кардаанд.

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба муайяннамоии мафҳум ва табиати амнияти озуқаворӣ ҳамчун категорияи илмӣ ҳуқуқӣ баррасӣ гардидааст. Дар он андешаҳои мухталифи илмӣ ва муқаррароти қонунгузорӣ оид ба амнияти озуқаворӣ муайян гардидааст. Ҳамзамон, аниҳодаҳои муаллифӣ вобаста ба масъалаи мазкур баён шудааст.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, муҳофизат, манфиат, иқтисод, амнияти хӯрокворӣ, қонун, таҳдид, кишоварзӣ, давлат.

Амнияти озуқаворӣ дар шароити муосир яке аз мафҳумҳои серистеъмол дар сатҳи ҷомеа маҳсуб меёбад. Дар мафҳуми мазкур истилоҳи «озуқаворӣ» нақши марказӣ дорад. Дар фарҳанги забони тоҷики истилоҳи «озуқ» ва «озуқа» ҷой дорад, ки ҳамчун хӯрок ва хӯрокворӣ арзёбӣ гардидааст [20, С. 907].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти он, ки таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар маҳсуб меёбад, мафҳуми мазкур ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирад. Мафҳуми амнияти озуқаворӣ дар сатҳи қонунгузориҳои миллӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мустаҳкам гардида, кайҳо боз ба сифати мавзӯи таҳқиқоти илмҳои гуногун қарор гирифтааст. Дар алоқамандӣ бо муҳим будани масъалаи мазкур дар доираи ҳуҷҷатҳои расмӣ кишвар ба таври хос таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун самти муҳимми давлат муайян гардидааст. Чунончи, «таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии беҳатарии иқтисодӣ, омили бақои давлатдорӣ ва истиклолият, низомии муҳимми таъминоти аҳоли бо озуқа ва сиёсати демографӣ, тандурустӣ, таъмини ғайриқаноати ҷисмонӣ, дарозумрӣ ва зиндагии арзандаи аҳоли мебошад. Дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии давлат таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим мебозад ва баррасии ин масъала на танҳо дар сатҳи байналмилалӣ, балки дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ, хонаводагӣ ва шахсӣ бояд қарор гирад» [5].

Барои дарки дурусти масъалаи амнияти озуқаворӣ зарур аст, ки нуктаҳои назари илмӣ вобаста ба мафҳум ва мазмун он ошкор карда шаванд. Бояд қайд кард, ки масъалаи амнияти озуқаворӣ дар доираи илмҳои гуногун баррасӣ ва пааҷуҳиш гардидааст. Махсусан, дар илмҳои иқтисодӣ, сотсиологӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра. Масъалаи мазкур бештар дар илми иқтисодӣ таҳти таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Чунончи, муҳаққиқ А.А. Кайгородцев «амнияти озуқаворӣ – ин чунин ҳолати иқтисодӣ, аз ҷумла комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ҳангоми ҷой доштани он тамоми аҳолии кишвар аз ҳисоби истеҳсоли намудҳои асосии озуқаи дохилӣ, махсусан ба таври афзалиянок қишрҳои осебпазир ва камбизоат таъмин гардида, дар чунин шароит дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонии маҳсулоти ғизоӣ дар ҳаҷм ва сифате, ки барои

нигаҳдорӣ ва устувории ҳаёт ва қобилиятнокии одамон заруранд, ҳамчунин имконоти пурраи соҳибхитиёрии давлат аз сарчашмаҳои берунии озуқаворӣ фароҳам оварда мешавад» [9].

Амнияти озуқаворӣ дар асоси андешаи илмӣ дигар унсуре таркибии амнияти иқтисодӣ эътироф гардидааст, ки он қобилияти давлатро ҷиҳати ба шаҳрвандони худ таъмин намудани истеъмоли маҳсулоти асосии озуқа дар асоси меъёрҳои ва стандартҳои байналмилалӣ, ҳамчунин таъмини аҳоли аз ҳисоби маҳсулоти худироифода мекунад [8, С. 9].

Дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бошад, мафҳуми амнияти озуқаворӣ дар шаклҳои гуногун баён гардидааст. Чунончи, муҳаққиқ С.С. Санникова зикр намудааст, ки «амнияти озуқаворӣ ба сифати яке аз омилҳои калидии таъмини амнияти миллии маҳсуб меёбад, ки дар заминаи он ниғаҳдорӣ соҳибхитиёрӣ ва давлатдорӣ, тағйири вазъи демографӣ дар самти коҳиши фавт ва афзун намудани таваллуд ва дар маҷмӯъ баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон тавассути кафолати стандартҳои баланди таъмини зиндагӣ таъмин мегардад» [16, С. 43].

Пажӯҳишгари дигар ба он андеша аст, ки «амнияти озуқаворӣ – ин таҳти муҳофизат қарор доштани манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлатро дар соҳаи озуқаворӣ аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ меноманд» [6, С. 144].

Ҳуқуқшиноси ватанӣ Р.Ш. Шарофзода зимни таҳлили мафҳуми амнияти озуқаворӣ ба хулоса омадааст, ки «амнияти озуқаворӣ – ин ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлат дар соҳаи амалисозии талаботи одамон ба маҳсулоти тозаӣ ғизоӣ тавассути кафолати дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ, ҳамчунин ба оби тозаӣ ошомиданӣ мебошад» [17, С. 11-12].

Дар яке аз адабиёти ватанӣ иброн гардидааст, «мафҳуми амнияти озуқаворӣ – ин пеш аз ҳама, истифодаи самараноки захира ва имкониятҳои давлату ҷамъият дар таъмини бемайлони аҳоли бо озуқаворӣ, ки аз ҷиҳати миқдор ва сифат барои ҷисми инсон ва нигоҳдорӣ қобилияти меҳнатии ӯ лозим буда, на танҳо дар вазъияти ором, балки дар ҳолатҳои фавқулода низ миқдори он басанда бошад» [14, С. 104].

Тибқи арзёбии илмӣ дигар, амнияти озуқаворӣ ҳамчун қисми таркибии амнияти иқтисодии миллии давлат ва яке аз кафолатҳо дар таъмини ҳуқуқ ба сатҳи арзандаи зиндагӣ, ҳамзамон шартҳои ниғаҳдорӣ истиқлолияти кишвар, устувории иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян гардидааст [15, С. 122].

Ҳуқуқшиноси рус П.Д. Овчаров бошад, зикр менамояд, ки «амнияти озуқаворӣ – ин ҳолати иқтисодӣ мебошад, ки дар заминаи он истиқлолияти озуқаворӣ таъмин гардида, дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ барои аҳолии кишвар ба маҳсулоти ғизоӣ мутобиқ ба талаботи регламентҳои техникӣ дар ҳаҷми на кам аз меъёрҳои меъёрҳои оқилонаи истеъмол, ки барои тарзи ҳаёти солим ва фаъол заруранд, кафолат дода мешавад» [13].

Ҳамин тариқ андешаҳои зиёди илмӣ вобаста ба мафҳуми амнияти иқтисодӣ дар илми ҳуқуқии муосир ҷой дошта, аз лиҳози маҳакҳо ва омилҳои гуногун арзёбӣ гардидааст. Ба мазмуни умумӣ, мафҳуми амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқ Х.У. Белхароев муайян намудааст, ҷолиби диққат аст. Яъне, таҳти муҳофизат қарор доштани манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлатро дар соҳаи озуқаворӣ аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ, ки аз ҷониби ӯ чунин гардидааст мафҳуми амнияти озуқаворӣ, бештар қобили дастгирӣ. Зеро, ҳадафи ҳама гуна амният, аз ҷумла амнияти озуқаворӣ ин муҳофизат намудани объекти муайян аз таҳдидҳои гуногун мебошад. Муҳаққиқони дигар бошанд, мафҳуми амнияти озуқавориро бо назардошти

масъалаҳои мушаххас, аз қабилӣ дастрасӣ аҳоли ба маводди ғизоӣ, истиқлолияти озукаворӣ, балад бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди вазъи демографии давлат ва ғ. баҳогузорӣ намудаанд.

Мафҳуми амнияти озукаворӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам гардидааст. Мафҳуми мазкур дар ду Қонуни кишвар – «Дар бораи амнияти озукаворӣ» ва «Дар бораи амният» мустаҳкам гардидааст. Аз инҳо пештар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 декабри соли 1993, №918 [1] амал мекард, ки дар он чунин мафҳум пешбинӣ нагардида буд. Мафҳуми амнияти озукаворӣ, ки дар қонунҳои болозикр муқаррар гардидааст, ки аз лиҳози мазмун бо ҳамдигар ҳамшабеҳ мебошанд. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озукаворӣ» таҳти мафҳуми амнияти озукаворӣ - «вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ беҳатарии озукавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғайб ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад» [2] муқаррар гардидааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» муайян мекунад, ки «амнияти озукаворӣ – ҳолати муҳофизатии иқтисодиёти давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ беҳатарии озукавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғайб ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад» [3]. Тавре дар боло зикр гардид мафҳумҳои дар қонунҳои мазкур пешбинигардидаи амнияти озукаворӣ мазмунан монанд мебошанд, аммо фарқияти мафҳумҳои мазкур дар як ҳолати мафҳумҳои муқарраргардида ба назар мерасад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озукаворӣ» дар мафҳуми амнияти озукаворӣ вазъи иқтисодии давлат муайян гардидааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» дар мафҳуми мазкур ҳолати муҳофизатии иқтисодиёти давлат пешбинӣ шудааст. Ба назари мо, ҳолати муҳофизатии иқтисодиёти давлат арзёбӣ гардидани амнияти озукаворӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» муқаррар гардидааст, бештар дуруст аст. Зеро, мафҳуми амният худ ифодагари ҳолати муҳофизатии объекти муайян аст, ки нисбат ба соҳаи озукаворӣ низ чунин мазмунро ифода менамояд. Вазъи иқтисодии давлат, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озукаворӣ» пешбинӣ гардидааст, моҳиятан мазмунӣ васеъ дошта, аз доираи мафҳуми амнияти озукаворӣ фарохтар мебошад. Ҳар кучое, ки сухан дар бораи ин ё он намуди амният меравад, бояд дар он ҳолати муҳофизатӣ ҳамчун шартӣ асосӣ муайян карда шавад. Бинобар ҳамин, амнияти озукаворӣ пеш аз ҳама ҳолати муҳофизатии соҳаи озукаворӣ дар кишвар мебошад.

Дар забони тоҷикӣ дар баробари истилоҳи амнияти озукаворӣ, ҳамчунин беҳатарии озукаворӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Таҳти чунин ном унвон гирифтани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти озукаворӣ гувоҳи истифодаи васеи истилоҳи мазкур аст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ истилоҳи «беҳатарӣ» мазмунан ҳаммаъноӣ истилоҳи «амният» арзёбӣ гардидааст, ки ҳамзамон чун «эмин будан аз хатар, таҳдид накардани хавфу хатар ва беҳавфӣ» низ муайян шудааст [23]. Аммо, аз лиҳози мазмун ҳаммаъноӣ истилоҳи «амният» мебошанд. Агар ба тарҷумаи русӣ истилоҳоти мазкур назар афканда шавад, «безопасность» унвон мегирад. Яъне, ҳам беҳатарӣ ва ҳам амният дар русӣ «безопасность» тарҷума мешавад, гувоҳи ҳаммазмун будани мафҳумҳои болозикр мебошанд.

Мафҳуми «беҳатарии озукаворӣ» дар сатҳи ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ ба таври васеъ истифода гардида, табиати он ба таври дахлдор равшан гардидааст. Чунончи, дар асоси Барномаи беҳатарии маҳсулоти озукавории ҷумҳурии тоҷикистон барои солҳои 2019-2023 «беҳатарии озукаворӣ ҳамчун қобилияти кафолат додани давлат дар қонун

гардонидани эҳтиёҷот ба озуқаворӣ дар сатҳе, ки ғайолияти муътадили ҳаётгузаронии аҳоли таъмин мегардад, доништа мешавад» [4]. Ҳамин тариқ, мафҳумҳои амнияти озуқаворӣ ва бехатарии озуқаворӣ аз ҳамдигар тафовут надошта, ҳаммаъноӣ якдигар мебошанд ва дар таҳқиқоти диссертатсионӣ истилоҳи амнияти озуқаворӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар баробари мафҳумҳои амнияти озуқаворӣ ва бехатарии озуқаворӣ, ҳамзамон мафҳуми «амнияти хӯрокворӣ» низ истифода мегардад. Мафҳуми мазкур дар таносуб аз мафҳуми амнияти озуқаворӣ то андозаи муайян мазмуни маҳдуд дошта, бо таъмини ғизои солим ва безарар алоқаманд аст. Дар робита бо ин маълумоте чой дорад, ки дар асоси он «амнияти хӯрокворӣ ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар хӯроквории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, бехатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад, чунин хӯроквориро ҳамаи табақаҳои ҷомеа барои таъмини ҳаёти ғайол ва солим доимо истеъмоли намоянд». Бинобар ҳамин, амнияти хӯрокворӣ ифодагари таъмини сифати маҳсулоти ғизоӣ ва дар алоқамандӣ бо ин, кафолати давлатии таъмини аҳоли бо маҳсулоти ғизоӣ, ки ба саломатии инсон мутобиқ буда, пешгирии дастрасӣ ва истеъмоли маҳсулоте, ки ба саломатии инсон зарар мерасонанд.

Мафҳумҳои дар боло муайянгардида, ки дар доираи илми муосир ва қонунгузории кишвар инъикос шудаанд, амнияти озуқавориро аз лиҳози асосҳо ва маҳакҳои гуногун муайян намудаанд. Чунинчӣ, амнияти озуқаворӣ ҳамчун ҳолати иқтисодӣ, қисми таркибии амнияти иқтисодӣ, таъминоти аҳоли бо озуқа, ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлат ва ғ. тавзеҳ гардидааст. Дар радифи ин гуфтаҳо, дар ҳолати дигар бошад, амнияти озуқавориро бо ниғаҳдории солимии аҳоли тавассути таъмини ғизои солим арзёбӣ намудаанд [12]. Чунин асосҳо ва маҳакҳои муайян намудани амнияти озуқаворӣ дар умум дуруст мебошанд ва таъиноти мафҳуми мазкурро ифода мекунанд. Лекин, мафҳуми амнияти озуқаворӣ, ки дар бештар маврид бо соҳаи кишоварзӣ (аграрӣ) рабт дода шудааст, нигоҳи маҳдуд буда, мазмуни пурраи онро таҷассум намекунад. Махсусан, дар сарчашмаҳои ватанӣ мафҳуми мазкур асосан бо соҳаи кишоварзӣ алоқаманд гардидааст, ки рушди соҳаи мазкурро ҳамчун асоси таъмини амнияти озуқаворӣ муайян намудаанд. Тавре дар адабиёти ватанӣ иброз гардидааст, «Ҳукумати мамлакат барои пешгирӣ намудани гуруснагӣ ва таъмини аҳоли бо ғизо дар андозаи 75 ҳазор гектар заминро ҳамчун заминҳои президентӣ тақсим намуд» [10, С. 133], ки мазмуни он ифодагари истифодаи самараноки замин мебошад ва дар ин замина дастрасӣ ба маҳсулоти озуқаро ифода менамояд. Ба ин мавқеъ монанд, дар сарчашмаҳои ватанӣ дигар афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ маҳаки муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ муайян гардидааст [19]. Инчунин, андешаи дигар чой дорад, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ масъалаҳои истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваю сабзавот, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб шудаанд [24].

Дар воқеъ, соҳаи кишварзӣ яке аз соҳаҳои асосӣ ва афзалиятнок дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ маҳсуб меёбад. Аммо, таъмини амнияти озуқаворӣ танҳо бо соҳаи кишварзӣ маҳдуд намегардад. Ворид намудани маҳсулоти ғизоӣ аз хориҷи кишвар, ҳамзамон истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрокворӣ дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ ва бо ин васила ниғаҳдории солимии аҳоли (бо ғизои солим таъмин намудан) низ метавонан ба сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар таъсиргузор бошанд. Тавре дар яке аз сарчашмаҳои иттилоотии кишвар таҳти унвони «Таъмини амнияти озуқаворӣ омили бештар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли» оварда шудааст, ки

«соҳаи саноати хӯрокворӣ яке аз бахшҳои асосии пешбарандаи иқтисодиёти кишвар ба шумор рафта, рушди он барои таъмини аҳолии бо молу маҳсулоти истеъмоли, баланд гардидани сатҳи зиндагӣ ва бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани аҳолии мусоидат менамояд» [7]. Ин нуқтаи назар ифодагари заминаи таъмини амнияти озуқаворӣ будани саноати хӯрокворӣ ва ё соҳаи хӯрокворӣ мебошад, ки тавассути ташкил ва фаъолияти самараноки корхонаҳои саноати хӯрокворӣ аён мегардад.

Ҳамзамон, дар дигар адабиёти илмӣ мафҳуми васеъ доштани амнияти озуқаворӣ тасдиқ гардидааст, ки дар шароити муосир бо соҳаи кишварзӣ истисно наметардад. Тавре зикр гардидааст, «дар ибтидо дар назди давлат вазифаи таъмини истеҳсоли маҳсулоти кишварзӣ қарор дошт. Танҳо дар марҳилаи баъдинаи инкишофи таърихӣ масоили таъмини амнияти озуқаворӣ вобаста афзоиши таҳдидҳо (бухрони озуқаворӣ, норасоии маводи ғизоӣ, гуруснагӣ ва ғ.) дарк гардид. Дар баробари ин имкониятҳои давлат (афзоиши меҳнати истеҳсолӣ, рушди комплекси агросанотӣ, истифодаи технологияҳои истеҳсолӣ, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва ғ.) оид ба муқовимат ба таҳдидҳои амнияти озуқаворӣ то рафт афзун гардид» [17, С. 5].

Дигар ҳолати мафҳуми васеъ доштани амнияти озуқаворӣ ин алоқамандии он бо нигоҳдорӣ ва ҳифзи саломатии аҳолии кишвар мебошад. Чунин нигоҳ дар доираи васеи адабиёти илмӣ инъикос гардидаанд. Тавре дар яке аз сарчашмаҳои илмӣ баён гардидааст «... амнияти озуқаворӣ талаботи аҳолиро ба озуқа мутобиқ ба меъёрҳои дахлдори хӯроки солим, кофӣ барои ҳаёти фаъолна ва солим таъмин менамояд» [18, С. 3]. Дар дигар ҳолат баён гардидааст, ки «инсон аз озуқа бояд тамоми моддаҳои барои инкишофи муътадили организм заруриро гирад ва ҳамзамон, дар бехатарии он итминон кунад, яъне моддаҳои барои саломатӣ ва муҳити зист зараррасон ҷой надошта бошанд. Афзоиши таваҷҷуҳ ба маҳсулоти хӯроквории бехатар дар ҷаҳон бо зиёдгардиши шумораи бемориҳо тавсиф мегардад. Афзоиши бемориҳо аз озуқаи бесифат, ки ба ҳаёти инсонҳо таъсири манфӣ мерасонад, вобастагӣ дорад» [11, С. 52]. Ин андешаҳо гувоҳи он аст, ки амнияти озуқаворӣ аз ҷиҳати дигар ифодагари ҳифзи саломатии аҳолии дар робита бо таъмини дастрасӣ ба ғизои солим мебошад.

Тавре аз андешаҳои болозикр бармеояд, амнияти озуқаворӣ ҳамчун вазъ ва ё ҳолати муҳофизатии иқтисодиёт арзёбӣ гардидааст, ки мушаххасан бошад, ҷузъи таркибии амнияти иқтисодӣ муайян шудааст. Дарвоқеъ, амнияти озуқаворӣ бо соҳаи иқтисодиёти кишвар алоқаманд аст, аммо ба назари мо он намуди алоҳидаи амният дар низоми амнияти миллии буда, бо хусусиятҳои ба худ аз амнияти иқтисодӣ фарқ менамояд. Махсусан, амнияти озуқаворӣ дорои объекти хоси муҳофизатии худ мебошад, ки он имкон медиҳад, ки дигар намудҳои амният, махсусан аз амнияти иқтисодӣ фарқ карда шавад [16, С. 42]. Объекти амнияти озуқавориро манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат дар иртибот бо соҳаи озуқаворӣ ташкил медиҳад. Ҳамзамон, амнияти озуқаворӣ дар баробари соҳаи иқтисодӣ ва амнияти иқтисодӣ алоқаманд будан, инчунин бо соҳаи иҷтимоии кишвар низ дар иртибот қарор дорад. Яъне, таъмини амнияти озуқаворӣ дар баробари ҳадафҳои дигар, ҳамчунин ба ҳифзи саломатии аҳолии кишвар, баланд бардоштани некуаҳволии онҳо низ равона мегардад. Бинобар ҳамин, амнияти озуқаворӣ дар таносуб бо амнияти иқтисодӣ мазмуни хос дошта, дар умум ҷузъи таркибии амнияти миллиро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми сатҳи илмӣ ва фаъолияти давлатӣ маҳсуб ёфта, таъмини он ба ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии шахс, ҷомеа ва давлат равона гардида, фазои муносиби муҳофизатиро дар ин самт ба миён меорад, ки дар маҷмӯъ ба иҷрои вазифа ва адафҳои дахлдори давлатӣ ва ҷамъиятӣ равона мегардад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 декабри соли 1993, №918 // Махзани мутамаркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 23.06.2024 с.).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» аз 29 декабри соли 2010, №671 // Махзани мутамаркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 23.06.2024 с.).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 // Махзани мутамаркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 23.06.2024 с.).
4. Барномаи беҳатарии маҳсулооти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2018, №520 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 18.01.2025 с.).
5. Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 июни соли 2020, №386 тасдиқ гардидааст. Махзани мутамаркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 27.12.2024 с.).
6. Белхароев Х.У. Уровни регулирования продовольственной безопасности и правовые интересы России // Пробелы в российском законодательстве. – 2009. - №1. – С. 143-145.
7. Иброҳимзода И.Ш. Таъмини амнияти озуқаворӣ омили беҳтар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли. Речаи дастрас: <https://mts.tj/> (санаи муроҷиат: 22.11.2024 с.).
8. Курбатов А.А. Обеспечение продовольственной безопасности региона: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Краснодар, 2005. – 24 с.
9. Кайгородцев А.А. Продовольственная безопасность Казахстана: оценка состояния и пути обеспечения. Речаи дастрас: <https://docs.yandex.ru> (санаи муроҷиат: 27.12.2024 с.).
10. Қодири Қ. Пешвои сангаршикани миллатсоз. – Душанбе: «ЭР-граф», 2024. – 416 с.
11. Левин С.Л. Современные особенности государственного управления системой обеспечения продовольственной безопасности государства в условиях глобализации // Журнал правовых и экономических исследований. – 2011. - №1. – С. 51-54.
12. Мирон Ф.С. Амнияти озуқаворӣ ҳамчун омили рушди устувории Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар асоси маводи натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ). Речаи дастрас: <https://philosophical.tnu.tj/> (санаи муроҷиат: 22.11.2024 с.).
13. Овчаров П.Д. Продовольственная безопасность современной России: вопросы правового регулирования. Речаи дастрас: <https://cyberleninka.ru/> (санаи муроҷиат: 31.12.2024 с.).

14. Пирназарзода И. Шохкориҳои Пешвои миллат: – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 216 с.
15. Постернак Н.В. Правовое регулирование продовольственной безопасности в Донецкой Народной Республике // Вестник Института экономических исследований. – 2016. - №4. – С. 122-128.
16. Санникова С.С. Административно-правовое обеспечение продовольственной безопасности в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2019. – 227 с.
17. Сатывалдиев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017. - №4 (20). – С. 5- 23.
18. Скрынник Е. Продовольственная безопасность – важная составляющая системы национальной безопасности России // АПК: экономика, управление. – 2010. - №1. – С. 3-14.
19. Турсунова З. Ҳифзи амнияти озуқаворӣ – яке аз ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон. Речаи дастрас: <https://www.tajmedun.tj/> (санаи мурочиат: 22.11.2024 с.).
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд (ҷилди 1). – М.: Нашриёти «Советская Энциклопедия», 1969. – 951 с.
21. Чурахонзода С.Ҷ., Содикова А., Салихов Ҷ. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва нақши давлат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ. Речаи дастрас: <https://mts.tj/> (санаи мурочиат: 22.11.2024 с.).
22. Захираи электронӣ: <https://tg.wikipedia.org/> (санаи мурочиат: 22.11.2024 с.).
23. Захираи электронӣ: www.vazhaju.tj (санаи мурочиат: 17.01.2025 с.).
24. Захираи электронӣ: <https://web.ttu.tj/tj/pages/105> (санаи мурочиат: 22.11.2024 с.).

О ПОНЯТИИ И ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

АЗИЗОВ САДДЖОД АМИРШОЕВИЧ,

соискатель Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. С. Носира, 33. Тел.: +992 907555537

Обеспечение продовольственной безопасности является одним из важнейших вопросов для современного государства, и в связи с этим реализуются различные целевые меры на национальном и международном уровнях. Продовольственная безопасность является известным понятием среди других видов безопасности и связана с обеспечением благосостояния людей, обеспечением качества продуктов питания, развитием аграрного сектора и другими вопросами. Поэтому государства современного мира реализовали различные меры для обеспечения ее эффективности и особенно определили ее как одну из своих стратегических целей.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с определением понятия и природа продовольственной безопасности как научно-правовой категории. В нем определены различные научные мнения и законодательные положения по вопросам продовольственной безопасности. В то же время высказываются авторские мнения, связанные с данным вопросом.

***Ключевые слова:** продовольственная безопасность, защита, интерес, экономика, безопасности пищевых продукты, Закон, угроза, сельское хозяйство, государство.*

ON THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF FOOD SECURITY

AZIZOV SAJJOD AMIRSHOEVICH,

applicant of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of
Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
33, Said Nosir str. Phone: +992 907555537

Ensuring food security is one of the most important issues for a modern state, and in this regard, various targeted measures are being implemented at the national and international levels. Food security is a well-known concept among other types of security and is related to ensuring the well-being of people, ensuring the quality of food products, developing the agricultural sector and other issues. Therefore, the states of the modern world have implemented various measures to ensure its effectiveness and especially defined it as one of their strategic goals.

The article examines issues related to the definition of the concept and the nature of food security as a scientific and legal category. It defines various scientific opinions and legislative provisions on food security issues. At the same time, the author's opinions related to this issue are expressed.

Key words: food security, protection, interest, economy, food safety, law, threat, agriculture, state.

Муқарриз: Соибов З.М. - доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, и.в. профессор

УДК: 342.9

**ТАБИАТИ ҲУҚУҚӢ - МАЪМУРИИ САНАДҲОИ МАҚОМОТИ МАРКАЗИИ
ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ЗУВАЙДУЛЛОЕВ ФАЙЗИДДИН ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Дар мақолаи мазкур табиати ҳуқуқӣ - маъмурии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳокимияти давлати дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мешавад. Яке аз шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ин ҳокимияти иҷроия баҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: мафҳум, моҳият, табиат, ҳуқуқ, маъмурӣ, шаҳрвандон, Конститутсия, давлат, иҷроия, қонун, марказӣ, фаъолият, мақомот.

Дар шароити муосир, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи сифатан нав қадам ниҳодааст, ташкили идоракунии давлатиро бо назардошти самти нави рушд ба роҳ мондааст. Бо мақсади ташкили идоракунии давлатии самаранок як қатор мақомоти идоракунии давлатӣ таъсис гардидааст, ки дар низоми он мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия нақши муҳим дорад. Мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дорои самтҳои муайяни фаъолияти худ мебошад, ки дар миёни онҳо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, яъне таҳия ва қабули санадҳои ҳуқуқӣ тадбири муҳимтарини танзими ҳуқуқи маъмурии муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад.

Айни замон масъалаи ҷанбаҳои ҳуқуқии маъмурии санадҳои ҳуқуқии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам дар илми ҳуқуқи маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, чунки вобаста ба он таҳқиқоти илмии алоҳида гузаронида нашудааст ва баъзе муаммоҳо вобаста ба онҳо ҷой дорад.

Чи тавре ки дар моддаи 9 Конститутсияи ҚТ қайд шудааст «ҳокимияти давлатӣ ба асоси таҷзияи он ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалӣ мешавад». Инчунин моддаи 27-уми пешбини мекунад, ки «шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд.....»

Вобаста ба ин муҳаққиқи рус Ю. М. Козлов дуруст ишора мекунад, ки ба ҷойи истилоҳи «идоракунии давлатӣ» дар ғардиши истифодашавӣ истилоҳи нави — «ҳокимияти иҷроӣ» ворид шудааст»[2].

Вобаста ба масоили таҳқиқшаванда олими тоҷик А.И. Имомов чунин мешуморад, ки «давлат фаъолияти худро тавассути мақомоти давлатӣ амали мегардад. Мақомоти давлатӣ олотии муҳимтарини мавҷудияти ҳастии давлатист. Воситаи асосии амалӣ гардонидани ҳокимияти давлатӣ низ мақомоти давлатӣ буда, маҳз ба воситаи онҳо халқ ҳокимияти давлатии ба ӯ мутааллиқро амалӣ мегардонад»[4].

Чи тавре, ки муҳаққиқи тоҷик З.М. Соибов иброз медорад «дар заминаи таъсиррасонии ҳокимиятӣ, ки дар доираи идоракунии давлатӣ амалӣ мегардад, муносибати миёни субъект ва объекти идоракунии давлатӣ ташкил мегардад. Яъне, таъсиррасонии идоракунии давлатӣ аз ҷониби субъект ба объекти идоракунии давлатӣ равона мешавад. Субъекти идоракунии давлатӣ мақомоти идоракунии давлатӣ (шахсони мансабдори онҳо) аст, ки дорои салоҳияти (ваколати) муқаррарнамудаи қонунгузорӣ буда, таъсиррасонии ҳокимиятиро амалан татбиқ мекунад. Объекти идоракунии давлатиро дар маҷмӯъ ҷомеа, муносибатҳо, равандҳо, соҳаҳои ҳаёти

чамбиятӣ, шахсони алоҳида, фаъолият, рафтор, кирдор ва амали шахсон метавонанд ташкил диҳанд» [6].

Дар асоси гуфтаҳои муҳаққиқони болозикр табиати ҳуқуқӣ - маъмурии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин намунаҳо ҷудо намуна мумкин аст:

- умумӣ;
- махсус.

Ба санадҳои умумии мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ санадҳое, ки бевосита характери умумиро касб намудаанд дохил мешавад.

Ба санадҳои махсуси мақомоти зикршуда он санадҳое дохиланд, ки хусусияти махсуси тобеиятро фаро гирифта мешавад.

Бинобар ҳамин, таҳқиқ ва омӯзиши ҳамаҷонибаи масъалаи санадҳои маъмурии ҳуқуқии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад воятаи муҳими таҳияи консепсияи нави илмӣ воята ба он, ҳамзамон тадбири муносиби ҳалли муаммоҳо дар ин самт хидмат наояд.

Самарабахшии идораи давлатӣ бидуни танзими дурусти ҳуқуқии муносибатҳои чамбиятӣ ғайри имкон аст, ки асосан дар ҳамоҳангии ҳамкории дуруст, равшан ва ба ҳам омехтаи муносибатҳои ҳуқуқии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ифода меёбад.

Табиати ҳуқуқии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бо ду мақсад равона шудааст:

1. **Таъсиси қоидаҳои ҳуқуқӣ:** Санадҳои қабулшуда бояд қоидаҳои ҳуқуқӣ ва маҳдудиятҳои ҳуқуқиро барои шаҳрвандон ва сохторҳои давлатӣ муқаррар наоянд.
2. **Назорати иҷроии санадҳо:** Мақомоти марказие, ки санадҳоро қабул мекунад бо мақсади назорати дуруст ва саҳеҳ дар иҷроии қарорҳои қабулшуда дар назар аст.

Ҳар як санад дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, ки онҳо бояд як равиш ва таҷрибаи беҳтарин барои ташаккул ва амалисозии мақсадҳои сиёсии давлат ва ҳокимияти иҷроия бошад. Санадҳо метавонанд дар шакли а) Қарорҳо, б) Фармоишҳо, ва ё ба шакли дигар қабул карда шаванд.

Мақомотҳои марказии ҳокимияти иҷроия дар ҷараёни қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ чунин вазифаҳоро иҷро мекунад:

1. **Таҳия ва пешниҳод:** Мақомотҳои марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд, ки санадҳоро таҳия ва ё қабул намуда, барои тасвиб ё иҷро ба мақомоти ваколатдор пешниҳод кунанд.
2. **Иҷроии санадҳо:** Пас аз тасвиб ё қабул кардани санад, мақомотҳои иҷроия масъуланд, ки онҳо дар амал татбиқ гарданд, ва аз болои иҷроии он назорат баранд.
3. **Назорат ва танзим:** Мақомотҳои марказии ҳокимияти давлатӣ дар қабули санадҳои худ бояд принципҳои қонуният, баробарӣ ва инсондӯстиро ба назар гиранд.
4. **Анализ ва арзёбӣ:** Маъмурият барои фаҳмидани таъсири амалии санадҳо ва тағйироти муҳим дар соҳаҳои давлатӣ як равишҳои таҳлилӣ ва арзёбӣ пешниҳод мекунад.

Ҳамин тариқ табиати ҳуқуқии маъмурияти санадҳои мақомотҳои марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҷузъи муҳим ва асосии идораи давлатӣ мебошад, ки барои таъмин кардани салоҳиятҳои муассисаҳои давлатӣ ва ба иҷро расонидани қонунҳо ва қарорҳои давлатӣ бо мақсади амалисозии рушди ҷомеа ва

сиёсатҳои давлатӣ иҷро мегардад. Эҳтиёҷ ба назорат ва таҳлил дар раванди амалишавии санадҳо барои таъмини шаффофият ва адолат дар ҷомеа муҳим аст.

Дар марҳалаи муосири рушди давлат тағйироти амиқ ба амал омада истодаанд. Аввалан, ҳаҷми идораи давлатӣ ба таври назаррас зиёд шудааст, ва тағйирот дар мундариҷаи фаъолияти мақомоти иҷроия, ваколатҳои онҳо ба амал омадааст. Иҷроии вазифаҳои идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо ҳаҷми бештар дар муқоиса бо дигар намудҳои фаъолият оғоз карда шуд. Дар ин замина, шумораи муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки шакли асосии фаъолияти идоракунии давлатиро ташкил медиҳанд, ба таври назаррас афзуд[9].

Ташкили дурусти фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимият, тафриқи дурусти ваколатҳои онҳо, истифодаи технологияи муосири идоракунӣ, аз як тараф, таъсири зиёд ба сифати фаъолиятҳои ҳуқуқӣ мерасонад, аз дигар тараф – сифати фаъолиятҳои ҳуқуқӣ ба самаранокии танзими ҳуқуқӣ ва, ҳамчун пайомад, ба дастоварди ҳадафҳои идоракунии давлатӣ вобаста аст.

Вобаста ба ин масъала ва пайвандҳои роҳи таҳқиқотро олими дигари рус И. Л. Бачило чунин баён мекунад, ки «идоракуниро дар соҳаи иҷтимоӣ ҳамчун таъсири мақсаднокӣ ташкилотӣ-амалӣ аз ҷониби субъектҳо мебинад»[3,44]. Табиати ҳуқуқии ва маъмурии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия як масъалаи муҳим дар ҳуқуқи маъмурии давлат мебошад. Мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, ки дар ҳудуди кишвар қарор доранд, якҷанд навъ санадҳоро қабул мекунанд, ки барояшон аҳамияти ҳуқуқии ва маъмурии доранд. Ин санадҳо бо мақсади таъмини иҷроии қарорҳо ва қарорҳои ҳукумати қабул мешаванд ва таъсири назаррас ба тамоми низоми давлат ва ташкилотҳои мухталиф мегузоранд.

Рушди минбаъдаи низоми муносибатҳои ҳуқуқии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд на танҳо ба зиёдшавии миқдорӣ асос ёбад, зеро ин мушкilotҳои бештарро дар танзими ҳуқуқӣ ба бор меорад. Ҳоло зарур аст, ки низоми муносибатҳои ҳуқуқии мақомоти иҷроия ба сатҳи нави сифатии рушд гузарад, ки хусусиятҳои ҳамкориҳои муносибатҳои байни якдигар, ҳосиятҳои интегралӣ ва қонуниятҳои инфиродии фаъолияти онҳоро дар назар гирад.

Ба назарияи Н. М. Коркунов, ҳукумат, ба ҷуз иҷроии қонунҳо, мустақилона вазифаҳои идораи давлатиро амалӣ мекунад, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқиро дар шакли Қарор ва Фармоиш муқаррар мекунад[11].

Табиати ҳуқуқии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, махсусан дар таҳлил ва муайян кардани муносибатҳои ҳуқуқии байни давлат ва шаҳрвандон аҳамияти муҳим дорад. Санадҳо метавонанд қарорҳо, фармонҳо, баёнҳо, ва дигар ҳуҷҷатҳои бошанд, ки ҳадафи асосии онҳо татбиқи қонунҳои амалкунанда ва нигоҳдошти саҳт ва дурустии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар амал мебошад.

Хусусияти табиати ҳуқуқӣ - маъмурии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар ду шакли таҷассум менамояд:

- а) санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия хусусияти умумӣ дорад;
- б) санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия хусусияти иҷроии ҳатмигиро мебошад.

В. М. Манохин мафҳуми идоракунии давлатиро ҳамчун «фаъолияти ташкилотӣ, иҷроӣ-амалӣ, ки аз ҷониби мақомотҳои давлат амалӣ мешавад, баррасӣ мекунад, ки он ба асос ва дар иҷроии қонунҳо сурат мегирад ва дар иҷроии ҳаррӯзаи функсияҳои давлатӣ қарор дорад.»[7,13]

Мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия метавонанд бо қабул кардани чунин санадҳои муносибатҳои ҳуқуқиро муқаррар намоянд. Аз ҷумла:

Қарорҳо – санадҳои ҳуқуқие, ки барои ба иҷро расондани қонунҳо ва қарорҳои баландтарини ҳукумати қабул мешаванд.

Фармоишҳо – санадҳои, ки дастурот ва амалҳои мушаххас барои иҷрои вазифаҳои давлатиро муайян мекунанд.

Баёнҳо ва изҳороти расмӣ – ҳуҷжатҳои, ки мафҳум ва назарияи мақомоти марказиро дар бораи як масъалаи қонунӣ ё сиёсӣ мефаҳмонанд.

Ба ақидаи А. А. Мишин, «идоракунии давлатӣ дар маънои маҳдуд, мақсадҳои мустақили худро дорад, ки он дар иҷрои ҳаррӯзаи талаботҳои қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ таҷассум ёфтааст. Дар ҳамин ҳол, идоракунии давлатӣ дарбар мегирад»[14,9].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ метавон қайд намуд, ки табиати ҳуқуқӣ - маъмурии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷроияи санадҳои хусусияти ҳатмигиро аз шахрвандон тақозо менамояд. Табиати ҳуқуқии санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия нақши муҳиме дар амалишавии ҳуқуқи маъмурӣ ва дастурҳои давлат дорад. Санадҳои маъмурӣ, бо таъсир ба ҷомеа ва танзими муносибатҳо, барои иҷрои қонунҳои амалкунанда ва таъмин намудани адолат ва тартибот дар кишвар дар баробари аз ҳамгироии дуруст ва мутобиқати он бо принсипҳои демократии ҳуқуқи инсон аҳамияти муҳим доранд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 // [Захираи электронӣ] - Речаи ворид-шавӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2022).
2. Алексин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. М., 2000.
3. Бачило И. Л. Функции органов управления (правовые проблемы оформления и реализации). М.: Юрид. лит., 1976. С. 44.
4. Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатии Тоҷикистон. Душанбе: 2007.- 448с.
5. Попов Л. Л., Мигачева Е. В., Тихомиров С. В. Государственное управление в России из зарубежных странах: административно-правовые аспекты / под ред. Л.Л.Попова. М. : Норма, 2012.С.185-186.
6. Соибов, З.М. Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ [Матн]: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ: 12.00.14 / З.М. Соибов. – Душанбе, 2023. – 446 с.
7. Советское административное право / под ред. В. М. Манохина. М., 1977.
8. Стайное П., Ангелов А. Административное право Народной Республики Болгарии. М. : Юрид. лит., 1960 г.
9. Уманская В.П. система правовых актов органов исполнительной власти: теоретические и прикладные аспекты Специальность 12.00.14 — Административное право, административный процесс Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук Научный консультант: доктор юридических наук, профессор Б. В. Российский. Москва — 2014.401с.
10. Лунев А. Е. Теоретические проблемы государственного управления. М., 1974. С. 8-13.
11. Коркунов Н. М. Указ. соч. С. 222.
12. Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления). Казань, 1911. С. 125.

**ПРАВОВАЯ ПРИРОДА - РАСПОРЯДИТЕЛЬНЫЕ ДОКУМЕНТЫ
ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

ЗУВАЙДУЛЛОЕВ ФАЙЗИДДИН.,

ассистент кафедры гражданского и экономического права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003,
Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

В статье анализируется административно-правовая природа актов центральных органов исполнительной власти Республики Таджикистан. Статья 9 Конституции Республики Таджикистан гласит, что государственная власть по признаку ее разделения делится на законодательную, исполнительную и судебную. Одной из ветвей государственной власти считается исполнительная власть.

Ключевые слова: понятие, сущность, природа, право, административный, граждане, Конституция, государство, исполнительный, закон, центральный, деятельность, власть.

**LEGAL - ADMINISTRATIVE NATURE OF ACTS OF CENTRAL EXECUTIVE
BODIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

ZUVAIDULLOEV FAYZIDDIN.,

Assistant of the Department of Civil and Economic Law, Faculty of Law, Academy of State
Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

The article analyzes the legal - administrative nature of the acts of central executive bodies in the Republic of Tajikistan. Article 9 of the Constitution of the Republic of Tajikistan states that state power is divided into legislative, executive and judicial branches. One of the branches of state power is the executive branch.

Keywords: concept, essence, nature, law, administrative, citizens, Constitution, state, executive, law, central, activity, authority.

Муқарриз: Изатуллозода П.,
номзади, илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

УДК: 341.232.1:343.326

**ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА:
МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ И НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ**

АХМЕДОВ ЭРГАШ ЮЛДОШЕВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: ergash-77@mail.ru

В данной научной статье автор рассматривает противодействия финансированию терроризма: международно-правовые и национально-правовые аспекты. Автор указывает действующую роль Совета Безопасности ООН в борьбе с финансированием терроризма, а также международно-правовые и национально-правовые акты противодействия финансированию терроризма, о приоритетном направлении международного сотрудничества в борьбе с финансированием терроризма в рамках резолюция 1373 (2001), принятая Советом Безопасности ООН от 28 сентября 2001.

Ключевые слова: финансирование терроризма, конвенции, резолюции, закон, кодекс, борьба, угроза.

Терроризм стал сегодня опаснейшим глобальным явлением, дестабилизирующим безопасность многих стран и целых регионов, препятствующим нормальному развитию международных отношений. В условиях нарастающей глобализации все более проявляется транснациональный характер деятельности террористов: растет уровень финансовых возможностей и технической оснащенности террористических группировок, стираются границы между государствами для финансовых и информационных потоков и для миграции населения. Во многом такая ситуация объясняется тем, что мировое сообщество после окончания «холодной войны» так и не смогло пока выработать надежных механизмов совместного противодействия терроризму. В современных условиях отпор финансированию терроризма немыслим без претворения в жизнь принципа международного сотрудничества в борьбе с этим явлением и, прежде всего, обеспечения неотвратимости ответственности за содеянное.

Международный терроризм представляет серьезную угрозу развитию человечества, считается серьёзным преступлением, вызывающим международную озабоченность, и по некоторой разумной причине его нельзя оставить в исключительной юрисдикции государства, которое имело бы контроль над ним при обычных обстоятельствах [1,62].

Сегодня очевидным стало то, что победить это величайшее зло современности можно только сообща, сформировав эффективную международную систему противодействия терроризму, которая должна предусматривать сотрудничество государств и их компетентных органов на глобальном, региональном и двустороннем уровнях.

Следует особо подчеркнуть, что центральным звеном этой системы должны стать не декларации и заявления, а выработанные и реализованные на межгосударственном, межправительственном и межведомственном уровнях прагматичные решения в некоторых сферах борьбы с терроризмом.

Так, в международном праве до сих пор нет единого определения терроризма, которое устраивало бы все страны и всех участников международных отношений, хотя попытки выработать такую дефиницию, точно выражающую содержание этого

явления, предпринимаются постоянно, поскольку определение сущности терроризма относится к числу тех проблем, решение которых имеет не только теоретическое, но и важное практическое значение. Это сознается не только большинством исследователей данного феномена: юристами, социологами, политологами, историками, но и практиками-сотрудниками правоохранительных органов различных государств, независимо от политического, общественного и экономического устройства последних [2,7].

Выступая на Генеральной Ассамблее ООН, Кофи Аннан неоднократно отмечал, что «основной проблемой существующей в отношении вопроса о терроризме, является отсутствие единого критерия, позволяющего выявить основные составляющие элементы определения самого термина терроризм. Только принятие такого критерия позволило бы создать механизмы, способствующие ликвидации практики терроризма»[3,9].

В противодействие финансированию терроризма сообщество должно действовать эффективнее, чем террористические организации, которые угрожают обществу и миру в целом.

Международное сообщество выработала международные нормы и стандарты определяющие наиболее рациональные и гуманные, одобренные мировой практикой законные правила деятельности государств по борьбе с терроризмом во всем мире: заключены универсальные международные договоры по борьбе с отдельными преступлениями террористического характера и региональные международные соглашения, а также двусторонние международные договоры.

Основные усилия по международному сотрудничеству в области борьбы с терроризмом предпринимаются в рамках международных организаций, которые выработали основополагающие итоговые документы.

В развитие основных положений данных документов на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 1974 году была принята Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма[4], в которой выражается убежденность в целесообразности более тесной координации и сотрудничества между государствами в борьбе с преступлениями, связанными с терроризмом, включая оборот наркотиков, незаконную торговлю оружием, «отмывание денег» и контрабанду ядерных и других потенциально смертоносных материалов.

Как справедливо отмечал В. Устинов, «одной из важнейших проблем в области борьбы с терроризмом, требующей срочного разрешения является совершенствование международного сотрудничества в сферы прикрытия мировых финансовых потоков, направляемых на поддержку террористов»[5,8]. Не стремясь к финансовой выгоде как к конечной цели, международные террористические группы тем не менее нуждаются в деньгах для привлечения новых сторонников, обеспечения поддержки их деятельности на местах и за границей.

В настоящих условиях задача борьбы с терроризмом, как признано сейчас во всем мире, не сводится исключительно к выявлению и пресечению отдельных террористических преступлений, а стоит гораздо шире - пресечь саму террористическую деятельность, важную роль в существовании которой играет финансовая система, давшая возможность терроризму, его людским и материальным ресурсам воспроизводиться и наращивать силу.

Учитывая сложность проблемы, потребовалось развитие новых форм правового сотрудничества. Результатом поиска таких форм стало создание Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999

г.[6]. Согласно статье 8 Конвенции, каждое государство принимает в соответствии с принципами своего внутреннего права необходимые меры для того, чтобы определить, обнаружить, заблокировать или арестовать любые средства, используемые или выделяемые в целях совершения преступлений, входящих в сферу действия Конвенции, а также средства, полученные в результате таких преступлений, для целей возможной конфискации.

В настоящее время Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) проводит четвертый раунд взаимной оценки своих государств-членов на соответствие национальных систем международным стандартам противодействия отмыванию преступных доходов и финансированию терроризма.

Кроме того, ФАТФ имеет партнерские отношения с региональными группами по типу ФАТФ (РГТФ), объединяющими страны, готовые к выполнению ее рекомендаций и взаимной оценке своих национальных систем ПОД/ФТ. ФАТФ поддерживает контакты с ООН, Советом Европы, Всемирным банком, Европейским банком реконструкции и развития, Международным валютным фондом, Интерполом, Европол, Советом по таможенному сотрудничеству и другими международными организациями, а также с международным профессиональным объединением подразделений финансовой разведки (далее – ПФР) – Группой «Эгмонт». Уровень этих взаимоотношений характеризует, например, тот факт, что в соответствии с Резолюцией Совета Безопасности ООН № 1617 (2005), 40+9 Рекомендаций ФАТФ являются обязательными для выполнения государствами – членами ООН. Основным инструментом ФАТФ в реализации своего мандата служат 40 рекомендаций в сфере ПОД, которые подвергаются ревизии в среднем один раз в 5 лет, а также 9 специальных рекомендаций в сфере противодействия финансированию терроризма, разработанных после событий 11 сентября 2001 г.[7,17].

Специфика борьбы с финансированием – и это отражено в Конвенции – включает сложную взаимосвязь разведывательных и правоохранительных аспектов, затрагивающих такую уязвимую область, как банковскую тайну, связанную как с вопросами экономической безопасности целых государств, так и с правом собственности, коммерческими и личными интересами отдельных граждан, в чем и заключается исключительная трудность соответствующей деятельности как внутри государства, так и на международном уровне.

Международное сообщество признало угрозу финансирования терроризма, и предприняло пути для противодействию этому явлению.

О приоритетности данного направления международного сотрудничества в борьбе с терроризмом свидетельствует резолюция 1373 (2001)[8], принятая Советом Безопасности ООН от 28 сентября 2001 года, которая среди основных мер противодействия терроризму обозначила согласованные действия по пресечению его финансовых потоков. Этой резолюцией был учрежден Комитет Совета Безопасности ООН по борьбе с терроризмом (Контртеррористический комитет), который должен взять на себя роль координирующего механизма, механизма мониторинга, а также роль стимулятора и катализатора более активных действий стран-участниц ООН в борьбе с терроризмом.

Резолюция 1373 (2001) ставит своей целью повысить способность всего международного сообщества бороться с терроризмом посредством индивидуальных действий каждого государства. Она не требует от ООН введения правил или создания

организаций, призванных остановить террористов и их сторонников, но обязывает государства-члены принять меры против терроризма.

В частности, эта резолюция требует от государства криминализировать террористическую деятельность в своих уголовных законодательствах, заморозить финансовые средства и активы террористов и их сторонников, запретить другим лицам предоставлять финансовые средства террористам и не предоставлять террористам убежище.

Формирующаяся сегодня глобальная система противодействия терроризму не может быть построена без опоры на региональные и субрегиональные организации. Применительно к нашему региону к таким структурам, в первую очередь относятся Содружество Независимых Государств, Организация Договора о коллективной безопасности и Шанхайская организация сотрудничества.

К сожалению, сегодня мы становимся свидетелями сращивания терроризма с транснациональной организованной преступностью и наркобизнесом, что вызывает нашу общую обоснованную тревогу. Предотвращение незаконного оборота наркотиков, являющегося в определенной мере питательной средой для терроризма и международной преступности, должно стать неотъемлемой частью общей борьбы с международным терроризмом. В этой связи хотел бы еще раз подтвердить готовность Таджикистана к продолжению конструктивного диалога и сотрудничества в целях создания эффективного глобального партнерства по противодействию наркотической опасности»[9].

Важнейшая задача современного этапа развития мирового сообщества - обеспечить скорейшее присоединение всех государств к уже подписанным и действующим международным антитеррористическим конвенциям. Полезное значение имело бы создание ООН механизма мониторинга за выполнением государствами своих договорных обязательств в области борьбы с терроризмом.

Ключевое значение для обеспечения успешной и всеобъемлющей борьбы с международным терроризмом имеют сохранение и укрепление стратегической стабильности на глобальном и региональном уровнях, упрочение режимов нераспространения оружия массового уничтожения. Надо сделать все, чтобы полностью исключить любую возможность попадания такого оружия в руки террористов. Это потребует объединения совместных усилий на решении таких узловых задач, как строгое соблюдение Договора о нераспространении ядерного оружия[10], придание универсального характера Договору о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний[11], обеспечение эффективного контрольного режима Конвенции о запрещении биологического оружия[12].

Учитывая вышеизложенное, можно сделать вывод, что приоритетное значение имеет скорейшее завершение согласования и принятие в ООН Всеобъемлющей конвенции о борьбе с терроризмом.

Анализ действующих в настоящее время конвенций показывает, что международные соглашения не вынуждают страны вводить унифицированные антитеррористическое уголовное и уголовно-процессуальное законодательства, о котором мы говорили выше. Причины этого коренятся в отсутствии единого универсального определения международного терроризма, отсутствии исчерпывающего круга его преступлений, что обусловлено, прежде всего, политическими разногласиями государств. Но даже при отсутствии унифицированного антитеррористического, уголовного и уголовно-процессуального законодательства государств мира физических лиц, допустивших деяния, нарушающие нормы

международного характера (преступления, признанные международным правом как международные), следует привлекать к международной уголовной ответственности.

Кроме того, учитывая настоящее состояние международной правовой базы по борьбе с международным терроризмом, речь сегодня должна идти, прежде всего, о решении следующих задач:

- принятие мер по скорейшему присоединению всех государств к действующим международным контртеррористическим конвенциям;
- содействие развитию сотрудничества всех институтов общества в борьбе с международной преступностью и терроризмом;
- помощь в совершенствовании международной правовой базы и унификации национальных законодательств, направленных на повышение эффективности антикриминального и контртеррористического противодействия на международном, региональном и национальном уровнях;
- развивать путем заключения межгосударственных соглашений механизмов взаимной правовой помощи по ускорению и облегчению раскрытия и предотвращения террористических акций;
- разработка, в соответствии с внутригосударственным законодательством каждой страны, мер по предотвращению прямого или косвенного финансирования терроризма и деятельности террористических организаций, что допускает введение мониторинга и контроля за денежными переводами и раскрытие банковской тайны;
- использование мер по улучшению обмена информацией в борьбе с терроризмом;
- вытеснение двойного стандарта из практики международных отношений как непереносимое условие имплементации действующих соглашений;
- совершенствование международно-правового сотрудничества государств в борьбе с терроризмом;
- поиск компромисса, на основе которого максимальное число государств мира могли бы объединиться в создании действующего механизма международного судебного расследования и наказания за преступления международного терроризма.

В национальном законодательстве Республики Таджикистан имеется понятие о финансировании терроризма. Это понятие указано в Законе РТ «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения» от 15 марта 2023 года №195 указано следующее понятие - прямое или косвенное предоставление или осуществление сбора средств, с целью их полного или частичного использования или при осознании того, что они будут использованы отдельным террористом или террористической группой (организацией), либо с целью финансового обеспечения отдельного террориста или террористической группы (организации) или для организации, подготовки и совершения преступлений террористического характера, а равно, если такие средства фактически не использовались для совершения преступлений террористического характера, а также финансирование отдельного террориста или террористической группы (организации), если даже оно не связано с конкретным террористическим актом (актами), либо для финансирования поездок лиц, направляющихся в государство, которое не является государством их проживания или гражданства, для целей совершения, планирования, подготовки или участия в совершении террористических актов, или для подготовки террористов, или прохождения такой подготовки[13].

Следует отметить, что за финансирование террористического акта ответственность является уголовно-наказуемой. Согласно ст.179 (2) УК РТ Финансирование преступлений террористического характера указан следующие определение

1) Предоставление или осуществление сбора средств, прямо или косвенно, с целью чтобы они полностью или частично использовались или при осознании того, что они будут использованы отдельным террористом или террористической группой (организацией), или с целью финансового обеспечения отдельного террориста или террористической группы (организации) или для совершения преступлений, предусмотренных статьями 179, 179(1), 179(3), 181, 182, 184, 184(1), 184(2), 184(3), 184(4), 185, 193, 194, 194(1), 194(2), 194(3), 194(4), 194(5), 310, 401(1) и 402 настоящего Кодекса, а равно, если такие средства фактически не использовались для совершения перечисленных преступлений, а также финансирование отдельного террориста или террористической группы (организации), если даже оно не связано с конкретным террористическим актом (актами) либо для финансирования поездок физических лиц, направляющихся в государство, которое не является государством их проживания или гражданства, для целей совершения, планирования, подготовки или участия в совершении террористического акта (террористических актов), либо для подготовки террористов, или прохождения такой подготовки (в редакции Закона РТ от 13.06.2013г.№966, от 13.06.2013г.965, от 12.11.2013г.№1028, от 17.05.2018г.№1515).

Примечание: Под понятием "средства" в настоящей статье понимаются активы любого рода, осязаемые или неосязаемые, движимые или недвижимые, независимо от способа их приобретения, а также юридические документы или акты в любой форме, в том числе в электронной или цифровой, удостоверяющие право на такие активы или участие в них, включая банковские кредиты, дорожные чеки, банковские чеки, почтовые переводы, акции, ценные бумаги, облигации, векселя, аккредитивы и другие (в редакции Закона РТ от 18.06.2008г.№386)[14].

Полагаем, что долгосрочный успех в деле борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом зависит от ликвидации глубинных причин этих негативных явлений, связанных с наличием в обществе социально-экономических проблем. Необходимо совместно искать пути решения проблем бедности, преодоления издержек глобализации, урегулирования внутренних и региональных конфликтов. Одни силовые акции не способны искоренить терроризм.

Таким образом, исходя из анализа современного состояния борьбы с терроризмом в условиях глобализации, особенностей современного понимания этой проблемы, можно утверждать, что необходим комплексный подход к борьбе с этим явлением. Необходимо усилить сотрудничество государств, координацию их деятельности в этой сфере и ответственность международных организаций, в первую очередь Организация Объединенных Наций в борьбе с терроризмом. Следует унифицировать международные и национальные законодательные системы в области борьбы с преступной террористической деятельностью. Международное сотрудничество в борьбе с терроризмом должно осуществляться в соответствии с нормами международного права, включая Устав ООН, и в соответствии со всеми основополагающими международными антитеррористическими конвенциями и протоколами. Государства должны обеспечить выполнение взятых на себя обязательств по сотрудничеству в борьбе с терроризмом, чтобы эти международные и региональные нормы соответствовали национальному законодательству. В этом мы видим залог успеха в борьбе с этим злом современности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Актуальные проблемы борьбы с преступностью в международном уголовном праве. Коллективная монография / Под. ред. д.ю.н., проф. Раджабова С.А. – Душанбе: Дониш, 2017. Стр. 62.
2. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма. Принята [резолюцией 49/60](#) Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/terrdecl.shtml (дата обращения 2.3.2025 г.)
3. Дипломатия Таджикистана. УИ МИД. 2006. № 17.
4. Договор о нераспространении ядерного оружия. Одобрен [резолюцией 2373 \(XXII\)](#) Генеральной Ассамблеи от 12 июня 1968 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml
5. Договору о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний. Договор принят 50-й сессией [Генеральной Ассамблеи ООН](#) 10 сентября 1996 г. https://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=1803
6. Документ ООН. А/44/456. - С. 9.
7. Закон Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения» от 15 марта 2023 года №195 https://nbt.tj/ru/financial_monitoring/laws.php (дата обращения 3.03.2025 г.)
8. Кикоть В.Я. Терроризм. Борьба проблемы и противодействия. М.; 2004. -С.7.
9. Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении. Одобрена [резолюцией 2826 \(XXVI\)](#) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1971 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bacweap.shtml
10. Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма Принята [резолюцией 54/109](#) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml (дата обращения 1.3.2025 г.)
11. Проблемные вопросы правоприменительной практики в сфере противодействия легализации преступного дохода: сб. материалов семинара (Москва, 4 октября 2018 г.) / ред. коллегия Р.В. Жубрин, К.А. Комогорцева; Ун-т прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2019. – С.17.
12. Резолюция 1373 (2001), принятая Советом Безопасности ООН на его 4385-м заседании 28 сентября 2001 года. https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_russian.pdf (дата обращения 2.3.2025 г.)
13. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 1998 г. (с дополнениями и изменениями от 20.06.2024 №2050) <https://nbt.tj/upload/iblock/5cd/2sdw8dtpcyx6qjr7j5fmysrt0dhestn/8.%20%D0%A3%D0%93%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1.pdf> (дата обращения 3.03.2025 г.)

14. Устинов В. Конвенция о борьбе с финансированием терроризма // Российская юстиция. 2002. №3.-С.8.

**МУБОРИЗА БО МАБЛАГГУЗОРИИ ТЕРРОРИЗМ: ЧАНБАҲОИ ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ**

АХМЕДОВ ЭРГАШ ЮЛДОШЕВИЧ,

номзади илми ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣи Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: ergash-77@mail.ru

Муаллиф дар ин мақолаи илмӣ мубориза бо маблағгузориҳои терроризм: чанбаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф нақши кунунии Шӯрои Амнияти Созмони Милалӣ Муттаҳидро дар мубориза бо маблағгузориҳои терроризм, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии муқовимат ба маблағгузориҳои терроризмро дар самти афзалиятноки ҳамкориҳои байналмилалӣ дар доираи қатъномаи 1373 (2001), ки аз ҷониби Шӯрои Амнияти СММ 22001 сентябри соли 2001 қабул шудааст, мушаххас кардааст.

Калидвожаҳо: маблағгузориҳои терроризм, конвенсияҳо, қатъномаҳо, қонун, кодекс, мубориза, таҳдид.

**COUNTERING THE FINANCING OF TERRORISM: INTERNATIONAL AND
NATIONAL LEGAL ASPECTS**

AKHMEDOV ERGASH YULDOSHEVICH,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

E-mail: ergash-77@mail.ru

In this scientific article the author examines counteraction to financing of terrorism: international legal and national legal aspects. The author specifies the current role of the UN Security Council in combating financing of terrorism, as well as international legal and national legal acts of counteraction to financing of terrorism, on the priority direction of international cooperation in combating financing of terrorism within the framework of resolution 1373 (2001), adopted by the UN Security Council on September 28, 2001.

Keywords: financing of terrorism, conventions, resolutions, law, code, fight, threat.

ТДУ: 94(55)

СОХТОР, НИЗОМ ВА НИҲОДҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

АЛАМОВ ҲАЛИМҶОН НЕЪМАТОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории

Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. 734003,

Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 121.

E-mail: info@tgpu.tj, alamov_141618@mail.ru

Тел: +992 (37) 2241383, 907678282.

Дар мақолаи мазкур сохтори идоракунии давлати Сосониён аз ҳар ҷиҳат мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар низоми идоракунии Сосониён ниҳоди шоҳӣ мақоми олӣ буда, дар сари давлат «шоҳаншоҳ» меистод. Ҳокимияти ӯ мутлақ ва дахлнопазир ба шумор мерафт. Дар дарбор баъди шоҳ вориси тахт мақоми дуюмро ишғол мекард, баъди ӯ малика ва дигар мансабдорони олимақом меистоданд. Мартаба ва ҷойи ҳар як мансабдори давлатӣ дақиқ муайян карда шуда буд ва дар ҳамаи маросимҳои расмӣ ӯ сангмусаввараҳо риоя карда мешуд. Дастгоҳи марказии идоравӣ аз якчанд муассисаҳои соҳавӣ иборат буд, ки онҳоро девон меномиданд. Девонҳо ба вазоратҳои имрӯза шабоҳат доштанд. Теъдоди девонҳои аҳди Сосониён агар дар ибтидо 6 адад бошад сипас ба 9 адад расиданд. Сардори ҳамаи девонҳоро «вузург-фрамадор» меномиданд. Ӯ сарвари ташиклоти марказӣ, яъне мақомоти олии ҳокимияти иҷроияи шоҳаншоҳиро ба ӯҳда дошт. Вузург-фрамадор баъд аз шоҳ симои дуюми давлат маҳсуб шуда, амалан, зимони қудратро дар даст дошт. Ниҳоди ҳазорпат, бидахш, канаранг дар идоракунии давлатӣ нақши муҳим доштанд.

Ҳулоса, низоми идоракунии давлати Сосониён муназзам ва барои давлатҳои дигар ҳамчун намуна буда, давлатҳои минбаъд таъсисёфта аз низоми идоракунии онҳо васеъ ва комил истифода намуданд.

Калидвожаҳо: Сосониён, империя, Ардашер, шоҳаншоҳ, вузург-фрамадор, ҳокимият, девон, низом, додвар, артиш, мубад.

Маълумоти таҷдидшуда доир ба таърихи шоҳигарии Ашкониён ва давлати Сосониён, имкон медиҳад, ки тасаввуроти пешин дар бораи сохтори маъмурии Эрон дар тӯли ҳазорсолаи то милодӣ (аз миёнаҳои асри III пеш аз милод то миёнаҳои асри VII мелодӣ) боз ҳам амиқ ва мукамал гардад [2, с.210]. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, шоҳаншоҳии Сосониён дорои низоми мутамаркази идоракунӣ буда, дар маркази он ҳокимияти шоҳӣ мақоми баландтаринро ишғол мекард. Сардори давлат шоҳаншоҳ буд. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд, шоҳ дар низоми давлатдорӣ сосонӣ соҳиби ҳокимияти мутлақ ва дахлнопазир ба ҳисоб мерафт. Сосониён, бо пайравӣ аз суннатҳои қадимӣ, дар зеҳни мардум ин андешаро ҷой мекарданд, ки чунин ҳокимиятро ба онҳо худованди бузург — Ахуромаздо ато намудааст, ки маънои онро дошт: ҳокимияти шоҳ муқаддас буда, касе ҳаққи ғасб кардани онро надорад [11, с.210].

Пас аз ба тахт нишастан, шоҳаншоҳ вориси худро дар ҳузури шӯрои ашрофон ва мубадон эълон мекард, ки ин тасмим бояд аз ҷониби шӯро тасдиқ ё рад мешуд. Ин суннат барои пешгирии холигии қудрат ва монеагузорӣ ба низои миёни ворисони тахт таъсис ёфта буд. Давлат дорои шакли монархияи мутлақ мутамарказ буд. Шоҳаншоҳи сосонӣ худро соҳибҳуқуқи ҳукмронӣ бар тамоми ҷаҳон медонист ва маросими тоҷгузориаш ба суннатҳои ҳақоманишӣ шабоҳат дошт [3, с.81].

Дар дарбор пас аз шоҳ, вориси тахт дар мақоми дуюм қарор мегирифт ва пас аз ӯ — малика ё дигар мансабдорони баландмақом. Мартабаву мақоми мансабдорони

давлатӣ дақиқ муайян гардида, дар маросимҳои расмӣ он шакли мукамалро касб мекард.

Дастгоҳи марказии идоракунии давлат дар замони Сосониён аз як қатор муассисаҳои соҳавӣ иборат буд, ки бо номи «девон» шинохта мешуданд. Девонҳо вазифа ва сохтори вазоратхонаҳоро мемонданд. Бо таъба мероси ҳахоманишиҳо, ки сосониён худро ворисони он медонистанд, онҳо усули шоҳаншоҳиро дар идоракунӣ ба қор мебарданд. Тибқи манобеи таърихӣ, шумораи ибтидоии девонҳо шаш адад буда, баъдан ба нӯҳ адад расидааст.

Сардори умумии ҳамаи девонҳоро "вузург фраматор" меномиданд. Дар марҳилаи охири давлат, вузург фраматор роҳбари тамоми маъмурияти шаҳрвандӣ буд [9, с.119]. Ӯ, ки вазифаи сарвазирро иҷро мекард, пас аз шох, шахсияти дуҷумла мамлакат ба шумор мерафт. Дар ҳолати набудани шоҳаншоҳ, ӯ иҷрокунандаи вазифаи шох мешуд [10, с.59]. Ҳамчунин, мақоми ҳазорпат, сардори як ҳазори сарбози шохӣ, низ дар сохтори давлатӣ фаъолият дошт. Ҳазорпат дар баробари иҷрои вазифаҳои ҳарбӣ, инчунин дар раванди идораи давлат ширкат дошт.

Дар раванди минбаъда, сохтори маъмурии давлат тадриҷан тақмил ёфт ва ҳокимияти мулкӣ аз низоми ҳарбӣ ҷудо карда шуд. Вузург фраматор ҳамчун сарвазир фаъолияти худро идома медод ва тамоми ниҳодҳои давлатӣ ба ӯ итоат мекарданд. Одатан, шахсони мансуб ба хонадони ашроф таъйин мешуданд. Ба мисол, дар давраи ҳукмронии Яздигурди I ва Баҳроми V, намояндаи хонадони Меҳр Нарсӣ ин мақомро ишғол мекард [6, с.284].

Сабаби интиҳоб ба чунин вазифаҳо ба он рабт дошт, ки шахси масъул бояд аз насли шоҳон бошад ва ба давлат содиқона хизмат кунад. Бар замми ин, мисли замони Ашкониён, кишвар ба як қатор шохигариҳо, сатрапӣ (вилоятҳо) ва воҳидҳои идорӣ тақсим шуда буд, ки ҳамаи онҳо тобеи ҳукумати марказӣ буданд. Мақоми бидахш, ки аз давраи Ашкониён як ниҳоди баландпояи давлатӣ ба шумор мерафт, дар давраи Сосониён низ нақши муассир дошт. Шоҳон ва сатрапҳо низ дар баъзе манотиқи империя ба идоракунии маҳаллӣ машғул буданд [5, с.14].

Мисоли равшан — навиштаҷоти Шопури I дар катибаи Каъбаи Зардушт мебошад, ки се бародари ӯ ба ҳайси шохони вилоятҳо фаъолият доштанд: шохӣ Марвшох, Кирмоншох ва Саганшох (шохӣ Сакистон) [6, с.288].

Мақомҳои бидахш ва ҳазорпат дар давраи Ардашери I ва Шопури I вазифаҳои муҳимми ҳарбиро иҷро мекарданд. Бидахш роҳбари сипоҳи савора ва ҳазорпат сардори лашкари 1000-нафарӣ буд [8, с.75].

Дигар сатҳи волои ҳокимони маҳаллӣ — марзбонҳо буданд, ки ибтидоан ҳокимони минтақаҳои наздимиарзӣ ва дертар ҳокимони тамоми вилоятҳо буданд. Онҳо аз ҷониби шох таъйин мешуданд ва метавонанд вазифаҳои ҳарбӣ ва молиявиро якҷоя иҷро намоянд. Минбаъд, чунин вазифаҳо ба сохторҳои махсус супурда шуданд. Дар Хуросон — шарқи Эрон — ин унвон ба таври густарда паҳн шуда буд [1, с.14].

Яке аз муҳимтарин муассисаҳои давлатӣ — дабирхонаи шохӣ ё девони котибон буд. Тибқи сангнавиштаҳо ва манобеи паҳлавӣ ва исломӣ, роҳбари ин ниҳод «дабирпат» ё «дабири дабирон» номида мешуд. Ҳамаи мукотибаҳои расмӣ дохилию хориҷӣ ва санадҳои муҳимми давлатӣ дар ин ниҳод таҳия мегардиданд. Бо мурури замон, нуфузи дабирон ба андозае боло рафт, ки онҳо ба табақаи мустақил табдил ёфтанд. Онҳо пас аз рӯҳониён ва ҳарбиён мақоми сеюмро ишғол мекарданд ва шахсони босавод ва зиёӣни ҷомеа маҳз аз байни онҳо мебароманд.

Табақаи дабирон хизматчиёни давлатиро, аз ҷумла котибон, шарҳиҳолнависон, тарҷумонҳо ва дигар кормандони илмӣ ҳуҷҷатгузори фаро мегирифтанд. Баъзе аз

онҳо ҳамроҳи артиши давлатӣ мешуданд, бархе дар назди мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ифои вазифа мекарданд [10, с.171]. Дар дабирхона шумораи зиёди муҳосибон — хмаркорон — ғаёлият доштанд. Сардори онҳо — Эронхмаркор — масъули назорати ҳисобу китоби умумии молиявӣ буд. Ӯ ёвари наздик ба фармондеҳи бузург ба ҳисоб мерафт [11, с.211].

Дигар муассисаи муҳим — девони бочу хироч ва молия буд, ки роҳбари он «вастриошансолор» ё «вастриошанпат» ном дошт. Ин мансабдор масъули чараёни ҷамъоварии андозҳо ва таъмини саривақтии воридшавии онҳо ба хазина буд. Дар ҳамаи воҳидҳои маъмурӣ — аз вилоят то деҳа — андозгириҳо ба роҳ монда мешуданд. Сардорони хазинаи шоҳиро «ганзавара» (хазинадор) ва нависандагони хазинаро бо ҳамин унвон зикр мекарданд. Вазири девони молия низ «вастариюшонпат» ном дошт ва вазифаҳои молиявиро пурра ба ӯ вогузор карда буданд [3, с.81]. Маълумоти таҷдидшуда доир ба таърихи шоҳигарии Ашкониён ва давлати Сосониён, имкон медиҳад, ки тасаввуроти пешин дар бораи сохтори маъмурии Эрон дар тӯли ҳазорсолаи то милодӣ (аз миёнаҳои асри III пеш аз милод то миёнаҳои асри VII мелодӣ) боз ҳам амиқ ва мукамал гардад. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, шоҳаншоҳии Сосониён дорои низоми мутамаркази идоракуний буда, дар маркази он ҳокимияти шоҳӣ мақоми баландтаринро ишғол мекард. Сардори давлат шоҳаншоҳ буд. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд, шоҳ дар низоми давлатдорӣ сосонӣ соҳиби ҳокимияти мутлақ ва дахлнопазир ба ҳисоб мерафт. Сосониён, бо пайравӣ аз суннатҳои қадимӣ, дар зехни мардум ин андешаро ҷой мекарданд, ки чунин ҳокимиятро ба онҳо худованди бузург — Ахуромаздо ато намудааст, ки маънои онро дошт: ҳокимияти шоҳ муқаддас буда, касе ҳаққи ғасб кардани онро надорад.

Пас аз ба тахт нишастан, шоҳаншоҳ вориси худро дар ҳузури шӯрои ашрофон ва мубадон эълон мекард, ки ин тасмим бояд аз ҷониби шӯро тасдиқ ё рад мешуд. Ин суннат барои пешгирии холигии қудрат ва монеагузорӣ ба низоъ миёни ворисони тахт таъсис ёфта буд. Давлат дорои шакли монархияи мутлақӣ мутамарказ буд. Шоҳаншоҳи сосонӣ худро соҳибхукуки ҳукмронӣ бар тамоми ҷаҳон медонист ва маросими тоҷгузориаш ба суннатҳои ҳахоманишӣ шабоҳат дошт.

Дар дарбор пас аз шоҳ, вориси тахт дар мақоми дуюм қарор мегирифт ва пас аз ӯ — малика ё дигар мансабдорони баландмақом. Мартабаву мақоми мансабдорони давлатӣ дақиқ муайян гардида, дар маросимҳои расмӣ он шакли мукамалро касб мекард.

Дастгоҳи марказии идоракунии давлат дар замони Сосониён аз як қатор муассисаҳои соҳавӣ иборат буд, ки бо номи «девон» шинохта мешуданд. Девонҳо вазифа ва сохтори вазоратхонаҳоро мемонданд. Бо таъя ба мероси ҳахоманишиҳо, ки сосониён худро ворисони он медонистанд, онҳо усули шоҳаншоҳиро дар идоракуний ба кор мебарданд. Тибқи манобеи таърихӣ, шумораи ибтидоии девонҳо шаш адад буда, баъдан ба нӯҳ адад расидааст.

Сардори умумии ҳамаи девонҳоро "бузург фраматор" меномиданд. Дар марҳилаи охири давлат, бузург фраматор роҳбари тамоми маъмурияти шаҳрвандӣ буд. Ӯ, ки вазифаи сарвазирро иҷро мекард, пас аз шоҳ, шахсияти дуюми мамлакат ба шумор мерафт. Дар ҳолати набудани шоҳаншоҳ, ӯ иҷрокунандаи вазифаи шоҳ мешуд. Ҳамчунин, мақоми ҳазорпат, сардори як ҳазори сарбози шоҳӣ, низ дар сохтори давлатӣ ғаёлият дошт. Ҳазорпат дар баробари иҷрои вазифаҳои ҳарбӣ, инчунин дар раванди идораи давлат ширкат дошт.

Дар раванди минбаъда, сохтори маъмурии давлат тадричан такмил ёфт ва ҳокимияти мулкӣ аз низоми ҳарбӣ чудо карда шуд. Вузург фраматор ҳамчун сарвазир фаъолияти худро идома меод ва тамоми ниҳодҳои давлатӣ ба ӯ итоат мекарданд. Одатан, шахсони мансуб ба хонадони ашроф таъйин мешуданд. Ба мисол, дар давраи ҳукмронии Яздигурди I ва Баҳроми V, намоёнҳои хонадони Меҳр Нарсӣ ин мақомро ишғол мекард.

Сабаби интиҳоб ба чунин вазифаҳо ба он рабт дошт, ки шахси масъул бояд аз насли шоҳон бошад ва ба давлат содиқона хизмат кунад. Бар замми ин, мисли замони Ашкониён, кишвар ба як қатор шоҳигариҳо, сатрапӣ (вилоятҳо) ва воҳидҳои идорӣ тақсим шуда буд, ки ҳамаи онҳо тобеи ҳукумати марказӣ буданд. Мақоми бидахш, ки аз давраи Ашкониён як ниҳоди баландпояи давлатӣ ба шумор мерафт, дар давраи Сосониён низ нақши муассир дошт. Шоҳон ва сатрапҳо низ дар баъзе манотиқи империя ба идоракунии маҳаллӣ машғул буданд.

Мисоли равшан — навиштаҷоти Шопури I дар катибаи Каъбаи Зардушт мебошад, ки се бародари ӯ ба ҳайси шоҳони вилоятҳо фаъолият доштанд: шоҳи Марвшоҳ, Кирмоншоҳ ва Саганшоҳ (шоҳи Сакистон).

Мақомҳои бидахш ва ҳазорпат дар давраи Ардашери I ва Шопури I вазифаҳои муҳимми ҳарбиро иҷро мекарданд. Бидахш роҳбари сипоҳи савора ва ҳазорпат сардори лашкари 1000-нафарӣ буд.

Дигар сатҳи волои ҳокимони маҳаллӣ — марзбонҳо буданд, ки ибтидоан ҳокимони минтақаҳои наздими марзӣ ва дертар ҳокимони тамоми вилоятҳо буданд. Онҳо аз ҷониби шоҳ таъйин мешуданд ва метавонанд вазифаҳои ҳарбӣ ва молиявиро якҷоя иҷро намоянд. Минбаъд, чунин вазифаҳо ба сохторҳои махсус супурда шуданд. Дар Хуросон — шарқи Эрон — ин унвон ба таври густарда паҳн шуда буд.

Яке аз муҳимтарин муассисаҳои давлатӣ — дабирхонаи шоҳӣ ё девони котибон буд. Тибқи сангнавиштаҳо ва манобеи паҳлавӣ ва исломӣ, роҳбари ин ниҳод «дабирпат» ё «дабири дабирон» номида мешуд. Ҳамаи мукотибаҳои расмӣ дохилию хориҷӣ ва санадҳои муҳимми давлатӣ дар ин ниҳод таҳия мегардиданд. Бо мурури замон, нуфузи дабирон ба андозае боло рафт, ки онҳо ба табақаи мустақил табдил ёфтанд. Онҳо пас аз рӯҳониён ва ҳарбиён мақоми сеюмро ишғол мекарданд ва шахсони босавод ва зиёӣни ҷомеа маҳз аз байни онҳо мебароманд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амбарцумян. А.А. “Письменные памятники Востока” Рецензия на книгу: Э.Ш. Хуршудян Государственные институты парфянского и сасанидского Ирана III в. до н.э. – VII в. н.э. / А.А. Амбарцумян – Алматы: Институт Азиатских исследований, 2018. Том 15, № 4. – 400 с.
2. Аламов Ҳ.Н. Муассисаҳои давлатӣ-ҳуқуқии подшоҳии Ашкониён / Ҳ.Н.Аламов // Пайёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ. – 2025. – №1 (17). – с. 90 – 94.
3. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Дастури таълимӣ-методӣ. Қисми аввал. Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров /. И.Б. Буриев. – Душанбе. 2013. – 255 с.
4. Голамреза Дж. История государственного управления в Иране и средней Азии в древности: авторев. дис. ... канд. ист. наук. 07.00.02 /Дж Голамреза. – Душанбе, 2004. – 26 с.

5. **Димитриев В. А.** Сасанидское государство в известиях римского историка Аммиана Марцеллина / В.А. Димитриева // Вестнике Псковского государственного университета. Серия социально-гуманитарные науки - 2008. №3. – с. 14.
6. **Дьяконов М.М.** Очерки истории древнего Ирана. Книга. / М.М. Дьяконов., А.Г. Периханян. –Москва.: Издательство литературы. 1961. - 444 с.
7. История Древнего мира т.3. Упадок древних обществ: в 3-ех т., Издание второе /Ред. И.М.Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой - М.:Издательство «Наука», 1983. 276 с.
8. **Мишин Д.Е.** Хосров I Ануширван (531–579), его эпоха и его жизнеописание и поучение в истории Мискавейха. Монография / Д.Е.Мишина / Институт востоковедения РАН. – М.: ИВ РАН, 2014. – 696 с.
9. **Хуршудян Э.Ш.** Государственные институты парфянского и сасанидского Ирана. Монография. / Э.Ш. Хуршудян. – Алматы. Издательство “Институт Азиатских исследований”, 2025. – 400 с.
10. **Чойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумичаҳонӣ** // (Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмилалӣ дар мавзуи «Чойгоҳи Сосониён дар таърих ва тамаддуни умумичаҳонӣ» бахшида ба 1800 - солагии таъсисёбии давлати Сосониён, Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 26 апрели соли 2024) 360 с.
11. **Эмомалӣ Раҳмонов.** Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ./ Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: “Ирфон”, 2006. – 372 с.

СТРУКТУРА, СИСТЕМА И ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ САСАНИДОВ

АЛАМОВ ХАЛИМДЖОН НЕЪМАТОВИЧ,

кандидат истарических наук, дотсент кафедры право, Таджикского государственного педагогического университет им. Садриддина Аини. 734003,

Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121.

E-mail: info@tgpu.tj, alamov_141618@mail.ru Тел: +992(37)2241383, 907678282.

В статье анализируется и рассматривается со всех сторон структура государственного управления Сасанидского государства. Автор отмечает, что в сасанидской системе управления верховной властью являлся царский институт, а во главе государства стоял «верховный правитель». Его власть считалась абсолютной и нерушимой. При дворе наследник престола занимал второе место после царя, за ним следовали царица и другие высокопоставленные чиновники. Ранг и положение каждого государственного чиновника были четко определены и соблюдались во время всех официальных церемоний и памятных мероприятий. Центральный аппарат управления состоял из нескольких отделений, называемых диванами (высший правительственный орган). Дивоны были похожи на современные министерства. Количество помещений у Сасанидов, если первоначально оно состояло из 6 цифр, позже увеличилось до 9. Глава всех диванов (высший правительственный орган) назывался «великий визирь» или «главный визирь». Он возглавлял центральную организацию, то есть верховный орган, ответственный за осуществление монархии. Великий визирь считался второй фигурой в государстве после шаха и фактически держал бразды правления в своих руках. Корпус хазорпат (командира тысячи воинов или начальника тысячи солдат в древних восточных армиях), а также другие высокопоставленные должности, такие как бидахи, и канаранги играли важную роль в государственном управлении.

Одним словом, система управления Сасанидского государства была системной и служила образцом для других государств, а последующие государства широко и полно использовали их систему управления.

Ключевые слова: Сасаниды, империя, Ардашер, верховный правитель, великий-управляющий (великий командующий), правительство, суд, система, высший правительственный орган, армия, первосвященник (верховный жрец).

STRUCTURE, SYSTEM AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS SASANIAN STATE

ALAMOV HALIMJON NEMATOVICH,

candidate of Historical Sciences, dotsent of the Department of to the Law, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini address: 734003, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121..

E-mail: info@tgpu.tj, alamov_141618@mail.ru

Phone: +992 (37) 2241383, 907678282.

The article analyses and considers from all sides the structure of public administration of the Sasanian state. The author notes that in the Sasanian system of governance the supreme power was the royal institution, and at the head of the state stood the 'supreme ruler'. His power was considered absolute and inviolable. In the court, the heir to the throne ranked second after the king, followed by the queen and other high-ranking officials. The rank and position of each state official was clearly defined and observed during all official ceremonies and commemorations. The central apparatus of government consisted of several offices called divons (the highest governmental body). The divons were similar to modern ministries. The number of offices at the Sassanids, if initially it consisted of 6 figures, later increased to 9. The head of all divons (the highest governmental body) was called 'grand vizier' or 'chief vizier'. He headed the central organisation, i.e. the supreme body responsible for the implementation of the monarchy. The Grand Vizier was considered the second figure in the state after the Shah and actually held the reins of power in his hands. The corps of Hazorpat (commander of a thousand soldiers or chief of a thousand soldiers in ancient Eastern armies), as well as other high-ranking positions such as bidakhsh, and canarangs played an important role in state administration.

In short, the system of governance of the Sasanian state was systematic and served as a model for other states to follow

Keywords: Sassanids, empire, Ardasher, supreme ruler, great ruler (great commander), government, court, system, supreme governmental body, army, high priest.

ТДУ: 35.071:352.01(573)

**ИСТИКЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА РУШДИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАҲМОНҶОН ФАЙЗАЛӢ,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣ Тоҷикистон. Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон.
тел.: +992883883366, e-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

*Дар мақолаи мазкур оид ба якчанд марҳилаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар
эъмори давлатдорӣ муосир ва ташаккули соҳаи хизмати давлатии касбӣ аз баракати
Истиқлоли Тоҷикистон ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои
миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо азму талош дар
марҳилаи навини давлатсозӣ, давра ба давра нақшаҳои азими бунёдкориро татбиқ ва барои
рушди бонизомии иқтисодиёти мамлакат ва рӯзгори осудаю шоистаи аҳолии кишварамон
замина фароҳам меорад, манзур карда мешавад.*

Калидвожаҳо. *хизмати давлатӣ, хизматчиӣ давлатӣ, идоракунии давлатӣ,
азнавтайёркунӣ, тақмили иқтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ, снадҳои меъёрии
ҳуқуқӣ, машғулиятҳои идоравӣ, мақомоти марказӣ, мақомоти маҳаллӣ.*

Даврони Истиқлолият барои мо имкони воқеӣ фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу
фардои миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯи ҷомеаи
демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Истиқлолият дар ҳаёти мо ҳамчун
рамзи олии Ватану ватандорӣ, давлатдорӣ мустақил, қору пайкорҳои пайгириҳои
созандагӣ, азму талошҳои фидокоронаи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз
бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунонии босуръати
кишвар, таъсиси ҷомеаи шахрвандӣ, таъмини инкишофи озодонаи ҳар фард зухур
намуд.

Истиқлолият нишони барҷастаи пойдорӣ давлат, бақои миллат, рамзи
асолату ҳувият, мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва
шарафу эътибори ба ҷаҳони мутамаддин пайвастанӣ кишвари соҳибистиқлоли
Тоҷикистон мебошад.

Имрӯз садои Тоҷикистон аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид ва
дигар минбарҳои байналмилалӣ шунида мешавад ва ба ташаббусҳои созандаи роҳбари
давлати мо арҷ мегузоранд, овоз медиҳанд ва қатънома қабул менамоянд.

Дар остонаи ин ҷашни муқаддас месазад аз дастовардҳои соҳаи хизмати
давлатӣ, ки дар ҳамбастагӣ бо таҳкими арқони давлатдорӣ миллӣ рушд намуд, чанд
сухан бигӯем.

Сарвари давлат ба соҳаи хизмати давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ таваҷҷӯҳи
хоса дошта, хизматчиёни давлатиро нерӯи пешбарандаю таҳкимбахши давлату
давлатдорӣ меномад.

Давоми солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати
созандаи Президенти кишвар дар радифи дигаргунсозӣҳои кулӣ тақмили низомии
идоракунии давлатӣ яке аз вазифаҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад.

Дар ин давраи кӯтоҳи таърихӣ Тоҷикистон якчанд марҳилаи ислоҳоти
идоракунии давлатиро амалӣ намуда, дар эъмори давлатдорӣ муосир ва ташаккули
соҳаи хизмати давлатии касбӣ таҷрибаи ғаниро соҳиб гардид.

Яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти Пешвои миллат ва дастурҳои ҳамешагии ӯ ташкили заминаҳои устувори меъёрии ҳукукии низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ мебошад.

Ҳамин аст, ки аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998 қабул гардида, асосҳои ҳукукии ташкилӣ ва фаъолияти хизмати давлатии муосири Тоҷикистон бунёд гардиданд. [4].

Бо мақсади ташкили низоми самараноки хизмати давлатӣ, 25 январи соли 2001 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Ташкили ин ниҳод бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон боз як қадами устувор дар роҳи омода намудани кадрҳои ба талаботи муосир ҷавобгӯ, таъмини фаъолияти самараноки мақомоти давлатӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва нуфузи хизмати давлатӣ маҳсуб мегардад.

Сарвари давлат дар робита ба ин мавзӯ дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2002 қайд намуданд: «Бо мақсади баланд бардоштани нақш ва мавқеи хизматчиёни давлатӣ дар ҷомеа, интизому савияи дониши онҳо, таҷрибаи кордонию касбиашон, интихоби кадрҳои боистеъдоду ба манфиатҳои мардум содиқ ва ба як низоми муайян овардани сохтори идораҳои мамлакат Идораи хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ба ин мақоми наваъсис зарур аст, ки ҳарчи зудтар ба ҳалли проблемаҳои мавҷуда машғул шуда, тартибу низомро дар ин самт таъмин намояд».[7].

Дар солҳои 2002-2024 дар робита ба татбиқи қонунгузори хизмати давлатӣ бо мақсади таҳким бахшидани иқтидори кадрӣ мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи роҳу усулҳои интихобу ҷобачогузори дурусти ҳайат, муайян намудани самаранокии саҳми хизматчиӣ давлатӣ дар татбиқи вазифаҳои мақоми давлатӣ аз тариқи иҷрои уҳдадориҳои мансабӣ, баланд бардоштани масъулияти хизматчиӣ давлатӣ, таъмини болоравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ, дигар ҳавасмандкунӣ ва дастгирии хизматчиёни давлатӣ зиёда аз 200 санади меъёрии ҳукуқӣ тасдиқ ва роҳандозӣ гардиданд.

Имрӯз хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ва дар заминаи таҷрибаи таърихӣ давлатдории миллиамон тақомул ва ба рӯкни асосии идоракунии давлатӣ табдил ёфт.

Сарвари давлат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2008 вобаста ба нақши хизматчиёни давлатӣ дар татбиқи сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон таъкид намуданд, ки савганди ёдкардаи Президенти мамлакат нафақат ба Роҳбари давлат, балки ба ҳар кадом хизматчиӣ давлатӣ низ дахл дорад.

Дар шароити имрӯза дар баробари донишу малакаи ҳар кадом хизматчиӣ давлатӣ, рафтору гуфтори ӯ дар ҷойи кор ва дар ҷомеа, муносибати ӯ бо шаҳрвандон шиносномаи мақоми давлатӣ ва дар маҷмӯъ, ниҳоди хизмати давлатӣ доништа мешавад.

Бо мақсади таҳкими обрӯ ва нуфузи ниҳоди хизмати давлатӣ бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 сентябри соли 2010, №932 Кодекси одоби хизматчиӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Баъдан Кодекси мазкур бо мақсади таҳкими танзими рафтори хизматӣ ва ғайрихизмати хизматчиёни давлатӣ соли 2015 дар таҳрири нав ба тасвиб расид.

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини рақобатпазирии ниҳоди хизмати давлатӣ, нигоҳ доштан ва ҷалби кадрҳои лаёқатманд ба хизмати давлатӣ тадбирҳои мушаххас андешида шуданд.

Дар ин солҳо бо мақсади таҳким бахшидани иқтисодии кадрӣ мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи роҳи усулҳои интихоби ҷобҷогузорию дурусти ҳайат, муайян намудани самаранокии саҳми хизматчиӣ давлатӣ дар татбиқи вазифаҳои мақоми давлатӣ аз тариқи иҷрои уҳдадорихоӣ мансабӣ, баланд бардоштани масъулияти хизматчиӣ давлатӣ, таъмини болоравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар робита ба роҳандозии технологияи кадрӣ таҳия гардида, ба тасвиб расиданд.

Аз ҷумла аз соли 2007 озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ, соли 2008 аттестатсияи хизматчиёни давлатии маъмурӣ, соли 2010 ташкили захираи кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ, соли 2011 ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ ва баҳодихии ғайолияти хизматчиёни давлатии маъмурӣ ҷорӣ карда шуд.

Бо мақсади танзими мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2002 Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гардид.

Вазифаҳои асосии сиёсати давлатии кадрҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ пеш аз ҳама мутобиксозии иқтисодҳои кадрӣ ба талаботи бозори байналмилалӣ меҳнат, инчунин баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии кадрҳо буда, дар ин раванд сиёсати кадрӣ бояд бар пояи донишҳои муосир дар бораи идоракунии захираҳои инсонӣ татбиқ гардад.

Бо мақсади мусоидат дар татбиқи қонунгузорию хизмати давлатӣ, таъмини ғайолияти самараноки мақомоти давлатӣ дар самти идоракунии ҳайат ва роҳбарии методии ҳадамоти кадрӣ мақомоти давлатӣ дар ин давра Низомномаи намунавӣ дар бораи ҳадамоти кадрӣ мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фармонҳои ПҚТ аз 10 марти соли 2003, №1031, аз 12 июли соли 2010, №901), Низомномаи тартиби ҳисоб кардани собиқи хизмати давлатӣ (фармони ПҚТ аз 24 апрели соли 2008, №449), Қоидаҳои пешбурди деллои шахсии хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фармоиши Раёсати хизмати давлатии назди ПҚТ аз 6 августи соли 2008, №3), Тартиби санҷиши маълумоти пешниҳоднамудаи шахрванд ҳангоми таъин намудан ба мансаби давлатии хизмати давлатӣ (қарори ХҚТ аз 30 декабри соли 2009, №700), Қоидаҳои гузаронидани санҷиши ғайолияти мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба риояи қонунгузорию хизмати давлатӣ (фармони ПҚТ аз 19 декабри соли 2008, №578), Қоидаҳои таҳия ва амалӣ намудани фармоиши давлатӣ оид ба тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори ХҚТ аз 2 июни соли 2011, №266), Дастурамали талаботи таҳассусӣ барои хизматчиёни маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фармоишҳои Раёсати хизмати давлатии назди ПҚТ аз 24 августи соли 2011, №153, вазорати адлияи ҚТ аз 26 сентябри соли 2011» 436), Қоидаҳои таҳияи дастурамалҳои мансабии хизматчиёни маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фармоиши Раёсати хизмати давлатии назди ПҚТ аз 12 майи соли 2011, №614), Тартиби нигоҳ доштани музди меҳнат, мансаби ишғолнамуда ё мансаби ба он баробар ҳангоми таҳсил ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ (фармони ПҚТ аз 23 январи соли 2013, №1399), Дастури методӣ оид ба таҳияи низомномаҳои дастгоҳи марказӣ, воҳидҳои сохтории он ва воҳидҳои тобеи мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ (қарори ХҚТ аз 4 сентябри соли 2014, №579), Тартиби ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ (қарори ХҚТ аз 31 октябри соли 2014, №694) таҳия гардида, ба имзо расиданд. [4].

Бо мақсади таҳлили мунтазам ва ҳадафмандонаи вазъи соҳаи хизмати давлатӣ ва муайян намудани дурнамои рушди он аз соли 2009 ҳисоботи оморӣ вобаста ба теъдод ва ҳайати сифатии хизматчиёни давлатӣ роҳандозӣ гардид.

Барои ташаккули механизми муносиби таъмини музди меҳнат ва татбиқи ислоҳоти низоми музди меҳнат, инчунин чиҳати ҳавасмандсозӣ ва батанзимдарории ҳифзи иҷтимоии кормандони вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2008, №98 Консепсияи ислоҳоти музди меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, он дар ду марҳила-солҳои 2008-2011 ва 2012-2016 татбиқ карда шуд.

Дар идомаи иқдомҳои пешгирифта вобаста ба ҳавасмандгардонии хизматчиёни давлатӣ қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2008, №272 «Дар бораи Қоидаҳои додани қарзи бефоиз ба хизматчиёни давлатӣ барои харидан, сохтмони манзил ва беҳтар намудани шароити манзилӣ» ва аз 31 майи соли 2012, №288 «Дар бораи беҳтар намудани шароити манзилии хизматчиёни давлатӣ» ба тасвиб расиданд.

Ҳамчунин дар заминаи татбиқи Консепсияи зикршуда як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба имзо расида, пардохти музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ бар асоси Ҷадвали ягонаи тарифӣ ба роҳ монда шуд.

Дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон бо ибтикори бевоситаи Пешвои миллат баробар бо рушди соҳаи хизмати давлатӣ иштироки ду қишри асосии ҷомеабонувон ва ҷавонон дар идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ бо истифода аз роҳи усулҳои муосири тарбия ва ҷобачогузории кадрҳо тақвият дода шуд.

Масъалаи тарбияи кадрҳои болаёқату соҳибистеъдод аз ҳисоби ҷавонон аз оғози соҳибистиклолии Тоҷикистон ҳамчун яке масъалаҳои калидии давлатсозӣ буда, пайваста дар меҳвари сиёсати созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Агар ба раванди ташаккули ниҳоди хизмати давлатӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол ҳамчун ҷузъи таркибии идоракунии давлатӣ назар андозем, маҷмӯи тадбирҳои мебинем, ки ҳамагӣ барои фароҳам овардани заминаҳои мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ чиҳати таҳкими саҳми ҷавонон дар идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, ҷалб ва иштироки ҷавонон дар хизмати давлатӣ нигаронида шудаанд. Бояд гуфт, ки аз ҷониби Сарвари давлат ба ин мавзӯ ҳамчун ба яке аз масъалаҳои асосии давлатдорӣ ва манбаи муҳимтарини ташаккули захираҳои инсонии кишвар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мегардад. Дар ин замина дар доираи татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо масъалаҳои тарбия, интихоб, пешбарӣ ва ҷобачогузории кадрҳои баландихтисос аз ҳисоби ҷавонон, ҷавонгардонии ҳайати кадрҳои роҳбарикунанда мавқеи муҳимро касб мекунад.

Имрӯз институти хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ташаккул ёфта, дар марҳилаи нави рушд қарор дорад. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқии ташаккули онро ба сифати механизми муҳими идоракунии давлатӣ, ки аз низоми идоракунии пешин куллан фарқ мекунад, муайян намудааст.

Натиҷагирӣ аз раванди ислоҳот муайян намуд, ки мо дар заминаи омӯзиши таҷрибаи ватанию ҷаҳонии хизмати давлатӣ ҳадафҳои саҳеҳро муайян, маҷмӯи тадбирҳои муассирро тарҳрезӣ ва амалӣ кардем ва роҳи интихобнамудаи мо роҳи дуруст аст, зеро дар марҳилаи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон мо барои расидан ба ҳадафи асосии худ-ташкили хизмати давлатии касбии муосири Тоҷикистон заминаи мустаҳкам бунёд намудем.

Тибқи таҳлилҳо хизмати давлатии Тоҷикистон имрӯз дорои ҳайати мувофиқ ва аз лиҳози касбӣ омодашудаю ба талаботи имрӯзаи идоракунии давлатӣ ҷавобгӯро дар ихтиёр дорад.

Имрӯз зери роҳбарии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мактаби давлатдорӣ миллии муосири тоҷикон ташаккул ёфтааст, ки он яке аз омилҳои кафолатдиҳандаи рушд, субот, амният ва устувории давлатдорӣ мо мебошад.

Дар татбиқи ҳадафҳои созандаи давлату Ҳукумати Тоҷикистон маҳз хизматчиёни давлатӣ масъулияти асосиро ба зимма доранд.

Ҳамин аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронӣҳои худ вобаста ба нақши хизматчиёни давлатӣ дар рушди ҷомеа таъкид доштаанд: «Хизматчиёни давлатӣ нерӯи пешбарандаю таҳкимбахши давлату давлатдорӣ мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо бояд намунаи интизоми олию меҳнати фидокорона ва содиқона бошанд».

Имрӯз хизматчиёни давлатӣ бо кадршиносию арҷгузорӣ аз хидматҳои содиқонаи Сарвари хизматчиёни давлатӣ-абармарди давлатсозу ватанпараст дар баробари ҳар кадом сокини ин сарзамин дар атрофи Пешвои миллат сарҷамъу ҳамдиланд ва дар роҳи рушди кишвари бихиштосоямон ва болоравии мақоми он дар арсаи ҷаҳонӣ бо пайравӣ аз Президенти маҳбуби худ қадамҳои устувор мегузоранд.

Таҳаввулоти ҷаҳони муосир дар назди ниҳоди хизмати давлатӣ ҳамарӯза вазифаҳои нав ба нав мегузорад. Татбиқи самараноки технологияҳои кадрӣ, ҷобачогузорию дурусту оқилонаи кадрҳо, тарбияи кадрҳои ҷавону лаёқатманд омилҳои асосии баланд бардоштани иқтидори кадрӣ ва самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот ва дар маҷмӯъ, тақвияти нуфузи хизматчиёни давлатӣ ва ниҳоди хизмати давлатӣ маҳсуб мегарданд.

Амалияи давлатдорӣ кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки татбиқи самарабахши сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ва нуфузи он дар назди ҷомеа ба салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Яъне дар хизмати давлатӣ чи қадар хизматчиёни давлатӣ дорои донишу малака, маҳорат ва салоҳиятнокии касбӣ бошанд, ҳамон қадар фаъолияти хизмати онҳо самарабахш гардида, рушди ҳаматарафаю бомароми давлат ва ҷомеа таъмин карда мешавад. Аз ин хотир, бояд ба хизмати давлатӣ шахсони поквичдону мутахассисони варзида, салоҳиятнок ва дорои фарҳанги баланд ҷалб карда шаванд, то онҳо ба манфиати халқу ватан хизмат карда тавонанд.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А.Я. Кибанов. – Основы управления персоналом: Москва, 2007. – 447с
2. А.Я. Кибанов, И.Б. Дуракова. – М.: Издательство “Экзамен”, 2004. – 416с
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998. №22. М.297; 2007. №3. М.166; 2007. №6. М.429.
4. «Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ». Душанбе 2021. – 412 саҳ.
5. З.Зенков, М.Ю.Зарубежный опыт управления: Государственная служба: Учебное пособие. – Новосибирск: НГАУ, 2004. – 130с
6. Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: “Эҷод” 2009. – 120 саҳ.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2002. Сомонаи расмӣ <https://www.president.tj>.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАХМОНДЖОН ФАЙЗАЛИ,

ассистент кафедры «Государственного и местного управления» Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

В данной статье рассматриваются несколько этапов реформ государственного управления в процессе формирования современной государственности и становления профессиональной государственной службы, достигнутых благодаря независимости Таджикистана и мудрой политике Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Его Превосходительства уважаемого Эмомали Рахмона. В ходе нового этапа государственного строительства последовательно реализуются масштабные созидательные планы, которые обеспечивают стабильное развитие экономики страны и достойные условия жизни для населения.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, государственное управление, переподготовка, повышение квалификации и стажировка государственных служащих, нормативно-правовые акты, управленческая деятельность, центральные органы, местные органы.

STATE INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

FAIZALIZOD ABDURAHMONJON FAYZALI,

Assistant of the Department of State and Local Governance,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan,
Dushanbe, Republic of Tajikistan.
Phone: +992883883366 E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

This article discusses several stages of public administration reform in the process of forming modern statehood and the development of a professional civil service, achieved thanks to the independence of Tajikistan and the wise policy of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon. During the new stage of state-building, large-scale development plans are being gradually implemented, ensuring the stable growth of the country's economy and decent living conditions for the population.

Keywords: civil service, civil servant, public administration, retraining, professional development and internships for civil servants, regulatory legal acts, managerial activities, central authorities, local authorities

Муқарриз: Мирзоев П., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

УДК: 356.35

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ БОЕВЫХ ЗАДАЧ

БЕКПУЛАТОВ ХАБИБУЛЛА БАХРИДИНОВИЧ,

Начальник Специального факультета

Академия Вооруженных Сил Республики Узбекистан.

100023, город Ташкент, Республика Узбекистан, улица Паркентская 2.

E-mail: bekpulatov1977@gmail.com

В статье рассматривается влияние цифровой компетентности военнослужащих на эффективность выполнения боевых задач в условиях гибридных угроз и цифровизации военной сферы. Автор анализирует международный опыт внедрения цифровых технологий (США, Франция, Великобритания, Израиль, Китай), демонстрируя, что навыки цифровой грамотности, включая работу с ИИ, ситуационную осведомлённость, киберзащиту и цифровое моделирование, напрямую влияют на оперативную готовность и точность решений командного состава. Предложена структурированная модель цифровой компетентности, состоящая из 10 компонентов, с акцентом на её значимость для современных вооружённых сил.

Ключевые слова: цифровая компетентность, военнослужащие, гибридные угрозы, искусственный интеллект, информационные технологии, цифровая подготовка, тактическое моделирование.

В условиях стремительной цифровизации всех сфер общественной жизни, включая военное дело, повышается значимость цифровой компетентности военнослужащих. Современные конфликты всё чаще приобретают черты гибридных угроз, включающих кибератаки, информационно-психологические операции, манипуляции цифровым контентом и применение беспилотных систем. Успешное функционирование вооружённых сил в таких условиях невозможно без широкого применения информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), цифровых систем управления, геоинформационных платформ и симуляционных решений.

Цифровые навыки становятся неотъемлемой частью профессионального профиля современного военнослужащего. Офицер, не владеющий средствами цифровой связи, не способный интерпретировать разведданные в цифровом формате или действовать в условиях киберугроз, оказывается уязвимым и снижает боевую эффективность своего подразделения. На этом фоне цифровая компетентность рассматривается как один из ключевых факторов оперативной готовности, ситуационной осведомлённости и точности принятия решений в боевых условиях [1, с. 45].

Однако несмотря на признание важности цифровых компетенций, в подготовке военнослужащих до сих пор наблюдаются существенные дефициты: недостаточный уровень кибергигиены, слабое критическое восприятие цифровой информации, нехватка навыков работы с военными информационными системами, цифровыми картами и симуляторами. Эти пробелы прямо влияют на эффективность выполнения боевых задач, особенно в условиях многофакторной неопределённости и высокотехнологичных противодействий.

Цифровая компетентность военнослужащего — это совокупность знаний, умений и установок, обеспечивающих эффективное и безопасное использование цифровых технологий, информационных систем и ресурсов в условиях военной

деятельности, в целях оперативного управления, взаимодействия, принятия решений и противодействия гибридным угрозам [2, с. 25].

Структурные элементы цифровой компетентности:

1. Информационная грамотность и разведывательная аналитика.

Умение искать, критически оценивать и интерпретировать разведывательную и операционную информацию.

Навыки подтверждения достоверности источников, распознавания дезинформации и фейков.

Работа с военными базами данных, цифровыми архивами, геоинформационными платформами (GIS).

2. Кибербезопасность и цифровая гигиена.

Защита конфиденциальных данных, паролей и устройств.

Противодействие фишингу, методам социального инжиниринга и вредоносному программному обеспечению (вирусам, троянам, шпионским программам).

Знание алгоритмов шифрования, VPN, MFA, управления цифровыми следами.

3. Работа с военными цифровыми системами и средствами.

Использование АСУ, ГИС, дронов, ситуационных карт, защищённых систем связи.

Навыки настройки, диагностики и эксплуатации военного ПО и аппаратуры.

Способность к быстрому переключению между цифровыми платформами в боевых условиях.

4. Решение технических проблем.

Быстрая диагностика и устранение сбоев оборудования и программного обеспечения.

Навыки первой технической помощи цифровым устройствам в полевых условиях.

5. Коммуникация и цифровое взаимодействие.

Владение защищёнными каналами связи (радио, спутниковая, зашифрованная передача).

Использование мессенджеров и видеосвязи в оперативных условиях.

Этикет цифрового общения, субординация в киберсреде.

6. Цифровое лидерство и командное управление.

Использование цифровых инструментов для командования, отслеживания задач, оценки рисков.

Применение платформ управления операциями (например, C4ISR).

Принятие решений на основе анализа больших данных и ИИ.

7. Моделирование, симуляция и анализ боевых сценариев.

Работа с симуляторами (VBS3, JCATS, JANUS, OneSAF и др.).

Навыки построения сценариев, оперативного реагирования в цифровой среде.

Анализ эффективности тактических решений на киберполигонах.

8. Обработка данных и цифровая аналитика (Data Literacy).

Работа с цифровыми таблицами, графиками, ИИ-подсистемами прогнозирования.

Навыки визуализации, фильтрации, анализа боевых и логистических данных.

Интерпретация результатов моделирования, рисков и задач.

9. ИИ-компетентность и автоматизация принятия решений.

Применение ИИ-систем для разведки, планирования маршрутов, приоритизации целей.

Участие в работе с цифровыми ассистентами, анализаторами угроз, системами поддержки командных решений.

10. Адаптивность, цифровая этика и правовая грамотность.

Понимание правовых рамок использования цифровых технологий (в т.ч. кибервойна, защита персональных данных).

Этические аспекты применения ИИ, дронов, онлайн-наблюдения.

Адаптация к новым цифровым вызовам и постоянное самообучение.

Влияние цифровых навыков на успех выполнения оперативных и тактических задач.

Современные оперативные и тактические действия всё чаще осуществляются в высокотехнологичной среде, где информация поступает в режиме реального времени, принимаемые решения зависят от цифровых данных, а командование опирается на цифровые каналы коммуникации, картографические сервисы, беспилотные системы и аналитические платформы. В таких условиях **цифровая компетентность военнослужащих**, особенно командного звена, становится **критическим фактором успешного выполнения задач** [3, с. 84].

Согласно исследованиям оборонных аналитических центров (RAND, 2023; NATO АСТ, 2022), уровень цифровой подготовки личного состава напрямую коррелирует с показателями точности, скорости, скоординированности и живучести подразделений в боевой обстановке. Это особенно проявляется при ведении операций в условиях гибридных угроз и информационно-психологического противодействия [7, с. 107].

Цифровые навыки обеспечивают:

Оперативную осведомлённость (Situational Awareness) — за счёт интеграции данных от БПЛА, сенсоров, разведки и цифровых карт [7, с. 112].

Устойчивую и безопасную связь — через защищённые цифровые каналы, предотвращающие перехват [8, с. 79].

Эффективное командование и управление — за счёт применения автоматизированных систем управления войсками (АСУ), систем реального мониторинга и ИИ-подсказок [12, с. 73].

Быструю обработку и анализ разведданных — включая фильтрацию фейков, манипулятивной информации и дезинформации [14, с. 94].

Тактическую гибкость — за счёт симуляционных подготовок, позволяющих моделировать сценарии и прогнозировать риски [10, с. 59].

Исследования в области военной педагогики (Петров В.А., 2022; Gilbert M., 2021) подтверждают: офицеры и подразделения с высокой цифровой компетентностью принимают решения в среднем на 30–40% быстрее и эффективнее реагируют на изменяющиеся условия боевой обстановки [2, с. 91].

Примеры внедрения цифровых навыков в подготовке и деятельности военнослужащих: международный опыт

Развитие цифровых навыков стало приоритетом в подготовке военнослужащих по всему миру. Армии ведущих стран внедряют цифровые платформы, симуляторы, ИИ-решения и киберполигоны с целью повышения точности, скорости и эффективности принятия решений в боевых условиях. Ниже приведены примеры конкретных решений в различных государствах, которые демонстрируют важность цифровой компетентности для выполнения оперативных и тактических задач [4, с. 27].

В условиях стремительной цифровизации военной сферы вооружённые силы США демонстрируют один из наиболее продвинутых подходов к внедрению цифровых технологий в тактическое и оперативное управление. Центральное место в цифровой трансформации занимает платформа **Command Post Computing Environment (CPCE)** — единая информационно-командная система, предназначенная для интеграции данных, анализа оперативной обстановки и поддержки принятия решений в реальном времени.

Платформа и её функциональные возможности. CPCE представляет собой модульную архитектуру, объединяющую картографические ресурсы, разведданные, боевые приказы, телеметрию с БПЛА, средства навигации и каналы связи в единую цифровую среду. Система позволяет командирам формировать ситуационную осведомлённость (Situational Awareness), отслеживать перемещения войск и оперативно принимать решения, основанные на актуальных данных с местности [4, с. 30].

Применение CPCE осуществляется на уровне батальонов, бригад и оперативных штабов. Она обеспечивает:

- визуализацию боевой обстановки на основе геопривязанных данных;
- интеграцию разведывательной информации с возможностью фильтрации по приоритетам;
- передачу приказов в защищённом цифровом формате;
- сопряжение с другими цифровыми платформами, включая симуляторы и системы радиосвязи.

Практика подготовки и внедрения. Обязательная подготовка командного состава по работе с CPCE проводится в рамках многоэтапной цифровой подготовки на базе полигонов, таких как **Fort Irwin National Training Center (NTC)**. Здесь военнослужащие участвуют в комплексных киберфизических учениях с элементами:

- моделирования отказов систем связи;
- цифровых атак на инфраструктуру;
- тактических симуляций на базе платформ **VBS4 (Virtual Battlespace)** и **JCATS (Joint Conflict and Tactical Simulation)**.

Указанные тренажёры позволяют офицерам отрабатывать сценарии принятия решений, работы в условиях информационного дефицита, управления сложными операциями с высокой степенью неопределённости.

Результаты и эффективность. Анализ данных, опубликованных Центром оценки боевой готовности США (TRADOC G-2, 2022), показывает, что подразделения, прошедшие подготовку по CPCE и участвовавшие в симуляционных учениях, демонстрируют:

сокращение времени принятия решений на 35% в сравнении с подразделениями, использующими традиционные средства;

снижение числа критических ошибок и потерь на 28% в условиях условного противодействия;

повышение точности выполнения тактических задач за счёт цифровой визуализации и интерактивной координации действий.

Дополнительно, благодаря использованию цифровых платформ и ИИ-алгоритмов в CPCE, военные аналитики отмечают рост предиктивных способностей командиров — способность предвидеть развитие ситуации, моделировать риски и строить альтернативные сценарии операций.

Франция: Институционализация цифровых компетенций и развитие киберготовности в вооружённых силах.

В условиях нарастающих киберугроз и необходимости стратегической автономии, Министерство вооружённых сил Франции предпринимает масштабную цифровую трансформацию. Одной из центральных задач является формирование у военнослужащих устойчивых цифровых компетенций, позволяющих эффективно действовать в динамичной информационной среде. Ключевыми структурами, обеспечивающими реализацию этих задач, выступают Direction Générale du Numérique (DGNUM) и Commandement de la cybersécurité (COMCYBER). Созданная в 2018 году, DGNUM представляет собой главный орган цифровой координации в структуре Министерства вооружённых сил Франции. Её задача — обеспечить интеграцию цифровых инициатив в деятельность армий, служб и агентств, а также гарантировать информационную целостность, управление данными и согласованность систем связи (SIC) [5, с. 43].

Основные функциональные направления DGNUM:

Разработка политики цифровой трансформации и управление ИТ-архитектурой.

Координация всех цифровых проектов в рамках оборонного сектора.

Поддержка разработки криптографических систем, алгоритмов и средств защиты информации.

Управление использованием радиочастотного спектра в военных целях.

Назначение ответственных за цифровые функции в структурах армий.

Параллельно с DGNUM, Франция в 2017 году сформировала Commandement de la cybersécurité (COMCYBER) — боевую структуру, отвечающую за планирование, координацию и выполнение операций в киберпространстве. COMCYBER имеет следующие направления деятельности:

Защита военных информационных систем от кибератак.

Обнаружение, анализ и нейтрализация вредоносных вторжений.

Обеспечение устойчивой киберсвязи на всех уровнях командования.

Подготовка кадров для работы в условиях цифровой угрозы.

COMCYBER тесно сотрудничает с гражданскими структурами и промышленными партнёрами (в том числе с Thales, Airbus, ANSSI) и активно участвует в международных киберучениях (Locked Shields, Cyber Coalition и др.).

Plateforme Cybersécurité opérationnelle — специализированные лаборатории при École des Transmissions, где курсанты проходят симуляции атак и защиты в режиме реального времени [5, с. 46].

Учебные программы интегрируют:

курсы по криптографии;

аналитическую обработку разведданных;

управление цифровой инфраструктурой батальонного уровня;

тактические цифровые симуляции.

По данным отчётов IRSEM (2022) и SGA-Défense Numérique, внедрение цифровых платформ и развитие киберготовности привели к следующим результатам:

На 25–30% сократилось время восстановления связи и командования после условных кибератак.

Повысилась киберустойчивость офицерского состава благодаря регулярным учениям по реагированию на инциденты и противодействию фишингу, DDoS-атакам и цифровому саботажу.

Также наблюдается повышение способности командиров:

анализировать угрозы в реальном времени;

переключаться между цифровыми каналами при отказе связи;

управлять сетью с резервированием и сегментацией в условиях цифровой войны.

Израиль — один из мировых лидеров в области военных технологий и киберобороны. В условиях перманентных угроз и высокой плотности конфликтов государство делает ставку на **технологическое превосходство и цифровую автономию**. Армия обороны Израиля (ЦАХАЛ) реализует масштабную цифровую трансформацию всех компонентов вооружённых сил — от тактических подразделений до аналитических центров. Центральное место в этом процессе занимает **управление цифровой обороной (Cyber Defense Directorate)**, а также образовательные платформы, направленные на развитие цифровых и киберкомпетенций [12, с. 77].

Одной из ключевых программ является **Digital Command & Control Transformation Program**, в рамках которой на всех уровнях управления внедряются системы цифрового обмена данными, защищённой связи и ситуационного анализа в режиме реального времени.

Основные компоненты цифровой архитектуры ЦАХАЛ:

Tzayad C2 System — цифровая платформа управления боевыми действиями, обеспечивающая синхронизацию действий между различными родами войск.

Dominator Soldier System — комплект цифрового солдата, включающий защищённый планшет, GPS-навигацию, обмен разведданными в реальном времени.

Fire Weaver — платформа на основе ИИ для оптимизации огневого взаимодействия между подразделениями.

AI-Labs for Commanders — системы для предиктивной аналитики и сценарного моделирования боевых операций [12, с. 80].

Образовательная модель ЦАХАЛ основана на **интеграции цифровых модулей в базовую и продвинутую подготовку**:

криптографической защите и безопасности данных;

управлению цифровыми каналами связи в боевых условиях;

реагированию на цифровые вторжения и киберсаботаж;

цифровой картографии и обработке оперативных данных.

В рамках **программы C4I (Command, Control, Communications, Computers & Intelligence)** обучаются сотни командиров среднего звена с обязательным освоением цифровых интерфейсов, визуализаций и средств автоматизации боевого управления.

Используются **VR/AR тренажёры и симуляторы кибервойн**, а также **сценарные платформы на базе ИИ** для анализа угроз и выработки решений.

Анализ, проведённый Министерством обороны Израиля (2021–2023), показывает следующие результаты:

На 40% сокращено время передачи данных между тактическими единицами и штабом при использовании цифровых платформ.

Подразделения, применяющие систему **Fire Weaver**, демонстрируют **увеличение точности огневой поддержки на 35%**.

Курсанты, завершившие обучение по C4I-моделям, в 3 раза быстрее реагируют на киберинциденты по сравнению с контрольными группами.

Повышен уровень киберустойчивости армейских сетей, благодаря использованию собственных алгоритмов анализа вторжений и распределённой защиты.

Министерство обороны Великобритании (Ministry of Defence, MoD) на стратегическом уровне реализует комплексную цифровую трансформацию оборонной сферы, с акцентом на устойчивость, инновации и кибербезопасность [9, с. 95].

Ключевыми компонентами этой стратегии являются:

инициатива Digital Skills for Defence (DSfD) — государственная программа по формированию цифровой грамотности у военнослужащих и гражданского персонала; деятельность Лаборатории оборонной науки и технологий (DSTL), реализующей прикладные исследования в сфере ИИ, моделирования, криптографии и цифровых симуляций;

интеграция цифровых решений в оперативное планирование через платформу MODCloud и инструменты цифрового управления боем.

DSfD — это государственная программа, запущенная в 2020 году с целью повышения цифровой культуры и создания кадрового резерва для цифровой обороны. Программа включает многоуровневую подготовку по пяти направлениям:

Цифровая осведомлённость (Digital Awareness). Все военнослужащие и сотрудники MoD проходят обязательные модули по основам цифровой гигиены, управлению данными и безопасности ИТ-инфраструктуры.

Цифровое лидерство (Digital Leadership). Обучение командного состава принятию решений на основе цифровых данных и управлению цифровыми трансформациями.

Data Literacy & AI. Работа с большими данными, машинное обучение, управление информацией и алгоритмическая аналитика.

Кибербезопасность и защита информации. Повышение устойчивости к киберугрозам, противодействие фишингу, инцидент-менеджмент.

Инженерия и разработка цифровых решений. Подготовка инженеров, программистов и технических офицеров для сопровождения ИТ-средств в войсках.

Defence Science and Technology Laboratory (DSTL) — структура при MoD, выполняющая прикладные исследования в интересах армии, флота и ВВС. Ключевые направления:

Военное моделирование и симуляция: построение цифровых двойников миссий, тренировочных сред и сценариев.

Квантовая криптография и защита связи: разработка новых алгоритмов защиты каналов командования.

ИИ в тактическом управлении: внедрение систем поддержки решений на основе предиктивной аналитики.

DSTL совместно с Digital Foundry и Strategic Command разработала платформу MODCloud, объединяющую доступ к аналитике, базам данных, командным интерфейсам и средствами мониторинга.

Практика внедрения и подготовки

Военнослужащие проходят обучение в Defence Digital Academy, где реализуются программы blended learning (очно-дистанционный формат) с практикой на цифровых тренажёрах.

British Army's Project THEIA интегрирует ИИ и Big Data в обучение тактических командиров, включая автоматическое построение карт, анализ маршрутов, цифровое планирование наступательных действий.

Использование платформ Cyber Virtual Range, Synthetic Training Environment (STE) и Future Soldier Concept Lab позволяет тестировать тактики и отрабатывать командование в цифровой среде [9, с. 97].

Результаты и эффективность. Согласно внутреннему аудиту MoD (2022):

92% офицеров среднего звена прошли минимум один модуль DSfD;

78% новых цифровых решений тестируются в виртуальной среде DSTL перед внедрением в войска;

подразделения, участвующие в пилотной цифровой подготовке, сократили время реагирования на сложные сценарии в два раза;

значительно выросли показатели цифровой самостоятельности и ситуационной осведомлённости командиров на тактическом уровне.

В контексте глобального соперничества Китай рассматривает цифровые технологии как ключ к завоеванию военного превосходства. С 2015 года, в рамках глубокой военной реформы, **Народно-освободительная армия Китая (НОАК)** перешла от модели «механизированной» армии к концепции **информационно-интеллектуальной войны** [7, с. 105]. Центральным элементом этой стратегии стала интеграция ИИ, облачных вычислений, Big Data и автономных систем в процесс боевого командования, управления и обучения.

Цифровая трансформация китайских вооружённых сил осуществляется под эгидой:

Центральной военной комиссии (ЦВК) КНР через Комитет по стратегическим возможностям;

Объединённого штаба НОАК, отвечающего за автоматизацию управления;

Института военных технологий PLA National Defense University, специализирующегося на цифровой педагогике, симуляции и ИИ-обучении.

Основные цифровые компоненты:

PLA Cloud — военная облачная инфраструктура, интегрирующая системы разведки, логистики, связи и ситуационного анализа [7, с. 104].

Beidou-3 Integrated Battle Platform — цифровая система позиционирования и координации действий в реальном времени.

Wargame Simulation Systems — системы цифрового моделирования конфликтов, включая использование нейросетей для оценки вероятных исходов.

Intelligent Combat Decision Platform — ИИ-система поддержки командиров в реальном времени (на основе анализа данных с БПЛА, спутников, РЭБ и РЛС).

Подготовка офицеров и личного состава НОАК в условиях цифровизации осуществляется через:

Киберучебные полигоны (Cyber Training Bases), где моделируются кибератаки, отказ систем, асимметричные угрозы;

Обязательные курсы по ИИ и Big Data в военных академиях;

Интерактивные платформы обучения, включающие цифровые двойники техники, AR/VR-полевые тренажёры, цифровые симуляции батальонного уровня [7, с. 109].

Кроме того, в подразделениях ПВО, РЭБ и ВМС применяются автономные модули цифрового реагирования, в которых бойцы учатся действовать в условиях радиоэлектронного и информационного подавления.

Результаты и стратегическая эффективность. Согласно докладам **China Military Science Academy (2022)** и анализу Института Джеймстауна (Jamestown Foundation, 2023), реализация цифровых инициатив в НОАК привела к:

Сокращению времени командного цикла на 45% в рамках батальонных и бригадных учений;

Повышению точности прогнозирования развития тактической ситуации за счёт использования ИИ;

Росту показателей взаимодействия между родами войск при ведении киберопераций;

Формированию устойчивой системы цифрового командования с высокой степенью автономии.

В ходе оперативных сценариев, реализованных в рамках учений Joint Sword, Firepower-2023 и Straits Simulation, было установлено, что офицеры, прошедшие цифровую подготовку, демонстрируют более высокую скорость принятия решений, формируют приказы с повышенной точностью и значительно эффективнее реализуют межвидовую координацию в боевых условиях.

Проведённый анализ подтверждает, что цифровая компетентность военнослужащих становится определяющим фактором эффективности современных вооружённых сил. В условиях гибридных угроз, сетево-центрической войны и ускоренного развития информационно-коммуникационных технологий цифровые навыки обеспечивают не только оперативную устойчивость, но и стратегическое преимущество. Комплексное овладение компонентами цифровой грамотности — от работы с ИИ-системами до киберзащиты и моделирования тактических сценариев — становится необходимым условием профессиональной готовности каждого военнослужащего, особенно командного звена.

Международный опыт (США, Франции, Израиля, Великобритании, Китая) демонстрирует, что:

институциональная интеграция цифровой трансформации в системы подготовки и управления усиливает функциональную гибкость армий;

инновационные образовательные платформы, включающие симуляторы, ИИ-модули, облачные решения и тренажёры, значительно повышают точность, скорость и способность к оперативному прогнозированию командных решений;

развитие цифровых компетенций формирует у офицеров способность действовать в высокотехнологичных, информационно насыщенных и нестабильных условиях боя.

Таким образом, цифровая компетентность — это не просто совокупность ИКТ-навыков, а системообразующая категория профессиональной военной готовности, напрямую влияющая на успешность выполнения оперативных и тактических задач. Внедрение национальных моделей цифрового образования на основе лучших международных практик является ключом к формированию современной, интеллектуально и технологически устойчивой армии.

Литературы:

1. Петров В.А. Цифровая подготовка офицеров: педагогический анализ. — М.: Воениздат, 2022. — С. 45–61.

2. Gilbert M. Digital Military Education in the Age of Hybrid Warfare. — London: Routledge, 2021. — P. 78–95.

3. Михеев Н.П., Шилов А.Ю. Автоматизированные системы управления войсками: структура и перспективы. — СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2021. — С. 112–129.

4. RAND Corporation. Enhancing Digital Readiness in the Armed Forces. — Santa Monica, 2023. — P. 24–55.
5. NATO ACT. Digital Competence for Modern Warfare. — Brussels, 2022. — P. 37–49.
6. Кузнецов И.В. Информационно-коммуникационные технологии в военном образовании. — Казань: КГТУ, 2020. — С. 63–88.
7. Jamestown Foundation. PLA's Digital Warfare Reform. — Washington DC, 2023. — P. 103–119.
8. Шевченко Д.С. Кибергигиена и цифровая безопасность в ВС РФ. // Военная мысль. — 2022. — №9. — С. 77–84.
9. Defence Science and Technology Laboratory (DSTL). Future Digital Soldier Capabilities. — UK, 2021. — P. 91–108.
10. Крылов В.М. Симуляторы и моделирование в подготовке командного состава. — М.: Изд-во МГТУ, 2020. — С. 44–59.
11. Токарев С.Н. Анализ цифровой зрелости военных образовательных учреждений. // Вестник ВВОУ. — 2021. — №4. — С. 51–66.
12. Шорин А.Г. Big Data и искусственный интеллект в тактическом управлении. — Новосибирск: СибАК, 2021. — С. 69–85.
13. Жуков А.В., Мельников И.Н. Цифровая грамотность в контексте военной подготовки. — СПб.: Наука и Техника, 2021. — С. 101–117.
14. Тихонов В.Е. Геоинформационные системы и их роль в оперативном управлении. — М.: Военная академия Генштаба, 2020. — С. 88–103.
15. Колесников С.П., Румянцев А.И. Цифровая трансформация командных процессов в армии XXI века. — М.: Центр стратегических разработок, 2021. — С. 64–87.

**ТАЪСИРИ САЛОҲИЯТИ РАҚАМИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ БА
САМАРАНОКИИ ИҶРОИ ВАЗИФАҲОИ ҶАНГӢ**

БЕКПУЛАТОВ ХАБИБУЛЛА БАХРИДИНОВИЧ,

Сардори факултети махсуси

Академияи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Ўзбекистон,.

100023, шаҳри Тошканд, Ҷумҳурии Ўзбекистон, кўчаи Паркентӣ 2.

E-mail: bekpulatov1977@gmail.com

Дар мақола нақши муҳими салоҳияти рақамии хизматчиёни ҳарбӣ дар шароити муосири таҳдидҳои гибридӣ ва иттилоотӣ таҳлил карда мешавад. Муаллиф бо таъқиқоти байналмилалӣ ва таҷрибаи кииварҳои пешрафта ба монанди ИМА, Фаронса, Британияи Кабир, Исроил ва Чин нишон медиҳад, ки малакаҳои рақамӣ — аз кор бо системаҳои автоматики идоракунии ҷангӣ, хатарсанҷии киберӣ, то таҳлили иттилоот ва қабули қарорҳо бо истифода аз зеҳни сунъӣ — ба самаранокии иҷрои вазифаҳои ҷангӣ таъсири бевосита мерасонанд. Мақола инчунин сохтори салоҳияти рақамиро дар шакли 10 унсур муаррифӣ намуда, зарурати татбиқи моделҳои миллӣ бо таъки ба стандартҳои байналмилалиро асоснок мекунад.

***Калидвожаҳо:** салоҳияти рақамӣ, хизматчиҳои ҳарбӣ, ҷанги гибридӣ, зеҳни сунъӣ, системаҳои иттилоотӣ, тайёрии рақамӣ, моделсозии тактикӣ.*

**THE IMPACT OF MILITARY PERSONNEL'S DIGITAL COMPETENCE ON THE
EFFECTIVENESS OF COMBAT MISSION EXECUTION**

BEKPULATOV KHABIBULLA BAKHRIDINOVICH,

Head of the Special Faculty Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan.

100023, Tashkent City, Republic of Uzbekistan, 2 Parkent Street.

E-mail: bekpulatov1977@gmail.com

This article explores the impact of digital competence on the operational effectiveness of military personnel in the context of hybrid threats and rapid digital transformation in defense. Drawing from international experiences (USA, France, UK, Israel, China), the author highlights the role of digital literacy—including AI-based decision-making, situational awareness, cyber defense, and tactical simulation—in enhancing the readiness and effectiveness of military operations. The article proposes a 10-component framework for digital competence and emphasizes the necessity of integrating national training systems with global standards.

Keywords: *digital competence, military personnel, hybrid threats, artificial intelligence, information systems, digital training, tactical simulation.*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ – ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 327.8:004.056.5

**АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ҶУЗЪИ ТАРКИБИИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ
ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ**

ХУСАЙНЗОДА АМИНЧОН БУРИХОН,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, к.С.Сафаров-16.Тел.: 987932088.

E-mail: aminjonsharifov86@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлили илмӣ ва назариявии амнияти иттилоотӣ ҳамчун унсуре таркибии амнияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавии муосир бахшида шудааст. Муаллиф, бо таъкид ба назарияҳои муосири амният ва таҳқиқоти ватанӣ хориҷӣ, мафҳумҳои калидии «амният», «амнияти миллӣ», «амнияти байналмилалӣ» ва «амнияти иттилоотӣ»-ро дар сатҳҳои гуногун шарҳ медиҳад. Таҳаввулоти иттилоотӣ ва таъсири он ба сохторҳои давлатӣ ва муҳити иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳдидҳои иттилоотӣ ҳамчун ҷолибҳои асимметрикӣ ва ғайрианъанавӣ арзёбӣ шудаанд.

Муаллиф зарурати таҳияи стратегияи миллии амнияти иттилоотӣ, танзими самараноки фазои рақамӣ, тақмили заминаи қонунгузорӣ ва тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ барои муқовимат бо таҳдидҳои иттилоотӣ, аз ҷумла ҷангҳои иттилоотӣ ва кибертерроризм, таъкид менамояд. Хулосаҳои мақола дар соҳаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти амалӣ ва илмӣ доранд.

Калидвожаҳо: амният, амнияти миллӣ, амнияти иттилоотӣ, ҷаҳонишавӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, терроризми иттилоотӣ, ифротгарой, кибертаҳдидҳо, фазои рақамӣ, суботи сиёсӣ, манфиатҳои миллӣ, манипулятсияи иттилоотӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои иттилоотӣ.

Таҳдидҳои иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир, яке аз шаклҳои фаъоли таъсиррасонӣ ба масъалаҳои таъмини амнияти давлатҳо ба ҳисоб мераванд. Махсусан ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ фазои таҳдидҳо ба амнияти миллӣ дар шакли нав иваз намуда, иттилоотро на танҳо воситаи интиқолдиҳандаи дониш, балки ҳамчун аслиҳа ва воситаи таъсир ба тамоми соҳаҳои идораи давлатӣ пешниҳод мекунад. Инкилоби иттилоотӣ бо худ имкониятҳо ва таҳдидҳои навро ба миён овард, ки давлатҳоро лозим омад, то ба сиёсати амнияти иттилоотӣ диққати махсус диҳанд.

Амният ҳамчун падидаи сиёсӣ-иҷтимоӣ дар раванди идораи давлатӣ, маркази фаъолияти институтҳои давлатиро соҳиб аст, зеро заминаи ташаккул ва суботи сиёсӣ аз он маншаъ мегирад. Таъмини амният дар шароити ҷаҳони муосир таваҷҷуҳи амиқ ва саривақтиро талаб менамояд.

Истилоҳи «амният» дар илму амалияи иҷтимоӣ одатан ҳамчун мафҳуми муқобили «хатар» истифода мегардад ва барои тавсифи ҳолатҳои хизмат мекунад, ки дар онҳо мавҷудияти таҳдид ё эҳтимоли расидани зарар ба объект ё низом вучуд надорад. Ин мафҳум дорои мазмуни фарох буда, дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва технология ба таври васеъ истифода мешавад. Амният ҳамчун мафҳуми универсалӣ фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият буда, аз ҷумла татбиқи он дар соҳаи амнияти шахсӣ, ҷамъиятӣ, миллӣ ва байналмилалӣ рӯзмарра аст. Ҳар яке аз ин намудҳои амният дорои хусусиятҳои хоси ҳуқуқӣ ва сиёсӣ мебошанд, ки ба як ҳадафи муштарак яъне ҳимояи арзишҳо ва манфиатҳои муҳим аз хатарҳои дохилӣ ва хориҷӣ равона шудаанд.

Олими рус В.И. Дал, кайд мекунад, ки «амният шароити мусоид, бехатарӣ ва набудани хатар дар доираи ҳамаи муносибатҳои ҷомеа доништа шуда, ҳолати устувори онҳоро иникос менамояд, ки дар шароити мавҷудияти он ба чизе ва ё ба касе хатар таҳдид намекунад» [2, сах. 107]. Дар ин росто С.И Ожегов бошад, амниятро ҳолате медонад, ки ҳеҷ чиз таҳдид намекунад [17, сах. 39].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мафҳуми амният дар маъноҳои осоиштагӣ, оромӣ, тинҷӣ, бехавфӣ, бехатарӣ тавсиф гардидааст [19, сах. 59]. Таърифи амният дар луғати энциклопедии «Британника» чунин тавсиф шудааст: «Амният низоми махсуси воситаҳо ва усулҳост, ки бо ёрии он одамон ва моликияти онҳо аз хавфу хатарҳои гуногун эмин нигоҳ дошта мешаванд. Амният шароити мувофиқ ва ҳолати ороме мебошад, ки дар он одамон аз ҳар гуна хавфу хатарҳо озоданд». Хусусиятҳои амният дар луғати англисии Оксфорд бошад чунин таъриф мешаванд: а) вазъияти ором, бозътимод ва устувор; б) ҳолати ҳимоятшавандагӣ аз таҳдиду хатарҳо; в) ҳимояи манфиатҳои давлат, ташкилотҳо ва шахсони алоҳида аз таҳдиду хатарҳо; г) озод будан аз шубҳа ва мавҷудияти эътимоду боварӣ; ғ) озод будан аз изтироб ва хавфу хатарҳо; д) эҳсоси ҳолати ҳимоятшавандагӣ аз хавфу хатарҳо ва ё мавҷудияти бехатарӣ [14, сах. 28-29].

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мафҳуми «амният» сермаъно, мураккаб ва хеле гуногунпахлу мебошад. Ин мафҳум дар заминаи муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ мазмун ва таърифи худро тағйир додааст. Дар адабиёти илмӣ, ташаккули мафҳуми «амният», аксар вақт бо фаҳмиши кафолати зиндагии орому осоишта, ҳимояи манфиатҳои шахсӣ ва муҳофизати арзишҳои миллӣ ва давлатӣ алоқаманд мебошад. Аз як тараф, амният сатҳи боварии шахсро ба таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ӯ ифода намояд, аз ҷониби дигар бошад, ин мафҳум маҷмӯи тадбирҳо ва механизмҳои мураттабро дар бар мегирад, ки ба муҳофизат аз таҳдидҳо ва хавфҳои гуногун дар сатҳҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ равона шудаанд.

Амният на танҳо ҳолати набудани хатарро ифода мекунад, инчунин сатҳи эътимоднокии ва устувори системаи сиёсиро дар баробари таҳдидҳои эҳтимоли дар назар мегирад. Ташаккули таҳдидҳо дар шароити муосир табиати гуногун дошта аз таҳдидҳои физикӣ ва низомӣ то таҳдидҳои иттилоотӣ иқтисодӣ шаклгирандаи он нисбат ба тамоми соҳаҳо дар идораи давлатӣ мебошанд.

Мафҳуми амният хусусияти умумӣ дорад ва онро метавон дар робита ба тамоми самтҳои муҳимми фаъолияти шахс, ҷомеа ва давлат дар шаклҳои зерин ба монанди амнияти давлатӣ, тижоратӣ, корхона, истеҳсолот ва ғайра татбиқ кард. Бо чунин шарҳ, амният ҳамчун падидаи мураккаб ва бисёрҷанба дар системаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ зоҳир мегардад ва яке аз омилҳои калидии таъмини субот, рушди устувор ва ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии ҷомеа ва давлат амал мекунад. Амният дар баробари ҳифзи манфиатҳои миллию давлатӣ, инчунин ба сатҳи амнияти инфиродӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ва экологӣ низ таъсир мерасонад ва робитаи зич бо дигар унсурҳои системаи иҷтимоӣ дорад.

Ба андешаи Барри Бузан, амният на танҳо як падидаи низомӣ ё давлатӣ мебошад, балки мафҳуме аст, ки сатҳҳои фардӣ, миллӣ ва байналмилалиро фаро мегирад. Ӯ таъкид мекунад, ки амният дар сатҳи фардӣ ба ҳимояи инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он алоқаманд аст, дар сатҳи миллӣ бошад, ба ҳифзи истиқлол, яқпорчагии ҳудудӣ ва суботи дохилии давлат дахл дорад ва дар сатҳи байналмилалӣ бошад ба

таъмини амният дар низоми ҷаҳонӣ ва пешгирии низоъҳо миёни давлатҳо вобаста аст[1, саҳ.262].

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти таҳлил ва баррасиҳои мутахассисон, метавон хулоса кард, ки амният ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ дорои сохтори сатҳбандии амудӣ мебошад ва дар марҳилаҳои гуногун зухур мекунад. Дар сатҳи поёнии ин низом амнияти фардӣ дар сатҳи олий бошад, амнияти низоми байналмилалиро дар назар доранд. Ҳамзамон, сатҳҳои мобайнии амният низ аҳамияти хоса доранд, аз ҷумла амнияти гуруҳӣ, амнияти ҷамъиятӣ ва амнияти миллӣ. Дар ин радиф, амнияти миллӣ ҳамчун зинаи калидӣ ва меҳварӣ дар низоми умумии амният баромад мекунад. Зеро сатҳу сифати амнияти фардӣ ва амнияти байналмилалӣ мустақиман ба ҳолати амнияти миллӣ ва самаранокии он вобаста мебошанд[15, саҳ. 15-18].

Амнияти миллӣ яке аз мафҳумҳои асосӣ дар илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба шумор меравад, ки маҷмӯи ҷорабиниҳо ва тадбирҳои фаро мегирад ва ба ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ нигаронида шудааст. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [11], амнияти миллӣ ҳолатест, ки дар он манфиатҳои ҳаётан муҳимми давлат ва ҷомеа аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳифз ва таъмин мегарданд. Ин қонун принсипҳо, субъектҳо ва механизмҳои асосии таъмини амнияти миллиро муайян намуда, заминаи ҳуқуқиро барои татбиқи самараноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи амният фароҳам меорад. Мафҳуми амнияти миллӣ дар доираи ин қонун на танҳо дорои хусусияти муҳофизати манфиатҳои давлатӣ, инчунин ҳифзи тамоми омилҳои ҳаётан муҳимми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро низ дар бар мегирад. Ин паҳлӯи комплексии таъриф бозгӯи он аст, ки амнияти миллӣ ҳамчун маҷмӯи тадбирҳо барои таъмини субот, рушди устувор ва ҳифзи тамомияти арзишҳои давлат ва ҷомеа баррасӣ мегардад.

Амнияти миллӣ ба ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳимми ҷомеа ва таъмини суботи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии дохилӣ ва беруна равона шудааст. Барои амалӣ намудани ҳадафҳои амнияти миллӣ, давлат маҷмӯи тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, низомӣ ва ҳуқуқиро роҳандозӣ менамояд. Дар илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, амнияти миллӣ ба як қатор бахшҳо ҷудо карда мешавад, ки ҳар яки онҳо ба соҳаҳои мухталиф дахл дошта, ба ҳимояи давлат ва ҷомеа аз таҳдидҳои гуногун мусоидат менамоянд. Ин бахшҳо унсурҳои бунёдии амнияти миллӣ ба ҳисоб рафта, дар маҷмӯъ пояи таҳкими давлатдорӣ ва ҳифзи суботи устуворро таъмин месозанд.

Тавре ки И. Нанадзе таъкид менамояд, дар шароити муосир амнияти миллӣ на танҳо бо усулҳои анъанавии низомӣ, балки тавассути назорат ва танзими фазои иттилоотӣ, ҳамзамон бо татбиқи сиёсати самараноки иттилоотӣ, ҳифз ва таъмини амнияти шабакаҳои иҷтимоӣ ва муҳити рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Давлатҳо маҷбуранд, ки на танҳо дар бахши дифоъ, балки дар самти амнияти иттилоотӣ низ сиёсати муназзам ва муассирро татбиқ намоянд[16, саҳ. 58-65]. Ин тасаввурот пеш аз ҳама бо назарияи амнияти комплексӣ ва модели таҳдидҳои муосири «гибридӣ» робитаи мустақим дорад, ки тибқи он амнияти миллӣ дар замони ҳозира беш аз пеш ба омилҳои ғайринизомӣ, аз ҷумла ба омилҳои иттилоотӣ, вобастагии назаррас пайдо намудааст.

П.А. Муҳаммадзода, Х.Қ. Сафарализода, амнияти миллиро ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ ва мафҳуми байнифаннӣ баррасӣ намудаанд, ки дар сатҳҳои гуногуни ҷомеа зухур меёбад. Онҳо таъкид мекунанд, ки амнияти миллӣ дар байни сатҳҳои дигари амният мавқеи меҳвариро ишғол менамояд ва сатҳ ва сифати амнияти фардӣ ва байналмилалӣ аз ҷигунагии амнияти миллӣ вобаста аст[15, саҳ. 15-18].

Зарурати ба танзим даровардани ихтилофҳо дар сатҳи муносибатҳои байналмилалӣ, ки манфиатҳои миллии давлатҳо ро ифода мекунанд, замина барои

ташаққули концепсияҳои нав, ба монанди «амнияти байналмилалӣ» ва «низомии фарогири амнияти байналмилалӣ» гардид.

Амнияти байналмилалӣ ин низомии чорабиниҳо ва муносибатҳои байнидавлатӣ мебошад, ки ба таъмини амнияти устувор ва ҳифзи сулҳ дар сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ равона шудааст. Он ҳамчун маҷмӯи тадбирҳо ва қафолатҳои фаҳмида мешавад, ки пешгирии низоҳои мусаллаҳона, ҷилавгирӣ аз таҳдидҳои глобалӣ ва маҳаллӣ, инчунин ҳифзи субот ва тартиботро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ таъмин менамояд.

Амнияти байналмилалӣ ин ҳолати устувори муҳити сиёсӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад, ки дар он қонунҳои байналмилалӣ соҳибхитиёри ва истиклоли субъектҳои сиёсиро қафолат медиҳанд. Амнияти байналмилалӣ танҳо дар шароите имконпазир аст, ки фазои ягонаи глобалии сиёсӣ ташаққул ёфта бошад. Дар шароити муосир, чунин фазо асосан дар фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид таҷассум ёфтааст. Шӯрои Амнияти СММ аз номи ҷомеаи ҷаҳонӣ амал намуда, кӯшиш мекунад, ки амнияти байналмилалиро таъмин намояд. Системаи амнияти байналмилалӣ имрӯз ба таври назаррас хусусияти умумисайёравӣ касб мекунад ва дар як ҷанд сатҳ ба монанди амнияти миллӣ, давлатӣ, минтақавӣ ва глобалӣ амалӣ мешавад [5, саҳ. 41].

И.В. Игнатъева таъкид мекунад, ки амнияти байналмилалӣ хусусияти ҳаматарафа ва мукамал дорад, яъне он танҳо ба як давлат маҳдуд намешавад, балки мустақиман ба амнияти тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар, амнияти як кишвар дар заминаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва дар доираи амнияти умумии ҷаҳонӣ баррасӣ мегардад. Ў ҳамчунин ба масъалаи густариши мафҳуми амният таваҷҷуҳ дода аст ва мегӯяд, ки «агар дар низомии классикии Вестфалӣ амнияти байналмилалӣ асосан бо муҳофизати сарҳадҳо ва пешгирии таҷовузи беруна пайваст мешуд, дар шароити ҷаҳони муосир ин мафҳум инчунин таҳдидҳои дохилӣ ва ғайринизомиро (иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ) фаро мегирад» [7, саҳ. 86].

И.Е. Иличёв ба таври равшан таъкид мекунад, ки амнияти байналмилалӣ танҳо як падидаи мустақил нест, балки пеш аз ҳама воситаи муҳимми ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар дохил ва хориҷи кишварҳо мебошад. Ба андешаи И.Е. Иличёв, амнияти байналмилалӣ ва амнияти миллӣ бо ҳам пайванди зич доранд ва таъмини амнияти берунӣ бояд ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати муҳофизати манфиатҳои миллӣ баррасӣ гардад. Ў чунин менависад: «Назарияи амнияти миллӣ дар ҷанбаҳои амалии он, ки ба таъмини методологии ҳалли мушкилоти амнияти миллӣ рабт доранд, наметавонад масъалаҳои марбут ба фаъолияти байналмилалӣ дар ин самтро канор гузорад. Аз ҷумла ҳамкориҳои давлатҳо дар сатҳи байналмилалӣ дар асоси сарпарастии Созмони Милали Муттаҳид, ки ба сифати шаклҳои ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ арзёбӣ мешаванд самаранокии чунин ҳамкориҳо ва фаъолияти давлатҳои миллӣ дар ин самт буда аз мавқеи ҳимояи манфиатҳои миллӣ онҳо дар низомии муносибатҳои байналмилалӣ дарак медиҳад.» [8, саҳ. 34]. Ба гуфтаи Иличёв, фаъолияти байналмилалӣ дар соҳаи амният бояд мустақиман ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ нигаронида шавад ва ҳама гуна шаклҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ бо ин ҳадаф ҳамоханг бошанд.

Дар илми муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳукуки байналмилалӣ, мафҳуми «амнияти байналмилалӣ» бештар бо истилоҳи «амнияти дастаҷамъӣ» ҳаммаъно мебошад. Ин мафҳум низомии ҳамкориҳои муташаккили давлатҳоро ифода мекунад, ки ҳадафи асосии он ҳифзи сулҳ ва амнияти байналмилалӣ мебошад, ки принсипҳои он тибқи Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид муайян гардидаанд.

Концепсияи «амнияти дастаҷамъӣ» дорои якҷанд унсурҳои муҳимми мебошад: а) риояи принсипҳои асосии ҳукуки байналмилалӣ; б) истифодаи усулҳои ҳалли

осоиштаи низоъҳо ва баҳсҳо; в) амалҳои муштарак барои пешгирӣ ва бартарафсозии таҳдидҳо; г) нақши Ассамблеяи Генералӣ ва Шӯрои Амнияти СММ дар таъмини амнияти байналмилалӣ. Ҳар яке аз ин унсурҳо дар ҳифзи амнияти байналмилалӣ ва пешгирии низоъҳои минтақавию ҷаҳонӣ нақши калидӣ мебозад.

Концепсияи «амнияти дастаҷамъӣ» дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро он ба тақмили механизмҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ, таъмини суботи глобалӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои нави амниятӣ тавассути фаъолиятҳои ҳамоҳангшуда ва амалҳои дастаҷамъӣ мусоидат менамояд.

Раванди ташаккули ҳар як давлатро берун аз муҳити равандҳои нави глобалӣ баррасӣ кардан ғайриимкон аст. Яке аз воқеиятҳои замони муосир гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ маҳсуб меёбад. Инқилоби иттилоотӣ ба таҳаввулоти амиқ дар сохторҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва низоми амнияти миллӣ мусоидат мекунад.

Ин раванд ба фаъолияти институтҳои давлатӣ, қобилияти мудофиавӣ, амнияти иттилоотӣ, сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварҳо низ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Аз ин рӯ, дар шароити ҷаҳонишавии муосир амнияти иттилоотӣ ба унсури калидии амнияти миллӣ ва байналмилалӣ табдил ёфтааст ва ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияҳои амниятии давлатҳо ба шумор меравад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», мафҳуми «иттилоот» чунин таъриф мешавад: иттилоот - маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва равандҳо, новобаста аз шакли пешниҳоди онҳо [12]. Ин иттилоот метавонад ҳам аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳам аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ истифода ва интиқол дода шавад ва барои қабули қарорҳо ва анҷом додани амалҳо замина фароҳам оварад. Иттилоот имрӯз ба як унсури муҳимми ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ табдил ёфтааст ва ҳамаи намудҳои маълумотро фаро мегирад: расмӣ, ҷамъиятӣ, шахсӣ ва дигар шаклҳои он. Қонунгузорӣ таъкид мекунад, ки дастрасӣ ба иттилоот бояд бо риояи принципи озодии маълумот ва танҳо дар доираи қонун таъмин гардад.

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки бо суръати баланди рушди технологияҳои рақамӣ ва равандҳои глобализатсионӣ тавсиф мегардад, масъалаи таъмини амнияти системаҳои иттилоотӣ ва инфрасохтори рақамӣ аҳамияти стратегӣ ва устувор пайдо кардааст. Дар даҳсолаҳои охир, бо афзоиши босуръати истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, хатари ҳамлаҳои киберӣ ва даҳлатҳои ғайриқонунӣ ба шабакаҳо ва системаҳои иттилоотӣ низ афзоиш ёфтааст.

Хусусан, системаҳои иттилоотие, ки дар муҳитҳои интегратсионӣ ва шабакаҳои мутақобилан пайваست фаъолият мебаранд, бештар ба чунин таҳдидҳо осебпазиранд. Дар ин замина, амнияти иттилоотӣ ба унсури калидии сиёсати амнияти миллӣ ва байналмилалӣ табдил ёфта, дорои аҳамияти стратегӣ барои ҳифзи соҳибхитиёрӣ ва суботи кишварҳо гардидааст.

Ин вазъият аз як қатор омилҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологӣ маншаъ мегардад, аз ҷумла:

- болоравии дараҷаи вобастагии давлатҳо, муассисаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ аз инфрасохтори рақамӣ ва системаҳои иттилоотӣ, ки дар ҳолати осеб دیدани онҳо, хатарҳои марбут ба фалаҷшавӣ ё қатъ гардидани фаъолияти сохторҳои ҳаётан муҳим, аз ҷумла идораҳои давлатӣ, низомҳои молиявӣ ва инфрасохторҳои муҳимми кишвар, ба вучуд меоянд;

- тағйирёбии табиати таҳдидҳои амниятӣ, ки бештар хусусияти асимметрикӣ ва ғайрианъанавӣ пайдо намуда, самтҳои муосири рақобати глобалиро ба монанди ҷангҳои иттилоотӣ, терроризми киберӣ ва иктишофи киберӣ фаро мегиранд;

- нокифоягии заминаи ҳуқуқӣ ва меъёрии байналмилалӣ дар соҳаи танзими амнияти иттилоотӣ ва киберамният, ки дар натиҷа, фаъолияти ғайриқонунии субъектҳои гуногун дар фазои киберӣ бечазо менамояд ва фазои рақамиро боз ҳам осебпазиртар мегардонад;

- шиддат гирифтани рақобати геополитикӣ ва бархӯрдҳои манфиатҳо миёни давлатҳо ва гурӯҳҳои ғайридавлатӣ, ки боиси табдил ёфтани шабакаҳои иттилоотӣ ва инфрасохтори рақамӣ ба муҳити рақобати геостратегӣ ва воситаи таъсиррасонӣ ба амнияти миллӣ ва устувории сиёсии давлатҳо мегардад.

Дар натиҷа, таъмини амнияти иттилоотӣ имрӯз на танҳо як самти техникӣ, балки унсuri муҳимми сиёсати дохилӣ ва хориҷии аксари кишварҳо мебошад. Ҳалли ин масъала муносибати фарогир, маҷмӯӣ ва ҳамоҳангро бо иштироки сохторҳои давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ тақозо мекунад.

Илова бар ин, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [11], мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» яке аз ҷузъҳои муҳимми низоми амнияти миллӣ маҳсуб мешавад. Тибқи қонун, амнияти иттилоотӣ ҳолати ҳифзи захираҳои иттилоотии давлатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин манфиатҳои ҷомеа ва давлатро дар соҳаи иттилоот дар бар мегирад. Ин мафҳум на танҳо ҳифзи системаҳо ва захираҳои иттилоотиро дар назар дорад, инчунин риояи принципҳои дастрасии озоду боэътимод ба иттилоот, ҳифзи сирри шахсӣ ва пешгирии истифодаи маълумот бо мақсадҳои зарароварро низ фаро мегирад. Қонун таъкид мекунад, ки дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва таъсири рӯзафзуни технологияҳои рақамӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ на танҳо вазифаи техникӣ як соҳа, балки унсuri муҳимми сиёсати давлатӣ ва кафолати ҳуқуқии миллӣ мебошад.

Амнияти иттилоотӣ бо таъмини ҳуқуқу озодиҳои конституционӣ, ҳифзи арзишҳои миллии давлатӣ ва рушди устувори иҷтимоиву иқтисодии кишвар зич алоқаманд аст. Инқилоби иттилоотӣ ва васеъшавии фаҳмиши мафҳуми амнияти иттилоотӣ ҳамзамон бо ҳам инкишоф меёбанд, зеро рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ талаб мекунад, ки давлатҳо барои ҳифзи манфиатҳои миллии худ ва нигоҳдории суботи дохилӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

Дар амал, ин маънои онро дорад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан ба таҳияи стратегияҳо ва механизми муназзами таъмини амнияти иттилоотӣ дар сатҳҳои миллӣ ва соҳавӣ шурӯъ кардааст. Ҳадафи ин тадбирҳо пешгирии таҳдидҳои иттилоотие мебошад, ки метавонанд ба устувории давлатдорӣ ва ҳаёти иҷтимоии шаҳрвандон таъсири манфӣ расонанд. Илова бар ин, омӯзиши масъалаи амнияти иттилоотӣ ва таҳияи стратегияи миллии амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, ҳифзи тамомияти арзӣ ва таъмини рушди устувори кишвар нигаронида шудааст.

А.А. Карсхия ва В.Л. Севостянов қайд менамоянд, ки амнияти иттилоотӣ яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти инсон ва давлат дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба ҳисоб меравад ва масъалаҳои калидии танзими ҳуқуқии муосир мебошад. Онҳо таъкид мекунанд, ки амнияти иттилоотӣ дар шароити рақамигардонӣ ва густариши фазои иттилоотию киберӣ ба унсурҳои асосии низоми ҳуқуқӣ ва сиёсати давлатии муосир табдил ёфтааст. Амнияти иттилоотӣ аз ҳифзи ҳуқуқ ва амнияти шахсии шаҳрвандон оғоз мегардад то таъмини муҳофизати иттилооти муҳимми стратегӣ ва амнияти миллии давлат дар заминаи иқтисодиёти рақамӣ ва низоми иттилоотӣ густариш меёбад [10, саҳ. 43].

Ибораҳои «амнияти иттилоотӣ» ва «амнияти миллӣ» дар муҳити иҷтимоӣ ва сиёсӣ аҳамияти калидӣ доранд ва ҳамчун категорияҳои бунёдии амниятӣ дар сатҳи давлатӣ, на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар аксари давлатҳои ҷаҳон истифода мешаванд. Таъмини амнияти дохилӣ ва хориҷӣ яке аз вазифаҳои муҳимми давлатдорӣ маҳсуб меёбад ва дар шароити муосир зарурати таҳияи стратегияҳои ҳамаҷониба ва устувори ҳимоя аз таҳдидҳои табиати иттилоотӣ бештар эҳсос мегардад.

Мутахассисон В.И. Карпов ва Д.Б. Павлов амнияти иттилоотиро ҳамчун ҳолати муҳофизати манфиатҳои миллӣ, шахс ва ҷомеа аз ифшои иттилооти муҳимми махфӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва дигар равандҳои иҷтимоӣ таъриф мекунанд. Ба гуфтаи онҳо, амнияти иттилоотӣ ҳамзамон муқовимат ба таъсири манфии иттилоотӣ ба шуури аҳоли ва раванди қабули қарорҳои сиёсӣ мебошад [9, саҳ. 256].

А.Н. Муҳаммад ва Х.Қ. Сафарлизода дар асари худ «Амнияти миллӣ» таъкид менамоянд, ки амнияти иттилоотӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми амнияти миллӣ ба шумор меравад. Онҳо зикр мекунанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва вусъати дастрасӣ ба фазои иттилоотии байналмилалӣ, амнияти иттилоотӣ барои ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва суботи дохилӣ аҳамияти ҳаётан муҳим пайдо кардааст. Ба андешаи онҳо, таҳдидҳои иттилоотӣ тавассути ВАО ва интернет яке аз омилҳои ҷиддии хатарзо ба амнияти миллӣ арзёбӣ мегарданд [14, саҳ. 147].

Дар шароити муосир амнияти иттилоотӣ танҳо дар асоси ҳамкориҳои мустаҳками дохилӣ ва байналмилалӣ, инчунин тавассути таҳкими сиёсати самараноки амнияти иттилоотии миллӣ таъмин карда мешавад. Дар ин замина, таҳияи стратегияи миллӣ оид ба амнияти иттилоотӣ, ки ҳадафи он ҳифзи манбаъҳои иттилоотии давлатӣ ва баланд бардоштани қобилияти ҷомеа барои муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотӣ мебошад, аҳамияти калидӣ пайдо кардааст.

Ба гуфтаи Л.С. Егорова, амнияти иттилоотӣ дар замони муосир ба унсури калидии сиёсати амнияти миллӣ табдил ёфтааст, зеро қобилияти давлат ва ҷомеа дар ҳифзи захираҳои иттилоотӣ ва таъмини устувории инфрасохторҳои иттилоотӣ дар шароити таҳдидҳои беруна ва дохилӣ ба самаранокии тамоми низоми амниятӣ ва сиёсии давлат таъсир мерасонад. Ў таъкид менамояд, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ ва вобастагии афзояндаи ҷомеа аз захираҳои рақамӣ, давлатҳоро ба зарурати такмили доимии ҷораҳои амнияти иттилоотӣ водор мекунад. Ҳамзамон, Егорова бар он назар аст, ки «амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи инфрасохторҳои киберӣ дар замони муосир на танҳо ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти миллӣ, балки омили муҳимми нигоҳдории суботи сиёсӣ ва ҳифзи манфиатҳои стратегии давлат ба ҳисоб меравад». Маҳз тавассути таъмини самараноки амнияти иттилоотӣ давлатҳо метавонанд аз хатари воридшавии иттилооти зараровар, киберҳамлаҳо ва дигар таҳдидҳое, ки ба суботи дохилӣ ва низоми сиёсии онҳо таъсир мерасонанд, ҷилавгирӣ намоянд [4, саҳ. 59-60]. Зимнан, амнияти иттилоотӣ яке аз омилҳои муҳимми ташаккули амнияти комплексии миллӣ ва устувории муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Таҳдидҳо ба амнияти иттилоотӣ имрӯз ба унсури ҷудонашавандаи таҳдидҳои умумӣ ба амнияти миллӣ ва ҳатто амнияти глобалӣ табдил ёфтаанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди бегобакии технологияҳои рақамӣ ва васеъ гардидани фазои киберӣ, хатари осебпазирии инфрасохтор ва низоми иттилоотӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ин таҳдидҳо хусусияти мураккаб ва бисёрсамта доранд ва метавонанд шаклҳои гуногунро фаро гиранд аз киберҳучумҳо ба шабакаҳои давлатӣ ва инфрасохтори муҳимми кишвар то дуздии иттилооти махфӣ ва паҳн кардани ахбори бардурӯғ, инчунин ташкили амалиёти иттилоотии пинҳон ё ошкоро бо мақсади таъсиррасонӣ ба фазои иттилоотии дохилӣ ва тағйири шуури ҷамъиятӣ.

Дар чунин шароит, масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ танҳо ба заминаи техникӣ маҳдуд намешавад, инчунин як масъалаи мураккаби сиёсӣ, ҳуқуқӣ, амниятӣ ва стратегӣ ба ҳисоб меравад. Номутаносибии низомҳои иттилоотии миллӣ, осебпазирии шабакаҳои киберӣ, норасоии фарҳанги амнияти иттилоотӣ миёни аҳоли ва кормандони ниҳодҳои давлатӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки иқтисодии муҳофизатии давлатҳоро коҳиш дода, муҳити амниятии онҳоро осебпазир мегардонанд.

Х.Қ. Сафарализода таҳдидҳоро ба амнияти иттилоотӣ ҳамчун зухуроти мураккаб ва гуногуншакл арзёбӣ менамоянд, ки бо роҳи усулҳои мухталиф ба муҳити иттилоотӣ ва шуури ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд. Ба андешаи Х.Қ. Сафарализода, ин таҳдидҳо дар шаклҳои зерин зоҳир мешаванд:

1. **Ҷангҳои иттилоотӣ ва ҳамлаҳои иттилоотӣ-психологӣ:** Ин намуди таҳдидҳо тавассути расонаҳои оммавӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ амалӣ гардида, ҳадафи асосии онҳо таъсир ба тафаккури ҷомеа ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ мебошад. Тавассути паҳн намудани ахбори ҳадафмандона, афкори умум ба самти муайян шакл дода мешавад.

2. **Дезинформатсия ва паҳнсозии маълумоти таҳрифшуда:** Таҳдиди мазкур бо роҳи интишори маълумоти бардурӯғ ва таҳрифшуда сурат мегирад, ки ба равандҳои қабули қарор дар сатҳи давлатӣ ва идоракунии ҷамъиятӣ ҳалал мерасонад. Дезинформатсия, ҳамчун абзори таъсири манфӣ, муҳити иттилоотиро ноустувор намуда, ба амнияти миллии давлатҳо хатар эҷод мекунад.

3. **Таҳдидҳои ғайримустақим ва таъсир ба муҳити иҷтимоӣ:** Ин навъи таҳдид тавассути интиқоли паёмҳо ва иттилооти дорои мазмунҳои ниҳонӣ ва пинҳонӣ, ба ташаккули нооромӣ, беэътимодӣ ва шубҳа дар миёни аҳоли мусоидат менамояд. Маҳз чунин усулҳо ба заъифшавии устувории иҷтимоӣ ва амнияти иттилоотӣ сабаб мегарданд.

4. **Пинҳонкорӣ ва ниқобпӯшии ҳадафҳо:** Дар шароити муосир субъектҳои таҳдидкунанда аз усулҳои ғайримустақим ва пинҳонӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ истифода мекунанд. Ин раванд тавассути таҳрифи воқеият ва манипулятсияи иттилоот сурат мегирад, ки боиси таъсири психологӣ ба ҷомеа ва ҳалалдор сохтани суботи амниятии давлат мегардад.

Ин таҳдидҳо дар маҷмӯъ ба амнияти иттилоотӣ ва сиёсати дохиливу хориҷии давлат таъсири манфӣ расонида, зарурати таҳкими иқтисодии муҳофизатии иттилоотиро тақозо менамоянд [18, с. 62-78].

Ба гуфтаи С.А. Иванов, ҷанги иттилоотӣ яке аз таҳдидҳои калидии ҷаҳони муосир буда, маҷмӯи таъсиррасониҳои иттилоотӣ ва равониро дар бар мегирад, ки ба ташаккули афкори зарурии ҷамъиятӣ ва рафтори муайяни аҳоли ва ё гурӯҳҳои он равона шудаанд. Ҳадафи асосии чунин ҷанг заиф намудани рӯҳияи ҷамъият, бесубот сохтани вазъи дохилӣ, аз қарор баровардани системаҳо ва захираҳои ҳаётан муҳимми иттилоотии давлат мебошад. С.А. Иванов махсус таъкид мекунад, ки ҷангҳои иттилоотӣ ҳам дар шакли классикии муқовимати геополитикӣ ва ҳам дар киберфазо ҷараён мегиранд, ки дар он ҷо сарҳадҳои мушаххас ва абзорҳои анъанавии ҳифз мавҷуд нестанд. Инчунин, тибқи маълумот ва шарҳи расмии Созмони Миллали Муттаҳид аз 3 октябри соли 2001, ҷангҳои иттилоотӣ ба гурӯҳи таҳдидҳои глобалӣ нисбат ба шахс, ҷомеа ва давлат шомил шуда, бо чунин хатарҳо баробар дониста мешаванд, аз қабили: даҳолати ғайриқонунӣ ба муҳити иттилоотии кишварҳои дигар, несту нобуд сохтани захираҳои иттилоотии хориҷӣ, қӯшиши ташкили бартарӣ дар фазои иттилоотӣ ва

дастгирии фаъолиятҳои террористӣ. Ба андешаи Иванов, ҷангҳои иттилоотии муосир метавонанд ҳам шаклҳои пинҳонии муқовимат ва ҳам амалиёти ошкоро, аз ҷумла диверсия ва усулҳои террористиро дар бар гиранд, ки онҳоро ба яке аз абзорҳои хатарноки геополитикаи муосир табдил медиҳад [6, саҳ. 276-278]

Терроризми иттилоотӣ ҳамчун таҳдид ба амнияти иттилоотӣ дар шароити ҷаҳони муосир, ки дар он раванди рақамикунонӣ ва рушди глобалии технологияҳои иттилоотӣ бо суръати бесобиқа ҷараён дорад, ба яке аз хатарҳои асосӣ барои давлатҳо табдил ёфтааст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва васеъшавии муҳити иттилоотии глобалӣ, террористон имкони фарох барои паҳн кардани таблиғоти ифротӣ ва иғвоангезро пайдо кардаанд. Терроризми иттилоотӣ акнун танҳо таблиғи назариявӣ нест, балки ба ҳайси воситаи воқеии амалиётӣ барои таъсиргузори ба ҷомеа, нооромсозии вазъияти сиёсӣ ва таҳдид ба сохторҳои муҳимми давлатӣ, аз ҷумла инфрасохтори рақамӣ ва пойгоҳҳои иттилоотии муҳосибатшаванда истифода мешавад. Ҷамлаҳои киберӣ ба шабакаҳои давлатӣ ва дастрасӣ ба иттилооти муҳимми махфӣ, ки террористон тавассути абзорҳои иттилоотӣ ба роҳ мемонанд, метавонанд боиси халалдор шудани амнияти иттилоотӣ ва дар маҷмӯъ, нооромии иҷтимоӣ ва сиёсӣ гардад.

Имрӯз терроризми иттилоотӣ мушкили дохилӣ нест, балки масъалаи глобалӣ мебошад, ки дар шароити аз байн рафтани марзҳои иттилоотӣ ва рушди босуръати интернету шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн шуда истодааст. Аз ин рӯ, мубориза бо ин таҳдид бояд бо истифода аз равишҳои мукаммали давлатӣ, абзорҳои ҳуқуқӣ ва технологӣ амалӣ карда шуда, ҳамзамон дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои дигар роҳандозӣ гардад.

Муҳаққиқи рус А.И. Дмитриев масъалаи таҳдиди терроризм ба амнияти иттилоотиро, гарчанде ба таври мустаким ва муфассал таҳлил накарда бошад ҳам, дар доираи баррасии умумии амнияти миллӣ робитаи мутақобилаи терроризм ва амнияти иттилоотиро ба таври ғайримустақим нишон медиҳад. Ба ақидаи ӯ, терроризм ҳамчун омиле арзёбӣ мегардад, ки низомии сиёсӣ иҷтимоиро таҳдид намуда, муҳити иттилоотиро ба шиддат ноором месозад. Дмитриев бар ин назар аст, ки терроризм тавассути зарба ба шабакаҳо ва захираҳои калидии иттилоотӣ амал намуда, бо мақсади фалач сохтани низомии идоракунии давлатӣ ва барангехтани бесуботӣ дар ҷомеа истифода мешавад» [3, саҳ. 49].

Яке аз самтҳои асосии таъсири манфии терроризм ба амнияти иттилоотӣ паҳн намудани таблиғот ва тарғиботи экстремистӣ ва муносибатҳои радикалӣ буда, ки фазои иттилоотиро ба муҳити таҳдидомез ва ифротгаро табдил медиҳад. Ин раванд боиси заиф гардидани иммунитетҳои ахлоқӣ ва сиёсии ҷомеа мегардад ва фазои амнияти давлатро ноустувор месозад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши хатари терроризм, фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ бо истифодаи васеи воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба паҳн кардани идеологияи ифротӣ ва ташкили фазои тарс дар миёни аҳоли равона мешавад. Ин омил ба амнияти иттилоотии давлатҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Илова бар ин, терроризм ба инфрасохтори иттилоотӣ ва шабакаҳои муҳобиротии кишварҳо низ таҳдиди мустаким менамояд. Гурӯҳҳои террористӣ ҳамла ба зерсохторҳои муҳимми низомӣ ва иттилоотиро ҳамчун стратегия барои фалачсозии системаи идоракунии ва заиф намудани амнияти миллӣ истифода мекунанд.

Имрӯз таҳдиди терроризм ба амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи хатарҳои глобалӣ ба шумор меравад, ки хусусияти фаромиллӣ касб

карда, ба сохторҳои инфрасохторӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ ва муҳити иттилоотӣ кишварҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Бо дарназардошти таҳлили мазкур, терроризми иттилоотӣ имрӯз дар қатори таҳдидҳои классикӣ ба амнияти миллий қарор гирифта, тақозо менамояд, ки давлатҳо дар шароити рақамикунонии ҷаҳонӣ сиёсати устувори иттилоотӣ ва стратегияи мушаххаси муқовимат ба ин зухуроти хатарзоеро татбиқ намоянд.

Муборизаи самаранок бо терроризми иттилоотӣ танҳо дар сурати таъсири механизми муташаққили миллий ва минтақавӣ, таҳкими заминаи ҳуқуқӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ва густариши ҳамкорӣҳои мутақобилаи байналмилалӣ имконпазир мегардад. Зеро терроризми иттилоотӣ як намуди кибертерроризм буда, тавассути истифодаи интернет ва шабакаҳои ҷаҳонӣ метавонад ҳар вақт ба амнияти миллий ва манфиатҳои давлатҳо таҳдид кунад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ шакли мураккаб, фаромилӣ ва густурда пайдо кардаанд. Онҳо метавонанд ба суботи сохторҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳо таъсири ҷиддӣ расонанд. Аз ҷумла, терроризми иттилоотӣ яке аз таҳдидҳои асосии замони муосир аст, ки бо истифода аз расонаҳои рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба паҳн кардани ғояҳои ифротгарой, ба вучуд овардани муҳити тарсу ҳарос ва ноором кардани вазъи дохилии кишварҳо мусоидат мекунад.

Таҳдидҳои иттилоотӣ на танҳо амнияти фазои рақамӣ ва зерсохторҳои муҳимми давлатӣ, балки равандҳои қабули қарорҳои сиёсии давлатиро низ зери таъсир қарор дода, суботи иҷтимоӣ ва масири рушди устувори кишварҳоро халалдор месозанд. Дар ин росто, зарурати қабули тадбирҳои ҳамгирои комплексӣ дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ пеш меояд, ки аз ҷумла таҳияи стратегияҳои муассири амнияти иттилоотӣ, таҳкими муҳофизати инфрасохтори рақамӣ ва рушди фарҳанги амнияти иттилоотӣ дар ҷомеа, аҳамияти ҳаётан муҳим пайдо менамоянд.

Илова бар ин, таҳдидҳои иттилоотӣ имрӯз ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи таҳдидҳои гибридӣ ва глобалӣ зоҳир шуда, мубориза бо онҳо аз ҳадди имконоти дохилии як кишвар фаротар рафта, зарурати ҳамоҳангии васеи ҳамкорӣҳои минтақавӣ ва байналмилалиро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, дар шароити рақамикунонии ҷомеа ва ҷаҳонишавии муҳити иттилоотӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ба унвони кафолати амнияти миллий ва яке аз шароити муҳимтарини ҳифзи истиқлолият ва суботи дохилии кишварҳо арзёбӣ мегардад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Buzan B. People, states and fear: the national security problem in international relations. - Brighton: Wheatsheaf, 1983. - 262 pp
2. Даль В.И. Толковом словаре живого великорусского языка. В 4 т. / Под ред. Проф. И.А.Бодуэна де Куртенэ. М.: Циталель, 1998. Т.1. с107
3. Дмитриев, А.И. Терроризм как угроза национальной безопасности [Текст] / А.И. Дмитриев // Вестник Прикамского социального института. – 2018. – №1 (79). – С. 45–51
4. Егорова Л.С. Влияние информационных войн на стабильность государства // Коммуникология: электронный научный журнал. – 2018. – Т. 3. – №2. – С. 56–62.
5. **Закиров Г.Н.** Донишномаи сиёсӣ: Ҷилди 3 [Матн] // Закиров Г.Н. – Душанбе: Нашриёти «Андалеб-Р», 2015. – 540 с.

6. Иванов С.А. Чанги иттилоотӣ: моҳият ва шаклҳои асосии зухур // Политология. – 2013. – №4. – С. 276–278
7. Игнатъева И.В. Международная безопасность и актуальные проблемы ее обеспечения // Государственное и муниципальное право. – 2017. – № 2(14). – С. 86.
8. Ильичёв И.Е. Актуальные проблемы теории национальной безопасности [Текст] / И.Е. Ильичёв // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2017. – №1. – С. 30–36.
9. Карпов В.И., Павлов Д.Б. Асосҳои амниятӣ иттилоотӣ: Назария ва амал [Матн] // Карпов В.И., Павлов Д.Б. – Москва: Нашриёти "Наука", 2020. – 256 с.
10. Карцхия А.А., Севостьянов В.Л. Информационная безопасность: правовые аспекты // Правовая информатика. – № 4. – 2018. – С. 43
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [Манбаи электронӣ] // Дастрас аз: www.mmk.tj (санаи мурочиат: 25.01.2025).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» [Манбаи электронӣ] // Дастрас аз: www.mmk.tj (санаи мурочиат: 25.01.2025).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» [Манбаи электронӣ] // Дастрас аз: www.mmk.tj (санаи мурочиат: 25.01.2025).
14. Муҳаммад А.Н., Сафарлизода Х.К. Амниятӣ миллӣ [Матн] // Муҳаммад А.Н., Сафарлизода Х.К. – Душанбе: 2019, 226 саҳ.
15. Муҳаммадзода П.А., Сафарализода Х.К., Амният ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ ва сиёсӣ // Ҷаҳон ва амниятӣ он: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матни мақола]. — Душанбе: Академияи илмҳо, 2020. — С. 15-18 (15).
16. Нанадзе, И. Национальная безопасность в период политической модернизации: информационные факторы // Обозреватель-Observer. – 2007. – №7. – С. 58–65.
17. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 4-у изд., испр. И доп. М.: Изд-во иностранных и национальных словарей, 1960. С. 39
18. Сафарализода Х.Қ. Шиноҳти таҳдидҳо дар шароити тағйирёбии раванди сиёсӣ // Маҷаллаи илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – № 1(73). – С.62-78.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷики. Иборат аз 2 ҷилд. 4.1. Душанбе, 2008. С.59

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

ХУСАИНЗОДА АМИНДЖОН БУРИХОН,

кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой юриспруденции Кулябского
государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. 735360, Республика
Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: 987932088.

Статья посвящена научно-теоретическому анализу информационной безопасности как составной части национальной безопасности в условиях современной глобализации. Автор, опираясь на современные теории безопасности и исследования специалистов, рассматривает ключевые понятия «безопасность», «национальная безопасность», «международная безопасность» и «информационная безопасность» на различных уровнях, раскрывая их социальные, политические и правовые аспекты. Анализируются процессы информационной революции и их влияние на государственные структуры и общественную среду, а информационные угрозы оцениваются как асимметричные и нетрадиционные вызовы.

С опорой на законодательство Республики Таджикистан и отечественные и зарубежные научные источники информационная безопасность рассматривается как важнейший фактор защиты суверенитета, политической стабильности и национальных ценностей. Особое внимание уделяется необходимости разработки национальной стратегии информационной безопасности, эффективного регулирования цифрового пространства и укрепления международного сотрудничества в борьбе с информационными угрозами, включая информационные войны и информационный терроризм.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, информационная безопасность, глобализация, информационные угрозы, информационные войны, информационный терроризм, радикализм, киберугрозы, цифровое пространство, политическая стабильность, защита национальных интересов, информационная манипуляция, информационные права и свободы.

INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

HUSAINZODA AMINJON BURIKHON,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov Street, 16. Phone: +992 987932088.

This article presents a scientific and theoretical analysis of information security as an integral part of national security in the context of modern globalization. Drawing on contemporary security theories and the research of field specialists, the author examines the concepts of “security,” “national security,” “international security,” and “information security” at multiple levels, shedding light on their social, political, and legal dimensions. The study explores the impact of the information revolution on state structures and social environments, identifying information threats as asymmetric and non-traditional challenges.

Using the legal framework of the Republic of Tajikistan and a range of domestic and international sources, the article argues that information security plays a key role in protecting sovereignty, ensuring political stability, and safeguarding national values. The author highlights the urgent need to develop a national information security strategy, regulate digital space effectively, and strengthen international cooperation to counter information threats, including information warfare and information terrorism.

Keywords: security, national security, information security, globalization, information threats, information warfare, information terrorism, radicalism, cyber threats, digital space, political stability, protection of national interests, information manipulation, informational rights and freedoms.

НАЗАРИЯИ БАРХҶҶРДИ ТАМАДДУНҶО ВА ЗАРУРИЯТИ ОМУЌИШИ ОН
ДАР ШАОИТИ МУОСИР

АБДУЛЛОЕВ НУРАЛӢ СОДИҚОВИЧ,

ассистенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, н.

Сино, кучаи Мояковский 6, хонаи 36. тел.: (+992) 900-10-16-82.

E-mail: 230219971a@gmail.com

Мақолаи мазкур дарбаргирандаи масъалаҳои назариявӣ ва концептуалии омӯзиши назарияи тамаддун буда, моҳиятан асосҳои ба вуҷуд омадани барҳрди тамаддунҳоро дар шароити муосир маврили таҳлил қарор медиҳад. Идеи мазкур дар соли 1992 дар Донишқадаи соҳибқории ИМА аввалин маротиба дар лексия садо дода буд. Он як навъ ҷавобномае буд ба асари шогирди деринаи Хантингтон бо номи “Хотимаи таърих - инсони охирин” Фрэнсис Фукуяма. Худи ибораи “барҳрди тамаддунҳо” аввалин маротиба дар соли 1946 аз ҷониби Албер Камю ва дар соли 1990 бошад, онро дар мақолааш “Решаҳои ғазаби мусалмонон” Бернард Люис истифода намуда аст. Инчунин, бояд гуфт, ки пештар аз ин ҳарду ин ибораро дар соли 1926 дар Шарқи Наздик аз ҷониби Базил Мэтюс дар асари “Исломи ҷавон дар роҳ: тадқиқот дар барҳрди тамаддунҳо” дар саҳифаи 196-уми ин асар мавриди истифода қарор дода аст.

Қобили тазаккур аст, ки Хантингтон тадқиқоти ҳеширо роҷеъ ба ин масъала баъди анҷом пазируфтани “ҷанги сард” оғоз бахшида, проблемаҳои демография, фарҳанг, иқтисод, сиёсат ва таъриху сотсиологияро ба таври комплексӣ мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор дода, ба барҳрди тамаддунҳо на чун поёни таърих, балки чун рушд ва инкишофу ташаккули он менигарад.

Калидвожаҳо. тамаддун, назарияи тамаддун, амалияи тамаддун, барҳрди тамаддун, концепсия, таҳқиқ, комплексӣ, назарияи хотимати таърих, гуфтӯғуи тамаддунҳо ва ғайра.

Соли 1993 муҳаққиқ, файласуф, сотсиолог ва сиёсатшиноси амрикоӣ С.Ф.Хантингтон дар журнали сиёсии амрикоӣ бо номи “Foreign Affairs” (Муносибатҳои байналхалқӣ) мақолаеро бо номи “Барҳрди тамаддунҳо” ба нашр мерасонад, ки онро дар солҳои минбаъда васеъ гардонида, доираи фарогири манфиатҳои Амрикоро низ дар он муайян сохта, сипас чун як асари комили сиёсӣ-таҳлилӣ ба таъб мерасонад.

Хантингтон гуфтан меҳаҳад, ки ҷангҳои минбаъдаи олам на миёни давлатҳои ҷаҳон, балки байни фарҳангҳову тамаддунҳо сурат хоҳад гирифт ва “экстремизми исломӣ” бошад, ба қавли ӯ ба сифати таҳдиди умумиҷаҳонӣ баромад хоҳад кард[1,с.21].

Идеи мазкур дар соли 1992 дар Донишқадаи соҳибқории ИМА аввалин маротиба дар лексия садо дода буд. Он як навъ ҷавобномае буд ба асари шогирди деринаи Хантингтон бо номи “Хотимаи таърих - инсони охирин” Фрэнсис Фукуяма. Худи ибораи “барҳрди тамаддунҳо” аввалин маротиба дар соли 1946 аз ҷониби Албер Камю ва дар соли 1990 бошад, онро дар мақолааш “Решаҳои ғазаби мусалмонон” Бернард Люис истифода намудааст[3,с.131]. Инчунин, бояд гуфт, ки пештар аз ин ҳарду ин ибораро дар соли 1926 дар Шарқи Наздик аз ҷониби Базил Мэтюс дар асари “Исломи ҷавон дар роҳ: тадқиқот дар барҳрди тамаддунҳо” дар саҳифаи 196-уми ин асар мавриди истифода қарор дода аст[2,с.131].

Назарияи мазкури С.Ф.Хантингтон, ки дар шакли китоб таълиф гардида аст, асосан аз панҷ қисм:

1. Чаҳони тамаддунҳо.
2. Тавозуни омехтаи тамаддунҳо.
3. Тартиботи баамалояндаи тамаддунҳо.
4. Бархӯрди тамаддунҳо.
5. Ояндаи тамаддунҳо.

иборат буда, ҳадаф аз амалишавии ин назария дар доираи манфиатҳои Ғарб ва ИМА ин бунёди “Низоми нави ҷаҳонӣ” мебошад. Тартиботи нави ҷаҳонӣ ин низоми беназмӣ дар ҷаҳон буда, бо истифода аз ғояи мондиализми умумисайёравӣ идорашавандагии оламро дар доираи як маркази гиперсентралӣ бо тамоми абзори таркиботи идорӣ муттаҳид сохта, хоҳони маҳви давлатҳои миллист.

Хантингтон мегӯяд, ки мочароҳои мусаллаҳона ва бархурду таззодҳои гуногун баъди шикасти Федератсияи Югославия, ҷангҳо дар Чеченистон, ҷолишҳои марзӣ миёни Ҳиндустон ва Покистон ин худ бархӯрди дохилитамаддунӣ аст, ки бар манфиати мост.

Ба қавли С.Ф.Хантингтон Ғарби саноатӣ, ки меҳодад конфигуратсияи ҷаҳони мутамаддинро тағйир дода, ба ҳадафи болозикри хеш бирасад, бояд “арзишоти маънавии ғарбӣ” ба монанди: либерализм, демократия, демократизатсияи ҳарчӣ зудтари кишварҳои ҷаҳон, ахлоқи универсалии Ғарбиро миёни мамолик, хосса аҳолии онҳо паҳну тарғиб сохтан, касоди ахлоқӣ, роиҷгардонии тамоми амалҳои хусусияти шаҳвонидошта (порнография), никоҳи якҷинса ва дигар амалҳои ғайриинсониро бо истифода аз дастгоҳи иҷроияш дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ - СММ ҳукми қонунӣ бахшида, қабули ин комплекси ғояҳои амалиро барои тамоми давлатҳои аъзоӣ ин созмон чун арзишоти нормалии мавриди ниёзи омма бо роҳҳои эволюсионӣ ва иҷборӣ ҳатмӣ гардонад. Инчунин, бояд илова намуд сарварони сиёсӣ, ки монеи амалишавии чунин равандҳо дар сар то сари ҷаҳон мегарданд, тақдиршон чун Алдо Моро, Алӣ Бухутто ва генерал Зиё ул-Ҳаққ хоҳад гашт, ки ашхоси болозикрро ба ҳолати ба ҳамагон маълум Генрӣ Киссинҷер оварда буд[4,с.21].

Назарияи “Бархӯрди тамаддунҳо”-и Хантингтон қариб ҳолӣ аз назария аст, зеро масъалаҳое, ки дар он ба таври назариявӣ гуфта шудааст ё дар гузашта ба вуқӯъ пайваستاанд ва ё дар доираи равандҳои ҷорӣ замони дар ҳоли амал қарор доранд.

С.Ф.Хантингтон бо баррасӣ ва таҳлили масоили марбут ба тамаддунҳои ҷаҳонӣ, дурнамо ва ташаккули минбаъдаи онҳо ба хулосае меояд, ки дар оянда дар баробари тамаддунҳои дигари ҷаҳонӣ оне, ки дар муқобили маданияту тамаддуни ғарбӣ, дар ҷабҳаи зид қарор мегирад, ин тамаддуни “Ислом” аст. Зеро сарҳадҳои тамаддунии он бо хун тасвир гардида, потенциали қуввагии барандагон ва постдорони он беш аз пеш рӯ ба афзудан доранд. Вусъати комплекси равандҳои дорои характери иҷтимоӣ-сиёсӣ боиси он мегардад, ки Аврупо фатҳ, сарҳадоти собиқӣ ин тамаддун аз Чин то Қафқозу Балқан ва Андалусия, аз Марокаш то Мисру Шарқи Наздику Осиёи Миёна, аз сарзамини Ҳинд то архипелаги Малай ва Африқои Шимолу Ғарбӣ дар шакли иттиҳод барқарор гардад. Аз ин рӯ, бархурд бо он ҳатмист.

Дар сиёсати ҷаҳони муосир марҳилаи нав оғоз гардидааст, ки ояндаи он аз ҷониби донишмандон ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Аз ҷумла, поёни таърих, баргаштани давлатҳои миллӣ ба муқобилиятҳои анъанавӣ, таназзули давлатҳои миллӣ дар зери таъсири тамоюлоти гуногуни ҷаҳонӣ, ба монанди глобализатсия ва ғайраҳо.

Бояд гуфт, ки дар шароити нави ҷаҳонӣ идеология ва иқтисод дигар сарчашмаи асосии мочароҳои сатҳи гуногун махсуб намеёбанд. Сарчашмаҳои асосии мочаро ва

марзҳои муҳимми миёни одамон мавҷудбуда минбаъд фарҳанг ва маданият ба шумор мераванд.

Давлатҳои милли дар системаи муносибатҳои байналхалқӣ акторони асосӣ боқӣ монда, низоҳои муҳимми сиёсати ҷаҳонӣ дар миёни миллатҳо ва ғуруҳҳои ба амал меоянд, ки онҳо ба тамаддунҳои гуногун таалуқ доранд. Аз ин рӯ, бархӯрди тамаддунҳо дар сиёсати ҷаҳонӣ ба омили афзалиятнок табдил меёбад. Хатти бурише, ки тамаддунҳоро аз ҳам ҷудо месозад ба майдони ҷарбу зарб табдил меёбад.

Мочароҳои минбаъдае, ки дар миёни тамаддунҳо ба вуқӯ меоянд, марҳилаи ниҳии таҳаввулотӣ низоҳои ҷаҳониро ташкил медиҳанд.

Баъди сулҳи Вестфал, ки низои нави муносибатҳои байналхалқиро ба миён оварда буд, мочароҳои иҷтимоӣ сиёсӣ хусусиятҳои худро дигар намуда, дар миёни подшоҳон зуд-зуд ба амал меомад. Масалан, баъди сипари гардидани яку ним аср аз сулҳи Вестфал дар ҳавзаи ғарбӣ шохон, императорон, монархҳои мутлақ ва конститусионӣ ба хоҳири васеъ намудани дастгоҳи бюрократии худ, пурқувват намудани артиш, баланд бардоштани иқтисодӣ мамлакат ва ба ҳудуди худ ҳамроҳ намудани заминҳои нав дар миёни худ низоҳои мухталифҳо ба вуҷуд овардаанд. Раванди мазкур боиси ба вуҷуд омадани миллатҳо ва давлатҳои милли гардид. Баъди ба вуқӯ омадани Инқилоби буржуазии Фаронса хатти асосии низоҳо на дар миёни подшоҳон, балки дар миёни миллатҳо ташаккул меёфт. Ба ақидаи Р.Р.Палмер дар соли 1793 "... ҷангҳои байни подшоҳон ба анҷом расида, ҷангҳои байни миллатҳо оғоз гардид" [5,с.289-293].

Чунин вазъият то охири асри XIX идома меёбад. Ҷанги якуми ҷаҳон тамоюлотӣ мазкурро қатъ гардонид. Дар натиҷаи иқилоби рус ва аксуламали он мочароҳои милли ба муҳолифатҳои идеологӣ табдил меёбад. ҷонибҳои муҳимми чунин навъи низо дар аввал идеологияҳои коммунизм, фашизм ва демократияи либералӣ маҳсуб меёфтанд. Аммо, баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон коммунизм ва демократияи либералӣ мавҷудияти худро нигоҳ дошта, фашизм пурра аз байн меравад. Аммо, дар ин марҳила Ҷанги сард оғоз гардида, муборизаи ду абарқудрати ҷаҳониро дар бар мегирифт, ки ҳеҷ яке аз онҳо давлати милли маҳсуб намеёфтанд. Ҳувияти ҷонибҳои мазкур бе шубҳа, дар асоси унсурҳои идеологӣ ташаккул меёфтанд.

Мочароҳои дар байни ҳокимон, давлатҳо ва идеологияҳо баамаломадаро С.Ф.Хантингтон мочароҳои тамаддуни Ғарб медонад.

Баъди анҷоми Ҷанги сард марҳилаи навбатии рушди сиёсати байналхалқӣ дар Ғарб бо тамаддунҳои дигари ҷаҳонӣ марҳилаи минбаъдаи рушди муносибатҳои байналхалқиро ташкил медиҳад. Дар ин марҳилаи рушду инкишофи миллатҳо ва ҳукуматҳои ҷаҳонӣ дигар дар зери таъсири сиёсати экспансионии Ғарб қарор нагирифта, балки онҳо дар баробари Ғарб барои офаридани таърих ба пеш ҳаракат менамоянд.

Дар шароити Ҷанги сард ҷаҳон ба 3 - қисм:

- 1) **ҷаҳони якум**
- 2) **ҷаҳони дуюм**
- 3) **ҷаҳони сеюм**

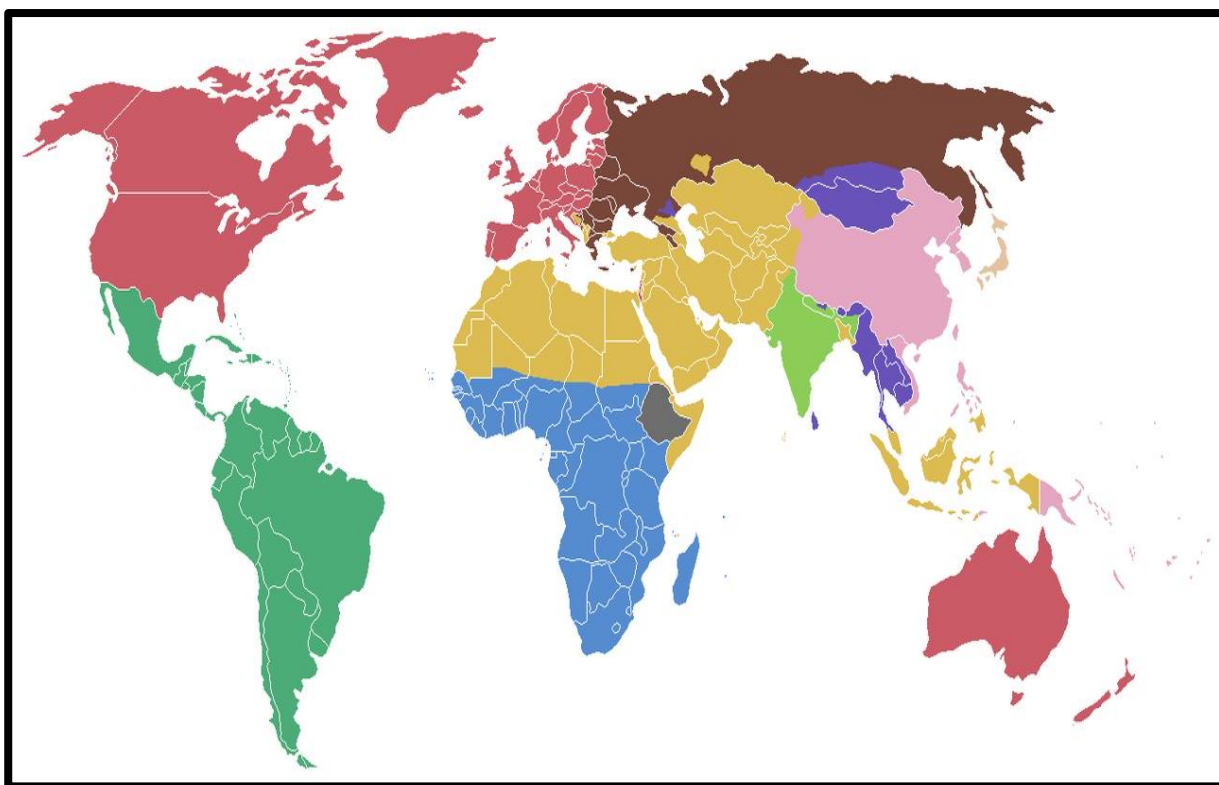
тақсим карда шуда буд. Баъди анҷоми Ҷанги сард чунин тақсимои моҳияти худро аз даст дод. Айни замон давлатҳои ҷаҳон на дар асоси нишондодҳои сиёсӣ иқтисодӣ, балки дар асоси меъёрҳои маданият тамаддунӣ ғуруҳбандӣ карда мешаванд[6,с.165].

Вақте сухан дар бораи тамаддун меравад чӣ дар назар дошта мешавад? Бояд гуфт, ки моҳияти тамаддуно маданият ташкил медиҳад. Дар шароити муосир ҳувияти

тамаддуни аҳамияти муҳим касб намуда, ба манзараи сиёсии ҷаҳон таъсири амиқ мерасонад. Ба ақидаи С.Ф.Хантингтон манзараи мазкур дар асоси муносибатҳои мутақобилаи 8 тамаддуни бузурги ҷаҳонӣ ташаккул меёбад. Хантингтон тамаддунҳои зеринро аз ҳам фарқ менамояд:

1. Ғарбӣ
2. Конфутсионӣ
3. Исломӣ
4. Ҷопонӣ
5. Ҳиндӯӣ
6. Православӣ-славянӣ
7. Амрикоӣ лотинӣ
8. Африқоӣ

(Ниг. ба расми - 1)

Ӯ муътақид аст, ки моҷароҳои бузурги дар оянда бавуқуёянда дар хатти сарҳади тамаддунҳои ҷаҳонӣ ба амал меоянд. Хантингтон барои исботи фикри худ вазъияти зеринро мавриди таҳлил қарор медиҳад.

- аввал ин, ки тамаддунҳо аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ доранд, зеро аз ҷиҳати таърих, забон, фарҳанг ва дин ба ҳамдигар монанд нестанд. Намояндагони тамаддунҳои мухталиф дар бораи арзишҳои ҳаёти инсонӣ тасаввуроти гуногун доранд ва муносибати онҳо низ ба таври гуногун зоҳир мегардад. Масалан, муносибати инсон бо Худо, шахс бо гуруҳ, шаҳрванд бо давлат ва дигар нави муносибат аз ҷониби онҳо якранг зоҳир намегардад. Маҳз, ҳамин фарқиятҳо баамаловарандагони низоъҳои думболадор дар тули садсолаҳо буданд, ки сабабгори асосии онҳо фарқиятҳои тамаддунӣ ба ҳисоб мераванд.

- дуюм ин, ки ҷаҳон рӯз то рӯз танг гардида истодааст. Бинобар ин, муносибатҳои мутақобила миёни намоёндагони тамаддунҳои мухталиф тақвият ёфта истодаанд. Чунин раванд боиси он мегардад, ки худшиносии тамаддунӣ афзоиш ёбад ва дар заминаи он фарқиятҳои як тамаддун аз тамаддуни дигар боз ҳам тезу тунд гардад. Масалан, муҳоҷирати мардуми Африқои Шимолӣ ба Фаронса дар байни муҳоҷирон ва шаҳрвандони ин мамлакат муносибати душманонаро ба вучуд овардааст. Ҳамзамон, муносибати дӯстона ва хайрхоҳона доштани фаронсавиро нисбат ба муҳоҷирони дигаре, ки аз Полша ва дигар давлатҳои аврупоӣ омадаанд ба хубӣ эҳсос мегардад[7,с.289].

- сеюм ин, ки модернизатсияи иқтисодӣ ва тағйироти иҷтимоӣ дар тамоми дунё хувияти анъанавии мардумро аз байн бурда, нақши давлатҳои миллиро, ки сарчашмаи хувият маҳсуб меёбанд, хеле суст мегардонад. Дар чунин ҳолат ҳолигиҳои бавучудомадаро дин ишғол намуда, ҷараёнҳои мухталифи фундаменталиро дар ин фазо ташаккул медиҳад. Ҷараёнҳои мазкур на танҳо дар ислом, балки дар заминаи ортодоксияи насронӣ дар Ғарб, яҳудият, ҳиндуизм ва дар буддизм низ ба вучуд омадаанд.

- чорум ин, ки ташаккули худшиносии тамаддунӣ мавқеи Ғарбро дар ҷаҳони муосир хеле мустаҳкам намуда аст. Аз як ҷониб Ғарб тамаддуни пуриқтидор маҳсуб ёбад ҳам, аз ҷониби дигар он дар миёни тамаддунҳои барояш бегона ба арзишҳои худӣ рӯ овардааст. Ба монанди Ғарб рӯ овардани Ҷопон ба Осӣ, индустриатсия дар Ҳиндустон, реисломизатсияи Шарқи Наздик ва дигарон ба ин мисол шуда метавонанд. Аммо, Ғарб дар арши қудрату иқтидор дар оянда ба мамолики ғайриғарбӣ рӯ ба рӯ мегардад, ки онҳо барои тағйир додани тарҳи ҷаҳон дар ихтиёри худ иродаи қавӣ ва манбаъҳои кофӣ доранд.

- панҷум ин, ки фарқиятҳо ва хусусиятҳои фарҳангӣ дар муқоиса бо фарқиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ хеле суст ба тағйирот дучор мегарданд. Бинобар ин, тафриқаҳои фарҳангӣ ва ҳалли онҳо ба воситаи созиш хеле мушкул аст.

Тамоми ин масъалагузорӣ ва муҳолифатҳои мавҷударо ба инобат гирифта, метавон гуфт, ки аз дидгоҳи Хантингтон шаклгирии муносибатҳо дар чунин сатҳ бархӯрди тамаддунҳоро ногузир мегардонад. Маврид ба зикри хос аст, ки афкори идеявии С.Ф.Хантингтон баъди рӯйи кор омадан аз ҷониби як қатор муҳаққиқони улуми иҷтимоӣ мавриди танқиди саҳт қарор гирифта аст.

Масалан, дар китоби худ бо номи “Террор ва либерализм” дар соли 2003 Пол Берманмеғӯяд, ки айни замон сарҳадоти гуногуни тамаддунӣ-фарҳангӣ вучуд надорад. Далели бархӯрди тамаддуни Ислом ва Ғарб дар оянда бо вучуди робитаҳои мутақобилаи мустақим миёни ИМА ва Арабистони Саудӣ боварнокарданианд. Инчунин, бояд гуфт, ки “экстремистони исломӣ”-е, ки хатар дониста мешаванд, қисми зиёдашон муҳассилини макотиби Ғарб будаанд ва ё онҳо “дар олами Ғарб” зиндагонӣ намудаву сукунат ихтиёр кардаанд[8].

Агар дар оянда бархурде ба вуқӯъ пайваست, сабаби асосии он на эътиқодоти динӣ, балки боварҳои фалсафист, ки новобаста аз айниятҳои фарҳангӣ ва динӣ одамонро метавонанд ба гуруҳҳои мухталиф ҷудо намуда бошанд.

Муҳаққиқи дигар бо номи Эдвард Водӣ Саид бар он назар аст, ки классификатсияи тамаддуние, ки Хантингтон пешниҳод намудааст, динамикаи азҳамвобастагии мутақобиларо миёни тамаддунҳо ба бор хоҳад овард. Эдвард Саид, инчунин, меғӯяд, ки тезиси “Бархӯрди тамаддунҳо” ин расизми канораи ҳамсони таълимоти гитлерист, ки дар замони муосир зидди мусалмонон ва арабҳо нигаронида шуда аст[9].

Ноам Чомский назария ва консепсияи “Бархӯрди тамаддунҳо”-ро мавриди танкид қарор дода, мегӯяд, ки он баҳонаи ҷадиди боваркунонии ИМА барои тамоми он ваҳшонияте, ки баъди анҷоми Ҷанги сард новобаста аз он ки ИҶШС чун хатар дигар вучуд надошт, ба ҳисоб меравад[10,с.11].

Чуноне дар боло ишора рафт, “бо дар назардошти тамоми равандҳои ҷорӣ, шаклгирии сиёсати ҷаҳонӣ, тағйиротҳои сифатӣ ва кулӣ дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ бархӯрди тамаддунҳо ногузир аст” - мегӯяд С.Ф.Хантингтон дар таълифоти хеш бо номи “Бархӯрди тамаддунҳо” [11,с.66].

Бархӯрди тамаддунҳо ин худ як муҳорибаи ҷадид, тарҳи пархошгароёнае, ки монеи асосии рушди прогрессивии ҷаҳони мутамаддин гашта, онро боз чун ҷангҳои дигари ҷаҳонӣ ба ҳоку хун мекашад.

Аз гуфтаҳои Хантингтон, тадқиқоти анҷомдодаи ӯ танҳо метавон ба як хулоса омад: Ӯ ва дигар ҳаммаслақонаш, аниқтараш созандагони ҳамон низоми ҷадиди беназмӣ дар рӯи замин мевоҳанд ҷаҳонро ғарқи хун гардонида, давлатҳоро ба ҷанги ҷаҳонии навбатӣ кашанд. Назарияи “бархӯрди тамаддунҳо” бошад, дастури амали онҳо ва ё ҳамон тарҳ ва стратегияи таҳриби ҷаҳони мутамаддин мебошад.

Агар ин назария як дастури таҳриӣ набошад, пас чист?

- гуфтаҳои муаллифро сармашқи кори худ қарор дода, Амрико ва Ғарб зиёда аз 9 сол дар ҳоки Ироқ машғули амалиёти “сулҳофар” буданд, ки зимни чунин амалиётҳои “башардӯстона”-и хунин зиёда аз 14 ҳазор шаҳрвандони ин кишвар кушта, инфрасохтори аксари соҳаҳои Ироқ ба ҳок яксон карда шуданд. Ҳатто кор то ҷое расид, ки Ироқро “иёлати 51-уми Амрико” номиданд[12,с.77].

- барномаи “Ваҳдати мамолики араб”-ро роҳандозӣ намуда, баракс ба ҷойи ваҳдат - нифоқ ва ҷудоихоҳиро ба сари онҳо бор намуд.

- дар Курдистоне, ки миёни Эрон, Туркия, Ироқ ва Сурия қисмат карда шудааст, гуруҳҳои мусаллаҳи пешмаргаро созмон дода аст, ки ҳар лаҳза ба тамомияти арзии кишварҳои мазкур ҷанг мезананд.

- аз ғафлати кишварҳои арабӣ истифода бурда, тамоми он захираву сарватҳои табиӣ минтақаро тавассути Халиҷи Форс ба Амрикову Аврупо интиқол дода, Ғарб мевоҳад он маҳзани хазинаҳои намоёндагони тамаддуни исломиро ҳолӣ карда бошад, аммо бо ҳолӣ гаштани захираҳои моддӣ аз хазинаҳои дидашаванда онҳо фаромуш кардаанд, ки хазинаи асосӣ ин қалби онҳост, ки ганҷинаи он имон аст, ки дар зери синаи ҳар як мусалмон ниҳон аст. Ва он ёфта ва дидашаванда аст.

- падари силсилаинқилобҳои “Баҳори Араб” Чин Шарп зикр менамояд, ки илҳомӣ ӯ дар самти навишти ҳамчунин стратегияи таҳрибкор аз устод Хантингтон аст. Ӯ бо овардани фактҳои барҳаққи таърихӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ исбот намуд, ки ҷаҳони озоди ғарбӣ бо тамаддуни оламшумур дар ҳоли нобудшавӣ қарор дорад. Қарор аст, ки тамаддуни исломӣ, ки дар Шарқ мавҷеъ дорад, монеа ва хатари асосӣ ба ҳисоб рафта, ниёз ба омӯзиш ва шикасти абадӣ дорад. Аз ин рӯ, мо бояд тифли ин тамаддунро ҳанӯз дар гоҳворааш нобуд созем. Ин ҳадаф будубоши моро дар Шарқи Наздик рӯз аз рӯз ногузиртар мегардонад[13,с.353].

Дар охир ҳаминро бояд зикр намуд, ки назарияи “Бархӯрди тамаддунҳо”-и С.Ф.Хантингтон ин худ оташе аст, ки тамаддуни башариро ба коми худ фурӯ бурдан мевоҳад. Аз ин рӯ, баҳри пешгирӣ аз чунин бархӯрдҳои оқибаташон нохушоянд гуфтугӯи тамаддунӣ баҳри созиш ва якдилӣ амри зарурист.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. С.Ф.Хантингтон. Столкновение цивилизации. Москва, 2006. С.211

2. Ифтихорй Асфар. Мароҳили бунёдини андеша дар мутолиоти амнияти миллӣ. Техрон, 1381. С.131
3. Абдулазиз бин Осман аль-Тувейджри. Выступление на симпозиуме. Режим доступа:
http://www.isesco.org.ma/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=2&Itemid=96&lang
4. Джон Коллеман. Комитет 300. Москва, 2006. С.21
5. А.Н.Махмадов, Х.С.Кудусов. Назарияҳои сиёсии замони муосир. Душанбе, 2011. С.289-93
6. С.Ф.Хантингтон. Столкновение цивилизации. Москва, 2006. С.165
7. А.Н.Махмадов, Х.С.Кудусов. Назарияҳои сиёсии замони муосир. Душанбе, 2011. С.293-98
8. Л.Г.Ивашов. XX век: Основные проблемы и тенденции международных отношений// Москва, 1992. Труд-7. №9.ъ
9. Р.Р.Гайнутдин. Режим доступа:
<http://www.islam.com.ua/forum/index.php?showtopic=7717&st=100>
10. Хатами Сейед Мухаммад. В человеке сосредоточены душа Востока и разум Запада. Москва: Изд-й центр ИСАА при МГУ, 2001. С.11
11. «Глобальная повестка дня для диалога между цивилизациями» (2001) (A/RES/56/6). Режим доступа: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/475/44/PDF/N0147544.pdf?OpenElement>
12. С.Ф.Хантингтон. Столкновение цивилизации. Москва, 2006. С.66
13. Тохидфам Мохаммад. Место диалог цивилизации в изменении роли государства. Тегеран, 1380. С.89
14. М.Хатами. Традиция и мысли во власти авторитаризма. Москва: Изд. ун-та, 2001. С.33
15. Ж.М.Грищенко, Д.В.Качанова. Учение Ф.Гюлена и его роль в формировании нового мышления современной Турции. / Социально-философские аспекты учения Ф.Гюлена: взгляд белорусских ученых. Минск: Беларус: Наука, 2012. С.43

ТЕОРИЯ СТОЛКНОВЕНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕЕ ИЗУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

АБДУЛЛОЕВ НУРАЛИ СОДИКОВИЧ,

ассистент кафедры политологии и связей с общественностью

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Душанбе, н.п. Сино, ул. Мояковского, д. 6, каб. 36. тел.: (+992) 900-10-16-82.

E-mail: 230219971a@gmail.com

В статье рассматриваются теоретические и концептуальные вопросы изучения теории цивилизации, а также по существу анализируются формирующиеся основания столкновения цивилизаций в современных условиях. Впервые эта идея прозвучала в лекции в Американском институте предпринимательства в 1992 году. Это был своего рода ответ на работу давнего ученика Хантингтона Фрэнсиса Фукуямы под названием «Конец истории: последний человек». Сама фраза «столкновение цивилизаций» была впервые использована в 1946 году Альбером Камю, а в 1990 году ее использовал Бернард Льюис в своей статье «Корни мусульманской ярости». Следует также отметить, что ранее этих двух высказываний данная фраза была использована на Ближнем Востоке в 1926 году Бэзилем Мэтьюзом в его работе «Молодой ислам на дороге: исследование столкновения цивилизаций» на странице 196 данной работы.

Стоит отметить, что Хантингтон начал свои исследования по этой теме после окончания Холодной войны, всесторонне изучая, анализируя и обсуждая проблемы демографии, культуры, экономики, политики, истории и социологии, рассматривая столкновение цивилизаций не как конец истории, а как ее развитие, рост и становление.

Ключевые слова. *Цивилизация, теория цивилизации, практика цивилизации, столкновение цивилизаций, концепция, исследование, комплекс, теория конца истории, столкновение цивилизаций и т. д.*

THE THEORY OF THE CLASH OF CIVILIZATIONS AND THE NEED TO STUDY IT IN THE MODERN CONTEXT

ABDULLOEV NURALI SODIKOVICH,

Assistant of the Department of Political Science and Public Relations
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Dushanbe, n.p. Sino, Moyakovsky str., 6, off. 36. Tel.: (+992) 900-10-16-82.

E-mail: 230219971a@gmail.com

The article examines the theoretical and conceptual issues of studying the theory of civilization, and essentially analyzes the emerging foundations of the clash of civilizations in modern conditions. This idea was first voiced in a lecture at the American Enterprise Institute in 1992. This was a kind of response to the work of Huntington's long-time student Francis Fukuyama, entitled "The End of History: The Last Man". The phrase "clash of civilizations" itself was first used in 1946 by Albert Camus, and in 1990 it was used by Bernard Lewis in his article "The Roots of Muslim Rage". It should also be noted that before these two statements, this phrase was used in the Middle East in 1926 by Basil Matthews in his work "Young Islam on the Road: A Study in the Clash of Civilizations" on page 196 of this work.

It is worth noting that Huntington began his research on this topic after the end of the Cold War, comprehensively studying, analyzing and discussing the problems of demography, culture, economics, politics, history and sociology, considering the clash of civilizations not as the end of history, but as its development, growth and formation.

Keywords. *Civilization, theory of civilization, practice of civilization, clash of civilizations, concept, study, complex, theory of the end of history, clash of civilizations, etc.*

Муқарриз: *Тураева З. дотсенти кафедраи
сиёсати ҷомеаи
АИДНПҶТ*

УДК: 327.8:628.1(575.3)

**ВОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ТАДЖИКИСТАНА КАК ИНСТРУМЕНТ
РЕАЛИЗАЦИИ “МЯГКОЙ СИЛЫ”**

МАНСУРОВА ШАХНОЗА ШУХРАТЧОНОВНА,

Институт изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ

+992555666663

E-mail: shmsn2000@bk.ru

В настоящей статье исследуется водная дипломатия Таджикистана в контексте современных подходов к реализации «мягкой силы» в международных отношениях. Обладая значительным гидроресурсным потенциалом, республика выступает важным субъектом регионального взаимодействия в сфере устойчивого управления водными ресурсами. Анализируются ключевые направления водной дипломатии, включая развитие гидроэнергетического сектора, участие в трансграничных водных проектах, инициативы в рамках международных организаций, а также проведение специализированных форумов. Особое внимание уделено стратегическим аспектам использования водных ресурсов для укрепления международного авторитета Таджикистана, продвижения гуманитарных инициатив и формирования позитивного имиджа страны как ответственного партнёра. На основе рассмотренных примеров обосновывается тезис о том, что водная дипломатия выступает важным элементом внешнеполитического инструментария, направленного на достижение долгосрочных целей устойчивого развития, обеспечения экологической безопасности и расширения международного сотрудничества.

Ключевые слова: водная дипломатия, мягкая сила, Таджикистан, устойчивое развитие, изменение климата, международное сотрудничество, геополитика.

Проблемы, связанные с использованием водных ресурсов, в XXI веке приобрели первостепенное значение, выходя за рамки сугубо экологической повестки. Вода сегодня становится стратегическим ресурсом, определяющим политическую стабильность, экономическое развитие и качество жизни. В условиях роста мирового населения, увеличения антропогенной нагрузки на природу и изменения климата, эффективное управление водными ресурсами становится важнейшей задачей для государств и международного сообщества [1, с. 52].

Центральная Азия занимает особое место в вопросах водопользования [12, с. 118]. В этом контексте Таджикистан, на территории которого сосредоточено около 60% водных ресурсов Центральной Азии, играет ключевую роль.

В современных международных отношениях управление водными ресурсами становится мощным инструментом дипломатии. Водная дипломатия Таджикистана органично сочетается с концепцией мягкой силы, которая предполагает достижение целей через привлечение, сотрудничество и убеждение, а не путём давления или применения силы [3, с. 305]. Природные ресурсы, такие как вода, играют ключевую роль в формировании позитивного имиджа страны и её способности влиять на международные процессы, особенно в контексте глобальных вызовов.

Пресная вода, являясь жизненно важным ресурсом, служит основой для устойчивого развития, экономического роста и обеспечения социальной стабильности. Для Таджикистана, обладающего более половиной водных запасов Центральной Азии, вода становится важнейшим инструментом для выстраивания доверительных отношений с соседями и укрепления международного авторитета [10, с. 72]. Инициативы страны в области управления водными ресурсами не только отражают её

стратегический потенциал, но и показывают, как природные ресурсы могут быть преобразованы в элемент мягкой силы, способный объединять страны.

Таджикистан использует свою уникальную роль как «водной башни» Центральной Азии для продвижения ценностей устойчивого развития. Примером этого служат проекты по модернизации водной инфраструктуры, направленные на справедливое распределение ресурсов, а также обеспечение их доступности для всех заинтересованных сторон. Такие действия укрепляют позиции страны как надёжного партнёра, способного предлагать конструктивные решения.

Актуальность темы водной дипломатии Таджикистана обусловлена её значением для обеспечения устойчивого развития региона и формирования международных стандартов управления водными ресурсами. Водная дипломатия Таджикистана является уникальным примером использования природных ресурсов как инструмента мягкой силы, позволяющим укрепить позиции страны на международной арене, не прибегая к жёстким методам воздействия [4, с. 355]. Этот подход даёт возможность не только решать актуальные экологические и экономические проблемы, но и формировать позитивный образ государства на глобальном уровне.

Таджикистан расположен в Центральной Азии, в регионе, известном своим уникальным природным потенциалом. Более 90% территории страны занимают горы, включая величественные хребты Памира и Тянь-Шаня. Такое географическое положение обусловило особую роль Таджикистана как крупнейшего водного хаба региона [2, с. 85]. Его природные условия обеспечивают формирование крупных водных систем, которые снабжают водой миллионы людей не только в самой стране, но и за её пределами.

На территории Таджикистана берут начало такие важные реки, как Амударья, Вахш и Заравшан, которые обеспечивают большую часть водоснабжения соседних стран Центральной Азии. Помимо этого, в Таджикистане находится значительное количество ледников, которые играют ключевую роль в поддержании гидрологического баланса региона [15, с. 125]. Общая площадь ледников превышает 6 тысяч квадратных километров, что делает их важнейшим резервуаром пресной воды. Среди них выделяется ледник Федченко, один из крупнейших в мире.

Эти природные ресурсы являются основой для устойчивого водоснабжения региона. Летом, когда потребность в воде достигает максимума, ледники обеспечивают стабильный поток воды в крупнейшие реки Центральной Азии. Это делает Таджикистан своего рода естественным «водным резервуаром», от которого зависят экономические и социальные системы соседних стран [13, с. 52].

Таджикистан обладает колоссальными гидроэнергетическими возможностями, которые оцениваются в 527 миллиардов кВт·ч в год. Этот показатель ставит страну в число мировых лидеров по потенциалу гидроэнергетики на душу населения. Однако на сегодняшний день используется лишь малая часть этого потенциала — около 5% [16, с. 80]. Это создаёт серьёзные возможности для дальнейшего развития сектора гидроэнергетики.

Основой гидроэнергетической системы страны являются гидроэлектростанции, расположенные на реках Вахш и Пяндж. Эти реки обеспечивают большую часть производства электроэнергии в стране, что делает её экономику менее

зависимой от ископаемых источников энергии. Помимо этого, гидроэнергетика играет важную роль в экспортной политике Таджикистана: электроэнергия поставляется в соседние страны, такие как Афганистан и Узбекистан.

Сельское хозяйство, в котором занято более 70% населения Таджикистана, также напрямую зависит от водных ресурсов. Системы ирригации, питаемые реками, позволяют выращивать ключевые для экономики культуры, такие как хлопок, зерновые и фрукты [7, с. 30].

Питьевая вода является ещё одним важным направлением использования водных ресурсов. В отличие от многих стран Центральной Азии, Таджикистан обладает относительно высоким уровнем доступности чистой воды для населения. Это является значительным преимуществом, которое помогает стране решать внутренние социальные задачи и одновременно укреплять свои позиции на международной арене через инициативы в области устойчивого водопользования [20, с. 102].

Таджикистан является стратегически важным игроком в региональной водной политике. Его способность обеспечивать стабильное водоснабжение для соседних стран, таких как Узбекистан и Казахстан, делает его ключевым партнёром в решении трансграничных водных вопросов.

Используя водную дипломатию, Таджикистан стремится продвигать проекты, направленные на устойчивое управление водными ресурсами. Это включает инициативы по строительству гидроэнергетических объектов, которые учитывают интересы соседних стран, и участие в региональных и международных переговорах по вопросам водопользования [11, с. 262].

Вода, будучи одним из наиболее востребованных природных ресурсов, обладает большим потенциалом в рамках применения мягкой силы. В условиях роста населения, изменений климата и усиления конкуренции за ограниченные ресурсы, способность управлять водными потоками и предлагать решения глобальных проблем становится важным инструментом для выстраивания международных отношений. Государства, обладающие значительными водными запасами, имеют возможность использовать их для укрепления своего влияния, улучшения отношений с соседями и формирования устойчивых международных альянсов [17, с. 58].

Благодаря своим природным дарам, Таджикистан активно использует водную дипломатию в качестве элемента мягкой силы. Уникальное географическое положение, наличие крупных рек и ледников предоставляют Таджикистану возможность предлагать свои ресурсы и экспертизу как внутри региона, так и на глобальном уровне. Это позволяет стране решать внутренние задачи, связанные с водоснабжением и гидроэнергетикой, а также позиционировать себя в качестве ответственного международного партнёра, готового вносить вклад в решение мировых вызовов.

Таджикистан активно продвигает свои интересы в области водопользования через международные инициативы. Одной из наиболее значимых стала инициатива о провозглашении Генеральной Ассамблеей ООН Десятилетия действий “Вода для устойчивого развития” (2018–2028). Этот проект, предложенный Таджикистаном, направлен на консолидацию усилий международного сообщества в вопросах устойчивого управления водными ресурсами. Основное внимание уделяется таким

проблемам, как обеспечение доступа к чистой питьевой воде, борьба с загрязнением и восстановление водных экосистем [19, с. 74].

Помимо этого, Таджикистан является организатором регулярных международных форумов по вопросам воды. Среди них особо выделяется Международная конференция по воде и устойчивому развитию, которая проходит в Душанбе. Эти мероприятия собирают учёных, политиков и представителей международных организаций для обсуждения актуальных проблем водопользования. Такие платформы способствуют обмену знаниями, разработке совместных решений и укреплению статуса Таджикистана как лидера в вопросах водной дипломатии.

Республика также активно взаимодействует с международными организациями, такими как ПРООН, Всемирный банк и ЮНЕСКО. Совместные проекты включают модернизацию водной инфраструктуры, внедрение технологий очистки воды и адаптацию сельского хозяйства к изменениям климата. Такие программы позволяют не только решать внутренние задачи, но и демонстрируют приверженность Таджикистана глобальным целям устойчивого развития.

Водная дипломатия Таджикистана нацелена на создание механизмов устойчивого управления водными ресурсами, которые учитывают интересы всех сторон. Например, Таджикистан активно продвигает строительство гидроэнергетических объектов, таких как Рогунская ГЭС, которые могут стать источником стабильного энергоснабжения для региона [6, с. 55].

Кроме того, Республика Таджикистан активно участвует в работе Международного фонда спасения Арала (МФСА), который координирует усилия стран региона по управлению водными ресурсами. Фонд занимается разработкой стратегий устойчивого управления водными ресурсами, направленных на снижение экологического ущерба и восстановление водных экосистем. Таджикистан вносит значительный вклад в развитие программ фонда, таких как проекты по предотвращению опустынивания и повышению эффективности использования воды. Участие в таких инициативах позволяет Таджикистану укреплять свои позиции как ключевого участника региональных процессов и способствовать достижению компромиссов.

Водная дипломатия Таджикистана имеет значение не только для региона, но и для всего мира. Страна активно участвует в решении глобальных экологических вызовов, таких как изменение климата, деградация экосистем и нехватка питьевой воды. Благодаря своим инициативам Таджикистан становится важным партнёром для стран, которые ищут решения этих проблем. Такая деятельность укрепляет международный имидж Таджикистана как государства, ориентированного на решение глобальных задач.

Водная дипломатия Таджикистана стала важным элементом его внешнеполитической стратегии. Кроме того, водная дипломатия способствует развитию двусторонних отношений с ключевыми партнёрами, такими как Россия, Китай и Индия. Совместные проекты в области водопользования открывают новые возможности для экономического сотрудничества, привлечения инвестиций и обмена технологиями. Таким образом, водная дипломатия становится универсальным

инструментом для достижения как внешнеполитических, так и внутренних целей [18, с. 108].

Таджикистан активно продвигает подходы, направленные на рациональное использование воды. Совместно с международными партнёрами реализуются проекты по модернизации ирригационных систем, что позволяет снизить потери воды. Эти меры помогают укреплять доверие между странами региона и демонстрируют стремление Таджикистана к справедливому и ответственному управлению ресурсами.

Таджикистану еще предстоит углубить сотрудничество с международными организациями и донорами. Реализация совместных проектов, направленных на улучшение водной инфраструктуры, может стать основой для привлечения инвестиций и технологий.

Таджикистан имеет возможность играть роль медиатора в урегулировании водных конфликтов в Центральной Азии. Создание новых региональных соглашений, учитывающих интересы всех стран, поможет укрепить стабильность и улучшить отношения между государствами.

Использование инновационных технологий для мониторинга воды, внедрение энергоэффективных методов в гидроэнергетике и улучшение ирригационных систем позволят повысить эффективность управления водными ресурсами.

Водная дипломатия может стать основой для привлечения иностранных инвесторов в гидроэнергетический сектор Таджикистана. Это позволит не только укрепить экономику страны, но и улучшить её имидж как надёжного партнёра.

Несмотря на значительные успехи в водной дипломатии, Таджикистан сталкивается с рядом серьёзных вызовов, которые ограничивают её эффективность [5, с. 252]. В этом контексте речь идет об экологических угрозах. К числу главных экологических вызовов относится ускоренное таяние ледников, которые являются основным источником пресной воды в Центральной Азии. По данным научных исследований, за последние десятилетия ледники Таджикистана потеряли около трети своего объёма, что создаёт угрозу водной безопасности для всего региона. Этот процесс, вызванный глобальным изменением климата, может привести к сокращению водных потоков в реках, что особенно опасно в засушливые периоды [7, с. 32].

В целом, одним из возможных путей решения экологических проблем является развитие совместных инфраструктурных проектов. Для реализации крупных проектов в области управления водными ресурсами Таджикистану необходимо привлекать инвестиции от международных финансовых институтов, таких как Всемирный банк и Азиатский банк развития [14, с. 95]. Инвестиции позволят модернизировать существующую инфраструктуру и внедрить передовые технологии.

Говоря о внедрении инновационных технологий, необходимо отметить, что использование цифровых технологий может значительно повысить эффективность управления водными ресурсами. Например, системы мониторинга состояния ледников и водных потоков позволят точнее прогнозировать изменения и разрабатывать адаптационные меры. Также возможно внедрение энергоэффективных технологий в гидроэнергетике и современных методов ирригации для повышения производительности сельского хозяйства. Также Таджикистан может усилить своё участие в глобальных инициативах, таких как программы ООН, направленные на

достижение целей устойчивого развития. Участие в международных форумах и организация новых конференций по вопросам воды позволит стране привлечь внимание к своим достижениям и укрепить своё лидерство в этой области.

Создание образовательных центров и программ, посвящённых управлению водными ресурсами, позволит подготовить новое поколение специалистов. Это станет основой для эффективного управления водной инфраструктурой и дальнейшего развития водной дипломатии.

Таджикистан также использует воду как инструмент для продвижения гуманитарных ценностей [9]. Обеспечение доступа к чистой воде для населения отдалённых и бедных регионов является важным направлением работы страны. Эти действия способствуют формированию международного имиджа Таджикистана как гуманитарного лидера, который ставит во главу интересы людей.

Таким образом, можно сделать вывод, что водная дипломатия Таджикистана является ярким примером успешного использования мягкой силы. Через управление водными ресурсами страна эффективно продвигает свои интересы, формирует положительный имидж и укрепляет международное сотрудничество. Природные ресурсы Таджикистана становятся не только экономическим активом, но и инструментом для достижения внешнеполитических целей.

Используя элементы мягкой силы, такие как лидерство в международных инициативах, укрепление регионального сотрудничества и продвижение научного потенциала, Таджикистан создаёт условия для долгосрочного развития. В условиях растущей значимости воды в мировой политике водная дипломатия остаётся ключевым направлением, позволяющим стране укреплять свои позиции на региональной и глобальной арене.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алимов Р. Устойчивое развитие и водная дипломатия: вызовы 21 века. – Душанбе: Академия наук РТ, 2021. – 60 с.
2. Глебов А.Н. Водная политика Центральной Азии: межгосударственные отношения. – Москва: МГИМО, 2019. – 92 с.
3. Зокиров Г.Н., Қувватзода С.З. Идоракунии ҳамгириёнаи захираҳои об – асоси ҳалли мушкилоти вобаста ба об дар Осиёи Марказӣ // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, №4/1 (63). – С. 302-311.
4. Қувватзода С.З. Асосҳои таърихӣ ва сиёсии пайдоиши ниҳодҳои ҷаҳонӣ об // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №4/2 (59). – С. 350-361.
5. Қувватзода С.З. Ҷойгоҳ ва аҳамияти масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатӣ // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №3 (57). – С. 248-255.
6. Қувватзода С.З. Ҷойгоҳ ва аҳамияти масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатӣ. – Душанбе: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 60 с.
7. Қувватзода С.З. Масоили об дар сиёсати ҷаҳонӣ ва роҳҳои таъмини амнияти обӣ // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №4 (80). – С. 26-35.

8. Қувватзода С.З. Раванди оби Душанбе ҳамчун заминаи институтсионалии пешбурди дипломатияи об // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 2022, №4. – С. 50-57.
9. Қувватзода С.З. Сабабу омилҳои ихтилофҳои вобаста ба об дар Шарқи Наздик // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №1 (55). – С. 257-266.
10. Қувватзода С.З. Сиёсати об ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар шароити кишварҳои Осиёи Марказӣ. – Душанбе: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 80 с.
11. Қувватзода С.З. Ҳамкории кишварҳои Осиёи Марказӣ барои ҳалли мушкилоти дарёҳои фаромарзӣ: таҳлили вазъ ва дурнамо // Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, №5 (64). – С. 257-266.
12. Караев Ш. Геополитика воды: Центральная Азия и соседние регионы. – Ташкент: УзГЭИ, 2017. – 125 с.
13. Маджидов Х. Региональное сотрудничество в области управления водными ресурсами Центральной Азии. – Душанбе: Ношир, 2019. – 60 с.
14. Мельников А.Е. Проблемы водной безопасности в Центральной Азии. – Москва: РАН, 2019. – 104 с.
15. Мухиддинов З. Трансграничные воды Центральной Азии: правовые аспекты. – Душанбе: Адолат, 2018. – 140 с.
16. Назаров И. Гидроэнергетика Таджикистана: вызовы и перспективы. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – 90 с.
17. Сайфуллоев М. Таджикистан и ООН: водная дипломатия как инструмент устойчивого развития. – Душанбе: Академия наук РТ, 2022. – 70 с.
18. Сулейменов Е. Водная дипломатия в Евразии. – Алматы: Кайнар, 2018. – 115 с.
19. Файзуллоев С.А. Проблемы сохранения ледников в условиях изменения климата. – Душанбе: Ношир, 2019. – 85 с.
20. Юсуфов И. Социальные аспекты управления водными ресурсами в Таджикистане. – Душанбе: Авесто, 2017. – 110 с.

ДИПЛОМАТИЯИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН АБЗОРИ ТАТБИҚИ НЕРУИ НАРМ

МАНСУРОВА ШАҲНОЗА ШУҲРАТҶОНОВА,

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Тел.: +992555666663

E-mail: shmsn2000@bk.ru

Дар мақолаи мазкур дипломатияи оби Тоҷикистон дар заминаи равишҳои муосири татбиқи “нерӯи нарм” дар муносибатҳои байналмилалӣ мавриди таҳлил қарор мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги обӣ мебошад, ҳамчун субъекти муҳими ҳамкории минтақавӣ дар самти идоракунии устувори захираҳои об шинохта мешавад. Самтҳои асосии дипломатияи об, аз ҷумла рушди соҳаи гидроэнергетика, иштирок дар лоиҳаҳои фаромарзии обӣ, ташаббусҳои доираи созмонҳои байналмилалӣ ва баргузориҳои форумҳои махсус таҳлил мегарданд. Таҷҳизоти тадқиқот ба паҳлӯҳои стратегии истифодаи захираҳои об бо мақсади таҳкими эътибори байналмилалӣ Тоҷикистон, пешбурди ташаббусҳои гуманитарӣ ва ташаққули симои мусбати кишвар ҳамчун шароки масъул равона шудааст. Дар асоси мисолҳои баррасишуда хулоса карда мешавад, ки дипломатияи об ба ҳайси унсури муҳими абзори сиёсати хориҷӣ амал мекунад, ки ҳадафи он расидан ба рушди суботи устувор, таъмини амнияти экологӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: дипломатияи обӣ, қувваи нарма, Тоҷикистон, рушди устувор, тағйирёбии иқлим, ҳамкориҳои байналмилалӣ, геополитика.

TAJIKISTAN'S WATER DIPLOMACY AS A TOOL FOR SOFT POWER IMPLEMENTATION

MANSUROVA SHAKHNOZA SHUKHRADZHANOVNA,

Institute for the Study of Asian and European Problems of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Tel.: +992555666663

E-mail: shmsn2000@bk.ru

This article explores Tajikistan's water diplomacy within the framework of modern approaches to the implementation of "soft power" in international relations. Possessing significant freshwater resources, the Republic acts as a key actor in regional cooperation on sustainable water management. The study examines the main directions of Tajikistan's water diplomacy, including the development of the hydropower sector, participation in transboundary water projects, engagement with international organizations, and the organization of specialized forums. Particular attention is given to the strategic use of water resources to strengthen Tajikistan's international standing, promote humanitarian initiatives, and shape the country's image as a responsible and constructive partner. Based on the examples analyzed, the article argues that water diplomacy serves as an important element of foreign policy tools aimed at achieving long-term goals of sustainable development, ecological security, and enhanced international cooperation.

Keywords: water diplomacy, soft power, Tajikistan, sustainable development, climate change, international cooperation, geopolitics.

Муқарриз: Темурзода Ф.С. к.и.н., дотсент

УДК: 327.56(510):327.56(575.6)

**СТРАТЕГИЯ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В АФГАНИСТАНЕ
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

НУРИДДИНОВ РАЙМАЛИХОН ШАБОЗОВИЧ,

доктор политических наук, профессор кафедры международных отношений и гуманитарного сотрудничества Сибирского института управления Академии народного хозяйства и государственной службы при президенте Российской Федерации,
630102, Россия, г. Новосибирск, ул. Нижегородская, 6,
E-mail: rshn1995@mail.ru

Данная статья предоставляет анализ и обзор стратегии Китайской Народной Республики в Афганистане на современном этапе. Автор проводит исследование, основываясь на существующих источниках информации и экспертных мнениях. Статья начинается с обзора исторических связей между Китаем и Афганистаном, а затем переходит к анализу современной стратегии Китайской Народной Республики, основанной на его экономическом и политическом влиянии в этом регионе.

В статье рассматриваются основные интересы и приоритеты Китайской Народной Республики в Афганистане, такие как обеспечение безопасности границ, развитие экономических связей и поддержка политической устойчивости в регионе. Анализируются также многосторонние дипломатические усилия Китайской Народной Республики в стабилизации напряженной ситуации в Афганистане.

В заключении статьи делается вывод о том, что стратегия Китайской Народной Республики в Афганистане является частью его более широкой геополитической направленности, что способствует укреплению собственных интересов и стабильности в регионе.

Ключевые слова: *Китайская Народная Республика, Афганистан, Средняя Азия, Соединённые Штаты Америки, инициатива «Один пояс, один путь», стратегия, история, политика, культура, экономическая деятельность, дипломатия, интересы, приоритеты, безопасность.*

Афганистан и Китай имеют долгую историю культурных, экономических и политических связей, которые восходят к древнему периоду Великого Шелкового пути и были связаны торговыми и дипломатическими отношениями. Афганистан, в силу географической расположенности, служил ключевым направлением для китайских товаров, поступающих в Центральную Азию и на Ближний Восток.

Согласно китайским источникам, самые ранние зарегистрированные контакты между Афганистаном и Китаем относятся ко времени правления династии Хань (206 г. до н.э. – 220 г. н.э.), когда Китайская империя расширила свои границы до Средней Азии. Например, знаменитый китайский путешественник Чжан Цянь, посетивший Афганистан и регион Средней Азии в 138 году до нашей эры, описал его как страну с богатыми ресурсами и разнообразной культурой. В этот период был проложен Великий Шелковый путь, соединивший Китай со Средиземноморьем через Афганистан и другие части Средней Азии. Этот маршрут способствовал не только торговле, но и обмену идеями и технологиями между цивилизациями.

Одним из наиболее важных аспектов отношений между Афганистаном и Китаем в древности стало распространение буддизма. Буддийские миссионеры путешествовали по Великому Шелковому пути, делаясь своими верованиями с местным населением. В результате эта религия приобрела популярность как в Афганистане, так и в Китае, и сыграла решающую роль в формировании искусства, литературы и философии обеих культур. Влияние буддизма можно увидеть в архитектуре,

скульптуре и живописи обеих стран, особенно во времена династии Тан (618–907 гг. н.э.) в Китае и периода Гандхара (1–5 века н.э.) в Афганистане.

Великий Шелковый путь был не только средством культурного обмена, но и жизненно важной артерией для торговли между Афганистаном и Китаем. Китайские шелк, специи, чай и фарфор высоко ценились на рынках Афганистана, Средней Азии и Ближнего Востока, в то время как Афганистан поставлял в Китай шерсть, хлопок и драгоценные камни. Торговые пути также способствовали обмену сельскохозяйственной продукцией: риса, пшеницы и сахарного тростника, которые были завезены в Китай из Афганистана. Экономические связи между двумя регионами продолжали процветать вплоть до упадка древнего Великого Шелкового пути в XV веке.

В XIX веке, во времена возвышения колониальных держав, отношения между двумя государствами можно охарактеризовать как скрытые, теневые. Усиление конкуренции за влияние между великими державами в этом регионе направило политику Китая в сторону изоляционизма. Опасаясь иностранного вторжения, Китай закрыл свои границы для внешнего мира, тем не менее, торговля продолжала играть значительную роль в китайско-афганских отношениях.

В начале XX-го века Афганистан добился независимости от британского влияния. В это время король Амануллахан устремился модернизировать свое государство с помощью «старого друга» – Китая. Афганистан обратился к Китаю, надеясь установить более тесные связи и заручиться помощью в развитии инфраструктуры своей страны. Однако беспокойный политический климат в Китае, отмеченный милитаризмом и гражданскими войнами, препятствовал значимому сотрудничеству между двумя государствами.

Начало Холодной войны привнесло новую динамику в китайско-афганские отношения. И Китайская Народная Республика, и Афганистан оказались втянутыми в глобальную борьбу между Соединенными Штатами Америки и Советским Союзом. Афганистан получал значительную финансовую и военную помощь от Соединенных Штатов Америки, в то время как Китайская Народная Республика присоединилась к Советскому блоку. По мнению ряда экспертов, в этот период отношения Китайской Народной Республики с Афганистаном были напряженными из-за нескольких факторов:

Во-первых, Советский Союз поддержал претензии Исламской Республики Пакистан на спорную линию Дюранда, которая демаркировала границу между Пакистаном и Афганистаном.

Во-вторых, собственные территориальные споры Китайской Народной Республики с Советским Союзом, особенно в Синьцзян-Уйгурском Автономном Районе, создали напряженность в китайско-афганских отношениях.

В-третьих, ввод ограниченного военного контингента Советского Союза в Афганистан в 1979 году еще больше осложнил ситуацию, приведя к разрыву дипломатических отношений между Китайской Народной Республикой и Афганистаном.

После распада Советского Союза, Китайская Народная Республика и Афганистан взяли курс на восстановление своих отношений. В 1992 году Китайская Народная Республика признала Исламское Государство Афганистан, которое было создано после падения коммунистического правительства Народно-демократической партии Афганистана.

В последние годы вновь проявился интерес к укреплению экономических и политических связей между Афганистаном и Китайской Народной Республикой. Предложенная Китайской Народной Республикой в 2013 году инициатива «Один пояс – один путь» была направлена на возрождение древнего Шелкового пути и содействие региональному сотрудничеству. В рамках этого проекта Китайская Народная Республика вложила значительные средства в развитие инфраструктуры в Афганистане, включая автомобильные и железные дороги, а также проекты в области добычи полезных ископаемых[12]. Кроме того, Китайская Народная Республика предоставила военную помощь и подготовку афганскому правительству, стремясь укрепить безопасность и стабильность в регионе.

XXI век ознаменовался активизацией усилий Китайской Народной Республики в Афганистане, попытками обеспечить стабильность и безопасность в этом стратегически важном регионе. Китайская стратегия в Афганистане включает в себя несколько ключевых компонентов, направленных на достижение целей, связанных с экономическим развитием, региональной безопасностью и борьбой с терроризмом.

В направлении экономического сотрудничества, следует отметить, что активное участие Китайской Народной Республики обусловлено стратегическим положением Афганистана на стыке Центральной и Южной Азии в сочетании с его богатыми природными ресурсами. Ценные месторождения полезных ископаемых страны, включающие литий, медь и редкоземельные элементы, представляют большой интерес, особенно для Китайской Народной Республики. Являясь крупнейшим в мире потребителем сырья, Китайская Народная Республика рассматривает ресурсы Афганистана как жизненно важные для стимулирования своего экономического роста и технологического прогресса.

С другой стороны, сохраняющаяся нестабильность в Афганистане создает значительные проблемы для политики безопасности Китайской Народной Республики, особенно в связи с нетрадиционными транснациональными угрозами безопасности. Амбициозная китайская инициатива «Один пояс, один путь», далеко идущий проект по развитию инфраструктуры, направлена на укрепление связей на нескольких континентах, и прежде всего в Евразии. Учитывая стратегическое расположение Афганистана, он потенциально может служить важнейшими воротами, связывающими Китайскую Народную Республику с Центральной Азией и другими частями Евразии. Стабильность Афганистана имеет первостепенное значение для успеха ключевых проектов «Один пояс – один путь», включая Китайско-пакистанский экономический коридор. Для достижения экономических и дипломатических целей Китайской Народной Республики становится крайне важным – эффективно реализовывать проект «Один пояс – один путь», который способствует экономическим преобразованиям и справедливому развитию Афганистана[10].

Участие Китайской Народной Республики в Афганистане в последнее время значительно возросло, особенно после 2012 года. После первоначального сдерживания интерес Китайской Народной Республики к Афганистану возрос из-за опасений по поводу нестабильности в Центральной Азии и ее потенциального влияния на безопасность западных провинций страны, особенно Синьцзян-Уйгурского Автономного Района. Китайская Народная Республика признала необходимость решения своих проблем в области безопасности и обеспечения стабильности в Афганистане для защиты своих экономических амбиций, включая успех «Один пояс – один путь» и Китайско-пакистанский экономический коридор. Пекин начал взаимодействовать с Кабулом посредством мирных усилий, жертвований

гуманитарной помощи и инвестиций в добычу ресурсов и развитие инфраструктуры. Однако, экономические амбиции Китайской Народной Республики в Афганистане столкнулись с проблемами из-за плохой ситуации в области безопасности в этой стране и низкого экспортного потенциала.

Более того, китайские компании начали инвестировать в Афганистан, и в январе 2023 года одна из них подписала многомиллионный инвестиционный контракт, что стало первыми значительными иностранными инвестициями в страну после захвата власти со стороны движения «Талибан» в августе 2021 года. Некоторые наблюдатели полагают, что присутствие Китайской Народной Республики в Афганистане продиктовано скорее соображениями безопасности, чем экономическими интересами.

Примечательным также является диалог министров иностранных дел Китайской Народной Республики, Исламского Эмирата Афганистан и Исламской Республики Пакистан, состоявшийся в Исламабаде 6 мая 2023 года. На данной встрече министры иностранных дел Китайской Народной Республики, Исламского Эмирата Афганистан и Исламской Республики Пакистан подчеркнули важность трехстороннего сотрудничества для достижения стабильного, процветающего и мирного Афганистана, который служит интересам всего региона. Они подтвердили свою приверженность расширению Китайско-пакистанского экономического коридора за счет включения Афганистана и подчеркнули важность существующих региональных проектов подключения, таких как CASA-1000, газопровод Туркменистан-Афганистан-Пакистан-Индия и Трансафганские железные дороги для обеспечения региональной связи. Они призвали к укреплению инфраструктуры, упрощению процедур торговли, международной поддержке экономического развития Афганистана и усилий по борьбе с наркотиками[7].

Нельзя не упомянуть тот факт, что в настоящее время Китайская Народная Республика изучает возможность усиления роли Шанхайской организации сотрудничества в Афганистане. Хотя Шанхайская организация сотрудничества не обладает особыми возможностями в области безопасности, она может обеспечить политическую легитимность и региональную поддержку в контексте вакуума власти в этой стране. Участие Китайской Народной Республики в экономическом развитии Афганистана зависит от многосторонней поддержки, включая интеграцию в механизмы и рамки безопасности Шанхайской организации сотрудничества[9].

Некоторые из системных проблем Афганистана можно было бы решить путем инвестирования в горнодобывающий сектор страны, учитывая потенциал создания рабочих мест и получения доходов. На самом деле Китайская Народная Республика пыталась двигаться в этом направлении. Наиболее заметным примером можно обозначить инвестиции Китайской Народной Республики в медный рудник Мис-Айнак, для которого китайские государственные компании выиграли 30-летнюю аренду на разведку. Однако, с 2008 года проект заморозился не только из-за проблем с безопасностью, но главным образом, из-за проблем, связанных с цепочками поставок и неосуществимостью работы угольной электростанции в Ишпуште. Хотя этот проект мог бы принести реальную пользу афганской экономике, пересмотр условий сделки пока ни к чему не привел. В декабре 2019 года президент Афганистана М. А. Гани аннулировал два контракта на добычу золота и меди, сославшись в качестве основной причины на неспособность компаний выполнить финансовые обязательства. Еще одной проблемой являлось отсутствие законодательной базы, что затрудняло

легальную деятельность многих шахт, приводя к существенной потере доходов правительства[8].

В области региональной безопасности необходимо отметить, что постепенное ухудшение ситуации в данной области в Афганистане и потенциальные риски для долгосрочных экономических усилий Китайской Народной Республики, являются тревожной перспективой. Однако первой и, возможно, наиболее убедительной мотивацией для Китайской Народной Республики в стремлении к более активному взаимодействию с Афганистаном является его беспокойство по поводу географической близости Афганистана с его собственной провинцией Синьцзян-Уйгурского Автономного Района, в которой доминируют мусульмане-уйгуры.

По утверждению некоторых китайских экспертов, если Афганистан является родиной движения «Талибан» и ряда других транснациональных террористических группировок, беспокойный регион Синьцзян-Уйгурский Автономный Район является рассадником «трех зол» – терроризма, сепаратизма и религиозного экстремизма, от которых страдает их страна[6]. Более того, существует опасная возможность того, что радикальные элементы могут использовать Афганистан в качестве стартовой площадки для установления связей с и без того уязвимым районом Китайской Народной Республики, населенным уйгурами. Существует также опасение, что идеологическое влияние панисламистских группировок, действующих в племенных районах Исламской Республики Пакистан и Исламского Эмирата Афганистан, может распространиться на Китайскую Народную Республику, усугубив сепаратизм в Синьцзян-Уйгурском Автономном Районе[5].

Растущее беспокойство китайских властей усиливает тот факт, что многие из изгнанных уйгурских боевиков нашли убежище в федеральных племенных районах Пакистана, а также в южных и восточных провинциях Афганистана. Считается, что многие из этих боевиков присоединились к другим транснациональным группировкам, таким как «Исламское движение Узбекистана», которое само разделилось на две группы: одна присягнула на верность движению «Талибан» и террористической организации «Аль-Каида», а другая осталась приверженной «Исламскому государству провинции Хорасан». Более того, «Исламская партия Туркестана» или «Исламское движение Восточного Туркестана» стремится создать Исламское государство Восточного Туркестана в Синьцзян-Уйгурском Автономном Районе. Другими словами, первой мотивацией для усиления активности в Афганистане и вокруг него является проблема внутренней безопасности Китайской Народной Республики в отношении беспокойной провинции Синьцзян-Уйгурского Автономного Района[11].

Различные региональные аналитики и ученые утверждали, что поскольку политика Китайской Народной Республики в Афганистане основана в первую очередь на необходимости сдерживания экстремизма внутри страны, Пекин переложил задачу политического примирения и военных усилий на Соединенные Штаты и ISAF. Это может объяснить, хоть и частично, отсутствие китайского присутствия в операциях по обеспечению безопасности в Афганистане. Китайская Народная Республика, похоже, пересматривает свою политику расчетливой сдержанности, поскольку недавно она продемонстрировала готовность также участвовать в секторе безопасности, хотя и скрытно.

В сентябре 2018 года посол Афганистана в Китайской Народной Республике заявил в интервью агентству Reuters, что Пекин готов обучать афганских солдат для самостоятельного противостояния боевикам террористических организаций «Исламское государство» и «Аль-Каида», пытающимся проникнуть в Синьцзян-

Уйгурский Автономный Район через северо-восточную границу Афганистана, горный Ваханский коридор. Более того, международные Средства массовой информации и разведывательные службы по всему миру распространяли сообщения о создании китайской военной базы в Ваханском коридоре афганской провинции Бадахшан. Хотя Пекин опровергал эти сообщения, информация о присутствии китайской военной техники в этом районе говорит о том, что Китайская Народная Республика содействовала строительству тренировочного лагеря с намерением разместить на базе по меньшей мере один батальон военнослужащих в сопровождении необходимого вооружения и военной техники[2].

Таким образом, предполагаемое военное присутствие Китайской Народной Республики в Афганистане, вероятно, будет оправдано во имя обеспечения национальной безопасности. Расширяя участие в Афганистане, Китайская Народная Республика стремится противостоять воинственной деятельности изгнанных уйгурских боевиков Исламского движения Восточного Туркестана, установить систему контроля вдоль своей западной границы и укрепить Четырехсторонний механизм координации и сотрудничества с Республикой Таджикистан, Афганистан и Исламской Республикой Пакистан для защиты от проникновения боевиков через границу. Более того, расширение «военного сотрудничества» вдоль Ваханского коридора может быть объяснено китайской стратегией использования экономического влияния, которую они практикуют в Афганистане для достижения своих стратегических целей и наоборот[3].

Китайская Народная Республика осознает, что нестабильный Афганистан будет иметь негативные последствия для безопасности западных провинций страны и станет препятствием для экономических амбиций, поскольку успех инициативы «Один пояс – один путь» и других проектов зависит от стабильности соседей. Хотя Китайская Народная Республика, как и большинство других соседних государств, придерживалась сдержанного подхода к решению вопросов, связанных с безопасностью Афганистана, она стала вкладывать значительные усилия в исход конфликта в этой стране.

Кроме того, растущее участие Китайской Народной Республики в афганских проблемах иллюстрирует её стремление изменить мировое восприятие себя: она стремится к тому, чтобы ее рассматривали как мощного регионального и, возможно, даже глобального игрока, который обладает потенциалом для решения проблемы самого продолжительного конфликта, который когда-либо наблюдался в регионе. Китайская Народная Республика, несомненно, является одной из государств, наиболее подходящей для продвижения мирного процесса в Афганистане к прогрессу, учитывая её стратегические рычаги влияния на Исламскую Республику Пакистан – страну, которая оказывает движению «Талибан» материальное и идеологическое покровительство. Китайская Народная Республика предоставляет Исламабаду столь необходимую экономическую помощь (в последнее время через Китайско-пакистанский экономический коридор на сумму 62 миллиарда долларов США), которая поможет стабилизировать пошатнувшуюся экономику и сократить уровень бедности. Принесет ли такое влияние на Исламскую Республику Пакистан положительные результаты для Афганистана, зависит от интенсивности давления Китайской Народной Республики на Исламабад[1].

Важно сказать, что Китайская Народная Республика так и не смогла полностью интегрировать Афганистан в качестве государства-члена в Шанхайскую организацию

сотрудничества, чтобы сформировать региональный консенсус для продвижения афганского мирного процесса или даже использовать существующие многосторонние форумы, такие как Четырехсторонняя группа сотрудничества, с целью придания дипломатического веса воле афганского народа. Однако, если Китайской Народной Республике удастся успешно мобилизовать поддержку на многосторонних форумах для продвижения мирного процесса, его начнут рассматривать как регионального лидера или «супер-партнера», который потенциально может способствовать росту и процветанию Афганистана. Если Китайская Народная Республика сможет обеспечить себе превосходство в Афганистане – она окажется в еще лучшем положении, чем другие игроки с точки зрения использования богатств природных ресурсов и извлечения выгоды из региона. Более того, Афганистан послужит идеальной платформой для продвижения Китайской Народной Республики на запад с точки зрения обеспечения стратегической глубины[5].

Укрепившиеся отношения Китайской Народной Республики с движением «Талибан» восходят к 2014 году. Прежнее недоверие Китайской Народной Республики к движению «Талибан» исходило из страха Пекина перед уйгурским сепаратизмом в Синьцзян-Уйгурском Автономном Районе, что побудило его отказаться признать первое правительство движения «Талибана» (1996–2001 гг.). За исключением данного периода, а также периода, поддерживаемого Советским Союзом правительства Народно-демократической партии Афганистана в 1979–1989 годах, у Китайской Народной Республики всегда были теплые отношения со своим соседом. Однако обеспокоенность Китайской Народной Республики по поводу уйгурского сепаратизма подтолкнула её к принятию резолюции 1368 Совета Безопасности Организация Объединённых Наций от 12 сентября 2001 года, которая положила начало военным действиям Соединённых Штатов Америки в Афганистане после терактов 11 сентября. Позже, в 2000-х годах, по мере того как Китайская Народная Республика все больше набирала силу, она стала испытывать неуверенность в правильности присутствия Соединённых Штатов Америки вдоль своей западной границы с Афганистаном, рассматривая это как «меньшее из двух зол». Таким образом, Китайская Народная Республика позиционировала себя как посредника в достижении мира, развивая хорошие отношения с движением «Талибан», публично поддерживая существовавшую тогда Исламскую Республику Афганистан в Кабуле. Китайская Народная Республика с её стратегией уменьшения насилия посредством дипломатии, инвестиций и проектов развития, рассматривал военное вмешательство Соединённых Штатов Америки в дела Афганистана как геостратегическую угрозу. Более того, в то время как Китайская Народная Республика в течение последних 15–20 лет присматривалась к природным ресурсам Афганистана для поддержания своей растущей экономики, её мотивация к налаживанию отношений с движением «Талибан» может в большей степени зависеть от предполагаемой способности группировки сдерживать другие террористические группировки, которые представляют угрозу национальной безопасности Пекина. Таким образом, несмотря на идеологические разногласия, Китайская Народная Республика и движение «Талибан» с 2014 года становятся все ближе, поскольку Пекин борется с «тремя проявлениями зла» – терроризмом, сепаратизмом и религиозным фундаментализмом.

Стратегические цели Китайской Народной Республики в Афганистане также включают расширение её региональной гегемонии и утверждение себя в качестве доминирующего субъекта, стремящегося оказывать свое влияние посредством использования мягкой силы и дипломатических союзов. Этот стратегический шаг

направлен на то, чтобы позиционировать Китайскую Народную Республику как важнейший фактор влияния в региональных делах, укрепляя его отношения с соседними странами и повышая его общий авторитет. Китайская Народная Республика стремится представить себя как добросовестную мировую державу, активно способствуя региональной стабильности и спокойствию. Принимая активное участие в усилиях по восстановлению Афганистана и поддерживая мирные инициативы, Китайская Народная Республика стремится представить себя надежным партнером, укрепляя свой имидж ответственного субъекта на мировой арене.

Траектория китайско-американского сотрудничества по Афганистану в предстоящие годы остается неопределенной, хотя Китайская Народная Республика выражает свое стремление к постоянному сотрудничеству с властями Кабула. В течение последнего десятилетия Соединенные Штаты Америки и Китайская Народная Республика прилагали совместные усилия по осуществлению инициатив по наращиванию потенциала в Афганистане, уделяя основное внимание таким областям, как подготовка сотрудников полиции и деятельности по разминированию в этой стране. Участие Китайской Народной Республики в Афганистане характеризуется взвешенной и гибкой стратегией, поскольку она стремится обеспечить свое участие в будущем страны, признавая важность своего участия в развитии Афганистана.

Преследуя собственную внешнеполитическую линию в направлении Афганистана, 1 декабря 2023 года Китайская Народная Республика принимала посла «Исламского Эмирата Афганистан». Дипломатический представитель новых афганских властей А. Б. Карими в этот день вручил копию своих верительных грамот начальнику протокольного отдела Министерства иностранных дел Китайской Народной Республики Хун Ли как передает, Ariana News.

Хун Ли приветствовал А. Б. Карими, охарактеризовав его назначение как важный шаг в расширении отношений между Китайской Народной Республикой и Афганистаном. Он заявил, что Китайская Народная Республика уважает национальный суверенитет Афганистана и решения народа этой страны и не вмешивается в его внутренние дела. Также Хун Ли отметил, что Китайская Народная Республика хочет сотрудничать с Афганистаном в рамках инициативы «Один пояс – один путь» в области экономических и инфраструктурных проектов.

Со своей стороны, А. Б. Карими заявил, что рад начать работу послом и специальным представителем Исламского Эмирата Афганистана в Китайской Народной Республике. Он добавил, что это важная глава в расширении отношений между двумя странами. Новый посол Афганистана пообещал, что угрозы с территории Афганистана не будут исходить, ибо стабильность и безопасность в регионе отвечают интересам всех государств. Он также высоко оценил «позитивную политику и невмешательство» Пекина в дела Афганистана и назвал Китайскую Народную Республику хорошим соседом Афганистана.

А. Б. Карими также подчеркнул важность роли Китайской Народной Республики в инвестициях, восстановлении инфраструктуры, проектах развития и реконструкции для Исламского Эмирата Афганистана. Он сказал, что нынешняя стабильность в Афганистане – это хорошая возможность, которую следует в полной мере использовать.

Хун Ли выразил надежду, что с назначением нового посла Исламского Эмирата Афганистана в Пекине отношения между Исламским Эмиратом Афганистана и Китайской Народной Республикой будут только укрепляться и расширяться.

Изучив исторический контекст, геополитические соображения и дипломатические инициативы, было выявлено несколько ключевых факторов, формирующих подход Китайской Народной Республики к Афганистану. Примечательно, что интересы Китайской Народной Республики в региональной стабильности, экономических возможностях и усилиях по борьбе с терроризмом сыграли ключевую роль в формировании ее стратегии в направлении Афганистана.

Проведенный анализ подчеркнул многогранный характер участия Китайской Народной Республики в Афганистане, подчеркнув хрупкий баланс между экономическими инвестициями, дипломатическими маневрами и соображениями по безопасности. В то время как проекты экономического развития в рамках инициативы «Один пояс – один путь» занимают видное место в повестке дня Китайской Народной Республики, меняющаяся ситуация в области безопасности в Афганистане создает проблемы, требующие детального реагирования.

Кроме того, анализ показывает, что участие Китайской Народной Республики в Афганистане свидетельствует о более широкой тенденции в его внешней политике, подчеркивающей более активную и прагматичную роль в региональных и глобальных делах. Случай с Афганистаном является примером адаптивного подхода Китайской Народной Республики, ориентированного на сложную геополитическую местность, защищая при этом свои национальные интересы.

Поскольку Афганистан продолжает претерпевать динамичные изменения, политикам, ученым и международным заинтересованным сторонам крайне важно внимательно следить за развитием стратегии Китайской Народной Республики в регионе. Результаты этого исследования способствуют лучшему пониманию внешнеполитических целей Китайской Народной Республики в Афганистане и закладывают основу для будущих исследований геополитической динамики в этом стратегически важном регионе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Basit H.S. CPEC Emboldens China and Pakistan's Joint Effort to Manage Militancy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://thediplomat.com/2019/04/cpec-emboldens-china-and-pakistans-joint-effort-to-manage-militancy/> (дата обращения: 19.11.2024).
2. China denies having troops in Afghanistan's Wakhan Corridor [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.militarytimes.com/flashpoints/2019/03/01/china-denies-having-troops-in-afghanistans-wakhan-corridor/> (дата обращения: 19.11.2024).
3. China says it is helping Afghanistan with defense, counterterrorism [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.reuters.com/article/us-china-afghanistan/china-says-it-is-helping-afghanistan-with-defense-counterterrorism-idUSKCN1LF13H/> (дата обращения: 19.11.2024).
4. Father of the Taliban' calls on China to aid Afghan peace talks [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.scmp.com/news/china/military/article/2166559/father-taliban-calls-china-aid-afghan-peace-talks> (дата обращения: 19.11.2024).
5. Hong Z. China's Afghan Policy: The Forming of the 'March West' Strategy // The Journal of East Asian Affairs. – 2013. – № 2. – 29 p.
6. Jabin T. Jacob India, China and the Coming US Drawdown in Afghanistan: A Choice of Dilemmas // Economic & Political Weekly. – 2014. – № 14. – P. 25.

7. Joint Statement of the 5th China-Afghanistan-Pakistan Foreign Ministers' Dialogue [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202305/t20230509_11073522.html (дата обращения: 18.11.2024).
8. Kelemen B. China's Economic Stabilization Efforts in Afghanistan: A New Party to the Table? [Электронный ресурс] – Middle East Institute. – Режим доступа: <https://www.mei.edu/publications/chinas-economic-stabilization-efforts-afghanistan-new-party-table> (дата обращения: 12.11.2024).
9. Khan R.M. China's Economic and Strategic Interests in Afghanistan // FWU Journal of Social Sciences. – 2015. – № 1. – P. 9.
10. Liaqat S., Abbasi A.H. Afghanistan in China's Grand Strategy [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://thedi diplomat.com/2023/08/afghanistan-in-chinas-grand-strategy/> (дата обращения: 18.11.2024).
11. Small A. China's Caution on Afghanistan-Pakistan // The Washington Quarterly. – 2010. – pp. 81-82.
12. Zhou L. Is there still hope for China, Afghanistan's long-stalled US\$3 billion copper mining deal? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2093852/talks-aim-jump-start-china-miners-stalled-afghanistan?module=inline&pgtype=article> (дата обращения: 18.11.2024).
13. А. Барекзай. Пекин принял верительные грамоты у посла «Талибана». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1701950760> (дата обращения: 12.11.2024).
14. Нуриддинов Р. Ш. Афганистанская повестка в системе региональной безопасности Средней Азии. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 11. – С. 261-269.
15. Нуриддинов Р. Ш. Афганский фактор в системе региональной безопасности. Международный круглый стол «Факторы международного сотрудничества в Центральной Азии. Индекс «Большой игры». 14 апреля 2023 года. Новосибирский государственный университет экономики и управления (НГУЭУ–Нархоз), г. Новосибирск.
16. Нуриддинов Р. Ш. Военно-политическая стратегия США в Афганистане и ее влияние на центрально-азиатский регион. Материалы республиканской научно-практической конференции «Место и роль Республики Таджикистан в геополитическом развитии региона», посвящённой 75-летию Таджикского национального университета и 60-летию образования кафедры политологии Таджикского национального университета. – Душанбе, 29 августа 2023 г. – С. 77-88.
17. Нуриддинов Р. Ш. Идеиная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. – Душанбе: Ватанпарвар, 2002. – 384 с.
18. Нуриддинов Р. Ш. Некоторые особенности неудачи процесса борьбы с международным терроризмом и ее влияние на безопасность региона Средней Азии. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 12. – С. 2731-281.

19. Нуриддинов Р. Ш. Некоторые особенности развития ситуации в Афганистане после второго прихода движение «Талибан» к власти. Материалы международной научно-практической конференции «Безопасность и развитие в Центральной Евразии». Москва, РУДН, 23-24 марта 2023 года.
20. Нуриддинов Р. Ш. Некоторые особенности современного этапа развития ситуации в Афганистане. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 5. – С. 326-335.

СТРАТЕГИЯИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ ДАР АФҒОНИСТОН ДАР МАРҲАЛАИ МУОСИР

НУРИДДИНОВ РАЙМАЛИХОН ШАБОЗОВИЧ,

доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, профессори кафедраи
муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои гуманитарии
Донишқадаи идоракунии Сибир – Академияи хоҷагии халқ
ва хизмати давлатии назди Президенти Федератсияи Россия,
630102, Россия, ш. Новосибирск, куч. Нижегородская 6,
E-mail: rshn1995@mail.ru

Мақолаи мазкур таҳлил ва баррасии стратегияи Ҷумҳурии Халқии Хитой дар Афғонистонро дар марҳалаи муосир пешниҳод менамояд. Муаллиф таҳқиқотро бо таърихи манбаъҳои мавҷудаи иттилоотӣ ва андешаҳои коришносон анҷом медиҳад. Мақола бо баррасии робитаҳои таърихӣ байни Хитой ва Афғонистон оғоз ёфта, сипас ба таҳлили стратегияи имрӯзаи Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки ба нуфузи иқтисодӣ ва сиёсӣ он дар минтақа асос ёфтааст, мегузарад.

Дар мақола манфиатҳо ва авлавиятҳои асосии Ҷумҳурии Халқии Хитой дар Афғонистон, аз ҷумла таъмини амнияти сарҳадҳо, рушди робитаҳои иқтисодӣ ва дастгирии суботи сиёсӣ дар минтақа муҳокима мешаванд. Ҳамчунин, кӯшишҳои бисёрҷонибаи дипломатии Ҷумҳурии Халқии Хитой ҷиҳати ба эътидол овардани вазъи муташанниҷ дар Афғонистон таҳлил карда мешаванд.

Дар анҷоми мақола хулоса мешавад, ки стратегияи Ҷумҳурии Халқии Хитой дар Афғонистон як ҷузъи самти васеътари геополитикии он буда, ба таҳкими манфиатҳои худ ва субот дар минтақа мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Халқии Хитой, Афғонистон, Осиёи Марказӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, ташаббуси «Як камарбанд, як роҳ», стратегия, сиёсат, фарҳанг, фаъолияти иқтисодӣ, дипломатия, манфиатҳо, авлавиятҳо, амният.

STRATEGY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN AFGHANISTAN AT THE PRESENT STAGE

NURIDDINOV RAIMALIKHON SHABOZOVICH,

Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Humanitarian Cooperation, Siberian Institute of Management – Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation 630102,
Russian Federation, Novosibirsk, Nizhegorodskaya St., 6,
E-mail: rshn1995@mail.ru

This article provides an analysis and overview of the strategy of the People's Republic of China in Afghanistan at the present stage. The author conducts the research based on existing sources of information and expert opinions. The article begins with an overview of the historical ties between China and Afghanistan and then moves on to analyze the current strategy of the People's Republic of China based on its economic and political influence in the region.

The article examines the People's Republic of China's core interests and priorities in Afghanistan, such as securing borders, developing economic ties, and supporting political stability in the region. The multilateral diplomatic efforts of the People's Republic of China in stabilizing the tense situation in Afghanistan are also analyzed.

The article concludes that the People's Republic of China's strategy in Afghanistan is part of its broader geopolitical orientation, which promotes its own interests and stability in the region.

Keywords: *People's Republic of China, Afghanistan, Central Asia, United States, One Belt, One Road initiative, strategy, history, politics, culture, economic activity, diplomacy, interests, priorities, security.*

УДК: 620.9.320 (575.3)

СИЁСАТИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАМОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

АБИРОВ МАНУЧЕР САИДИСЛОМОВИЧ,

ассистенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи

Садриддин Айни 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки 121. тел:555555338.

E-mail: manuhcerabirov@gmail.com.

Рушди босуботи ҳар кишвар пеш аз ҳама аз барномаҳои мукаммалу санҷидашуда вобаста аст. Хусусан, дар шароити соҳибистиқлол будани як давлат аҳамияти барномаву стратегияҳои рушди миллӣ афзунтар мегардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз аз замони ба истиқлол расидан якҷанд ҳадафҳои стратегии худро муайян намуд ва ҷиҳати амалӣ гаштани онҳо иқдомҳои амалии назаррасро гирифта кард. Аз ҷумла, баромадан аз бунбасти коммуникасионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ нахустин ҳадафҳои Тоҷикистон ҳамчун кишвари мустақил ба ҳисоб мерафтанд. Дар ростои расидан ба истиқлолияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим омад, ки нахуст сиёсати энергетикӣ мамлакат тарҳрезӣ гардад. Зеро он барномаи мушаххасу комил ва мақсадноки расидан ба ин ҳадафи олӣ маҳсуб меёфт.

Ҳадафи иншои мақолаи мазкур низ шарҳу тафсири ҳамин мафҳум – сиёсати энергетикӣ давлат буда, то андозае паҳлӯҳои гуногуни он бозтоб ёфтааст. Сиёсати энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар мавриди диққат қарор дода шудааст. Дар мақолаи мазкур Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бузурги энергетикӣ, ки метавонад ба як мамлакати содиқунандаи энергия табдил ёбад, муаррифӣ мешавад.

Калидвожаҳо: сиёсати энергетикӣ, гидроэнергетика, Ҷумҳурии Тоҷикистон, амнияти энергетикӣ, манбаъҳои энергия, банақшагирии энергетикӣ, истиқлолияти энергетикӣ.

Сиёсати энергетикӣ - маҷмуи тадбирҳо ва воситаҳои аз ҷониби мақомоти давлатӣ андешидашуда барои идоракунии рушди гидроэнергетика устувори системаи энергетикӣ, инчунин муносибатҳои байни гурӯҳҳои мақсадноки он бо мақсади тақсим ва истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ миллӣ ва таъмини баланд бардоштани самараноки идораи амволи давлатӣ; риояи талаботи қонунгузорӣ оид ба сарфаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергия; сарфакорона ва оқилона истифода бурдани ресурсҳои энергетикӣ барои эҳтиёҷоти худ мебошад. Ҳадафи асосии сиёсати энергетикӣ таъсиси бахши инноватсионӣ ва самараноки энергетикӣ кишвар барои рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли ва мусоидат ба таҳкими мавқеи иқтисодии мамлакат дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон мусоидат менамояд. Сиёсати энергетикӣ роҳкорест, ки дар чараёни амалишавии он як ниҳоди муайян (одатан давлат) тасмим мегирад ба масъалаи марбут ба тавсеа ва рушди энергия, аз ҷумла табдил, тақсим ва истифодаи энергия, ҳамчунин коҳиши газҳои гулхонаӣ бо мақсади таъсири мусбат ҷиҳати тағйирёбии обу ҳаво мусоидат намояд. Хусусиятҳои сиёсати энергетикӣ метавонад қонунҳо, шартномаҳои байналмилалӣ, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, роҳнамо оид ба сарфаи энергия, низоми андозбандӣ ва дигар усулҳои сиёсати давлатиро дар бар гирад. Энергетика ҷузъи асосии иқтисодиёти муосир мебошад. Иқтисодиёти ғайри танҳо меҳнат ва сармоя, балки энергияро барои равандҳои истеҳсолӣ, нақлиёт, алоқа, кишоварзӣ ва ғайра талаб мекунад. Ба ибораи дигар, мафҳуми банақшагирии энергетикӣ ҷузъитар аз мафҳуми сиёсати энергетикӣ. Сиёсати энергетикӣ иртиботи наздике бо сиёсати тағйирёбии

иклим дорад, зеро дар саросари олам бахши энергетикӣ нисбат ба дигар бахшҳои истеҳсолот газҳои гулхонаии бештар ихроҷ менамояд.

Зимни баррасии мавзӯи сиёсати энергетикӣ беихтиёр баҳси беҳатарии энергетикӣ матраҳ мегардад. Таъмини амнияти энергетикӣ дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Дар тӯли чанд даҳсолаи охир инсоният аз захираҳои энергетикӣ карбогидрид нисбат ба тамоми таърихи гузашта бештар истифода кардааст. Таъмини бозғамии энергия имрӯз яке аз омилҳои рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Бо мақсади расидан ба истиқлоли энергетикӣ ва истифодаи самараноки неруи барқ дар идомаи корҳои дар соҳаи соҳибистиқлоли баанҷомрасида ҳоло татбиқи боз 20 лоиҳа ба маблағи 17 миллиард сомонӣ идома дорад[2, 4].

Татбиқи сиёсати энергетикӣ давлат марҳилаҳои дарозмуддатеро дар бар мегирад. Раванди татбиқи сиёсати дарозмуддати давлатии энергетикӣ ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, субъектҳои соҳибкорӣ, таъмини мудофия ва амнияти давлат, идоракунии самараноки молияи давлатӣ ва ноил гардидан ба соҳаи сифатан нави энергетика принципҳои зерини устувору тағйирнопазирро дар бар мегирад:

- пайдарпайии амалҳои ҳукумат оид ба татбиқи муҳимтарин дастурҳои стратегӣ оид ба рушди энергетика;

- ҳавасмандгардонӣ ба таъсиси ширкатҳои қавӣ ва устувори энергетикӣ, ки кишварро дар бозорҳои хориҷӣ сазовор муаррифӣ мекунанд ва ба фаъолияти муваффақонаи бозорҳои рақобатпазирӣ дохилӣ мусоидат менамоянд;

- асоснокнамӣ ва пешгӯии танзими давлатӣ, ки ба ҳавасмандгардони ташаббусҳои соҳибкорӣ хусусӣ дар татбиқи ҳадафҳои сиёсати давлатӣ, аз ҷумла дар соҳаи сармоягузорӣ нигаронида шудааст[6, 1].

Самтҳои асосии стратегӣ сиёсати дарозмуддати давлатии энергетикӣ инҳоянд:

- амнияти энергетикӣ;
- самаранокии энергетикӣ иқтисодӣ;
- самаранокии энергетикӣ буҷетӣ;
- беҳатарии экологии энергия.

Унсурҳои асосии сиёсати давлатии энергетикӣ аз маҷмуаи зерин иборат аст:

- истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ ва идораи фонди сарватҳои зеризаминӣ;
- рушди бозорҳои дохилии энергия;
- ташаккули баланси оқилонаи сӯзишворӣ энергия;
- сиёсати минтақавии энергетикӣ;
- сиёсати инноватсионӣ ва илмӣ-техникӣ дар соҳаи энергетика;
- сиёсати иҷтимоӣ дар энергетика;
- сиёсати хориҷии энергетикӣ.

Сиёсати энергетикӣ ба монанди дигар шаклҳои соҳавӣ сиёсат механизмҳои татбиқ ва амалишавӣ ҳудуд дорад. Механизмҳои асосии татбиқи сиёсати давлатии энергетикӣ иборат аст, аз:

- а) ҷорӣ намудани низомӣ регламентҳои перспективӣ-техникӣ, стандартҳо ва меъёрҳои миллий, ки назоратро пурзӯр менамоянд ва татбиқи муҳимтарин афзалиятҳо ва дастурҳои рушди энергетика, аз ҷумла баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ иқтисодӣро ҳавасманд мекунанд;

б) ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии ташаббусҳои стратегии субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои сармоягузорӣ, инноватсия, сарфаи энергия, экологӣ ва дигар соҳаҳои афзалиятнок;

в) баланд бардоштани самаранокии идораи моликияти давлатӣ дар соҳаи энергетика.

Татбиқи сиёсати давлатии энергетикӣ дар 3 марҳила ба нақша гирифта шудааст, ки бо мақсади таъмини:

- пешрафти пай дар пай дар самти ноил шудан ба ҳадафҳо ва ҳалли вазифаҳои Стратегия;

- дар мачмуъ, мутобиқ намудани ин сиёсат ба пешрафти иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакат;

- бо назардошти фарқи сифатии шароитҳои берунӣ ва дохилии тараққиёт ва параметрҳои ҳолати соҳаи энергетика, инчунин хусусият ва самти тадбирҳои сиёсати давлатии энергетикӣ дар давраҳои гуногуни татбиқи он амалӣ мегардад[6, 2].

Шаклгирии сиёсати энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба истиқлол расидани мамлакат оғоз меёбад. Баъди пошхӯрии давлати паҳновари Шуравӣ занҷираҳои ба ҳам пайвасти системаи энергетикӣ, ки кишварҳои узви онро ба ҳам мепайваست. Тоҷикистони мустақилро лозим омад то масъалаи таъмини энергетикии худро бидуни кумаку даҳолати кадом як кишвари хориҷӣ равшан созад. Асбаски, Тоҷикистон кишвари аз ҷиҳати захираҳои обӣ бой аст, дар масъалаи сиёсати энергетикӣ ва амнияти энергетикӣ ба гидроэнергетика таъян намуд.

Ҷиҳати расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва ҳадафҳои созанда сиёсати энергетикии мамлакат зина ба зина амалӣ мегардад. Тайи солҳои соҳибистиқлолӣ бунёду таҷдиди нерӯгоҳҳои барқӣ, маркази барқу гармдихӣ, хатҳои интиқоли нерӯи барқ ва зеристгоҳҳои барқӣ, инчунин, ислохот дар соҳаи энергетика имкон дод, ки таъмини аҳоли бо барқ, фаъолияти устувори инфрасохтори энергетикӣ ва содироти барқ ба кишварҳои ҳамсоя дар фасли тобистон ба таври назаррас беҳтар гардид. Дар баробари сохта ба истифода додани як қатор нерӯгоҳҳои хурду бузург, аз ҷумла Помир-1, Сангтӯда -1, Сангтӯда -2, Маркази барқу гармдихии Душанбе-2, 286 нерӯгоҳҳои хурди барқӣ, амалишавии лоиҳаи байнидавлатии хати интиқоли баландшиддати КАСА - 1000, хатҳои интиқоли барқии 500 кВ “Ҷануб-Шимол”, 220 кВ “Лолазор-Хатлон”, 500 кВ “Роғун-Душанбе”, 220 кВ “Айнӣ-Рӯдакӣ”, ба истифодаи пурра додани кони ангишти Зиддӣ, Назарайлоқ, баҳри сарфаи қувваи энергия дар шаҳри Душанбе сохта ба истифода додани корхонаи лампаҳои каммасраф ва ғайраҳо буда, яке аз дастовардҳои беназири Тоҷикистон дар ин ҷода ба истифода додани ду агрегати НБО “Роғун” ба ҳисоб меравад. Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҷумҳурӣ пешрафт ва рушди соҳаҳои сӯзишворию энергетикӣ баҳри расидан ба истиқлолияти энергетикӣ бо маром идома дорад. Азҳудкунӣ ва ба истифода додани иқтидорҳои нави энергетикӣ буд, ки соли 2018 3 миллиард килловат-соат нерӯи барқ ба давлатҳои ҳамсоя содирот карда шуд[1, 596].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар сарғаи обҳои Осиёи Марказӣ қарор дорад ва аз иқтидору тавонмандии обӣ бархурдор аст, метавонад ба Гидрогегемони минтақавӣ мубаддал гардад. Бо истифодаи оқилона, эҷоди стратегияҳои мухталифи идоракунии об ва назорати дурусти захираҳои обӣ мо метавонем кишвари худро на танҳо ба Гидрогегемон, балки ба Гегемони минтақавӣ дар ҳамаи арсаҳо табдил диҳем. Чун рӯз ба рӯз аҳамияти захираҳои обӣ, ки Тоҷикистон яке аз манбаъҳои он аст, мавриди таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор мегирад. Ба хусус, ҳодисаҳои гармшавии иқлим,

обшавии пирахҳо, канда шудани қисматҳои бузурги яхпора дар Артика ва материки Антарктида аҳамияти захираҳои обиро дучанд мегардонад. Тоҷикистон, ки 60% - и обҳои нӯшокии минтақа аз кӯҳсоронаш сарчашма мегирад, аз ин раванд истисно нест. Оиди масъалаи мазкур муҳтарам Пешвои миллат зимни суҳанронии хеш дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фарогири миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” чунин иброз доштаанд: “Ба ҳамагон маълум аст, ки зерӣ таъсири тағйирёбии иқлим ва дигар равандҳои глобалӣ сарчашмаҳои оби ошомиданӣ сол аз сол коҳиш меёбанд.

Барои мисол аз 14 ҳазор пирахӣ Тоҷикистон дар чанд даҳсолаи охир ҳазортояш пурра аз байн рафтааст”[4, 1]. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, ҳанӯз имкониятҳои маҳдуди кишвари мо дар самти тавлиди “энергияи сабз” истифода шудааст. Дар суҳанронии болозикри худ муҳтарам Пешвои миллат роҷеъ ба масъалаи мазкур чунин натиҷагирӣ намудаанд: “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 98 фоизи неруи барқ дар нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ истеҳсол мешавад ва ин дар ҳолест, ки мо ҳамагӣ панҷ фоизи зарфиятҳои гидроэнергетикӣ кишварамонро аз худ кардаем”[2, 2]. Тибқи нишондоди Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мо ҳанӯз 5% - и иқтидори обии худро ҷиҳати тавлиди нерӯи барқ истифода кардаему ҳалос. Агар ҳадди ақал 50% - и захира ва иқтидори обии худро дар самти истеҳсоли нерӯи барқ дуруст истифода намоем, дар ояндаи наздик Тоҷикистон ба яке аз бузургтарин кишвари содиқкунандаи нерӯи барқ дар минтақа ва ҷаҳон табдил меёбад. Дар амал татбиқ намудани ин ҳарфҳо Тоҷикистонро ба Гегемони энергетикӣ низ мубаддал месозад. Яъне, бо истифодаи саривақтӣ ва оқилонаи захираҳои обӣ мо яку яқбора метавонем дар ду самт – обӣ ва энергетикӣ Гегемон гардем.

Дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яъне таъмиру таҷдиди низоми энергетикӣ кишвар 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст. Солҳои охир рушди бомароми соҳаи энергетика ба раванди саноатикунонии босуръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст[3, 4].

Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги энергияи барқӣ обӣ мебошад, ки дар як сол 527 млрд.квт/соат ба ҳисоб меравад. Дар нақши ҷанми захираи энергетикаи барқӣ обии Тоҷикистон дурнамои хуби рушдро дошта, он 317 млрд.квт/соатро дар сол ташкил медиҳад, ки 4-5% танҳо дар айни замон истифода мешавад. Бо иқтидори энергетикаи барқӣ обӣ Тоҷикистон ҷои 8-умро дар дунё пас аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Заир, Ҳиндустон ва Канада ишғол менамояд. Асоси энергетикаи Тоҷикистонро бештар аз 95% энергияи барқӣ-обӣ ташкил медиҳад. Иқтидори энергияи обии Тоҷикистон беш аз 3 баробар зиёдтар назар ба талаботи энергияи барқӣ дар тамоми Осиёи Марказӣ мебошад. Ҳангоми самаранок истифода бурдани ин захираҳо минтақаро метавон бо ин энергияи арзон ва аз лиҳози экологӣ тоза таъмин намуд. Захираҳои асосии энергияи барқӣ обӣ дар манотиқи дарёи Вахш, Панҷ, Амударё, Сирдарё ва Зарафшон ҷойгир аст.

Иқтидори ситемаи энергетикӣ Тоҷикистон 5190 МВт-ро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, ҳиссаи энергияи барқӣ обӣ 93,9% тамоми иқтидорҳои муайяншударо ташкил медиҳад. Ҳиссаи шабакаҳои гармидиҳӣ 318 мвт, яъне танҳо 6.1% - ро ташкил медиҳад. Истеҳсоли миёнаи солонаи энергияи барқӣ дар энергосистемаи Тоҷикистон, ки асосан аз ҳисоби истгоҳҳои барқӣ обӣ мебошад 16,5 млрд.квт/соатро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки беш аз 98% - и энергияи барқӣ, ки дар Тоҷикистон истеҳсол карда мешавад, аз ҳисоби НБО аз ҷумла 97% - и он аз нерӯгоҳҳои бузургу миёна ба даст меояд[4, 2].

Ҳамин тариқ, сиёсати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиатҳои миллии кишвар маншаъ гирифта, ҳадафи ниҳони он расидан ба истиклоли комили энергетикист. Дар ростии расидан ба истиклоли энергетикӣ хидматҳои шоёну шоистаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қобили зикр аст. Ин абармарди сиёсат аз рӯзҳои нахустини ба қудрат расидан сохтмони нерӯгоҳи барқӣ - обии Роғунро ҳадафи ҳеш қарор дода, бо заҳматҳои фаровон онро оғоз намуданд. Кишварҳои поёноб мушкilotи зиёди сунъиеро эҷод намуда, меҳостанд монеи сохтмони ин иншооти муҳими аср гарданд. Аммо Пешвои муаззами миллат бо хидояту сиёсати хирадмандонаи худ тавонистанд ҳама монеаву мушкilotи сунъиро канор зананд ва алорағми ҳама бадҳоҳои миллат сохтмони кохи нури Тоҷикистонро хусни оғоз бахшанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аз Паём то Паём. - Душанбе, 2022. - 723 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». - Душанбе, 23.12.2022 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/29823> (Санаи воридшавӣ: 14. 10. 2023).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» - Душанбе, 28.12.2023. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/32191> (Санаи воридшавӣ: 20. 01. 2024).
4. Соҳаи энергетикаи тоҷикистон. - Душанбе, [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/main/tojikiston/energetika> (Санаи воридшавӣ: 10. 02. 2024).
5. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фарогири миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”. - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, 22.03.2023. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/30273> (Санаи воридшавӣ: 06. 02. 2024).
6. Энергетическая стратегия России на период до 2030 года. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://gazportal.ru/info/docs/energeticheskaya-strategiya-rossii-na-period-do-2030-goda> (Санаи воридшавӣ: 12. 03. 2024).
7. Ибодуллозода А. И. Фаъолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амнияти энергетикӣ дар минтақа. – Душанбе: Эр – граф, 2024. – 262 с. ва URL: <https://www.mewr.tj/?p=1607&lang=tj> (Санаи мурочиат: 27. 01. 2025)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА: ЕГО ЗНАЧЕНИЕ И СУТЬ

АБИРОВ МАНУЧЕР САИДИСЛОМОВИЧ,

ассистент кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. 734003,
Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121.
тел: 555555338. Е-mail: manuhcerabrov@gmail.com.

Устойчивое развитие любой страны зависит, прежде всего, от комплексных и апробированных программ. Особенно в условиях независимости государства возрастает значимость национальных программ и стратегий развития. С момента обретения независимости Республика Таджикистан определила несколько стратегических целей и предприняла значительные практические шаги для их реализации. В частности, выход из коммуникационного тупика, обеспечение продовольственной безопасности и достижение

энергетической независимости считались первыми целями Таджикистана как независимой страны. Для достижения энергетической независимости Республики Таджикистан необходимо было разработать энергетическую политику страны. Потому что это считалось конкретной, полной и целенаправленной программой достижения этой высшей цели.

Целью данной статьи является объяснение и интерпретация данного понятия – энергетической политики государства, и в определенной степени оно отражает различные ее аспекты. Энергетической политике Республики Таджикистан уделяется больше внимания. В этой статье Таджикистан представлен как страна с большими энергетическими ресурсами, которая может стать страной-экспортером энергии.

Ключевые слова: энергетическая политика, гидроэнергетика, Республика Таджикистан, энергетическая безопасность, источники энергии, энергетическое планирование, энергетическая независимость.

STATE ENERGY POLICY: ITS MEANING AND ESSENCE

ABIROV MANUCHER SAIDISLOMOVICH,

assistant of the political science department of the Tajik State Pedagogical University named after
Sadriddin Ayni. 734003, Republic of Tajikistan,
Dushanbe city, 121 Rudaki Ave. Tel:555555338. E-mail: manuh.

Sustainable development of any country depends primarily on comprehensive and tested programs. Especially, in the conditions of independence of a state, the importance of national development programs and strategies increases. Since its independence, the Republic of Tajikistan has defined several strategic goals and taken significant practical steps to realize them. In particular, getting out of the communication deadlock, ensuring food security and achieving energy independence were considered the first goals of Tajikistan as an independent country. In order to achieve the energy independence of the Republic of Tajikistan, it was necessary to design the country's energy policy. Because it was considered a specific, complete and purposeful program to achieve this supreme goal.

The purpose of this article is to explain and interpret this concept - energy policy of the state, and to some extent it reflects its various aspects. The energy policy of the Republic of Tajikistan has received more attention. In this article, Tajikistan is presented as a country with large energy resources that can become an energy exporting country.

Keywords: energy policy, hydropower, Republic of Tajikistan, energy security, energy sources, energy planning, energy independence.

*Муқарриз: Бедилзода Ҳ.. номзади
илмҳои сиёсӣ, дотсент*

ТДУ: 32(075)

**ИДОРАИ ФАЗОИ ИТТИЛООТӢ: ТАРҲИ МУОСИРИ МУБОРИЗА БАР ЗИДИ
ЭКСТРЕМИЗМИ СИЁСӢ**

ДАБИРҶОНИ МАҲМАД,

муалими калони кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Адрес: 734003,

Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33.

Тел: (+992) 900222270, E-mail: dabirjoni@bk.ru

Дар ҷаҳони имрӯз идора фазои иттилорасонӣ яке аз шеваҳои асосии баланд бардоштани маърифати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад ва он тавассути рӯзномаю маҷалла, шабакаҳои радиою телевизионӣ ва сомонаҳои иҷтимоии интернетӣ ба амал бароварда мешавад. Муҳимияти расонанигорӣ он аст, ки то чи андоза метавонад афкори дуруст ва аз лиҳози илмӣ санҷида шударо ба мардум ироа дорад. Ҳамин аст, ки расонанигорӣ ба ҳайси яке аз муҳимтарин воситаҳои идоракунии фазои иттилоотӣ ва ҷомеа низ ба ҳисоб меравад. Ҳар қадар агар иттилоъ дақиқ илман асоснок ва ба воқеият баробар бошад ҳамон андоза метавонад ба зехният ва рофтори мардум таъсиргузор бошад ва онҳоро дар рӯҳияи дунявият шинохти воқеии ҷаҳон ва ҳаводиси он бидиҳад. Баръакс ҳар қадар агар матлаби ба наир расида ё тавассути шабакаҳои гуногуни радиою телевизионӣ ва платформаҳои интернетӣ паҳн шаванда аз доираи маърифати илмӣ дуртар бошанд ва фарогири афкоре бошанд, ки аз бовармандӣ манишъ гирифта беиштар баёнгари афкори хурофотию таассубзада бошанд, ҳамон қадар ба хонанда шунаванда ва бинанда таъсири манфии ҳеширо мегузоранд.

Таблиғоти густурдае ки тавассути расонаҳои гуногун аз тарафи дар фазои гуногуни расонавӣ паҳн мешавад, аслан бар алайҳи ҷомеа ва ҷиҳати аз байн бурдани инсонҳо равона карда шудааст. Имрӯз кишварҳои моро зарур аст ки дар самти муқобила ба ин ҷараён аз роҳҳое кор гирифта шавад, ки то тавонанд шиддати таъсири манфии экстремизмо камтар созанд. Пеш аз ҳама дар ин раванд бояд ҳар чи беиштар дар расонаҳо барномаҳои таҳия карда шаванд, ки дар онҳо муҳимияти арзиши зиндагии инсонӣ нотақрории инсон арзиши инсон, моҳияти инсон, ҳудудиноӣ ва ҳудосозии инсон беиштар таблиғу тарвиҷ шаванд.

Калидвожаҳо: экстремизми сиёсӣ, идоракунии, иттилоот, сиёсат, идеология, мафкурасозӣ, раванд, ҷомеа.

Сиёсат, ки падидаи муташаккил ва шакли мақсадноки фаъолият буда, манфиатҳо ва мақсадҳои умумии одамонро дар худ таҷассум менамояд. Хосияти дастаҷамъии сиёсат ва аз ҷумла давлат, миллат, гуруҳҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои дигари сиёсӣ он аст, ки ба моҳияти масъалаҳо сарфаҳм раванд ва дар рушди онҳо саҳм гиранд. Фаъолияти одамон ва созмонҳои иҷтимоию сиёсӣ дар раванди сиёсӣ мақоми махсус пайдо менамоянд. Ҳамаи ин муносибатҳо фақат тавассути робита ё муоширати бевоситаи одамон номумкин мегардад. Он зарурати идораи фазои иттилоотӣ ва истифодаи воситаҳои махсуси додани ахборотро талаб дорад. Истифодаи воситаҳои гуногуни коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки ягонагии ирода, тамомият ва самти ягонаи фаъолияти одамони зиёде таъмин гардад. Аз худ намудан ва таҳлилу таркиби кулӣ ахбороти олам фақат тавассути воситаҳои ахбори умум имконнопазир гаштаанд. Масъалаҳои гуногуни инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ воситаҳои ахбори умумро рузмарра гардонида, аҳамияташонро дучанд намудаанд. Зиёда аз ин воситаҳои ахбори умум ба яке аз воситаҳои муҳимми воқеигарии раванди сиёсӣ табдил ёфтаанд. Воситаҳои ахбори умум, ки ба муассисаи муташаккили ҳаёти сиёсии ҷомеа табдил ёфтаанд, ба таври қушода ва омтавӣ тавассути воситаҳои махсуси техникӣ иттилооти гуногунро ба тамоми одамон

мерасонанд. Хусусияти асосии воситаҳои ахбори умумро оммавӣ будани онҳо ташкил медиҳанд. Яъне, онҳо маҳдуд набуда, барои кулли одамон хизмат мерасонанд. Дар зери мафҳуми «воситаҳои ахбори умум» унсурҳои гуногуни гузариши ахбор фаҳмида мешаванд. Матбуот, радио, телевизион, кино, маълумотномаҳои оммавӣ ва ғайра ба сифати чузъҳои таркибии воситаҳои ахбори умум доништа мешаванд.

Бо назардошти нақши тарбияи ахлоқӣ дар ташаккули насли наврас ва ба шахсиятҳои комил, огоҳ, бо одоби бофарҳанг ба воя расонидани онҳо, Президент Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: «Дар чунин шароит ва дар замоне, ки таблиғи рафтори зишт ва ба фарҳанги миллии мо бегона аз тариқи шабакаҳои иттилоотии аҳолӣ ва барномаҳои телевизионии хориҷӣ афзоиш ёфтааст, мо бояд тарбияи ахлоқиро дар навбати аввал гузорем ва бо истифода аз таърифи нодирӣ ҳалқамон ба фарзандонамон адаб ёд диҳем»[11, С.78].

Фаъолияти доктринавӣ ва концепсиявии назораткунандагони фазои иттилоотӣ ва ихтиёрдорони воситаҳои моҳворагии паҳнкунии иттилоот аз ҷониби террористону экстремистон дар назди давлатҳо, ҷомеаҳо ва ҳатто оилаҳову индивидҳо аз як тараф мушкилоти бузургро ба вуҷуд овардааст, аз тарафи дигар бошад, онҳоро барои ихтиёрдорӣ захираҳо ва зарфиятҳои зехнӣ вазифадор менамояд. Амалӣ гардидани концепсияҳо ва доктринаҳои “Brainwashing” (мағзшӯй, шустушуи мағзҳо) ва “Mind control” (назорати мағзҳо, зехнҳо) самаранокии иҷроиши вазифаи давлат ва сохторҳои гуногуни онро дар мавриди эҷоди концепсия ва стратегияи “Технологияи идораи фазои иттилоотӣ” баҳри ҳимояи захираҳои зехнӣ ва идеосфераву ноосфераи миллии саривақтӣ медонад[2, С.38].

Дар марҳалаи қонунии инкишофи ҷомеа ҳеҷ кишварро бе иштироки воситаҳои ахбори умум тасаввур кардан мумкин нест. Тамоми олами мутамаддин воситаҳои гуногуни ахбори умумро дар сатҳи зарурӣ истифода менамояд. Инкор намудан ва истифода накардан аз воситаҳои ахбори умум маънои аз шохроҳи инкишоф берун гаштан ва ақибмониро дорад. Аммо то ба сатҳи ҳозираи инкишоф расидан воситаҳои ахбор низ роҳи дурударозро сипарӣ намудаанд. Умуман, дар ҷомеаи сиёсӣ сатҳи инкишофи воситаҳои ахбори умум низ аз талаботи системаи сиёсии ҷомеа ва унсурҳои асосии он бармеоянд. Зарурати системаи сиёсӣ ба унсурҳо ва омилҳои дигари инкишофи ҷамъиятӣ аз вазифаҳо, ки дар назди он истодаанд, бармеоянд. Истифода ва рушди воситаҳои ахбори умум аз омилҳои дигар низ вобастаанд. Махсусан, макон ва замон дар нисбати истифодаи воситаҳои ахбори умум масъалаҳои гуногунро пеш меоранд. Ҳудуд ва иқтисоди давлат, унсурҳои таркибии сиёсат ва сатҳи фаъолияти сиёсӣ, роҳи воситаҳои қабули қарорҳои сиёсӣ ва ҳалли онҳо дар масъалаи зарурати истифодаи воситаҳои ахбори умум ва доираи истифодаи он рушанӣ меандозанд[18, С.22-28].

Ҷомеашинос ва оянданигар (футуролог)-и амриқӣ Элвин Тоффлер дар тавсифи таҳаввулоти охири ҷаҳон дар ин назар аст, ки ҷаҳон ба сӯи як тамаддуни навин раван аст, тамаддуни, ки дар он нақши давлатҳои миллии дар сиёсати ҷаҳонӣ ба ҷои ҷои меравад. Мавҷи севвум дар роҳ аст, ки дар натиҷа давлатҳо бахше аз қудрати ҳокимияти худро аз даст хоҳанд дод. Даҳлатҳои фарҳангиву иқтисодии дигар кишварҳо мӯҷиби бархӯрдҳои шадид, ҷарф ва ҳама ҷониба баъзе се тамаддун хоҳанд шуд: мавҷи севвум – иттилоотиву иртибототӣ, мавҷи дуввум – саноатӣ ва мавҷи аввал – кишоварзӣ. Ба назари вай, ин бархӯрдҳо то замони пурра устувор шудани тамаддуни мавҷи севвум идома хоҳанд ёфт[15, С.504].

Дигар аз мутафаккирони барчааст Мануэл Кастеллс бо таъкид бар унсури иттилоот ва иртиботот муътакид аст, ки ҷаҳони нава дар ҳазораи дуввум шакл гирифтааст. Ин ҷаҳон дар охири ҷаҳаи 60-ум ва нимаи ҷаҳаи 70-уми садаи бистум бар асари баҳамомезии таърихӣ се фароянди мустақил – инқилоби фановарӣ ва иттилоот, бухронҳои иқтисодии сармоядорӣ давлатсолорӣ ва шукуфоии ҷунбишҳои итимоиву фарҳангӣ – падида шудааст [6, С.405]. Ба назари ӯ, раванди ин таҳаввулот бо падидаи омадани «омеаи шабакаӣ» ба аном расидааст.

Олими амрикоӣ Г. Марк ба ин назар аст, ки «Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун платформаи асосӣ барои инкишофи ақидаҳои радикалӣ нақши муҳим мебозанд. Ба андешаи муҳаққиқ, барои пешгирии намудани экстремизми сиёсӣ, зарур аст, ки стратегияи интиқоли дурусти иттилоот ва муҳокимаҳои рафторӣ дар фазои интернет дар доираи як раванди муассир ва назоратшуда амалӣ карда шаванд» [9, С.58].

А.В. Манойло қайд мекунад: “Ҷангҳои иттилоотӣ дар се сатҳ гузаронида мешаванд: стратегӣ, тактикӣ ва амалӣ. Дар сатҳи стратегӣ зоҳир шудани ҷангҳои иттилоотӣ ҳамаи марҳилаҳои амалишавии онро, аз ҷумла объект ва мақсади ҷунин амалҳоро фаро мегирад. Бо тартиби муайян амалӣ намудани ҷангҳои иттилоотӣ сатҳи тактикийи онро ифода менамояд. Ҳуҷумҳои алоҳидаи иттилоотӣ бошанд сатҳи амалии онро ташкил медиҳанд» [8, С.3-25]. Хусусияти зикргардидаи ҷомеаи иттилоотӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ дар он идомадошта давлатҳоро водор мекунад, ки баҳри ҳифзи фазои иттилоотӣ идеологияи худ ҷораҳои самарабахш андешанд.

М.Х. Фарқушин идораи фазои иттилоотӣ ва мурриза бурдан бо идеологияи экстремизми сиёсиро таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷониба намуда ҷунин андеша дорад, ки “Воситаи ахбори омма – ин ташкилотҳое мебошад, ки барои намоиши озод ва ба таври публисистӣ бо ёрии техникаи махсус маълумотҳои гуногунро пешкаши одамон мекунад» [16, С.21].

Муҳаққиқони рус низ масъалаи воситаҳои ахбори омма ва терроризму ифротгароиро мавриди омӯзиши васеъ қарор додаанд. Хусусан дар ин самт нақши муҳаққиқон Хлебников И. ва Грачев С.И. назаррас буда, паҷӯшишҳои худро ба масъалаи муносибати дӯҷонибаи иттилоот ва терроризм ва нақши ВАО дар мубориза бо падидаи номатлуб бахшидаанд. [17].

Вобаста ба масъалаи барасишаванда муҳаққиқи рус М.Ю. Андрей ҷунин андеша дорад, ки “Ба даст овардани маълумот дар фазои иттилоотӣ метавонад як заминаи хеле муфид барои рушди экстремизм дар замони муосир бошад. Аз ин рӯ барои мубориза намудан бар зидди экстремизми сиёсӣ дар ҷомеа зарурати идора ва назорати ифазои иттилоотӣ ва ҷамъиятӣ хеле муҳим аст [1, С.125].

Бояд иброз намуд, ки дар адабиёти сиёсии ватанӣ оид ба воситаҳои ахбори омма, алоқа ва технологияи назорати фазои иттилоотӣ таҳқиқоти алоҳидаю кам ба назар мерасад. Муҳаққиқи тоҷик Маҳмадизода Н.Д. Паҳлуҳои гуногуни идоракунии фазои иттилоотӣ ҳамчун заминаи мубориза бурдан бо гуруҳҳои экстремизми сиёсӣ дар ҷомеа мавриди таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷониба қарор дода ҷунин андеша дорад, ки “Дар ҷомеаҳои муосир, технологияҳои иттилоотӣ метавонанд барои инкишофи гуруҳҳои экстремистӣ ва радикалӣ мусоидат кунанд. Аз ин рӯ идора кардани фазои иттилоотӣ, бахусус тавасути платформаи интернетӣ дар замоне, ки бозиҳои акторҳои сиёсати байналхалқӣ дар минтақа ва ҷаҳон ба хогири амалӣ гардонидани ҳадафҳои сиёсии хеш тавассути идеологияи экстремизми сиёсӣ бо суръат рафта истодааст, ҳамчун як ҷузъи асосии мубориза бо экстремизм фаҳмида мешавад» [10, С.54].

Дар таҳқиқоти сиёсатшиносии тоҷик Х.Қ. Сафарализода низ вобаста ба афзоиши нақши ташкилотҳои фаромиллӣ ва зиёд гардидани шумораи субъектҳои

гайридавлатӣ таҳлилҳои зиёд анҷом дода шуда, ба амал омадани таҳдиду хатарҳое, ки аз ғайридавлатӣ онҳо вобастаанд, илман асоснок карда шудаанд. Ў ба инкилобҳои иттилоотӣ ва компютерӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, иброз меорад, ки ба амал омадани ҷиноятҳои кибернетикӣ, кибертерроризм ва ҷангҳои иттилоотӣ натиҷаи ҷунин дигаргуниҳо мебошад, ки барои давлатҳои асри XXI на танҳо хавфу хатарҳои гуногунро ба вуҷуд меоваранд, балки дар самти идораи фазои иттилоотӣ ва таъмини амнияти миллии мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод мекунанд[14, С.79].

Қ. Бахтиёрӣ ҷунин андеша дорад, ки “Фазои иттилоотӣ руҳияи иҷтимоиро дар оғуши худ мебарорад. Доира ва фазои иттилоотии кишварҳои Осиё бо ҷараёну мазҳабҳои динӣ пойбанд буда, гуруҳҳои ифротгарову манфиатҷӯ ба ҳар роҳу восита меҷӯянд бо муқобилиятҳои шадид ҷомеаро мағзшӯӣ намуда, низоъҳои гуногунро барангезанд»[4, С.105]. Ҳодисаҳои ҷанд соли охир дар кишварҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Ҳиндустон, Тоҷикистон ва як қатор кишварҳои исломии Шаҳрқи Дур, ки аз ҷумлаи кишварҳое мебошанд, ки мавриди ҳамлаҳои иттилоотӣ ва низоъҳои иттилоотӣ гардиданд, вале дар ин қисмат аксари кишварҳо ғолибият ба даст оварда, тавонистанд амнияти миллии ва амнияти кишварро таъмин намоёнд

Муҳақиқи тоҷик Н. Асламзода раванди идоракунии фазои иттилоотиро дар таҳқиқотҳои худ таҳлили назариявӣ ва концептуалӣ намуда ҷунин андеша дорад, ки “Хатару таҳдидҳои иттилоотӣ гуфта, таҳдид ва хатарҳоеро дар назар дорад, ки ба амнияти иттилоотӣ зарар расонида, ҳолати инкишофи устувори ҷомеа, давлат ва ҳаёти инсонро халалдор мекунад. Аксаран таҳдидҳои иттилоотӣ-кибериро танҳо ҷанбаи техникӣ ва таҷҳизотиашро ба назар мегиранд. Аммо ин навъи таҳдидҳо ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла фазои фарҳангиву мафкуравии ҷомеа таъсир мерасонанд. Қобилияти зеҳнии одамон ва захираҳои зеҳнии миллатро коста мегардонад. Тафаккури миллиро тағйир дода метавонад, масъалаи манқуртшавии аъзоёни ҷомеаро ба вуҷуд оварад. Субъектҳои таҳдид ва хатар аз ин ҳолати зудтаъсиррасонии фазои иттилоотӣ ва киберӣ ба мавқеъ ва самаранок истифода мебаранд”[3, С.108].

Муҳақиқи тоҷик Д.А. Саидзода ҷунин андеша дорад, ки “Нерӯҳои сиёсӣ фазои иттилоотиро барои таъсир ба афкори умум, таҳрик ва ташаккули рӯзномаи сиёсӣ истифода мебаранд, ки боиси бархӯрди манфиатҳо ва набардҳои иттилоотӣ мегардад. Дар ин раванд манфиатҳои геополитикии кишварҳое, ки меҷӯянд ҷараёни иттилоотро назорат кунанд, ба равандҳои дохилии дигар давлатҳо таъсир расонанд ва соҳибхитиёрии рақамии онҳоро зерӣ хатар баранд, нақши муҳим мебозад. Платформаҳои интернетӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун майдони иттилоотии ҷаҳонӣ амал мекунанд, ки дар он на танҳо паҳнкунии иттилоот, балки низоъҳои марбут ба маълумоти бардурӯғ, таблиғ ва ҳамлаҳои киберӣ низ ба вуҷуд меоянд[12, С. 123-133]. Ин набардҳои иттилоотӣ ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии таъсири мустақим дошта, барои ҳифзи равандҳои демократӣ ва соҳибхитиёрии кишварҳо дар шароити рушди босуръати технологӣ таҳдиду хатарҳои нав эҷод мекунанд.

Ба андешаи муҳақиқи тоҷик К. Ҳ. Салимзода “Асри нав бо пайомадҳои ҳеш шакли нави ҷанги иттилоотӣ ва фазои иттилоотиро ба бор овард ва тавонист, ки шакли куҳнашударо бо шакли нави наф ва методҳои наф рӯи кор орад, ки барои ҳамагон дастрас бошад. Дар замони муосир барои ҳар як мамлакат таъмини беҳатарии иттилоотӣ ва мубориза бурдан бо гуруҳҳои ифротгарой муаммои муҳиме гаштааст. Дар ҳифзи рушди фазои ягонаи информатсионӣ ва фарҳангӣ, ки омили асосии амнияти

иттилоотист, васоити ахбори умум нақши бузург мебозанд”[13]. Ин бешубҳа омили мусбии суботи сиёсии Тоҷикистон низ мебошад

Г. Лассуэлл вазифаҳои асосии воситаҳои ахбори умумро ба чор гуруҳ тақсим намудааст: гирд овардан ва паҳши иттилоот; чудо намудан ва тафсири ахбор; ташаккули афкори омма; паҳн намудани маданият[7, С, 237]. Дар ин маврид, табиист, ки иттилоот ҳам барои шаҳрвандон, ҳам барои мақомоти расмӣ давлатӣ аҳамияти муҳим дорад. Хабару иттилооти гуногуни воситаҳои ахбори умум фақат як навъ паҳши ахбор ё гузаронидани он набуда, дар радифи он тавсифи объективона, холисона, исботкорона ва баҳогузори одилона ҳамроҳ мегардад.

Дар шароити нави инкишофи таърихӣ, бо дар назардошти хусусиятҳои раванди сиёсии кишварҳои мутамаддини олам идораи фазои иттилоотӣ ва мубориза бурдан бар зиди экстремизми сиёсиро чунин тавсиф намудан мумкин аст:

- **вазифаҳои иттилоотӣ**, Иттилооти расмӣ сиёсӣ дар фаъолияти воситаҳои ахбори умум мақоми хоса пайдо менамоянд. Зеро он маълумотро дарбар мегирад, ки аҳамияти давлатӣ чамбӣ пайдо менамоянд ва имконияти таъсиррасонӣ ба мақомоти давлатӣ доранд. Иттилооти сиёсӣ кулли масъалаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа ва самтҳои алоҳида сиёсатро фаро мегиранд ва метавона ҳамаҷун фишангии асосии адеологияи давлатӣ дар мубориза бар зиди экстремизми сиёсӣ мақому манзалати хоса дорад.

- **вазифаи маърифатӣ ва сотсиализатсияи шахс**. Воситаҳои ахбори умум ҳангоми паҳши хабару дархостҳо ва тавсифи ҳодисаҳо ба дониши одамон дониш зам менамоянд. Одамон имконият пайдо менамоянд, ки хабарҳо ва тавсифи ҳодисаҳо дар муқоиса баҳогузорӣ намоянд, иттилооти восеиро аз хабари ғайриобъективӣ чудо намуда тавонанд. Ин омил метавонад дар шинохт ва мубориза бар зиди экстремиз мусоидат намояд.

Маърифатнокии сиёсӣ доимо донишро бой мегардонад. Имкониятҳои маърифатӣ ва баҳогузори одамонро афзун менамояд. Аз ҳуд намудани қоидаҳо, арзишҳо ва рафтори намунавӣ ба амал меояд.

- **назорат намудан**. Дар ҷомеаи вазифаи мазкур ба салоҳияти мақомоти давлатӣ ва чамбӣ марбут аст. аз ҷумла, ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои гуногунии чамбӣ, мақомоти қудратии давлатӣ (суд, прокуратура, милитсия) ва ғайраҳо метавонанд вазифаи назорат аз болои мақомотро ба уҳда дошта бошанд. Воситаҳои ахбори умум дар фаъолияти, ҳеш асосан ба афкори чамбӣ ва низомии ҳукуқию сиёсӣ таъа менамоянд.

- **вазифаи сафарбарнамоӣ**. Воситаҳои ахбори умум тавассути фаъолияти худ одамонро ба суи амалҳо мекашанд, ворида сиёсат мегардонанд. Ё худ метавонад дар зер таъсири ВАО одамон мутаҷаккилаи дар амалиёти сиёсӣ ва фаъолияти сиёсӣ ширкат надошта бошанд[5, С.336-337]. Воситаҳои ахбори умум имкониятҳои зиёди таъсиррасонӣ ба ақлу ҳуши одамонро доранд ва метавонанд тарзи рафтори онҳоро тағир дода идора намояд.

Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи муосир, махсусан дар ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар пешомади он ҷомеаи иттилоотӣ истодааст, нақши дониш, хабар, иттилоот васеъ гаштааст. Ин аз он сабаб асоснок мебошад, ки барои идораи раванду ҳодисаҳо дар бораи онҳо ҳар чи маълумоти бештар пайдо намудан қорро осон ва самаранок мегардонад. Донишҳо ва ахбороти гуногун ба одамон, баррандагони қорҳои идораи ҷомеа, асосан тавассути васоити ахбори омма дастрас мегарданд. Муддати зиёде дар ташаккули афкори омма ва тафаккури чамбӣтавӣ сиёсии одамон таъсири матбуот

назаррас буд. Рӯзнамаву маҷаллаҳо дар аксари маврид ҳамчун воҳиди маҷомоти давлатӣ ё воҳиди ҳизбҳои сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ташаккул меёбанд. Онҳо хусусияти хос доранд, ки тафовути онҳоро аз шаклҳои дигари воситаҳои сиёсии муносибатӣ ва воситаҳои ахбори умум аён менамоянд. Дар раванди идорагардидани иттилоот метавон онро ҳамчун аслиҳаи асосии давлатӣ ба муқобили экстремизми сиёсӣ, бо кумаки ҷомеа табдил дод.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Андрей М.Ю. Пропаганда и контроль за информацией в условиях глобализации.- М-199. С.299.
2. Асламзода Н. Таҳдид ва хатарҳои иттилоотӣ ва кибертеррористӣ омили асосии ба вучуд омадани «бухрони зеҳнӣ». Мафкурасозии сиёсӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ чумхуриявӣ. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2024. – С. 34.168 с.
3. Асламзода Н. Таҳдид ва хатарҳои иттилоотӣ ва кибертеррористӣ омили асосии ба вучуд омадани «бухрони зеҳнӣ». Мафкурасозии сиёсӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ чумхуриявӣ. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2024. – С. 33.168 с.
4. Бахтиёрӣ Қ. Нақши ВАО-и маҳаллӣ дар таҳкими истиклоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ. [Маводи электронӣ] <https://jumhuriyat.tj/3657-noijai-rdak-guzorish-az-konfronsi-ilm-nazarijav.html> (санаи истифодабарӣ 25.02.2025)
5. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. -Душанбе: 2010. -С.336-337
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред.— М.: [ГУ ВШЭ](#), 2000. — 608 с
7. Лассуэлл Г. Техника пропаганды в мировой войне . – Москва , 2021. – 237 с.
8. Манойло, А.В. Основы теории современных информационных войн. –2017. –№4 (19). –С.3- 23
9. Марк Г. Гибридная война: Моделирование информационных полей. – Москва , 2000. – 245 с.
10. Махмадиев Н.Д. Социальные корни религиозного экстремизма в Таджикистане.- Душанбе: 2013.- С.54.
11. **Раҳмонов Э.** Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, 259 с.
12. Саидзода Д.А. воситаҳои иттилоотӣ - майдони бархӯрди манфиатҳои сиёсӣ. Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ «фурӯғи илм»-и Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- № 2 (2), 2024.-С.123-133. Умуми 236
13. Салимзода Қ.Ҳ. Молодежная политика республики таджикистан в свете современных реалий. [Маводи электронӣ] [https:// tjnazarjav.html](https://tjnazarjav.html) (санаи истифодабарӣ 20.03.2025)
14. Сафарализода Х.Қ. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявӣю методологӣ. Монография.-Душанбе: ЭГ-граф, 2023.420с
15. Тоффлер, Э., Тоффлер, Х. Война и антивоина. 1995. — М.: [АСТ](#), 2005. — 416 с
16. Фаркушин М.Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. -1991.-№ 4.-С2.1.
17. Хлебников И. Информация и терроризм [Маводи электронӣ] <http://www.novsu.ru/nhttps://tjnazarjav.html> (санаи истифодабарӣ 23.03.2025)

18. Хушвахтзода Қ.Х., Сафарализода Х.Қ. Таъмини амнияти идеологӣ – заминаи муҳими мубориза бо терроризм ва экстремизм // Шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ (ш. Душанбе, 29-уми ноябри соли 2022). – Душанбе: ДМТ, 2022. – С.22-28.

УПРАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫМ ПРОСТРАНСТВОМ: ОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К БОРЬБЕ С ПОЛИТИЧЕСКИМ ЭКСТРЕМИЗМОМ

ДАБИРДЖОНИ МАХМАД,

старший преподаватель кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.

Тел: (+992) 900222270, E-mail: dabirjoni@bk.ru

В современном мире управление информационным пространством является одним из основных методов повышения социальной осведомленности, которое осуществляется через газеты, журналы, радио- и телевизионные каналы, а также интернет-сайты и социальные сети. Важность информационной работы заключается в том, насколько она может передать людям правильные и научно обоснованные идеи. Именно поэтому информационная работа рассматривается как одно из важнейших средств управления информационным пространством и обществом. Чем точнее информация, основанная на научных данных и соответствующая реальности, тем больше она может повлиять на мышление и поведение людей, направить их к мировоззрению, основанному на светском подходе, а также на реальное восприятие мира и событий в нем. Напротив, если опубликованные материалы, распространяемые через различные радио- и телевизионные сети, а также интернет-платформы, далеки от научной осведомленности и охватывают мнения, основанные на суевериях и предвзятости, это может оказать негативное воздействие на читателей, слушателей и зрителей.

Широкая пропаганда, проводимая экстремистами через различные средства массовой информации, нацелена на разрушение общества и уничтожение человеческих жизней. Сегодня нашим странам необходимо принять меры по противодействию этому процессу, чтобы снизить воздействие экстремизма. В этом процессе важно, чтобы в СМИ разрабатывались программы, которые пропагандируют важность ценности человеческой жизни, уникальности человека, его самоосознания и саморазвития.

Ключевые слова: политический экстремизм, управление, информация, политика, идеология, формирование идеологии, процесс, общество.

MANAGEMENT OF INFORMATION SPACE: A MODERN APPROACH TO COMBATING POLITICAL EXTREMISM

DABIRJONI MAHMAD,

Senior Lecturer of the Department of Political Science and Public Relations at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir St. 33.

Phone: (+992) 900222270, E-mail: dabirjoni@bk.ru

In the modern world, managing the information space is one of the main methods of increasing social awareness, which is carried out through newspapers, magazines, radio and television channels, as well as internet sites and social networks. The importance of informational work lies in how well it can convey correct and scientifically substantiated ideas to the public. For this reason, informational work is considered one of the most important tools for managing the

information space and society. The more accurate the information, based on scientific data and aligned with reality, the greater its potential to influence the thinking and behavior of people, guiding them towards a worldview based on secularism and a true understanding of the world and its events. On the contrary, if published materials, spread through various radio and television networks and internet platforms, are far removed from scientific awareness and cover opinions based on superstition and prejudice, they may have a negative impact on readers, listeners, and viewers.

The widespread propaganda conducted by extremists through various mass media is aimed at destroying society and human lives. Today, our countries must take measures to counteract this process to reduce the impact of extremism. In this process, it is important that media programs be developed to promote the importance of human life, the uniqueness of the individual, self-awareness, and self-development.

Keywords: *Political extremism, management, information, politics, ideology, ideology formation, process, society.*

Муқарриз: Маҳмадизода Н.Д.,
доктори илмҳои ҷалсафа,
доцсент

ТДУ: 628.4:327(574.6)

**ТАШАББУСҲОИ УМУМИЧАҲОНИИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР СОҲАИ ОБ: АЗ
СТРАТЕГИЯ TO АМАЛИСОЗӢ**

ИКРОМОВА МАҲИНА НУМОНОВНА,

омӯзгори калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносии Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5
тел: + 992 4000 60 999; e-mail: ikromovamahina9090@gmail.com

Мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои мубрами ҷаҳониरो дар бар мегирад менамояд. Муаллиф дар асоси омӯзиши ва таҳлили илмӣ тавонист воқеияти равандро муосирӣ байналмилалӣро таҳқиқ намуда, масъалаи ҳифзи пирияхоро дар шароити муосир бо хусусияти илмиву амали нишон диҳад. Дар ин марҳила аҳамияти ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳифзи пирияхҳо мутаваҷҷеҳ буда, нақши Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аз мушоҳидаҳо бар меояд, ки асри XXI тули солҳои охир тағйирёбии босуръати иқлим ва гармиавии сайёраи Замин бештар ба назар мерасад ва воқеан, ташаббусҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо аз лоиҳа то амалисозӣ муҳимтарин амалиёт аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ арзёбӣ гардид.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Пешвои миллат, Созмони Милли Муттаҳид, саҳнаи байналмилалӣ, иқдомҳо, оби тоза, ташаббусҳои байналмилалӣ, тағйирёбии иқлим, ҳифзи пирияхҳо.

Иқдомҳои бузургу тавоноии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар саҳнаи байналмилалӣ исбот намудаанд, ки Об – манбаи ҳаёти тамоми мавҷудоти рӯи Замин ба шумор меравад. Об манбаи нахустин ва ногузирӣ қонеъ гардондани талаботи асосии инсон, пеш аз ҳама барои ҳифзи саломатӣ, таъминоти ғизои безарар, тозагӣ ва нигоҳ доштани экосистемаҳо дар сайёраи Замин мебошад.

Ба ибораи дигар, об манбаи ҳаёт ва ҷузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бинобар ин хеле зарур аст, ки об ҳамчун омили муҳимтарини иҷтимоиву иқтисодӣ баррасӣ гардад ва дар ҷорҷӯбаи воқеияти имрӯзаи иҷтимоиву иқтисодӣ идора карда шавад.

Масъалаи истифодабарии оқилонаи об яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Обҳои ширин ҳамагӣ 3 ғисади захираҳои обҳои ҷаҳонро ташкил менамоянд, ки обҳои тозаи ширин дар сайёраи мо нобаробар ҷойгир шудаанд. Зиёда аз ду миллиард аҳолии рӯи Замин аз обҳои ширин танқисӣ мекашанд ва дар натиҷаи нӯшидани обҳои ифлосу ғализ 4/1 ҳиссаи аҳоли ба бемориҳо дучор гардидаанд [1:2].

Ташаббусҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон дар соҳаи об ҳамеша мавриди дастгирии ҷомеаи байналмилалӣ қарор гирифтаанд, ки ин барои вусъати обрӯ ва эътибори Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ нақши муҳим бозидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти афзун гардидани таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои об ва муҳимияти захираҳои обӣ, барои ноил гардидан ба рушди устувор масъалаҳоро вобаста ба об дар барномаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад.

Таҳлил ва пажӯҳиши иқлимшиносон собит менамоянд, ки сол то сол бо сабаби таъсири идомаи дигаргуншавии иқлими сайёра пирияхҳо, ки манбаи асосии ташаккулёбии об дар ҷаҳон ба шумор мераванд, аз байн рафта, боиси норасоии оби тозаи ошомиданӣ ва сар задани офатҳои табиӣ дар рӯи замин мегарданд. Ба таъкиди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пирияхҳо манбаи асосии оби тоза мебошанд. Обшавии босуръати пирияхҳо ва ҳамчунин афзоиши масрафи об вобаста ба афзоиши аҳоли ва рушди иқтисодӣ ба ҳаёт ва некуаҳволии садҳо миллион нафар одамон таҳдид мекунад. Тавре Роҳбари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда буданд: «Агар солҳои шастуми асри гузашта ҳаҷми об ба ҳар сари аҳоли дар Осиёи Марказӣ дар як сол беш аз ҳашт ҳазор метри мукаабро ташкил медод, имрӯз ин рақам беш аз 4 маротиба кам шуда, дар як сол бештар аз ду ҳазор метри мукаабро ташкил медиҳад. Мутаассифона, обшавии пирияхҳо дар Арктика ва Антарктика боиси болоравии сатҳи баҳри ҷаҳонӣ шудааст. Ин, дар навбати худ метавонад ба ҳаёт ва некуаҳволии садҳо миллион нафар дар рӯи Замин, бахусус дар ҷазираҳои хурд ва манотиқи соҳилӣ таҳдид кунад».

Бо мақсади аз таъсироти манфии инсон ва ҷомеа нигоҳ доштани табиат, махсусан, захираҳои обӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омадан ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зисти кишвар, минтақа ва ҷаҳон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда истодаанд. Вобаста ба муҳимият ва муҳаббатҳои масъалаҳои экологӣ бо тақозои замон тайи солҳои соҳибистиклолии ҷумҳурӣ тағйироту иловаҳо ба аксари қонунгузориҳои ҳифзи табиат ворид карда шудаанд. Ҳамзамон, беш аз 40 қонун дар бораи экология ва сарватҳои табиӣ қабул гардидааст, ки ин ҳама дар ҳалли масъалаҳои экологӣ вобаста шудаанд.

Роҷеъ ба ин масъала барномаҳои давлатӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи ҳифзи пирияхҳо қабул гардид. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии ҳифзи пирияхҳо ҳамчун объектҳои муҳити зист ва манбаъҳои стратегии захираҳои об муайян менамояд [2:3]. Қонуни зикр гардида аз 4 бобу, 20 модда иборат буда, аз таҳқиқу муқаррароти ниғаҳдории пирияхҳо ва табиати инсоният, барои нигоҳ доштани атрофи бино ва захираҳои табиӣ амалӣ карда мешавад.

Тоҷикистон дар марҳилаи кӯтоҳи таърих тавонист бо ҷаҳониён якҷоя бо проблемаҳои экологиву заминӣ на танҳо мубориза барад, балки худ низ ташаббускори барномаҳои стратегии миллии ҳифзи муҳити зист бошад. Дипломатияи сабз, иқтисодиёти сабз, институтҳо вобаста ба масъалаҳои экологии сатҳи ҷаҳонӣ, донишгоҳҳо, кумитаҳо ва агентҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуданд, ки онҳо марҳилаҳои асосии бунёди Тоҷикистони ҳамешасабз дар миқёси ҷаҳон мебошанд.

Бузургон ва олимони барҷастаи олам дар ҳама давраи замон ҳамеша дар пайи беҳбудӣ ва ташаббускорӣ ҳастанд ва мекӯшанд то як фазаи сабзу мунаввари зисту зиндагиро ба наслҳои ояндашон ба мерос гузоранд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумлаи чунин шахсиятҳои ташаббускору сулҳофар арзёбӣ гардидаанд ва мо бо иродаи қавӣ ва дили пур гуфта метавонем, ки дар асл, низ чунин мебошад.

Перомунӣ ин масъала Президенти мамлакат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин изҳор доштаанд, ки: «Тоҷикистон, алҳақ, як неъматҳои худодод, як муъҷизаи табиат, як пора бихишти рӯи Замин аст. Мисли сарзамини мо табиати нотақрор, оби софу зулол, чашмаҳои ширин, кӯҳҳои зебову сарбаланди дорои сарватҳои бои зеризаминӣ дар ягон ғӯшаи олам вучуд надорад. Пас месазад, ки бо чунин диёри зебоманзар ифтихор намоем ва шукри ҳар пора заминро ҳар қатра обаш бикунем, ин ҳама дороиашро, ки сарчашмаи ҳаёти мост, тозаю озода ниғаҳбон бошем» [3:5].

Хамин аст, ки дар самти об панҷ ташаббуси ҷаҳониашон дар минбари бонуфузи СММ мавриди амал қарор гирифта, аз тарафи СММ ва давлатҳои аъзои созмон ва ҷаҳониён пазируфта шуд.

Бо иқдом ва саҳмгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи март соли 1993 дар якҷоягӣ бо роҳбарони давлатҳои Осиёи Марказӣ Фонди байналмилалӣ наҷоти баҳри Арал таъсис дода шуд. Соли 2002 бо мақсади ҳалли қазияи марбут ба об ва масъалаҳои экологии баҳри Арал дар шаҳри Душанбе ҳамоиши Сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки дар ин ҳамоиш раиси Фонди байналмилалӣ наҷоти баҳри Арал аз соли 2002 то соли 2008 ба уҳдаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вогузор карда шуд. Воқеан, бо баробари оғоз намудани иқдомҳои бузург, сари кор омадан ва роҳбари намудани лоиҳаҳои ҷаҳонӣ боз инчунин, амалӣ гаштани он аз зумраи қадамҳои неки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Бо дарки баланди муҳимият ва нақши асосии об ҳамчун манбаи ҳаёт Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар давоми ду даҳсолаи охир ташаббусҳои хирадмандона, судмандона ва дурандешонаро дар соҳаи обу иқлим аз минбари бонуфузи Созмони Милалӣ Муттаҳид пешниҳод намуданд:

Ташаббуси якум. Моҳи октябри соли 1999 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар Иҷлосияи 54-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид иброз дошта буданд, ки бояд таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масоили оби тоза равона гардад ва соли 2003-юм соли байналмилалӣ оби тоза эълон карда шавад. Пешниҳод аз ҷониби 148 давлати ҷаҳон дастгирии пурра ёфт ва дар ин хусус Ассамблеяи Генералии Созмони Милалӣ Муттаҳид қарор қабул кард.

Дар робита бо ин, аз 30 август то 1 сентябри соли 2003 дар шаҳри Душанбе форуми байналмилалӣ доир ба «Соли байналхалқии оби тоза» доир гардид, ки дар кори он намояндагони 53 кишвар, 93 ташкилотҳои байналхалқӣ ва олимони маъруфи ҷаҳонӣ иштирок доштанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар анҷоми форум суҳанронӣ карда қайд намуданд, ки «Тоҷикистон-ин кишвари дорои кӯҳҳои сарбаланд, ҳазорҳо кӯлҳо, дарёҳои шӯх, шаршараҳо ва обанборҳо мебошад... Мо обро ҳамчун манбаи ҳаёт доди Худовандӣ муқаддас мешуморем ва барои насли оянда онро бояд нигоҳ дорем».

Ташаббуси дуюм. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2003 дар Анҷумани сеюми ҷаҳонӣ бахшида ба мушкилоти об дар шаҳри Киотои Ҷопон иштирок ва суҳанронӣ намуда, дар солҳои охир барои бақои инсоният аҳамияти ҷиддӣ пайдо кардани масъалаи сарфакорӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обро махсус таъкид намуда, тақлиф ба миён гузошт, ки солҳои 2005-2015 даҳсолаи байналмилалӣ «Об барои ҳаёт» эълон карда шавад ва ин пешниҳод аз ҷониби 140 кишвари ҷаҳон пуштибонӣ ёфт. Дар робита бо ин, 30-31 майи соли 2005 дар шаҳри Душанбе Конфронси байналмилалӣ ҳамкориҳои минтақавӣ дар ҳавзаи дарёҳои сарҳадгузар гузаронида шуд, ки дар кори он намояндагони 50 кишвар ва 40 ташкилоти байналмилалӣ ширкат варзиданд. Дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳо дар доираи ин даҳсола чорабиниҳои гуногун, конфронсҳо, форумҳо ва симпозиумҳо вобаста ба об доир гардиданд.

Ташаббуси сеюм. Соли 2013 дар доираи амалӣ намудани чорабиниҳои даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» ташаббуси навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир ба масоили об «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об» эълон намудани соли 2013 низ аз ҷониби СММ дастгирӣ ёфт ва дар заминаи

он аз 28 то 30 августи соли 2013 дар шаҳри Душанбе конфронси байналмилалӣ доир гардид, ки дар ин ҳамоиши ҷаҳонӣ масъалаҳои марбут доир ба ҳамкориҳо дар соҳаи об баррасӣ гардиданд.

Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми ҳафтуми умумиҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои об, ки дар Корея гузашт, доир ба натиҷагирӣ аз даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» суҳанронӣ намуда қайд карданд, ки «Дар ҷаҳорҷӯбаи ҳадафҳои Рушди ҳазорсола доир ба ҳалли масъалаҳои об пешрафти муайяне ба даст омадааст, вале таҳдидҳои глобалӣ муосир хушбинии моро ба оянда зиёдтар намекунанд. Тибқи арзёбиҳои муътамад, аллакай дар соли 2030 тақрибан 50 фоизи аҳолии ҷаҳон ба мушкилоти норасоии об дучор омада, то соли 2050 камбудии об шиддати бештар пайдо хоҳад кард. Самти муҳимми фаъолияти минбаъдаи мо бояд ба сӯи иқтисоди «сабз» равона карда шавад, ки дар ин арса захираҳои об ба ҳайси манбаи таҷдидшавандаи неруи барқ бояд мавқеи арзанда дошта бошанд».

Ташаббуси чорум. Ин иқдоми навбати марҳилаи дигари ташаббускорӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ки Даҳсолаи дуюми байналмилалӣ таҳти шиори «Об ба хотири рушди устувор» эълон карда шуд. 21 декабри соли 2016 тибқи қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ташаббуси чоруми Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи Даҳсолаи байналмилалӣ амал "Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028" бо дастгирии зиёда аз 190 кишвар қабул гардид. 21 марти соли 2018 дар рӯзи байналмилалӣ об бо қатъномаи СММ даҳсолаи байналмилалӣ "Об барои рушди устувор солҳои 2018-2028" расман оғоз гардид.

Ташаббуси панҷум. 14-уми декабри соли 2022 Маҷмаи Умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид бо пуштибонии 153 кишвари аъзо ташаббуси 5-уми байналмилалӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар соҳаи обу иқлим пазируфт. Тибқи ин қатънома соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо эълон карда шуд, ва аз оғози соли 2025 минбаъд ҳар сол рӯзи 21 март ҳамчун Рӯзи ҷаҳонӣ пирияхҳо таҷлил карда мешавад [4:2]. Инчунин, мутабиқи ин қатънома Созмони Миллалӣ Муттаҳид таҳти ҷамоаҳои Дабири кулли ин созмон Фонди трастӣ мақсаднок, яъне Ҳазинаи байналмилалӣ мақсадноки эътимодро ҷиҳати ҳифзи пирияхҳо таъсис медиҳад. Соли 2025 дар шаҳри Душанбе Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба масъалаҳои ҳифзи пирияхҳо баргузор хоҳад гардид.

Аҳамияти пирияхҳо ба сифати манбаъҳои асосии захираҳои об дар таъмини аҳолии сайёра бо ин неъматӣ табиӣ, ки сарчашмаи ҳаёт аст, хеле муҳим мебошад. Аз ин лиҳоз, обшавӣ босуръати пирияхҳо яке аз масъалаҳои нигаронкунанда дар сатҳи ҷаҳонӣ буда, оқибатҳои манфиро ба бор меорад. Бинобар ин, ташаббусҳои Сарвари давлати мо роҷеъ ба ҳифзи пирияхҳо ва рафъи норасоии об аз сӯйи ҷомеаи ҷаҳонӣ саривақтӣ арзёбӣ шуда, аҳли башарро аз дигаргуниҳои ҷиддии табиат хушдор дод. Маҳз иқдоми навбатӣ Пешвои тоҷикон – сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати пешгирӣ аз таҳдиди обшавӣ пирияхҳо, кишварҳои дунёро ба андешидани тадбирҳои фаврӣ ва муҳим водор намуд [5:4].

Ташаббусҳои ҷониби Тоҷикистон дар соҳаи об аҳамияти ҷаҳонӣ дошта, барои рушди натавон як давлат, балки барои пешрафти давлатҳои ҷаҳон ва ҳифзи сайёра аз хатарҳои глобалӣ пешбинӣ шудаанд. Дар ин замина ба ҳалли бисёре аз проблемаҳои вобаста ба об дар сайёра иқдом гирифта шуда, идома дода мешаванд.

Мақсади ин ташаббусҳои ҷаҳонӣ моро водор месозад, ки як қатор пешниҳод ва нақшаҳои марбут ба ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намоям:

- татбиқ намудани лоиҳаҳои иқтисодӣ ба заб, яъне нақлиётҳои оммавӣ ва шахсӣ ба тариқи электрикӣ дар саросари кишвар.
- ба давлатҳое, ки аз ҷиҳати оби нӯшокӣ танқиси мекашанд, бо татбиқ намудани лоиҳаҳои гуногун ва мониторингҳо таъмин намудани оби нӯшокӣ, ин амалиётро расидан ба ҳадафи асосӣ.
- масъалаи сарфакорона истифода бурдани оби нӯшоки дар шаҳрҳо, ноҳияҳо ва деҳотҳо, инчунин насб кардани ҳисобкунакҳои обӣ дар миқёси кишвар.
- зиёд кардани дарахтони ҳамешасабз ва бунёди боғҳои экологӣ барои нигоҳдории ҳавои тозаӣ мӯътадил.

Воқеан, имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар саҳнаи байналмилалӣ бо талошҳои башардӯстонаи худ ҳамчун кишвари ташаббускор шинохта шудааст ва дар меҳвари ташаббусҳои Тоҷикистон наҷоти башарият қарор дорад. Тоҷикистон дар ҷаҳони имрӯз дар танзими ҳама равандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар масъалаҳои ҷаҳонӣ саҳми шоён дорад, махсусан силсилаи ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи об беназир аст. Дар замоне, ки масъалаи оби тозаӣ ошомидани барои ҷаҳонӣ дар ҳазорсолаи нав мушкилии ҷиддиеро пеши рӯ овард, Тоҷикистон аввалин мамлакате буд, ки масъалаи таъмини аҳоли ва дастрасӣ ба оби тозаӣ ошомиданиро дар минбари Созмони Миллали Муттаҳид ба миён гузошт.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ташаббусҳои экологии ҳислати миллӣ ва ҷаҳонидошта баромад намуда, дар самти ҳифзи захираҳои табиӣ минтақавӣ ва ҷаҳонӣ саҳми босазои ҳудро гузошта истодааст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми шодбошии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». (28.12.2024)
2. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи пирияхҳо. ш. Душанбе, аз 3 январи соли 2024, № 2026
3. Маркази миллии Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи пирияхҳо ва механизми байналмиллалии он. Сомонаи интернетӣ
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». (21.12.2021)
5. Паёми шодбошии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. (07.04.2023)
6. Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният./// Пешвои миллат ва иқдоми сатҳи ҷаҳонӣ эътибори байналмилалӣ тоҷикистон қавитар мегардад./// Сирочиддин Мухриддин №1 (5) душанбе – 2023
7. Маросими ифтитоҳи Саммити чоруми оби кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором, шаҳри Душанбе. 23.04.2022с.

8. Маросими муаррифии Гузориши ЮНЕСКО дар масъалаи об, Чумхурии Туркия. 16.03.2009с.
9. Сомонаи интернетии Караван инфо. <https://caravan-info.pro/tg/dar-smm-soli-bajnalmlalii-hifzi-pirjahhoro-ki-bo-tashabbusi-tochikiston-jelon-shuda-bud-ogoz-gardid/>
10. Конфронси дуюми оби Душанбе. [Манбаи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/10536/marosimi-pushidashavii-konfronsi-duyumi-ob> 07.04.2023)
11. Концепция внешней политики Республики Таджикистан <https://mfa.tj/ru/main/view/988/kontsepsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan>
12. Муҳаммадзода П.А. Мавқеъ ва саҳми Тоҷикистон ҳаҷун сипари боғтимоди минтақа////Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. 2022. № 4 (4). С. 15.

**ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМЫЙ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВОДНОЙ СФЕРЕ:
ОТ СТРАТЕГИИ К РЕАЛИЗАЦИИ**

ИКРОМОВА МАХИНА НУМОНОВНА,

Старший преподаватель кафедры международных отношений и политологии
Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана
734055, Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5
тел: + 992 4000 60 999; e-mail: ikromovamahina9090@gmail.com

В данной статье особое внимание уделено одной из актуальных проблем мира. На основе научных исследований и анализа автору удалось исследовать реальность современных международных процессов и показать проблему сохранения ледников в современных условиях, имеющую научно-практический характер. На данном этапе подчеркивается важность международных инициатив Таджикистана, связанных с сохранением ледников, анализируется роль Лидера нации, уважаемого Президента страны Эмомали Рахмона. Судя по наблюдениям, XXI век стал свидетелем быстрых изменений климата и потепления планеты Земля, и фактически глобальные инициативы Таджикистана в области воды и климата и сохранение ледников от проекта до реализации были признаны важнейшими операциями международного сообщества.

Ключевые слова: Таджикистан, Лидер нации, Организация Объединенных Наций, международная арена, инициативы, чистая вода, международные инициативы, изменение климата, сохранение ледников.

**GLOBAL INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
EMOMALI RAHMON IN THE WATER SPHERE: FROM STRATEGY TO
IMPLEMENTATION**

IKROMOVA MAKHINA NUMONOVNA,

Senior teacher of Department of International Relations and Political Science, International
University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue 48/5
tel: + 992 4000 60 999; e-mail: ikromovamahina9090@gmail.com

This article pays special attention to one of the world's pressing problems. Based on scientific research and analysis, the author managed to explore the reality of modern international processes and show the problem of preserving glaciers in modern conditions, which has a scientific and practical nature. At this stage, the importance of Tajikistan's international initiatives related to

preserving glaciers is emphasized, the role of the Leader of the Nation, the esteemed President of the country Emomali Rahmon is analyzed. Judging by the observations, the 21st century has witnessed rapid climate change and warming of the planet Earth, and in fact, Tajikistan's global initiatives in the field of water and climate and preserving glaciers from design to implementation have been recognized as the most important operations of the international community.

Keywords: *Tajikistan, Leader of the Nation, United Nations, international arena, initiatives, clean water, international initiatives, climate change, preserving glaciers.*

Рецензент: *Мирсаидзода Ф.А., заведующий кафедры международных отношений и политологии Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана.*

ТДУ: 94(574.6)

НАҚШИ ТАЪРИХИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР УСТУВОРИИ СУЛҲ ВА
ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

МУСТАЧОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА,

номзади илмҳои филология, унвонҷӯ (докторант)-и кафедраи равандҳои сиёсӣ дар

Тоҷикистони факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

E-mail: rudobaimukarram@mail.ru

Тел.: (+992) 934-80-15-03

Дар мақола раванди музокироти сулҳи тоҷикон, имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва таҷрибаи сулҳи тоҷикон муфасссал инъикоси худро ёфтааст. Муаллиф дар ин асно нақш ва саҳми таърихӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар барқарорӣ сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон, ба эътидол овардани вазъи муташанниҷи сиёсӣ дар кишвар, ба амал баровардани ислоҳоти конститусионӣ ва эъмори давлати ҳуқуқбунёд, иқдомҳои давлатсозӣ ва татбиқи сиёсати неки хориҷӣ дар муносибат бо ҷаҳони имрӯз мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат; президент; сулҳ; суботи сиёсӣ; ваҳдати миллӣ; миллати тоҷик; давлат; давлатдорӣ миллӣ; ҷанги шаҳрвандӣ; музокирот; “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон”.*

Ташаккули низоми давлатдорӣ навини тоҷикон мустақиман ба фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иртибот мегирад. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун роҳбари сиёсии давлат аз оғози фаъолияти сиёсии хеш дар эъмори сохтори давлатдорӣ ва фароҳам овардани замина барои амалисозии ҳама гуна ҳадафи олии давлату давлатдорӣ, устувории сулҳ ва ваҳдати миллӣ ва таҳкиму тақвияти ин арзишҳои муқаддас сабъу талоши созанда кардаанд.

Оғози даврони нави таърихӣ – соҳибистиклолӣ барои Тоҷикистон имтиҳони душвореро пеш гузошт. Ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ харобиҳои зиёд, бесуботӣ, нооромӣ ва факри шадидро дар кишвар ба бор овард. Қариб тамоми минтақаҳои кишварро бесарусомонӣ фаро гирифта буд. Дар чунин шароити душвори сиёсӣ иқтисодӣ ягона ҳадаф ва ормони мардум ин расидан ба сулҳи комил, ваҳдати миллӣ ва таъмини суботи сиёсӣ маҳсуб меёфт.

Аммо роҳи расидан ба сулҳ барои тоҷикон осон набуд ва душвориҳои зиёдеро дар пай дошт. Бо таҳлили мухтасари раванди гуфтушунӣ миёни ҳукумат ва неруҳои муҳолифин метавон онро дар ҳафт давра ҷамъбандӣ кард. Дар ин давраҳо тарафҳо чандин маротиба дар дохили кишвар ва дар мамлакатҳои хориҷ мулоқоту музокирот анҷом доданд.

Даври аввал дар шаҳри Москваи Федератсияи Россия 5-19 апрели соли 1994 ва даври дуюм 18-26 июни соли 1994 дар шаҳри Техрони Ҷумҳурии Ислонии Эрон баргузор гардиданд. Пас аз даври сеюм, ки аз 20-уми октябр то 1-уми ноябри соли 1994 дар шаҳри Ислонбоди Ҷумҳурии Ислонии Покистон ҷараён гирифт, инчунин дар шаҳрҳои Москва (19-26 апрели соли 1995) ва Кобул (17-19 майи соли 1995) вохӯриҳои ду тараф баргузор гаштаанд.

Шаҳри Алмаатои Ҷумҳурии Қазокистон мизбони давраи чаҳоруми музокирот буд, ки он аз 21-уми май то 1-уми июни соли 1995 доир шуда, дар рафти он вохӯриҳои сатҳи олӣ 19-уми июли соли 1995 дар шаҳри Техрон ва августи соли 1995 дар шаҳри Душанбе ташкил гардид.

Даври панҷуми музокирот аз се вохӯрӣ ташкил ёфта, дар шаҳри Ашқобод баргузор гардид. Вохӯрии аввал - 30 ноябр-22 декабри соли 1995, дуюм - 26 январ-19 феввали 1996 ва сеюм 8-21 июни соли 1996 баргузор шуд.

Пас аз ин даври гуфтушунидхо вохӯриҳои сатҳи олии дар Хусдеҳи Афғонистон (10-11 декабри соли 1996) ва вохӯри дар дар шаҳри Москва (19-23 декабри соли 1996) доир гардиданд. Махсусан мулоқоти Хусдеҳи Афғонистон, ки дар шароити ниҳоят ҳассос ҷараён гирифт ва Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон, новобаста аз вазъияти хатарноки амнияти, ба ин вохӯри розӣ шуданд, барои созишҳои минбаъда хеле муҳим буд. Ин мулоқот як навъ ҷамъбаст ва ҳулосаи гуфтушунидҳои тулонӣ ва душвори расидан ба ваҳдати миллӣ, оромии кишвар ва мардум доништа мешавад. Ин мулоқотро собиқ Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шукурҷон Зухуров, ки Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамроҳӣ мекард, чунин ба хотир овардааст: ”Ман миёни дигар вохӯриву суҳбатҳои расмӣ ҳеҷ гоҳ гуфтушуниди Хусдеҳи Ҷумҳурии Исломи Афғонистонро фаромӯш намекунам. Ин гуфтушунид 10-11 декабри соли 1996 баргузор гардида буд. Он рӯзҳо ҳуди Ҷумҳурии Исломи Афғонистон гирифтори ҷанги шадиди дохилӣ буд. Дар Тоҷикистон низ садои тире туфанг гӯшхоро меҳарошид ва қалбхоро тазйик меод. Касе маслиҳат намеод, ки дар чунин шароити номусоид Роҳбари давлат ба гуфтушунид озим шавад. Вале Президенти ташнаи сулҳ аз раъйи ҷиддии хеш барнагашта, посух дод: ”Ҷони худамро қурбон мекунаму аз роҳ барнамегардам” [8, с.32]. Дар ин мулоқот тарафҳо барои қатъи ҷанг ба мувофиқа расиданд. Ҳамзамон, оид ба таъсис ёфтани Комиссияи оштии миллӣ ҳам созиш ҳосил шуд.

Даври шашуми гуфтушунидҳо дар шаҳри Техрон (5-19 январи соли 1997) баргузор шуда, сипас вохӯрии сатҳи олии дар шаҳри Машҳад (21-22 феввали ҳамон сол) идома пайдо кард.

Даври ҳафтуми музокироту гуфтугузорҳо сари сулҳу оштии миллӣ дар шаҳри Москваи Федератсияи Россия (аз 26 феврал то 8 март соли 1997) доир гардид.

Дар даври ҳаштум ду вохӯрии муҳим (вохӯрии аввал 8-17 апрел ва вохӯрии дуюм 2-8 майи соли 1997) доир шуд.

Сипас вохӯрии сатҳи баланд дар шаҳри Бишкек ва билохира вохӯрии сатҳи олии, ки онро даври нухум низ меғўянд, дар пойтахти Федератсияи Россия – шаҳри Москва аз 23-юм то 27-уми июни соли 1997 баргузор гардид, ки ин вохӯрии ниҳой ва ҳалқунанда махсуб мешавад.

Дар ин мулоқоти ҷамъбасти чунин ҳуҷҷатҳои тақдирсоз ба имзо расиданд:

“1. Протокол оид ба ҳамдигарфаҳмии миёни роҳбарияти Ҳукумат ва неруҳои муҳолифин;

2. Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон;

3. Изҳороти москвигии 27-уми июни соли 1997” [7, с.110].

Акнун он роҳи тулонӣ ва пурхатаре, ки баҳри расидан ба созиши миллӣ, хотимаи нооромӣ ва бозсозии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон оғоз гардида буд, бо кӯшишу талошҳои Сарвари мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо имзои “Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” анҷом ёфт.

“Созишномаи мазкур аз лиҳози арзиши ғавқулодаи худ ба Ёлломии истиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар аст. Агар яке ба сарзамини бостонии мо ба таври расмӣ истиклол ва соҳибхитиёро овард, дигаре сулҳу сафо, оромиву осудагӣ, оштино ваҳдатро дубора барқарор намуд. То имзои Созишномаи умумӣ, бидуни муҳобот, мо ва кишвари азизамон - Тоҷикистон бар асари ҷанги ҳамватанӣ дар вартаи ҳалокат қарор доштем. Масъала чунин буд, ки мо, тоҷикон ё ба ҳам меоем аз роҳи сулҳу оштии ва ё нобуд хоҳем шуд бо идомаи ҷангу низои байнихудӣ” [5, с.18].

Ҳалқи Тоҷикистон ҳуҷҷати сулҳовар ва нақшаи дарозмуддати дар он гузошташудаи барқарории сулҳи пойдор ва ризоияти миллиро ҳамаҷониба қабул намуданд ва гарм истикбол гирифтанд.

Дар асоси ҳамин Созишнома дар пойтахти Тоҷикистон Комиссияи оштии миллӣ ба кори худ шуруъ намуд. Дар натиҷаи кори ин комиссия дар кишвар авфи умумии тарафҳои даргир ёлон гардид, гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ ба Ватан баргардонид шуданд. Онҳо ба макони зисташон баргардонид шуда, дар ҷойҳои пешинаи кори худ барқарор карда шуданд. Бо ин барои якҷошавии тамоми шаҳрвандони

ҷумхури дар ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҷумхури асос гузошта шуд. Ҳамчунин қариб 7000 нафар силоҳбадастони муҳолифин ба сохторҳои қудратии кишвар ҷалб карда шуда буданд. Аз Афғонистон зиёда аз 52000, аз Эрон бештар аз 7000 шаҳрвандони мо баргардонида шуданд. Садҳо ҳазор гурезаҳо, муҳоҷирони иҷборӣ ба Ватан баргаштанд.

Миллати тоҷик, ки аз қадимулайём ҳамчун миллати сулҳдӯсту ваҳдатгаро шинохта мешуд ва аз хушунату ҷанг, қатлу куштору нооромӣ нафрат дошт, марҳилаи бениҳоят душвору сангинеро пушти сар кард. Дар ҳақиқат, солҳои 1991-1997 барои давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ва халқи он ҳамчун душвортарин марҳилаи таърихи навини давлатдорӣ ба ҳисоб меравад. Зеро аз як тараф агар халқ соҳиби истиқлолу озодӣ гардид, аммо аз ҷониби дигар ҷангу нооромӣ мардумро сардаргум карда буд. Дар ин вазъияти мураккаб ягона орзуву ормони халқи кишвар, пеш аз ҳама, анҷоми бесарусомониҳо, наҷоти давлати ҷавон аз хатари нобудӣ ва таъмини сулҳу Ваҳдати миллӣ буд, ки ҳамагӣ бо азми устувору бедареғи меъмори сулҳу ваҳдати миллӣ - муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ шуданд.

Бояд қайд намуд, ки муҳимтарин рӯйдоде, ки дар ҳаёти сиёсии кишвар рӯх дод, ин ба арсаи раҳбарӣ ва давлатдорӣ омадани шахсияти миллию мардумӣ дар симои Эмомалӣ Раҳмон буд. Ин сиёсатмадори таъсиргузор бо қобилиятҳои зехнӣ, хиради баланд, азми мустаҳкам ва иродаи қавӣ на танҳо вазъияти муташанниҷро ба ҳолати ором баргардонид, балки созишномаи миллӣ ва аҳдофи иҷтимоиро дар кишвар амалан таъмин сохт. Ӯ дар бунёди давлат, таҳкими Истиқлоли миллӣ ва равандҳои сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ саҳми арзишманде гузошт.

Ҳамин тавр, «баъд аз 22 рӯзи ба имзо расидани "Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ", яъне 18-уми июли соли 1997, дар Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айний нахустин Маҷлиси муассисони ташкилоти навбунёд баргузор шуд. Дар ин чорабинӣ, ки беш аз 600 нафар иштирок доштанд, ҳамаи ҳозирин ба як овоз Эмомалӣ Раҳмонро ба мақоми Раиси Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон интихоб намуданд, ки то кунун сарвари онро ба зимма доранд. Маҳз дар ҳамин ҷаласа Оиннома ва Низомномаи Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон қабул ва тасдиқ шуд» [3, с.17].

Бояд гуфт, ки бунёдгузор ва муассиси созмони ҷамъиятии Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон маҳз Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Бо таваҷҷуҳу дастгириҳои Раиси Ҳаракат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар марҳилаҳои пас аз таъсис сохтори ниҳод такмил ёфт ва он ба ниҳоди пурқудрати идеологӣ табдил ёфт. Аз ҷумла, Роҳбари давлат, дар суҳанронии худ ба муносибати 10-солагии Рӯзи ваҳдати миллӣ, дар бораи таъсиси ин ниҳод чунин фикру андешаҳо баён намуданд, ки барои ҳаёти сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ муносири Тоҷикистон аҳамияти муҳим ва бузург доранд: «Дар раванди татбиқи тадбирҳои пешбиникардаи Созишномаи сулҳ яқин гашт, ки барои таҳкими ваҳдати миллӣ ва амалӣ гардонидани ормонҳои сулҳу субот ҳамаи неруҳои ватандӯсту ватанпарвар, ҳизбҳои сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ ба ҳам муттаҳид карда шаванд. Дар ин замина зарурате пеш омад, ки дар баробари Шурои ҷамъиятӣ як ташкилоти умумихалқӣ, ки доираи ҳарчи васеътари мардумро фаро гирад, таъсис дода шавад. Ин корро мо дар шакли Ҳаракати умумихалқии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон анҷом додем» [2].

Анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ, расидан ба мусолиҳаи миллӣ ва таъмини суботи сиёсӣ дар ҷумхури барои ташаққули низоми сифатан нави давлатдорӣ, шаклгирии шохаҳои ҳокимият, раҳой аз ҷаҳри шадид ва рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат шароит фароҳам овард. Ваҳдату ҳамгироӣ ва сулҳ миёни тоҷикон роҳи минбаъдаи кишварро ба самти тараққиёт, пешрафт ва рушди устувор ҳамвор намуд.

Сулҳ миёни тоҷикон, ки дар натиҷаи фаъолияти пурсамар ва роҳкори дурбинонаи Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гардид, ҳамчун таҷрибаи нодири хатми ҷанг нафақат дар кишвар, балки дар сатҳи ҷаҳонӣ низ ба таври васеъ таҳқиқ ва омӯзиш шуда, эътирофи густурдаро ба даст овард. Ин таҷриба ҳоло барои пешгирӣ ва хатми муноқишаҳои монанд ба шароити ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар ғушаҳои мухталифи ҷаҳон мавриди истифода қарор дорад.

Ин таҷрибаи таърихӣ, ки аз тарафи ташкилотҳо ва созмонҳои бонуфуз, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, ҳамчун намунаи

нодири сулхофарӣ эътироф шуд, аҳамияти махсуси худро дошт. Кофи Аннан, собиқ Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид, ки ҳамеша ба таври мунтазам ва огоҳона раванди сулҳи тоҷиконро пайгирӣ мекард, пас аз ба анҷом расидани бомуваффақияти ин раванд дар яке аз чаласаҳои Шуроӣ амнияти СММ таъкид кард, ки «таҷрибаи сулҳи тоҷикон сазовори таҳқиқ ва омӯختани ҳамаҷониба аст». Ва барои чунин натиҷагирӣ далел ҳам дошт. Зеро сулҳи Тоҷикистон яке аз амалиётҳои бобарори сулхофаринии СММ ба шумор меравад. «Муқовимати сиёсӣ ва низомӣ дар кишвари мо дар кӯтоҳтарин муддат дар севуним сол ё 1171 рӯз ба сулҳу оштии расид. Ҳол он ки низоъҳои дигар, аз қабилӣ низоъҳои арабҳову исроилиён, англисҳову ирландиҳо, покистониҳову ҳиндиҳо, қазияи Афғонистон ва ғайра солҳои сол идома доранд» [8, с.81].

Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаи худ «Сулҳ - маънии таърихӣ мо» зарурати умдаву побарҷои фарҳанги сулҳро дар бақову ҳастии миллатамон таъкид менамояд, ки фарҳанги сулҳ самарайи мувофиқати сентименталии тарафҳо нест, вай дар шароити ғавқуллода мураккаб ба роҳ оварда мешавад. Дар ҷамъияти мо ҳанӯз низоми ҳамафарогири сулҳи миллий, ба монанди аксари кишварҳои Аврупо, ки дар онҳо нақши асосиро низоми мураккаби иқтисод, сиёсат ва фарҳанг иҷро мекунад, бунёд наёфтааст. Аз ин андешаи Президент чунин бармеояд, ки тақия намудан ба яғонагиву муттаҳидии тамоми табақаҳои аҳолии, нерӯҳои сиёсӣ ва иттиҳодияи ҷамъиятӣ муҳимтарин рукни бақои миллат мебошад.

Аҳамиятноктарин дастоварди сиёсии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, бидуни шубҳа, барқарор кардани сулҳи комил ва ваҳдати миллий дар Тоҷикистон мебошад. Агар мо таҷрибаҳои ҷангҳои дохилӣ дар кишварҳои дигарро баррасӣ кунем, мебинем, ки ҳеҷ як роҳбари давлат часорат накардааст, ки рақибони сиёсии оштинопазир ва қудратхоҳони мусаллаҳашро аз майдони ҷанг ба сӯйи дастгоҳи идоракунӣ ҷалб кунад ва қудрату ҳокимияти давлатиро миёни ҳам тақсим созад. Ин иродаи қавӣ ва азму талоши бузургӣ Эмомалӣ Раҳмон буд ва танҳо ӯ ин корро анҷом дода тавонист. Таҷрибаи ба вучуд овардани сулҳ ва ваҳдат дар шароити муҳити ҷангӣ ва дар ҳолати нооромии сиёсӣ дар таърихи башарият як падидаи ниҳоят нодир аст.

Дар бадали саҳми арзишманд дар таъмини сулҳи пайдор дар Тоҷикистон, таҳкими амнияти минтақа ва дигар талошҳояш дар тақвияти муносибатҳои неки ҳасана ва ҳамкорӣ миёни халқҳо, Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои ҷаҳонӣ бо унвонҳои олии давлатӣ ва нишонҳои баланд қадрдонӣ шудааст.

Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти гузоштани саҳми бузург дар таҳкими муносиботи нек дар ҷомеаи башарӣ ва кӯшишҳои ғавқуллодаву хидматҳои арзандааш дар ин самт бо Ситораи тиллоӣ Алберт Швейтсер ва унвони фахрии Профессори Академияи умумиҷаҳонии тиб дар соҳаи илмҳои гуманитарӣ сарфароз гардидаанд. Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи ҷаҳон аввалин сиёсатмадорест, ки ин мукофоти баландро соҳиб шудааст. Ҳамчунин, дар соли 2005, ҳангоми омодагӣ ба ҷашни Ваҳдат, Президенти Тоҷикистон медали тиллоӣ «Барои таҳкими сулҳ ва ризоияти байни халқҳо»-и Федератсияи байналмилалӣ сулҳ ва ризоиятро ба даст овард. Ба ҳамин тарик, Эмомалӣ Раҳмон нахустин сарони кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил буд, ки ин мукофоти боарзишро касб кардааст.

Илова бар ин, Эмомалӣ Раҳмон дар давоми солҳои гуногун барои саҳмҳои бузургу хидматҳои беназир дар соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иҷтимоӣ ва байналмилалӣ бо мукофотҳо ва ҷоизаҳои олии гуногун қадр гардидааст. Аз ҷумла, ӯ бо «Ҷоизаи олии ҷамъиятии Бунёди байналмилалӣ хайрияи "Сарпарастони аср", ордени "Ситораи сарпараст", ордени "Қаҳрамони миллии Афғонистон - Аҳмадшоҳи Масъуд", Медали тиллоӣ "Барои таҳкими сулҳ ва ризоияти байни халқҳо", унвони фахрии профессор ва доктори фахрии ҷаҳон донишгоҳҳои маъруфи ҷаҳон ва мукофотҳои дигар сарфароз гардидааст. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун шахсияти дорои хираду тавоноҳои бузург ва роҳбарӣ, ки хидматҳояш дар соҳаҳои сулҳ, иқтисод ва таҳкими равобити байналмилалӣ ба таври васеъ эътироф гардидаанд, ба гирифтани ин ҷоизаҳо мушарраф шудааст». [8, с.162].

Бояд қайд намуд, ки талошҳо ва иқдому ибтикорот барои ҳамбастагии башар дар сиёсати Эмомалӣ Раҳмон мавқеи меҳварӣ дорад. Пешвои миллат чун сиёсатмадори кавиירוда

ва устувормавкӯ дар ҳалли мушкилоти муҳимми сайёра, аз қабилӣ масъалаҳои обу иқлим тасмимоту ибтикороти бузургеро роҳандозиву амалӣ намуда истодаанд, ки ҳама беназиру сутуданианд. Сарвари кишварамон ба тақвияти ҳамкорӣ ва ҳамбастагиву ҳамовозии бештари созмону ташкилотҳо ва кишварҳои сайёра дар ҳалли мушкилоти глобалӣ таъкид намуда, бо ин роҳ бар начоти башар, ҳифзи ҳаёт дар сайёраи ҳокӣ ва ҳамбастагии башар роҳнамоиву роҳкушӣ доранд. Таърихи башар ба ин амал ва тасмимоти Пешвои муаззами тоҷикони ҷаҳон баҳои сазовор додааст.

Роҳкорҳои судманди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҳалли проблемаҳои ҷаҳонӣ ва боло бурдани обрӯю эътибори кишвар дар раванди давлату давлатдорӣ дорои аҳамияту арзиши баланд мебошанд. Вай ба таври мунтазам таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба масъалаҳои муҳим ва оламшумул, ки ба тамоми кишварҳо таъсир мерасонанд, ҷалб мекунанд. Аз ҷумла, дар минбарҳои байналмилалӣ, ӯ ҳамеша баҳсҳои муҳим дар мавриди мубориза бо терроризм, экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир ва нобаробарии иқтисодӣ байни давлатҳои ҷаҳонро ба миён мегузорад. Тавре ки маълум мешавад, Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун як роҳбари ояндабин дар тамоми сиёсатгузориҳои хеш кӯшиш менамоянд, ки кишварҳои ҷаҳонро ба ҳалли мушкилоти умумии глобалӣ ҷалб созанд.

Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои тақдирсозӣ ояндаи сайёра ва зиндагии башарият бо назари ояндабинона ва масъулиятшиносона муносибат мекунанд. Вай фаҳмиши амиқ ва дақиқи онро дорад, ки тағйироти глобалӣ, аз ҷумла, масъалаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, бояд тавассути ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамгироии судманд ҳаллу ҷалб шаванд. Бо назар ба ин, Эмомалӣ Раҳмон талош мекунанд, ки на танҳо манфиатҳои кишвар, балки манфиати тамоми башариятро ба назар гиранд. Маҳз бо иқдому ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон Созмони Милали Муттаҳид соли 2003-юмро Соли байналмилалӣи оби тоза, солҳои 2005-2015-умро Даҳсолаи байналмилалӣи амалиёти «Об барои ҳаёт», соли 2013-ро «Соли байналмилалӣи ҳамкорӣ дар соҳаи об», солҳои 2018-2028-ро Даҳсолаи байналмилалӣи амал «Об барои рушди устувор» ва соли 2025-ро ҳамчун «Соли байналмилалӣи ҳифзи пиряхҳо» эълон кард. Бо қабул ва мавриди амал қарор гирифтани чунин иқдому ибтикороти наҷиб обрӯву эътибори Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ боло рафт ва шахсияти Эмомалӣ Раҳмон чун сиёсатмадори таъсиргузор дар ҳалли мушкилоти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ эътироф гардид.

Сулҳ, дӯстӣ, иттиҳод ва ваҳдати комил миёни инсонҳо ормону орзуи насли башар аст. Аммо ҷаҳони имрӯз дар як давраи хеле пуртазоду мураккаб қарор дорад, ки дар он равандҳои геосиёсии зиддиятнок, ҷаҳонишавӣ, қудратталабӣ, мусаллаҳшавӣ беш аз ҳад ва шиддат гирифтани "ҷанги сард" ва низоъҳои мусаллаҳона бо ҳам пайваست шуда, вазъиятро хеле муташанниҷ сохтааст. Дар чунин шароити ноороми геосиёсӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ бо таҳдидҳои нав, аз ҷумла терроризм, экстремизм ва қочоқи маводи муҳаддир рӯ ба рӯ аст. Ҳоло ҷаҳон ба як макони рақобатҳо табдил ёфтааст ва дар ҷандин нуқтаҳои дунё низоъҳои мусаллаҳонаи сиёсӣ, қавмӣ ва мазҳабӣ ҷараён доранд.

Пешниҳоди навбатии Эмомалӣ Раҳмон барои қабули Қатъномаи “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда”, ки дар Иҷлоси 79-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ироа гашт, дубора ба оламиён собит намуд, ки мардуми Тоҷикистон, миллати тоҷик ва Роҳбари давлати тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ва дар ҳама ҳолат ҷонибдори сулҳу дӯстӣ, ваҳдату ҳамгироӣ ва барқарории адолату саодати насли башар ҳастанд.

Дар ҳақиқат, таъмини сулҳ, амният ва субот талошҳои пайваста ва дарозмуддатро талаб менамояд. Ин масири хатарнок тарзе тарроҳӣ гардидааст, ки иқдомкунандагон дар он гоҳ қадаме ба пеш ва гоҳ қадамҳое ба қафо мегузоранд. Аммо ин нуктаро амиқан бояд дарк кард, ки ҳаммаромӣ, ҳамдиلى, ҳамсафӣ, ҳамрадифӣ, ҳамбастагӣ, иттиҳод, дӯстӣ ва сулҳу салоҳ бузургтарин қудрат ва пурқувваттарин неруест, ки башариятро бар пирӯзӣ, бузургӣ, пешрафту тараққӣ ва шарофату шарофатмандӣ мерасонад. Аз инҷост, ки ташаббуси навбатии Пешвои миллат эътибори байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро боз ҳам афзун намуд.

Ба ин тартиб, ҳамаи иқдомҳое, ки бо роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи таъмини созишу ваҳдати миллӣ, таҳияи низоми муносири қонунгузорӣ ва

таҷдиди сохтори ҳокимияти давлатӣ таҳти барномаҳои мустаҳкам ва дурандешонаи Ҳукумати Тоҷикистон амалӣ гаштанд, ба таъмини мақсади муҳим нигаронида шуда буданд: ворид кардани Тоҷикистон ба шоҳроҳи тамаддуни ҷаҳони муосир ва фароҳам овардани шароити зиндагии осуда ва обод барои мардум, ки дар асоси арзишҳои миллӣ ва фарҳангии худ сохта шудаанд.

Низоми давлатдорӣ миллӣ, ки таҳти раҳбарии Президенти кишвар бо ислоҳоти конститусионӣ ва таҳияи низоми қонунгузорӣ муосир пиёда гардид, заминаи мусоиди ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро барои озодии инсон ва рушди ҷомеа муҳайё сохт. Ин ислоҳот, ки ба созмон ва таҳкими давлатдорӣ демократӣ равона шуда буданд, барои таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ва рушди мукаммали ҷомеа шароит ба вучуд овард.

Чунин фазилати махсуси давлатдорӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, яъне ибтикорот дар самти таваҷҷуҳ ба ормонҳои мардум адолати иҷтимоиро дар кишварамон устувор намуд, ки аз заминаҳои бисёр муҳимми рушд ва тараққиёти Тоҷикистони ҷавон ба ҳисоб меравад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Пешвои миллат – меъмори ваҳдат (аз силсилакитоби «Ваҳдат, Давлат, Президент»).- Душанбе: Дониш, 2016. -422 с.
2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Рӯзномаи «Ваҳдат», №14, июли соли 2008.
3. Восеъ Қ. Китоби «Ваҳдат, Давлат, Президент».–Душанбе, 2007.-341 с.
4. Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ.- Душанбе: Дониш, 2007.– 367 с.
5. Сатторзода А. Арзишҳои ваҳдати миллӣ.- Душанбе, 2017. – 252 с.
6. Убайдулло Н. “Анҷумани саодат”.-Душанбе: Ноширон, 2022.-318 с.
7. Ҳайдаршо П. Таърихи халқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ.- Хучанд: Нури маърифат, 2014.- 250 с.
8. Шарифзода А., Сатторзода А. Асосгузори давлати навини тоҷикон.- Душанбе: Ирфон, 2022.- 368 с.
9. Ш. Ҳасанов. Фарзонафарзанди миллат.- Душанбе: ЭР-Граф, 2021.-240 с.

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В УКРЕПЛЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА

МУСТАДЖОБОВА РУДОБА МУКАРРАМШОЕВНА,

кандидат филологических наук, соискатель (докторант) кафедры политических процессов в Таджикистане философского факультета Национального университета Таджикистана, с734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.

E-mail: rudobaimukarram@mail.ru,

Тел.: (+992) 934-80-15-03

В статье подробно описывается процесс таджикских мирных переговоров, подписание Общего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, а также таджикский опыт мира. Автор на фоне этого подвергает анализу роль и вклад Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в восстановлении мира, стабильности и национального согласия в Таджикистане, в стабилизации сложной политической обстановки в стране, в осуществлении конституционной реформе и создании правового государства, инициативы строительства государства и реализации позитивной политики в отношении современного мира.

Ключевые слова: *Лидер нации; президент; мир; политическая стабильность; национальное единство; таджикский народ; государство; национальная государственность; гражданская война; переговоры; Общее соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане.*

HISTORICAL ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN STRENGTHENING PEACE AND NATIONAL UNITY

MUSTAJOBOVA RUDOBA MUKARRAMSHOEVNA,

candidate of philological sciences, an applicant (doctoral) of the department of political processes in
Tajikistan, faculty of philosophy, National University of Tajikistan, 734025, Dushanbe, 17, Rudaki

Ave., E-mail: rudobaimukarram@mail.ru,

Phone.: (+992) 934-80-15-03

This article provides a detailed examination of the Tajik peace negotiations, the signing of the General Agreement on the Establishment of Peace and National Consensus in Tajikistan, and the broader Tajik peace experience. The author analyzes the historical role and contributions of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, the Honorable Emomali Rahmon, in the establishment of peace, stability, and national unity within the country. The analysis further explores his efforts in stabilizing the political landscape, implementing constitutional reforms, building a rule-of-law state, promoting state-building initiatives, and pursuing a constructive foreign policy in relation to the modern world.

Keywords: *Leader of the Nation; president; peace; political stability; national unity; tajik people; state; national statehood; civil war; negotiations; General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan.*

Муқарриз: Сафарализода Х.Қ.
доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент

ТДУ: 323.3

**НАҚШ ВА МАВҚЕИ СОЗМОНҲОИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАШАККУЛИ
МАФКУРАИ СИЁСӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ**

РАҶАБАЛИЗОДА САМАНДАР РАҶАБАЛӢ,

омӯзгори факултети сиёсат ва идораи давлатии ДДБ ба номи Носири Хусрав. 735140,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

теле: +99293040106; E-mail: rajab.94@bk.ru

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимми доираи илми сиёсии ватанӣ бахшида шудааст. Дар он ҷанбаҳои гуногуни ташаккули иттиҳодияҳои хонандагон дар замони муосир мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақолаи мазкур омилҳои ташаккули иттиҳодияҳои хонандагон ва механизмҳои рушдиҳандаи онҳо таҳқиқ гардида барои онҳо роҳҳои ташаккулдиҳанда пешниҳод гаштааст. Муаллиф қайд менамояд, ки иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон, дар шароити имруза, марҳалаи нав, ки бо ташаккули ҷомеаи иттилоотиву рақами алоқаманд аст, паси сар менамоянд. Имруз, ҳар як нафар, махсусан, хонандагон дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет-платформаҳо саҳифаи худро доранд. Аз ин хотир, истифодаи технологияҳои рақамӣ воситаи самараноки амалинамоии имкониятҳои нав дар соҳаи сиёсати ҷавонон хусусан хонандагон ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон ба ҳалли проблемаҳои мушаххаси наврасон ва ҷавонон равона карда шудааст. Як қатор иттиҳодияҳо барномаҳои муайянро дар самти ташкили хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба ҷавонон, рушди соҳибкориҳои ҷавонон, варзиши наврасон, ошкорнамоӣ ва дастгирии истеъдодҳо, эҳёи миллӣ-фарҳангӣ, истироҳати хонандагон амалӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: иттиҳодияҳо, хонандагон, муассисаҳои таълимӣ, фарҳанг, худшиносии миллӣ, тарбияи ватандӯстӣ, сиёсати давлатӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, замони муосир.

Иттиҳодияҳои хонандагон асосан гуруҳи иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд. Иттиҳодияҳои хонандагон дар фаъолияти худ метавонанд ба самтҳои гуногуни фаъолият рӯй оранд, ки аз манфиат ва мақсадҳои иштирокчиёни он муайян карда мешавад. Рушди доираи васеи самтҳо имконият медиҳад, ки фаъолияти иттиҳодияҳои хонандагон ба талабот ва интизориҳои мухталифи аъзоёни созмон мутобиқ гардонида шавад.

Вобаста ба хусусиятҳо ва талаботи аъзоён, иттиҳодияҳои хонандагон метавонанд ба ташаббусҳои таълимӣ ва касбӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, маърузаҳо ва семинарҳоро оид ба масъалаҳои муҳимми таълимӣ ва касбӣ оянда ташкил намоянд. Онҳо метавонанд, фаёлона дар чорабиниҳои иҷтимоӣ, фаъолиятҳои волонтерӣ ва хайриявӣ иштирок намуда, барои дастгирии ташаббусҳои иҷтимоӣ ва маърифативу тарбиявӣ чорабиниҳо ташкил намоянд.

Барои ҳавасмандгардонии рушди фарҳангӣ ва эҷодӣ ин иттиҳодияҳо метавонанд маҳфилҳои худфаъолияти бадеӣ, фестивалҳо, концертҳо, намоишҳои театрӣ, намоишгоҳҳо ва дигар чорабиниҳоро гузаронанд, ки ба афзоиши гуногунҷанбаи иштирокчиён мусоидат меkunанд. Дар доираи ташаббусҳои варзишӣ онҳо метавонанд мусобиқаҳо ва чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ, ташвиқи тарзи ҳаёти солимро ташкил кунанд.

Ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва мустақкам намудани умумият низ, самти муҳим аст, аз ин хотир, созмонҳо метавонанд маҳфилҳо ва гуруҳҳоро аз руи шавқу рағбат таъсис диҳанд, инчунин барои таъмини ҳамкориҳои байни иштирокчиён чорабиниҳои мухталиф гузаронанд. Бо мақсади рушди технологӣ, иттиҳодияҳои хонандагон метавонанд

лоиҳаҳои технологияҳои иттилоотиро дастгирӣ кунанд ва дар соҳаи инноватсия озмунҳо ташкил намоянд.

Чанбаи муҳимми фаъолияти иттиҳодияҳои хонандагон ҷалби талабагон ба раванди иҷтимоӣ-сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт ташкили мусоҳибаҳо, форумҳо ва ҷорабиниҳои мухталиф, ки ба ташаккули ҷомеаи фаъоли шаҳрвандӣ мусоидат менамоянд, муҳим аст.

Баҳогузориҳои самаранокии фаъолият, мониторинг ва банақшагирии ташаббусҳои нав дар таъмини устуворӣ ва рушди иттиҳодияҳои хонандагон дар оянда нақши муҳим мебозанд. Ҳамин тариқ, иттиҳодияҳои мазкур бо муваффақият ҳамгироии самтҳои мухталифро амалӣ намуда, манфиат ва талаботи аъзоёни худро таҷассум менамоянд.

Дар шароити муосир зарурати ҳамкории иттиҳодияҳои хонандагон дар заминаи муассисаҳои таълимӣ ҳам бо якдигар ва ҳам бо дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ меафзояд. Барои нигоҳ доштани алоқаи байни насли калонсол ва насли наврас зарур аст, ки муҳити миллӣ, фарҳангӣ-этнографӣ ва иҷтимоӣ-сиёсии иштирокчиёни равандҳои ҳамкорӣ ба эътибор гирифта шавад.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ метавон қайд намуд, ки дар шароити имруза иттиҳодияҳои хонандагон дорои шаклҳо ва самтҳои мухталифи фаъолият мебошанд. Дар қатори самтҳои машҳури фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон метавон чанбаҳои зеринро махсус, ҷудо намуд:

- фаъолияти иҷтимоӣ: кумак ба шахсони ниёзманд, ташкили ҷорабиниҳои хайрхоҳона, кумак ба хонаи қудакон ва пиронсол;
- маориф ва илм: ташкили ҷорабиниҳои илмӣ машғулиятҳои илмӣ-амалӣ ва мизҳои мудаввар, дасгирӣ ва кумак дар самти таҳсилоти хонандагон;
- фарҳанг ва санъат: ташкили ҷорабиниҳои фарҳангӣ, намоишгоҳҳо, концертҳо, фестивалҳо, озмунҳо дар соҳаҳои гуногуни санъат;
- фаъолияти экологӣ: ҳифзи муҳити зист, иштирок дар тоза кардани ҳудуд ва ташкили ҳашарҳои тозакунии, гузаронидани маърақаҳои экологӣ;
- варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ: ташкили ҷорабиниҳои варзишӣ, ташкили лагер ва истироҳати фаъол барои хонандагон [1, с. 256].

Самтҳои зикргардида нишон медиҳанд, ки фаъолияти иттиҳодияҳои хонандагон ба амалӣ намудани сиёсати давлатии ҷавонон равона карда шудааст. Дар шароити имруза, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи мазкурро асосан Шуъбаи ва ё бахшҳои кор бо ҷавонон ва варзиш иҷро намуда, дар ин самтҳо ҷорабиниҳои мухталиф мегузаронанд.

Илова бар ин, самти фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон аз навъ ва мақсади ташкилёбии онҳо вобаста аст. Иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар воқеияти имрузаи ҷомеаи тоҷик ба таври васеъ паҳн гардидаанд, бо мақсадҳои гуногун таъсис ёфта, ба навъҳои гуногун ҷудо карда мешаванд аз ин хотир, самтҳои рушд ва фаъолияти ҷунин иттиҳодияҳо муҳим мегардад. Ба таври умумӣ метавон самтҳои зерини фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятиро мувофиқи мақсад ва навъи фаъолият арзёбӣ намуд:

- иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, ки дар ҳамоҳангӣ бо мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ фаъолият доранд;
- иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, ки ба таври махсус сиёсӣ гардонидани шудаанд;
- иттиҳодияҳои ғайрирасмӣ дар асоси манфиатҳо;

- иттиҳодияҳо дар заминаи муассисаҳои таълимӣ [2, с. 36-47].

Қайд намудан зарур аст, ки мувофиқи самтҳои зикргардида, доираи фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз ҳам тафовут доранд. Лекин ба ин тафовутҳо нигоҳ накарда, мақсади асосии онҳо фаъолгардии ҷавонон, ҳамгироии онҳо ба фаъолияти ҷамъиятӣ, рушди субъективияти иҷтимоӣ, инчунин рушди худмуайяннамоии шахрвандӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. Метавон қайд намуд, ки самтҳои фаъолияти онҳо аз мавқеи онҳо дар ҷомеа муайян карда мешавад.

Барои таҳлили иттиҳодияҳои ҷавонон дар заминаи муассисаҳои таълимӣ омузиши раванди бароҳмонии стратегияҳои ҳамкориҳои байни иттиҳодияи муассисаҳои таълимӣ, ки дар низоми ҷорабиниҳои тарбиявӣ ва лоиҳакашии иҷтимоӣ асос ёфтаанд, зарур аст [3, с. 306-308]. Моҳияти барномасозии иҷтимоӣ дар ифодаи ботафсили ғояи мушаххас тариқи гузоштани мақсад ва вазифаҳо, ташаккули номгуи амалҳо, ки барои бадастории онҳо зарур аст, инчунин таснифоти захираҳо зоҳир мегардад. Барномасозии иҷтимоӣ ба рушди босуръати маънавӣ, равонӣ, зехнии хонандагон мусоидат намуда, шароити рушди қобилиятҳои эҳтимолӣ, ки дар ҳамкорӣ бо ҷомеа алоқаманд мебошанд, бунёд менамояд. Илова бар ин, барномасозии иҷтимоӣ шароити ҷустуҷуи касб ва мавқеъ дар ҷомеа, худмуайяннамоӣ, худифоданамоии эҷодӣ ва таҳсилоти бефосиларо бунёд менамояд, хонандагон ва донишҷӯёнро ба низоми арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии умумиинсонӣ ворид менамояд [4, с. 54-62].

Омузиши таъсири равонии барномасозии иҷтимоӣ ба шахсияти хонанда қисми ҷудонопазири навъбандии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар заминаи муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад, ки бо таъсиррасонӣ ба фаъолият ва ташаккули арзишҳои иҷтимоиву сиёсии хонандагон алоқаманд аст.

Дар ҳолати мавҷуд набудани шароити муфид барои рушди шахсият дар муассисаи таълимӣ, ҳатто дар ҳолати бунёди иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон, муносибат ба фаъолият ва самтгириҳои арзишии иштирокчиён дар асоси таъсири манфии иҷтимоӣ-равонии муассисаи таълимӣ таҳрифшуда ба ҳисоб меравад.

Шумораи зиёди иттиҳодияҳои хонандагон самтҳои муайяни фаъолияти худро доранд. Доираи фаъолияти ин иттиҳодияҳо маҳз аз самтгирии онҳо вобаста аст.

Якум, иттиҳодияҳои хонандагон, ки фаъолияти онҳо ба ташкили шароити рушди неруи илмӣ ва фаъолияти эҷодӣ равона карда шудааст. Инчунин, дар доираи ҷунин иттиҳодияҳо хонандагон ба иштироки бевосита дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҷалб карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷунин иттиҳодияҳои илмӣ хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ васеъ паҳн гардидаанд. Маҳфилҳои илмӣ низ ҳамчун шаклҳои ташкили иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон ба ҳисоб меравад. Иттиҳодияҳои илмӣ хонандагон ба сифати ниҳода баромад менамояд, ки неруи илмӣ хонандагонро ошкор намуда, кластери афзалиятноки хонандагонро созмон медиҳанд [5, с. 355-356].

Дуюм, иттиҳодияи ҷамъиятии хонандагон, ки бо механизми худидоранамоии хонандагон асос ёфта, фаъолият ба ҳифзи ҳуқуқи хонандагон ва ҳалли мушкилоти мавҷудаи онҳо равона карда шудааст. Иттиҳодияҳои мазкур ҳаёти берун аз дарсӣ-аудиториявии хонандагонро тариқи гузаронидани ҷорабиниҳои фарҳангӣ-оммавӣ ташкил менамоянд. Иттиҳодияи ҷамъиятии хонандагон, ки ба сифати танзимгари фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ хонандагон баромад менамоянд, шароити ҳалли самаранок ва дақиқи масъалаҳои пайдошудаи хонандагонро пайгирӣ менамоянд [6, с. 17-24].

Сеюм, таъсиси иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ унсури зарурии рушди шахсият ба ҳисоб меравад. Тавассути ин иттиҳодияҳо

хонандагон метавонанд натиҷаҳои фаъолияти эҷодии худро ифода ва пешкаш намоянд, раванди иҷтимоигардӣ худро дар ҷомеа таъмин созанд. Дар ин иттиҳодияҳо шахсияти хонандагон имконият пайдо менамоянд, ки дастгирӣ ва омузиширо такмил диҳанд. Иттиҳодияҳои эҷодии хонандагон барои амалӣ намудани неруи созандаи хонандагон ва пешниҳод намудани натиҷаҳо ҳамчун платформаи муайян ба ҳисоб меравад [7].

Чорум, иттиҳодияҳои ҷамъиятии самти ватандустӣ ва тарбияи ҷавонон дар руҳияи ватандустӣ, меҳру муҳаббат, ташаккули садоқат ба Ватан, омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ, омузиши таърих ва фарҳанги ватан равона карда шудааст.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон, дар шароити имруза, марҳалаи нав, ки бо ташаккули ҷомеаи иттилоотиву рақамӣ алоқаманд аст, паси сар менамоянд. Имруз, ҳар як нафар, махсусан, хонандагон дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет-платформаҳо саҳифаи худро доранд. Аз ин хотир, истифодаи технологияҳои рақамӣ воситаи самаранокӣ амалинамоеи имкониятҳои нав дар соҳаи сиёсати ҷавонон хусусан хонандагон ба ҳисоб меравад.

Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон барои ба таври мукамал рушд ёфтани рӯкҳои идеологии ҷомеа боис мегардад. Яъне, чун аксариятро ҷавонон ташкил медиҳанд, амалу фаъолияти махсус ва маблағҳои иловагӣ барои таҳкими неруи зехнии ҷамъият лозим намегардад. Иттилоотикунонии сиёсати ҷавонон ҳамчун механизми муосир ва устувори рушди ин соҳа ба ҳисоб меравад. Истифодаи технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ имконият медиҳад, ки татбиқи босамар ва бо натиҷаҳои назаррас сиёсати ҷавонон дар шароити ҷомеаи муосир таъмин гардад, аз ҷумла:

- 29% ҷавонон тариқи барномаҳои таълимӣ-омузӣ ба омузиши фосилавии забон, малака ва ҳунари касбӣ фаро гирифта шаванд. Технологияи мазкур ба рушди таҳассуснокии ҷавонон тибқи талаботи бозори муосири меҳнат имконият медиҳад;

- 25% ҷавонон ба воситаи ташкили барномаҳои тамосгирӣ (чат) ҳамчун имконияти суҳбати телефонӣ, тамоси видеоӣ ва аудиоӣ ба ҷорабиниҳои фаҳмондадиҳӣ ва машваратӣ ҷалб карда мешавад. Ин усул ҳамчунин ҷавонро ба шугълманди ташкили ҷойҳои корӣ талқин месозад;

- 22% ҷавонон бо роҳи паҳн намудани маводи иттилоотӣ муфид ва ҷолиб дар шакли эълонҳо, хабарҳо, сабтҳои аудио ва видеоӣ бо маълумоти дуруст ва манфиатпазир таъмин карда шаванд. Зимнан, усули мазкур асосҳои тарбиявии ватандустӣ, худшиносӣ ва ҳудогоҳии ҷавонро ташкил медиҳад;

- 17% ҷавонон тавассути таҳия ва дастрасӣ намудани бозиҳои гуногуни ҷолиби зехнӣ (интеллектуалӣ) ба ташаккули тарзи ҳаёти солим ва манфиатовар машғул гардонида шаванд. Бо ин тарзи ҳавасмандгардонӣ метавон сатҳи иштироки ҷавонро дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон бештар кард;

- 7% ҷавонон бо барномаҳои бисёрҷабҳа – ҳамаи 4 навъи технологияҳои дар боло ишорагардида фаро гирифта шуда, ба омузиши илму касб ва машғулияти (меҳнати)-и манфиатнок равона карда шаванд. Ин технология ба рушди шугълнокии ҷавонон ва ташкили захираи кадрӣ идоракунии иттилоотӣ имконият медиҳад [8].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки насли наврас дар истифодаи технологияҳои иттилоотиву рақамӣ афзалият доранд ва дар алоқамандӣ бо ин масъала фарҳанги истифодаи технологияҳои иттилоотиву рақамӣ дар фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон ҷавонон ташаккул меёбад.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки масъалаи ташаккули фарҳанги истифодаи технологияи рақамӣ насли наврас дар кишвар яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб

меравад. Аз ин хотир, таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоии рушди фарҳанги истифодаи технологияи рақамӣ барои насли наврас зарур ва саривақтӣ ҳисобида мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди ташаккули фарҳанги рақамӣ нақши воситаҳои ахбори умум ва шабакаҳои иҷтимоӣ, инчунин муҳити таълимӣ бузург аст. Илова бар ин, барои истифодаи самараноки имкониятҳои рақамии технологияҳои муосири иттилоотӣ амалинамоии барномаҳои рушди салоҳиятнокии иттилоотии хонандагон зарур мегардад [9, с. 168].

Шаклҳои асосии ҳамкориҳои ташкилотҳои иҷтимоии ғайритиҷоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагонро бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавон чунин арзёбӣ намуд:

- иттилоотонӣ оид ба ҳамкориҳои имконпазир нисбат ба татбиқи самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон;

- ҷалби сарварони иттиҳодияҳои хонандагон ба қабули қарорҳо нисбат ба масъалаҳои муҳими ҷавонон;

- таҳияи номгуи ташкилотҳои иҷтимоии ғайритиҷоратӣ, ки аз тарафи давлат бо имтиёзҳои муайян ҳавасманд гардонида шудаанд;

- пешниҳоди дастгирии молиявии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои амалинамоии барномаҳои оид ба соҳаи кор бо ҷавонон ва тарбияи ватандустиҳои онҳо.

Самти рушди иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон имконият медиҳад, ки самаранокии фаъолияти онҳо баррасӣ карда шавад. Чунин нишондиҳандаро метавон дар сатҳҳои зерин баррасӣ намуд:

- сатҳи сохторӣ, ки таъсири созмонҳо ва ташкилотҳоро дар рушди ҷомеа ва самтҳои мушаххаси он, дар ташаккули шуури шаҳрвандон таҷассум менамояд. Инчунин дар ин самт, метавон сатҳи иштироки иттиҳодияҳои ҷавононро дар дигаргуниҳои ҷамъиятӣ ба эътибор гирифт;

- сатҳи мавқеъ, ки дар он иттиҳодияи ҷамъиятии ҷавонон ҳамчун унсуре ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ баҳогузори карда мешавад. Дар чунин ҳолат сохтор, вазифа, механизмҳои фаъолият ва робитаи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо дигар ниҳодҳо ба эътибор гирифта мешаванд;

- сатҳи шахсӣ, ки дараҷаи амалигардии талаботи шахсро дар ташкилоти муайян, рушди неруи иштирокчиёнон таҷассум менамояд [10, с. 572].

Чунин масъалагузори ба таҳлили самаранокии фаъолият ба муносибати ниҳодӣ мувофиқ буда, бо хусусияти бевоситаи фаъолияти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ шарҳ дода мешавад: афзалияти аҳамияти иҷтимоӣ; бартараф намудани муҳолифатҳо дар соҳаи талабот ва манфиатҳои шаҳрвандон; байнобатиҳои асосҳои этикӣ ва арзишии ҳамкориҳои субъектҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии ҷомеа.

Насли наврас ба иттиҳодияи мушаххас дохил шуда, вобаста ба хусусияти он самти фаъолиятро мустақилона интихоб мекунад. Аммо фаъолияти иҷтимоӣ нисбат ба амалҳои сиёсии оммавӣ воситаи самарабахши иҷтимоигардӣ мебошад. Иштирокчиёни фаъолияти иҷтимоӣ, чун қоида, аъзоёни иттиҳодия мебошанд ва онҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои иттиҳодия амал менамоянд [11, с. 83-84].

Инчунин фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон оид ба иҷтимоигардии насли наврас аз ду ҷанбаи асосӣ – назариявӣ ва амалӣ иборат аст. Ҷанбаи назариявӣ ба паҳн намудани арзишҳо ва муқаррароти идеологӣ; ҷанбаи амалӣ ба гузаронидани чорабиниҳои мухталиф равона карда шудааст.

Самти дигари муҳими фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон тарбияи сиёсии насли наврас ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки самти

мазкур ба ташаккули арзишҳо ва муқаррароти идеологии хонандагон равона карда шудааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки созмон ва иттиҳодияҳои хонандагон неруи бузургро дар амалӣ намудани сиёсати ҷавонон, махсусан дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа ташкил медиҳанд ва аз ин ру, истифодаи дониш ва биниши онҳо барои амалӣ намудани бомуваффақи як қатор вазифаҳо дар самти рушди кишвар зарур аст.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки дар шароити имруза дар Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, бахусус иттиҳодияҳои хонандагон таъмин карда шуда, дар асоси он созмонҳои гуногуни хонандагон дар самти амалӣ намудани сиёсати ҷавонон саҳми назаррас мегузоранд.

Фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон ба ҳалли проблемаҳои мушаххаси наврасон ва ҷавонон равона карда шудааст. Як қатор иттиҳодияҳо барномаҳои муайянро дар самти ташкили хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба ҷавонон, рушди соҳибкории ҷавонон, варзиши наврасон, ошкорнамоӣ ва дастгирии истеъдодҳо, эҳёи миллий-фарҳангӣ, истироҳати хонандагон амалӣ менамоянд.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии хонандагон тарбияи шахрвандӣ ва рушди тафаккури сиёсии ҷавонон ба ҳисоб меравад. Дар ин самт метавон фаъолияти чунин иттиҳодияҳоро, ба монанди «Ҷавонӣ», ассосиатсияи «Авесто», ташкилоти ҷамъиятии «Насли наврас», «Техинвест», иттиҳодияи ҷамъиятии «Фидокор», созмони ғайридавлатии «Хонаи ҷавонон»-ро махсусан қайд намуд. Ассосиатсияи миллии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон ва наврасони Тоҷикистон, ки дар назди Иттиҳодияи ҷавонони Тоҷикистон фаъолият дорад, ҷамоҳангсозӣ ва дастгирии ин иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавононро амалӣ менамояд.

Дар самти мазкур иттиҳодияи ҷамъиятии «Хонаи ҷавонон» таҷрибаи комил дорад, ки мақсади асосии он аз дастгирии наврасон ва ҷавонон вобаста ба саъйи кушиши онҳо дар ташаккулёбии иҷтимоӣ ҳамчун аъзоёни комилҳуқуқ ва баробарҳуқуқи ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар барнома ва нақшаи фаъолияти ин иттиҳодияи ҷамъиятии ҷавонон масъалаҳои мухталиф ворид карда шудааст ва барои наврасону ҷавонони аз 12–сола боло пешниҳод карда мешавад. Иттиҳодияи мазкур ба таври мунтазам дар шаҳру ноҳияҳои мухталифи Тоҷикистон семинарҳо ва мизҳои мудаввар ташкил намудааст, ки ҳазорон хонандагон дар онҳо фаёлона ширкат намудаанд. Иттиҳодияи мазкур дар Бохтар ва Хучанд бахшҳои алоҳидаи фаъолияти худро ба роҳ мондааст [12, с. 9].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба самти беҳтарнамоии саломатии ҷавонон аксари иттиҳодияи ҷамъиятии ҷавонон рӯй овардаанд. Аксарияти барномаҳои байналхалқӣ самти саломатии ҷавононро дастгирӣ менамоянд, аз ин хотир, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ фаъолият ва сохтору мундариҷаи фаъолияти худро ба барномаҳо, ки ба беҳтарнамоии саломатии ҷавонон, аз ҷумла хонандагон бахшида шудаанд, мутобик намудаанд.

Дар самти нигоҳдории саломатии ҷавонон чунин иттиҳодияҳои ҷамъиятии «Саломатӣ», «Саломатии репродуктивии наврасон», «Гендер ва тараққиёт», «Дастгирии ҳуқуқии ҷавонон», «Гули сурх», «Ғамхорӣ» ва «Чайка» натиҷаҳои назаррасро ба даст овардаанд.

Иттиҳодияи ҷамъиятии «Гендер ва тараққиёт» дар ин самт ташкилоти бомуваффақ ба ҳисоб рафта, бо аксарияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳамкорӣ намуда, дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Кӯлоб ва Хучанд марказҳои солимии

репродуктивиро таъсис додааст. Кормандони марказҳои мазкур асосан волонтерон ва хонандагон ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки иттиҳодияҳои хонандагон дар ниҳоди ҳар як хонанда ҳамчун иттиҳодияҳои пешсаф дар самти ташаккули андешаронӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ, баланд бардоштани мафкураи сиёсӣ, тарбияи ватандустӣ, арҷ гузоштан ба таърихи миллат, эҳтироми калонсолон ва ғайраро ташаккул медиҳад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Радионов В.А. Роль молодежных общественных объединений в воспитании жизнеспособного поколения // В Книге Молодежь России: воспитание жизнеспособных поколений. –М., 1995. – 256 с.
2. Луков В.А. Молодежная организация в контексте своего времени и субъективность социокультурных изменений // Молодежь и молодежная политика: новые смыслы и практики. –2019. – С. 36–47.
3. Гаджиева П.Д., Серкерова Н.К., Коценко В.Н. Реализации идей социального проектирования в процессе формирования военно-патриотической направленности студенческой молодежи на основе взаимодействия общественных объединений и образовательных организаций // МНКО. 2020.–№ 3(82). – С. 306–308.
4. Ковалева Е.Н., Сандберг А.Б. Молодежное движение в России // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. –2018.–№ 2.– С. 54–62.
5. Забиров Р.В., Иванчук О.В. Воспитательный потенциал информационнообразовательной среды образовательной организации // Современные научные исследования и разработки.–2018.–№ 10. –С. 355–356.
6. Данильченко С.Л. Высшее образование в субъектах РФ: формирование новой структуры сети образовательных организаций // Интерактивная наука. –2022. –№ 1(66). –С. 17–24.
7. Dill L.C.J., Ozer E.J. “The hook-up”: How youth-serving organizations facilitate network-based social capital for urban youth of color // Journal of Community Psychology. – 2019.– Т. 47.–№ 7. –С. 1614–1628
8. Миралиён Қ.А. Иттилоотикунони сиёсати ҷавонон ҳамчун механизми муосир ва устувори рушд [захираи электронӣ] URL: <https://miraliyon.page/2020/02/10/информатизатсияи-сиёсати-ҷавонон/> (санаи мурочиат: 01.01.2024 с.)
9. Каргаполов С.В. Формирование электронной культуры студенческой молодежи современного российского региона: социологический анализ): дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04.-Волгоград, 2019. –168 с.
10. Милорава А.Р. Политическая активность российской молодежи на современном этапе // Молодой учёный–2017–№ 14 (148) –С. 572-573.
11. Ростовская Т.К., Князькова Е.А. Молодежная политика в современной России. - М., –2020. – 155 с.
12. Асадуллоев Р. Ҷавонони Тоҷикистон дар шароити демократикунонии ҳаёти ҷомеаи кишвар. – Душанбе: «Сарпараст»: 2004. – 172 с.

РОЛЬ СТУДЕНЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ

РАДЖАБАЛИЗОДА САМАНДАР РАДЖАБАЛИ,

преподаватель факультета Политики и государственного управления БГУ имени
Носира Хусрава. 735140, Республика Таджикистан,
Хатлонская область, г.Бохтар, ул. Айни, 67.
тел:+99293040106; E-mail: rajab.94@bk.ru

Статья посвящена одному из актуальных вопросов в сфере отечественной политологии. В нем анализируются и обсуждаются различные аспекты формирования студенческих объединений в современную эпоху. В статье рассматриваются факторы, способствующие формированию студенческих объединений, механизмы их развития, а также предлагаются конструктивные пути их формирования. Примечание автора кажется, что в современных условиях студенческие общественные объединения вступают в новый этап, связанный с формированием информационно-цифрового общества. Сегодня у каждого человека, особенно у владельцев жилья, есть своя страница в социальных сетях и интернет-платформах. Поэтому использование цифровых технологий является эффективным средством реализации новых возможностей в сфере молодежной политики, особенно для студенчества.

Деятельность студенческих общественных объединений направлена на решение конкретных проблем подростков и молодежи. Ряд объединений реализуют конкретные программы в сферах организации социальных служб для молодежи, развития молодежного предпринимательства, молодежного спорта, выявления и поддержки талантов, национально-культурного возрождения, студенческого отдыха.

Ключевые слова: профсоюзы, студенты, учебные заведения, культура, национальное самосознание, патриотическое воспитание, государственная политика, связи с общественностью, правовые нормы, современность.

THE ROLE OF STUDENT ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF POLITICAL IDEOLOGY

RAJABALIZODA SAMANDAR RAJABALI,

is a lecturer at the Faculty of Politics and Public Administration at BSU named after Nosir Khusrav.
735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, 67, Aini st.
tel:+99293040106; E-mail: rajab.94@bk.ru

The article is devoted to one of the topical issues in the field of domestic political science. It analyzes and discusses various aspects of the formation of student associations in the modern era. The article examines the factors contributing to the formation of student associations, the mechanisms of their development, and proposes constructive ways of their formation. Author's note it seems that in modern conditions, student public associations are entering a new stage associated with the formation of an information and digital society. Today, every person, especially homeowners, has their own page on social networks and Internet platforms. Therefore, the use of digital technologies is an effective means of implementing new opportunities in the field of youth policy, especially for students.

The activities of student public associations are aimed at solving specific problems of adolescents and young people. A number of associations implement specific programs in the areas of organizing social services for youth, developing youth entrepreneurship, youth sports, identifying and supporting talents, national and cultural revival, and student recreation.

Key words: trade unions, students, educational institutions, culture, national identity, patriotic education, public policy, public relations, legal norms, modernity.

Муқарриз: Саидов А., доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

УДК. 32(5753).13

НАҚШИ ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ ВА СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ**АБДУЛЛОЕВА ЛАТОФАТ МУЗАФАРОВНА,**омӯзгори кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносии Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

734055, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5;

тел.: 906-91-54-54; email: abdulloeva21@inbox.ru

Дар мақола масъалаи раванди ҷаҳонишавӣ ҳамчун надидаи умумиҷаҳонӣ бебозгаиш, ки ҳадафаи баробар кардани сатҳи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии мамлакатҳо ва дар ин замина таъмин намудани ҳамгироӣ ва дар ниҳояти кор яксон кардани онҳо мебошад, мавриди таҳлил ва ҳулосабарорӣ қарор дода шудааст. Дар ин асно пайомадҳои мусбату манфии он барои инсоният, махсусан, барои кишварҳои қафомонда муайян карда шудааст. Вобаста ба ин, муаллиф масъалаи ҳастии мамлакатҳо, ҳифзи асолати миллии онҳо ва махсусан, истиқлоли давлатҳои миллии ва роҳҳои асосии таъмини рушди устувори сиёсии ҷомеаҳо муфассал баррасӣ ва арзёбӣ карда шудаанд. Дар мақола тавсияҳои муаллиф дар бораи чораҳои мушаххаси ҳалли ин мушкилот ва баланд бардоштани нақши давлатдории миллии дар ҳалли масъалаҳои ҷаҳонӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, тамаддун, рушд, конвергенсия, консенсус, давлатҳои миллии, манфиат, умумиҷаҳонӣ, мамлакатҳои ҷаҳон, созмонҳои байналмилалӣ, сиёсати дохилимиллӣ, сиёсати берунӣ.

Дар замонҳои гузашта масъалаи глобалиро дар доираи сиёсати хориҷӣ ва бо ёрии қувваҳои ҷарбӣ ё гуфтушунидҳо ҳал мекарданд. Вазифаи “сиёсати ҷаҳонӣ” ва ё ибораи дигар “сиёсати глобалӣ” аз он иборат аст, ки манфиатҳо, ҳуқуқҳо ва истиқлоли тамоми давлатҳоро дар арсаи байналмилалӣ риоя ва ҳифз намоянд.

Тартиботи ҷаҳонӣ чун қоида дар пояе ба назар гирифта шудааст. Таҷрибаи тартиботи якҷанд давлатҳои дигари тараққикарда ташаккул дода мешавад. Табиист, ки ҷавҳари онро давлатҳои абарқудрат ҳамчун зербино (базис) ва рӯбино (настройка) ташкил медиҳанд. Ин зербино ҳамоянгарии тартиботе, ки ҳар як давлат ба фазои онҳо дохил мешавад, мебошад. Дар натиҷа, дар таҷрибаи сиёсӣ охишта-охишта принципҳои нав дар муносибати давлатҳои муттаҳидшаванда ва давлатҳои миллии ба вучуд меоянд. Фазои иттиҳодияҳои байналмилалӣ ҳар қадаре, ки пешрафта бошад, ба ҳамон андоза дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вучуд меояд. Махсусан, давлатҳои абарқудрат кӯшиш менамоянд, ки ин тартиботро дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ҷорӣ созанд.

Агар шакли идоракунӣ давлатҳои асрҳои миёна ва замони навро дида бароем, дар асрҳои миёна бештар шакли идоранамоии монархияи мутлақ (подшоҳӣ) ҷой дошт ва дар замони нав аз се ду ҳиссаи онро шакли идоранамоии ҷумҳуриявӣ ташкил медиҳад. Дар охири асрҳои бисте милодӣ шакли идоранамоии монархияи мутлақ ба таври ҷиддӣ коҳиш ёфт. Ба ин раванд махсусан, соҳиби истиқлол шудани давлатҳои рӯ ба инкишоф таъсири ҷиддӣ расонид.

Инкишофи олами муосир, умумиятҳо ва хусусиятҳои он касро ба андеша водор намуда, таҳлилу таркиби амиқи ҳодисаҳои гуногуну зиёдеро талаб менамояд. Раванди глобаликунӣ ҳамчун раванди муҳиму объективӣ умумиҷаҳонӣ, яке аз муҳимтарин хусусиятҳои таърихи муосири башарино ташкил менамояд. Зери ин мафҳуми мураккаб ва баҳснок раванди бо ҳам пайваست гаштан ва умумият ёфтани сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷаҳони муосир фаҳмида шуда, ба таври кулӣ, дар оянда моҳияти глобалӣ ва умумисайёравӣ гирифтани ҳамаи ҷанбаҳои зиндагии башарӣ дар назар гирифта

мешавад[11; 247]. Аз оғози замони нав соҳибистиклолии давлатҳо бештар хусусияти ҳамагониро гирифт. Яъне ҳар як давлати ба миёномада кӯшиш менамояд, ки аз таҷрибаи таърихии давлати дигар сабақ гирифта, низоми сиёсиашро дигаргун намояд.

Аз асри бисти милодӣ то ба ҳол падидаи тағйир ёфтани истиклоли давлатҳо ба амал меояд. Ба вучуд омадани созмонҳои байналмилалӣ истиклоли давлатҳоро маҳдудтар менамоянд, яъне ҳангоми узвият пайдо кардан ба ташкилот ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ онҳо як қатор салоҳияташонро аз даст медиҳанд. Дар ин вазъият истиклол ба як мафҳуми баҳсталаб ва гуногунмаъно табдил меёбад [15; 291], ки онро метавон ба тарзҳои гуногун шарҳу тавзеҳ дод.

Сабаби дигар дар он аст, ки ширкату корхонаҳои фаромиллии минтақавӣ ва байналмилалӣ зиёд шуда истодаанд. Муҳаққиқи рус В.М. Кулигин қайд кардааст, ки “ҳанӯз соли 1878 ширкати дӯзандагии “Zinger” дар Шветсария кушода буд. Ҳоло ширкати нӯшокии “Coca-Cola” дар тамоми минтақаҳои рӯи ҷаҳон филиалҳои корхонаашро ифтиҳо намудааст, ки ин падида, албатта, хусусияти фаромиллӣ гирифтани истехсолотро нишон медиҳад” [9; 89].

Яке аз масъалаҳои глобалӣ аз байн бурдани бенавоию камбағалӣ бошад, пас дар ин самт ширкатҳои фаромиллӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон 8 млн шаҳрванди гуногуни давлатҳоро ба ҷойи кор таъмин намуданд, ки аз ин ҳисоб 5 млн онҳоро шаҳрванди давлатҳои рӯ ба инкишоф ташкил медиҳанд.

Дар ин ҷо саволе ба миён меоянд, ки дар ин вазъият нақши сиёсати давлат аз ҷӣ иборат аст? Бояд тазакурр дод, ки яке аз вазифаҳои асосии сиёсат таъмини ягонагӣ ва устувории рушди ҷомеа ва ташкилу сафарбарнамоии самаранокии фаъолияти умумӣ мебошад [6; 17]. Пас аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки вазифаи асосии давлат таъмини рушду устувор ва амнияти ҳаёти шаҳрвандон аст. Дар сурате, ки сиёсатмадор ҳамчун муҳофиз ва ҳимоягари шаҳр хизмат накунад, давлат метавонад истиклоли давлатиро пурра аз даст диҳад. Ҳақ бар ҷониби донишманди бузурги Юнони Қадим Афлотун аст, фармудааст: *“Давлат барои он нест, ки танҳо зиндагӣ намоед, балки давлат имтиёзест, ки хушбахтона зиндагӣ намоед”* [1; 460]. Дар ҳолате, ки шаҳрвандони давлат аз ҷониби давлаташон ягон дастгирӣ намеёбанд, ҳатман онҳо манфиати худро дар созмонҳои ғайридавлатӣ меҷӯянд, зеро инсон ҳамеша дар ҷустуҷӯи манфиат аст. Танҳо як амали таъмин кардан ба ширкатҳои фаромиллӣ имкон медиҳад, ки эътиқоду эътимоди шаҳрвандонро нисбат ба сиёсати пешгирифтаи давлаташон тағйир диҳанд. Маҳз ба хотири чунин ҳодисаҳо рӯй наодан, сиёсатмадорро мебояд ҳамчун субъекти муҳими давлат амал ва истиклолро ҳамчун арзиши асосии давлат ҳифз намояд, давра ба давра ҳамчун субъекти асосии муносибатҳои байналмилалӣ нақши калидиро бозад, то ин ки ҳамчун як қатор сарварон бозичаи дасти бозингарони муносибатҳои байналмилалӣ, ба монанди Саддом Ҳусайн, Муҳаммад Қаззофӣ ва дигарон, нагардад.

Пас аз анҷоми “чанги сард” маълум гардид, ки идеологияи сотсиализм нуфузи худро аз даст дод. Ин нишонаи он буд, ки ҷаҳони якҷутба ба миён омад. Ғолиб омадан дар “чанги сард” барои ИМА як имтиёзе буд, ки ӯ аз сари нав идеологияи худро дигаргун намояд. Дар ин марҳалаи кӯтоҳи таърихӣ ИМА тавонист мақоми худро дар муносибатҳои байналмилалӣ баландтар намояд. Кумакҳои популистонаи ИМА ба давлатҳои заиф нишонаи татбиқи “лоиҳаи маршалӣ” ба ҳисоб меравад. Ин навъи пешгирии стратегияи сиёсӣ нишонаи мустаҳкамшавии ҷаҳони якҷутба мебошад. ИМА-ро мебоист ин стратегияи тарҳрезӣшударо, ки имкони татбиқи онро дар ин марҳалаи таърихӣ ёфтааст, аз даст надиҳад. Маҳз ба хотири нигоҳ доштани ин мақом солҳои 90-

уми асри гузашта раванди ҷаҳонишавиро ба миён оварданд, ки давлатҳоро мебоист ба он шомил шаванд.

Дар бештари ҳолатҳо яккакутбагии ҷаҳон хусусияти мусбат дорад, зеро дар чунин ҳолат метавон иттиҳоди ӯ давлате, ки мақоми яккакутбиро ба уҳда дорад, барои пеш гирифтани чунин сиёсат дар ҳолатҳои фавқулода гунаҳкор ҳисоб шавад. Дар шароите, ки ҷаҳон бисёркутбӣ гардидааст, мочароҳои пайдарпайи идеологӣ ба миён меоянд, ки аниқ намудани гунаҳкор хеле мушкил аст. Масалан, мувофиқи таҳлилҳо, аз солҳои 1480 то солҳои 1941 милодӣ дар ҷаҳон 278 ҷанҷолу низоъҳои гуногун рӯй додаанд, ки 28 дарсади онҳо мочароҳои шахравандӣ будаанд. Аз солҳои 1945 то соли 1985 дар рӯйи олам 160 муноқишаи ҳарбӣ дар мамлакатҳои ҷаҳони сеюм ба миён омад, ки ба ҳисоби умумӣ аз 25 то 35 млн одамон дар ин ҳодисаҳои сиёсӣ қурбон шуданд [5; 431]. Аз ин рӯ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар баробари зиёд шудани қутбҳои ҷаҳонӣ, ҳамон андоза таҳдиду хатарҳо бештар мешаванд. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки ҷаҳони яккутба назар ба ҷаҳони бисёркутба бехатар аст.

Аммо саволе ба миён меояд, ки дар ҳолати яккутбӣ будани ҷаҳон нақши бозингари асосиро кӣ ба зимма мегирад? Посух чустан ба ин савол ба интиҳоби ҳунарпеша барои филмҳо монанд аст, яъне касе ҳунари хуб дорад, ҳамон кас метавонад нақши асосиро бозад. Тибқи ақидаи назарияпардозони геополитика, аз ҷумла сиёсатмадори машҳурии амрикоӣ Збигнев Бжезинский, “мамлакате, ки дорои сатҳи баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, технология, иқтидори ҳарбӣ ва фарҳанг мебошад, он давлатро метавон давлати бузург номид” [4; 7–8]. Мавсуф бо ин гуфтаи худ тамоми кишварҳои ҷаҳонро огоҳ месозад, ки дар шароити ҳозира танҳо ИМА бозингари асосии сиёсати байналмилалӣ дар ҷаҳон мебошад.

Бозидани нақши гегомон низ хусусияти муваққатӣ дорад. Агар як маротиба ба раванди таърихи сиёсии давлатҳо назар афканем, мебинем, ки дар ҳар як марҳалаи муайяни таърихӣ давлатҳои гуногун чунин нақшо ба зимма доштанд. Масалан, аз асри IX то асри XVI империяи Рим, аз XVI– XVIII Нидерландия, Фаронса, Испания, Русия ва ғайра, дар асри XIX Британия чунин нақш бозиданд. Аз оғози асри бисти милодӣ то солҳои 45-уми асри бисти милодӣ ҷаҳон бисёркутбӣ буд. Солҳои 1945 то 1991-ум ҷаҳони дукутбӣ ба миён омад. Аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ сабаби яккутбӣ шудани ҷаҳон гардид, ки дар сарғаҳи он ИМА қарор дошт. Ин даврабандии таърихӣ бори дигар собит менамояд, ки он давлатҳое, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ замоне нақши муҳимро ба уҳда доштанд, бо мурури вақт аз музофот ба ниммузофот ва баъдан дар марказ мавқеъ ишғол намуданд.

Чуноне дар боло қайд кардем, дар раванди ҷаҳонишавӣ давлатҳои миллӣ як қатор салоҳияти худро аз даст медиҳанд ва дар натиҷа, иҷрои чунин салоҳиятҳоро созмонҳо ва иттиҳодияҳои фаромиллӣ ба зимма мегиранд. Дар чунин вазъ давлатҳо аз тарафи чунин созмонҳо пуштибонӣ мебинанд.

Дар шароити ҳозира ИМА ба воситаи СММ нақши марказиро мебозад. Дар ҳолати ниммузофотӣ Чин ва Русия ва дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса ва Олмон дар чунин сатҳи ниммузофотӣ қарор доранд.

Бояд таъкид кард, ки тайи солҳои охир Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар пояи ҳамкории тарафайн мавқеи худро торфат мустаҳкам намуда истодаанд. Дар ин кор саҳми иттиҳодия ва ташкилотҳои ҳар ду давлат хеле назаррасанд.

Ин таҳлилҳо далели он аст, ки шояд дар давраҳои наҷандон дур ҳукумати расмӣ ҷаҳонӣ таъсис дода шавад. Чандин солҳо шуд, ки дар илми сиёсатшиносии Ғарб нуқтаи назари мазкурро мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор додаанд. Чунончи яке аз

коршиносони дастгоҳи стратегии ИМА Поул Варбор қайд кардааст: *“Инро хоҳем ё не, дар замони начандон дур ҳукумати байналмилалӣ таъсис дода мешавад. Аммо саволе ба миён меояд, ки он ба таври маҷбурӣ ё озоишта ба амал меояд?”*

ИМА мақом ва мавқеъашро сол то сол дар сиёсати байналмилалӣ аз даст дода истодааст. Яке аз муҳаққиқони ИМА Фарид Закариё чунин зикр намудааст: *“Солҳои пеш абарқудрати ИМА намоён буд, ҳоло бошад, давлатҳо ба ӯ ба ҷаҳли ноумед ва бад менигаранд”*.

Муҳаққиқи маъруфи амрикоӣ Самуэл Ҳантигтон дар асари машҳураш “Бархӯрди тамаддунҳо” дар ин бора фармудааст: *“Амрико хуб аст, аммо дастраси ҷама нест”*. Инчунин, вай меафзояд: *“Амрико бояд сиёсаташро дар ҷаҳони ислом мустаҳкам намояд, зеро ҷаҳони ислом омилҳои объективист, ки пур аз эътиқод аст”*[3; 14]. Сиёсатмадор ва сиёсатшиноси маъруфи амрикоӣ Збигнев Бжезинский чунин фармудааст: *“Доир идоранамоии ҷаҳон агар шумо пурсед, ки ИМА чӣ гуна идора намуда истодааст, ҷавоби ман чунин аст: “идоранамоии бад”, зеро Амрико дар соли 2006 сиёсати ҷарбияшро нисбати солҳои 1990-ум пурқувват карда истодааст”*[3;154].

Бо дарназардошти ҳамин нукта метавон гуфт, ки воқеият нишон медиҳад, ки бо гузашти вақт давлатҳо низ тағйир меёбанд ва ноён мустақилияти худро дар ин раванд аз даст медиҳанд. Кор баъзан ба дараҷае мерасад, ки бисёре аз давлатҳо бе ягон мамоният аз истиқлоли худ даст мекашанд. Ва дар чунин ҳолат давлатҳои абарқудрат барои амалӣ гардидани манфиатҳои худ кӯшиш мекунанд, ки сиёсати худро ба дӯши чунин кишварҳои заиф ва камқувват бор намоянд.

Ҳамин заиф шудани истиқлоли давлатҳо буд, ки ғояи нави бениҳоят бузург–бунёди ҳукумати ҷаҳониро ба миён овард. Ба назар чунин мерасад, ки ҷаҳонишавӣ ва давлатҳое, ки бар он рӯ овардаанд, решаи умумӣ пайдо карданд. Онҳо бо якдигар ҳам муқовимат ва ҳам якдигарро дастгирӣ мекунанд. Ба хотири он, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ манфиатҳои худро аз даст надиханд, онҳо бояд иқтисодиёти хуб ва технологияҳои нави замонавиро дошта бошанд ва дар сиёсати ҷаҳонӣ онҳоро хуб истифода карда тавонанд. Давлатҳои наваташкилшудае, ки ҳоло истиқлоли пурра надоранд, онҳо метавонанд дар ин самт ҳам ба шикаст дучор ва ё баръакс, ба пешрафту тараққиёт мувоҷеҳ гарданд. Барои онҳо боз кардани сарҳади давлати худ барои тичорат хеле муҳим аст. Онҳо бояд кӯшиш намоянд, ки молу маҳсулоти худро дар қаламрави кишварашон зиёд намоянд, баъдан қурби пули худро дар низоми наво, ки дар сиёсат ҷаҳонӣ ҳукми ҳатмӣ пайдо мекунад, нигоҳ доранд. Аз ҳамин хотир, давлатҳо метавонанд аз муносибати мағруронаи ғайриокилонаи дигар давлатҳо дур гарданд. Танҳо ба ҳамин роҳ давлатҳо метавонанд ба як низоми муайян биёяд ва дар фазои сиёсати ҷаҳонӣ бидуни ягон мамоният ва мушкilot ҳамкориҳои мутақобилан сӯдмандро ба роҳ монанд [12; 67–68].

Ҳамин тариқ, ҳамгирӣ ва минтақашавӣ дар доираи ҷаҳонишавӣ бо ҳам робитаи устувор доранд, вале моҳияти онҳо як нест. Аз ҳамин хотир, онҳоро маҳаллишавӣ ном мебаранд. Дар он як қатор чараёнҳо, аз қабилӣ якҷояшавии ҳадафҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ва баъдан ҷамъ кардану тақсим кардани онҳо амал мекунанд, ки дар байни онҳо тафовути сарватмандию камбизоатӣ, бузургию беқувватӣ, мустақилу номустақил ва ғайра ба вуҷуд меояд.

Ҷаҳонишавӣ зухуроти ниҳоят гуногунҷабҳа мебошад. Зеро вай дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, илмӣ ва ғ. зоҳир гардида, муносибатҳои мутақобилаи ҷамаи миллатҳо ва давлатҳоро дар соҳаҳои гуногуни ҷаҳонӣ тақвият

мебахшад ва баъзан вақт тезу тунд месозад. Ташаккули ҷомеаи шахрвандии глобалӣ, афзоиши шумораи ниҳодҳои байналмилалӣ, ба вучуд омадани меъёрҳои нави байналмилалӣ барои танзими фаъолияти субъектҳои низоми муносибатҳои байналхалқӣ, афзоиши шумораи ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва ташаккули низоми амнияти байналхалқӣ хусусиятҳои муҳимми равандҳои ҷаҳонишавӣ дар соҳаи сиёсат мебошад. Ҷаҳонишавӣ агар аз як ҷониб ҳамгироии ҷомеаи ҷаҳониро таъмин намояд, аз ҷониби дигар сарчашмаи пайдоиши муҳолифатҳо ба ҳисоб меравад. [13; 333]

Дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ қисми хурди аҳоли сарватманд шуда, қисми зиёди он ба ҳолати маргиналӣ мегузарад. Дар замони муосир 358 миллионери ҷаҳонӣ даромадхое доранд, ки ба даромади 2,3 миллиарди аҳолии рӯйи замин баробар аст, яъне 45 дарсади аҳоли ва 85 дарсади аҳолии дунё ҳамагӣ 15 дарсади ҳаҷми умумии даромади дунёро ташкил медиҳад [7, 95].

Ҳамзамон, дар замони муосир сарватҳои табиӣ давлатҳои рӯ ба инкишоф рӯз то рӯз кам шуда истодаанд. Рушди технологияи муосир камбағалҳоро камбағалтар ва сарватмандонро доратар мегардонад. Пӯшида нест, ки мочароҳо дар байни гурӯҳҳои доро ва нодор, сарватманд ва камбағал аз замони қадим вучуд доштанд. Агар дар замони гузашта мавҷудияти камбағалон барои сарватмандон зарур буд (ҳамчун неруи қорӣ), пас дар замони рушди технологияҳои наватарин, дороён дигар ба камбағалон ниёз надоранд. Аз ҳамин сабаб, сарватмандон барои бо камбағалон забон як қардан, манфиатдор нестанд. Ҳатто фазо ва вақт, ки категорияҳои универсалӣ мебошанд, аз тарафи сарватмандон ва камбағалон ба таври дигар дарк карда мешаванд. Дар ҷаҳони сарватмандон зиндагӣ қардан, хеле осон аст ва вақти ҳолӣ ҳам зиёд мебошад. Дар ҷаҳони камбағалон бошад, зиндагӣ қардан хеле душвор аст ва онҳо вақти зиёди ҳудро барои пеш бурдани рӯзгори худ сарф мекунанд, ки он ҳам бошад, ягон пешрафт надорад. Аз ҳамин хотир, камбағалонро ҳамчун одами зиёдати дар ҷомеа қабул мекунанд. Дар замони муосир ҷаҳонишавӣ метавонад муносибати сарватмандонро нисбат ба камбағалон тағйир диҳад ва сатҳ ва мақоми онҳоро низ баланд бардорад.

Имрӯз муҳимтарин омили ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ, ки то ҳол мо онро дуруст дарк накардему вале онро қабул дорем, мебошад. Аммо имрӯз мафҳуми муайяне бо номи “ҷаҳонишавӣ” тамоми кураи Заминро фаро гирифта, яке аз хусусиятҳои муҳимми замони муосир ба шумор меравад. Ин мафҳум дар гузаштаи на он қадар дур ба вучуд омадааст ва бо мафҳуми “умумичаҳонӣ” машхур гардидааст. То ибтидои солҳои 60-уми асри гузашта ин мафҳум мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор нагирифта буд. Акнун вазъи ҷаҳонро “бе шурои сарпарастон ва бидуни ҳуҷраи раисон” ҳал мекунанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки ҷаҳонишавӣ ҳамон “ҷаҳони нави бенизомӣ” аст. “Универсалгардонӣ”, ки бо мафҳумҳои дигари сиёсӣ, аз қабилӣ “тамаддун”, “рушд”, “конвергенсия” (омехташавӣ) ва “консенсус” ном гирифта мешавад, дар ниҳояти қор ба ҷаҳонишавӣ оварда мерасонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷаҳонишавӣ оқибат ҳамаи умедҳоро барбод медиҳад, оқибати тақдирӣ кишварҳои нофаҳмою норавшан мегардонад. Бинобар ин, моро зарур аст, ки дар бораи моҳият, хусусият, натиҷа ва оқибатҳои ин раванд андеша намоем ва назари мушаххас ва ё назари илмӣ дошта бошем.

Бояд тазаққур дод, ки мафҳуми “ҷаҳонишавӣ” ҳамаи ин мафҳумҳоро дар худ инъикос мекунад, аммо бояд як нуктаро дуруст дарк намоем, раванди ҷаҳонишавӣ ифодагари кадом манфиатҳо аст ва ба ғоидаи кадом фардҳо ё мамлакатҳо ё неруҳои сиёсӣ хизмат мекунад? Ҳадафи ниҳонии онҳоро чӣ ташкил медиҳад? Бояд таъкид кард, ки дар заминаи ин саволҳо боз саволҳои дигар пайдо мегарданд. Масъалаҳои ҷаҳонишавӣ кадомҳоянд? Инсоният дар ин раванд ба кадом тараф майл дорад? Оё

чаҳонишавӣ ҳолати сифатан нави инкишофи олами муосир ҳаст ё не? Оё равандҳои чаҳонишавӣ доираи сиёсати давлатҳои миллӣ ва сиёсати минтақавиро маҳдуд карда метавонанд? Чунин саволҳо зиёданд ва аз онҳо хусусияти маҳвариро саволи “оё чаҳонишавӣ раванди маҳдудгардонӣ ва оқибати аз байн бурдани давлатҳои миллӣ аст?” ва ғайра.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки ниҳоди сиёсие, ки дар тамоми ҳудуди муқарраргардидаи кишвар ҷойи асосиро ишғол мекунад, давлат мебошад. Он ифодагари ҳукумронии сиёсӣ, салоҳиятҳо ва шакли идора маҳсуб меёбад, ки ба ҳаёти миллӣ таъсир мерасонад. Яъне назарияи анъанавии давлати соҳибистиклол ба омили ҷуғрофияи ҳудудӣ асос меёбад. Давлат нафақат самтҳои сиёсати стратегии инкишофи ҳокимият ва идоракуниро муайян менамуд, балки дар муайян кардани самтҳои стратегии рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ низ ҳукми олиро соҳиб аст [6; 17].

Раванди чаҳонишавӣ тафовутҳои байни сиёсати дохилӣ ва хориҷиро кам менамояд. Беҳуда нест, ки ташкилот, иттиҳодияҳо ва ширкатҳои гуногун барои ҷавоб додан ҳам ба масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва ҳам муносибатҳои байналмилалӣ кӯшишу талош менамоянд. Дар назди сохторҳои сиёсии байналмилалӣ намояндагии манфиатҳои иқтисодию молиявии мамлакатҳои гуногун таъсис ёфтанд, ки ба василаи фаъолияти лобистӣ ба ҳалли масоили худ ноил мегарданд. Чунин шакли фаъолияти сиёсӣ аз ҳам ҷудо набудани навъҳои асосии сиёсатро таъвият мебахшад. Чаҳонишавӣ мақоми давлати миллиро дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ маҳдуд менамояд. Умуман, дар низоми муносибатҳои ҷаҳонӣ се гурӯҳи муносибатҳо бартарӣ пайдо намудаанд ва тадриҷан инкишоф меёбанд:

- муносибати байниҳамдигарии давлатҳои миллӣ;
- муносибатҳои байни давлатҳо ва ширкатҳою иттиҳодияҳои байналмилалӣ;
- муносибат ва робитаҳои мутақобилаи байни бозингарони сиёсати ҷаҳонӣ.

Ҳамин тариқ, давлати миллӣ воҳиди асосии ягонаи низоми ҷаҳонӣ набуда, фақат як қисми онро ташкил менамояд [15; 291].

Ақидаҳои зиёде вучуд дорад, ки раванди чаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ таъсири манфӣ расонида, боиси аз байн рафтани ҳокимияти сиёсии онҳо мегардад. Раванди мазкурро назарияпардозонӣ барҷаста Д.Белл чунин шарҳ додааст: *“Масъалаи аз ҳад хурд барои бузургҳо ва масъалаи рӯзмарра ва барои хурдҳо ба масъалаи бузург мубаддал хоҳад шуд”*. Аз ҳама бештар ҷонибдорони чаҳонишавӣ ифроти давлати миллиро ҳамчун як *“ҳумори сафсатанок”* меноманд. Муҳаққиқ Кен Омае тасдиқ менамояд, ки *“ба анҷом расидани давраи давлатҳои миллӣ наздик аст”*[2;100].

Дар ҳақиқат, давлатҳои миллӣ имрӯз аз уҳдаи бартараф кардани фишори як силсила падидаҳо, аз қабилӣ таъсири ҳаракатҳои фаромиллӣ ва чаҳонишавӣ ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, худмуайянкунии навини миллатҳо, мунтазам хатарҳо ва масъалаҳодигари ҷаҳони муосир баромада наметавонанд.

Равандҳои чаҳонишавии муосир ҳолати тазодиро барои рушди давлати миллӣ ба миён овардаанд: чаҳонишавӣ дар замон ва макон зиддияти давлатро бо сиёсати миллӣ афзун карда, имкониятҳои онҳоро маҳдуд менамояд. Дар давлатҳои миллӣ баҳри таъмини рақобатпазирии маҷмуи маҳсулоти дохилии худӣ, ҳифз кардани сармояю ҷойҳои корӣ ва ҷалби сармояҳои навин талошҳои зиёд карда мешавад. Дар баробари ин, ҳукуматҳои миллӣ кӯшиши масъулияти иҷтимоиро ихтисор менамоянд, ки ин боиси нафаҳмидани моҳияти “давлати иҷтимоӣ” дар Аврупо зухури норавое чун безътиной нисбат ба муҳити атроф дар шароити чаҳонишавӣ мегардад. Масъалаи

асосӣ–“заиф шудани қобилияти идораи давлат” ба шумор меравад, ки он ҳамчун “қобилияти ташкилии давлат, тақвият кардани умумӣ ва татбиқи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, идоранамоии иқтисодиёт ва ҷомеа, зери назорати қатъӣ гирифтани гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа бо камтарин мақсади марказгурезӣ ва тамоюли сиёсӣ”– то ба ин замон ҳеҷ гоҳ сармоя ва то ба ин ҳад озод аз масъулияти иҷтимоӣ ва уҳдадорӣҳои худ дар назди ҷомеа ва давлат набуд [1;15–16].

Чунин тарзи муносибат, махсусан ғайридавлатикунонии моликият ва озод кардани нархҳо, омили асоси раванди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки дар натиҷа, натавонӣ давлати миллиро заиф менамоянд, балки ба таназзули ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ оварда мерасонад. Хусусияти тижоратӣ гирифтани тамоми хизматрасониҳои ҷамъиятӣ нобаробарӣҳои ҷомеаро тақвият бахшида, имкониятҳои шахсии ҳар як шаҳрвандро барои гирифтани дониши баланд ва дастрасӣ ба дигар сарчашмаҳои иттилоот ба воситаи шабакаи интернет маҳдуд менамояд. Ғайридавлаткунонии амвол якбора доираи қорҳои ҷамъиятиро маҳдуд мегардонад, ки таъсири он ба ҳар як шаҳрванд мерасад. Манфиати шахсии ҳар як шаҳрванд доираи манфиатҳои ҷомеаро танг мекунад. Ин равандро муҳаққиқи олмонӣ Зигмунт Бауман чунин шарҳ медиҳад: *“Яке аз паёмадҳои муҳимми ҳаракати озодии ҷаҳонӣ ба он хулоса мешавад, ки ҳал кардани проблемаҳои асосии ҷомеа аз ҷониби коллектив бемасъуларо камаҳаммият гардида, ба бунбасти мувоҷеҳ шуда, ҳатто аз доираи имкон берун мешавад”* [10; 42].

Вале дар ин росто як қатор муҳаққиқон ба ин нукта нигоҳи муҳолифдоронад ва онро чунин шарҳ медиҳанд: *“Дар ҳақиқат, дар ҷаҳонишавӣ баъзе падидаҳо ва арзишҳои милли аз миён рафта, башарият дар атрофи бозори умумӣ, фазои умумии иттилоотӣ, арзишҳои умумӣ ва иттиҳоди воҳидҳои калонтарии сиёсӣ ҷамъ меоянд. Ин тағйироту омӯзиш, пеш аз ҳама, ба падидаҳои чун либос, хӯрок, урфу одат, тарзи зиндагӣ, илм, иқтисодиёт ва ғайра тааллуқ дошта, умумишавии фарҳангҳои милли ва воҳидҳои сиёсӣ, яъне давлатҳо, шояд марҳалаи дур ва ниҳони ин раванд бошанд”*. Яъне ҷаҳонишавӣ маънои онро надорад, ки давлатҳои милли пурра аз байн мераванд ва ё аҳаммияташонро аз даст медиҳанд. Вале давлатҳои милли бояд ҳарчи зудтар нақши худро дар раванди воқеияти технологияи муосирӣ олам муайян намоянд, ё ҳадди ақал бо ин раванд худро ҳамроҳанг созанд. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки бо нигоҳи танқидӣ чӣ гуна давлат, ниҳодҳои байналмилалӣ ва иттиҳодияҳо бояд худро ба ҷамъи паёмадҳои ҷараёни ҷаҳонишавӣ омода намояд. *“Масъала дар он нест, ки давлатҳои милли қомилан заифу натавонанд, балки барои наҷоти худ камтар фаъолияти бемасъуларо анҷом медиҳанд”* [8; 121].

Пайдоиши давлатҳои милли таърихи на чандон тулонӣ дорад. Он маҳсули ҷомеаи сармоядорӣ буда, дар назария ва андешаҳои гуногуни муҳаққиқон ва мутафаккирони равшанзамир ифода ёфтаанд. Дар бештари ҳолатҳо консепсияи “ҳуқуқи халқҳо ва истиқлол”, “ҳуқуқи худмуайянкунии миллатҳо” ва ғайра таҷассумгари раванди ташаккули инкишоф ва рушди давлати милли буданд.

Дар ин давра давлатҳои милли босуръати баланд ҷараён дошт, аммо ин айём ҷаҳонро раванде фаро гирифта буд, ки ақидаи муҳаққиқи амрикоӣ П.Мише: *“Бо тироҳани инкишофи босуръати давлатҳои милли нӯшонидани шуда буд. Ин раванд ҷаҳонишавӣ мебошад, ки ба инкишофи давлатҳои милли таъсири манфии бевоситаи худро мерасонад”* [14;156].

Дар замони муосир масъалаи ба мазмуну хусусиятҳои давлатҳои милли дар қадом сатҳ таъсир расонидани раванди ҷаҳонишавӣ аз ҷониби муҳаққиқон дар сатҳҳои гуногун баррасӣ ва арзёбӣ мегардад. Аммо як чизро таъкид намудан зарур аст, ки

бештар бозингарони ҳаёти сиёсӣ, пеш аз ҳама, ширкатҳою иттиҳодияҳои гуногуни фаромиллӣ, созмонҳои байналмиллӣ ва ғайриҳукуматӣ ҳавасманд ё ҷонибдор ба инкишофи раванди ҷаҳонишавӣ мебошанд. Дар ҳамин асос метавон гуфт, ки рушди раванди ҷаҳонишавӣ барои самаранок фаъолият кардани ин қабил созмонҳо имкон фароҳам меоварад ва инкишофи босуръати ҷаҳонишавӣ дар навбати худ аз фаъолияти босамари онҳо вобаста аст.

Дар иртибот ба гуфтаҳои боло натиҷаи раванди ҷаҳонишавиро дар заифгардии нисбии таъсири давлатҳои миллӣ ва дар як маврид афзудани нуфузи созмонҳои байналмилалӣ ва созмонҳои фаромиллиро мушоҳида кардан мумкин аст. Баҳсҳо байни муҳаққиқон асосан дар атрофи ду масъала сурат мегирад: таъсири бевоситаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ ва низоми давлатдорӣи миллӣ ба сатҳи ҷаҳонию минтақавӣ.

Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ эҳтимоли аз байн рафтани давлатҳои миллӣ вучуд дорад ва он салоҳият ва вазифаҳои давлатҳои муосири миллиро маҳдуд мегардонанд. Давлат ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли муносибатҳои байналмилалӣ мақом ва нақши худро тадриҷан аз даст медиҳад.

Муҳаққиқи олмонӣ В.Бел дар бораи нақши раванди ҷаҳонишавӣ дар муайян кардани тамоюли фаромиллигардонии ҷаҳони муосир изҳори андеша менамояд. Яъне аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки аз доми маҳвкунандаи раванди ҷаҳонишавӣ ҳамон давлатҳое дар канор монда метавонанд, ки сатҳи баланди рушдро, пеш аз ҳама, дар соҳаи иқтисод ва иҷтимоӣ пайдо намудаанд. Шояд раванди ҷаҳонишавӣ низ аз ҷониби ҳамон давлатҳои миллии абарқудрат ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои худ дар ҷаҳони муосир ҳамчун ҳадафи асосӣ ба роҳ монда шуда бошад. Бахусус, давлатҳои абарқудрат, ба мисли ИМА ва шарикони стратегӣи он, манфиати бештар гирифта метавонанд. Аз ин ҷост, ки масъалагузори дар шакли зерин ба миён меояд: оё сарвате, ки дар қаламрави давлати миллӣ қарор дорад, метавонад вобаста ба ҷаҳонишавии иқтисодӣ сарвати тамоми ҷаҳон хонда шавад? Ба кадом хотир ва бо кадом сабаб? Чунин саволҳо ҷавоби саривақтӣ ва саҳеҳу дурустро талаб доранд. Махсусан, дар ҳолате, ки ба одами муқаррарӣ низ аён аст, ки тахти ибораи “сарвати тамоми ҷаҳон” манфиатҳои давлатҳои абарқудрат ниҳонанд [7; 95–100].

Воқеан, давлатҳои миллие, ки дар ҳоли инкишофу рушд қарор доранд, наметавонанд дар танҳои дар ҳалли масъалаҳои пешомада фаъол бошанд. Албатта, онҳо дар мавриди ҳалли масъалаҳои ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ ба дастгирии созмонҳои фаромиллӣ ниёз доранд. Чунин зарурат хоҳу ноҳӯ ба истиқлоли давлати миллӣ таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, вобаста ба самтгирии инкишофи ҷаҳони муосир давлатҳои миллӣ аз ноилҷӣ вазифа ва салоҳиятҳои худро ба созмонҳои фаромиллӣ месупоранд ва инҳисори мутлақро нисбати ҳокимияти номаҳдуд, ҳатто дар дохили кишвари худ аз даст медиҳанд. Аз ин хотир, давлатҳои миллӣ ва соҳибистиклол барои ҳифзи манфиатҳои худ вазифадоранд, ки ҳарчи бештар ба рушди иқтисодӣ ва тарғиби ғояҳои миллӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аристотель. Сочинения.-М., 1983. Т. 4. -С. 460.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М -2004., С-100.
3. Беженский З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы.-М. 2010.-С. 14.

4. Бжезинский З. Выбор. Мировое господства или глобальное лидерство.-М. 2010.-С. 7-8.
5. Дергачев В. А. Геополитика.-М. 2004.-С. 431
6. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ.-Душанбе, 2010.-С. 17.
7. Кудагин В.М. Мир в XXI веке. Многополюсной баланс сил или глобальной // Полис, 2001. С-95
8. Корякский В.А Глобализация: Вопросы теории и методологии. М., 2007.С- 121.
9. Дьюар И. Глобализация политика: Изменившаяся направленность политического действия в современного мира.-М., 1992.-С. 15-16
10. Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳким ва тақмили истиқлолияти Тоҷикистон//Маводҳои ҳамоиши илмӣ маҳфили инфиродӣ «Шабафруз». – Душанбе, 2012.–С. 42.
11. Музафарзода Ф. Таъсири сиёсии низоми нави ҷаҳонӣ ба манфиатҳои миллии давлат. Идоракунии Давлатӣ 2021 / №1(50) Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С – 247
12. Панарин А.С. Глобальные прогнозирование. М-1992, С- 67-68
13. Исозода Тоҷиддин Исо: Таъсири омилҳои геополитикӣ ва байналмилалӣ ба муҳоҷирати зехнӣ. Идоракунии Давлатӣ 2024 / №1 (66) Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.С–333
14. Удавок С.Л. Глобализация: семиотический подходы. М., 2002; С-156
15. Stankiewicz W. J. The Validity of Sovereignty // In Defense of Sovereignty London; Toronto, 1969.-P.291.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕШЕНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

АБДУЛЛОЕВА ЛАТОФАТ МУЗАФАРОВНА,

ассистент кафедры международного отношения и политологии Международного
университета туризма и предпринимательство Таджикистана
734055, Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада 48/5;
тел.: 906-91-54-54; email: abdulloeva21@inbox.ru

В статье предметом анализа и умозаключения стало проблема глобализации как всемирного и необратимого процесса, главной целью которого стало выравнивание экономического политического и культурного уровней стран и на этой основе обеспечить интеграцию и в конечном счете их слияние. На этом фоне выявляются её положительные и отрицательные последствия для отсталых стран и государств, находящихся на стадии развития. С учетом этого положения, автором подвергается широкому рассмотрению проблему бытия нации, защиты ее национальной самобытности, особенно суверенитета национальных государств и основных развития сообщество. В статье важное место отводится рекомендациям автора о конкретных мерах решения этих проблем и повышении роли национальных государств в решении глобальных проблем.

Ключевые слова: глобализация, процесс глобализации, цивилизация, развитие, конвергенция, консенсус, национальные государства, интересы, мир, страны мира, международные организации, внутренняя политика, внешняя политика.

THE ROLE OF NATION STATES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN SOLVING GLOBAL PROBLEMS

ABDULLOEVA LATOFAT MUZAFAROVNA,

assistant of the department of international relations and political science at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad 48/5;
tel.: 906-91-54-54: email: abdulloeva21@inbox.ru

The article analyzes and draws conclusions on the problem of globalization as a global and irreversible process, the main goal of which is to equalize the economic, political and cultural levels of countries and, on this basis, to ensure integration and, ultimately, their merger. Against this background, its positive and negative consequences for backward countries and states at the stage of development are revealed. Taking this provision into account, the author broadly examines the problem of the existence of a nation, the protection of its national identity, especially the sovereignty of national states and the main development of communities. The article devotes an important place to the author's recommendations on specific measures to solve these problems and increase the role of national states in solving global problems.

Key words: Globalization, globalization process, civilization, development, convergence, consensus, nation states, interests, peace, countries of the world, international organizations, domestic policy, foreign policy.

Муқарриз: Қурбонова З., доктори
илмҳои сиёсӣ, дотсент

ТДУ: 323.2

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИЮ ФУНКЦИОНАЛИИ ИШТИРОКИ СИЁСӢ ВА
ХУСУСИЯТҲОИ ОН

ЗАФАРЗОДА НУШОФАРИН ЗАФАР,

докторанти РНд шуъбаи сиёсатшиносии
Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки АМИТ
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рудакӣ 33;
тел: (+992) 904-37-98-98. e-mail: nushofarin.mirzoeva@bk.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили масъалаҳои иштироки сиёсӣ, хусусиятҳои сохторию функционалӣ ва моделҳои гуногуни он бахшида шудааст. Иштироки сиёсӣ ҳамчун объекти омӯзиши илмҳои сиёсӣ зухуротест, ки вобаста ба моҳияти худ бо дигар шаклҳои фаъолнокии шахс дар ҳаёти ҷомеа робитаи зич дорад.

Аз ин рӯ, шаклҳои иштироки сиёсӣ тасниф карда шуда, ҳар яки онҳо вобаста ба теъдоди иштирокчиён, ҳадафҳои иштирок ва тарзу усули амалинамоии иштироки сиёсӣ гурӯҳбандӣ карда шуданд.

Дар баробари ин, ҷанбаи функционалии иштироки сиёсӣ таҳлил карда шуда, чунин функсияҳои иҷтимоишавии сиёсӣ, коммуитарӣ, коммуникатсионӣ, инструменталӣ ва маърифатии он дақиқ муайян ва асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: иштироки сиёсӣ, ҳокимияти сиёсӣ, таъсиррасонии сиёсӣ, хусусияти функционалӣ ва сохторӣ, мақсади иштироки сиёсӣ, модели популистӣ, модели маърифатӣ, модели либералӣ, модели арзишӣ, эътирози сиёсӣ, абсентеизм, апатияи сиёсӣ, иштироки фардӣ, гурӯҳӣ, оммавӣ, конвенционалӣ, ғайриконвенционалӣ.

Дар илмҳои сиёсӣ таҳқику омӯзиши масъалаи иштироки сиёсӣ махсусияти худро дошта, ифодаи сатҳи манфиатдорӣ субъекти сиёсат чихати ширкату таъсиргузорӣ дар раванди қабули қарор мебошад. Аз ин рӯ муайян намудани моҳияти сохторию функционалии он аҳамияти хоси илмӣ дорад.

Иштироки сиёсӣ ҳамчун объекти омӯзиши илмҳои сиёсӣ зухуротест, ки вобаста ба моҳияти худ бо дигар шаклҳои фаъолнокии шахс дар ҳаёти ҷомеа робитаи зич дорад.

Ба ақидаи Р.Г.Апресян: «Мафҳуми «иштирок» ҷалб ва ё воридсозии идорашавандагонро ба идоракунии корҳои ҷамъиятӣ, инчунин, чи қадаре ки имконпазир бошад, ба идоракунии корҳои давлатӣ дар назар дорад. Чунин воридсозӣ ва ё ҷалбнамоии фард ба муносибатҳои сиёсӣ ғайримутамарказонӣ ва азнавтасимкунии ҳокимиятро дар бар мегирад. Иштироки сиёсӣ дар шаклҳои калидии раванди сиёсӣ, аз он ҷумла дар интихобот, ҳангоми ташаккули ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ инъикос ёфта, бо ин роҳ ба ҷойивазкунии элитаи сиёсӣ ва ҳифзи суботи иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд» [1;31-44]. Аз ин нуктаи назар, иштироки сиёсӣ василаи меҳварии иваз намудани тартиби мавҷудаи ҷомеа, аз он ҷумла ивази қудрат ва ташаккули ниҳодҳои ҳокимият пазируфта мешавад.

Л.С.Санистебан вобаста ба ин таърифи зерини иштироки сиёсиро пешниҳод мекунад: «Мафҳуми «иштироки сиёсӣ» барои тавсифи шаклҳои бошууронаи рафтори сиёсӣ истифода бурда мешавад. Зери мафҳуми «иштироки сиёсӣ» ширкати шахрвандон дар ташаккули ниҳодҳои ҳокимият, эътирофи қонунмандии ҳокимият, иштирок дар ташаккули сиёсате, ки аз ҷониби гурӯҳи ҳукмрон амалӣ карда мешавад ва назорати татбиқи он фаҳмида мешавад» [2;146]. Мазмунан дар таърифи пешниҳоднамудаи олими зикргардида умумияти ақидавӣ бо ақидаҳои олимони дигар эҳсос карда

мешавад. Ин умумият дар дарки иштироки сиёсӣ ҳамчун василаи амалигардонии муносибатҳои ҳокимият, иштирок дар ташаққули он ва пешбурди назорат аз болои фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ фаҳмида мешавад.

Чанбаи дигари муҳимми илмӣ масъалаи мазкур дар он аст, ки маҳз дар заминаи амалҳои моделҳои асосии иштироки сиёсӣ муайян ва асоснок карда мешаванд. Вобаста ба ин яке аз моделҳои маълум ва пазируфта **моделли либералӣ** мебошад, ки онро С.Липсет ва Д.Лернер коркард намудаанд. Моҳияти аслии модели мазкур дар хусусияти демократӣ доштани он мебошад. Ин хосият дар натиҷаи таъмини адолати иҷтимоӣ, аз байн бурдани нобаробарӣ ва рушди мунтазами иқтисодиёи иҷтимоӣ ба амал меояд. Дар заминаи ҳолатҳои бадастомадаи иҷтимоӣ имконияти ниҳодикунории фаъолияти сиёсӣ муҳайё гашта, шахс имкони иштироки озод ва фаъолона бошууронаро дар ҳаёти сиёсӣ соҳиб мегардад.

Моделли либералии иштироки сиёсӣ ифодаи баҳамалоқамандии омилҳои иқтисодиёи сиёсӣ дар раванди иҷтимоишавии шахс низ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз дар раванди иҷтимоишавӣ дар шароити мавҷудияти имкониятҳои озоди иқтисодӣ ташаққули озодии ирода низ беҳтар ба вуқӯ меафзояндад. Аз ин рӯ, дар маънидоқунӣ ва тафсири модели либералии иштирок олимони ба ин нукта диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Моделли дигари маълум ин модели популистии иштироки сиёсӣ мебошад. Амалҳои ва нишонаҳои, ки ба популизм ҳамчун зухуроти сиёсӣ дар маҷмӯъ хос мебошанд, ба иштироки сиёсӣ низ хосанд. Моделли популистӣ асосан ба иштироки бевоситаи шахс ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар равандҳои сиёсӣ алоқаманд буда, яке аз заминаҳои ташаққули бесубботӣ дар ҷомеа мебошад. Олимону таҳлилгарон муайян намудаанд, ки дар раванди амалисозии модели популистӣ иштирокчиён асосан кӯшиш мекунанд, ки ба азнавтақсимкунии захираҳои моддӣ тавассути шиорпардозӣ, назарфиребӣ ва ваъдаҳои зиёди беасосу иҷронашаванда муваффақ гарданд. Чунин тарзи иштирок одатан боиси талаботҳои зиёд ба ҳокимият, ҳалношуда боқӣ мондани масъалаҳои рӯзмарра, авҷ гирифтани нобоварӣ дар ҷомеа мегардад.

Ба ақидаи мо, популизм ҳамчун шакли иштироки сиёсӣ новобаста ба чанбаҳои манфию мусбии худ дар замони муосир усули васеъ паҳншудаи иштироки сиёсӣ маҳсуб ёфта, қувваҳои гуногун кӯшиш мекунанд, ки аз он чун василаи расидан ба мақсад васеъ истифода баранд. Авҷи зухуроти амалҳои популистиро дар даврҳои интиҳобот эҳсос намудан мумкин аст.

Моделли маърифатии иштироки сиёсӣ сеюмин намунаи моделҳои иштироки сиёсӣ маҳсуб ёфта, он чанбаи қавии равонӣ иҷтимоӣ дорад. Моделли мазкур имконият медиҳад, ки шахс дар раванди иштироки сиёсӣ пеш аз ҳама ба доираи маълумот ва донишҳои дар бораи раванди сиёсӣ дошташ таъҷула кунад. Ба ақидаи Г.В.Пушкарева чор намуди сохторҳои маърифатиро ҷудо мекунанд, ки баҳри барқароркунии вазъи алоҳидаи соҳаи муносибатҳои сиёсӣ нақши муҳим доранд:

- якум, образҳои сиёсӣ, ки объектҳои дар шуури шахс нақшбастаро инъикос намуда, дорой маъно ва мазмунӣ хоса мебошанд;
- дуюм, тасаввуроти сиёсӣ, ки хусусиятҳои анъанавии объектҳои сиёсиро инъикос мекунанд;
- сеюм, сценарияҳои сиёсӣ, ки донишҳоро дар бораи хусусияти объектҳои ифода мекунанд;
- чорум, концептҳои сиёсӣ, ки ривоятҳо, идеологияҳо, назарияҳои илмӣ сиёсиро дар бар гирифта, имкон медиҳанд, ки тасаввуроти дар бораи тартиботи меъёрии сиёсӣ муттаҳид карда шуда, равандҳои сиёсӣ маънидор шаванд. [3;135]

Ќузъҳои таркибии раванди маърифатӣ, ки ба иштироки сиёсии шахс таъсири бевоситаи худро мерасонанд, баҳри ташаккули маҷмуи муайяни донишҳо ва маълумот, тасаввурот ва арзишҳо, ки дар раванди шаклгирии иштироки сиёсӣ хело муҳиманд, аҳамияти махсус доранд. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки модели маърифатии иштироки сиёсӣ дар заминаи шинохти воқеияти сиёсӣ амалӣ гашта, он маҳз объектҳои асосии воқеиро ба инобат мегирад. Шинохт ва дарки воқеияти сиёсӣ дар заминаи мавҷудияти зухурот ва объектҳои дорои хусусият ва мазмуни сиёсӣ имкон медиҳад, ки шахс ҳадафмандона воридаи равандҳои сиёсӣ гардад ва манфиатҳои воқеии ҷомеа ба инобат гирад.

Модели навбатии иштироки сиёсӣ бештар мояи арзишӣ дошта, онро **ҳамчун модели арзишӣ** арзёбӣ меkunанд. Маълум аст, ки инсон ҳамчун субъекти асосии сиёсат дар ҳама давраи замон ба доираи муайяни арзишҳои сиёсӣ эҳтиром мегузошт ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ кӯшиш менамуд, ки рафтори худро дар доираи онҳо мукаммал ва танзим намояд.

Дар масъалаи муайян намудани моҳият ва мазмуни арзишҳо дар доираи олимони фикру ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Чунончӣ, ба ақидаи Н.О.Лосский: “Арзиш ин зухуроти фарогир, муайянкунандаи маъно ва мазмуни тамоми ҷаҳон, ҳар як зухуроту ҳодисот дар алоҳидагӣ мебошад. Хурдтарин тағйироти ба ҷаҳон воридшаванда, ки аз ҷониби дилхоҳ ходим ворид карда мешавад, ҷанбаи арзишии худро дошта, маҳз ба хотири ин ё он лаҳзаҳои арзишӣ қабул карда мешавад” [4;55-70]. Аз ин ҷо, мазмун ва моҳияти фарогирӣ арзишҳо маълум мешавад. Тавассути онҳо арзишмандии ҳодисоту зухуроти сиёсӣ низ муайян карда мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки арзишҳои сиёсӣ бо назардошти хусусиятҳои ҳамгироии худ имкон доранд тарзи муайяни рафторро дар ҷомеа муайян намуда, дар ин доира иштироки шахсро дар равандҳои сиёсӣ танзим намояд. Ҷаҳорҷӯбаи муайяншуда мазмун ва моҳияти маҷмуи арзишии пазируфташударо ифода намуда, ҳадаф ва мақсади ниҳонии субъекти сиёсатро муайян мекунад. Арзишҳо дар баробари қувваи ҳамгироӣ доштанишон, инчунин нерӯи бузурги сафарбаркунӣ низ доранд. Вобаста ба умумиятҳои иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида дар заминаи дарки зарурати онҳо дар сиёсат кӯшиши иштирок намуданро меkunанд.

Раванди иштироки сиёсӣ на ҳама вақт дар доираи моделҳои зикргардида амалӣ мегардад. Он ҳамчунин метавонад хусусияти бухронӣ низ дошта бошад. Вобаста ба ин **моделҳои бухронии иштироки сиёсӣ** низ ҷудо мешавад.

Одатан дар илми муосири сиёсатшиносӣ ба ҳайси бухрони иштироки сиёсӣ вазъи хоссаеро маънидод меkunанд, ки дар он элитаи ҳукмрон монеаҳои сунъиро ҷиҳати иштироки ғайри қарорӣ дар сиёсат ва равандҳои сиёсӣ эҷод меkunанд. Ин монеаҳо метавонанд ба хотири пешгирии талаботи онҳо вобаста ба ҳокимият ва ё ширкат дар идоракунии он бошанд. Ҳамзамон бо ин, амали мазкур метавонад ба хотири таъмини субот, амният, ягонагии марзу бум дар шароити васеъшавии иштироки сиёсии шахрвандон бошад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили моделҳои гуногуни иштироки сиёсӣ хулоса намудан мумкин аст, ки субъекти сиёсат дар заминаи таъсири омилу сабабҳои гуногун воридаи равандҳои сиёсӣ гашта, муносибати худро ба ҳокимият ва раванди қабули қарорҳои сиёсӣ муайян менамояд. Илм ва таҷрибаи сиёсӣ собит намудааст, ки моделҳои зикргардида хусусияти мутлақӣ мазмунӣ ва функционалӣ надошта, метавонанд дар шакли омехта низ мушоҳида шаванд. Субъекти сиёсат вобаста ба

манфиат ва сатҳи шууру фарҳанги сиёсии худ метавонад дар ин ё он шакл иштироки сиёсии худро амалӣ намояд.

Масъалаи дигари муҳимме, ки дар таҳлили сохтори иштироки сиёсӣ муҳим аст, ин иштирок вобаста ба теъдоди иштирокчиёни раванди сиёсӣ мебошад. Аз рӯи ин нишондиҳанда метавон **иштироки фардӣ (индивидуалӣ), гурӯҳӣ ва оммавино** чудо намуд.

Иштироки сиёсии фардӣ **ширкати шахсро дар фаъолияти ҳизби сиёсӣ, маъракаи овоздиҳӣ дар интихобот, ба сифати номзоди мустақил, ба сифати сарвари сиёсӣ, иштирок накардан дар равандиҳои сиёсӣ ва ғайраҳо**. Вобаста ба шакли охири зикргардида К.К.Бакулева қайд мекунад, ки иштироки фардӣ метавонад дар шаклҳо ва бо таъсири омилҳои гуногун амалӣ шавад:

“1) хориҷшавии пурра аз муносибатҳои сиёсӣ, ки бо сатҳи пасти рушди ҷамъиятӣ вобаста мебошад;

2) хориҷшавии сиёсӣ ҳамчун натиҷаи сатҳи пасти муташаққилии низоми сиёсӣ дар маҷмӯъ, самаранокии пасти робитаи байни низом ва ҷомеаи шахрвандӣ, ноумедӣ аз ниҳодҳои сиёсӣ;

3) апатияи сиёсӣ ҳамчун шакли инкори низоми сиёсӣ;

4) бойкоти сиёсӣ ҳамчун шакли эътироз бар зидди низоми сиёсӣ”[5].

Иштироки сиёсии гурӯҳӣ бошад ширкати шахсро дар ҳайати гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ ва сиёсӣ пешбинӣ менамояд. Иштироки сиёсии гурӯҳӣ бо фаъолияти ташкилотҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои фаъоли сиёсии шахрвандон алоқаманд мебошад. Манфиатҳои умумии сиёсӣ, арзишҳо, меъёрҳо ва тамоюлҳои ғоявӣ омилҳои муҳими таъмини иштироки сиёсии гурӯҳӣ мансуб меёбанд. Иштироки сиёсии гурӯҳӣ бартариятҳои муайяни худро дошта, имкон медиҳад, ки мавқеи ҷомеа вобаста ба қарори сиёсии қабулшаванда дар сатҳи нисбатан баланд арзёбӣ гардад. Чуноне, ки Д.В.Тринов қайд мекунад: “Муттаҳидшавӣ дар муносибатҳои сиёсӣ ба васеъшавии таъсири иштироки сиёсӣ барои ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат намуда, танҳо дар шароити мавҷуд будани озодии изҳори иродаи фард имконпазир аст. Бо ин маънӣ, тамоми нафароне, ки худро ҳамчун субъектони фаъоли амал нишон медиҳанд, ҳамчун умумияти сиёсӣ ва ё ҷомеаи шахрвандӣ пазируфта мешаванд [6;123]. Иштироки гурӯҳӣ нишондиҳандаи зарфияти режими сиёсии давлат низ мебошад.

Иштироки сиёсии оммавӣ ширкати васеи оммаи аҳолиро дар раванди қабули қарори сиёсӣ ва равандиҳои сиёсӣ ифода мекунад. Ширкати шахрвандон дар интихобот ва раъйпурсӣ, инчунин дар намоишҳои эътирозӣ, табaddулотии давлатӣ ва инқилобҳо низ ба қатори иштироки сиёсии оммавӣ ворид мешаванд. Вале ҳар кадоме аз шаклҳои нишондодашуда вобаста ба хусусиятҳои худ фарқ мекунанд. Чунончи, интихоботу раъйпурсӣ ба масъалаи ташаккули ниҳодҳои давлатӣ ва ислоҳоти муайяни сиёсӣ иҷтимоӣ дар давлат дахл дошта, асосан **моҳияти нигоҳдорандагии низоми** сиёсиро соҳиб мебошанд. Намоишҳои эътирозию инқилобҳо бошанд **хусусияти дигаргунсозанда** дошта, дар шаклҳои ғайриосоишта ва ҳатто зӯроварона амалӣ мешаванд. Моҳияти инқилобҳо тағйир додани низоми мавҷудаи сиёсӣ мебошад.

Дар муайян намудани шаклҳои иштироки сиёсӣ – **иштироки бавосита ва бевоситаро** низ чудо мекунанд. Таснифоти мазкур вобаста ба сатҳи иштироки субъекти сиёсат дар раванди қабули қарор гузаронида мешавад. Агар иштироки бевоситаи ширкати бевоситаи шахсро дар назар дошта бошад, пас иштироки бавоситаи ширкати шахсро тавассути вакилони интихобкардаи худ ифода менамояд, ки яке аз намунаҳои паҳншудаи он демократияи намоёндагӣ мебошад.

Дар таснифи шаклҳои иштироки сиёсӣ тарзи конвенционалӣ ва ғайриконвенционалӣ низ мавқеи хос дорад. Иштироки конвенционалӣ иштироки дар доираи қонун ва меъёру анъанаҳо муайяншударо дар назар дорад. Ғайриконвенционалӣ бошад бойкот намудани интиҳоботҳо, пешниҳоди петитсияҳо, иштирок дар митингу намоишҳои эътирозӣ, бастанӣ роҳҳои асосӣ ва дигар инфрасохтори коммуникатсионӣ, иштирок дар корпартоиҳо, гуруснанишинӣ, ғасби биноҳо иншоот, иштирок дар табодулоту шӯришҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Олими рус И.А.Савченко масъалаи эътирози сиёсиро маънидод намуда, менависад, ки: «Мазмунӣ мафҳуми «эътироз» зухуроти нисбатан васеъро дар бар мегирад. Ба эътирози сиёсӣ “эътироф накардан”, “инкор кардани” тамоми принципҳои ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, норозигӣ аз тартиби мавҷуда ва ниҳодҳои ҳокимият дар умум ва ба муқобили тамоюлҳои муайяни сиёсат ва усулҳои татбиқи онҳо баромад намудан, дохил мешаванд. Яке аз хусусиятҳои мазмунии эътирози сиёсӣ усули “ғайрианъанавӣ” он мебошад, ки аз сарҳади ғайриқонунии ҳаррӯзаи сиёсӣ берун мешавад. Бо ин маъно, дилхоҳ шакли эътирози сиёсӣ, ҳатто агар дар доираи қонун ҳам содир шавад, ба тартиботи мавҷуда таҳдид дошта, аз намоёндогони ҳокимият андешидани чораҳои саривақтӣ ва заруриро тақозо менамояд» [7;235]. Омилҳо ва шароити сабабҳои сар задани эътирози сиёсӣ асосан дар ғайриқонунии элита ва ҳокимияти сиёсӣ пинҳон мебошанд. Қабули қарори нодурусти сиёсӣ, татбиқи нодурусти қарори сиёсӣ, риоя нагардидани адолати иҷтимоӣ, поймол шудани ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ гуруҳҳои муайяни иҷтимоӣ ва ғайраҳо метавонанд боиси сар задани эътирози иҷтимоӣ дар ҷомеа гарданд.

Апатияи сиёсӣ намунаи бегонашавии шахс аз сиёсат мебошад. Ноумедӣ аз ғайриқонунии ҳокимият, нобоварӣ ба амалҳои он, тасаввурот оид ба таъсир надоштан ба раванди қабули қарорҳо, бепарвоӣ вобаста ба масъалаҳои сиёсии ҷомеа ва ғайраҳо нишонаҳои амиқи апатияи сиёсӣ мебошад. Шахс дар ҷунун ҳолат аз ҳама равандҳои сиёсӣ ва умуман ҳаёти ҷомеа худро дур мегирад.

Абсентеизм шакли рафтори сиёсӣ нест, ки ба иштирок накардан дар маърақаҳои оммавии электоралӣ хос мебошад. Ин шакли иштироки сиёсӣ ҳамчун беамалии сиёсӣ маънидод гашта, хоси аксар ҷомеаҳо мебошад. Хусусан тарзи иштироки мазкур дар байни ҷавонони кишварҳои гуногун васеъ паҳн шудааст. Он шакли бошууронаи дасткашӣ аз иштирок дар маърақаҳои сиёсӣ мебошад.

Масъалаи дигаре, ки таҳлили он хеле муҳим мебошад, омӯзиши ҷанбаҳои функционалии иштироки сиёсӣ мебошад. Дар илми муносири сиёсӣ иштироки сиёсӣ функсияҳои гуногунро иҷро мекунад.

Яке аз нахустин ва муҳимтарин **функсияҳои он иҷтимоишавии сиёсӣ** мебошад. Иштироки сиёсии шахс дар заминаи дарки арзишҳо ва мавқеи ӯ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа амалӣ гашта, ҳамзамон ифодаи сатҳи иҷтимоишавии ӯ низ мебошад.

Функсияи дигари муҳими иштироки сиёсӣ **ин таъмини ҷалби субъекти сиёсат ба равандҳои сиёсӣ ва дар ин замина таъмини ғайриқонунии сиёсии ӯ** мебошад. Аз диди назариявӣ шаклгирии **функсияи коммуитарии** иштироки сиёсӣ ба вучуд меояд. Субъекти сиёсат кӯшиш мекунад тавассути иштироки бевосита ва ё бавосита да ҳаёти сиёсии ҷомеа саҳми худро дар тақомули сиёсии он гузоранд. Дар натиҷа имкони тақвияти заминаҳои гуногун ба вучуд меояд. Функсияи коммуитарӣ, инчунин ба таҳаққули эҳсоси умумият дар ҷомеа, шинохти манфиатҳои ҷомеа ва давлат низ мусоидат менамояд.

Ҷалби бевосита ва ё бавоситаи шахс ба низомии муносибатҳои ҳокимият аз мавҷудияти **функсияи инструменталии иштироки сиёсӣ** дарак медиҳад. Он

иштироки сиёсиро ҳамчун василаи такмили ҳокимият ва муносибатҳои мавҷудаи сиёсӣ маънидод мекунад. Субъекти сиёсат тавассути интихоби шакли зарурии иштироки сиёсӣ дар роҳи ба даст овардани мақсади гузошташуда муваффақ мешавад.

Функсияи дигаре, ки аз диди муносибат аҳаммияти хос дорад, **функсияи коммуникативӣ** мебошад. Субъекти сиёсат дар раванди амалӣ намудани мақсадҳои гузоштаи худ ба занҷираи мураккаби коммуникатсионӣ ворид мешавад. Ин занҷираро субъектҳои дигар, аз он ҷумла фардҳои алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ ташкил медиҳанд. Иштироки сиёсӣ, чи дар шакли алоҳида ва чи дар шакли оммавӣ гурӯҳи амалӣ карда шавад, муоширати муайяно тақозо менамояд.

Таҳлили сохтори функсионалии иштироки сиёсӣ имкон медиҳад, ки вобаста ба моҳияти иштироки субъекти сиёсат дар раванди татбиқи функсияҳои гуногуни ҷамъияти сиёсӣ маълумоти дақиқ пайдо намоем. Аз он ҷумла, бояд дарк намуд, ки шакли иштироки сиёсии шахс дар ҷомеа ва муносибати ӯ ба равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ нишонаи сатҳи камолоти сиёсӣ фарҳангии ӯ мебошад. Аз ин рӯ:

- диққати зарурӣ додан ба низоми арзиши мавҷуда дар ҷомеа, эҳтироми меъёрҳои муқарраршуда ва эътирофи нақши роҳбарикунандаи маҷмуи арзишҳои сиёсӣ ахлоқӣ лозим аст;

- дарки масъулияти шахрвандӣ дар масъалаи шинохти бошууронаи моҳияти раванди зухуроти ҷамъиятӣ амалест, ки шахсро аз содир намудани иштироки сиёсии дорои хосияти ғайриконвенционалӣ бозмедорад;

- интихоби шакли дурусти иштироки сиёсӣ омили муҳими рушди босуботи ҷомеа ва таъмини тартиботу пешрафт дар он мебошад.

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳлили сохтори функсионалии иштироки сиёсӣ ва хусусиятҳои он нуктаи назари олимони гуногун вобаста ба иштироки сиёсӣ таҳлилу қиёс карда шуда, моделҳои асосии иштироки сиёсӣ тасниф ва раванди истифодаи онҳо дақиқ карда шуданд. Инчунин шаклҳои иштироки сиёсӣ тасниф карда шуда, ҳар яки онҳо вобаста ба теъдоди иштирокчиён, мақсаду ҳадафҳои иштирок ва тарзу усули амалинамоии иштироки сиёсӣ гурӯҳбандӣ карда шуданд. Дар баробари ин, ҷанбаи функсионалии иштироки сиёсӣ таҳлил карда шуда, чунин функсияҳои он, аз қабili иҷтимоишавии сиёсӣ, коммуитарӣ, коммуникатсионӣ, инструменталӣ ва маърифатии он дақиқ муайян ва асоснок карда шудаанд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Апресян Р.Г. Гражданское общество: участие и ответственность // Гражданское участие: ответственность, сообщество, власть. Неконцептуальный сборник [Текст] / Под ред. Р.Г. Апресяна.- М.,1997. - С. 31- 44.
2. Бакулева К.К. Когнитивные аспекты политического поведения избирателей [Текст]/ К.К.Бакулева/ Дисс. на соис.уч. степ. канд. псих. наук. – СПб, 2015. – 146с.
3. Лосский Н.О. Ценность как бытие: Бог и царство Божье как основа ценностей [Текст] / Н.О.Лосский.- Харьков, 2000.- 135с.
4. Пушкарёва Г.В. Когнитивные механизмы конструирования политической реальности [Текст]/Г.В. Пушкарёва // Полис. Политические исследования. - 2015. - № 1. - С.55-70.

5. Савченко И.А. Политический протест в современном обществе: технологический подход [Текст] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 15.05.23)
6. Санистебан Л. С. Основы политической науки / пер. с исп. В.Л.Заболотного. [Текст] Л.С.Санистебан - М.: МП Владан, 1992. – 123 с.
7. Трынов Д.В. Социальное самочувствие как фактор политического участия молодежи [Текст] / Д.В.Трынов //Дисс. на соис.учен. степ. канд. социолог.наук - Екатеринбург, 2022. – 235с.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

ЗАФАРЗОДА НУШОФАРИН ЗАФАР,

докторант РНд кафедры политологии

Институт философии, политических наук и права НАНТ

734025, Таджикистан, ш. Душанбе, Рудаки 33;

тел: (+992) 904-37-98-98. e-mail: nushofarin.mirzoeva@bk.ru

Данная статья посвящена анализу вопросов политического участия, структурно-функциональных особенностей и различных его моделей. Политическое участие, как объект изучения политических наук, представляет собой явление, которое в зависимости от своей природы тесно связано с другими формами общественной активности человека.

Проведена классификация форм политического участия, каждая из них сгруппирована по количеству участников, целям, задачам и способам осуществления политического участия.

При этом также проанализирован функциональный аспект политического участия и точно определены и обоснованы его функции политической социализации, коммунитарной, коммуникативной, инструментальной и когнитивной функции.

Ключевые слова: политическое участие, политическая власть, политическое влияние, функциональные и структурные особенности, цель политического участия, популистская модель, когнитивная модель, либеральная модель, ценностная модель, политический протест, абсентеизм, политическая апатия, личность, группа, масса, конвенциональное и неконвенциональное участие.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF POLITICAL PARTICIPATION AND ITS CHARACTERISTICS

ZAFARZODA NUSHOFARIN ZAFAR,

doctoral student PHd of the Department of Political Science

Institute of Philosophy, Political Science and Law of NAST

734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki 33;

phone: (+992) 904-37-98-98. e-mail: nushofarin.mirzoeva@bk.ru

This article is devoted to the analysis of issues of political participation, structural and functional features and its various models. Political participation, as an object of study of political science, is a phenomenon that, depending on its nature, is closely related to other forms of human social activity.

A classification of forms of political participation has been carried out, each of them is grouped according to the number of participants, goals, objectives and methods of political participation.

At the same time, the functional aspect of political participation is also analyzed and its functions, such as political socialization, communitarian, communicative, instrumental and cognitive, are precisely defined and substantiated.

Keywords: political participation, political power, political influence, functional and structural features, purpose of political participation, populist model, cognitive model, liberal model,

value model, political protest, absenteeism, political apathy, personality, group, mass, conventional and non-conventional participation.

Муқарриз: Хидирзода М.У., доктори илмҳои
фалсафа, профессор

ТДУ:32(091)

АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО ВА ТАЪЛИМОТИ СИЁСИИ Ё

САНГИНОВА РАҚИБА ИМОМОВНА,

номзади илмҳои филологӣ дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон
734055, Ҷумҳури Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5
E-mail: sanginova1963@internet.ru

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи ақидаҳои иҷтимоӣ сиёсии мутафаккири шинохтаи тоҷику форс файласуф, олим, табиб, адиб Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино меравад, ки дар рушду камоли тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми барҷаста дорад. Воқеан, нақши барҷастае, ки Ибни Сино дар таърихи фарҳанги миллат ва башарият гузоштааст, номи ӯро барои аҳли ҷаҳон азиз ва ҷовидонӣ гардондааст. Дар ақидаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ худ Абӯалӣ ибни Сино ҷонибдори ҷомеаи идеалӣ буда, таъкид намудааст, ки ҳокими мутлақ он шахси донишманд ва ҳақиқатҷӯӣ бошад. Ё сиёсатро яке аз навъи санъат меҳисобад ва қайд мекунад, ки сиёсат ва муносибатҳои сиёсӣ ҷавлонгоҳи на танҳо ақл, балки маҳорат низ ҳастанд ва ба онҳо бояд чун навъи санъати олии муносибат бояд намуд. Бинобар ин, маснади сиёсии давлатро Сино дар сарварӣ намудани подшоҳ ё султон дидааст.

Калидвожаҳо: Сино, сиёсат, подшоҳ, ақида, иҷтимоӣ, тарбия, фарҳанг, ғоя, падида, ҳизб, ахлоқ.

Фаъолияти Ибни Сино, ки бар пояи ҳақиқат ва хирад асос ёфтааст, саҳми бузурге ба тамаддуни ҷаҳонӣ буда, ба хоҳири ҳамдигарфаҳмии халқҳо хизмат карда, ба инсоният барои сохтмони ояндаи нек кумак мерасонад.

Фредерик Жолио-Кюри

Аз қадимулайём падидаи сиёсат ҳамчун як соҳаи муҳимми фаъолияти инсон муайян гардидааст, ки дар раванди инкишофи ҷомеа ҳамеша таваҷҷуҳи одамонро ба ҳаёти сиёсӣ ва қонунҳои он ҷалб менамояд. Мафҳуми сиёсат дар таърихи тамаддуни башарият ҳамеша мавриди истифода ва баҳси ҳамагон қарор дошт. Кӯшиши донишмандон ва дарк намудани сиёсат ҳанӯз дар даврони қадим ба миён омада буд. Ташаккули ғояҳои сиёсӣ ва маърифати онҳо ба ташаккули аввалин давлатҳо алоқаманд аст. Аз ин рӯ, дар ин давра ғояи сиёсӣ асосан шакли динию мифологиро ифода мекард. Нуқтаи марказии чунин фаҳми сиёсатро тасаввурот дар бораи пайдоиши илоҳии ҳокимият ва ҳоким ҳамчун зуҳури заминаи худро ташкил меод. Дар ҳазорсолаи 1-уми пеш аз милод дар натиҷаи ҳосияти мустақил пайдо намудани шуури сиёсӣ, марҳилаи нав дар дарки сиёсат ба миён омад. Дар маркази ин марҳила инкишофи ғояҳои илмӣ сиёсӣ андешаҳо ва таълимоти Конфутсия, Афлотун, Арасту меистоданд, ки онҳо ҳамчун асоси бунёди тадқиқи назариявии сиёсат шинохта шудаанд.

Фаҳмиши сиёсат ҳамчун соҳаи равоити гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва умумиятҳои одамон ба воситаи методологияи коммуникатсионӣ ифода меёбад. Асосгузори чунин фаҳмиши сиёсат Арасту ба шумор меравад. Ё сиёсатро ҳамчун шакли муошират ва ҳамчун воситаи мавҷудияти гурӯҳии инсон донистааст.[1:3] Ба андешаи Арасту инсон аз рӯйи табиати худ мавҷуди ҷамъиятӣ мебошад ва ӯ худро метавонад танҳо дар ҷомеа ташаккул диҳад.

Таълимоти сиёсӣ дар асрҳои миёна, замони нав ва наватарин низ дар фаъолият ва эҷодиёти мутафаккирони тамоми миллату халқиятҳо ва кишварҳо инкишоф ёфтааст. Дар ин давра, махсусан, бо андешаҳои сиёсии худ мутафаккирони зерин Н.

Макиаввели, Т. Гоббс, Ч. Локк, Ш. Монтескё, Ж.Ж. Руссо, Г. Гегел дар ташаккули илми сиёсӣ хизмати арзанда намудаанд, ки тавассути андешаҳои онҳо таълимоти сиёсӣ аз олоишҳо ва доғмаи динӣ озод гардид. Таълимоти мукаммал пас аз озод шудан аз доғмаи динӣ назарияи ҳукуки табиӣ, шартномаи ҷамъиятӣ, суверенитети халқӣ, тақсимои ҳокимият, ҷомеаи шахрвандӣ, давлати ҳуқуқӣ ташаккул ёфт. Бинобар ин, ҳанӯз дар замони худ мутафаккири Юнони қадим Перикл иброз намуда буд, ки дар бораи сиёсат ҳама метавонанд муҳокимаронӣ намоянд, аммо на ҳар кас метавонад сиёсат офарад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мафҳуми сиёсат дар шаклҳои гуногун ба амал меояд. Он пеш аз ҳама, аз рафтор ва тафаккури офарандагони сиёсат вобаста аст – маданият ва шуури сиёсӣ. Шакли сиёсат дар ҷаҳолияти институтҳои сиёсии ҷомеа – давлат, хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, қоидаҳои сиёсӣ ва низоми сиёсӣ таҷассум меёбад. Давлат бошад, ҳамчун ба сифати шакли олии алоқаҳои иҷтимоӣ ва муоширати инсонҳо муаррифӣ мегардад.

Мутафаккирони бузургу шинохтаи тоҷику форс, ба монанди Имоми Аъзам, Абулқосим Фирдавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Форобӣ, Унсурлмолии Кайковус, Низомулмулк, Муҳаммад Ғазолӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Алии Ҳамадонӣ, Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шохин ва дигарон низ дар самти сиёсат таҳлилҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд, ки онҳо то имрӯз арзишҳои худро гум накардаанд. Онҳо дар осори гаронбаҳои худ нисбат ба мазмуни сиёсат ва дар амал татбиқ намудани он андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Яке аз чунин мутафаккирони шинохтаи тоҷику форс файласуф, олим, табиб, адиб Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино мебошад, ки дар рушду камоли тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми барҷаста дорад. Воқеан, нақши барҷастае, ки Ибни Сино дар таърихи фарҳанги миллат ва башарият гузоштааст, номи ӯро барои аҳли ҷаҳон азиз ва ҷовидонӣ гардонидаст.

Зарурат ба ёдоварист, ки асри даҳ яке аз давраҳои тиллоии адабиёту фарҳанги мо ба шумор меравад, зеро дар ин давра давлатдории Сомониён шухрати ҷаҳонӣ пайдо намудааст. Маҳз дар ҳамин давра ба Сино ва дигар шахсиятҳои илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ муяссар гардид, ки ба ситораҳои тобноки илму тамаддуни ҷаҳонӣ табдил ёфта, номи худ ва миллати хешро дар таърихи башар сабт намоянд. Тазаккур бояд дод, ки яке аз хусусиятҳои муҳими давраи давлатдории Сомониён тавачҷуҳ ба ривоҷи илму фарҳанг буд. Аз ин ҷост ки ин давраро ба як ҳазинаи нодире монанд мекунанд, ки беҳтарин ва арзишмандтарин дурро гавҳарҳои маърифатро ҷамъ оварда, барои тамоли ақлу хиради башарият истифода намудааст. Ҳамчунин, ҷиҳати дигари афзалиятнокии давлатдории Сомониён ин пазируфтани дастовардҳои илму фарҳанги ҷаҳонӣ буда, шиори “Дониш андар дил ҷароғи равшан аст” кулли фарзонагон ва аҳли илму фарҳангро раҳнамоӣ мекард. Маҳз чунин фазои озод боис шуд, ки фалсафаи Юнон бо андешаҳои фалсафии мактабҳои Шарқи Миёна ва Наздик дастраси донишмандони қаламрави Сомониён гардад ва дар заминаи озодфикрии шуубия фалсафаи Арасту ба пояи баланд бардорад.

Агар ба рӯзгор ва осори Ибни Сино назар афканем, дар он намунаи барҷастаи хизмати бедареғ ва фидокорона ба инсоният нухуфтааст. Ӯ дар тамоми марҳилаҳои зиндагии худ, хоҳ дар маснади вазорат бошад хоҳ дар ҷодаи таълиму таълиф ва хоҳ дар ҷараёни табобат ба ҳадафҳои олии инсонӣ ва ҳақиқати илмӣ содиқ мондааст. Масалан, Ибни Сино сиёсатро чун навъи санъат меҳисобад. Ӯ қайд мекунад, ки сиёсат ва муносибатҳои сиёсӣ ҷавлонгоҳи на танҳо ақл, балки маҳорат низ ҳастанд ва ба онҳо

бояд чун навъи санъати олий муносибат намуд. Бинобар ин, маснади сиёсии давлатро аз назари Сино, бояд подшоҳ ё султон сарварӣ намояд. “Дар тадбири умур ва хусни сиёсат сазовортарин мардум ба тафаккур подшоҳону шахриёронанд, ки Худо ононро зимомдори умури бандагони худ намуда ва барои танзими билод дорои тасаллут ва кудрат намудааст”.

Абӯалӣ ибни Сино на танҳо олими тавоно, шоир, мутафаккир, табиби ҳозик, балки сиёсатмодори барҷаста ва муҳаққиқи бузурги ахлоқ низ будааст. Ҳарчанд ки аз ғаъолияти вазирии ӯ маълумоти хеле кам дастрас шудааст, вале як мавзӯ равшан аст, ки ӯ дар умури давлатдорӣ илму сиёсатро бо ҳам пайваста, барои ҷорӣ кардани низоми адлу инсоф кӯшидааст. Маҳз ба ҳамин сабаб ашхоси манфиатҷӯю золим ба нобуд кардани ӯ азм намуда, ин марди покраву покманишро ду маротиба гирифтори ҳабс намудаанд. Рисолаҳое, ки Сино дар ҳабс таълиф кардааст, гувоҳи муборизаҳои бардавомаш барои тантанаи адолат ва хирад мебошад. Андешаҳои пурҳикмати Ибни Сино дар бораи сиёсат, ахлоқ ва ташкилу тадбири оила як қисми муҳимми осори ӯро ташкил дода, имрӯз низ қобили таваҷҷуҳ ва истифода мебошанд. Шайхурраис дар бораи тарбияи сиёсатмодорони нексиришт ва фозил, ки шахрдоронро ба корҳои хайр раҳнамоӣ кунанд, аҳли ҷомеаро саодатманд намоянд, ҳамдигарфаҳмиву муттафиқиро дар байни мардум густариш диҳанд, ақидаҳои солиму омӯзанда баён доштааст. Ӯ барои ноил шудан ба ин мақсад таълиму тарбияро дар оила, ки онро ҳавзаи хурди мулкдорӣ меҳисобад, вазифаи бағоят муҳимми падару модар мешуморад.

Тибқи андешаҳои Ибни Сино оини сарвариӣ подшоҳон ё салотин бояд қабл аз ҳама, ба омилҳои маънавӣ вобаста бошад. “Нахустин сиёсате, ки сазовор аст, инсон бо он оғоз кунад, ҳамоно сиёсати нафси худӣ ӯст. Яъне, аввал, бояд дар ислоҳи нафси худ бикӯшад, сиёсату тадбириашро дар он қору кӯшиш ба қор бурда, ҳештанро солаҳу некӯ бинамояд. Чи нафси одамӣ наздиктарину муҳтарамтарини чехрахост, нисбат ба ӯ ва дар миёни онҳо ба инояту таваҷҷуҳ сазовортар ва шоистатар аст. Ва агар касе аз уҳдаи сиёсати неку ва ислоҳи нафси худ барояд, он гоҳ боқе бар вай нест, ки ба болотар аз он иқдом карда, ба сиёсати билод бипардозад. Яъне, касе ки худро ислоҳ карда бошад, метавонад ба сиёсату тадбири умури мардум иштиғол варзад”. Ёдовар бояд шуд, ки дар низоми фалсафии Ибни Сино масъалаи ахлоқ, сиёсат ва раваншиносӣ бо масъалаи мақом ва рисолати инсон дар ин олам мутобиқат мекунад. Оид ба зарурати дар инсон тарбия намудани меҳнатдӯстӣ ва мустақилӣ ва мустақилӣ сухан ронда, Ибни Сино ҳамзамон муқобили беамон нисбат ба ҳар гуна имтиёз барои ашрофзодагон буд ва меъёри олии инсонгариро дар ахлоқ ва хирад медид. Худшиносӣ ва ҳувияти шахсият, шараф ва номуси вай наметавонанд ирсӣ бошанд. Аз ин рӯ, таъкид менамояд, ки ба обрӯ ва сарвати волидайн фахр намуда, инсон оқибат шахсият ва ҳувияти худро аз даст медиҳад.

Дар андешаҳои иҷтимоиву сиёсии Сино идомаи мустақими назарияҳои фалсафӣ, табиатшиносӣ, ахлоқӣ барин ҳолатҳои воқеии ҷомеа инъикос шудааст. “Ҷомеае, ки Абӯалӣ ибни Сино ба он майлу рағбат дошт, таҷассумгари навъи давлате буд, ки ба адолат асос ёфта (“Мадинаи одила”), ба тазод ва мушқилоти замона нигоҳ накарда, манфиати табақаҳои гуногуни ҷомеаро ба инобат мегирифт”. Зимнан бояд гуфт, ки сабаби ба табақаҳои иҷтимоӣ тақсимшавии ҷомеа ва сабаби мавҷудияти нобаробарии иҷтимоиро Сино ба хусусияти табиати инсон вобаста мекунад. Вобаста ба андешаи ӯ нобаробарии иҷтимоӣ умури азалии илоҳист, ки мувофиқи он мардум ҳам аз ҷиҳати вазъи моливу иҷтимоӣ ва ҳам аз ҷиҳати тарзи тафаккур ва ҳуш гуногун офарида шудаанд. Дар андешаҳои фалсафии худ Сино таъкид менамояд, ки тасовии аҳвол ва набудани тафовути аҳвол, аз байн бурдани ҳама гуна марз байни табақаи ҷомеа ба

таназзул меорад ва охируламр сабаби вайроншавӣ ва нобудшавии насли инсонӣ мегардад. “Хирадмандон медонанд, ки агар ҳамаи мардум подшоҳу шахриёр бишаванд, ҳамагӣ аз байн мераванд. Ва агар ҳамаашон ранҷбару коргар ва тобею раият бишаванд, подшоҳу султоне дар байн набошад, ҷумлагӣ фонӣ ва ҳалок мешаванд. Ҳамчунон ки агар ҳамагӣ дар тавонгарӣ ва сарват мусовӣ ва баробар бо якдигар бишаванд, касе барои касе кор намекунад ва атову муованати дӯст аз дӯст мунқатеъ мегардад. Ва агар ҳамагӣ факиру муҳтоҷ бошанд, аз факру фалокат ва бечорагӣ ҷон месупоранд. Пас, тафовути аҳвол ва ихтилофи иқдор сабаби бақои зиндагии одамизодагон мебошад”.

Абӯалӣ ибни Сино ба нақши илму маърифат дар тарбияи фарзанд баҳои баланд дода, таъкид менамояд, ки ҳар қадар шахсони соҳибмаърифат, ҳунармандон зиёд бошанд, ҳамон қадар корҳои давлатдорӣ, истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва сарватҳои рӯзгор беҳтару бештар мегардад. Андешаҳое, ки ӯ ба сифати як барномаи мкамал дар китобҳои “Шифо”, “Ал-Қонун”, “Тадбири манзил” баён намудааст, дар ҳалли мушкилоти мактабу маориф, тарбияи муаллим ва омӯзишу парвариши шогирдон имрӯз низ аҳамияти худро аз даст надодаанд. Ақидаҳои Сино оид ба таълиму тарбия дар оила ва ҷомеа дар замони истиқлолияти кишвари мо аҳамияти махсус доранд. Зеро дар шароити давлати демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар баробари меъёрҳои байналмилалӣ давлатдорӣ муосирӣ мо анъанаҳои арзишманди тарбиявӣро ахлоқиро низ бояд ҳамчун унсурӣ ғояи миллӣ истифода намоем. Дар асарҳои худ Ибни Сино ба ҷо овардани эҳтироми зан, махсусан модарро аз сифатҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ мешуморад. Ба ақидаи ӯ дар оила озод нигоҳ доштани зан, меҳрубону меҳрубону ҳалиму хоксор будани мард боиси ҳурмату эҳтироми дучониба ва баландии шарофати онҳо мегардад. Ӯ ба занон дар баробари тарбияи фарзанд омӯхтани ҳунар ва ба меҳнати судбахш машғул буданро низ тавсия медиҳад. Ба андешаи Сино соҳиби касбу ҳунар шудани занон онҳоро аз беҳуданишинӣ, афсурдаҳоливу дилтангӣ мераҳонад ва ба зиндагии оилавиашон ҳусни тоза мебахшад. Дар таълимоти Ибни Сино покии ахлоқи зану шавҳар, эҳтироми самимонаи онҳо ва тарбияи оқилонаи фарзандон мақоми арзанда дорад.

Дар шахсияти Ибни Сино мо намунаи баръасти иродаи қавӣ, руҳи тавоно, ҷасорати камназир дар муқобили ҳама гуна мушкилиҳои зиндагиро мебинем. Ҳарчанд ӯ дар интиҳои давлатдорӣ подшоҳони Сомонӣ ба дунё омада, ҷавонияш дар айёми таназзули он гузаштааст, вале тавонист мероси бузурги илмию фарҳангии он даврро аз бар намуда, оқилонаву эҷодкорона инкишоф диҳад. Аммо рӯзгори номусоиди баъдина, таъқиботи ҳамешагии султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва гумоштагони ӯ Ибни Синоро пайваста ба фирор водор месохт. Бо вучуди нооромии доимии зиндагӣ, маҳбусию гирифтӣ, мушкилиҳои зиндагӣ, ҳатто несту нобуд шудани дастанависи китобҳои тозаҷодаш ӯро аз таълифу эҷод дур накард. Баръакс, ҳамеша дар пайи таълифи китобҳои нав барои ояндагон буд, то аз худ осори гаронбаҳои имлӣ ба мерос гузорад. Асарҳои фалсафии ӯ, махсусан “Донишнома”, “Китоб-уш-шифо”, “Китоб-ун-начот”, “Ишорот ва танбеҳот”, “Мабдаъ ва маъод” ба рушди фалсафаи халқҳои Шарқи исломӣ ва Ғарб таъсири амиқ расонида, бар ҳилофи таассуб ва иртиҷоъ ақидаҳои дунявӣ ва озодфикронаи илмро интишор додаанд.

Ҳамин тавр, дар ақидаҳои сиёсӣ иҷтимоии худ Абӯалӣ ибни Сино ҷонибдори ҷомеаи идеалӣ буд, ки ҳокими мутлақ он шахси донишманд ва ҳақиқатҷӯӣ бошад. “Салтанати мутлақро ӯ беҳтарин шакли давлатдорӣ меҳисобид. Ибни Сино ҳам монанди Арасту одамро ҳамчун маҳлуқи ҷомеа нишон медиҳад. Ба ақидаи ӯ, шароити мавҷудияти одамон дар ҷамъият ҳамкорӣ онҳо мебошад. Барои чунин ҳамкорӣ ба

кулли аъзои чамбият қонуни ягонаи оқилона ва адлия лозим аст. Ҳамаи аъзои чомае бояд ба меҳнати ғойданоки чамбиятӣ ҷалб карда шаванд. Барои иҷрои ин вазифа Ибни Сино аъзои чомаеаро ба се гурӯҳ тақсим менамояд: 1) садорат; 2) истеҳсолкунандагон; 3) ҳарбиён. Ба ақидаи Ибни Сино, дар чомаеае, ки барои аъзояш қонун вучуд дорад, бояд беадолатӣ вучуд надошта бошад. Агар ҳуди роҳбар ҳам беадолат бошад, исён алайҳи ӯ барҳақ аст ва бояд, ки исён аз ҷониби чомаеа дастгирӣ ёбад. Ин гоҷҳои пешқадами иҷтимоию сиёсии Ибни Сино ба ҷаҳонбинии иҷтимоию сиёсии бисёр олимону шоирони классики тоҷику форс таъсир расонидаанд”.

Зиндагӣ ва осори Абӯалӣ ибни Сино ин мактаби ҷасорат, тантанаи илму хирад, инсондӯстӣ ва ҳудафрӯзӣ барои бахту саодати инсоният аст. Ҳукумати Тоҷикистон ва халқи тоҷик ба нишони сипос ҷашни 800-солагии ин ҳақими барҷаста ва олими энциклопедистро дар асри гузашта ду маротиба таҷлил кард. Бори аввал дар соли 1952 бо қарори Шӯрои Умумиҷаҳонии Сулҳ, Раиси Шӯрои Умумиҷаҳонии Сулҳ, олими маъруф Фредерик Жолто-Кюри ва маротибаи дувум ҷашни 1000-солагии Ибни Сино соли 1980 тибқи қарори ЮНЕСКО таҷлил гардида, саҳми бузурги ӯ дар рушди тиб, фалсафа, мантиқ, табиатшиносӣ, чомаашиносӣ ва дигар илмҳо комилан эътироф карда шуд. Ба хоҳири гирифтани фарзанди фарзонаи халқи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино, ки дар тӯли умри кӯтоҳ ва пурҳаводиси худ бо вучуди саргардониҳои зиёд тавонистааст ба инсоният осори гаронбаҳое ба ёдгор гузорад, Ҳукумати Тоҷикистон ба номаш ҷандин хиёбонҳо, донишгоҳ ва ноҳияро номгузорӣ карда, ҷоизаи бонуфузи илмиро таъсис додааст. Муҷассамаи бузурги ӯ яке аз зеботарин хиёбонҳои шаҳри Душанберо оро дода, таҷассуми хирад ва бузургии заковати ӯро шаҳодат медиҳад. Вале бузургтар аз ҳама эътироми ӯ ва маскани ӯ дар дили мардуми тоҷик аст. Ба қавли олими тавонои олмонӣ Бурхард Брентес “тоҷикон дар мисоли Ибни Сино фарҳанги баландпои халқҳои Осиёи Марказиро таҷассум намудаанд. Онҳо имрӯз низ мероси Ибни Синоро, ки дар тӯли ҳазор сол ба хираду ақли Аврупо таъсир дошт, оқилона ҳифз мекунанд”.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А.Н. Муҳаммад, М.У. Хидирзода, Х.Қ. Сафарализода. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2018.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Осор. Душанбе, 2015. Ҷилди 2.
3. Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯбаи илмҳои ҷамбиятшиносӣ. Душанбе- «Дониш» 2019, №2 (256)
4. Ашуров Г. Философия эпоха Саманидов. Душанбе, 2006.
5. Декарт Р. Сочинения в 2 томах. – Т. 1. - М.: Мысль, 1989. – 656 с.
6. Диноршоев М. Натурфилософия Ибн Сино. - Душанбе: Дониш, 1985.-256с
7. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.
8. Ибн Сина. Избранные философские произведения. Душанбе, 2008.
9. Лейбниц Г.В. Сочинения в 4 томах. - Том 1. – М.: Мысль, 1982. - 637 с.
10. Лейбниц Г.В. Монадология // Лейбниц. Сочинения в 4 томах. - Том 1. – М.: Мысль, 1982. - 413-429
11. Махмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.
12. Очеркҳои таърихи фалсафа. – Душанбе: Дониш, 1982. - 288 с.
13. Соколов В.В. Философия духа и материи Рене Декарта // Декарт Р. – Сочинения в 2 томах. – Т. 1. М.: Мысль, 1989. – с. 3-76
14. Соколов В.В. Спиноза. - М.: Мысль, 1973. - 224 с.

15. Соколов В.В. Философский синтез Готфрида Лейбница // Лейбниц. Сочинения в 4 томах. - Том 1. – М.: Мысль, 1982. – с. 3-77.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. Душанбе, 2016.

АБУАЛИ ИБН СИНА И ЕГО ПОЛИТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЕ

САНГИНОВА РАКИБА ИМОМОВНА,

кандидат филологических наук
кафедры языка и культуры

Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5

E-mail: sanginova1963@internet.ru

В данной статье говорится о общественно-политических идеях известного таджикско-персидского мыслителя, философа, ученого, врача и писателя Шейхуррайса Абуали ибн Сины, внесшего значительный вклад в развитие и совершенствование мировой цивилизации. По сути, выдающаяся роль, которую сыграл Ибн Сина в истории культуры нации и человечества, сделала его имя дорогим и бессмертным для народов мира. В своих политических и социальных взглядах Абуали ибн Сина был сторонником идеального общества и подчеркивал, что его абсолютным правителем должен быть знающий и ищущий истину человек. Он рассматривает политику как вид искусства и отмечает, что политика и политические отношения являются кладезем не только интеллекта, но и навыков и к ним следует относиться как к форме высокого искусства. Поэтому Сина видел политическую основу государства в руководстве короля или султана.

Ключевые слова: Сино, политика, царь, мнения (взгляды, убеждения), общество, воспитание, культура, идея, явление (событие), партия, нрав (поведение)

ABUALI IBN SINA AND HIS POLITICAL TEACHINGS

SANGINOVA RAKIBA IMOMOVNA,

Candidate of Philological Sciences,

Department of Linguistics and Cultural Studies,

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5

E-mail: sanginova1963@internet.ru

This article discusses the socio-political ideas of the famous Tajik-Persian thinker, philosopher, scientist, physician and writer Sheikhurrais Abuali ibn Sina, who made a significant contribution to the development and improvement of world civilization. In fact, the outstanding role that Ibn Sina played in the history of the culture of the nation and humanity made his name dear and immortal for the peoples of the world. In his political and social views, Abuali ibn Sina was a supporter of an ideal society and emphasized that its absolute ruler should be a knowledgeable person seeking the truth. He views politics as an art form and notes that politics and political relations are a storehouse of not only intelligence, but also skills and should be treated as a form of high art. Therefore, Sina saw the political basis of the state in the leadership of the king or sultan.

Keywords: Sino, politics, king, opinions (views, beliefs), society, education, culture, idea, phenomenon (event), party, morals (behavior)

Рецензент: Назаров Х.Д.,
заведующей кафедрой языка и культуры
Международного университета туризма
и предпринимательство Таджикистана.

ТДУ: 327.1:316.42

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МУАЙЯНКУНИИ ШАРИКИИ
СТРАТЕГӢ ВА ТАҲЛИЛИ РАВАНДҲОИ ҶАҶОНИШАВӢ ДАР
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАМИЛАЛӢ**

САИДОВ ҲОМИД САИДОВИЧ,

доктори илмҳои сиёсӣ, профессори кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мирзо Турсунзаде, 30.
E-mail: homid-saidov@mail.ru, тел.: +992918619393.

ШЕРАЛИЗОДА М,

омӯзгори кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Муассисаи давлатии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. ш. Бохтар кӯч. Айни 67,
E-mail bgu-1978@mail.ru» тел.885496969

Дар мақола масъалаҳои муайян кардани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ташаккули шарикӣ стратегӣ дар заминаи табилии низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ баррасӣ шудааст. Мундариҷаи илмӣ семантикии категорияҳои илмӣ «ҷаҳонишавӣ» ва «шарикӣ стратегӣ» инчунин баъзе паҳлӯҳои ҳамкориҳои иттифоқӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Мубрамияти мавзӯи мақоларо аҳамияти афзояндаи ҳамкориҳои стратегӣ дар ташаккули меъморӣ нави ҷаҳонӣ муносибатҳои байналмилалӣ муайян мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки ҳангоми муайян кардани равандҳои ҷаҳонишавӣ бояд аз дарки илмӣ масъалае, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ аст, барояд, зеро ҷаҳонишавӣ пеш аз ҳама ҳамчун пайдоиши низоми нави муносибатҳо ҳамчун раванди ташаккули ягонаи интегралӣ, ки ба марҳилаи нави наздикишавӣ минтақаҳо, кишварҳо, инчунин шаклҳои гуногуни муносибатҳои байнидавлатӣ асос ёфтааст, фаҳмида мешавад. Фаҳмиши «шарикӣ стратегӣ» ба ягонагии бархӯрдҳо ба масъалаҳои асосӣ рушди ҷаҳонӣ, садоқат ба принципҳои асосӣ муколамаи баробарҳуқуқии иштирокчиёни шарикӣ стратегӣ асос ёфтааст. Дар асоси ин дарки моҳият ва муҳтавои масъала ҳоло Тоҷикистон дар мақоми шарикӣ стратегӣ бо ҳафт кишвар – Федератсияи Россия, Чин, Ҷумҳурии Беларус, Қазоқистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Озарбойҷон созишнома ба имзо расонидааст, ки аз иштироки фаъолони кишварӣ мо дар татбиқи сиёсати шарикӣ стратегӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ, шарикӣ стратегӣ, муносибатҳо, тартиботи ҷаҳонӣ, шаклҳои ҳамкорӣ, ассотсиатсия, сиёсати хориҷӣ, ҷаҳони бисёрқутбӣ, сиёсати дарҳои боз, мақоми стратегӣ, акторҳо.

Дар сиёсати ҷаҳонӣ ва назарияи муносибатҳои байналмилалӣ дар охири асри XX ва аввалҳои асри XXI омӯзиши масъалаи ҷаҳонишавӣ ва муайян кардани амсилаҳои гуногуни ҳамкорӣ дар шароитҳои ташаккули тартиботи нави ҷаҳонӣ, ки бар пояи сиёсати умумии кафолати амниятӣ, таносуби оптималии манфиатҳои миллӣ ва умуминсонӣ, инчунин авлавияти ҳуқуқи инсон асос ёфтааст, мубрам мегардад. Чунин муносибат ба он алоқаманд аст, ки дар ҳақиқат ҷомеаи байналмилалӣ – ин низоми равобити гуногуни мураккабе дар сатҳи байнидавлатӣ: сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ молиявӣ, иттилоотӣ ва амсоли инҳо маҳсуб меёбад. Бояд дар назар дошт, ки низом дар маҷмӯъ, ҳислати сиёсӣ дошта, дар навбати аввал вазифаҳои сиёсиро иҷро мекунад. Агар ба ин масъала аз нуқтаи назари умумии илмӣ муносибат кунем, пас дар зерин истилоҳи «ҷомеаи байналмилалӣ» низоми ҷаҳонӣ сиёсии ҷомеа фаҳмида мешавад, ки унсурҳои он давлатҳо буда, худ низом дорои ҳислати байнидавлатӣ ва баъзе хусусиятҳои хос мебошад.

Аммо дар ҳар сурат мафҳуми «ҷомеаи ҷаҳонӣ», ки дар адабиёти илмӣ муосир масъалаи баҳсбарангез аст, бештар барои ифодаи низомии ҷаҳонии иҷтимоию иқтисодии ҷомеа сарфи назар аз хусусияти ғаболӣ он истифода мешавад. Ба эҳтимоли қавӣ метавон гуфт, ки «ҷомеаи байналмилалӣ ва ҷаҳонӣ ба ҳам алоқаманданд мебошанд ва ҳамчун зернизоми низомии ҷаҳонии иҷтимоӣ-сиёсӣ баромад мекунад, ки онро дар ағлаби маворид ҷомеаи ҷаҳонӣ низ меноманд. Ҷомеаи байналмилалӣ вазифаҳои низомии идоракуниро нисбат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ иҷро мекунад ва охири асоси иҷтимоию иқтисодии он мебошад» [2].

Дар заминаи мавқеъҳои назариявии боло метавон ба чунин далелҳо муроҷиат кард, ки ҷаҳонишавӣ ба ташаккули низомии ҷомеаи байналмилалӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?. Аммо барои фаҳмидани моҳияти ҳамаи ин бояд муайян карда шавад, ки ки оё муносибатҳои байнидавлатӣ масъалаи умумиҷаҳонӣ мебошанд ва ҷаҳонишавӣ то чӣ андоза ба инкишофи низомии муносибатҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад?.

Муносибати таърихӣ-муқоисавӣ ба мо имкон медиҳад тасдиқ кунем, ки истилоҳи «ҷаҳонишавӣ» дар доираҳои илмӣ дар солҳои 70-ум асри XX ба раванди ташаккули якпорчагии ҷаҳон пайдо шудааст. Аз нуқтаи назари назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳонишавиро ба маънои умумӣ метавон ҳамчун раванди ташаккули ҷомеаи ягона, интегралӣ ва универсалӣ муайян кард. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун пайдоиши низомии нави идоракунии иқтисоди ҷаҳонӣ, ки аз муттаҳидшавии иқтисодиёти миллӣ ба як низомии ягонаи ҷаҳонӣ иборат аст, фаҳмида мешавад, ки ба сатҳи нави либерализатсияи ҳаракати молҳо ва сармоя, қушодагии нави иттилоотии ҷаҳон, инқилоби технологӣ, конвергенсияи телекоммуникатсияи минтақаҳо ва кишварҳо ва интернационализатсияи маориф асос ёфтааст. Ин равандҳо бо стандартизатсияи равандҳои идоракунии глобалӣ, манфиатҳои сиёсӣ, фарҳанг ва арзишҳо, қараёни иттилоот ва коммуникатсия ҳамроҳ мешаванд. Дар чунин ҳолатҳо ҳамон тавре ки муҳаққиқ М. Деягин қайд мекунад: «Ҷомеаҳо дар тамоми ҷаҳон – сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ба ҳамдигар вобаста мешаванд ва домани ин рабобитҳо воқеан ҳам ба ҷаҳонӣ мешавад» [5].

Қўшишҳои шарҳ додани равандҳои ҷаҳонишавӣ аз ҷониби илмҳои гуногун сурат мегирад, ки боиси пайдоиши доираи васеи мафҳумҳои гуногуни ҷаҳонишавӣ гардид: аз мафҳумҳои радикалии оптимистӣ то консепсияҳои хеле шубҳанок. Аз ҷумла, аксари муҳаққиқон бар ин назаранд, ки «Ҷаҳонишавӣ раванди таърихӣ буда, мазмуни асосии он дигаргуниҳое мебошанд, ки боиси тавсеаи салоҳият, вақолат, амал ва манфиатҳо аз марзҳои мавҷудаи ҳудудии давлатӣ мегардад. Натиҷаи асосии ин тағйирот вобастагии бештари сиёсӣ иқтисодӣ маҳсуб меёбад» [6].

Вазъият дар ҷаҳон аз солҳои 90-ум тағйир меёбад. Асри XX Вобаста ба сукути низомии дукутбаи муносибатҳои байналмилалӣ раванди ҷаҳонишавӣ доираи васеътар касб мекунад. Аз як тараф, ҷаҳонишавӣ тавассути таҳкими вобастагии мутақобилаи ҷаҳон фазои иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ ва ғайраро ташкил медиҳад, ки барои рушди прогрессивии давлатҳо то андозае имкониятҳои азимро мекушояд, аз тарафи дигар бошад, ҷаҳонишавӣ яке аз сабабҳои асосии пайдоиши шаклҳои нави вобастагӣ - иқтисодӣ, технологӣ, идеологӣ, сиёсӣ ва тамаддунӣ мегардад. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои ҷавони соҳибхитӣ (аз ҷумла, давлатҳои нави мустақили Осиёи Марказӣ), амнияти иқтисодиву сиёсӣ, анъанаҳои сиёсӣ ва этнофарҳангии онҳо бавежа бармало мебошад. Дар ин шароит дар назди бисёр давлатҳо вазифаи меистад, ки дар баробари нигоҳдории анъана ва фарҳанги хеш ба равандҳо ва муносибатҳои замонавӣ мутақобил шаванд. Кишварҳо бояд стратегия ва тактикаи рушди демократии худро ҳам бо

истифода аз таҷрибаи давлатҳои демократии пешрафта ва ҳам давлатҳое, ки хувият, фарҳанг ва анъанаҳои худро ҳифз кардаанд, бидуни даст кашидан аз принсипҳои демократии ташкили ҷомеа ва давлат муайян кунанд.

Имрӯз ташаккули ҷаҳони бисёрқутбӣ ва иттиҳодияҳои пурзӯри минтақавӣ, ки метавонанд ба фишори субъектҳои пешбари сиёсати ҷаҳонӣ муқовимат намоёнд, хеле муҳим мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ вазифаи стратегӣ аз он иборат аст, ки ҳарчи бештар ҷанбаҳои мусбати ҷаҳонишавӣ ва безарар гардонидани оқибатҳои манфии он, махсусан барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ хеле зиёд бошад. Дар баробари ин, оқибатҳои манфии ҷаҳонишавӣ аллакай равшан зоҳир гардиданд: пурзӯр гардидани дифференсатсияи амудии ҷамъият, ки дар он ҷо озодии баъзеҳо аз ҳисоби паҳш кардани озодии дигарон ба амал меояд, дар он ҷо демократия маҳдуд карда шуда, олигархия мустаҳкам мешавад; ҳучуми васеъ ба ҳуқуқҳои коргарони кироӣ, кам шудани даромади реалии онҳо ва паст шудани дараҷаи зиндагии онҳо. Равандҳои сиёсии имрӯза нишон медиҳанд, ки дар ҳоле ки ҷаҳонишавӣ ба қадри кофӣ инкишоф наёфта буд, ин падидаҳо метавон дар доираи як кишвар нигоҳ дошт. Бо амиқтар шудани ҷаҳонишавӣ, боздоштани ин раванд қариб ғайриимкон мегардад; кам кардани аҳамияти маданияти баланд ва ба кулӣ васеъ кардани вазифаҳои фарҳанги оммавӣ. Ба андешаи муҳаққиқ Удовик С. Л. розӣ шудан мумкин аст: «Мушкилоти ҷаҳонӣ ҳосиятҳои муайян доранд: онҳо ҷораҳои фаврӣ талаб мекунанд, яъне ҳарчи зудтар ҳал кардан лозим аст; танҳо бо саъю кӯшиши тамоми инсоният ҳал кардан мумкин аст. Тақдирӣ тамоми инсоният ба тасмими онҳо вобаста аст» [13]. Аммо метавон гуфт, ки ҷаҳонишавӣ дар тамоми соҳаҳои ҷомеа, яъне дар соҳаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ бештар зоҳир мегардад: ҷаҳонишавӣ дар соҳаи сиёсӣ дар ташкили созмонҳои гуногуни байналмилалӣ зоҳир мегардад ва ба ин васила давлатҳо қодиранд, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ намуда, сиёсати худро аз рӯйи нақшаи бисёрвекторӣ роҳандозӣ намоёнд. Дар ин раванд ташаккули шаклҳои нави ҳамкорию шарикӣ, бахусус шарикии стратегӣ ва ҳамкориҳои иттифоқӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Сарфи назар аз он, ки истилоҳи «шарикии стратегӣ» дар санадҳои байналмилалӣ, адабиёти илмӣ, васоити ахбори омма ва дар ҳаёти рӯзмарра ба таври мунтазам истифода мешавад, вале он аз тарафи илми сиёсатшиносӣ чи дар дохил ва чи дар хориҷи мамлакат ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Мафҳуми «шарикии стратегӣ» дар алфози сиёсатшиносӣ нисбатан ба наздикӣ пайдо шудааст. Консепсияи шарикии стратегӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ бо анҷоми давраи «ҷанги сард» фаъолона пешбарӣ карда шуд.

Шарикҳои стратегӣ назар ба Америкаи Шимолӣ дар фазои Авруосиё барвақттар баррасӣ шуданд, зеро бо пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва Блоки Шарқӣ, поёни дуқутбаи ҷаҳон ва фарорасии «замонҳои пурташвиш ва номуайян», дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла Россия, Чин ва Ҳиндустон, синдроми «танҳой»-ро аз сар гузарониданд, ки аз зарурати мубориза бо қудрат ба вучуд омадааст. Истилоҳи «шарикии стратегӣ»-ро метавон аз рӯйи маънои калимаҳое, ки дар он мавҷуд аст, таҳлил кард. Калимаи «стратегия» аз забони латинӣ гирифта шуда, маънояш «роҳбарии моҳир» ё «идоракунии моҳир» мебошад. Дар аввал калимаи «стратегия» аз майдони ҳарбӣ гирифта шуда, пеш аз ҳама, роҳбарии моҳирона ба қушунҳо, ба ибораи дигар, банақшагирии дарозмуддати амалиёти ҳарбиро дар назар дошт. Бо мурури замон мафҳуми «стратегия» аз майдони низомӣ ба сиёсат гузашт, зеро дар сиёсат ноил шудан ба қомеъӣ ба нақшагирии дарозмуддатро низ тақозо мекунад. Қайд кардан мумкин аст, ки дар муддати дуру дароз мавқеи сарварони ҳарбӣ ва сиёсатмадорон ба ҳам зич алоқаманд буд. Дар луғати тафсирии забони русӣ мафҳуми «стратегия» чунин

маънидод шудааст: «Стратегия - ин санъати муборизаи иҷтимоии сиёсӣ», инчунин таърифи бештари умумӣ: «Санъати идоракунии банақшагирӣ дар асоси пешгӯиҳои дуруст ва дурандеш» [10]. Эҳтимол, диққати асосиро метавон ба он дод, ки стратегия банақшагирии дарозмуддатро дар бар мегирад.

Истилоҳи «шарикӣ» ба маънои умумии он метавонад ҳамчун «муносибати байни шахсон ё гурӯҳҳо, ки бо ҳамкори мутақобила ва посух ба расидан ба ягон ҳадаф тавсиф карда мешавад, муайян карда шавад». Ин истилоҳ дар назар дорад, ки тарафҳо муносибатҳои мутақобилан судманд доранд ва барои таъмини мувофиқати қарорҳои онҳо ба манфиатҳои шарик масъуланд. Агар мафҳумҳои дар боло овардашударо якҷоя кунем ва онҳоро ба мафҳуми зерини муносибатҳои дарозмуддати шарикӣ интиқол диҳем, пас таърифи зерин арзи ҳастӣ мекунад: ҳамкориҳо дар сатҳи байналмилалӣ аз рӯи шумораи зиёди масъалаҳо бо мақсади ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар барои худ ва шарикӣ хеш мебошад.

Дар айни замон дар доираи назарияи муносибатҳои байналмилалӣ аллакай меъёрҳои асосии шарикӣ стратегӣ таҳия карда шудаанд: манфиати тарафайн ба ҳамкорӣ ва шумораи зиёди соҳаҳои ҳамкорӣ: ҳадафҳои муҳимми стратегӣ, ки танҳо бо кӯшиши чиддии тарафҳо ноил шудан мумкин аст: муносибатҳо: заминаи ҳуқуқии шарикӣ, ки мазмуни ҳамкорӣ ва механизмҳои татбиқи онро ифода мекунад; мавҷудияти механизмҳои муқарраршуда, ки тавассути онҳо шарикӣ стратегӣ амалӣ мегардад; қобилияти тарафҳо барои ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳамдигар, созиш кардан, дастгирӣ кардани шарик, ҳатто агар аз ин ҳеҷ ғоидае ошкор набошад; даст кашидан аз амалҳои таъъизӣ ва ултиматумӣ нисбат ба шарик; арзишҳои умумии низоми сиёсии шарикон; самаранокӣ натиҷаҳои шарикӣ бояд на танҳо ба элитаи сиёсӣ, балки тамоми ҷомеа низ таъсир расонад.

Ба ғуфтаи сиёсатшиноси тоҷик Р. Нуриддинов, «Шарикӣ стратегӣ» дар муносибатҳои байналмилалӣ пеш аз ҳама «...ҳамчун шакли нави ассотсиатсияҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ» [9] зоҳир мегардад.

Инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ дар марҳилаи кунунӣ нишон медиҳад, ки мафҳумҳои «шарикӣ» ва «стратегия» имрӯзҳо ба категорияҳои соҳаҳои гуногуни илм табдил ёфтаанд. Аммо душвориҳои истифодаи он бо он алоқаманд буд, ки то вақтҳои охир дар таҳлили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ аз сабаби набудани низомнокӣ ва мураккабии муносибатҳои байнидавлатӣ ин мафҳумҳо дар тадқиқоти илмӣ кам истифода мешуданд. Вазъият дар ибтидои асри XXI, замоне, ки тавачҷуҳи олимони ба ҷунин масъалаҳо, аз қабилӣ манфиатҳои геополитикӣ ва миллий, шаклҳо, мазмун, ҳадафҳо ва оқибатҳои муносибатҳои байнидавлатӣ ҷалб карда шуд, тағйир ёфт. Ибораи «шарикӣ стратегӣ» дар қорҳои илмӣ ва вазоити ахбори омма ҳарчи бештар истифода мешавад ва пас аз он ба дастгоҳи концептуалии муносибатҳои байналмилалӣ устуворона ворид шудааст. Ва ҳоло он дар дастгоҳи категориалии назарияи муносибатҳои байналмилалӣ яке аз дастгоҳҳои асосӣ маҳсуб меёбад.

Ба ин муносибат қайд кардан лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ ба омӯхтани ин масъала диққати калон дода мешавад [11]. Ва олимону муҳаққиқони тоҷик: Бобозода Ф. Т., Нуриддинов Р. Ш., Меродҷидини Н., Шарифзода П. А., Эркаева Н.Ғ., Мамадов С. В., Зухурзода Ш. Д., Назарова М. Н., Иброҳимов С.С. ва дигарон дар омӯзиши ин масъала саҳми бузург доранд.

Ба мавқеи илмие, ки олими ҷавони тоҷик Бобозода Ф.Т. оид ба таърифи хусусиятҳои падидаи шарикӣ стратегӣ: «Таҷриба нишон медиҳад, ки шарикӣ

стратегӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои муносибатҳои байнидавлатӣ хусусияту тафовутҳои зиёде дорад, ки ҷанбаҳои пурқувват ва заъифи онро муайян мекунад» [1]

Бояд гуфт, ки то имрӯз Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ стратегӣ бо шаш кишвар: Федератсияи Россия, Чин, Ҷумҳурии Беларус, Қазоқистон, Узбекистон ва Туркменистон созишномаҳо ба имзо расонидааст. Ин аз иштироки ғаболонаи кишвари мо дар татбиқи сиёсати шарикӣ стратегӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, дар оянда дар доираи таҳлили илмӣ консепсияи сиёсати хориҷии кишвар ба масъалаҳои вижагии шарикӣ стратегӣ дар муносибатҳои муосири байналмилалӣ машғул шудан муҳим ва хеле мантиқӣ ба назар мерасад; фарқи байни шарикӣ стратегӣ ва ҳамкорӣҳои дучониба ё бисёрҷониба; чӣ гуна муносибатҳои байни кишварҳо ба марҳилаи шарикӣ стратегӣ ва ҳамкорӣҳои иттифоқӣ табдил меёбанд; раванди таъсиси шарикӣ стратегӣ ба кадом омилҳо вобаста аст?

Ҳамин тариқ, мо метавонем хулоса кунем:

- ҳангоми муайян кардани равандҳои ҷаҳонишавӣ аз дарки илмӣ масъала баромадан лозим аст, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳонишавиро пеш аз ҳама ҳамчун ба вучуд омадани низоми нави муносибатҳо ҳамчун раванди ташаккули як воҳиди ягона, ки ба марҳилаи нави наздикшавии минтақаҳо, кишварҳо, инчунин шаклҳои гуногуни муносибатҳои байнидавлатӣ асос ёфтааст, мефаҳманд;

- ҳангоми таҳияи меъёрҳои асосии шарикӣ стратегӣ таваҷҷуҳи тарафайн дар ҳамкорӣ ва миқдори зиёди самтҳои ҳамкорӣ оид ба ҳадафҳои принсипан муҳимми стратегӣ, ҳамоҳангсозии ҷиддии кӯшишҳои тарафҳо ба назар гирифтани зарур аст;

- шарикӣ стратегӣ ҳамчун шакли нави ассотсиатсия дар муносибатҳои байналмилалӣ ба муносибатҳои муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ бо назардошти сиёсати «дарҳои кушод» ва муносибатҳои бисёрвекторӣ қомилан қобили татбиқ аст.;

- дар ҳоли ҳозир Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ стратегӣ бо шаш кишвар: Федератсияи Россия, Чин, Ҷумҳурии Беларус, Қазоқистон, Узбекистон ва Туркменистон созишномаҳо ба имзо расонидааст. Ин аз иштироки ғаболонаи кишвари мо дар татбиқи сиёсати шарикӣ стратегӣ шаҳодат медиҳад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бобозода Ф. Т. Стратегическое партнерство Республики Таджикистан на современном этапе./ Стратегическое партнерства во внешней политики Республики Таджикистан» (29-30 октября 2020г.). Душанбе: АГУППРТ, 2020. С. 11.
2. Глобализация многостороннее измерение / Под общ. Ред. В. А. Михайлова и В. С. Буянова М. 2014. С. 60.
3. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). СПб., 2018. 184 с.
4. Глобальные и региональные процессы конца XX – начала XXI вв.: ретроспективы и тенденции. / Под общ.редак. Р. А. Явчуновская М., 2012.
5. Делягин М. Общая теория глобализации. М.: «Инфра-М», 2003. С.
6. Ершов В.Ф. Россия и Китай в XXI веке: стратегическое партнерство в условиях цивилизационной глобализации // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. 2019. Т. 18. № 4. С. 804-827. <https://doi.org/10.22363/2312-8674-2019-18-4-804-827>
7. Косолапов Н.А. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты // Мировая экономика и международные отношения. -2011.-№3. С. 76-81.

8. Лякин-Фролов И.С. Россия-Таджикистан: отношения дружбы и стратегического партнёрства. // Международная жизнь.- 2014. № 8. –С 42
9. Нуриддинов Р. Ш. Стратегическое партнёрство во внешней политике Республики Таджикистан (Материалы международной научно-практической конференции 29 – 30 октября 2020 года). Душанбе, 2020. С. 31.
10. Ожегова . С. И. , Шведова Н. Д. Толковы словарь русского языка. М., 2024. С. 421.
11. По инициативе Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан было проведена международная научно-практическая конференция под названием «Стратегическое партнерства во внешней политики Респубики Таджикистан» (29-30 октября 2020г.). Душанбе: АГУППРТ, 2020. 277 с.
12. Стратегическое партнерства во внешней политики Респубики Таджикистан. Душанбе: АГУППРТ, 2020.
13. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2012. С. 89.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЁРСТВА И АНАЛИЗА ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

САИДОВ ХОМИД САИДОВИЧ,

доктор политических наук, профессор кафедры международных отношений и дипломатии Российско-Таджикский (Славянский) Университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30. E-mail: homid-saidov@mail.ru, Тел.: +992918619393.

ШЕРАЛИЗОДА М,

преподаватель кафедры политологии и международных отношении ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрав», тел. 885496969. г. Бохтар ул. Айни 67, электронная почта: bgu-1978@mail.ru

В статье исследуются вопросы определения процессов глобализации и формирования стратегического партнёрства в условиях трансформации новой системы международных отношений. Также анализируются научно-семантические содержания научных категорий «глобализация» и «стратегическое партнерство», а также некоторые аспекты союзнических взаимодействий. Актуальность темы статьи определяется возрастающим значением стратегического сотрудничества в становлении новой глобальной архитектуры международных отношений. Автор отмечает, что при определениях процессов глобализации, необходимо исходить из научного понимания вопроса, что в международных отношениях, поскольку под глобализацией прежде всего понимается возникновение новой системы взаимоотношений как процесс формирования единого, целостного, которая основывается на новый ступень сближении регионов, стран, а также различных форм межгосударственных отношений. Понимание «стратегическое партнерство» основано на единстве подходов к ключевым вопросам глобального развития, приверженности базовым принципам равноправного диалога участников стратегического партнёрства. Исходя из такого понимания сути и содержание вопроса, в настоящее время, Таджикистан в статусе стратегического партнёра

заклучил соглашение семи странами – РФ, КНР, Республика Беларусь, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан и Азербайджан, что свидетельствует об активном участии нашей страны в ведении политики стратегического партнерства.

Ключевые слова: международное сообщество, глобализация, стратегическое партнерство, отношения, мировой порядок, формы сотрудничества, объединение, внешняя политика, многополярный мир, политика открытых дверей, стратегический статус, акторы.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEFINING STRATEGIC PARTNERSHIP AND ANALYZING GLOBALIZATION PROCESSES IN INTERNATIONAL RELATIONS

SAIDOV KHOMID SAIDOVICH,

Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of International Relations and Diplomacy.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo Tursunzade Street, 30.

E-mail: homid-saidov@mail.ru, Tel.: +992918619393

SHERALIZODA M,

Lecturer of the Department of Political Science and International Relations, State Educational

Institution «Bokhtar State University named after Nosir Khusrav»,

Bokhtar city, st. Aini 67, email: bgu-1978@mail.ru Tel. 885496969.

The article examines the issues of defining globalization processes and forming strategic partnership in the context of transformation of the new system of international relations. It also analyzes the scientific and semantic contents of the scientific categories "globalization" and "strategic partnership", as well as some aspects of allied interactions. The relevance of the topic of the article is determined by the growing importance of strategic cooperation in the formation of a new global architecture of international relations. The author notes that when defining globalization processes, it is necessary to proceed from the scientific understanding of the issue, that in international relations, since globalization is primarily understood as the emergence of a new system of relationships as a process of forming a single, holistic, which is based on a new stage of rapprochement of regions, countries, as well as various forms of interstate relations. Understanding "strategic partnership" is based on the unity of approaches to key issues of global development, commitment to the basic principles of equal dialogue of participants in strategic partnership. Based on this understanding of the essence and content of the issue, at present, Tajikistan, in the status of a strategic partner, has concluded an agreement with seven countries - the Russian Federation, China, the Republic of Belarus, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Azerbaijan, which indicates the active participation of our country in the implementation of the policy of strategic partnership.

Keywords: international community, globalization, strategic partnership, relations, world order, forms of cooperation, association, foreign policy, multipolar world, open door policy, strategic status, actors.

ТДУ: 327

**МОҲИЯТИ МАФҲУМИ «ПЕШВОИ МИЛЛАТ» ВА ТАНОСУБИ ОН БО
МАФҲУМҲОИ ДИГАРИ ИФОДАКУНАНДАИ РОҲБАРИИ СИЁСӢ**

ҚУРБОНОВА РУҚИЯ АТОЕВНА,

унвонҷӯи кафедраи чомашиносии

Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи давлатии фарҳанг

ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Тел: (+992) 888-55-15-81

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи таҳлили моҳияти мафҳуми «Пешвои миллат» ва таносуби он бо дигар мафҳумҳои роҳбарии сиёсӣ меравад. Муаллиф дар асоси равишҳои классикӣ ва муосири таҳқиқи роҳбарӣ, хусусиятҳои бунёдии шахсиятҳои сиёсиро ҳамчун пешво шарҳ дода, дар асоси мисолҳои таърихӣ замони муосир фарқияти миёни роҳбари сиёсӣ ва Пешвои миллатро муайян месозад. Дар мақола, равандҳои худшиносӣ, рафторӣ ва вазъиятӣ ҷанбаҳои ташаққул, таъсиргузорӣ ва ҷойгоҳи иҷтимоии Пешвои миллӣ арзёбӣ мегардад. Муаллиф бар он ақида аст, ки Президент ҳамчун мақоми роҳбарӣ мудом иваз мешавад, вале пешвоёни миллӣ ҳамчун арзиши миллӣ ҷойгоҳи намоёнро дар ҳошияи таърихӣ миллат ва фарҳанги давлатдорӣ, бурун аз тағйири раванди сиёсӣ низоми кишвардорӣ ҳифз мекунанд. Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур дарҷ карда шудааст, ки Пешвои миллӣ нақши калидӣ дар раванди ташаққули давлатдорӣ, таҳкими суботи сиёсӣ, баланд бардоштани худшиносии миллӣ ва таҳкими ҳувияти давлатдориро иҷро мекунад. Ин шахсият ҳамчун манбаи арзишҳои миллӣ ва дар заминагузори сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ кишвар нақши калидиро мебозад.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, сиёсат, ҳокимият, арзишҳо, ҷойгоҳ, қудрат, шахсият, консепсия, роҳбарии сиёсӣ, ҳокимият, арзишҳои миллӣ.*

Дар илми сиёсат равишҳо ва мафҳумҳои гуногуни муайяннамоии моҳият, вазифаҳо ва навъҳои пешвоён ҳамчун роҳнамои сиёсӣ миллӣ, ҳарбию фарҳангӣ мавҷуд буда, вобаста ба замон ва воқеиятҳои даврони гуногун таваҷҷуҳ ба омӯзиши васеи он батадриҷ меафзояд. Дар мисоли ҳамаи таҳқиқотҳои анҷомдода он ҷиҳат ба таври возеҳ аён мешавад, ки зухури «пешво» таърихи қадимаро соҳиб буда, бо падидаи «ҳокимият» иртиботи қавӣ дорад. Ҳанӯз дар фалсафаи қадим, мутафаккирон оид ба сифатҳои хоси пешвоҳо ибрази ақида намуда, амалу рафтори онҳоро тавсиф кардаанд. Мисоли барҷастаи ин, осори классикии таърихшиносии қадимае чун Плутарх, Светония, Геродот ва дигарон дар бораи сарварон мебошанд. Саҳифаҳои асарҳои онҳо бо тасвири ҳаёту фаъолияти сарварону пешвоёни бузурге пур гардидаанд, ки амалҳои онҳо раванди таърихро муайян кардаанд. Минбаъд, дар ҳама марҳалаҳои таърихӣ тараққиёт чунин самти таҳлили сарварию пешвой дар илмҳои сиёсӣ таҳти унвони “назарияи ҳислати пешво» маъмул гардид. Моҳияти ин назария мутлақгардонии хусусиятҳои фардии шахс (шахсияти барҷаста, таърихӣ, машҳур ва қаҳрамони миллӣ) мебошад. Дар доираи чунин тафсир, шахсият ва ҳислатҳои пешвоён ҳамчун падидаи муҳиму нодири таърихӣ аз худ дарак дода, ба таври мустақим ба арзишҳои бузурги миллию давлатдорӣ табдил меёбанд.

Ҳамин тавр, дар давраҳои гуногун Геродот ва Плутарх масъалаҳои васеи нақш ва ҷойгоҳи сарварон ё пешвоёнро, аз ҷумла «Николо Макиавелли – нақши пешвои сиёсӣ дар таърихи башарият, Томас Карлайл – нақши сарвар, пешво ва воситаҳои муттаҳид сохтани чома, нигоҳ доштани тартибот ва ҳифзи ҳокимият, Ралф Валдо Эмерсон – сарварону пешвоёни сиёсӣ ҳамчун шахсиятҳои барҷаста, таърих ҳамчун маҳсули эҷоди шахсиятҳои барҷаста, Фридрих Нитше – ғояи супермен, Габриэл Тард – тақлид ба

сарвару пешво ҳамчун қонуни иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд» [30, 28, 90, 37, 64].

Ҳамзамон, назарияҳои классикӣ таҳқиқи сарвар ё пешво, ба монанди назарияи ҳислат, назарияи функционалӣ, назарияи вазъият маъмул мебошанд. Онҳо ҳатто дар адабиёти жанри оммавӣ низ тасвири худро пайдо кардаанд. Назарияҳои ҳамкорӣ-интизорӣ (Ҷ. Хоманс, Ҷ. Ҳемфил) ва назарияи «тақвияти интизорӣ» (Р. Стогдил), назарияи ҳавасмандгардонӣ «(Р. Хаус, Б. Бас, А. Маслоу), назарияи «гуманистӣ»-и сарварӣ (Д. МакГрегор, Р. Ликерт, Р. Блейк), назарияи мубодила (Ҷ. Марч, Ҳ. Саймон) ва ғайраҳо дар рушди ҷанбаҳои гуногуни ниҳоди сарвар ё пешвои сиёсӣ нақши созгорро ба сомон расонидаанд [106, 165, 63, 167, 160, 171, 100, 169, 162, 170, 175].

Тавре ки дар дастури Оксфорд (The Oxford Handbook of Political Leadership (2014)) қайд шудааст, таҳқиқотҳо оид ба сарвари сиёсӣ дар солҳои 1940-1970 ба таври ғайри анҷом дода мешуданд, аммо бо пайдоиши структурализм, неонинституционализм ва бартарӣ пайдо кардани муносибати оқилона нисбат ба нақши шахсияти сарвару пешво, таваҷҷуҳ ба омӯзиши зухуроти он то як андоза кам гардид. Ба ин нигоҳ нақарда, вақтҳои охир як зумра муҳаққиқон аз нав ҷиҳати таҳқиқи нақш, ҷойгоҳ ва хусусиятҳои сарварони сиёсӣ ва пешвоёни миллӣ рӯ оварданд. Таҳқиқоти мазкур бештар ба муайян намудани паёмади сиёсии қарорҳои бахшида шудааст, ки аз тарафи онҳо ба тасвиб мерасад [177].

Кӯшиши фаҳмидани зухуроти сарварону пешвоёни сиёсӣ вақте пайдо шуд, ки муносибатҳои ҳукмронӣ тобеият ва ташкилоти гурӯҳӣ ба вуҷуд омадаанд. Дар замони муосир бошад, шарҳу дарк ва муносибат бо падидаи пешво тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад. Моҳияти афсонавии зухури пешво, ки дар аҳди қадим ва асрҳои миёна афзалият дошт, дар заминаи рушди фарҳанги сиёсии омма батадрич аҳаммияти худро аз даст дода, ҳосиятҳо ва нақшҳои иҷтимоӣ пешво дар ҷомеа бештар тақвият ёфтанд. Институти пешвоёни миллӣ акнун на дар заминаи асотирҳо, балки бо дарназардошти ҳолати воқеии рушди ҷамъият ва равандҳои сиёсӣ омӯхта мешавад. Ёзтиқоди ғофилони ва беасоси омма нисбат ба пешвоён аҳаммияти худро гум намуда, танҳо дар заминаи арзёбии боадолатонаи ҷойгоҳу нақши шахсият дар ташаккули тақдирӣ миллату давлат муайян ва истиқбол карда мешавад. Бо вуҷуди решаи тулонии таърихӣ доштани ин падида, аҳаммияти на танҳо омӯзиши ҷанбаҳои назариявии он, балки таҳлили воқеиятҳои муосир ва коркарди доктринаҳои нави пешвоёни миллию сиёсӣ афзалияти зиёд пайдо мекунад. Зеро тағйироти динамикӣ дар хусусиятҳои раванди давлатдорӣ идоракунии сиёсӣ, таҳаввулотӣ нава дар ниҳодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ аз пешвоёни миллӣ ғайрияти баланди сиёсӣ ва мутобиқ ба интизориҳои аҳолиро тақозо мекунад.

Ҷомеа ҳамеша ба пешвои тавоно ва бомаърифате ниёз дорад, ки масъулияти баланди шахрвандӣ дошта, дар ҷаҳони технология пур аз рақобат омода аст, ки мустақилона ҳадафҳои мушаххас намояд, ба онҳо ноил гардад ва дар вазъиятҳои гуногуни барои ҳаёти давлату миллат зарур қарорҳои муфиду тақдирсоз қабул карда тавонад.

Институти пешвоёни миллӣ падидаи таърихӣ буда, сохтор ва усулҳои он бо мурури замон тағйир меёбанд. Хусусияти замони муосир дар он зоҳир мегардад, ки дар равандҳои ҷаҳонишавӣ нақш ва аҳаммияти на фақат пешвоёни миллӣ-давлатӣ, балки пешвоёни ташкилоти байналмилалӣ, созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ низ меафзояд.

Дар доираи илмҳои ҷомеашиносӣ таваҷҷуҳи бештар ба он ҷиҳат дода мешавад, ки раванди ташаккули ниҳоди пешвоёни миллӣ ҳамчун падидаи сиёсӣ чӣ гуна ба вуҷуд

меояд ва маҳз чӣ ба роҳбари сиёсӣ имконияти пешво шуданро фароҳам меорад? Президент ҳамчун мақоми роҳбарӣ мудом иваз мешавад, вале пешвоёни миллӣ ҳамчун арзиши миллӣ ҷойгоҳи намоёнро дар ҳошияи таърихи миллат ва фарҳанги давлатдорӣ, бурун аз таъйири раванди сиёсӣ низоми кишвардорӣ ҳифз мекунад.

Таҳлили осорҳои муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки ташаккули шахс ба ҳайси пешвои миллӣ бештар ба таҷриба ва санъат таъяс мекунад. Баъзан дар миёни ҷомеа ва ҳатто дар таълифоти гуногуни ҷомеашиносӣ чунин тасаввур ба назар мерасад, ҳар касе ба ҳайси сардори давлат интиҳоб мешавад, аллакай, ӯ пешво аст, ки ин тасаввур воқеият надорад. Мақоми пешвои миллиро шахс дар баробари вазифаи роҳбарӣ ба даст намеорад. Он на аз таъйинот, балки аз нуфузу таъсири шахс вобаста мебошад.

Мансаби баланд, албатта, барои пешво шудан имконияти бештар фароҳам меорад, аммо эҳтимолияти аз даст додани нуфуз ҳатто ҳангоми доштани мансаб низ истисно карда намешавад [47]. Дар баробари ин, бояд зикр намуд, ки ҳамаи он вазифаҳое, ки дар низоми давлатдорӣ ба роҳбари давлат мансубанд, ҳамзамон, ба таркиби вазифаҳои пешвои миллат низ ворид мешаванд.

Саволе пайдо мешавад, ки киро метавон пешво номид, тафовут миёни пешво ва роҳбарони дигари сиёсӣ дар чист? Пешвои воқеӣ чӣ вижагӣҳо дорад? Бояд зикр намуд, ки пешвои миллат унвони давлатӣ, вазифаи таъйинӣ ва ё мансаби сиёсӣ нест, балки як навъ рисолати миллӣ аст. Мардум истеъдодҳои ғавқулода ва хизматҳои беназири шахсиятро мадди назар қарор дода ба ӯ чунин рисолатро волеғуздоранд.

«Пешво вожаи тоҷикӣ буда, маъноӣ «роҳнамо, роҳбари бузург, ҳидоятгар»-ро дорад [67, с.92]. Дар ин маънӣ пешво «на танҳо ҷомеаро ба роҳи расидан ба ҳадафу ормонҳои олии роҳнамоӣ мекунад, балки худӣ ӯ ҳамеша ва дар ҳама қор дар пеш қадам мезанад. Ба иборати дигар, пешво сарқору пешқор аст ва илова бар он ки ҳамаи иқдомҳои барои ҷомеа муфидро тарҳрезӣ менамояд, иҷроӣ бахши мушкили қорқоро бар уҳдаи худ мегирад. Қору заҳмати пешво саҳту тоқатқарсост ва ҳар қас ба ин мақом лоиқ намеояд. Пешво будан доштани қашми тамомбин, қалби тамомшинос, шучоату қудрату гузашт ва бавижа, иродаю саҳовати тамомбахшро меҳаҳад. Зеро пешво будан, маъноӣ худро батамом ва бечуну қаро ба манфиатҳои қишвар ва миллат тобеъ қарданро дорад. Пешво ҳамеша вазифаю масъулиятҳоро бар уҳда мегирад, ки ҳеҷ қаси дигаре қуръати анқоми онқоро надорад. Ин ниҳод аз вижагӣҳое, қун шучоат, ростию дурустию ва тамоюл ба азхудгузаштагии шахсият баҳраманд аст. Дар ҳоле ки роҳбари сиёсӣ ҷомеаро идора мекунад, пешво онро ҳидоят менамояд. Пешво будан маъноӣ фидоқор будан ва садоқати қомил доштан ба мардум аст. Пешво аввалин шахси масъул дар қишвар аст ва масъулияти ҳешро ба таври қомил ва ҳайрқоҳона ба мардум мерасонад. Яъне, ҳидмати ӯ ба мардуми мамлақат ҳидмати беминнат аст. “Пешво қасест, ки нерую тавони қисмонию фикрии ҳешро дар роҳи расидан ба ваҳдати ҳақиқии миллат ба тамом месупорад ва бо тафриқаандозӣ дар ҷомеа ва парокандагӣ дар қишвар муқориза меқарад» [17].

Дар фарқ аз мақомҳои дигари роҳбарии сиёсӣ якҷанд сифатҳо ба ниҳоди Пешвои миллат ҳос мебошанд:

Яқум, ташаккули Пешвои миллат на ба таъйиноти расмӣ, балки ба эътирофи омма алоқаманд мебошад. Ҳатто агар Пешвои миллат бидуни эътирофи зарурӣ ба ҳайси роҳбар таъйин шавад ҳам, оқибат аз қониби миллат эътироф қарда мешавад. Яъне, эътирофу қонибдории Пешвои миллат аз эътирофи омма ё ба мазмуни дигар, аз поин ба боло сурат мегирад. Дар таҷрибаҳои дигари роҳбарӣ бошад, қасе ба мансаб таъйин мешавад, ки ӯро доираҳои муайяни сиёсӣ қонибдорӣ ва пешбарӣ мекунад. Дар чунин

маврид интихоби роҳбари сиёсӣ аз боло ба поин анҷом дода мешавад. Ҳамин тавр, механизми ташаккули ниҳоди Пешвои миллат аз поён ба боло ва дигар шаклҳои роҳбарӣ аз боло ба поин мебошад. Ҳатто дар мисоли номзад ба президентӣ низ чунин аст. Номзад ба президентӣ маъмулан нафаре мебошад, ки қаблан дар доираҳои сиёсӣ мақоми хосса дошт ва дар мансабҳои гуногуни роҳбарӣ фаъолият намудааст. Дар таҷрибаи ташаккулёбии ниҳоди Пешвои миллат чунин ҳолат амалан истисно мегардад.

Дуюм, ниҳоди Пешвои миллат дар фарқ аз мақомҳои дигари роҳбарикунандаи сиёсӣ дорои пайравон аст, на тобеон. Дар низоми роҳбарии сиёсӣ омма мақоми тобеонро соҳибанд, аммо дар мисоли Пешвои миллат шахрвандон ва омма пайравон ва ҷонибдорон ба шумор мераванд. Бинобар ин, агар мақоми роҳбарии Пешвои миллат иваз шавад ҳам, ӯ эътибори худро аз даст намедихад. Дар мисоли роҳбарони дигари сиёсӣ ин раванд баръакс аст, яъне вақте президент аз мақомаш меравад, аллакай, дар қатори омма қарор мегирад ва дигар касе тобеӣ ӯ нест. Мутаносибан, муносибати «роҳбар - тобеъ», ки ба фаҳмиши анъанавии идоракунии хос аст, дар мисоли Пешвои миллат бо тарҳи «Пешво - пайрав» иваз мешавад.

Дар мисоли Тоҷикистон ин хусусияти ниҳоди Пешвои миллат ба таври барҷаста аён мегардад. Ҳамасола танҳо бо ташаббуси ҷавонон чандин чорабиниҳои сиёсӣ таҳти унвони «Мо – ҷавонон пайравони Пешвои миллат» баргузор мегардад, ки ҷанбаи маърифатӣ сиёсӣ дошта, дараҷаи эътибору нуфуз ва ҷойгоҳи Пешвои миллатро миёни аҳоли, бахусус, байни насли ҷавон инъикос мекунад.

Дар бисёр ҳолат институти Пешвои миллат бо идоракунии сиёсӣ омехта карда мешавад, вале дар асл идоракунии сиёсӣ раванди ақли ҷисмонист, ки тибқи он тобеон дар асоси қонуниятҳои муқарраршудаи ҳаёти сиёсии кишвар амал мекунанд ва онро иҷро менамоянд. Мақоми Пешвои миллат бошад, илова бар ин вазифаҳо, дар қобилияти таъсиррасонӣ ба афқору руҳияи омма зоҳир мегардад. Яъне, агар ҳар гуна шаклҳои роҳбарии сиёсӣ бо истифода аз захираҳои гуногуни ҳокимият амалӣ гарданд, фаъолияти ниҳоди Пешвои миллат тавассути таъсиррасонӣ сурат мегирад. Аз ин бармеояд, ки фаъолияти Пешвои миллат бо ягон мақом ё сохтор маҳдуд намешавад.

Ҳаёти воқеӣ на дар ҳама вақт байни пешвоён ва раҳбарони сиёсӣ тафовут мегузорад. Аксар вақт, роҳбари сиёсӣ сарфи назар аз мансаби расмӣ худ дар вазъият ва марҳилаҳои мухталифи ҳаёти сиёсии кишвар метавонад, ҳамзамон, ба ҳайси пешво низ нақшофарӣ кунад. Махсусан, ин ҷиҳат ҷолиб аст, ки вақте роҳбари сиёсӣ, ба таври самаранок фаъолият карда, дар марҳалаҳои ҳассос ва душвор қарорҳои дурбинона қабул менамояд, мустақиман миёни омма ҳамчун пешво маҳбубият пайдо мекунад. Фақат аз мавқеи расмӣ таъсир расонидан, ба пешво моҳияти расмӣ медиҳад, вале пешво наметавонад фақат ба салоҳиятҳои расмӣ иктифо кунад. Пешвои миллат ҳамон вақт қудрати бузурги сиёсӣ пайдо карда метавонад, ки мақсадҳои шахрвандонро ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва ҳадафҳои миллиро ба мақсадҳои давлат ва ҳокимият ҳамоҳанг карда тавонад.

То ба ин дам концепсияҳои гуногуни таҳқиқи паҳлӯҳои мухталифи рафтору фаъолият ва нақши субъектони аввали ҳаёти сиёсӣ - сарвари сиёсӣ, элитаи сиёсӣ, пешвои сиёсӣ ташаккул ёфта, дар тафсиру дарки моҳияти онҳо заминаи мусоиди илмию назариявӣ фароҳам овардаанд.

Шумораи зиёди воситаҳои мавҷуданд, ки тавассути онҳо пешвоёни миллӣ метавонанд ба дигарон таъсир расонанд ва мақоми роҳнамои сиёсиро касб намоянд. Пешво бояд чӣ гуна бошад? Қадом воситаи таъсиррасонӣ ва усулҳои рафтор барои идоракунии омма ва ҳаёти сиёсӣ самарабахштаранд? Олимон се равишро барои ҷавоб

чустан ба саволҳои болозикр истифода бурдаанд: равиши аввал аз мавқеи сифатҳои шахсӣ, дуюм – равиши рафторӣ ва сеюм – равиши вазъиятӣ мебошад.

1. Баррасии ниҳоди пешвоён дар асоси сифатҳои шахсӣ. Муносибаторо ба омӯзиши сифатҳои пешвоён аз нуқтаи назари хусусиятҳои шахсии онҳо, аллакай, дар осори мутафаккирони аҳди қадим мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо бисёртар ба он майл кардаанд, ки қиёфаи ҳокимони беҳтаринро ҳамчун як тасвири омехтаи пешвоёни муваффақи қаблӣ муайян кунанд. Осори мазкур ба он асос ёфта буданд, ки танҳо шахсе, ки аломатҳои (сифатҳои) муайяно дорад, метавонад пешво гардад. Қадимтарин манбаҳои таҳқиқи ин таълимот «Арташастра»-и Ҳиндустон, назарияҳои Конфутсий, рисолаи атикаи тайиландии мансуб ба «Тао де Чинг», асарҳои мутафаккирони бузурги аҳди қадим, аз ҷумла, Афлотун (асарҳои «Давлат», «Сиёсатмадор», «Қонунҳо») ва Арасту (китоби «Сиёсат») мебошанд.

Дар асри XIX назарияи шахсияти «инсонии бузург» ба назарияи сифатҳои сарварӣ, ки аз ҷониби Т. Карлайл таҳия шуда буд, табдил ёфт ва он моҳияти «назарияи шахсӣ»-ро такмил дод. Баръакси эътиқоди гузаштагон, ки тибқи он пешво падидаи модарзодӣ ҳисобида мешуд, муаллифони консепсияи нав (Карлайл, Галтон) хислатҳои шахсиятҳои машҳури гузашта, инчунин, сифатҳои берунии пешвоёноро, ба монанди таҳсилот, таҷрибаҳои дар тули ҳаёт ба даст овардаи онҳоро омӯхта, нигоҳи навро ба масъалаи пешниҳод намуданд.

Алоқамандии мавҷудияти сифатҳои мушаххаси фард ва пешвоёни миллӣ, албатта, вучуд дорад, аммо он ҳамеша устувор нест. Ин ҷиҳат аз сифатҳои физиологии пешвоёни таърихӣ машҳури миллӣ (Наполеон, Ленин, Рузвелт, Гандӣ) ба таври возеҳ нишон дода шудааст.

2. Равиши рафторӣ. Кам шудани эътимод ба равиши «сифатҳои шахсӣ» тақрибан дар ҳамон даврае авҷ гирифт, ки дар назарияи идоракунии равиши бихевиористӣ қувват ёфт. Ҳамин тариқ, муносибати дуюм ба омӯзиши моҳияти пешвоён ва ба рафтори роҳбар нигаронида шудааст. Моҳияти назарияи рафторӣ ба он алоқаманд аст, ки самаранокии фаъолияти пешвоён на аз сифатҳои шахсӣ, балки аз рафтори онҳо нисбат ба омма вобаста мебошад. Назарияҳои машҳури рафторӣ аз ҷониби К.Левин, назарияи “Х» ва “У»-и Д.Макгрегор, назарияи Р. Ликерт, таснифи услубҳои сарварӣ таҳқиқ гардидаанд.

Равиши бихевиористӣ асоси таснифи рафтори роҳбарии сиёсиро фароҳам овард. Ин дар фаҳмиши мураккабии падидаи пешво ва самаранокии сарварӣ саҳми бузург гузошт. Аммо натиҷаҳои таҳқиқотро бо истифода аз ин равиш ҷамъбаст намуда, метавон гуфт, ки услуби ягонаи «муносиб»-и сарварӣ вучуд надорад. Самаранокии услуби таъсиррасонии пешво ба ҳаёти ҷомеа аз табиати вазъияти мушаххас вобаста аст ва ҳангоми тағйир ёфтани вазъ услуби мувофиқ низ тағйир меёбад. Баъдтар муаллифон ва олимони мактаби бихевиористӣ эътироф намуданд, ки дар ин росто равиши вазъиятии сарварӣ низ муҳим мебошад. Яъне, услуби “муносиб»-и сарварӣ вобаста ба вазъият тағйир меёбад.

3. Усули вазъиятӣ. На консепсияи «сифатҳои шахсӣ» ва на равишҳои рафторӣ алоқамандии катъиву мантиқии сифатҳои шахсӣ ё рафтори пешвоёноро аз як тараф ва самаранокии роҳбариро аз ҷониби дигар нишон дода наметавонанд. Ин маънои онро надорад, ки сифатҳои шахсӣ ва рафтор барои пешво будан аҳаммият надоранд. Баръакс, онҳо ҷузъҳои муҳими муваффақият мебошанд. Таҳқиқотҳои охири нишон доданд, ки омилҳои иловагӣ дар самаранокии сарварӣ метавонанд нақши ҳалкунанда

бозанд. Омилҳои вазъияти талабот ва сифатҳои шахсии омма, талабот ва таъсири муҳити зист, иттилооти дардастдоштаи пешвоён ва ғайраро дар бар мегиранд.

Назарияи вазъият дар охири солҳои 1960-ум таҳия шудааст. Моҳияти назарияи вазъияти чунин аст: пешво – роҳбари сиёсӣ дар ҳолатҳои мушаххас ба таври гуногун бояд рафтор кунад. Чунин усули баррасии масъала дар назарияҳои маъруфи муҳаққиқон Херси–Бланшар, Ф. Фидлер, Т. Митчелл ва Р. Хаус, Врум–Еттон пешниҳод шудааст.

Агар дар назарияҳои хусусиятҳои шахсият пешво унсури асосии сарварӣ бошад, пас дар назарияҳои вазъияти ҳуди вазъият дарки зарурати иҷрои чунин нақшо ба сомон мерасонад. Дар ин ҳолат, бавҷудоеи пешво ҳамчун як хусусияти вазъият баррасӣ мешавад, яъне вазъият пешвоёнаро бештар ба вучуд меорад, на баръакс. Зарурат ба ин ё он пешво бошад, ба вақт, макон ва шароити равандҳои иҷтимоӣ вобаста аст. Аз ҷониби дигар, ҳар як вазъияти нав сифатҳои муайяноро талаб мекунад, аксар вақт сифатҳои, ки дар як вазъ таъсирбахшанд, метавонанд дар вазъияти дигар бетаъсир бошанд ва ё ҳатто ба ҳалли масъала ҳалал расонанд.

Равиши вазъияти ба роҳбарӣ тақрибан дар нимаҳои дууми асри XX ба вучуд омад, вале назарияи қабилӣ (аломатҳо)-ро ба таври назаррас танг кард. Бо вучуди ин, бисёр назарияшиносон исрор меварзанд ва таъкид мекунанд, ки танҳо ба танҳо вазъият барои муайян кардани пешво кифоя нест.

Дар осори муҳаққиқони муосир тоҷик, ки бевосита паҳлӯҳои васеи ниҳоди пешвои сиёсиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, кӯшишҳои муайяннамоии пешвоёни миллий вобаста ба хусусиятҳои мушаххас анҷом дода шудааст. Дар ин миён нигоҳи Сайидзода Зафарро зикр намудан бамаврид аст. Муҳаққиқ тамоми пешрафтҳои бунёдиро дар ҳаёти ҷамъият «маҷуни шахсиятҳои барҷаста ва ашхоси бузург» меҳисобад. Сарчашмаи ҳамаи аъмолу кирдори барои ҷомеа судманд шахсиятҳои мушаххас қарор мегиранд. Яъне, халқҳо ва миллатҳо дар қадом соҳаи ҳаёти ҷамъияти ба пешрафт даст наёбанд, маҷуни шахсиятҳои барҷаста ва ашхоси бузург ҳастанд. Таърих гувоҳ аст, ки дар ҳамаи давраи замони давлатҳои ҳассос ва сарнавиштсоз маҳз шахсиятҳои истисноӣ ва неруманду шӯҷоъ масъулияти наҷоти Ватан ва миллатро бар дӯши худ мегиранд. Шахсиятҳои бузург раҳнамои инсоният ҳастанд ва инсонҳо дар ҳалли масъалаҳои печида ва мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ба онҳо умед мебаранд. Хусусан, нақши инсонҳои бузург дар давлатҳои феодалӣ аз таърихи халқову миллатҳо ба таври муассир зухур мекунад» [57, с.12–13].

Муҳаққиқ З. Сайидзода ба ин назар аст, ки «шахсро шароити ҳассос ва тақдирсози таърихӣ ва масъалаҳои мураккаби бокӣ мондан ва ё намондани давлатҳо дар арсаи ҷаҳон ба сиёсатмадорони барҷаста табдил медиҳанд. Дар чунин давронҳо пешвоёне ба арсаи сиёсат меоянд, ки кодиранд ҳама гуна саддро аз роҳи пешрафти ҷомеа бигиранд ва роҳро барои рушди густариш омода созанд. Бо ибораи дигар, шахсиятҳои барҷаста маҳсули даврони муҳимми таърихӣ мебошанд. Аммо барои табдил шудани инсон ба шахсияти барҷастаи сиёсӣ, ба андешаи Сайидзода З.Ш. фақат шароити таърихӣ кам аст. Ҳуди сиёсатмадор бояд аз фазилат ва хусусиятҳои лозима барои ҳалли масъалаҳои душвор ва анҷоми фаъолиятҳои бузург бархӯрдор бошад. Ё бояд донишманд, кавиירו, бебок, нисбати зердастон саҳтгир ва дар мавриди ба дӯши худ гирифтани масъулият ва нотарс будан дар баробари хатарҳои эҳтимолӣ аз атрофиёни худ чанд сару гардан боло бошад» [57, с.12–13].

Андешаҳои З. Сайидзода ин нуқтаро тасдиқ мекунанд, ки барои миллати дар ҳоли парокандагӣ қарордоштаи тоҷик дар интиҳои даҳаи асри XX, ки Тоҷикистон гомҳои аввалинро дар роҳи соҳибистиклолӣ мегузашт, ниёз ба шахсияти фидоии роҳи

давлатсозӣ ва начотбахшу тавоно пеш омад. Чунин шахсият, албатта, Эмомалӣ Раҳмон буд.

Бояд зикр намуд, ки муҳаққиқ З. Сайидзода ба ин ё он шакл ё омили ташаккулёбии пешвоёни миллӣ бартарӣ надодааст, балки сифатҳо, омилҳои зиёдро зикр мекунад, ки дар якҷоягӣ шахсро ҳамчун пешвои миллӣ муаррифӣ месозанд.

Муҳаққиқони дигар зимни баррасии институти пешво таъкид месозанд, ки нақши атрофиёни ӯ низ ба назар гирифта шавад ва ба мавзуи рафтори пешво фурӯ рафта, инчунин, ба нақш ва сохтори институтсионалӣ низ тавачҷуҳ зоҳир карда шавад. Дар маҷмӯъ, ҳангоми омӯзиши хусусиятҳои пешвоён мушкilot ва ҳадафҳои рушди ҷамъиятро низ ҳатман бояд дар мадди назар қарор дод [13, с.3].

Адабиёт:

1. Макиавелли Н. Избранные сочинения [Текст] / Н. Макиавелли М. – М., 1982. – 503 с.
2. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории [Текст] / То мас Карлейль. – М.: Эксмо, 2008. — 864 с.
3. Эмерсон Р. Избранные сочинения. С введ. Джона Морлея и вступ. ст. Ю. И. Айхенвальда. Пер. с англ. С. Г. Займовского. Москва: «Проблемы эстетики» [Текст] / Р. Эмерсон. – 1912. XIV. – 228 с.
4. Ницше Ф. Так говорил Заратустра: [перевод с немецкого] [Текст] / Ф. Ницше. – Москва: Издательство АСТ, 2015. – 416 с.
5. Тард Г. «Законы подражания/ Les lois de l'imitation (1890, рус. перевод 1892, по изд. Ф. Павленкова [Текст] / Г.Тард. М.: Академический Проект, 2011 –304 с.
6. Шоазимов П.Т. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане [Текст]: дис. д-ра филос. наук. – Душанбе, 2006. – 251 с.
7. Hemphill J. Situational Factors in Leadership. Columbus. 1949. – 136 p.
8. Стогдилл Р. Справочник по лидерству. Обзор теории и исследований [Текст] / Р. Стог-дилл. – Нью-Йорк, 1974. – 319 с.
9. House R. A Rath-goal Theory of Leadership Effectiveness// Administrative Science Quarterly. N.Y. 1971.№16, PP. – 321–338 p.
10. Bass B. Leadership, Psychology and Organizational Behavior. N.Y., 1960
11. Maslow A.A. Theory of Human Motivation // Psychological Review. 1943. №50. PP. 370–396.
12. Абдулло Д.А. Нақши ниҳоди Пешвои миллат дар ҳифзу таҳкими Истиқлоли давлатӣ (таҷрибаи Тоҷикистон. [Матн]: дис. илм. сиёсӣ. – Душанбе, 2023. – 184 с.
13. Likert R. New patterns of management.– New York: McGraw–Hill, 1961
14. Blake R.R., Mouton J.S. How to choose a leadership style. Training and development Journal, 36, 48–47/ 1982. – 189 p.
15. March, James G. On leadership / James G. March and Thierry Weil. p. cm. – 213 p.
16. Simon H.A. Models of Bounded rationality. Cambridge, MA: MIT Press, 1982. – 124 p
17. The Oxford Handbook of Political Leadership / Edited by R. A. W. Rhodes and Paul 't Hart. [Electronic resource]. URL: [Http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199653881.001.0001/oxfordhb-9780199653881](http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199653881.001.0001/oxfordhb-9780199653881) (date of access: 12.11.2022
18. Равино А. В. Основы лидерства: тексты лекций для студентов специальности 1 – 25 01 07 «Экономика и управление на предприятии» [Текст] / А. В. Равино. – Минск: БГТУ, 2014. – 85 с.

19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораи аз 2 ҷилд) Ҷилди 2 (О – Я) Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода [Матн] / Душанбе – 2008. – 944 с.
20. Воҳидов А., Сайидзода З. Ш. Мактаби сиёсии Пешвои миллат – ҷароғи роҳи пешрафт [Матн] / А. Воҳидов, З. Ш. Сайидзода. – Душанбе: «Контраст», 2020. – 76 с.
21. Сайидзода З. Ш. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ [Матн] / З. Ш. Сайидзода. – Душанбе: ҚДММ «Контраст», 2016. – 608 с.
22. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу [Текст] / Ж. Блондель. – М.: Б.и., 1992. – 136 с.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ЛИДЕР НАЦИИ» И ЕГО СВЯЗЬ С ДРУГИМИ ПОНЯТИЯМИ, ВЫРАЖАЮЩИМИ ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО

КУРБОНОВА РУКИЯ АТОЕВНА,

аспирант кафедры социологии Государственного образовательного учреждения

«Государственный институт культуры и искусства

Таджикистана имени Мирзо Турсунзода».

Тел: (+992) 888-55-15-81

Аннотация: В настоящей статье проводится анализ сущности понятия «Лидер нации» и его соотношения с другими понятиями политического лидерства. Автор опирается на классические и современные методы исследования лидерства, раскрывая фундаментальные характеристики политических личностей, выступающих в роли лидеров. На основании современных исторических примеров проводится дифференциация между политическим руководителем и Лидером нации. Рассматриваются когнитивные, поведенческие и ситуационные аспекты формирования, влияния и социального статуса Лидера нации. Автор выдвигает тезис, что институт президента как политической должности подвержен постоянной сменяемости, тогда как национальные лидеры сохраняют устойчивое и значимое место как национальная ценность, выходящая за рамки трансформаций политической системы и государственного устройства. Также в статье подчеркивается ключевая роль Лидера нации в процессах становления государственности, укрепления политической стабильности, повышения национального самосознания и консолидирования государственной идентичности. Данная личность выступает источником национальных ценностей и играет стратегическую роль в формировании как внутренней, так и внешней политики государства.

Ключевые слова: Лидер нации, политика, власть, ценности, статус, сила, личность, концепция, политическое руководство, управление, национальные ценности.

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «LEADER OF THE NATION» AND ITS RELATION TO OTHER CONCEPTS EXPRESSING POLITICAL LEADERSHIP

RUQIYA ATOYEVNA KURBONOVA,

a postgraduate researcher at the Department of Sociology,

State Educational Institution «Tajik State Institute of

Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda».

Phone: (+992) 888-55-15-81

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the concept of the "Leader of the Nation" and its correlation with other notions of political leadership. Drawing on both classical and contemporary theoretical frameworks in leadership studies, the author elucidates the foundational characteristics of political personalities as leaders. Utilizing modern historical examples, the article differentiates between a political leader and the Leader of the Nation. It further explores cognitive, behavioral, and situational dimensions involved in the formation, influence, and social positioning of the Leader of the Nation. The author posits that while the office of the President as a leadership

position is subject to regular change, national leaders occupy a distinct and enduring role as a national value embedded in the historical context of the nation and the culture of statehood, beyond the fluctuations of political regimes and governance systems. Moreover, the article underscores the pivotal role of the Leader of the Nation in state-building processes, reinforcing political stability, fostering national self-awareness, and strengthening the identity of the state. This figure serves as a source of national values and plays a central role in shaping both entire and foreign policy policy.

Keywords: *Leader of the Nation, politics, authority, values, status, power, personality, concept, political leadership, governance, national values,*

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2025 / №2 (73) 592 с.

Мухаррири масъул: М. Хуррамзода
Мухаррири русӣ: П. Абдуллоева
Мухаррири англисӣ: П. Абдуллоева
Мухаррири техникӣ: Ҳ. Ризоев

Ответственный редактор: М. Хуррамзода
Редактор русского текста: П. Абдуллоева
Редактор английского текста: П. Абдуллоева
Технический редактор: Х. Ризоев

Executive editor: M. Khurramzoda
Russian text editor: P. Abdulloeva
English text editor: P. Abdulloeva
Technical editor: H. Rizoev

МУАССИС ВА НОШИР

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition web-site: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУПРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.